

GUSBİD

GÜMÜŞHANE
ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL
BİLİMLER
DERGİSİ

2025

GÜMÜŞHANE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Year / Yıl :

2025

Volume / Cilt :

16

Number / Sayı :

2

ISSN: 1309-7423

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl: 2025 / Cilt: 16 / Sayı: 2

GÜMÜŞHANE UNIVERSITY

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Year: 2025 / Volume: 16 / Issue: 2

ISSN: 1309-7423

Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl: 2025 / Cilt: 16 / Sayı: 2

Gümüşhane University Journal of Social Sciences

Year: 2025 / Volume: 16 / Issue: 2

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Oktay YILDIZ / Gümüşhane Üniversitesi Rektörü

Baş Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Gül YEŞİLÇELEBİ (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. Büşra TOSUNOĞLU (Gümüşhane Üniversitesi)

Editör Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Efekan TEZCAN (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. Elif GÜRDAL LİMON (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. Fazıl KAYA (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. Hasan Mahmut KALKIŞIM (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim AVCI (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. Şenay YANAR (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. Zehra YAZBAHAR (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Banu BOLAYIR (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Elif KÜTÜKOĞLU (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Gülin YAZICI ÇELEBİ (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe ŞİMŞEK (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih IŞIK (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Elif GÜVENDİ YALÇIN (Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih AKDENİZ (Gümüşhane Üniversitesi)

Öğr. Gör. Dr. Muhammed Serhat SEMERCİOĞLU (Gümüşhane Üniv)

Arş. Gör. Birol GÜVEN (Gümüşhane Üniversitesi)

Arş. Gör. Ayşenur KÖR (Gümüşhane Üniversitesi)

Bilim ve Danışma Kurulu / Science and Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali UZUN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Bayram NAZIR (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Bünyamin ER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Coşkun TOPAL (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Ekrem CENGİZ (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Fazıl KIRKBİR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal ÇELİK (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa PINAR (Valparaiso University)

Prof. Dr. Ömer TORLAK (İstanbul Ticaret Üniversitesi)

Prof. Dr. Zakir AVŞAR (Gazi Üniversitesi)

İletişim Adresi / Contact Address

Sosyal Bilimler Dergisi

Gümüşhane Üniversitesi Rektörlüğü / Bağlarbaşı 29100 / GÜMÜŞHANE

Tel: 0 456 233 00 00 Dahili: 2203 / Fax: 0456 233 12 07

<https://dergipark.org.tr/gumus>

Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (GUSBID) yılda üç kez yayınlanan bilimsel, hakemli, ulusal ve uluslararası indeksli bir dergidir. Dergide yayınlanan çalışmalarda görüş ve düşünceler yazarların kendilerine ait olup hiçbir şekilde derginin görüş ve düşüncesi olarak ifade edilemez. Dergideki çalışmalar referans gösterilerek kullanılabilir. Yayın dili, Türkçe ve İngilizce olan GUSBID, EBSCO ve ULAKBİM (TR Dizin) tarafından taranmaktadır.

İçindekiler

Contents

435

Sümeyye Kübra Ertürk, Talip Karaca, Ümmühan İrem Şenkal, Eminenur Uzar, Gökçen Çeliker

İdari Personelin Afet Okuryazarlığına İlişkin Tutumu: Türkiye’de Bir Hastane Örneği

Administrative Staff’s Attitudes Towards Disaster Literacy: A Case Study from a Hospital in Türkiye

Araştırma Makalesi [Research Paper]

448

Tuğçe Aydoğan Kılıç, Raci Taşcıoğlu

Yapay Zekâ Teknolojileri Bağlamında Dijital Platformlar: X,Y Ve Z Kuşaklarının Kullanım Motivasyonlarına Yansıması

Digital Platforms In The Context Of Artificial Intelligence Technologies: Reflection Of The X, Y And Z Generations On Their Use Motivations

Araştırma Makalesi [Research Paper]

465

Canay Umunç

İsrail’e Karşı Soykırım Davasının Batı Basınına Yansımasının Eleştirel Söylem Analizi: Le Monde, The Washington Post ve The Guardian Gazeteleri

Critical Discourse Analysis of The Western Press Coverage of The Genocide Trial Against Israel : Le Monde, The Washington Post And The Guardian

Araştırma Makalesi [Research Paper]

491

Damla Çevik Aka

Industry 5.0 Challenges: Analyzing with Interval-Valued Intuitionistic Fuzzy AHP

Endüstri 5.0 Zorlukları: Aralık Değerli Sezgisel Bulanık AHP ile Analiz

Decision Making Methods

Araştırma Makalesi [Research Paper]

511

Hayriye Duman, Damla Kütüklü, Cevdet Avcıkurt

Yerel Halkın Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurlarına İlişkin Farkındalığının Belirlenmesi: Balıkesir Örneği

Determining the Awareness of Local People Regarding Intangible Cultural Heritage Elements: The Case of Balıkesir

Araştırma Makalesi [Research Paper]

529

Hilal Çelik, Perihan Eren Bana

Özel Sağlık Sigortası Algısının Ürün ve Hizmet Yeterliliği Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi

Evaluation of the Effect of Private Health Insurance Perception on Product and Service Adequacy

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Jale Pekdemir, Hüseyin Özçelik

541

Anadolu Kadınıyla Özdeşleşen Kültür Taşıyıcısı Çeyiz Sandıklarının Dili ve Çağdaş Sanat Uygulamalarında İzdüşümleri Üzerine Bir Araştırma

The Symbolic Language of Dowry Chests as Cultural Carriers Identified with Anatolian Women and Their Reflections in Contemporary Art Practices

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Serhat Ertoy, Aleya Gün, Eray Polat

555

Unutulmaya Yüz Tutmuş Yöresel Yemek Kültürü: Siyez Buğdaylı Kaz Yemeği Örneği

A Local Food Culture That is on the Fall of Being Forgotten: The Example of Goose Dish with Siyez Wheat

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Neslihan Burgaz

568

Belediye Bütçesindeki Sinek Kâğıdı Etkisi: Suriyeli Göçmenler Özelinde Bir Araştırma

The Flypaper Effect in Municipal Budgets: A Study on Syrian Refugees

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Sümeýra Çay Çakır

585

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mesleki Eğitimin Kadın İstihdamına Katkıları

Contributions of Vocational Education to Women's Employment from Ottoman Empire to Republic of Türkiye

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Emre Yamaner, Özlem Bal, Fatime Sabahat Işıktekiner, Kerim Aktaş

597

The Effect of Balance and Coordination Exercises on Self-Regulation Skills of Preschool Children

Okul Öncesi Dönem Çocukların Öz Düzenleme Becerilerine Denge Ve Koordinasyon Egzersizlerinin Etkisi

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Orhan Şanlı, Umut Evlimoğlu

608

Türkiye'de Enflasyon, Faiz, Kredi Hacmi ve Konut Arzının Konut Fiyatları Üzerindeki Etkisi

Impact of Inflation, Interest Rates, Credit Volume, and Housing Supply on Housing Prices in Türkiye

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Hami Ünlü

626

Tek Başına Seyahate Çıkan Turistler ile Farklı Gruplarla Seyahate Çıkan Turistlerin Sosyal Sorumluluk Bilinçlerinin Çevresel Sorumlu Davranışlarına Etkisi

The Effect of Social Responsibility Consciousness of Tourists Travelling Alone and Tourists Travelling with Different Groups on Environmentally Responsible Behaviours

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Ahusena Keleş, Ömer Uğur

639

İyi Çevresel Yönetişim Bağlamında Aarhus Sözleşmesi'nin Analizi

Analysis of the Aarhus Convention in the Context of Good Environmental Governance

Araştırma Makalesi [Research Paper]

653

Mehmet Sağır, Mete Sezgin, Ayşegül Güdül, Levent Selman Göktaş

Holiday Climate Index, Destination Competitiveness Index, and Risk Analysis of Cappadocia

Kapadokya'nın Tatil İklim Endeksi, Destinasyon Rekabetçiliği Endeksi ve Risk Analizi

Araştırma Makalesi [Research Paper]

667

İrem Yıldırım

Müzelerde Ziyaretçilerin Artırılmış Gerçeklik Deneyimleri: Efes Deneyim Müzesi Örneği

Visitors' Augmented Reality Experiences in Museums: The Case of Ephesus Experience Museum

Araştırma Makalesi [Research Paper]

684

İrem Demir, Muhammet Kusan

Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinde Egzersiz Bağımlılığı ve Huzur İlişkisi

The Relationship Between Exercise Addiction and Tranquility Among Sports Science Students

Araştırma Makalesi [Research Paper]

695

Candan Yılmaz Uğur

Vergiye Uyum Sürecinde Mükellef Tipolojisi: Gümüşhane Vergi Mükellefleri Üzerine Bir Araştırma

Taxpayer Typology in Tax Compliance Process: A Research on Gümüşhane Taxpayers

Araştırma Makalesi [Research Paper]

709

Asiye Nisa Kartal, Hasan Basri Kartal

Antik Dünya'dan Homo Aestheticus'a (Estetik İnsan) Estetik Deneyim ve Maddi Kültür İlişkisine Dair Nitel Bir Çalışma

A Qualitative Study on the Relationship between Aesthetic Experience and Material Culture from the Ancient World to Homo Aestheticus

Araştırma Makalesi [Research Paper]

726

Alkan Durmuş

Hastane Polikliniği İçin Kuyruk Modelleri Kullanılarak Bekleme Süresi ve Hizmet Verimliliği Analizi

Waiting Time and Service Efficiency Analysis Using Queuing Models for Hospital Outpatient Clinic

Araştırma Makalesi [Research Paper]

748

Turan Öndeş, Osman Can Barakalı

Finans Alanında Yapay Zekâ Uygulamalarına İlişkin Bibliyometrik Bir Analiz

A Bibliometric Analysis of Artificial Intelligence Applications in Finance

Araştırma Makalesi [Research Paper]

762

Yücel Korkmaz

Türkiye'de 2003-2023 Yılları Arasında Sosyal Hizmet Ana Bilim Dallarında Hazırlanan Doktora Tezlerinin Araştırma Yöntem Analizi

Research Method Analysis of Doctoral Dissertations Prepared in Social Work Departments between 2003-2023 in Turkey

Araştırma Makalesi [Research Paper]

773

İlker Manav

Social Justice in Sweden: A Comparative Analysis of Income Inequality and Poverty

İsveç'te Sosyal Adalet: Gelir Dağılımı Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz

Araştırma Makalesi [Research Paper]

İdari Personelin Afet Okuryazarlığına İlişkin Tutumu: Türkiye’de Bir Hastane Örneği¹

Administrative Staff's Attitudes Towards Disaster Literacy: A Case Study from a Hospital in Türkiye

Sümeyye Kübra Ertürk², Talip Karaca³, Ümmühan İrem Şenkal⁴, Eminenur Uzar⁵, Gökçen Çeliker⁶

Öz

Bu araştırmanın amacı sağlık kurumlarında bulunan idari personelin afet bilgisine erişme, anlama, değerlendirme ve uygulama kapasitesinin değerlendirilmesi ve geliştirilmesi gereken yönleri varsa bunların tespit edilmesidir. Araştırmanın evreni, bir üniversite hastanesinde görev yapan 850 idari personelden oluşmaktadır. Araştırmada Çalışkan ve Üner (2022) tarafından geliştirilen Afet Okuryazarlığı Ölçeği (AFOY) kullanılmıştır. Ölçek, 61 madde ve dört alt boyuttan (zarar azaltma, hazırlık, müdahale, iyileştirme) oluşmaktadır. Araştırmaya katılmayı kabul eden 139 personele 17.09.2023–23.11.2023 tarihleri arasında yüz yüze anket toplama yöntemi uygulanmıştır. Çalışmada toplanan verilerin analizi Microsoft Excel ve SPSS (IBM SPSS Statistics 22) paket programı kullanılarak yapılmıştır. Katılımcıların genel afet okuryazarlık düzeyleri ortalamalarının 33,6 olduğu saptanmıştır. Daha önce afet yaşayan katılımcıların hazırlık, zarar azaltma, müdahale, iyileştirme alt boyutu puanları ortalamaları daha önce afet yaşamayan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Afet eğitimi alan katılımcıların müdahale alt boyutu puanları ortalamaları (35,6±5,6), afet eğitimi almayan katılımcılardan (33,3±6,7) daha yüksek bulunmuştur. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar afet yaşama deneyiminin ve afet eğitiminin afet okuryazarlığı konusunda etkisi olduğu ve hastane idari personelinin afet okuryazarlık düzeylerinin sınırlı olduğu yönündedir. Türkiye gibi afet açısından riskli bir ülkede, üniversite hastanesinde çalışan idari personelin afet okuryazarlığını artırmak için tatbikatlar, yüz yüze ve çevrimiçi eğitimler, broşürler, videolar kullanılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Acil Yardım, Sağlık, Eğitim.

Abstract

This study aims to evaluate the ability of administrative staff in healthcare institutions to access, understand, assess, and apply disaster-related information, as well as to identify areas for improvement. The study population consists of 850 administrative personnel working in a university hospital. The Disaster Literacy Scale, developed by Çalışkan and Üner (2022), was used as the measurement tool. This scale comprises 61 items across four subscales: harm reduction, preparedness, intervention, and recovery. Data were collected through face-to-face surveys from 139 personnel who voluntarily participated in the study between September 17, 2023, and November 23, 2023. The collected data were analyzed using Microsoft Excel and SPSS (IBM SPSS Statistics 22). The participants' average overall disaster literacy score was found to be 33.6. The mean scores for the preparedness, harm reduction, intervention, and recovery subscales were statistically significantly higher among participants who had previously experienced a disaster compared to those who had not. Additionally, participants who had received disaster training had higher mean scores on the intervention subscale (35.6 ± 5.6) compared to those who had not (33.3 ± 6.7). The findings of this study indicate that disaster experience and disaster education positively influence disaster literacy. However, the disaster literacy levels of hospital administrative staff remain limited. Given that Türkiye is a disaster-prone country, it is recommended that drills, face-to-face and online training, brochures, and videos be utilized to enhance the disaster literacy of administrative personnel working in university hospitals.

Keywords: Disaster Aid, Health, Training.

JEL Codes: H84, I1, M53.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Ankara Üniversitesi Etik Kurulu'nun 11.08.2023 tarih ve 15/37 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 10 / 05 / 2024

Accepted: 18 / 03 / 2025

¹Bu araştırma, TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı tarafından desteklenmiştir (Proje No: 1919B012304319/02.10.2023-02.10.2024).

²Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Ankara, Türkiye, kubraerturk08@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9812-6843>.

³Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Ankara, Türkiye, 806karaca@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0317-6474>.

⁴Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Ankara, Türkiye, iiremsenkall@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6598-4835>.

⁵Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Ankara, Türkiye, uzareminenur@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-6959-3797>.

⁶Arş., Gör., Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, Ankara, Türkiye, gozler@ankara.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3099-5654>.

Giriş

Afet, bir topluluk veya toplumun işleyişinin herhangi bir ölçekte ciddi şekilde bozulmasına neden olan tehlikeli olayların, maruz kalma, savunmasızlık ve kapasite koşullarıyla etkileşiminden kaynaklanır. Bu durum, insanlara, ekonomiye ve çevreye zararları olabilir. Afetin etkisi, doğrudan ve yerel olabilir ancak genellikle geniş bir alana yayılır ve uzun bir süre devam eder. Afetler, küçük ölçekli, büyük ölçekli, sık ve seyrek görülen, yavaş gelişen ve ani gelişen afetler olarak sınıflandırılabilir (United Nations, 2016). Türkiye sahip olduğu tektonik, sismik, topoğrafik ve iklimsel yapısı, ekonomik, politik, sosyal koşulları nedeniyle çok farklı afet tipleriyle sıklıkla karşılaşan bir ülkedir. Endüstriyel kazalardan nükleer kazalara ve büyük yangınlara kadar, çok çeşitli karmaşık acil durumlar ve afetler risk haritalarında ele alınmaktadır. (Karaman, 2017; Tercan, 2018). Türkiye, doğa kaynaklı afetlere açık bir ülkedir. Özellikle depremler, Türkiye'nin afet profili içinde en önemli risklerden biridir. Ortalama olarak her beş yılda bir, Türkiye'de geniş çaplı can ve mal kayıplarına yol açan bir deprem yaşanmaktadır. Depremler dışında, Türkiye'de sıklıkla meydana gelen diğer doğal afetler arasında heyelan, sel/su baskını, kaya düşmesi ve çığ yer almaktadır. Bu afetler, ülkenin topoğrafik ve iklimsel farklılıkları nedeniyle belirli bölgelerde ve mevsimlerde yoğunlaşmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin "yüksek riskli" bir afet coğrafyasına sahip olduğunu göstermekte ve afetlere hazırlıklı olmanın önemini vurgulamaktadır (AFAD, 2018: 8). Bu nedenle afetler, Türkiye'nin değişmez bir gerçekliği olarak görülmektedir (Genç, 2007). Afetlerin sayısı ve etkisi arttıkça, afet kayıplarını önlemek ve azaltmak için akademisyenlerin, uygulayıcıların ve politika yapıcıların disiplinler, sektörler ve alanlar arasında iş birliği yapmaları gerekeceği giderek daha fazla kabul görmektedir (Aronsson-Storrier ve Dahlberg, 2022: 1).

Hastaneler için ise iç ve dış afetler olarak bir sınıflandırma yapmak mümkündür. İç afetler, hastane içinde su ve elektrik kesintileri, yangın veya sistem arızaları gibi olaylardır. Dış afetler ise toplu zehirlenmeler, trafik kazaları ve endüstriyel kazalardan oluşmaktadır (İkizceli ve Akdeniz, 2017). Doğal afetler konusunda yapılan araştırmalar değerlendirildiğinde, deprem sonrası hastanelerde yaşanan haberleşme problemleri, hastane için genel organizasyon problemleri, kılavuzların eksikliği, (Akpek vd., 2022); yangın, şiddetli sağanak yağış gibi afetler sonrasında hastane afet planları (Lök vd., 2009); sunulan hizmetlerde sağlık iletişiminin rolü (Türkoğlu, 2024); hastanelerin depreme hazırlıklı olması bağlamında mevcut mühendislik kavramlarının kullanımı veya binanın depreme dayanıklılığının değerlendirilmesi (Akpınar vd., 2021); afet sonrası sunulan sağlık hizmetleri (Ceylan vd., 2022); bilgi sistemlerinin rolü, kapasite planlama, hazırlık düzeyleri (Mulyasari vd., 2013; Samsuddin vd., 2018; Park vd., 2015; Yi vd., 2010) yönünde yapılan araştırmalar bulunmaktadır. Teknoloji kaynaklı afetlere yönelik ise, siber saldırılar, sistem çökmesi, iletişim kesintileri, elektrik kesintileri gibi durumları konu edinen araştırmalar yapılmıştır (Dönmez ve Torun, 2022; Sullivan vd., 2023; Klinger vd., 2014; Russell vd., 2014).

Afetler konusunda yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalar incelendiğinde sağlık sistemleri üzerinde önemli derecede baskı oluşturduğu görülmektedir. Afetlerin ekonomik, fiziki, sosyal, psikolojik etkileri olmaktadır (Altun, 2018; Avdar ve Avdar, 2022; İkizer ve Gül, 2017). Afet türlerinin sağlık tesislerine yönelik çöken binalar, bina içerisindeki yapısal olmayan hasarlar ile yangın, tehlikeli maddelerin etrafa saçılması, elektrik çarpması gibi etkileri olabilmektedir. Hastanelerin ayrıca, afetten etkilenen bireylere hizmet sunmaları gerekmektedir (Işık vd., 2012). Afetler, etkilenen bölgelerde sağlık hizmetlerine olan talebi önemli ölçüde artırır. Fiziksel yaralanmaların yanı sıra, birçok kişi ruhsal ve psikolojik desteğe ihtiyaç duyar. Bu durum, sağlık hizmetlerinin bütüncül bir yaklaşımla yönetilmesini zorunlu kılar (Türkoğlu, 2024).

Afetlerin yoğun bir şekilde yaşanması, toplumu oluşturan bireylerin afet okuryazarlığı düzeylerine yönelik değerlendirmelerin önem kazanmasıyla sonuçlanmaktadır. Afet okuryazarlığı, bir bireyin kendi ihtiyaçları, kaynakları ve güvenlik açıkları hakkında temel bir anlayışa sahip olması anlamına gelmektedir. Bireylerin afetlere karşı tutum ve davranışları, afetlerin yol açabileceği zararın artmasında veya azalmasında önemli bir faktördür. Afetlerden korunmak ve afetlerden gelebilecek zararları en az can ve mal kaybıyla atlattmak için afet okuryazarı bir toplum oldukça önemli görülmektedir (Karabey ve Aras, 2022). Afetlerin ortaya çıkardığı olumsuz etkilerin yönetilebilmesi için sadece olay meydana geldiğinde gerçekleştirilen yönetim süreçleri yetersiz kalmakta, olay meydana gelmeden önceki aşamaları da kapsayan ve bu aşamaların sürekliliğinin sağlandığı modern bir afet yönetimi yaklaşımı öne çıkmaktadır (Genç, 2007; Yontar, 2017). Çalışkan ve Üner'e göre (2021) afet okuryazarlığı, "İnsanların yaşam süresince yaşam kalitesini korumak veya iyileştirmek için bir afetin hafifletilmesi/önlenmesi, hazırlık yapılması, müdahale edilmesi ve iyileştirilmesi/rehabilite edilmesiyle ilgili günlük hayatta bilinçli kararlar vermek ve talimatları takip etmek için afet bilgisine erişme, anlama, değerlendirme ve uygulama kapasitesidir".

Sağlık kurumları, afetlerde en temel ihtiyaç olan sağlık hizmetlerini sağlayan kurumlardır (Çeliker ve Uğurluoğlu Aldoğan, 2024). Afetlerden sonra sağlık kurumlarının bulundukları bölgeler zarar görse dahi, afet bölgesi ve çevresinden gelecek yoğun talebe karşı hazırlıklı olarak gerekli önlemleri almaları beklenmektedir. Bu nedenle sağlık kurumları öncelikle zarar görmemeyi, sonrasında ise etkili bir şekilde hizmet sunmayı amaçlamaktadır. Afetlerden sonra en fazla ilgiyi görecektir olan sağlık kurumlarında çalışan personel de afetlerde önemli aktörler olmaktadır (Gürsoy, 2019). Hastane personeline, afetlerin her aşamasında önemli rol ve sorumluluklar düşmektedir (Karabey ve Aras, 2022). Herhangi bir afet yaşanması

durumunda sağlık hizmetleri sektörüne talep artacağı için, bu sektörün en önemli temsilcisi olan hastane personelinin, afet konusuna özellikle hassasiyet göstermesi gerektiği düşünülmektedir (Gürsoy, 2019).

1. Literatür Bilgisi

Ulusal ve uluslararası literatürde afet okuryazarlığı kavramını değerlendiren araştırmalar bulunmaktadır. Araştırmaların bir kısmı öğrencilerin afet okuryazarlığı üzerinde yapılmıştır (Zhang vd., 2021; Kesumaningtyas vd., 2022; Nuraziz vd., 2023; Hamid vd., 2021; Asshiddiqi vd., 2021; Fadilah vd., 2020). Öğretmenler üzerinde yapılan araştırmalar da bulunmaktadır (Türker ve Sözcü, 2021; Ajar ve Ronggowolan, 2022). Yetişkinler üzerinde yapılan başka araştırmalar da bulunmaktadır (Erdogan ve Kaya, 2024; Seifi vd., 2018). Genc vd., (2022), Türkiye’de ikamet eden 18-60 yaş arası bireylerin afet okuryazarlığı düzeylerini değerlendirdikleri araştırmalarında, katılımcıların %50’den fazlasının afet okuryazarlığını yetersiz/orta düzeyde bulmuştur.

Sağlık çalışanları konusunda uluslararası literatürde yapılan bazı araştırmalar bulunmaktadır. Zhang vd., (2024) hemşireler arasında afet okuryazarlığını nitel araştırma ile değerlendirdikleri araştırmalarında hemşireler arasında afet okuryazarlığı düzeyinin artırılması için acil bir ihtiyaç olduğunu tespit etmişlerdir. Yang vd., (2024) hemşireler arasında afet okuryazarlığı ile ilişkili faktörleri yapısal eşitlik modeli ile inceledikleri araştırmalarında hemşirelerin afet okuryazarlığı düzeylerinin orta düzeyde olduğunu bulmuşlardır. Kolektivizm, sosyal destek, psikolojik dayanıklılık ve öz yeterlilik gibi çok düzeyli faktörler afet okuryazarlığıyla ilişkilendirilmiştir. Afet okuryazarlığının müfredat ile ilişkilendirilmesi önerilmiştir. Torpus vd., (2024), afetlere hazırlık okuryazarlığının bireysel afet dayanıklılığı ve ilişkili faktörler üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla yaptığı araştırmalarında afet okuryazarlığı arttıkça bireysel afet dayanıklılığının da arttığını tespit etmişlerdir. Zhang ve Zhang (2023) Çin’de hemşireler arasında afet okuryazarlığı orta düzeyde olduğunu tespit etmiştir.

Ulusal literatürde sağlık çalışanlarını konu edinen araştırmalar ise, çoğunlukla afetlere farkındalık, afet bilgi düzeyi, afet tutumu, afete hazırlık, hastane afet planına yönelik bilgi düzeyi gibi konularda yoğunlaşmıştır. Topcu (2020), devlet hastanesinde görev yapan 244 personel üzerine yaptığı araştırmasında, sağlık personellerinin doğa kaynaklı afetlere farkındalığını değerlendirmiştir. Araştırma bulguları, katılımcıların doğal afetlerle ilgili bilgi ve farkındalık düzeylerinin ortalama seviyelerde olduğunu, fakat doğal afetlere karşı sergiledikleri tutum ve inanç düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Doğal afetlerle ilgili bilgi ve farkındalık düzeyleri ile tutum ve inanç düzeyleri arasında doğrusal ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Gürsoy (2019), doktor, hemşire, yardımcı sağlık personeli ve yönetici gruplarının hastane afet planı ve bu plan doğrultusunda yapılmış uygulamalar hakkındaki bilgi düzeyini ölçtüğü araştırmasında, katılımcıların kurumsal afet hazırlık puan ortalamalarını orta düzeyde bulmuştur. Katılımcıların kurumsal afet hazırlığı bilgi puanı ile cinsiyetler medeni durumları, çalışma yılları, yaşı, eğitim durumları arasında anlamlı fark bulmuştur. Yıldız (2017) tarafından yapılan bir araştırmada, Çanakkale’deki sağlık personelinin afete hazırlık düzeyi incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, araştırmaya katılan sağlık personelinin %44,3’ü herhangi bir afet eğitimi almamıştır ve %50,8’i afetlerle ilgili herhangi bir tatbikata katılmamıştır. Şen ve Ersoy (2017) hastane afet ekibinin, %58’inin hastane afet planı hakkında yetersiz bilgi düzeyi olduğunu bulmuştur. Eğitim ve tatbikatlara katılanların bilgi düzeyleri ise anlamlı şekilde daha yüksek olmuştur.

Afetlerle ilgili olarak, hastanede görev yapan personeli konu edinen araştırmalar, çoğunlukla sağlık çalışanları üzerinde yapılmaktadır. Bu araştırmanın idari personel üzerinde yapılacak olması araştırmayı diğer araştırmalardan ayıran en önemli özelliktir. Bunun yanında sağlık personeli üzerine yapılan araştırmaların da afet farkındalığı, afet bilgi düzeyi, afet tutumu, afete hazırlık gibi konularda yoğunlaştığı görülmüştür. Afet okuryazarlığı kavramını konu edinen araştırma sayısı sınırlıdır. Hastaneler, afetlerde hem altyapı olarak etkilenebilir olması, hem çalışanları ve hastaları açısından sorumlulukları olması hem de hizmet sunma gereklilikleri açısından topluma karşı sorumlu olması nedeniyle önem kazanmaktadır. Bu araştırmanın konusunu oluşturan afet okuryazarlığı kavramını hastane çalışanları üzerinde değerlendiren ulusal bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Bu araştırmanın amacı sağlık kurumlarında bulunan idari personelin afet bilgisine erişme, anlama, değerlendirme ve uygulama kapasitesini değerlendirecek ve geliştirilmesi gereken yönleri varsa bunların tespit edilmesidir. Bu amaç doğrultusunda araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır:

1. Üniversite Hastanesi’nde görev yapan idari personelin afet okuryazarlığı düzeyleri nasıldır?
2. Üniversite Hastanesi’nde görev yapan idari personelin afet okuryazarlığı düzeyleri sosyo-demografik özelliklerine göre farklılaşmakta mıdır?

2. Yöntem

Bu araştırma, belirli bir zamanda, sağlık kurumlarında çalışan idari personelin afet okuryazarlığı düzeylerini ve bu düzeylerin sosyo-demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığını etki eden faktörleri tanımlamayı amaçlamaktadır. Araştırma bulguları mevcut durumun betimlenmesine yöneliktir. Bu açıdan tanımlayıcı bir araştırmadır. Veriler, belirli bir zaman aralığında toplanmıştır ve araştırma süreci tek bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Bu açıdan ise kesitsel bir araştırmadır.

Ankara ilinde deprem, heyelan, kaya düşmesi, su baskını ve diğer afet olayları sonucunda en güncel veri olan 2021 ocak ayı itibarı ile 925 afet olayı yaşanmış ve bunun sonucunda 7679 konut ve iş yeri nakil edilmiştir. İl genelinde yaklaşık 250 hektarlık bir alan afete maruz bölge olarak ilan edilmiştir. Hastanenin görev yaptığı ilçede heyelan, su baskını, kaya düşmesi gibi afet olayları yaşanmıştır (AFAD, 2021). Bunun yanı sıra, afet esnasında bazı hastaların durumlarına uygun hastanelere nakil edilmesi gerekmektedir. Ankara'da bulunan hastaneler başkent olması ve sağlık altyapısı nedeniyle bu amaçla sıkça tercih edilmektedir (Abaylı, 2024).

Araştırmanın evreni, bir üniversite hastanesinde görev yapan 850 idari personelden oluşmaktadır. Araştırmada örneklem seçimine gidilmemiş, evrenin tamamı araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırmada örnekleme yöntemi olarak kolayda örnekleme yönteminden faydalanılmıştır. Kolayda örnekleme araştırmacının yalnızca ulaşabildiği veya mevcut olan katılımcılardan veri toplamasıdır. Bu, örneklem seçimiyle ilgili bir yöntem olup, katılımcıların rastgele seçilmediği bir durumdur (Lohr, 2022: 706).

Araştırmanın dahil edilme kriterleri, araştırmanın gerçekleştiği hastanede yer alan idari personel sınıflandırmasına göre genel idari hizmetler, teknik hizmetler, sağlık hizmetleri, eğitim-öğretim hizmetleri, avukatlık hizmetleri, din hizmetleri ve yardımcı hizmetlerde idari personel olarak görev almasıdır. Araştırmanın dışlama kriterleri ise, hastanede idari personel olarak görev yapmamasıdır. Araştırmaya katılmayı kabul eden personele 17.09.2023–23.11.2023 tarihleri arasında farklı günlerde hastane ziyaret edilerek yüz yüze anket toplama yöntemi ile mesai saatleri içerisinde anket uygulanmıştır. Katılımcılara içerisinde giriş, bilgilendirme, güvence ve onay kısmı olan onam formu verilmiştir. Onaylayan, araştırmaya katılmaya gönüllü olan katılımcılara anket uygulanmıştır.

Araştırmada kullanılan anket, 2 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler Sosyo-Demografik Bilgi Formu ve Afet Okuryazarlığı Ölçeği (AFOY)'dir.

Sosyo-Demografik Bilgi Formu: Bu kısımda araştırmaya katılanların cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, eğitim düzeyi, meslekteki hizmet süresi, daha önce afet yaşama durumu, daha önce afet konusunda eğitim alma durumu ve evinde afet çantası bulundurma durumunu inceleyen sorular bulunmaktadır. Form oluşturulurken literatürde afet okuryazarlığı düzeylerini değerlendirirken kullanılan ölçütler dikkate alınmıştır (Çalışkan, 2020; Kiraz, 2018; Yıldız, 2017).

Afet Okuryazarlığı Ölçeği (AFOY): Ölçek, afet evrelerine özgü bireyin bilgi ve becerilerini değerlendirmek amacıyla Çalışkan ve Üner (2021) tarafından geliştirilmiştir. AFOY ölçeği, afetin farklı evrelerinde talimatların yönetilmesi için okuryazarlık düzeyini değerlendirmek üzere bilgiye erişim, anlama, değerlendirme ve uygulama yeterliliklerini kullanır. Ölçeğin genel Cronbach Alfa değeri 0,954 ile oldukça yüksek olup, alt boyutlar arasında 0,831 ile 0,83 arasında değişmektedir. Ölçekte 61 madde ve dört alt boyut yer almaktadır. Bu araştırma için ölçeğin Cronbach Alfa değeri, 0,957 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca zarar azaltma alt boyutu için 0,876, hazırlık alt boyutu için 0,860, müdahale alt boyutu için 0,853 ve iyileştirme alt boyutu için 0,916 olarak hesaplanmıştır.

Maddeler, 1 (Çok zor) ile 5 (Çok kolay) arasında puanlanmıştır ve puan artışı daha yüksek afet okuryazarlığını yansıtmaktadır. Zarar azaltma alt boyutunda 17, Hazırlık alt boyutunda 16, Müdahale alt boyutunda 13 ve İyileştirme alt boyutunda 15 madde bulunmaktadır. Ölçekte 0 en düşük, 50 ise en yüksek afet okuryazarlığını temsil etmektedir. Ölçek kesim noktaları aşağıda yer almaktadır:

- 0 ile 30 arası puan alanlar "Yetersiz Afet Okuryazarlığı" düzeyindedir.
- 30 ile 36 arası puan alanlar "Sınırlı Afet Okuryazarlığı" düzeyindedir.
- 36 ile 42 arası puan alanlar "Yeterli Afet Okuryazarlığı" düzeyindedir.
- 42 ile 50 arası puan alanlar ise "Mükemmel Afet Okuryazarlığı" düzeyindedir.

Bu araştırmada elde edilen veriler, Microsoft Excel ve SPSS (IBM SPSS Statistics 22) paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Veriler yüzdeler, ortalama ve tanımlayıcı istatistikler kullanılarak raporlaştırılmıştır. Normallik varsayımının test edilmesinde Skewness, Kurtosis, Shapiro-Wilk ve Kolmogorov Smirnov testi kullanılmıştır. Normal dağılıma uyan iki bağımsız grup, T-testi; üç ve daha fazla grup Anova testi ile analiz edilmiştir. Normal dağılmayan verilerde iki bağımsız grup, Mann Whitney U; bağımsız üç ve daha fazla grup Kruskal Wallis H testi ile analiz edilmiştir. Kruskal Wallis H

testinde farklılığın hangi gruplar lehinde olduğunu anlamak için Mann Whitney U testi, Anova testinde ise farklılığın hangi gruplar lehinde olduğunu anlamak için uygun post-hoc testleri uygulanmıştır.

Araştırmaya başlamadan önce, Ankara Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 26.05.2023 tarihinde etik kurul izni alınmıştır. Araştırmanın gerçekleştirildiği hastaneden ise 07.07.2023 tarihinde araştırmanın uygulanabilmesi için kurum izni alınmıştır.

3. Bulgular

Katılımcıların genel afet okuryazarlık düzeyleri ortalamalarının 33,6 olduğu saptanmıştır. Bu değer, sınırlı afet okuryazarlığı düzeyine karşılık gelmektedir. Katılımcıların minimum genel afet okuryazarlık düzeyleri 20 iken maksimum genel afet okuryazarlık düzeyleri 50'dir. Alt gruplar arasında en yüksek ortalama afet okuryazarlığı düzeyi 34,7 ortalama ile müdahale alt boyutunda elde edilmiştir. Katılımcıların minimum müdahale alt boyutu puanları 16,35 iken; maksimum müdahale alt boyutu puanları 50 olarak tespit edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Afet Okuryazarlığı Düzeyleri

	n	$\bar{X} \pm SS$	Min	Maks.
Genel Afet Okuryazarlığı Düzeyleri	139	33,6 $\pm$ 5,2	20,0	50,00
Zarar Azaltma Alt Boyutu	139	33,7 $\pm$ 6,7	14,71	50,00
Hazırlık Alt Boyutu	139	33,3 $\pm$ 6,2	14,06	50,00
Müdahale Alt Boyutu	139	34,7 $\pm$ 6,1	16,35	50,00
İyileştirme Alt Boyutu	139	30,5 $\pm$ 8,1	0,00	50,00

Katılımcıların cinsiyetine, yaşına, medeni durumuna, eğitim düzeyine, meslekteki hizmet süresine, afet eğitimi alma durumuna ve afet çantası bulundurmalarına göre zarar azaltma alt boyutu puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). Daha önce afet yaşayan katılımcıların zarar azaltma alt boyutu puanları ortalamaları (35,7 $\pm$ 7,3), daha önce afet yaşamayan katılımcılardan (32,9 $\pm$ 6,2) daha yüksek bulunmuştur (Tablo 2). Bu farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır ($p:0,023<0,05$).

Tablo 2. Zarar Azaltma Alt Boyutuna Yönelik Bulgular

Tanımlayıcı Özellikler					
Cinsiyet	Kadın	89	33,1 $\pm$ 5,9	33,7	0,099 ^a
	Erkek	50	34,7 $\pm$ 7,8	34,1	
Yaş	20-32 yaş	58	35,1 $\pm$ 6,8	33,8	0,145 ^a
	33-45 yaş	51	32,3 $\pm$ 6,6	33,8	
	46-63 yaş	30	33,4 $\pm$ 6,1	33,7	
Medeni Durum	Evli	90	33,5 $\pm$ 6,5	33,7	0,766 ^a
	Bekâr	49	34,0 $\pm$ 7,0	33,7	
Eğitim Düzeyi	Lisans	97	33,6 $\pm$ 5,8	33,7	0,108 ^b
	Yüksek lisans	20	32,4 $\pm$ 7,4	32,6	
	Diğer	22	35,6 $\pm$ 6,4	34,4	
Meslekte Hizmet Süresi	5 ve altı yıl	41	33,6 $\pm$ 5,8	33,7	0,059 ^b
	6-15 yıl	40	32,6 $\pm$ 6,5	33,7	
	16 ve üzeri	58	33,0 $\pm$ 6,8	33,7	
Afet Eğitimi	Evet	84	34,2 $\pm$ 6,1	33,7	0,540 ^a
	Hayır	55	33,0 $\pm$ 7,4	33,7	
Afet Deneyimi	Evet	39	35,7 $\pm$ 7,3	33,8	0,023 ^a
	Hayır	100	32,9 $\pm$ 6,2	33,7	
Afet Çantası Bulundurma	Evet	31	33,1 $\pm$ 7,7	33,7	0,645 ^a
	Hayır	108	33,9 $\pm$ 6,4	33,7	

^a: p değeri Mann Whitney U testi ile elde edilmiştir. ^b: p değeri Kruskal Wallis-H testi ile elde edilmiştir.

Katılımcıların cinsiyetine, yaşına, medeni durumuna, eğitim düzeyine, meslekteki hizmet süresine, afet eğitimi almalarına ve afet çantası bulundurmalarına göre hazırlık alt boyutu puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). Ancak daha önce afet yaşayan katılımcıların hazırlık alt boyutu puanları ortalamaları (35,2 $\pm$ 6,9), daha önce afet

yaşamayan katılımcılardan (32,5±5,7) daha yüksek bulunmuştur (Tablo 3). Daha önce afet yaşayan katılımcılar ile yaşamayan katılımcılar arasındaki bu farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır (p: 0,021<0,05).

Tablo 3. Hazırlık Alt Boyutuna Yönelik Bulgular

Tanımlayıcı Özellikler					
Cinsiyet	Kadın	89	32,5±5,6	33,3	0,106 ^a
	Erkek	50	34,7±6,9	33,3	
Yaş	20-32 yaş	58	33,9±7,0	33,3	0,627 ^b
	33-45 yaş	51	32,9±5,4	33,3	
	46-63 yaş	30	32,5±5,7	33,3	
Medeni Durum	Evli	90	33,3±6,0	33,3	0,930 ^a
	Bekâr	49	33,2±6,6	33,3	
Eğitim Düzeyi	Lisans	97	32,9±5,6	33,3	0,630 ^b
	Yüksek lisans	20	33,4±8,0	32,8	
	Diğer	22	34,5±7,1	33,4	
Meslekte Hizmet Süresi	5 ve altı yıl	41	34,2±6,3	34,3	0,208 ^b
	6-15 yıl	40	32,7±6,5	32,0	
	16 ve üzeri	58	33,0±5,9	33,3	
Afet Eğitimi	Evet	84	33,8±6,2	33,3	0,204 ^a
	Hayır	55	32,4±6,1	32,8	
Afet Deneyimi	Evet	39	35,2±6,9	33,5	0,021 ^a
	Hayır	100	32,5±5,7	33,3	
Afet Çantası Bulundurma	Evet	31	34,9±6,7	33,5	0,091 ^a
	Hayır	108	32,8±6,0	33,3	

^a: p değeri Mann Whitney U testi ile elde edilmiştir. ^b: p değeri Kruskal Wallis-H testi ile elde edilmiştir.

Katılımcıların cinsiyetine, yaşına, medeni durumuna, eğitim düzeyine, meslekteki hizmet süresine ve afet çantası bulundurmalarına göre müdahale alt boyutu puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (p>0,05). Bunun yanında, afet eğitimi alan katılımcıların müdahale alt boyutu puanları ortalamaları (35,6±5,6), afet eğitimi almayan katılımcılardan (33,3±6,7) daha yüksek bulunmuştur (p:0,025<0,05). Ayrıca, daha önce afet yaşayan katılımcıların müdahale alt boyutu puanları ortalamaları (36,4±7,0), daha önce afet yaşamayan katılımcılardan (34,0±5,7) daha yüksek bulunmuştur (p:0,037<0,05) (Tablo 4).

Tablo 4. Müdahale Alt Boyutuna Yönelik Bulgular

Tanımlayıcı Özellikler					
Cinsiyet	Kadın	89	34,1±5,4	34,7	0,238 ^a
	Erkek	50	35,7±7,2	34,7	
Yaş	20-32 yaş	58	35,3±6,2	34,7	0,707 ^b
	33-45 yaş	51	34,4±5,9	34,7	
	46-63 yaş	30	33,8±6,5	34,7	
Medeni Durum	Evli	90	34,5±6,3	34,7	0,514 ^a
	Bekâr	49	35,1±6,0	34,7	
Eğitim Düzeyi	Lisans	97	34,4±5,6	34,7	0,534 ^b
	Yüksek lisans	20	36,2±5,7	35,5	
	Diğer	22	34,7±8,6	34,6	
Meslekte Hizmet Süresi	5 ve altı yıl	41	35,4±6,2	34,7	0,141 ^b
	6-15 yıl	40	34,1±6,3	34,1	
	16 ve üzeri	58	34,6±6,1	34,7	
Afet Eğitimi	Evet	84	35,6±5,6	35,5	0,025 ^a
	Hayır	55	33,3±6,7	34,7	
Afet Deneyimi	Evet	39	36,4±7,0	35,5	0,037 ^a
	Hayır	100	34,0±5,7	34,7	
Afet Çantası Bulundurma	Evet	31	36,1±7,8	35,5	0,084 ^a
	Hayır	108	34,3±5,6	34,7	

^a: p değeri Mann Whitney U testi ile elde edilmiştir. ^b: p değeri Kruskal Wallis-H testi ile elde edilmiştir.

Katılımcıların cinsiyetine, yaşına, medeni durumuna, eğitim düzeyine, meslekteki hizmet süresine, afet eğitimi almalarına ve afet çantası bulundurmalarına göre iyileştirme alt boyutu puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). Daha önce afet yaşayan katılımcıların iyileştirme alt boyutu puanları ortalamaları ($32,6\pm10,8$), daha önce afet yaşamayan katılımcılardan ($29,7\pm6,7$) daha yüksek bulunmuştur. Daha önce afet yaşayan katılımcılar ile yaşamayan katılımcılar arasındaki bu farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır ($p: 0,013<0,05$) (Tablo 5).

Tablo 5. İyileştirme Alt Boyutuna Yönelik Bulgular

Tanımlayıcı Özellikler					
Cinsiyet	Kadın	89	$29,8\pm8,0$	30,5	0,662 ^a
	Erkek	50	$31,6\pm8,2$	30,5	
Yaş	20-32 yaş	58	$30,7\pm9,4$	30,5	0,851 ^b
	33-45 yaş	51	$29,8\pm7,8$	30,5	
	46-63 yaş	30	$31,2\pm5,9$	30,6	
Medeni Durum	Evli	90	$30,6\pm7,7$	30,5	0,772 ^a
	Bekâr	49	$30,3\pm9,0$	30,5	
Eğitim Düzeyi	Lisans	97	$30,4\pm6,9$	30,5	0,663 ^b
	Yüksek lisans	20	$31,8\pm10,0$	30,8	
	Diğer	22	$29,5\pm11,2$	30,5	
Meslekte Hizmet Süresi	5 ve altı yıl	41	$30,7\pm10,3$	30,5	0,431 ^b
	6-15 yıl	40	$29,4\pm7,8$	30,5	
	16 ve üzeri	58	$31,0\pm6,6$	30,8	
Afet Eğitimi	Evet	84	$31,0\pm8,0$	30,8	0,258 ^a
	Hayır	55	$29,7\pm8,3$	30,5	
Afet Deneyimi	Evet	39	$32,6\pm10,8$	34,1	0,013 ^a
	Hayır	100	$29,7\pm6,7$	30,5	
Afet Çantası Bulundurma	Evet	31	$32,0\pm10,0$	32,5	0,121 ^a
	Hayır	108	$30,0\pm7,5$	30,5	

^a: p değeri Mann Whitney U testi ile elde edilmiştir. ^b: p değeri Kruskal Wallis-H testi ile elde edilmiştir.

4. Tartışma

Araştırmada üniversite hastanesinde görev yapan idari personelin afet okuryazarlığı ortalamasının 33,6 olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, sınırlı afet okuryazarlığı düzeyine karşılık gelmektedir. Katılımcıların minimum afet okuryazarlık düzeyleri 20,0 iken maksimum afet okuryazarlık düzeyleri 50,0 olarak saptanmıştır. Bulut (2023), AFOY ölçeğini kullanarak, İstanbul ilinde yetişkin bireylerin afet okuryazarlığı ve afet okuryazarlığına etki eden unsurları incelemiştir. Araştırmasında, ortalama AFOY düzeyinin 31,62 olduğunu ve katılımcıların yarısından fazlasının yetersiz ve sınırlı düzeyde olduğunu ortaya koymuştur.

Literatürdeki araştırmalar incelendiğinde, sağlık çalışanlarıyla yapılan araştırmalar genellikle afetlere hazırlık, farkındalık, bilgi düzeyi ve afet tutumlarına odaklanmaktadır. Topcu (2020) tarafından yürütülen araştırma, devlet hastanesinde görev yapan 244 personelin doğa kaynaklı afetlere olan farkındalığını incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların doğal afet bilgi düzeyleri ortalama seviyede iken, doğal afet tutum ve inanç düzeyleri oldukça yüksektir. Ayrıca, katılımcıların doğal afet bilgi farkındalık ortalaması ile doğal afet tutum inanç ortalaması arasında pozitif yönde doğrusal bir ilişki belirlenmiştir. Erkin ve Kıyan (2025), "Afet Hemşireliği"nin hemşirelik müfredatına entegre edilmesinin, hemşirelik öğrencilerinin afet okuryazarlığı ve hazırlık algılarını olumlu yönde geliştirdiğini tespit etmişlerdir. Saifudin vd., (2023) afet okuryazarlığının, risk algısının ve hazırlığın afete eğilimli bir toplumda afet dayanıklılığının önemli yordayıcıları olduğunu ortaya koymuştur. Gürsoy (2019), doktor, hemşire, yardımcı sağlık personeli ve yönetici gruplarının hastane afet planı ve bu plan doğrultusunda yapılmış uygulamalar hakkındaki bilgi düzeyini ölçtüğü araştırmasında, katılımcıların kurumsal afet hazırlık puan ortalamalarını orta düzeyde bulmuştur. Araştırma sonuçları ve literatürden elde edilen sonuçlar, sağlık çalışanları ve hastane personelinin afet okuryazarlığının sınırlı olduğunu ve bu konuda önemli bir boşluk bulunduğunu göstermektedir.

Bu araştırmada, katılımcıların afet okuryazarlık düzeyleri arasında cinsiyetlerine, medeni durumlarına, yaşlarına, eğitim durumlarına ve hizmet sürelerine göre afet okuryazarlığı açısından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Afet deneyimine göre zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme alt boyutlarının tamamı için anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bulut (2023), AFOY ölçeğini kullanarak, İstanbul'da yaşayan yetişkin bireylerin afet okuryazarlığını değerlendirdiği araştırmasında, cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve algılanan gelir değişkeninin regresyon modeline anlamlı bir etkisinin

olduğunu belirlemiştir. Gürsoy (2019), doktor, hemşire, yardımcı sağlık personeli ve yönetici gruplarının hastane afet planı ve bu plan doğrultusunda yapılmış uygulamalar hakkındaki bilgi düzeyini ölçtüğü araştırmasında, kurumsal afet hazırlığı bilgi puanı ile cinsiyetler medeni durumları, çalışma yılları, yaşı, eğitim durumları arasında anlamlı fark bulmuştur. Genc vd., (2022), 18-60 yaş aralığındaki bireylerin afet okuryazarlığı düzeyleri ve bu düzeyleri etkileyen faktörleri incelediği araştırmalarında afet okuryazarlığı puanının yaşa, bölgeye, afet eğitimi alıp almamaya, afetle ilgili haberleri takip etme durumuna, hayatta kalma çantası bulundurma durumuna ve deprem sigortası yaptırmaya göre farklılık gösterdiğini tespit etmişlerdir. Ünal vd., (2017), sağlık afet çalışanlarının bireysel olarak depremlere hazırlık düzeylerinin belirlenmesini amaçladığı araştırmasında, depremlere hazırlık düzeyi ile cinsiyet, afet yaşama deneyimi, afette çalışma deneyimi, afet eğitimi alma ve yaş değişkenlerinin hazırlık düzeyiyle anlamlı şekilde ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Zhang ve Zhang (2023), Çin'de hemşirelerin afet okuryazarlığı düzeylerini afet acil kurtarmada yer almış olması, okulda afetlere hazırlık konusunda hemşirelik eğitimi almış olması ve iş başında afetlere hazırlık eğitimi almış olmasının afet okuryazarlığını etkilediği tespit edilmiştir. Şekerci vd., (2023) doğal afet eğitiminin hemşirelik öğrencilerinin doğal afet okuryazarlığı tutum ve davranışlarını olumlu yönde etkilediğini saptamıştır. İran'ın başkenti Tahran'da yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, hanehalkı gelir düzeyi, İran'ın doğal afet yönetimine güven, doğal afet korkusu, doğal afetlerin algılanan sıklığı ve internet kullanımı, doğal afet okuryazarlığı ile olumlu ilişkiler göstermiştir (Farzanegan vd., 2024). Genc vd., (2025) yapılandırılmış dijital tabanlı eğitim programının hemşirelik öğrencilerinin hem afet okuryazarlığı hem de hazırlık inanç düzeylerini artırdığını tespit etmiştir. Torpus vd., (2024) araştırmalarında afet okuryazarlığı arttıkça bireysel afet dayanıklılığının da arttığını tespit etmişlerdir. Ayrıca, erkeklerin bireysel afet dayanıklılığı düzeyi kadınlara göre, evli bireylerin bireysel afet dayanıklılığı düzeyi bekar bireylere göre ve daha önce afet yaşamış olanların bireysel afet dayanıklılığı düzeyi afet yaşamamış olanlara göre daha yüksek bulunmuştur. Yaş arttıkça bireysel afet dayanıklılığı ve afet okuryazarlığı düzeyinin de arttığını tespit etmişlerdir. Tepetaş vd., (2024) afet okuryazarlığının eğitim düzeyi, bulundukları bölgedeki afet riskleri bilgisi, bulundukları bölgedeki toplanma yerleri bilgisi, olası afetlere hazırlıklı hissetme ve bireysel afet dayanıklılığı ile ilişkili olduğunu bulmuştur. Araştırma sonuçları ve literatürden elde edilen sonuçlara göre afet yaşamış bireyler, afeti deneyimledikleri için, bu deneyim, afet durumlarında nasıl tepki verileceği konusunda önemli bir öğrenme kaynağı olmuş olabilir. Bunun yanında, afet yaşayan bireyler ve afet eğitimi alan bireylerin, risk algıları daha yüksek olabilir ve afetlerin potansiyel etkileri konusunda daha fazla farkındalığa sahip olabilirler. Bu farkındalık, daha dikkatli ve hazırlıklı olmalarına yol açmış olabilir. Afet yaşayan veya afet eğitimi alan bireyler, afet durumlarına karşı önceden hazırlıklı olma ve plan yapma eğiliminde olabilirler. Bu, afet anında hızlı ve etkili tepki vermelerini kolaylaştırabilir.

Araştırmada afet eğitimi alma durumuna göre müdahale alt boyutu puanlarının anlamlı düzeyde farklılaştığı tespit edilmiştir. Çelebi ve Uçku (2017), Kayseri ilinde acil sağlık hizmetlerinde görev yapan sağlık çalışanlarının afet/olağan dışı durum bilgisi ortalama puanlarını değerlendirdikleri araştırmalarında, puanların çok düşük olduğunu bulmuştur. Depreme hazırlık düzeyinin, afet veya olağan dışı durumlar hakkındaki bilgi düzeyi ile pozitif bir ilişki içinde olduğu ve bu ilişkinin özellikle deprem eğitimi almış çalışanlar arasında daha belirgin olduğu tespit edilmiştir. Kınık ve Çalışkan (2024) afet okuryazarlığı müfredatının, mevcut ve gelecekteki afet risklerinin yönetimine katkıda bulunabileceğini öne sürmüşlerdir. Literatürden ve araştırmadan elde edilen sonuçlar, afet eğitiminin bilgi ve müdahale becerilerini artıran önemli bir faktör olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırmada hastane idari personelinin afet okuryazarlık düzeylerinin sınırlı düzeyde (33,6) olduğu saptanmıştır. Katılımcıların afet okuryazarlık düzeyleri arasında minimum 20,0 ve maksimum 50,0 arasında değişiklik göstermektedir, bu da grupta yetersiz afet okuryazarlık düzeyine sahip bireylerin bulunduğunu göstermektedir. Cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, meslekteki hizmet süresi ve afet çantası bulundurma gibi faktörlere göre idari personelin afet okuryazarlığı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Daha önce afet deneyimi yaşayan katılımcıların zarar azaltma ve iyileştirme alt boyutunda daha yüksek puanlar aldığı gözlemlenmiştir. Afet eğitimi almış katılımcıların müdahale alt boyutu puanları, afet eğitimi almayanlara göre daha yüksektir.

Türkiye gibi afet açısından riskli bir ülkede, bir üniversite hastanesinde çalışan idari personelin afet okuryazarlığını artırmak için çeşitli öneriler geliştirilebilir:

- Sağlık sistemlerinin ve çalışanlarının sürekli olarak afetlere hazırlıklı olmaları, afet okuryazarlıklarını güçlendirmeleri ve toplum sağlığını korumak adına işbirliği içinde çalışmaları elzemdir. Bu amaçla, afet durumlarında yapılacak uygulamalı tatbikatlar düzenlenebilir. Sanal gerçeklik veya benzeri teknolojileri kullanarak sanal afet senaryoları oluşturulabilir. Tatbikatlar, gerçek afet durumlarına benzer koşulları simüle ederek personelin pratik deneyim kazanmasını sağlayabilir.

- Afet hazırlık bilgileri, acil durum iletişim planları ve canlı güncellemeler içeren mobil uygulamalar geliştirilebilir. Uygulama üzerinden öğrenme materyalleri sunarak öğrenme teşvik edilebilir. Hastanelerde, seminerler ve web konferansları düzenlenerek konunun uzmanlarının afet konularında bilgi paylaşımları sağlanabilir.
- Broşürler, posterler, videolar veya diğer materyaller aracılığıyla temel afet bilgilerine kolayca erişim sağlanabilir. Eğitim programlarını değerlendirmek ve iyileştirmek için düzenli geri bildirim mekanizmaları oluşturulabilir.
- Afet yaşamış ve afet eğitimi almış personellerin deneyimlerini paylaşabilecekleri seminerler veya atölye çalışmaları düzenlenebilir.
- AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) ve hastaneler arasında müdahale planları, altyapı yatırımlarına destek, ortak bir iletişim ağı, veri paylaşımı konularında işbirliği yapılabilir.
- Olası afet durumunda sadece idari personelin değil kurum içi tüm personelin afete müdahale bilgisi önemli olduğundan araştırmanın kapsamı hastanenin tüm personel kadrosu için genişletilebilir.

Kaynakça

- Abaylı, S. Y. (2024). Deprem sonrası yaralanmalarda hiperbarik oksijen tedavisi yönetimi: kahramanmaraş depremleri sonrası akyurt hiperbarik kliniği deneyimi. *Mevlana Tıp Bilimleri Dergisi*, 4(3), 133-138.
- AFAD (2018). Türkiye’de afet yönetimi ve doğa kaynaklı afet istatistikleri. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. Ankara.
- AFAD (2021). İRAP il afet risk azaltma planı. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. Ankara. [Çevrim-içi: <https://ankara.afad.gov.tr/il-planlari>], Erişim tarihi: 30.12.2024.
- Ajar, S. B., & Ronggowulan, L. (2022, February). Disaster literacy level of teachers and students in secondary school case study in Surakarta City, Indonesia. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science (Vol. 986, No. 1, p. 012017). IOP Publishing.
- Akpek, A. E., Dönmez, A., Kızılkın, A., ve Arslan, G. (2002). Doğal afet sonrası bölgeye uzak bir hastanenin rolü: marmara depreminde anesteziist olarak deneyimlerimiz. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 22(5), 502-504.
- Akpınar, E., Özenir, A., ve Akanji, S. T. (2021). Tipik betonarme bir hastane yapısının güçlendirilmesinde betonarme perde ve sürtünmeli sönümleyici güçlendirme alternatiflerinin karşılaştırılması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (32), 928-939.
- Altun, F. (2018). Afetlerin ekonomik ve sosyal etkileri: Türkiye örneği üzerinden bir değerlendirme. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 2(1), 1-15.
- Aronsson-Storrier, M., & Dahlberg, R. (Eds.). (2022). *Defining disaster: disciplines and domains*. Edward Elgar Publishing.
- Asshiddiqi, M. R., Vitasari, M., & Biru, L. T. (2021). Validity of disaster e-book to improve disaster literacy skills at junior high school. *Jurnal Pena Sains Vol*, 8(2), 79-87.
- Avdar, R., & Avdar, R. (2022). Türkiye’de yaşanan doğa kaynaklı afetlerin sosyo-ekonomik etkileri. *Afet ve Risk Dergisi*, 5(1), 1-12.
- Bulut, A. (2023). Bireylerin afet okuryazarlığı düzeylerini etkileyen faktörlerin sıralı lojistik regresyon analizi ile incelenmesi. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(3), 691-709.
- Ceylan, M. F., Serbest, S., ve Güven, N. (2022). Deprem yaralanmaları ve amputasyon, gözlemlerimiz ve önerilerimiz. *TOTBİD Derg*, 21, 325-32.
- Çalışkan, C. (2020). *Afet okuryazarlığı ölçek geliştirme çalışması*. Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çalışkan, C., ve Üner, S. (2021). Disaster literacy and public health: a systematic review and integration of definitions and models. *Disaster Med Public Health Prep*. Aug;15(4):518-527. doi: 10.1017/dmp.2020.100. Epub 2020 Jun 18. PMID: 32618555.
- Çelebi, İ., ve Uçku, Ş. R. (2017). Kayseri ili 112 acil sağlık hizmetlerinde görev yapan sağlık personelinin deprem bilgi düzeyi ve etkileyen etmenler. *Hastane Öncesi Dergisi*, 2(2), 91-103.

- Çeliker, G., ve Aldoğan, E. U. (2024). Improving Communication Effectiveness During Emergencies and Disasters Through the Application of Design Strategies. In *Service Design, Creativity, and Innovation in Healthcare: Challenges, Insights, Solutions* (pp. 459-475). Cham: Springer Nature Switzerland.
- Dönmez, E. ve Torun, N. K. (2022). Siber cehennem: sağlık sektörü üzerine bir değerlendirme. Ö. K. Tüfekci & L. Akbaş (Ed.), *Sosyal Bilimler Araştırmaları: Çıkarımlar, Bileşenler, Çözümlemeler* (s. 1-14). Klaipeda: SRA Academic Publishing.
- Erdogan, E. G., ve Kaya, S. S. (2024). The disaster literacy level of society, opinions on disaster management services, and related factors: A case from a province in Türkiye. *Public Health Nursing*, 41(5), 1135-1143.
- Erkin, Ö., ve Kiyan, S. G. (2025). How does integrating 'disaster nursing' into nursing curricula impact nursing students' perception of disaster literacy and preparedness?. *BMC nursing*, 24(1), 1.
- Fadilah, M., Permanasari, A.N.N.A, Riandi, R., & Maryani, E. (2020). The level of disaster literacy of earthquake-experienced students in mathematics and science faculty of state university in Indonesia. *Journal of Engineering Science and Technology (JESTEC)* on AASEC2019, Februari, 2020, 30-38.
- Farzanegan, M. R., Fischer, S., & Noack, P. (2024). Natural disaster literacy in Iran: Survey-based evidence from Tehran. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 100, 104204.
- Genc, F. Z., Yıldız, S., Kaya, E., ve Bilgili, N. (2022). Disaster literacy levels of individuals aged 18–60 years and factors affecting these levels: A web-based cross-sectional study. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 76, 102991.
- Genç, F. N. (2007). Türkiye'de doğal afetler ve doğal afetlerde risk yönetimi. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(5), 201-226.
- Genç, F. Z., Yıldız, S., Erdal, A., ve Bilgili, N. (2025). Effect of structured digital-based education given to nursing students on disaster literacy and disaster preparedness belief levels: A randomized controlled study. *Nurse Education Today*, 106581.
- Gürsoy, B. (2019). Hastanelerin afete hazırlık açısından değerlendirilmesi (Gümüşhane Devlet Hastanesi örneği). Yüksek lisans tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.
- Hamid, N., Trihatmoko, E., Herlina, M., & Aroyandini, E. N. (2021). Developing a model for disaster education to improve students' disaster mitigation literacy. *Journal of disaster research*, 16(8), 1243-1256.
- Işık, Ö., Aydınlioğlu, H. M., Koç, S., Gündoğdu, O., Korkmaz, G., ve Ay, A. (2012). Afet yönetimi ve afet odaklı sağlık hizmetleri. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 28(2), 82-123.
- İkizceli, İ., ve Akdeniz, Y. S. (2017). Hastane açısından afetlerde acil hizmetleri. *Dosya: Acil Sağlık Hizmetleri İlkbahar*.
- İkizer, G., ve Gül, E. (2017). Afetlerin yetişkinler üzerindeki psikososyal etkileri. *Türkiye Klinikleri Psychology-Special Topics*, 2(3), 172-179.
- Karabey, T., ve Aras, M. (2022). Metaphoric perceptions of emergency aid and disaster management students regarding "earthquake": a case study of Turkey. *International Journal of Caring Sciences*, 15(2), 1513.
- Karaman, Z. T. (2017). *Afet yönetimine giriş ve Türkiye'de örgütlenme*. Bütünleşik afet yönetimi, 1-38.
- Kesumaningtyas, M. A., Hafida, S. H. N., & Musiyam, M. (2022, February). Analysis of disaster literacy on student behavioral responses in efforts to reduce earthquake disaster risk at SMA Negeri 1 Klaten. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 986, No. 1, p. 012013). IOP Publishing.
- Kınık, K., ve Çalışkan, C. (2024). Call for action for a disaster literacy course for disaster risk management process. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 18, e225.
- Kiraz, E. (2018). Afet ve acil durum hakkında bilgi, tutum ve davranışların değerlendirilmesi: Sakarya ve Konya ili örneği. Yüksek lisans tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.
- Klinger, C., Landeg, O., & Murray, V. (2014). Power outages, extreme events and health: a systematic review of the literature from 2011-2012. *PLoS currents*, 6.
- Lohr, S. L. (2022). *Sampling: design and analysis*. Chapman and Hall/CRC.
- Lök, U., Yıldırım, C., Al, B., Zengin, S., & Çavdar, M. (2009). Şahinbey araştırma ve uygulama hastanesi hastane afet planı. *Akademik Acil Tıp Dergisi*, 8(3), 38-46.

- Mulyasari, F., Inoue, S., Prashar, S., Isayama, K., Basu, M., Srivastava, N., & Shaw, R. (2013). Disaster preparedness: looking through the lens of hospitals in Japan. *International Journal of Disaster Risk Science*, 4, 89-100.
- Nuraziz, S., Maryani, E., & Yani, A. (2023). The effect disaster literacy on students preparedness mitigating tsunami in coastal area Pangandaran. *Jurnal Geografi Gea*, 23(1), 60-66.
- Park, I., Sharman, R., & Rao, H. R. (2015). Disaster experience and hospital information systems. *Mis Quarterly*, 39(2), 317-344.
- Russell, K., Maennle, D., & Higgins, M. (2014). Planning for laboratory functioning after information system Crash. *American Journal of Clinical Pathology*, 142(suppl_1), A199-A199.
- Saifudin, I. M. M. Y., Setyaningrum, N., Hermawati, Majiidah, .A.N., Afriliyani, S., Adkhana Sari, D.N., Eko Riyadi M., Setyorini A., Seri Astuti, N.L., (2023). Disaster health literacy, risk perception, and preparedness towards resilience in a volcano-prone community: a cross-sectional study in Yogyakarta, Indonesia. *Journal of Community Empowerment for Health*, 6(3), 154-160.
- Samsuddin, N. M., Takim, R., Nawawi, A. H., & Alwee, S. N. A. S. (2018). Disaster preparedness attributes and hospital's resilience in Malaysia. *Procedia engineering*, 212, 371-378.
- Seifi, B., Ghanizadeh, G., & Seyedin, H. (2018). Disaster health literacy of middle-aged women. *Journal of menopausal medicine*, 24(3), 150-154.
- Sullivan, N., Tully, J., Dameff, C., Opara, C., Snead, M., & Selzer, J. (2023). A national survey of hospital cyber attack emergency operation preparedness. *Disaster medicine and public health preparedness*, 17, e363.
- Şekerci, Y. G., Ayvazoğlu, G., ve Çekiç, M. (2023). Hemşirelik Öğrencilerinin Doğal Afet Okuryazarlık Düzeyleri ve Eğitim Etkinliğinin Değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 10(3), 200-206.
- Şen, G., ve Ersoy, G. (2017). Hastane afet ekibinin afete hazırlık konusundaki bilgi düzeylerinin değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(4), 122-130.
- Tepetaş, M., Arslantaş, D., Yücel, E., Akdağ, Z., ve Ünsal, A. (2024). Evaluating disaster literacy and individual disaster resistance among municipal employees. *Resilience*, 8(2), 139-149.
- Tercan, B. (2018). Türkiye'de afet politikaları ve kentsel dönüşüm. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 63-74.
- Topcu, Z. (2020). Devlet Hastanesi Sağlık Personellerinin Doğa Kaynaklı Afetlere Farkındalığının Değerlendirilmesi. Yüksek lisans tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.
- Torpus, K., Usta, G., Özbay, S. Ç., ve Kanbay, Y. (2024). The effect of disaster preparedness literacy on individual disaster resilience. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 18, e247.
- Türker, A., ve Sözcü, U. (2021). Examining natural disaster literacy levels of pre-service geography teachers. *Journal of Pedagogical Research*, 5(2), 207-221.
- Türkoğlu, M. C. (2024). Doğal afetlerde sunulan sağlık hizmetlerinin sağlık iletişimi perspektifinden değerlendirilmesi. *TOĞÜ Erbaa Sağlık ve Yönetim Dergisi*, 1(1), 53-69.
- United Nations (2016) Report of the open-ended intergovernmental expert working group on indicators and terminology relating to disaster risk reduction. [Çevrim-içi: <https://www.undrr.org/publication/report-open-ended-intergovernmental-expert-working-group-indicators-and-terminology>], Erişim tarihi: 30.12.2024.
- Ünal, Y., Işık, E., Şahin, S., ve Yeşil, S. T. (2017). Sağlık afet çalışanlarının depremlere ilişkin bireysel hazırlık düzeylerinin değerlendirilmesi: Ulusal Medikal Kurtarma Ekipleri (UMKE) Derneği örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 31(2), 71-80.
- Yang, Y., Zhang, Y., Liu, Y., Li, Q., Wang, L., Du, Y., ... & Jin, J. (2024). The associated factors of disaster literacy among nurses in China: a structure equation modelling study. *BMC nursing*, 23(1), 855.
- Yıldız, M. Ş. (2017). Sağlık personellerinin afetlere hazırlık düzeylerinin incelenmesi: Çanakkale ili örneği, Yüksek Lisans Tezi.
- Yi, P., George, S. K., Paul, J. A., & Lin, L. (2010). Hospital capacity planning for disaster emergency management. *Socio-Economic Planning Sciences*, 44(3), 151-160.
- Yontar, İ. G. (2017). Afetlerin yönetilmesinde tatbikatların önemi. *Bütünleşik Afet Yönetimi*, 279-304.

- Zhang, D., & Zhang, L. (2023). Disaster literacy status and the influencing factors: a national survey of 107997 chinese nurses. *Sichuan da xue xue bao. Yi xue ban= Journal of Sichuan University. Medical Science Edition*, 54(4), 824-830.
- Zhang, D., Zhang, L. Y., Zhang, K., Zhang, H., Zhang, H. F., & Zhao, K. (2024). Disaster literacy in disaster emergency response: a national qualitative study among nurses. *BMC nursing*, 23(1), 267.
- Zhang, D., Zhu, X., Zhou, Z., Xu, X., Ji, X., & Gong, A. (2021). Research on disaster literacy and affecting factors of college students in central China. *Disaster medicine and public health preparedness*, 15(2), 216-222.

Extended Abstract

Aim and Scope

Disaster literacy means that an individual has a basic understanding of their needs, resources, and vulnerabilities. Individuals' attitudes and behaviors towards disasters are an important factor in increasing or decreasing the damage that disasters can cause. A disaster literate society is considered very important in order to be protected from disasters and to overcome the damage that may occur from disasters with the least loss of life and property. Health institutions are institutions that provide health services, which are the most basic need in disasters. After disasters, health institutions are expected to take the necessary precautions to be prepared for the intense demand from the disaster area and its surroundings, even if the areas where they are located are damaged. Therefore, healthcare institutions first aim to avoid harm and then to provide effective service. The aim of this research is to evaluate the capacity of administrative staff in health institutions to access, understand, evaluate and apply disaster information and to identify any aspects that need to be improved.

Methods

The population of the research consists of 850 administrative personnel working in a university hospital. The Disaster Literacy Scale (AFOY) developed by Çalışkan and Üner (2021) was used in this study. In the scale, 0 indicates the lowest disaster literacy and 50 indicates the highest disaster literacy. The analysis of the data collected in the study was made using Microsoft Excel and SPSS (IBM SPSS Statistics 22) package program. The normal distribution assumption was examined with Shapiro-Wilk, Kolmogorov Smirnov, Skewness and Kurtosis tests. T-test is used to compare two independent groups with normal distribution, and ANOVA is used to compare three or more groups; In non-normally distributed data, the Mann Whitney U test was used to compare the measurement values of two independent groups, and the Kruskal Wallis H test was used to compare the measurement values of three or more independent groups.

Results

The average disaster literacy level of the participants was found to be 33.6. While the minimum disaster literacy level of the participants was 20.0, the maximum disaster literacy level was determined as 50.00. The average harm reduction subscale scores of the participants who had experienced a disaster before (35.7 ± 7.3) were found to be higher than the participants who had not experienced a disaster before (32.9 ± 6.2). This difference between participants who have experienced a disaster before and participants who have not experienced a disaster is statistically significant ($p: 0.023 < 0.05$). The mean preparedness subscale scores of participants who had experienced a disaster before (35.2 ± 6.9) were found to be higher than those of participants who had not experienced a disaster before (32.5 ± 5.7). This difference between participants who have experienced a disaster before and participants who have not experienced a disaster is statistically significant ($p: 0.021 < 0.05$). The mean intervention subscale scores of the participants who received disaster training (35.6 ± 5.6) were found to be higher than the participants who did not receive disaster training (33.3 ± 6.7). This difference between participants who received disaster training and those who did not receive disaster training is statistically significant ($p: 0.025 < 0.05$). In addition, the mean intervention subscale scores of participants who had experienced disasters before (36.4 ± 7.0) were found to be higher than those of participants who had not experienced disasters before (34.0 ± 5.7). This difference between participants who have experienced a disaster before and participants who have not experienced a disaster is statistically significant ($p: 0.037 < 0.05$). The average recovery subscale scores of participants who had experienced disasters before (32.6 ± 10.8) were found to be higher than those of participants who had not experienced disasters before (29.7 ± 6.7). This difference between participants who have experienced a disaster before and participants who have not experienced a disaster is statistically significant ($p: 0.013 < 0.05$).

Conclusion

It was determined that the disaster literacy levels of hospital administrative staff were at a limited level (33.6). Since it is generally unpredictable when, where and in what situations disasters will occur, it is very important to evaluate the

disaster literacy level of the personnel working in hospitals, which are considered to be safe in times of crisis, and the administrative personnel who command them. It was observed that participants who had experienced disasters before had higher harm reduction and recovery subscale scores. However, it was determined that the intervention subscale scores of the participants who received disaster training were higher than the participants who did not receive disaster training. Because individuals who have experienced disaster experienced the disaster, this experience may have been an important source of learning about how to respond in disaster situations. In addition, individuals who have experienced disasters and individuals who have received disaster training may have higher risk perceptions and greater awareness of the potential effects of disasters.

Yapay Zekâ Teknolojileri Bağlamında Dijital Platformlar: X, Y Ve Z Kuşaklarının Kullanım Motivasyonlarına Yansıması¹

Digital Platforms In The Context Of Artificial Intelligence Technologies: Reflection Of The X, Y And Z Generations On Their Use Motivations

Tuğçe Aydoğar Kılıç², Raci Taşcıoğlu³

Öz

Televizyon ve internetin yakınsaması sonucu ortaya çıkan dijital yayın platformları, teknolojik yenilikler ve kullanıcı ihtiyaçları doğrultusunda günümüzde değişimini sürdürmektedir. Yapay zekâ teknolojilerinin bu platformlarda kullanılması ile kullanıcıların verileri gözlemlenerek öğrenilmektedir. Dijital yayın platformları bu veriler doğrultusunda kullanıcılara içerik akışını sağlamak ve kişiselleştirilmiş televizyon izleme deneyimi sunmaktadır. Yapay zekâ teknolojileri ile veriler işlenerek arayüzler oluşturulmakta, kişiselleştirilmekte ve öneri sistemleri ile kullanıcıların beğeni ve ihtiyaçlarına yönelik içerikler sunulmaktadır.

Çalışmada, X, Y ve Z kuşaklarının dijital yayın platformlarını nasıl bir motivasyon ile kullandığı ve yapay zekâ teknolojilerinin bu süreçteki rolünün ortaya konulması amaçlanmaktadır. Araştırmada aynı zamanda kuşakların kullanım motivasyonlarındaki fark ve benzerliklerin de ortaya koyulması planlanmıştır. Yapay zekâ teknolojilerinin dijital platformda kullanılmasına ilişkin X, Y ve Z kuşağının karşılaştırmalı ele alan bir araştırmanın yer alması bu çalışmanın özgünlüğünü ortaya çıkarmaktadır. Çalışma evrenini Apptopia adlı analiz şirketinin 2022 yılında en çok indirilen ve kullanılan dijital yayın platformları olan Netflix, Amazon Prime Video ve Disney Plus'dan en az birini kullanan X, Y ve Z kuşağı oluşturmaktadır. Araştırmada amaçlı örneklem yöntemi ile kullanılarak 682 katılımcıya anket uygulanmıştır. Çalışmada anketten elde edilen veriler analiz edilmiş olup, X, Y ve Z kuşağı katılımcıların bu platformları kullanım motivasyonlarının farklı olduğu ve yapay zekanın bu motivasyonlarda önemli bir rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Dijital Platformlar, Netflix, Amazon Prime Video, Disney Plus.

Abstract

Digital broadcasting platforms, which emerged as a result of the convergence of television and the internet, continue to change in line with technological innovations and user needs. With the use of artificial intelligence technologies on these platforms, users' data are observed and learned. Digital broadcasting platforms provide content flow to users in line with this data and offer a personalized television viewing experience. By processing data with artificial intelligence technologies, interfaces are created, personalized and recommendation systems are used to offer content tailored to users' tastes and needs.

In this study, it is aimed to reveal how generations X, Y and Z use digital broadcasting platforms and the role of artificial intelligence technologies in this process. It is also planned to reveal the differences and similarities in the usage motivations of the generations. The uniqueness of this study is revealed by the fact that there is no comparative study on the use of artificial intelligence technologies on digital platforms by Generations X, Y and Z. The study population consists of Generation X, Y and Z who use at least one of the most downloaded and used digital broadcasting platforms Netflix, Amazon Prime Video and Disney Plus in 2022 by the analysis company Apptopia. Although quantitative data were prioritized in the study, a mixed method in which field research was supported by qualitative data was preferred. In the research, a questionnaire was applied to 682 participants using the purposive sampling method. In the study, the data obtained from the survey were analyzed and it was concluded that the motivations of Generation X, Y and Z participants to use these platforms are different and artificial intelligence plays an important role in these motivations.

Keywords: Artificial Intelligence, Digital Platforms, Netflix, Amazon Prime Video, Disney Plus.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 29.11.2021 tarih ve 18/228 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 02 / 07 / 2024

Accepted: 13 / 04 / 2025

¹Bu makale, 24.04.2024 yılında "Yapay Zekâ Teknolojileri Bağlamında Dijital Platformlar: X, Y ve Z Kuşaklarının Kullanım Motivasyonlarına Yansıması" isimli Doktora Tezinden türetilmiştir.

²Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü Öğretim Üyesi, Gümüşhane, Türkiye, tugceaydogan@gumushane.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8008-8820>.

³Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü Öğretim Üyesi, Erzurum, Türkiye, tascio@atauni.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2917-295X>.

Giriş

Dijital teknolojilerin yayıncılık alanında kullanılmaya başlaması ile televizyona yüklenen anlamda ve izleyicinin konumunda önemli değişimler yaşanmıştır. Yirminci yüzyılın en önemli buluşlarından biri olan televizyon, insanların hayatlarına dahil olmasından itibaren görsel ve işitsel duylara hitap etmesi nedeniyle iletişim araçları arasında önemli bir yere sahiptir. İnternet teknolojilerinin televizyon ile yakınsaması izleme deneyiminin anlamında değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu değişimler kullanıcıların izleme alışkanlıklarına da yansımıştır. Geleneksel yayıncılığa kıyasla daha aktif rol üstlenen dijital yayıncılık izleyicileri, içeriklerin tüketilmesinde pasif konumdan sıyrılarak üretim sürecine de katkı sağlar konuma geçmiştir.

Yapay zekâ teknolojileri çağımızın en popüler konularından biridir ve birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır. Dijital yayın platformlarında da yapay zekâ teknolojilerinden faydalanılmakta ve bu sayede kullanıcıların adete kişiselleştirilmiş izleme deneyimi yaşamaları sağlanmaktadır. Dijital yayın platformlarında yapay zekâ teknolojileri ile kullanıcıların her adımları veri olarak kaydedilmekte ve bu veriler işlenerek kullanıcıların karşısına çıkarılmaktadır. Dijital yayın platformlarındaki öneri sistemleri, oluşturulan arayüzler, film/dizi afişlerinin her kullanıcıya özel tasarlanması, kişiselleştirilmiş profiller yapay zekânın dijital platformlar ile yakınsaması sonucu gerçekleşmektedir.

Araştırma, günümüzde dijital platformların, yapay zekâ teknolojilerini kullanım biçimleri ve kullanıcıların kullanım alışkanlıklarının, motivasyonlarının bu teknoloji ile nasıl dönüştüğünü incelemek amacıyla taşımaktadır. Bunun yanı sıra X, Y ve Z kuşaklarının dijital yayın platformlarındaki bu yenilikler sonucunda izleme motivasyonlarına yansımalarının analizini yapmak amaçlanmaktadır. Bu gelişmelerin ve yeniliklerin ışığında örnek olarak Netflix, Amazon Prime Video ve Disney Plus yayın platformları alınmıştır ve dijital platformların kullanım biçimleri ve kuşakların kullanım alışkanlıklarını dönüştürmesi üzerine araştırma tamamlanmıştır.

Alanyazınında yapay zekâ teknolojileri ve kullanıcı alışkanlıklarını konu alan birçok çalışmaya rastlanılmaktadır. Yapay zekâ teknolojileri konulu çalışmaların birçoğu mühendislik alanında yapılmakta, iletişim alanında yapılan çalışmalar ise daha çok sinemadaki distopik dünyaların işlenmesinden oluşmaktadır. Bu çalışmalar arasında dijital yayın platformlarından Netflix, Amazon Prime Video ve Disney Plus platformlarının birlikte kuşaklar bağlamında inceleyen herhangi bir çalışmanın yer almadığı göze çarpmaktadır. Benzer çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmaların X, Y ve Z kuşağını birlikte incelemediği ve dijital yayın platformları ile ilgili çalışmaların daha çok Netflix'e odaklandığı görülmektedir. Bu çalışma X, Y ve Z kuşaklarının dijital yayın platformları kullanımları, motivasyonları ve yapay zekânın rolünü araştırma evrenini oluşturan dijital platformlar üzerinden ele almaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

Kavramsal çerçeve içerisinde dijital yayın platformlarında yapay zeka kullanımı, izleme motivasyonları ve kuşakların sınıflandırılması yer almaktadır.

1.1. Dijital Yayın Platformlarında Yapay Zeka Kullanımı

Dijital yayıncılık ile televizyon bugün kitlelere yönelik değil; bireysel içeriklerin izleyiciye sunulduğu kişiselleştirilmiş bir dünya sağlamaktadır. Ortalama seyirciye hitap eden tek bir programın sunulmasının hedeflendiği dönemden her izleyicinin ne izlemeyeceğini tahmin edebilen teknolojilerin var olduğu bir döneme adım atılmıştır. İzleme serüveninde pasif olan izleyici aktif konuma getirilmiş ve böylelikle toplumda televizyona yüklenen anlamda değişim yaşanmıştır.

Dijital yayın platformları internet teknolojisi ile birlikte gelişim göstermesi nedeniyle 0 ve 1 kod sistemi üzerine kurulu dünyada yer almaktadır. Algoritmalar, dijital dünyada tüm veri akışını yönetmekte, yani platformlardaki büyük veri içeriğini kod yapılarındaki tasarım farklılıklarına göre filtreleme ya da yönlendirme yaparak ilgili içeriğin kullanıcılara sunulmasını sağlamaktadır. Dijital yayın platformları da yapay zekâ araçlarından faydalanarak kullanıcılardan elde ettiği veriler ile platformdaki verileri şekillendirmekte ve sonrasında ilgili kullanıcıya sunmaktadır. Böylelikle izleyicilerin beğenileri doğrultusunda içerikler ile buluşması sağlanırken; hoşlanmayacağı içerikler karşısına çıkmamaktadır. Zahmetsiz televizyon izleme deneyimi algoritmalar sayesinde kullanıcılar ile buluşturulmaktadır.

Günümüzde dijital yayın platformları -Netflix, Amazon Prime Video, Hulu, Apple, Puhu Tv, Disney Plus- makine öğrenmesini kullanmaya başlamıştır. Bu algoritmalar sayesinde kullanıcı her platforma girdiğinde yaptıkları her eylem ve seçimler kendileri hakkında verilerin toplanmasını sağlamakta ve dijital platform şirketleri makine öğrenmesi sayesinde bu verileri depolamaktadır. Dijital platformlardaki öneri sistemi ve kişiselleştirilmiş profiller bu sayede doğru çalışmaktadır.

Dijital yayın platformları geleneksel izleme alışkanlığına bir devrim yaratarak izleme deneyimi, tüm içeriklere kolayca, istediği an istediği yerde ulaşma ve istediği kadar tüketme şekline bürünmüştür. Netflix tarafından kullanılmaya başlanan bu algoritmalar ile izleyicilerin arzularına, beğenilerine uygun bir biçimde oluşturulan izleme listeleri oluşturulması ve

doğru pazarlama stratejilerinin katkısı ile Netflix önemli bir dijital yayıncılık platformu olmayı başarmıştır. Netflix sonrasında Amazon Prime Video, Disney Plus, Blu Tv, Puhu Tv vb birçok platformda algoritmalarla faydalanmaya başlamıştır.

Algoritmalar aracılığıyla oluşturulan öneri sistemleri, kullanıcıların tercihlerine yönelik öneriler sunar. Yapay zekânın hızla gelişmesiyle bu sistemler, kullanıcıların davranış ve tercihlerini analiz ederek kişiselleştirilmiş öneriler yapabilen makine öğrenimi teknolojilerini entegre etmiştir. Makine öğrenimi, bilgisayarların kullanıcı verilerini analiz ederek daha kişisel öneriler sunma kapasitesini geliştiren bir yöntem olarak ön plana çıkmaktadır (Portugal vd., 2015). Bu sistemler, kullanıcının geçmiş davranışları ve tercihlerine dayanarak, benzer profillerle karşılaştırma yaparak içerik konusunda doğru öngörülerde bulunur. Özellikle Netflix veya Amazon Prime gibi video akış hizmetlerinde bu tür öneri sistemleri yaygındır. Bu sistemler genellikle kullanıcıların fark etmeyeceği şekilde arka planda çalışır, ancak verilen kararlar doğrudan kullanıcıların davranışlarını etkiler. Yine de, son karar kullanıcının kendisine aittir ve sistemlere olan güven derecesi, bu önerilerin kullanımı üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (Ruiz ve Quaresma, 2021:72). Makine öğrenimi tabanlı öneri sistemleri, kullanıcıların karar verme sürecinde harcadıkları zamanı ve bilişsel çabayı azaltarak müşteri odaklı bir yaklaşım sergiler. Sistemlerin, kullanıcı deneyimini kişiselleştirmede nasıl daha etkili kullanılabileceğini gösteren bir örnek olarak Netflix, bu alandaki uygulamalı araştırmalarda sıklıkla ele alınan bir vaka çalışmasıdır.

1.2. Dijital Yayın Platformları ve İzleme Motivasyonları

Dijital yayın platformları izleyicilerinin sunulan içerikleri izlemedeki motivasyonlarını geleneksel televizyon izleyicisinden farklıdır. İlk olarak internet yayıncılık alanındaki değişimlerin dönüştürdüğü izleyiciler daha sonra yapay zekâ teknolojilerinin bu platformlarda kullanılması ile farklı “izleyici” anlayışını ortaya çıkarmıştır. Dijital yayın platformlarındaki izleyicilerin televizyon seyretme deneyimleri kişiseldir ve bu deneyim için bir ücret ödemektedirler. Beğendikleri, nefret ettikleri, korktukları vb öğrenilerek “tam da kullanıcının izleme motivasyonuna göre” bu çerçevede içerikler sunulmaktadır. İzleme motivasyonları konusunda kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı ortaya attığı yıllarda birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının eleştiri noktalarından birine dayanmaktadır. 1980’li yıllarda Rubin (2002) aktif izleyici faaliyetlerinin kesin olamayacağını değişken bir kavram olduğunu ileri sürmüştür. Bu araştırmacıların çalışmaları ile medya kullanan bireylerin farklı iletişim süreçlerinde ve süreç içerisindeki farklı zamanlarda ve farklı türde, miktarda aktif oldukları ortaya çıkmıştır. İlk ortaya çıkış halinin aksine ilerleyen süreçlerde kullanımlar ve doyumlar araştırmalarında da izleyicilerin bazı zamanlarda yalnızca “alışkanlık motivasyonu” ile medyayı kullandığı görülmüştür. Bu durum eleştirilerde yer bulan aktif bireyin her zaman rasyonel olmadığı ve bazen sunulan içeriğin farkında olmadan amaçsız bir biçimde tüketildiğinin göstergesi niteliğindedir (Çakır, 2016: 64).

Televizyon izleme motivasyonları araştırmaları için insanların teknolojik gelişmeler ile kendilerine boş zaman ayırabildiği bir dönem olması önemli bir ayrıntıdır. Teknolojik gelişmeler ile toplumda yaşanan dijitalleşme bireylerde çeşitli motivasyon biçimleri -kendine zaman ayırma, dinlenme ihtiyaçlarını- doğmuştur. Bir başka deyişle bütün gün çalışan bireyler eve gelerek ilk rahatlatma anında dış dünya dertlerinden sıyrılabilceği, kafasını boşaltabileceği bir arayış içerisine girmeye başlamıştır. Bu arayış da bireyler farklı rahatlatma yollarını tercih etmektedir. Kimi alışveriş yaparak, kitap okuyarak, meditasyon yaparak kimi de televizyon, telefon vb aygıtlarda vakit geçirerek kendine dinlenme, rahatlatma yolu yaratmaktadır. Teknolojik gelişmeler ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin yakınsaması ile bireyler akıllı telefon, tablet vb araçlarla rahatlatma yoluna daha sık başvurmaktadır. Bir yandan sosyal medyada gezinirken aynı araç ile dijitalleşen televizyon izleme davranışında bulunma günümüzde normal bir boş zaman aktivitesidir. Sosyalleşmek isteyen birey artık arkadaşları ile WhatsApp, Zoom vb üzerinden bu ihtiyacını karşılamakta, gündemi takip etmek isteyen birey Twitter, dijital gazetelere bakmakta, televizyon izlemek isteyen birey ise Netflix, Amazon Prime Video vb platformları kullanmaktadır. Kontrolün kendinde olduğu cihazları kullanım süreci birçok güdüsünü karşılamakta ve bu cihazları çeşitli motivasyonlar ile -boş zamanı değerlendirme, bilgi edinme, eğlenme vb- kullanmaktadır.

Sonuç olarak bireylerin birçok farklı motivasyon ile televizyon izlediği görülmektedir. İsteddiği an, istediği yerde ve ne kadar izlemek istiyorsa bir sınırlama olmadan tüketebildiği dijital yayın platformları bireylerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamada tercih edilmektedir. Bu çalışmada dijital yayın platformu izleyicilerinin izleme motivasyonları öğrenilmeye çalışılmıştır. Motivasyon ölçeği hazırlanırken; Atasoy Aktaş (2021) tarafından dijital yayın platformlarından Netflix için kullanılmış olan ölçekten faydalanılmıştır. Ölçek, çalışma evrenini oluşturan Netflix, Amazon Prime Video ve Disney Plus’a ve çalışmanın amacına göre tekrar uyarlanmıştır.

1.3. Kuşakların Sınıflandırılması

Alanyazında nesil, jenerasyon, kohort, kuşak olarak farklı adlandırmalar yapılsa da kuşak kavramı bu isimlendirmeler arasında öne çıkmaktadır. Bugüne değin çeşitli çalışmalarda farklı bakış açıları doğrultusunda kuşak ayrımları yapılmış ve kültürel olgular çerçevesinde kuşaklar sınıflandırılmıştır. Literatürde yer alan kuşak sınıflandırmaları farklı tarihler ve özellikler ile açıklansa da kabul gören kuşak tanımlamaları Sessiz Kuşak, Baby Boomer Kuşağı, X Kuşağı ve Y Kuşağı ve Z kuşağı şeklindedir. Her kuşak birtakım toplumsal olaylar yaşamış, belirli özellikleri taşıyan ve diğer kuşaklardan

farklı özelliklere sahip olması ile onlardan ayrılmaktadır. Tüm kuşakların olaylar karşısındaki tepkileri farklı ve tercihleri kendi yaşamışlıklarını yansıtır biçimde diğer kuşaklardan ayırt edici olabilmektedir. Kuşaklar (Kuran, 2018) şu şekilde sınıflandırılabilir: Sessiz Kuşak; 1925-1945 yılı arasında doğanlar; Bebek Patlaması Kuşağı; 1946-1954 yılı arasında doğanlar; X Kuşağı; 1965-1979 yılı arasında doğanlar; Y Kuşağı; 1980-1999 yılı arasında doğanlar; Z Kuşağı; 2000 ve sonrası yıllarda doğanlar. Makalede yukarıda yer alan kuşak sınıflandırılması dikkate alınmış ve çalışma bu ayırım çerçevesinde yürütülmüştür.

2. Araştırmanın Metodolojisi

X, Y ve Z kuşaklarının dijital yayın platformları kullanım motivasyonlarında yapay zekâ teknolojilerinin rolünün araştırıldığı bu bölümde araştırmanın metodolojisi ve yöntemi hakkında bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Amacı, Kapsam ve Sınırlılıkları

Çalışmada, Apptopia adlı analiz şirketinin 2022 yılında yaptığı araştırma dikkate alınarak dijital yayın platform kullanıcıları tarafından en çok indirilen ve kullanılan üç dijital platforma üye olan X, Y ve Z kuşağı kullanıcılarının izleme motivasyonlarının analizinin yapılması amaçlanmaktadır. Yapay zeka teknolojilerinin izleme motivasyonlarındaki rolü de ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın kapsamını Türkiye’de yer alan X, Y ve Z kuşağı temsilcileri oluşturmaktadır. Araştırmacının, oldukça geniş bir alan olan evreni tamamen incelemesi çok maliyetli olacağından ve fazla zaman alacağından veriler evreni temsil ettiği düşünülen bir bölümden elde edilmeye çalışılır (Liamputtong, 2013). Dijital platformların tamamını çalışmaya dahil etmenin güçlükleri nedeniyle, evrenin genel özelliklerini temsil edecek örneklem seçimine gidilmiş ve dijital yayın platformlarından en çok tercih edilen (Apptopia, 2022) Netflix, Amazon Prime Video ve Disney Plus dijital yayın platformları çalışmada yer almıştır. Araştırmanın örneklemini ise Netflix, Disney, Amazon Prime Video kullanan X, Y ve Z kuşağı olarak belirlenmiştir.

Zaman, para ve insan kaynağı sebebiyle çalışmada yapılan bu sınırlandırmalar, çeşitli dijital platformlar veya farklı örneklem seçimi üzerinde yapılacak benzer çalışmaların farklı sonuçlara ulaşması mümkündür. Diğer yandan yapay zekâ teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin hızı, dijital yayıncılık alanındaki değişimler nedeniyle kullanım motivasyonları zaman içerisinde değişebileceğinden çalışma yapıldığı yıllar ile sınırlıdır. Son olarak araştırma, katılımcıların anket sırasında soruları net bir şekilde algıladıkları ve samimi ve doğru cevaplar verdikleri varsayımıyla da sınırlıdır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Makale X, Y ve Z kuşağının dijital yayın platformları kullanım motivasyonları ve bu motivasyonlarda yapay zekâ teknolojilerinin rolü üzerine odaklanmaktadır. Bu amaca ulaşabilmek için çalışmada nicel araştırma tekniklerinden biri olan anket kullanılmıştır. Türkiye’de dijital yayın platformlarından Netflix, Amazon Prime Video ve Disney Plus arasından en az birine üyeliği bulunan X, Y ve Z kuşağından 682 katılımcıya anket uygulanmıştır. Nisan 2023 – Haziran 2023 tarihleri arasında çevrimiçi olarak uygulanan ankette hatalı anket cevapları çıkarıldığında 682 anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Anket verileri SPSS 24 programı ile analiz edilmiştir. Rubin (1983)’in televizyon izleme motivasyonları ölçeğinden yararlanılarak oluşturulan Atasoy Aktaş (2021)’in ölçek uyarlaması sonucu ortaya çıkan anket formu üç bölümden oluşmaktadır: ilk bölümü demografik özelliklerden oluşmakta; ikinci bölümde dijital yayın platformları hakkında genel görüşlere dair sorular yer almaktadır. Anketin üçüncü bölümü dijital yayın platformları izleme motivasyonları ölçeğinden oluşmaktadır. Bu çalışmada yer alan izleme motivasyonları ölçeği literatürde yer alan ve geçerliliği kabul edilmiş niteliğe sahip ölçeğin araştırma amacına ve konusuna uyarlanması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda çalışma geçerliliği sağlamak amacıyla yapay zekâ, iletişim bilimleri, psikoloji alanında uzman öğretim üyelerine araştırmanın amacı, önemi, kapsamı, yöntem hakkında bilgilendirme içeren bir dosya gönderilerek çalışmada kullanılan ölçeğin geçerliliğinin değerlendirilmesi istenmiştir. Araştırmada bilim kurulu olarak yer alan öğretim üyelerinden gelen değerlendirmeler sonucunda ölçeğin geçerli olduğu kanısına varılmıştır.

Ölçeğin geçerliliğine ilişkin doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Elde edilen veriler aşağıda verilmektedir.

Tablo 1. Ölçek Doğrulayıcı Faktör Analizi

Faktör Yükleri							
Faktör	Gösterge	Tahmini	SE	Z	p	Standart Tahmin	
RM	RM1	0.872	0.0365	23.9	< .001	0.790	
	RM2	0.951	0.0356	26.7	< .001	0.851	
	RM3	0.935	0.0367	25.5	< .001	0.825	

E	E1	0.797	0.0449	17.8	< .001	0.631
	E2	0.916	0.0332	27.6	< .001	0.864
	E3	0.935	0.0328	28.5	< .001	0.881
A	A1	0.856	0.0369	23.2	< .001	0.763
	A2	0.906	0.0355	25.5	< .001	0.813
	A3	0.931	0.0359	26.0	< .001	0.823
	A4	0.968	0.0364	26.6	< .001	0.835
	A5	0.908	0.0345	26.4	< .001	0.830
	A6	0.939	0.0356	26.4	< .001	0.831
	A7	0.908	0.0357	25.4	< .001	0.812
	A8	0.834	0.0420	19.9	< .001	0.681
B	B1	0.930	0.0385	24.1	< .001	0.815
	B2	0.932	0.0398	23.4	< .001	0.797
Z	Z2	0.933	0.0404	23.1	< .001	0.807
	Z3	0.932	0.0409	22.8	< .001	0.797
K	K1	0.893	0.0440	20.3	< .001	0.711
	K2	1.169	0.0454	25.8	< .001	0.842
	K3	1.146	0.0421	27.2	< .001	0.875
S	S1	0.970	0.0419	23.2	< .001	0.805
	S2	1.021	0.0407	25.1	< .001	0.858

Tablo 2. Model Uyumu

Tam Uyum Testi				
χ^2	df	p		
697	209	< .001		
Uyum Ölçüleri				
			RMSEA 90% CI	
CFI	TLI	RMSEA	Lower	Upper
0.956	0.951	0.0585	0.0538	0.0634

Tabloda verildiği gibi doğrulayıcı faktör analizi sonuçları (faktör yükleri düşük olan A9-A10-Z1 maddeleri atıldıktan sonra) $\chi^2/df < 5$, CFI > 95, TLI > 0,95, RMSEA < 0,07 uyum değerlerini yakalamıştır (Byrne, 2011'den Akt. Yaşlıoğlu, 2017: 77).

Faktör yükleri dikkate alındığında en düşük 0,631 ile kabul edilebilir ($x > 0,30$) referans değerlere (Stevens 2002'den Akt. Karaman vd., 2017: 1180) ve anlamlılığa ($p < 0,05$) (Cohen 1994'ten Akt. Mendeş vd., 2005: 359) sahip olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada uygulanan anket ölçeğin güvenirlik düzeyinin belirlenmesi için Cronbach's Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Cronbach's Alfa değeri faktör altında yer alan soruların toplamdaki güvenirlik seviyesini göstermektedir ve bu değerin 0, 70 ile üstü olduğu durumlarda ölçek güvenilir kabul edilmektedir (Durmuş vd., 2022: 89). Bu çalışmada, ölçeğin güvenirliliği için Cronbach'sı Alpha katsayısı tabloda yer almaktadır.

Tablo 3. Cronbach'sı Alpha katsayısı

Ölçek	Cronbach's Alpha
Rahatlama Motivasyonu	0,863
Eğlence Motivasyonu	0,817
Alışkanlık Motivasyonu	0,899
Bilgi Motivasyonu	0,788
Zaman Geçirme Motivasyonu	0,735
Kaçış Motivasyonu	0,847
Sosyalleşme Motivasyonu	0,817

Çalışmada tüm veri ve analizlerin toplanması ve raporlaştırılması süresince tutarlı bir yol izlenmiştir. Analizler tek tek açıklanarak, elde edilen veriler ve bulgular detaylı bir biçimde raporlaştırılmıştır. Sonuç olarak çalışmada, geçerlilik ve güvenirliğin sağlanması için gerekli önemler alınmış ve nicel araştırmanın doğasına uygun tasarlanmış ve anlamlı sonuçla elde edilmeye çalışılmıştır.

3. Araştırmanın Bulguları

Tablo 4. Katılımcılarına İlişkin Demografik Özellikler

		n	%
1.Cinsiyetiniz	Kadın	346	50,7
	Erkek	336	49,3
2.Yaşınız	18 yaş altı	44	6,5
	18-24	183	26,8
	25-34	150	22,0
	35-44	89	13,0
	45-54	149	21,8
	55 ve üstü	67	9,8
Kuşaklar	X kuşağı	216	31,7
	Y kuşağı	239	35,0
	Z kuşağı	227	33,3
3.Gelir Durumunuz	0-1000	86	12,6
	1000-5000	56	8,2
	5000-8500	44	6,5
	8500-10000	63	9,2
	10000-13000	76	11,1
	13000 ve üzeri	357	52,3
4.Eğitim Durumunuz	İlköğretim	23	3,4
	Lise	138	20,2
	Lisans	431	63,2
	Lisansüstü	90	13,2

Araştırmanın katılımcıları toplam 682 bireyden oluşmaktadır. Cinsiyet dağılımına göre, katılımcıların %50,7'si (n=346) kadın, %49,3'ü (n=336) erkek olarak belirlenmiştir. Yaş gruplarına göre dağılım incelendiğinde, %6,5 (n=44) 18 yaş altı, %26,8 (n=183) 18-24 yaş arası, %22 (n=150) 25-34 yaş arası, %13 (n=89) 35-44 yaş arası, %21,8 (n=149) 45-54 yaş arası ve %9,8 (n=67) ise 55 yaş ve üstü olarak raporlanmıştır. Kuşak kategorilerine göre, X kuşağının %31,7 (n=216), Y kuşağının %35 (n=239), Z kuşağının ise %33,3 (n=227) olduğu görülmüştür.

Gelir durumu açısından, %12,6 (n=86) 0-1000 aralığında, %8,2 (n=56) 1000-5000, %6,5 (n=44) 5000-8500, %9,2 (n=63) 8500-10000, %11,1 (n=76) 10000-13000 ve %52,3 (n=357) 13000 ve üzeri gelir seviyesinde olduğunu belirtmiştir. Eğitim durumu açısından ise katılımcıların %3,4'ü (n=23) ilköğretim, %20,2'si (n=138) lise, %63,2'si (n=431) lisans ve %13,2'si (n=90) lisansüstü düzeyinde eğitim almıştır.

Tablo 5. Dijital Yayın Platformları Kullanımına İlişkin Cevaplar

		n	%
5.Hangi dijital yayın platformları kullanıyorsunuz?	Netflix	580	85,0
	Disney	184	27,0
	AmazonPrime	160	23,5
	Diğer	122	17,9
6.Hangi dijital yayın platformlara paralı üyesiniz?	Netflix	565	82,8
	Disney	156	22,9
	Amazon Prime	148	21,7
	Diğer	98	14,4
7.Dijital yayın platformlara üye olma sebepleriniz nelerdir ?	Televizyonda olmayan dizi, film, belgesel ve şovları izleyebildiğim için	460	67,4
	İstediğim zamanda izleyebilme imkânı nedeniyle	355	52,1
	Reklamsız/az reklamlı olduğu için	307	45,0
	Evimin rahatlığında ve zahmetsiz izleyebilmem nedeniyle	258	37,8
	Cep telefonu, bilgisayar ve tableten izleyebildiğim için	252	37,0
	Altyazılı izleyebildiğim için	153	22,4
	Yayınları indirip (download) çevrimdışı izleyebildiğim için	148	21,7
	Sinemaya gidemediğim için/ Kaçırdığım filmleri izleyebilmek için	132	19,4
	Aile ve arkadaşlarla yorumlayarak izleyebilme imkânı nedeniyle	105	15,4
	Üyelik fiyatlarını uygun bulduğum için	66	9,7
	DİĞER	12	1,8

Araştırmada katılımcıların %85'i (n=580) Netflix, %27'si (n=184) Disney+ ve Netflix %23,5'i (n=160) Amazon Prime ve Netflix %17,9'u (n=122) diğer dijital yayın platformlarını kullandıklarını bildirmiştir.

Katılımcıların %82,8'i (n=565) Netflix, %22,9'u (n=156) Disney+, %21,7'si (n=148) Amazon Prime ve %14,4'ü (n=98) diğer dijital yayın platformlarına paralı üye olduklarını belirtmiştir. Katılımcılar arasında televizyonda olmayan içerikleri izleyebilme (%67,4, n=460), istedikleri zaman izleme imkânı (%52,1, n=355), reklamsız veya az reklamı olması (%45, n=307), evin rahatlığında ve zahmetsiz izleyebilme (%37,8, n=258), çeşitli cihazlardan izleyebilme (%37, n=252), altyazılı izleyebilme (%22,4, n=153), yayınları indirip çevrimdışı izleyebilme (%21,7, n=148), sinemaya gidemediği zamanlar veya kaçırdığı filmleri izleyebilme (%19,4, n=132), aile ve arkadaşlarla yorumlayarak izleyebilme (%15,4, n=105) ve üyelik fiyatlarını uygun bulma (%9,7, n=66) en çok tercih edilen üyelik sebepleri arasında yer almaktadır. Ayrıca, diğer sebepler %1,8 (n=12) oranında belirtilmiştir.

Tablo 6. Netflix, Amazon Prime Video ve Disney Kullanımına İlişkin Cevaplar

		n	%
8.Dijital yayın platformlarını (Netflix, Disney, Amazon Prime Video) ne sıklıkla kullanıyorsunuz?	Günde 1 kez	167	24,5
	Günde 2-3 kez	128	18,8
	Haftada 1 kez	96	14,1
	Haftada 2-3 kez	199	29,2
	Ayda birkaç kez	92	13,5
9.Günde kaç saat dijital yayın platformlarında (Netflix, Disney, Amazon Prime Video) bir şeyler izlersiniz?	1 Saatten az	230	33,7
	1-3 saat	399	58,5
	4 saat ve fazla	53	7,8
10.Netflix/ Disney/ Amazon Prime Video dijital yayın platformunu ilk olarak nereden duyarak izlemeye başladınız?	Sosyal Medya	313	45,9
	Arkadaşımdan	307	45,0
	Reklamlardan	138	20,2
	Kendim	130	19,1
	Diğer	12	1,8
11.Netflix/ Disney/ Amazon Prime Video dijital yayın platformunu hangi cihazda kullanmayı tercih ediyorsunuz?	Telefon	400	58,7
	Televizyon	395	57,9
	Bilgisayar	264	38,7
	Tablet	78	11,4
	Medya Oynatıcıları (Apple Tv vb)	16	2,3
	Diğer	0	0,0

Katılımcılar arasında, günde bir kez kullanım oranı %24,5 (n=167), günde 2-3 kez kullanım oranı %18,8 (n=128), haftada bir kez kullanım oranı %14,1 (n=96), haftada 2-3 kez kullanım oranı %29,2 (n=199), ayda birkaç kez kullanım oranı %13,5 (n=92) olarak belirlenmiştir. Günlük kullanım süreleri incelendiğinde, %33,7 (n=230) 1 saatten az, %58,5 (n=399) 1-3 saat arası, %7,8 (n=53) ise 4 saat ve fazlasını dijital yayın platformlarında izleyerek geçirmektedir. Katılımcıların %45,9'u (n=313) dijital yayın platformlarını ilk olarak sosyal medya aracılığıyla duyduğunu, %45'i (n=307) arkadaşlarından duyduğunu, %20,2'si (n=138) reklamlar aracılığıyla duyduğunu ve %19,1'i (n=130) kendiliğinden keşfederek izlemeye başladığını belirtmiştir. Diğer kaynaklar ise %1,8 (n=12) oranında bildirilmiştir. Dijital yayın platformlarını kullanmayı tercih edilen cihazlar arasında, telefon %58,7 (n=400), televizyon %57,9 (n=395), bilgisayar %38,7 (n=264), tablet %11,4 (n=78) ve medya oynatıcıları (Apple TV vb.) %2,3 (n=16) olarak sıralanmıştır.

Tablo 7. Netflix, Amazon Prime Video ve Disney Kullanımına İlişkin Cevaplar Devamı

		n	%
12.Netflix/ Disney/ Amazon Prime Video dijital yayın platformunun paylaştığı fragman ve özetler sizin için yeterli mi?	Evet	577	84,6
	Hayır	105	15,4
13.Netflix/ Disney/ Amazon Prime Video dijital yayın platformu tarafından gönderilen her bildirimi okur musunuz?	Evet	128	18,8
	Hayır	554	81,2
14.Netflix/ Disney/ Amazon Prime Video dijital yayın platformu kullanımı, benzer dijital platformları tercih etmenizde etkili olmakta mıdır?(Spotify, Blutr, Phutr vb...)	Evet	449	65,8
	Hayır	233	34,2
15.Netflix/ Disney/ Amazon Prime Video dijital yayın platformu izleme alışkanlığı yarattığını düşünüyor	Evet	496	72,7
	Hayır	186	27,3

musunuz?			
16.Netflix/ Disney/ Amazon Prime Video dijital yayın platformunda en sevdiğiniz özellikler neler?	Kaldığım yerden devam edebilme imkanı sağlaması	487	71,4
	Reklam olmaması	411	60,3
	İlgimi çekecek içerikleri bana önermesi	339	49,7
	Farklı ülke yapımlarının bir arada sunulması	300	44,0
	İndirme özelliği ile internetsiz ortamlarda izleyebilme şansı	244	35,8
	Diğer	5	0,7

Katılımcıların %84,6'sı (n=577) Netflix, Disney ve Amazon Prime Video gibi dijital yayın platformları tarafından sunulan fragman ve özetleri yeterli bulduğunu belirtmiştir. %15,4 (n=105) ise yetersiz bulduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların sadece %18,8'i (n=128) platform tarafından gönderilen her bildirimi okuduğunu, %81,2'si (n=554) ise okumadığını bildirmiştir.

Katılımcıların %65,8'i (n=449) Netflix, Disney ve Amazon Prime Video gibi dijital yayın platformlarının kullanımının, Spotify, BluTV, PuhuTV gibi benzer dijital platformları tercih etmelerinde etkili olduğunu ifade etmiştir. %34,2 (n=233) ise etkili olmadığını düşünmektedir. Katılımcıların %72,7'si (n=496) dijital yayın platformlarının izleme alışkanlığı yarattığına inanmaktadır, %27,3 (n=186) ise böyle bir alışkanlık yaratmadığını düşünmektedir.

En sevilen özellikler arasında, %71,4 (n=487) "kaldığım yerden devam edebilme", %60,3 (n=411) "reklamsız olması", %49,7 (n=339) "ilgimi çekecek içerikleri önermesi", %44 (n=300) "farklı ülke yapımlarının bir arada sunulması" ve %35,8 (n=244) "indirme özelliği ile internetsiz ortamlarda izleyebilme şansı" bulunmaktadır. "Diğer" tercih edilen özellikler ise %0,7 (n=5) olarak belirtilmiştir.

Tablo 8. X, Y ve Z kuşağı Dijital Yayın Platformları Kullanım Alışkanlıkları ve Tercihlerini Karşılaştırması Bağlamında Ki Kare Analizleri

		Kuşaklar						Ki Kare Testi	
		X kuşağı		Y kuşağı		Z kuşağı			
		n	%	n	%	n	%	X2	p
5.Hangi dijital yayın platformları kullanıyorsunuz?	Disney	47	21,8	72	30,1	65	28,6	4,504	0,105
	Netflix	173	80,1	214	89,5	193	85,0	7,961	0,019
	AmazonPrime	41	19,0	69	28,9	50	22,0	6,568	0,037
6.Hangi dijital yayın platformlara paralı üyesiniz?	Disney	44	20,4	56	23,4	56	24,7	1,224	0,542
	Netflix	172	79,6	208	87,0	185	81,5	4,805	0,090
	Amazon Prime	35	16,2	64	26,8	49	21,6	7,469	0,024
7.Dijital yayın platformlara üye olma sebepleriniz nelerdir?	Reklamsız/az reklamı olduğu için	88	40,7	117	49,0	102	44,9	3,093	0,213
	Altyazılı izleyebildiğim için	36	16,7	56	23,4	61	26,9	6,835	0,033
	Televizyonda olmayan dizi, film, belgesel ve şovları izleyebildiğim için	122	56,5	183	76,6	155	68,3	20,960	0,000
	Cep telefonu, bilgisayar ve tableten izleyebildiğim için	54	25,0	101	42,3	97	42,7	19,389	0,000
	Yayınları indirip (download) çevrimdışı izleyebildiğim için	19	8,8	55	23,0	74	32,6	37,279	0,000
	İstediğim zamanda izleyebilme imkânı nedeniyle	98	45,4	152	63,6	105	46,3	19,686	0,000
	Sinemaya gidemediğim için/ Kaçırdığım filmleri izleyebilmek için	40	18,5	48	20,1	44	19,4	0,178	0,915

	Üyelik fiyatlarını uygun bulduğum için	16	7,4	21	8,8	29	12,8	3,983	0,137
	Evimin rahatlığında ve zahmetsiz izleyebilmem nedeniyle	70	32,4	113	47,3	75	33,0	13,991	0,001
	Aile ve arkadaşlarla yorumlayarak izleyebilme imkânı nedeniyle	28	13,0	40	16,7	37	16,3	1,454	0,483
8.Dijital yayın platformlarını (Netflix, Disney, Amazon Prime Video) ne sıklıkla kullanıyorsunuz?	Günde 1 kez	57	26,4	57	23,8	53	23,3	7,795	0,454
	Günde 2-3 kez	39	18,1	44	18,4	45	19,8		
	Haftada 1 kez	37	17,1	29	12,1	30	13,2		
	Haftada 2-3 kez	56	25,9	81	33,9	62	27,3		
	Ayda birkaç kez	27	12,5	28	11,7	37	16,3		
9.Günde kaç saat dijital yayın platformlarında (Netflix, Disney, Amazon Prime Video) bir şeyler izlersiniz?	1 Saatten az	83	38,4	80	33,5	67	29,5	16,490	0,002
	1-3 saat	121	56,0	148	61,9	130	57,3		
	4 saat ve fazla	12	5,6	11	4,6	30	13,2		
10.Netflix/ Disney/ Amazon Prime Video dijital yayın platformunu ilk olarak nereden duyarak izlemeye başladınız?	Sosyal Medya	83	38,4	105	43,9	125	55,1	12,912	0,002
	Reklamlardan	42	19,4	53	22,2	43	18,9	0,876	0,645
	Arkadaşımdan	102	47,2	110	46,0	95	41,9	1,442	0,486
	Kendim	32	14,8	49	20,5	49	21,6	3,784	0,151
11.Netflix/ Disney/ Amazon Prime Video dijital yayın platformunu hangi cihazda kullanmayı tercih ediyorsunuz?	Telefon	86	39,8	136	56,9	178	78,4	68,461	0,000
	Bilgisayar	57	26,4	79	33,1	128	56,4	46,943	0,000
	Televizyon	152	70,4	154	64,4	89	39,2	50,514	0,000
	Tablet	24	11,1	29	12,1	25	11,0	0,177	0,915
	Medya Oynatıcıları (Apple Tv vb)	5	2,3	7	2,9	4	1,8	0,693	0,707
12.Netflix/ Disney/ Amazon Prime Video dijital yayın platformunun paylaştığı fragman ve özetler sizin için yeterli mi?	Evet	187	86,6	197	82,4	193	85,0	1,544	0,462
	Hayır	29	13,4	42	17,6	34	15,0		
13.Netflix/ Disney/ Amazon Prime Video dijital yayın platformu tarafından gönderilen her bildirimi okur musunuz?	Evet	48	22,2	41	17,2	39	17,2	2,474	0,290
	Hayır	168	77,8	198	82,8	188	82,8		
14.Netflix/ Disney/ Amazon Prime Video dijital yayın platformu kullanımız, benzer dijital platformları tercih etmenizdeki etkili olmakta mıdır?(Spotify, Blutr, Phutv vb...)	Evet	126	58,3	158	66,1	165	72,7	10,151	0,006
	Hayır	90	41,7	81	33,9	62	27,3		
15.Netflix/ Disney/ Amazon Prime Video dijital yayın platformu izleme alışkanlığı yarattığını düşünüyor musunuz?	Evet	141	65,3	186	77,8	169	74,4	9,513	0,009
	Hayır	75	34,7	53	22,2	58	25,6		
16.Netflix/ Disney/ Amazon Prime Video dijital yayın platformunda en sevdiğiniz özellikler neler?	İlgimi çekecek içerikleri bana önermesi	82	38,0	122	51,0	135	59,5	20,746	0,000
	Kaldığım yerden devam edebilme imkânı sağlaması	154	71,3	186	77,8	147	64,8	9,738	0,008
	İndirme özelliği ile internetsiz ortamlarda	154	71,3	186	77,8	147	64,8	9,738	0,008
	Farklı ülke yapımlarının bir arada sunulması	65	30,1	122	51,0	113	49,8	24,850	0,000
	Reklam olmaması	130	60,2	154	64,4	127	55,9	3,504	0,173

Tabloda Y kuşağın(%89.5) ve Z kuşaklarının (%85.0) Netflix kullanım oranları, X kuşağına (%80.1) göre anlamlı derecede yüksek olduğu görülmektedir (p=0.019). Bu, daha genç kuşakların Netflix'i daha yaygın kullanıyor olabileceği şeklinde değerlendirilebilir. Y kuşağı, Amazon Prime Video platformunu en çok kullanan kuşak olarak öne çıkmaktadır (%28.9). Amazon Prime Video kullanımında X (%19.0) ve Z kuşaklarından (%22.0) daha yüksek bir orana sahiptir (p=0.037).

Y kuşağı Amazon Prime Video platformuna paralı üye olma oranı (%26.8), diğer kuşaklardan daha yüksek olduğu görülmektedir (X kuşağı %16.2, Z kuşağı %21.6; $p=0.024$). Z kuşağı katılımcılarının (%26.9) altyazılı izleme için üyelik tercihi, X kuşağına (%16.7) göre daha yüksek olduğu görülmektedir. ($p=0.033$). Y kuşağı televizyonda olmayan içerikleri izlemek amacıyla üye olan izleyicilerin oranında (%76.6) kuşaklar arası en yüksek orana sahiptir ($p<0.001$). Bu, Y kuşağının özgün içeriklere daha fazla ilgi gösterdiğini düşündürmektedir. Y kuşağı (%42.3) ve Z kuşağı (%42.7), cep telefonu, bilgisayar ve tablet ile izleme imkanı nedeniyle üye olanların oranında X kuşağından (%25.0) daha yüksek oldukları tabloda görülmektedir ($p<0.001$). Z kuşağının (%32.6) yayınları indirme özelliği için üyelik oranı, diğer kuşaklara göre daha yüksektir ($p<0.001$). Y kuşağı ise istediği zaman izleme imkanı nedeniyle diğer kuşaklara kıyasla en yüksek orana sahiptir (%63.6; $p<0.001$).

Tabloda yer alan veriler ışığında dijital yayın platformlarını kullanım sıklığında Z kuşağının daha az süreyle (1 Saatten daha az) dijital platformları kullandığı görülmektedir (%13.2, $p=0.002$). Dijital yayın platformlarından haberdar olmaları hakkında yöneltilen sorulara verilen cevaplarda, Z kuşağının (%55.1) bu platformları ilk olarak sosyal medyadan duyduğu görülmektedir ve bu oran X ve Y kuşaklarına göre daha yüksektir ($p=0.002$).

Kuşaklara yöneltilen dijital yayın platformunu kullanım cihazları sorusunda Z kuşağının bu cihazları kullanma oranları, özellikle telefon (%78.4) ve bilgisayar (%56.4) kullanımında, diğer kuşaklardan daha yüksek olduğu görülmektedir ($p<0.001$).

Netflix/Disney/Amazon Prime Video'nun en sevdiğiniz özellikleri nelerdir sorusuna verilen cevaplarda Z kuşağının (%59.5) ilgimi çekecek içerikleri önermesi özelliği sevmeye oranı, diğer kuşaklara göre daha yüksek ($p<0.001$) olduğu görülmektedir. Kaldığım yerden devam edebilme özelliği ise Z kuşağı katılımcıları tarafından daha az tercih edildiği görülmektedir (%64.8; $p=0.008$). Son olarak indirme özelliği ve farklı ülke yapımlarının sunulması özellikleri Z kuşağı katılımcıları tarafından daha çok tercih edildiği tabloya yansımaktadır ($p<0.001$).

Tabloda yer alan veriler ışığında, kuşakların dijital yayın platformlarını kullanım şekilleri ve tercih ettikleri özellikler arasında belirgin farklar olduğunu göstermektedir. Özellikle Z kuşağının, mobil cihaz kullanımı ve özgün içeriklere ilgisi dikkat çekmektedir. Y kuşağı dijital platformlardaki özgün içeriklere ve altyazılı izleme imkanına daha fazla değer vermektedir. X kuşağı ise diğer iki kuşağa göre daha geleneksel kullanım alışkanlıklarına sahip görünmektedir.

Tablo 9. Dijital Yayın Platformları Kullanım Motivasyonları ile İlişkisi

	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Ort.	ss
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
A. Rahatlama Motivasyonu												
1. Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Beni rahatlatıyor	53	7,8	65	9,5	223	32,7	232	34,0	109	16,0	3,41	1,105
2. Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Kafamı Dağıtmama yardımcı oluyor	45	6,6	48	7,0	133	19,5	281	41,2	175	25,7	3,72	1,119
3. Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Beni dinlendiriyor	57	8,4	65	9,5	204	29,9	238	34,9	118	17,3	3,43	1,134
B. Eğlence Motivasyonu												
1. Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Beni oyalıyor	74	10,9	74	10,9	145	21,3	226	33,1	163	23,9	3,48	1,264
2. Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Beni eğlendiriyor	35	5,1	42	6,2	130	19,1	293	43,0	182	26,7	3,80	1,062
3. Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Hoş vakit geçiriyor	35	5,1	43	6,3	137	20,1	289	42,4	178	26,1	3,78	1,063
C. Alışkanlık Motivasyonu												
1. Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Film, dizi, belgesel ve programlarla ilgili izleme uyum eşlemesi yaparak film seçimimi kolaylaştırıyor (%80 uyumlu gibi...)	41	6,0	58	8,5	162	23,8	249	36,5	172	25,2	3,66	1,123
2. Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Yeni ve gündemdeki film, dizi ya da belgeselleri önermesi secim yapmama yardımcı oluyor	43	6,3	47	6,9	150	22,0	264	38,7	178	26,1	3,71	1,115

3.Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Kesintisiz ya da isteğe bağlı kaldığı yerden devam etmesi izleme motivasyonumu kolaylaştırıyor	41	6,0	32	4,7	121	17,7	229	33,6	259	38,0	3,93	1,133
4.Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Dizi ya da benzer seri programları izlerken Netflix, Disney, Amazon Prime Video'nun sonraki bölüme geçmesi izleme kolaylığı sağlıyor	40	5,9	50	7,3	102	15,0	230	33,7	260	38,1	3,91	1,160
5.Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Film ya da izleyeceğim programları seçerken görsel ve metinsel olarak bilgi vermesi izleme kolaylığı sağlıyor	38	5,6	36	5,3	142	20,8	257	37,7	209	30,6	3,83	1,095
6.Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü İzlediğim film, dizi ya da belgesel programlar bittikten sonra benzerlerini sunması, izlemek için motive edici oluyor	44	6,5	54	7,9	165	24,2	246	36,1	173	25,4	3,66	1,131
7.Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Film ya da benzer programlarda sevebileceğim öneriler sunması kolaylık sağlıyor ve vakit kazandırıyor	41	6,0	51	7,5	149	21,8	257	37,7	184	27,0	3,72	1,119
8.Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Ülkelere göre en çok izlenenleri önüme getirmesi merak ederek izlememi sağlıyor	58	8,5	69	10,1	152	22,3	217	31,8	186	27,3	3,59	1,225
9.Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Netflix, Disney, Amazon Prime Video izlemek benim için bir alışkanlık	107	15,7	122	17,9	217	31,8	128	18,8	108	15,8	3,01	1,277
10.Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Eve geldiğimde açıyorum ve hep açık duruyor	272	39,9	145	21,3	128	18,8	69	10,1	68	10,0	2,29	1,344
D. Bilgi Motivasyonu												
1.Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Farklı ülkelerdeki dizi, film ya da programlar hakkında bilgi sahibi olmamı sağlıyor	50	7,3	60	8,8	173	25,4	249	36,5	150	22,0	3,57	1,141
2.Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Türkiye'de en çok izlenen liste ile ülkemdeki insanların neyi izledikleri hakkında bilgi sahibi oluyorum (Trendler, Top 10 listeleri)	52	7,6	66	9,7	166	24,3	237	34,8	161	23,6	3,57	1,171
E. Zaman Geçirme Motivasyonu												
1.Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Yapacak daha iyi bir işim olmadığı için izliyorum	169	24,8	142	20,8	171	25,1	136	19,9	64	9,4	2,68	1,295
2.Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Boş zamanımı değerlendirmemi sağlıyor	56	8,2	78	11,4	177	26,0	245	35,9	126	18,5	3,45	1,158
3.Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Gün içerisinde zaman geçirmeme yardımcı oluyor	59	8,7	76	11,1	172	25,2	247	36,2	128	18,8	3,45	1,169
F. Kaçış Motivasyonu												
1.Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü İş ve diğer şeyleri düşünmememi sağlıyor	83	12,2	89	13,0	176	25,8	206	30,2	128	18,8	3,30	1,257
2.Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Ailemden ve düşünmek istemediğim diğer insanlardan uzaklaşmamda yardımcı oluyor	145	21,3	125	18,3	155	22,7	138	20,2	119	17,4	2,94	1,391
3.Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Bir süreliğine problemlerinden ve dertlerimden beni uzaklaştırıyor	97	14,2	101	14,8	175	25,7	174	25,5	135	19,8	3,22	1,311
G. Sosyalleşme Motivasyonu												

1.Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Arkadaşlarımla ya da ailemle konuşacak sohbet konuları yaratıyor	78	11,4	106	15,5	205	30,1	191	28,0	102	15,0	3,20	1,206
2.Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü Netflix, Disney, Amazon Prime Video'da var olan içerikleri izlemiş ya da bilgi sahibi olmam sosyalleşirken bana yardımcı oluyor	64	9,4	112	16,4	215	31,5	175	25,7	116	17,0	3,24	1,191

Tabloda dijital platformlara ilişkin kullanıcıların motivasyon bulgular aşağıdaki şekildedir:

- Rahatlama Motivasyonu: Kullanıcılar, dijital yayın platformlarını rahatlama ve dinlenme amacıyla kullandıklarını belirttikleri görülmektedir. Bu doğrultuda "Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü beni rahatlatıyor" ifadesine ortalama katılım düzeyi 3,41 olarak hesaplanmıştır.
- Eğlence Motivasyonu: Eğlence odaklı ifadelerde, "Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü beni eğlendiriyor" maddesine ortalama katılım düzeyi 3,80 ile en yüksek katılım gözlenmektedir.
- Alışkanlık Motivasyonu: Alışkanlık yaratan ifadelerde, "Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü kesintisiz ya da isteğe bağlı kaldığı yerden devam etmesi izleme motivasyonumu kolaylaştırıyor" maddesi ortalama 3,93 puan ile en yüksek ortalamaya sahip olmuştur.
- Bilgi Motivasyonu: Katılımcılar, farklı ülkelerdeki yapımlar hakkında bilgi sahibi olma ile ilgili ifadeye verilen ortalama katılım düzeyi 3,57 olduğu görülmektedir.
- Zaman Geçirme Motivasyonu: Boş zaman değerlendirme motivasyonu ile ilgili olarak, "Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü boş zamanımı değerlendirmemi sağlıyor" ifadesine ortalama katılım düzeyi 3,45'tir.
- Kaçış Motivasyonu: Katılımcılar, platformları iş ve diğer düşüncelerden kaçmak için kullandıklarını belirtmişler ve bu ifadeye ortalama katılım düzeyi 3,30 olduğu görülmektedir.
- Sosyalleşme Motivasyonu: "Sosyalleşme" motivasyonu kategorisinde, "Netflix, Disney, Amazon Prime Video izliyorum çünkü arkadaşlarımla ya da ailemle konuşacak sohbet konuları yaratıyor" ifadesine ortalama katılım düzeyi 3,20'dir.

Tabloda yer alan bilgiler ışığında, kullanıcıların dijital yayın platformlarını sadece eğlence ve içerik erişimi için değil, aynı zamanda rahatlama, alışkanlık oluşturma, sosyalleşme ve günlük rutinlerden kaçış gibi çok yönlü motivasyonlarla kullandıklarını göstermektedir.

Tablo 10. Dijital Yayın Platformları Kullanım Motivasyonları Normallik Dağılım Analizi

	n	Min.	Maks.	Ort.	ss	Çarpıklık	Basıklık
Rahatlama Motivasyonu	682	1	5	3,52	0,99	-0,635	0,169
Eğlence Motivasyonu	682	1	5	3,69	0,97	-0,863	0,696
Alışkanlık Motivasyonu	682	1	5	3,53	0,85	-0,705	0,879
Bilgi Motivasyonu	682	1	5	3,57	1,05	-0,611	-0,146
Zaman Geçirme Motivasyonu	682	1	5	3,20	0,98	-0,300	-0,176
Kaçış Motivasyonu	682	1	5	3,15	1,16	-0,139	-0,798
Sosyalleşme Motivasyonu	682	1	5	3,22	1,10	-0,200	-0,620

Tabloda yer alan veriler, dijital yayın platformlarını kullanma motivasyonlarına ilişkin çeşitli ölçeklerin psikometrik analizlerini içermektedir. SPSS analizlerinde verilerin normal dağılıp dağılmadığı Kolmogorov-Smirnov veya Shapiro-Wilk testleri sonucunda ortaya çıkmaktadır (İyilikci, 2020: 159).

Kolmogorov-Smirnov testindeki "basıklık (kurtosis)", dağılımın dik ya da düz olması ile ilgilidir yani verilerin tepe noktalarının durumu hakkında araştırmacıya bilgi vermektedir. Basık değerinin sıfıra yakın olması verilerin normal ya da normale yakın bir dağılım gösterdiği anlamını taşımaktadır. "Çarpıklık (skewnes)" (Çiçek, 2010: 58) ise SPSS analizinde verilerin simetrisini belirleyen bir ölçüttür.

Tablodaki veriler ışığında, dijital yayın motivasyonları alt ölçeklerinin genel olarak iyi bir iç tutarlılık düzeyine sahip olduğunu ve verilerin normal dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır.

- Rahatlama Motivasyonu ölçeği için minimum ve maksimum değerler 1 ve 5 arasındadır. Ortalama skor 3,52 ve standart sapma 0,99'dur. Çarpıklık (-0,635) ve basıklık (0,169) değerleri, veri dağılımının hafif sol eğik olduğunu ve nispeten normal bir dağılıma sahip olduğunu göstermektedir.
- Eğlence Motivasyonu ölçeği için ortalama 3,69, standart sapma 0,97 olarak hesaplanmıştır. Çarpıklık değeri (-0,863), verilerin sol eğik bir dağılım gösterdiğini belirtirken, basıklık (0,696) değeri biraz daha yüksek tepeye sahip bir dağılıma işaret etmektedir.

- Alışkanlık Motivasyonu için ortalama 3,53, standart sapma 0,85'tir. Çarpıklık (-0,705) ve basıklık (0,879) değerleri, verilerin hafif bir çarpıklık gösterdiği ve yüksek bir tepeye sahip olduğunu göstermektedir.
- Bilgi Motivasyonu ölçeği için ortalama 3,57, standart sapma 1,05'tir. Çarpıklık (-0,611) normal dağılım aralığı içindeyken, basıklık (-0,146) nispeten düz bir dağılım göstermektedir.
- Zaman Geçirme Motivasyonu ölçeği için ortalama 3,20, standart sapma 0,98'dir. Çarpıklık (-0,300) ve basıklık (-0,176) değerleri normal dağılım koşullarını sağlar.
- Kaçış Motivasyonu ölçeği için ortalama 3,15, standart sapma 1,16'dır. Çarpıklık (-0,139) değeri normal dağılımı gösterirken, basıklık (-0,798) daha düz bir dağılıma işaret etmektedir.
- Sosyalleşme Motivasyonu ölçeği için ortalama 3,22 ve standart sapma 1,10'dur. Çarpıklık (-0,200) ve basıklık (-0,620) değerleri normal dağılım koşullarına uygundur.

Tablo 11. X, Y ve Z Kuşağına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi

		n	Ort.	ss	F	p
Rahatlama Motivasyonu	X kuşağı	216	3,40	1,09	2,654	0,071
	Y kuşağı	239	3,61	0,88		
	Z kuşağı	227	3,55	1,00		
Eğlence Motivasyonu	X kuşağı	216	3,56	1,09	2,672	0,070
	Y kuşağı	239	3,76	0,84		
	Z kuşağı	227	3,73	0,97		
Alışkanlık Motivasyonu	X kuşağı	216	3,51	0,95	0,513	0,599
	Y kuşağı	239	3,58	0,68		
	Z kuşağı	227	3,51	0,91		
Bilgi Motivasyonu	X kuşağı	216	3,46	1,10	1,999	0,136
	Y kuşağı	239	3,60	0,94		
	Z kuşağı	227	3,65	1,10		
Zaman Geçirme Motivasyonu	X kuşağı	216	3,18	1,05	2,635	0,072
	Y kuşağı	239	3,10	0,89		
	Z kuşağı	227	3,31	0,98		
Kaçış Motivasyonu	X kuşağı	216	3,04	1,22	6,333	0,002
	Y kuşağı	239	3,05	1,09		
	Z kuşağı	227	3,38	1,12		
Sosyalleşme Motivasyonu	X kuşağı	216	3,10	1,13	3,648	0,027
	Y kuşağı	239	3,19	1,05		
	Z kuşağı	227	3,37	1,12		

Tablodaki X, Y ve Z kuşağına ilişkin tek yönlü varyans analizine (ANOVA testi) göre, kuşaklar arasında dijital yayın platformlarını kullanma motivasyonlarına ilişkin önemli farklılıklar bulunmaktadır.

- Kaçış Motivasyonu ölçeğinde, X kuşağı (M = 3,04, SD = 1,22), Y kuşağı (M = 3,05, SD = 1,09) ve Z kuşağı (M = 3,38, SD = 1,12) arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir ($F(2, 679) = 6,333, p = .002$). Bu sonuç, Z kuşağının dijital yayın platformlarını günlük hayattan kaçış amacıyla diğer kuşaklara göre daha fazla kullandıklarını göstermektedir.
- Sosyalleşme Motivasyonu açısından, X kuşağı (M = 3,10, SD = 1,13), Y kuşağı (M = 3,19, SD = 1,05) ve Z kuşağı (M = 3,37, SD = 1,12) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($F(2, 679) = 3,648, p = .027$). Bu, Z kuşağının sosyalleşme motivasyonu ile dijital yayın platformlarını kullanma olasılığının diğer kuşaklara kıyasla daha yüksek olduğunu düşündürmektedir.
- Eğlence Motivasyonu için, kuşaklar arasında anlamlı bir fark bulunmasa da ($p > .05$), Y kuşağı (M = 3,76, SD = 0,84) ve Z kuşağı (M = 3,73, SD = 0,97) benzer yüksek ortalamalara sahiptir. Bu sonuçlar, bu iki kuşağın dijital yayın platformlarını eğlenme amacıyla X kuşağından daha fazla kullandıklarını işaret edebilir.
- Diğer motivasyon ölçeklerinde (Rahatlama, Alışkanlık, Bilgi ve Zaman Geçirme) kuşaklar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p > .05$), bu da farklı kuşakların bu motivasyonlarla dijital yayın platformlarını benzer sebeplerle kullandıklarını göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

İnternet teknolojinin hayatın her alanında kullanılması ile bireyler bir deneyimi yaşamak için uzun süreler veya yoğun çaba harcamak, zahmete girmek istememektedir. Televizyon izleme deneyimi de bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde bir dizi/filmi izlemek için uzun süreli reklamlar izlemek, belirli bir saat aralığında ekran karşısında olmak veya devamı için

bir hafta gibi bir süre beklemek izleyicinin konfor alanını daraltmakta, diziye karşı ilgisini kaybetmesine neden olmaktadır. Birçok seçenek içerisinde bir diziyi bu özelliklerine rağmen beklemek özellikle internet teknolojisi içerisinde doğan kuşaklar için oldukça kabul edilemez bulunmaktadır. Dijital yayın platformlarında izleyici kontrolünde kişiselleştirilmiş olarak sunulan içeriklere istediği an, istediği yerde ve istediği süre boyunca ulaşan izleyici bu platformlara belirli bir ücret karşılığı üye olmakta ve televizyon izleme eylemini gerçekleştirmektedir. Yapay zekâ teknolojileri ve makine öğreniminin dijital yayın platformlarında kullanılması ile kullanıcının verileri kaydedilerek depolanmakta ve kullanıcının beğenileri öğrenilerek o yönde öneriler sunulmaktadır. Kişiselleştirilmiş içerikler ile karşılaşan kullanıcı vakit kaybetmeden kendi zevkine uygun dizi ve filmler ile karşılaşmaktadır. Dijital yayın platformlarında geçirilen süre, tıklanan her içerik, duraklatılan her sahne o izleyicinin kişisel örüntüsü olarak depolanmaktadır. Bu veriler yapay zekâ teknolojilerinin dijital yayın platformlarında öneri sistemleri geliştirmelerini sağlamıştır.

X kuşağı tek kanallı karasal yayıncılık dönemlerinden itibaren geleneksel televizyon yayıncılığı izleyicileridir. Z kuşağı ise internet teknolojilerinin yaşandığı bir çağın temsilcileridir. Bu nedenle televizyon izleme motivasyonları, televizyonun hangi ihtiyacı karşıladığı gibi yüklenen anlamda farklılıkların olması kaçınılmaz olacaktır. X, Y ve Z kuşağı bireylerinin televizyon izleme deneyimine yükledikleri anlamın farklı olduğu anket bulgularında görülmektedir. X, Y ve Z kuşakları katılımcılarının en çok tercih ettiği dijital yayın platformunun Netflix olduğu ve bununla birlikte Y ve Z kuşağı, X kuşağına kıyasla Netflix'i daha fazla kullandığı görülmektedir. Bu durumun genç kuşakların bu platformda daha fazla zaman geçirdiğini ortaya koymaktadır. X, Y ve Z kuşağı katılımcıların dijital yayın platformlarını tercih nedenlerinin farklı olduğunu bununla birlikte X ve Y kuşağının izleme nedenlerinin yakın olduğu araştırma sonuçlarına yansımaktadır.

Dijital yayın platformları kullanımlarında gelir bağlamında X Y ve Z kuşağı katılımcılarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemiştir. Bu durum gelir düzeylerinin dijital platformları kullanma sıklığı, paralı üyelik kullanması üzerinde belirleyici bir etkisi olmadığını göstermektedir. Anketin uygulandığı tarih itibarıyla Netflix, Amazon Prime Video ve Disney Plus platformları üyelik ücretlerinin çok düşük olması da bu durumun nedenlerinden biri olarak gösterilebilir.

X kuşağı katılımcılarının kaçış ve sosyalleşme motivasyonları Y ve X kuşağına göre farklılık göstermektedir. Yaş değişkeni bakımından tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre eğlence motivasyonu, zaman geçirme motivasyonu ve kaçış motivasyonu açısından, 18 yaş grubunun diğer yaş gruplarına göre daha yüksek bir ortalama puana sahip olduğu ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar Z kuşağı bireylerin dijital yayın platformlarını eğlence motivasyonu, zaman geçirme, günlük hayattan kaçış amacıyla daha fazla kullanma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Diğer motivasyon ölçütlerinde (Rahatlama, Alışkanlık, Bilgi ve Sosyalleşme Motivasyonu) yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bu alanlarda farklı yaş gruplarının dijital yayın platformlarını benzer sebeplerle kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Dijital yayın platformları kullanımında eğitim durumunun etkili olduğu ve eğitim seviyesinin dijital yayın platformları kullanım alışkanlıkları ve tercih edilen özellikler üzerinde etkisi olduğunu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle daha yüksek eğitim seviyesine sahip bireyler, platformların sunduğu özel özellikler ve içerik çeşitliliği konusunda daha bilinçli ve talepkar görünmektedirler.

Netflix, Disney Plus ve Amazon Prime Video gibi dijital yayın platformlarının kullanımının izleme alışkanlığı yaratıp yaratmadığını düşünen bireyler arasında çeşitli motivasyon ölçekleri üzerinden yapılan karşılaştırmalarda tüm motivasyon boyutlarının alışkanlık yaratıcı yönünde yanıtladıkları görülmektedir. Dijital yayın platformlarından en az birinin izleme alışkanlığı yarattığını düşünen katılımcıların oranı Disney platformunda %75, Netflix platformunda %74.3 ve Amazon Prime Video platformunda %68.8'dir. Netflix, Amazon Prime Video ve Disney dijital yayın platformlarının alışkanlık yaratması konusunda anket verileri X, Y ve Z kuşaklarının izleme nedenlerinde farklılıklar olduğunu göstermektedir. Kuşaklar bağlamında izleme nedenlerine bakıldığında X kuşağı, televizyonda olmayan dizi, film vb içerikler, istediği zaman izleme imkanı nedeniyle tercih ettiği görülürken Z kuşağı katılımcılarının altyazılı izleme için üyelik tercihi, X kuşağına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Y kuşağı televizyonda olmayan içerikleri izlemek amacıyla üye olan izleyicilerin oranında kuşaklar arası en yüksek orana sahiptir. Bu sonuçlar Y kuşağının özgün içeriklere daha fazla ilgi gösterdiğini düşündürmektedir. Y kuşağı ve Z kuşağı cep telefonu, bilgisayar ve tablet ile izleme imkanı nedeniyle üye olanların oranında X kuşağından daha yüksektir. Z kuşağı yayınları indirme özelliği nedeniyle üyelik oranı, diğer kuşaklara göre daha yüksektir. Y kuşağı ise istediği zaman izleme imkanı nedeniyle diğer kuşaklara kıyasla en yüksek orana sahiptir.

Anket verileri kullanım alışkanlıklarında yapay zekânın rolünün de ortaya koyulması açısından önem arz etmektedir. Yapay zekâ teknolojilerinin dijital platformlara sağladığı öneri sistemleri sayesinde benzer yapımların kullanıcıya sunulması, her ülkenin izlenme oranlarına göre en çok izlenenler listesi, film ve dizilerinin afiş tasarımlarının görsel bilgi sunması gibi cevap oranlarının yüksek olması yapay zekâ kullanılan algoritmalarla eşleşme, uyum, afiş tasarımı, en çok izlenen yapımların önerilmesi, kullanıcıların yapay zekâ kullanılarak sunulan teknolojik yenilikleri tercih etmelerine ve yapay zekâ teknolojilerinin sağladıkları kolaylıkları tercih ettikleri şeklinde yorumlanabilir. Sonuç olarak yapay zekâ

algoritmalarının büyük veri ve veri madenciliği ile işlenerek kişiselleştirilmiş içerikleri kullanıcıya sunulması dijital platformlar tercih edilmesindeki önemli nedenler arasında olduğu görülmektedir.

Dijital yayın platformları korelasyon analizine göre, dijital yayın platformlarını kullanma motivasyonları arasında güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı pozitif korelasyonlar bulunmaktadır. Ölçekteki tüm motivasyonel faktörlerin birbiriyle güçlü ilişkileri, dijital yayın platformlarının kullanıcıları farklı ama birbiriyle ilişkili pek çok nedenle cezbedtiğini ve bu platformların kullanımının çok boyutlu bir deneyim olduğunu göstermektedir. Bu durum, dijital platformların kullanıcı ihtiyaç ve beklentilerine yönelik zengin ve çeşitli deneyimler sunduğunu gösteren bir işaretir.

Sonuç olarak teknolojik yenilikler kullanıcılara kolaylık sağlamaktadır ve her geçen gün yapay zekâ teknolojilerinin bu platformlarda konforu artırması ile tercih etme motivasyonlarını etkilemektedir. Bir başka deyişle Netflix, Amazon Prime Video, Disney Plus'ta makine öğrenimi ile kullanıcı hareketlerinin veri olarak depolanması ve öneri sistemi ile kullanıcının beğenileri doğrultusunda içerikler ile buluşturulması dünyanın herhangi bir yerindeki yapımı izlemesini sağlamaktadır. Bu da kullanıcının bu platformu izleme motivasyonu yaratmaktadır. Araştırmanın ana konusu olan kuşakların dijital yayın platformlarında yapay zekâ kullanımının kullanıcı motivasyonuna etkisi, alışkanlık boyutunda verilen cevaplar ışığında kullanıcıların içerik tercihlerinde teknolojinin sağlamış olduğu yeniliklerin kullanılarak ortaya çıkan ürünlerin, kişiselleştirilmesi ile bu ürünlerin kullanıcılar için daha fazla tercih edilebilir olduğu sonucuna varılmaktadır.

X, Y ve Z kuşaklarının dijital yayın platformlarını kullanımlarında farklılıklar olduğu ve durumun kuşak temsilcilerinin internet teknolojisi ile ilişkili olduğu görülmektedir. Yapay zekâ teknolojisinin dijital yayın platformlarına sağladığı kolaylıklar üç kuşak tarafından da izleme deneyimini iyileştirdiği cevaplarına yansımıştır. Bulgular ışığında yapay zekâ teknolojilerinin algoritmalar ile kullanıcıların her adımlarını veri olarak kaydeden ve bu verileri öneri sistemleri ile kullanıcıya kişiselleştirilmiş televizyon izleme deneyimi olarak sunması izleme alışkanlığı oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak yapay zekâ teknolojilerinin X, Y ve Z kuşağının izleme motivasyonlarına pozitif yönde katkı sağlayarak alışkanlık yarattığı görülmektedir. Her kuşak için yukarıda açıklandığı şekilde farklı izleme motivasyonları sağlasa da bu döngünün sonucunda alışkanlık yaratmada etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışma kapsamında dijital yayın teknolojileri ve platformlarının kullanıcılara etkileşim, özgün ve çeşitli içerik olanakları, teknolojik yeniliğe açık yapıları nedeniyle gelecekte hayatımızda daha önemli bir yere sahip olacağı görülmektedir. Dijital yayıncılığının bugün geldiği konumun geleceğin habercisi olması, sektörde faaliyet gösteren yayıncı kuruluş sayısında artış ve dijital yayın platformları arası yaşanan/ yaşanacak rekabetin kullanıcılara daha çok alternatif ve tercih hakkı sunacağını göstermektedir. Artan dijital yayın platformu sayısı -geleneksel televizyonlarda olduğu gibi- benzer içeriklerin ortaya çıkma ihtimalini artırması da muhtemeldir. Fazla seçenek arasında izleme deneyiminde seçici ve aktif bireyleri elde tutmak zorlaşacak ve onları platformda kalmasını sağlamak için detaylı verilere ihtiyaç devamlı artacaktır. Yapay zekâ teknolojileri bu noktadaki hayati rolü çalışma bulguları ışığında da bugünden görülmektedir.

Konuyla ilgili yapılan literatür taraması ve elde edilen bulgular ışığında bu çalışmada yöntem açısından bazı öneriler de sunulmaktadır. Çalışmada dijital yayın platformlarının X, Y ve Z kuşağı kullanıcılarının Netflix, Amazon Prime Video ve Disney Plus kullanım pratiklerinde yol açtığı değişim ve dönüşüm ele alınmıştır. Sonraki çalışmalarda BluTV, Puhu TV, Exxen, GAIN gibi platformlarda daha derinlemesine incelenebilir ve kullanıcıların bu platformlardaki davranışları, motivasyonları karma yöntem sayesinde çok yönlü bulgular ortaya koyabilir. Geleneksel televizyon izleme motivasyonları ile dijital yayın platformları izleme motivasyonları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar kuşaklar bazında karşılaştırılması yapılabilir. Aynı zamanda dijital yayın platformlarının sürekli yenilenmesi nedeniyle çalışmada yer alan platformlar ile yapılacak çalışmalar farklı sonuçlar ortaya koyacaktır.

Kaynakça

- Atasoy Aktaş, A.D. (2021). *Dijital platformda kullanılan yapay zeka teknolojilerinin kullanıcı motivasyonları üzerinden incelenmesi: netflix örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çakır, S. (2016). *Toplumsal bilimlerde yeni yöntem anlayışı ve temel yaklaşımlar*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Çiçek, A. (2010). Güvenilirlik analizi. şeref kalaycı içinde *spss uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*, Ankara: Asil Yayınları.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E.S. & Çinko, M. (2022). *Sosyal bilimlerde spss'le veri analizi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- İyilikci, O. (2020). *Psikologlar için SPSS ve Araştırma Desenleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Karaman, H., Atar, B., & Çobanoğlu Aktan, D. (2017). Açıklayıcı faktör analizinde kullanılan faktör çıkartma yöntemlerinin karşılaştırılması. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(3), 1173-1193. <https://doi.org/10.17152/gefad.309356>
- Kuran, E. (2018). *Telgraftan tablete Türkiye'nin 5 kuşağına bakış*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Liamputtong, P. (2013). *Qualitative research methods*. South Melbourne: Oxford University Press.
- Mendeş M., Subaşı S. & Başpınar E. (2005). Bilimsel çalışmalarda p-değerinin rapor edilmesi ($P<0.01?$, $P<0.05?$, $P<0.05?$). *Tarım Bilimleri Dergisi*, 11(4), 359 - 363.
- Portugal, I., Alencar, P. & Cowan, D. (2018). The use of machine learning algorithms in recommender systems: a systematic review. *Expert Systems with Applications*, 97, 205-227.
- Rubin, A. M. (1983). Television uses and gratifications: the interactions of viewing patterns and motivations. *Journal of Broadcasting*, 27(1), 37-51.
- Rubin, A. M. (2002). The uses and gratifications perspective of media effects, Jennings Bryant, (ed.). *media effects advances in theory and research*, London: Dolf Zillmann, Lawrence Erlbaum Associate.
- Ruiz, C., & Quaresma, M. (2021). *UX Aspects of AI Principles: The Recommender System of VoD Platforms*. New York: Springer International Publishing.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- <https://apptopia.com/blog/worldwide-and-us-download-leaders-2022/> Erişim Tarihi: 05.12.2022

Extended Abstract

Aim and Scope

The study aims to analyze the viewing motivations of Generation X, Y and Z users who are members of the three digital platforms most downloaded and used by digital broadcasting platform users, taking into account the research conducted by the analysis company Apptopia in 2022. The role of artificial intelligence technologies in viewing motivations is also tried to be revealed.

The scope of the research consists of representatives of Generation X, Y and Z in Turkey. Since it would be very costly and time-consuming for the researcher to completely examine the universe, which is a very large area, the data are tried to be obtained from a section that is thought to represent the universe (Liamputtong, 2013). Due to the difficulties of including all digital platforms in the study, a sample was selected to represent the general characteristics of the population, and the most preferred digital streaming platforms (Apptopia, 2022) Netflix, Amazon Prime Video and Disney Plus digital streaming platforms were included in the study. The sample of the study was determined as the X, Y and Z generations using Netflix, Disney and Amazon Prime Video.

Due to time, money and human resources, it is possible that similar studies to be conducted on various digital platforms or different sample selection may reach different results. On the other hand, due to the speed of developments in artificial intelligence technologies and changes in the field of digital publishing, motivations for use may change over time, so the study is limited to the years in which it was conducted. Finally, the study is also limited by the assumption that the participants perceived the questions clearly during the survey and gave sincere and accurate answers.

Methods

The article focuses on the motivations of Generation X, Y and Z to use digital broadcasting platforms and the role of artificial intelligence technologies in these motivations. In order to achieve this goal, a survey, which is one of the quantitative research techniques, was used in the research. A questionnaire was applied to 682 participants from Generation X, Y and Z who have a membership to at least one of the digital streaming platforms Netflix, Amazon Prime Video and Disney Plus in Turkey. The survey data were analyzed with the SPSS 24 program. The questionnaire form, which is the result of Atasoy Aktaş's (2021) scale adaptation of Rubin's (1983) television viewing motivations scale, consists of three parts: the first part consists of demographic characteristics; the second part includes questions about general opinions about digital broadcasting platforms. The third part of the questionnaire consists of the digital broadcasting platforms viewing motivations scale. The viewing motivations scale in this study is the result of the adaptation of the scale with accepted validity in the literature to the purpose and subject of the research. In this direction, in order to ensure the validity of the study, a file containing information about the purpose, importance, scope and

method of the research was sent to faculty members who are experts in the fields of artificial intelligence, communication sciences and psychology, and they were asked to evaluate the validity of the scale used in the research. As a result of the evaluations received from the faculty members who took part in the research as the scientific committee, it was concluded that the scale was valid.

Results and Conclusion

According to the research findings, the meaning that Generation X, Y and Z individuals attribute to the television viewing experience is different from each other. Generation X has been watching traditional television broadcasting since the single-channel terrestrial broadcasting era. Generation Z, on the other hand, are the representatives of an era of internet technologies. For this reason, it will be inevitable that there will be differences in the meaning attributed to television viewing such as motivations for watching television and which needs it fulfills. It is seen that Netflix is the most preferred digital broadcasting platform among the participants of Generations X, Y and Z. In addition, Generations Y and Z use Netflix more than Generation X. This reveals that younger generations spend more time on this platform. It shows that the reasons why Generation X, Y and Z participants prefer digital broadcasting platforms are different, but the reasons for watching Generation X and Y are close.

Survey data on the habit-forming nature of Netflix, Amazon Prime Video and Disney digital streaming platforms show that there are differences in the reasons for viewing among Generations X, Y and Z. In the comparisons made on various motivation scales among individuals who think that the use of digital streaming platforms such as Netflix, Disney Plus and Amazon Prime Video creates viewing habits, it is seen that all motivation dimensions are answered as habit-forming.

Survey data is also important in terms of revealing the role of artificial intelligence in usage habits. Thanks to the recommendation systems provided by artificial intelligence technologies to digital platforms, the high response rates such as presenting similar productions to the user, the most watched list according to the ratings of each country, the poster designs of movies and TV series providing visual information, matching with algorithms using artificial intelligence, matching, poster design, recommending the most watched productions can be interpreted as users prefer technological innovations offered using artificial intelligence and prefer the convenience provided by artificial intelligence technologies.

As a result, it is seen that the processing of artificial intelligence algorithms with big data and data mining and presenting personalized content to the user are among the important reasons why digital platforms are preferred.

It is seen that there are differences in the use of digital broadcasting platforms by Generations X, Y and Z and this is related to the internet technology of the generation representatives. The convenience provided by artificial intelligence technology to digital broadcasting platforms is reflected in the answers of all three generations that it improves the viewing experience.

In the light of the findings, it was concluded that artificial intelligence technologies create viewing habits by recording every step of users as data with algorithms and presenting this data to the user as a personalized television viewing experience with recommendation systems. As a result, it is seen that artificial intelligence technologies contribute positively to the viewing motivations of Generations X, Y and Z and create habits. Although it provides different viewing motivations for each generation as explained above, it is concluded that it is effective in creating habits as a result of this cycle.

İsrail'e Karşı Soykırım Davasının Batı Basınına Yansımalarının Eleştirel Söylem Analizi: Le Monde, The Washington Post ve The Guardian Gazeteleri

Critical Discourse Analysis of The Western Press Coverage of The Genocide Trial Against Israel : Le Monde, The Washington Post And The Guardian

Canay Umunç¹

Öz

İsrail ve Filistin arasında yıllardır süregelen çatışmalar, 2023 yılı itibariyle başka bir boyuta taşınmıştır. 7 Ekim 2023'te HAMAS'ın İsrail'e saldırısı sonrası, İsrail, Gazze ve sınırlarına saldırıya geçerek sert bir karşılık vermiştir. İsraili kuvvetlerin, sivil halkı öldürmesi dünya kamuoyunun tepkisini çekmiştir. Güney Afrika, soykırım sözleşmesi uyarınca, 29 Aralık 2023'te BM Uluslararası Adalet Divanı (UAD)'na başvurarak, Lahey'de İsrail yönetimine soykırım davası açmıştır. 11-12 Ocak'ta görüldüğü dava, 26 Ocak'ta karara bağlanmıştır. UAD, kararında gerçekte bir soykırımın gerçekleştiğine dair bir yorumda bulunmamıştır. Bu makale, Güney Afrika'nın İsrail'e karşı UAD'da açtığı soykırım davasının Batı basınında nasıl çerçevelendiğini eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın önemi, Batı medyasının uluslararası hukuki süreçleri nasıl yansıttığını, özellikle İsrail-Filistin bağlamında hangi söylemsel stratejilere başvurduğunu ortaya koyarak ,medya metinlerinin eleştirel perspektifte okunmasına katkı sunmasıdır. Bu bağlamda, Güney Afrika'nın İsrail'e yönelik BM Uluslararası Adalet Divanında başlattığı soykırım davasının Batı basını olarak Le Monde, The Washington Post, The Guardian gazetelerindeki yansıması, Teun Van Dijk'in Eleştirel Söylem Analizine göre incelenmiştir. Bu kapsamda, 29 Aralık 2023-26 Ocak 2024 tarihleri arasındaki soykırım davası ile ilgili haberler çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, Le Monde ve The Washington Post gazetelerinin benzer ideolojik görüşler çerçevesinde haberleri yapılandırdıkları, The Guardian'ın daha objektif ve dengeli bir çerçeve sunmaya çalıştığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İsrail, Filistin, Soykırım Davası, Haber, Eleştirel Söylem Analizi.

Abstract

The conflict between Israel and Palestine, which has been going on for years, has moved to another dimension as of 2023. On October 7, 2023, after HAMAS attacked Israel, Israel responded harshly by attacking Gaza and its borders. The killing of civilians by Israeli forces drew the reaction of the world community. In accordance with the genocide convention, South Africa applied to the UN International Court of Justice (ICJ) on December 29, 2023 and filed a genocide case against the Israeli government in The Hague. The case was heard on January 11-12 and decided on January 26. In its judgment, the ICJ did not comment on whether a genocide had in fact taken place. This article aims to examine how the genocide case brought by South Africa against Israel at the ICJ was framed in the Western media through critical discourse analysis. The significance of the study is that it contributes to the critical reading of media texts by revealing how the Western media reflects international legal processes and which discursive strategies it employs, especially in the Israeli-Palestinian context. In this context, the reflection of the genocide case initiated by South Africa against Israel at the UN International Court of Justice in Le Monde, The Washington Post and The Guardian newspapers as the Western press was analyzed according to Teun Van Dijk's Critical Discourse Analysis. In this context, the news about the genocide trial between December 29, 2023 and January 26, 2024 were included in the study. As a result of the study, it is seen that Le Monde and The Washington Post structured the news within the framework of similar ideological views, while The Guardian tried to present a more objective and balanced framework.

Keywords: Israel, Palestine, Genocide Trial, News, Critical Discourse Analysis.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 04 / 07 / 2024

Accepted: 06 / 05 / 2025

¹Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü Öğretim Üyesi, Niğde, Türkiye, canayumunc@ohu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7662-5993>.

Giriş

İsrail Filistin meselesi uzun yıllardır süregelen ve uluslararası kamuoyunun ilgisini çeken karmaşık bir konudur. Bu mesele tarihsel, kültürel, dinsel, siyasi ve ekonomik boyutlarıyla tartışılmaktadır (Khalidi, 2020:170). Özellikle son yıllarda bölgede yaşanan gelişmeler, uluslararası toplumun dikkatini yeniden bölgeye yoğunlaştırmıştır. Bu bağlamda, çözüme kavuşturulamayan bu konu, medyada sıklıkla yer almaktadır. Meselenin medyaya yansımaları, haber çerçeveleri (framing) ve ideolojik süzgeçlerden geçerek kamuoyuna aktarılması noktasında eleştirilere konu olmaktadır (Entman, 1993; Said, 1997).

Bilim insanları ve siyasilerin özellikle Batılı pek çok akademisyen ve siyasetçinin Rusya-Ukrayna savaşında Ukrayna'ya gösterdikleri hassasiyeti İsrail-Filistin olayında gösteremedikleri ilk etapta gözlenebilen bir durumdur. İsrail'in Gazze'ye yönelik operasyonlarını eleştiren akademisyenler ve gazetecilerin, Batı'daki siyasi ve medya kurumları tarafından baskı altına alındığını gösteren çalışmalar mevcuttur (Finkelstein, 2005; Philo ve Berry, 2011; Dunsky, 2008). Filistin tarafında yer alan ve haklarını savunanların da lobi grupları ve siyasi çevrelerce baskı altına alındıkları, işlerinden edildiklerine dünya şahit olmaktadır (GDH, 2024; HaksözHaber,2025). Gazze'de 7 Ekim 2023 ve sonrasında yaşanan olaylar insanlar üzerindeki gerilimi daha da artırmıştır. Filistin topraklarında çatışmayı derinleştiren nedenlerin temelinde, Yahudi halkının zor kullanılarak gerek hegemonik şekilde nüfusunu orada artırarak gerekse işgal etmek suretiyle buralarda iskan ettirilmesi yer almaktadır (TÜBA, 2023). İsrail ile Filistin arasında onlarca savaş olmuş, Filistin halkının direnişi ve olaylar gitgide artmış ve son kertede çatışmalar iyice kontrolden çıkmıştır.

7 Ekim 2023 tarihinde direnişçi İzzettin Kassam Tugayları "Aksa Tufanı" olarak adlandırdıkları operasyonla İsrail-Gazze sınırlarında Yahudi yerleşim yerlerine saldırarak, 1200'den fazla kişiyi öldürmüş, 5000'den fazla kişiyi yaralamış ve çoğunluğu asker 250'den fazla kişiyi rehin almıştır. Bu olay, 1973 Savaşı'ndan sonra İsrail'in Filistinlilere karşı en fazla kayıp verdiği operasyon olarak kayıtlara geçmiştir (TÜBA, 2023). Bu saldırı, Filistin topraklarında nüfuzunu ve egemenliğini artırmak isteyen İsrail'in Gazze'ye yönelik askeri operasyonlarını artırmaya zemin hazırlamıştır. Anadolu Ajansı'nın verilerine göre 7 Ekim 2023'ten bu yana İsrail'in Gazze Şeridi'ne düzenlediği operasyonlarda 36,379 Filistinli hayatını kaybetmiş, 82,407 kişi yaralanmıştır (AA, 01.05. 2024). Birleşmiş Milletler (BM) verilerine göre ise ölenlerin çoğunluğunu çocuklar ve kadınlar oluşturmaktadır (UN, 2024). Medyaya yansıyan ölü ve yaralı bebeklerin fotoğrafları tüm dünyada infial yaratmıştır. İsrail'in saldırılarında binlerce sivilin hayatını kaybetmesi, soykırım suçunu gündeme getirmiştir. İsrail saldırıları, Gazze'de 160 sağlık kuruluşunu hedef almış, 55 sağlık merkezi ile 33 hastane hizmet dışı kalmıştır. Filistin 33 sağlık görevlisinin hayatını kaybettiğini bildirmiştir. Bu saldırılar, Filistin ekonomisini ciddi şekilde etkilemiş; yoksulluk oranı %58,4'e yükselmiş, reel GSYH %25,8 oranında düşmüş ve işsizlik oranı %46.1'e çıkmıştır (AA, 01.05.2024).

İsrail'in gerçekleştirdiği saldırılarda sivillerin hedef alınarak hastanelerin, okulların, camilerin hava saldırılarıyla vurulmasına dünya genelinde sessiz kalırsa da, Birleşmiş Milletler (BM) ve çeşitli devletler, İsrail'in saldırılarını kınamış ve birçok ülkede İsrail'e karşı protestolar düzenlenmiştir. ABD, İsrail'e bomba sevkiyatını durdurduğunu açıklamış (BBC, 08.05.2024) ve BM Genel Sekreteri Antonio Guterres, İsrail'in artan askeri faaliyetlerinden rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir (Medyascope, 08.05.2024). Guterres'in Gazze'yi bir çocuk mezarlığına benzeterek İsrail Hükümeti'ne tepki göstermesi, olaylara yönelik küresel ölçekteki tepkiyi ortaya koymaktadır (Al-Mughrabi, 07.11.2023). Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da, BM'nin etkinliğini sorgulayarak Gazze'deki savaşın durdurulmasındaki başarısızlığını eleştirmiştir (The Guardian, 29.05.2024).

Bu olaylar İsrail-Filistin çatışmasının uluslararası hukuka taşınmasına neden olmuş ve 11 Ocak 2024'te Güney Afrika Cumhuriyeti, BM Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) başvurarak İsrail'e karşı soykırım davası açmıştır. Lahey'de görülen dava, özellikle Batı medyasında farklı bakış açılarıyla ele alınmış, bazı medya organları olayların tarihsel ve siyasi bağlamını detaylandırırken bazıları İsrail'in savunma hakkını ön plana çıkarmıştır (Richardson, 2007). Bu dava aynı zamanda İsrail'in sivil katliamlarını görmezden gelen ve eleştirmeden destekleyen birçok batılı hükümet ve medya kuruluşlarına bir uyanış çağrısı olarak nitelendirilmiştir. Güney Afrika'nın davası, 7 Ekim'den bu yana Gazze ve Filistinlilerin hikayesinin resmi kanallardan ilk kez bu kadar güçlü bir şekilde anlatıldığı, propaganda ve karartmalara karşı vurucu bir dava olarak kamuoyunun dikkatini çekmektedir.

Bu bağlamda, çalışma, Batı medyasının İsrail'e karşı açılan soykırım davasını ele alma biçimini eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelemektedir. Eleştirel söylem analizi, haber metinlerinin ideolojik çerçeveler ve iktidar ilişkileri bağlamında nasıl şekillendiğini inceleyen bir yaklaşımdır (van Dijk, 2007). Bu çalışmada, Fransa, Amerika ve Birleşik Krallık'ta yayın yapan ve uluslararası okuyucu kitlesine sahip *Le Monde*, *The Washington Post* ve *The Guardian* gazetelerinin 29 Aralık 2023 - 26 Ocak 2024 tarihleri arasında soykırım davasıyla ilgili haberleri incelenmiştir. Gazetelerin seçimi, farklı coğrafi ve politik perspektifleri temsil etmeleri ve yaygın okuyucu kitlesine sahip olmaları nedeniyle gerçekleştirilmiştir.

1. İsrail-Filistin Çatışmasının Tarihsel Süreci

İsrail-Filistin çatışmasının tarihi çok eski zamanlara dayanmaktadır. Bu tarihsel derinlik içinde en önemli açıklayıcı olgulardan biri "Siyonizm"dır. Filistin'de büyük İsrail devletinin kurulması için Yahudi siyasi hareketidir. Siyonizm, Sir Herbert Samuel'e göre aslında İngiltere'nin Orta Doğu projesinin bir parçasıdır ve onun yön vermesiyle ilerlemiştir. Howard Sachar'a göre ise siyonizmin kökeni, 1830'lardan itibaren Yahudilerin kutsal topraklara dönmesi gerekliliğini dile getiren Avrupalı Hamamlardan ileri gelmektedir (Kişi, 2023:263). Yahudilerin kutsal olarak gördüğü bu topraklara dönme arzusu aslında hiç bitmemiş ve I. Dünya Savaşından sonra da devam etmiştir (Armaoğlu, 2012:587,588). İsrail'in kurulmasına kadar giden süreçte de İngiltere'nin Yahudi göçüne karşı olumsuz tutumuna rağmen, Yahudiler bölgeye yerleşme niyetinden vazgeçmemiştir.

Filistin-İsrail meselesi, 19. yüzyıl sonlarında Theodor Herzl'in öncülük ettiği Siyonist hareketin ortaya çıkışıyla modern anlamda şekillenmiştir. Gazeteci-yazar Theodor Herzl, Fransa'daki anti-semitizmden etkilenmiştir. Kendisi de Yahudi olan Herzl'i bu olay, Siyonizmi bir devlet politikası getirme yolunda etkilemiştir. Herzl, Yahudi subayın Almanlara bazı sırları vermekle suçlandığı Dreyfus davasını haber yaparak ün kazanmıştır. O dönem küresel güçlerin Siyonizm için siyasi figür arayışında olması, Herzl'i önemli bir kişilik haline gelmiştir (Kişi, 2023:263). Herzl'in Filistin kolonizasyonu ile ilgili çalışmaları İsrail Devleti'nin kuruluş sürecinin başlangıcı kabul edilmektedir. Balfour Deklarasyonu da bu kuruluşta önemli bir adımdır. Bu belge, Arthur Balfour tarafından Siyonist lider Rothschild'e yazılan İngiltere'nin Yahudi devletinin kurulması için desteğini belirttiği bir mektuptur (Mucuk vd., 2023:9).

1947 tarihi Filistin topraklarının bölünmesi açısından bir milattır. Bu tarihte Birleşmiş Milletler (BM) kararıyla Taksim Planı ortaya konmuştur. Bu plana göre Filistin, Yahudi ve Arap Devleti olarak bölüştürülmüştür. Ancak bu karar, Filistinlileri hoşnut etmemiştir ve karara itiraz etmişlerdir. Ancak BM kararına Filistinlilerin itirazları yeterli olmamış, Ben Gurion başkanlığındaki Yahudi Milli Konseyi Mayıs 1948'de İsrail Devleti'ni resmen kurduğunu ilan etmiştir (Armaoğlu, 2012:590; Mucuk vd. :2023:104; Kişi, 2023:266).

Yahudilerin kendilerine Nazi Almanyası tarafından yapılan zulmü, başka bir halka bedel ödeterek telafi etmeye çalıştığı söylenebilir. Arap-İsrail çatışmasının temel nedeni olarak Avrupalı Siyonistlerin Filistin'de devlet kurma arzusu gösterebilir. Oral Sander'in de belirttiği gibi, Ortadoğu bunalımlarının temelinde Arap-İsrail çatışması yatmaktadır. Hitlerin Yahudilere uyguladığı soykırım politikası, Yahudileri Filistin bölgesinde kendilerine ait bağımsız bir devlet kurmaya iterken, emperyalist devletlerin sömürücüleri ise Arapların ulusal kurtuluşlarını bulmaya itmekteydi. Dolayısıyla aynı yerde ve küçük bir toprak parçasında kendilerince haklı iki iddia sahibi ulus birbiriyle çatışmaya başlamıştır (Sander, 2013:296-297).

İngiliz mandası döneminde de Filistinlilere yönelik saldırı ve sürgünler gerçekleştirilmiştir. 1948 yılında gerçekleşen Deir Yasin katliamında yani İsrail devleti daha kurulmadan önce Filistinli siviller toplu kıyıma uğramışlardır (Kızıloğlu, 2012: 60). 1964'te, Arap ligi desteğiyle Filistin'in bağımsızlık mücadelesini desteklemek için Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) kurulmuştur (Sayigh, 1997:21). Eski Filistin ulusal yönetim başkanı Yaser Arafat'ın kurduğu El-Fetiḥ örgütü dünya çapında etkili olmuş ve Filistinlilerin sesini tüm dünyaya duyurmakta önemli bir rol oynamıştır (Cankara ve Cankara, 2020:473). İsrail devleti tarafından Filistinlilere uygulanan sürgün Nakba (Büyük Felaket) sonrası, 1948 yılında İsrail Devleti kurulmuştur. Bu sürgünde, Filistin nüfusunun yarısından fazlası Filistin topraklarından sürülmüştür ve 400'den fazla köy yok edilmiştir (Pappé, 2006:205). Edward Said, *Yersiz Yurtsuz* kitabında bununla ilgili anısını şöyle dile getirmektedir:

"Bir zamanlar geniş ailemin bütün fertlerinin yaşadığı onca kasaba ve köyün Filistinli azınlığın İsrail egemenliği altında yaşadığı bir dizi İsrail yerleşimi -Kudüs, Hayfa, Taberiye, Nasıra ve Akra- haline gelmiş olduğunu bir kez daha kendi gözlerimle gördüm. Batı Şeria'nın, Gazze'nin bazı kesimlerinde özerk denebilecek Filistin yerleşimleri olmakla birlikte, özellikle sınırlardaki kontrol noktalarındaki ve havaalanlarındaki bütün güvenlik denetimleri olduğu gibi İsrail ordusunun elindeydi. Kimsem yoktu, çünkü 1948 baharının başlarında geniş ailemin bütün fertleri bu topraklardan sürülmüş, o günden beri de sürgünde kalmışlardı" (Said, 2014:14).

1982' ye kadar İsrail ve Filistin çatışması sürmüş, birçok Filistinli bu çatışmalarda yaşamını yitirmiştir. İsrail, 3 Haziran 1982'de Londra büyükelçisinin bir saldırı sonucu yaralanmasını bahane ederek 6 Haziran 1982'de Lübnan'ı işgal etmiştir (INSAMER, 2024). 1982'deki Lübnan işgali, İsrail ile Filistinliler arasındaki çatışmada bir dönüm noktası olmuştur. Bu, 15 Mayıs 1948'den bu yana gerçekleşen ilk büyük savaş olarak kayıtlara geçti. Lübnan resmi istatistiklerine göre, 1982 yılı Haziran başından Ağustos ortasına kadar süren on haftalık çatışmalar sırasında on dokuz binden fazla insan öldürüldü. Bu işgalde, çoğunluğu sivil olan Filistinliler ve Lübnanlılar öldürülmüş, otuz binden fazla kişi yaralanmıştır (Khalidi, 2020: 140).

İsrail-Filistin sorunun temelinde siyasal amaçların yanında dinsel saplantıların da yattığını söylemek mümkündür. En azından dinsel saplantıların krizi derinleştirdiği, hatta yeni krizler açtığı bir vakadır. Bununla birlikte yine Said'in ileri sürdüğü gibi (2009:177), İsrail-Filistin arasındaki mücadele Filistin kimliğinin pekiştirilmesi ve kalıcı kılınmasında kültürel

bakımdan büyük bir etkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte Said'in dikkat çektiği noktanın yani etkinin/sonucun İsraililer için de geçerli olduğu sosyolojik bir çıkarım olarak göz önünde bulundurulmalıdır.

İsrail-Filistin arasındaki savaşlar hangi saiklerin etkisi hatta belirleyiciliği altında sonuçlanmış olursa olsun, tarihsel akışı Filistin'in ve Filistinlilerin aleyhinde olduğu açıktır. Bazı ülkelerin rejimlerinden, hakim ideolojilerden kaynaklı etkiler, kiminde de siyasal ittifaklarının sonucu olarak ve bir de İsrail'in hamilerinin ve onların etki alanlarından dolayı Filistin, uluslararası kamuoyunda yeterince destek bulmasını engellemiştir. Özellikle ABD, İngiltere gibi İsrail'in hamisi görünen Batılı ülkelerdeki anaakım medyalarda Filistin Sorunun görmezden gelinmesi de kamuoyunun gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmasının önündeki yani Filistin lehine bir kamuoyunun oluşmasının en önemli engellerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Batılı medya kuruluşları, İsrail'in saldırılarını genellikle "savunma hakkı" olarak tanıtırken, Filistin direnişini "terör" olarak nitelendirmektedir. BBC ve CNN gibi medya organlarının haberlerinde bu yanlılık açıkça görülmektedir (Philo ve Berry, 2011).

Amerika, İsrail-Filistin çatışmalarında her zaman İsrail Devleti'nin yanında yer almıştır. Dönemin ABD Başkanı Donald Trump, ABD'nin Tel Aviv'deki büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı almıştır. Bu karar, Kudüs'ün İsrail başkenti olarak tanınması olarak algılanmış ve bölgedeki gerilimi yükseltmiştir (BBC, 05.12.2017). Dünyada İsrail ve Yahudilik aleyhinde ciddi bir kamuoyu olmasına rağmen, Filistinliler aradıkları desteğe hiçbir zaman ulaşamamışlardır. Bir de Hamas'ın ortaya çıkması ve Filistin coğrafyasında söz sahibi olması, batılı güçler tarafından Hamas'ın ağırlıklı olarak bir terör örgütü olarak kabul edilmesi, Filistin'in meşruiyetine gölge düşürmüştür. Dahası Filistin'in Hamas'la özdeşleşmesi, batılilarca Filistinlilerin terörizmle eşitlenmesi gibi bir sonucu da beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra, İsrail devleti, "Hasbara" adı verilen resmi propaganda stratejisiyle uluslararası kamuoyunda kendi söylemini hâkim kılmaya çalışmaktadır. Hasbara, medya manipülasyonu, akademik iş birlikleri ve sosyal medya kampanyalarıyla İsrail'in politikalarını meşrulaştırmaya yönelik bir araç olarak kullanılmaktadır (Mearsheimer ve Walt, 2007:174).

2023 yılı Ekim ayında Hamas güçlerinin İsrail'e gerçekleştirdiği saldırı Gazze'ye karşı büyük kıyımın fitilini ateşlemiştir. 7 Ekim'de gerçekleşen Hamas saldırısında (El Aksa tufanı), 900'den fazla İsrailli hayatını kaybetmiştir fakat İsrail'in karşı atağı daha ağır bir bilançoya sebep olmuştur. İsrail'in gerçekleştirdiği saldırılarda siviller hedef alınarak, hastaneler, okullar, camiler hava saldırılarıyla vurulmuş yüzlerce sivil hayatını kaybetmiştir. Savaş mağduru çocukların görüntüleri dünya kamuoyunun tepkisini çekmiştir ve bunun sonucunda birçok ülkede İsrail'e karşı protestolar düzenlenmiştir.

2. Filistin Soykırımı ve Uluslararası Adalet Divanı

İsrail'in Gazze'ye açtığı savaşta onbinlerce sivil öldürmesi nedeniyle 29 Aralık tarihinde Güney Afrika Cumhuriyeti İsrail aleyhine Uluslararası Adalet Divanında (UAD) soykırım davası açmıştır. 11 Ocak 2024 günü başlayan bu davada Uluslararası Adalet Divanı (UAD) "İsrail'in Gazze sakinlerine yönelik öldürme, saldırı ve yıkımla ilgili her türlü eylemden kaçınması ve soykırımı önlemek için tüm tedbirleri almasına hükmetmiştir. Fakat ateşkes talebinde bulunulmaması, dünyada tepki çekmiştir (AA, 26.01.2024.)

Uluslararası Adalet Divanı'nın görev ve tanımlarından bahsetmeden önce, soykırım kavramına kısaca değinmelidir. "Soykırım" kavramı, Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudilere uyguladığı katliamın özel adıdır. Soykırım karşılığı olan Genocide terimi Latince ve Yunanca iki kelimenin birleşmesiyle ortaya çıkan bir kelimedir. Yunanca "soy" demek olan "genos" ve Latince "kesmek, öldürmek" anlamına gelen "cide" sözcüklerinden oluşan bir birleşik kelimedir. Nazilerin 1933-1945 yılları arasında, İkinci Dünya Savaşı sırasında hızlanan biçimde Almanya'da, altı milyon kadar Musevi'yi sistematik biçimde kamplarda toplayıp genellikle gaz odalarında öldürerek ve fırınlarda yakarak yok ettiklerini belirtmek için kullanılan bir hukuki terimdir (Kongar, 2006: 86-88). Bu kavramı ilk olarak, 1944 yılında Polonyalı Yahudi Profesör Raphael Lemkin kullanmıştır. Lemkin'in Yahudi olması ve Holokost'da aile fertlerinin büyük kısmını kaybetmesi, Nazi katliamından esinlendiğini gösterir. Soykırım ani de olabilir, uzun bir süreye de yayılabilir. "Soykırım Nedir" kitabının yazarı Martin Shaw'a göre soykırım, bir milletin veya etnik grubun yok edilmesidir. Helen Fein'e göre soykırım, bir fail tarafından bir kolektiviteleri doğrudan veya grup üyelerinin biyolojik ve sosyal yeniden üretimini engelleyerek fiziksel olarak yok etmeye yönelik, herhangi bir ayırım gözetmeksizin sürdürülen kasıtlı eylemdir. Genel anlamda soykırım, açık bir düşmanın askeri güçlerine karşı askeri hareket sırasında olmasa bile, kurbanların temel savunmasızlık ve çaresizlik koşulları altında önemli sayıda insanın kitlesel olarak öldürülmesidir (Shaw, 2015:60-79).

Dünya üzerinde yaşanan soykırımların önüne geçmek için soykırım sözleşmesi hazırlanmıştır. Soykırım konusunda ilk düzenleme 260 sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararı doğrultusunda 1948 yılında kabul edilen Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (Soykırım Sözleşmesi)'dir (Değirmenci, 2007:52). 12 Ocak 1952 tarihinde yürürlüğe giren soykırım sözleşmesi'ne dünya ülkelerinin çoğu taraftır ve Uluslararası Adalet Divanı, sözleşmenin maddi hükümlerinin tüm devletler için bağlayıcı olan uluslararası teamül hukukunu oluşturduğuna karar vermiştir. Cenevre Sözleşmeleri gibi soykırım sözleşmesi de, sözleşmede tanımlandığı şekliyle soykırımdan sorumlu kişilerin

kovuşturulması yükümlülüğünü getirmektedir. Sözleşme, soykırım suçu işleyen herkesin, resmi konumlarına bakılmaksızın cezalandırılması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca, devletlerin soykırım suçunun cezai kovuşturması için mevzuat çıkarmaları ve etkili cezalar öngörmeleri gerekmektedir (Shelton, 2005:34).

Bu durumu düzeltmek için Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1946 yılında "Nürnberg İlkeleri"ni teyit eden bir karar kabul etmiştir ve 1947 yılında Uluslararası Hukuk Komisyonu'ndan (UHK) uluslararası suçları kodifiye etmesini talep eden bir karar almıştır. Bu görev, İnsanlığın Barış ve Güvenliğine Karşı İşlenen Suçlar Hakkında Kanun Taslağı'nın hazırlanması için UHK'ye verilmiştir. O dönemde bu görevin "barışa karşı suçlar", "savaş suçları", "insanlığa karşı suçlar" ve 1948 yılında BMGK tarafından kabul edilen bir sözleşmede yer alan "soykırım" olmak üzere dört büyük uluslararası suç kapsamı öngörülmüştü. BMGK'nin yetki alanı, barış ve güvenliği etkileyebilecek diğer uluslararası suçları da kapsayacak ve Suçlar Kanunu'nu uygulayacak bir uluslararası ceza mahkemesi için bir tüzük taslağı hazırlayacak kadar genişler (Shelton, 2005:179). Soykırım sözleşmesi Madde I'e göre taraflar, ister barış zamanında ister savaş zamanında işlenmiş olsun, soykırımın uluslararası hukuka göre bir suç olduğunu ve bunu önlemeyi ve cezalandırmayı taahhüt ettiklerini teyit ederler. Madde II'ye göre soykırım, ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu tamamen veya kısmen yok etmek amacıyla işlenen şu fiillerden herhangi biri anlamına gelir: Grubun üyelerini öldürmek; Grubun üyelerine ciddi bedensel veya zihinsel zarar vermek; Grubun fiziksel olarak tamamen veya kısmen yok olmasına yol açacak yaşam koşullarını kasten uygulamak; Grup içinde doğumları önlemeye yönelik tedbirler uygulamak; Grubun çocuklarını zorla başka bir gruba nakletmek. Madde III'e göre, şu fiiller cezalandırılır: Soykırım işlemek için komplo kurmak; Soykırım işlemeye doğrudan ve alenen teşvik; Soykırım işlemeye teşebbüs; Soykırıma iştirak. Madde IV'e göre Soykırım veya Madde III'te sayılan diğer fiillerden herhangi birini işleyen kişiler, anayasal olarak sorumlu yöneticiler, kamu görevlileri veya özel şahıslar olsun cezalandırılır (Shaw, 2015: 60-61).

Bu maddeler kapsamında Filistine yönelik soykırım işlendiğine dair saptamalar yeni değildir. Yeni kurulan İsrail ile çevredeki Arap devletleri arasındaki 1948 savaşı sırasında, yaklaşık 750.000 Filistinli taşınmak zorunda kalmış ve İsrail kontrolündeki topraklardaki Arap topluluğunun çoğu yok edilmiştir. Filistinliler bunu Nakba (Felaket) olarak adlandırmışlardır (Shaw, 2015: 112). İsrailliler, Filistinin asıl sakinlerini yerinden edip, uluslararası hukukun ve Birleşmiş Milletler'in tanıdığı İsrail sınırlarının dışında kalan toprakları elde etme ve yerleşme projesi olan Siyonizmi sürdürünce, Filistinlilerle nerdeyse sonu gelmeyen çatışma yaşamışlardır. İlan Pappé bunun kasıtlı ve kapsamlı bir plan ile yapıldığını savunmuştur (Shaw, 2015: 69). 1948 savaşının bir soykırım olup olmadığı tartışılırken, bu savaşın sonucunda bölgede Arap nüfusun yok edilerek, İsrail devleti haline getirilmesi konusunda görüşler ağır basmaktadır. Mültecilerin kasıtlı olarak bölgeden uzaklaştırılması ve dönmelerine izin verilmemesi durumu süreklilik kazanmıştır. Filistin durumu, on binlerce kişinin öldürüldüğü Bosna gibi diğer soykırımlarla kıyaslanabilir duruma gelmiştir. Uluslararası Af Örgütü, 2022'de yayımladığı bir araştırmada İsrail'in ülkedeki ve işgal ettiği bölgelerdeki Filistinlilere karşı kanunları, politikaları ve uygulamaları "apartheid" yani sistemsal ayrımcılık olarak tanımlamıştır (HRW, 2021). Tüm bu gelişmelerden yıllar sonra 2023 yılında daha büyük bir kıyım Gazze'de gerçekleşmiş ve İsrail'in orantısız güç kullanarak soykırım uyguladığı görüşleri ağırlık kazanmıştır.

Güney Afrika tüm bu yaşananlar karşısında, İsrail'in askeri operasyonlarının "soykırım niteliğinde olduğunu, çünkü bunlara Gazze'deki Filistinlileri yok etmek için gereken özel niyetin eşlik ettiğini" öne sürerek harekete geçti. Güney Afrika'nın, 29 Aralık'ta UAD'a başvuru yaparak İsrail'e soykırım davası açmasıyla birlikte BM yargı organı, 11 ve 12 Ocak'ta görülen ve 26 Ocak'ta karara bağlanan davada Yahudi devletine Gazze'de olası her türlü "soykırım" eylemini önlemesini ve insani yardımın Filistin bölgesine girmesine izin vermesine hükmetti. Mahkeme, Yahudi devleti, Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi'nin "uygulama kapsamına giren herhangi bir eylemin işlenmesini önlemek" için her şeyi yapmalı ve "soykırıma doğrudan ve aleni kışkırtmayı önlemek ve cezalandırmak için yetkisi dahilindeki tüm önlemleri almalı" diye ilan etti. Ancak UAD, gerçekte bir soykırımın gerçekleştiğine ilişkin herhangi bir yorumda bulunmadı. Yıllar sürebilecek bir süreç olan davayı esasa göre incelemeyi önce acil durum kararlarına karar verdi. İsrail, karara tamamen çarpıtma, organize ve manipülatif niteliğindeki tepki verdi (Le Monde, 26. Ocak. 2024).

Uluslararası Adalet Divanı'nın gücü nedir; Uluslararası Ceza Mahkemesi açısından özelliği nedir gibi sorular sorunun anlaşılmasında önemlidir. Lahey'de (Hollanda) kurulan Uluslararası Adalet Divanı (UAD), Birleşmiş Milletlerin (BM) başlıca yargı organıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Haziran 1945'te kuruldu ve ilk kez 18 Nisan 1946'da toplandı. Misyonu, BM'nin temel hedeflerinden birine yanıt vermektir: Adalet ve uluslararası hukuk ilkelerine saygıyı sağlayarak, Devletler arasındaki anlaşmazlıkları barışçıl yollarla çözmek. UAD, Genel Kurul ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından dokuz yıllık bir dönem için seçilen on beş yargıçtan oluşur. Egemenlik, çevre, hava olayları, deniz seyrüseferi, soykırım vb. gibi çeşitli sorunlar etrafındaki anlaşmazlıkları karara bağlamak için çağırılırlar. UAD, tarihi boyunca 1974'te Fransa'nın Pasifik'teki nükleer denemeleri, 1980'de Tahran'daki Amerikan büyükelçiliğinde rehin alma veya 1996'da eski Yugoslavya'da soykırım suçlamaları hakkında karar verdi. Daha yakın zamanda, 2023'te, Nikaragua ile Kolombiya arasında bulunan kıta sahanlığının coğrafi olarak sınırlandırılmasıyla ilgili bir anlaşmazlığı inceledi. Uluslararası Adalet Divanı'nın faaliyet alanı onu diğer uluslararası yargı sistemlerinden farklı kılmaktadır. Bir birey ya da bir Sivil Toplum

Kuruluşu (STK) tarafından başvurulamaz, yalnızca Devletlerin kendisi tarafından başvurulabilir. Savaş suçları veya insanlığa karşı suçlarla suçlanan kişileri yargılama yetkisi yoktur. Yargı organı da bir ceza mahkemesi değildir ve yargılamayı başlatmak üzere bir savcı görevlendirmez. Bu bakımdan yine Lahey'de bulunan ve şüphesiz daha geniş çapta duyurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi'nden (UCM) farklıdır (Le Monde, 26. Ocak. 2024).

3. Medya ve Söylem

Söylem kavramı genel olarak insanların sosyal dünyalarını oluşturan ve yönlendiren yollar olarak tanımlanabilir. Bu da söylemin sosyal pratiklerle içiçe olmasını ve toplumsal etkileşimde belirleyici bir rol oynamasını sağlar (Jones vd., 2015:4). Söylem, görsel simgeler, konuşma ve yazma dili aracılığıyla bireyler arasında gerçekleşen iletişimin ve sembolik etkileşimin bütün boyutlarını kapsar. Bu nedenle hem bireyler arasındaki söylemden hem de medya aracılığıyla çoğul bir medya söyleminden söz etmek mümkündür (Bloor ve Bloor, 2007:6).

Medya söylemi, siyasal yapıların ideolojik hegemonyasını oluşturması açısından kritik bir öneme sahiptir. Özellikle savaş ve çatışmalar esnasında propaganda amaçlı söylemler üretmek yaygındır. Devlet ve iktidar medya üzerinde etki mekanizmaları aracılığıyla politik söylemi kontrol eder ve bu yolla egemenliklerini pekiştirirler. Bu bağlamda eleştirel bir yöntem olarak gelişen eleştirel söylem analizi (ESA), söylemin dayandığı bağlamsal ve algısal öğeleri vurgulayarak söylemi inceleme altına alır. Eleştirel söylem analizcileri medya içeriklerindeki etnik, dışlayıcı ve ötekileştirici temsillere odaklanarak, bu söylemlerin toplumlar üzerindeki etkilerini incelerler. Bu temsillerde yabancılar arasındaki farklılıklar vurgulanırken, öteki olarak konumlandırılan gruplar ahlaki ve biyolojik açıdan aşağılayıcı ifadelerle tanımlanabilmektedir. Öte yandan bu tarz söylemler kamuoyunu etkilemekte ve bu algıların yayılmasına sebep olmaktadır (van Dijk, 2003: 1-10).

Haber içerikleri genellikle güç ve iktidar sahiplerinin görüşleri ve istekleri doğrultusunda kurgulanmaktadır. Medya da kendi başına bir güçtür ve medya gücü sembolik ve ikna edici olarak açıklanabilir. Teun van Dijk'a göre, medya okuyucuların ve izleyicilerin zihinlerini etkilese de doğrudan eylemlerini kontrol edemez. Bazı okuyucular, medya ikna yöntemlerine direnç gösterebilir. Eleştirel olarak medya gücünün kötüye kullanımı söz konusudur. Bunun içinde manipülasyon, olumsuz kavramlar içinde yorumlanmaktadır. Gücün kötüye kullanımının, meşru ve kabul edilebilir güçle farkını belirtirken van Dijk "egemenlik" kavramını kullanır. Egemenlik bazı yeniden üretim süreçlerini içermektedir. Bu yeniden üretim, eşitsizliklerin normalleştirilmesi ve sosyal kaynaklara tercihen ulaşımın sürmesini hedefleyen stratejileri kapsar (Özer, 2021:304). Özellikle savaş dönemlerinde gücün kötüye kullanımı veya egemenlik kurma stratejileri artmaktadır. Ana akım medya, bu konuda köprü görevi görmektedir. I. Dünya savaşından bu yana devletler kendilerini haklılaştırmak için kitle iletişim araçları yoluyla propagandaya başvurmuştur. Dolayısıyla çoğu zaman haber metinleri olayların birebir yansıması olmayıp, ideolojik süzgeçten geçmiş kurmaca metinlerdir. Eleştirel söylem, sosyal ve siyasal bağlamda ötekilerin sosyal temsillerinin altında gizlenmiş ideolojilerin yeniden üretilişleri ve sunum biçimlerini göstermek için teorisyenler tarafından kullanılır. Bu bağlamda söylem, özellikle üst söylemler yoluyla yeniden üretilen sosyal ve siyasal eşitsizliğin karmaşık sistemidir. Bu bakımdan van Dijk, söylem içindeki iktidar ve söylemin arkasındaki iktidar olmak üzere dil-iktidar ilişkisini iki yönlü olarak ele alır. ESA söylemi oluşturan siyasal ve sosyal bağlamı inceler (Van Dijk, 2007: 4). ESA, gücün ve egemenliğini doğasını anlamamıza yardımcı olur (Özer, 2021:305)

Batı basınında doğuya ilişkin temsil ve söylemleri ele alırken de temel çıkış noktası, batının oryantalist akımların da etkisiyle doğuya egemen olma isteği ve doğuyu ötekileştirici bir dil kullanmasıdır. Batı'nın doğuya olan ilgisi haber diline yansımaktadır. Batı medyası, oryantalist bir perspektif ile Doğu'yu ötekileştirerek belirli kalıp yargılar oluşturmaktadır. Özellikle, Edward Said'in "*Medyada İslam*" (2008) ve "*Filistin Sorunu*" (2002) adlı eserleriyle ortaya koyduğu savları, toplumların ya da politikaların kendisi üzerine değil bölge hakkındaki söylemlerine odaklıdır ve Batı'nın Doğu'ya ilişkin önyargılı sistemleri eleştirilmektedir (Halliday, 2007:84-86). Said, "*Medyada İslam*" kitabının önsözünde, son onbeş yıl içinde Amerika ve Batı medyasında İslam dünyasına daha fazla eğilerek, bu haberlerin birçoğunda çok daha basmakalıp düşüncelerin hakim olduğunu yazmıştır. Said'e göre İslama dair kötü niyetli genellemeler, Batı'da yabancı bir kültürü karalamanın son kabul edilir biçimi haline gelmiştir. Şarklılar hakkındaki ana akım tartışmalarda İslam dinine veya kültürüne dair söylenenler, dile gelmez şekilde gelişme göstermiştir (Said, 2008:13). Said'e göre Batı medyası, İslam'la ilgili tek taraflı ve genelleyici çıkarsamalar yaparak, Batı kamuoyunun çatışma bölgelerindeki olaylara dair algısını manipüle etmektedir.

Batıda, 1995-1996 yıllarında FKÖ'ye karşı İsrail tarafından desteklenen Hamas ve İslami Cihat tarafından gerçekleştirilen bombalı eylemlerde İsrailli sivillerin ölmesi ile ilgili haberlerle batıdaki habercilerin en çok ilgi gösterdiği İslami aşırılık örnekleri ortaya çıkmıştır. Bu olayların ardından ABD ve Batı'da her saldırının ardında müslümanların yer aldığı fikri yerleşmiştir. Bu da kutuplaştırmayı artıran ve kültürlerarası iletişimi engelleyen unsurlardan biri olarak görülmektedir. Bu algının şekillenişinde, Batı basınının Filistin meselesine dair iki yüzlü tutumu da belirleyici olmuştur. Said'in ifade ettiği gibi Bosnalı, Filistinli, Çeçen kurbanlar Müslüman olmasa ve Batılı güçler İslamı terörizmin kaynağı

olarak görmeseler onlara yardım etmek için çaba gösterebilirlerdi. Buna karşın İsrail'in Arap topraklarını işgal ve ilhak eylemlerine sessiz kalınması Batılı güçlerin iki yüzlü tutumlarına işaret etmektedir (Said, 2008-5-17). İsrail bu eylemlerinde tepki ve ceza almadığı gibi, Batının desteğini alabilmek için, İsrail yanlısı yayınlarla, İslamcı şiddetin kurbanı olduğu şeklinde algı oluşturmaya devam etmiştir. İstisnasız İsrail'de başa geçen her hükümet bu İsrail imgesini yaymaya çalışmıştır. Said, Müslümanların İsrail'e eylemlerini gizlemeye çalışmadığını, sadece bunun altında yatan yerel ve somut nedenlerin batı medyasında göz ardı edildiğini eleştirdiğini ifade etmekte ve bir tarafın yaptıklarının üzeri örtülürken, müslüman saldırıların sadece doğası gereği gibi algılarla yansıtılmasına tepkisini dile getirmektedir (Said, 2008: 23). Said'e göre, Batı kendi imgesini pekiştirmek, Şark topraklarında Batı iktidarını yaymak ve birbirlerini zenginleştirme gibi çıkarlara yarayan üç yanılgı içerisindedir. Bunlar, İslama bakış, modernizasyon ideolojisi ve İsrail'in Batı için ifade ettiği genel değer olumlanmasıdır (Said, 2008: 108). Said'in ifadesiyle, Batı'nın medya gücü, Doğu'ya dair söylemleri kendi çıkarları doğrultusunda yeniden üretme aracına dönüşmüştür.

Bu noktada, eleştirel söylem analizi, medya aracılığıyla sunulan ideolojik yapıların sorgulanması ve toplumsal eşitsizliklerin medya dili aracılığıyla yeniden üretildiği mekanizmaların açığa çıkarılması açısından kritik bir rol oynamaktadır. Medya söylemi sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal yapıları dönüştürebilecek gücün de bir aracıdır.

4. Le Monde, The Washington Post ve The Guardian Gazetelerinin Eleştirel Söylem Çözümlemesi

Bu çalışmanın yöntemini van Dijk'in Eleştirel Söylem Analizi (ESA) oluşturmaktadır. ESA, söylem analizi yaklaşımlarından biridir. ESA yaklaşımları arasında Theovan Leeuwen'in Sosyal Aktör Yaklaşımı, Norman Fairclough'un Diyalektik İlişkisel Yaklaşımı, Ruth Wodak'ın Söylem Tarihsel Yaklaşımı ve van Dijk'in Sosyo Bilişsel Yaklaşımı sıralanabilir. Araştırmacının yöntemi olarak alınan van Dijk'in yaklaşımı, haberi bir söylem olarak kavramaktadır ve dili de toplumsal güç/iktidar ilişkilerinin kurulduğu yer olarak görmektedir. van Dijk'a göre söylem pratikleri, etnik, ırksal, sınıfsal eşitsizlikleri yeniden üretmek için kullanılabilir. Bu nedenle Norman Fairclough ve van Dijk gibi dilbilimci kuramcıların ideolojik analizlerinden iletişim araştırmalarında yararlanılmaktadır (Umuç, 2019: 45-48). Çalışmanın evrenini Batı basını oluştururken, örneklemini Fransa'dan *Le Monde*, Amerika'dan *The Washington Post* ve İngiltere'de *The Guardian* gazetesi oluşturmaktadır. Bu kapsamda, 29 Aralık 2023-26 Ocak 2024 tarihleri arasındaki soykırım davası ile ilgili haberler çalışmaya dahil edilmiştir. Makro ve Mikro olarak iki düzlemde incelenen haberlerde eleştirel söylem analizi, çalışmanın çerçevesini, kilit aktörlerin (İsrail, Güney Afrika, ABD, Hamas, Katar) tasviri, diplomatik çabalara yapılan vurgu ve kayıp rakamlarının sunumunu içermektedir. Ayrıca makalenin dilinde ve üslubunda açıkça görülen örtülü önyargıları veya anlatılar da dikkate alınmıştır. Makro düzlemde haber başlıkları, giriş gibi haberin tematik yapısının yanı sıra, ana olayın sunumu ve ardalın, bağlam bilgileri gibi şematik yapısı; mikro düzlemde ise haber aktörleri ve haber retorisi (sözcük seçimleri, fotoğraf) incelenmiştir.

4.1. Le Monde Gazetesi

Makro yapı

Tematik yapı

Tematik yapı, haber başlıkları, haber girişleri, spotlardan oluşmaktadır.

Başlık 1: A quoi sert la Cour internationale de justice, qui a examiné une plainte pour génocide contre Israël ? (İsrail'e Yönelik Soykırım Şikayetinin İnceleyen Uluslararası Adalet Divanı'nın Amacı Nedir?) (*Le Monde*, 12 Ocak 2024)

Giriş/Spot: "Güney Afrika tarafından atıfta bulunulan BM yargı organı, İbrani devletine Gazze'de olası bir "soykırım" eylemini önleme ve Filistin bölgesine insani yardım girişine izin verme talimatı verdi." (*Le Monde*, 12 Ocak 2024)

Haber başlığı incelemesinde, ilk olarak haber başlığının "birincil tanımlayıcılara" uygun bir düzlemde verildiği görülmektedir. Olay tarafları olarak İsrail ve UAD yer almaktadır. Başlık soru tümcesi şeklindedir. Başlıktaki "soykırım şikayeti" kavramı henüz soykırımın bir iddia olmasından kaynaklı düşünülebilir. Soykırım iddiasına yönelik görüş haber metninde yer almaktadır.

Haber girişinin başında olayın tarafları eksiksiz belirtilmektedir: Güney Afrika, BM Yargı organı, Yahudi devleti, Gazze ve Filistin. Girişte BM'nin ilk hedefleri gösterilmektedir. Bunlar Gazze'de olası bir soykırım eyleminin önlenmesi, "olası soykırım" eylemi ifadesi hali hazırda "soykırım" olmadığı imasını da içermekte ve soykırım iddiasına temkinli yaklaşımı hissettirmektedir. Filistin bölgesine insani yardım girişimine izin verilmesine yönelik istem ifadesi, İsrail tarafları tarafından bu yardımların engellendiğini ve gelecekte bunun olmaması için önlem alınması gerektiğine işaret eden bir söylemdir.

Şematik yapı

Şematik yapıda haber kaynakları ve olayın tarafları, ana olayın sunumu, ardalın ve bağlam bilgileri yer almaktadır.

Bu bağlamda haber metninde olayın tarafları olarak UAD ve Güney Afrika yer almaktadır. İsrail ve Filistin taraflarının görüşlerine burada yer verilmemiştir. Haberin ardalan ve bağlam bilgisi için şu bilgilere yer verildiği görülmektedir; UAD'ın görev ve yetkileri, uluslararası ceza mahkemesinden farkı, çalışma prensibi, Güney Afrika'nın konuyu UAD'a taşımasındaki amacı. Ardalan olarak tarihi bilgiler dikkat çekmektedir. Örneğin UAD'ın İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ve 1945'te kurulmuş olduğu ve ilk toplanmanın 1946 yılında gerçekleştiği bilgisine yer verilmesidir. Uluslararası ceza mahkemesinden farkının ceza ve yargılama yetkisinin olmaması denilerek divanın "yaptırımını olmadığı" vurgulanmaktadır. Buna örnek olarak ise İsrail'in Filistin'le arasına duvar örme örneği gösterilmiştir. UAD, bu eylemin uluslararası hukuka aykırı olduğuna hüküm getirirse de, İsrail bu hükmü dikkate almamıştır. Şematik düzlemde olay taraflarının yorumlarına bakıldığında hukuk uzmanlarının olayın ana metnini destekleyen fakat temkinli yaklaşan görüşlerine yer verilmektedir. Paris-Nanterre Üniversitesi Nanterre Uluslararası Hukuk Merkezi (Cedin) Direktörü Pierre Bodeau Livinec'in "Uluslararası hukukta zorlayıcı araçlar zordur çünkü Devletler egemendir ve kendilerine dayatılan kısıtlamaları kabul edemezler" söylemi UAD kararlarının bağlayıcı olmadığını ima etmektedir. Fakat tamamen önemsizleştirmemek için destekleyici ifadeler de yer vermektedir:

"Bununla birlikte, hukuk uzmanı "hukukta yeterliliğin önemine" dikkat çekmek istiyor: "Güney Afrika başvurusu bağlamında, bu prosedür uzun sürecektir olsa bile, İsrail'in soykırım yapan bir devlet olarak nitelendirilip nitelendirilmediğini bilmesinin çok önemli olduğunu düşünebiliriz". UAD kararlarının uluslararası hukukta otoriter olmaları nedeniyle diplomatik müzakereleri etkileyebileceğini de sözlerine ekledi."

Olayın birincil tarafları İsrail ve Filistindir. Ama haberde Güney Afrika, UAD ve İsrail'e yer verilip, Filistin görüşlerine yer verilmemiştir.

Mikro Yapı

Mikro yapıda sentaktik çözümleme olarak cümle yapılarının aktif ya da pasif olması, basit ya da karmaşık olmasına bakılmaktadır. Diğer mikro yapı çözümlemeleri ise sözcük seçimleri ve haber retorisi incelenmektedir. Haber retorisi, fotoğraf, inandırıcı bilgiler, metaforlar, rakamlar ve görgü tanıklarının ifadelerinden oluşabilir.

Haber metninde cümle yapıları aktif ve basittir. Sözcük seçimleri "tamamen çarpıtılmış", "çatışma", "kasıt", "bağlamından koparılmış", "manipülatif". Pretoria: "ihlal", "kınama", "önleme" şeklindedir. Sözcük seçimleri daha çok inkar ve suçlayıcı bir tavır göstermektedir (*Le Monde*, 12 Ocak 2024).

Şekil 1: Le Monde haber görseli

Kaynak: *Le Monde*, 12 Ocak 2024.

Fotoğraf alt yazısı: 12 Ocak Cuma günü Lahey'deki (Hollanda) Uluslararası Adalet Divanı, Güney Afrika'nın "Gazze'de Soykırım" yaptığı gerekçesiyle İsrail'e karşı yaptığı şikayeti inceleyecek (*Le Monde*, 12 Ocak 2024).

Haber görselinde UAD binası gösterilmektedir. Divanın toplandığı salonda divan üyelerinin tamamı ayakta görülmektedir. Fotoğraf seçimi olarak soykırımı kanıtlar nitelikte trajik bir fotoğraf yerine UAD'ın fotoğrafının seçilmesi haber editörü ve muhabirin bilişsel süreçlerine işaret etmektedir (*Le Monde*, 12 Ocak 2024).

Makro Yapı

Tematik Yapı

Başlık 2: Devant la CIJ, Israël se défend de toute « intention génocidaire » contre les Gazaouis

(İsrail UAD önünde Gazzelilere yönelik "soykırım niyetini" reddetti) (*Le Monde*, 13 Ocak 2024).

Giriş/Spot: "Güney Afrika, Gazze'deki askeri operasyonları bağlamında Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesini ihlal ettiği gerekçesiyle Yahudi devleti aleyhine Uluslararası Adalet Divanına (UAD)

şikayette bulundu. Pretorya, Mahkeme'den Filistin bölgesindeki operasyonların askıya alınmasını talep ediyor" (*Le Monde*, 13 Ocak 2024).

Haberin başlığında birincil tanımlayıcılara yer verilmektedir. Burda tanımlayıcı olarak öne çıkan İsrail ve UAD'dır. Bu haberin başlığında da Filistin yer almamaktadır ve Filistin pasif özne durumundadır. Muhabirin koyduğu haberin başlığından muhabirin bu konudaki eğilimi başlıktan anlaşılabilir. Şöyle ki "Gazzelilere yönelik soykırım niyeti" kavramı ile iddiaya karşı bir olumsuzlama yapılmaktadır.

Haber girişinde Güney Afrika'nın UAD'a şikayette bulunduğu yazmaktadır. Güney Afrika Gazze'deki askeri operasyonlar bağlamında İsrail'in "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi"ni ihlal ettiğini belirtmektedir. Pretorya, Mahkeme'den Filistin bölgesindeki operasyonların askıya alınmasını talep etmektedir. Burada iddia makamının dayanağı olan sözleşme ve talepleri öne çıkartılmaktadır.

Şematik Yapı

Haberin şematik yapısında haber girişinin daha ilk cümlesindeki, "Gazze'deki savaş" ve "ulusal drama" kavramı dikkat çekmektedir: "İsrail, Gazze'deki savaşına ilişkin UAD duruşmalarının ikinci gününde bir tür ulusal drama yaşadı." Olayın savaş olarak nitelendirilmesi soykırım iddialarına yönelik kulağa manipülatif bir kavram olarak gelmektedir. Gazzede yaşananlar genellikle İsrail-Filistin çatışması olarak adlandırılır. Bu çatışma, İsrail ile Filistin arasındaki toprak, güç ve kimlikle ilgili karmaşık bir tarih ve çatışma örgüsüne dayanmaktadır. Birçok insan bu çatışmayı bir "savaş" olarak tanımlar, ancak bu terim bazen yanlış anlamalara neden olabilir çünkü taraflar arasında büyük bir askeri eşitlik yoktur. Daha çok çatışmalar, saldırılar ve çeşitli askeri operasyonlarla tanımlanır. Bu nedenle, İsrail-Filistin çatışması, Gazzede yaşananlar da dahil olmak üzere, uzun süredir devam eden bir çatışma olarak görülmektedir. Ayrıca şuan yaşanan olaylarda Gazze'de karşılıklı bir çatışmadan ziyade sivil yerlere yönelik bombalamalar söz konusudur. Sivil halk kendini savunma araçlarından yoksundur. Ölen bebekler ve kadınlar söz konusu olduğunda onların savaşamayacağı aşikardır. "Ulusal drama" ifadesinin geçtiği cümle, İsrail'in Gazze'deki çatışmalarla ilgili Uluslararası Adalet Divanı'nda (UAD) yapılan duruşmalar sırasında yaşanan bir durumu ifade etmektedir. İkinci gününde "bir tür ulusal drama" yaşandığı belirtilmekte, yani bu durumun, İsrail kamuoyunda büyük bir dikkat ve heyecan uyandırdığına dikkat çekilmektedir. Bu durum, İsrail'in Gazze'deki çatışmalara ilişkin hukuki ve uluslararası bir platformda hesap verme veya savunma pozisyonunu yansıtabilir. Belki de duruşma sırasında ortaya çıkan belirli kanıtlar veya argümanlar, ulusal çapta büyük bir tartışma veya duygusal tepkiye neden olmuş olabilir. Dolayısıyla, İsrail'in uluslararası bir mahkemede Gazze'deki çatışmalara ilişkin savunma veya hesap verme sürecinde, iç kamuoyunda büyük bir dikkat ve heyecan uyandıran bir olay yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu, İsrail toplumunda konunun ciddiyetini ve önemini vurgulayan bir ifade olarak kullanılabilir. Fakat Filistin tarafından tepki ve yorumlara yer verilmemesi de manipülatif bir söylemi çağrıştırmaktadır.

Ardalan olarak Güney Afrika'nın 29 Aralık 2023 tarihinde Yahudi devletini Soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılması sözleşmesini ihmal etmekle suçlayan bir şikayette bulunduğunu yazmaktadır. İsrail tarafına göre, çoğunlukla bu şikayet "meşru" değildir. Haberde "bunlar" sözcüğü kullanılması ile ötekileştirilenlerin kimler olduğu tanımlanmaktadır: "Bunlar, sokaklarda savaşı protesto etmeye çalışan, yoldan geçenlerin düşmanca tepkilerine neden olan ve Cumartesi günü Hayfa'da olduğu gibi polisin güvenliği sağlayamayacağını ileri sürerek yasakladığı mitinglerde yer alan insanlarla aynı kişiler." Burada İsrail'i protesto edenler olumsuz bir şekilde nitelendirilmektedir. Burada haberde İsrailli birkaç yüz kişinin Güney Afrika'nın şikayetine destek vermesi ve dilekçeyi imzalaması dikkate değer olduğu ancak çoğunluğun isimsiz olarak imzaladığı ve sokaklarda protesto etmeye çalıştığı, güvenlik endişeleri nedeniyle polis tarafından yasaklanan mitinglerde yer aldığı belirtilmektedir. Bu durum, İsrail içinde farklı düşüncelere sahip olan insanların olduğunu ve bazıları için bu tür uluslararası hukuki süreçlerin önemli olduğunu göstermektedir. Ancak, çoğunluk, belirtilen yöntemlerle ifade edilen bu tür tepkileri desteklememekte ve hatta güvenlik endişeleri nedeniyle bazı etkinlikleri yasaklamaktadır. Olayın taraflarından bahsedilirken ayrıntılara girilmektedir; "sağ kanat" ile UAD duruşmalarının kınandığı ifade edilmektedir.

Mikro Yapı

Haber metnindeki cümle yapıları aktiftir. Kriz ifadesi olarak "Devlet öfkeli" ifadesine yer verilmektedir. Olay "sapkınlık" olarak nitelendirilmektedir. Eleştirel söylem olarak, cümlenin sağ kanadı temsil ettiği ve İsrail hükümetinin duruşmaları kınadığı görülmektedir. "Devlet öfkeli" ifadesi, devletin bu duruşmaları ciddi bir endişe ve öfkeyle karşıladığını vurgulamaktadır. Ancak, cümlenin devamında Nadav Eyal'in başını çektiği merkezin görüşü aktarılırken, duruşmaların sadece düzenlenmesinin bile ülkenin kaybetmiş olmasına sebep olduğu belirtilmektedir. Bu ifade, duruşmaların İsrail'in itibarını ve pozisyonunu zayıflattığı düşüncesini yansıtmaktadır ve dolayısıyla eleştirel bir bakış açısını temsil etmektedir. Olayın diğer tarafı Filistin lideri Mahmud Abbas haber de geçmemekte, onun yerine Filistin Direniş Örgütü HAMAS'tan bahsedilmektedir. Habere göre bu tutumlar HAMAS tarafından dayatılan ve her ne şekilde yürütülürse yürütülsün savunma amaçlı olmaya devam eden, yaygın olarak paylaşılan bir zorunluluk savaşı algısından kaynaklanmaktadır.

Haberde geçen “Bu tutumlar, Shoah'dan bu yana Yahudilere karşı gerçekleştirilen en büyük katliam olan 7 Ekim 2023 saldırısının dehşetinden kaynaklanıyor ve koruyucu devletin varlık nedenini zayıflatıyor.” ve “Yahudi devletinin hukuk danışmanı Tal Becker duruşmanın açılışında yaptığı konuşmada, ‘Eğer ortada bir soykırım eylemi varsa, bu İsrail’e karşı yapılmıştır’ dedi” ifadelerine yer verilmesi gazetenin taraflı duruşunu ve İsrailin orantısız eylemlerini haklılaştırmaya dayalı ideolojik söylemini göstermektedir (*Le Monde*, 13 Ocak 2024).

Şekil 2: Le Monde haber görseli

Kaynak: *Le Monde*, 13 Ocak 2024.

Fotoğraf alt yazısı: İsrail Dışişleri Bakanlığı hukuk danışmanı Tal Becker, 12 Ocak 2024 tarihinde Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanı'nda (UAD). REMKO DE WAAL / AFP (*Le Monde*, 13 Ocak 2024).

Haber görselinde, Lahey'de UAD Salonunda İsrail Dışişleri Bakanlığı hukuk danışmanı Tai Becker'in gazeteciler tarafından fotoğraflandığı görülmektedir. Becker, iki elini birbirine kenetlediği ve yüzüne dayadığı haliyle beden dili olarak düşünceli ve gergin görünmektedir. Bu aynı zamanda savunmacı, olumsuz yaklaşımın yanı sıra rekabete hazır, ben buradayım duruşudur. Karşı tarafa egemenlik, üstünlük, karşı koyma işareti verir (*Le Monde*, 13 Ocak 2024).

Makro Yapı

Tematik Yapı

Başlık 3: De la Syrie à Gaza, en passant par l'Ukraine (Ukrayna üzerinden Suriye'den Gazze'ye), (*Le Monde*, 14 Ocak 2024)

Giriş/Spot: Şu anda Gazze'de kullanılmakta olan kolektif acıyı en aza indirme teknikleri ilk olarak on yıl önce Suriye'de geliştirilmişti.

Politik analiz yazısının başlığı, Ukrayna, Suriye ve Gazze ile bağ kuran bir analitiği göstermektedir. Girişteki bağlam Suriye'deki politik stratejilerin Gazze'deki durumla bağlantılarını açıklamaktadır.

Şematik Yapı

Politik analiz türündeki haberin kaynağı Tarih Profesörü Jean Pierre Filieu'dür. Haberin tarafları ABD (Joe Biden), Ukrayna, Suriye (Beşar Esad), İsrail (Netanyahu) ve Gazzedir. Haberde ana olay Suriye lideri Beşar Esad'ın İsrail'e dolaylı olarak katkıda bulunması, uluslararası politikadaki çifte standart uygulamalar, kitlesel suçların cezasız kaldığı iddiası, Ukrayna örneğinde, bu tür suçların inkâr edilemeyeceğinin gösterilmesidir. Netanyahu'nun Esad'a teşekkür etmesi gerektiği iddiası, ironik bir çerçeveleme ile İsrail'in dolaylı olarak Suriye iç savaşından faydalandığını öne sürmektedir. Tarihsel bağlamda Gazze ile Halepteki mirasların yok edilmesinin İsrail saldırılarının tarihsel bir örneği olduğu ima edilmektedir. Yine burada ABD'nin çifte standartlı tavrı ön plana çıkartılarak, Biden ve eski başkan Obama'nın Esad'a karşı fazla tepki göstermezken, İsrail'in uygulamalarına sessiz kaldığı belirtilmektedir.

Mikro Yapı

Haberdeki cümle ve kelime seçimleri olarak imalar, duygulara hitap ve eleştirelilik ön plana çıkmaktadır. "Halep'in binlerce yıllık mirasını körü körüne yağmalamak" şeklindeki metaforik ifade okuru etkilemeye yönelik güçlü ve duygusal bir ifadedir. Bu söylem ile İsrail'in Gazze'de yaptığı yıkımın meşrulaştırılmasına gönderme yapılmaktadır. "Kimyasal silahlarla bombalamak" söylemi cezasızlığın kanıtı olarak sunulmakta, Esad'ın geçmişte yargılanmadığı gibi İsrail'in de yargılanmayacağı ima edilmektedir. ABD'ye "Cezasız kalmanın garantörü" denilerek ABD'nin pasifliği ve çifte standartlı tavrı eleştirilmektedir. "Ukrayna örneği, kitlesel suçları inkâr kampanyalarının yenilebileceğini kanıtlamaktadır" söylemi okura umut veren, değişimin imkansız olmadığını belirten bir ifadedir.

Şekil 3: Le Monde haber görseli

Kaynak: Le Monde, 14 Ocak 2024.

Fotoğraf alt yazısı: İsrail'in 7 Aralık 2023 Perşembe günü Gazze Şeridi'nin güneyindeki Han Yunus mülteci kampına düzenlediği hava saldırısının ardından Filistinliler yaralı bir kişiyi tahliye ediyor. Mohammed Dahman / AP (Le Monde, 14 Ocak 2024)

Haber görseli, Filistinli sivillerin İsrail'in hava saldırıları sonrası yaşadığı yıkımı ve acıyı gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, küresel medya söylemi içinde Filistinlilerin mağduriyetinin nasıl temsil edildiği önemli bir analiz noktasıdır. Fotoğraftaki yıkılmış binalar ve enkaz, savaşın sivil halk üzerindeki yıkıcı etkisini vurgulamaktadır. Yaralı bir kişinin taşınması, görsel olarak bir trajedi ve insani dram anlatısını güçlendiren bir görüntüdür. Fotoğrafın merkezinde bu insanın bulunması, izleyicinin empati kurmasını sağlamaktadır.

Makro Yapı

Tematik Yapı

Başlık 4: Guerre Israël-Hamas : le point sur la situation pour la journée du vendredi 26 janvier (İsrail-Hamas savaşı: 26 Ocak Cuma günü için durum güncellemesi) (Le Monde, 26 Ocak 2024)

Giriş/Spot: "Uluslararası Adalet Divanı özellikle İsrail'i, BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin "kapsamına giren herhangi bir eylemin işlenmesini önlemek" için elinden geleni yapmaya çağırırdı. Ancak Mahkeme ateşkesten hiç söz etmemiştir." (Le Monde, 26 Ocak 2024)

Haber başlığında birincil tanımlayıcı olarak İsrail ve Hamas'a yer verildiği görülmektedir. Hamas burada Filistin temsil metonim olarak kullanılmıştır. Olayın hukuki açıdan diğer taraflarından olan Güney Afrika başlıkta yer almamış, haber içerisinde geçmiştir.

Haberin girişinde geçen "Uluslararası Adalet Divanı özellikle İsrail'i, BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin "kapsamına giren herhangi bir eylemin işlenmesini önlemek" için elinden geleni yapmaya çağırırdı. Ancak Mahkeme ateşkesten hiç söz etmemiştir." ifadesinden anlaşılacağı üzere soykırım davasından çıkan sonuç yansıtılmaktadır. Buraya kadar haber objektif bir görünümündedir.

Şematik Yapı

Haberde olay tarafları, Uluslararası Adalet Divanı ve Hamas kontrolündeki Sağlık Bakanlığıdır. Haber kaynağı olarak Hamas Sağlık Bakanlığı kurumundan yararlanılmıştır.

Haberde ana olayın sunumu olarak, Gazze'nin güney şeridinde bir şehir olan Han Yunus ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. "binlerce insanın kaçmak zorunda olduğu" bir şehir ifadesi Gazze'de sivil halkın tehdit altında olduğuna vurgu yapmaktadır. "UAD, İsrail'i olası bir "soykırım" eylemini önlemeye çağırıyor" alt başlığı ile gazete Güney Afrika'nın alınan karardan memnuniyetini ifade etmektedir. Haberin devamında alınan karar açıklanmaktadır: "26 Ocak Cuma günü, Birleşmiş Milletler'in en yüksek mahkemesi olan Uluslararası Adalet Divanı (UAD), İsrail'i Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin "kapsamına giren herhangi bir eylemin işlenmesini önlemek" için elinden geleni yapmaya ve "soykırım işlemeye yönelik doğrudan ve aleni kışkırtmayı önlemek ve cezalandırmak için gücü dahilindeki tüm önlemleri" almaya çağırırdı. Ancak merkezi Lahey'de bulunan UAD ateşkesten söz etmemiştir". Haberde ulaştırılmaya çalışılan yardımların da tehdit altında olduğunun belirtilmesi Gazze açısından soykırım iddialarına destekleyici bir söylem olarak ifade edilebilir: "Gazze Şeridi'nin güneyinde, özellikle de BM Filistinli Mültecilere Yardım Ajansı'na (UNRWA) ait bir sığınağa açılan tank ateşinin on üç kişinin ölümüne yol açtığı Han Yunus'taki sivil halk için çok sayıda uluslararası ses endişe duyduklarını dile getirdi."

Mikro Yapı

Haber metni aktif yapıdadır. Haber retoriği olarak rakamlara yer verilmesi, iddiaların kanıtsallığı açısından önemli bir veridir. Bu açıdan haberde geçen “Cuma günü Hamas Sağlık Bakanlığı, İsrail ile Filistinli İslamcı hareket arasındaki savaşın başladığı 7 Ekim 2023 tarihinden bu yana Gazze Şeridi’nde çoğu kadın, genç ve çocuk olmak üzere 26.083 kişinin öldüğünü açıkladı.” ifadesi dikkat çekmektedir. Haberde sık sık tekrarlamalara girildiği görülmektedir. Ancak karardan soykırım çıkmaması ile ilgili açıklayıcı bilgi göze çarpmaktadır: “Mahkeme bu aşamada İsrail’in soykırım yapıp yapmadığı konusunda bir pozisyon almış değil. Davayı esastan incelemeyen önce acil durum emirleri hakkında karar vermiştir ki bu da yıllar sürebilecek bir süreçtir. Dahası, ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları çözen mahkeme kararları yasal olarak bağlayıcıdır ve temyiz edilemez, ancak bunları uygulamak için hiçbir yolu yoktur”. Burada görüldüğü üzere, haberde altı çizilen bir unsur da çıkan kararların uygulamada bağlayıcı olmaması, ülkelerin bunları uygulaması için yaptırımı olmaması konusudur. “İsrail, Hamas militanlarının 7 Ekim’de İsraili topluluklara saldırarak yaklaşık 1,200 kişiyi öldürmesi ve 250’den fazla kişiyi rehin almasının ardından harekâtı başlattı.” ifadesiyle eylemin gerekçesini sunarak haklılaştırıcı bir söylem inşa edilmiştir. Haberin hemen altındaki “Hamas Gazze’deki üç İsraili rehinenin videosunu yayınladı” başlıklı haber ise soykırımla suçlanan İsrail’e yönelik olarak haklılaştırıcı bir söylem içermektedir. Haberin soykırımla ilgili haberin hemen altında konumlandırılması ve başlığı İsrail’in eylemlerinde haklı olabileceği şeklinde bir algı yönetimi olarak yorumlanabilir (*Le Monde*, 26 Ocak 2024).

Şekil 4: Le Monde haber görseli

Kaynak: *Le Monde*, 26 Ocak 2024.

Fotoğraf alt yazısı: Uluslararası Adalet Divanı yargıçları, Güney Afrika’nın İsrail’in Gazze’deki askeri operasyonunun soykırım olduğu yönündeki suçlamalarının ardından İsrail’e karşı acil tedbir kararı aldı. Lahey, Hollanda, 26 Ocak 2024. Piroshka van de Wouw / Reuters (*Le Monde*, 26 Ocak 2024).

Haber görseli, Uluslararası Adalet Divanı (ICJ) üyelerinin resmi bir toplantısını göstermektedir. Bu, kurumsal otorite ve ciddiyeti temsil eder. ICJ’nin görsel ve mekânsal düzenlemesi, uluslararası hukuk ve adaletin sembolü olarak güç ve prestij imgelerini yansıtır. Yargıçların oturma düzeni, eşitlik ve kolektif karar almanın önemini vurgularken aynı zamanda otoritenin merkezileşmiş olduğunu gösterir. Büyük masa ve yüksek tavan, mekanın ihtişamını ve kararların ağırlığını hissettirir. Divanın amblemi ve arka plandaki resmi semboller, kurumsal kimliğin ve uluslararası hukukun evrenselliğinin altını çizer. Yargıçların kıyafetleri ve duruşları, hukuk profesyonellerinin ciddiyetini ve tarafsızlığını sembolize eder. Bu, hukukun tarafsız bir hakem olduğu algısını güçlendirir. Uluslararası adalet divanı gibi kurumların adalet dağıtma kapasitesi ve tarafsızlığı sıklıkla eleştirilmektedir. Fotoğrafın bağlamı Gazze soykırımı gibi ciddi bir konuyla ilgili olduğundan, bu tür toplantıların politik ve güç ilişkilerinden bağımsız olup olmadığı sorgulanabilir (*Le Monde*, 26 Ocak 2024).

4.2. The Washington Post Gazetesi

Makro Yapı

Tematik Yapı

Başlık 5: South Africa presses genocide case against Israel at international court (Güney Afrika İsrail’e karşı uluslararası mahkemede soykırım davası açıyor (*The Washington Post*, 11 Ocak 2024).

Giriş/Spot: “LAHEY -Güney Afrika’nın avukatları Uluslararası Adalet Divanı önünde İsrail’in Gazze’ye yönelik bombardımanı ve kuşatması da dahil olmak üzere eylemlerinin Filistinlilere karşı soykırım yapma niyetinde olduğunu gösterdiğini savunurken, İsrail Perşembe günü Gazze’deki savaşıyla ilgili olarak nadir görülen bir kamuoyu hesaplaşmasıyla karşı karşıya kaldı” (*The Washington Post*, 11 Ocak 2024).

Haber başlığında birincil tanımlayıcılar olarak Güney Afrika ve İsrail'e yer verilmiştir. Haber, Güney Afrika'nın İsrail'e karşı Uluslararası Adalet Divanı'nda soykırım davası açtığını bildirerek başlamaktadır. Haberin girişinden Güney Afrikalı avukatlar karşısında, İsrail'in kamuya karşı hesap vermek zorunda kalmasından bahsedilmektedir. Bu, haberi okuyanlara konunun ciddiyetini ve uluslararası boyutunu hemen aktarmaktadır.

Şematik Yapı

Haberin tarafları Güney Afrika ve İsrail'dir. Haberde geçen ifadeler, Fransa'da yayınlanan haberde geçen "bir tür ulusal drama" ifadesini çağrıştırmaktadır. Bu sözcük burada geçmese de anlam olarak İsrail'in Gazze'deki çatışmalara ilişkin hukuki ve uluslararası bir platformda hesap verme veya savunma pozisyonunu ifade etmektedir. Bu da aynı şekilde, İsrail'in kendi toplumunda konunun ciddiyetini ve önemini vurgulayan bir ifade olarak kullanılabilir. Haberdeki alt başlıklar haberi detaylandırmakta ve okuyucuya arda, bağlam bilgilerini aktarmaktadır. Bu alt başlıklar şunlardır: Soykırım olarak nitelendirilen nedir?, UAD'de İsrail'e karşı açılan soykırım davası hakkında bilinmesi gerekenler, Gazzeliler yıkılan evlerine dönerken, İsraili bakanlar yeniden yerleşimi zorluyor.

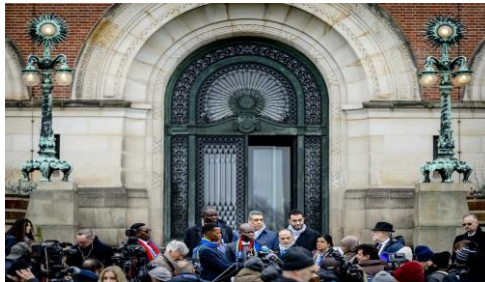
Mikro Yapı

Haber aktif cümle yapısıyla yazılmıştır. Haberde, İsrail'in savunmasını ifade eden sözcüklerin öne çıktığı görülmektedir. Haberde yer verilen "yanlış ve temelsiz iddialar", şiddetle reddetme şeklindeki nitelendirmeler, İsrail'in kendini savunma ve Hamas ile mücadele etme gerekçeleri üzerine kuruludur. Bu savunma, İsrail'in uluslararası toplumdaki meşruiyetini koruma çabasını yansıtmaktadır. Güney Afrikalı avukatların söylemleri haberin objektifliği açısından önem taşımaktadır. Haber retoriği açısından avukatların dile getirmiş oldukları Gazze'deki artan ölü sayıları, felaket boyuttaki insani kriz, İsraili bazı yetkililerin Filistinlilerin öldürülmesi ve yerlerinden edilmesine yönelik çağrılar şeklindeki ifadelerle, mahkemenin acı olayların durdurulmasındaki önemi vurgulanmaktadır. Gazze'deki durumu soykırım olarak nitelendiren avukatların "acil adımlar" atılması yönündeki çağrılarının durumun önemini vurgulamaktadır. Öte yandan "felaket boyutundaki insani kriz", "artık netleşiyor" gibi ifadeler, okuyucunun duygusal tepkisini harekete geçirmeye yöneliktir.

Haber metnindeki sözcük seçimlerinde retorik bağlamına her iki tarafın da ölü sayılarına yer verilmesi dikkat çekmektedir: "Gazze Sağlık Bakanlığı'nın 23,000'den fazla Filistinlinin öldüğünü söylediği İsrail'in yıkıcı saldırısı, Hamas ve diğer militanlar tarafından 7 Ekim'de İsrail'e düzenlenen ve yaklaşık 1,200 kişinin ölümüne ve 240 kadar rehinenin ele geçirilmesine yol açan acımasız bir saldırının ardından başlatıldı". Bu ifade soykırımı gerekçelendirmektedir ve haklılaştırıcı bir ifadedir. Haberde karşıtlik yapılandırması hemen göze çarpmaktadır. Haberde şu ifadelerle olayın kontrolden çıktığı ve bir tür çaresizlik durumu da yansıtılmaktadır: "İsrail, Hamas yok edilene kadar savaşın devam edeceği konusunda ısrarcı. İsrail'in komşuları da dahil olmak üzere şiddetin durdurulması için yapılan küresel çağrılar Birleşmiş Milletler'de tıkandı".

İsrail'in savunması ve Güney Afrika'yı "Hamas'ın yasal kolu" olarak suçlaması, davanın siyasi boyutunu ve İsrail'in uluslararası alanda meşruiyetini koruma çabasını gösteriyor. Bu söylem, İsrail'in kendini savunma hakkını ve güvenliğini ön planda tutan bir dil kullanıyor. Güney Afrika'nın İsrail'e karşı açtığı dava, apartheid rejiminden gelen bir ülkenin, tarihsel olarak baskı ve ayrımcılıkla mücadele etmiş bir devletin, İsrail'in politikalarına karşı duruşunu temsil etmektedir. Bu, tarihsel ve moral bir üstünlük iddiası içermektedir.

Haberde, ABD'nin BM Güvenlik Konseyi'nde ateşkes taleplerini geri çevirdiği ve Güney Afrika'nın soykırım başvurusunu reddettiği belirtilmektedir. Bu da, ABD'nin İsrail'e verdiği desteği ve uluslararası politikadaki güç dengelerini yansıtmaktadır. BM'nin ve diğer ülkelerin şiddetin durdurulması çağrılarının nasıl tıkandığına dair bilgi, uluslararası toplumun bu tür krizlere müdahale etmekte ne kadar zorlandığını göstermektedir. Haber, insan hakları ihlallerini ve sivil kayıpları vurgulayarak, Gazze'deki dramı dile getirmektedir. Bu, okuyucunun duygusal tepkisini ve empatisini artırabilecek bir ifadedir. İsrail'in açıklamaları, kendi güvenlik endişelerini ve terörle mücadele gerekçelerini öne çıkararak, yapılan askeri operasyonları meşrulaştırmaya çalışmaktadır (The Washington Post, 11 Ocak 2024).

Şekil 5: The Washington Post haber görseli

Kaynak: The Washington Post, 11 Ocak 2024.

Fotoğraf alt yazısı: Güney Afrika Adalet Bakanı Ronald Lamola, ortada, Güney Afrika'nın İsrail'e karşı açtığı soykırım davasının duruşmalarının ilk gününde Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanı önünde Perşembe günü basına konuşuyor. (Remko De Waal/EPA-EFE/Shutterstock) (*The Washington Post*, 11 Ocak 2024)

Fotoğrafın çekildiği yer ve atmosfer, burada uluslararası veya ulusal düzeyde önemli bir olayın gerçekleştiğini ima etmektedir. Bu tür bir etkinlik genellikle politik veya sosyal açıdan önemli konularla ilişkilendirilir. Medya mensuplarının varlığı, olayın geniş bir kamuoyu ilgisi çektiğini ve büyük ihtimalle medya aracılığıyla geniş kitlelere ulaşacağını göstermektedir.

Makro Yapı

Tematik Yapı

Başlık 6: Israel's war in Gaza isn't genocide, but is it proportionate? (Analiz: İsrail'in Gazze'deki savaşı soykırım değil, ama orantılı mı?) Yazar: Fareed Zakaria/ Dış İlişkiler Yazarı (*The Washington Post*, 12 Ocak 2024).

Giriş/Spot: "Benjamin Netanyahu hükümetinin Gazze'ye kara harekâtı başlatmasının üzerinden neredeyse üç ay geçti ve artık bazı zor soruları sormanın zamanı geldi: Hamas'ın İsrail'e verdiği zararlar orantılı mıydı? İsrail ordusu sivil kayıpları önlemek için dikkatli davrandı mı? Başka bir yol var mıydı?" (*The Washington Post*, 12 Ocak 2024).

Başlık, okuyucunun dikkatini çekmek için güçlü bir söylem kullanmaktadır. "Soykırım değil" ifadesi, ilk etapta İsrail'in eylemlerinin savunulabilir olduğunu ima etmektedir. Ancak "ama orantılı mı?" sorusu, bu savunmanın hemen ardından eleştirel bir duruş getirmekte ve okuyucunun sorgulamasını teşvik etmektedir.

Giriş bölümü, Netanyahu hükümetini ve İsrail ordusunu sorgulayan bir ton kullanmaktadır. Bu, okuru İsrail'in eylemlerini eleştirel bir şekilde değerlendirmeye yönlendirmektedir.

Şematik Yapı

Haberin kaynağı gazetecinin kendisidir. Olay tarafları İsrail ve Hamas'tır. Haberde ana olay, İsrail ordusunun Gazze'ye kara operasyonu yapmasıdır.

Mikro Yapı

"Bu yazıyı İsrail'in bir destekçisi olarak yazıyorum..." şeklindeki ifadesiyle yazar, kendisini İsrail destekçisi olarak tanımlayarak, metnin objektif olduğunu ima etmektedir. Bu, eleştirilerin daha inandırıcı görünmesini sağlayabilir. "Antisemitizmin dünya genelinde yükselişi karşısında dehşete düşüyorum ve dehşete kapılıyorum." ifadesiyle yazar, antisemitizm vurgusu yaparak, İsrail'in varlık hakkını savunmakta ve İsrail'in eylemlerine yönelik eleştirileri antisemitizmle ilişkilendirmektedir. Bu, okuyucunun eleştirileri daha dikkatli ve belki de önyargılı bir şekilde değerlendirmesine neden olabilir. "Hamas'ın İsrail'e verdiği zararlar orantılı mıydı?" ifadesindeki "orantısızlık" vurgusu, İsrail'in askeri eylemlerinin aşırı olduğunu ima etmektedir. Bu, okuyucunun İsrail'in eylemlerini haksız bulmasını sağlayabilir.

Retorik olarak istatistikler söylemi güçlendirici ve destekleyen etkiye sahiptir: "*Wall Street Journal*'ın İsrail'in bombardıman kampanyasıyla ilgili bir analizine göre..." ifadesiyle çeşitli istatistikler ve kaynaklar kullanılarak, İsrail'in eylemlerinin sonuçları detaylandırılmaktadır. "Bu askeri harekât, Kudüs'te itibarını kurtarmaya çalışan ve hiç de sevilmeyen bir hükümet tarafından yürütülüyor." ifadesiyle yazar, Netanyahu hükümetini açıkça eleştirmektedir. Bu, İsrail'in askeri eylemlerinin politik çıkarlar doğrultusunda yapıldığı imasını güçlendirmektedir. "İsrail bir demokrasi ve açık bir toplumdur ve tam da bu nedenle bir gün kendisine uygun davranıp davranmadığını sormak zorunda kalacaktır." ifadesiyle yazar İsrail'in demokratik değerlerine vurgu yaparak, kendi eylemlerini sorgulama gerekliliğini belirtmektedir. Bu, metnin eleştirel ama yapıcı bir tonda sonlandırılmasını sağlamaktadır.

Şekil 6: *The Washington Post* haber görseli

Kaynak: *The Washington Post*, 12 Ocak 2024.

Fotoğraf alt yazısı: Bir İsrail saldırısının dumanı 20 Aralık'ta Gazze'nin güneyindeki Refah kentinde bir mahallenin üzerinde yükseliyor. (Said Khatib/AFP/Getty Images) (*The Washington Post*, 12 Ocak 2024).

Yukarıdaki görselde İsrail'in Refah kentini bombalaması görülmektedir. Bombalanan yerin sivil halkın yaşadığı bir mahalle olması İsrail'in orantısız güç kullandığını göstermektedir. Yükselen büyük dumanlar zararın büyüklüğüne işaret etmektedir (*The Washington Post*, 12 Ocak 2024).

Makro Yapı

Tematik Yapı

Başlık 7: Initial ICJ ruling on genocide case expected Friday; U.S. envoy discusses new hostage deal in Qatar (UAD'nin soykırım davasına ilişkin ilk kararı Cuma günü bekleniyor; ABD elçisi Katar'daki yeni rehine anlaşmasını görüştü) (*The Washington Post*, 24 Ocak 2024)

Giriş/Spot: "Uluslararası Adalet Divanı, Güney Afrika'nın İsrail'in "Gazze'ye yönelik askeri operasyonlarını derhal durdurması" talebine ilişkin kararını Cuma günü açıklayacak." (*The Washington Post*, 24 Ocak 2024)

Haber başlığındaki "ilk karar" ifadesi, bunun sürecin nihai sonucu olmadığına vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla okura, "şu an bir soykırım hükmü verilmeyecek" mesajı iletilmektedir. "Genocide case" (soykırım davası) ifadesinin kullanımı burada önemlidir. Bunun anlamı İsrail'in soykırım yaptığının henüz kesinleşmediği şeklindedir ve tarafsızlık vurgusu yapılmaktadır. Rehine kelimesinin öne çıkarılması, İsrail'in mağdur olduğu duygusunu yansıtmak istiyor olabilir.

Girişteki söylem "Güney Afrika'nın İsrail'den talebi" olarak çerçevelenmiştir; bu, soykırım iddialarının bir uluslararası hukuki mesele değil, belirli bir ülkenin talebi olduğu şeklinde algılanmasına yol açabilir.

Şematik Yapı

Haberin kaynağı, *The Washington Post* gazetesidir. Olay tarafları UAD, Uluslararası Güvenlik Konseyi, ABD ve Güney Afrika'dır. Haberde ana olay, UAD'nin soykırım davasına ilişkin karar tarihinin yaklaşmış olması ve İsrailin rehinelerinin durumunun ABD tarafından takip edilmesidir.

Mikro Yapı

Haber metnindeki cümle yapıları incelendiğinde, "Çatışmalar yoğunlaştı" ifadesi, İsrail'in saldırılarının "savaşın doğal bir parçası" olduğu algısı oluşturmaktadır. "İsrail bombardımanı" yerine "çatışmalar" denilmesi, failin belirsiz bırakılmasını sağlayan bilişsel bir söylem olarak dikkat çekmektedir. "Yardım grupları uyarıda bulundu" söyleminde, sivil kayıpların resmî kurumlar yerine üçüncü taraf aktörler üzerinden aktarılmasını sağlamakta, böylece haber daha nesnel görünüme bürünmektedir. "Tank mermilerinin isabet etmesi" ifadesi pasif bir yapı içermektedir; bu, eylemin faili konusunda belirsizlik oluşturmaktadır. Eğer doğrudan "İsrail'in tankları BM sığınağını vurdu" gibi bir ifade kullanılsaydı, failin kim olduğu açıkça belirtilmiş olurdu. Haberde ABD, diplomatik bir aktör olarak olumlu bir rolde sunulmaktadır. "Rehinelerin serbest bırakılmasına yönelik çabalar" ifadesi, ABD'nin insani bir misyon yürüttüğü algısını pekiştirmektedir. "Hamas'ın elindeki rehineler" denilerek, İsrail'in kayıpları vurgulanmaktadır. Ancak Gazze'deki Filistinli sivillerin esir tutulduğu ya da hedef alındığına dair bir ifade bulunmamaktadır (*The Washington Post*, 24 Ocak 2024).

Şekil 7: The Washington Post haber görseli

Kaynak: *The Washington Post*, 24 Ocak 2024.

Fotoğraf alt yazısı: İnsanlar 24 Ocak'ta Gazze'nin güneyindeki Refah'ta bulunan El-Neccar hastanesine getirilen ve aralarında Han Yunus'ta öldürülen Filistinlilerin de bulunduğu cesetlerin yanında dua ediyor. (Ibraheem Abu Mustafa/Reuters)

Haber görselinde, yerde ceset torbalarına sarılmış bedenler ve sedyelerdeki ölümler görülmektedir. Ön planda yas tutan insanlar, ellerini açarak dua etmektedir. Fotoğraf, bu açıdan dramatik ve güçlü bir görselliğe sahiptir; ölüm ve yas gibi evrensel duyguları tetikleyen unsurlar içermektedir.

Makro Yapı

Tematik Yapı

Başlık 8: What the ICJ decision means in landmark genocide case against Israel? (İsrail'e Karşı Açılan Önemli Soykırım Davasında UAD Kararı Ne Anlama Geliyor?) (*The Washington Post*, 26 Ocak 2024)

Giriş/Spot: "Uluslararası Adalet Divanı Cuma günü Gazze'deki savaşa ilgili hukuki mücadelede acil önlemler alarak İsrail'in Filistinli sivilin öldürülmesini ve zarar görmesini önlemek için daha fazlasını yapmasını emretti." (*The Washington Post*, 26 Ocak 2024)

Başlık, dikkat çekici ve okuyucuyu bilgilendirici bir yapıdadır. "Önemli" kelimesi, haberin ciddiyetini ve aciliyetini vurgulamaktadır. "Ne Anlama Geliyor?" sorusu, okuyucunun habere ilgisini çekmeyi ve detayları öğrenmeye teşvik etmektedir. Giriş cümlesindeki, "Uluslararası Adalet Divanı Cuma günü Gazze'deki savaşa ilgili hukuki mücadelede acil önlemler alarak İsrail'in Filistinli sivilin öldürülmesini ve zarar görmesini önlemek için daha fazlasını yapmasını emretti." ifadesi ile haber UAD'nin kararını vurgularken, İsrail'in sivilin koruma konusundaki yükümlülüğüne dikkat çekmektedir. Bu ifade, İsrail'in şu anki tutumunu eleştirmekte ve daha fazla eylemde bulunması gerektiğini ima etmektedir.

Şematik Yapı

Haber kaynağı *Washington Post*'dur. Haberde olayın tarafları UAD ve İsrail'dir. Ana olayın sunumu, UAD'ın İsrail ile ilgili kararıdır. Ardaalan ve bağlam bilgisi "İsrail, Hamas militanlarının 7 Ekim'de İsraili topluluklara saldırarak yaklaşık 1,200 kişiyi öldürmesi ve 250'den fazla kişiyi rehin almasının ardından harekâtı başlattı." ifadesiyle sunulmuştur. Ayrıca UAD'la ilgili tanımlamalar ve geçmişe yönelik bilgiler de bağlamsal olarak haberde yer almıştır.

Mikro Yapı

"Güney Afrika, İsrail'in 'Gazze'deki Filistinlileri yok etmek için' soykırım eylemleri gerçekleştirecek ve bunları engellemeyerek uluslararası hukuku ihlal ettiğini iddia ediyor." ifadesi haberin Güney Afrika'nın iddialarının, İsrail'in eylemlerini ciddi suçlamalarla ilişkilendirdiğini göstermektedir. "Soykırım" kelimesi, haberin tonunu ciddi ve ağır bir suçlama ile çerçevelemektedir. "İsrail, en önemli müttefiki ABD gibi bu iddiaları reddetti." ifadesi ile İsrail'in iddiaları reddettiği vurgulanmakta ve bu redde ABD'nin desteği de eklenmektedir. Bu, İsrail'in uluslararası arenada yalnız olmadığını ve güçlü destekçileri olduğunu göstermektedir. "Cuma günü karar soykırım konusunda bir hüküm içermiyordu - bu yıllar sürebilir. Bunun yerine mahkeme 'geçici tedbirler' adı verilen bir karar aldı." ifadesindeki geçici tedbirlerin alınması, davanın uzun süreceği ve sonuçların hemen elde edilemeyeceği gerçeğine işaret etmektedir. Bu, okuyucuya davanın karmaşıklığını ve uzun vadeli bir süreç olduğunu anlatmaktadır. "Gazze'deki sağlık yetkilileri çoğu kadın ve çocuk 26,000'den fazla insanın ölümüne yol açtığını söylediği Hamas'a karşı savaşını azaltması ya da sona erdirmesi için İsrail üzerindeki uluslararası baskıyı da arttırdı." ifadesi ile İsrail'in askeri operasyonlarının insan kayıplarına yol açtığı vurgulanmaktadır. Özellikle kadın ve çocukların ölümü, haberin duygusal ve ahlaki boyutunu güçlendirmektedir. "İsrail, Hamas militanlarının 7 Ekim'de İsraili topluluklara saldırarak yaklaşık 1,200 kişiyi öldürmesi ve 250'den fazla kişiyi rehin almasının ardından harekâtı başlattı." cümlesi, İsrail'in askeri harekâtını meşrulaştırmak için kullanılmaktadır. Hamas'ın eylemleri, İsrail'in savunma hakkını vurgulayan bir bağlam sunmaktadır. "Mahkemenin kararları yasal olarak bağlayıcıdır, ancak uygulama zor olabilir ve kararlar göz ardı edilebilir." cümlesinde UAD'nin yetkisinin tanımlanması ve kararlarının uygulanabilirliğinin sorgulanması, mahkemenin sınırlamalarına dikkat çekmektedir. "Her bir tarafın toplam 17 yargıçtan oluşan kürsüye bir yargıç atamasına izin veriliyor." cümlesiyle tarafların seçtiği yargıçların belirtilmesi, davanın tarafsızlığını ve güvenilirliğini sorgulayan bir bakış açısı sunulmaktadır. "UAD, İsrail'den sivilin zarar görmesini önlemek için daha fazla çaba göstermesini ve bir ay içinde mahkemeye çabalarını özetleyen bir rapor sunmasını istedi" cümlesi ile mahkemenin kararının bağlayıcı olduğu, ancak uygulanabilirliğinin belirsiz olduğu vurgulanmaktadır. Bu, uluslararası hukukun güçlüklerini ve pratikteki zorluklarını ortaya koymaktadır (*The Washington Post*, 26 Ocak 2024).

Şekil 8: The Washington Post haber görseli

Kaynak: The Washington Post, 26 Ocak 2024.

Fotoğraf alt yazısı: El-Kamancati Orkestrası bu ayın başlarında Ramallah'ta Güney Afrika'nın İsrail'e karşı UAD'de açtığı soykırım davasının başlaması münasebetiyle düzenlenecek tören öncesinde prova yapıyor. (Marco Longari/AFP/Getty Images) (The Washington Post, 26 Ocak 2024).

Yukarıdaki görselde, El-Kamancati Orkestrası, Ramallah'ta Nelson Mandela'nın heykelinin bulunduğu bir tören öncesinde prova yaparken görülmektedir. Bu etkinlik, Güney Afrika'nın İsrail'e karşı Uluslararası Adalet Divanı'nda (UAD) açtığı soykırım davasının başlamasıyla bağlantılıdır. Arka fonda, olayın siyasi ve sembolik önemini vurgulayan, adalet ve özgürlük talep eden büyük bir pankart yer almaktadır. Pankartta büyük harflerle İngilizce olarak "We Demand Justice & Freedom" yazmaktadır. Altında Arapçasına yer verilen sözler "Adalet ve Özgürlük Talep Ediyoruz" şeklindedir. Direniş ve özgürlüğün küresel bir sembolü olan Nelson Mandela'nın heykeli, Filistinlilerin karşı karşıya olduğu mücadeleler ile Mandela'nın Güney Afrika'da verdiği mücadeleler arasında bir dayanışma olduğunu göstermektedir. Orkestral prova, sanatla aktivizmi harmanlayan bu buluşmanın kültürel boyutunun altını çizmektedir.

4.3. The Guardian Gazetesi

Makro Yapı

Tematik Yapı

Başlık 9: South Africa launches case at UN court accusing Israel of genocide (Güney Afrika İsrail'i soykırımla suçlayarak BM mahkemesinde dava açtı) (The Guardian, 29 Aralık 2023)

Giriş/Spot: Devlet, uluslararası adalet divanından ateşkes için geçici tedbir kararı almasını istedi; İsrail davayı 'kan iftirası' olarak nitelendirdi (The Guardian, 29 Aralık 2023)

Haber başlığında "birincil tanımlayıcılara" yer verilmiştir. Olay tarafları olarak İsrail ve Güney Afrika başlıkta öne çıkmaktadır. Girişte Güney Afrika devletinin UAD'den tedbir talebi yer almaktadır. İsrail'in davayı "kan iftirası" olarak nitelendirilmesi giriş kısmında vurgulanmaktadır.

Şematik Yapı

Haberin kaynağı The Guardian gazetesi yazarı Julian Borger'dir. Olay tarafları UAD, Güney Afrika ve İsrail'dir. Görüşüne yer verilen kişiler, Boston Üniversitesi Uluslararası İnsan Hakları Kliniği Direktörü Susan Akram, Utrecht Üniversitesi'nde uluslararası tarih alanında yardımcı doçent olan Iva Vukušić, Nottingham Üniversitesi'nde uluslararası kamu hukuku alanında yardımcı doçent Victor Kattan, İsrail Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Lior Haiat, Uluslararası Kriz Grubu BM Direktörü Richard Gowan'dır. Ana olay, İsrail'in Gazze'deki askeri operasyonlarına ilişkin Uluslararası Adalet Divanı'nda açılan dava ve bu davanın uluslararası kamuoyundaki yankılarıdır. Metinde, İsrail'in ve Güney Afrika'nın argümanlarına yer verilerek konunun hukuki ve siyasi boyutları incelenmektedir.

Mikro Yapı

Güney Afrika, İsrail'i soykırımla suçlar pozisyonundadır. Söylemlerinde genellikle uluslararası hukukun temel ilkelerine ve Soykırım Sözleşmesi'ne dayanmaktadır. İsrail'in Gazze'deki eylemlerini Filistin halkının yok edilmesini amaçlayan bir süreç olarak çerçevelemektedir. İddiasını genellikle UAD'ın geçmişte aldığı kararlara dayanarak hukuki emsallerle güçlendirmeye çalışmaktadır. İsrail'in suçlamayı "tiksintiyle reddetmesi" ve "kan iftirası", olarak tanımlaması sözcük seçimi olarak dikkat çekmektedir. İsrail'in olumsuz tutumu ve davaya yönelik "istismar" kelimesi kullanması her açıdan davayı sorguladığına dair kanıtlardır. İsrailin haberde yer alan bu söylemleri okurun duygularını etkilemeye yöneliktir. İsrail'in Güney Afrikanın Hamas ile işbirliği yaptığına ilişkin suçlaması haberde öne çıkan söylemlerdir. İsrail'in söylemi davasını meşru müdafaaya dayandırması şeklinde bir savunuyu yansıtmıştır. Haberde, İsrail yetkililerinin Filistinlilere

yönelik açıklamalarına yer verilmesi ("insan hayvanlar", "cehennemi göreceksiniz") İsrail'in söylemine zarar verebilecek bir anlatı oluşturmaktadır (*The Guardian*, 29 Aralık 2023).

Şekil 9: The Guardian haber görseli

Kaynakça: *The Guardian*, 29 Aralık 2023.

Fotoğraf alt yazısı: İsrail ile Hamas arasında devam eden çatışmalar sırasında bir İsrail askeri Gazze Şeridi'nde mevzi alıyor. Fotoğraf: IDF/Reuters (*The Guardian*, 29 Aralık 2023).

Fotoğrafta bir İsrail askeri önde, çömelmiş pozisyonda, silahını tutarak etrafı gözlemlemektedir. Tahrip olmuş binalar, savaşın etkilerini gözler önüne sermektedir. Ancak fotoğraf, ölü siviller ya da çatışmanın insani boyutunu doğrudan yansıtmamaktadır. Fotoğraf alt yazısındaki söylem incelendiğinde, "İsrail ile Hamas arasındaki çatışmalar" ifadesi, çatışmayı taraflar arasında eşit bir mücadele gibi çerçevelemektedir.

Makro Yapı

Tematik Yapı

Başlık 10: Analiz: ICJ case against Israel could finally empower the genocide convention (UAD'nin İsrail'e karşı açtığı dava soykırım sözleşmesini nihayet güçlendirebilir) Yazar: Julian Borger/ *The Guardian* Gazetesi Dış Haberler Editörü (*The Guardian*, 11 Ocak 2024).

Giriş/Spot: "Güney Afrika'nın Gazze'de soykırım iddiası, bir devletin başka bir devletin zulmünü dava konusu yapmaya çalıştığı sadece ikinci seferdir" (*The Guardian*, 11 Ocak 2024).

Başlık, davanın önemini ve potansiyel etkilerini vurgulayarak okuyucuyu çekmektedir. "Nihayet güçlendirebilir" ifadesi, sözleşmenin bugüne kadar yeterince etkili olmadığını ima etmekte ve bu davanın önemli bir dönüm noktası olabileceğini öne sürmektedir. Giriş, olayın nadirliğine dikkat çekerek okuyucunun ilgisini çekmektedir. Aynı zamanda, Güney Afrika'nın girişimini tarihi bir bağlama oturtmakta ve bu davanın ne kadar istisnai olduğunu vurgulamaktadır.

Şematik Yapı

Haber tarafları UAD ve İsrail'dir. Haberde "75'inci yıldönümünden sadece bir ay sonra, uluslararası adalet divanının İsrail-Gazze savaşını değerlendirmek üzere Lahey'de toplanmasıyla birlikte soykırım sözleşmesi daha büyük önem taşıyan yeni bir çağa giriyor olabilir." ifadesi, davanın zamanlamasının ve bağlamının önemini vurgulamaktadır. Soykırım sözleşmesinin yeni bir döneme gireceği öne sürülerek, okuyucuda beklenti ve umut oluşturulmaktadır.

Mikro Yapı

"İsrail, yüzlerce İsrailli sivilin ölümüne neden olan 7 Ekim Hamas saldırısına verdiği askeri karşılıkla soykırım suçu işlemiştir." ve "Davada bu eylemlerin tümü, soykırımı önlemede başarısız olan ve soykırım sözleşmesini açıkça ihlal ederek soykırım işleyen İsrail'e atfedilebilir" ifadesi ile İsrail'in eylemleri sert bir dille eleştirilmekte ve soykırım suçu işlediği belirtilmektedir. Bu, haberin İsrail'e karşı eleştirel bir tutum sergilediğini göstermektedir.

"Gazze'deki savaşa dahil olmayan ya da savaştan doğrudan zarar görmeyen bir devlet olan Güney Afrika'nın müdahalesi son derece nadir olmakla birlikte ilk değildir." ifadesi ile Güney Afrika'nın müdahalesinin nadirliği ve önemi vurgulanarak bu hareketin cesareti öne çıkarılmaktadır. Bir STK olan Global Centre for the Responsibility to Protect'in icra direktörü Savita Pawnday'in "[Gambiya'nın] Myanmar'ı soykırım sözleşmesi yükümlülüklerini ihlal ettiği gerekçesiyle UAD'ye götürmesi, Güney Afrika'nın İsrail'i mahkemeye götürmesiyle şu anda yaşananların kapısını açtı. Bence bu, onlarca yıldır süregelen cezasızlık ortamını ele alma yolunda atılmış harika bir adımdır." sözleri davayı destekleyici ifadeler olarak haberde geçmektedir. Haberde uluslararası ceza mahkemeleri insanlar öldükten sonra yargılama yaptığından dolayı eleştirilmektedir.

Haberde metinlerarası bilgiye yer verilmektedir. Gambiya'nın 2019 yılında Myanmar'a karşı açtığı dava örnek verilerek, böyle davaların emsali olduğu belirtilmektedir. Ardalan düzlemde "Soykırım sözleşmesi, Nazilerden ABD'ye siğinan

Polonyalı Yahudi bir avukat olan Raphael Lemkin'in eseri idi." ifadesi ile tarihi arka plan verilerek sözleşmenin önemi ve Lemkin'in katkıları vurgulanmaktadır. ABD'nin bu süreçteki rolü eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmakta, özellikle Reagan dönemi ve senatonun onayı geciktirmesi gibi olaylar üzerinden ABD'nin tutumu sorgulanmaktadır. "Uluslararası insancıl hukuku bir başkasına karşı kullanmak isteyen herhangi bir devletin karşı karşıya olduğu ikiye bölünmüşlük riskinin bir simgesi haline getirdi." ifadesi ile büyük güçlerin uluslararası hukuku uygulamada ikiye bölünmüşlük yapabileceği belirtilmektedir. Bu, büyük güçlerin diğer devletlere yönelik eleştirilerinin meşruiyetini sorgulamaktadır (*The Guardian*, 11 Ocak 2024).

Şekil 10: The Guardian haber görseli

Kaynakça: *The Guardian*, 11 Ocak 2024.

Fotoğraf alt yazısı: Ramallah'taki Nelson Mandela Meydanı'ndaki Filistinliler Güney Afrika'nın İsrail'e karşı uluslararası adalet divanında açtığı davayı selamlıyor. Anadolu/Getty Images (*The Guardian*, 11 Ocak 2024).

Görselde, Filistinliler direniş ve özgürlüğün küresel bir sembolü olan Nelson Mandela'nın heykeli etrafında toplanarak Filistin bayrakları ve büyük bir pankartla Güney Afrika'ya teşekkürlerini sunmaktadır. 2016 yılında Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas tarafından yaptırılan heykel, Güney Afrika dışındaki en büyük Mandela heykelidir. Mandela'nın verdiği özgürlük mücadelesi Filistin halkı için değerlidir, bu yüzden bu heykel özgürlüğün sembolü olarak Filistin'de önemli bir yere sahiptir.

Makro Yapı

Tematik Yapı

Başlık 11: Analiz: It's not just Israel in the dock over genocide, it's everyone who looked away (Soykırım nedeniyle sanık sandalyesinde sadece İsrail değil, görmezden gelen herkes var) Yazar: Nimer Sultany (*The Guardian*, 12 Ocak 2024)

Giriş/Spot: "Güney Afrika Lahey'de açtığı davayla Gazze'nin içinde bulunduğu çaresiz duruma ışık tuttu. Riskler daha yüksek olamazdı" (*The Guardian*, 12 Ocak 2024).

Haber başlığı, okuyucunun dikkatini çekerken aynı zamanda bir suçlama içermektedir. Sadece İsrail'in değil, İsrail'in eylemlerini görmezden gelenlerin de suçlu olduğunu belirterek geniş bir sorumluluk alanı çizmektedir. Giriş, Güney Afrika'nın davayı açmasını cesur bir hareket olarak nitelendirmekte ve Gazze'nin durumunun ciddiyetini vurgulamaktadır. "Riskler daha yüksek olamazdı" ifadesi, durumun aciliyetini ve önemini belirtmektedir.

Şematik Yapı

Haberin kaynağı, yazar Nimer Sultany'dir. Yazar Nimer Sultany, Londra Soas Üniversitesi'nde kamu hukuku alanında öğrencidir. Filistinli bir İsrail vatandaşıdır. Bu da haberin yazarın ideolojik duruşu hakkında fikir vermektedir. Olay tarafları İsrail, Güney Afrika ve Filistindir. Ana olay, Güney Afrika'nın İsrail'e karşı Lahey'de açtığı dava, Gazze'nin içinde bulunduğu çaresiz durumdur. Yorum haberde Güney Afrika'nın, İsrail'in Filistinliler üzerindeki yönetimini apartheid olarak tanımlaması söylemine yer verilmesi olayın politik ve tarihsel bağlamını sunmaktadır.

Mikro Yapı

"Güney Afrika'nın soykırım sözleşmesi uyarınca uluslararası adalet divanında İsrail aleyhine açtığı güçlü dava, İsrail'in vahşi savaşını eleştirmeden destekleyen birçok batılı hükümet ve medya kuruluşu için bir uyanış çağrısıdır." ifadesi ile batılı hükümetler ve medya kuruluşları sert bir şekilde eleştirilmektedir. Bu ifade, İsrail'in eylemlerine karşı sessiz kalan ya da destek verenlerin de sorumluluğunu vurgulamaktadır. "Son üç ayda dikkat çekici olan şey, Filistinli sivilin hayatlarına karşı gösterilen ürpertici umursamazlıktır." ifadesi ile Filistinli sivilin hayatlarına karşı umursamazlık gösterildiği vurgulanarak, uluslararası toplumun tepkisizliği eleştirilmektedir. Bu ifade, okuyucuda duygusal bir etki yaratmayı amaçlamaktadır. "Güney Afrika'nın davası bu konuşma noktalarını güçlü bir şekilde bozdu. Güney Afrika, 7 Ekim'de yaşananların Filistinli grupların egemen bir sınırı geçtiği harici bir saldırı olduğunu iddia edenlerin aksine, kendi

kaderini tayin hakkının ve mültecilerin geri dönüş hakkının devam eden inkârı bağlamının altını çizdi." ifadesi ile Güney Afrika'nın davası, İsrail'in resmi söylemlerine karşı bir alternatif anlatı sunmaktadır. Bu, okuyucunun farklı bir perspektifi görmesini sağlamakta ve İsrail'in iddialarını sorgulamaktadır. "Güney Afrika, İsrail'in Filistinliler üzerindeki yönetimini apartheid olarak tanımlamakla sadece tarihi bir tecrübeden hareket etmekle kalmıyor, aynı zamanda pek çok insan hakları örgütü ve BM uzmanının halihazırda ortaya koyduğu bir gerçeği de tekrarlamış oluyor." ifadesi ile İsrail'in politikaları apartheid olarak tanımlanmakta ve bu tanımın insan hakları örgütleri ve BM uzmanları tarafından da desteklendiği vurgulanmaktadır. Bu, okuyucunun bu iddiaları ciddiye almasını sağlamaktadır. "Çok sayıda siyasetçi ve yorumcu İsrail'in bir demokrasi olduğunu iddia ederek bu apartheid raporları yokmuş gibi davranmıştır." ifadesi ile Batılı siyasetçiler ve yorumcular, İsrail'in demokrasi olduğu iddialarıyla apartheid raporlarını görmezden gelmekle suçlanmaktadır. Bu ifade, bu kişilerin ikiyüzlülüğünü ve gerçekleri çarpıttığını ima etmektedir. "Gazze'nin işgal altında olduğu ve kuşatmanın apartheid sisteminin ayrılmaz bir parçası olduğu yönündeki ısrar önemlidir, çünkü İsrail'in meşru müdafaa içinde hareket ettiği yönündeki argümanına meydan okumaktadır." ifadeleri, İsrail'in Gazze'deki eylemlerinin meşru müdafaa olmadığını ve apartheid sisteminin bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Bu, okuyucunun İsrail'in eylemlerine eleştirel bir bakış açısı ile yaklaşmasını sağlayabilir. "Güney Afrika meşru müdafaa argümanının yersiz olduğunu, çünkü hiçbir şeyin soykırımı haklı gösteremeyeceğini savunmaktadır." ifadesi Güney Afrika'nın, İsrail'in soykırım yaptığı iddiasıyla meşru müdafaa argümanını geçersiz kılmaya çalıştığı belirtilmektedir. Bu ifade, okuyucunun soykırım suçlamalarını ciddiye almasını teşvik etmektedir. "Batı'da pek çok kişi, İsrail'in Gazze'de uyguladığı çeşitli yıkıcı önlemlerin açıklaması olarak soykırım suçlamalarını reddetti. Bu küçümseyici tutuma, İsrail'in Gazze'yi yaktığına ya da Filistinlileri sürdüğüne dair açıklamaları yokmuş gibi davranan medya da yardımcı oldu." ifadesi ile Batı medyası ve hükümetlerinin İsrail'in eylemlerini meşru gösterme çabaları eleştirilmektedir. Bu, okuyucunun Batı'nın tutumunu sorgulamasını sağlayabilir. "Güney Afrika, bu davanın 'ayırt edici özelliğinin' soykırım niyetinin yanı sıra soykırıma teşvik için 'ezici' kanıtların varlığını savunarak bu ifadeleri ayrıntılı bir şekilde açıkladı." ifadesi ile Güney Afrika'nın, soykırım niyetini ve teşvikini kanıtlamak için güçlü deliller sunduğu vurgulanmaktadır. Bu söylem okurun davayı ciddiye almasını sağlayabilir ve İsrail'in eylemlerini sorgulamasına neden olabilir. "Bugüne kadar Güney Afrika'ya karşı ileri sürülen tuhaf argümanlardan biri, ülkenin küresel siyasete karışmaması ve bunun yerine iç işlerine odaklanması gerektiğidir. Ancak kimse AB ve ABD'yi uluslararası meselelere karıştırları için eleştirmedir." ifadesi ile Güney Afrika'nın uluslararası müdahalesinin meşruluğu savunulurken, Batılı ülkelerin çifte standartları eleştirilmektedir. Bu, okuyucunun Güney Afrika'nın eylemlerine daha olumlu bakmasını sağlayabilir. "İsrail'i destekleyenlerin Güney Afrika'nın davasını görmezden gelmeye çalışması şaşırtıcı değil. Ancak vicdan sahibi insanlar Filistinlilerin hayatlarını kurtarmak için bir yargı müdahalesi beklemeli ve talep etmelidir." ifadesi ile İsrail'i destekleyenlerin tutumları eleştirilirken, okuyucuların vicdan sahibi olarak Filistinlilerin hayatlarını korumak için müdahale talep etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu, okuyucunun ahlaki bir duruş sergilemesini teşvik edebilir (*The Guardian*, 12 Ocak 2024).

Şekil 11: The Guardian haber görseli

Kaynak: *The Guardian*, 12 Ocak 2024.

Fotoğraf alt yazısı: İsrail ve Güney Afrika Gazze soykırımı davasında karşı karşıya gelirken Lahey'deki UAD yakınında protestolar. Thilo Schmölgen/Reuters (*The Guardian*, 12 Ocak 2024).

Yukarıdaki görselde, Filistin destekçisi protestocular, Filistin bayrakları ile soykırıma dur mesajı vermektedir. Ellerindeki pankartlarda kan bulaşmış görünümlü "soykırım" kelimesi ile "Soykırımı desteklemeyi durdurun" ifadesinde bulunmaktalar (*The Guardian*, 12 Ocak 2024).

Makro Yapı

Tematik Yapı

Başlık 12: World court's interim ruling on genocide in Gaza: key takeaways (Dünya mahkemesinin Gazze'deki soykırıma ilişkin ara kararı: önemli çıkarımlar) (*The Guardian*, 26 Ocak 2024)

Giriş/Spot: "Ferman ateşkes talebini karşılamıyor, ancak UAD yargıçları İsrail'in savaş söylemine büyük ilgi gösteriyor" (*The Guardian*, 26 Ocak 2024).

Başlıktan anlaşılacağı üzere haber, Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) İsrail'in Gazze'de gerçekleştirdiği iddia edilen soykırıma ilişkin ara kararını tartışmaktadır. Ana temalar, Soykırım riskleri, adli değerlendirmeler, uluslararası hukuk, İsraili yetkililerin siyasi açıklamaları ve UAD'nin kararının sonuçlarından oluşmaktadır. Giriş, UAD'nin ara kararının temel çıkarımlarını sunmaktadır.

Şematik Yapı

Haber, makro düzeyde, önemli bir uluslararası hukuki kararı ve bunun potansiyel yansımalarını ele almaktadır. Haberin gövdesini, mahkemenin bulgularının detaylı analizi, uygulanan yasal çerçeve ve karardan belirli alıntılar oluşturmaktadır. Haberin sonucu, kararın uzun vadedeki potansiyel etkilerini ve siyasi tepkileri özetlemektedir. Haber kaynak olarak, UAD kararından ve İsraili yetkililerin açıklamalarından doğrudan alıntılar içermekte ve bu da rapora güvenilirlik ve yakınlık hissi katmaktadır. Siyasi söylem olarak İsraili liderlerden yapılan alıntılar, adli bulgulardan kaynaklanan siyasi boyutları ve potansiyel çatışmaları göstermek için kullanılmıştır. Tarafsızlık ve önyargı bağlamında büyük ölçüde tarafsız bir tona sahip olsa da, haber bazı alıntıların dahil edilmesi ve İsrail'in eylemlerinin çerçevelenmesi ile örtük bir eleştirel duruşu yansıtabilmektedir. Metinlerarasılık olarak haber, bağlam sağlamak ve soykırım iddialarının emsal ve ciddiyetinin altını çizmek için Myanmar'a karşı açılan Rohingya davasına atıfta bulunmaktadır.

Mikro Yapı

Haber mikro düzeyde, okuyucuyu bilgilendirmek için özel terminoloji, alıntılar ve yapılandırma kullanırken, İsraili yetkililerden gelen küçümseyici siyasi tepkileri de üstü kapalı bir şekilde eleştirmektedir. Böylece haber, UAD'nin kararına ve daha geniş etkilerine dair kapsamlı bir bakış açısı sunarak hem bilgilendirici hem de incelikli bir şekilde eleştirel bir işlev görmektedir. Sözcük seçimlerini oluşturan "soykırım", "risk", "askeri operasyonlar" ve "insani erişim" gibi terimler konunun ciddiyetini ve hukuki boyutlarını vurgulamaktadır. UAD meşru ve yetkili bir organ olarak tasvir edilirken, İsrail'in bazı tepkileri küçümseyici veya savunmacı olarak tasvir edilmektedir. Retorik olarak haber, uluslararası hukukun ağırlığını vurgulayarak UAD'nin kararının yasal dayanaklarını dikkatle özetlemektedir. Hukuki bulguları siyasi açıklamalarla yan yana getirerek yargı süreçleri ile siyasi tepkiler arasındaki gerilimi vurgulamaktadır.

Şekil 12. *The Guardian* haber görseli

Kaynak: *The Guardian*, 26 Ocak 2024.

Fotoğraf alt yazısı: Dünya mahkemesi İsrail'e, sahadaki güçleri de dahil olmak üzere Gazze'deki soykırım eylemlerini önleme ve bölgeye insani yardım girişine izin verme talimatı verdi. (*The Guardian*, 26 Ocak 2024)

Görsel'de Filistin destekçisi protestocular meydanda ellerinde Filistin bayrakları ve pankartla görülmektedir. Pankartta "Soykırıma hayır, Herhangi bir yerde etnik temizliğe hayır, Filistinliler için Adalet" yazısı yer almaktadır. Bu fotoğraf, dünya mahkemesinin kararını destekleyici bir söylem içermektedir (*The Guardian*, 26 Ocak 2024).

Sonuç ve Değerlendirme

Dünya kamuoyunu derinden sarsan olaylar, basının tutumunu ve söylemini ortaya koymak açısından önemli bir gösterge niteliğindedir. Gazze'de yaşanan insani kriz ve İsrail'in askeri operasyonları, uluslararası hukukun işleyişini sorgulatan bir süreci beraberinde getirmiştir. Güney Afrika'nın Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) başvurarak İsrail'e soykırım suçlamasında bulunması, Batı basınında geniş yankı uyandırmıştır. Bu bağlamda çalışmada, Güney Afrika'nın UAD'a

başvurarak İsrail yönetimine açtığı soykırım davasının Batı basınında ele alınışı van Dijk'in eleştirel söylem analizine göre incelenmiştir. Tarih aralığı olarak 29 Aralık 2023 - 26 Ocak 2024 tarihleri alınmıştır. Fransa'da yayınlanan *Le Monde*, Amerika'da yayınlanan *The Washington Post* ve İngiltere'de yayınlanan *The Guardian* gazetelerindeki haberler analize dahil edilmiştir. Farklı ülkelerden seçilen gazetelerin yayınları incelendiğinde ilk etapta İsrail-Filistin olayına geniş yer ayırdıkları söylenebilir. *The Washington Post* ve *The Guardian* internet sayfasında "İsrail-Filistin Savaşı" başlığı altında ayrı bir link oluşturmuştur (*The Washington Post*, 2023). *Le Monde* gazetesi ise linkinde savaş kelimesini kullanmadan "İsrail-Filistin" başlığı kullanmıştır. Gazeteler, soykırım davasına ilişkin güncel gelişmeleri sayfalarından düzenli olarak duyurmuştur.

Le Monde gazetesinin haberleri incelendiğinde genellikle soykırım kelimesini kullanmaktan imtina ederek, "olası soykırım" demesi dikkat çekmektedir. Sözcük seçimleri ise İsrail'in tepkilerini yansıtan "tamamen çarpıtılmış", "kast", "manipülatif", "kınama" şeklindeki sözcüklerdir. Haberlerde UAD kararlarının uygulamada bağlayıcı olmadığı ve bir yaptırımı bulunmadığı vurgulanmaktadır. Ayrıca askeri eşitsizlik ve sivil halkın savunmasızlığı söz konusu durumlarda olayların "savaş" olarak nitelendirilmesi manipülatif bir söyleme işaret etmektedir. Çünkü askeri silahlara karşı sivil halkın kendini savunabilmesi mümkün değildir. *Le Monde*, İsrail Devleti'nin Hukuk Danışmanı Tai Becker'in soykırımın asıl İsrail'e karşı işlendiğini söylediği ifadelerine yer vererek, buna karşın Filistin'de yaşanan drama ve Filistin taraflarının görüşlerine yer vermeyerek taraflı ve ideolojik bakış açısını göstermektedir. Bazen bazı ifadelerin veya rakamların örtülmesi de bir ideolojik söylem belirtmektedir. *The Washington Post* gazetesi haberlerinde genellikle, İsrail'in Gazze'ye yönelik askeri operasyonlarını eleştirel bir perspektiften ele almaktadır. Başlık ve giriş bölümleriyle okuyucunun dikkatini çekerken, çeşitli istatistikler ve gerçeklerle söylemi desteklemektedir. Bir haberde, yazarın kendisini İsrail destekçisi olarak tanımlaması, eleştirilerin daha objektif ve inandırıcı görünmesini sağlamak amaçlıdır. Bununla birlikte, metin boyunca kullanılan dil ve içerik, İsrail hükümetinin eylemlerinin orantısız ve politik çıkarlar doğrultusunda olduğunu ima etmektedir. Burada İsrail'in çıkarlarının korunması söz konusu olup, İsrail'in Gazze'ye askeri hareketinden bütün bir İsrail'in suçlanamayacağı, bunun Kudüs'te itibarını korumaya çalışan Netanyahu hükümetinin sorumluluğu olduğu ifade edilmektedir. *The Washington Post* da *Le Monde* gibi haberlerde UAD kararlarının uygulamada bağlayıcı olmadığı ve bir yaptırımı bulunmadığını, aynı zamanda İsrail'in eylemlerinin Hamas'ın gerçekleştirdiği saldırıların sonucu olduğunu ifade etmektedir. Genel olarak *The Washington Post* tarafsız bir bilgilendirme yapmaya çalışıyor görünse de belirli ideolojik duruşları ve önyargıları da barındırmaktadır. *The Guardian* gazetesi haberlerinde İsrail'e yönelik ciddi iddialar yer vermekte ve Uluslararası Adalet Divanı'nın bu konuda alacağı kararların önemini vurgulamaktadır. Güney Afrika'nın müdahalesi ve tarihi emsaller üzerinden, uluslararası hukukun işleyişi ve büyük güçlerin tutumları eleştirel bir şekilde ele alınmaktadır.

Bu çalışmada incelenen 3 farklı gazetenin soykırım davası ile ilgili haber ve yorumları aktarırken farklı unsurlara değindikleri ve vurguladıkları görülmektedir. Haberlerin dili ve yapısı, okuyucuyu belirli bir ideolojik bakış açısına yönlendirmektedir. Haberler bu bağlamda çerçevelendirilirken, kimi haberlerin uluslararası adaletin işleyişi hakkında okuyucuyu düşünmeye sevk ettiği, kimi haberlerin ise İsrail'in Gazze'ye saldırısını meşrulaştırdığı, iki tarafın görüşlerine dengeli yer vermediği, yorumlamaları seçilmiş uzman ve hukukçulardan derlediği, sorunun tarihsel arka planının göz ardı edildiği, fotoğraf seçimlerinde Filistin'in mağduriyetini tasvir edici bebek, çocuk vd. sivil ölümlerini gösteren fotoğraflardan kaçındıkları anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, basının tarafsız bir bilgilendirme mekanizması olduğu iddiası, bu analiz çerçevesinde sorgulanmalıdır. Soykırım, insanlık suçu gibi evrensel konuların ele alınışında, haber kuruluşlarının kendi ideolojik duruşları doğrultusunda hareket ettikleri görülmektedir. Güç ve iktidar odaklarıyla kurulan ilişki, haberlerin çerçevelenme biçimini belirlerken, uluslararası hukukun işleyişine dair okuyucuya verilen mesajlar da bu doğrultuda şekillenmektedir. Medyanın olayları hangi perspektiften sunduğu, yalnızca bilgilendirme işleviyle değil, aynı zamanda toplumsal algının inşasında oynadığı rol ile de değerlendirilmelidir. Bu nedenle, medya söylemlerinin eleştirel bir süzgeçten geçirilmesi, toplumsal bilinç açısından büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Armaoğlu, F. (2012). 20. yüzyıl siyasi tarihi. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Bloor, M., Bloor T. (2007). The practice of critical discourse analysis, London: Hodder Education
- Cankara, P. Ö., Cankara, Y. (2020). 2000'lerde Filistin'de meşru temsilcilik tartışmaları: Hamas ile El-Fetih arasındaki rekabet. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), 469-503.
- Değirmenci, O. (2007). Uluslararası ceza mahkemelerinin kararları ışığında mukayeseli hukukta ve Türk hukukunda soykırım suçu (TCK m 76). *TBB Dergisi*, 70, 50-111.

- Dunsky, M. (2008). Pens and swords: How the American mainstream media report the Israeli-Palestinian conflict. Columbia University Press.
- Entman, R. M. (1993). Framing: toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58.
- Finkelstein, N. (2005). Beyond chutzpah: on the misuse of anti-semitism and the abuse of history. University of California Press.
- Halliday, F. (2007). Oryantalizm ve eleştirmenleri (B. Koçak, Çev.), Yıldız, A. (Edt.), Oryantalizm (s.78-107). Ankara: Doğu Batı Yayınları, 28 (8).
- Khalidi, R. (2020). The hundred years war on Palestine . Great Britain: Profile Books.
- Kızıloğlu, S. (2012). İsrail Devleti'nin kuruluşuna kadar geçen süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 35-64.
- Kiş, E. (2023). 1948'den bugüne, tarihi ve siyasi yönleri ile İsrail- Filistin sorunu. *Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(1), 262-274.
- Kongar, E. (2006). Tarihimize yüzleşmek (39. Baskı). Aktaş, Y. (Edt.), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Mearsheimer, J. J. & Walt, S.M. (2007). The Israel lobby and US foreign policy. Macmillan.
- Mucuk, H. Özdemir, H. & Anık, M. A. (2023). El-Aksa tufanı operasyonu ve Türkiye'de kamuoyunun Filistin algısı. *Fikriyat*, 3(2), 101-118.
- Özer, Ö. (2021). Eleştirel söylem çözümlemesi. Eleştirel medya kuramları. Özer, Ö. (Edt.). Ankara: Siyasal Kitabevi
- Pappé, I. (2007). The ethnic cleansing of Palestine. Simon and Schuster.
- Philo, G., Berry, M. (2011). More bad news from Israel. Pluto Press.
- Richardson, J. E. (2007). Analyzing Newspapers: An Approach from Critical Discourse Analysis. Palgrave Macmillan.
- Said, E. (1997). Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World. Vintage.
- Said, E. (2002). Filistin sorunu, (A. Cüneyt, A. Kerem, & N. Ersoy, Çev.), İstanbul : Aram Yayıncılık
- Said, E. (2008). Medyada islam, (A. Babacan, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları
- Said, E. (2009). Kültür ve direniş: David Barsamian'la konuşmalar, (O. Akınhay, Çev.), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Said, E. (2014). Yersiz yurtsuz. (A. Ülçer, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Sander, O. (2013). Siyasi tarih. Ankara: İmge Kitabevi
- Sayigh, Y. (1997). Armed struggle and the search for state: The Palestinian national movement, 1949-1993. Oxford University Press.
- Shaw, M. (2015). What is genocide? (2nd ed.). UK: Polity Press.
- Shelton, Dinah L. (Eds.) (2005). Encyclopedia of genocide and crimes against humanity, GWU Legal Studies Research Paper, No. 2013-31, USA: Thomson Gale.
- UN (2024). "Gaza Situation Report". United Nations.
- van Dijk, Teun A. (2003). Söylem ve ideoloji: mitoloji, din ve ideoloji, (B. Çoban, Z. Özarslan., & N. Ateş, Çev.), İstanbul: Su yayınevi.
- Van Dijk, Teun A. (2007). Medya içerikleri, bir söylem olarak haberin disiplinler arası çözümlemesi, medya metinlerini çözümlemek, (Ü. Atabek, Çev.), Atabek, G. S ve Atabek, Ü (Der.), 4 (s.164-177), Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.
- Vasquez, C. (2015). Intertextuality and interdiscursivity in online consumer reviews. Jones, Rodney, H. ; Chik, A.;& Hafner, C. A. (Eds). Discourse and digital practices: doing discourse analysis in the digital age (pp. 66-81). New York: Routledge.
- AA. (2024, 26 Ocak). Soykırım davasında İsrail'le ilgili karar dünya basınında geniş yankı buldu, [https://www.aa.com.tr/tr/dunya/soykirim-davasinda-israile-ilgili-karar-dunya-basininda-genis-yanki-buldu/3120056], Erişim tarihi: 23.02.2024.

- AA. (2024, 1 Mayıs). İsrail'in 240 gündür saldırılarını sürdürdüğü Gazze'de can kaybı 36 bin 439'a çıktı, [https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-240-gundur-saldirilarini-surdurdu-gazze-de-can-kaybi-36-bin-439a-cikti/3237851], Erişim tarihi: 10.05.2024
- Al Mughrabi (2023, 7 Kasım). Gaza death toll tops 10,000; UN calls it a children's graveyard. [https://www.reuters.com/world/middle-east/pressure-israel-over-civilians-steps-up-ceasefire-calls-rebuffed-2023-11-06/], Erişim tarihi: 21.03.2024.
- BBC (2024, 8 Mayıs). Netanyahu'dan Refah Uyarısı yapan Biden'a yanıt: "Gerekirse tırnaklarımızla savaşıyoruz", [https://www.bbc.com/turkce/articles/cp6gp8gz86wo], Erişim tarihi: 09.05.2024.
- BBC (2017, 5 Aralık). 'Trump'ın ABD büyükelçiliğini Kudüs'e taşıması Filistin halkına savaş ilanı', [https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42223093], Erişim tarihi: 21.03.2024.
- GDH (2024, 20 Mayıs). The Intercept: ABD'de İsrail karşıtı öğretim üyeleri işlerini kaybediyor, [https://gdh.digital/haber/the-intercept-abd-de-israil-karsiti-ogretim-uyeleri-islerini-kaybediyor-f82ydhde4l5?utm_source=chatgpt.com], Erişim tarihi: 20.05.2024
- HaksözHaber (2025, 14 Ocak). Filistin yanlısı Columbia profesörünün işine son verildi, [https://www.haksozhaber.net/filistin-yanlisi-columbia-profesorunun-isine-son-verildi-185469h.htm?utm_source=chatgpt.com], Erişim tarihi: 14.01.2025
- Human Rights Watch (HRW). (2021). A threshold crossed: Israeli authorities and the crimes of apartheid and persecution. Human Rights Watch.
- INSAMER (2024). Ülke Tarihi, [https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-lubnan], Erişim tarihi: 05.05.2024.
- Medyascope (2024, 8 Mayıs). İsrail-Hamas Savaşı'nda son durum | Üst düzey bir yetkili, ABD'nin İsrail'e bomba sevkiyatını durdurduğunu açıkladı, [https://medyascope.tv/2024/05/08/israil-hamas-savasinda-son-durum-ust-duzey-bir-yetkili-abdnin-israile-bomba-sevkiyatini-durdurduğunu-acikladi/], Erişim tarihi: 09.05.2024.
- TÜBA (2023, Aralık). Filistin - İsrail Savaşı Raporu. (M. Doğrul ve H. Ünlü, Der.) Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi. [https://tuba.gov.tr/tr/yayinlar/suresiz-yayinlar/raporlar/tuba-filistin-israil-savasi-raporu], Erişim tarihi: 25.04.2024.
- The Guardian (2024, 29 Mayıs). Turkey's Erdoğan says 'spirit of UN died in Gaza', [https://www.theguardian.com/world/video/2024/may/29/turkeys-erdogan-says-spirit-of-un-died-in-gaza-video], Erişim tarihi: 29.05.2024
- Le Monde (2024, 12 Ocak). A quoi sert la Cour internationale de justice, qui a examiné une plainte pour génocide contre? [https://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2024/01/12/a-quoi-sert-la-cour-internationale-de-justice-qui-a-examine-une-plainte-pour-genocide-contre-israel_6210504_4355770.html], Erişim tarihi: 20.02.2024.
- Le Monde (2024, 13 Ocak). Devant la CIJ, Israël se défend de toute « intention génocidaire » contre les Gazaouis, [https://www.lemonde.fr/international/article/2024/01/12/israel-juge-totalement-denaturees-les-accusations-de-genocide-devant-la-cour-internationale-de-justice_6210450_3210.html], Erişim Tarihi: 03.02.2024.
- Le Monde (2024, 14 Ocak). De la Syrie à Gaza, en passant par l'Ukraine, [https://www.lemonde.fr/un-si-proche-orient/article/2024/01/14/de-la-syrie-a-gaza-en-passant-par-l-ukraine_6210722_6116995.html], Erişim Tarihi: 04.02.2024.
- Le Monde (2024, 26 Ocak). Guerre Israël-Hamas : le point sur la situation pour la journée du vendredi 26 janvier, [https://www.lemonde.fr/international/article/2024/01/26/guerre-israel-hamas-le-point-sur-la-situation-pour-la-journee-du-vendredi-26-janvier_6213259_3210.html], Erişim tarihi: 03.02.2024.
- The Washington Post (2024, 11 Ocak). South Africa presses genocide case against Israel at international court, [https://www.washingtonpost.com/world/2024/01/11/south-africa-icj-hearing-israel-genocide/], Erişim tarihi: 03.02.2024.
- The Washington Post (2024, 12 Ocak). Israel's war in Gaza isn't genocide, but is it proportionate?, [https://www.washingtonpost.com/opinions/2024/01/12/israel-gaza-hamas-genocide-netanyahu-response/], Erişim tarihi: 03.02.2024.
- The Washington Post (2024, 24 Ocak). Initial ICJ ruling on genocide case expected Friday; U.S. envoy discusses new hostage deal in Qatar, [https://www.washingtonpost.com/world/2024/01/24/israel-hamas-war-news-gaza-palestine-updates/], Erişim tarihi: 03.02.2024.

- The Washington Post (2024, 26 Ocak). What the ICJ decision means in landmark genocide case against Israel. "What the ICJ decision means in landmark genocide case against Israel." *Washingtonpost.com*, 10 Jan. 2024. *Gale Academic OneFile*, link.gale.com/apps/doc/A779048454/AONE?u=anon~c1268a30&sid=sitemap&xid=5002c443. Erişim tarihi:01.02.2025.
- The Guardian (2024, 29 Aralık). South Africa launches case at UN court accusing Israel of genocide [https://www.theguardian.com/world/2023/dec/29/south-africa-accuses-israel-of-committing-genocide-in-gaza], Erişim tarihi:01.02.2025.
- The Guardian (2024, 11 Ocak). ICJ case against Israel could finally empower the genocide convention, [https://www.theguardian.com/world/2024/jan/11/icj-case-against-israel-could-finally-empower-the-genocide-convention?trk=public_post_comment-text], Erişim tarihi: 21.03.2024.
- The Guardian (2024, 12 Ocak). It's not just Israel in the dock over genocide, it's everyone who looked away, [https://www.theguardian.com/commentisfree/2024/jan/12/israel-gaza-genocide-south-africa-the-hague?ref=upstrack.com], Erişim tarihi: 21.03.2024.
- The Guardian (2024, 26 Ocak). World court's interim ruling on genocide in Gaza: key takeaways, [https://www.theguardian.com/world/2024/jan/26/world-courts-interim-ruling-on-genocide-in-gaza-key-takeaways-icj-israel#:~:text=The%20world's%20court%20has%20ordered,humanitarian%20aid%20into%20the%20territory], Erişim tarihi: 21.03.2024.

Extended Abstract

Aim and Scope

The conflict between Israel and Palestine, which has been going on for years, moved to a new dimension in 2023. On October 7, 2023, following a HAMAS attack on Israel, Israel launched a fierce offensive against Gaza and its borders. However, the killing of civilians by Israeli forces drew the reaction of the world community. In accordance with the genocide convention, South Africa applied to the UN International Court of Justice (ICJ) on December 29, 2023 and filed a genocide case against the Israeli government in The Hague. The case was heard on January 11-12 and decided on January 26. In its judgment, the ICJ did not comment on whether a genocide had in fact taken place.

The attitude of the international media in times of conflict is of particular importance in terms of influencing public conscience. Media organizations can influence the news language within the framework of their own ideological patterns. The way in which the western media, which usually has a one-sided, stereotypical perspective on Middle Eastern issues, covers and interprets this genocide case constitutes the problematic of this study. This article aims to examine how the genocide case brought by South Africa against Israel at the ICJ was framed in the Western media through critical discourse analysis. The significance of the study is that it contributes to the critical reading of media texts by revealing how the Western media reflects international legal processes and which discursive strategies it employs, especially in the Israeli-Palestinian context. In this context, the reflection of the genocide case initiated by South Africa against Israel at the UN International Court of Justice in *Le Monde*, *The Washington Post* and *The Guardian* newspapers as the Western press was analyzed according to Teun Van Dijk's Critical Discourse Analysis. In this context, the news about the genocide trial between December 29, 2023 and January 26, 2024 were included in the study.

Methods

The methodology of this study is based on Van Dijk's Critical Discourse Analysis (CDA). ESA is one of the approaches to discourse analysis. ESA approaches include Theovan Leeuwen's Social Actor Approach, Norman Fairclough's Dialectical Relational Approach, Ruth Wodak's Discourse Historical Approach and Teun Van Dijk's Socio Cognitive Approach. Van Dijk's approach, which is taken as the method of the research, conceives news as a discourse and sees language as the place where social power/power relations are established. According to Van Dijk, discourse practices can be used to reproduce ethnic, racial and class inequalities. For this reason, the ideological analysis of linguistic theorists such as Norman Fairclough and Van Dijk is utilized in communication research (Umuñç, 2019: 45-48).

While the universe of the study consists of the Western press, the sample consists of *Le Monde* from France, *The Washington Post* from the US and *The Guardian* newspaper from the UK. The dates when the genocide trial started to be discussed were December 29 2023, January 11, 12,13,14,24, 26, 2024 when the outcome of the trial was announced. On these dates, three news articles were taken from each newspaper and analyzed according to Van Dijk's critical discourse analysis. Critical discourse analysis of the news articles, which were analyzed at two levels as micro

and macro, includes the framework of the conflict, the portrayal of key actors (Israel, South Africa, USA, Hamas, Qatar), the emphasis on diplomatic efforts and the presentation of casualty figures. It also takes into account implicit biases or narratives evident in the language and tone of the article.

Findings

In this study, the Western press coverage of the genocide case filed by South Africa against Israel by applying to the ICJ is analyzed according to van Dijk's critical discourse analysis. The dates of December 29, 2023, January 11, 12, 13, 14, 24, 26, 2024, when the case was concluded, were taken as the date range. *Le Monde* published in France, *The Washington Post* and *The Guardian* newspapers published in the US were analyzed 3 times each for a total of 9 news articles. When the publications of the newspapers selected from different countries are analyzed, it can be said that they devoted extensive coverage to the Israeli-Palestinian conflict in the first place. *The Washington Post* and *The Guardian* created a separate link under the title "Israeli-Palestinian War" on their websites (*The Washington Post*, 2023). *Le Monde* newspaper, on the other hand, used the title "Israel-Palestine" in its link without using the word war. Newspapers regularly announced current developments regarding the genocide case on their pages.

When the news of *Le Monde* newspaper is analyzed, it is noteworthy that it generally refrains from using the word genocide and emphasizes "possible genocide". The choice of words are "completely distorted", "deliberate", "manipulative", "condemnation", which reflect Israel's reactions. The news reports emphasize that ICJ decisions are not binding in practice and have no sanctions. Moreover, the characterization of events as "war" in cases of military inequality and civilian vulnerability points to a manipulative discourse. Because it is not possible for the civilian population to defend itself against military weapons. *Le Monde* shows its biased and ideological point of view by including the statements of the Legal Advisor of the State of Israel, Tai Becker, that the genocide was committed mainly against Israel, while not including the Palestinian drama and the views of the Palestinian parties. Sometimes covering up certain statements or figures also indicates an ideological discourse. *The Washington Post's* news articles usually cover Israel's military operations against Gaza from a critical perspective. It draws the reader's attention with headlines and introductory sections and supports the discourse with various statistics and facts.

In one article, the author identifies himself as a supporter of Israel in order to make the criticism appear more objective and credible. However, the language and content used throughout the text implies that the actions of the Israeli government are disproportionate and politically motivated. The protection of Israel's interests is at stake here, and that Israel as a whole cannot be blamed for Israel's military action in Gaza; it is the responsibility of the Netanyahu government, which is trying to maintain its reputation in Jerusalem. *The Washington Post*, like *Le Monde*, reports that the ICJ judgments are not binding in practice and have no sanctions, and that Israel's actions are the result of attacks carried out by Hamas. In general, *The Washington Post* seems to try to provide impartial information, but it also harbors certain ideological stances and biases. *The Guardian* makes serious allegations against Israel and emphasizes the importance of the decisions of the International Court of Justice. Through South Africa's intervention and historical precedents, the functioning of international law and the attitudes of great powers are critically examined.

Conclusion

It is observed that the 3 different newspapers examined in this study touch upon and emphasize different elements while reporting news and comments on the genocide case. The language and structure of the news lead the reader to a certain ideological perspective. While framing the news in this context, it is understood that some of the news items encourage the reader to think about the functioning of international justice, while others legitimize Israel's attack on Gaza, do not give balanced coverage to the views of the two sides, compile comments from selected experts and jurists, ignore the historical background of the problem, and avoid photographs depicting the victimization of Palestinians, showing civilian deaths such as babies, children and so on. As a result, it is seen that news organizations construct news on issues such as genocide and crimes against humanity in line with the views of the power and power centers by staying within their own ideological framework rather than objectivity.

Industry 5.0 Challenges: Analyzing with Interval-Valued Intuitionistic Fuzzy AHP

Endüstri 5.0 Zorlukları: Aralık Değerli Sezgisel Bulanık AHP ile Analiz

Damla Çevik Aka¹

Abstract

Focusing on employee interoperability with technology, sustainability, and durability pushes traditional production processes to change and highlights Industry 5.0 (I5.0). However, businesses have significant concerns about implementing I5.0. This study aims to explore the challenges in the implementation of I5.0 and to model these challenges for manufacturers in the automotive industry hierarchically. Challenges were examined in the context of developing economies. Through a comprehensive literature review, experts identified fundamental challenges, each serving as a criterion, and subsequently examined their suitability. Five experts with extensive experience in the automotive sector conducted the evaluation processes. In the application section of the study, relevant criteria were analyzed using the interval-valued intuitionistic fuzzy AHP method. The research results provide various insights for manufacturers in the automotive sector to comprehend, manage, and take preventive measures regarding the challenges of implementing Industry 5.0. The study's main findings shed light on the significant difficulties businesses encounter in the automotive supply chain.

Anahtar Kelimeler: Industry 5.0, Human-Robot Collaboration, Challenge, Interval-Valued Intuitionistic Fuzzy Set, F-AHP.

Öz

Teknoloji ile çalışanların birlikte çalışabilirliğine, sürdürülebilirliğe ve dayanıklılığa odaklanılması, geleneksel üretim süreçlerini değiştirmeye zorlamakta ve Endüstri 5.0'ı öne çıkarmaktadır. Ancak işletmeler, Endüstri 5.0'ı uygulama konusunda önemli endişeler taşımaktadır. Bu çalışma, Endüstri 5.0'ın uygulanmasındaki zorlukları araştırmayı ve bu zorlukları otomotiv sektöründeki üreticiler için hiyerarşik olarak modellemeyi amaçlamaktadır. Zorluklar, gelişmekte olan ekonomiler bağlamında incelenmiştir. Kapsamlı bir literatür taramasıyla, uzmanlar temel zorlukları belirlemiş, her birini bir kriter olarak ele almış ve uygunluklarını değerlendirmiştir. Otomotiv sektöründe geniş deneyime sahip beş uzman değerlendirme süreçlerini yürütmüştür. Çalışmanın uygulama bölümünde, ilgili kriterler aralık değerli sezgisel bulanık AHP yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları, otomotiv sektöründeki üreticilere Endüstri 5.0'ın uygulanmasındaki zorlukları anlamaları, yönetmeleri ve önleyici tedbirler almaları konusunda çeşitli içgörüler sunmaktadır. Çalışmanın temel bulguları, işletmelerin otomotiv tedarik zincirinde karşılaştıkları önemli zorluklara ışık tutmaktadır.

Keywords: Endüstri 5.0, İnsan-Robot İşbirliği, Zorluk, Aralık Değerli Sezgisel Bulanık Küme, Bulanık AHP.

JEL Codes: M11, O31, Q01

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Kırklareli Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etik Kurulu'nun 17.11.2023 tarihli Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 24 / 07 / 2024

Accepted: 07 / 03 / 2025

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, Kırklareli, Türkiye, damlacevik@sakarya.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9622-273X>.

Introduction

Industry 4.0 (I4.0), arising from a project of the German government, has led to rapid changes in production systems. Each industrial era has increasingly focused on productivity and efficiency compared to its predecessor. The fourth industrial revolution created a revolution in the industry by integrating various technologies such as artificial intelligence, the Internet of Things, and cloud computing into production systems. Industry 4.0 has contributed to the real-time exchange of large amounts of information through Internet networks by integrating cyber-physical systems (CPS) into business operations. The aim is to create a 'smart' manufacturing sector by linking machines that can control and communicate with each other from start to finish (Xu, 2020).

Industry 4.0's central theme is to enhance production efficiency through process automation. The cost of human labor, which can impact process efficiency, is carefully considered (Nahavandi, 2019). Particularly for Industry 4.0, the definition of the lights-out factory has brought forth the concept of increased mechanization by causing employees to move away from the production facility. The establishment of a complete automation system in the manufacturing facility significantly restricts the intervention of employees (Lasi et al., 2014). With the focus on reducing the number of employees, many issues have begun to be discussed. Rising employment concerns and ethical issues have reduced the impact. By affecting the potential of employment, this situation increases the resistance of unions and complicates the acceptance of this process (Demir et al., 2019). At the same time, it could significantly impact the rest of society.

Industry 4.0 faces challenges in achieving sustainability goals due to its lack of significant sensitivity to environmental and social issues. Technologies commonly used, such as additive manufacturing, may limit material usage and energy consumption. However, evaluating the entire process reveals that many environmental impacts are ignored. As a result of the inability to prevent societal problems and environmental issues, applications of Industry 4.0 have become insufficient. The emergence of themes such as sustainability, human-centricity, and environmental concerns has necessitated a new approach. Because the digital transformation resulting from technological advancements leads to socio-cultural changes.

Many companies worldwide are working towards achieving Industry 4.0 maturity, yet Industry 5.0 has gained prominence in recent years (Di Nardo & Yu, 2021). Making more investments in research and innovation to create an industry with high competitiveness and world standards is seen as a crucial necessity (Doyle-Kent & Kopacek, 2020). Researchers such as Rajesh (2023) believe that transitioning to Industry 5.0, which emphasizes human-centricity, sustainability, and resilience, is the right move. Many researchers believe that Industry 5.0 will bring back the workforce to the manufacturing industry (Nahavandi, 2019). On the other hand, the European Commission does not consider Industry 4.0 as the right approach to achieving globally accepted goals by 2030 and supports Industry 5.0 strategies for this purpose (European Commission, 2021).

Industry 5.0 aims to solve the problems in I4.0 (Huang et al., 2022; Leng et al., 2022) and gains more importance as it strives for both social and sustainability with the presence of advanced technologies. Industry 5.0's essence is a new generation production system called the Cognitive Cyber-Physical Production System. Rajesh (2023) expressed that I5.0, unlike I4.0, focuses more on human-centric processes and sustainable industries to respond to global concerns such as climate change, resource shortages, and pandemics. Industrial revolutions undoubtedly have the most significant impact on manufacturing sectors. Kumar et al. (2023) noted that existing research on Industry 5.0 predominantly concentrates on manufacturing and medical sectors, primarily remaining conceptual.

A comprehensive overview is needed to understand the latest developments (trends, strengths, etc.) in Industry 5.0 (Ben Youssef, A., & Mejri, 2023; Leng et al., 2022). Although the literature on I5.0 is still in an embryonic stage, it can be observed that it is experiencing a clear rise (Madsen & Berg, 2021; Musarat et al., 2023). Despite research conducted in recent years on this emerging paradigm, it is a fact that there are many challenges and issues associated with the process. Implementing Industry 4.0 is challenging for many manufacturers, and reaching Industry 5.0 will require significant changes (Musarat et al., 2023). In recent years, there has been little research conducted to examine the challenges of adopting I5.0 (Chauhan et al., 2021; Khanzode et al., 2021). Focusing on societal issues, supporting employees, and aiming for sustainability and resilience can be challenging for businesses (Aslam et al., 2020; Demir et al., 2019; Huang et al., 2022; Rajesh, 2023). Embracing significant innovation in the industry requires the implementation of differences in many aspects, such as new technologies, new infrastructure, and different workforce skills. In addition, the new system attaches importance to sustainability, durability, and social welfare, which may make its implementation difficult.

In the existing literature, only a few studies examine the challenges encountered while adapting to Industry 5.0 using production case studies or real-sector examples. This study was initiated to express the actual expectations associated with the challenges that businesses are expected to encounter. The study aims to reveal the challenges in implementing Industry 5.0 in developing countries' industrial systems, particularly in the automotive sector. It is one of the first

applications in the literature to identify and prioritize challenges to the adaptation to I5.0 through experts' discussions. As far as it is known, the application conducted in the automotive sector is the first attempt. Conversely, this is recognized as the inaugural effort to establish a decision-making framework using a combination of Interval-Valued Intuitionistic (IVI) and Fuzzy Analytical Hierarchy Process (F-AHP). This framework was designed to help identify and prioritize the challenges related to the adoption of Industry 5.0.

In this study, answers to several research questions were sought to achieve this goal.

RQ1: What are the challenges of implementing Industry 5.0 in industries in developing countries?

RQ2: What are the challenges of implementing Industry 5.0 for businesses in the automotive sector?

RQ3: How can these challenges be hierarchically ranked?

Firstly, an in-depth review of research focused on Industry 5.0 challenges was conducted, and a list of relevant challenges was compiled. Subsequently, interviews were conducted with experts to validate these criteria, and the list was updated. An essential part of the research involves evaluating the criteria by experts. Following this step, the criteria were analyzed with the Interval-Valued Heuristic Fuzzy Analytic Hierarchy Process Method, and the weight values for each criterion were reached. These values show the importance of the criteria regarding challenges.

Section 2 provides conceptual content related to the concept of Industry 5.0, its fundamental foundations, impacts, and the technologies used. Section 3 provides a concise literature review of the challenges associated with Industry 5.0. Section 4 presents the intuitionistic fuzzy sets and IVIF-AHP. Section 5 includes an application carried out with managers in the automotive industry and its results. Chapter 6 concludes the paper and gives further suggestions.

1. Motivations behind the Evolution of Industry 5.0

The I5.0 concept emerged with a post by Michael Rada on LinkedIn (Rada, 2015). In the published text by Rada, the term "industrial advanced transformation" was used to denote Industry 5.0. Contrary to the definitions of Industry 4.0, Rada stressed the importance of examining industry tools and environments virtually within a physical context. He mainly assessed that people will continually contribute to production due to evolving capabilities. Some researchers have developed this idea and started releasing scientific articles on the subject.

The I5.0 concept has various interpretations. While some researchers accept the I5.0 paradigm as a process built on the I4.0 paradigm (Mourtzis et al., 2022), others accept Industry 5.0 as a complement to Industry 4.0 (Akundi et al., 2022). Tropschuh et al. (2021) define the concept of Industry 5.0 as a path toward future digitized production, built on the success of the cyber-physical systems-focused trend of the fourth industrial revolution. Katna (2022) expresses that Industry Revolution 5.0 is not a revolution on its own but a kind of support for the improvement of the fourth industrial revolution. The researcher also emphasizes that while I4.0 is more focused on connected machines and smart products, Industry 5.0 focuses on hyper-personalization and a responsive supply chain for customer satisfaction. Both perspectives can be considered correct in some aspects I5.0 complement Industry 4.0's deficiencies and leverages its technological infrastructure. Essentially, I5.0 can be described as an enhanced version of Industry 4.0, enabling the rapid digitization of many sectors. Thus, it can be said that the new industrial transformation addresses a broader context. However, the Industry 5.0 concept being accepted as a new revolution will likely remain an inadequate notion.

Despite various I5.0 definitions, it can be stated that many of them describe the same things with similar words. The I5.0 paradigm represents an advanced transformation in the manufacturing system, focusing on humanity, resilience, and sustainability. In other words, Industry 5.0 focuses on the creation of synergy by matching humans and machines and executing production processes with smart systems. To provide a clearer definition of Industry 5.0, it's essential to outline its fundamental principles. I5.0 has three basic pillars: human orientation, sustainability, and durability (Ben Youssef & Mejri, 2023).

1.1. Human Orientation

Industry 5.0 adopts Industry 4.0 technologies while integrating new advancements to enhance efficiency and effectiveness. Industry 5.0 aims to bring the workforce back to the factory, where humans and machines are paired to benefit from human brainpower along with smart systems (Nahavandi, 2019). Human involvement is pivotal in Industry 5.0, contrasting with Industry 4.0's emphasis solely on advanced technologies like IoT, AI, and additive manufacturing. Industry 5.0 harmonizes and collaborates these technologies with human input. The main distinction between Industry 4.0 and Industry 5.0 is the level of collaboration or interaction between machines and workers. Manrique (2019) suggested that people use technology to produce information and intelligence in Industry 4.0, whereas machines,

through artificial intelligence, will present information to people in I5.0. Behaviors promote synergy among machines, diverse data sources, and employees.

The industry's transformation is a subject that requires social change. I5.0 prioritizes a human-centric approach, aligning societal expectations and desires with technological advancements. Due to its emphasis on social issues, the Industry 5.0 concept is often associated with Society 5.0, which is commonly used to describe a human-centred society. Society 5.0 envisions a revolution in both industries and people's living spaces by integrating information technologies (Leng et al., 2022). However, Society 5.0 is not limited to the manufacturing industry; it focuses on societal issues in various aspects. The Japanese Science, Technology and Innovation Council began implementing the idea of Society 5.0 in detail as outlined in the "Fifth Science and Technology Basic Plan" (Carayannis et al., 2021). This initiative is accepted as a development strategy. Its main basis is to increase social welfare.

Society 5.0 is depicted as a comprehensive socio-technical transformation of society driven by technological advancements. Interconnected wireless networks will streamline societal decision-making by leveraging vast data volumes generated by technology. Such synergy has the potential to guide society with greater awareness from a societal perspective. People are intimately involved in the cyber-physical interaction cycle, forming human-cyber-physical systems (HCPS). HCPS, which is the cornerstone of I5.0, can seamlessly integrate people, cyberspace, and physical entities while ensuring the well-being of all stakeholders throughout the product life cycle. Employee critical and cognitive thinking also influences decision accuracy.

1.2. Sustainability

Limiting Industry 5.0 to merely enhancing efficiency or effectiveness through advanced technologies would be inaccurate. Also, defining it exclusively as harmony between humans and technology would be inadequate. "Sustainability" is one of the main themes for Industry 5.0. Industry 5.0 strives for sustainable production, considering efficiency, effectiveness, employee well-being, and environmental impact.

Previously, sustainability issues had come to the fore with I4.0 systems. It is stated that strengthening technology can create significant differences in the economic and environmental dimensions of sustainability. However, in Industry 4.0, the focus is more on the economic dimension of sustainability. Industry 5.0 is different because it focuses more on social issues with human-centred applications. I5.0 leverages the potential of the industrial sector in the social dimension of sustainability. The processes carried out by human-machine collaboration have crucial social impacts. In Industry 5.0, the value placed on employees encourages sustainability from a social perspective by influencing their well-being (Xu et al., 2021) and quality of life. In assessing sustainability from a social standpoint, employees are viewed as indispensable in production systems, necessitating a human-centred approach for economic and productivity gains (Nahavandi, 2019).

Industry 5.0 is expected to be more effective regarding the environmental dimension of sustainability. I5.0 offers green solutions that focus more on preserving the natural environment compared to previous industrial eras (Demir et al., 2019). One of the major environmental issues in the industry is waste management. Human-robot collaboration fosters flexible business models that minimize waste and overproduction by adjusting to real-time demand (Gosselin et al., 2022). Investments aimed at environmental protection include the development of a systematic waste prevention system. Reducing industrial waste and demonstrating sensitivity to environmental issues will be crucial. To achieve sustainable production, it is essential to develop active processes that effectively reuse and recycle resources (Aslam et al., 2020).

1.3. Resilience

The third crucial focus of Industry 5.0 is "resilience." Resilience is the ability to survive potential changes in expected or unexpected situations. Durability in the industry enhances production robustness and supports its preservation against interruptions. As technology advances, the manufacturing industry is also in a constant state of change. Businesses must be able to respond to this change by both standing against their competitors and meeting customer expectations. However, being able to respond to change is not sufficient. Businesses will need to possess both the flexibility to respond and the resilience to withstand change without deviating from their goals. Making accurate decisions and implementing them is a challenging process for any business. Real-time data from cutting-edge technologies is vital for businesses to make informed decisions quickly and accurately. Using the latest advanced technologies is also effective in this process. Industry 5.0 utilizes predictive data analytics and operational intelligence to make more accurate and stable decisions (Maddikunta et al., 2022). On the other hand, leveraging skilled and knowledgeable human resources is crucial for a more resilient system.

I5.0 focuses more on mass customization and offers a structure in which people will guide robots (Maddikunta et al., 2022). For this reason, it is stated that Industry 5.0 adds more value to businesses and increases customer satisfaction (Javaid & Haleem, 2020). A key difference between Industry 4.0 and Industry 5.0 regarding product customization is that

Industry 5.0 prioritizes achieving the utmost precision in production. While Industry 4.0 focuses more on output and efficiency, Industry 5.0 also focuses on more customization and flexibility in production processes. Industry 5.0 has the flexibility to offer personalized products thanks to advanced machines and automation (Xu et al., 2021). Another major contribution is its potential to produce higher-quality products. The contribution of Industry 5.0 to the production of high-quality products is based on the combined use of smart machines and human expertise. Machines handling tasks that demand power, difficulty, and monotony can improve production quality, while humans can be entrusted with tasks requiring critical thinking (Maddikunta et al., 2022). Industry 5.0 focuses on increasing efficiency in many aspects, and it also reduces operational costs with its applications (Sharma et al., 2022).

One of the crucial fields of research in I5.0 is related to technologies. Although many of these technologies are used in current production periods, they are also used for some reasons. Robot technology comes first among these technologies. Robots, which use more advanced technologies with the development of CPS, are one of the most significant tools for Industry 5.0. Robot technology is a CPS. In previous industrial eras, robots were extensively used, particularly in tasks requiring heavy labour such as carrying loads, painting, and pressing. Robot cyber-physical system is centred around collaborating with employees and leveraging their cognitive abilities. The ability of robots to undertake physically demanding tasks is of great importance for the health and safety of workers. Due to the many opportunities, the use of collaborative robots that can work alongside operators is becoming more crucial. Robots designed with artificial intelligence for collaboration are commonly referred to as cobots. Koch et al. (2017) define Industry 5.0 as the era of socially smart factories, where cobots interact with humans. Cobots can make production processes faster and more effective. This is a crucial situation that increases productivity in production. Another crucial contribution of cobots is ensuring the flexibility of production lines.

Cobots are equipped with various sensors from a technical perspective. Designing cobots with new hardware compared to traditional robot technology ensures a more advanced CPS in many ways. Cobots are also more reliable compared to classic robots (Simões et al., 2020). Human-robot collaboration requires the cobot to handle and understand human requests with precision and reliability (Jabrane & Bousmah, 2021). Cobots are generally easily programmable and can operate the system with faster adjustments. Therefore, they are considered user-friendly CPS. Additionally, cobots can foresee and intervene in any problems. This impact is crucial for ensuring the safety of workers and eliminating disruptions in the production system.

2. Industry 5.0 Compatibility Obstacles

2.1. Theoretical Background on Obstacles in the Industry 5.0 Process

Due to digitalization, factories' use of advanced technologies has become a crucial force for competitiveness. However, while these changes may bring new opportunities, there may also be many difficulties in adapting to this process. Industry 5.0 faces challenges in human-machine collaboration, technology integration, and sustainability (Adel, 2022; Javaid et al., 2020; Leng et al., 2022). Over the past few years, Industry 5.0 has become increasingly popular. In recent years, several studies have explored the challenges of adopting Industry 5.0 (Chauhan et al., 2021; Karmaker et al., 2023; Khanzode et al., 2021; Rajesh, 2023). Although there are some studies, it can be stated that these studies are quite minimal. The studies focused more on the difficulties in technologies than the difficulties encountered in Industry 5.0. Limited research directly addresses I5.0 challenges in production.

Obstacles in Risk Management 5.0, Industry 5.0, and Society 5.0 were examined in terms of technologies such as blockchain, the Internet of Things (IoT), and artificial intelligence (Carayannis et al., 2021). Researchers have focused on the obstacles to these technologies rather than directly discussing the obstacles to Industry 5.0. The obstacles in artificial intelligence technology were determined as "neural network opacity, ensuring data quality, and data security," and the obstacles in blockchain technology were determined as "scalability, energy consumption, transaction costs, and transaction speed." The obstacles in the IoT were determined to be "data security and privacy, energy consumption, massive connectivity of billions of devices, interoperability, and over-the-air firmware updates." Jabrane and Bousmah (2021) conducted a study on training cobots with small data for big data, which they see as a problem in Industry 5.0. The study also discussed challenges in AI for human-robot collaboration. The obstacles were created for deep learning, human-robot interaction, and artificial intelligence technology. Coronado et al. (2022) proposed a framework for human-centred smart environment design, addressing I5.0 challenges. The study focused on quality measurement problems in human-robot interaction applications. The first hurdle was the implementation of accurate, invasive, and offline ergonomic assessment tools that require extensive preparation. The second obstacle was the lack of specialized "human-robot interaction." The third obstacle was the opaque robotic system, and the fourth was poor flow management. Flow obstruction occurs when actions or collaborative activities cannot synchronize with efficiency. Mondal and Wong (2022) focused on several obstacles related to the collaboration of humans and robots. Increasing interest in human-

machine collaborations may bring various challenges in terms of ensuring social participation. Although interacting with robots is expected to be easy, non-verbal communication such as body language, gestures, and nuances in voice and language can be difficult to read easily. Another obstacle was designing mechanisms to integrate robots into societies and work environments without causing competition.

Kaasinen et al. (2022) conducted a study in which they identified the challenges in I5.0 production systems. These barriers were classified as overly shallow or unclear analyses, misuse of technology, misinterpretation of data, failure to allocate appropriate resources, failure to define the clear responsibilities of actors, and resistance from stakeholders. The obstacles were examined only from a conceptual perspective, and no practical implementation was carried out. Battini et al. (2022) studied a flexible workplace model to overcome the challenges of the new technological transformation. Adel (2022) focused on challenges in organizations where robots and humans work together. The study was examined theoretically in line with the relevant subject, and no practical implementation was conducted. Adel mentioned four main difficulties in the study. First, employees need diverse social and technical skills. Programming robots and managing the process may require a high skill level in I5.0. The second obstacle was shown as the fact that customized software in collaborative robots could strain businesses in terms of both time and effort. The third obstacle was the investment requirement. High investments were deemed necessary for both the technologies and the employee training program.

Leng et al. (2022) discussed the challenges of the I5.0 discovery. They examined the relevant topic only theoretically and did not conduct any practical implementation. In the study, system heterogeneity and value-oriented technology transformation were considered as technological obstacles. Research included value orientation, socio-ecological systems (productivity and high investment problems), social value (policies, ethical issues, and moral issues), and social control systems (large amounts of data, compliance with industry standards) in the realm of social challenges. Karmaker et al. (2023) evaluated the obstacles to implementing Industry 5.0 in developing economies. The researchers examined the impacts on the supply chain after the COVID-19 pandemic. Also, they discussed a total of fifteen challenges for this purpose. Some of these were "concern about environmental protection and sustainability", "lack of in-house talent and qualified employees," "insufficient information about disruptive technologies," and "lack of active participation of senior managers,".

Alojaiman (2023) mainly categorized the obstacles in the I5.0 process into four classes. The first was the need for technical skills for employees. Employees take an active role in tasks such as programming and controlling new technologies. Secondly, there was a lack of knowledge about new technologies and many other applications that enable real-time data transfer. Alojaiman stated that this requires both time and dedication. The third obstacle was the need for high investment in technologies and employee training. The final obstacle was the transformation speed. One of the most crucial recent studies is Rajesh's research (2023), which examines the challenges, relationships among these challenges, and their impacts on I5.0. The researcher used Gray Impact Analysis for experts' evaluations to show relationships between criteria. Rajesh implemented the application in the Indian manufacturing industry. There were nine obstacles in the study. They were "social heterogeneity in value," "measurement of environmental and social values," "integration with existing systems," "gaps with skill levels," "data security and privacy," "cost of integration," "regulatory challenges," "ethical challenges," and "managing system complexity."

Musarat et al. (2023) made a general evaluation of published studies on I5.0. Researchers also aimed to draw a path for the advancement of Industry 5.0, especially in the construction industry. They highlighted employees requiring more time and effort with new technologies, the necessity of investing in advanced technologies, and authentication challenges due to device communication. Kumar et al. (2023) conducted a comprehensive study on I5.0 applications, technologies, and challenges. They performed a comprehensive review of the literature on challenges in Industry 5.0. The prominent obstacles were security concerns, privacy issues, scalability, regulatory issues, social issues, a qualified workforce, and technical problems (such as collaborative work and lack of information). Kazancoglu et al. (2023) examined the challenges in the textile. They used a fuzzy decision-making experiment and evaluation laboratory approach to uncover causal interactions between challenges. Five experts evaluated the criteria. They identified fifteen challenges for this change in the textile industry. They were "standardization and legalization of technologies," "interoperability," "digitization of processes," "ineffective change management and resistance to change," "ethics issues," "legislation and certification," "green efforts," "security," "profitability and scalability," "heterogeneity of the system," "transformation of human-centric value-driven technology," "worker training and social values."

2.2. Industry 5.0 Process Key Challenges

Technology alone is not sufficient to strengthen a knowledge-driven culture (Cillo et al., 2022). There are various challenges for human-robot collaboration, artificial intelligence, and subfields of this technology (Jabrane & Bousmah, 2021). Industry 5.0, which relies on human-machine collaboration, may pose various challenges.

2.2.1. Technical and Social Ability of Employees

Industry 4.0's fully automated systems faced challenges due to the need for skilled workers (Longo et al., 2020). Similarly, a crucial problem with the Industry 5.0 systems is having a qualified workforce. It is a big problem that employees do not have certain skills in terms of technical and social aspects (Liu et al., 2020). The workforce's skill gap poses significant challenges to business operations. Workforce cognitive abilities are essential. Industry 5.0 combines human and robot intelligence, simplifying production tasks. A qualified workforce is vital for this transformation process that emphasizes people's abilities.

The employees' experience, working efficiency, cognitive ability, and daily workload are crucial for workforce selection in production systems. In developing countries, recruiting employees adept at utilizing new technologies and engaging in informed decision-making can be challenging. Internal training is crucial for enhancing skills and judgment. Employees need to improve their skills in many aspects of collaborating with robots (Narvaez Rojas et al., 2021).

2.2.2. Transformation Speed

The industrial transformation is a significant phenomenon that affects production systems both technically and socially. It is essential to be capable of responding to change and keep up with it quickly. In today's highly competitive business environment, businesses need to respond rapidly and effectively to changing conditions (Nahavandi, 2019). Completing a rapid and effective change process affects the efficiency and effectiveness of businesses in many ways. Multiple parameters affect the transformation speed of businesses. Kumar et al. (2023) emphasized the importance of insufficient investment hindering the transition to automation for companies in developing countries. Specifically, the limited technology budget emerges as a factor prolonging this process's completion. Additionally, the prolonged duration of training programs aimed at enhancing employees' skills, as mentioned in Section 2.2.1, can also slow down this process.

On the other hand, the transformation speed may slow down due to the environmental impacts of some technologies and concerns among stakeholders (Chauhan et al., 2021). Stakeholders' expectations of producers may extend these processes in unexpected ways. Therefore, it is crucial to reach a common consensus among stakeholders in a production system. One of the factors that slows down the transformation speed is resistance to change. This may be due to the attitude of both top management and employees. Coronado et al. (2022) and Karmaker et al. (2023) stated that this transformation will slow down if businesses extend the preparation time for a new process. The integration of technologies such as deep learning and artificial intelligence may extend trial-and-error times. The prolongation of trial-and-error periods is a significant obstacle to the implementation of Industry 5.0 (Jabrane & Bousmah, 2021).

2.2.3. High Investment Requirements

Industry 5.0 is about integrating new technologies into existing digital technologies. It is anticipated that investment amounts may increase due to the focus on themes such as continuity and durability in this integration process. Businesses perceive investment as a significant problem during transitioning from Industry 4.0 to Industry 5.0 (Paschek et al., 2019). Because using new technologies is crucial to enhancing production and efficiency (George & George, 2020), this often requires substantial investments. Moreover, the training necessary for utilizing new technologies is also linked to significant costs (George & George, 2020; Rajesh, 2023). A significant cost factor is research and development activities. It is known that allocating a larger budget to research and innovation can also enhance the competitiveness of businesses (Doyle-Kent & Kopacek, 2020).

2.2.4. Required Knowledge and Awareness

The difficulty encountered by businesses in developing countries regarding automation is the lack of reliable information (Raj et al., 2020). This situation can be distinctly felt, especially during the acceptance phase of a new technology or system. Understanding the new technologies in real-time data transfer, their usage, and the effects of the technologies is crucial for undergoing an effective adaptation process. Many businesses in developing countries do not have sufficient knowledge about automation and technologies (Stentoft et al., 2021). Limited information on new technologies seriously hinders businesses. Limited information can affect businesses' initiatives to experiment with new systems. On the other hand, a lack of awareness about innovations makes it challenging to adapt to Industry 5.0 (Kumar et al., 2023). Therefore, businesses with sufficient knowledge and awareness will facilitate the implementation.

2.2.5. Integration

In Industry 5.0, integration is the effective incorporation of human-centric technologies and systems into existing manufacturing facilities. Adapting to Industry 5.0 requires having a pre-existing technological infrastructure established in Industry 4.0. An effective integration process is required for businesses to incorporate new technologies into their systems and make them durable and sustainable. The Industry 5.0 production paradigm will require the coordinated operation of the entire system as it focuses on mass customization (Leng, 2022). Hence, Industry 5.0 technologies must

harmonize seamlessly with one another. However, it is challenging for businesses to adopt a human-centric approach and ensure sustainability and resilience (Sanchez et al., 2020).

2.2.6. Integration

The shift from machine-to-machine integration in I4.0 to human-to-machine integration in I5.0 is changing how people work and interact (Musarat et al., 2023). The focus on production has turned to reducing the workforce in recent years. Nowadays, the focus is shifting to human-centredness. This transformation is challenging for industries. Adapting to task changes in systems based on human-robot cooperation is necessary for efficient and effective production management. In Industry 5.0, coordinated cooperation between humans and machines is very significant. Businesses promoting collaboration and adaptability demonstrate a greater likelihood of success, as they can more effectively utilize the skills and knowledge of their workforce (Müller, 2020). Businesses that encourage collaboration appear to have a higher probability of success because they can better utilize the talents of their employees (Müller, 2020). If robots cannot be adapted to work together with humans, complexity may occur in the facility, and this may create risks (Leng, 2022).

Design challenges related to mutual dependence and teamwork arise in human-robot collaboration (Ma et al., 2018). When teamwork is considered, each unit in the team will need to act synchronously in situations such as communication and coordination. Therefore, when teams encounter unexpected obstacles, they must collaborate at a high level to reach the same goal (Musarat et al., 2023). It does not seem easy to demonstrate this effect in new intelligent systems. Employees may struggle to predict robot behavior, while robots may find it difficult to understand employee emotions and intentions (Kaasinen et al., 2022).

2.2.7. Big Data Management

In today's use of technology, manufacturers have difficulty managing big data sets. Many I5.0 applications are knowledge-based, and integrating new technologies into existing systems generates large amounts of data. For example, deep learning used to learn a task in an organization requires big data. In deep learning, digital representations must closely mirror reality to ensure consistent understanding across individuals and systems. Data collection, along with the exponentially growing learning curve due to problem complexity, is crucial (Jabrane & Bousmah, 2021). Specialized algorithms support data generation and information exchange for technologies requiring different technical assistance (Rajesh, 2023).

2.2.8. System Security and Privacy

Data security, network security, and system security are crucial factors for the effective implementation of Industry 5.0. They are critical elements for the sustainability and resilience of businesses as well as the effective adaptation of I5.0. Since the fourth industrial revolution, the increased use of digital technologies has made storage and data management more difficult. Big data generation and sharing can increase data security threats. Data resulting from interactions with human robots can become a potential target of cyberattacks. Enterprises that use information-based technology should have robust security systems. If data stores are not fortified, cyberattacks can easily capture system data. Therefore, the system must be resilient to all threats.

2.2.9. Social (Value and Ethical) Concerns

In the human-centred design of smart factories, the values and ethical issues of technology engineering should be prioritized (Longo et al., 2020). In the human-centred design of smart factories, it is essential for technology engineering to prioritize values and ethical issues. Due to the direct relevance of these issues to social sustainability, steps in this direction are expected from I5.0. Businesses must identify bottlenecks both socially and ethically (Kumar et al., 2023). However, measuring social value production creates pressure on businesses (Leng, 2022b). In Industry 5.0, it is crucial to arrange the workplace ergonomically.

One of the social issues is protecting the health of both employees and society. While robots perform physically demanding tasks, employees can work in more ergonomic conditions, improving quality of life. On the other hand, it is crucial for social value that production does not hurt public health. A concern about changing production roles is societal employment. The uncertainty on this issue is putting pressure on employees. At the same time, the need for a skilled workforce in Industry 5.0 raises ethical considerations for others (Narvaez Rojas et al., 2021). Due to the need for a qualified workforce, some remedial work should be undertaken to ensure that employees can work comfortably and safely. Job rotations and cross-training may be supportive, depending on the employees' capabilities. A concern about changing production roles is societal employment (Leng et al., 2022).

2.2.10. Environmental Concerns

In developing countries, there may be a need to strike a balance between economic growth and environmental well-being. The ecological impacts of production should not be overlooked alongside economically driven factors. Industry

5.0's sustainability expectations require businesses to prioritize environmental issues. Measuring environmental values is perceived as highly complex and challenging, much like the difficulty in measuring social values in these systems. Despite the increase in sustainability-related research in recent times, numerous systems have been developed. However, establishing a universal standard for measuring environmental values is challenging (Rajesh, 2023). This situation has the potential to pressure businesses into adopting sustainable production methods.

The environmental concerns of businesses may vary depending on the technologies. A major concern in implementing I5.0 is the increased energy load from IoT technologies (Taneja et al., 2023). Wireless networks, human-robot collaboration, and advanced automation in smart manufacturing directly impact energy consumption. On the other hand, balancing workloads (Zaplana et al., 2020) and optimizing movements also affect energy consumption. Therefore, routing should be planned to minimize unit movement within the production facility.

3. Research Method: IVIF-AHP

Many decision-making situations involve uncertainty, where the exact knowledge of factors such as decisions, objectives, constraints, and possible actions is not known (Bellman & Zadeh, 1970). Zadeh (1965) initially developed a fuzzy set theory to tackle this uncertainty problem. The fuzzy set theory provides a mathematical way to handle uncertainty. In particular, converting linguistic terms into fuzzy numbers can be beneficial in overcoming uncertainties involved in the linguistic prediction process (Wu & Lee, 2007). The values of linguistic variables are not numeric but involve linguistic terms (Zadeh, 1975). In this study, the presence of various uncertainties necessitated the use of fuzzy sets to address the problem.

To achieve this goal, interval-valued intuitionistic fuzzy (IVIF) sets were utilized for linguistic expressions gathered from expert interviews. Certainly, here's a revised version. Atanassov developed the concept of IVIF in 1986. The method proves to be an effective tool for managing uncertain situations. Intuitionistic fuzzy sets consider membership and non-membership values to define any x in X , ensuring that the sum of membership and non-membership is ≤ 1 . In the continuation of the study, IVIF sets were amalgamated with the Analytic Hierarchy Process (AHP) to determine the final weight values of the criteria. Because AHP alone cannot offer effective solutions to address uncertainties in the subjective judgments of experts, the use of fuzzy set theory can alleviate this disadvantage.

IVIF-AHP Method Steps:

Stage 1: Each decision-maker compares the decision criteria pairwise according to the linguistic terms in Table 1.

Table 1. Linguistic Scale and its Corresponding IVIF

Linguistic Terms	Membership and non-membership values
Certainly Low (CL)	([0.10, 0.25], [0.65, 0.75])
Very Low (VL)	([0.15, 0.30], [0.60, 0.70])
Low (L)	([0.20, 0.35], [0.55, 0.65])
Below Medium (BM)	([0.25, 0.40], [0.50, 0.60])
Exactly Equal (EE)	([0.50, 0.50], [0.50, 0.50])
Above Medium (AM)	([0.50, 0.60], [0.25, 0.40])
High (H)	[0.55, 0.65], [0.20, 0.35])
Very High (VH)	([0.60, 0.70], [0.15, 0.30])
Certainly High (CH)	([0.65, 0.75], [0.10, 0.25])

Stage 2: Linguistic evaluations regarding the criteria are transformed into IVIFS using the scale in Table 1.

Stage 3: At this stage, the consistency of experts' assessments should be checked (Kahraman et al., 2018).

Λ_{max} is the maximum eigenvalue of the matrix, and n is the number of criteria. Its calculation is as follows:

$$\Lambda_{max} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{\sum_j a_{ij} w_j}{w_i} \quad (1)$$

$$CI = \frac{\Lambda_{max} - n}{n - 1} \quad (2)$$

Table 2. Random Index (RI) Values

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
0.00	0.00	0.58	0.90	1.12	1.24	1.32	1.41	1.45	1.49

Source: Saaty (1994)

Then, the RI value is decided by looking at Table 2 and CR is calculated (Solangi et al. 2019):

$$CR = \frac{CI}{RI} \quad (3)$$

Stage 4: The pairwise comparison matrices obtained separately for decision-makers are combined (Ayyildiz, 2023, Dogan et al., 2020). Thus, the "aggregated pairwise comparison matrix" is obtained. At this point, the importance of experts is also recognized. If no weights are assigned, each expert is considered to have equal importance.

Let $\tilde{a}_j = ([a_j, b_j], [c_j, d_j])$ $j = (1, 2, \dots, n)$ be a collection of IVIFNs.

Interval-valued intuitionistic fuzzy weighted averaging is that: (Xu, 2010)

$$IIFWA_w(\tilde{a}_1, \tilde{a}_2, \dots, \tilde{a}_n) = w_1 * \tilde{a}_1 \otimes w_2 * \tilde{a}_2 \otimes w_3 * \tilde{a}_3 \otimes \dots \otimes w_n * \tilde{a}_n \quad w_j > 0,$$

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1 \quad (4)$$

$$IIFWA_w(\tilde{a}_1, \dots, \tilde{a}_n) = ([1 - \prod_{i=1}^n (1 - a_i)^{w_i}, 1 - \prod_{i=1}^n (1 - b_i)^{w_i}], [(\prod_{i=1}^n (c_i)^{w_i}), (\prod_{i=1}^n (d_i)^{w_i})]) \quad (5)$$

These combined decision matrices ($\tilde{R}_g$) are obtained after the application of these equalities (Ayyildiz, 2023; Dogan et al., 2020; Kahraman et al., 2018).

$$\tilde{R}_g = \begin{pmatrix} [\mu_{g11}^-, \mu_{g11}^+], [v_{g11}^-, v_{g11}^+] & \cdots & [\mu_{g1n}^-, \mu_{g1n}^+], [v_{g1n}^-, v_{g1n}^+] \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ [\mu_{gn1}^-, \mu_{gn1}^+], [v_{gn1}^-, v_{gn1}^+] & \cdots & [\mu_{gnn}^-, \mu_{gnn}^+], [v_{gnn}^-, v_{gnn}^+] \end{pmatrix} \quad (6)$$

Stage 5: The score judgment matrix ($\tilde{S}$) is formed using Equation (7).

$$\tilde{S} = \begin{pmatrix} [\mu_{g11}^- - v_{g11}^+], [\mu_{g11}^+ - v_{g11}^-] & \cdots & [\mu_{g1n}^- - v_{g1n}^+], [\mu_{g1n}^+ - v_{g1n}^-] \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ [\mu_{gn1}^- - v_{gn1}^+], [\mu_{gn1}^+ - v_{gn1}^-] & \cdots & [\mu_{gnn}^- - v_{gnn}^+], [\mu_{gnn}^+ - v_{gnn}^-] \end{pmatrix} \quad (7)$$

Stage 6: The interval exponential matrix ($\tilde{A}$) is calculated as Equation (8).

$$\tilde{A} = \begin{pmatrix} [e^{(\mu_{g11}^- - v_{g11}^+)}, [e^{(\mu_{g11}^+ - v_{g11}^-)}] & \cdots & [e^{(\mu_{g1n}^- - v_{g1n}^+)}, [e^{(\mu_{g1n}^+ - v_{g1n}^-)}] \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ [e^{(\mu_{gn1}^- - v_{gn1}^+)}, [e^{(\mu_{gn1}^+ - v_{gn1}^-)}] & \cdots & [e^{(\mu_{gnn}^- - v_{gnn}^+)}, [e^{(\mu_{gnn}^+ - v_{gnn}^-)}] \end{pmatrix}$$

$$\tilde{A} = \begin{pmatrix} [a_{11}^-, a_{11}^+] & \cdots & [a_{1n}^-, a_{1n}^+] \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ [a_{n1}^-, a_{n1}^+] & \cdots & [a_{nn}^-, a_{nn}^+] \end{pmatrix} \quad (8)$$

Stage 7: The priority vector ($\tilde{w}$) is calculated for each criterion using Equation (9).

$$\tilde{w}_i = \left[\frac{\sum_{j=1}^n a_{ij}^-}{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n a_{ij}^+}, \frac{\sum_{j=1}^n a_{ij}^+}{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n a_{ij}^-} \right] = [w_i^-, w_i^+], i = 1, 2, \dots, n \quad (9)$$

Stage 8: Possibility degree matrices are obtained using Equations (10) and (11):

$$P(\tilde{w}_i > \tilde{w}_j) = p_{ij} = \frac{\max(0, w_i^+ - w_j^-) - \max(0, w_i^- - w_j^+)}{(w_i^+ - w_i^-) + (w_j^+ - w_j^-)} \quad (10)$$

$$P(\tilde{w}_j > \tilde{w}_i) = p_{ij} = \frac{\max(0, w_j^+ - w_i^-) - \max(0, w_j^- - w_i^+)}{(w_i^+ - w_i^-) + (w_j^+ - w_j^-)} \quad (11)$$

Stage 9: Possibility degrees of criteria are prioritized using Equation (12).

$$w_i = \frac{\sum_{j=1}^n p_{ij} - 1}{n} + 0.5 \quad (12)$$

Stage 10: The weights of each criterion are normalized using Equation (13).

$$w_i^T = \frac{w_i}{\sum_{j=1}^n w_j} \quad (13)$$

4. Real-World Application

This section aims to analyze the potential challenges that an actual manufacturing operation may encounter. The goal is to identify obstacles and assess their respective impact levels on the adaptation process. This case study occurred in the automotive sector. Because this sector is one of the most crucial economies in many developing countries.

4.1. Selection of Criteria

Criteria selection began with a comprehensive literature review to identify the most used criteria. Based on these criteria, the criteria that should be included in the study were determined. Subsequently, one-on-one interviews were conducted with five experts from the automotive sector to evaluate these criteria. However, after their assessments, the experts revised some of the criteria, and the study commenced with a total of ten criteria.

These criteria are used in the study: “technical and social ability of employees,” “transformation speed,” “high investment requirement,” “required knowledge and awareness,” “integration,” “human-robot interoperability,” “big data management,” “system security and privacy,” “social (value and ethical) concerns,” and “environmental concerns.” Each of these criteria is detailed in Section 3.2. Table 3 lists obstacles identified from literature reviews and expert opinions, along with studies referencing all criteria. Researchers prepared the referenced studies on Industry 5.0 or its obstacles.

Table 3. Industry 5.0 Challenges and Their Resources

Code	Criteria	References
C ₁	Technical and Social Ability of Employees	Adel (2022), Battini et al. (2022), Cillo et al. (2022), Grabowska et al. (2022), Karmaker et al. (2023), Kumar et al. (2023), Musarat et al. (2023), Narvaez Rojas et al. (2021), Rajesh (2023); Kazancoglu et al. (2023)
C ₂	Transformation Speed	Adel (2022), Alojaiman (2023), Coronado et al. (2022), Jabrane & Bousmah (2021), Karmaker et al. (2023), Mondal & Wong (2022), Kazancoglu et al. (2023)
C ₃	High Investment Requirement	Adel (2022), Alojaiman (2023), Karmaker et al. (2023), Musarat et al. (2023), Rajesh (2023), Sharma et al. (2022)
C ₄	Required Knowledge and Awareness	Alojaiman (2023), Karmaker et al. (2023), Kumar et al. (2023), Leng, (2022)
C ₅	Integration	Aslam et al. (2020), Rajesh (2023)
C ₆	Human-Robot Interoperability	Carayannis et al., (2021), Cillo et al. (2022), Coronado et al. (2022), Karmaker et al. (2023), Kazancoglu et al. (2023), Kumar et al. (2023), Mondal and Wong, (2022), Rajesh (2023), Sharma et al. (2022)
C ₇	Big Data Management	Coronado et al. (2022), Kaasinen et al. (2022), Karmaker et al. (2023)
C ₈	System Security and Privacy	Adel (2022), Coronado et al. (2022), Karmaker et al. (2023), Kazancoglu et al. (2023), Kumar et al. (2023), Leng et al. (2022), Musarat et al. (2023), Rajesh (2023)
C ₉	Social (Value and Ethics) Concerns	Kazancoglu et al. (2023), Longo et al. (2020), Leng et al. (2022), Musarat et al. (2023), Rajesh (2023)
C ₁₀	Environmental Concerns	Carayannis et al. (2021), Taneja et al. (2023), Rajesh (2023)

4.2. Decision-Makers' Choice

The selection of decision-makers can be described as purposive sampling due to the collection of qualitative data. These experts, with over ten years of professional experience, are actively involved in Turkey's automotive industry. Mixed expertise was preferred to achieve unbiased results regarding the research. Therefore, a careful approach was adopted in the selection of experts. These experts took on roles in projects related to new technological initiatives, depending on the adoption of Industry 4.0 applications in the factories. Furthermore, they are interested in sustainability, the circular economy, and new production technologies. Table 4 includes the job descriptions and experiences of the participants.

Table 4. Profiles of Experts

Expert's Code	Job Description	Total Experience
E ₁	Production Manager	11 years
E ₂	Business Analyst	14 years
E ₃	Project Manager	12 years
E ₄	Research and Development Manager	10 years
E ₅	General Manager	17 years

4.3. Determination of Criteria Weights Using the IVIF-AHP Method

In this study, the IVIF-AHP method was used to determine the weights of the ten criteria. To compute the weights of the criteria through the IVIF-AHP method, the following steps were pursued:

Stage 1: Each decision-maker compared the criteria pairwise using the linguistic variables in Table 5.

Table 5. Pairwise Comparisons of the Criteria

E ₁	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉	C ₁₀
C ₁	EE	BM	BM	AM	BM	AM	H	VH	H	VH
C ₂	-	EE	BM	H	BM	AM	VH	VH	H	CH
C ₃	-	-	EE	H	EE	H	VH	CH	VH	CH
C ₄	-	-	-	EE	L	AM	AM	H	AM	VH
C ₅	-	-	-	-	EE	H	VH	CH	VH	CH
C ₆	-	-	-	-	-	EE	H	H	AM	VH
C ₇	-	-	-	-	-	-	EE	AM	BM	H
C ₈	-	-	-	-	-	-	-	EE	BM	AM
C ₉	-	-	-	-	-	-	-	-	EE	H
C ₁₀	-	-	-	-	-	-	-	-	-	EE

E ₂	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉	C ₁₀
C ₁	EE	BM	L	AM	BM	AM	H	VH	H	VH
C ₂	-	EE	BM	H	EE	AM	H	CH	VM	CH
C ₃	-	-	EE	VH	AM	H	H	CH	VH	CH
C ₄	-	-	-	EE	L	BM	AM	H	AM	VH
C ₅	-	-	-	-	EE	AM	H	CH	VH	CH
C ₆	-	-	-	-	-	EE	AM	H	H	VH
C ₇	-	-	-	-	-	-	EE	AM	AM	H
C ₈	-	-	-	-	-	-	-	EE	BM	AM
C ₉	-	-	-	-	-	-	-	-	EE	AM
C ₁₀	-	-	-	-	-	-	-	-	-	EE

E ₃	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉	C ₁₀
C ₁	EE	BM	L	AM	BM	EE	H	AM	AM	VH
C ₂	-	EE	BM	H	AM	AM	VH	H	H	CH
C ₃	-	-	EE	VH	AM	H	CH	VH	VH	CH
C ₄	-	-	-	EE	L	BM	H	AM	AM	VH
C ₅	-	-	-	-	EE	AM	VH	H	H	VH
C ₆	-	-	-	-	-	EE	H	AM	AM	VH
C ₇	-	-	-	-	-	-	EE	BM	BM	AM
C ₈	-	-	-	-	-	-	-	EE	EE	H
C ₉	-	-	-	-	-	-	-	-	EE	H
C ₁₀	-	-	-	-	-	-	-	-	-	EE

E ₄	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉	C ₁₀
C ₁	EE	AM	BM	H	BM	AM	H	H	AM	VH
C ₂	-	EE	L	H	BM	AM	H	H	AM	VH
C ₃	-	-	EE	VH	AM	H	VH	VH	H	CH
C ₄	-	-	-	EE	VL	BM	AM	AM	BM	H
C ₅	-	-	-	-	EE	H	VH	VH	H	CH

C ₆	-	-	-	-	-	EE	AM	AM	EE	H
C ₇	-	-	-	-	-	-	EE	EE	BM	AM
C ₈	-	-	-	-	-	-	-	EE	BM	AM
C ₉	-	-	-	-	-	-	-	-	EE	H
C ₁₀	-	-	-	-	-	-	-	-	-	EE

E ₅	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉	C ₁₀
C ₁	EE	BM	L	AM	BM	AM	H	H	AM	VH
C ₂	-	EE	BM	H	EE	AM	VH	H	AM	CH
C ₃	-	-	EE	VH	AM	H	CH	VH	H	CH
C ₄	-	-	-	EE	L	BM	AM	AM	BM	H
C ₅	-	-	-	-	EE	AM	VH	H	AM	CH
C ₆	-	-	-	-	-	EE	H	H	AM	VH
C ₇	-	-	-	-	-	-	EE	BM	L	AM
C ₈	-	-	-	-	-	-	-	EE	BM	H
C ₉	-	-	-	-	-	-	-	-	EE	H
C ₁₀	-	-	-	-	-	-	-	-	-	EE

Stages 2 & 3: Firstly, in this stage, the scale and linguistic expressions in Table 1 were transformed into IVIF sets. Subsequently, a consistency analysis was conducted to ensure the reliability of the obtained results. For this purpose, Equality (1), (2), and (3) were applied. Table 6 presents consistency ratios for each expert's evaluations.

Table 6. Consistency Ratios

	CI	CR
E ₁	0.125	0.083
E ₂	0.146	0.098
E ₃	0.146	0.098
E ₄	0.133	0.089
E ₅	0.132	0.088

The consistency ratios of the assessments made by the five decision-makers regarding the criteria are below the upper limit of 0.1. Therefore, the evaluations are considered consistent.

Stage 4: The pairwise comparison matrices, separately created for each of the five decision-makers, were combined. The experts' weight was the same. The aggregated pairwise matrix (see Table 7) was formed using Equation 4, Equation 5, and Equation 6.

Table 7. Aggregated Pairwise Comparison Matrix

0	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅
C ₁	([0.50,0.50],[0.50,0.50])	([0.31,0.45],[0.44,0.55])	([0.22,0.37],[0.53,0.63])	([0.51,0.61],[0.24,0.39])	([0.25,0.40],[0.50,0.60])
C ₂	([0.46,0.57],[0.31,0.43])	([0.50,0.50],[0.50,0.50])	([0.24,0.39],[0.51,0.61])	([0.55,0.65],[0.20,0.35])	([0.41,0.49],[0.44,0.51])
C ₃	([0.53,0.63],[0.22,0.37])	([0.51,0.61],[0.24,0.39])	([0.50,0.50],[0.50,0.50])	([0.59,0.69],[0.16,0.31])	([0.50,0.58],[0.29,0.42])
C ₄	([0.24,0.39],[0.51,0.61])	([0.20,0.35],[0.55,0.65])	([0.16,0.31],[0.59,0.69])	([0.50,0.50],[0.50,0.50])	([0.19,0.34],[0.56,0.66])
C ₅	([0.50,0.60],[0.25,0.40])	([0.46,0.52],[0.38,0.47])	([0.31,0.48],[0.50,0.52])	([0.56,0.66],[0.19,0.34])	([0.50,0.50],[0.50,0.50])
C ₆	([0.31,0.42],[0.52,0.58])	([0.25,0.40],[0.50,0.60])	([0.20,0.35],[0.55,0.65])	([0.46,0.57],[0.29,0.43])	([0.23,0.38],[0.52,0.62])
C ₇	([0.20,0.35],[0.55,0.65])	([0.17,0.32],[0.58,0.68])	([0.14,0.29],[0.61,0.71])	([0.24,0.39],[0.51,0.61])	([0.16,0.31],[0.59,0.69])
C ₈	([0.19,0.34],[0.54,0.66])	([0.17,0.32],[0.57,0.68])	([0.13,0.28],[0.62,0.72])	([0.23,0.38],[0.52,0.62])	([0.15,0.30],[0.60,0.70])
C ₉	([0.23,0.38],[0.52,0.62])	([0.21,0.36],[0.54,0.64])	([0.17,0.32],[0.58,0.68])	([0.36,0.49],[0.38,0.51])	([0.19,0.34],[0.56,0.66])
C ₁₀	([0.15,0.30],[0.60,0.70])	([0.11,0.26],[0.64,0.74])	([0.10,0.25],[0.65,0.75])	([0.17,0.32],[0.58,0.68])	([0.11,0.26],[0.64,0.74])
	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉	C ₁₀
C ₁	([0.50,0.58],[0.29,0.42])	([0.55,0.65],[0.20,0.35])	([0.56,0.66],[0.19,0.34])	([0.52,0.62],[0.23,0.38])	([0.60,0.70],[0.15,0.30])
C ₂	([0.50,0.60],[0.25,0.40])	([0.58,0.68],[0.17,0.32])	([0.58,0.68],[0.16,0.32])	([0.54,0.64],[0.21,0.36])	([0.64,0.74],[0.11,0.26])

C ₃	[[0.55,0.65],[0.20,0.35]]	[[0.61,0.71],[0.14,0.29]]	[[0.62,0.72],[0.13,0.28]]	[[0.58,0.68],[0.17,0.32]]	[[0.65,0.75],[0.10,0.25]]
C ₄	[[0.31,0.45],[0.44,0.55]]	[[0.51,0.61],[0.24,0.39]]	[[0.52,0.62],[0.23,0.38]]	[[0.41,0.53],[0.33,0.47]]	[[0.58,0.68],[0.17,0.32]]
C ₅	[[0.52,0.62],[0.23,0.38]]	[[0.62,0.69],[0.16,0.31]]	[[0.60,0.70],[0.14,0.30]]	[[0.56,0.66],[0.19,0.34]]	[[0.64,0.74],[0.11,0.26]]
C ₆	[[0.50,0.50],[0.50,0.50]]	[[0.53,0.63],[0.22,0.37]]	[[0.53,0.63],[0.22,0.37]]	[[0.51,0.59],[0.27,0.41]]	[[0.59,0.69],[0.16,0.31]]
C ₇	[[0.22,0.37],[0.53,0.63]]	[[0.50,0.50],[0.50,0.50]]	[[0.41,0.51],[0.38,0.49]]	[[0.30,0.44],[0.44,0.56]]	[[0.52,0.62],[0.23,0.38]]
C ₈	[[0.22,0.37],[0.53,0.63]]	[[0.41,0.51],[0.38,0.49]]	[[0.50,0.50],[0.50,0.50]]	[[0.31,0.42],[0.50,0.58]]	[[0.53,0.63],[0.22,0.37]]
C ₉	[[0.30,0.41],[0.51,0.59]]	[[0.47,0.58],[0.27,0.42]]	[[0.50,0.58],[0.29,0.42]]	[[0.50,0.50],[0.50,0.50]]	[[0.54,0.64],[0.21,0.36]]
C ₁₀	[[0.16,0.31],[0.59,0.69]]	[[0.23,0.38],[0.52,0.62]]	[[0.23,0.38],[0.52,0.62]]	[[0.21,0.36],[0.54,0.64]]	[[0.50,0.50],[0.50,0.50]]

For example, the value of $[[0.31,0.45],[0.44,0.55]]$ that is remarked in bold numbers in Table 4 illustrates the importance of C₁ (Technical and Social Ability of Employees) according to C₂ (Transformation Speed).

$$1 - (\sqrt[5]{(1 - 0.25) * (1 - 0.25) * (1 - 0.25) * (1 - 0.50) * (1 - 0.25)}) = 0.31$$

$$1 - (\sqrt[5]{(1 - 0.40) * (1 - 0.40) * (1 - 0.40) * (1 - 0.60) * (1 - 0.40)}) = 0.45$$

$$\sqrt[5]{(0.60) * (0.60) * (0.60) * (0.40) * (0.60)} = 0.44$$

$$\sqrt[5]{(0.50) * (0.50) * (0.50) * (0.25) * (0.50)} = 0.55$$

Stage 5 & 6: Score judgment matrix ($\tilde{S}$) was formed using Equation (7), and then interval exponential matrix ($\tilde{A}$) was calculated as Equation (8). $\tilde{A}$ was formed as given in Table 8.

Table 8. Interval Exponential Matrix

	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉	C ₁₀
C ₁	[1,1]	[0.79,1.01]	[0.66,0.85]	[1.13,1.45]	[0.70,0.90]	[1.08,1.34]	[1.22,1.57]	[1.25,1.60]	[1.15,1.48]	[1.35,1.73]
C ₂	[1.03,1.30]	[1,1]	[0.69,0.89]	[1.22,1.57]	[0.90,1.05]	[1.11,1.42]	[1.30,1.67]	[1.30,1.68]	[1.20,1.54]	[1.46,1.88]
C ₃	[1.17,1.51]	[1.13,1.45]	[1,1]	[1.32,1.70]	[1.08,1.34]	[1.22,1.57]	[1.38,1.77]	[1.40,1.80]	[1.30,1.67]	[1.49,1.92]
C ₄	[0.69,0.89]	[0.64,0.82]	[0.59,0.76]	[1,1]	[0.63,0.80]	[0.79,1.01]	[1.13,1.45]	[1.15,1.48]	[0.94,1.22]	[1.30,1.67]
C ₅	[1.11,1.42]	[0.99,1.15]	[0.81,0.98]	[1.25,1.60]	[1,1]	[1.15,1.48]	[1.36,1.70]	[1.35,1.75]	[1.25,1.60]	[1.46,1.88]
C ₆	[0.76,0.90]	[0.70,0.90]	[0.64,0.82]	[1.03,1.32]	[0.68,0.87]	[1,1]	[1.17,1.51]	[1.17,1.51]	[1.11,1.38]	[1.32,1.70]
C ₇	[0.64,0.82]	[0.60,0.70]	[0.57,0.73]	[0.69,0.89]	[0.59,0.76]	[0.66,0.85]	[1,1]	[0.92,1.14]	[0.77,1.00]	[1.15,1.48]
C ₈	[0.63,0.82]	[0.60,0.70]	[0.55,0.71]	[0.68,0.87]	[0.58,0.74]	[0.66,0.85]	[0.92,1.14]	[1,1]	[0.76,0.92]	[1.17,1.51]
C ₉	[0.68,0.87]	[0.72,0.84]	[0.60,0.77]	[0.86,1.12]	[0.63,0.80]	[0.75,0.90]	[1.05,1.36]	[1.08,1.34]	[1,1]	[1.20,1.54]
C ₁₀	[0.58,0.74]	[0.53,0.68]	[0.52,0.67]	[0.60,0.77]	[0.53,0.68]	[0.59,0.76]	[0.68,0.87]	[0.68,0.87]	[0.65,0.84]	[1,1]

For example, the interval exponential value of C₁ according to C₂ is [0.79, 1.01]. This value was calculated using Equation (8) as $[e^{(0.31-0.55)}, e^{(0.45-0.44)}]$.

Stage 7: Priority vectors ($\tilde{w}$) were calculated for each criterion using Equation (9). The calculated priority vectors ($\tilde{w}$) of the ten criteria are in Table 9.

Table 9. Priority Vectors

Criteria	Priority
C ₁	[0.088,0.139]
C ₂	[0.096,0.150]
C ₃	[0.106,0.200]
C ₄	[0.076,0.119]
C ₅	[0.100,0.156]
C ₆	[0.082,0.128]
C ₇	[0.065,0.100]
C ₈	[0.064,0.099]
C ₉	[0.073,0.113]
C ₁₀	[0.054,0.084]

For example, the priority vector of C₁ is [0.088,0.139]. This value was calculated using Equation (9) as $[\frac{10.33}{117.28}, \frac{12.93}{93.26}]$.

Stage 8, 9, and 10: Firstly, possibility degree matrices were obtained using Equation (10) or (11). Secondly, the unnormalized weights were calculated using Equation (12), and then the weights were normalized using Equation (13). Weight values for all criteria are in Table 10.

Table 10. Global Weights of the Criteria

	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉	C ₁₀	w _i	W _i ^T
C ₁	0.5	0.41	0.23	0.67	0.36	0.59	0.86	0.87	0.73	1.0	1.022	0.113
C ₂	0.59	0.5	0.30	0.76	0.45	0.68	0.96	0.97	0.82	1.0	1.103	0.122
C ₃	0.77	0.70	0.5	0.91	0.67	0.84	1.0	1.0	0.95	1.0	1.234	0.137
C ₄	0.33	0.24	0.09	0.5	0.19	0.42	0.69	1.0	0.55	0.89	0.890	0.099
C ₅	0.64	0.55	0.33	0.81	0.5	0.73	1.0	1.0	0.86	1.0	1.142	0.127
C ₆	0.41	0.32	0.16	0.58	0.27	0.5	0.78	0.79	0.64	0.97	0.942	0.105
C ₇	0.14	0.04	0	0.31	0	0.22	0.5	0.01	0.36	0.71	0.629	0.070
C ₈	0.13	0.03	0	0	0	0.21	0.99	0.5	0.35	0.69	0.690	0.077
C ₉	0.27	0.18	0.05	0.45	0.14	0.36	0.64	0.65	0.5	0.84	0.808	0.090
C ₁₀	0	0	0	0.11	0	0.03	0.29	0.31	0.16	0.5	0.540	0.060

Following the steps of the proposed method, the weights of the criteria were calculated as 0.113, 0.122, 0.137, 0.099, 0.127, 0.105, 0.070, 0.077, 0.090, and 0.160 (see Table 10).

According to the results in Table 7, criterion C₃ (high investment requirement) has the highest weight with a value of 0.137. This indicates that the most prioritized criterion for businesses implementing Industry 5.0 is to have the necessary investment. The second priority criterion is C₅ with a value of 0.127, and the criterion ranked as the third priority is C₂ with a value of 0.122. This result indicates that in the process of adapting to I5.0, the most significant constraints after having the necessary investment are integration and the speed of change. On the other hand, the criterion with the lowest weight is C₁₀ with a value of 0.06. Environmental concerns are identified as the least emphasized issue for manufacturers within the framework of the specified ten criteria.

Conclusions and Discussion

The advancement of CPS and other technologies, global environmental concerns, and economic pressures prompt businesses to adopt Industry 5.0, prioritizing human-centricity, sustainability, and resilience. The lack of focus on social and environmental issues in the fourth industrial revolution is addressed. While these studies have begun to emerge, Industry 4.0 principles have not been fully realized across many sectors and businesses. This transition requires the assessment of different situations in I5.0. Since issues related to I5.0 are newly studied, applications addressing obstacles are scarce. To contribute to the field, this study explored challenges experienced by automotive manufacturers.

The challenges in this direction required special focus. For this reason, it was necessary to work with people with different expertise during the research process. After both a literature review and experts' opinions, ten main challenges were identified, and the application was carried out in the automotive sector in Turkey. The interval-valued intuitionistic fuzzy AHP was used to evaluate the criteria. As far as is known, the interval-valued intuitionistic fuzzy AHP is an approach used for the first time to weigh obstacles in I5.0. This study can contribute to what challenges the automotive supply chain should focus on to successfully adapt to Industry 5.0. It is expected that the study results will assist managers in making strategic decisions by elucidating the hierarchical nature of the challenges. The study's findings can help managers make strategic decisions by explaining the hierarchical status of challenges. Additionally, this study may inform the development of investment strategies and government policies supporting human-centred digitalization of the economy.

The result of the study shows that the high investment requirement (C₃) is the most frequently influential challenge among all criteria. Kumar's study (2023) similarly finds that businesses struggle to adopt human-robot collaboration mechanisms due to financial burdens. Making significant investments in innovation emerges as a crucial necessity to create a globally competitive industry (Doyle-Kent & Kopacek, 2020). It is a fact that businesses need high investments both to provide infrastructure and to carry out research and development. Cobots and other innovative technologies are quite costly. Significant investment is required for collaborative robots equipped with human-machine interfaces that understand human intentions (Sharma et al., 2022). Productivity in production is expected to be maintained or increased with the increase in investment (Adel, 2022; Chauhan et al., 2021). In this respect, businesses need high investments to achieve their goals.

The second of the key challenges of I5.0 is integration (C₅). It is expected that businesses intending to implement Industry 5.0 have already reached a sufficient level in terms of technology and are using Industry 4.0 technologies. However, Industry 5.0's focus on human-machine collaboration, sustainability, and resilience transformation necessitates specific adaptations. Manufacturers perceive integrating new innovative applications seamlessly into the existing system as a challenge in this regard. According to the study, businesses have major concerns about integrating new technologies into their systems, despite having the required investment for technical infrastructure. Effective planning is a primary requirement for businesses to seamlessly integrate technologies, such as blockchain and cobots, into their existing production operations. Companies facing hurdles in adopting new technologies should prioritize efficient utilization of Industry 4.0 technologies. In addition, they must demonstrate an agile approach to addressing these challenges.

The third major challenge is transformation speed (C₂). Because the difficulty in the transformation speed is not an independent criterion, it was recognized as one of the major problems of the process in many studies (Adel, 2022; Alojaiman, 2023; Coronado et al., 2022). The transformation speed for businesses in the face of innovation is a critical factor because this change affects the entire system. For a smooth supply chain operation, employees must be open to change, the technical infrastructure must be established, and they must have sufficient technical knowledge. To transition effectively to I5.0, businesses must embrace change, receive senior management support, and implement it seamlessly without disrupting production. Additionally, the fact that many technologies can lead to significant and fundamental changes may cause apprehension among stakeholders and employees. This uncertainty can slow down change. Kazancoglu et al. (2023) emphasized that businesses should align the value offered by I5.0 with their specific needs and adopt an agile approach to this challenge. Simultaneously, focusing on collaboration among all stakeholders may be necessary for the smooth implementation of a new process.

According to the study findings, the fourth major obstacle is the "technical and social ability of employees." As seen in this study, the lack of a qualified workforce is a major challenge in modern manufacturing systems, as in many other studies (Kazancoglu et al., 2023; Narvaez Rojas et al., 2021). A skilled workforce is essential for utilizing advanced technologies driven by digitalization in Industry 4.0. At the same time, employees must have certain skills and competencies in Industry 5.0 systems based on cooperation between robots and employees. Qualified labour is always a problem in smart production systems. For this reason, workforce training is crucial in addressing the technical and social challenges faced by employees. However, the development of lifelong learning and training programs is one of the challenges encountered by many businesses ((Kazancoglu et al., 2023). In Industry 5.0, it is necessary to apply virtual education to technologies such as artificial intelligence (Leng et al., 2022). The streamlined implementation of virtual training can enhance training activities in numerous aspects. It is necessary to provide comprehensive training to employees in many aspects, such as using technologies, analyzing data, managing processes, and production control. It should be considered crucial in terms of lowering virtual education costs and making education safe (Adel, 2022).

Moreover, "human-robot interoperability" (C₆) is another substantial challenge. Kumar et al. (2023) and Rajesh (2023) reported a similar finding. According to the study's findings, businesses have relatively difficulty adopting the mechanism based on human-robot cooperation in cyber-physical systems. Human-robot interoperability can involve both physical and cognitive interactions, aiming for robots to work with humans in a safe, effective, and efficient manner. As it focuses on strengthening human-machine interaction in the processes, a high level of interoperability is essential. Experts should evaluate all situations related to human-robot collaboration, and the necessary production environment should be set up to ensure responsible operations. In this system based on human-machine cooperation, employees should be provided with advanced technological skills. This harmonious unity affects the competitiveness, sustainability, and economic power of businesses.

Although studies talk about focusing more on the hierarchically most critical challenges, other potential obstacles should also be eliminated. Businesses must have the necessary accurate information about the technologies and processes in this transformation, focus on social ethics and value, ensure system security, manage big data, and consider environmental and social issues. Since Industry 5.0 proposes a human-centred production paradigm, big data management is an effective tool for ensuring the efficient execution of this human-technology-focused process. Considering the possibilities where big data can make production systems more flexible and sustainable, there is a need to investigate the issues related to achieving the human-centred and innovative goals of Industry 5.0. The intense use of technologies such as digitalization, artificial intelligence, and big data in production requires considering certain obstacles in terms of system security. It is recommended that many programs and machines in Industry 5.0 be continuously monitored and updated. Experts need to detect and address potential security vulnerabilities early on. On the other hand, security protocols need to be sufficient. Many security-related issues related to Industry 5.0 should be thoroughly detailed and developed by experts in the field. This is an important field that both academic researchers and industry experts should focus on.

Furthermore, it is significant to consider social and environmental concerns as part of the process, as sustainability is one of the main pillars of Industry 5.0. Social issues, particularly in studies related to sustainability, are often considered less than the other two dimensions. However, since Industry 5.0 adopts a human-centered approach and aims to use technology in collaboration with humans, sustainability is a key foundation. To successfully implement Industry 5.0, it is crucial to provide solutions that, alongside environmental impacts, enhance the quality of life for the workforce, support communities, and address workforce losses. Therefore, additional research in this area is essential to fully realize the potential of Industry 5.0.

Finally, this study has several limitations. Based on these limitations, it may be crucial to offer some suggestions for researchers and practitioners working in the relevant field. In this study, experts from automotive manufacturers played a key role in determining the challenges and collecting data on this subject. The challenges in the process can vary significantly for other sectors, depending on the sector's specific requirements. Therefore, although the findings do not reflect the complete picture of industries around the world, they can provide insight in many ways. The results may be generalizable, especially for similar economies and sectors. However, conducting the application in developing Turkey implies that the findings may not apply to developed countries. For this reason, the results for businesses in different sectors or automotive manufacturers in developed countries are questioned. Another issue is that the criteria in the study are generally related to in-factory management. The study does not include criteria regarding external stakeholders. Future research is recommended to explore how manufacturers engaged in cross-border business will adapt to this transformation and ensure global unity. Finally, other researchers may use various forms of "Multi-Criteria Decision-Making" approaches in terms of method.

References

- Adel, A. (2022). Future of industry 5.0 in society: human-centric solutions, obstacles and prospective research areas. *Journal of Cloud Computing*, 11(1), 1-15. <https://doi.org/10.1186/s13677-022-00314-5>.
- Akundi, A., Euresti, D., Luna, S., Ankobiah, W., Lopes, A. & Edinbarough, I. (2022). State of Industry 5.0-analysis and identification of current research trends. *Appl. Syst. Innov.*, 5, 27. <https://doi.org/10.3390/asi5010027>.
- Alojaiman, B. (2023). Technological modernizations in the Industry 5.0 era: a descriptive analysis and future research directions. *Processes*, 11(5), 1318. <https://doi.org/10.3390/pr11051318>.
- Aslam, F., Aimin, W., Li, M. & Ur Rehman, K. (2020). Innovation in the era of IoT and industry 5.0: absolute innovation management (AIM) framework. *Information*, 11(2), 124. <https://doi.org/10.3390/info11020124>.
- Atanassov, K. (1986). Intuitionistic fuzzy sets. *Fuzzy Sets and Systems*. [https://doi.org/10.1016/S0165-0114\(86\)80034-3](https://doi.org/10.1016/S0165-0114(86)80034-3).
- Ayyildiz, E. (2023). Interval valued intuitionistic fuzzy analytic hierarchy process-based green supply chain resilience evaluation methodology in post COVID-19 era. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(15), 42476-42494.
- Battini, D., Berti, N., Finco, S., Zennaro, I. & Das, A. (2022). Towards Industry 5.0: A multi objective job rotation model for an inclusive workforce. *International Journal of Production Economics*, 250, 108619. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2022.108619>.
- Bellman, R. E. & Zadeh, L.A. (1970). Decision-making in a fuzzy environment. *Management Science*, 17(4), B-141. <https://doi.org/10.1287/mnsc.17.4.B141>
- Ben Youssef, A. & Mejri, I. (2023). Linking digital technologies to sustainability through Industry 5.0: A bibliometric analysis. *Sustainability*, 15(9), 7465. <https://doi.org/10.3390/su15097465>.
- Carayannis, E. G., Christodoulou, K., Christodoulou, P., Chatzichristofis, S. A. & Zinonos, Z. (2021). Known unknowns in an era of technological and viral disruptions—implications for theory, policy, and practice. *Journal of the Knowledge Economy*, 1-24. <https://doi.org/10.1007/s13132-020-00719-0>.
- Chauhan, C., Singh, A. & Luthra, S. (2021). Barriers to industry 4.0 adoption and its performance implications: An empirical investigation of emerging economy. *Journal of Cleaner Production*, 285, 124809. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124809>.
- Cillo, V., Gregori, G. L., Daniele, L. M., Caputo, F. & Bitbol-Saba, N. (2022). Rethinking companies' culture through knowledge management lens during Industry 5.0 transition. *Journal of Knowledge Management*, 26(10), 2485-2498. <https://doi.org/10.1108/JKM-09-2021-0718>.

- Coronado, E., Kiyokawa, T., Ricardez, G. A. G., Ramirez-Alpizar, I. G., Venture, G. & Yamanobe, N. (2022). Evaluating quality in human-robot interaction: A systematic search and classification of performance and human-centered factors, measures and metrics towards an Industry 5.0. *Journal of Manufacturing Systems*, 63, 392-410. <https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2022.04.007>.
- Demir, K. A., Döven, G. & Sezen, B. (2019). Industry 5.0 and human-robot co-working. *Procedia computer Science*, 158, 688-695. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.09.104>.
- Di Nardo, M. & Yu, H. (2021). Special issue: Industry 5.0: The prelude to the sixth industrial revolution. *Applied System Innovation*, 4(3), 45. <https://doi.org/10.3390/asi4030045>.
- Dogan, O., Deveci, M., Canitez, F. & Kahraman, C. (2020). A corridor selection for locating autonomous vehicles using an interval-valued intuitionistic fuzzy AHP and TOPSIS method. *Soft Computing*, 24, 8937-8953. <https://doi.org/10.1007/s00500-019-04421-5>.
- Doyle-Kent, M. & Kopacek, P. (2020). Industry 5.0: is the manufacturing industry on the cusp of a new revolution? *Proceedings of the International Symposium for Production Research 2019*, Springer International Publishing, 432-441. https://doi.org/10.1007/978-3-030-31343-2_38.
- European Commission. (2021). Industry 5.0: A transformative vision for Europe; Policy Paper; European Commission: Brussels, Belgium.
- George, A. S. & George, A. H. (2020). Industrial revolution 5.0: the transformation of the modern manufacturing process to enable man and machine to work hand in hand. *Journal of Seybold Report*, 1533, 9211.
- Gosselin, F., Kchir, S., Acher, G., Keith, F., Lebec, O., Louison, C. & Ameyugo, G. (2022). Robot companion, an intelligent interactive robot coworker for the Industry 5.0. *International Conference on Intelligent Robots and Systems*, 8918-8925. IEEE. <https://doi.org/10.1109/IROS47612.2022.9982004>.
- Grabowska, S., Saniuk, S. & Gajdzik, B. (2022). Industry 5.0: improving humanization and sustainability of Industry 4.0. *Scientometrics*, 127(6), 3117-3144. <https://doi.org/10.1007/s11192-022-04370-1>.
- Huang, S., ang, B., Li, X., Zheng, P., Mourtzis, D. & Wang, L. (2022). Industry 5.0 and Society 5.0-comparison, complementation and co-evolution. *Journal of Manufacturing Systems*, 64, 424-428. <https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2022.07.010>.
- Jabrane, K. & Bousmah, M. (2021). A new approach for training cobots from small amount of data in industry 5.0. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 12(10). <https://doi.org/10.14569/IJACSA.2021.0121070>.
- Javaid, M. & Haleem, A. (2020). Critical components of Industry 5.0 towards a successful adoption in the field of manufacturing. *Journal of Industrial Integration and Management*, 5(3), 327-348. <https://doi.org/10.1142/S2424862220500141>.
- Javaid, M., Haleem, A., Singh, R.P., Haq, M.I.U., Raina, A. & Suman, R. (2020). Industry 5.0: potential applications in COVID-19. *Journal of Industrial Integration and Management*, 5(4), 507-530. <https://doi.org/10.1142/S2424862220500220>.
- Kaasinen, E., Anttila, A. H., Heikkilä, P., Laarni, J., Koskinen, H. & Väättänen, A. (2022). Smooth and resilient human-machine teamwork as an Industry 5.0 design obstacle. *Sustainability*, 14(5), 2773. <https://doi.org/10.3390/su14052773>.
- Kahraman, C., Oztaysi, B., Onar, S.C. & Dogan, O. (2018). Intuitionistic fuzzy originated interval type-2 fuzzy AHP: An application to damless hydroelectric power plants. *Int. J. Anal. Hierarchy Process* 10(2), 266-292. <https://doi.org/10.13033/ijahp.v10i2.538>.
- Katna, R. (2022). Advancement in manufacturing: Industrial Revolution 5.0. *Medicon Engineering Themes*, 2(2), 50-51.
- Kazancoglu, Y., Mangla, S. K., Berberoglu, Y., Lafci, C. & Madaan, J. (2023). Towards Industry 5.0 obstacles for the textile and apparel supply chain for the smart, sustainable, and collaborative industry in emerging economies. *Information Systems Frontiers*, 1-16. <https://doi.org/10.1007/s10796-023-10430-5>.
- Khanzode, A. G., Sarma, P. R. S., Mangla, S. K. & Yuan, H. (2021). Modeling the Industry 4.0 adoption for sustainable production in Micro, Small & Medium Enterprises. *Journal of Cleaner Production*, 279, 123489. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.123489>.

- Koch, P. J., van Amstel, M. K., Dębska, P., Thormann, M. A., Tetzlaff, A. J., Bøgh, S. & Chrysostomou, D. (2017). A skill-based robot co-worker for industrial maintenance tasks. *Procedia Manufacturing*, 11, 83-90. <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2017.07.141>.
- Kumar, U., Kaswan, M. S., Kumar, R., Chaudhary, R., Garza-Reyes, J. A., Rath, R. & Joshi, R. (2023). A systematic review of Industry 5.0 from main aspects to the execution status. *The TQM Journal*, (ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/TQM-06-2023-0183>.
- Lasi, H., Fettke, P., Kemper, H. G., Feld, T. & Hoffmann, M. (2014). Industry 4.0. *Business & Information Systems Engineering*, 6, 239-242. <https://doi.org/10.1007/s12599-014-0334-4>.
- Leng, J., Sha, W., Wang, B., Zheng, P., Zhuang, C., Liu, Q., & Wang, L. (2022). Industry 5.0: prospect and retrospect. *Journal of Manufacturing Systems*, 65, 279-295. <https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2022.09.017>.
- Liu, Y., Yuan, X., Xiong, Z., Kang, J., Wang, X. & Niyato, D. (2020). Federated learning for 6G communications: obstacles, methods, and future directions. *China Communications*, 17(9), 105-118. <https://doi.org/10.23919/JCC.2020.09.009>.
- Longo, F., Padovano, A. & Umbrello, S. (2020). Value-oriented and ethical technology engineering in industry 5.0: a human-centric perspective for the design of the factory of the future, *Applied Sciences*, 10(12), 4182. <https://doi.org/10.3390/app10124182>.
- Ma, L.M., Fong, T., Micire, M.J., Kim, Y.K. & Feigh, K. (2018). Human-robot teaming: concepts and components for design. In *Field and Service Robotics*; Springer: Berlin/Heidelberg, Germany.
- Madsen, D.Ø. & Berg, T. (2021). An exploratory bibliometric analysis of the birth and emergence of Industry 5.0. *Appl. Syst. Innov.*, 4, 87. <https://doi.org/10.3390/asi4040087>.
- Manrique, C. (2019). Industry 4.0 and Society 5.0 by Christian Manrique. Available online: <https://christianmanrique.com/2019/02/14/industry-4-0-and-society-5-0-by-christian-manrique/> (Accessed on 11 September 2023).
- Mondal, S. & Wong, E. (2022). Global-local AI coordinated learning over optical access networks for scalable H2M/R collaborations. *IEEE Network*, 36(2), 124-130. <https://doi.org/10.1109/MNET.003.2100602>.
- Mourtzis, D., Angelopoulos, J., & Panopoulos, N. (2022). A literature review of the obstacles and opportunities of the transition from Industry 4.0 to Society 5.0. *Energies*, 15(17), 6276. <https://doi.org/10.3390/en15176276>.
- Musarat, M.A., Irfan, M., Alaloul, W.S., Maqsoom, A. & Ghufra, M. (2023). A review on the way forward in construction through Industrial Revolution 5.0. *Sustainability*, 15(18), 13862. <https://doi.org/10.3390/su151813862>.
- Müller, J.J.E.C. (2020). Enabling technologies for Industry 5.0. European Commission, 8-10.
- Nahavandi, S. (2019). Industry 5.0-A human-centric solution. *Sustainability*, 11(16), 4371. <https://doi.org/10.3390/su11164371>.
- Narvaez Rojas, C., Alomia Peñafiel, G. A., Loaiza Buitrago, D. F. & Tavera Romero, C.A. (2021). Society 5.0: A Japanese concept for a superintelligent society. *Sustainability*, 13(12), 6567. <https://doi.org/10.3390/su13126567>.
- Paschek, D., Mocan, A. & Draghici, A. (2019). Industry 5.0—The expected impact of next industrial revolution. In *Thriving on future education, industry, business, and Society*, Proceedings of the MakeLearn and TIIM International Conference, Piran, Slovenia (pp. 15-17).
- Rada, M. (2015). Industry 5.0-From virtual to physical. Available online: <https://www.linkedin.com/pulse/industry-50-from-virtual-physical-michael-rada> (Accessed on 27 October 2023).
- Raj, A., Dwivedi, G., Sharma, A., de Sousa Jabbour, A. B. L. & Rajak, S. (2020). Barriers to the adoption of Industry 4.0 technologies in the manufacturing sector: An intercountry comparative perspective. *International J. of Production Economics*, 224, 107546. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2019.107546>.
- Rajesh, R. (2023). Industry 5.0: Analyzing the obstacles in implementation using grey influence analysis. *Journal of Enterprise Information Management*, 36(5), 1349-1371. <https://doi.org/10.1108/JEIM-03-2023-0121>.
- Sanchez, M., Exposito, E. & Aguilar, J. (2020). Industry 4.0: survey from a system integration perspective. *International Journal of Computer Integrated Manufacturing*, 22(10-11), 1017-1041. <https://doi.org/10.1080/0951192X.2020.1775295>.

- Sharma, M., Sehrawat, R., Luthra, S., Daim, T. & Bakry, D. (2022). Moving towards Industry 5.0 in the pharmaceutical manufacturing sector: obstacles and solutions for Germany. *IEEE Transactions on Engineering Management*. <https://doi.org/10.1109/TEM.2022.3143466>.
- Simões, A.C., Soares, A.L. & Barros, A.C. (2020). Factors influencing the intention of managers to adopt collaborative robots (cobots) in manufacturing organizations. *Journal of Engineering and Technology Management*, 57, 101574. <https://doi.org/10.1016/j.jengtecman.2020.101574>.
- Solangi, Y.A., Shah, S.A.A., Zameer, H., Ikram, M. & Saracoglu, B.O. (2019). Assessing the solar PV power project site selection in Pakistan: based on AHP-fuzzy VIKOR approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 30286-30302. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-06172-0>.
- Stentoft, J., Aadsbøll Wickstrøm, K., Philipsen, K. & Haug, A. (2021). Drivers and barriers for Industry 4.0 readiness and practice: empirical evidence from small and medium-sized manufacturers. *Production Planning & Control*, 32(10), 811-828. <https://doi.org/10.1080/09537287.2020.1768318>.
- Taneja, A., Rani, S., Raza, S., Jain, A. & Sefat, S.M. (2023). Energy efficient IRS assisted 6G network for Industry 5.0. *Scientific Reports*, 13(1), 12814. <https://doi.org/10.1038/s41598-023-39974-x>.
- Tropschuh, B., Dillinger, F., Korder, S., Maier, M., Gärtner, Q. & Vernim, S. (2021). Industry 5.0—A Human-centric Approach Approaches for a flexible and human-centered integration and support of employees in the digitalized and interconnected production of the future. *ZWF Zeitschrift fuer Wirtschaftlichen Fabrikbetr*, 116, 387-392. <https://doi.org/10.1515/zwf-2021-0091>.
- Wu, W.W. & Lee, Y.T. (2007). Developing global managers' competencies using the fuzzy DEMATEL method. *Expert Systems with Applications*, 32(2), 499-507. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2005.12.005>.
- Xu, Z. (2010). Choquet integrals of weighted intuitionistic fuzzy information. *Information Sciences*, 180(5), 726-736. <https://doi.org/10.1016/j.ins.2009.11.011>.
- Xu, L.D. (2020). Industry 4.0-Frontiers of fourth industrial revolution. *Systems Research and Behavioral Science*, 37(4), 531-534. <https://doi.org/10.1002/sres.2719>.
- Xu, X., Lu, Y., Vogel-Heuser, B. & Wang, L. (2021). Industry 4.0 and Industry 5.0—Inception, conception and perception. *J. Manuf. Syst.*, 61, 530–535. <https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2021.10.006>.
- Zadeh, L.A. (1965). Fuzzy sets. *Information and Control*, 8(3), 338-353. [https://doi.org/10.1016/S0019-9958\(65\)90241-X](https://doi.org/10.1016/S0019-9958(65)90241-X).
- Zadeh, L.A. (1975). The concept of a linguistic variable and its application to approximate reasoning—I. *Information Sciences*, 8(3), 199-249. [https://doi.org/10.1016/0020-0255\(75\)90036-5](https://doi.org/10.1016/0020-0255(75)90036-5).
- Zaplana, I., Cepolina, E., Faieta, F., Lucia, O., Gagliardi, R., Baizid, K. & Cannella, F. (2020). A novel strategy for balancing the workload of industrial lines based on a genetic algorithm. In 2020 25th IEEE International Conference on Emerging Technologies and Factory Automation (ETFA), 1, 785-792. <https://doi.org/10.1109/ETFA46521.2020.9212038>.
- Zapla., Pham, Q.-V., Prabadevi, B., Deepa, N., Dev, K., Gadekallu, T.R., Ruby, R. & Liyanage, M. (2022). Industry 5.0: A survey on enabling technologies and potential applications. *J. Ind. Inf. Integr.*, 26, 100257. <https://doi.org/10.1016/j.jii.2021.100257>.

Yerel Halkın Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurlarına İlişkin Farkındalığının Belirlenmesi: Balıkesir Örneği¹

Determining the Awareness of Local People Regarding Intangible Cultural Heritage Elements: The Case of Balıkesir

Hayriye Duman², Damla Kütüklü³, Cevdet Avcıkurt⁴

Öz

Yerel halkın somut olmayan kültürel miras unsurlarına yönelik farkındalığının belirlenmesi, bir toplumun kültürel mirasını koruması, yaşatması ve gelecek nesillere aktarması için hayati öneme sahiptir. Bu çalışmanın amacı, Balıkesir'deki yerel halkın somut olmayan kültürel mirasa ilişkin farkındalık düzeylerini ve bu farkındalığın demografik faktörlerle olan ilişkisini incelemektir. Anket yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada, 04 Nisan - 12 Nisan 2024 tarihleri arasında 405 katılımcıdan veriler toplanmıştır. Çalışmanın veri toplama aşamasında, kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Verilerin analizi, SPSS yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçları, cinsiyet, medeni durum, memleket, yaş grubu ve Balıkesir'de yaşama süresi gibi değişkenlerin, somut olmayan kültürel miras farkındalığı üzerinde anlamlı farklılıklara yol açtığını ortaya koymaktadır. Kadınların farkındalık düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğu, evli bireylerin bekârlara kıyasla daha fazla farkındalık sergilediği, Balıkesir'de doğmuş ve büyümüş bireylerin farkındalık düzeylerinin diğer bireylere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, yaş grupları arasında da farklılıklar bulunmuş; orta yaş ve üzeri bireylerin, gençlere kıyasla somut olmayan kültürel mirasın korunmasına daha fazla önem verdikleri tespit edilmiştir. Balıkesir'de uzun süre yaşamış bireylerin farkındalık düzeyleri, daha kısa süreli ikamet edenlere göre daha yüksek bulunmuştur. Bu sonuçlar, somut olmayan kültürel mirasın korunmasında demografik değişkenlerin rolünü vurgulamakta ve kültürel mirasın sürdürülebilirliğini sağlamak için toplumsal farkındalığın artırılmasına yönelik stratejilerin önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Halk, Somut Olmayan Kültürel Miras, Farkındalık, Balıkesir.

Abstract

Determining the awareness of local people regarding intangible cultural heritage elements is of vital importance for a society to protect, preserve and pass on its cultural heritage to future generations. The aim of this study is to examine the awareness levels of local people in Balıkesir regarding intangible cultural heritage and the relationship between this awareness and demographic factors. In the study conducted using the survey method, data were collected from 405 participants between April 04 and April 12, 2024. In the data collection phase of the study, convenience sampling method was used. The data were analyzed using the SPSS program. The research results reveal that variables such as gender, marital status, hometown, age group and duration of residence in Balıkesir lead to significant differences in intangible cultural heritage awareness. It was determined that women's awareness levels were higher than men, married individuals exhibited more awareness compared to singles, and individuals born and raised in Balıkesir had higher awareness levels than other individuals. In addition, differences were found between age groups; it was determined that middle-aged and older individuals gave more importance to the protection of intangible cultural heritage compared to young people. The awareness levels of individuals who have lived in Balıkesir for a long time were found to be higher than those who have resided for a shorter time. These results highlight the role of demographic variables in the protection of intangible cultural heritage and reveal the importance of strategies to raise public awareness to ensure the sustainability of cultural heritage.

Keywords: Local People, Intangible Cultural Heritage, Awareness, Balıkesir.

JEL Codes: M14, Z32, Z39.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Balıkesir Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etik Kurulu'nun 03.04.2024 tarih ve 2024/03 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 07 / 10 / 2024

Accepted: 23 / 05 / 2025

¹Bu çalışma, 18-20 Nisan 2024 tarihleri arasında düzenlenen IV. Ulusal Balıkesir Turizm Kongresi kapsamında sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özet bildiri şeklinde yayımlanmıştır.

²Arş. Gör. Dr., Batman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Batman, Türkiye, hayriye.duman@batman.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1605-6418>.

³Bilim Uzmanı, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir, Türkiye, damla_kutuklu@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5717-8606>.

⁴Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü Öğretim Üyesi, Balıkesir, Türkiye, avcıkurt@balikesir.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9169-9763>.

Giriş

Küreselleşme, 1980'li yıllardan itibaren hayatımızda yaygınlaşan ve etkilerini her alanda hissettiren radikal bir değişim rüzgârı olarak kabul edilmektedir. Küreselleşmenin etkisiyle teknoloji gelişmiş ve fiziksel sınırlar azalmıştır. Bu süreç, toplumlarda kültürel çeşitliliğin artmasına yol açarken, etkileşim halindeki kültürler zamanla homojenleşme riskiyle karşı karşıya kalmıştır (Oğuz, 2013). Bu durumu önlemek ve kültürel çeşitliliğin korunarak gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak için ulusal ve uluslararası düzeyde çeşitli önlemler alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda atılan ilk adımlardan biri, UNESCO tarafından kabul edilen 'Doğal ve Kültürel Dünya Mirasının Korunması Sözleşmesi'dir. Bu sözleşme, kültürel mirasın korunması yönünde farkındalık yaratarak önemli bir adım atmıştır. Devamında, 1989 yılında "Geleneksel ve Popüler Kültürün Korunması Tavsiye Kararı" kabul edilmiştir.

UNESCO, kültürün korunması yönündeki çalışmalarını sürdürmüş ve zaman içinde maddi olmayan kültürel unsurların öneminin artmasıyla birlikte, 2003 yılında 'Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'ni imzalamıştır (Kolaç, 2009). Bu sözleşme, maddi ve doğal miras alanlarının korunması gerekliliğinin yanı sıra, somut olmayan unsurların da önemli ve değerli olduğunu ve yaşatılarak korunması gerektiğini vurgulamaktadır. Böylece, UNESCO'nun çalışmaları kültürel mirasın korunması alanında genişlemiş ve kapsamlı bir yaklaşım benimsenmiştir. Somut olmayan kültürel miras sözleşme kapsamında "Toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar" olarak tanımlanmıştır (UNESCO, 2024). Bu tanım, kültürel mirasın sadece maddi olmayan bileşenlerini değil, aynı zamanda bu bileşenlerin topluluklar tarafından nasıl algılandığını ve yaşatıldığını da kapsamaktadır. Somut olmayan kültürel miras, toplumların sosyal ve kültürel kimliklerinin temel taşlarını oluşturmakta ve bu nedenle UNESCO tarafından korunması ve gelecek nesillere aktarılması gereken değerler arasında kabul edilmektedir. Bu miras, toplumların geçmişleriyle olan bağlarını güçlendirerek kültürel çeşitliliğin ve sürdürülebilir kalkınmanın temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Küreselleşme ve modernleşme süreçlerinde, somut olmayan kültürel mirasın korunması ve yaşatılması, toplumların kimliklerini muhafaza etmeleri ve kültürel çeşitliliğin sürdürülmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır.

Türkiye'nin kuzeybatısında konumlanan Balıkesir, geçmişte pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olup, derin bir kültürel mirasa sahip zengin bir bölgedir. Şehrin coğrafi konumu ve tarihsel süreçleri, geniş bir kültürel miras birikimini sağlamıştır. Ancak, Balıkesir'de somut olmayan kültürel mirasın belgelenmesi ve korunmasına ilişkin çalışmaların sınırlı olması, bu alandaki bilgi birikimini kısıtlamaktadır. Özellikle somut olmayan kültürel mirasın yerel halkın günlük yaşamında nasıl yer aldığı, nasıl korunduğu ve geleceğe nasıl aktarıldığı konusunda yeterli veri bulunmamaktadır. Balıkesir gibi kültürel açıdan zengin bir bölgede, somut olmayan kültürel mirasın belgelenmesi ve korunmasına yönelik çalışmaların sınırlı kalması, bu alandaki önemli bir eksikliği gözler önüne sermektedir. Bu doğrultuda, yerel halkın somut olmayan kültürel mirasa ilişkin farkındalık düzeylerinin incelenmesi, bölgenin kültürel zenginliğinin korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından kritik bir önem taşımaktadır. Bu çalışma, Balıkesir'deki yerel halkın somut olmayan kültürel mirasa yönelik farkındalık düzeylerini ve bu farkındalığın çeşitli demografik faktörlerle olan ilişkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

1. Balıkesir İli ve Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurları

Balıkesir sahip olduğu doğal ve kültürel zenginlikleri, köklü tarihi, zengin yeraltı ve yer üstü kaynakları ile Türkiye'nin önde gelen kentlerinden biri olma özelliğini taşımaktadır. Coğrafi konumu itibarıyla tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yaptığı bilinmektedir (Uzunçarşılı, 2000). Kentte yaşayan insanların gündelik aktiviteleri, iklim ve coğrafyadan oldukça etkilenmiştir. Diğer taraftan çeşitli etnik grupların bu coğrafyada barınması, kültürel çeşitlilik ve zenginliği beraberinde getirmiştir (Uzunçarşılı, 2000; Aliğaoğlu ve Miroğlu, 2020). Balıkesir, Türkiye'nin UNESCO somut olmayan kültürel mirasına yönelik çalışmalarında da önemli bir konuma sahiptir. Kent, yerel envanterlerin hazırlanması ve kültürel mirasın korunması adına İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Balıkesir Valiliği, Güney Marmara Kalkınma Ajansı ve Büyükşehir Belediyesi gibi kurumlarla iş birliği içinde çalışmalar yürütmektedir. 2024 yılı Mart ayı itibarıyla Balıkesir, somut olmayan kültürel miras unsurları listesinde 3'ü il envanteri olmak üzere toplamda 12 unsur barındırmaktadır. Bu unsurların detayları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Somut Olmayan Kültürel Miras Ulusal Envanterinde Yer Alan Balıkesir Unsur Listesi

Unsurun Adı	Ulusal Envanterdeki Yeri	Unsur Ait Bilgi
Çepni ve Tahtacılar Kamberlik Geleneği	Aşıklık Geleneği	Balıkesir sınırları içinde yaşayan Çepni ve Tahtacılar, Alevi ve Bektaşî kültürünü yansıtan önemli bir etnik topluluktur. Bu topluluklar, geleneksel olarak saz çalma, şiir okuma gibi sanatsal faaliyetleri yüksek oranda cem törenlerinde icra etmektedirler. Bu etkinlikleri gerçekleştiren kişilere genellikle "kamber" adı verilmektedir.
Barana Geleneği	Barana, Sıra Gecesi, Yaren vb. Geleneksel Sohbet Toplantıları	Dursunbey ilçesine bağlı olan bu toplantılar genellikle sonbahar veya kış aylarında düzenlenmekte olup, çeşitli kültürel etkinliklerle zenginleştirilmektedir. Bu toplantılar, genellikle müzik dinletileri, yerel yemeklerin sunumu ve seyirlik oyunlar gibi çeşitli aktivitelerle renklendirilmektedir.
Yağcıbedir Halıları	Halı Dokuma Geleneği	Sındırgı ve Bigadiç ilçelerinde yaşayan Türkmenler tarafından dokunmaktadır. Yağcıbedir halıları, kırmızı, beyaz ve lacivert olmak üzere üç renk taşımakta ve renkler kök boyasından elde edilmektedir. Halılarda bulunan motiflerin, kullanılan renk yoğunluklarının ve hatta bilinçli yapılan hataların bile birer anlamı bulunmaktadır. Çoğunlukla kadınlar tarafından dokunan bu halılar, sevinçleri, hüznüleri, çaresizlikleri, korkuları anlatmanın bir aracı olarak toplumda yer almıştır.
Köy Hayırları	Hayır Geleneği	Köy hayırları Balıkesir köylerinde, nisan, mayıs ve nadiren haziran ayları içerisinde özellikle hafta sonu olarak belirlenen günlerde, kimsenin özellikle davete ihtiyaç duymadığı geleneksel şölenlerdir. Yöresel farklılıklar nedeniyle farklı adlandırmaların yapıldığı bilinmekle birlikte, temelde yemeklerin yendiği, duaların edildiği, belli bir zaman aralığına bağlı olarak gerçekleşen şölenlerdir.
Keçe Yapımı	Keçecilik El Sanatları Geleneği	Keçe yapımı, keçi, koyun tavşan gibi hayvanların yünlerinden bir çeşit kumaş elde edilmesi sürecidir. Hayvan yünlerinin, su, sabun ve ısı aracılığıyla birtakım işlemlerden sonra elde edilmektedir. Bilinen en eski kumaş tabanlı el sanatıdır. Balıkesir Merkez ile Savaştepe İlçesi'ne bağlı Sarıbeyler Beldesi ve bazı dağ köylerinde yapımı sürdürülmektedir.
Zili/Sili	Kilim Dokuma Geleneği	Zili veya sili, iplerin yatay ve dikey çözümler arasında ikiye veya üçer atlatılarak elde edilen bir dokuma türüdür. Düz kirkitli dokuma tekniği ile üretilen zililere, Balıkesir'in dağ köylerinde sıkça rastlanmaktadır. Kullanılan motiflerin adları arasında beyaz tabak, gök tabak, çıyan ayağı, tavuk ayağı ve yedi bala bulunmaktadır. Motif sayısına göre, bu dokumalar genellikle yedi tabaklı veya dokuz tabaklı olarak tasarlanmaktadır. Renk paleti olarak kahverengi, beyaz, kırmızı ve mavi tercih edilmekte olup, siparişler doğrultusunda renk dokusu da değiştirilebilmektedir. Yörede, Kepsut İlçesi'ne bağlı Dedekaşı Köyü, zili dokumaları ile tanınmaktadır.
Gönen İğne Oyası	Oya Sanatı	Balıkesir'e bağlı Gönen ilçesi iğne oyası sanatının en bilinen merkezidir. Burada yapılan oya motifleri "Sepette gül, katlı gül, gelin yelpazesi, gelin tacı, selvi yaprağı, kollu karanfil, kabak çiçeği, zilli maşa, portakal oya vb." olarak adlandırılmaktadır. İşlenen oyalar, hediye, çeyizlik veya süs olarak kullanılmaktadır.
Deve Oyunu	Deve Oyunu	Deve Oyunu, Balıkesir'de doğanın mevsimsel değişimleriyle ilişkili olarak yılın belirli dönemlerinde, özellikle düğünler ve nişanlar gibi çeşitli etkinliklerde sahnelenen, hayvan benzetmelerine dayanan geleneksel bir köy seyirlik oyunudur.
Tülü Kabak	Kız Kaçırma Oyunu	Tülü Kabak oyunu, dericilik mesleğiyle ilişkilendirilen bir köy seyirlik oyunudur. Oyunun çıkışına dair iki ana inanış vardır. İlkine göre, oyun Yunan işgali sırasında dericilerin bu durumu protesto etmek amacıyla işledikleri derileri giyip düşmanı korkutma girişimlerinden doğmuştur. Başka bir inanışa göre, Deve Oyunu, yoksul bir deri kalfasının düğününde, tabakların kendi mesleklerine uygun bir gösteri yapmak istemeleriyle ortaya çıkmıştır. Hayvan derilerini giyerek sahnelenen bu oyun, bir kadının korku nedeniyle çocuğunu düşürmesi olayının ardından düğünlerde icra edilmemiş, yalnızca Balıkesir'in kurtuluş günü olan 6 Eylül kutlamalarında yer almaya başlamıştır.
Şayak-Aba Dokuma	(İl envanteri)	Şayak-Aba, koyun yünü veya yapağı kullanılarak "Çufalık" olarak adlandırılan tezgahlarda dokunan kalın ve kaba bir kumaş türüdür. Bu dokuma tekniği, özellikle Balıkesir'in Balya, Kepsut, Dursunbey ve İvrindi ilçelerindeki kırsal kesimlerde yaygındır ve giysi üretiminde kullanılmaktadır.
Sarıbeyler Seferberlik Çöreği	(İl envanteri)	Savaştepe Sarıbeyleri'nin çöreği, bölgenin en eski özel gün ve kutlamalarında kullanılan geleneksel bir yiyecektir. Bu çörekler, dini bayramlardan birkaç gün önce

		imece usulüyle hazırlanmakta ve komşu ile akrabalara dağıtılmaktadır; bu gelenek "çörekleşme" olarak adlandırılır. Geleneksel uygulamalar çerçevesinde, düğün öncesinde oğlan evinden kız evine, ailenin bütçesine bağlı olarak değişen sayıda (en fazla 100 adet) çörek, hasır sepetler içerisinde törenle ulaştırılır. Kız evi, bu çöreklerin içerisine oğlan evinden gelen helvayı yerleştirerek, düğün davetiyesi (okuntu) olarak akrabalarına dağıtır. Tarihsel açıdan bakıldığında, bu çöreklerin en önemli işlevlerinden biri, uzun süre bayatlamaması ve besleyici özellikleri nedeniyle sefere giden askerler için vazgeçilmez bir yolluk olmasıdır.
Pamukçu Beldesi Erkek Oyunları	(il envanteri)	Pamukçu'da gerçekleştirilen düğünler, bayramlar ve diğer sosyal etkinliklerde "İkili Güvende", "Toplu Güvende" ve "Bengi" adı verilen geleneksel halk oyunları icra edilmektedir. "İkili Güvende" oyunu, iki kişi tarafından oynanan dinamik bir performans olup, iki tarafın savaşçıları arasında en güçlü iki kişinin mücadelesini temsil etmektedir. Oyunun başlamasından önce, müzik eşliğinde "Aldırma" adı verilen kısa bir yürüyüş yapılmakta ve bu yürüyüş, oyunun ritüelistik bir parçası olarak kabul edilmektedir. "Oyuna Alma" aşaması ile oyun başlamaktadır. Oyun, hızlı tempolu dönme ve çökme hareketlerinden oluşmaktadır. Erkeklerin oynadığı bu oyunlarda, zurna, bağlama, klarnet ve davul gibi geleneksel çalgılar kullanılmaktadır. Bu oyunlar, Pamukçu'nun kültürel mirasının önemli bir parçasını oluşturarak, bölgedeki sosyal ve kültürel bağları güçlendirmektedir

Kaynak: Yazarlar tarafından Erol, 2004; Ersal, 2009; Çeliker, 2011; Durmaz, 2012; Atlı, 2017; Duymaz, 2023 çalışmalarından yola çıkılarak oluşturulmuştur.

Tablo 1'e göre, Balıkesir toplamda 12 somut olmayan kültürel miras unsuru ile listede yer almakta olup, bu unsurlar bölgenin zengin kültürel dokusunu yansıtmaktadır. Hem ulusal hem de il envanterinde bulunan bu unsurlar, Balıkesir'in geleneksel el sanatları, halk oyunları ve mutfak kültürü gibi önemli kültürel değerlerini koruyarak gelecek nesillere aktarmaktadır. Bu unsurlar, Balıkesir'in toplumsal ve kültürel yaşamının zenginliğini ve çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu kültürel miras unsurları, Balıkesir'in tarihini, kimliğini ve geleneklerini yaşatmada ve geleceğe aktarmada büyük bir öneme sahiptir.

2. Kültürel Miras Farkındalığı

Kültürel miras farkındalığı, bireylerin ve toplumların kültürel mirasın değerini, önemini ve korunması gerekliliğini anlaması ve bu bilinci davranışlarına yansıtması sürecidir. Bu farkındalık hem somut hem de somut olmayan kültürel miras unsurlarını kapsamakta ve bu mirasın gelecek nesillere aktarılmasını sağlamaktadır. Kültürel miras farkındalığı, sadece bu mirasın değerini ve korunması gerektiğini anlamakla kalmayıp, aynı zamanda bu bilincin nesilden nesile aktarılmasını sağlamaktadır. Kültürel miras varlıklarının korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasında farkındalığın artırılması kritik bir rol oynamaktadır. Bu farkındalığın belirlenmesi, kültürel mirasın korunması için en etkili yöntemlerden biridir. Farkındalık yaratma süreci, insanların kültürel mirasın neden korunması gerektiğini anlamalarına yardımcı olurken, aynı zamanda bu mirasın gelecekteki nesillere bozulmadan aktarılmasını da güvence altına almaktadır.

Kültürel miras farkındalığı üzerine yapılan araştırmalarda, literatürde özellikle öğrenci gruplarını inceleyen çalışmaların sıkça yer aldığı görülmektedir (Metin, 2010; Dinç, Erdil ve Keçe, 2011; Ablak, Dikmenli ve Çetin, 2014; Çetin ve Gürgil, 2014; Jaafar, Noor ve Rasoolimanesh, 2014; Akkuş, Karaca ve Polat, 2015; Abdelazim Ahmed, 2017; Barghi vd., 2017; Gürel ve Çetin, 2017; Karaca Yılmaz vd., 2017; Mancı, 2019; Shimray vd., 2019; Bahtiyar Karadeniz, 2020; Kafadar, 2021; Santos, 2021; Cernicova-Buca vd., 2022; Harman Aslan ve Diker, 2023; Niu ve Jin, 2024). Bu tür araştırmalar, genç nesillerin kültürel mirasa yönelik bilinç geliştirmeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmalar, kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasında öğrencilerin rolünün ve farkındalığının artırılmasının önemini vurgulamaktadır.

Literatürde öğrencilere odaklanan araştırmaların yanında, yerel halkı ele alan çalışmalara da yer verilmektedir. Ancak yerel halka yönelik yapılan çalışmaların sayısının sınırlı olduğu gözlemlenmektedir (Shankar ve Swamy, 2013; Akpırınç ve Mancı, 2019; Bal ve Dilek, 2021). Shankar ve Swamy (2013), araştırmalarında kültürel miras farkındalığının kültürel mirasın korunması ve yönetimi için temel bir unsur olduğunu belirtmişlerdir. Çalışmalarında, farkındalık oluşturma sürecinin zaman gerektirdiğini ve yerel destekle daha etkili hale geldiğini vurgulamışlardır. Ayrıca, kültürel miras yönetiminde farkındalığın genellikle en bilinen ve üzerinde en çok durulan bileşen olduğunu belirtmişlerdir. Toplumun kültürel mirasa saygı göstermesi ve onu koruması için farkındalığın artırılmasının etkili bir yöntem olduğunu ifade etmişlerdir. Akpırınç ve Mancı (2019) tarafından yapılan çalışmada, yerel halkın genel olarak yüksek düzeyde farkındalığa sahip olduğu ortaya konulmuştur. Çalışma, tüm paydaşların iş birliğiyle organize edilen etkinliklere yerel halkın katılımının sağlanmasını önermiştir. Ayrıca, farkındalık düzeyini artırmak amacıyla ilköğretim, lise ve üniversite düzeyindeki öğrencilere şehrin miras unsurlarını içeren derslerin verilmesi tavsiye edilmiştir. Bal ve Dilek (2021)

tarafından yürütülen Diyarbakır'daki kültürel miras farkındalık çalışması ise şehrin zengin kültürel, tarihi ve turistik potansiyeline rağmen, bu unsurların yerel halk arasında yeterince tanıtılmadığını ve pazarlanmadığını ortaya koymuştur. Araştırma, bu eksikliğin kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Diyarbakır'daki kültürel mirasın daha geniş kitlelere etkili bir şekilde tanıtılması ve yerel halkın bu mirasa sahip çıkma konusunda teşvik edilmesi gerektiği önerilmektedir.

Yapılan çalışmalardan da anlaşılacağı üzere, yerel halkın kültürel miras konusundaki farkındalığını ve tutumlarını anlamak, mirasın korunması ve sürdürülebilirliği için kritik öneme sahiptir. Yerel halkın bu konudaki bilinci ve katılımı, mirasın gelecek nesillere aktarılmasında ve korunmasında büyük rol oynamaktadır. Bu bağlamda, daha fazla yerel halk odaklı araştırma yapılması ve bu çalışmaların sonuçlarının kültürel mirasın yönetimi politikalarına entegrasyonu önem arz etmektedir. Bu tür çalışmalar, toplulukların kültürel mirasa olan bağlılıklarını güçlendirmek ve kültürel değerlerin gelecekte de korunmasını sağlamak için değerli bir kaynak teşkil etmektedir. Bu çalışmada, yukarıda ele alınan konular çerçevesinde aşağıdaki araştırma sorularına bilimsel yanıtlar bulunmaya çalışılmıştır:

1. Yerel halkın somut olmayan kültürel miras farkındalığı ve alt faktörleri, cinsiyet grupları açısından anlamlı farklılık göstermekte midir?
2. Yerel halkın somut olmayan kültürel miras farkındalığı ve alt faktörleri, medeni durum grupları açısından anlamlı farklılık göstermekte midir?
3. Yerel halkın somut olmayan kültürel miras farkındalığı ve alt faktörleri, yaş grupları açısından anlamlı farklılık göstermekte midir?
4. Yerel halkın somut olmayan kültürel miras farkındalığı ve alt faktörleri, eğitim durumu grupları açısından anlamlı farklılık göstermekte midir?
5. Yerel halkın somut olmayan kültürel miras farkındalığı ve alt faktörleri, memleket grupları açısından anlamlı farklılık göstermekte midir?
6. Yerel halkın somut olmayan kültürel miras farkındalığı ve alt faktörleri, yaşam süresi grupları açısından anlamlı farklılık göstermekte midir?

3. Yöntem

Bu araştırmanın evrenini, 2023 yılı itibarıyla nüfusu 1.273.519 (Wikipedia, 2024) olan Balıkesir ilinde ikamet eden yerel halk oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem seçiminde, kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemin tercih edilmesinin temel nedeni, hızlı, pratik ve maliyet etkin bir şekilde veri toplanmasını sağlamasıdır. Araştırmada, evrenin heterojen yapıda olduğu varsayılarak ve %95 güven düzeyi esas alınarak örneklem büyüklüğü hesaplanmıştır. Çoşkun ve diğerleri (2015: 137) tarafından önerildiği üzere, 384 katılımcıdan veri toplanmasının araştırma için yeterli bir örneklem büyüklüğü sağlayacağı öngörülmüştür. Araştırmanın etik standartlara uygun bir şekilde yürütülebilmesi amacıyla, Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Etik Kurulu'ndan gerekli izinler alınmıştır. Bu onayın alınmasının ardından, saha çalışması kapsamında veri toplama süreci başlatılmıştır. Araştırma verileri, 04 Nisan - 12 Nisan 2024 tarihleri arasında anket yöntemi ile toplanmıştır. Anket uygulaması, Balıkesir ili genelinde çeşitli demografik özelliklere sahip katılımcılar üzerinde gerçekleştirilmiş ve toplamda 405 geçerli anket formu elde edilmiştir.

Bu araştırma, nicel araştırma yöntemi ile yürütülmüş olup, verilerin toplanması ve analizi aşamalarında betimsel tarama deseni kullanılmıştır. Betimsel tarama deseni, belirli bir zaman diliminde bir evrenin ya da örneklemin belirli özelliklerini tanımlamayı amaçlayan araştırmalarda tercih edilir (Karakaya, 2012: 59). Bu desende, araştırma katılımcılarının demografik özellikleri ve kültürel miras farkındalık düzeyleri gibi unsurlar derinlemesine ele alınmıştır. Araştırmada kullanılan anket formu üç ana kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısımda, katılımcıların demografik özelliklerine dair altı soru bulunmaktadır. Bu kısımda cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, memleket ve yaşam süresi gibi demografik değişkenler ele alınmıştır. İkinci kısımda, Somut Olmayan Kültürel Miras Ulusal ve İl Envanteri'nde yer alan Balıkesir iline ait unsurların listesi sunulmuş ve yerel halkın bu unsurlar hakkındaki bilgi düzeyinin ölçülmesi hedeflenmiştir. Bu bölümde, katılımcıların bu unsurları ne ölçüde bildikleri, hangi kaynaklardan öğrendikleri ve bu bilginin farkındalık düzeylerine nasıl yansıdığı değerlendirilmiştir. Anketin üçüncü kısmında ise "Kültürel Miras Farkındalığı" ölçeği yer almaktadır. Bu ölçek, katılımcıların kültürel miras konusundaki farkındalık düzeylerini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Karaca Yılmaz vd. (2017) tarafından oluşturulan bu ölçek, araştırmanın ihtiyaçlarına uygun olarak uyarlanmış ve çalışmaya entegre edilmiştir. Bu bölümde, katılımcıların somut olmayan kültürel miras unsurlarına yönelik farkındalıkları, bu farkındalığın düzeyi ve bileşenleri incelenmiştir.

Veri analizi işlemleri, SPSS programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Verilerin analiz sürecinde, öncelikle frekans analizi yapılmış ve katılımcıların demografik özelliklerinin dağılımı incelenmiştir. Aynı zamanda, Balıkesir'deki somut olmayan

kültürel miras unsurlarına ilişkin bilgi düzeyi dağılımı da bu aşamada değerlendirilmiştir. Ardından, açıklayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Bu analiz yöntemi, somut olmayan kültürel miras farkındalığına ilişkin ölçeğin temel faktör yapılarının tanımlanması ve bu yapıların altında yatan ilişkilerin ortaya çıkarılması amacıyla tercih edilmiştir. Yerel halkın somut olmayan kültürel miras farkındalık düzeylerinin demografik özelliklere göre farklılık arz edip etmediğini incelemek amacıyla parametrik testler kullanılmıştır. Bu amaçla, Bağımsız Örneklem T-testi ve Tek Yönlü ANOVA testi gibi parametrik testler kullanılarak demografik gruplar arasındaki farklar analiz edilmiştir.

4. Bulgular

Demografik özelliklerin belirlenmesinde cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, memleket ve yaşam süresi değişkenleri kullanılmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Değişkenler		n	%
Cinsiyet	Kadın	170	43,1
	Erkek	224	56,9
Medeni Durum	Evli	227	57,6
	Bekâr	167	42,4
Yaş	18-24	54	13,7
	25-34	76	19,3
	35-44	99	25,1
	45-54	102	25,9
	55 ve üzeri	63	16
Eğitim Durumu	İlköğretim	67	17
	Lise	111	28,2
	Ön lisans	37	9,4
	Lisans	102	25,9
	Lisansüstü	77	19,5
Memleket	Balıkesir	257	65,2
	Balıkesir dışı	137	34,8
Yaşam Süresi	1-10 yıl	97	24,6
	11-20 yıl	36	9,1
	21-30 yıl	57	14,5
	31-40 yıl	72	18,3
	41 yıl ve üzeri	132	33,5

Tablo 2’ye göre katılımcıların %56,9’unun erkek, %57,6’sının evli, %25,9’unun 45-54 yaş aralığında olduğunu ve %28,2’sinin lise mezunu olduğunu göstermektedir. Ayrıca katılımcıların %65,2’sinin memleketinin Balıkesir olduğu, %33,5’inin ise 41 yıl ve üzeri Balıkesir’de yaşadığı görülmektedir. Balıkesir’deki yerel halkın, Somut Olmayan Kültürel Miras Ulusal Envanteri’nde listelenen unsurlara dair bilgi düzeyine ilişkin veriler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 3. Balıkesir’deki Somut Olmayan Kültürel Miras Ulusal Envanterde Yer Alan Unsur Listesine İlişkin Bilgi Düzeyi

		Hiç Bilmiyorum	Çok Az Biliyorum	Biraz Biliyorum	İyi Biliyorum	Çok İyi Biliyorum	X'
Çepni ve Tahtacılar Kamberlik Geleneği	n	295	45	35	14	5	1,449
	%	74,9	11,4	8,9	3,6	1,3	
Barana Geleneği	n	262	65	37	24	6	1,596
	%	66,5	16,5	9,4	6,1	1,5	
Yağcıbedir Halıları	n	95	62	95	81	61	2,875
	%	24,1	15,7	24,1	20,6	15,5	

Köy Hayırları	n	46	48	82	113	105	3,464
	%	11,7	12,2	20,8	28,7	26,6	
Keçe Yapımı	n	166	88	69	43	28	2,185
	%	42,1	22,3	17,5	10,9	7,1	
Zili/Sili	n	278	40	38	30	8	1,604
	%	70,6	10,2	9,6	7,6	2,0	
Gönen İğne Oyası	n	154	42	65	78	55	2,588
	%	39,1	10,7	16,5	19,8	14,0	
Deve Oyunu	n	80	51	126	71	66	2,979
	%	20,3	12,9	32,0	18,0	16,8	
Tülü Tabak	n	72	17	75	114	116	3,469
	%	18,3	4,3	19,0	28,9	29,4	
Şayak-Aba Dokuma	n	186	59	40	45	64	2,345
	%	47,2	15,0	10,2	11,4	16,2	
Sarıbeyler Seferberlik Çöreği	n	199	40	40	52	63	2,340
	%	50,5	10,2	10,2	13,2	16,0	
Pamukcu Beldesi Erkek Oyunları	n	180	36	54	53	71	2,489
	%	45,7	9,1	13,7	13,5	18,0	

Tablo 3'te görüldüğü üzere; Tülü Tabak ($\bar{X}=3,469$), Köy Hayırları ($\bar{X}=3,464$), Deve Oyunu ($\bar{X}=2,979$) ve Yağcıbedir Halıları ($\bar{X}=2,875$) yerel halk tarafından daha çok bilinmektedir. En az bilinen somut olmayan kültürel miras unsurları ise Çepni ve Tahtacılar Kamberlik Geleneği ($\bar{X}=1,449$), Barana Geleneği ($\bar{X}=1,596$) ve Zili/Sili'dir ($\bar{X}=1,604$).

Yararlanılan ölçeğe ilişkin açıklayıcı faktör analizi değerleri Tablo 4'te yer almaktadır. Açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre, beş (beş) boyutlu ve 20 ifadenin yer aldığı bir yapı elde edilmiştir. Elde edilen boyutlar (i) somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin tutum, (ii) somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin beklenti, (iii) somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin inanç, (iv) gelecekte somut olmayan kültürel mirası koruma düşüncesi ve (v) Balıkesir'de yaşam memnuniyeti olarak adlandırılmıştır. Ölçeğin KMO testi 0,786 olarak belirlenmiştir. Bu değer, örneklem verisinin faktör analizi için oldukça uygun olduğunu ve ölçeğin yapısal olarak tutarlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Bartlett Küresellik Testi de ($\chi^2= 6353,650$; $df=190$) $p<0,001$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu da ölçeğin faktör yapısının anlamlı olduğunu ve faktörler arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, ölçeğin somut olmayan kültürel miras farkındalığını ölçmede uygun bir araç olduğunu ve elde edilen sonuçların güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Açıklayıcı Faktör Analizine İlişkin Faktör Yükleri, Özdeğerler, Açıklanan Varyans ve Cronbach Alpha Değerleri

Boyutlar ve İfadeler	Faktör Yükleri	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Cronbach's Alpha Katsayısı
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Tutum		6,047	18,544	,900
Somut olmayan kültürel mirasın korunması önemsizdir/önemlidir.	,918			
Somut olmayan kültürel mirasın korunması gereksizdir/gereklidir.	,909			
Somut olmayan kültürel mirasın korunması düşüncesi olumsuzdur/olumludur.	,870			
Somut olmayan kültürel mirasın korunması faydalı değildir/faydalıdır.	,824			
Somut olmayan kültürel mirasın korunması düşüncesi sıkıcıdır/heyecan vericidir.	,732			
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Beklenti		3,395	17,873	,886
Yakınlarım benden somut olmayan kültürel mirası korumamı bekler.	,833			
Çevremdeki insanlar, somut olmayan kültürel mirası korumam için beni teşvik eder.	,821			
Çevremdeki insanlar, somut olmayan kültürel mirası korumaz.	,791			
Çevremdeki insanlar, somut olmayan kültürel değerleri korumam gerektiğini düşünür.	,789			
Somut olmayan kültürel mirası koruma konusunda toplumsal baskı hissediyorum.	,788			

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin İnanç		2,187	12,867	,790
Somut olmayan kültürel mirası koruyabileceğime dair kendime güvenim var.	,836			
Somut olmayan kültürel mirası koruma kararı benim kontrolüm dışındadır.	,777			
Somut olmayan kültürel mirası korumak tamamen bana bağlıdır.	,754			
Somut olmayan kültürel mirası korumak benim için çok kolay/çok zor	,662			
Gelecekte Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma Düşüncesi		1,824	12,804	,919
Bundan sonraki süreçte somut olmayan kültürel mirası korumaya çalışacağım.	,872			
Bundan sonraki süreçte somut olmayan kültürel mirası korumak için çaba göstereceğim.	,868			
Bundan sonraki süreçte somut olmayan kültürel mirası korumayı düşünmüyorum.	,853			
Balıkesir’de Yaşam Memnuniyeti		1,399	12,179	,865
Balıkesir, bir şehirden beklentilerimi karşılıyor.	,901			
Balıkesir’de yaşamaktan hiç memnun değilim/çok memnunum.	,863			
Balıkesir, yaşamayı düşündüğüm ilk 5 şehir içerisinde.	,855			
Açıklanan Toplam Varyans (Total Variance Explained)		74,267		
Toplam Cronbach’s Alpha Güvenirlilik Katsayısı (%)		,843		
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)		,786		
Bartlett Küresellik Testi		Yaklaşık Ki-kare	6353,650	
		df	190	
		Sig. (Anlamlılık)	,000	

Açıklayıcı faktör analizi bulgularına göre, ölçeği meydana getiren beş boyutun toplam varyansı açıklama oranı %74,267’dir. Bununla birlikte ölçeğin toplam Cronbach Alfa katsayısının 0,843 olduğu görülmektedir. Söz konusu bulgular ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu kanıtlamaktadır. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda belirlenen ilk boyut 5 ifadeden oluşmaktadır. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Tutum olarak isimlendirilen boyutunun öz değeri 6,047, varyans açıklama oranı %18,544 ve Cronbach alfa katsayısı (α) ,900’dür. İkinci boyut olan beş ifadeden oluşan Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Beklenti boyutunun öz değeri 3,395, varyans açıklama oranı %17,873 ve Cronbach alfa katsayısı (α) ,886’dır. Üçüncü boyut olarak 4 ifadeden oluşan Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin İnanç boyutunun öz değeri 2,187, varyans açıklama oranı %12,867 ve Cronbach alfa katsayısı (α) ,790’dır. Dördüncü boyut olarak 3 ifadeden oluşan Gelecekte Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma Düşüncesi boyutunun öz değeri 1,824, varyans açıklama oranı %12,804 ve Cronbach alfa katsayısı (α) ,919’dur. Beşinci boyut olarak 3 ifadeden oluşan Balıkesir’de Yaşam Memnuniyeti boyutunun öz değeri 1,399, varyans açıklama oranı %12,179 ve Cronbach alfa katsayısı (α) ,865’tir. Verilen bilgilere dayanarak, ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.

Farklılık testleri uygulanmadan önce, verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Yapılan incelemede, bu değerlerin -1,5 ile +1,5 arasında olduğu saptanmış (Tabachnick ve Fidell, 2013) ve dolayısıyla verilerin normal dağıldığı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla parametrik testlerden faydalanılmıştır. Yerel halkın somut olmayan kültürel miras farkındalığı ve alt faktörlerin, cinsiyet, medeni durum ve memleket grupları açısından anlamlı farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için t-testinden yararlanılmış ve sonuçlar Tablo 5 ve Tablo 6 ve Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 5. Yerel Halkın Somut Olmayan Kültürel Miras Farkındalığının Cinsiyetleri Açısından Karşılaştırması

Ölçek ve Faktörleri	Cinsiyet	N	X̄	SS	t	p
Somut Olmayan Kültürel Miras Farkındalık Ölçeği	1. Kadın	170	4,575	0,344	2,236	0,026
	2. Erkek	224	4,495	0,355		
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Tutum	1. Kadın	170	4,883	0,274	0,973	0,331
	2. Erkek	224	4,854	0,307		

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Beklenti	1. Kadın	170	4,478	0,590	-,122	0,903
	2. Erkek	224	4,485	0,523		
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin İnanç	1. Kadın	170	4,038	0,536	0,751	0,453
	2. Erkek	224	3,996	0,549		
Gelecekte Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma Düşüncesi	1. Kadın	170	4,700	0,466	2,168	0,031
	2. Erkek	224	4,592	0,504		
Balıkesir'de Yaşam Memnuniyeti	1. Kadın	170	4,033	1,000	2,462	0,014
	2. Erkek	224	3,761	1,142		

Tablo 5'te yer alan veriler, araştırmaya katılan kadın ve erkek yerel halk arasında somut olmayan kültürel miras farkındalığı açısından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir ($p<0.05$). Kadın yerel halkın somut olmayan kültürel miras farkındalığı ($\bar{X}=4,575$) erkek yerel halkın somut olmayan kültürel miras farkındalığından ($\bar{X}=4,495$) daha yüksektir. Somut olmayan kültürel miras farkındalığı ölçeğinin alt faktörlerinden olan somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin tutum, somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin beklenti ve somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin inanç açısından kadın ve erkek yerel halk arasında anlamlı bir farklılık bulunmazken, gelecekte somut olmayan kültürel mirası koruma düşüncesi ($t=2,168$; $p=0,031<0,05$) ve Balıkesir'de yaşam memnuniyeti açısından kadın ve erkekler arasında anlamlı farklılıklar belirlenmiştir ($t=2,462$; $p=0,014<0,05$). Kadın yerel halkın gelecekte somut olmayan kültürel mirası koruma düşüncesi ($\bar{X}=4,700$) ve Balıkesir'de yaşam memnuniyeti ($\bar{X}=4,033$) erkek yerel halktan daha yüksektir.

Tablo 6. Yerel Halkın Somut Olmayan Kültürel Miras Farkındalığının Medeni Durum Açısından Karşılaştırması

Ölçek ve Faktörleri	Medeni Durum	N	$\bar{X}$	SS	t	p
Somut Olmayan Kültürel Miras Farkındalık Ölçeği	Evli	227	4,582	0,322	3,477	0,001
	Bekâr	167	4,459	0,379		
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Tutum	Evli	227	4,913	0,235	3,735	0,000
	Bekâr	167	4,803	0,348		
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Beklenti	Evli	227	4,524	0,526	1,741	0,082
	Bekâr	167	4,426	0,583		
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin İnanç	Evli	227	4,111	0,533	4,199	0,000
	Bekâr	167	3,883	0,531		
Gelecekte Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma Düşüncesi	Evli	227	4,672	0,465	1,596	0,111
	Bekâr	167	4,592	0,521		
Balıkesir'de Yaşam Memnuniyeti	Evli	227	4,013	1,047	2,874	0,004
	Bekâr	167	3,696	1,124		

Tablo 6'da görüldüğü üzere, araştırmaya katılan evli ve bekâr yerel halk arasında somut olmayan kültürel miras farkındalığı açısından önemli bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0.05$). Evli yerel halkın somut olmayan kültürel miras farkındalığı ($\bar{X}=4,582$) bekâr yerel halkın somut olmayan kültürel miras farkındalığından ($\bar{X}=4,459$) daha yüksektir. Somut olmayan kültürel miras farkındalığı ölçeğinin alt faktörlerinden olan somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin beklenti ve gelecekte somut olmayan kültürel mirası koruma düşüncesi açısından evli ve bekâr yerel halk arasında

anlamlı bir farklılık bulunmazken, somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik tutum ($t=3,735$; $p=0,000<0,05$), somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin inanç ($t=4,199$; $p=0,000<0,05$) ve Balıkesir’de yaşam memnuniyeti ($t=2,874$; $p=0,004<0,05$ açısından evli ve bekâr yerel halk arasında anlamlı farklılıklar belirlenmiştir. Evli yerel halkın somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin tutumu ($\bar{X}=4,913$), somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin inancı ($\bar{X}=4,111$) ve Balıkesir’de yaşam memnuniyeti ($\bar{X}=4,013$) bekâr yerel halktan daha yüksektir.

Tablo 7. Yerel Halkın Somut Olmayan Kültürel Miras Farkındalığının Memleket Açısından Karşılaştırması

Ölçek ve Faktörleri	Memleket	N	$\bar{X}$	SS	t	P
Somut Olmayan Kültürel Miras Farkındalık Ölçeği	Balıkesir	257	4,563	0,327	2,601	0,010
	Balıkesir dışı	137	4,467	0,388		
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Tutum	Balıkesir	257	4,888	0,267	2,017	0,044
	Balıkesir dışı	137	4,826	0,335		
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Beklenti	Balıkesir	257	4,556	0,491	3,680	0,000
	Balıkesir dışı	137	4,344	0,632		
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin İnanç	Balıkesir	257	4,063	0,528	2,447	0,015
	Balıkesir dışı	137	3,923	0,562		
Gelecekte Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma Düşüncesi	Balıkesir	257	4,670	0,468	1,767	0,078
	Balıkesir dışı	137	4,579	0,527		
Balıkesir’de Yaşam Memnuniyeti	Balıkesir	257	3,859	1,120	-0,476	0,635
	Balıkesir dışı	137	3,914	1,034		

Tablo 7’de yer alan verilere göre, memleketi Balıkesir olan ve Balıkesir dışından gelen yerel halk arasında somut olmayan kültürel miras farkındalığı bakımından önemli bir farklılık gözlemlenmiştir ($p<0,05$). Memleketi Balıkesir olan yerel halkın somut olmayan kültürel miras farkındalığı ($\bar{X}=4,563$) memleketi Balıkesir dışı olan yerel halkın somut olmayan kültürel miras farkındalığından ($\bar{X}=4,467$) daha yüksektir. Somut olmayan kültürel miras farkındalığı ölçeğinin alt faktörlerinden olan gelecekte somut olmayan kültürel mirası koruma düşüncesi ve Balıkesir’de yaşam memnuniyeti açısından memleketi Balıkesir ve Balıkesir dışı olan yerel halk arasında anlamlı bir farklılık bulunmazken, somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin tutum ($t=2,017$; $p=0,044<0,05$), somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik beklenti ($t=3,680$; $p=0,000<0,05$) ve somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik inanç ($t=2,447$; $p=0,015<0,05$) açısından memleketi Balıkesir ve Balıkesir dışı olan yerel halk arasında anlamlı farklılıklar belirlenmiştir. Memleketi Balıkesir olan yerel halkın somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin tutumu ($\bar{X}=4,888$), beklentisi ($\bar{X}=4,556$) ve inancı ($\bar{X}=4,063$), memleketi Balıkesir dışı olan yerel halktan daha yüksektir.

Tablo 8. Yerel Halkın Somut Olmayan Kültürel Miras Farkındalığının Yaş Açısından Karşılaştırması

Ölçek ve Faktörleri	Yaş	N	$\bar{X}$	SS	F	p	Tukey
Somut Olmayan Kültürel Miras Farkındalık Ölçeği	18-24	54	4,398	0,408	3,080	0,016	3>1 5>1
	25-34	76	4,561	0,373			
	35-44	99	4,571	0,291			
	45-54	102	4,499	0,335			
	55 ve üzeri	63	4,588	0,364			
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Tutum	18-24	54	4,781	0,369	1,857	0,117	-
	25-34	76	4,884	0,273			
	35-44	99	4,850	0,312			
	45-54	102	4,884	0,277			
	55 ve üzeri	63	4,917	0,223			

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Beklenti	18-24	54	4,363	0,701	1,171	0,323	-
	25-34	76	4,465	0,568			
	35-44	99	4,525	0,505			
	45-54	102	4,466	0,495			
	55 ve üzeri	63	4,565	0,545			
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin İnanç	18-24	54	3,671	0,455	11,685	0,000	2>1 3>1 3>4 4>1 5>1 5>2 5>4
	25-34	76	3,967	0,487			
	35-44	99	4,156	0,500			
	45-54	102	3,948	0,544			
	55 ve üzeri	63	4,250	0,575			
Gelecekte Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma Düşüncesi	18-24	54	4,456	0,572	2,578	0,037	3>1
	25-34	76	4,693	0,486			
	35-44	99	4,703	0,443			
	45-54	102	4,627	0,485			
	55 ve üzeri	63	4,645	0,474			
Balıkesir'de Yaşam Memnuniyeti	18-24	54	3,629	1,090	1,082	0,365	-
	25-34	76	3,956	1,086			
	35-44	99	3,949	1,004			
	45-54	102	3,826	1,130			
	55 ve üzeri	63	3,973	1,155			

Tablo 8 incelendiğinde, yerel halkın yaş grupları arasında somut olmayan kültürel miras farkındalığı açısından dikkate değer bir farklılık olduğu tespit edilmektedir ($F=3,080$; $p=0,016<0,05$). Somut olmayan kültürel miras farkındalığı açısından, yerel halkın hangi yaş grupları arasında anlamlı farklılık gösterdiğini belirlemek amacıyla Tukey testi yapılmıştır. Tukey testinin sonucunda; 35-44 yaş aralığında olan yerel halkın somut olmayan kültürel miras farkındalık düzeyi ($X=4,571$), 18-24 yaş aralığında olan yerel halkın somut olmayan kültürel miras farkındalık düzeyinden ($X=4,398$) daha yüksektir. 55 ve üzeri yaş aralığında olan yerel halkın somut olmayan kültürel miras farkındalık düzeyi ($X=4,588$), 18-24 yaş aralığında olan yerel halkın somut olmayan kültürel miras farkındalık düzeyinden ($X=4,398$) daha yüksektir.

Somut olmayan kültürel miras farkındalığı ölçeğinin alt faktörlerinden olan somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin tutum, somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin beklenti ve Balıkesir'de yaşam memnuniyeti yerel halkın yaş grupları açısından anlamlı farklılık göstermezken, somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin inanç ve gelecekte somut olmayan kültürel mirası koruma düşüncesi anlamlı farklılık göstermektedir. Tukey testi sonuçlarına göre, 25-34 yaş, 35-44 yaş, 45-54 yaş ve 55 yaş ve üzeri olan yerel halk, 18-24 yaş aralığında olan yerel halka göre somut olmayan kültürel mirasın korunması noktasında daha fazla inanca sahip oldukları belirlenmiştir. 35-44 yaş aralığında olan yerel halkın gelecekte somut olmayan kültürel mirası koruma düşüncesi, 18-24 yaş aralığında olan yerel halktan daha yüksektir.

Tablo 9. Yerel Halkın Somut Olmayan Kültürel Miras Farkındalığının Eğitim Durumu Açısından Karşılaştırması

Ölçek ve Faktörleri	Eğitim Durumu	N	X	SS	F	p	Tukey
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Farkındalık Ölçeği	İlköğretim	67	4,597	0,275	1,100	0,356	-
	Lise	111	4,544	0,339			
	Ön lisans	37	4,477	0,411			
	Lisans	102	4,513	0,371			
	Lisansüstü	77	4,4974	0,372			
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Tutum	İlköğretim	67	4,880	0,253	0,531	0,713	-
	Lise	111	4,893	0,270			
	Ön lisans	37	4,827	0,271			
	Lisans	102	4,851	0,330			
	Lisansüstü	77	4,857	0,319			
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Beklenti	İlköğretim	67	4,597	0,436	2,491	0,043	1>5
	Lise	111	4,536	0,493			
	Ön lisans	37	4,529	0,581			
	Lisans	102	4,437	0,600			
	Lisansüstü	77	4,342	0,618			

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin İnanç	İlköğretim	67	4,093	0,525	0,734	0,569	-
	Lise	111	4,018	0,552			
	Ön lisans	37	3,925	0,420			
	Lisans	102	3,977	0,548			
	Lisansüstü	77	4,032	0,593			
Gelecekte Olmayan Mirası Düşüncesi	İlköğretim	67	4,751	0,415	1,170	0,324	-
	Lise	111	4,636	0,474			
	Ön lisans	37	4,630	0,476			
	Lisans	102	4,601	0,534			
	Lisansüstü	77	4,597	0,516			
Balıkesir'de Yaşam Memnuniyeti	İlköğretim	67	4,024	1,102	2,298	0,058	-
	Lise	111	3,798	1,139			
	Ön lisans	37	3,549	1,331			
	Lisans	102	3,813	1,034			
	Lisansüstü	77	4,112	0,900			

Tablo 9, yerel halkın eğitim düzeyi grupları arasında somut olmayan kültürel miras farkındalığı açısından önemli bir farklılık olmadığını göstermektedir ($F=1,100$; $p=0,356>0,05$). Somut olmayan kültürel miras farkındalığı ölçeğinin alt faktörlerinden olan somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin beklenti yerel halkın eğitim grupları açısından anlamlı farklılık göstermektedir. Tukey testinin sonucunda; eğitim düzeyi ilköğretim olan yerel halkın somut olmayan kültürel mirasa ilişkin beklenti düzeyi ($X=4,597$), eğitim düzeyi lisansüstü olan yerel halkın somut olmayan kültürel mirasa ilişkin beklenti düzeyinden ($X=4,342$) daha yüksektir.

Tablo 10. Yerel Halkın Somut Olmayan Kültürel Miras Farkındalığının Yaşam Süresi Açısından Karşılaştırması

Ölçek ve Faktörleri	Yaşam Süresi	N	X	SS	F	p	Tukey
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Farkındalık Ölçeği	1-10 yıl	97	4,428	0,415	4,047	0,003	3>1
	11-20 yıl	36	4,469	0,353			
	21-30 yıl	57	4,635	0,265			
	31-40 yıl	72	4,572	0,333			
	41 yıl ve üzeri	132	4,551	0,327			
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Tutum	1-10 yıl	97	4,781	0,385	4,851	0,001	3>1 5>1
	11-20 yıl	36	4,788	0,370			
	21-30 yıl	57	4,929	0,143			
	31-40 yıl	72	4,863	0,294			
	41 yıl ve üzeri	132	4,925	0,213			
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Beklenti	1-10 yıl	97	4,313	0,644	4,068	0,003	3>1 5>1
	11-20 yıl	36	4,377	0,677			
	21-30 yıl	57	4,589	0,451			
	31-40 yıl	72	4,538	0,501			
	41 yıl ve üzeri	132	4,559	0,479			
Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin İnanç	1-10 yıl	97	3,896	0,561	2,086	0,082	-
	11-20 yıl	36	3,965	0,548			
	21-30 yıl	57	4,000	0,453			
	31-40 yıl	72	4,066	0,512			
	41 yıl ve üzeri	132	4,092	0,572			
Gelecekte Olmayan Mirası	1-10 yıl	97	4,549	0,554	1,983	0,096	-
	11-20 yıl	36	4,611	0,500			

Düşüncesi	21-30 yıl	57	4,695	0,446			
	31-40 yıl	72	4,750	0,413			
	41 yıl ve üzeri	132	4,626	0,487			
Balıkesir'de Yaşam Memnuniyeti	1-10 yıl	97	3,773	1,055	1,256	0,287	-
	11-20 yıl	36	3,861	1,055			
	21-30 yıl	57	4,140	0,983			
	31-40 yıl	72	3,949	1,177			
	41 yıl ve üzeri	132	3,810	1,115			

Tablo 10 incelendiğinde, somut olmayan kültürel miras farkındalığı açısından, yerel halkın Balıkesir'de yaşam süresi arasında anlamlı farklılık bulunduğu görülmektedir ($F=4,047$; $p=0,003<0,05$). Somut olmayan kültürel miras farkındalığı açısından, yerel halkın hangi yaşam süresi grupları arasında anlamlı farklılık gösterdiğini tespit etmek için Tukey testi yapılmıştır. Tukey testinin sonucunda; yaşam süresi 21-30 yıl aralığında olan yerel halkın somut olmayan kültürel miras farkındalık düzeyi ($\bar{X}=4,635$), yaşam süresi 1-10 yıl aralığında olan yerel halkın somut olmayan kültürel miras farkındalık düzeyinden ($\bar{X}=4,428$) daha yüksektir.

Somut olmayan kültürel miras farkındalığı ölçeğinin alt faktörlerinden olan somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin inanç, gelecekte somut olmayan kültürel mirası koruma düşüncesi ve Balıkesir'de yaşam memnuniyeti yerel halkın yaşam süresi açısından anlamlı farklılık göstermezken, somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik tutum ($F=4,851$; $p=0,001<0,05$) ve somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik beklenti ($F=4,068$; $p=0,003<0,05$) anlamlı farklılık göstermektedir. Tukey testi sonuçlarına göre, yaşam süresi 21-30 yıl ve 41 yıl ve üzeri olan yerel halkın, yaşam süresi 1-10 yıl olan yerel halktan somut olmayan kültürel mirasın korunması konusunda daha olumlu tutumlara sahip oldukları ve somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin beklentilerinin daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Somut olmayan kültürel miras, toplumsal kimliğin ve kültürel çeşitliliğin temel taşlarından biridir. Bu miras, toplumların kuşaktan kuşağa aktardıkları ritüeller, törenler, bilgi birikimleri, el sanatları, müzik ve dans gibi geleneksel uygulamalardan oluşmaktadır. Somut olmayan kültürel miras, yalnızca bireysel kimliklerin ve topluluk aidiyetinin inşasında değil, aynı zamanda toplumsal uyum ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada da kritik bir role sahiptir. Ayrıca, somut olmayan kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği, toplumun farklı kesimlerinde bu mirasa yönelik farkındalık ve duyarlılığın geliştirilmesine bağlıdır. Farklı demografik grupların somut olmayan kültürel mirasa ilişkin algıları ve katkıları, bu mirasın korunması sürecinde önemli değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma, Balıkesir'deki yerel halkın somut olmayan kültürel mirasa ilişkin farkındalık düzeyini inceleyerek, cinsiyet, medeni durum, memleket, yaş grupları ve Balıkesir'de yaşama süresi gibi değişkenler arasındaki farkları ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Araştırma sonucunda, Tülü Tabak, Köy Hayırları, Deve Oyunu ve Yağcıbedir Halıları' nın yerel halk tarafından daha çok bilinirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan Çepni ve Tahtacılar'da Kamberlik Geleneği, Barana Geleneği ve Zili/Sili halı dokuma geleneğinin ise düşük bilinirliğe sahip olduğu belirlenmiştir. Az bilinirliğe sahip SOKÜM unsurlarına yönelik, tanıtım çalışmalarının düzenlenmesi, kültürel aktarımın sağlanması açısından büyük önem arz etmektedir. Aynı zamanda bu kapsamda Balıkesir ili özelinde doğrudan SOKÜM unsurlarının bilinirliğine yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle araştırmanın literatürdeki eksikliği dolduracağı düşünülmektedir.

Araştırmanın diğer sonuçlarına bakıldığında yerel halkın somut olmayan kültürel mirasa ilişkin farkındalığının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Kadınların, somut olmayan kültürel mirasa yönelik farkındalık düzeylerinin erkeklere kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Farkındalığı belirlemeye yönelik yapılan çalışmalarda (Akkuş vd., 2015; Gültekin ve Uysal, 2018; Akpınar ve Mancı, 2019; Gündüz Alptürke vd., 2021; Soybalı vd., 2022), cinsiyet değişkenine bağlı bir sonuca ulaşılmaması, bu çalışmaya özgün bir katkı sağlamaktadır. Literatürdeki mevcut çalışmaların genel olarak somut olmayan kültürel mirasa yönelik farkındalığı belirlemeyi amaçladığı, ancak demografik değişkenlere yeterince odaklanmadığı gözlemlenmektedir. Diğer taraftan bu sonuç, kadınların kültürel mirasa daha fazla duyarlılık gösterdiğini ve bu mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması konusunda daha aktif bir rol üstlendiklerini düşündürmektedir. Kadınların bu alandaki farkındalıklarının yüksek olması, toplumsal cinsiyet rollerinin kültürel mirasın korunması üzerindeki etkisine işaret etmektedir. Ancak, kültürel mirasın sürdürülebilir bir şekilde korunması ve gelecek nesillere aktarılabilmesi için yalnızca kadınların değil, erkeklerin de bu süreçte aktif bir şekilde yer

alması gerekmektedir. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet eşitliği bilincinin kültürel mirasın korunması alanında yaygınlaştırılması önem arz etmektedir. Erkeklerin somut olmayan kültürel mirasın korunması ve aktarılması süreçlerine daha fazla katılım göstermeleri teşvik edilmelidir. Bu amaçla, erkeklerin katılımını artırmak üzere bilinçlendirme programları, kültürel etkinlikler ve koruma projeleri gibi çeşitli müdahaleler hayata geçirilebilir. Erkeklerin bu süreçlere dâhil edilmesi, kültürel mirasın korunması konusunda toplumun tüm kesimlerinin sorumluluk üstlenmesini ve bu mirasın sürdürülebilir bir şekilde geleceğe taşınmasını sağlayacaktır. Böylelikle, cinsiyetler arası dengenin sağlanması, kültürel mirasın korunmasında daha kapsayıcı ve etkili bir yaklaşım geliştirilmesine katkı sunacaktır.

Araştırma sonuçlarına göre, evli ve bekâr yerel halk arasında somut olmayan kültürel miras farkındalığı üzerinde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Evli bireylerin somut olmayan kültürel mirasa ilişkin farkındalık düzeyi, bekâr bireylere kıyasla daha yüksek bulunmuştur. Bu durum, evlilik kurumunun bireylerin kültürel mirasa duyarlılığını artırabileceğini veya evlilik sürecinin kültürel değerlere daha fazla bağlanmayı teşvik edebileceğini düşündürülebilir. Öte yandan, memleket faktörü incelendiğinde, Balıkesir’de doğmuş ve büyümüş bireylerin, memleketi Balıkesir dışı olan bireylere kıyasla somut olmayan kültürel mirasa ilişkin farkındalıklarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç Karaca vd. (2017) tarafından öğrenciler üzerinde gerçekleştirilen araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir. Bu bağlamda yerel halkın yaşadığı coğrafi bölgeye olan bağlılığının, somut olmayan kültürel mirasa yönelik farkındalık düzeyini doğrudan etkileyebileceğini göstermektedir. Coğrafi köken, bireylerin kimlik ve aidiyet duygularını şekillendiren temel unsurlardan biri olarak kabul edilir. Dolayısıyla, memleketi Balıkesir olan bireylerin, bu bölgeye özgü kültürel pratiklere, geleneklere ve değerlere daha derin bir bağlılık geliştirmesi beklenebilir. Bu durum, onların somut olmayan kültürel mirasa yönelik farkındalıklarını artırarak, yerel kültürel mirasın korunması ve sürdürülmesi konusunda daha aktif bir rol almalarına katkıda bulunabilir.

Araştırmanın bir diğer sonucu yerel halkın yaş grupları arasında somut olmayan kültürel miras farkındalığında dikkate değer farklılıklar bulunduğudur. Orta yaş ve üzeri bireylerin, somut olmayan kültürel mirası koruma ve gelecek nesillere aktarma konusundaki duyarlılıkları daha belirgin olup, bu sürece daha fazla önem verdikleri ortaya çıkmıştır. Bu durum, yaşam deneyimi ve kültürel değerlere olan bağlılığın yaşla birlikte arttığına işaret edebilir. Genç nesillerin kültürel mirasa ilgisini artırmak ve koruma çabalarına katılımlarını teşvik etmek amacıyla, okullarda ve toplum merkezlerinde düzenlenecek eğitim programlarıyla farkındalık oluşturulabilir. Ayrıca, gençlerin somut olmayan kültürel mirasa ilgisini canlı tutmak için geleneksel oyunlar, el sanatları atölyeleri ve hikâye anlatımı gibi etkileşimli etkinlikler düzenlenebilir. Gençlerin bu süreçlere aktif katılımını sağlamak ve onların görüşlerini dikkate alarak yenilikçi koruma stratejileri geliştirmek, kültürel mirasın sürdürülebilirliği açısından kritik bir öneme sahiptir.

Araştırmanın bir diğer önemli sonucu, yerel halkın Balıkesir’de yaşam süresi ile somut olmayan kültürel miras farkındalığı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Balıkesir’de daha uzun süre yaşayan bireylerin, somut olmayan kültürel mirasa ilişkin farkındalık düzeylerinin, bu şehirde daha kısa süre yaşayanlara kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç, uzun süreli yerleşimin bireylerin kültürel mirasla olan bağlarını güçlendirdiğini ve bu mirasa karşı duyarlılıklarını artırdığını göstermektedir. Balıkesir’de uzun süre ikamet eden bireylerin somut olmayan kültürel mirasa yönelik farkındalıklarının artması, yerel kimliğin ve kültürel sürekliliğin korunması açısından kritik bir faktör olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, yerel topluluğa yönelik eğitim programları, kültürel etkinlikler ve bilinçlendirme faaliyetlerinin düzenlenmesi, kültürel mirasın korunmasına katkı sağlayabilir. Eğitim ve bilinçlendirme faaliyetlerinin artırılması, özellikle uzun yıllar Balıkesir’de yaşamış bireylerin katılımını teşvik ederek, yerel mirasın sürdürülebilirliğine ve gelecek nesillere aktarılmasına yönelik önemli adımlar atılmasına olanak tanıyacaktır. Bu tür müdahaleler, kültürel mirasın korunması sürecinde toplumsal farkındalığı artırarak, yerel halkın daha etkin bir rol üstlenmesini sağlayabilir.

Araştırmanın genel sonuçları ele alındığında somut olmayan kültürel miras unsurlarına yönelik farkındalığın artırılmasında, bireysel ve toplumsal çabanın son derece önemli olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda, yerel yönetimlerin düzenlediği kültürel etkinliklerde somut olmayan kültürel miras unsurlarının tanıtımına yer verilmesi ve yerel halkın bu etkinliklere aktif katılımının teşvik edilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca el sanatları kapsamında değerlendirilen miras unsurların, satışının ve pazarlamasının desteklenerek zanaat ustalarının teşvik edilmesi, genç kuşakların ilgisini artırmak amacıyla çiraklık uygulamalarının yürütülmesi ve desteklenmesi önerilmektedir. Eğitim kurumlarının sunduğu ders içeriklerinde somut olmayan kültürel miras unsurlarına daha fazla yer verilmesi; okul bünyesinde tiyatro, şiir, masal anlatımı gibi etkinliklerde öğrencilerin aktif katılımının sağlanması, bu mirasa yönelik farkındalık ve bilinç düzeyinin artırılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Abdelazim Ahmed, T.S. (2017). Assessment of students’ awareness of the national heritage (Case study: The preparatory year students at the University of Hail, Saudi Arabia). *Cogent Social Sciences*, 3(1), 1306202.

- Ablak, S., Dikmenli, Y. & Çetin, T. (2014). Üniversite öğrencilerinin Kırşehir'in tarihi ve kültürel turizm değerlerine yönelik farkındalıkları. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 171-186.
- Akkuş, G., Karaca, Ş. & Polat, G. (2015). Miras farkındalığı ve deneyimi: Üniversite öğrencilerine yönelik keşifsel bir çalışma. *Akademik Bakış Dergisi*, 50, 71-81.
- Akpirinç, E. & Mancı, A. R. (2019). Yerel halkın kültürel miras farkındalığı ve deneyimi: Şanlıurfa örneği. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 2, 245-260.
- Aliağaoğlu, A. & Mirioğlu, G. (2020). Balıkesir kent kimliği. *International Journal of Geography and Geography Education*, (42), 374-399.
- Atlı, S. (2017). Köy seyirlik oyunlarından "deve oyunu" üzerine bir değerlendirme ve Balıkesir-Pamukçu Deve Oyunu. *Journal of Turkish Language and Literature*, 3(2), 16-40.
- Bahtiyar Karadeniz, C. (2020). Assessment for awareness and perception of the cultural heritage of geography students. *Review of International Geographical Education (RIGEO)*, 10(1), 40-64.
- Bahtiyar Karadeniz, C., Sarı, S. & Kabacık, M. (2019). Üniversite öğrencilerinin Ordu ilinin doğal ve kültürel turistik çekiciliklerine ilişkin farkındalık ve deneyimleri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 667-684.
- Bal, F. & Dilek, S. E. (2021). Yerel halkın kültürel mirasa yönelik farkındalık düzeyi: Diyarbakır ili örneği. *Mesopotamia Journal of Interdisciplinary Studies*, 1(1), 45-67.
- Barghi, R., Zakaria, Z., Jaafar, M. & Hamzah, A. (2017). Students' awareness and attitudes toward archaeological conservation: Bujang Valley. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 7(1), 48-56.¹⁰
- Cernicova-Buca, M., Pevnaya, M.V., Fedorova, M. & Bystrova, T. (2022). Students' awareness of the local cultural and historical heritage in post-communist regional centers: Yekaterinburg, Gyumri, Timisoara. *Land*, 11, 1443.
- Çeliker, D. (2011). Geçmişten günümüze Türklerde keçecilik ve keçe yapımında yeni teknikler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi ART-E*, 1-22.
- Çetin, T. & Gürgil, F. (2014). Üniversite öğrencilerinin Bartın'ın doğal ve kültürel turizm değerlerine yönelik farkındalıkları. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(4), 255- 274.
- Dinç, E. Erdil, M. & Keçe, M. (2011) Uşak üniversitesi öğrencilerinin tarihi ve kültürel eserler hakkındaki ilgi ve farkındalıklarının incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 267-285.¹⁴
- Doğdubay, M., Girgin, G.K., Sarioğlu, M., Çevik, S., Yıldırım Saçılık, M., Narin, M. & Sariipek, S. (2023). *Geleneksel yemekler*. Editör: Duymaz, A. Balıkesir Somut Olmayan Kültürel Miras Alan Araştırmaları. Balıkesir Valiliği.
- Durmaz, U. (2012). Balıkesir köy seyirlik oyunları üzerine bir inceleme. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Erol, M. (2004). Köy Hayatları'nın yapısal ve işlevsel özellikleri üzerine bir inceleme-Gökçalı Köyü örneği-. *TÜBAR*, 16, 111-126.
- Ersal, M. (2009). Alevi cem zâkiriği: Battal Dalkılıç örneği. *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*, 1, 188-205.
- Gültekin, N. T & Uysal, M. (2018). Kültürel miras bilinci, farkındalık ve katılım: Taşkale köyü örneği. *OPUS International Journal of Society Researches*, 8(15), 2030-2065.
- Gündüz Alptürker, Ü. İ., Gök, T. & Alptürker, H. (2021). Somut olmayan kültürel miras farkındalığının bilinirlik ve deneyimleme açısından değerlendirilmesi. *Milli Folklor*, 33(132).
- Gürel, D. & Çetin, T. (2017). An Investigation of secondary school 7th grade students' awareness for intangible cultural heritage. *Journal of Education and Practice*, 8(27), 75-84.
- Harman Aslan, E. & Diker, M. (2023). Gençlerin somut kültürel miras farkındalığı: Erasmus+ projesi deneyiminden perspektifler. *Artium*, 11(1), 13-32.
- Jaafar, M., Noor, S. M. & Rasoolimanesh, S. M. (2014). Awareness and willingness for engagement of youth on world heritage site: A Study on Lenggong Archaeological Site. *Asian Social Science*, 10(22), 29-36.
- Kafadar, T. (2021). Cultural heritage in social studies curriculum and cultural heritage awareness of middle school students. *International Journal of Progressive Education*, 17(2), 260-274.

- Karaca Yılmaz, Ş. & Şahbudak, E., Akkuş, G. ve Işkın, M. (2017). Kültürel miras farkındalığı: Cumhuriyet üniversitesi öğrencilerine yönelik bir uygulama çalışması. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 9(16), 80-101.
- Karakaya, İ. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Editör: Tanrıoğen, A. Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Anı.
- Kolaç, E. (2009). Somut olmayan kültürel mirası koruma, bilinç ve duyarlılık oluşturmada Türkçe eğitiminin önemi. *Milli Folklor*, 21(82), 19-31.
- Mancı, A. R. (2019). Üniversite öğrencilerinin kültürel miras farkındalığı ve deneyimleri: Harran Üniversitesi Örneği-Şanlıurfa. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 1164-1177.
- Metin, E. (2010). Tarih bölümü öğrencilerinin tarihi ve kültürel eserler hakkındaki ilgi ve farkındalıklarının incelenmesi. Millî Mücadelede "İstiklal Yolu" ve Çankırı Sempozyumu, 21-23 Ekim 2010, Çankırı.
- Niu, F. & Jin, L. K. (2024). Study on factors influencing university students' awareness of intangible cultural heritage transmission. *Journal of Education and Educational Research*, 7(2), 35-40.
- Oğuz, M. Ö. (2013). Terim olarak somut olmayan kültürel miras. *Milli Folklor*, 25(100), 5-13.
- Santos, L. C. (2021). Relationship between students' historical awareness and their appreciation of local cultural heritage. *International Journal of Multidisciplinary: Applied Business and Education Research*, 2(6), 520-527.
- Shankar, B. & Swamy, C. (2013). Creating awareness for heritage conservation in the city of Mysore: Issues and policies. *International Journal of Modern Engineering Research*, 3, 698-703.
- Shimray, S. R. & Ramaiah, C. K. (2019). Cultural heritage awareness among students of Pondicherry University: A study. *Library Philosophy and Practice*, 1-10.
- Soybalı, H. H., Çoban, E. & Türkoğlu, T. (2022). Turizm rehberliği bölümü öğrencilerinin somut olmayan kültürel miras değerlerine yönelik bilgi, deneyim ve tutumlarının belirlenmesi. *Turist Rehberliği Dergisi (TURED)*, 5(2), 161-181.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- UNESCO (2024). <https://ich.unesco.org/en/home> Erişim Tarihi: 10.09.2024.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2000). *Karesi vilayeti tarihçesi*. A. Mutfak (Yay. Haz.). Balıkesir: Zağanos Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Wikipedia (2024). [https://tr.wikipedia.org/wiki/Balıkesir_\(il\)#:~:text=2023%20y%C4%B1l%C4%B1%20verilerine%20%C3%B6rne%20n%C3%BCfusu,km%C2%B2'ye%2082%20ki%C5%9Fi%20d%C3%BC%C5%9Fmektedir.](https://tr.wikipedia.org/wiki/Balıkesir_(il)#:~:text=2023%20y%C4%B1l%C4%B1%20verilerine%20%C3%B6rne%20n%C3%BCfusu,km%C2%B2'ye%2082%20ki%C5%9Fi%20d%C3%BC%C5%9Fmektedir.) Erişim Tarihi: 23.12.2024.

Extended Abstract

Aim and Scope

Located in the northwest of Turkey, Balıkesir has hosted many civilizations in the past and is a rich region with a deep cultural heritage. The city's geographical location and historical processes have provided a wide cultural heritage accumulation. However, the limited number of studies on the documentation and protection of intangible cultural heritage in Balıkesir restricts the accumulation of knowledge in this area. In particular, there is not enough data on how intangible cultural heritage is included in the daily lives of local people, how it is protected and how it is transferred to the future. In a culturally rich region like Balıkesir, the limited number of studies on the documentation and protection of intangible cultural heritage reveals a significant deficiency in this area. In this context, examining the awareness levels of local people regarding intangible cultural heritage is of critical importance in terms of preserving the cultural richness of the region and ensuring its sustainability. This study aims to analyze the awareness levels of local people in Balıkesir regarding intangible cultural heritage and the relationship of this awareness with various demographic factors.

Methods

The universe of this research consists of local communities residing in Balıkesir province. In the data collection phase of the research, convenience sampling method was used. The main reason for choosing this method is that data can be collected quickly and practically within the scope of the research and that the researcher can obtain data from the individuals he can reach most easily. In the calculation of the sample size, 95% confidence level was taken as basis in terms of reliability and validity of the research, and it was also assumed that the universe was heterogeneous. In this context, in line with the recommendations of Coskun et al. (2015: 137), it was predicted that reaching 384 participants

would provide a sufficient sample size for this research. In order to conduct the research in accordance with ethical standards, the necessary permissions were obtained from the Ethics Committee of Balıkesir University, Faculty of Social and Human Sciences. After this approval was obtained, the data collection process was initiated within the scope of the field study. The research data were collected between April 04 and April 12, 2024 using the survey method. The survey was conducted on participants with various demographic characteristics throughout the province of Balıkesir, and a total of 405 valid survey forms were obtained.

The survey form used in the study consists of three main parts. The first part includes six questions about the demographic characteristics of the participants. This part addresses demographic variables such as gender, age, marital status, education level, hometown and life expectancy. The second part presents a list of the elements of Balıkesir province included in the National and Provincial Inventory of Intangible Cultural Heritage, and aims to measure the level of knowledge of the local people about these elements. This section evaluates the extent to which the participants know these elements, the sources they learn from, and how this information is reflected in their awareness levels. The third part of the survey includes the "Cultural Heritage Awareness" scale. This scale was developed to measure the participants' awareness levels about cultural heritage. This scale, developed by Karaca Yılmaz et al. (2017), was adapted to suit the needs of the research and integrated into the study. In this section, the participants' awareness of intangible cultural heritage elements, the level of this awareness and its components were examined.

Data analysis procedures were carried out using the SPSS program. In the data analysis process, frequency analysis was first performed and the distribution of the demographic characteristics of the participants was examined. At the same time, the distribution of the level of knowledge regarding the intangible cultural heritage elements in Balıkesir was also evaluated at this stage. Then, explanatory factor analysis was used. This analysis method was preferred to define the basic factor structures of the scale regarding intangible cultural heritage awareness and to reveal the relationships underlying these structures. Parametric tests were used to examine whether the intangible cultural heritage awareness levels of the local people differed according to demographic characteristics. For this purpose, the differences between demographic groups were analyzed using parametric tests such as the Independent Sample T-test and the One-Way ANOVA test.

Findings

The research findings reveal that the awareness of the local people regarding intangible cultural heritage shows a significant difference according to gender. It was determined that women's awareness levels regarding intangible cultural heritage were higher compared to men. According to the research findings, a significant difference was determined in the awareness of intangible cultural heritage between married and single local people. The awareness level of married individuals regarding intangible cultural heritage was found to be higher compared to single individuals.

Another finding of the research is that there are remarkable differences in the awareness of intangible cultural heritage among the age groups of the local people. It was revealed that middle-aged and older individuals are more sensitive about protecting intangible cultural heritage and transferring it to future generations, and they attach more importance to this process. Another important finding of the research reveals that there is a significant relationship between the local people's life expectancy in Balıkesir and their awareness of intangible cultural heritage. It was determined that individuals who have lived in Balıkesir for a longer time have higher awareness levels regarding intangible cultural heritage compared to those who have lived in this city for a shorter time

Conclusion

Intangible cultural heritage is one of the cornerstones of social identity and cultural diversity. This heritage consists of traditional practices such as rituals, ceremonies, knowledge, handicrafts, music and dance that societies pass down from generation to generation. Intangible cultural heritage plays a critical role not only in the construction of individual identities and community affiliation, but also in achieving social harmony and sustainable development goals. In addition, the protection and sustainability of intangible cultural heritage depends on the development of awareness and sensitivity towards this heritage in different segments of society. The perceptions and contributions of different demographic groups regarding intangible cultural heritage are important variables in the process of protecting this heritage. This study aims to examine the level of awareness of local people in Balıkesir regarding intangible cultural heritage and to reveal the differences between variables such as gender, marital status, hometown, age groups and length of residence in Balıkesir.

The research results reveal that the awareness of local people regarding intangible cultural heritage differs significantly according to gender. It was determined that women have higher awareness levels regarding intangible cultural heritage compared to men. This result suggests that women are more sensitive to cultural heritage and take a more active role in protecting this heritage and transferring it to future generations. The fact that women have a high level of awareness in

this area points to the impact of gender roles on the protection of cultural heritage. However, in order for cultural heritage to be protected sustainably and transferred to future generations, not only women but also men need to be actively involved in this process. In this context, it is important to spread gender equality awareness in the field of cultural heritage protection. Men should be encouraged to participate more in the processes of protecting and transferring intangible cultural heritage. For this purpose, various interventions such as awareness-raising programs, cultural events and protection projects can be implemented to increase men's participation. Including men in these processes will ensure that all segments of society take responsibility for protecting cultural heritage and that this heritage is carried to the future in a sustainable way. Thus, ensuring balance between genders will contribute to the development of a more inclusive and effective approach to the protection of cultural heritage.

According to the research results, a significant difference was determined in the awareness of intangible cultural heritage between married and single local people. The level of awareness of married individuals regarding intangible cultural heritage was found to be higher compared to single individuals. This may suggest that the institution of marriage may increase individuals' sensitivity to cultural heritage or that the marriage process may encourage greater attachment to cultural values. On the other hand, when the hometown factor is examined, it was determined that individuals born and raised in Balıkesir have higher awareness of intangible cultural heritage compared to individuals whose hometown is outside Balıkesir. This result shows that the attachment of local people to the geographical region they live in may directly affect the level of awareness of intangible cultural heritage. Geographical origin is considered to be one of the basic elements that shape individuals' sense of identity and belonging. Therefore, individuals whose hometown is Balıkesir may be expected to develop a deeper attachment to the cultural practices, traditions and values specific to this region. This may increase their awareness of intangible cultural heritage and contribute to their taking a more active role in the protection and maintenance of local cultural heritage.

Another result of the research is that there are significant differences in the awareness of intangible cultural heritage among the age groups of local people. Middle-aged and older individuals are more sensitive about preserving and transferring intangible cultural heritage to future generations, and it has been revealed that they attach more importance to this process. This may indicate that life experience and attachment to cultural values increase with age. In order to increase the interest of young generations in cultural heritage and encourage their participation in conservation efforts, awareness can be raised through educational programs to be organized in schools and community centers. In addition, interactive activities such as traditional games, handicraft workshops and storytelling can be organized to keep young people's interest in intangible cultural heritage alive. Ensuring the active participation of young people in these processes and developing innovative conservation strategies by taking their views into account.

Özel Sağlık Sigortası Algısının Ürün ve Hizmet Yeterliliği Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi¹

Evaluation of the Effect of Private Health Insurance Perception on Product and Service Adequacy

Hilal Çelik², Perihan Eren Bana³

Öz

Bu çalışma, özel sağlık sigortası kullanıcılarının özel sağlık sigortası konusundaki algısı ve beklentisi ile ürün ve hizmet yeterliliğinden memnuniyetlerinin değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Katılımcılar ağırlıklı olarak 28-33 yaş (%34) arasında olup, evli (%76) bireylerden oluşmaktadır. Ağırlıklı olarak ön lisans ve lisans mezunu olan (%62) katılımcılar arasında kadınların oranı %72'dir. Özel Sağlık Sigortası Algısı Ölçeği'nin güvenilirlik değeri 0,81; Özel Sağlık Sigortası Ürün ve Hizmet Yeterliliği Memnuniyet Ölçeği'nin ise 0,97'dir. Araştırma değişkenlerinin alt boyutlarıyla pozitif yönde, orta ve yüksek düzeyde korelasyon oluşturduğu, ölçeklerin toplam skorlarının ve alt boyutlarının ise birbirleriyle genel olarak düşük düzeyde ve yine pozitif yönde korelasyon oluşturduğu görülmektedir. Yapılan gruplar arası karşılaştırmalarda ölçek skorları ve alt boyutlarında görülen farklılaşmaların oldukça sınırlı olduğu gözlenmiştir. Özel sağlık sigortası algısının, ürün ve hizmet memnuniyetini %38 oranında arttırdığı, araştırma sonucunda elde edilen önemli bir bulgudur. Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular sınırlı bir örneklem grubunu içerdiği için araştırma sonuçları genellenabilir değildir.

Anahtar Kelimeler: Özel Sağlık Sigortası, Ürün ve Hizmet, Memnuniyet, Hasta, Acente.

Abstract

This study was conducted to evaluate private health insurance users' perception and expectation about private health insurance and their satisfaction with product and service adequacy. Participants are predominantly between the ages of 28-33 (34%) and are married (76%). The proportion of women is 72% among the participants, who are predominantly associate and bachelor's degree graduates (62%). The reliability value of the Private Health Insurance Perception Scale is 0.81; Private Health Insurance Product and Service Adequacy Satisfaction Scale is 0.97. It is seen that the research variables have a positive, medium and high level of correlation with their sub-dimensions, while the total scores and sub-dimensions of the scales generally have a low level and positive correlation with each other. In the comparisons between the groups, it was observed that the differences in the scale scores and sub-dimensions were quite limited. An important finding obtained as a result of the research is that the perception of private health insurance increases product and service satisfaction by 64%. Since the findings obtained within the scope of this study include a limited sample group, the research results are not generalizable.

Keywords: Private Health Insurance, Product and Service, Satisfaction, Patient, Agency.

JEL Codes: I10, I13, G22.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Fen, Sosyal ve Girişimsel Olmayan Sağlık Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu'nun 2021/08 tarih ve 704 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 08 / 10 / 2024

Accepted: 29 / 04 / 2025

¹Bu makale, 2024 yılında yayımlanan 'Özel Sağlık Sigortası Kullanıcılarının Beklentileri ile Ürün ve Hizmet Yeterliliğinden Memnuniyetlerinin Değerlendirilmesi' başlıklı Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

²Uzman, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Yüksek Lisans Mezunu, İstanbul, Türkiye, hilalselimoglu celik@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-2126-0116>.

³Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye, perihanbana@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5139-5327>.

Giriş

Özel sağlık sigortacılığı son yıllarda önemi giderek artan bir konu haline gelmiştir. Türkiye’de değişen sağlık sistemi içinde özel sağlık sigortalarıyla ilgili yeni modellerin ortaya çıktığı ve bireylerin kendi tercihlerinin yanında işletmelerin çalışanları için yaptırdığı özel sağlık sigortası oranının da gün geçtikçe arttığı görülmektedir. Dolayısıyla özel sağlık sigortası algısının değişmesiyle birlikte, özel sağlık sigortası süreçleriyle ilgili memnuniyetin çeşitli boyutlarıyla değerlendirilmesinin de literatürde daha fazla yer alacağını söylemek mümkündür.

Sigortacılık kavramının geçmişi çok eskilere dayansa da çeşitliliğinin ve kapsamının her geçen gün daha hızlı bir şekilde değiştiği ve yenilediği söylenebilir. Sigortalar konusundaki çeşitlilikten etkilenen alanlardan birisi de sağlık sektörüdür. Sağlık hizmetlerinin ana hedefi, insan potansiyelini engelleyebilecek biyolojik, çevresel, sosyal, ailevi ve bireysel etkenlerin önlenmesi veya ortadan kaldırılması yoluyla korumaktır (Çelik ve Şimşek, 2013). Sağlık sigortacılığı bu risk faktörleri karşısında bireyleri koruyan ve ortaya çıkabilecek olumsuz durumlarda sağlık hizmeti sağlayan bir yaklaşımla ortaya çıkmıştır. Özel sağlık sigortacılığı, bir ülkenin vatandaşlarına sunulan asgari sağlık hizmetlerinin yanı sıra, beklenmeyen sağlık sorunları ve bu sorunlardan kaynaklanan maliyetlerin neden olduğu gelir kaybına karşı koruma sağlamayı amaçlamaktadır. Bu tür sigortalar, acil tıbbi müdahaleler, uzun süreli tedaviler ve diğer sağlık harcamaları için ek bir güvence sunarak, bireylerin finansal olarak sarsılmamasını ve sağlık sorunlarıyla başa çıkma kapasitelerini artırmayı hedeflemektedir. Böylece, özel sağlık sigortaları, vatandaşların beklenmedik sağlık risklerine karşı hazırlıklı olmasını ve sağlık harcamalarının getirdiği mali yükü hafifletmeyi amaçlamaktadır (Yıldız, 2012).

Devletlerin sağlık sistemleri arasında önemli farklılıklar olmasına rağmen, genel olarak kamusal kaynaklara dayalı finansman modelleri benimsenmektedir. Son yıllarda özellikle sanayileşmiş ülkelerde yaşanan ekonomik durgunluk ve gerileme, işsizlik oranlarının artması, nüfusun yaşlanması, göç hareketleri ve ekonomik politikadaki belirsizlikler gibi çeşitli faktörler, sosyal güvenlik sistemlerinde köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu değişimlerin bir sonucu olarak, karma sistemlerin kullanımı giderek yaygınlaşmıştır. Karma sistemler, özel sektörün sağlık harcamalarına daha fazla katkıda bulunma eğilimindedir ve sigortacılık sistemi içinde diğer sağlık finansman modellerine göre daha büyük bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, sağlık politikaları ve finansman mekanizmaları konusunda giderek daha karmaşık bir tablo ortaya çıkmaktadır (Orhaner, 2017).

Günümüzde, üretim ve hizmet sektörlerinde kullanıcıların eğitim seviyeleri ve gelir düzeyleri arttıkça, talepleri ve beklentileri sürekli olarak yükselmekte ve değişmektedir. Bu durum, hizmeti kullanan hastalar için de geçerlidir. Hastaların taleplerine karşılık verilmesi veya beklentilerinin üstünde hizmet sunulması, sağlık kurumları için de önemli olmaya başlamıştır. Bu nedenle, sağlık kuruluşları için hasta memnuniyetinin ölçülmesi, sadece hastaların hizmetten memnun olup olmamasını değil, aynı zamanda kuruluşların kendi performansını da gözden geçirmesini sağlayan bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu değerlendirme süreci, sağlık kuruluşlarının hizmet kalitesini iyileştirmek ve hastaların beklentisini karşılamak için stratejiler geliştirmesine de yardımcı olmaktadır (Varinli, 2004).

Verilen bu bilgilerden hareketle planlanan araştırmada, özel sağlık sigortası kullanıcılarının memnuniyetini ölçmek ve özel sağlık sigortası algısının bu memnuniyet üzerindeki etkisini değerlendirmek amaçlanmıştır. Araştırmanın diğer amacı ise özel sağlık sigortası kullanıcılarında özel sağlık sigortası algısı ile özel sağlık sigortası kullanıcılarının ürün ve hizmetlerden memnuniyetini etkileyebilecek demografik faktörleri ortaya koymaktır. Bu çalışma, özel sağlık sigortasının sağladığı avantajlar, kapsamı, hizmet kalitesi, sağlık hizmetlerine erişim kolaylığı gibi faktörlerin, özel ve tamamlayıcı sağlık sigortası olan kişilerin memnuniyet düzeylerine nasıl yansıdığını anlamayı amaçlamaktadır. Türkçe literatürde özel sağlık sigortacılığı konusunda yapılan çalışmaların sınırlı olduğu ve özel sağlık sigortasının, ürün ve hizmet yeterliliği üzerindeki etkisinin değerlendirildiği bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Sigorta

İnsanlık tarihi boyunca, doğal veya toplumsal kaynaklı birçok riskle karşılaşmıştır. İnsanların yaşamları ve sahip olduğu varlıklar, her zaman bu riskler nedeniyle tehdit altında olmuştur. Bu risklerle başa çıkma veya başlarına gelebilecek olası durumlar için önlem alma ihtiyacı, sigorta kavramının gelişmesine katkıda bulunmuştur (Bahar, 2015;134).

Sigortacılık sistemi, tüm ülkelerde devlet tarafından düzenlenmekte ve denetlenmektedir. Ancak her ülkenin sigorta konusundaki düzenleme ve denetleme biçimi birbirinden farklı olmaktadır. Sigortacılık faaliyeti, kamu ve özel sektör kuruluşlarınca yürütülmektedir. Türkiye’de sigortacılığın hem devlet hem de özel sektör tarafından yürütüldüğünü söylemek mümkündür. Sosyal sigorta sistemi devlet eliyle yürütülürken, özel sigorta şirketlerinin de çeşitli konularda

sigortacılık faaliyeti yürüttüğü görülmektedir (Gökmen, 2015;16). Özel sağlık sigortası için gün geçtikçe daha yaygın bir kullanım alanının oluştuğu söylenebilir.

1.2. Hasta Memnuniyeti Kavramı

Hasta memnuniyeti, bireyin yaşam tarzı, geçmiş deneyimleri, gelecek beklentileri ve kişisel/toplumsal değerleri gibi bir dizi faktörle etkileşim içerisinde. Sağlık hizmetlerine ilişkin algılar ve beklentilerin tatmin edilmesiyle yakından ilgili olan bu kavram, farklı insanlar ve hatta aynı kişiler tarafından farklı zamanlarda çeşitli şekillerde tanımlanabilmektedir. Hasta memnuniyetinin sağlanmasında, hastanın beklentilerinin ne ölçüde karşılandığı son derece kritik bir rol oynamaktadır. Beklenti, bir durumun gerçekleşeceğine dair olan inanç veya umudu ifade etmektedir. Araştırmalar, genellikle daha düşük beklentilere ve daha az bilgiye sahip olan hastaların daha sık memnun olduklarını, ayrıca sağlıkla ilgili konularda daha fazla bilgiye veya abartılı beklentilere sahip hastaların ise daha az memnun olduklarını göstermektedir (Tanrıverdi ve ark.,2011)

Hastanelerin hastalar için memnuniyet ve tatmin çalışmaları günümüzde genellikle kabul edilme, uygunluk, iletişim, bakım kalitesi, personel ve fiziksel imkânlar gibi bir dizi ölçümle, organizasyonun performansının hastalar tarafından nasıl algılandığını belirleme çabasına odaklanmış durumdadır. Hasta memnuniyeti ve tatmini ölçümleri, yöneticilere hastaların ve operasyonel eksikliklerin farkındalığını artırarak bilgi sağlamayı öğretmiştir. Ancak hastane çalışanlarının etkin bakım, en iyi teknoloji ve nitelikli personel ile ilişkilendirilen kaliteli sağlık bakımının, hastaların tam tatminini garanti etmediğini ortaya koymuştur. Hastalar, kişisel deneyimleriyle ilgili olarak davranışlar, bekleme süreleri gibi konulara odaklanmaktadır. Bu nedenle, stratejik yönetim sürecinde hastane yöneticilerinin, hastaları çekmek ve memnuniyetle tutabilmek için gerekenleri belirlemeye yönlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Zaim, 2010;10).

2. Yöntem

Araştırma, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Fen, Sosyal ve Girişimsel Olmayan Sağlık Bilimleri Araştırmaları Etik Kurul izni ile gerçekleştirilmiştir (2021/08-704). Araştırma, elektronik anket formuyla sosyal medya ve konuşma gruplarında özel sağlık sigortası olan kişilere ulaşılarak yapılmıştır. Araştırma verisi Haziran 2023 tarihi ile Nisan 2024 tarihleri arasında toplanmış, araştırma sürecinde etik ilkelere uyulmuş, gönüllü katılım esas alınmıştır.

Tarama modeli kullanılarak kartopu örneklem yoluyla katılımcılara ulaşılmıştır. Araştırmada üç bölümden oluşan bir anket formu kullanılmıştır. Birinci bölümde demografik özellikler, ikinci bölümde ise katılımcıların sağlık sigortası ile ilgili görüşlerinin değerlendirdiği ölçek yer almaktadır. Ölçek, Alan'ın (2009) araştırmasından alınmıştır (Cronbach alfa=0,74). Üçüncü bölümde kullanılan ölçek ise sağlık sigortasının hizmet ve ürün yeterliliğinin değerlendirildiği ölçek olup, Pamir'in (2010) çalışmasından alınmıştır (Cronbach alfa=0,97). Ölçeklerde katılımcıların değerlendirme yapması için 5'li Likert Ölçeği kullanılmıştır. Katılımcılar ifadeleri: '1. Kesinlikle yanlış, 5. Kesinlikle doğru' aralığında işaretlemeler yaparak değerlendirmiştir. Araştırmaya katılan 136 kişinin 125'i araştırmaya dahil edilmiştir. Geriye kalan 11 katılımcı, formu eksik veya hatalı doldurduğu için formlar analiz öncesinde çıkarılmıştır.

Anket formundan elde edilen verilerin istatistiksel analizi için IBM SPSS 25.0 ve Smart PLS istatistik programları kullanılmıştır. Demografik bulgular için frekans analizi yapılmıştır. Faktör analizi öncesinde ters ifadeler dönüştürülmüştür. Faktör analizinde bir temel bileşenler tekniği olan Varimax Döndürme Tekniği uygulanmış, faktör yükü 0,5'in altında kalan ifadeler, bir boyutun altında tek kalan ifadeler ve iki boyutun altında yer alıyor olmakla birlikte, faktör yükü en yüksek olan ifadeye 0,1'den daha az farkla yakın olan ifadeler (boyutlar arasında kararsız kalan ifadeler) analiz sürecinde tek tek çıkarılarak analiz yenilenmiş ve nihai sonuçlara ulaşılmıştır. Her iki ölçek için de yapılan faktör analizinden sonra her faktörün ortalaması alınarak, gruplar arası karşılaştırmalar yapılmıştır. Bütün ölçek toplam puanları ve faktörlerin basıklık ve çarpıklık değerlerinin $\leq \pm 2$ olması dolayısıyla parametrik testler uygulanmıştır (Darren ve Mallery 2019). Korelasyon analizinde Pearson, gruplar arası karşılaştırmada t-Testi ve ANOVA ile bulgulara ulaşılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi değerlendirmek amacıyla yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Yapılan literatür araştırması ve araştırma tasarımı çerçevesinde oluşturulan hipotezler Tablo 1'de sunulmuştur (Önder ve ark., 2016; Özmen, 2013):

Tablo 1. Araştırma Hipotezleri

H1	Özel sağlık sigortası algısı, ürün ve hizmetten memnuniyet düzeyini etkilemektedir.
H2	Yaş değişkenine göre araştırma değişkenleri farklılaşmaktadır.
H3	Eğitim durumu değişkenine göre araştırma değişkenleri farklılaşmaktadır.
H4	Kronik hastalık olması durumuna göre araştırma değişkenleri farklılaşmamaktadır.

Araştırma, Türkiye’de özel sağlık sigortası kullanıcılarıyla sınırlandırılmıştır. Araştırma bulguları anket formuna yanıt veren sınırlı sayıda katılımcıdan elde edilen verilerle oluşturulmuştur. Ölçme araçları ve katılımcılar değiştiğinde farklı bulguların elde edilebileceğinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Genelleme yapılabilmesi için araştırma değişkenleriyle daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

3. Bulgular

3.1. Demografik Bulgular

Katılımcıların demografik özellikleriyle ilgili bulgular Tablo 2’de sunulmuştur. Elde edilen bulgulara göre katılımcıların ağırlıklı olarak kadınlardan oluştuğu (%72), 28-33 yaş grubunda olduğu (%34,4), %76’sının evli olduğu, eğitim durumunun ağırlıklı olarak önlisans ve lisans olduğu (%61,6) ve çocuk sahibi olmayan katılımcıların örneklemin %38,4’ünü oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 2. Demografik Bulgular

	n	%		n	%
Cinsiyet			Medeni Durum		
Kadın	90	72,0	Evli	95	76,0
Erkek	34	27,2	Bekar	29	23,2
Eğitim Durumu			Yaş		
Lise	22	17,6	21-27 yaş	22	17,6
Ön lisans- Lisans	77	61,6	28-33 yaş	43	34,4
Yüksek Lisans- Doktora	25	20,0	34-39 yaş	33	26,4
Çocuk Sayısı			>40 yaş	24	19,2
1	41	32,8			
2	28	22,4			
>3	8	6,4			
Yok	48	38,4			

Katılımcıların sosyal güvencelerinin ve sağlık sigortası poliçe prim tutarının ağırlıklı olarak kendileri tarafından karşılandığı (%75,2) ve en çok Tamamlayıcı Sağlık Sigortası’nı tercih ettikleri görülmüştür. Geçen bir yıllık sürede ise, katılımcıların %38’inin 3.000 TL’den fazla sağlık harcaması yaptığı da elde edilen bulgular arasındadır. Özel sağlık sigortası için yapılan ödemelerin kimler tarafından ve nasıl karşılandığıyla ilgili değerlendirmelere bakıldığında, katılımcıların sağlık sigortası poliçesinin finansmanını ağırlıklı olarak kendisini karşıladığı (%55,2) görülmektedir. Katılımcılar başka bir ifadeyle prim tutarının kendileri karşıladığını belirterek (%53,6) bu bulguyu teyit etmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Sosyal Güvencenin Kaynağı ve Poliçenin Finansmanı

	n	%		n	%
Sosyal Güvencenin Kim Tarafından Karşılandığı			Sağlık Sigortası Poliçesinin Finansmanı		
Anne-Baba	5	4,0	Bir kısmını işverenim geri ödemektedir.	11	8,8
Eş	26	20,8	Kalanını kendi bütçemden karşılamaktayım.	8	6,4
Kendi	94	75,2	Tamamı işverenim tarafından karşılanmaktadır.	34	27,2
			Tamamını kendi bütçemden karşılamaktayım.	69	55,2
Sağlık Sigortası Türü			Sağlık Sigortası Poliçe Prim Tutarı		
Özel Sağlık Sigortası	45	36,0	Eşim	3	2,4
Tamamlayıcı Sağlık Sigortası	76	60,8	Kendim	67	53,6
Geçen Bir Yıllık Süre İçinde Cepten Yapılan Ödeme			İşverenim	36	28,8
0-500 TL	14	11,2	Bir kısmını işverenim, kalanı tarafımdan ödenmektedir.	14	11,2
501-1.500 TL	29	23,2			
1.501-3.000 TL	25	20,0			
>3.000 TL	48	38,4			

3.2. Faktör Analizi Sonuçları

Araştırma değişkenleri (Özel Sağlık Sigortası Algısı Memnuniyeti Ölçeği, Özel Sağlık Sigortası Hizmet ve Ürün Yeterliliği Memnuniyeti Ölçeği) için yapılan faktör analizi sonuçları, Tablo 4'te gösterilmiştir. Faktör analizinin sonucunda Özel Sağlık Sigortası Algısı Memnuniyeti Ölçeği'nde on ifade, Özel Sağlık Sigortası Hizmet ve Ürün Yeterliliği Memnuniyeti Ölçeği'nde ise beş ifade analiz sırasında çıkarılmıştır.

Özel Sağlık Sigortası Algısı Ölçeği için yapılan analiz sonucunda oluşan boyutlar, tercih gerekçesi, sosyal güvenlik sistemi, sunulan fırsatlar, gereklilik, kapsam ve yasal düzenlemeler şeklindedir. Ölçeğin toplam açıklayıcılık değeri %65,2 olup, güvenilirlik değeri 0,81'dir (Cronbach alfa). Özel Sağlık Sigortası Hizmet ve Ürün Yeterliliği Memnuniyet Ölçeği için yapılan faktör analizi sonucunda oluşan boyutlar, satış temsilcisi, poliçe kapsamı, beklenti ve talepler, tercih nedeni şeklindedir. Ölçeğin toplam faktör açıklayıcılığı %73,2 olup, güvenilirlik değeri 0,97'dir (Cronbach alfa). Her iki ölçekte de faktörlerin açıklayıcılığının dengeli olduğu ve ölçeklerle alt boyutların güvenilirlik değerlerinin iç tutarlılık açısından uygun olduğu görülmektedir. Faktör analizi sonucunda p değerinin anlamlı ve Kikare değerinin yüksek olduğu görülmektedir. KMO değeri ise örneklemin yeterli olduğunu ve veri setinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (Tablo 4).

Tablo 4. Ölçeklerin Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek Adı	Faktör Adı	Faktör Açıklayıcılığı	Güvenilirlik Değeri	X(σ)
Özel Sağlık Sigortası Algısı Ölçeği*	Tercih Gerekçesi	14,5	0,79	3,84 (0,77)
	Sosyal Güvenlik Sistemi	13,2	0,81	3,25 (0,79)
	Sunulan Fırsatlar	13,1	0,77	3,92 (0,79)
	Gereklilik	12,7	0,72	3,74 (0,79)
	Kapsam ve Yasal Düzenlemeler	11,7	0,72	3,39 (0,69)
Toplam		65,2	0,81	3,64 (0,49)
Özel Sağlık Sigortası Hizmet ve Ürün Yeterliliği Memnuniyet Ölçeği**	Satış Temsilcisi	27,5	0,97	3,96 (0,76)
	Poliçe Kapsamı	24,7	0,96	3,96 (0,75)
	Beklenti ve Talepler	13,7	0,92	3,74 (0,84)
	Tercih Nedeni	7,3	0,87	3,63 (0,91)
Toplam		73,2	0,97	3,90 (0,65)

* :KMO=0,73; Ki Kare=1249,117; $p<0,001$.

** :KMO=0,92; Ki Kare=4846,478; $p<0,001$.

3.3. Değişkenler ve Faktörler Arası Korelasyonlar

Özel Sağlık Sigortası Algısı Ölçeği toplam skorunun alt boyutlarıyla 0,51-0,73 (r) aralığında (orta düzeyde), alt boyutların ise kendi arasında 0,18-0,42 (r) aralığında (düşük düzeyde) ve bütün değişkenlerde pozitif yönde korelasyon oluşturduğu görülmektedir. Özel Sağlık Sigortası Ürün ve Hizmet Yeterliliği Memnuniyet Ölçeği ise alt boyutlarıyla 0,70-0,93 (r) aralığında daha yüksek düzeyde pozitif korelasyon oluşturmuştur. Aynı ölçeğin alt boyutlarının birbirleriyle 0,30-0,78 (r) oranında (orta düzeyde) korelasyon oluşturduğu ve yine bütün korelasyonların pozitif yönde olduğu görülmektedir. Ölçeklerin toplam puanlarının, diğer ölçeğin alt boyutları arasındaki korelasyonları ile her iki ölçeğin alt boyutlarının birbirleri ile olan korelasyonlarının da pozitif yönde ve genel olarak 0,15-0,40 (r) oranında (düşük düzeyde) olduğu görülmektedir. Yaş değişkeninin ise Özel Sağlık Sigortası Algı Ölçeği alt boyutu olan sosyal güvenlik sistemi ile 0,22 (r) oranında (düşük düzeyde) ve pozitif yönde korelasyon oluşturduğu, aynı değişkenin Özel Sağlık Sigortası Ürün ve Hizmet Yeterliliği Memnuniyet Ölçeği beklenti ve talepler ile tercih nedeni boyutları ile de 0,22-0,23 (r) oranında (düşük düzeyde) ve negatif yönde korelasyon oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 5. Değişkenler ve Faktörler Arası Korelasyon Tablosu

	1.Yaş	2.ÖSSAÖ	3.ÖSSAÖ Tercih Gerekçesi	4.ÖSSAÖ Sosyal Güvenlik Sistemi	5.ÖSSAÖ Sunulan Fırsatlar	6.ÖSSAÖ Gereklilik	7.ÖSSAÖ Kapsam ve Yasal Düzenlemeler	8.ÖSSÜHYMÖ	9.ÖSSÜHYMÖ Satış Temsilcisi	10.ÖSSÜHYMÖ Poliçe Kapsamı	11.ÖSSÜHYMÖ Beklenti ve Talepler
2	0,065										
3	-0,027	0,728***									
4	0,224*	0,599***	0,332***								
5	0,050	0,644***	0,396***	0,283**							
6	-0,039	0,591***	0,182*	0,102	0,217*						
7	-0,026	0,509***	0,223*	0,013	0,080	0,416***					
8	-0,122	0,220*	0,404***	0,070	0,205*	-0,042	-0,021				
9	-0,026	0,224*	0,401***	0,041	0,262**	-0,030	-0,044	0,896***			
10	-0,085	0,153	0,350***	0,113	0,110	-0,109	-0,066	0,930***	0,777***		
11	-0,216*	0,241**	0,263**	0,112	0,108	0,120	0,125	0,601**	0,295**	0,463***	
12	-0,229*	0,043	0,201*	-0,174	0,179*	-0,073	-0,010	0,703***	0,568***	0,553***	0,463***

Pearson Korelasyonu uygulanmıştır. (*: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$; ***: $p < 0,001$)

ÖSSAÖ: Özel Sağlık Sigortası Algısı Ölçeği.

ÖSSÜHYMÖ: Özel Sağlık Sigortası Ürün ve Hizmet Yeterliliği Memnuniyet Ölçeği.

12:ÖSSÜHYMÖ Tercih Nedeni

3.4. Değişkenler ve Faktörler İçin Yapılan Gruplar Arası Karşılaştırmalar

Araştırma değişkenlerinin demografik değişkenlere göre ortalama ve standart sapma değerleri ile gruplar arası karşılaştırma bulguları (T-Testi, ANOVA) Tablo 6'da sunulmuştur. Cinsiyet ve medeni durum değişkeni açısından araştırma değişkenleri ölçek toplam puanları ve alt boyutlarında anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir.

Özel Sağlık Sigortası Algısı Ölçeği toplam skorunda kronik hastalığı olanlar, olmayanlara göre 0,24 ortalama farkla olumlu yönde farklılaşmaktadır. Özel sağlık sigortasına sahip olanlar, tamamlayıcı sağlık sigortasına sahip olanlara göre Özel Sağlık Sigortası Algısı Ölçeği'nin sosyal güvenlik sistemi alt boyutunda 0,45 farkla olumlu yönde farklılaşmıştır.

Özel Sağlık Sigortası Hizmet ve Ürün Yeterliliği Memnuniyet Ölçeği, tercih nedeni alt boyutunda 40 yaş üstü olan katılımcılar, 21-27 yaş grubuna göre 0,87 ortalama farkla ($p=0,005$) ve 28-33 yaş grubuna göre 0,64 ortalama farkla ($p=0,0024$) her iki grup için de olumsuz yönde farklılaşmıştır. Özel Sağlık Sigortası Hizmet ve Ürün Yeterliliği Memnuniyet Ölçeği, beklenti ve talepler alt boyutunda yüksek lisans ve doktora mezunlarının ön lisans ve lisans mezunlarına göre 0,50 ortalama farkla olumsuz yönde farklılaştığı görülmektedir ($p=0,026$). Özel Sağlık Sigortası Algısı Ölçeği, sosyal güvencesini kendisi sağlayanlar, anne ve babası karşılayanlara göre 0,64 ortalama farkla olumlu yönde farklılaşmaktadır ($p=0,011$). Özel Sağlık Sigortası Algısı Ölçeği, sosyal güvenlik alt boyutunda sosyal güvenceyi anne babası karşılayanların, eşi karşılayanlara göre 1,08 ($p=0,004$) ve kendisi karşılayanlara göre 1,30 ortalama farkla ($p=0,008$) her iki gruba göre de negatif yönde farklılaştığı görülmektedir. Özel sağlık sigortası olanlar, tamamlayıcı sağlık sigortası olanlara göre 0,45 ortalama farkla ($p=0,008$) pozitif yönde farklılaşmaktadır (Tablo 6).

Tablo 6. Demografik Değişkenlere Göre Gruplar Arası Farklılaşmalar (ANOVA ve T-Testi Sonuçları)

		ÖSSAÖ Toplam	ÖSSAÖ Tercih Gerekçesi	ÖSSAÖ Sosyal Güvenlik Sistemi	ÖSSAÖ Sunulan Fırsatlar	ÖSSAÖ Gereklilik	ÖSSAÖ Kapsam ve Yasal Düzenlemeler	ÖSSHÜYMÖ Toplam	ÖSSHÜYMÖ Satış Temsilcisi	ÖSSHÜYMÖ Polİçe Kapsamı	ÖSSHÜYMÖ Beklenti ve Talepler	ÖSSHÜYMÖ Tercih Nedeni
Cinsiyet	Erkek	3,73 (0,46)	3,92 (0,80)	3,37 (1,06)	3,96 (0,91)	3,90 (0,80)	3,48 (0,84)	3,87 (0,71)	3,84 (0,83)	4,02 (0,82)	3,77 (0,90)	3,54 (1,06)
	Kadın	3,60 (0,50)	3,80 (0,76)	3,21 (0,85)	3,91 (0,75)	3,68 (0,79)	3,35 (0,62)	3,91 (0,64)	4,01 (0,73)	3,94 (0,73)	3,73 (0,83)	3,67 (0,85)
Yaş Grupları	21-27 yaş	3,59 (0,62)	3,92 (0,75)	2,93 (0,99)	3,88 (0,80)	3,76 (0,72)	3,39 (0,80)	4,16 (0,63)	4,22 (0,66)	4,19 (0,68)	4,00 (0,68)	4,06 ¹ (0,74)
	28-33 yaş	3,65 (0,47)	3,86 (0,78)	3,31 (0,92)	3,94 (0,67)	3,74 (0,81)	3,37 (0,67)	3,96 (0,69)	3,96 (0,83)	3,98 (0,80)	3,96 (0,79)	3,83 ² (0,84)
	34-39 yaş	3,63 (0,45)	3,84 (0,71)	3,20 (0,64)	3,97 (0,75)	3,66 (0,79)	3,45 (0,64)	3,73 (0,55)	3,81 (0,63)	3,81 (0,67)	3,53 (0,94)	3,43 (0,85)
	>40 yaş	3,66 (0,50)	3,75 (0,83)	3,58 (1,07)	3,85 (1,03)	3,76 (0,89)	3,35 (0,77)	3,77 (0,69)	3,92 (0,85)	3,91 (0,85)	3,43 (0,75)	3,19 ^{1,2} (1,01)
Medeni Durum	Bekar	3,59 (0,54)	3,64 (0,80)	3,21 (1,08)	3,88(0,9 9)	3,85 (0,64)	3,34 (0,71)	4,02 (0,62)	4,14 (0,74)	4,08 (0,70)	3,79 (0,71)	3,75 (0,99)
	Evli	3,66 (0,48)	3,89 (0,75)	3,27 (0,86)	3,93 (0,73)	3,71 (0,84)	3,42 (0,68)	3,85 (0,66)	3,90 (0,75)	3,91 (0,76)	3,73 (0,89)	3,58 (0,88)
Eğitim Durumu	Lise	3,64 (0,52)	3,78 (0,80)	3,08 (0,65)	3,97 (0,59)	3,86 (0,58)	3,45 (0,79)	3,95 (0,69)	4,08 (0,72)	3,98 (0,70)	3,79 (0,87)	3,59 (0,88)
	Ön lisans- Lisans	3,68 (0,51)	3,90 (0,78)	3,29 (0,94)	3,95 (0,83)	3,78 (0,83)	3,42 (0,69)	3,92 (0,67)	3,96 (0,79)	3,97 (0,77)	3,87 ³ (0,77)	3,68 (0,93)
	Yüksek Lisans Doktora	3,53 (0,42)	3,74 (0,67)	3,34 (1,02)	3,75 (0,82)	3,51 (0,82)	3,24 (0,62)	3,78 (0,60)	3,86 (0,72)	3,93 (0,78)	3,37 ³ (0,92)	3,59 (0,89)
Kronik Hastalık	Var	3,83 ⁴ (0,38)	4,10 (0,65)	3,43 (0,98)	4,03 (0,94)	3,91 (0,78)	3,63 (0,73)	3,98 (0,66)	4,08 (0,79)	3,98 (0,70)	3,79 (0,87)	3,47 (1,14)
	Yok	3,59 ⁴ (0,50)	3,78 (0,79)	3,20 (0,88)	3,89 (0,76)	3,69 (0,79)	3,34 (0,68)	3,88 (0,66)	3,94 (0,75)	3,97 (0,77)	3,87 (0,77)	3,68 (0,84)
Sosyal Güvencenin Kimden Sağlandığı	Anne-Baba	3,05 ⁵ (0,89)	3,48 (1,05)	2,05 ^{6,7} (0,67)	3,15 (1,35)	3,45 (0,86)	3,00 (0,73)	4,06 (0,51)	4,09 (0,48)	3,93 (0,78)	3,37 (0,92)	4,07 (0,55)
	Eş	3,57 (0,46)	3,94 (0,73)	3,13 ⁶ (0,68)	3,87 (0,71)	3,51 (0,77)	3,32 (0,60)	4,02 (0,66)	4,10 (0,74)	4,10 (0,81)	3,76 (0,86)	3,78 (0,83)
	Kendi	3,69 ⁵ (0,46)	3,83 (0,76)	3,35 ⁷ (0,93)	3,98 (0,77)	3,82 (0,79)	3,43 (0,71)	3,85(0,6 6)	3,92 (0,78)	3,94 (0,74)	3,73 (0,84)	3,57 (0,94)
Özel Sağlık Sigortasının Türü	Özel Sağlık Sigortası	3,75 (0,40)	3,97 (0,80)	3,54 ⁸ (0,82)	4,09 (0,81)	3,72 (0,80)	3,37 (0,71)	4,02 (0,61)	4,02 (0,73)	4,08 (0,49)	3,97 (0,63)	3,73 (0,95)
	Tamamlayıcı	3,58	3,80	3,09 ⁸	3,82	3,75	3,41	3,85	3,95	4,07	3,83	3,58
	Sağlık Sigortası	(0,53)	(0,75)	(0,92)	(0,78)	(0,81)	(0,70)	(0,67)	(0,78)	(0,69)	(0,82)	(0,90)

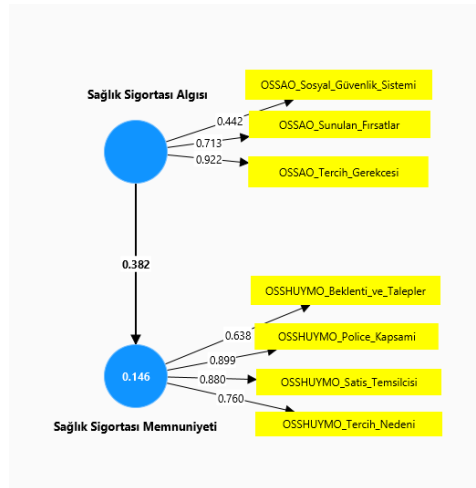
ÖSSAÖ: Özel Sağlık Sigortası Algısı Ölçeği

ÖSSHÜYMÖ: Özel Sağlık Sigortası Hizmet ve Ürün Yeterliliği Memnuniyet Ölçeği

1: $F_{(3,118)}=5,19$; $SH=0,26$; $p=0,005$. 2: $F_{(3,118)}=5,19$; $SH=0,22$; $p=0,0024$. 3: $F_{(2,121)}=3,49$; $SH=0,19$; $p=0,026$. 4: $F=1,30$, $t=2,22$, $p=0,028$.5: $F_{(2,122)}=4,64$; $SH=0,22$; $p=0,011$. 6: $F_{(2,122)}=5,58$; $SH=0,40$; $p=0,004$. 7: $F_{(2,122)}=5,58$; $SH=0,43$; $p=0,036$. 8: $F=0,58$ $t=2,71$ $p=0,008$.

3.5. Özel Sağlık Sigortası Algısının Sağlık Sigortasından Memnuniyet Üzerindeki Etkisinin Regresyon Analizi ile Değerlendirilmesi

Modelin oluşturulması sürecinde Sağlık Sigortası Algısı Ölçeği'nin tercih gerekçesi ve sosyal güvenlik sistemi alt boyutları çıkarılmıştır. Sağlık sigortası algısının sağlık sigortası memnuniyeti üzerindeki etkisinin %38 olduğu görülmüştür. Fornell Locker'a göre ayırma geçerliliği sağlanmıştır. Çoklu bağlantı sorunu bulunmamaktadır. Yapı geçerliliği ile ilgili bulgular yapının genel olarak uygun olduğunu göstermektedir (Hair ve ark., 2014) (Tablo 7).

Şekil 1. Özel Sağlık Sigortası Algısının Hizmet Ürün ve Memnuniyet Üzerindeki Etkisi (Yapısal Eşitlik Modeli)

Tablo 7: Yapısal Eşitlik Modeli Yapı Geçerliliği Bulguları

	Cronbach Alfa	Rho-a	Rho-c	Average variance extracted (AVE)
Sağlık Sigortası Algısı	0,604	0,806	0,749	0,518
Sağlık Sigortası Memnuniyeti	0,812	0,871	0,876	0,642

3.6. Araştırma Hipotezlerinin Kabul ve Ret Durumları

Araştırma hipotezlerinin genel olarak kabul gördüğü söylenebilir. Hipotezlerden yaş ve kronik hastalık olma durumunun araştırma değişkenlerinde farklılaşmaya neden olabileceği yönündeki hipotezler kısmi olarak kabul edilmiştir.

Tablo 8. Araştırma Hipotezlerinin Kabul ve Ret Durumu

H1	Özel sağlık sigortası algısı, ürün ve hizmetten memnuniyet düzeyini etkilemektedir.	†
H2	Yaş değişkenine göre araştırma değişkenleri farklılaşmaktadır.	†
H3	Eğitim durumu değişkenine göre araştırma değişkenleri farklılaşmaktadır.	†
H4	Kronik hastalık olması durumuna göre araştırma değişkenleri farklılaşmamaktadır.	†

*: †= Kabul, ‡= Kısmî kabul.

Sonuç ve Değerlendirme

Her araştırmanın örneklem yapısı, katılımcıların sosyo-demografik özellikleri, ölçeğin kullanım amacı ve araştırma bağlamı gibi farklı dinamikleri olması, araştırma sonucunu etkileyebilmektedir. Bu nedenle, her araştırmanın benzersiz olması ve bağlamsal özelliklerinin dikkate alınması gerekmektedir. Bu araştırma kapsamında elde edilen bulguların da literatürle uyumlu ve uyumlu olmayan yönlerinin olduğu görülmektedir. Bu bölümde literatürle yapılacak karşılaştırmalarla birlikte, araştırmanın farklılaşan yönleri de açıklanmaya çalışılacaktır.

Araştırma kapsamında iki ölçek kullanılmıştır. Araştırma değişkenleri, özel sağlık sigortası algısı ile özel sağlık sigortası hizmet ve ürün yeterliliği memnuniyetidir. Her değişken için katılımcılardan elde edilen verilerin analizi sonucunda alt boyutlar ortaya çıkmış ve ilgili tablolarda gösterilmiştir. Özel sağlık sigortası algısı, beş farklı boyutta değerlendirilmiş ve bu boyutlar; tercih gerekçesi, sosyal güvenlik sistemi, sunulan fırsatlar, kapsam ve yasal düzenlemeler şeklindedir. Elde edilen boyutların literatürdeki benzer çalışmalardan farklı olduğu görülmüş ve ifadelerin oluşturduğu bağlam ile literatür bilgisi ışığında yeniden isimlendirilmiştir (Korkmazer, 2021). Özel sağlık sigortası hizmet ve ürün yeterliliği memnuniyeti için ise dört boyut oluşmuştur. Bu boyutlar, satış temsilcisi, polise kapsamı, beklenti ve talepler, tercih nedeni olarak

belirlenmiştir. Bu boyutların isimlendirilmesi sürecinde de ifadelerin oluşturduğu bağlam ile literatür bilgisinden faydalanılmıştır (Papatya ve ark., 2012). Araştırmada kullanılan ölçekler için farklı boyutlar oluşması, daha önce literatürde yapılan çalışmalarda faktör analizinin yapılmamış olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Bu çalışmada elde edilen bulgulara göre, cinsiyet ve medeni durum değişkenleri açısından araştırma değişkenleri ve alt boyutlarında anlamlı bir farklılaşma gözlenmemiştir. Korkmazer (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da Sağlık Sigortası Algısı Ölçeği toplam skorunda cinsiyet değişkenine bağlı bir farklılaşma saptanmamıştır. Sevimli'nin (2006) araştırmasında, hizmet kalitesinin algılanmasının cinsiyete bağlı olarak farklılaşmadığı gösterilmiştir. Aynı şekilde, Papatya'nın (2012) yaptığı çalışmada da hastaların hizmet kalitesi algısının ve hizmetten duydukları memnuniyetin cinsiyet değişkenine göre farklılaşma oluşturmadığı görülmüştür. Bu çalışmada elde edilen bulguların Sevimli'nin (2006) ve Papatya ve arkadaşlarının (2012) çalışmalarıyla uyumlu olduğu söylenebilir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular değerlendirildiğinde katılımcıların, özel sağlık sigortası hizmet ve ürün yeterliliği memnuniyeti ölçeğinin tercih nedeni alt boyutunda 40 yaş üstü olanların diğer yaş gruplarına göre farklılaştığı görülmüştür. Bu durum ilerleyen yaşla birlikte artan deneyim ve bilgi birikimi ile açıklanabilir.

Özel Sağlık Sigortası Hizmet ve Ürün Yeterliliği Memnuniyet Ölçeği'nin beklenti ve talepler alt boyutunda yüksek lisans ve doktora mezunlarının ön lisans ve lisans mezunlarına göre olumsuz yönde farklılaştığı görülmektedir. Ön lisans ve lisans mezunlarının sağlık sigortası acentelerinden daha fazla sağlık alanını kapsama gibi bir beklentisi varken, yüksek lisans ve doktora mezunları, ürün ve hizmetlerle ilgili daha düşük beklenti ifade etmiştir. Pamir'in (2010) araştırmasına bakıldığında genel olarak sigortasından memnuniyet düzeyinin eğitim durumu açısından farklılaştığı görülmektedir. Elde edilen bulgunun bu çalışmada elde edilen bulgularla örtüştüğü söylenebilir. Arısoy'un (2017) araştırmasında algılanan hizmet kalitesinin eğitim durumuna göre farklılık gösterdiği gösterilmiş, okur-yazar olmayan hastalarla ilköğretim mezunu hastaların skorlarının, üniversite, lise ve yüksek lisans/doktora mezunu hastalara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Papatya ve arkadaşlarının (2012) elde ettiği araştırma bulgularına göre hastaların hizmetten duyduğu memnuniyet, eğitim durumuna göre farklılaşmamakta, ancak meslek durumuna göre farklılaşmaktadır. Elde edilen bulgular, Pamir'in (2010) ve Arısoy'un (2017) çalışmasıyla uyumluyken, Papatya ve arkadaşlarının (2012) çalışmasıyla uyumlu değildir.

Araştırmanın sonuçları, Özel Sağlık Sigortası Algısı Ölçeği'nin sosyal güvenlik alt boyutunda farklı gruplar arasında önemli varyasyonlar olduğunu göstermektedir. Sağlık sigortası finansmanı anne ve babası tarafından karşılanan bireyler ile eşi veya kendisi tarafından karşılanan bireyler arasında belirgin farklılıklar ortaya çıkmıştır. Özellikle, sosyal güvencesinin kendisi tarafından karşılandığını belirten katılımcıların algısının, daha olumsuz olduğu görülmüştür. Bu bulgular, sosyal güvenlik ve sağlık sigortası algısının bireylerin sosyo-ekonomik durumlarına ve aile destek yapılarına göre nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olabilir. Özellikle, bireylerin sağlık sigortası algısının ve bu algının sosyal güvenlik sistemine olan güvenlerinin daha derin bir şekilde incelenmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Bu çalışmada Özel Sağlık Sigortası Algısı Ölçeği toplam skorunda, kronik hastalığı olanlar, olmayanlara göre olumlu yönde farklılaşmıştır. Kronik hastalığı olan bireylerin özel sağlık sigortasını daha fazla tercih etmesinin temel nedeni, bu sigortanın sunmuş olduğu koruma ve kapsamlı sağlık hizmetlerine duydukları ihtiyaç olabilir. Kronik hastalıklar genellikle sürekli tıbbi bakım ve tedavi gerektirmekte olup, bu durum, bireylerin sağlık giderlerini artırabilmektedir. Bu bağlamda özel sağlık sigortası, genellikle devlet sağlık sisteminden daha kapsamlı ve hızlı bir sağlık hizmeti sunmakta ve kronik hastalığı olan bireyler için önemli avantajlar sağlayabilmektedir. Ayrıca, özel sağlık sigortası poliçeleri genellikle kronik hastalıklara yönelik özel tedavileri ve ilaçları kapsamakta, bu da bu bireylerin tedavi maliyetini düşürmesine yardımcı olabilmektedir. Dolayısıyla, kronik hastalığı olan bireylerin özel sağlık sigortasını tercih etmesinin altında yatan nedenler, daha kapsamlı sağlık hizmetleri, özel tedavi seçenekleri ve maliyetlerin kontrol altına alınması gibi faktörlerdir. Güdük ve arkadaşlarının (2023) yaptığı çalışmada elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, yatarak tedavide hastanede kalınan gece sayısının, kronik hastalığı olan hastalarda daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, kronik hastalıkların daha komplike tedaviye ihtiyaç duyması nedeniyle yatarak tedaviye gereksinimi artırmasından kaynaklanabilir.

Araştırma sonucunda elde edilen diğer bulgu ise özel sağlık sigortasına sahip olanların, tamamlayıcı sağlık sigortasına sahip olanlara göre Özel Sağlık Sigortası Algısı Ölçeği alt boyutunda olumlu yönde farklılaşmasıdır. Başoğlu'nun (2021) çalışması, özel sağlık sigortası ve tamamlayıcı sağlık sigortasını prim üretimi açısından ele almıştır. Yıllık araştırmalara göre, tamamlayıcı sağlık sigortasının prim üretimi artmıştır. 2021'de yapılan analize göre, Özel Sağlık Sigortacılığının Sağlık Branşları Toplamında Prim Üretiminde %112,62 oranında bir artış gözlenmiş, aynı dönemde Tamamlayıcı Sağlık Sigortaları Toplam Prim Üretiminde ise %1.324,64 oranında bir artış görülmüştür. Bu çalışma, insanların tamamlayıcı sağlık sigortasıyla ilgili algısının değiştiğini göstermektedir. Genel olarak, bu çalışmadan elde edilen sonuç, bireylerin memnuniyet ve tercihlerinde sigorta konusunda bilinçlenmenin etki edebileceğini göstermektedir. Tamamlayıcı sağlık sigortası hakkında bilgi sahibi olan bireylerin, zamanla bu algıyı değiştireceği öngörülmektedir. Ancak, daha kapsamlı bir çalışmanın sonuçlarına dayanarak, bu öngörüyü doğrulamak mümkün olabilir.

Bu çalışmada, katılımcılardan Özel Sağlık Sigortası Algısı Ölçeği toplam skorunda sosyal güvencesini kendisi sağlayanların, anne veya babası sağlayanlara göre olumlu yönde farklılaştığı görülmektedir. Bu çalışmada elde edilen bulgulara göre bu durum, özel sağlık sigortasını kendisi yapanların sigorta hakkında daha fazla bilgi sahibi ve bilinçli olması şeklinde yorumlanabilir. Pamir'in (2010) araştırmasına bakıldığında da oranlar benzer şekildedir. Bu bağlamda sigorta kullanıcılarının hizmetten duyduğu memnuniyetin, acentelerin bilgilendirme hizmet hızına bağlı olabileceği de unutulmamalıdır.

Araştırmada elde edilen bulgular, özel sağlık sigortası algısının, ürün ve hizmet memnuniyetini %38 oranında arttırdığını göstermektedir. Günümüzde sağlık hizmetlerine olan erişim ve bu hizmetlerin kalitesi, bireyler için giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, özel sağlık sigortasının rolü büyük bir öneme sahiptir. Yapılan araştırmalar, özel sağlık sigortasının, sağlık hizmetleriyle ilgili memnuniyeti önemli ölçüde artırdığını göstermektedir. Bu çalışmada özel sağlık sigortası sahibi olan bilinçli bireylerin, memnuniyet oranlarının %38 oranında yükseldiği belirlenmiştir. Bu, özel sağlık sigortası sahiplerinin, özel sağlık sigortası hakkında bilinçlenmesi gerektiğiyle ilgili bir kanıt olarak değerlendirilebilir. Özel sağlık sigortası, daha hızlı sağlık hizmeti erişimi, daha geniş hizmet seçenekleri ve kişiselleştirilmiş sağlık deneyimi gibi avantajlar sunarak, bireylerin sağlık hizmetlerinden daha fazla memnuniyet duymasını sağlamaktadır. Bu artan memnuniyetin arkasındaki anahtar noktalardan birisi de acentelerin rolüdür. Acenteler, bireylere sigorta planları hakkında detaylı bilgi sağlayarak, ihtiyaçlarına uygun planları seçmelerine yardımcı olmakta ve böylece sigorta kullanıcılarının memnuniyetinin artmasına katkıda bulunmaktadır. Bu noktada, sigorta şirketlerinin ve acentelerin bireyleri daha fazla bilgilendirerek ve doğru yönlendirerek memnuniyet düzeylerini artırmak için çaba göstermeleri büyük önem taşımaktadır. Bu çabalar, sağlık hizmetlerine olan erişimi ve kalitesini artırarak toplumun genel sağlık ve refah düzeyine olumlu yönde katkı sağlayabilir.

Araştırma sürecinde özel sağlık sigortası kullanıcılarına ulaşmak konusunda zorluk yaşanmıştır ve ulaşılan kullanıcıların da ağırlıklı olarak kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Bu kısıtlılıklar nedeniyle çalışmada elde edilen bulgular, özel sağlık sigortası kullanıcılarıyla ilgili genel durumu yansıtmamaktadır. Araştırmada kullanılan değişkenlerin daha fazla sayıda örnekleme ele alınması, bundan sonraki araştırmalarda farklı bulguların elde edilmesini sağlayabilir. Örneklem sayısının az olması ve alan yazında konuyla ilgili çalışmaların kısıtlı olmasından dolayı, araştırma değişkenleriyle ilgili bulgular, henüz genelleme yapılabilmesine olanak sağlamamaktadır. Bu konuda araştırma yapacak olan araştırmacılara daha fazla sayıda katılımcıya ulaşabilmeleri için çalışanlarına özel sağlık sigortası yaptıran kurumsal firmalardan örneklem seçmeleri önerilebilir. Özel sağlık sigortasıyla ilgili bilgi düzeyinin ve algının ürün ve hizmet memnuniyeti üzerinde olumlu etki oluşturduğunu gösteren bu çalışmanın, literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmacıların bundan sonraki çalışmalarda bu çalışmada kullanılan değişkenlerle veya benzer değişkenlerle çalışmasının literatürdeki boşluğu azaltacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alan, M. (2009). Özel sağlık sigortasının mevcut ve potansiyel müşteriler tarafından algılanışı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arısoy, D. Ş. (2017). Sağlık hizmetlerine hizmet kalitesi ve hizmet kalitesinin servqual yöntemi ile ölçülmesine yönelik bir uygulama. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 1079-1102.
- Bahar, Z. ve Aydoğdu, N. G. (2015). Çevre, sağlık, araştırma ve hemşirelik. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(2), 119-122.
- Baçoğlu, B. (2021). Türkiye'de tamamlayıcı sağlık sigortaları prim üretimi ve özel sağlık sigortaları sistemine katkıları açısından değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 108-123.
- Darren G. and Mallery P. (2019) SPSS for Windows step by step. Description: Fifteenth edition. New York. ISBN: 978-1-138-49107-6.
- Çelik, A. ve Şimşek, M. Ş. (2013). Yönetim ve Organizasyon. Eğitim Yayınevi.
- Gökmen, S. (2015). Türkiye'de sağlık sigorta sistemi: Genel sağlık sigortasının gelişimi ve finansal sürdürülebilirliği. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güdük, Ö., İşçi, E., ve Tarım, M. (2023). Özel sağlık sigortasına sahip bireylerin sağlık hizmeti kullanımının değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 7(3), 541-552.
- Hair, J.F., & Hult, G.T.M., & Ringle C.M., & Sarstedt M. (2014). A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM). (1st ed. p.26-307). SAGE Publications.

- Korkmazer, F. (2021). Sağlık yönetimi öğrencilerinin genel ve özel sağlık sigortası algılarının ölçülmesine yönelik bir araştırma. *Selçuk Sağlık Dergisi*, 2(1), 25-41.
- Orhaner, E. (2017). Sağlık harcamalarının finansmanında özel sağlık sigortalarının rolü. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 3(3), 398-412.
- Önder, M. E., Ersoy, E. ve Karacaoğlu, K. (2016). Sağlıkta yeni bir finansman yöntemi olan tamamlayıcı ve destekleyici sağlık sigortası hakkında hastaların bilgi ve memnuniyet düzeyleri üzerine bir araştırma. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 1(1), 23-36.
- Özmen, S. (2013). Genel sağlık sigortasının özel sağlık hizmeti sunucularına ve hasta memnuniyetine olan etkileri. *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Bursa.
- Pamir, Z. İ. (2010). Türkiye'de özel sağlık sigortası sektöründe hizmet ve ürün yeterliliğinin değerlendirilmesi ve bir uygulama Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi.
- Papatya, G., Papatya, N. ve Hamşioğlu, A. B. (2012). Sağlık hizmetlerinde algılanan hizmet kalitesi ve hasta memnuniyeti: iki özel hastanede karşılaştırmalı bir araştırma. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 87-108.
- Sevimli, S. (2006). Hizmet sektöründe kalite ve hizmet kalitesi ölçümü üzerine bir uygulama. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Tanrıverdi, H. ve Özmen, M. E. (2011). Sağlık çalışanlarının hasta haklarına ilişkin bilgi düzeylerinin hasta memnuniyetine etkisi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15(3), 85-109.
- Varinli, İ. (2004). Hizmet kalitesi, değer, hasta tatmini ve davranışsal niyetler arasındaki ilişki-Kayseri'de poliklinik hastalarına yönelik bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(17), 33-52.
- Yıldız, U. (2012). Özel sağlık sigortacılığı sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin veri zarflama analizi ile etkinliğinin ölçülmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Zaim, H. ve Koçak, O. (2010). Bilgi Çalışanının Memnuniyeti. *Yaşar Üniversitesi*, 18(5), 2985-2994.

Extended Abstract

Aim and Scope

This study was conducted to measure the satisfaction of private health insurance users and to evaluate the effect of private health insurance perception on this satisfaction. The other aim of the research is to reveal demographic factors that may affect private health insurance users' perception of private health insurance and their satisfaction with products and services. In this context, it aims to understand how factors such as the advantages provided by private health insurance, its scope, service quality, and ease of access to health services are reflected in the satisfaction levels of people with private and complementary health insurance. Hypotheses created within the scope of the research; The perception of private health insurance affects the level of satisfaction with the product and service, demographic variables such as gender, marital status, age and education status cause differentiation in the research variables and sub-dimensions, and the presence of a chronic disease causes differentiation in the same variables.

Methods

The research was carried out with the permission of Istanbul Yeni Yüzyıl University Science, Social and Non-Interventional Health Sciences Research Ethics Committee (2021/08-704). The research was conducted by reaching people with private health insurance on social media and conversation groups with an electronic survey form. The research data was collected between June 2023 and April 2024, ethical principles were complied with during the research process, and voluntary participation was taken as basis. Within the scope of the research, the answers given by 125 participants were evaluated and the findings were reached. A 5-point Likert Scale was used for the participants to evaluate the scales. Participants' statements: They evaluated the results by making marks ranging from '1. Absolutely wrong' to 5. 'Absolutely true'. IBM SPSS 25.0 and IBM AMOS 25.0 statistical programs were used for statistical analysis of the data obtained from the survey form. Frequency analysis was performed for demographic findings. Before factor analysis, reverse expressions were transformed. After the factor analysis for both scales, comparisons between groups were made by taking the average of each factor. In comparisons between groups, parametric and nonparametric tests were chosen depending on whether there was a normal distribution or not. Since the total scores of all scales and the

kurtosis and skewness values of the factors were $\leq \pm 1.5$, parametric tests were applied. Findings were obtained using Pearson in correlation analysis, and t-Test and ANOVA in comparison between groups. Structural equation modeling was used to evaluate the relationship between variables.

Findings

According to the findings, the participants were predominantly women (72%), were in the 28-33 age group (34.4%), 76% were married, their education level was mostly associate degree and bachelor's degree (61.6%), and they had children. It can be seen that participants who do not have a business account for 38.4% of the sample. The dimensions obtained as a result of the analysis for the Private Health Insurance Perception Scale are the reason for preference, social security system, opportunities offered, necessity, scope and legal regulations. The total explanatory value of the scale is 65.2% and the reliability value is 0.81 (Cronbach's alpha). The dimensions resulting from the factor analysis conducted for the Private Health Insurance Service and Product Adequacy Satisfaction Scale are sales representative, policy scope, expectations and demands, and reason for preference. The total factor explanatory value of the scale is 73.2% and the reliability value is 0.97 (Cronbach's alpha). It is seen that the explanatory nature of the factors in both scales is balanced and the reliability values of the scales are appropriate. The findings show that the research variables and sub-dimensions do not differ in terms of gender and marital status variables, but they cause differentiation in terms of age, educational status and chronic disease status. The effect of private health insurance, one of the research variables, on satisfaction with the product and service was evaluated with the structural equation model and the obtained model fit values were found to be appropriate. It is seen that the perception of private health insurance increases product and service satisfaction by 64%. Although the research on the subject in the literature is limited, it can be said that the findings obtained in the research are generally compatible with the literature.

Conclusion

Private health insurance enables individuals to be more satisfied with their healthcare services by offering advantages such as faster access to healthcare, wider service options and personalized healthcare experience. The findings obtained as a result of the research include some evidence that conducting more informative studies on the importance, content and scope of private health insurance will increase the level of satisfaction with private health insurance. Other findings obtained as a result of this research are that different age groups cause differences in their reasons for preference and that expectations and demands are affected by educational status. If the findings obtained in the research are in light, it can be suggested that insurance agencies create different product and service packages according to age groups and to increase satisfaction by conducting more comprehensive research to increase the satisfaction of users with higher education levels.

During the research process, there was difficulty in reaching private health insurance users, and it was observed that the users reached were mainly women. Due to these limitations, the findings obtained in the study do not reflect the general situation regarding private health insurance users. Considering the variables used in the research with a larger number of samples may lead to different findings in future studies. Due to the small number of samples and limited studies on the subject in the literature, the findings regarding the research variables do not yet allow generalizations to be made. It is thought that this study, which reveals that private health insurance has a positive effect on product and service satisfaction, will contribute to the literature.

Anadolu Kadınıyla Özdeşleşen Kültür Taşıyıcısı Çeyiz Sandıklarının Dili ve Çağdaş Sanat Uygulamalarında İzdüşümleri Üzerine Bir Araştırma¹

The Symbolic Language of Dowry Chests as Cultural Carriers Identified with Anatolian Women and Their Reflections in Contemporary Art Practices

Jale Pekdemir², Hüseyin Özçelik³

Öz

Bu makale, Anadolu kültüründe var olan çeyiz sandıklarının tarihsel gelişimini ve sembolik dilini, kadınlarla olan derin bağlantıları üzerinden incelemektedir. Çeyiz sandıkları, evlilik öncesi hazırlıkların bir unsuru olmanın ötesinde, kadınların sosyokültürel kimliklerinin ve ailelerinin ekonomik durumlarının bir göstergesi olarak da işlev görmektedir. Bu sandıklar, kadınlar arasındaki dayanışmayı, kültürel aktarımı ve toplumsal ritüelleri yansıtan önemli bir kültür taşıyıcısıdır. Nesiller boyu aktarılan sembolik bir dile sahip olan çeyiz sandıkları, kullanılan motiflerden renklerin seçimine, malzemelerin niteliğinden yapım tekniklerine kadar geniş bir yelpazede kendini gösterir. Anadolu'da çeyiz sandıklarının tarihsel gelişimini incelemek, bu objelerin taşıdığı dili ortaya koymak ve bu dilin zaman içindeki gelişimini analiz etmek, geçmişten günümüze uzanan sosyokültürel değişimleri ve modern dönemdeki yerini anlamak açısından önemlidir. Çeyiz sandıkları, birer ev eşyası olmaktan öte, kültürel bir miras ve kimlik sembolüdür. Ayrıca, çeyiz sandıklarının yapımında kullanılan malzemeler ve el sanatları teknikleri de bu sembolik dilin bir parçası olarak ele alınmıştır. Sembollerin anlamları eski Türk inançları ve gelenekleri ile ilişkilendirilmiş, motiflerin, renklerin ve malzemelerin kadınlarla nasıl özdeşleştiği ve bu sembollerin zaman içinde nasıl geliştiği analiz edilmiş, günümüz sanatına yansımaları konu edinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çeyiz Sandıkları, Sembolizm, Gelenek, Kültürel Miras, Gelenekten Çağdaşa İzler.

Abstract

This study examines the historical development and symbolic language of dowry chests, which hold a significant place in Anatolian culture, through their deep-rooted connections with women. Hope chests serve not only as part of pre-marital preparations but also as indicators of women's socio-cultural identities and their families' economic status. They reflect solidarity among women, cultural transmission, and social rituals. These chests possess a symbolic language passed down through generations, manifesting in motifs, colors, materials, and craftsmanship techniques. Studying the historical development of hope chests in Anatolia, uncovering their symbolic language, and analyzing its evolution over time is crucial for understanding socio-cultural changes from the past to the present and their place in the modern era. Hope chests are more than just household items; they are cultural heritage and symbols of identity. The materials and handicraft techniques used in making these chests are part of this symbolic language. The meanings of the motifs have been contextualized within ancient Turkic beliefs and traditions, and the study further analyzes how these symbols have been closely associated with women and how they have evolved, as well as their reflections in contemporary art.

Keywords: Dowry Chests, Symbolism, Tradition, Cultural Heritage, Echoes from Tradition to Contemporary.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 11/ 10 / 2024

Accepted: 22/ 05 / 2025

¹Bu çalışma ikinci yazarın danışmanlığında Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Seramik Anasanat Dalı Sanatta Yeterlilik tezinden üretilmiştir.

²Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Seramik Anasanat Dalı, Ankara, Türkiye, jalepekdemir@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3728-7071>.

³Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Seramik Anasanat Dalı Öğretim Üyesi, Ankara, Türkiye, hsynozlk@hacettepe.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5620-661X>.

Giriş

Anadolu kültürünün ve geleneklerinin bir parçası olan Anadolu çeyiz sandıkları, sadece işlevsel bir mobilya olmanın ötesinde, üzerinde işlenen semboller aracılığıyla geçmişten günümüze mesajlar ve anlamlar taşır. Bunlar Anadolu'nun zengin kültürel mirasının ve kadim inançlarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu sandıkların ana malzemesi ahşaptır. Sayıca daha az oranda metal sandıkların üretildiği de görülmüştür. Gelin adayı ev ve mutfak eşyasını, işlemeli ve dantelli örtülerini, havlularını, takı ve giysilerini bu sandığa koyar. Çeyiz sandığı olarak adlandırılan sandık gelinin en değerli eşyalarını saklar. Evlilik öncesi gelinin ailesi tarafından hazırlanan çeyiz, sadece maddi değer taşımamanın ötesinde, gelinin ailevi ve sosyal statüsünü de gösteren bir semboldür. Bu statüye göre çeyiz sandığı da sanatçısı tarafından üretildiği malzeme ve süslemeleri bakımından farklılıklar gösterir. Çeyiz sandıkları kullanılan malzemeler, üretim teknikleri, süslemeleri bakımından bölgesel farklılıklar gösterir. Yaygın olarak ahşap ve maden kullanılan sandıklar; oymacılık, kakmacılık, boyama, yakma, kaplama gibi tekniklerle çeşitlendirilmiştir. Bu teknikleri uygularken kullanılan motifler arasında geometrik desenler, bitkisel motifler, figüratif motifler ve yazı yer alır. Kullanılan bezeme tekniğine göre desenler de farklılıklar olmaktadır.

Çeyiz sandıklarında en dikkat çekici özelliklerden biri de üzerine işlenen sembollerdir. Bu semboller sadece süsleme amaçlı değil, aynı zamanda belirli anlamlar ve mesajlar taşımaları için de kullanılmıştır. Semboller doğa, bereket, aile, inanç, nazar, ölüm gibi evrensel temaları ele alırken aynı zamanda Anadolu'nun kendine özgü kimliğini de yansıtmaktadır.

1. Sandığın Tarihçesi

Sandık terimi, Arapça kökenli olup, her türlü eşyanın saklanması ve taşınması amacıyla kullanılan, dört köşeli ve kapaklı ahşap bir nesneyi ifade etmektedir. Elbise sandığı, alet sandığı, şeker sandığı, kitap sandığı ve para sandığı gibi çeşitli türleri bulunmaktadır. Bu çerçevede, sandıklar değerli eşyaların muhafaza edildiği nesneler olarak öne çıkmaktadır. Türk kültüründe ise sandık kelimesinin, "gizlemek" anlamına gelen "kitlemek" kelimesiyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Tarihte en eski ev eşyaları arasında sayılan sandıklar, Yunanlılar, Romalılar, Mısırlılar ve Osmanlılara kadar çok farklı medeniyetlerde hep var olmuştur. Göçerliğin yaygın olduğu eski çağlardan günümüze; farklı malzemelerden üretilmiş olan sandıklar içinde; silahtan, kumaşa, mücevherden, ev gereçlerine kadar değerli, değersiz pek çok malzeme taşınmıştır.

1.1. Çeyiz Sandığı

Çeyiz geleneği, Anadolu'da köklü bir geçmişe sahiptir ve Selçuklu ile Osmanlı dönemlerine kadar uzanır. En değerlinin saklandığı olarak tanımlayabileceğimiz sandık, evlenecek kızlar için özel olarak hazırlanır ve "çeyiz sandığı" olarak adlandırılır. Bu sandıklar, yalnızca ev eşyalarının depolandığı bir araç değil, aynı zamanda ailelerin finansal durumu, sanatsal beğenisi ve bölgesel geleneklerine göre şekillenen kültürel bir göstergedir.

Fotoğraf 1. Ahşap Oymalı Kahramanmaraş İşi Çeyiz Sandığı

Kaynak: Kahramanmaraş Kapalı Çarşı

Genellikle ahşaptan yapılan çeyiz sandıkları, selvi, sedir, gül, ceviz, abanoz ve sandal ağacı gibi dayanıklı ve hoş kokulu ağaçlardan üretilmiştir. Bazı örneklerde ise sandık yüzeyleri, değerli taşlarla kakma tekniği kullanılarak; kumaş, halı veya madeni levhalarla kaplanarak daha gösterişli ve estetik biçimlere kavuşturulmuştur. Bu geleneğin Osmanlı saraylarında daha görkemli bir biçimde yaşatıldığı, Dolmabahçe Sarayı ve Etnografya Müzesi gibi kurumlarda sergilenen örneklerden anlaşılmaktadır.

Çeyiz sandıklarının süslemelerinde oymacılık, kakmacılık, boyama, yakma ve kaplama gibi çeşitli el işçiliği teknikleri uygulanmıştır. Oymacılık, sandığa derinlik ve üç boyut kazandırırken; kakmacılık, farklı malzemelerin (taş, metal, renkli ahşap) ahşaba uygulanmasıyla görsel zenginlik yaratır. Boyama ve yakma teknikleri sayesinde özgün kompozisyonlar ortaya çıkarken; kaplama uygulamaları hem estetik katkı sağlar hem de ahşabın korunmasına yardımcı olur.

Fotoğraf 2-3. Osmanlı Sedef Kakma Sandık

Kaynak: Küçükerman, 1998: 22

Kompozisyonlar çoğunlukla simetrik düzende tasarlanır; ana motif sandığın ortasında yer alır, çevresi destekleyici süslemelerle dengelenir. Kullanılan renkler bölgesel gelenekler ve ustanın sanatsal tercihleri doğrultusunda değişiklik gösterir. Genellikle kırmızı, mavi, yeşil ve sarı gibi canlı renkler tercih edilir. Bu süslemeler yalnızca görsel değil, aynı zamanda kültürel, semgesel ve anlatı değeri taşıyan öğelerdir.

Fotoğraf 4. Boyalı Bir Sandık Örneği

Kaynak: Safranbolu

2. Sembolizm ve Anlam

İnsanoğlu varoluşundan bu yana işareti sıklıkla kullanmıştır. İz bırakmak, haberleşmek için ve bu yaşamın devamı için hayati olmuştur. İşaret, başlangıçtan günümüze çeşitli şekillerde kendisini göstererek insan bedeninden başlayıp, nesnelere yönelmiştir, kayalarda çizgi olarak başlamış, anlamlar taşıyan resim olarak günümüze kadar izlerini bırakmıştır. Semboller ise bu işaretlerin birer görüntüsü olmuştur. Bu semboller ilk çağlardan günümüze sürekli yenilenecek değişmiş, gelişmiş ve insanların duygularının bir ifadesi olarak çeşitlilikler göstermiştir. Anlam, içerik ve kavramlarla ifade edilen semboller; birçok filozof, sanatçı ve sanat tarihçisi tarafından farklı terimlerle ele alınmış ve çeşitli görüşlerle tartışılmıştır. Sembol (simge), ansiklopedik olarak, bir kavramı, bir düşüncüyü belirten, bu kavram veya düşüncelerin amblemi olan, onu somutlaştıran im, işaret, sembol” şeklinde tanımlanmaktadır (Dictionnaire Larousse, cilt 6, 1993:2140). Semboller genellikle tek bir nesneyi ifade etmekle sınırlı kalmaz, birden fazla anlam ve kavramı içerir. Yapısal olarak geniş bir yelpazeye sahiptirler ve felsefeden dine, mitolojiden sanata, dilden bilime kadar uzanan çeşitli ifade biçimlerini kapsarlar. Hatta bu alanların her biri, kendi içinde geniş bir sembol ailesi oluşturur. Herhangi bir nesne, kavram, duruş, ifade (anlatım) ve biçimin sembol olabilmesi için bir anlama işaret etmesi gerekmektedir, yani bir anlamı olmalıdır. Sembol, anlamı kapsadığında soyut bir nitelik taşır. Bir başka deyişle anlatılamayan, kanıtlanamayan, olaylarla algılanamayan “soyut” kavramları işaret eder (Alp, 2009: 3). Semboller; aynı zamanda “anlamların, değerlerin veya kültürel kodların aktarımını sağlayan ve bu anlamda kültürler ve kişiler arası iletişimi mümkün kılan bir araç olarak da işlev görürler (Güngör, 2011: 51). Semboller; insan düşüncesinin, ait olduğu toplumun ideolojisinin resme dökülmüş,

somutlaşmış biçimleridir. Düşüncenin görsel olarak ifade edilmesidir. Dolayısıyla, geçmişte yaşamış toplumların, nasıl ve ne şekilde düşündüklerini anlamak için, onların hangi sembolleri kullandıkları ve bu sembolere ne gibi anlamlar yüklediklerine bakılması gerekir (Duymuş Florioti, 2015: 20). Sembolün iki temel unsuru vardır: anlam ve ifade. Anlam, düşünsel olan soyut kısmı temsil ederken, ifade ise biçimsel ve somut haliyle ortaya çıkar. Semboller, basit bir anlatım biçimi gibi görünse de, genellikle tekil değildir ve gizli anlamlar taşıyabilir veya birden fazla anlam içerebilir. Örneğin, yılan Doğu kültürlerinde hem kötülüğü hem de şifayı simgeler. Semboller zaman içinde çok anlamlı hale gelebilir ve farklı anlamlar yüklenebilir. Farklı toplumlarda, hatta aynı toplum içinde bile, semboller farklı anlamlar kazanabilir; bu nedenle karşılaştırmalı analizlere de açıktır. Sembolizmi anlamak için insanlık tarihinin başlangıcına, Antik Çağ'a dönmek gerekir; insanların hayatta kalma dürtüsü ile doğa olayları arasında bağ kurmaları sonucu, önce kayalar üzerine, daha sonra pişmiş toprak üzerine işledikleri sembollerle izler bırakmışlardır. Sembollerin çeşitli şekillerde kullanımı ve tekrarı, motiflerin oluşumuna katkıda bulunmuştur. Motifler, bir kültürün yansımasıdır. Bölgelerin coğrafi koşulları, bitki örtüsü ve orada yaşayan canlılar, motiflerin biçimlerini belirleyebilir. Her motif, farklı anlamlar taşır ve çeşitli yaşanmışlıklardan izler barındırır. Türk Kültüründe motif TDK'nın tanımına göre, yan yana gelerek bir bezeme işini oluşturan ve kendi başlarına bir birlik olan öğelerden her biridir (TDK, 512). Çeşitli sanat alanlarında kullanılan bu motifler, objelerin benzerlerinin yapılmasıyla oluşturulmuş maddi formlar, hayata bakış açısının, duygu ve fikirlerin yansıtılması için kullanılmışlardır. Dolayısıyla bu motifler birer sanat eserini ifade etmenin ötesinde, sosyal tarihin dile getirdiği tanıklar, belgelerdir. Bu özellikleri dolayısıyla da görsel bir dil olarak kabul edilmektedirler. Bizler bu görsel dilin örneklerini; halı kilimlerde, dış cephe taş oymacılığında, oymacılık sanatının vücut bulduğu alanlarda ve bunlardan biri olan Anadolu çeyiz sandıklarında görmekteyiz.

3. Anadolu Çeyiz Sandıklarında Yer Alan Sembollerin Kökeni, Eski Türk İnançları ile Bağlantıları, Anlamı ve Yorumlanması

Anadolu çeyiz sandıklarında kullanılan sembollerin kökeni, eski Türk inançlarına ve geleneklerine dayanmaktadır. Doğa Sembolleri (Hayat ağacı, güneş, ay, yıldız, su, çiçek, kuş, balık gibi doğadan esinlenilen semboller. Bunlar bereket, doğurganlık, güç, iyilik, kötülük, uzun ömür, gibi kavramları temsil eder.), Geometrik Semboller (Üçgen, kare, daire, haç, gamalı haç, hasır örgüsü gibi geometrik şekiller de; evrenin düzeni, denge, koruma gibi kavramları temsil eder.) ve Soyut Semboller (Nazar boncuğu, el, kalp gibi soyut semboller de; nazarlardan korunma, şans, sevgi, iyi şans, kötü şans gibi kavramları temsil eder.) olarak kategorize edilir. Bu semboller Orta Asya'dan göç ile gelen Türkler tarafından Anadolu'ya taşınmıştır. Şamanizm, Tengricilik ve İslam gibi inanç sistemlerinin etkisiyle sembollerin anlamı ve yorumları değişime uğramıştır. Yine de anlam olarak, anlatım olarak semboller değişse bile ifadelerde fazla bir değişiklik olmamış, bunlardan etkilenmiştir. Anadolu'da kullanılmış olan çeyiz sandıklarındaki semboller sandığın üretildiği bölgeye, sandığı üreten ustaya göre değişiklikler gösterse de genel olarak sembollerin ortak anlamları ve yorumları bulunmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Hayat Ağacı: Bereket, doğurganlık, uzun ömür ve sonsuzluğu simgeler.

Güneş: Güç, kuvvet, ışık ve aydınlığı simgeler.

Dağ: Güç, sağlık ve dayanıklılığı simgeler.

Su: Hayat, bereket ve temizliği simgeler.

Kuş: Özgürlük, ruh ve haberciliği simgeler.

Balık: Bereket, bolluk ve şans simgeler.

Üçgen: Kutsal üçlemeyi, dengeyi ve uyumu simgeler.

Daire: Sonsuzluğu mükemmelliği ve evrenin döngüsünü simgeler.

Kalp: Sevgi, bağlılık ve duygusallığı simgeler.

Aslan: Güç, cesaret, şeref, başarıyı simgeler.

Hilal: Yeniden doğuşu ve cenneti simgeler.

Koç- Koç Boynuzu: Güç kuvvet ve yiğitliği simgeler.

Eli Belinde: Analık, doğurganlık, mutluluk ve neşeyi simgeler.

Bu sembolik motifler, yalnızca estetik amaçlar için değil, aynı zamanda taşıdıkları anlamlar, soyut ve geometrik formları, sade ve doğal renkleri ile bölgesel bir kültürden evrensel bir dile dönüşmüştür. Bu motifler, bir iletişim aracı olarak, soyut, ifade edilemeyen ve anlatılamayan duygu ve düşüncelerin dolaylı bir ifade biçimine dönüşmüştür.

3.1. Sembollerin Bulunduğu Örnekler

Çiçek Sembolleri (gül ve lale) Gül sevgi, güzellik, saflık, zerafet ve aşkı simgeler. Lale ise kutsallığı simgeler.

Fotoğraf 5-6. Gül Motifi, Lale Motifi

Kaynak: Kahramanmaraş Kapalı Çarşı

Hayat Ağacı Sembolü: Bereket, doğurganlık, uzun ömür ve sonsuzluğu simgeler.

Fotoğraf 7-8. Hayat Ağacı Motifi

Kaynak: Kahramanmaraş Kapalı Çarşı

Kalp Sembolü: Sevgi, bağlılık ve duygusallığı simgeler.

Fotoğraf 9. Kalp Motifi

Kaynak: Kahramanmaraş Kapalı Çarşı

Aslan Sembolü: Güç, cesaret, şeref, başarıyı simgeler.

Fotoğraf 10-11. Aslan Motifi, Aslan Detayı

Kaynak: Kahramanmaraş Kapalı Çarşı

Kuş Sembolü: Özgürlük, ruh ve haberciliği simgeler.

Fotoğraf 12. Kuş Motifi

Kaynak: Kahramanmaraş Kapalı Çarşı

Yıldız Sembolü: Rehberlik ve yol göstericilik bilgeliği ve ilahi aydınlanma, ümit ve arzu, koruma ve güç, mükemmellik ve sonsuzluğu simgeler.

Fotoğraf 13. Yıldız Motifi

Kaynak: Kahramanmaraş Kapalı Çarşı

Hilal Sembolü: İslamın simgesi, doğurganlık ve kadınlık simgesi, yenilenme ve döngüsellik simgesidir.

Fotoğraf 14. Hilal Motifi
Kaynak: Kahramanmaraş Kapalı Çarşı

Eli Belinde Sembolü: Analık, doğurganlık, mutluluk ve neşeyi simgeler.

Fotoğraf 15-16. Eli Belinde Motifi, Eli Belinde Detayı
Kaynak: Kahramanmaraş Kapalı Çarşı

Koç Boynuzu Sembolü: Güç kuvvet ve yiğitliği simgeler.

Fotoğraf 17-18. Koç Boynuzu Motifi
Kaynak: Kahramanmaraş Kapalı Çarşı

Defne Sembolü: Sonsuz yaşamı gençliğin enerjinin evrensel simgesidir.

Fotoğraf 19. Defne Motifi

Kaynak: Kahramanmaraş Kapalı Çarşı

Daire Sembolü: Sonsuzluğu mükemmelliği ve evrenin döngüsünü simgeler.

Fotoğraf 20. Daire Motifi

Kaynak: Kahramanmaraş Kapalı Çarşı

Nar Sembolü: Sonsuzluk, bereket, çoğalma ve üremeyi simgeler.

Fotoğraf 21-22. Nar Motifi, Nar Detayı

Kaynak: Kahramanmaraş Kapalı Çarşı

Yaprak Sembolü: Hayat ve ölümle ilgili olayları simgeler.

Fotoğraf 23. Yaprak Motifi

Kaynak: Kahramanmaraş Kapalı Çarşı

Baklava Sembolü: Çoğalmayı simgeler.

Fotoğraf 24. Baklava Motifi
Kaynak: Kahramanmaraş Kapalı Çarşı

Üçgen Sembolü: Kutsal üçlemeyi, denge ve uyumu simgeler.

Fotoğraf 25. Üçgen Motifi
Kaynak: Kahramanmaraş Kapalı Çarşı

Balık Sırtı Sembolü: Bereket ve uğuru simgeler.

Fotoğraf 26. Balık Sırtı Motifi
Kaynak: Kahramanmaraş Kapalı Çarşı

4. Sandıkların Sembolik Dili ve Kadın

Çeyiz sandıkları, Anadolu kültüründe derin bir dile sahip olup, kadınların yaşamında önemli bir yer tutar. Bu sandıklar üzerlerindeki motifler, desenler, renkler ve malzemeler aracılığı ile sahiplerinin kimliklerini, toplumsal rollerini ve duygusal dünyalarını yansıtır. Gelin olacak kızın; gelecekteki hayatı için umutla ve özenle hazırladığı çeyiz ve kullanım eşyalarını muhafaza eder. Hazırlanan çeyiz sandıklarındaki kullanılan motifler, kadınların yaşamlarındaki çeşitli unsurları sembolize eder. Örneğin çiçek motifleri, doğurganlığı güzelliği ve gençliği simgeler. Anadolu'da yaygın olarak kullanılan lale, karanfil ve gül motifleri, kadınların zerafetini ve estetik değerlerini vurgular. Hayat ağacı motifleri ise kadınların yaşam döngüsünü

ve nesiller arası bağı temsil eder. Bu motifler yalnızca süsleme amacı taşımamakta, aynı zamanda kadınların duygusal ve toplumsal durumlarını ifade eden semboller olarak önemli bir yer tutmaktadır. Çeyiz sandıklarında kullanılan renklerin de belli anlamları bulunmaktadır. Kırmızı renk aşk, tutku ve enerjiyi simgelerken, mavi renk sadakati ve huzuru simgeler. Yeşil doğa ve bereketle ilişkilendirilir ve genellikle doğurganlık ve umut sembolü olarak kullanılır. Bu renklerin seçimi sadece estetik bir tercih olmaktan öte, kadınların hayatındaki önemli değerleri, duyguları yansıtmaktadır. Sandıklarda kullanılan en yaygın malzeme ahşaptır ve dayanıklılığı, sıcaklığı ve doğallığı simgeler. Ahşap çeyiz sandıkları kadınların emek ve sabrını temsil eder. Ayrıca sandıkların üzerindeki altın, gümüş, sedef, değerli taşlar, ailenin sosyal statüsünü ve ekonomik durumunu ifade ederken kadının ailesine getirdiği değeri ve saygınlığı da vurgular. Çeyiz sandıkları aynı zamanda kadınların toplumsal statülerinin bir göstergesidir. Evlilik öncesi genç kızların hazırlıklarındaki bu süreç, onların toplumsal beklentilere ve geleneklere uygun bir şekilde hazırlanmalarını sağlar. Çeyiz sandıkları kızların evliliğe hazır olduğunu ve yeni hayatında bağımsız bir birey olarak yer alacağını simgeler. Kadınların geçiş ritüellerinin ve toplumsal kimliklerinin önemli bir parçası olarak büyük önem taşır. Çeyiz sandıkları kadınlar arasında dayanışma ve işbirliğinin de bir simgesidir. Sandığın hazırlanması sürecinde anne, kız kardeşler ve diğer kadın akrabalar bir araya gelerek ortak bir çalışma yürütürler. Bu süreç kadınlar arasındaki bağları güçlendirir ve kuşaklar arasında bu geleneklerin de aktarımını sağlar. Denilebilir ki aslında çeyiz sandıkları bireysel değil, aynı zamanda kolektif bir kadın kültürünün de ifadesidir.

5. Kültürel Mirasın Korunması

Çeyiz sandıkları, yalnızca işlevsel bir mobilya olmanın ötesinde, Anadolu'nun zengin kültürel mirasının önemli bir parçasıdır. Bu sandıklar geçmişten gelen bir anlam ve mesaj taşır ve geleneksel değerlerin korunmasında önemli rol oynar. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli biçimde yeniden yaratılır ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir; böylece kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunur (Oğuz, 2009: 167). Anadolu çeyiz sandıkları da kullanım malzemesinin ağaç oluşu dolayısıyla, künde-kari, sedef, kakma ve dağlama gibi işleme tekniklerinin de bu koruma statüsüne dahil olması sebebiyle, ayrıca el sanatlarının en büyük tehlikesi olan kaybolmaya yüz tutmuş olmasından, korunmaya alınması gereken Anadolu'nun en büyük temsilcilerindendir. Anadolu çeyiz sandıklarının korunması için birçok farklı çalışmalar yapılabilir. Öncelikle farkındalık çalışmaları yapılmalıdır. Bunun için toplumda bu sandıkların manevi değeri vurgulanarak korunmaya alınması sağlanabilir. Sandıkların restorasyonu ve korunması için gerekli çalışmalar yapılabilir ve envanter çalışması ile belgelendirilerek müzelerde ve sergilerde sergilenerek daha çok kitlelere ulaşması sağlanabilir. Anadolu çeyiz sandıkları, Anadolu'nun zengin kültürel mirasının önemli bir parçasıdır. Kültür Bakanlığı bu sandıkları Etnografya Müzelerinde sergileyerek korumakta ve kültürel değeri aktaracak şekilde bizlere sunmaktadır.

Bu gelenek Anadolu'ya özgü olmayıp farklı kültürlerde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Batı Avrupa ve Amerika'da "hope chest", Orta Doğu'da ise "dowry chest" olarak adlandırılmıştır. Evlilik ritüellerinde benzer işlevler üstlenmiştir.

6. Çağdaş Sanat Uygulamaları

Anadolu çeyiz sandıkları, yalnızca tarihî ve kültürel bir obje olmanın ötesinde, çağdaş sanat pratiklerinde sembolik ve kavramsal bir anlatım aracına dönüşmüştür. Geçmişten günümüze taşınan sembolik katmanları ve kültürel yükleriyle bu sandıklar, sanatçılar için güçlü bir ilham kaynağı haline gelmiştir. Geleneksel el işçiliğini, desenleri ve dokuma ürünlerini bünyesinde barındıran çeyiz sandıkları; çağdaş sanatçılar tarafından farklı teknikler ve ifade biçimleriyle yeniden ele alınmakta, çoğu zaman "hazır nesne" (ready-made) mantığıyla çağdaş yapıtlara entegre edilmektedir. Sanatçılar, sandıkların biçimsel özelliklerinin yanı sıra içerdikleri dantel, tekstil ve el dokuması ürünleri gibi unsurları da sanat nesnesine dönüştürerek, geçmiş ile bugün arasında anlamlı bir bağ kurmaktadır. Böylece hem kadın emeğini görünür kılmakta hem de geleneksel zanaatla çağdaş sanat arasında bir köprü kurmaktadır. Bu yönüyle çeyiz sandıkları, kültürel sürekliliğin görsel anlatımına katkı sağlayan çok katmanlı semboller olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeyiz sandıklarının sanat eserlerine konu edilmesi, aynı zamanda kültürel mirasın korunması ve yeniden değerlendirilmesi açısından da önemlidir. Geçmişin sembollerini güncel bağlamda yorumlayan sanatçılar, bu nesneleri yalnızca estetik birer unsur olarak değil, aynı zamanda belleğin taşıyıcıları olarak kullanmaktadır. Günümüz sanatında çeyiz sandıkları hem kişisel hem de toplumsal hafızanın görsel temsilleri olarak işlev görmektedir. Ancak yapılan alan araştırmaları göstermektedir ki, doğrudan çeyiz sandığını merkeze alan çağdaş sanat uygulamaları sınırlı sayıdadır. Bu durum, hem araştırmacılar hem de sanatçılar için yeni açılımlar sunabilecek bir potansiyel alan olarak değerlendirilebilir. Özellikle sembolik anlamlar üzerinden yeniden kurgulanan eserler, Anadolu'nun kültürel mirasını gelecek kuşaklara taşıma açısından önemli bir işlev üstlenmektedir.

Öncelikle, çeyiz sandığının kendisi ve içerdiği nesneler, güncel sanatta sıkça başvurulan, çok katmanlı bir sembol haline gelmiştir. Ancak yapılan literatür taramasında, çeyiz sandığını doğrudan kullanan sınırlı sayıda çalışma tespit edilmiştir. Bu çalışmalardan biri, Nancy Atakan'a ait olan "Büyükanne Danteli" başlıklı video yerleştirmedir. 15. İstanbul Bienali'nin komşu etkinliklerinden biri olarak "Trans-ID" başlıklı sergide yer alan bu eser, 19 Eylül – 24 Ekim 2017 tarihleri arasında İstanbul'daki Surp Yerrortutyun Ermeni Katolik Kilisesi'nde sergilenmiştir.

Sanatçı bu yerleştirmede, eşinin büyükannesine ait iğne oyalarını bir çeyiz sandığı içerisinde sunmuş, sandığın kapağına yerleştirilmiş bir ekran aracılığıyla dantel ören kadınlarla gerçekleştirdiği video röportajları izleyiciyle buluşturmuştur. Atakan, bu çalışmasında dantelin ve çeyiz öğelerinin müzelerde sergilenmesi gerektiğine dikkat çekerek, geleneksel el işçiliğinin kültürel miras olarak konumlandırılmasına vurgu yapmıştır.

Fotoğraf 27. Nancy Atakan "Büyükanne Danteli"

Kaynak: "Trans-ID" sergisi, İstanbul, 2017

Benzer şekilde, Federica Gonelli, "My Embroidery" adlı çalışmasında, geleneksel motiflerle işlenmiş bir kadın portresi üzerinden kültürel kimlik ve belleğe göndermede bulunmuştur. Dijital fotoğraf baskısı üzerine nakış detaylarını katmanlaştıran sanatçı, bireysel hafıza ile toplumsal hafıza arasındaki ilişkiyi yeniden kurarken; geleneksel sanatı güncel ifade biçimleriyle harmanlamıştır.

Günümüzde birçok sanatçı, sanatın klasik biçimlerinin ötesine geçerek; etnik köken, kültürel miras, geleneksel yaşamın izleri ve kadın kimliği gibi konuları farklı tekniklerle yeniden ele almaktadır. Bu doğrultuda çeyiz sandığı ve içeriği, yalnızca tarihsel bir nesne değil; aynı zamanda sembolik ve estetik bir anlatım dili sunan bir sanat nesnesi olarak güncel sanat içerisinde yer bulmaktadır.

Fotoğraf 28. Federica Gonelli, My Embroidery

Kaynak: Contemporary Istanbul, 2014

Fotoğraf 29. Sibel Sevim, Frida'ya Sevgiler

Kaynak: Mor Kaftan Sanat Galerisi

Sibel Sevim'in bu çalışması, seramik yüzeyler üzerine uygulanan dantel izleriyle Anadolu kadınlarının kültürel belleğine göndermede bulunur. Geleneksel el işi motiflerinin çağdaş formlarla birleşimi, nesiller arası kadın deneyimlerinin hem hatırlanmasını hem de güncel sanat pratikleri içinde yeniden yorumlanmasını sağlar. Sanatçının eserinde dantelin fiziksel izi, bir tür hafıza ve kimlik göstergesi olarak konumlanır.

Fotoğraf 30. Nermin Özçelik, Seramik Sandık Çalışması

Kaynak: Kişisel Koleksiyon

Anadolu çeyiz sandıkları ve bu sandıkların görsel dili; sanatçılar tarafından kültürel mirasın korunması ve yeniden değerlendirilmesi bağlamında ele alınmakta; bu yönüyle, kültürel belleğin sürdürülmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından önemli bir rol üstlenmektedir. Ortaya konulan sanat eserleri aracılığıyla, bu sandıkların ve içeriklerinin geçmişten günümüze taşıdığı anlamlar ve değerler, çağdaş bir perspektifle yeniden yorumlanmaktadır.

Bunlar, hem geçmişin izlerini taşıyan tarihî objeler olarak hem de günümüz sanatının anlam yüklü temalarından biri olarak öne çıkmaktadır. Bu eserler, Anadolu'nun kültürel mirasını sadece görsel ya da biçimsel değil; sembolik ve duygusal katmanlarıyla da geleceğe taşımakta, böylece güncel sanatın evrensel dilinde de anlamlı bir yer edinmektedir.

Tarih boyunca evlilik ve aile hayatının sembolü olarak kullanılan bu sandıklar, üzerlerinde yer alan desenler ve semboller aracılığıyla derin bir toplumsal ve kültürel anlam dünyasını yansıtmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Çeyiz sandıkları, Anadolu kültüründe kadınların kimliklerini, toplumsal rollerini, duygusal dünyalarını yansıtan zengin sembolik bir dile sahiptir. Motifler renkler ve malzemeler aracılığı ile kadınların yaşamlarındaki önemli değer ve deneyimleri ifade eden bu sandıklar, nesiller boyunca kültürel mirasın korunmasında ve aktarılmasında kritik rol oynamıştır. Çeyiz sandıkları, farklı toplumlarda doğum, bereket ve şans gibi çeşitli anlamlar taşıyabilir. Türk kültüründe, çeyiz sandıkları genellikle bitki ve çiçek motifleriyle süslenmiştir; bu motifler, yeni kurulan aile için iyi dilekleri, bereketi, çoğalmayı, soyun devamını, mutluluğu ve birlik beraberliği ifade eder. 19. yüzyılda, Avrupa'daki hayat tarzının da etkisiyle, eski Türk yaşam alanlarında yüklük dolapları ve sandık alanları yaygınlaşmıştır. Bununla birlikte, günümüzde modern yaşamda, küçük evler ve çekirdek aile modeli nedeniyle, bu sandıklar yerini modern dolaplara ve depolama alanlarına bırakmıştır. Fakat kültürel mirasımız olan eski çeyiz sandıklarımız da, müzelerde, evlerin antre ya da salonlarında geçmiş dönemi bize hatırlatan birer obje olarak yerini almıştır. Depolama ve taşıma alanında farklı çözümlerle yerini kaybetmiş olan sandıklar; Türk çeyiz geleneğinde hala simgesellik işlevini sürdürmektedir. Bu çalışmada Anadolu çeyiz sandıklarının tarihi ve kültürel bağlamı ele alınmış, sembolizm ve anlam konuları incelenmiş, üretim teknikleri ve sanatsal değerlendirmeler üzerinde durulmuş, kültürel mirasın korunmasının önemi vurgulanmıştır. Günümüzdeki örnekleri incelendiğinde; sanatçıların geçmişin izlerini günümüze taşıyan ve yeniden yorumlayan eserler ortaya koymasına olanak tanıdığı görülmüştür. Bu eserler geçmişe dair bir obje olmanın ötesinde, Anadolu'nun zengin kültürel mirasını gelecek nesillere taşıma misyonunu üstlenmektedir. Sanatın evrensel dilinde önemli bir yer edinerek, Anadolu çeyiz sandıkları sembolizm ve anlamları üzerinden sonsuz bir uygulama alanı bulmuştur. Sonuç olarak diyebiliriz ki, çeyiz sandıkları çağlar boyunca kadınların sosyokültürel kimliklerinin ve ailelerinin ekonomik durumlarının bir göstergesi olmuştur. Kadınların kimlikleri toplumsal rolleri ve duygusal dünyaları sandıklardaki sembol ve renkler aracılığı ile ifade bulmuştur. Böylece kadınların yaşamındaki önemli değerleri ve deneyimleri yansıtarak, çeyiz sandıklarının sembolik dilini oluşturmuştur. Bu sandıklar geçmişten günümüze uzanan derin semboller ve anlamlar taşıyarak kültürel mirasın korunmasına ve sanatın süregelen evrimine de katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, günümüz sanatçıları çeyiz sandıklarını sadece nostaljik bir unsur olarak değil; toplumsal hafızanın, kadın emeğinin ve kültürel kimliğin yeniden üretildiği bir sanat nesnesi olarak yorumlamaktadır. Bu bağlamda çeyiz sandıkları, çağdaş sanatın çok katmanlı diline entegre edilerek, geçmişin izlerini güncel bir estetikle yeniden görünür kılmaktadır.

Kaynakça

- Akpınarlı, F. (1991). Kahramanmaraş ağaç oyma sanatı. *Kültür ve Sanat Dergisi*, (10), 26-29.
- Alp, K. Ö. (2009). *Orta Asya'dan Anadolu'ya kültürel sembollere giriş*. Ankara: Eflatun Yayınları.
- Ana Britanica. (2004). (Cilt 19).
- Arıkan, H. (2009). *Kahramanmaraş oyma sanatı* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Atakan, N. (2017). *Büyükanne Danteli* [Video yerleştirme]. Trans-ID Sergisi, Surp Yerrortutyun Ermeni Katolik Kilisesi, İstanbul.
- Ateş, M. (1996). *Mitolojiler, semboller ve halılar*. İstanbul: Yeni Alaş Matbaası.
- Büyükparmaksız, M. A., & Ermiş, Y. (2021). İstanbul çağdaş sanat fuarlarına eklektisizm'in yansımaları. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 389-406.
- Cömert, M. (2002). Edirnekari sandıklar. *Antik Dekor Dergisi*, (72), 102-106.
- Çetintaş, V. (1998). Tarsus ve köylerinden ahşap oyma sandık örnekleri. *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Düünden Bugüne I. Tarsus Sempozyumu*. (ss. 263-283). Gürpınar Ofset, Adana.
- Dictionnaire Larousse. (1993). (Cilt 6). İstanbul: Milliyet Gazetecilik A.Ş.
- Duymuş Florioti, H. (2015). Eski Yakındoğu'da nar sembolüne dair: bir derleme çalışması. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 8(22), 19-38.
- Ersoy, N. (2007). *Semboller ve yorumları*. İstanbul: Dönence Yayınları.
- Güngör, N. (2011). *İletişim kurumlar ve yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Koca, S. K. (n.d.). *Türk kültüründe sembollerin dili* (Yayınlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Küçükerman, Ö. (1998). Osmanlı İmparatorluğu'nda mobilya-I. *Tombak Dergisi*, (21), 22-30.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2013). Gelenekten geleceğe Türkiye'de somut olmayan kültürel miras. Ankara: Desen Ofset.
- Oğuz, M. Ö. (2009). *Somut olmayan kültürel miras nedir?*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Sevim, S. (t.y.). Frida'ya Sevgiler [Seramik sanat eseri]. Mor Kaftan Sanat Galerisi. Erişim tarihi: 15 Nisan 2025, https://morkaftan.com/sibel-sevim-eserleri?product_id=690
- Türk Dil Kurumu. (n.d.). (512).
- Yayan, G., ve Kılıç, A. (2014). *Kahramanmaraş sandıklarında kullanılan motiflerin ve sembollerin dili*. Kahramanmaraş: Öncü Basım Evi.

Extended Abstract

Aim and Scope

This study aims to delve into the historical evolution and symbolic language of dowry chests, which are integral to Anatolian culture. These chests, beyond their role in pre-marital preparations, serve as significant indicators of women's socio-cultural identities and their families' economic statuses. The research seeks to uncover the deep connections between dowry chests and women, emphasizing their role in cultural transmission, social rituals, and solidarity among women. By examining the motifs, colors, materials, and construction techniques used in these chests, the study aims to highlight how these elements reflect the values, beliefs, and experiences of women throughout history. The scope of this research includes a comprehensive analysis of dowry chests from various regions of Anatolia, considering regional differences and similarities. This study also aims to explore how contemporary artists reinterpret these traditional artifacts, thereby preserving and transmitting Anatolia's rich cultural heritage to future generations. By doing so, the research contributes to a broader understanding of the cultural and historical significance of dowry chests, offering insights into their enduring relevance in modern times. Ultimately, this study aims to underscore the importance of dowry chests as cultural artifacts that embody deep symbols and meanings, reflecting the socio-cultural dynamics of Anatolian society across generations.

Methods

A mixed-methods approach was employed, combining historical analysis with qualitative interviews. Historical data were gathered from various archives and museums, while interviews were conducted with artisans and cultural historians. The study also included a comparative analysis of dowry chests from different regions of Anatolia, examining materials, motifs, and construction techniques. Data were analyzed using thematic coding to identify recurring patterns and themes.

Conclusion

The findings reveal that dowry chests are rich in symbolic language, reflecting women's identities, social roles, and emotional worlds through motifs, colors, and materials. These chests have evolved from functional furniture to cultural artifacts that carry messages and meanings from the past to the present. Contemporary examples show that artists continue to reinterpret these chests, preserving and transmitting Anatolia's rich cultural heritage to future generations. Thus, dowry chests contribute to the ongoing evolution of art and the preservation of cultural heritage, embodying deep symbols and meanings that span generations.

Unutulmaya Yüz Tutmuş Yöresel Yemek Kültürü: Siyez Buğdaylı Kaz Yemeği Örneği

A Local Food Culture That is on the Fall of Being Forgotten: The Example of Goose Dish with Siyez Wheat

Serhat Ertoý¹, Aleyna Gün², Eray Polat³

Öz

Bir bölgenin mutfak kültürü, bulunduğu coğrafyada daha önce hüküm sürmüş olan toplumların kültürel değerlerinden kalan izlerle şekillenmektedir. Arkeolojik çalışmalardan elde edilen buluntuların incelenmesiyle geçmiş dönemlerdeki mutfak düzenlerine ve yeme içme kültürlerine dair bilgilere ulaşılabilmektedir. Bu çalışma, Anadolu'da Frigya Bölgesi olarak bilinen alandaki kazılarda ortaya çıkarılan kap kacakların incelenmesiyle, Friglere ait olduğu düşünülen siyez buğdaylı kaz yemeğini konu edinmiştir. Çalışmada, siyez buğdaylı kaz yemeği hakkında bilgi toplanarak yemeğin gelecek kuşaklara aktarılması ve sürdürülebilirliğine katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Frigya Bölgesinde yer alan Eskişehir ve Afyonkarahisar illerinde ikamet eden ve yemek hakkında bilgi sahibi olan altı katılımcı ile görüşülmüştür. Çalışmada, nitel veri oluşturmada sıklıkla kullanılan görüşme yöntemi kullanılmıştır. Veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmış ve içerik analizi ile çözümlenmiştir. Katılımcılar ile yapılan görüşmeler sonucunda yerel halkın siyez buğdaylı kaz yemeği hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı saptanmıştır. Ayrıca yemeğin sürdürülebilirliğine dayalı az sayıda faaliyetin yürütüldüğü tespit edilmiştir. Bu çalışma; literatürdeki boşluğu doldurması, gastroarkeoloji çalışmalarının önemine vurgu yapması, unutulma tehdidi ile karşı karşıya kalan siyez buğdaylı kaz yemeği hakkında bilgi sunması ve yemeğin gelecek kuşaklara aktararak sürdürülebilirliğinin sağlanması konusunda farkındalık oluşturduğu için önemli bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yemek, Frig Mutfak Kültürü, Siyez Buğdayı, Kaz Eti, Kültürel Miras

Abstract

A region's culinary culture is shaped by the imprint of the cultural values of the societies that previously ruled in the region's geography. By analysing the archaeological evidence, it is possible to gain insight into the kitchen arrangements and eating and drinking cultures of past periods. This study focuses on the goose dish with siyez wheat, which is thought to belong to the Phrygians, through an analysis of the pots and pans unearthed during excavations in the area known as the Phrygian Region in Anatolia. The objective of the study was to collate data pertaining to the goose dish with siyez wheat, to facilitate its transfer and sustainability for future generations. To gain further insight into the dish, six participants who reside in Eskişehir and Afyonkarahisar provinces in the Phrygian Region and have information about the dish were interviewed. In this study, the interview method, which is frequently employed in the generation of qualitative data, was utilised. The data was collected using a semi-structured interview format and subsequently subjected to content analysis. The interviews with the participants revealed a lack of knowledge among the local population regarding the goose dish with siyez wheat. Furthermore, it was established that only a limited number of activities had been undertaken to ensure the sustainability of the dish. This study is significant in that it addresses a gap in the existing literature, underscores the value of gastroarchaeological research, offers insights into the goose dish with siyez wheat, which is at risk of being forgotten, and raises awareness about the sustainability of the dish by ensuring its transfer to future generations.

Keywords: Local Food, Phrygian Culinary Culture, Siyez Wheat, Goose Meat, Cultural Heritage

JEL Codes: L83, Z32, Z33

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu araştırma Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 24 /01/ 2024 tarih ve 2024/1 sayılı karar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 16/ 10 / 2024

Accepted: 07/ 03 / 2025

¹Lisans Öğrencisi, Gümüşhane Üniversitesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Gümüşhane, Türkiye, ertoyserrhat26@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0887-3652>.

²Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Gümüşhane, Türkiye, aleyna.gun@gumushane.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6566-1342>.

³Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi, Gümüşhane, Türkiye, eraypolat38@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1470-4298>.

Giriş

Toplumların gelişebilmesi, yeniliğe ve teknolojiye bağlı gibi görünse de bulundukları coğrafyadaki kültürel mirasın korunması ve yaşatılmasıyla da doğrudan ilişkilidir. Belirli bir bölgenin sahip olduğu yöresel değerler, arkeolojik alanlar, yer altı ve yer üstü varlıkları, bölgenin hem ekonomisinin hem de turizm faaliyetlerinin canlanmasında potansiyel güç oluşturmaktadır (Çobanoğlu vd., 2021: 21). Bahsi geçen potansiyel güç unsurlarından biri de yemek ve mutfak kültürüdür.

Son yıllarda sosyal bilimlerin farklı dallarında gıdayla ilgili yapılan araştırmaların yoğunluğu sebebiyle bu tür çalışmaların “Yeme-İçme Çalışmaları (Food Studies)” adı altında toplanması uygun görülmüştür. Yeme-İçme Çalışmaları; antropoloji, sosyoloji, tarih, siyaset bilimi, turizm, iletişim, arkeoloji, dilbilim, psikoloji, işletme ve ekonomi gibi birçok sosyal bilim alanının çalışma sahasında yer almaktadır (Samancı, 2020: 94). Bu alanlardan biri olan arkeoloji, önceki dönemlerde yaşamış toplumlara ait kalıntıların incelenmesi sonucunda dönemin yeme içme alışkanlıklarına dair bilgilerin gün yüzüne çıkarılmasını sağlamaktadır. Bu bilgilerin gastronomi çalışmalarına da katkı sağlaması dolayısıyla zaman içinde gastroarkeoloji kavramı ortaya çıkmıştır. Gastroarkeoloji; arkeolojik kazılarla ulaşılan araç gereçlere arkeometrik analizler yapılarak ait olduğu dönemin mutfak kültürüne ilişkin bilgiler sunan bir çalışma alanı olarak tanımlanmaktadır (Albustanlıoğlu vd., 2023: 795; Barat ve Akcan, 2022: 293).

Arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen bilgilere dayanarak İhsaniye Kaymakamı Alper Taş ve Afyon Kocatepe Üniversitesi'nden Dr. Öğr. Üyesi Ümit Emrah Kurt'un siyez buğdaylı kaz yemeği hakkında Anadolu Ajansına vermiş oldukları röportajda; Friglerin 3 bin yıl önce kaz şeklinde oyuncaklar ve süslemeler yaptıklarını ve kaz etini de yemeklerde kullandıklarını belirtmişlerdir (Anadolu, Ajansı, 2019; İhsaniye Kaymakamlığı, 2019). Ayrıca araştırmalar sonucunda Friglerin geçimlerini tarım ve hayvancılık yaparak sürdürdükleri ve dolayısıyla tahıl ve et ağırlıklı beslenmeye sahip oldukları da bildirilmektedir (Şensoy ve Tiritöğlu, 2018: 219).

Bu araştırmada, tarihi Friglere dayandırılan ve özellikle 2019 yılında ulusal medyada yer aldıktan sonra popüleritesi artan siyez buğdaylı kaz yemeği hakkında saha araştırması yapılmıştır. Yemek hakkında bilgi sahibi olan kişilerden edinilen bilgiler derlenmiş ve yazılı bir kaynak oluşturulmuştur. Friglerin mutfak kültürüne dair yapılan çalışmalarda genellikle kullanılan kaplardan, mutfak aletlerinden ve bunların hammaddeleri ile işlemlerinden bahsedilmiş olup bazı çalışmalarda da Friglerin geçim kaynakları ile o dönemde tükettikleri ürünlere değinilmiştir (Örn: Soslu, 2021; Şensoy ve Tiritöğlu, 2018; Parlak ve Şekerci, 2021; Kozak ve Çiçek, 2022). Yapılan literatür incelemesi sonucunda daha önce, Frigler Döneminde tüketildiği düşünülen bir yemeğin günümüze uyarlanması ile ilgili bir çalışmaya rastlanılmadığı gibi siyez buğdaylı kaz yemeği hakkında yapılmış yazılı bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Alandaki eksikliğin kapatılmasına katkı sağlamak, Friglerden miras kalan mutfak kültürünün bir parçasını yaşatmak ve unutulmaya yüz tutmuş siyez buğdaylı kaz yemeğinin sürdürülebilirliğini sağlamak adına bu çalışmanın yapılmış olması önem arz etmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Anadolu'da Frigya Bölgesi ve Frig Mutfak Kültüründen İzler

Frigler, Anadolu'da Hitit Uygarlığının zayıflamaya başladığı M.Ö. 13.yy'da varlığını göstermeye başlayıp M.Ö. 8.yy'a kadar hüküm sürmüş olan bir medeniyettir (Şahin Yayla ve Kösten, 2023: 466). Günümüz sınırlarında Kütahya, Afyon, Eskişehir, Ankara, Denizli ve Uşak illerini içine alan geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Roma Döneminde kuzey Frigya; Kütahya, Eskişehir ve Karahöyük'ün temel bölgeler olarak belirlenmesiyle oluşturulmuştur. Batıda kalan Uşak, dini ve ticari kimliği ile ön plana çıkarken Afyonkarahisar ise bölgenin metropolü olarak bilinmektedir (Evcim, 2016: 862; Thonemann, 2013: 7-8).

Friglerin yerleşim kurdukları coğrafi bölge dikkate alındığında karasal iklimin hakim olduğu görülmektedir. İklim şartları dolayısıyla geçim kaynakları tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Bu durum mutfak kültürünün et ve tahıl ağırlıklı ürünlerle şekillenmesinde etkili olmuştur. Ayrıca Friglerden önce bölgede hüküm sürmüş olan Hititlerin mutfak kültürünün de Frig mutfacı üzerinde etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Tahıl ürünleri içerisinde buğday ve arpa ön plana çıkarken hayvansal ürünlerde büyükbaş hayvanların etleri öncelikli olmak üzere küçükbaş ve kanatlı etleri de tüketilmiştir (Gülen, 2017: 36; Çakıcı ve Zencir, 2018: 288; Kızıldemir, 2019: 649; Kaya ve Yaman, 2021: 69).

Frigya Bölgesinde yapılan arkeolojik kazılarda dönemin mutfak araç gereçlerine de ulaşılmıştır. Kap kacak yapımı için hammadde olarak seramik ve maden kullanımının yaygın olduğu görülmektedir. Tunç madenini işleyerek

döküm ve döğme kazanlar, kepeçler, omfalos taslar; bronzdan makara kulplu tabaklar ve kazanlar yapmışlardır. Seramik kullanarak yaptıkları mutfak gereçleri arasında ise; süzgeçli kaplar, testiler, maşrapalar, kupalar, ritonlar, kâseler, tabaklar, çanaklar, çömlekler, akıtacaklı kaplar, vazolar, kraterler, arı kovanları, küpler, urnalar ve çift kulplu kaplar sayılabilir (Parlak ve Şekerci, 2021: 328-329; Işıklar, 2008: IX). Friglerden kalma kap kacakların analizi için Pensilvanya Üniversitesi'nde yapılan moleküler çalışmalar sonucunda yiyecek kalıntıları tespit edilmiştir. Bu kalıntılar aracılığıyla Frig mutfak kültüründe biranın çok yaygın tüketildiği saptanırken araştırmaların devamında anason, rezene, yeşil mercimek ve kuzu eti kullanılarak yapılan bir yemeğin izlerine de rastlanılmıştır. Bunlara ek olarak Ankara'ya özgü olan Beypazarı kurusu, Madımak ve Uruş Kapamanın da Friglerden miras kaldığı aktarılmaktadır (Şensoy ve Tiritioğlu, 2018: 219).

1.2. Siyez Buğdayı ve Kaz Eti

Buğday, Anadolu toprakları üzerinde yaklaşık 10.000 yıl önce tarımı yapılmaya başlamış önemli bir tahıldır. Bereketli Hilal olarak adlandırılan ve Güneydoğu Anadolu Bölgesini de içine alan geniş bir üretim sahasına sahip olan buğday, toplumların beslenme alışkanlıklarının şekillenmesinde ve medeniyetlerin gelişiminde oldukça etkili bir ürün olmuştur (Zohary vd., 2012: 23; Atak, 2017: 72). Anadolu insanı için bir besin kaynağı olmasının haricinde bereketi, doğumu ve ölümden sonraki yaşamı temsil ettiğinden dolayı kültürel miras niteliği de kazanmıştır (Özberk vd., 2016: 219; Kan vd., 2017:55; Albustanlıoğlu ve Yılmaz, 2021: 45).

Buğdayın evcilleştirilme sürecinde birinci gen havuzunda yer alan tüm familyası Türkiye'de bulunmaktadır. Kültüre alınan ilk buğdaylar siyez (einkorn) ve kavılca (emmer) türleridir. Bu türlerin anavatanı ise Diyarbakır Karacadağ yöresi olarak bilinmektedir. (Shewry, 2009: 1537; Albustanlıoğlu ve Yılmaz, 2021: 45). Siyez buğdayı, 2012 yılında Türkiye'nin ilk Presidia ürünü seçilmesiyle birlikte geçmişten gelen önemini arttırarak devam ettirmektedir. Slow Food hareketinin geliştirdiği bir proje olan Presidia; ürünü, üreticiyi ve üretim yapılan bölgeyi korumayı, kalkındırmayı ve sürdürülebilir kılmayı amaç edinen bir plan doğrultusunda geliştirilmiş projedir (Yiğit ve Doğudbay, 2017: 40-43). Dolayısıyla Anadolu'da siyez buğdayının üretildiği bölgeler ve üreticiler, sürdürülebilir faaliyetlerin bir parçası haline gelerek önem kazanmıştır. İlerleyen yıllarda ise siyez buğdayından elde edilen ürünler için coğrafi işaret başvuruları yapılarak bulundukları bölge ile olan bağları ve benzer ürünlerden ayırt edilen özellikleri tescil altına alınmıştır. 2019 yılında Kastamonu siyez bulguru ve 2020 yılında Kastamonu siyez buğdayı menşe adı ile tescillenirken 2021 yılında Kastamonu siyez unu ise mahreç işareti ile tescil almıştır (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2024). Coğrafi işaret tescili sayesinde bu ürünlerin kalitelerinin korunması ve katma değerlerinin artmasına paralel olarak bölge ekonomisi de güç kazanmaktadır (Tekelioğlu, 2019: 53-54).

Siyez buğdayı yapısı itibarıyla diğer türlere göre daha dayanıklı ve korunaklı bir buğday türüdür. Sert kavuzu sayesinde nemden/rutubetten etkilenmez, hastalıklara karşı dayanıklılık gösterir ve her türlü böceğin zararına karşı korunma sağlar (Albustanlıoğlu ve Yılmaz, 2021: 47-48). Besin değerleri incelendiğinde; protein ve lif içeriği diğer türlere göre daha zengindir. Ayrıca vitamin ve mineral çeşitliliği ile fonksiyonel etkileri bulunan bileşenlere (polifenoller, fitosteroller, beta-karoten, tokoferoller, lutein gibi) sahip olmasıyla da sağlık açısından ön plana çıkan bir buğday türüdür (Abdel-Aal vd., 2002: 455-456; Brandolini vd., 2013: 130; Işık ve Kevser, 2020: 300). Türk mutfak kültüründe siyez buğdayı genelde bulgur pilavı yapımında kullanılsa da un, ekmek, erişte ve tarhana gibi farklı gıdaların üretiminde de kullanılmaktadır (Çirioğlu ve Olum, 2019: 1670).

Öte yandan kaz ve kaz eti kullanımının geçmişi de antik çağlara dayanmaktadır. Eski Mısır'da yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen bilgilerle kaz yetiştiriciliğinin M.Ö. 3000 yılına dayandığı tahmin edilmektedir. Roma Dönemine ait sikkelerde ise kaz etine dair figürlerin bulunması, kazın antik çağlarda önem verilen bir hayvan olduğunu kanıtlamaktadır (Albustanlıoğlu ve Güleç, 2020: 435-438; Çirioğlu, 2022: 2103). Günümüz dünyasında birçok ülkede tüketimi devam eden kaz eti, Türkiye'de çok yaygın tüketime sahip olmamakla birlikte, genelde Doğu Anadolu Bölgesindeki belirli şehirlerde sınırlı bir biçimde yetiştirilmektedir (Gündüz vd., 2019: 35; Altınay vd., 2022: 3). Türk mutfak kültüründe kaz eti ile en çok ismi anılan şehir Kars'tır. Kars mutfak kültürü incelendiğinde; kaz hengeli, tandırda kaz çekmesi, bulgur pilavlı kaz yemeğine rastlanırken Samsun mutfağında ise kaz tirdi yemeği yer almaktadır. (Alıcı ve Badem, 2021: 328; Çerkez vd., 2021: 50; Meriç, 2021: 3447-3448).

Kaz etinin özellikleri ve sağlık yönü ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde; kaz etinin kırmızı ete yakın bir renge sahip olduğu ve bu özelliğiyle diğer kanatlı hayvanlardan farklılaştığı belirtilmiştir. Besin değerleri incelendiğinde kırmızı etten daha fazla protein ve B vitamini değerlerine sahip olduğu ve demir içeriğinin de kırmızı ete yakın olduğu saptanmıştır. (Çirioğlu, 2022: 2103). Vitamin (A, B ve E) ve mineral (demir, fosfor, selenyum, potasyum ve kalsiyum) değerlerinin yüksek olması ve hayvansal yağ içeriğinin diğer kanatlılardan daha zengin olması (Meriç, 2021: 3449), kaz etini sağlık açısından da çekici kılmaktadır.

Siyez buğdayı ve kaz eti, hem antik çağlara kadar eskiye dayanmaları hem de sağlık üzerinde çeşitli faydalara sahip olmaları sebebiyle önemli iki gıda olarak karşımıza çıkmaktadır. Kökeni Friglere dayandırılan siyez buğdaylı kaz yemeği ise sağlık yönünden düşünüldüğünde zengin besin içeriğine sahip bir yemek olarak düşünülebilir. Yemeğin günümüz koşullarında tekrar yapılmaya başlanması, Türk mutfak kültürü için hem kültürel mirasın korunması hem de bölgedeki turizm faaliyetlerinde çekici bir unsur oluşturması açısından katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla siyez buğdaylı kaz yemeği, sürdürülebilirlik çalışmalarıyla tekrar mutfığa kazandırılması gereken önemli bir gastronomik mirastır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Son derece dinamik bir yapıya sahip olan yöresel yemek kültürü, toplumların geçirdiği dönüşüme bağlı olarak değişmekte ve dönüşmektedir. Bu bağlamda, yemek kültüründe daha önce var olmuş yemeklerin kimi zaman uygulaması azalmakta ve unutularak toplum hafızasından silinmektedir (Mutlu, 2022). Bu yemeklerin yazılı kaynaklar vasıtasıyla gelecek kuşaklara aktarılması, kültürel yapıyı korumak ve toplumsal hafızayı canlı tutmak açısından toplumların görevidir. Bu doğrultuda Türk mutfak kültüründe unutulmanın eşiğinde olan yemekler hakkında literatürde çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Örn; Özdemir ve Güngör, 2016; Şimşek vd., 2017; Çakıcı ve Zencir, 2018; Seçim ve Genç, 2019; Taş, 2020; Apak vd., 2022; Pala, 2023; Şenel ve Karabulut, 2024; Yurtseven ve Özbay, 2024). Bu çalışmaların temel amacı, kültürel mirasın yok olmasının önüne geçilmesi ve gelecek nesillere aktararak varlığının devam ettirilebilmesidir.

Çalışmada inceleme konusu yaptığımız Siyez buğdaylı kaz yemeği ise geçmişi Friglere dayandırılan (Anadolu Ajansı, 2024) ancak unutulmaya yüz tutmuş bir yemektir. Bu anlamda araştırmanın temel amacı, söz konusu yemek hakkındaki bilgilerin (geçmişi, reçetesi, pişirme yöntemleri, sunumu vb.) ve sürdürülebilirliğinin nasıl sağlanmaya çalışıldığının derinlemesine araştırılarak kayıt altına alınmasıdır. Böylelikle topluma mal olmuş yerel yemek kültürünü geleceğe aktarabilmek ve yok olmasının önüne geçebilmek amaçlanmaktadır. Literatür incelendiğinde, siyez buğdaylı kaz yemeği ile ilgili bilginiz dahilinde herhangi bir çalışmaya rastlanılmaması nedeniyle araştırmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca araştırmanın bu yemeğe ait özel ritüelleri ortaya çıkarma potansiyeli taşıması, elde edilecek sonuçlarla otantik deneyim arayan turistlerin bölgeye daha kolay çekilebilmesine olanak tanıyarak uygulamaya katkı sağlayabilir.

2.2. Çalışma Grubu

Nitel araştırma yöntemlerinin benimsendiği araştırmadaki çalışma grubunu, Frig bölgesi kentlerinden olan Eskişehir ve Afyon'da yaşayan ve Siyez Buğdaylı Kaz Yemeği hakkında bilgiye sahip olabilecek kişiler oluşturmaktadır. Çalışma grubuna ilgili tarafların dahil edilebilmesi amacıyla kartopu örnekleme tekniği kullanılmıştır. Olasılığa dayalı olmayan örnekleme tekniklerinden olan kartopu örnekleme, evrenin tam olarak kestirilemediği durumlarda kullanılmaktadır ve konu hakkında bilgi sahibi olan bir katılımcı ile temas ederek başlayan; devam eden süreçte ise katılımcıların daha derin ve yeni bilgiye sahip olabilecek diğer potansiyel katılımcıları önerdiği bir süreci içermektedir (Altunışık vd., 2010). Kartopu örneklemede, süreç boyunca görüşülen katılımcılar kartopu gibi büyüyerek devam eder ve elde edilen bilgi aynı şekilde kartopu gibi büyüyebilir (Mutlu, 2022). İlk olarak Frig bölgesinde yer alan Eskişehir ilinde 28 Ocak 2024 tarihinde başlayan veri toplama süreci, diğer Frig bölgesi kenti Afyon'da 20 Şubat 2024 tarihinde sona ermiştir. Görüşmeler, veriler kendini tekrarlayana kadar devam etmiştir (Creswell, 2017: 82). Bu kapsamda altı katılımcı araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

2.3. Veri Toplama Süreci ve Verilerin Analizi

Çalışmanın amacına uygun olacak görüşme sorularının belirlenebilmesi için ilgili literatür detaylı bir şekilde taranmış ve unutulmaya yüz tutmuş farklı yemekler üzerine yapılmış araştırmalar (Çakıcı ve Zencir, 2018; Apak vd., 2022; Mutlu, 2022; Şen ve Çiftçi, 2022; Şen ve Koç, 2023) incelenmiştir. İncelenen çalışmalara göre hazırlanan soru formuna ilişkin konu hakkında çalışmaları bulunan üç öğretim üyesinden uzman görüşü alınarak araştırmanın amacını gerçekleştirmeye yardımcı olacağı ve sorunların açık ve anlaşılır olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle hazırlanan soru formunda herhangi bir düzeltme yapılmamıştır. Soru formunda katılımcıların demografik özelliklerini (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, meslek) ortaya çıkarabilecek dört soru ve siyez buğdaylı kaz yemeği hakkında derinlemesine bilgi alınabilecek sekiz soru yöneltilmiştir:

1. Siyez Buğdaylı Kaz Yemeğinin geçmişi hakkında bildikleriniz nelerdir?

2. Siyez Buğdaylı Kaz Yemeğinin yapımında hangi malzemeler kullanılır? Bu malzemeler geçmişten günümüze değişim geçirmiştir mi?
3. Siyez Buğdaylı Kaz Yemeğinin yapımında hangi aşamalar izlenir? Dikkat edilmesi gerekli özel hususlar var mıdır?
4. Siyez Buğdaylı Kaz Yemeğinin yapımında kullanılan özel araç-gereçler var mıdır? Varsa, bunlar nelerdir?
5. Siyez Buğdaylı Kaz Yemeğinin yapıldığı özel gün veya geceler var mıdır?
6. Siyez Buğdaylı Kaz Yemeğinin servisi ve sunumunda özel bir teknik var mıdır?
7. Siyez Buğdaylı Kaz Yemeğini farklı coğrafyalardan insanlar tanır mı? Yemeğin tanınırlığını artırmak için neler yapılmaktadır?
8. Siyez Buğdaylı Kaz Yemeğini gelecek kuşaklara aktarmak için neler yapılmaktadır? Yoksa neler yapılması gerektiğini düşünüyorsunuz?

Açık uçlu sorulardan oluşan bir form şu nedenlerle tercih edilmiştir (Polat, 2020, 2024): (1) Yanıt oranını artırabilir, (2) Katılımcıların düşüncelerini belirli bir şablona sınırlamadan özgürce ifade edebilmelerine imkân tanıyabilir ve (3) Konu hakkındaki sınırlı bilgi, farklı bakış açıları ile genişleyebilir. Verilerin toplanabilmesi için gerekli olan etik kurul izni, Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 24/01/2024 tarih ve 2024/1 sayılı toplantısında alınmıştır. Veri toplama sürecinde 30-45 dk. süren yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler yüz yüze yapılmış ve yazılı ve sesli olarak kayıt altına alınmıştır.

Araştırmada toplanan verilerin analizinde, içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, büyük miktardaki metinsel veri içindeki kelime kullanımında, sıklıkta, yapıda ve iletişim ilişkilerinde kalıpları ve eğilimleri belirleyen sistematik bir tekniktir. Bu tekniğin tercihinde metnin karşılaştırılabilir anlam kategorilerine ayrılabilmesi ve tekniğin sadece kelimeleri saymanın ötesine geçebilmesi nedenleri etkili olmuştur. Nitel içerik analizi üç farklı şekilde ele alınabilir: geleneksel içerik analizi, yönlendirilmiş içerik analizi ve özetleyici içerik analizi (Assarroudi vd., 2018). Yönlendirilmiş içerik analizi genellikle bir teoriyi veya teorik çerçeveyi doğrulamak veya genişletmek için kullanılırken, özetleyici içerik analizi verilerin altında yatan anlamları ortaya çıkarmayı amaçlar (Hsieh ve Shannon, 2005; Leung vd., 2014). Geleneksel içerik analizi en çok tercih edilen türdür ve genellikle bir olguyu tanımlamak için çalışma tasarımlarında kullanılır (Assarroudi vd., 2018). Bu analizde verilerin sınıflandırılması araştırma sorularına göre de yapılabilir (Polat, 2020). Bu çalışmada, amacın gerçekleştirilmesine daha kolay imkân tanınması nedeniyle geleneksel içerik analizi kullanılmıştır.

3. Bulgular ve Yorum

Araştırmada veri toplanan katılımcılar K1, K2, ... şeklinde kodlanmıştır. Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Kod	Cinsiyet	Yaş	Eğitim durumu	Meslek	Bölgedeki ikamet süresi (yıl)
K1	Erkek	34	Ortaöğretim	Turizm sektörü çalışanı	34
K2	Erkek	36	Ortaöğretim	Aşçı	36
K3	Erkek	46	İlköğretim	Aşçı	46
K4	Erkek	43	İlköğretim	Aşçı	43
K5	Kadın	55	Lisans	Akademisyen	17
K6	Erkek	32	Yüksek lisans	Akademisyen	6

3.1. Siyez buğdaylı kaz yemeğinin geçmişten günümüze gelişimi, yapımı ve sunumu ile ilgili bulgular

Katılımcılara, siyez buğdaylı kaz yemeğinin geçmişi ve günümüze kadar nasıl bir değişime uğradığı sorulmuştur. Katılımcıların, yemeğin geçmişi hakkındaki bilgisi Frig Dönemi yemeği olması ile sınırlıdır. Bölge genel olarak kaz

yetiştiriciliğine uygundur (Peşmen ve Yönetken, 2020) ve özellikle Afyon ili İhsaniye ilçesinde kaz hayvanı yetiştirilmektedir, bu da yemeklerde kaz etinin kullanılmasına imkân tanımaktadır (K5). Ayrıca yemek, tarihsel olarak Friglere kadar dayandırılrsa da son 100-150 yılda tekrar hatırlanmış ve yoğun şekilde yapılmaya ve tüketilmeye başlandığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda 2015 yılında İhsaniye Kaymakamlığınca siyez buğdayı yetiştiriciliğine ilişkin projelerin teşvik edilmesi ve desteklenmesi, yemeğin daha da popüler olmasını ve orijinal haline uygun olarak servis edilmesini sağlamıştır (K1).

Siyez buğdaylı kaz yemeğinin yapımında öncelikle kaz etinin haşlanarak pişirildiği ve artan haşlama suyunun siyez bulguru ile yapılan pilav için kullanıldığı konusunda katılımcılar arasında fikir birliği vardır. Pilav yapımında ise farklı uygulamalar göze çarpmaktadır. Bunun için bulgura ek olarak soğan, biber, sarımsak, karabiber (K1) ile birlikte tereyağı (K6), yeşil mercimek, nohut (K2) ve haşhaş (K4) gibi malzemeler kullanılabilir. Ancak kimi katılımcılar yeşil mercimeğin kullanımını, yemeğin farklı bir formata evrilmesine neden olduğunu gerekçe göstererek eleştirmektedir (K3). Ayrıca yemekte yağ olarak haşhaş yağının kullanılabileceği de ifade edilmiştir (K4). Pişirilen pilavın ise yaklaşık 30 dk. demlenmeye bırakılması gerektiği belirtilmektedir.

Yemeğin yapımına kaz etinin temizlenmesi esnasında ak yüreğin alınması gerektiği aksi halde suyunun acı ve bulanık olacağı ifade edilmektedir (K1). Ayrıca kaz etinin kış aylarında daha lezzetli olduğu (K5) ve pişirilmeden önce etin yumuşaması ve kandan daha kolay arındırılabilmesi amacıyla kar ile buluşturulması gerektiği ifade edilmektedir (K2). Pişirme işleminde ise etin öncelikle mutlaka odun ateşinde ve ağır ağır kontrollü şekilde haşlanması daha sonra fırınlanması gerekmektedir (K5). Bu işlemde kızarmanın daha verimli sağlanması amacıyla tereyağı, salça ve baharat veya daha farklı soslar kullanılabilir (K2). Yemeğin yapımına ilişkin standart reçete Tablo 2'de sunulmuştur.

Yemeğin yapımında kullanılan özel araç-gereçler olup olmadığı konusunda katılımcıların büyük çoğunluğu herhangi bir özel ekipman ihtiyacı olmadığını belirtmektedir. Buna ilaveten günümüz özel ekipmanların yemeğin orijinalliğine zarar vereceği düşüncesi ile karşı çıkan katılımcılar da (K3) olmuştur. Yemeğin orijinal olarak pişirilmesi amacıyla toprak kapların kullanılması gerekmektedir (K1, K4). Yemeğin, kaz etinin suyu ile ıslatılan şebit adındaki yufka ekmekleri ile bakır sinilerde (K5) servis edilmesi ve kaşık kullanmadan yenmesi gerektiği belirtilmektedir (K1, K3, K4). Ayrıca sunumda, tepsi kenarlarına yeşillikler ve turuncgiller ile süslemeler yapılabilir (K2) ve ağır olan kaz etinin tadının hafifletilebilmesi için vişne hoşafı (K5) veya elma suyu (K1) eşliğinde sunulabilir.

Yemeğin sunumunun yapıldığı özel bir gün veya gece olup olmadığı sorusuna gelen yanıtlar böyle bir gün ya da gecenin olmadığı yönündedir. Ancak daha çok kış aylarında özellikle özel misafir ağırlamalarında bu yemeğin yapıldığı tüm katılımcılar tarafından dile getirilmiştir.

Yemeğin, içerik ya da pişirme işlemi açısından geçmişten günümüze herhangi bir değişim geçirip geçirmediği de katılımcılara sorulmuştur. Bu doğrultuda gelen cevaplar yemeğin kullanılan malzemeler açısından değişmiş olabileceğini ortaya çıkarmaktadır. Frigler döneminde kaz etinin marinasyonu için bal veya koruk şarabının kullanıldığı ancak günümüzde bu uygulamaların terk edildiği belirtilmiştir (K6). Ayrıca haşhaş bitkisinin ve yağının kullanılması da geçmişte olmayan ancak günümüzde yapılan yeni uygulamalar olarak dile getirilmiştir (K3).

Tablo 2. Siyez Buğdaylı Kaz Yemeğinin Standart Reçetesi

Siyez Buğdaylı Kaz Yemeği Standart Reçetesi		
Yemeğin Adı: Siyez Buğdaylı Kaz Yemeği		
Porsiyon: 4-6 kişilik		
Malzemeler	Ölçü	Miktar
Siyez Buğdayı	4 su bardağı	320 g
Soğan	2 adet	-
Tereyağı	4 yemek kaşığı	60 g
Sıvı yağ	2 yemek kaşığı	24 g

Bütün Kaz eti	-	-
Su	10 su bardağı	2 litre
Tuz	1 yemek kaşığı	24 g
Karabiber	1 yemek kaşığı	12 g
Yapılışı:		
1) Kaz etini temizleyip yıkayın (İç organları özellikle akyürek kısmını ayıklayın). Alev üzerinde mühürleyin. Daha sonra haşlanmak üzere tencereye koyun ve üzerine 2 litre su ekleyin (Kaz etinin büyüklüğüne göre su miktarı değişiklik gösterebilir. Kaz etinin üzerini geçecek kadar su ilave edilmelidir.). Ağır ateşte 2-3 saat kadar pişirin. 2) Pilav için soğanları küp küp doğrayın. Sıvı yağı ve tereyağını tencereye alın ve tereyağını eritin. Soğanları yağda kavurun. 3) Soğanlar kavrulduktan sonra siyez buğdayını ilave ederek soğanlarla birlikte karıştırın. Daha sonra haşlanmış olduğunuz kaz etinin suyundan 8 su bardağı ilave edin. Tercihen bu su, kaz etinin haşlandığı su olabilir. 4) Pilava tuz ve karabiber ekleyin. Sonra tüm malzemeleri bir tur karıştırıp tencerenin kapağını kapatın ve 15-20 dk. kısık ateşte pişmeye bırakın (pilav suyunu çekene kadar). 5) Haşlanmış olduğunuz kaz etinin üzerini tereyağı ile yağlayıp yaklaşık 20 dk. üzeri kızarıncaya kadar fırında pişirin. 6) Pilav ve Kaz eti piştikten sonra pilavı bir siniye boşaltın ve üzerine bütün halde pişirdiğiniz kaz etini yerleştirin. 7) Yemeği servis etmeden önce domates, biber ve ince yufka ekmeği ile etrafını süsleyip sunuma hazır hale getirebilirsiniz.		

*Bu reçete, katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda katılımcıların yemek hakkında verdikleri bilgilerden ortak noktalar dikkate alınarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

3.2. Siyez buğdaylı kaz yemeğinin tanıtımı ve sürdürülebilirliği ile ilgili bulgular

Yemeğin tanınırlığını artırmak için neler yapıldığı katılımcılara sorulmuştur. Katılımcılardan alınan cevaplara göre yeterli ve sürekli bir tanıtım yapılmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bölgeye gelen yerli turistlerin, yemeğin ismini duyduklarında şaşırdıkları (K1) hatta kaz etinin ülkemizde Kars ili özdeşleşmesi nedeniyle bazen tüketmek açısından çekinceli davrandıkları ifade edilmiştir (K2). Yemeğin tanıtımı için sadece İhsaniye ilçesinde farklı uygulamalar yapıldığı, festivallere konu edildiği, restoranların menülerinde yer verildiği (K5) ve görevlilerin yemekle ilgili özendirici paylaşımlar yaptığı (K1) anlaşılmaktadır. Ayrıca otel işletmelerinde de bu yemeğin tanıtımı için sınırlı süreli özel çabaların harcandığı da ifade edilmiştir (K3).

Yemeğin sonraki kuşaklara aktarımının sağlanması için restoran işletmelerinde yemeğin usta-çırak ilişkisi çerçevesinde çıraklara aslına uygun olarak öğretilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca festivallerde sadece isim olarak yer almadan, yemeğe, workshop etkinliklerinde daha somut bir şekilde yer verilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Bu, yemeğin hem tanıtımı açısından hem de yeni kuşakların görmesi ve öğrenmesi açısından önemli görülmektedir (K5). Yemekle ilgili reçetelerin kayıt altına alınması da sonraki kuşaklara aktarımını sağlayabilir. Afyon ilinin UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağına kayıtlı bir gastronomi şehri olmasının kayıt çalışmalarına destek verebileceği ifade edilmektedir (K4). Bir başka açıdan, bölgede bulunan açıcılık okullarında yemekle ilgili teorik ve uygulamalı eğitimlerin verilmesi günümüz kuşaklarının yemeği öğrenebilmesine ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasına katkı sunabilir (K2, K5, K6).

Sonuç ve Değerlendirme

Hem günlük yaşamda hem de seyahatlerde vazgeçilmez bir unsur olan yemek ile turizm arasındaki bağlantı göz ardı edilemez boyutlara erişmiştir (Dixit ve Prayag, 2022). Yemeğin, otantik deneyimler arayan günümüz turistlerinin seyahat karar sürecinde önemli etkileri vardır. Örneğin, seyahat öncesinde destinasyon seçiminde, seyahat sırasında hizmet kalitesi algılamasında, seyahat sonrasında ise tatmin düzeylerinin ve tekrar ziyaret

niyetlerinin artmasında ve ağızdan ağıza pazarlama yapmalarında yiyecek tüketiminin olumlu etkileri bulunmaktadır (Sio vd., 2024). Daha da önemlisi turistlerin destinasyona özgü “yerel” yiyecek tüketimleri, seyahatlerini daha özel kılmakta ve olumlu etkileri daha belirgin hale getirmektedir (Polat ve Özdemir, 2021).

Bu araştırmada, antik dönemde Frig bölgesinde pişirildiği düşünülen ancak günümüzde unutulmaya yüz tutmuş antik “siyez buğdaylı kaz yemeği” çeşitli açılardan incelenmiştir. Bu anlamda araştırmanın temel amacı, söz konusu yerel yemek hakkındaki bilgilerin derlenmesi ve sürdürülebilirliğinin nasıl sağlanmaya çalışıldığına derinlemesine araştırılarak kayıt altına alınmasıdır. Böylelikle topluma mal olmuş yerel yemek kültürünü yok olmadan geleceğe aktarabilmek mümkün hale gelebilecektir. Her şeyden önce yerel yemeğin nasıl tanımlandığı bölgedeki kurumlarca net bir şekilde belirlenmeli ve buna göre plan ve politikalar geliştirilmelidir. Çünkü yemek ve mekan arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışan her çalışmada öncelikle “yerel yemek” kavramının ne anlama geldiği sorusu ele alınmalıdır (Çerkez vd., 2021; Meriç, 2021). Zira bu tanım, bölge insanına, işletmecilere (restoran veya üretici) ve turistlere göre değişebilir. Örneğin, turistler, yerel yemeğin kökenlerine odaklanmadan özgünlüğün inşa edilmiş ve sahnelenmiş yönlerine odaklanabilirken, işletmeciler bu kökenlere daha fazla önem verebilir (Sims, 2009). Bu nedenle siyez buğdaylı kaz yemeğinin nasıl bölgeye has “özgün” ve “yerel” bir yemek olarak tanımlanabileceği, konu hakkında bilgisi olan otoritelerce kararlaştırılmalıdır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre iki temel tema ortaya çıkarılmıştır. İlk temada siyez buğdaylı kaz yemeğinin geçmişten günümüze gelişimi, yapımı ve sunumu, ikinci temada ise siyez buğdaylı kaz yemeğinin tanıtımı ve sürdürülebilirliği ile ilgili bulgular sunulmuştur. İlk temada elde edilen bulgulara göre bölge insanlarının yemeğin geçmişi hakkında oldukça sınırlı bilgiye sahip olduğu söylenebilir. Bu nedenle yemeğin öncelikle bölge halkına tanıtılması gereklidir. Bu tanıtım, hem yemeğin kuşaklar arası aktarımında önemli etkiler oluşturabilir hem de turistlerin yerel halktan bilgi almasını sağlayabilir. Bu sayede turistlerin siyez buğdaylı kaz yemeği ile etkileşimi de artabilir. Yerel yemekleri deneyimlerken yerel halkla girilen sosyal etkileşim ise zincirleme olarak turistlerin tüketim davranışlarında daha sürdürülebilir odaklı davranmasını sağlayabilir (Kozak ve Çiçek, 2022; Apak ve Gürbüz, 2023) ve davranışsal niyetlerini olumlu etkileyebilir. Öte yandan turistlerin hem yerel halkla girdikleri sosyal etkileşim hem de yemekle girdikleri (öğrenme) etkileşim yerel yemek tüketim motivasyonları açısından oldukça önemlidir. Çünkü araştırmalarda bu motivasyon kaynakları turistlerin sahip olduğu en önemli motivasyon kaynakları olarak değer görmektedir (Nebioğlu, 2018; Polat ve Özdemir, 2021).

Siyez buğdaylı kaz yemeğinin coğrafi işaretlerle tescillenmesi de gelecek nesillere orijinal haline uygun olarak aktarılabilmesi ve sürdürülebilir üretimine destek olması için önemli bir adım olabilir. Coğrafi işaret, bir bölgenin kültürünü, gelenek ve göreneklerini, turistik varlıklarını ve kültürel mirasını korumakta ve sürdürülebilirliğini desteklemektedir (Polat, 2017). Ayrıca yemeğin coğrafi işaret ile tescillenmesi bölgeye gelen turist sayısını, geceleme miktarını ve turist harcamalarını olumlu etkileyecektir (De Simone vd., 2024). Bu unsurlar dikkate alındığında ulusal coğrafi işaretleme ile bölgeye gastronomik kimlik kazandırılarak hem sonraki nesillere aktarımında hem de tanıtım da önemli katkılar sağlanabilir. Ulusal çapta coğrafi işaret tescili almasının yanı sıra Avrupa Birliği’nin yetkili organlarınca tescillenmesi için başvuru yapılarak uluslararası alanda da tanınırlığının sağlanması için adımlar atılmalıdır. Böylece yerli turistlerin haricinde yabancı turistlerin de yemeği tanınması ve ilgi duyması sağlanarak bölgenin turizm hareketliliği daha da artırılabilir.

Araştırmada ortaya çıkan ikinci tema, siyez buğdaylı kaz yemeğinin tanıtımı ve sürdürülebilirliği hakkındadır. Elde edilen bulgulara göre anlaşılan odur ki, Frig bölgesinde yemeğin tanıtımı için restoran menülerinde yer verilmesi dışında organize ve sürekli bir çaba yoktur. Bölgeye gelen turistler yemeğin ismini bölgeye geldikten sonra öğrenmektedir. Destinasyon yönetim örgütleri, tanıtım faaliyetleri için öncelikle hangi gezgin türlerine odaklanacağına karar vermelidir. Bu kapsamda örneğin, günümüzde popülerleşen bir segment olan gastronomi turistleri hedeflenebilir. Esasen bu çaba, seyahat edenlerin gıda tutumları ve ilgili davranışları açısından farklılık gösterdiğini anlamak anlamına gelmektedir (Björk ve Kauppinen-Räsänen, 2016). Bir diğer ifadeyle segmentasyon çalışmalarında gastronomi turistleri farklı özelliklerine göre de sınıflandırılmalıdır. Çünkü yerel yemek tüketiminde örneğin demografik farklılıkların önemli etkileri görülmektedir. Örneğin, genç bireyler yerel yemek tüketimine çekinceli davranırken, orta yaşlılar yeni lezzetlere daha sıcak bakabilmektedirler. Benzer olarak gelir düzeyinin de bu anlamda etkileri vardır. Yüksek gelire sahip turistler yerel yemek tüketimi açısından daha çok eğilime sahipken, düşük gelir düzeyindeki turistler için bu durumun daha düşük olasılığa sahip olduğu söylenebilir (Nebioğlu, 2018). Bu nedenle segmentasyon çalışmaları azami dikkat gerektirmektedir. Destinasyon yönetim örgütleri, segmentler ve özelliklerini belirledikten ve seyahat öncesi bilgi edinme davranışının önemini kavradıktan sonra özgünlük, yerellik, otantiklik, benzersizlik, yenilik ve sağlığa faydaları gibi yemeğin karakteristik özelliklerini hedef segmente sunmalıdır.

Siyez buğdaylı kaz yemeği gibi Türk mutfak kültüründe unutulmaya yüz tutmuş birçok yemek bulunmaktadır. Bu yemeklerin gelecek nesillere aktarılmasında yazılı kaynakların önemli olması kadar yemekle birlikte kültürde yer etmiş uygulamaların yaşatılması da önemli bir husustur. Bu noktada düzenlenecek olan faaliyetlerle hem yemekler hem de bu yemeklerin yapımı, sunumu, tüketimi esnasında gerçekleştirilen kültürel değerlerin korunması amacıyla "Unutulmaya yüz tutmuş yemekler" temalı programlar, festivaller, şenlikler vb. etkinlikler düzenlenebilir. Böylece hem yazılı kaynakların kullanımı sağlanabilir hem de uygulamalar yapılarak bu geleneklerin ve kültürlerin yaşanarak öğrenilmesi ve hayata kazandırılması kolaylaştırılmış olur.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları vardır. Birincisi, sınırlı bir çalışma grubundan veri toplanmıştır. Gelecekte daha büyük gruplardan veri toplamak, farklı bakış açılarını değerlendirmeye olanak tanıyarak farklı temaların ortaya çıkmasını sağlayabilir. İkinci olarak, katılımcılar arasında herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Gelecekteki araştırmalarda işletmeci, yerel halk, yerel yöneticiler gibi farklı kesimlerden veri toplanabilir. Bu sayede işletmeci, yerel halk ve yerel yöneticilerin bakış açıları, ihtiyaç ya da beklentileri arasındaki farklılıklar görülebilir. Üçüncü olarak yemeğin bölgedeki turist hareketliliğine ilişkin olası etkisine yönelik herhangi bir analiz yapılmamıştır. Gelecekteki çalışmalarda yemeğin ulusal medyada yer aldıktan sonraki turist hareketliliğine etkileri araştırılarak turizme katkısı somut veriler ışığında değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Abdel-Aal, E. S. M., Young, J. C., Wood, P. J., Rabalski, I., Hucl, P., Falk, D. & Fregeau-Reid, J. (2002). Einkorn: A potential candidate for developing high lutein wheat. *Cereal Chem*, 79(3), 455-457.
- Albustanlıoğlu, T. & Güleç, H. (2020). Roma İmparatorluk Dönemi sikkelerinde yer alan gastronomik unsurlar. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 8(1), 432-466.
- Albustanlıoğlu, T., Güney, S. K., Beyter, N. & Yılmaz, İ. (2023). Antik Zeugma Kenti seramik kap örnekleri kullanılarak yapılan Roma yemeği ve duyuşsal analizleri. *Turizm ve Gastronomi Çalışmaları Dergisi*, 11(1), 794-816.
- Alıcı, K. & Badem, A. (2021). Samsun iline ait bir yemek: kaz tiridi. 2. International Congress of new generations and new trends in tourism. Sakarya University, 27-28 Mayıs 2021.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*. (6. Baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Anadolu Ajansı (2024). *Frigya'nın yeni lezzeti: 'Siyez buğdaylı kaz yemeği'*. [Çevrim-içi: <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/frigyanin-yeni-lezzeti-siyez-bugdayli-kaz-yemegi/1382930#>], Erişim Tarihi: 28.05.2024.
- Apak, Ö. C. & Gürbüz, A. (2023). The effect of local food consumption of domestic tourists on sustainable tourism. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 71, 103192.
- Apak, Ö. C., Ünlü, H. & Kıvanç, M. (2022). Unutulmaya yüz tutmuş yöresel yiyeceklerin gün yüzüne çıkarılması: Bayburt ili ev kadınları üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10(1), 267-283
- Assarroudi, A., Heshmati, F., Armat, M., Ebadi, A., & Vaismoradi, M. (2018). Directed qualitative content analysis: The description and elaboration of its underpinning methods and data analysis process. *Journal of Research in Nursing*, 23(1), 42-55.
- Atak, M. (2017). Buğday ve Türkiye buğday köy çeşitleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 22(2), 71-88.
- Barat, T. & Akcan, T. (2022). Yeni bir kavram önerisi olarak arkeogastronomi ve Anadolu mutfak kültüründen bazı arkeolojik incelemeler. Ganud – 3. International Conference On Gastronomy, Nutrition and Dietetic. İstanbul Gedik Üniversitesi. İstanbul.
- Björk, P. & Kauppinen-Räsänen, H. (2016). Local food: A source for destination attraction. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(1), 177-194.

- Brandolini, A., Castoldi, P., Plizzari, L., & Hidalgo, A. (2013). Phenolic acids composition, total polyphenols content and antioxidant activity of *Triticum monococcum*, *Triticum turgidum* and *Triticum aestivum*: A two-years evaluation. *Journal of Cereal Science*, 58(1), 123-131.
- Creswell, J. W. (2017). *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş* (M. Sözbilir, Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi
- Çakıcı, H. H. & Zencir, E. (2018). Unutulmaya yüz tutmuş mutfak kültürleri: Çakıröz köyü örneği. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 6(Special Issue 3), 285-297.
- Çerkez, M., Erden, A. E. & Kızıldemir, Ö. (2021). Tarihi ve kültürel özellikleri ile Kars'taki turizm faaliyetlerinde gastronomik unsurların önemi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(50), 43-63.
- Çirişoğlu, E. (2022). The place of goose meat in Turkish gastronomy. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 10(11): 2102-2107, 2022
- Çobanoğlu, F., Tunalioglu, R. & Tok, N. (2021). Aydın'da arkeoloji ve tarımın turizm potansiyeline katkısı. *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi (IRTAD)*, 5(2), 21-28.
- De Simone, E., Giua, M., & Vaquero-Piñeiro, C. (2024). Eat, visit, love. World heritage list and geographical indications: Joint acknowledgement and consistency as drivers of tourism attractiveness in Italy. *Tourism Economics*, 30(6), 1531-1556.
- Dixit, S. K. & Prayag, G. (2022). Gastronomic tourism experiences and experiential marketing. *Tourism Recreation Research*, 47(3), 217-220.
- Evcim, S. (2016). Frigya Bölgesi'nde Bizans Dönemi Kaya Mimarisi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 861-876.
- Gülen, M. (2017). Gastronomi turizm potansiyeli ve geliştirilmesi kapsamında Afyonkarahisar ilinin değerlendirilmesi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 31-42.
- Gündüz, S., Dölekoğlu, C. Ö. & Say, D. (2019). Kaz eti tüketim tercihleri ve ikame ürünlerle duyusal analiz. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 16, 32-40.
- Hsieh, H.-F. & Shannon, S. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288.
- Işık, F. & Keser, A. (2020). Siyez buğdayının sağlık üzerine etkileri. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 29(4), 299-30
- Işıklar, T. (2008). *Frig yontu sanatı ve etkileşimleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir, Türkiye.
- İhsaniye Kaymakamlığı. (05.02.2019). Frigyanın Yeni Lezzeti Siyez Buğdaylı Kaz Yemeği! [Çevrim-ici: <https://www.youtube.com/watch?v=usfiQUwLafU&t=211s>], Erişim tarihi: 05.12.2024.
- Kaya, M. & Yaman, M. (2021). Hititlerden Anadolu'ya miras mutfak kültürü. V. Uluslararası Gastronomi Turizmi Araştırmaları Kongresi (ss.66-77). Sakarya: Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi. 7-8 Ekim 2021.
- Kızıldemir, Ö. (2019). Afyonkarahisar mutfak kültürü üzerine bir değerlendirme. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(1), 647- 663.
- Kozak, M. A., & Çiçek, D. (2022). Friglerin Kullandıkları Mitolojik Unsurların Bölge Turizmine Yansımaları. *GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism Recreation and Sports Sciences*, 5(2), 255-268.
- Leung, D., Law, R., Kucukusta, D. & Guillet, B.D. (2014). How to review journal manuscripts: A lesson learnt from the world's excellent reviewers. *Tourism Management Perspectives*, 10, 46-56.
- Meriç, S. (2021). Gastronomi turizminde Kars mutfağından turistik bir ürün: Kaz yemeği. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(78), 3445-3450.
- Mutlu, Ç. (2022). Unutulmaya yüz tutmuş yerel yemek kültürü: Cide elma pekmezi reçeli örneği. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10(3), 1604-1621.
- Nebioğlu, O. (2018). Turistlerin Yemek Tüketim Davranışları Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(1), 124-136.

- Özberk, F., Karagöz, A., Özberk, İ. & Atılı, A. (2016). Buğday genetik kaynaklarından yerel ve kültür çeşitlerine; Türkiye'de buğday ve ekmek. *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 25(2), 218-233.
- Özdemir, F. & Güngör, B. (2016). Kültürel bir değer olarak unutulmaya yüz tutmuş geleneksel Hatay yemekleri ve bu kültürel değerın korunması önerileri. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 4(Special Issue 1), 190-199.
- Pala, K. (2023). Unutulmaya Yüz Tutmuş Yöresel Amasya Yemeklerinin Duyusal Analizle Değerlendirilmesi. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(3), 197-208.
- Parlak, D. & Şekerci, H. (2021). Frig Dönemi Mutfak Eşya Formlarının Sofra Seramikleri Türünde Endüstriyel Uygulamaları. *Medeniyet Sanat Dergisi*, 7(2), 322-339.
- Peşmen, G. & Yönetken, A. (2020). Afyonkarahisar ilinde yetiştirilen yerli kazlarda cinsiyet ve yaşın karkas özellikleri üzerine etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Uluslararası Mühendislik Teknolojileri ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 31(1), 21-26
- Polat, E. (2017). Turizm ve Coğrafi İşaretleme: Balıkesir Örneği. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 17-31.
- Polat, E. (2020). Çift-körleme hakemlik sürecinin etkinliği konusunda turizm akademisyenlerinin düşünceleri. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 979-991.
- Polat, E. (2024). Publishing in hospitality and tourism journals: revisiting the criteria used by leading reviewers in Turkey. *tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 72(3), 380-392.
- Polat, E. & Özdemir, S. S. (2021). Food and beverage experience in tourism in the context of experience economy. *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 4(2), 409-420.
- Samancı, Ö. (2020). Gastronomi: Disiplinler arası bir buluşma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 31(1), 92-95.
- Seçim, Y. & Genç, N. A. (2019). Sınop yöresel mutfağının unutulmaya yüz tutmuş tatlarının değerlendirilmesi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 44, 302-319.
- Shewry, P. R. (2009). Wheat. *Journal of Experimental Botany*, 60(6), 1537-1553.
- Sims, R. (2009). Food, place and authenticity: Local food and the sustainable tourism experience. *Journal of Sustainable Tourism*, 17(3), 321-336.
- Sio, K. P., Fraser, B. & Fredline, L. (2024). A Contemporary systematic literature review of gastronomy tourism and destination image. *Tourism Recreation Research*, 49(2), 312-328.
- Soslu, S. (2021). Avcılıktan Gurmeliğe Yemeğin Kültürel Tarihi. *Turizm Akademik Dergisi*, 8(2), 327-332.
- Şahin Yayla, F. & Kösten, E. Y. (2023). Palimpsest Yerleşimlerde Morfolojik Okuma: Frig Yerleşimleri. *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı IV. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 463-477.
- Şen, A. & Çiftçi, N. M. (2022). Karaman ili Ayrancı ilçesi mutfak kültürüne ait Şırdan Yağı üzerine nitel bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10(4), 3798-3812.
- Şen, A. & Koç, B. (2023). Trabzon Mutfak Kültüründe Unutulmaya Yüz Tutmuş Bir Lezzet: Gecin Yemeği. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 10(1), 1-13.
- Şenel, P. & Karabulut, A. S. (2024). Sürdürülebilir mutfak kültürü; Adana unutulmaya yüz tutmuş yerel yemekleri üzerine bir çalışma. *Aydın Gastronomy*, 8(2), 351-364.
- Şensoy, F. & Tiritöğlu, S. (2018). Beslenme arkeolojisi: günümüz ankara yemeklerinde geçmişin izleri. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek1), 209-233.
- Şimşek, A., Türkmendağ, T. & Türkmendağ, Z. (2017). Unutulmaya yüz tutmuş yöresel yemeklerin turizm potansiyeli sağlamadaki önemi: Sivas ili örneği. *Uluslararası Kültürel Miras ve Turizm Kongresi*, 737-746.
- Taş, D. (2020). *Edirnenin İpsala ilçesinin sınır köylerinde unutulmaya yüz tutmuş yemeklerin unutulma nedenleri üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara Türkiye.

- Tekelioğlu, Y. (2019). Coğrafi işaretler ve Türkiye uygulamaları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 47-75.
- Türk Patent ve Marka Kurumu. (2024). Siyez. [Çevrim-ici: <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/liste?il=&tur=&urunGrubu=&adi=Siyez#>], Erişim tarihi: 05.12.2024.
- Thonemann, P. (2013). Phrygia: an anarchist history, 950 BC-AD 100. İçinde P. Thonemann (Ed.). *Roman Phrygia: culture and society* (pp. 1-40). Cambridge University Press.
- Yiğit, S. & Doğdubay, M. (2017). Destinasyon pazarlama sürecinde presidia ürünlerin etkisi. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4(Special Issue 1), 39-48.
- Yurtseven, G. & Özbay, G. (2024). Kırım Tatar Mutfak Kültüründe Unutulmaya Yüz Tutan Özel Gün Yemekleri ve Gelenekler. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 12(4), 2793-2816.
- Zohary, D., Hopf, M. & Weiss, E. (2012). *Domestication of Plants in the Old World: The origin and spread of domesticated plants in Southwest Asia, Europe, and the Mediterranean Basin*. Oxford University Press.

Extended Abstract

Aim and Scope

The Siyez wheat goose dish has its origins in Phrygian cuisine, yet it has been largely overlooked in modern times. The principal objective of this research is to collate and document information pertaining to the dish in question, encompassing its historical background, recipe, cooking methods, presentation, and other pertinent details. Additionally, the research seeks to examine the strategies employed to ensure the continued viability and sustainability of the dish. The objective is to ensure the transfer of the local food culture, which has become an integral part of the society, to future generations and to prevent its extinction. A review of the existing literature suggests that this research is important because, to the best of our knowledge, there is no existing study on a goose dish made with siyez wheat. Furthermore, the research has the potential to reveal the special rituals associated with this dish, which could contribute to the application of these findings. This may, in turn, attract tourists seeking an authentic experience to the region, thereby facilitating the dissemination of the results.

Methods

The study population comprises individuals residing in Eskişehir and Afyon, two cities situated within the Phrygian region, who may possess knowledge pertaining to the Siyez Wheat Goose Dish. The sampling technique employed in this research was the snowball sampling method. In this context, the snowball sampling method, which is one of the probability-based sampling techniques that begins with a participant who has knowledge about the subject and includes a process that can suggest other potential participants who may have deeper and new information, was selected as the most appropriate method. The data collection process commenced on 28 January 2024 in Eskişehir, situated within the Phrygian region, and concluded on 20 February 2024 in Afyon, another city within the aforementioned region. The interviewing process continued until the data set reached saturation point. In this context, the study sample comprises six participants.

In order to ascertain the most appropriate interview questions for the study, a comprehensive review of the relevant literature was conducted, along with an in-depth examination of research on various forgotten dishes. It was established that the question form, which had been devised in accordance with the findings of the aforementioned studies, would facilitate the realisation of the research's objective by eliciting expert opinion and that the issues were clearly and comprehensibly articulated. The research was conducted in accordance with the ethical standards set forth by the Gümüşhane University Scientific Research and Publication Ethics Committee. The interviews were conducted in person and recorded in written and audio formats.

The data collected in the study was subjected to content analysis. Content analysis is a systematic technique that identifies patterns and trends in word usage, frequency, structure and communication relationships in large amounts of textual data. The selection of this technique was predicated on the fact that the text can be segmented into analogous semantic categories, and the technique is capable of exceeding the mere enumeration of words.

Findings

The findings of the research revealed two main themes. The first theme encompasses the historical development, production, and presentation of the goose dish with siyez wheat, from its origins to the present day. The second theme presents findings related to the promotion and sustainability of the goose dish with siyez wheat. The findings of the first theme indicate that the local population possesses only a rudimentary understanding of the dish's historical background. The second theme that emerged from the research is concerned with the promotion and sustainability of the goose dish with siyez wheat. The findings indicate that there is no organised and continuous effort for the promotion of the dish in the Phrygian region, with the exception of its inclusion on restaurant menus. It is observed that tourists arriving in the region are not made aware of the name of the dish prior to their arrival.

Conclusion

The interconnection between food and tourism, which plays an indispensable role in both daily life and travel, has reached a level that cannot be overlooked. The consumption of food has a significant impact on the decision-making process of contemporary tourists seeking authentic experiences. To illustrate, the consumption of food has been found to exert a beneficial influence on the selection of a destination prior to undertaking a trip, on the perception of the quality of services received during the journey, on the extent of satisfaction experienced and on the intention to revisit the destination after the trip has taken place, as well as on the process of word-of-mouth marketing. Furthermore, the consumption of local cuisine by tourists at their destination serves to enhance the overall experience, thereby magnifying the positive effects.

The findings of the research indicate that the local population has a limited understanding of the historical development of the region's cuisine. It is therefore essential to introduce the food to the local population. This initiative will have significant implications for the transmission of the dish to subsequent generations and will facilitate the dissemination of information to tourists from local sources. Furthermore, the interaction between tourists and the goose dish made with siyez wheat may increase as a result. Such interactions with local people while experiencing local food may, in turn, lead tourists to adopt more sustainable consumption behaviours and positively affect their behavioural intentions.

Conversely, there is no structured and sustained initiative to promote the cuisine of the Phrygian region, with the exception of its inclusion on restaurant menus. Consequently, tourists to the region are only made aware of the food after they have arrived. It would be prudent for destination management organisations to first determine which traveller types they intend to focus on for promotional activities. In this context, for example, gastronomy tourists, a growing market segment, can be targeted. Once the target segment has been identified and the significance of pre-travel information behaviour acknowledged, destination management organisations should present the characteristics of the food, including originality, locality, authenticity, uniqueness, novelty and health benefits, to the target segment.

Belediye Bütçesindeki Sinek Kâğıdı Etkisi: Suriyeli Göçmenler Özelinde Bir Araştırma

The Flypaper Effect in Municipal Budgets: A Study on Syrian Refugees

Neslihan Burgaz¹

Öz

Sinek kâğıdı, etkisi yerel yönetim harcamalarının öz gelirler yerine merkezi idareden yapılan transferlere bağımlı olmasıdır. Türkiye’de belediyelerin yerel nitelikteki ihtiyaçları karşılamada öz gelirleri yeterli gelmediği için merkezi yönetimden yapılan transferlerle karşılanmakta ve merkezi yönetimden yapılan transferlere bağımlı hale gelmektedir. Merkezi yönetimden yapılan transferler belediyelerin nüfusu ve gelişmişlik endekslerine göre değişmektedir. Türkiye’ye gelen göçmenler belediyelerin hizmet sunacağı kişi sayısı artırmaya rağmen nüfusa kayıtlı olmadıkları için yapılan transfer düzeyini değiştirmemekte ancak belediyelerin harcamalarını artırmaktadır. Bu durum belediyelerin sinek kâğıdı etkisini daha da artırmaktadır. Bu çalışmada Türkiye’de 2016-2022 dönemine ait Suriyeli göçmenlerin yoğun bulunduğu 16 belediyenin sinek kâğıdı etkisi analiz edilmiştir. Analizde bağımlı değişken olarak yerel kamu harcamaları, bağımsız değişken olarak ise merkezi yönetimden yapılan transferler, sosyal transferler, nüfus, yerel vergi gelirleri ve göç verisi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre söz konusu belediyelerde sinek kâğıdı etkisinin geçerli olmadığı ve dış göç ile bağımlı değişken arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Belediye, Sinek Kâğıdı Etkisi, Dış Göç, Mali Transferler.

Abstract

The flypaper effect refers to the tendency of local government expenditures to rely more on transfers from the central government rather than on their own-source revenues. In Türkiye, as municipal revenues are insufficient to meet local needs, these needs are predominantly financed through transfers from the central government, making municipalities dependent on such transfers. The amount of these transfers varies according to the population size and development index of the municipalities. Although migrants increase the number of people that municipalities must serve, the level of transfers remains unchanged, as these migrants are not officially registered in the population records. However, their presence leads to a rise in municipal expenditures, thereby intensifying the flypaper effect.

This study analyzes the flypaper effect in 16 Turkish municipalities with significant Syrian refugee populations during the period 2016–2022. In the analysis, local public expenditures are used as the dependent variable, while central government transfers, social transfers, population, local tax revenues, and migration data are included as independent variables. The findings reveal that the flypaper effect is not valid in the relevant municipalities and that there is no statistically significant relationship between international migration and the dependent variable.

Keywords: Municipality, Flypaper Affect, International Migration, Fiscal Transfers.

JEL Codes: C23, E62, H72

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 16 / 10 / 2024

Accepted: 22 / 05 / 2025

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Finansal Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara, Türkiye, neslihanburgaz86@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8301-2792>.

Giriş

Belediyelerin, yerel nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak için yaptıkları kamu harcamalarını öz gelirler yerine merkezi yönetimden yapılan transferlerle finanse etmesi ve bu sebeple merkezi yönetime bağımlı hale gelmesine "sinek kâğıdı etkisi" denilmektedir (Hines ve Thaler, 1995: 223-224). Türkiye'de belediyelerin öz gelirleri yeterli olmadığı için merkezi yönetimden yapılan transferlere başvurmakta ve kamu harcamalarını merkezi yönetimden yapılan transferlerle karşılamaktadır. Bu durum sinek kâğıt etkisinin Türkiye için geçerli olduğu anlamına gelmektedir. Sinek kâğıt etkisini artıran bir diğer unsur da göçmenlerin varlığıdır. Göçmenlerle ilgili sorumluluklar genel itibarıyla merkezi idarenin inisiyatifindedir. Ancak göçmenlerin yerleşim alanlarında ihtiyaç duyduğu çeşitli hizmetler belediyeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Yasal mevzuatta belirli bir çerçeveye oturtulmamış olmasına rağmen belediyeler, yalnızca yerel nüfusun ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp aynı zamanda göçmenlerin ihtiyaçlarını da karşılamaya yönelik çeşitli hizmetler sunmaktadır. Belediyelerin göçmenlere yönelik yaptıkları hizmetler nedeniyle kamu harcamaları artmaktadır. Kamu harcamalarının artışının kamu gelirleriyle karşılanmaması sebebiyle belediyeler genellikle merkezi yönetimin sağladığı mali destek mekanizmalarına bağımlı hale getirmektedir. Belediyelerin bu tür hizmetlerin finansmanını merkezi idare aracılığıyla sağlamak zorunda kalması belediyelerin sinek kâğıt etkisini artırmaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın amacı, sinek kâğıdı etkisinin Türkiye'de en çok göç alan belediyeler özelinde analiz etmektir. Bu analiz, panel veri analizi yöntemiyle değerlendirilecektir. Ampirik analizlerde sinek kâğıdı etkisi iki farklı araştırma üzerinden yapılmaktadır. İlk olarak, bazı araştırmacılar, merkezi yönetimden yapılan transferlerin harcamalar üzerindeki etkisini mali yanılısma ekseninde analiz yaparak gelir karmaşıklığı ve gelir esnekliği hipotezleri kapsayan çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Genel olarak mali yanılısma ekseninde yapılan bu çalışmalar da merkezi yönetimden yapılan transferlerin kamu harcamalarının seviyesinin önemli bir belirleyeni olduğunu sonucuna ulaşmıştır. İkinci olarak, bazı araştırmacılar ise sinek kâğıt etkisini doğrudan inceleyerek, seçmenlerin merkezi yönetimden yapılan transferlerin vergi gelirlerini artıran bir gelir transferi olarak gördüklerini ve bu transferlerin kamu harcamalarını artırdığını öne sürmüşlerdir. (Worthington ve Dollery, 1999:1-2). Bu kapsamda bu çalışma mali yanılısma kavramı yerine sinek kâğıdı etkisi olgusunu kullanarak merkezi yönetimden yapılan transferlerin kamu harcamaları üzerindeki etkisinin ampirik analizine odaklanarak doğrudan bir yaklaşım izlemektedir. Ayrıca bu çalışma da Türkiye'de bulunan Suriyeli göçmenlerin varlığının belediyelerin yapmış oldukları kamu harcamaları üzerindeki etkilerini inceleyerek, literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede, Türkiye'de en fazla Suriyeli göçmene ev sahipliği yapan 16 belediyenin verileri kullanılarak sinek kâğıt etkisini panel veri analizi ile test edilmiştir. Panel veri analizi yöntemi, verilerin hem zaman hem de mekân boyutunda incelenebilmesini sağlamakta ve bu durum çalışmaya önemli bir metodolojik avantaj sağlamaktadır. Bu bağlamda, araştırma, sinek kâğıdı etkisinin hem teorik hem de uygulamalı boyutunu ele alarak, bu olguya Türkiye'deki göçmen sorunu da dâhil etmekte ve bu durumun belediye bütçesine etkisinin nasıl şekillendiğini anlamayı amaçlamaktadır.

1. Sinek Kâğıdı Etkisi Kavramı

Yerel yönetim harcamalarının yerel yönetim tarafından toplanan gelirler yerine merkezi idareden yapılan transferlerle karşılanmasına sinek kâğıdı etkisi denilmektedir (Becker, 1996:85-102). Başka bir tanıma göre ise sinek kâğıt etkisi, kamu harcamalarının öz gelirler yerine merkezi yönetimden yapılan transferlere daha fazla duyarlı olmasıdır (Hines ve Thaler, 1995:223-224)

Literatür incelemesi, yerel yönetim kamu harcamalarının, yerel gelirlerdeki artışa kıyasla merkezi yönetimden sağlanan transferlere daha fazla duyarlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, yerel yönetimlerin finansal yapılarının büyük ölçüde merkezi yönetimin mali yardımlarına dayandığını göstermektedir. Özellikle, yerel yönetimler yerel gelir kaynaklarını artırmada güçlük çektikleri için merkezi idareden yapılan transferler yerel harcamaların büyük bir kısmını karşılamaktadır. Bu durumun sonucu olarak belediyeler merkezi yönetimden yapılan transferlere bağımlı hale gelmektedir. Bu bağımlılık, kamu maliyesi literatüründe bir anomali olarak ele alınmış ve "tamamen ampirik bir fenomen" olarak sınıflandırılmıştır. (Sour, 2013: 165-186). Bu anomali, yerel yönetimler açısından sinek kâğıdı etkisi olarak adlandırılmaktadır. Sinek kâğıdı etkisi, yerel yönetimlerin kendi gelir kaynaklarını güçlendirmektense, merkezi yönetimden gelen transferlerle daha fazla mali kaynak elde etmeye yönelmelerine yol açmaktadır.

Sinek kâğıdı etkisi, merkezi yönetim tarafından yapılan transferlerin yerel yönetimler tarafından yapılan yerel harcamalar üzerindeki etkisini ele almaktadır. Transferlerin etkilerine dair geleneksel teoriler, bu transferlerin yerel yönetim harcamaları üzerinde uyarıcı bir etki yarattığını ve bireylerin harcanabilir gelirlerinde sağlanan bir artışa benzer bir etki oluşturduğunu öne sürmektedir. Geleneksel teorilerde, yerel yönetimler ve yerel halk tarafından yapılan mal ve hizmet harcamalarındaki artışlar, yalnızca yerel halkın tercihlerine ve fayda işlevlerine dayanmaktadır. Ancak yapılan araştırmalar, merkezi yönetimden gelen transferlerin, yerel halkın gelir artışına kıyasla yerel yönetim harcamaları üzerinde çok daha güçlü bir teşvik edici etki yarattığını ortaya koymuştur (Bailey ve Connolly, 1998: 335-336).

Literatürde, bu durumu en iyi açıklayan örneklerden biri Henderson ve Gramlich'in gerçekleştirdiği ampirik analizde görülmektedir. Yazarlar, yerel öz gelirdeki her bir dolar artışının, yerel yönetim harcamalarını 0,02 dolardan 0,05 dolara yükselttiğini, ancak merkezi yönetimden yapılan transferlerin ise yerel harcamaları 0,30 dolar artırdığını tespit etmişlerdir (Inman, 2008: 1-3).

Merkezi yönetimden aktarılan transferlerin yerel yönetim harcamaları üzerindeki etkisi bağlamında literatürde sinek kâğıdı etkisi ile ilgili farklı yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlar, siyasi ve kurumsal faktörler, mali yanılısama ile gelir ve ikame etkileri olarak sınıflandırılabilir. Gelişmekte olan ülkelerde, yerel vergiler, kamu harcamaları ve transferlerdeki değişimlere verilen tepkilerin yalnızca ekonomik faktörlerden değil, aynı zamanda kurumsal ve politik unsurlardan da etkilendiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, sinek kâğıdı etkisinin incelenmesinde, ademi merkeziyetçilik sürecini tanımlayan tüm unsurlar ve yerel yönetimlerin özerklik düzeyleri önemli bir rol oynamaktadır. Sinek kâğıdı etkisi, vergi ve harcama kaynaklarının merkezi yönetim tarafından nasıl dağıtıldığını ve yerel yönetimlerle merkezi yönetim arasındaki ilişkilerin nasıl şekillendiğini dikkate almaktadır. Özellikle, vergi ve harcama tahsisatlarının düzenlenme biçimi, yerel yönetimlerin bütçe kararları alırken sahip oldukları özerklik derecesini etkileyen önemli bir faktördür. Bazı durumlarda, yerel yönetimlerin harcama ve/veya vergi politikalarını belirleme yetkisi bulunsun da bu durum onların gerçek anlamda özerk olduğu anlamına gelmemektedir. Bu da yerel kamu harcamalarının farklı gelir kaynaklarına gösterdiği tepkiyi ve dolayısıyla sinek kâğıdı etkisinin sonuçlarını değiştirebilmektedir. Örneğin, birçok ülkede merkezi yönetim, yerel yönetimlerin harcama davranışlarını etkileyerek, özerkliklerini sınırlamakta veya kontrol altına almaktadır (Melo, 2002: 318-319).

Mali yanılısama ile ilgili geleneksel görüş ise, kamu sektörü bütçe sürecinin büyüklüğünün ve karmaşıklığının, seçmenlerin kamu harcamalarının gerçek maliyetini anlamalarını zorlaştırdığı ve bu durum vergi fiyatı yanılısaması sorununa neden olduğudur. Vergi mükellefleri, merkezi yönetimden yerel yönetimlere yapılan transferleri doğrudan gözlemleyemedikleri için bu transferlerin etkilerini yanlış bir şekilde algılamaktadır. Mükellefler yerel harcamaların gerçek vergi maliyetini sistematik olarak küçümseme eğiliminde olmaktadır. Bu yanlış algılamaların iki yaygın etkisi bulunmaktadır: Birincisi, aşırı harcama etkisidir. Bu etki, vergi mükelleflerinin, kamu harcamalarının maliyeti hakkında yanıltıcı bir izlenime kapılmalarına neden olmakta ve harcamaların daha büyük olduğunu düşünmelerine yol açmaktadır. İkincisi ise sinek kâğıdı etkisidir. Merkezi yönetimden gelen transferlerdeki artışların, vergi gelirlerindeki artışa kıyasla daha fazla yerel kamu harcamasını teşvik etme eğiliminde olduğunu ifade etmektedir (Turnbull, 1998: 1).

Yerel yönetimlerde sinek kâğıdı etkisi, uzun süredir bir tür mali yanılısama olarak değerlendirilmiştir. Mali yanılısama, seçmenlerin mali parametreleri algılamalarında meydana gelen sistematik yanlış anlamaları ifade etmektedir. Bu bağlamda mali yanılısama üzerine yapılan ampirik analizlerin çoğunlukla devlet bütçesinin gelirler tarafına odaklandığını ve sinek kâğıdı etkisinin, mali yanılısama kapsamında ele alındığını belirtilmektedir. Mali yanılısama modelinde, vatandaşların vergi ve harcama ilişkisinin düzeyinin kamu harcamalarının boyutunu belirlediği kabul edilmektedir. Aynı zamanda, mükelleflerin mali yanılısama nedeniyle ödedikleri vergilerin büyüklüğünü doğru şekilde algılayamadığı savunmakta ve vatandaşlar kamu harcamalarının kendilerine olan vergi maliyetlerini tam anlamadıkları için kamu hizmetleri konusunda daha fazla talepte bulunabildiği öne sürülmektedir. Sinek kâğıdı etkisi doğrultusunda ele alındığında ise bu etki; vatandaşların merkezi yönetimden yapılan transferlerle finanse edilen yerel hizmetlerin vergi fiyatının düştüğünü düşünerek hizmet taleplerini arttırması ile ortaya çıkmasıdır (Worthington ve Dollery, 1999:1-2; Akt. Aytaç, 2015:168; Amusa ve diğ., 2008:4-5).

2. Türkiye'de Belediyelerin Bütçe Yapısı

Belediyelerin gelirleri öz gelirler, transferler ve borçlanmadan oluşmaktadır. Öz gelirler yasal sınırlar içerisinde belediyelerin kontrolünde olan gelir kaynaklarıdır. Yasal sınırlar ise ülkelerin merkezi idare ve yerel yönetimler arasındaki özerklik derecesine göre belirlenmektedir. Belediyenin öz gelirleri; vergi, resim, harç, faiz ve ceza gelirleri, teşebbüs ve mülkiyet gelirleri, harcamalara katılma payları, kira, taşınır ve taşınmaz mal gelirleri ve hizmet karşılığı alınan ücretler olarak sıralanmaktadır. Öz gelirlerin yetersiz olduğu durumlarda belediyeler merkezi yönetimden yapılan transfer yoluyla ve/veya borçlanma yoluyla gelir elde etmekte ve hizmet sorumluluklarını yerine getirmektedir. Transferler belediyelere merkezi idareden yapılan kaynak aktarımıdır. Borçlanma ise geri ödemesi söz konusu olan, geçici gelir kaynağı ve gelecek nesilleri yükümlülük altına sokan, iç ve dış sermaye piyasasından, merkezi idarenin kontrolündeki bir fondan veya yerel yönetim bankalarından alınan gelir türü olarak ifade edilmektedir (Arıkboğa, 2016: 278-285).

Türkiye'de belediye gelirleri, dört temel yasa ile düzenlenmiştir. Bu yasalar, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 5779 sayılı Kanun, 5393 sayılı Belediye Kanunu, 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu ve 6360 sayılı Kanun'dur. Ancak Türkiye'de belediye gelirleriyle ilgili en temel yasal belge, Anayasa'dır. Anayasa'nın 127. maddesinde yer alan "Bu idarelere görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanır." ifadesi, belediyelere yönelik gelir düzenlemelerinin temel çerçevesini çizmektedir. Ancak bu ifade, belediye gelirlerinin nasıl bir yapı ve oranla olması gerektiği konusunda net bir

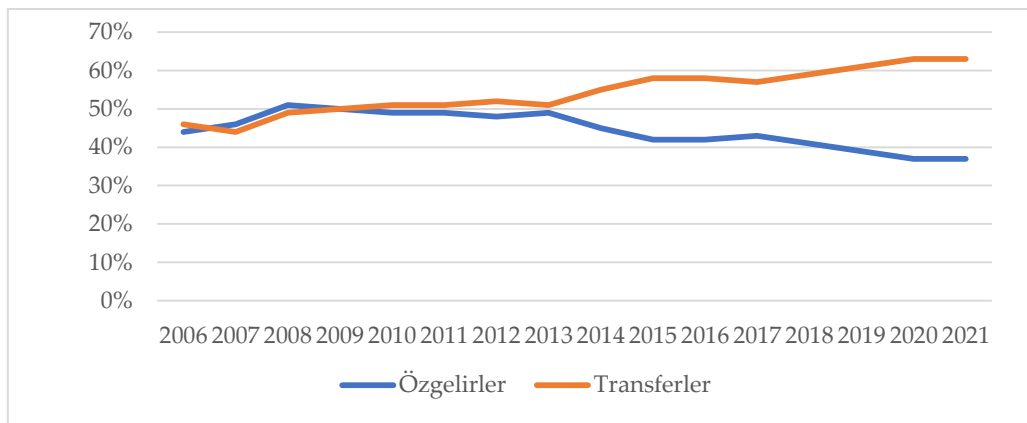
açıklama getirmemektedir. Bu durum, belediye gelirlerinin öz gelirlerden mi yoksa merkezi bütçeden aktarılan transferlerden mi sağlanması gerektiği konusunda bir belirsizlik yaratmaktadır (Ulusoy ve Tekdere, 2019: 171).

Türkiye’de belediyelerin gelir kaynakları arasında en önemli pay, merkezi bütçeden yapılan transferlere aittir. Belediyelere ayrılacak olan bu pay, 5779 sayılı Kanun ve 6360 sayılı Kanun ile yasal çerçevede belirlenmiştir. Bu kanunlar, merkezi yönetimden belediyelere yapılacak transferlerin oranını ve bu transferlerin hangi kriterlere göre dağıtılacağını düzenlemektedir. Belediyelere yapılan transferlerin dağıtımında, nüfus yoğunluğu ve gelişmişlik endeksi gibi önemli göstergeler dikkate alınmaktadır.

Kanun’da büyükşehir dışındaki belediyelere, genel bütçe vergi gelirleri tahsilatının toplamının %1,50’sinin ayrılacağı belirtilmiş ve bu payın %80’inin belediyelerin nüfuslarına, %20’sinin ise gelişmişlik endeksine göre dağıtılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, büyükşehir sınırları içindeki ilçe belediyelerine, genel bütçe vergi gelirleri tahsilatının toplamının %4,50’si ayrılmakta olup, bu payın %90’ı ilçe nüfusuna, %10’u ise ilçenin yüzölçümüne göre aktarılacağı yer almıştır. Büyükşehir ilçe belediyeleri arasında dağıtımda ise ayrılan payın %60’ı doğrudan ilçe belediyesine verileceği, geriye kalan %40’lık kısmın %70’i nüfus oranına, %30’u ise yüzölçümüne göre dağıtılacağı belirtilmiştir.

Türkiye’de belediyelerin gelir kaynakları yetersiz olduğu için merkezi yönetime olan bağımlılıkları artmaktadır. Bu durumun birkaç önemli nedeni bulunmaktadır. Belediyelerin öz gelirleri arasında yer alan bazı vergiler nispi nitelikte olması bazıları ise maktu olarak belirlenmesinden kaynaklanmaktadır (Yüksel, 2003:53-54). Maktu vergilerin tarifelerinde sık sık güncelleme yapılmaması, en son değişikliğin 2014 yılında yapılmış olması ve enflasyon karşısında reel değer kaybı yaşaması belediyelerin gelirlerinin değer kaybetmesine neden olmaktadır (Eroğlu, 2020: 40). Belediyelerin öz gelirlerinin yetersiz olmasının bir diğer nedeni ise belediyeler birçok vergi türüne sahip olmasına rağmen, en yüksek geliri yalnızca eğlence vergisi ve emlak vergisinden elde edebilmekte ve diğer vergi türlerinden ise yeterli gelir elde edememektedirler. Bunun sebebi, bazı vergilerin toplanma maliyetlerinin elde edilen gelirleri aşmasından kaynaklanmaktadır (Arıkboğa, 2016: 291). Ayrıca belediyeler, emlak vergisi aracılığıyla en yüksek geliri elde etmelerine rağmen bu vergiyle ilgili önemli bir sorun yaşamaktadır. Bu sorun, taşınmazların değerlerinin belirlenmesinde yaşanan belirsizlikten kaynaklanmaktadır. Serbest piyasa koşullarındaki değer farklılıkları ve değer tespiti doğru bir şekilde yapılamaması belediyelerin gelirlerinde ciddi düşüşlere neden olmaktadır. Bu durum, belediyelerin vergi gelirlerinin istikrarsız olmasına ve bütçelerinin öngörülemez hale gelmesine yol açmaktadır (Hacıköylü ve Heper, 2010: 2). Büyükşehir belediyelerinin yeterli öz gelirlere sahip olmamasının nedeni ise bu belediyelerin emlak ve çevre temizlik vergileri gibi önemli gelir kaynaklarından yoksun olup, sadece verimsiz vergiler olan ilan ve reklam vergisi, yangın sigorta vergisi ve eğlence vergisinden gelir elde etmesidir (Arıkboğa, 2016: 291).

2000’li yılların başında güncellenen Belediye Kanunu ile belediyelerin görevleri artmasına rağmen yeni gelir kaynakları belirlenmemiştir. Belediyelerin finansman ihtiyacını karşılayacak öz gelirleri belirleyememesi, vergi ve harç tarifelerinin üst ve alt sınırlarının merkezi yönetim tarafından belirlenmesi (Arıkboğa, 2015: 12-13) ve mali özerkliğin getireceği zorluklar nedeniyle belediyelerin tam anlamıyla özerk olamaları merkezi yönetime olan bağımlılıklarını artırmaktadır.

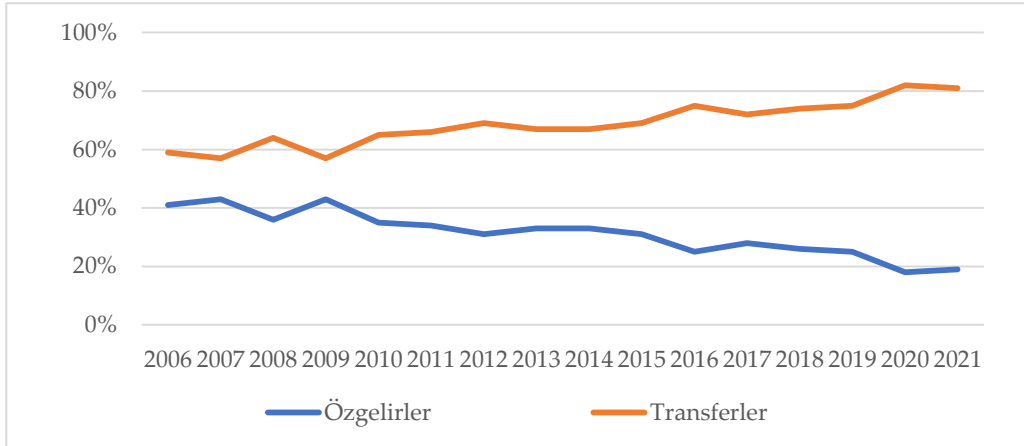

Grafik 1. Belediye Öz Gelirleri ve Transferleri

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2023

Grafik 1’de, Türkiye’deki büyükşehir olmayan belediyelerin 2006-2021 yılları arasındaki belediye gelirleri içindeki öz gelirler ve transferlerin paylarını göstermektedir. 2006-2009 yılları arasında büyükşehir olmayan belediyelerin öz gelirlerinin daha yüksek olduğu, ancak 2010 yılından itibaren bu gelirlerin hızla azalmaya başladığı gözlemlenmektedir.

Öz gelirlerin yetersiz hale gelmesiyle birlikte, belediyelerin merkezi yönetimden yapılan transferlere olan bağımlılığının arttığı açıkça görülmektedir. Bu durum, yerel yönetimlerin kendi gelir kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmadığını ve merkezi yönetim desteğine ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır.

Grafik 2: Büyükşehir Belediyesi Öz Gelirleri ve Transferleri

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2023

Grafik 2'de, Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin 2006-2021 yılları arasındaki belediye gelirleri içindeki öz gelirler ve transferlerin paylarını göstermektedir. Büyükşehir belediyelerinin öz gelirlerinin oldukça düşük olduğu ve 2008 yılından itibaren hızla azalmaya başladığı dikkat çekmektedir. Bu düşüşün temel nedeni, büyükşehir belediyeleri için önemli gelir kaynakları arasında yer alan haberleşme vergisi, çevre temizlik vergisi, elektrik ve doğalgaz vergisi, emlak vergisi gibi vergilerin, büyükşehir belediye gelirleri arasında bulunmamasıdır. Bu vergi türlerinin büyükşehir belediyeleri için geçerli olmaması, belediyelerin gelirlerini kısıtlamakta ve merkezi yönetimden yapılan transferlere olan bağımlılığı artırmaktadır.

3. Göçmenler ve Belediyelerin Sorumlulukları

Göçmenlerle ilgili görev ve sorumluluklar, 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu çerçevesinde belirlenmiş olup, bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi merkezi yönetimin sorumluluğunda bulunmaktadır. Merkezi yönetimin bu konuda sorumluluk taşımasına karşın, belediyelerin vatandaşlara daha yakın olması ve onların sorunlarını daha iyi bilmesi nedeniyle göçmenlere yönelik hizmetlerde belediyeler daha etkin bir rol üstlenmektedir (Kahraman ve ark., 2019: 45). Bununla birlikte, göçmenlerin belediye hizmetlerinden faydalanmasına yönelik herhangi bir özel düzenleme bulunmamaktadır (Adıgüzel ve Tekgöz, 2019: 25-26). Belediyelerin göçmenlere hizmet sunabilmesi için tek yasal dayanak 5393 sayılı Kanun'un 13. maddesinde yer almaktadır. Bu kanun maddesi, doğrudan göçmenlere dair özel bir hüküm içermemekle birlikte, "Herkes ikamet ettiği beldenin hemşehrisidir" ifadesi ile göçmenlerin, doğumla değil ikametle hemşehri olabileceğini belirtmesi nedeniyle belediyelere hizmet sunma yükümlülüğü getirmektedir (Kahraman, 2019: 51). Göçmenlerin nüfusa kayıtlı olmamaları ve göçmenlere yönelik özel bir fon bulunmamasına rağmen, belediyeler yerel gelirlerini kullanarak göçmenler için de kamu hizmeti yapmakta ve kamu harcamaları artırmaktadır (Adıgüzel ve Tekgöz, 2019: 25-26). Bu durum, belediye bütçesinin yetersiz kalmasına ve merkezi bütçeden yapılan transferlere olan bağımlılığın artmasına yol açmaktadır.

Türkiye, dünyada en fazla dış göç alan ülkelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Ülkenin stratejik jeopolitik konumu ve komşularıyla olan dini, kültürel ve siyasi yakınlıkları dış göçün en önemli sebepleri arasında yer almaktadır. Cumhuriyetin kurulmasından bugüne kadar Türkiye, farklı nedenlerle büyük göç akımlarına maruz kalmıştır. 1923 yılında, Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi sırasında 350.000 ila 455.000 civarında Müslüman Türkiye'ye göç etmiştir. Ayrıca, Balkanlar'daki Türklere uygulanan baskılar nedeniyle 1924 ve 1936 yıllarında iki büyük göç dalgası yaşanmış ve yaklaşık 800.000 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. 1979 yılında İran'daki devrim sonrası, siyasi sebeplerle Türkiye'ye sığınan bir milyona yakın İranlı olduğu bilinse de bu göçmenlerin ne kadarının transit geçiş yaptığı ya da ne kadarının Türkiye'de kaldığı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. 1988 yılında ise Halepçe katliamı ve 1991'deki Körfez Savaşı gibi olaylar sonucunda Türkiye'ye gelen 50 bin Halepçeli, 100 bin Iraklı ve 500 bin Körfez Savaşı mağduru da önemli bir göç hareketliliği oluşturmuştur. Ayrıca, 1992-1995 yılları arasında Bosna-Hersek'teki savaş nedeniyle yaklaşık 20 bin Bosnalı da Türkiye'ye göç etmiştir (Akyıldız, 2022: 2-6).

Tablo 1. Suriyeli Göçmenlerin En Yoğun Olduğu İller

0	Suriyeli Sayısı
İstanbul	530.690
Gaziantep	430.037
Şanlıurfa	272.953
Hatay	257.233
Adana	218.248
Mersin	201.708
Bursa	171.593
İzmir	119.608
Konya	121.902
Ankara	89.905
Kahramanmaraş	87.755
Mardin	59.171
Kayseri	83.259
Kilis	69.824
Kocaeli	52.849
Osmaniye	40.373
Malatya	30.714
Diyarbakır	21.953
Adıyaman	21.697
Sakarya	14.914

Kaynak: İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2024, <https://www.goc.gov.tr/gecicikoruma5638>

Türkiye, son 15 yıl içinde, en büyük dış göç akımını ise Suriyeli göçmenlerden almıştır. 2011 yılında Arap Baharı'nın etkisiyle Suriye'de başlayan iç savaş, 22 milyonluk nüfusun büyük bir kısmını diğer ülkelere göç etmeye zorlamıştır. Bu süreçten itibaren Türkiye'ye yaklaşık 4 milyon Suriyeli, sığınma talebinde bulunmuştur. İlk başlarda geçici barınma merkezlerinde konaklayan Suriyeliler, zamanla Türkiye'nin farklı şehirlerine yerleşmeye başlamıştır (Adıgüzel ve Tekgöz, 2019: 9). Başlangıçta geçici koruma statüsü altında olan Suriyeliler, 2014 yılında çıkarılan Geçici Koruma Yönetmeliği ile barınma, eğitim, sağlık, çalışma ve seyahat gibi temel haklara sahip olarak yasal bir statü kazanmışlardır (Gündüz ve Çifci, 2021: 12). Bu yasal statüyle Suriyeli göçmenler, Türkiye'nin çeşitli illerinde ikamet etme imkânı elde etmişlerdir. Yukarıdaki Tablo 1'de Suriyeli göçmenlerin yoğun yaşadığı illeri göstermektedir.

Tablo 1'e göre, Suriyeli nüfusun en yoğun olduğu il İstanbul olup, bu şehirde 530.690 Suriyeli bulunmaktadır. Akrabalık bağlarının güçlü olduğu bilinen Gaziantep ise Suriyelilerin en fazla yaşadığı ikinci il konumundadır. Suriyeli nüfusunun oranı en yüksek olan şehir ise %31,3 ile Kilis'tir. Diğer yüksek yoğunluklu iller arasında sırasıyla Hatay ve Şanlıurfa yer almaktadır (İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2024).

Suriyeli göçmenlere, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği iş birliği ile fonlanan sosyal ve ekonomik yardımlar yapılmaktadır. Bu fonlar, Geçici Barınma Merkezi dışında ikamet eden ve muhtaçlık ve demografik kriter şartlarını sağlayan göçmenlere verilmektedir. Program, Nüfus ve Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ile Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'nün desteği, Türkiye Kızılay Derneği, Uluslararası Kızılay ve Kızılay Dernekleri Federasyonu (IFRC) ve T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı iş birliğiyle yürütülmektedir. Yardım kapsamında, her bir göçmene 300 TL aylık ödeme yapılmakta ve bu ödemeler Kızılaykart sistemi üzerinden gerçekleştirilmektedir (Mülteciler Derneği, 2023). Ancak, bu yardımların günlük yaşam ihtiyaçlarını karşılamak için yetersiz olduğu ifade edilmektedir.

Kentte yerleşim hakkı kazanan Suriyeli göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü olan yetkili makamlar ise belediyeler olmuştur. Yerel halkın ihtiyaçlarını karşılamakla sorumlu olan belediyeler, aynı zamanda Suriyeli göçmenlerin gereksinimlerine de yanıt verebilmek için harekete geçmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca, merkezi yönetimin Suriyeli

göçmenlere yönelik destekleyici yaklaşımı, özerk olmayan belediyeler için de bu sorumluluğu üstlenmelerini gerekli hale getirmiştir.

Belediyeler, Suriyeli göçmenlerin temel insani ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla inisiyatif olarak çeşitli projeler hayata geçirmiştir. Bu projeler, belediyelerin sağladığı sosyal yardımları içermektedir. Belediyelerin sağladığı sosyal yardımlar arasında Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nin gıda yardımları, kıyafet ve ayakkabı dağıtımı, kira desteği, beyaz eşya, soba ve battaniye gibi ev eşyası yardımları, hijyen paketleri ve tıbbi malzeme temini yer almaktadır. Konya Büyükşehir Belediyesi, 'Sosyal Destek Merkezi' aracılığıyla sağlık hizmetleri, fatura ödemeleri, ekmek kartı, sosyal kart, engelli yardımları, evlilik yardımları ve eğitim desteği sunmaktadır. Bursa Büyükşehir Belediyesi, yakacak yardımı, tıbbi malzeme desteği, gıda, ev eşyası, eğitim yardımı, ekmek ve yumurta kuponu gibi yardımları sağlamaktadır. Mersin Büyükşehir Belediyesi, Sosyal Destek Kartı, Sosyal Market, gıda kolisi, ev eşyası ve tıbbi malzeme yardımlarını sunmaktadır. Ankara Büyükşehir Belediyesi ise eğitim, gıda, ekmek, temizlik malzemesi ve yakacak yardımları sunmaktadır. Hatay Büyükşehir Belediyesi, Sosyal Market Birimi aracılığıyla 'Hatay Kart' hizmeti, ekmek dağıtımı ve kuru gıda kolileri temin etmektedir. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi bir gıda bankası kurarken, İzmir Büyükşehir Belediyesi, çocuklar için mont ve bot yardımları, tıbbi malzeme, buzdolabı, çamaşır makinesi, kırtasiye malzemeleri, gıda paketleri ve ocak gibi ev eşyası yardımları sunmaktadır. Adana Büyükşehir Belediyesi ise tıbbi malzeme desteği sağlamaktadır (Gündüz ve Çifci, 2021: 24). Bu tür yardımlar, belediyelerin sosyal transfer harcamalarını büyük ölçüde artırmış ve bu artış devam etmektedir.

ORSAM ve TESEV'in 2015 yılında yayımladığı raporda, Suriyeli göçmenlerin varlığının belediyeler üzerindeki yükü önemli ölçüde artırdığı ifade edilmiştir. Göçmen nüfusunun artışı nedeniyle belediyeler, daha fazla kişiye aynı bütçe ile hizmet sağlamak zorunda kalmakta ve bu da belediyelerin sorumlulukları altındaki trafik, çöp toplama, şehir temizliği, inşaat denetimleri, su temini ve dağıtımı, toplu taşıma, zabıta hizmetleri ve kültürel faaliyetler gibi hizmetlerin maliyetlerinin yükselmesine yol açtığı belirtilmiştir. Bu bağlamda, belediyelerin yerel hizmet maliyetini karşılamakta zorlandığı, belediyelerin harcamalarını artırdığı ifade edilerek belediyelerin il ve ilçelerdeki nüfusa göre merkezi yönetimden yapılan transferlere daha bağımlı olduğu tespit edilmiştir. (ORSAM ve TESEV, 2015: 20). Bu durum, belediyelerde sinek kâğıdı etkisini varlığını göstermektedir.

4. Ampirik Literatür

Literatürde sinek kâğıdı etkisi üzerine pek çok araştırma gerçekleştirilmiş ve bu çalışmaların hemen hemen tamamı belediyelerin sinek kâğıdı etkisi altında kaldığını göstermektedir. Araştırmalar, merkezi yönetimden yerel yönetimlere yapılan transferlerin, belediyelerin harcamalarını önemli ölçüde şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Belediyeler yapılan bu transferler nedeniyle kamu hizmetlerine yönelik harcamalarını artırma eğiliminde olmaktadır. Bu durum sinek kâğıdı etkisini artırmaktadır. Bu kapsamda yapılan çalışmalara dair özet bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2. Literatür Taraması

Yazar	Ülke	Yöntem	Sonuç
Widarjono (2006)	Endonezya, 1995-2002		Sinek kâğıt etkisinin Endonezya'da mevcut olduğu tespit edilmiş ve bu etkinin ülkenin doğu bölgesinde bu etkinin, batı bölgesine kıyasla daha belirgin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Sour (2013)	Meksika-1990-2007		Sinek kâğıt etkinin asimetric bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Diğer bir deyişle, Meksika'daki belediyelerin harcamalarının, merkezi yönetimden yapılan transferlerdeki artışa karşı daha hassas olduğunu göstermektedir.
Mehiriz ve Marceau (2014)	Kanada'nın Quebec eyaletindeki 1084 belediye	Panel veri analizi	Merkezi idareden yapılan transferlerin belediyelerin operasyonel ve yatırım harcamaları da kapsayacak şekilde toplam harcamaları artırdığını tespit etmişlerdir.
Maddah ve Tabar (2016)	İran'da 28 belediye- 2000-2013	Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM)	İran'da bulunan 28 belediyede sinek kâğıdı etkisinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.
Tasri (2018)	Endonezya'da 34 belediye-2008-2017	Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GLS)	Merkezi yönetimden yapılan transferlerin yerel yönetim harcamaları üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ve söz konusu belediyeler için sinek kâğıt etkisinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Yacoub ve Lestari (2019)	Kalimantan Adası 56 belediye	Panel Veri Analizi	Merkezi yönetimden yapılan transferlerin yerel harcamaları artırdığı ve Kalimantan'daki belediyelerin, yerel harcamalarını finanse edebilmek için merkezi yönetime bağımlı hale geldiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, belediyelerin öz gelirlerini en üst düzeye çıkaramadıkları ve bu durumun mali bağımsızlıklarını sınırladığı sonucuna ulaşmışlardır.
Petterson (2020)	İsveç'te 290 belediye	Panel Veri Analizi	Merkezi yönetimden yapılan transferlerin yerel vergi gelirlerinin artışından daha fazla yerel harcamaları artırdığı sonucuna ulaşılmıştır
Fikri ve ark. (2020)	Endonezya, Doğu Java Eyaletindeki 38 belediye, 2011-2018,	Panel Veri Analizi	Belediyelerde sinek kâğıdı etkisinin olduğu tespit edilmiştir.
Dick-Sagoe ve Tingum (2021)	Gana'da 17 belediye, 2008-2015	Genelleştirilmiş En Küçük Kareler	Merkezi yönetimden yapılan transferlerin vergi gelirlerinden daha fazla yerel kamu harcamalarını artırdığını ve bu durumun sinek kâğıdı etkisinin Gana'daki 17 belediye için geçerli olduğunu ortaya koyduğunu göstermektedir.
Yudhistira A ve ark. (2022)	Endonezya'da 1968 belediye	Panel veri analizi	Endonezya'daki belediyelerin merkezi yönetimden gelen transferlere bağımlı olduklarını ve bu durumun belediye bütçeleri üzerinde negatif etkiler yarattığını göstermiştir; ayrıca, yerel yönetimlerin mali yönetimini sağlamak ve denetimini yapmak konusunda merkezi yönetim tarafından daha fazla kontrol altında olduğu sonucuna varılmıştır.
Mali ve Malicka (2022)	Sırbistan'da 166 belediye, 2011-2019	Panel veri analiz	Sinek kâğıdı etkisinin varlığını güçlü bir şekilde ortaya koymuştur
Sağbaş ve Saruç (2004)	Türkiye, 1995-1998	Panel veri analizi	Sinek kâğıdı etkisinin geçerli olduğu tespit etmişlerdir. Başka bir deyişle Türkiye'deki belediyelerin harcamalarını öz gelirden ziyade genel bütçe vergi gelirlerinden yapılan transferlerin daha fazla artırdığını tespit etmişlerdir.
Aytaç (2015)	Türkiye'de 16 büyükşehir belediyesi	Panel veri analizi	Büyükşehir belediyelerinin harcamalarını öz gelirden ziyade genel bütçe vergi gelirlerinden yapılan transferlerin daha fazla artırdığını tespit etmiştir. Bu kapsamda büyükşehir belediyeleri için sinek kâğıdı etkisinin varlığını kanıtlamıştır.
Yaş ve Akduğan (2015)	Türkiye, 2007-2014	Granger Nedensellik testi	Belediyelerin genel bütçe vergi gelirlerinden aktarılan transferlere duyarlı olduğu ve belediyelerin harcamalarını daha fazla artırdığı tespit edilmiştir. Başka deyişle sinek kâğıdı etkisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Acar (2019)	Türkiye'de 838 il ve ilçe belediyesi, 1997-2005	Panel veri analizi	Sinek kâğıdı etkisinin geçerliliğini test etmiştir. Analiz sonucunda genel bütçe vergi gelirlerinden aktarılan transferlerin belediyelerin harcamalarını artırdığını tespit etmiştir.

5. Veri, Metodoloji ve Model

5.1. Veri Seti

Çalışmada sinek kâğıdı etkisi, Türkiye'de en fazla Suriyeli göçmen nüfusuna sahip 16 belediye (Ankara, Adana, İzmir, Kilis, Antalya, Kocaeli, Gaziantep, Sakarya, Kayseri, Kahramanmaraş, Bursa, Şanlıurfa, Adıyaman, Denizli, İstanbul, Mersin) ilişkin 2016-2022 dönemine ait veriler kullanılarak test edilmiştir.

$$\ln Har_{it} = \alpha_0 + \beta_1 \ln St_{it} + \beta_2 \ln Mbay_{it} + \beta_3 \ln Goc_{it} + \beta_4 \ln Gelir_{it} + \beta_5 \ln Nufus_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Modelde bağımlı değişken olarak belediyelerin yapmış olduğu kamu harcamaları (har) yer almakta, bağımsız değişken olarak ise sosyal transferler (st), merkezi yönetimden yapılan transferler (mbay), göç (goc), gelir(gelir) ve nüfus (nufus) yer almaktadır. Literatürde yapılan çalışmalarda kullanılan bağımsız değişkenlere ek olarak göç verisi bağımsız değişken olarak yer almaktadır. Göçmenlerin varlığının belediye harcamalarını artırıp artırmadığını tespit etmek için analize dahil edilmiştir. Tüm değişkenlerin doğal logaritmaları alınarak analize dahil edilmiştir. Aşağıdaki Tablo 3'te kullanılan verilerle ilgili bilgiler yer almaktadır.

Tablo 3. Veri Seti ve Kaynakları

	Değişkenlerin Adı	Kaynağı
Inhar	Belediyelerin kamu hizmetlerini karşılamak için yapmış oldukları yerel kamu harcamalarını	Belediye Faaliyet Raporları
InSt	Belediyelerin yapmış oldukları sosyal yardımlar	Belediye Faaliyet Raporları
InMbay	Merkezi yönetimden belediye yapılan koşulsuz ve mali transfer	Belediye Faaliyet Raporları
InGoc	Suriyeli göçmenlerin sayısı	Göç İdaresi Başkanlığı
InGelir	Belediyelerin öz gelirleri kapsamında yer alan vergi gelirleri	Belediye Faaliyet Raporları
InNufus	Belediye sınırları içerisindeki toplam kişi sayısı	Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK)

Tablo 4’de, kullanılan değişkenlerin ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerlerini vurgulayarak, her bir değişken için genel bir bakış ve istatistiksel ölçümler sunmaktadır. Tablo’da, Inhar, InSt, InMbay, InGoc, InGelir ve InNufus değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Gözlem sayısı, kullanılan örneklemden veri miktarını ifade etmekte olup bu çalışma için 144 olarak belirlenmiştir.

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maximum.
Inhar	144	9.19	0.54	7.80	10.80
InSt	144	7.61	0.87	5.46	11.33
InMbay	144	9.17	0.77	7.55	11.58
InGoc	144	3.77	0.65	1.82	5.52
InGelir	144	7.40	0.46	6.34	9.65
InNufus	144	6.26	0.42	5.10	7.20

5.2. Metodoloji

Ekonometrik analizlerde, zaman serisi verisi, yatay kesit verisi ve panel veri olarak adlandırılan üç temel veri türü bulunmaktadır. Zaman serisi verisi, bir değişkenin zaman içinde nasıl değiştiğini gösteren verilerdir. Yatay kesit verisi ise belirli bir zaman diliminde farklı birimlerden toplanan verilerdir. Panel veri ise, farklı birimlere ait yatay kesit gözlemlerinin belirli bir dönemde bir araya getirilmesiyle oluşmakta ve hem zaman hem de kesit boyutunu içermektedir. Yatay kesit ve zaman serisi verileri genellikle ayrı ayrı kullanılsa da bazı ekonomik ve finansal ilişkilerde tek bir boyut yetersiz kalabilmektedir. Bu durumlarda, her iki veri türünü birleştiren panel verilerinin kullanılması gerekmektedir. Yatay kesit verisi birimlerin bir dönemdeki durumunu, zaman serisi verisi ise bir birimin dönemler içindeki değişimini gösterirken, panel veri her iki boyutu birleştirerek daha kapsamlı bir analiz yapılmasına imkân tanımaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2021:1-3).

Bir konuda hem zaman hem de birimsel analiz yapılması gerektiği durumlarda bu iki boyut ayrı ayrı incelenmektedir. Araştırmalar sadece zaman serisi ya da yatay kesit verileri ile yapılması durumunda zaman veya birimlere ait değişimler yalnızca tek bir boyut olarak ele alınmaktadır. Bu durum hem karmaşıya hem de karıştırılmaya yol açabilmektedir. Hem zaman hem de birimsel analizleri birlikte yapabilmek için bu iki veri türünün birleştirilmesi ve uygun modellerle tahmin yapılması gerekmektedir. Böylece, karmaşık karşılaştırmaların önüne geçilmesi sağlanmakta ve konuya daha kapsamlı bir şekilde yaklaşılabilmesine olanak tanınmaktadır. Panel veriler, zaman serisi ve yatay kesit verilerinin birleşimiyle mikro ve makro analizlerin yapılmasını sağlamaktadır. Panel veri kullanılarak yapılan analizler, karmaşık karşılaştırmaların önüne geçer ve daha güvenilir sonuçlar sağlar (Güriş, 2018:4).

Ekonometrik analizlerde zaman serisi verileri yaygın olarak kullanılmakta ancak zaman serilerinin kendine özgü bazı sorunları bulunmaktadır. Zaman serisi analizinde, elde edilen veriler durağan olduğu varsayımına dayanmaktadır. Durağanlık olarak adlandırılan kavram, zaman serisinin ortalamasının ve varyansının zaman içinde sabit kalması ve kovaryansın yalnızca gözlemler arasındaki zaman farkına bağlı olması durumu olarak ifade edilmektedir. Zaman serisi verilerinin yanısıra, yatay kesit verilerinin de kendine özgü problemleri bulunmaktadır. Yatay kesit verileri yapılan analizlerde en bilinen sorunlardan biri heterojenliktir. Yatay kesit verileri farklı ölçekteki birey, firma veya birimlerden oluştuğu için birimler arası farklılıklar dikkate alınmamakta ve bu nedenle veriler genellikle homojenlikten uzak hale gelmektedir (Nargeleçkenler, 2009:9-11). Bu da analizlerde sapmalara ve sonuçların güvenilir olmaktan uzak hale gelmesine neden olmaktadır.

Panel veri analizinin sağladığı katkılar ise şu şekilde özetlenebilmektedir (Taş, 2012:41: Akt. Gökmen ve Sertçelik, 2021:286);

- Yalnızca zaman serisi ya da yalnızca yatay kesit verilerle gerçekleştirilmesi mümkün olmayan daha karmaşık ve detaylı modellerin oluşturulmasına imkân tanımaktadır.
- Araştırmacıya hem zamana hem de birimlere yayılan daha geniş bir veri kümesi sunarak, zamana bağlı eğilimlerin etkisini düşürmektedir. Bu sayede, daha istikrarlı ve güvenilir parametre tahminleri elde edilmesini sağlamakta ve modelin serbestlik derecesini artırarak sonuçların etkinliğini pekiştirmektedir.
- Zaman serisi veya yatay kesit verisi analizlerinde karşılaşılan heterojenlik sorunları panel veri analizinin aksine çoğu zaman dikkate alınmamaktadır. Panel veri analizi ise birim değişkenliği ve gözlenemeyen değişkenlikleri modelin içine dahil edebilme imkânı sağlamaktadır. Bu sayede analiz sonuçlarının sapma riski düşmekte, daha güvenilir tahminler yapılabilmekte ve yalnızca tek boyutlu verilerle gözlemlenmeyen etkiler ortaya çıkarabilmektedir.
- Panel veri analizi, araştırmacıya daha fazla gözlem seti sunarak serbestlik derecesini artırmaktadır. Bu sayede açıklayıcı değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağlantı sorununu azaltmaktadır. Tüm bu bilgiler ile yapılan ekonometrik tahminlerin doğruluğunu ve güvenilirliğini artırmaktadır.

Bu bilgiler kapsamında, çalışmada panel veri setinin hem birim boyutunun olması hem de zaman boyutu olması sebebiyle ve daha güvenilir sonuçlar elde edilmesi için panel veri analizi tercih edilmiştir.

5.2.1. Klasik Model

Literatürde sıklıkla kullanılan panel veri modelleri; klasik model, sabit etkiler modeli ve rassal (tesadüfi) etkiler modeli yer almaktadır.

Klasik panel veri modelinde, sabit terim ve eğim katsayıları zaman ya da birim farklılıklarına göre değişiklik olmamaktadır. Bu modelde birim ve zaman değişkenleri için ortak bir sabit terim bulunmaktadır. Ancak eğim katsayı için birime veya zamana göre herhangi bir değişim gerçekleşmemektedir. Dolayısıyla, bu yaklaşımda hata terimi üzerinde birimlere ya da zamana özgü etkiler dikkate alınmamaktadır (Kömüryakan, 2019:8).

5.2.2. Sabit Etkiler Modeli

Sabit etkiler modelinde, katsayılar, birimlere, zaman periyotlarına ya da her iki duruma bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Sabit etkiler modeli, tek boyutlu veya çift boyutlu sabit etkiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Tek boyutlu sabit etkiler modeli, yalnızca birimler ya da yalnızca zaman olarak tek boyutta olması olarak tanımlanmaktadır. Çift boyutlu sabit etkili modeli ise hem birim hem de zaman etkilerini aynı anda olması olarak tanımlanmaktadır. Sabit etkiler modelinin temel varsayımı, gözlemlerdeki değişimlerin yalnızca sabit terimi etkilediğidir. Başka bir deyişle, bu modellerde sabit katsayılar birim veya zamana göre değişebilirken, eğim katsayıları sabit kalmaktadır (Güriş, 2018:16).

5.2.3. Tesadüfi Etkiler Modeli

Tesadüfi etkiler modelinde, birimlere özgü etkiler, açıklayıcı değişkenlerle ilişkisiz (bağımsız) olduğu varsayılan rastgele değişkenlerdir. Birimlere özgü etkinin, aynı birimin geçmiş, mevcut ve gelecekteki tüm zaman dönemlerine ait açıklayıcı değişkenlerle ilişkisiz (bağımsız) olan bir rastgele değişken olduğunu varsaymaktadır (Schmidheiny, 2014:3-4).

Regresyon analizlerinde, bağımlı değişkeni etkileyen ancak modele açıklayıcı değişken olarak dahil edilmeyen tüm faktörlerin, uygun şekilde rastgele bir hata terimiyle temsil edilebileceği yaygın bir varsayımdır. Bu varsayım, bu tür faktörlerin birimler arasında bağımsız ve özdeş dağıldığını ve hata terimi olarak modellendiğini kabul etmektedir. Bu model çerçevesinde, açıklayıcı değişkenlerin, her bir kesitsel birime özgü terimle ilişkisiz (bağımsız) olduğu varsayımı gereklidir. Bu yaklaşımın en önemli avantajlarından biri, tahmin edilmesi gereken parametre sayısını önemli ölçüde azaltmaktadır (Megasa ve ark., 2016:100).

5.3. Model Tercihinde Kullanılan Testler

5.3.1. F Testi

F testi, klasik modeli ile sabit etkiler modeli arasında tercih yaparken kullanılan testtir. İki model arasındaki tercihi, modelin açıklayamadığı varyans miktarlarını yani kalıntı kareler toplamını karşılaştırarak belirlemeye çalışmaktadır. Test, varyans analizini temel almaktadır. Testin bazı kısıtlayıcı varsayımları bulunmaktadır. Hata terimleri birbirinden bağımsız ve bağımsız dağılmaktadır. Ancak hata terimleri değişen varyansa sahip olabilmekte ya da normal dağılmayabilmektedir. Bu tür durumlarda, F testinin sonuçları güvenilir olmamakta ve istatistiksel olarak sapma gösterebilmektedir (Uğur, 2009:79).

5.3.2. Hausman Testi

Hausman testi, model seçimi amacıyla kullanılmakta ve karşılaştırılan modellerin tahmin edicilerini birbirleriyle kıyaslamaktadır. Doğru modelin belirlenmesi için üç hipotez testi kullanılır. Bunlardan biri, açıklayıcı değişkenlerdeki olası içsellik (endogeneity) durumunu tespit ederek sabit etkiler mi yoksa tesadüfi etkiler modelinin mi uygun olduğunu belirlemeye yarayan Hausman testidir. Hausman testi, H_0 hipotezi altında, karşılaştırılan modellerden biri tutarlı ve etkin (efficient) tahminler sağlarken, diğeri tutarlı fakat etkin olmayan sonuçlar üretmektedir. Tesadüfi etkiler modeli en iyi doğrusal tarafsız tahmin edicileri sağlamaktadır. Bu tahminler tutarlı, etkin ve tarafsızdır. Ancak, tesadüfi etkiler modelindeki hata terimi ile açıklayıcı değişkenler arasında bir korelasyon varsa, bu durumda tahminler tutarsız hâle gelmekte ve bu nedenle sabit etkiler modeli, tesadüfi etkiler modeline tercih edilmektedir. Tesadüfi etkiler modelinde birimlere özgü bileşenler açıklayıcı değişkenlerle korelasyonlu olabilmekte; bu durum genellikle modelde yer almayan bazı değişkenlerin varlığına işaret etmektedir. Bu tür değişkenlere karşı sabit etkiler modeli daha dirençlidir. Sabit etkiler modeli tahminleri her durumda tutarlıdır; ancak tesadüfi etkiler modeline kıyasla daha az etkindir. Bu nedenle modeli seçmek için araştırmacılar için Hausman testini yapmaktadır (Karlsson, 2014:10-11).

5.3.3. Olabilirlik Oranı Testi

Olabilirlik oranı testi, F Testi gibi klasik modelin geçerliğini sınamaktadır. Teste kısıtlı ve kısıtsız olmak üzere iki model üzerinden yola çıkılmaktadır. Kısıtlı model olarak ifade edilen model, klasik modeldir. Kısıtsız model ise yalnızca birim etkinin, yalnızca zaman etkinin ve birim ve zaman etkinin bir arada bulunduğu tesadüfi etkiler modelidir. Olabilirlik Oranı Testi hesaplanırken, kısıtsız model olan tesadüfi etkiler modeli ve kısıtlı model olan klasik modelin en çok olabilirlik yöntemi ile tahmin edilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2021:182).

6. Modelin Sonuçları

Çalışma kapsamında kurulan modelin tahmininde panel veri analizi kullanılmıştır. Ancak tahmine geçilmeden önce hangi model ile tahmin edileceğini belirleyebilmek için F testi, Breuchs- Pagan LM ve Hausman testi uygulanmıştır.

Statik panel veri modelinin tahmin edilmesinde üç model kullanılmaktadır. Klasik model, sabit etkiler (fixed effects) modeli ve tesadüfi etkiler (random effects) model olarak sıralanmaktadır. Bu üç model arasındaki tercih yapabilmek için birtakım testler yapılmaktadır.

Model belirlemek için kullanılan F Testinde %1 düzeyinde istatistiki düzeyde anlamlı bulunmuş ve H_0 hipotezi reddedilmekte ve modelin Klasik model uygun olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 5. F testi sonuçları

Model	İstatistik	Olasılık Değeri
Klasik model	1.60	0.000

Modelde sabit ve tesadüfi etkiler modeli arasında karar vermek için Hausman Testi yapılmıştır. Testin sonucuna göre Teste H_0 hipotezi reddedilerek tesadüfi etkiler modelinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Testin sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 6. Hausman Testi Sonuçları

Model	İstatistik	Olasılık Değeri
Tesadüfi model	6.34	0.2746

Panel veri analizi sırasında ortaya çıkacak sorunlar birimler arası korelasyon, otokorelasyon ve heteroskedasite sorunudur. Bu sorunların olup olmadığını tespit etmek için çeşitli testler kullanılmıştır. Birimler arası korelasyon sorununu tespit etmek için tesadüfi modelde Pesaran testi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda H_0 hipotezi reddedilerek birimler arası korelasyon sorunun olduğu tespit edilmiştir. Otokorelasyon sorununu tespit etmek için Bhargava, Franzini ve Narendranathan (1982)'in Durbin-Watson ve Baltagi-Wu (1999)'nun Yerel En İyi Değişmez testi ile sınanmıştır. Testin sonucunda otokorelasyon sorunu tespit edilmiştir. H_0 hipotezi reddedilmektedir ve dolayısıyla modelde otokorelasyon sorunu bulunmaktadır. Heteroskedasite sorununu tespit etmek için tesadüfi modelde Levene (1960),

Brown ve Forsythe (1974) testi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda H_0 hipotezi reddedilerek heteroskedasite sorunun olduğu tespit edilmiştir.

Modelde birimler arası korelasyon, otokorelasyon ve heteroskedasite sorunu olması nedeniyle dirençli tahminciler kullanarak tahmin yapılması gerekmektedir. Dirençli tahminci yöntemi olarak Parks-Kmenta Tahmincisi yöntemi uygulanmıştır.

Tablo 7. Modele Göre Dirençli Tahmin Sonuçları Değişkenler

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Ola:
InSt	0.16***	0.03	5.12	0.00
InMbay	0.11*	0.05	2.11	0.06
InGoc	0.06	0.05	1.15	0.28
InGelir	0.24**	0.08	2.87	0.02
InNufus	0.37***	0.8	4.47	0.00
C	5.77***	1.52	3.80	0.00

Düzeltilmiş $R^2 = 0.82$, F istatistiği = 22.99 (Ola: = 0.00)

Not: ***, ** ve * işareti sırasıyla %1, %5 ve %10'da sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Modelde bağımsız değişken olarak yer alan sosyal transferler ve nüfus değişkeni %1 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişki beklenen yönde gerçekleşmiştir. Gelir değişkeni %5 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişki beklenen yönde gerçekleşmiştir. Merkezi bütçeden yapılan transferler %10 düzeyinde istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişki beklenen yönde gerçekleşmiştir. Ancak modelde göç değişkeni istatistiki olarak anlamlı bulunmamıştır.

Sosyal transferler değişkeninin yerel kamu harcamaları üzerindeki etkisi incelendiğinde, sosyal transferlerdeki 1 birimlik artışın yerel kamu harcamalarını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Belediyelerin sosyal alanlarda ihtiyaç duyulan hizmetlerin gerçekleştirilmesi sebebiyle yerel kamu harcamaları artırdığı sonucuna varılmaktadır.

Kurulan modelde nüfus değişkeni en yüksek etkiyi oluşturulan değişken olduğu tespit edilmiştir. Belediye sınırları içerisinde nüfusun doğum oranı veya iç göçle ile artması belediyelerin hizmet sunduğu kişiler artırmaktadır. Nüfusun artışı ile yerel kamu hizmetlerinde bir artış veya nüfus dinamiğindeki farklılıklar sebebiyle kamu hizmetlerindeki farklılaşma yerel harcamaları arttırması beklenen bir sonuçtur. Acar (2019) tarafından yapılan çalışmayla benzer sonuçlara ulaşılarak nüfus artışının yerel kamu harcamaları artırdığı tespit edilmiştir.

Belediye öz gelirleri ile yerel kamu harcamaları arasındaki ilişki incelendiğinde, bu değişkenin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Belediye gelirlerinde gerçekleşen %1'lik bir artışın, belediye harcamalarında %0.24'lük bir artışa yol açtığı gözlemlenmiştir. Belediyelerin öz gelirlerindeki artışın, kamu hizmetlerine yönelik talebi artırdığı ve bu artışın kamu harcamalarını da yükselttiği görülmektedir. Elde edilen sonuç, Yacoub ve Lestari (2019) tarafından yapılan çalışmayla uyumlu olduğu tespit edilmiş ve yerel yönetim vergi gelirlerindeki artışın yerel yönetim harcamaları üzerindeki pozitif etkisi ile ilgili benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Merkezi idareden yapılan transferler değişkeni ise istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Merkezi idareden yapılan yüzde %1'lik artışın yerel kamu harcamalarını yüzde 0.11 artırdığı tespit edilmiştir. Belediyeler, öz gelirlerinin yeterli olmadığı durumlarda yerel kamu hizmetlerini yerine getirmek için ihtiyaç duyduğu finansmanı merkezi idareden yapılan transferlerde karşılamaktadır. Merkezi idareden yapılan transferler artışı kamu hizmetlerinin artışına sebep olmakta ve bu durum kamu harcamalarını artırmaktadır. Sour (2013) yaptığı çalışmada, benzer bir analizle aynı bulgulara ulaşmış ve transferlerin yerel harcamalar üzerindeki etkisiyle ilgili olarak sinek kâğıdı etkisinin geçerliliğini doğrulamıştır.

Analiz sonuçlarına göre belediyelerin öz gelirlerinin artışı ve merkezi idareden yapılan transferlerdeki artış yerel kamu harcamalarını artırdığı görülmektedir. Ancak belediyelerin öz gelirindeki bir birimlik artışın merkezi idareden yapılan transferlerdeki bir birimlik artışa göre daha fazla kamu harcamalarını artırmaktadır. Bir başka deyişle yerel kamu harcamaları merkezi yönetimden yapılan transferlerden ziyade öz gelire daha duyarlı olduğu görülmektedir. Bu durum, söz konusu belediyelerde sinek kâğıdı etkisinin geçerli olmadığı sonucunu ortaya koymaktadır.

Son olarak göç değişkeninin kamu harcamaları ile olan ilişkisi incelendiğinde, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Özellikle, Türkiye'ye gelen Suriye göçmenlerin, belediyeler tarafından sunulan kamu hizmetlerinden yararlanmasının ve bu bağlamda belediyelerce göçmenlere yönelik yapılan sosyal yardımların, yerel kamu harcamalarını artırmadığı sonucuna varılmıştır.

Göçmenlerin yoğun olarak bulunduğu 16 belediyenin, Türkiye'deki en kalabalık yerleşim yerleri arasında yer alması ve söz konusu belediyelerde Suriyeli göçmenlerin nüfus içerisindeki oranın görece düşük kalması yerel kamu harcamaları üzerinde belirgin bir etki yaratmamaktadır. Analiz sonucuna göre belediyelerin yaptığı harcamalar göçmen nüfusundaki artışa paralel olarak önemli bir artış göstermediğini ortaya koymaktadır. Suriyeli göçmenlerin, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler tarafından sağlanan fonlar aracılığıyla sosyal hizmet ve mali destek alması, yerel belediyeler üzerindeki yükü önemli ölçüde azaltmaktadır. Bu uluslararası destek mekanizmalarının varlığı, yerel yönetimlerin mali yükümlülüklerini hafifletmekte ve göçmenlere yönelik hizmetlerin sağlanmasında daha sürdürülebilir bir yapı oluşturulmasına katkı sağlamaktadır.

Suriyeli göçmenlerin belediye sınırları içerisinde yerleşmeleri, yerel yönetimler için mali yükümlülükler doğurduğu sonucu gözardı edilmemelidir. Göçmenlerin sayısının artmasıyla birlikte, bu hizmetlerin finansmanını sağlamak ve yerel bütçeyi dengelemek amacıyla belediyeler özellikle vergisel önlemler alması önemli hale gelmektedir. Belediyeler, bu süreçte yerel gelirlerini artırılmak için göçmenlere yönelik belirli vergisel önlemler alması önem arz etmektedir. Yerel vergi gelirlerini artıracak bu tür vergi politikaları, hem göçmenlerin yerel ekonomiye entegrasyonunu teşvik etmesi açısından ve hem de belediyelerin bütçe dengesi sağlamada yardımcı olması için dikkate alınması gereken husustur. Ancak, bu tür vergisel önlemlerin, göçmenlerin yaşam standartlarını olumsuz etkilememesi için dikkatli bir şekilde tasarlanması gerektiği unutulmamalıdır. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin hem adil hem de verimli bir mali yönetim anlayışını benimsemeleri gerekmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'de belediyelerin öz gelirlerinin yetersiz olması sebebiyle yerel kamu harcamaları merkezi idareden yapılan transferle karşılanmaktadır. Belediyeler, kamu harcamalarını finanse etmek için merkezi idareden yapılan transferlere bağımlı olmasına sinek kâğıdı etkisi denilmektedir. Türkiye'de hem büyükşehir belediyeleri hem büyükşehir olmayan belediyeler sinek kâğıdı etkisi altındadır.

Belediyelere merkezi idareden yapılan transfer paylarında yasal sınırlamalar bulunmaktadır. Bu yasal sınırlamalar kapsamında belediyelerin nüfusu, gelişmişlik endeksleri ve yüzölçümü yer almakta ve nüfus kriteri en önemli yüzdeye sahip unsur olarak değerlendirilmektedir. Nüfusa kayıt olma kriterine göre transfer payları değişmektedir. Nüfusa kaydedilmeyen, ancak belediye nüfusunu artıran dış göçmenler, nüfus kriterine dahil edilmemektedir. Bu nedenle, belediyenin hizmet verdiği kişi sayısı artarken, merkezi yönetimden aldığı transfer yardımlarında herhangi bir artış sağlanmamaktadır.

Çalışmada, göçmenlerin sinek kâğıdı etkisi üzerindeki rolü ampirik analiz yoluyla değerlendirilmiştir. Sinek kâğıdı etkisi ile ilgili literatürde, öz gelir ve merkezi yönetimden yapılan transferlerin kamu harcamaları üzerindeki etkileri tartışılmış ve çeşitli görüşler ortaya konulmuştur. Bu çalışmada ise göç değişkeninin sinek kâğıdı etkisi üzerindeki rolü ele alınarak, farklı bir perspektiften analiz yapılmıştır.

Bu çalışmada, sinek kâğıdı etkisinin analiz edilmesi kapsamında bağımlı değişken olarak belediyelerin gerçekleştirdiği kamu harcamaları, bağımsız değişkenler olarak ise merkezi yönetimden yapılan transferler, sosyal transferler, gelir, nüfus ve dış göç ele alınmıştır. 2016-2022 dönemi göz önünde bulundurularak, Suriyeli göçmenlerin yoğun olarak bulunduğu 16 belediye üzerinde bir analiz gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, sinek kâğıdı etkisinin bu belediyeler özelinde geçerli olmadığı tespit edilmiştir. Literatürde yer alan çalışmaların aksine belediyelerin kamu harcamalarının merkezi yönetimden yapılan transferlere duyarlı olmadığı ve bu transferlerin harcama artışına yol açmadığı belirlenmiştir. Belediyelerin öz gelirleri, nüfusu, sağladıkları sosyal transferler ve merkezi yönetimden alınan transferlerin beklenildiği gibi yerel kamu harcamalarını artırdığı belirlenmiştir. Ancak Suriyeli göçmenlerin belediye nüfusunu artırmalarına rağmen, bu artışın kamu harcamalarını etkilemediği ve belediyelere ek bir yük oluşturmadığı sonucuna varılmıştır. Suriyeli göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde, yüksek nüfus yoğunluğuna rağmen, bu göçmenlerin varlığının belirgin bir demografik yoğunluk artışına yol açmadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, göçmenlerin sosyal hizmet taleplerinin, belediyelerden ziyade Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlardan sağlanan fonlarla karşılandığı değerlendirilmiştir.

Belediyelerin Suriyeli göçmenlere sunduğu kamu hizmetlerine ilişkin veri eksiklikleri, göçmenlere yapılan sosyal transferlerden kimlerin faydalandığına dair bilgilere ulaşamaması ve belediyelerin vergi gelirlerinin ne kadarının Suriyeli göçmenlerden kaynaklandığına dair herhangi bir bilgi bulunmaması, belediyeler üzerindeki yükün net etkisini tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Bu eksiklikler, göçmenlerin belediye bütçeleri üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerini doğru bir şekilde analiz etmeyi engellemekte ve yapılan değerlendirmelerin güvenilirliğini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle, söz konusu bilgi boşluklarının giderilmesi, yerel yönetimlerin göçmenlere yönelik hizmet verme kapasitesi ve mali yapıları üzerine yapılacak daha kapsamlı ve doğru değerlendirmelerin yapılabilmesi için büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Acar, Y. (2019). Does flypaper effect exist? new evidence from Turkish municipalities: *Sosyoekonomi*, 27(39), 55-68.
- Akyıldız, İ. E. (2022). Dış ve iç göçler bağlamında Türkiye'nin dinamik göç yapısının değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, İctimaiyat 6, (Özel Sayı), 2-6.
- Adıgüzel, Y.; Tekgöz, N. (2019). *Türkiye'deki Suriyeliler göç yönetiminde belediyelerin rolü*, UCLG-MEWA Yayınları: İstanbul, 2019, :9-26.
- Amusa, H., Mabunda, R. & Mabugu, R. (2008). Fiscal illusion at the local sphere: an empirical test of the flypaper effect using south african municipal data, south african *Journal of Economics, Working Paper*, 72, 4-5, file:///C:/Users/user/Downloads/Fiscal_illusion_at_the_local_sphere_An_empirical_t.pdf
- Arıkboğa, Ü. (2015). Türkiye'de yerel vergi yönetimi. *Maliye Dergisi*, 168, 12-13.
- Arıkboğa, Ü. (2016). Türkiye'de belediyelerin gelir yapısı: sorunlar ve çözüm önerileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), 278-291.
- Aytaç, D. (2015). Türkiye'de yönetimler arası transferler sinek kâğıdı etkisi yaratıyor mu? Ampirik bir inceleme. *Journal of Management and Economics Research*, 13(2), 166-180.
- Bailey, J. & Connolly, S. (1998). Flypaper effect: identifying areas for further research. *Public Choice*, 95(3/4), 335-336.
- Becker, E. (1996). The illusion of fiscal illusion: unsticking the flypaper effect. *Public Choice*, 86(1/2), 85-102.
- Belediye Kanunu-5393 Sayılı (2005). 25874 Sayılı Resmî Gazete, 13 Mayıs 2005.
- Çataklı, İ. & Taşdoğan, C. (2024), Suriyeli göçü ve Türkiye'nin sığınmacılara yönelik politikaları üzerine bir değerlendirme. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26/1, 234-238.
- Dick-Sagoe, C. & Tingu, E. N. (2021), Flypaper effect of intergovernmental transfers and incentives to improve own-source revenue mobilization of local governments in the Central Region of Ghana, *Open Journal of Social Sciences*, 9, 434-447.
- Deller, C. & Maher, C. : (2015). A model of asymmetries in the flypaper effect. *Publius: The Journal of Federalism*, 36(2), 215.
- Demirhan, Y. & Aslan, S. (2015). Türkiye'nin sınır ötesi göç politikaları ve yönetimi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 52-54.
- Doğan, M. & Baş, A. İ. (2013). Bir finansman kaynağı olarak belediyelerde borçlanma. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(1), 295.
- Eroğlu, E. (2020). Belediye gelirlerinin yapısının ve gelir artırımı konusunda yapısal kısıtların değerlendirilmesi. *Maliye Çalışmaları Dergisi*, 64, 40.
- Fikri, F., Pudjihardjo, M. & Sakti, R. K. (2020). Flypaper effect analysis on regional expenditure in East Java Province, Indonesia. *Jurnal Ekonomi & Studi Pembangunan*, 21(2), 249-257.
- Gökmen, A. M. & Sertçelik, Ş. (2021). İnovasyon, Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Ampirik İlişki: OECD Ülkeleri için Panel Veri Analizi, *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 286.
- Gündüz Ustabaşı, D. & Çifci, H. K. (2021). Yerel yönetimlerin göçmenlere yönelik sosyal hizmet uygulamalarının karşılaştırılması: G20 ülkeleri ve Türkiye. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 12-24.
- Güriş, S. (2018). Uygulamalı panel veri ekonometrisi, *İstanbul:Der Kitabevi*, 4-16.
- Hacıköylü, C. & Heper, F. (2010). Emlak vergisinde matrah tespitine ilişkin sorunlar ve çözüm önerileri. *Maliye Dergisi*, 158, 2.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı, (Erişim tarihi: 15/08/2023)
- Hines, J. R. & Thaler, R. H. (1995). Anomalies the flypaper effect. *Journal of Economic Perspectives*, (9)4, 223-224.
- Inman, R. P. (2008). The flypaper effect. *NBER, Working Paper* 14579, 1-3.
- İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2024, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>, Erişim Tarihi: 11/06/2024.

- Kahraman, S., Taniyıcı, Ş. & Kutlu, Ö. (2019). Türkiye’de yerel yönetimler ve yabancı göçmenler. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(10), 45-51.
- Karnik, A. & Lalvani, M. (2005). Urban local governments and the flypaper effect: evidence from Maharashtra, India. *Publius*, 35(2), 275.
- Karlsson, S. (2014). The accuracy of the Hausman Test in panel data: a monte carlo study, Örebro University School of Business Master's program, 10-11, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcjpcglclefindmkaj/https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:805823/FULLTEXT01.pdf
- Kömüryakan, F. (2019). Tesadüfi katsayılı panel veri modelleri: çevresel Kuznets eğrisinin geçerliliğinin analizi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, 8.
- Maddah, M. & Tabar, F. J. (2016). Studying the flypaper effect in the provinces of Iran (2000-2013). *Iranian Economic Review*, 20(3), 3369-354.
- Mali, Malicka, L. (2022). Flypaper effect in the Republic of Serbia. *Journal of Local Self Government*, 20(4), 931.
- Megasa, J. T., Chelule, J. C. & Odhiambo, R. O. (2016). Comparison of some panel data regression model estimators using simulated data, *JAGST*, 17(2), 100.
- Mehiriz, K. & Marceau, R. (2014). The flypaper and asymmetric effects of intergovernmental grants to quebec municipalitie: *Public Budgeting and Finance*, 34(1), 85-102.
- Melo, L., (2002). The flypaper effect under different institutional contexts: the Colombian case. *Public Choise*, 111(3/4), 318-319.
- Mülteciler Derneği, <https://multeciler.org.tr/> (Erişim tarihi: 8/11/2023).
- Nargeleşkenler, M. (2009). Makroekonomik ve finansal serilerin ekonometrik analizi: panel veri yaklaşımı, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, Bursa, 9-11.
- On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun-6360 Sayılı, (2012), 28489 sayılı Resmî Gazete, 6 Aralık 2012.
- ORSAM; TESEV, (2015). Suriyeli sığınmacıların Türkiye’ye etkileri, Rapor No:195, 20, <https://www.orsam.org.tr/tr/suriyeli-siginmacilarin-turkiye-ye-etkileri/> (Erişim tarihi: 14/12/2023).
- Petterson, K. (2020). The flypaper effect A study of the flypaper effect in Swedish municipalities, Master's program in Economics, 1-20. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcjpcglclefindmkaj/https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1464436/FULLTEXT01.pdf/ Erişim tarihi: 07/12/2024
- Sağbaş, İ. & Saruç, N. T. (2004). Intergovernmental transfers and the flypaper effect in Turkey. *Turkish Studies*, 5(2), 79-92.
- Schmidheiny, K. (2014). Panel data: fixed and random effects, Short Guides to Microeconometrics, 3-4, https://www.academia.edu/52835790/Panel_Data_Fixed_and_Random_Eects
- Serbes, H. & Çetinkaya, Ö. (2022). Sinek Kağıdı Etkisine Farklı Bir Yaklaşım: Türkiye’de Büyükşehir Belediyelerinin Borçlanmaları Üzerinden Bir Analiz, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 20(45), 725-726.
- Sour, L. (2013). The flypaper effect in Mexican local government: *Estudios Económicos*, 28-1(55), 165-186.
- Tasri, A. (2018). The Flypaper effect phenomenon: Evidence from Indonesia, *European Journal of Engineering and Formal Sciences*, 2(1), 21-26.
- Taş, N. (2012). Ekonomik Değişkenlerin Panel Veri Analizi ile Çözümlemesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 41.
- Turnbull, G. K. (1998). The overspending and flypaper effect of fiscal illusion: theory and empirical evidence. *Journal of Economics*, 44(1), 1.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982), 17863 sayılı Resmî Gazete, 9 Aralık 1982.
- Uğur, A. (2009). Hisse senedi getirilerinin panel veri analizi ile tahmini: İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında bir inceleme, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya, 79.

- Ulusoy, A. & Tekdere, M. (2019). Türkiye'deki Belediyelerin Mali Sorunları ve Muhtemel Etkileri, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 171-172.
- Widarjono, A. (2006). Does intergovernmental transfers cause flypaper effect on local spending? *Economic Journal of Emerging Markets*, 11(2), 115-123.
- Worthington, A. C. & Dollery, B. E. (1999). Fiscal Illusion and the Australian Local Government Grant Process: How Sticky is the Flypaper Effect, *Public Choice*, 99, 1-2.
- Yacoub, Y. & Lestari N. (2019). Flypaper effect in Indonesia: the case of Kalimantan, *Journal of Finance and Banking Review*, 4(4), 116-121.
- Yaş, H. & Akduğan, U. (2015). Türkiye'de belediyelere yapılan mali transferlerin flypaper effect çerçevesinde değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 168 (Ocak Haziran), 49-68.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2021). Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı, İstanbul: Beta Yayınları, 6. Baskı, :1-182
- Yudhistira A, M., Setiawati, E. & Zulfikar, Z. (2022). Flypaper effect on regional expenditure and the impact on regencies/municipalities financial performance in Indonesia. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 218, 411.
- Yüksel, C. (2021). The flypaper effect: "reality" or "myth"? evidence from Turkey. *Sosyoekonomi*, 29(49), 486.
- Yüksel, F. (2003). Belediye gelirlerinde yetersizlikler ve alternatif çözüm önerileri. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 53-54.
- 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu
- 5779 sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun
- 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu
- 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'dur.

Extended Abstract

Aim and Scope

This study investigates whether the municipalities in Türkiye are subject to the flypaper effect. It also aims to explain the role of immigrants arriving in Türkiye on the flypaper effect. Considering the lack of such an examination in the literature, the study is expected to make a significant contribution to the literature.

Method

This study analyzes the flypaper effect in 16 municipalities in Türkiye with the highest concentration of Syrian immigrants between 2016 and 2022. To measure the flypaper effect, panel data analysis has been used. Using this approach, the effects of each independent variable on the dependent variable are examined in detail, and the dynamic relationships among the variables are revealed. In the model, municipal public expenditures are defined as the dependent variable, while financial transfers from the central government, social transfers, local government revenues, population, and migration data are included as independent variables.

Findings

In this study, the flypaper effect was tested using panel data analysis in 16 municipalities in Turkey with the highest concentration of Syrian immigrants between 2016 and 2022. The analysis results revealed that financial transfers from the central government did not increase public expenditures in these municipalities. Contrary to the literature, it was found that the flypaper effect was not applicable in these municipalities. When evaluating the other results of the analysis, it was found that increases in municipal own revenues, population, and social transfers led to an expected rise in public expenditures. However, the increase in the number of immigrants, which is the main focus of our study, did not result in higher public expenditures, and it was concluded that the presence of immigrants in these municipalities had no effect on the flypaper effect. Although the population of municipalities increased due to Syrian immigrants, this increase did not lead to a rise in public expenditures and did not impose any additional burden on the municipalities. It was assessed that the high population density in municipalities with a large concentration of Syrian refugees did not significantly alter the demographic density in these areas.

Conclusion

this study, the effect of the flypaper effect in municipalities and the role of immigrants in this effect were evaluated using panel data analysis. The findings revealed that the flypaper effect does not apply in the 16 municipalities with the highest number of Syrian immigrants. It was concluded that the municipalities' own revenues, populations, and social transfers increase local public spending, but Syrian refugees do not have an impact on these expenditures. Additionally, it was assessed that the social service demands of immigrants are largely met by funds provided by the European Union and the United Nations.

Data deficiencies regarding the public services provided by municipalities to Syrian refugees create uncertainty in determining the net impact of these services on the municipalities. These information gaps complicate the comprehensive analysis of the effects of refugees on local budgets and negatively impact the accuracy of existing evaluations. Therefore, addressing these gaps is critical for accurately assessing the impacts of local governments' service provision and financial structures related to refugees.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mesleki Eğitimin Kadın İstihdamına Katkıları

Contributions of Vocational Education to Women's Employment from Ottoman Empire to Republic of Türkiye

Sümeysra Çay Çakır¹

Öz

Bir ülkenin gelişmişliği ve kalkınması ile eğitim sistemi arasındaki sosyo-ekonomik ilişki oldukça belirgindir. Eğitim sistemi, bir ülkenin insan kaynağının kalitesini belirlemede ve ekonomik, toplumsal ve teknolojik ilerlemenin sürdürülebilirliğinde temel bir öneme sahiptir. Eğitim sistemi içerisinde yer alan 'mesleki eğitim' ise, nitelikli insan gücünü yetiştirmek ve optimal fayda sağlaması açısından farklı bir önem ve role sahiptir. Özellikle sanayileşme sonrasındaki gelişmeler doğrultusunda ihtiyaç duyulan nitelikli insan gücü ihtiyacı, bu dönemde sanayileşmiş ülkelerin deneyimlerine benzer şekilde, Osmanlı Devleti de işgücünün yetkinliğini artırmak ve endüstriyel dönüşümü desteklemek amacıyla mesleki eğitim alanında önemli değişiklikler yapma gerekliliğini hissetmiştir. Mesleki eğitim imkanları sadece erkeklerle sınırlı kalmayıp, Tanzimat dönemiyle birlikte kadınlar için de sunulmuştur. Bu dönemde açılan kadınlar için mesleki eğitim okulları, bir yandan nitelikli iş gücü yetiştirerek ülkenin kalkınmasına katkı sağlarken, diğer yandan mesleki ve kültürel eğitimler aracılığıyla kadınların çalışma hayatının yanı sıra toplumun diğer alanlarında da daha aktif rol oynamalarını mümkün kılmıştır. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e aşama aşama gerçekleşen bu gelişmeler, kadının çalışma hayatındaki evrimi ve mesleki eğitimin kadınlara sunduğu fırsatlar konusunda zihniyet temellerinin atılmasında büyük bir önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kalkınma, Kadın Emeği, Eğitim, Mesleki Eğitim.

Abstract

The socio-economic relationship between development process and education system in a country is quite evident. The education system has a fundamental importance in determining the quality of a country's human resources and in the sustainability of economic, social and technological progress. 'Vocational education' within the education system has a different importance and role in terms of training qualified manpower and providing optimal benefits. The need for qualified manpower, especially in line with the developments in the post-industrialization period, similar to the experiences of industrialized countries in this period, the Ottoman Empire felt the need to make significant changes in the field of vocational education in order to increase the competence of the workforce and support industrial transformation. Vocational education opportunities were not limited to men but were also made available for women in the Tanzimat period. Vocational training schools for women opened in this period not only contributed to the development of the country by training a qualified labor force, but also made it possible for women to play a more active role in other areas of society as well as working life through vocational and cultural training. These developments, which took place gradually from Tanzimat to Republic of Türkiye, are of great importance in laying the foundations of the mentality about the evolution of women in working life and the opportunities offered to women by vocational education.

Keywords: Ottoman, Development, Women's Labor, Education, Vocational Education.

JEL Codes: B10, B15, B30

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 18 / 10 / 2024

Accepted: 07 / 03 / 2025

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, Gümüşhane, Türkiye, caysumeyra@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3901-0444>.

Giriş

Çalışma olgusu, insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır; ancak modernleşme sürecinde yaşanan ekonomik ve toplumsal dinamikler bu olguyu yeniden şekillendirmiştir. Çalışmaya atfedilen önem giderek artmış, hatta yaşamın ana hedefi haline gelmiştir. Bu süreçte, "çalışma" ve "emek" kavramları, sadece bireysel ekonomik kazanç sağlama araçları olmaktan çıkmış; aynı zamanda toplumsal statü, kişisel kimlik ve bireysel tatmin unsurları olarak değer kazanmıştır. Modern toplumda çalışma, bireyin sosyal hayattaki yerini ve topluma katkısını belirleyen en temel faktörlerden biri haline gelmiştir (Kocka, 2001: 8-13).

Emek odaklı düşüncenin merkezi olan Batı Avrupa, zaman içinde ilişkide bulunduğu diğer toplumları da etkilemiştir. Batı ile yoğun etkileşimde bulunan Osmanlı toplumu, kendi özgün kültürel yapısına rağmen, Batı'daki bu gelişmelerden etkilenmiş ve bu doğrultuda bir değişim sürecine girmiştir. Osmanlı'nın sanayileşme ya da modernleşme olarak tanımlanan bu hamlesi, yeni bir zihniyet yapısı, kavramlar ve pratikler getirmiştir. Bu değişim, toplumun yapısında köklü dönüşümlere yol açan doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır.

Nitelikli iş gücüne olan ihtiyacın arttığı bu dönemde, bu ihtiyacı karşılamak için mesleki eğitim konusunda politikalar geliştirmek zorunlu hale gelmiştir. Bu eğitimler, Tanzimat dönemiyle birlikte erkeklerle sınırlı kalmayıp kadınları da kapsamaya başlamış ve böylece kadınların çalışma hayatına katılımını sağlamıştır.

Eğitimin bireysel ve toplumsal kalkınma üzerindeki önemi, birçok araştırmada vurgulanmıştır.² Eğitim, bireylerin ekonomik refahını artırmanın yanı sıra sosyal statü kazandıran ve toplumsal dönüşümü sağlayan kritik bir araçtır. O'Donoghue (1991) ve Barro (2002), eğitim sayesinde bireylerin bilgi ve becerilerinin gelişerek daha nitelikli hale geldiğini, bunun da ekonomik kalkınmanın getirdiği talebi karşılayarak yaşam standartlarını yükselttiğini belirtmiştir. Benzer şekilde, Kruger ve Lindahl (2001), eğitimin ekonomik kalkınmaya katkı sağlarken bireylerin davranışlarını olumlu yönde etkilediğini ve ulusal birliğin güçlendirilmesinde önemli bir rol oynadığını savunmuşlardır. Ayrıca, sosyal ve kültürel farklılıkların bulunduğu toplumlarda, eğitimin ekonomik ve siyasal istikrarı sağlamayı kolaylaştırdığı ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti, gelişme ve kalkınmada eğitimin önemini fark etmiş ve özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra bu ihtiyaç sıkça vurgulanmıştır. Tanzimat dönemi, ekonomiyi kapsayan yoğun reformlarla dikkat çekerken, Şakaoğlu (1991) ve Akbulut (2003), mesleki eğitime yönelik ilk yatırımların askeri alanda yapıldığını belirtmiştir. Clark (1992), Yıldırım ve Şahin (2015) ile Şişman (2008) ise Tanzimat sonrası bu yatırımların ekonomik hayatın geneline yayıldığını ve ihtiyaç duyulan vasıflı iş gücünü yetiştirme hedefi doğrultusunda genişletildiğini vurgulamış, bu bağlamdaki faaliyetlere detaylı bir şekilde değinmişlerdir.

Tanzimat Dönemi, her alanda köklü değişimlerin yaşandığı bir süreç olmanın yanı sıra Osmanlı kadınına da önemli ölçüde etkilemiştir. Kadınların sosyal yaşama katılımı, eğitim hakkı elde etmesi ve meslek edinmelerine ilişkin konular, dönemin dikkat çeken değişimleri arasında yer almış ve Zihnioğlu (2013) tarafından ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Osmanlı kadınlarının, çağdaş pek çok kadından farklı olarak, ekonomik hayata ve geleneksel aile ekonomisine katkı sağladıkları ve ticari faaliyetlerde aktif rol oynadıkları, bazı araştırmalarda ortaya konulmuştur (Jennings, 1975; Gerber, 1980). Ancak bu faaliyetler genellikle herhangi bir eğitim almaksızın, ampirik yöntemlerle yürütülen mesleklerden ibaretti. Tanzimat Dönemi'nde ise kadınların mesleki eğitim alarak daha sistemli ve kurumsal mesleklere yönlendirilmesi hedeflenmiştir. Kurnaz (1992) ve Çakır (2013), kadınların Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte eğitim alanındaki gelişmelerini incelemiş ve özellikle mesleki eğitimin sağladığı istihdam olanaklarının, kadınların çalışma hayatına aktif katılımını desteklediğini vurgulamıştır. Bu dönemde eğitim ve istihdam, kadınların toplumsal rollerinde dönüşümü teşvik eden başlıca unsurlar olarak öne çıkmıştır.

Bu çalışma, Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine uzanan süreçte mesleki eğitimin kadınların çalışma hayatına katılımındaki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. İlk olarak, kalkınma ile eğitim arasındaki ilişki ele alınacak ve eğitimin kalkınma üzerindeki etkileri değerlendirilecektir. Ardından, tarihsel bir perspektifle Osmanlı döneminde mesleki eğitimin gelişimine yönelik gerçekleştirilen yatırımlar ve kaydedilen önemli ilerlemeler ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Son olarak, mesleki eğitimin kadının çalışma hayatına katılmasındaki etkinliği ve sonuçları üzerinde durulacaktır.

² Konu ile alakalı daha fazla bilgi edinmek için bkz.; Dale W. Jorgenson, "Human Capital and the National Accounts", Survey of Current Business, Vol: 90, No: 6, 2010.; Barbara Sianesi, John Van Reenen, The Returns to Education: A Review of the Macro-Economic Literature, London LSE Research Online, Discussion Paper, 2000.; Özlem Çakmak, "Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi", D.U. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 11, 2008.; Robert J.Barro, "Economic Growth in a Cross Section of Countries", The Quarterly Journal of Economics, Vol: 106, No: 2, 1991.; Oytun Mecik, "Türkiye'de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1923-2011 (Kantitatif Bir Yaklaşım)", Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 2, 2013.; Nazım Öztürk, "İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü", Sosyoekonomi, Ocak-Haziran 2005-1, 2005.

1.Kalkınma ve Eğitim İlişkisi

Kalkınma kavramı başlangıçta yalnızca ekonomik büyümeyi ve ilerlemeyi ifade ederken, modern çağda insanın yalnızca maddi ihtiyaçlarını değil aynı zamanda hayati ve toplumsal şartların gelişimini ve geleceğe dair planlarının gerçekleşmesini de içeren bir anlam kazanmıştır (Çakmak, 2008: 36). Bu bağlamda, kalkınma; ekonomik, kültürel, siyasal, sosyal ve bireysel gelişmeyi kapsayan zengin bir kavramı içermektedir (Gümüş ve Şişman, 2012: 117).

Bu noktada eğitim ile kalkınma arasında ilişkiye odaklandığımızda, eğitimin kalkınmanın esas bir unsurunu oluşturduğu görülmektedir. Çünkü bir ülkenin kalkınma sürecine katkı sağlayan üç temel unsur olan doğal kaynaklar, sermaye ve emek, bu faktörlerin merkezinde emeği barındırmaktadır. Özellikle nitelikli emek gücü, bulunduğu toplumun sosyal ve ekonomik hayatına önemli ölçüde katkı sağlar. Sianesi ve Reenen (2000), yaptıkları çalışmada, okula kayıt oranlarında %1'lik bir artışın kişi başına düşen GSYİH büyümesinde %1 ila %3 arasında bir artış sağladığını ortaya koymuştur. Eğitim seviyesindeki artış, bir yandan ekonomik büyümeyi desteklerken, diğer yandan eğitilmiş bireylerin iş fırsatlarının artmasına katkı sağlamakta ve bu durum gelir dağılımında eşitliği olumlu yönde etkilemektedir. Verimli eğitim programlarının devlet tarafından sunulması, özellikle dezavantajlı gruplara toplumsal olarak eşit fırsatlar sağlarken, bu olumlu gelişme sonucunda ekonomik yaşamda verimlilik artacak, sürekli değişen ve yenilenen teknolojinin oluşumu ve kullanımı konusunda başarı seviyesi yükselecektir. Eğitim seviyesindeki artışla birlikte yükselen nitelikli insan potansiyeli, yapmış oldukları seçimler ve aldıkları kararlarla yaşadıkları toplumun daha demokratik ve siyasi olarak istikrarlı bir yapıya kavuşmasına önemli katkı sağlayacaktır. Ayrıca, nitelikli eğitim, bireyler arasında toplumsal dengenin ve iyilikleri sağlamaya yönelik çabaları destekleyebilir (Öztürk, 2005: 35-40). Eğitim seviyesindeki artışın tüm bu sonuçları, bireyden topluma doğru geniş kapsamlı bir gelişme sağladığını göstermektedir.

Eğitim, bireylerin gelir düzeyini yükselten en önemli faktörlerden biridir. İlave eğitim, bireylerin iş gücü piyasasında daha katma değerli iş bulma olasılığını artırır. Nitekim pek çok ülkede eğitim seviyesinin yükselmesi, daha iyi iş olanakları ve daha yüksek gelir sağlayarak bireyleri eğitime teşvik etmektedir. Tablo 1'deki verilere göre, lise eğitimi gelir düzeyini %24, yüksekokul %47, üniversite ise %89 oranında artırmaktadır. Bu durum, eğitilmiş nüfusun üretkenliğinin ve gelir seviyesinin, eğitimsiz nüfusa kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. Eğitim ve Ekonomik Kazanç İlişkisi

Eğitim Düzeyi	Gelir Düzeyinde Yarattığı Artış (%)
Okuryazar	8-16
Lise	24
Yüksekokul	47
Üniversite	89

Kaynak: T. R. Breton, (2003), Education, Human Capital and National Income, EER 2003-115, George Mason University, March 10, s.3.

Eğitim, bireylerin yaşam boyu elde edecekleri geliri belirlemenin ötesinde, yaşam standartlarını da şekillendirir. Emek gücünün beceri ve verimliliğini artırarak, ulusal gelirin büyümesine doğrudan katkı sağlar. D. Wheeler'ın 88 gelişmekte olan ülke üzerinde yaptığı araştırmaya göre, okuryazarlık oranının %20'den %30'a çıkması ulusal gelirden %8 ila %16 arasında artış sağlamaktadır (Psacharopoulos ve Woodhall, 1994:43-44). E.F. Denison (1985:9) ise ABD'de kişi başına ulusal gelir artışının beşte birinin, iş gücünün eğitim seviyesindeki iyileşmelere bağlı olduğunu belirtmektedir.

Tablo 2. Eğitimin İktisadi Büyümeye Ülkesel Katkıları

Ülkeler	Yıllık Büyüme Oranına Katkısı (%)
ABD	12
Brezilya	21,4
Arjantin	7,6
Güney Kore	15,5
Meksika	12,9
Sili	14
Türkiye	21

Kaynak: J. Temple, "Effects de l'Education et du Capital Social sur la Croissance dans les Pays de l'OCDE", Revue Economique de l'OCDE, no: 33, 2001/ II, 2001, S. 99; H. Ergen, "Türkiye'de Eğitim Ekonomik Büyümeye Katkısı", Ekonomik Yaklaşım, Cilt: 10, Sayı, 35, 1999, s.21.

Tablo 2'de çeşitli ülkelerde eğitimin ekonomik büyümeye olan katkıları gösterilmektedir. Dünya genelinde eğitimin ekonomik kalkınmaya katkısı %10,9 iken, OECD ülkeleri için bu oran %8,7 olarak belirlenmiştir (Baro, 2000: 35-39; Tansel, 1999: 457). Türkiye özelinde yapılan araştırmalar, iş gücünün ortalama eğitim süresindeki bir yıllık artışın, ulusal gelir büyüme oranında %21'lik bir yükselişe neden olduğunu ortaya koymuştur (Ergen, 1999: 54-55).

R.A. Eaterlin'in, dünya genelinde 25 ülke üzerinde yaptığı araştırmalar, modern teknolojiye dayalı ekonomik büyümenin, örgün eğitimde sağlanan gelişmelerin getirdiği motivasyon ve geniş öğrenme potansiyeline bağlı olduğunu göstermektedir. Eğitime yapılan yatırımların ekonomik kalkınmayı hızlandırdığına dikkat çeken Eaterlin, bu yatırımların büyümenin temel taşlarından biri olduğunu vurgulamıştır. R. Marris, 66 gelişmekte olan ülkeye dair yaptığı çalışmada, eğitimin yalnızca ekonomik büyümeyi güçlendirmekle kalmayıp, eğitim yatırımları yapılmadığı takdirde diğer yatırımların büyümeye olan etkisinin önemli ölçüde azalacağını ifade etmiştir. Eğitim yatırımları, fiziki sermaye yatırımlarını tamamlayarak ulusal gelirden daha büyük artışlara yol açmaktadır (Psacharopoulos ve Woodhall, a.g.e. 39- 44). S. G. Strumilin ise eğitime yapılan her bir birimlik yatırımın milli geliri üç birimden fazla artırdığına dikkat çekmektedir (Adem, 1977:2).

Eğitim ile kalkınma arasındaki ilişki, özellikle "beşerî sermaye" kavramı üzerinden anlaşılabilir. Beşerî sermaye, bireyin bilgi, yetenek, deneyim ve sağlık gibi niteliklerini ifade eder. Bu nitelikler, ekonomik üretkenliği artırabilir ve bireylerin toplumsal ve ekonomik hayatta daha etkili katkılar sunmalarına imkân tanır. Beşerî sermaye ve eğitim arasındaki bu bağlam, bireylerin kişisel gelişimini ve toplumsal kalkınmayı etkilerken, aynı zamanda ekonomik büyümeyi de destekler. Eğitim, toplumun genel refahını artırmada ve sürdürülebilir kalkınmanın temel taşı olan en güçlü araçtır (Yıldırım ve Şahin, 2015: 80). Önceki çalışmalar, Jorgenson ve Fraumeni, 1992 ve Mankiw vd. 1992, beşerî sermayeye yapılan yatırımların 1948 ve 1986 yılları arasında ABD ekonomik büyümesinin %83'ünü oluşturmaktadır. Özellikle işgücü girdisindeki büyüme ekonomik büyümenin %61'ini oluşturmaktadır ve bunun yarısından azı (%42) işgücü kalitesindeki artıştan kaynaklanmaktadır (Sianesi ve Reenen, 2000:13).

Eğitim ve vasıf arasındaki ilişkinin, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de beşerî sermayeyi şekillendiren ve ekonomik kalkınmayı destekleyen temel bir faktör olduğu açıkça görülmüştür. Nitelikli iş gücü ihtiyacının farkındalığı bu dönemde artmış ve kamuoyunda da bu gereklilik vurgulanmıştır. Bu bağlamda, devlet nitelikli iş gücü yetiştirilmesi için çeşitli girişimlerde bulunmuştur.

2. Osmanlı'da Mesleki Eğitimin Gelişimi

İnsanlık tarihinde büyük bir dönüm noktasını temsil eden Sanayi Devriminin üretim, endüstri, teknoloji ve toplumsal yapı üzerinde köklü etkileri olmuştur. Geleneksel el işçiliği ve ev üretimi yöntemlerinin yerini makine üretimine ve fabrika sistemine bırakmasıyla, özellikle İngiltere öncülüğünde Avrupa ekonomileri ile sanayi devrimini gerçekleştiremeyen diğer ülkeler arasında belirgin bir "büyük ayrışma" yaşanmıştır. Endüstriyel devrimi başaran ülkelerde ekonomik büyüme hız kazanırken, bu gelişmelerin gerisinde kalan ülkelerin ekonomileri ve toplumları olumsuz etkilenmiştir.

Osmanlı Devleti, Sanayi Devrimi döneminde diğer Batı Avrupa ülkeleri kadar hızlı ve etkili bir şekilde dönüşümün etkilerini deneyimleyememiştir. Ancak bu dönemden etkilenen bir aktör olarak, yerel pazarlarında Avrupa mallarının belirgin bir artışla varlığını sürdürdüğü bir ekonomik yapı geliştiği görülmüştür. Bu farkındalık, Osmanlı Devleti'nde ekonomiyi de içeren köklü reformlar dönemini başlatmıştır (Yıldırım ve Şahin, 2015: 83).

İlk olarak devlet öncülüğünde başlayan endüstrileşme, özel teşebbüslerin de katkısıyla yaygınlaşmaya başladı. Ancak endüstrileşme sürecinde gerekli olan teknoloji ve makinelerin kullanımı için nitelikli iş gücüne duyulan ihtiyaç, Osmanlı için sorun oluşturan bir faktördü. Vasıflı işçi eksikliğini gidermek amacıyla atılabilecek en pratik adımlardan biri, dönemin ihtiyaçlarına uygun mesleki eğitim okullarının kurulmasıydı.

Tanzimat dönemine kadar, Osmanlı Devleti'nde mesleki eğitime yönelik girişimler, 1838'de Mekteb-i Maarif-i Adliye ve 1839'da Mekteb-i Ulum-u Edebiye gibi memur yetiştirme amaçlı okulların dışında askeri alanlarla sınırlı kalmıştır (Öztürk, 1995: 429). Tanzimat dönemi, ekonomik hayatın çeşitli alanlarını içeren mesleki eğitim konusunda yatırımların gerçekleştirildiği bir dönemdir. 1842 yılı itibarıyla Zeytinburnu-Bakırköy bölgesinde tarımsal ve sanayi tesisleri kurularak bu alan bir tür "sanayi parkı" haline getirilmiştir. Bu bölgede sadece sanayi tesislerinin değil, aynı zamanda bu tesislerde çalışabilecek nitelikli işgücünü yetiştirmek amacıyla bir teknik okulun da kurulduğu görülmektedir (Clark, 1992: 40-41). 1842 yılında, Prusyalı bir uzman getirilerek Askeri Baytar Mektebi adlı veteriner okulu kurulmuştur. Ayrıca 1848 yılında, tarım alanında mesleki eğitim hedefiyle Yeşilköy'de uygulamalı bir mesleki okul olan Ziraat Talimhanesi açılmıştır (Şişman, 2008: 30).

1848 yılında Yedikule'de pamuk üretimi için bir bez fabrikası kurma amacıyla Amerika'dan bir uzmanın tavsiyesi üzerine Ziraat Mektebi açıldı. Bu okul, tarımsal üretimi modernize ederek daha verimli hale getirme amacını taşıyordu. Fransa'da

ziraat eğitimi almış yerli öğrencilerin tercümanlık yaptığı bu okulda, dokuzu Müslüman altısı gayrimüslim olmak üzere toplam on beş öğrenci maaşlı olarak görev alıyordu. Ancak bu girişim, uygulama çalışmalarının başarısızlığı ve mezun olan öğrencilerin taşraya gitmemesi nedeniyle 1851 yılında sona erdi (Güran, 1992: 221). Ülkenin çeşitli bölgelerinde, tarımsal karaktere uygun olarak belirli alanlarda hem teorik hem de pratik tarımsal eğitim verilerek verimlilik artışı amaçlanmıştır. 1884 yılında "İstanbul Halkalı Ziraat Mektebi", 1891 yılında vilayetlerde Hamidiye Ziraat Mektepleri ve 1900'lerin başlarında ise 12 farklı şehirde daha ziraat okulu kurulmuştur³ (Yıldırım ve Şahin, 2015: 85).

Sanayi sektörünün ihtiyaçlarına yönelik teknik okulların kurulması ise, başlangıçta vizyon sahibi yerel yöneticilerin kişisel girişimleriyle başlamış olup daha sonra ülke genelinde yaygınlaşmıştır. Bu konuda ilk önemli adım, Mithat Paşa'nın 1861 yılında Niş valisi olduğu dönemde Müslüman ve gayr-i Müslim, yetim ve öksüz çocukları meslek sahibi yapmayı amaçlayan "İslahane" adını taşıyan kurumların kurulması olmuştur. Bu okulların temel hedefi, 1868 yılına ait Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi'nde de ifade edildiği üzere devletin en fazla gereksinim duyduğu meslekler için nitelikli bireylerin yetiştirilmesi olmuştur ("Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi": 268- 263). Diğer taraftan bu çaba sayesinde aile desteğinden yoksun, sahipsiz ve suç işleme eğilimli çocuklar, devlet himayesi altında terzilik, demircilik, marangozluk, dericilik, iplik yapımı gibi mesleklerle tanıştırılarak topluma entegre edilmiştir. Bu uygulamanın bir süre sonra devlet politikasına dönüştüğü ve benzer okulların diğer bölgelerde de açıldığı bilgisi, kaynaklarda belirtilmiştir⁴ (Yıldırım ve Şahin, 2015: 84).

Bu dönemde, ülkede kalifiye memur yetiştirmeye yönelik çabalara da büyük önem verilmiştir. Devletin reform süreci ve bu süreçte karşılaşılan yeni zorluklar, yeni kurumların kurulmasını ve bürokrasinin daha fazla uzmanlaşmasını gerekli kılmıştır. Bu değişimler sonucunda iş yükü artmış ve dolayısıyla nitelikli bireylere olan talep daha da artmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı bürokrasisine nitelikli memur ve kâtipler yetiştirmek amacıyla atılan ilk modern adım, 1838 yılında kurulan Mekteb-i Maarif-i Adliye'dir. Ardından 1862 yılında Mekteb-i Maarif-i Aklâm adıyla yeni bir okul açılmış, kısa bir süre sonra adı Mahrec-i Aklâm olarak değiştirilmiştir. Buna ek olarak, yetiştirilen memurların niteliklerini artırmak amacıyla 1864 yılında Lisan Mektebi kurulmuştur (Öztürk, 1995: 429). Bu okullar ve eğitim faaliyetleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun kalkınma politikası çerçevesinde nitelikli işgücü oluşturma, modernleşme ve bürokratik gelişme çabalarının önemli bir bileşeni olarak öne çıkmaktadır.

Sanayi, tarım, memuriyet gibi sektörlerin yanı sıra, ticaret sektöründe de mesleki ve teknik okulları kurulmuştur. 1861 yılında kurulan Ticaret Mektebi, 1884'te Hamidiye Ticaret Mektebi ve 1914'te kurulan Ticaret Mektebi, bu dönemdeki girişimlere örnek olarak gösterilebilir. Bu girişimlerin ardında yatan temel sebep, ticaretin geçmiş dönemlere kıyasla çok daha geniş bir ölçeğe yayıldığı, uluslararası ticaret ilişkilerinin belirgin şekilde arttığı ve bir ülkede yaşanan ticari ve siyasi meselelerin artık diğer ülkelerde ekonomik krizlere neden olabilecek boyutlara eriştiği gerçeğiydi (Yıldırım ve Şahin, 2015: 84-85). Bu nedenle, ticaret dünyasında başarılı olabilmek için matematiksel hesaplamalardan öte, temel teorik bilgilerle birlikte küresel üretim eğilimlerini, endüstrideki gelişmeleri ve siyasi olayları anlayabilmek gerekmektedir. Bu eksikliği gidermek amacıyla ticaret okullarının kurulması fikri ortaya çıkmıştır (Ceride-i Havadis, 1 Nisan 1861: 1). Ticaret sektöründe mesleki eğitim imkânlarının genişletilmesi, bireyleri ticaret dünyasında yetkin hale getirmeyi amaçlarken eş zamanlı olarak ekonomik büyümeye de pozitif katkı sağlamayı amaçlayabilir.

Osmanlı Devleti, modern dönemin taleplerine cevap verebilmek amacıyla farklı alanlarda nitelikli işgücü gereksinimini karşılamak üzere çeşitli meslek okulları da kurmuştur. Orman Ameliyat Mektepleri, Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi, Polis Mektebi, Aşçı ve Garson Mektebi, Dar-üelham Adliye Mektebi, Belediye Çavuşanı Mektebi, Baytar Muavinleri Mektebi, Şimendifercilik Mektebi, Mekteb-i Evkaf bu meslek okullarından bazılarıdır (Şişman, 2008: 40).

Tüm bu faaliyetler, teknolojinin hızla gelişerek dönüştüğü dönemde ihtiyaç duyulan nitelikli işgücüne karşılık Osmanlı Devleti'nin mesleki alanlarda attığı önemli adımları göstermektedir. Bu adımlar, devletin çağın gereksinimlerine uyum sağlamak ve ekonomik kalkınmayı desteklemek amacıyla gerçekleştirdiği öncü çabalar. Meslek okullarının yaygınlaştırılması ve farklı sektörlerde nitelikli personelin yetiştirilmesi, Osmanlı toplumunun genel rekabet gücünü artırmayı amaçlayan bir strateji olarak öne çıkmaktadır. Bu yönde atılan adımlar, devletin modernleşme sürecindeki çabalarını desteklemiştir.

3. Mesleki Eğitimden Çalışma Hayatına Osmanlı Kadını

Toplumların gelişimi ve özgün şartları, kadının çalışma hayatına katılım deneyimini farklı biçimlerde şekillendirmiştir. Her bir toplumun evrimi, kültürel dinamikleri ve sosyal ihtiyaçları, kadınların iş gücüne katılımını farklı ve kendine özgü

³ Ülkenin tarıma dayalı ekonomisinin güçlendirmek ve tarım sektörünün modernleşmesi açısından önemli bir adım olan ziraat mekteplerine dair daha detaylı bilgi için bkz. Şişman, s.39-40; Yıldırım, Şahin, s. 85

⁴ Ülkenin hemen her bölgesine yayılan sanayi mekteplerine dair daha fazla bilgi için bkz. Yıldırım, Şahin, s. 84; Şişman, s. 32- 35; Cemil Öztürk, (1995), "Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu I: İslahhâneler", Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 430- 437).

şekillerde etkilemiştir. Bu bağlamda, sosyal, ekonomik ve kültürel faktörlerin birleşimi, kadınların iş dünyasındaki konumlarını belirleyici bir rol oynamaktadır. Aslında kadınlar, tarih boyunca çalışma hayatının içinde yer almıştır. Ancak çalışma kavramının anlamı, özellikle Sanayi Devrimi sonrası dönemde önemli ölçüde değişmiştir. Sanayi Devrimi öncesi geleneksel dönemde bireylerin hayatlarını sürdürebilmelerinde bir araç olan çalışma hayatı, Sanayi Devrimi sonrasında gelir getiren ve para kazandıran bir faaliyet olmuştur. Kapitalist toplumlarda, her şeyin para ile değerlendirilmesi, kadınların yaptığı işlerin maddi karşılığının olmamasının, emeği değersizleştiren ve çalışma kavramını dönüştüren bir gerçektir. Bu dönüşüm, kadın emeğinin sıklıkla göz ardı edildiği ve ekonomik anlamda görmezden gelindiği bir perspektife yol açtı (İçli, 2020: ii).

Bu anlam çerçevesinde incelenecek olan çalışma hayatı, Osmanlı kadını için de kapitalizmin kök salmasına paralel olarak ilerlemiştir. Geleneksel Osmanlı ekonomisi, tarım ve küçük ölçekli imalat ile ticaret sektörlerine dayandığından, kırsal kesimdeki kadınlar tarım üretiminde etkin rol oynamış, aynı zamanda el sanatları ve halı dokuma gibi küçük ölçekli ekonomik faaliyetlerde aktif olarak yer almışlardır. Şehirlerdeki kadınlar ise müteşebbis ya da işçi olarak çalışma hayatında bulunmuşlardır. (İçli, 2020: 34)

Osmanlı toplumunda, dünya genelinde olduğu gibi, kadının çalışma hayatına katılımını şekillendiren bir dizi faktör bulunmaktadır. Ekonomik gelişmeler, savaşlar ve eğitim düzeyindeki değişimler, kadının iş hayatına dâhil olmasında belirleyici unsurlar olarak öne çıkmıştır. Bu faktörler, toplumun iş yapısını ve ihtiyaçlarını etkileyerek kadınların istihdam olanaklarını belirlemiştir. Özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte yaşanan geniş çaplı toplumsal değişimler, kadınların toplumsal rolünü ve konumunu köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Bu dönemde, kadınların eğitimden çalışma hayatına kadar hayatın farklı alanlarına katılımı artmış ve toplumsal pozisyonları üzerinde önemli etkiler yaratmıştır.

Bu çalışmanın odak noktasını oluşturan eğitim, kadının iş hayatına katılımını etkileyen kritik bir unsur olarak öne çıkar. Tanzimat dönemiyle birlikte gerçekleşen reformlar sonucunda kız çocukları için okulların kurulması ve kadınların eğitim seviyelerinin yükselmesi, kadının iş gücüne katılımını artırıcı bir etken olarak ortaya çıkmıştır.

Değişimlerin kökeni olarak kabul edilen eğitim, Tanzimat dönemiyle birlikte sorun olarak değerlendirilmiş ve eğitim sisteminde merkezileşme ile dünyevileşmeye dayalı temel değişiklikler hayata geçirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların eğitim geçmişine bakıldığında, Tanzimat öncesi dönemde kadınların eğitim hakkı oldukça sınırlıydı; yalnızca ilkökul seviyesinde eğitim alabiliyorlardı. Özel eğitim imkânlarına sadece üst düzey ailelerin kızları erişebiliyordu. Ancak Tanzimat reformlarıyla birlikte, kadınların eğitime yönelik çabalar arttı. Bu çerçevede, Sultanahmet'te bulunan Cevri Kalfa Mektebi, ilk kız rüştiye olarak 6 Ocak 1859 tarihinde açıldı ve ilgili nizamnamede belirtildiği üzere, hane sayısı 500'ü geçen büyük şehirlerde rüştiye açılabilme şartı öngörüldü. Bu gelişmelerin ardından, kız öğrencilere yönelik idadilerin ilk örnekleri 13 Mart 1880 tarihinde görülmüştür. 1906-1907 yıllarına geldiğimizde, ülke genelinde idadilerin sayısı artmış ve kızlara lise seviyesinde eğitim verme çabalarının ilk örnekleri daha yaygın bir şekilde görülmüştür (Kurnaz, 2013: 98-103). İlk kız lisesi olan İnas Sultanisi, 1913-1914 yıllarında açılmış ve bu okulu Erenköy, Çamlıca ve Kandilli Kız Liseleri izlemiştir (Yaraman, 2001: 34). Bu süreç, Osmanlı kadınlarının eğitim ve çalışma hayatında giderek daha fazla fırsata erişebilmelerinin bir göstergesi olarak dikkat çeker.

Tanzimat Dönemi'nde, kız çocukları için rüştiyeler ve ibtidai okullarının yanı sıra mesleki eğitim alabilecekleri okulların da kurulmasına izin verilmiştir. Kadınların mesleki eğitim süreci Tanzimat döneminde öncelikle sağlık alanında başlamış, daha sonra eğitim alanında da devam etmiştir. Bununla birlikte II. Abdülhamid döneminde, sanayi sektöründe mesleki eğitim veren okulların açılmasına da öncülük edilmiştir. II. Meşrutiyet dönemi ise, kadınların her alanda aktif bir rol üstlenmesinin hedeflendiği ve bu doğrultuda farklı meslek alanlarında eğitim imkânlarının sunulduğu bir dönem olarak öne çıkmaktadır.

3.1. Sağlık Alanında Mesleki Eğitimler

Osmanlı'da kadınların mesleki eğitime yönelik ilk adım, ebelik alanında atılmıştır. 1826 yılında açılan Tıbbiye Mektebi'nde öncelikli olarak erkek ebeler yetiştirilmek üzere ebelik kursları düzenlenmiştir. Kadın ebelerin yetiştirilmesi amacıyla Hekimbaşı tarafından 1842 yılında hükümete sunulan talep sonucunda açılan ebelik kursu, 1843 yılında faaliyete geçmiş ve 1845 yılında tamamlanarak, ilk mezunlarını vermiştir. Bu mezunlar arasında 10 Müslüman ve 26 Hristiyan kadın bulunmaktadır. Başlangıçta mankenler üzerinde tatbikat yapılan ve teorik olarak verilen kadın hastalıkları ve ebelik dersleri daha sonra 1862'de Gülhane Parkında bulunan bir binanın doğum kliniği haline getirilmesi ile eğitimler pratiğe döküldü. II. Meşrutiyet'e kadar okur- yazarlık şartı aranmayan bu kurslar dönemin şartlarından dolayı ülke geneline yayılamadı. Ancak vilayetlerin kendi imkânları doğrultusunda İstanbul'daki bu kurslara öğrenci gönderilmesi teklif edilebildi (Çakır, 2013: 299; Kurnaz, 1992: 19-20). Bu durumda Ebe Mektebi mezunlarının, Osmanlı İmparatorluğu'nda mesleki eğitim alan ilk kadınlar olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz (Caporal, 1982: 105).

Hemşirelik alanında mesleki eğitim ilk olarak Meşrutiyet döneminde başlamıştır. Bu girişime 1854 Kırım Harbi esnasında Fransız askerlerin bakımı için Türk hükümeti tarafından getirilen Fransız hemşireler ve İngiliz askerleri için Florence

Nightingale tarafından getirtilen İngiliz hemşireler örnek olmuştur. Kadınlara yönelik ileri düzeyde eğitim verilmesinin gerekliliği, 20. yüzyılın başlarında giderek yaygın bir fikir haline gelmiştir. Sivil tıp eğitiminin bir uzantısı olarak, 18 Kasım 1908 tarihinde Eczacı, Dişçi, Ebe ve Hemşire Kadınlar Mektebi kurulmuştur (Altıntaş, 1998: 378). Kadınların sağlık alanında eğitilmesini önemseyen ve bu doğrultuda çaba gösteren Dr. Besim Ömer Paşa, katıldığı yurt dışı kongrelerde sağlık hizmetleri ve eğitim modellerini incelemiş ve Türk kadınlarının bu alanlardaki meslekî eğitimlerden yararlanarak ilgili meslekleri icra etmelerinin gerekliliğini vurgulamıştır (Sarı, 1996: 15; Atabek, 1997: 233; Dölen, 1998: s.11). Dr. Besim Ömer ayrıca ebelerin mesleki yeterliliklerini artırmak amacıyla hastabakıcılık eğitimi almasının önemine vurgu yapmıştır. Bu doğrultuda, ebelik eğitiminin ilk yılına hastabakıcılık derslerini dahil ederek, bu alandaki eğitim sürecine yenilikçi bir yaklaşım kazandırmıştır. Bu düzenleme, hastabakıcılığın bağımsız bir meslek haline gelmesinde önemli bir adım oluşturmuş. Trablusgarp (1911) ve Balkan Savaşları (1912) sırasında ordunun sağlık hizmetleri alanındaki yetersizlikleri, ağır kayıplara neden olmuştur. Bu soruna çözüm bulma arayışıyla, bazı hekimlerin girişimleri ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin desteğiyle ilk olarak Kadırga Hastanesi'nde 6 aylık gönüllü hastabakıcılık kursları başlatılmıştır. 1911 yılında organize edilen bu kurslara katılan gönüllüler, programın tamamlanmasının ardından diploma almışlardır. Eğitimlerini tamamlayan gönüllü hastabakıcılar ve hemşireler, Balkan Savaşları, Çanakkale Muharebeleri ve I. Dünya Savaşı süresince hastanelerde erkek sağlık çalışanlarıyla birlikte görev yaparak kritik sağlık hizmetlerinde yer almışlardır (Sarı, a.g.y.: 16; Dölen, a.g.y.: 11). Bu bakımdan 1912 kadınların hemşirelik mesleğine başladığı zaman olarak kabul edilmiştir. 1913-1914 yıllarında hasta bakımı konusunda üniversitede konferanslar verildi. Bu gelişmelerin sonucunda 1916 yılında, 26 hastabakıcının görevlendirildiği bilinmektedir. Bu ilerlemelere rağmen, kadınlar için ilk modern hemşericilik okulu ancak 1925 yılında açılabilmiştir (Kurnaz, 1992: 54- 55).

1915 yılında İstanbul Darülfünunu, kız öğrenci kabul etmeye başlamış olsa da Tıp Fakültesi kadın öğrenci alımına kapalıydı. Bu durum, tıp alanında eğitim almak isteyen kız öğrencilerin yurt dışına gitmesini zorunlu kılmıştır. Örneğin, 1915 yılında İzmirli Suat ve Süeda Hanımlar, İzmir Vilayeti İdare-i Hususiyesi tarafından desteklenerek ve masrafları İstanbul Vilayeti tarafından karşılanmak üzere Cenevre Tıp Okulu'na gönderilmiştir. Ayrıca, Hatice Safiye Ali (Krekeler), 1916 yılı Nisan ayında Almanya Würzburg Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne gönderilmiş ve 1922 yılında Türkiye'ye dönerek ülkenin ilk kadın hekimi olarak görevine başlamıştır. İzleyen yıllarda, bu örneklerle daha pek çok kadın hekim katılarak meslek yaşamında yer almışlardır (Yıldırım, 2006: 55). Aynı dönemde, İstanbul Amerikan Kız Koleji Müdürü Dr. Mary Mills Patrick, kolejde bir tıp fakültesi açılmasını talep etmiştir. İlk girişimi olumsuz sonuçlanmakla birlikte, savaş koşullarının getirdiği ihtiyaçlar nedeniyle bu talep daha sonra makul bulunmuş ve 1919 yılında çalışmalara başlanmıştır. 1920 yılında Department of Medicine, Constantinople Women's College adıyla kurulan program eğitime başlamış ve New York Columbia University College of Physicians and Surgeons'ın eğitim modeli örnek alınmıştır. Bu kurum, Türkiye'de kadın öğrencilerin tıp eğitimi almasını sağlayan ilk akademik kurum olarak tarihsel bir öneme sahiptir (Mutlu, 1973: 8).

Kadınların tıp, dişçilik ve eczacılık öğrenim hakkını kabulü ise 1922'de gerçekleşmiştir. Tıp fakültesi 1927 yılında ilk mezunlarını vermiştir⁵(Mutlu, 1967: 18-20). Sonuç olarak, Meşrutiyet döneminde sağlık alanında gerçekleşen mesleki eğitim faaliyetleri, kadınların bu alanlardaki meslek fırsatlarını yaratma yolunda atılmış önemli adımları temsil eder. Bu dönemde kadınlara tıp, hemşirelik ve diğer sağlık mesleklerinde eğitim verilmesi, onların toplum içinde daha aktif bir rol oynamalarını ve sağlık sektöründe hizmet vermelerini mümkün kıldı. Bu gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nde kadınların mesleki eşitlik ve toplumsal katılım mücadelesinin önemli bir parçasını oluşturur.

3.2. Kız Öğretmen Okulu (Darümuallimat)

Kadınlar için bir diğer önemli gelişme, kız öğretmen okullarının açılmasıdır. 1869 Maarif Nizamnamesi'nde, kadın öğretmenlerin yetiştirilmesi gerekliliğine vurgu yapılarak bu ihtiyacın karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Bu nizamname, bir buçuk yıl sonra uygulamaya geçmiş ve 8 Şubat 1870 tarihinde sınavla 32 öğrencinin katılımıyla kız öğretmen okulları eğitim hayatına başlamıştır. 1873 yılında ilk mezunlarını veren bu okuldan 17 mezundan 6'sı İnas Rüştüyesi'nde öğretmen olarak atanmıştır. Fahriye, Zehra, Hatice, Fatma, Nigar ve Münire Hanımlar, Türk tarihinde mesleki eğitim alarak öğretmenlik mesleğini icra eden ilk kadınlar arasında yer almış ve dikiş-nakiş öğretmenliği dışında da tarihe geçmişlerdir (Ergin, 1977: 506-1; Çakır, a.g.y.: 300). Ayşe Sıdika Hanım ise 1891 yılında Metod ve Pedagoji gibi bilimsel alanlarda ders vermeye başlamış ve "Usul-i Talim ve Terbiye" isimli kitabı yazarak bu alanda bir ilki gerçekleştirmiştir. Ayrıca, Darümuallimat'ta bir kadının yönetici olarak görev alması da ilk kez 1879-1880 eğitim yıllarında Fatma Zehra Hanım'ın müdire olarak atanmasıyla mümkün olmuştur (Çakır, a.g.y.: 300-1).

⁵ Tıp fakültesinin ilk mezunu kadın doktorları Müfide Kazım, Suat, Sabiha, Hamidiye, İffet Naim, İffet ve Meliha hanımlardır. Bu kadın doktorlara ilk resmi görev 1930 yılında verildi. Öncesinde serbest çalışabilişlerdi. Fakat bu karardan önce Avrupa'da Belkıs Mahmut Hanım gibi diş hekimliği ve Safiye Ali gibi tıp eğitimi alıp ülkeye dönmüş kadın doktorlar da vardı. Kamile Mutlu, "Hekimlik Mesleğinde Türk Kadını", Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları (1953- 1964), Ank. 1967, s. 18-20.

İlk darümuallimin (erkek öğretmen okulu) 1848 yılında İstanbul'da faaliyete geçmiş ve bu okulun sayısı 1909'da 29'a ulaşmıştır. İlk Darümuallimât ise 1870 yılında açılmış olup, Tanzimat dönemi boyunca yalnızca bu kurum varlığını sürdürmüştür. Bu okulun temel amacı, kız sıbyan ve rüştiye mekteplerine kadın öğretmenler yetiştirmek olmuştur. Darümuallimât'ın sıbyan şubesinin öğretim süresi iki yıl, rüştiye şubesinin ise üç yıl olarak belirlenmiş, öğrenci kontenjanı ise 50 kişi ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca maddi desteğe ihtiyaç duyan öğrencilere, günümüz öğrenci kredisine benzer bir şekilde 30-50 kuruş arasında maaş tahsis edilmiştir. Beş yıllık zorunlu hizmet karşılığında sağlanan bu ödenek, hizmet yükümlülüğünü yerine getirmeyen öğrencilerden geri talep edilmiştir (Öztürk, a.g.y: 550). II. Meşrutiyet döneminde taşrada bazı vilayetlerde yeni Darümuallimat okulları açılmıştır. Taşrada açılan darümuallimatların bir kısmı I. Dünya Savaşı sonrası devlet sınırları dışında kalırken bir kısmı da Kurtuluş Savaşı sırasında faaliyetine son verildi. Bu nedenler Cumhuriyet döneminin ilköğretim senesinde Türkiye'de yedi darümuallimat bulunuyordu. Daha sonra bu okullar kız muallim mektebi adını almıştır (Kodaman, 1991: 237; Öztürk, 1993: 550)

1923- 1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nde 1081 kadın ve 9121 erkek öğretmen vardı. Bu dönemdeki 1081 kadın öğretmenin Meşrutiyet döneminde darümuallimatlarda yetiştiği tahmininde bulunmak zor değildir (Kurnaz, a.g.y.: 58-9). Darümuallimatın açılması, Türk eğitim tarihinde kadınlar için önemli bir gelişme olarak kayda geçer. Bu okul, kadın öğretmenlerin yetiştirilmesini amaçlayarak ve kadınların eğitim olanaklarını genişleterek yeni bir çalışma ortamının oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Zaman içinde artan eğitim talebi ve çoğalan okul sayıları, kadınlara daha geniş fırsatları sunmuştur. Bu gelişmelerden biri, Ana Mektepleri olarak bilinen okulların açılmasıdır. II. Meşrutiyet döneminde anaokulu ihtiyacı eğitimciler tarafından dile getirilmiş ve Ana Mektepleri, ilkokula hazırlık aşaması olarak düşünülmüştür. İlk Ana Mektep, Müzeyyen Cemal Hanım tarafından Beyazıt'ta Şubat 1909'da izin başvurusunda bulunularak Ekim 1909'da açılmıştır. Bu okulların amacı, 4 ila 7 yaş arası erkek ve kız çocuklarını dini ve milli hikayeler, resim, el işi, hijyen ve ahlaki oyunları içeren derslerle ilkokula hazırlamaktır. Bu girişim, idarecilerinden kurucusuna, öğretmeninden gözetmenlerine kadar kadınlardan oluşması açısından büyük önem taşımaktadır. Ana Mektepleri, çocuklara temel bilgi ve becerileri kazandırarak toplumun eğitim seviyesini yükseltmenin ötesinde, kadınların öğretmenlik kariyerine daha fazla fırsat sunması açısından öneme sahiptir. Ayrıca, artan kız idadileriyle birlikte kadın öğretmen ihtiyacı, kadınların yükseköğrenime olan ihtiyacını da artırmış ve tüm bu gelişmeler 12 Eylül 1914'te bir kız üniversitesinin (İnas Darülfünunu) açılmasına yol açmıştır (Erçoşkun, 2021: 248; Çakır, a.g.y. 302-3).

Devlet politikalarının yanı sıra toplumun talepleri ve görüşleri, eğitimin biçim ve içerik yönünden dönüşümünde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu dönüşüm sürecine kadınların dahil edilmesi ve kız okullarının yaygınlaşması, kadınların sosyal ve kültürel yaşamda daha etkin bir rol üstlenmesine olanak sağlamıştır. Kadınlar, mesleki ve kültürel eğitim süreçlerini tamamladıktan sonra, basın-yayın faaliyetleri ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla toplumsal yapıya aktif bir şekilde katkıda bulunmuşlardır. Böylelikle kadınlar, eğitim yoluyla elde ettikleri birikimleri toplumsal gelişimle bütünleştirerek, sosyal dönüşümün önemli aktörleri haline gelmişlerdir.

3.3. Kız Sanayi Mektepleri

19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Endüstri Devrimi'nin tetiklediği modernleşme ve makineleşme süreci, Osmanlı Devleti'nde sanayi alanında teknik personel ihtiyacını önemli ölçüde artırmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak ve gelişen sanayi sektörüne uyum sağlayabilecek nitelikli iş gücü yetiştirmek amacıyla Sanayi Mektepleri kurulmuştur. Bu okullar yalnızca erkekler için değil, aynı zamanda kız öğrenciler için de açılmıştır. Kız Sanayi Mektepleri, kadınların mesleki eğitim almasını teşvik ederek, sanayi ve zanaat alanlarında çalışabilecek nitelikli elemanlar olarak yetiştirmelerini sağlamayı amaçlamıştır. Bu okullar, kadınlara pratik beceriler kazandırarak, onların ekonomik hayatta daha aktif bir rol üstlenmelerine olanak tanımıştır.

Bu çerçevede, kadınların mesleki eğitimini hedefleyen ilk sanayi okulu olan Yedikule Kız Sanayi Mektebi, 1869 yılında kurulmuştur. Açıldığı yıl itibarıyla 50 öğrenciyle eğitime başlayan bu okul, özellikle Yedikule Fabrikası'nda istihdam edilmek üzere kadınların mesleki beceriler edinmesini sağlamayı amaçlamıştır. Söz konusu eğitim, ordu için sargı bezi ve kıyafet üretiminde kullanılmak üzere dikiş ve tekstil alanlarına odaklanmıştır. (Ergin, a.g.y.: 573; Çakır, a.g.y.: 298). Daha sonraki yıllarda İstanbul'da 1882 yılında yatılı ve gündüzlü eğitim veren bir Kız Sanayi Mektebi, 1883 yılında Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ve 1890 yılında Üsküdar Kız Sanayi Mektebi faaliyete başlamıştır. Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin açıldığı ilk yıllarda, sınıflarda 20 ila 30 öğrenci öğrenim görmekteydi. 1898-1899 eğitim yılına ait kayıtlarda, tamamı gündüz eğitimi alan 156 öğrencinin mevcut olduğu belirtilmiştir. 1913 yılında, okulun eğitim programı yeniden düzenlenmiş ve Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ile birleştirilerek eğitim faaliyetleri daha kapsamlı bir hale getirilmiştir (Ergin, a.g.e: 689- 690). Beş yıllık olan kız sanayi mekteplerinde dikiş, nakış, biçki, makinede fanila ve çorap örme, aşçılık gibi branşlarda eğitim verilmekteydi (Kodaman, 1991: 292).

Kadınlar için açılan her yeni kurum, aynı zamanda bu kurumların işletilmesi için kadın çalışanlara olan ihtiyacı doğurmuş ve bu durum, kadınların istihdam alanlarının genişlemesine önemli bir katkı sağlamıştır. Bu bağlamda, Üsküdar Kız

Sanayi Mektebi'ne ilişkin kayıtlar, kurum personelinin maaşlarıyla ilgili bilgileri içermektedir. Söz konusu belgelerde, okulda görev yapan müdire için 800 kuruş, resim ve nakış öğretmenlerinin her biri için 300'er kuruş, ayrıca iki hizmetli için 150'şer kuruş maaş ödendiği ifade edilmektedir. (Ergin, a.g.e.: 690). Bu veriler, kadınların mesleki eğitimle birlikte istihdam sahasında artan rollerini ve kurumsallaşan yapılar içerisindeki yerlerini ortaya koymaktadır.

İstanbul dışında da kadınlara yönelik mesleki eğitim imkânlarını genişletmek amacıyla çeşitli kız sanayi mektepleri açılmıştır. Bu bağlamda, ilkökul düzeyinde eğitim veren Kastamonu ve Trablusgarp'taki Hamidiye Sanayi Mektepleri ile İşkodra'da kimsesiz kız çocuklarına yönelik hizmet veren İslahhaneler dikkate değer örnekler arasında yer almaktadır (Kurnaz, a.g.y. s.22). Bu kurumlar, kadınların mesleki beceri kazanmasını sağlarken, aynı zamanda sosyal ve ekonomik hayatta daha aktif roller üstlenmelerine olanak tanıyan önemli girişimlerdir.

Bunların haricinde kız sanayi mektepleri için özel teşebbüsler de olmuştur. Bunlardan biri 1911 yılında Osmanlı İttihat ve Terakki İnas Sanayi mektebi olup okulda ibtidai, rüşdi ve valide bahçesi sınıfları mevcuttur. Diğerleri ise Enise Hanım talebiyle açılan İbtidai ve Rüşdi Kız Sanayi Mektebidir. Aylık ücreti 30-40 kuruş olan bu okulda dikiş, nakış, biçki, müzik, jimnastik ve Fransızca dersleri verilmekteydi. Okul, ırk ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin tüm Osmanlı kadınlarına eğitim sunmaktaydı (Ergin, C. IV. 1191- 1192).

Kız Sanayi Mektepleri, II. Abdülhamid döneminde kimsesiz kız çocuklarına el becerileri kazandırarak onları üretken bireyler haline getirerek kimseye muhtaç olmayan bireyler olarak yetiştirmeyi amaçlayan, tüm ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılandığı gündüzlü ve yatılı olarak kurulan eğitim kurumlarıydı. Ancak, bu okulların yatılı bölümleri, Meşrutiyet döneminde yaşanan ekonomik zorluklar nedeniyle kapatıldı. Bunun ardından, özel kız sanayi okullarının açılmasına izin verilerek devletin yükü azaltılmaya çalışıldı. Daha sonraki yıllarda, İnas Sanayi Sultanisi adıyla ilkökul seviyesinde meslek okulu olarak faaliyet gösteren bu okullar, 1927 yılından itibaren Kız Sanat Enstitüleri olarak yeniden yapılandırıldı ve günümüzde kız meslek liseleri olarak eğitim vermektedirler (Kurnaz, a.g.y. s. 22-23).

Sonuç olarak, birçok açıdan olduğu gibi kadının çalışma yaşamı konusunda da Osmanlı Devleti ile Cumhuriyet Türkiye'si arasında süreklilik ve geçişlilik gözlemlenmektedir. Bu nedenle, Cumhuriyet döneminde kadının çalışma hayatını anlayabilmek için Osmanlı'ya uzanmak gerekmektedir. Özellikle sanayi sektöründe kadın emeği büyük bir öneme sahiptir. Quataert'e göre, 19. Yüzyılda Osmanlı imalatçılığının en önemli parçasını kadın emeği oluştuyordu ve bu olağan bir durumdu (Quataert, 1999: 304). 1913-1915 Sanayi sayımlarına göre çalışanların yaklaşık üçte biri kadınlardan oluşuyordu. Kadınların eğitim fırsatlarına erişimi ve bu sayede yetkin ve aktif bireyler haline gelmeleri, kadın istihdamının artmasında önemli bir faktördü. Kısacası, kadınların eğitim imkânlarının artması ve iş gücüne olan talebin artması gibi faktörler, 19. yüzyılın sonlarından itibaren kadınların çalışma hayatındaki rolünü önemli ölçüde genişletmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Sanayi Devrimi'nin ardından oluşan yeni dünya düzenine uyum sağlama çabasıyla Osmanlı Devleti, mesleki eğitim alanında çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Beşerî sermayeyi geliştirmeye yönelik bu adımlar, dönemin zorlu ekonomik koşulları ve maliyetli savaşlarının yarattığı baskılar nedeniyle kesintiye uğramış ve bazı mesleki eğitim kurumlarının kapatılmasına yol açmıştır. Eğitim sisteminin bir alt sistemi olan mesleki eğitim, ekonomi, siyaset ve kültür gibi toplumsal yapının diğer unsurlarından ayrı değerlendirilemez. Bu doğrultuda, geçmişteki mesleki eğitim uygulamalarının hem güçlü hem de zayıf yönleri dikkate alınarak, ulusal potansiyelin en verimli şekilde kullanılmasını ve ekonomik kalkınmanın desteklenmesini hedefleyen etkili politikalar ve stratejiler geliştirilmelidir. Böylece, mesleki eğitimin daha işlevsel ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması sağlanabilir.

Bu çalışmanın odak noktalarından biri, Türk kadınının çalışma hayatındaki evrimi ve haklarının Cumhuriyet dönemine kadar geçirdiği aşamaları incelemektir. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e tedrici şekilde meydana gelen bu gelişmeler, bu alandaki fikrîsel temellerin oluşması açısından büyük önem taşımaktadır. Diğer bir önemli bulgu ise mesleki eğitimin kadınlar için sunduğu fırsatlarla ilgilidir. Mesleki eğitim, kadınların işgücüne katılma ve kariyerlerini geliştirme konusunda önemli bir rol oynamıştır. Özellikle meslek okulları ve üniversitelerde kadınlara yönelik eğitim fırsatlarının artması, kadınların çeşitli mesleklerde daha fazla yer almasına olanak sağlamıştır. Sonuç olarak, Türk kadınının çalışma hayatındaki evrimi ve mesleki eğitimin kadınlar için sunduğu fırsatlar, özellikle 19. Yüzyıl sonlarından itibaren önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bu gelişmeler, kadınların toplumsal rollerini ve ekonomik bağımsızlıklarını güçlendirmiştir.

Kadınların ekonomik bağımsızlığını ve toplumsal rollerini güçlendirmede mesleki eğitimin önemi, tarih boyunca ve günümüzde birçok örnekle desteklenmiştir. Bu kapsamda, kadınların iş gücüne katılımını artırmak için modern ekonomik ihtiyaçlara uygun, esnek ve yenilikçi mesleki eğitim programlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Devlet destekli burslar, staj olanakları ve istihdam garantili programların yaygınlaştırılması, kadınların mesleki eğitime erişimini kolaylaştırarak eşit fırsatların sağlanmasında kritik bir rol oynayacaktır. Ayrıca, mesleki eğitimin yalnızca dezavantajlı gruplar veya başarısız bireyler için bir araç olarak görülmesi, bu eğitimin bireysel ve ulusal düzeydeki katkılarını gölgelemektedir. Bu

algının değiştirilmesi için mesleki eğitim politikalarının yeniden ele alınması, özellikle gelişmiş ülkelerdeki başarılı uygulamaların incelenerek uygun stratejilerin benimsenmesi gereklidir.

Türkiye, nüfus artış hızının azalması ile demografik dönüşüm sürecindedir ve bu durumun dezavantajından kurtulmak için mesleki eğitime yönelik yenilikçi yatırımlar önceliklendirilmelidir. Kadınların aktif şekilde dahil edildiği, kapsayıcı ve etkili bir mesleki eğitim sistemi, genç nüfusun niteliklerini artırmanın yanı sıra mevcut iş gücünün hizmet içi eğitimlerle desteklenmesini sağlayabilir. Bu tür yatırımlar, ülkenin ekonomik potansiyelini en verimli şekilde kullanarak ulusal kalkınma ve toplumsal ilerleme hedeflerine katkıda bulunacaktır.

Sonuç olarak, kadınların eğitim ve çalışma hayatındaki dönüşümü, sadece bireysel özgürlük ve ekonomik bağımsızlık açısından değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma ve toplumsal cinsiyet eşitliği hedeflerine ulaşmada da belirleyici bir öneme sahiptir. Bu doğrultuda, eğitim ve istihdam politikalarının kadın odaklı bir yaklaşımla şekillendirilmesi, toplumsal kalkınmayı destekleyen uzun vadeli bir strateji olarak benimsenmelidir.

Kaynakça

- Adem, M. (1977). Türk eğitiminin ekonomik politikası, Bilim Matbaası, Ankara.
- Altıntaş, A. (1998). Türkiye’de hemşireliğin başlangıcı, in: yıldırım n (ed). sağlık alanında türk kadını, cumhuriyet’in ve tıp fa- kültesine kız öğrenci kabulünün 75. yılı. İstanbul, s. 373-387.
- Atabek, E.M. (1997). Türk kadın hekimleri, Dirim, 72(7-8):231- 236.
- Barro, R. J. (1991) Economic growth in a cross section of countries. The Quarterly Journal of Economics, Vol: 106, No: 2, 407-443.
- Barro, Robert J. (2002). Education as a determinant of economic growth, in: e.p. Lazear (ed.), Education in the Twenty-First Century. Stanford: Hoover Institution Press: 9–24.
- Breton, T. R. (2003). Education, human capital and national income, eer 2003-115, George Mason University, March 10, s.1-43.
- Caporal, B. (1982). Kemalizm’de ve kemalizm sonrasında türk kadını (1919-1970). (çev. Dr. Ercan Eyüboğlu). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara.
- Ceride-i Havadis. (1861). S. 1033, 20 Ramazan 1277, 1 Nisan 1861.
- Clark, E. (1992). Osmanlı Sanayi Devrimi”, Osmanlılar ve Batı Teknolojisi- Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler. (Yay. Haz. İhsanoğlu, E.) İU Edebiyat Fakültesi Basımevi. 37-52. İstanbul.
- Çakır, S. (2013). Osmanlı Kadın Hareketi, Metis yayınları, İstanbul.
- Çakmak, Ö. (2008). Eğitimin ekonomiye ve kalkınmaya etkisi. D.U. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi. S. 11. 33-41.
- Denison, E. F. (1985). Trends in american economic growth, 1929- 1982, Washington D.C., Brookings Institution.
- Dölen E. (1998). Cumhuriyet’in İlk On Beş Yılında İstanbul Üniversitesi’nde Kız Öğrenciler, İn: Yıldırım N (ed). Sağlık Alanında Türk Kadını, Cumhuriyet’in ve Tıp Fakültesi’ne Kız Öğrenci Kabulünün 75. Yılı. İstanbul, 8-47.
- Erçoşkun, T. (2021). İstanbul’da Hususi ‘Ana Mektebi’ (Ekim 1909), TAD, 40/S.70. İstanbul.
- Ergen, H. (1999). “Türkiye’de Eğitim Ekonomik Büyümeye Katkısı”, Ekonomik Yaklaşım, Cilt: 10, Sayı, 35, s. 21- 56.
- Ergin, Osman Nuri. (1977). Türkiye Maarif Tarihi. C. I-V, İstanbul.
- Gerber, H. (1980), “Social and Economic Position of Women in the an Otoman City, Bursa, 1600-1700”, IJMES, cilt 12, s.231-244.
- Gümüş, E. ve Şişman, M. (2012). Eğitim Ekonomisi ve Planlaması. Pegem Akademi Yayıncılık. Ankara.
- Güran, T. (1992). Ziraî Politika ve Ziraatta Gelişmeler, 1839-1876”, 150. Yılında Tanzimat, Ankara.
- İçli, S. (2020). Kadınların Çalışma Hayatı ve Ekonomik Özgürlük Algısı: Konya Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi. Konya.
- Jennings, R. C. (1975), "Women in Early17th Century Otoman Judicial Records-TheSharia Court Of Anatolian Kayseri", Journal of the Economic And Social History Of The Orient, Vol: XVIII, Part:1January, s.53-114.
- Jorgenson, D. W. (2010). "Human Capital and the National Accounts", Survey of Current Business, Vol: 90, No: 6, 54-56.

- Jorgenson, D. W. and Fraumeni, B. (1992), 'Investment in Education and U.S. Economic Growth', *Scandinavian Journal of Economics*, 94, S51-70.
- Jüßen Kocka. (2001). *Thesen Geschichte und Zukunft der Arbeit, Aus Politik und Zeitgeschichte*. B.21, Berlin.
- Kodaman, B. (1980). *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar Sanayi Mektepleri*. Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920). Ed. Halil İncelik, Osman Okyar. Meteksan Limited. ss. 289-290. Ankara.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kruguer, A. B. ve Lindahl, M. (2001). "Education for Growth: Why and For Whom?" *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXIX (December 2001), s. 1101- 1136.
- Kurnaz, Ş. (1992). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839- 1923)*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- Kurnaz, Ş. (2013). *Osmanlı Kadının Yükselişi (1908-1918)*. Ötüken Yayınları. İstanbul.
- Mankiw, N. G., Romer, D. and Weil, D. N. (1992), 'A Contribution to the Empirics of Economic Growth', *Quarterly Journal of Economics*, pp.407-437.
- Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi", *DUSTUR*, 1. Tertip, C. 2.
- Mutlu K. (1973). *Türkiye Cumhuriyeti'nin 50. yılında Tıpta Türk Kadını*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Mutlu, K. (1967). *Hekimlik Mesleğinde Türk Kadını*. Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları (1953-1964), Ankara.
- O'Donoghue, M. (1991). *Economic Dimensions in Education*, Ireland: Gill & Macmillan, Dublin.
- Öztürk, C. (1993). *Dârülmualimât*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 8. İstanbul, s. 550- 551.
- Öztürk, C. (1995). *Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu I: Islahhaneler*. Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
- Öztürk, N. (2005). *İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü*. Sosyoekonomi. Ocak- Haziran 2005-1. 27-44.
- Psacharopoulos, G. ve Woodhall M. (1994). "Eğitimin Ekonomik Büyümeye Katkısı", *Eğitim Ekonomisi Seçilmiş Yazılar*, (çev.: Yüksel Kavak, Berrin Burgaz), Ankara, Pegem Yayın, no:14, s. 43-44.
- Quataert, D. (1999). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, Çeviren: Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sarı N. (1996). *Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yeri*. *Yeni Türk Tıp Tarihi Araştırmaları*, 2-3:11-64.
- Sianesi, B. ve Van Reenen, J. (2000). *The Returns to Education: A Review of the Macro-Economic Literature*, London: LSE Research Online, Discussion Paper.
- Şişman, A. (2008). *Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu*. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1/1. s. 27-43. Uşak.
- Tansel, A. (1999). "Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerde Eğitimin Getirisi" *ODTU Gelismis Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 3-4, s. 453-472.
- Temple, J. (2001). "Effects de l'Education et du Capital Social sur la Croissance dans les Pays de l'OCDE", *Revue Economique de l'OCDE*, no: 33, p. 60- 109.
- Yaraman, A. (2001). *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım K, Şahin L. (2015). *Osmanlı'dan Günümüze Mesleki Eğitimin Gelişimi*. *Çalışma ve Toplum*, 44:77-112.
- Yıldırım N. (2006). *Dünya'da ve Türkiye'de İlk Kadın Hekimler ve Kadınların Hekim Olma Mücadelesi*. *Toplumsal Tarih*, 147: 50-57.
- Zihnioğlu, Y. (2013). *Kadınsız İnkılap*, Metis Yayınları, İstanbul.

Extended Abstract

Aim and Scope

The aim of this study is to emphasize the importance of vocational education in the process of Turkish women's participation in the labor force and career development from the Ottoman to Republic of Türkiye. Within this framework, educational institutions established in different fields and laws enacted increased women's educational opportunities and strengthened their social roles and economic independence. The study aims to provide important information in the context of historical development and socio-economic change by examining the effects of vocational education on women's participation in working life.

Methods

In this study, the developments in the field of vocational education from the Ottoman period to Republic of Türkiye have been analyzed and the contribution of women's participation in these developments to women's employment opportunities has been discussed in detail. For this purpose, data on women's participation in vocational training processes and increasing employment opportunities were collected by utilizing the relevant institutions and press and media organs of the period.

Findings

This study reveals the importance of the socio-economic relationship between the development of a country and its education system. The importance of vocational education in the training of qualified manpower and in terms of providing economic benefits has been identified. Vocational training schools for women have not only increased women's participation in the labor force, but also strengthened their social roles. The vocational and cultural training provided during this process has made it possible for women not only to integrate into working life, but also to take an active role in other areas of society.

Conclusion

From the Ottoman Empire to Republic of Türkiye, the expansion of vocational training opportunities, especially for women, not only increased their participation in the labor force, but also triggered an important transformation in terms of their social roles and economic independence. The opening of vocational schools for women since the Tanzimat period has enabled women to participate more effectively in the world of work and social life, and has laid the foundations for a change in mentality in this area. The contribution of vocational education to the evolution of women's working life is considered a critical part of Türkiye's modernization process.

The Effect of Balance and Coordination Exercises on Self-Regulation Skills of Preschool Children

Okul Öncesi Dönem Çocukların Öz Düzenleme Becerilerine Denge Ve Koordinasyon Egzersizlerinin Etkisi

Emre Yamaner¹, Özlem Bal², Fatime Sabahat Işıktekiner³, Kerim Aktaş⁴

Abstract

In this study, the aim of the study is to examine the effect of activities focusing on balance and coordination exercises on the self-regulation skills of children in preschool education. The study included 33 children in the experimental group and 39 in the control group attending preschool education institutions. While children in the experimental group participated in activities incorporating balance and coordination exercises, children in the control group did not participate in different activities outside their regular programs. Data for the study was collected using the "Self-Regulation Skills Scale" before and after the implementation of activities focusing on balance and coordination exercises. In the analysis of the data using the SPSS programme, the relationship between the groups was examined with the Mann Whitney U test, one of the nonparametric tests, and the differences within the groups were examined with the Wilcoxon signed-rank test. Findings indicated that the initial test scores were similar between the groups, but there was a favorable difference in favor of the experimental group in the final test scores. In this regard, it is important that families are made aware of this issue and directed to activities where they can improve their children's self-regulation skills. In addition, it is essential for the development of children that preschool education institutions plan the areas where children will move correctly and provide them with opportunities to practice physical activity by experts.

Keywords: Children, Preschool, Self-Regulation, Balance, Coordination and Exercise.

Öz

Bu çalışmada, denge ve koordinasyon egzersizleri içerikli etkinliklerin okul öncesi eğitim sürecinde olan çocukların öz düzenleme becerilerine etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın deney grubunda 33 kontrol grubunda 39 okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocuk yer almıştır. Deney grubu olarak belirlenen çocuklara denge ve koordinasyon egzersizleri içeren etkinlikler uygulanırken kontrol grubuna kendi programları dışında farklı etkinlikler uygulanmamıştır. Çalışmanın verileri, denge ve koordinasyon egzersizleri içerikli etkinliklerin uygulanması öncesinde ve sonrasında, "Öz Düzenleme Becerileri Ölçeği" ile toplanılmıştır. SPSS programı kullanılarak yapılan verilerin analizinde gruplar arasındaki ilişkiye parametrik olmayan testlerden Mann Whitney U testi ile grupların kendi içindeki farklılıklara ise Wilcoxon işaretli sıralar testi ile bakılmıştır. Bulgularda, grupların ön test puanlarının benzer olduğu ancak son test puanlarına bakıldığında ise deney grubu lehine bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla aileleri bu konuda bilgilendirmek ve çocuklarının öz-düzenleme becerisini geliştirebilecekleri aktivitelere yönlendirilmek önemli noktadır. Diğer yandan, okul öncesi eğitim kurumlarının da çocukların hareket edecekleri alanları doğru planlamaları ve uzman kişiler tarafından fiziksel aktivite uygulamalarının yaptırılacağı olanaklar sunulması çocukların gelişimi için elzem bir durumdur.

Anahtar Kelimeler: Çocuklar, Okul Öncesi, Öz-Düzenleme, Denge, Koordinasyon ve Egzersiz.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'nun 30.04.2024 tarih ve 2024 / 0117 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 30 / 10 / 2024

Accepted: 29 / 04 / 2025

¹Öğr. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, Sungurlu Meslek Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, Çorum, Türkiye, emreymnr@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5958-0722>.

²Öğr. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, Sungurlu Meslek Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, Çorum, Türkiye, ozlembal@hitit.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3004-6379>.

³Öğr. Gör. Dr., Medipol Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, sabahatisiktekiner@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8463-2766>.

⁴ Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi, Sungurlu Meslek Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, Çorum, Türkiye, kerimaktas@hitit.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9836-3800>.

Introduction

The early years of life are a critical stage in which children develop their cognitive, social emotional skills, personality, attitudes, behaviors and values. The knowledge, skills, behaviors and attitudes that children acquire at the earliest possible age are the cornerstones they build on throughout their lives. Therefore, it is important to maintain a healthy and high-quality preschool period in order to shape future success and happiness.

As with all skills acquired in early childhood, self-regulation skills also show a rapid development in this process starting from birth (McClelland & Cameron, 2012: 136-142). Self-regulation skills enable children to control their emotions, impulses and behaviors, play skills, peer relations, problem solving skills (Bronson, 2000; Ertürk Kara et al., 2018), adapt to school easily, and control their emotions and aggressive behaviors (Bodrova & Leong, 2013). Self-regulation, which is essential to be acquired in the early years of life, covers the individual's ability to plan his/her own thoughts, emotions and behaviors and to renew them according to the situation in achieving personal goals (Zimmerman, 2002: 64-70). The first self-regulation skills seen are reactive; the reflexes that the baby shows in the early months are affected by both external and biological factors over time, enabling the baby to provide internal control. Especially in this process, the child matures and gains different experiences and consciously manipulates his/her behaviors and forms a self-regulation system (Bronson, 2000). This structure is influenced by biological and environmental factors such as temperament, language development, self-perception, memory capacity, and family (Arslan et al., 202: 180-190).

Zimmerman (2002: 64-70) described self-regulation as a process of self-management in which the child does not represent a cognitive ability or academic performance, but rather a process of self-management in which the child can transform his/her mental ability into academic skills. Self-regulation, which refers to executive function skills such as working memory, inhibitory control and attention control, has a multidimensional feature that includes cognitive, behavioral and emotional regulations (Astarlar, 2019). While the individual's ability to keep and use short-term information in mind is working memory, inhibitory control, that is, the regulation of behaviors, is expressed as the individual's behavior of suppressing the impulse for a purpose (Saraç et al., 2021: 1-11). Although attention control, which constitutes the center of self-regulation, defines the abilities that play an intermediary role in the regulation of an individual's emotions and thoughts, it appears that these abilities represent an important place in self-regulation skills (Yazıcı Kabadayı & Öztürk, 2020:230-242).

Self-regulation refers to the multidimensional, self-directed ability to align one's feelings, thoughts, and behaviors in response to both internal factors such as motivations, emotional states, and physiological cues and external factors such as social and environmental conditions. This ability allows individuals to skillfully navigate changing circumstances across time and space, align immediate needs and desires with overarching goals, and adjust beliefs, values, and strategies in light of new insights according to individual will (Callan, 2018; Eccles & Wigfield, 2002; Kanayama et al., 2024; Nigg, 2017; Ryan & Deci, 2006).

Individual differences in emotional dispositions may serve as an implicit underlying factor influencing the various externalizing behaviors observed in children. However, the factors shaping children's ability to regulate their emotions are complex and multifaceted. Parenting styles in the familial context have a significant direct or indirect influence on children's emotional and mental well-being and have received considerable attention in the field of child growth and development both domestically and internationally (Feng et al., 2021; Li et al., 2023; Ong et al., 2018; Rongeven et al., 2022). Through self-regulation skills, the child learns to control these emotional states.

Children's ability to consciously regulate their behavior to meet their specific needs contributes to increased focus, enhanced social adaptation, and effective coping with negative emotional experiences such as pain and frustration (Chen et al., 2012:1233-1241). Self-regulation refers to an individual's capacity to regulate their behaviors, emotions, and various other responses in a timely manner to achieve specific goals and serves as an important indicator of early socialization (Moffitt et al., 2011:2693-2698). It includes the ability to manage attentional aspects such as the ability to shift or sustain attention, as well as behavioral aspects such as inhibiting impulses or unwanted behaviors (Duckworth & Kern, 2011: 259-296). It is considered as the initial hypothesis of the psychological mechanisms of self-control (Mischel & Ayduk, 2002: 113-120). It is claimed that as children develop self-control skills, their attention, cognition and emotions mature, and higher levels of self-control reduce the individual's arousal in emotionally charged situations (Li et al., 2023).

In recent years, aggression tendencies and bullying behaviors among peers are commonly seen in children. The emergence of violence as a result of uncontrollable anger has become a common situation. Among the reasons for this situation, it can be shown that playgrounds are decreasing or access to playgrounds is not easy for everyone. When this is the case, screen addiction increases in children. The images that children watch and are exposed to increase their tendency towards violence. Constant sitting and inactivity prevents children from discharging and causes them to be constantly tense and unhappy. Physical activities are important for physical, mental and spiritual relaxation. In fact, the World Health Organization recommends that children engage in physical activity on a daily basis (WHO, 2019). For

these reasons, the importance of physical activity is understood and although activities are organized in schools to ensure that children move before the lessons start, it is not enough. Activities need to be planned and carried out by experts. Especially in the preschool period, since there is no specialization, all activities are carried out by kindergarten teachers and there is a serious shortage of equipment. Preschool children in primary schools cannot use the school gardens, so games that allow them to move less in the classroom are preferred. Balance skills of physical activities are thought to have a one-to-one relationship with self-regulation, which is also a life skill.

The acute effects of physical activity (PA) on school-age cognitive performance have been widely studied and improvements have been found in children and adolescents as well as young adults, especially in what is referred to as cognitive control (Pontifex et al., 2019: 1-22; Urena et al., 2020). Studies reporting positive health effects of physical activity for preschool children (Kippe et al., 2023) are plentiful. Balance and coordination exercises, which are mostly aimed at developing cognitive abilities, are among the most important steps to complete the basic development process and to ensure proper body control (Geuze, 2003: 527-548).

Exercises through balance and coordination may develop children's ability to belong to a group, cooperation, collaboration, waiting for their turn and self-regulation. These exercises may help children focus their attention and control their movements. Balance has been described as a complex structure in which many systems related to body position, which is a combination of visual, auditory and sensory perceptions, are used effectively (Balaban et al., 2009: 133-139). Balance, which is an important factor in the acquisition of skills such as walking, jumping and running (Pennella, 1979: 366-372), includes sitting, standing, turning, bending, standing on one foot, jumping with two feet and reaching upwards (Özer & Özer, 2004: 149).

Developing self-regulation skills from an early age is important for individuals to develop desired behaviors at all stages of life, to live in harmony in society, and to be successful both personally and professionally. In this context, it is very valuable that the studies on self-regulation are especially in the content covering early childhood years. In the national literature, the studies on self-regulation were mainly related to its relationship with cognitive, academic, emotional and social skills (Keleş, 2014; Tuzcuoğlu et al., 2019: 607-623; Gülay Ogelman et al., 2023: 1-11). This study will contribute to the literature by examining the effect of balance and coordination exercises, which are the components of motor development and thought to have an effect on self-regulation skills.

Furthermore, the balance and coordination exercises will assist children in developing the capacity to regulate their emotions, thoughts, behaviours and impulses, diminish delayed gratification and behavioural issues, and enhance pro-social abilities.

In light of the aforementioned information, it is imperative to foster the development of self-regulation abilities in children. It is hypothesised that the balance and coordination exercises will positively affect children's self-regulation skills, thereby facilitating the development of these skills. The objective of this study is to enhance children's self-regulation abilities through the implementation of exercises that emphasise balance and coordination.

1. Method

This research is an experimental study with pretest-posttest control group from quantitative research methods. The pretest-posttest control group design is a commonly used correlated design in which participants are measured on the dependent variable before and after the experimental procedure (Büyükoztürk, 2016).

1.1. Research Model

This study was designed in a quasi-experimental design with a paired control group with pretest-posttest measurement within the scope of the real experimental model in which the effect of the program including balance and coordination exercises on the self-regulation skills of 48-72-month-old children attending a preschool education institution was examined. In the study, the "Self-Regulation Skills Scale" (Bayındır, 2016) was filled out by kindergarten teachers for all children. Then, the children determined to be the experimental group were included in activities involving balance and coordination exercises. After the implementation of the activities, the same scale was filled out for all children (Karasar, 2009).

1.2. Research Group

The sample of the study consisted of 33 experimental and 39 control group children totaling 72 children who received preschool education in the 2023-2024 academic year. In the study, based on previous experience, observation and information, purposive sampling, which is one of the non-probability-based sampling methods (Şahin, 2014: 111-130), which is the cluster sampling that is appropriate for the purpose of the researcher (Ural & Kılıç, 2006) and the most appropriate for the conduct of the research (Şahin, 2014), was used.

1.3. Data Collection Tools

The data of the study were collected with the “Self-Regulation Skills Scale” (Bayındır, 2016:). The scale developed by Bayındır (2016) to determine the self-regulation skills of preschool children aged 48-72 months consisted of two sub-dimensions. The reliability coefficient for the 21 items called Regulation Skills was .96, the reliability coefficient for the 12 items called Control Skills was .91, and the reliability coefficient (α) for the total was 0.96. The first factor, planning, following the process, organizing skills, included items related to action control, emotion, motivational regulation, and evaluation skills; the second factor, control skills, included items related to self-control and attention control. The scale is a 5-point Likert scale and the statements are scored from 1 to 5, ranging from “absolutely true to absolutely not true”. (Bayındır, 2016; Bayındır and Ural, 2016: 119-132).

1.4. Data Collection

Prior to the conduct of the study, Hitit University Ethics Certificate dated 05.06.2024 with the decision number 2024-147 and other permissions were obtained and the principals, teachers and parents of the children to be included in the study were informed.

All children in the research group were administered the “Self-Regulation Scale” (Bayındır, 2016) as a pretest. After the scale was completed as a pretest for all children, only the children in the experimental group were given balance and coordination exercises developed by the researchers three days a week for five weeks and one day in the sixth week for repetition. After the exercises, the same scale was administered to all children as a posttest.

The literature was utilized in the preparation of activities involving balance and coordination exercises (Karaman & Süel, 2020: 529-539). The activities were prepared by determining achievements and indicators appropriate for children's age and developmental levels (MoNE, 2013). For the cognitive development area, activities were prepared to acquire skills such as starting and completing tasks spontaneously, expressing feelings, showing perseverance, expressing their wishes/needs, postponing their wishes when necessary, and adapting to transitions between environments/activities in the social emotional area. In the field of Physical Development and Health, activities were planned and carried out to gain skills such as moving arms and legs simultaneously, walking and running in different forms, walking on a balance board, maintaining balance with the support of arms and legs, and standing on one leg for a certain period of time (MoNE, 2013).

The activities were presented to the opinions of a PhD candidate in sport sciences, a PhD candidate in preschool education, and a preschool teacher. In accordance with the opinions and suggestions expressed, 16 balance and coordination exercise activities were finalised. In this context, a total of 16 activities were implemented over the course of eight weeks between 10:00 and 11:00 on Tuesdays and Thursdays, commencing on 22 April 2024 and concluding on 10 June 2024. The implementation of the activities was conducted by the researchers. The materials utilized in the activities conducted in the school garden were procured from Hitit University Faculty of Sports Sciences, and the materials were returned at the conclusion of the activity.

1.5. Data Analysis

In the study, the data were analyzed using the SPSS. After the normal tests, the Mann Whitney U test, one of the nonparametric analyses, was used to compare the experimental and control groups because the data did not show normal distribution. The Wilcoxon signed-ranks test, one of the nonparametric analyzes, was applied to the differences within the groups because the data did not fit the normal distribution. $P < 0.05$ was considered statistically significant.

2. Results

The results of the study, which aims to support the self-regulation skills of preschool children through balance and coordination exercises, are given in tables.

Table 1. Children's Pretest Scores Mann Whitney U Test

Group		N	Rank Avg.	Rank Tot.	SS	U	P
Regulation Skills (RS)	Experimental	33	37,30	1231,00	14,6	U=617	.763
	Control	39	35,82	1397,00			
Control Skills (CS)	Experimental	33	37,00	1221,00	10,7	U=627	.851
	Control	39	36,08	1407,00			

* $p < 0.05$

In Table 1, the pretest scores of the children were examined and no significant difference was observed (RS (U=617, $p>0.05$), CS (U= 627, $p>0.05$). Therefore, the pretest scores of the regulation and control skills of the children in the experimental and control groups are statistically similar.

Table 2. Children's Posttest Scores Mann Whitney U Test

Group		N	Rank Avg.	Rank Tot.	SS	U	P
Regulation Skills (RS)	Experimental	33	53,53	1766,50	14,68	81,500	.000*
	Control	39	22,09	861,50			
Control Skills (CS)	Experimental	33	55,24	1823,00	10,70	25,000	.000*
	Control	39	20,64	805,00			

* $p<0.05$

In Table 2, the posttest scores of the children were examined and a significant difference was found in favor of the experimental group. RS (U=81,500, $p<0.05$), CS (U= 25,000, $p<0.05$).

Table 3. Posttest and Pretest Scores of Children in the Experimental Group Wilcoxon Signed Ranks Test

Measure	Posttest Pretest	N	Rank Ave.	Rank Tot	Z	P
Regulation Skills (RS)	Negative Rank	0	.00	.00	-5.014	.00*
	Positive Rank	33	17.00	561.00		
	Equal	0				
	Total	33				
Control Skills (CS)	Negative Rank	0	.00	.00	-5.016	.00*
	Positive Rank	33	17.00	561.00		
	Equal	0				
	Total	33				

* $p<0.05$

In Table 3, there is a significant difference in the self-regulation skills scores of the children in the experimental group RS ($z= -5.014$, $p<0.05$), CS ($z=-5.016$, $p<0.05$). According to the mean scores, there was a difference in favor of the posttest. In other words, there was a positive increase in the self-regulation skills scores of the children in the experimental group.

Table 4. Posttest and Pretest Scores of Children in the Control Group Wilcoxon Signed Ranks Test

Measure	Posttest Pretest	N	Rank Ave.	Rank Tot	Z	P
Regulation Skills (RS)	Negative Rank	0	.00	.00	-5,452	.00*
	Positive Rank	39	20.00	780.00		
	Equal	0				
	Total	39				
Control Skills (CS)	Negative Rank	39	.00	.00	-5,449	.00*
	Positive Rank	0	20,00	780,00		
	Equal	0				
	Total	39				

* $p<0.05$

In Table 4, there is a significant difference in the self-regulation skills scores of the children in the control group. RS ($z= -5.452$, $p<0.05$), CS ($z=-5.449$, $p<0.05$). According to the mean scores, this difference is in favor of the posttest. In other words, there was a positive increase in the self-regulation scores of the children in the control group.

Conclusion and Evaluation

As a result of this study, which aimed to support children's self-regulation skills through balance and coordination exercises, the difference between the pretest scores of the Self-Regulation Skills Scale of all children in the research

group was not found to be significant. The fact that the pretest scores of both groups are close to each other indicates that the groups show similar characteristics and this similarity is a desirable situation. Preschool children go through a period of rapid physical growth and maturation of the nervous system, which requires the development of relevant physical fitness such as agility, strength, and reaction speed (Tanaka et al., 2012: 420-434; Abbott et al., 2016: 269-274). Results from systematic reviews focus on the development of cardiorespiratory fitness and musculoskeletal fitness, as well as motor competence during the early years, childhood, and adolescence, and the enhanced increase in strength with age (Cattuzzo et al., 2016: 123-129, Utesch et al., 2019: 541-551). Based on this evidence, it is evident that the importance of physical fitness in preschool children should be the same as in older children (Cadenas et al., 2016: 910-915; Wang et al., 2023)

In the examination of the posttest-pretest score differences of the children in both the experimental and control groups of the study, it was found that there was a difference in favor of the posttest scores in Self-Regulation scores. We can explain the increase in the posttest scores of the children in the control group as the positive contribution of receiving preschool education to their development. In addition, the maturation of children in this process and their development depending on age may also be an indicator of these results.

There has been a notable increase in children's behaviours, including the setting of goals and the exertion of effort to achieve those goals, the waiting for a turn, and the ability to persevere when faced with adversity. The behaviours exhibited by children in waiting patiently, adapting when moving from one activity to another, and their ability to complete tasks with assistance before doing so independently have all improved. A reduction was observed in the tendency to become distracted by external stimuli, an increase in the capacity to remain calm when transitioning from active to passive activities, and an improvement in the provision of necessary materials and the tidying up of materials at the conclusion of tasks. Additionally, there was a notable advancement in the behaviours of perseverance in order to continue and succeed in the work they have commenced, postponing requests when necessary, initiating tasks spontaneously and persevering until the task is completed.

The difference between the posttest scores of the children in the research group in favor of the experimental group was found to be significant. Therefore, it can be said that activities involving balance-coordination exercises improved children's self-regulation skills. In parallel with the research result, Williams and Berthelsen (2019) examined the effect of rhythm and movement intervention on self-regulation skills in preschool period. While the rhythm and movement program consisting of 16 eight-week sessions was applied to the experimental group, the children in the control group continued with their own curriculum. 113 children participated in the study. The results of the study showed that rhythm and movement training was effective in developing self-regulation skills in early childhood, especially on executive functions. Similarly, in a study examining the relationship between gross motor skills and self-regulation and executive function in preschool children, it was found that static balance and inhibition were related (Veldman et al., 2023: 234-246). In another quasi-experimental study examining the effect of self-regulation on motor and social skills in preschool children with developmental coordination disorder, a program consisting of 16 sessions was applied to children with developmental disorders between the ages of four and seven for eight weeks, two days a week. As a result of the study, it was observed that self-regulation was effective in both fine and gross motor skills and social skills (Ebrahimzadeh & Rezaei, 2023:51-70). Wu et al. (2024) found that a ball game-based physical education program was more effective than free play in developing basic motor skills and self-regulation in preschool children.

Donnelly et al. (2016) suggested that the effect of physical activity on cognitive control may vary depending on the type of physical activity. In another study conducted to determine the effects of physical activity on cognitive development; Higuchi (2013) obtained positive results. On the other hand, Palmer et al. (2013) found that preschool children exhibited a significantly better ability to sustain attention compared to the period after being sedentary. Therefore, it would not be wrong to mention that children who can control attention have self-regulation skills and the effects of exercise as a supportive factor for this situation (Ponfitex et al., 2019: 1-22). She observed how physical education practices improve self-regulation and cognitive control in preschool children. Due to the critical role of self-regulation capacity on students' behaviors, he emphasized that physical education can be beneficial when it stimulates children cognitively above a minimum threshold. With this study, it can be said that the posttest scores of the children in the experimental group were significantly different from the pretest scores, so it can be said that the self-regulation skills of the children who received the balance and coordination program improved.

Robinson et al. (2016) emphasized that healthy physical activities improve skills associated with healthy development (i.e., motor skills and self-regulation) in children. They found that physical activities significantly improve motor skills in preschool children. At the same time, they concluded that physical activity programs would help contribute to children's learning-related skills and physical development, and thus to their academic achievement. In a study conducted with six-year-old children, it was found that the exercises contributed positively to children's coordination development and improved their coordinative skills such as hand-eye coordination, balanced use of the body, and holding the pencil

properly (Tuzcuoğlu, 2007). In another study, Badenes et al. (2000) mentioned that preschool education institutions should provide space and time for children to be physically active.

In conclusion, in the evaluation of the results of the research, the balance and coordination activities improve preschool children's self-regulation skills. In fact, balance and coordination exercises, in which cognitive effects are observed, will enable positive gains in terms of self-regulation by positively affecting the individual's attention control and academic achievement. Including exercises to support the development of coordination, especially in the preschool period, will help the child develop coordinative abilities in the future and become a physically healthier individual. Therefore, it is very important to include sportive activities involving balance and coordination in the education of children in this age group and to encourage children. In this line, balance and coordination activities should be included in every stage of education programs, these programs should be implemented carefully and materials should be prepared in accordance with the purpose. In this process, parents and educators will support children both academically and physically in the future by providing effective learning conditions.

In this respect, it is important that families are made aware of this issue and directed to activities where they can improve their children's self-regulation skills. On the other hand, it is essential for the development of children that preschool education institutions plan the areas where children will move correctly and provide them with opportunities to practice physical activity by experts.

References

- Abbott G., Hnatiuk J., Timperio A., Salmon J., Best K. & Hesketh K.D.(2016). Cross-sectional and longitudinal associations between parents' and preschoolers' physical activity and television viewing: The HAPPY study. *J. Phys. Act. Health*.13:269–274.
- Arslan, Ö., Çavunt, F., Çoban, A., Dinç, E., et al. (2021). Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Öz Düzenleme Becerilerinin İncelenmesi. *International Primary Education Research Journal*, 5(2), 180-199.
- Astarlar, F. (2019). Okul Öncesi Eğitime Devam Eden 4-6 Yaş Çocuklarının Öz Düzenleme Becerilerinin İzlenmesi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Badenes L. V., Clemente Estevan R. A. & García Bacete F. J. (2000). Theory of mind and peer rejection at school. *Soc. Dev.* 9, 271–283.
- Balaban Ö, Nacır B, Erdem H. & Karagoz A. (2009). Denge fonksiyonunun değerlendirilmesi. *Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Bilimleri Dergisi*, 12(3), 133 - 139.
- Bayındır, D. (2016). 48-72 Aylık Çocuklar İçin Öz Düzenleme Becerileri Ölçeği'nin Geliştirilmesi Ve Çocukların Öz Düzenleme Beceri Düzeyleri İle Annelerine Bağlanma Biçimleri, Annelerin Ebeveyn Davranışları Ve Psikolojik Sağlıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
- Bayındır, D. & Ural, O. (2016). Development of the self-regulation skills scale. *International Online Journal of Educational Sciences*, 8(4), 119-132.
- Bodrova, E. & Leong, D.J. (2013). Gelişimsel İlerlemeler ve Hakim Etkinlik: 3-4 yaş ve Anasınıfı (F.Şahin, Çev.). G. Haktanır (Ed.), *Zihnin araçları: Erken çocukluk eğitiminde Vygotsky Yaklaşımı* (ss.203-230). Ankara: Anı Yayıncılık
- Bronson, M. B. (2000). *Self-regulation In Early Childhood: Nature And Nurture*. New York: Guilford.
- Büyüköztürk, Ş. (2016). *Deneyisel Desenler Öntest-Sontest Kontrol Grubu Desen ve Veri Analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cadenas-Sánchez C., Martínez-Téllez B., Sánchez-Delgado G., Mora-Gonzalez J., Castro-Piñero J., Löf M., Ruiz J.R. & Ortega F.B. (2016). Assessing physical fitness in preschool children: Feasibility, reliability and practical recommendations for the PREFIT battery. *J. Sci. Med. Sport*.19:910–915.
- Callan, G. L. (2018). Self-regulation. In Frey B. B. (Ed.), *The SAGE encyclopedia of educational research, measurement, and evaluation* (p. 1498). SAGE Publications Inc. 10.4135/9781506326139.n622
- Cattuzzo M.T., Rafael D.S.H., Ré A.H.N., Oliveira I.S., Melo B.M., Moura M.S., Araújo R.C. & Stodden D. (2016). Motor competence and health related physical fitness in youth: A systematic review. *J. Sci. Med. Sport*.19:123–129.

- Chen X., Huang X., Wang L. & Chang L. (2012). Aggression, peer relationships, and depression in Chinese children: a multiwave longitudinal study. *J. Child Psychol. Psychiatry* 53, 1233–1241.
- Donnelly J.E., Hillman C.H., Castelli D., Etnier J.L., Lee S., Tomporowski P., Lambourne K. & Szabo-Reed A.N. (2016). Physical Activity, Fitness, Cognitive Function, and Academic Achievement in Children. *Med. Sci. Sport. Exerc.* ;48:1197–1222.
- Duckworth A. L. & Kern M. L. (2011). A meta-analysis of the convergent validity of self-control measures. *J. Res. Person.* 45, 259–268.
- Ebrahimzadeh, M; & Rezaei, F. (2023). The Effect of Self-Regulation on Motor and Social Skill of Preschool Children with a Developmental Coordination Disorder. *Research on Educational Sport*, 11(32), 51-70. In Persian. DOI: 10.22089/RES.2023.13582.2306
- Eccles, J. S. , & Wigfield, A. (2002). Motivational beliefs, values, and goals. *Annual Review of Psychology*, 53, 109–132.
- Ertürk Kara, G., Güler Yıldız, T. & Fındık, E. (2018). *Erken Çocukluk Döneminde Özdüzenleme. İzleme, Değerlendirme ve Destekleme Yöntemleri* (1.Baskı) Ankara: Anı Yayıncılık
- Feng L., Zhang L. & Zhong H. (2021). Perceived parenting styles and mental health: the multiple mediation effect of perfectionism and altruistic behavior. *Psychol. Res. Behav. Mgmt.* 14, 1157–1170.
- Geuze, R. H. (2003). Static balance and developmental coordination disorder. *Human Movement Science*, 22: 527–548.
- Gülay Ogelman, H., Sarac, S., & Özbilen, A. E. (2023). Okul Öncesinde Sosyal Becerilerin Öğrenmede Öz Düzenleme Düzeyini Yordayıcı Etkisi. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 9(2), 1-11.
- Higuchi T. (2013). Visuomotor control of human adaptive locomotion: Understanding the anticipatory nature. *Front. Psychol.*4:277.
- Kanayama A, Siraj I, Moeyaert M, Steiner K, Yu EC, Ereky-Stevens K, Iwasa K, Ishikawa M, Kahlon M, Warnatsch R, Dascalu A, He R, Mehta PP, Robinson N. & Shi Y. (2024). PROTOCOL: Key characteristics of effective preschool-based interventions to promote self-regulation: A systematic review and meta-analysis. *Campbell Syst Rev.* Apr 2;20(2):e1383.
- Karaman, B. ve Süel, E. (2020). Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Oynatılan Fiziksel Etkinliğe Dayalı Oyunların Psikomotor Gelişimi Üzerine Etkisi. *Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi*, 14(3), 529-539.
- Karasar, N. (2009) Bilimsel Arastırma Yöntemleri. Nobel Yayınları, Ankara.
- Keleş, S. (2014). *Kültürel-tarihsel kuram bağlamında hazırlanan eğitim programının 48-60 aylık çocukların öz-düzenleme gelişimi üzerine etkisinin incelenmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kippe K. & Lagestad P. (2023). Activity Videos Effect on Four-, Five- and Six-Year-Olds' Physical Activity Level in Preschool. *Sports (Basel)*. Feb 28;11(3):56.
- Li D, Li W. & Zhu X. (2023). Parenting style and children emotion management skills among Chinese children aged 3-6: the chain mediation effect of self-control and peer interactions. *Front Psychol.*Sep 18;14:1231920.
- McClelland, M.M. & Cameron, C.E. (2012). Self-Regulation in Early Childhood: Improving Conceptual Clarity and Developing Ecologically Valid Measures, *Child Development Perspectives*, 6(2), 136-142.
- MEB, 2013. Milli Eğitim Genel Müdürlüğü Okul Öncesi Eğitim Programı:
- Mischel W. & Ayduk O. (2002). Self-regulation in a cognitive--affective personality system: Attentional control in the Service of the Self. *Self Ident.* 1, 113–120.
- Moffitt T. E., Arseneault L., Belsky D., Dickson N., Hancox R. J., Harrington H., et al.. (2011). A gradient of childhood self-control predicts health, wealth, and public safety. *Proc. Nat. Acad. Sci.* 108, 2693–2698.
- Nigg, J. T. (2017). Annual research review: On the relations among self-regulation, self-control, executive functioning, effortful control, cognitive control, impulsivity, risk-taking, and inhibition for developmental psychopathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 58(4), 361–383.
- Ong M. Y., Eilander J., Saw S. M., Xie Y., Meaney M. J. & Broekman B. F. (2018). The influence of perceived parenting styles on socio-emotional development from pre-puberty into puberty. *Eur. Child. Adolesc. Psychiatry* 27, 37–46.
- Özer, D.S. & Özer, M.K. (2004). Çocuklarda Motor Gelisim, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara. s149.

- Palmer KK, Miller MW. & Robinson LE. (2013). Acute exercise enhances preschoolers' ability to sustain attention. *J Sport Exerc Psychol.* Aug;35(4):433-7.
- Pennella L. (1979). Motor ability and the deaf: research implications. *Am Ann Deaf.* Jun;124(3):366-72.
- Pontifex M.B., McGowan A.L., Chandler M.C., Gwizdala K.L., Parks A.C., Fenn K. & Kamijo K. (2019). A primer on investigating the after effects of acute bouts of physical activity on cognition. *Psychol. Sport Exerc.*;40:1–22.
- Robinson LE, Palmer KK. & Bub KL. (2016). Effect of the Children's Health Activity Motor Program on Motor Skills and Self-Regulation in Head Start Preschoolers: An Efficacy Trial. *Front Public Health.* Sep 8;4:173.
- Rongeven R. L., Gao C., Huang Y., He H., Peng C., et al.. (2022). Association of mothers' adverse childhood experiences and parenting styles with emotional behavior problems in preschool children. *Sch. Health China* 43, 1134–1138.
- Ryan, R. M. & Deci, E. L. (2006). Self-regulation and the problem of human autonomy: Does psychology need choice, self-determination, and will? *Journal of Personality*, 74(6), 1557–1586.
- Saraç, S., Abanoz, T., & Gülay Ogelman, H. (2021). Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Öz Düzenleme Becerilerinin Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Gelişim Ve Psikoloji Dergisi*, 2(3), 1-11.
- Şahin, B. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri (4. Baskı). A. Tanrıöğen (Yay. Haz). Metodoloji (s. 111-130). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2006). Bilimsel araştırma süreci ve spss ile veri analizi (2. baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Urena N, Fernández N, Cárdenas D, Madinabeitia I. & Alarcón F. (2020). Acute Effect of Cognitive Compromise during Physical Exercise on Self-Regulation in Early Childhood Education. *Int J Environ Res Public Health.* Dec 13;17(24):9325.
- Utesch T., Farid B., Dirk B. & Strauss B. (2019). The Relationship Between Motor Competence and Physical Fitness from Early Childhood to Early Adulthood: A Meta-Analysis. *Sports Med.* 49:541–551.
- Tanaka C., Hikiyama Y., Ohkawara K. & Tanaka S. (2012). Locomotive and non-locomotive activity as determined by triaxial accelerometry and physical fitness in Japanese preschool children. *Pediatr. Exerc. Sci.* 24:420–434.
- Tuzcuoğlu, B. (2007). 6 yaş anasınıfı çocuklarına uygulanan egzersiz çalışmalarının koordinasyon gelişimine etkisi (Order No. 29159505). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2689286660). Retrieved from <https://www.proquest.com/dissertations-theses/6-yaş-anasınıfı-çocuklarına-uygulanan-egzersiz/docview/2689286660/se-2>
- Tuzcuoğlu, N., Efe Azkeskin, K., İlçi Küsmüs, G. Ve Cengiz, Ö. (2019). Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Öz Düzenleme Becerileri ile Benlik Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 607-623.
- Veldman, S. L., Hammersley, M. L., Howard, S. J., Stanley, R. M., Okely, A. D., & Jones, R. A. (2023). Associations of gross motor skills with self-regulation and executive function in preschool-aged children. *Australasian Journal of Early Childhood*, 48(3), 234-246.
- Yazıcı-kabadayı, S. ve Öztürk, H. (2020). Bir Öz Düzenleme Becerisi Olan Dikkat Kontrolü ile Öznel İyi Oluş ve Ruminasyon Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 230-242. <https://doi.org/10.51119/ereegf.2020.8>
- Wang G, Zeng D, Zhang S, Hao Y, Zhang D, & Liu Y. (2023). The Effect of Different Physical Exercise Programs on Physical Fitness among Preschool Children: A Cluster-Randomized Controlled Trial. *Int J Environ Res Public Health.* Feb 27;20(5):4254.
- Williams, K. E., & Berthelsen, D. (2019). Implementation of a rhythm and movement intervention to support self-regulation skills of preschool-aged children in disadvantaged communities. *Psychology of Music*, 47(6), 800-820.
- World Health Organization. (2019). *Guidelines on physical activity, sedentary behaviour and sleep for children under 5 years of age*. World Health Organization.
- Wu H, Eungpinichpong W, Ruan H, Chen W, Yang Y. & Dong X. (2024). Towards Sustainable Early Education Practices: A Quasi-Experimental Study on the Effects of Kindergarten Physical Education Programs on Fundamental Movement Skills and Self-Regulation in Haikou City, China. *Sustainability*. 16(4):1400.
- Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview, Theory Into Practice, 41(2), 64-70, DOI: 10.1207/s15430421tip4102_2.

Türkiye’de Enflasyon, Faiz, Kredi Hacmi ve Konut Arzının Konut Fiyatları Üzerindeki Etkisi

Impact of Inflation, Interest Rates, Credit Volume, and Housing Supply on Housing Prices in Türkiye

Orhan Şanlı¹, Umur Evlimoğlu²

Öz

Bu çalışmada son yıllarda arz ve talep arasındaki dengesizliğin artmasının etkisi ile hızla yükselişe geçen konut fiyatları incelenmiştir. Buradan yola çıkılarak bu çalışmada konut fiyatlarını etkilediği bilinen üretici fiyat endeksi (ÜFE), konut kredi faiz oranları (KKF), toplam kredi hacmi (TKH) ve toplam daire sayısının (TKS) konut fiyatları (KFE) üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu değişkenler konut sektöründe arz ve talebi yönlendiren önemli faktörlerdir. Uzun dönem model tahmini; Quantile regresyon (QR) yöntemiyle yapılmıştır. Bunun yanı sıra OLS (ordinary least squares), FMOLS (fully modified ordinary least squares) ve DOLS (dynamic ordinary least squares), yöntemleriyle sağlamlık testi yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre değişkenler arasında güçlü bir eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda; QR yöntemine göre ÜFE ve TKH’nın konut fiyatları üzerinde etkisi pozitif, KKF ve TKS’nin konut fiyatları üzerindeki etkisi ise negatif olarak tespit edilmiştir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise ÜFE ve KKF’den konut fiyatlarına doğru nedensellik ilişkisi tespit edilememişken, TKH ve TKS’den konut fiyatlarına doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Konut Fiyatları, ÜFE, Faiz Oranları, Kredi Hacmi, Quantile Regresyon.

Abstract

This study investigated the reasons for the rapid increase in housing prices due to the increasing imbalance between supply and demand in recent years. Based on this, the effects of the producer price index (PPI), housing loan interest rates (KKF), total loan volume (TKH) and total number of apartments (TKS), which are known to affect housing prices, on housing prices (KFE) were investigated in this study. These variables are important factors that direct supply and demand in the housing sector. Long-term model estimation was made using the Quantile regression (QR) method. In addition, robust tests were conducted using OLS (ordinary least squares), FMOLS (fully modified ordinary least squares) and DOLS (dynamic ordinary least squares) methods. According to the study results, there is a strong cointegration relationship among the variables. As a result of the study, according to the QR method, the effect of PPI and TKH on housing prices was positive, while the effect of KKF and TKS on housing prices was negative. According to the Granger causality test results, while no causality relationship was detected from PPI and KKF to housing prices, a causality relationship was detected from TKH and TKS to housing prices.

Keywords: Housing Prices, PPI, Interest Rates, Loan Volume, Quantile Regression.

JEL Codes: G5 R21, E00, H00.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 30 / 10 / 2024

Accepted: 19 / 03 / 2025

¹Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İ.İ.B.F, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi Aydın, Türkiye, orhan.sanlı@adu.edu.tr, ORCID:https://orcid.org/0000-0002-3366-8993.

²Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İ.İ.B.F, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, Aydın, Türkiye, uevlimoglu@adu.edu.tr, ORCID:https://orcid.org/0000-0002-3708-432X.

Giriş

Konut sosyoekonomik faktörler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Konut sahibi olmak hane halkının orta ve uzun vadede en temel hedefleri arasında yer almaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki barınmayla ilgili problemler hanehalkının konut talebini artırmaktadır. Türkiye'deki demografik yapı, genç nüfusun fazlalığı, iç ve dış göçler, hızlı kentleşme ve tüketim alışkanlıklarının değişmesi gibi birçok unsur konuta yönelik talebi etkilemektedir. Ayrıca konutun yüksek enflasyona karşı önemli bir koruma aracı olarak görülmesi (Barkham vd., 1996; Wang vd., 2008; Gunasekarage vd., 2008; Lee, 2012-2013) Türkiye'de son yıllarda konut sektöründe arz, talep ve fiyat yönlü değişimleri hızlandırmıştır (Coşkun, 2016). Literatürde enflasyonla konut getirisi arasında pozitif ilişki bulan çalışmalar (Ganesan and Chiang, 1998; Bond and Seiler 1998; Stevenson 1999; Wu and Pandey, 2012; Lee 2021) konut talebinin ve konut fiyatlarının enflasyonist dönemlerde artmasının nedenini açıklamaktadır. Bu nedenle konut sektörü önemli bir servet biriktirme aracı ve yatırım aracı olarak da görülmektedir. Hane halkının konut talebini etkileyen diğer faktörler; konut fiyatları, beklenen enflasyon, faiz oranı, diğer malların fiyatları ve gelir gibi faktörlerdir.

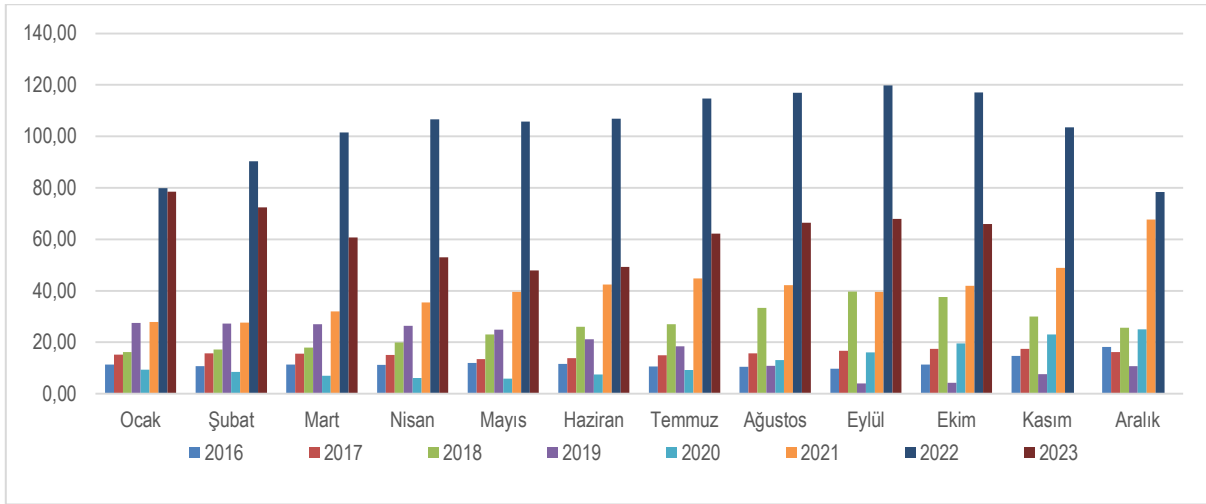
Konut talebi; yüksek enflasyon nedeniyle kaybedilen satın alma gücünün telafi edilmesine katkı sağlar (Nguyen, 2023). Bu doğrultuda Türkiye'de son yıllarda konut talebi konut arzından daha hızlı artmaya başlamış ve konut fiyatlarındaki artışlar da hızlanmıştır. Konut fiyatlarının artması konut satın almak isteyenlerin reel gelirinin azalmasına neden olurken, konut sahipleri açısından enflasyondan korunma ve servet biriktirme aracı haline gelmektedir. Fama ve Schwert (1977), enflasyon artışlarının sermayenin getirisini azalttığını fakat konutun nominal getirisinin enflasyona eşlik ettiğini belirtmişlerdir (Fehrle, 2023). Bu nedenle her ne sebeple olursa olsun konut fiyatlarında hızlı artışa yol açan faktörler hane halkının reel gelirinin azalmasında etkilidir.

Konut arzı ise inşaat maliyetleri ve konut talebi gibi faktörlere bağlıdır. Konut fiyatları ile inşaat maliyetleri arasındaki ilişki konut sektöründe uzun dönemli fiyatları belirlemektedir. Genel olarak konut talebi arttığında konut fiyatlarının da artması beklenmektedir (İslamoğlu ve Nazlıoğlu, 2019). Konut talebinin, inşaat maliyetlerinin üzerinde artması talep yönlü fiyat artış baskısı yaratmaktadır. İnşaat maliyetinin, konut talebinin üzerinde artması durumunda ise maliyet yönlü fiyat artış baskısı ağırlık kazanmaktadır. Hem inşaat maliyetlerini yükseltici unsurların hem de konut talebini artıran politikaların beraberce ortaya çıkması ise konut sektöründe maliyet ve talep yönlü fiyat baskılarının aynı anda oluşmasına neden olmaktadır. Bu durum beklenen enflasyonun artmasına sebep olacağından, enflasyondan korunma amacıyla konut talebinde artışa neden olarak birbirini besleyen bir sürecin ortaya çıkarmaktadır.

Konut fiyatlarının artmasına yol açan arz ve talep yönlü birçok sebep vardır. Arz yönlü nedenler arasında üretici fiyatları, inşaat maliyetleri, kredi faizleri, kredi hacmi, döviz kurları ve konut talebi gibi unsurlar sayılabilir. Yüksek inşaat maliyetleri konut fiyatının artmasına ve konut satışlarının azalmasına neden olmaktadır (Korkmaz, 2019). Buradan yola çıkılarak bu çalışmada konut fiyatlarını etkilediği bilinen üretici fiyat endeksi, konut kredi faiz oranları, toplam kredi hacmi ve toplam inşaat daire sayısının konut fiyatları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu amaçla Quantile regresyon yöntemi ve bu yöntemin sağlamlığını test etmek amacıyla EKK, FMOLS ve DOLS yöntemleri uygulanmıştır. Quantile regresyon yöntemi, bağımlı değişkenin her bir kantil seviyesinde bağımsız değişkenlerin konut fiyatları üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca literatürde quantile regresyon yöntemi kullanılarak konut fiyatlarını Türkiye için araştıran çalışmalar bulunamamıştır. Bunun yanı sıra konut sayısı, kredi hacmi, üretici enflasyonu ve konut kredi faiz oranları gibi konut sektöründe fiyatları hem arz yönlü hem de talep yönlü etkileyen unsurların yeterince araştırılmadığı görülmektedir. Bu çalışmanın gerek yöntem açısından gerekse de modele dahil edilen değişkenler ve bulunan sonuçlar açısından diğer çalışmalardan farklılaştığı bu yönüyle de literatüre katkı yapması beklenmektedir. Çalışmanın kalan kısımları sırasıyla; Türkiye'de Konut Sektöründe Sayısal Veriler, Literatür Taraması, Ampirik Analiz ve Bulgular, Sonuç ve Değerlendirme şeklindedir.

1. Türkiye'de Konut Sektörünün Gelişimi ve Konut Fiyatlarını Etkileyen Faktörler

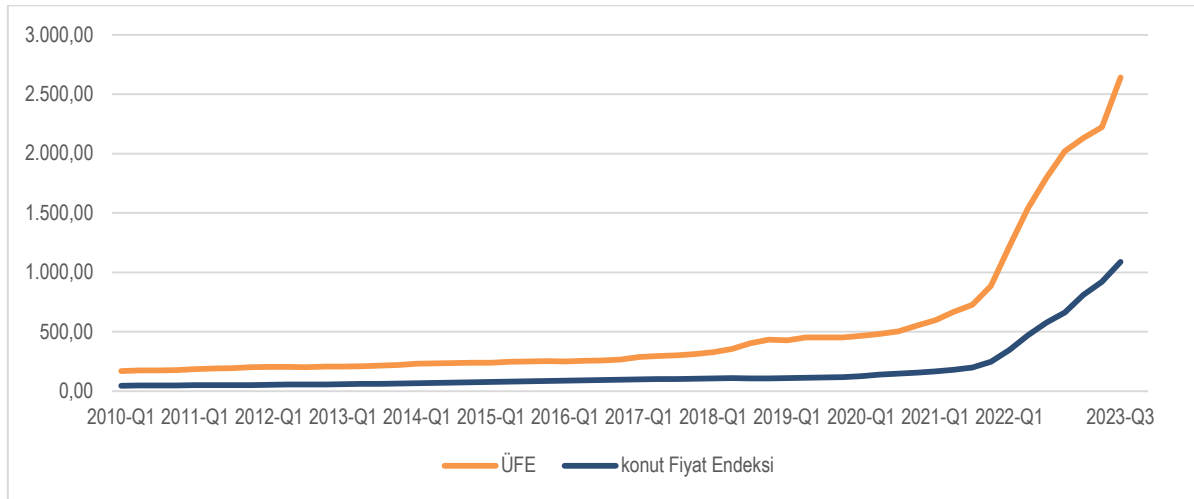
Türkiye'de son yıllarda döviz kurlarının üretici fiyatları üzerinde yol açtığı baskılar nedeniyle 2021'den sonra inşaat maliyetleri hızlı bir artış sürecine girmiştir. Öyle ki yıllık maliyet artış oranları %120'lere kadar yükselmiştir. Şekil 1'de 2016-2023 dönemleri arasında her ay inşaat maliyet endeksinin yıllık değişim oranları gösterilmektedir. Bu dönemde inşaat maliyetlerindeki artış genel olarak %20'ler civarında seyretmiştir. Ayrıca 2016-2019 dönemleri arasında bir önceki yılın aynı ayına göre inşaat maliyetlerindeki değişim oranlarının kademeli olarak arttığı görülmektedir. 2020'deki pandeminin etkisiyle inşaat maliyetlerinin artış oranının yavaşladığı görülmektedir. 2021'den sonra Türkiye'de döviz kurlarında yaşanan hızlı artışlar başta olmak üzere Covid-19 krizi sonrası talebin, işçi maliyetlerinin ve ithalat maliyetlerinin artmasının sonucu olarak, inşaat maliyetlerinin hızlı bir yükseliş içerisine girdiği görülmektedir. 2022'nin Ağustos-Eylül dönemlerinde zirveye ulaşan yıllık inşaat maliyetlerindeki artış oranlarının hızında 2023 yılında bir azalış olsa da %60'lar seviyesindedir. İnşaat maliyetlerindeki bu artışlar dolaylı olarak ÜFE'ye ve konut fiyatlarına yansarak konut fiyatlarının çok yüksek seviyelere ulaşmasına katkı sağlamıştır.

Şekil 1. İnşaat Maliyet Endeksi (% Değişim Oranı)

Kaynak: EVDS (2023) ve TÜİK (2023) verileriyle yazarlar tarafından oluşturulmuştur. Not: Bir önceki yılın aynı ayına göre değişim oranlarını gösterir.

Şekil 2’de üretici fiyat endeksi ve konut fiyat endeksinin değişimi gösterilmiştir. 2010-2020 dönemleri arasındaki 11 yılda konut fiyat endeksi 46’dan 156’ya yükselirken; 2021-2023 arasındaki iki buçuk yıl gibi kısa bir süre içerisinde 165’ten 1088 değerine (yaklaşık 6 katlık bir artış) yükselmiştir. KFE’deki bu artışın sebepleri arasında Şekil 1’de de görüldüğü gibi inşaat maliyetlerindeki artışın yanı sıra Covid-19 sonrası uygulanan genişletici para ve maliye politikaları ve beklenen enflasyonun konut talebini hızlandırması etkili olmuştur. Bu dönemler arasında ÜFE’de meydana gelen aşırı artışlar tüketici fiyatlarına yansımış ve enflasyon oranı %85’leri aşmıştır. Bu durum karşısında hane halkı tasarrufunu korumak amacıyla; konut, otomobil gibi enflasyondan daha hızlı yükselen alanlara yönelmiş ve neticede konutta hem maliyet hem de talep yönlü olmak üzere çift taraflı fiyat baskıları oluşmuştur. Burada kamu politikalarının etkisi de göz önüne alınmalıdır. 2020 yılı Covid-19 Krizi ile 2023 yılı 14-28 Mayıs genel seçimler arasında kamu tarafından açıklanan düşük faizli konut projeleri, genişletici kredi politikaları, reel faizlerin negatifte kalması ve konut satın almayı destekleyen diğer uygulamalar konut talebinin ve dolayısıyla fiyatların aşırı yükselmesinde etkili olmuştur.

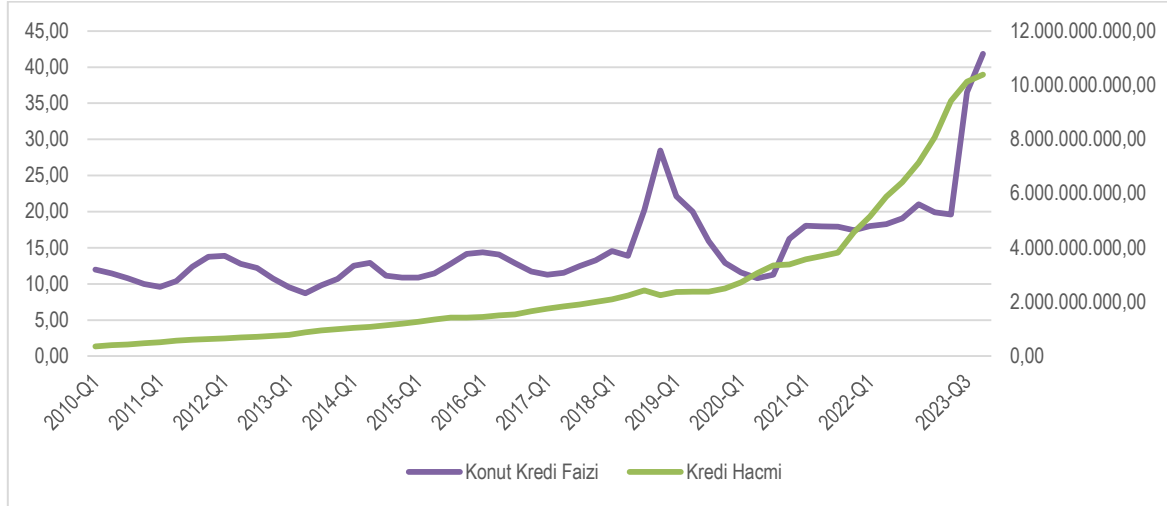

Şekil 2. Konut Fiyat Endeksi ve Üretici Fiyat Endeksi

Kaynak: EVDS (2023) ve TÜİK (2023) verileriyle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Faiz oranları konut fiyatlarının belirlenmesinde önemli bir faktördür. Örneğin enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde finans kuruluşları faiz artışına gitmekte, artan faizler ise finansman maliyetlerinin artırması nedeniyle ekonomide talebin azalmasına neden olmaktadır (Korkmaz, 2019). Fakat enflasyonun altında kalan faiz oranları tam tersi bir etki yaratarak tüketicilerin yatırım amaçlı konut talebini olumlu etkileyebilir. Türkiye’de Covid-19 Krizi’nin ardından reel faizlerin negatifte kalması hane halkını ucuz kredi kullanımına yöneltmiş ve talep tarafında satın alma isteği öne çekilmiştir. Böylece Şekil 3’te görüldüğü gibi Türkiye’de bankaların verdiği kredi hacmi kısa sürede 2023’te 10 trilyon TL’yi geçmiştir. 2010-2019 dönemleri arasındaki 10 yıllık sürede ancak altı buçuk kat artan toplam kredi hacmi Covid-19’un ardından 2020: Q1-

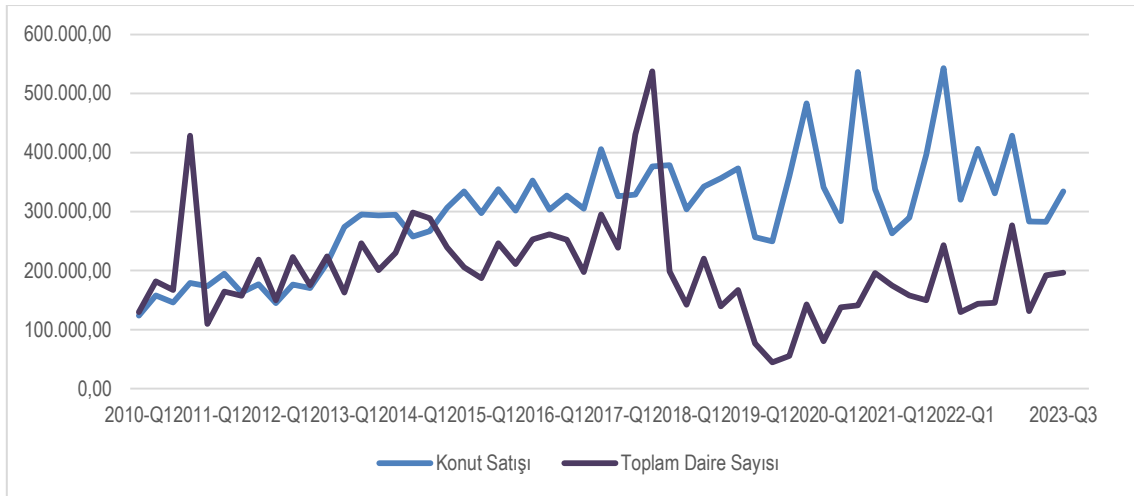
2023: Q3 dönemleri arasında geçen iki buçuk yıl gibi kısa sürede yaklaşık 3.8 kattan fazla artmıştır. Özellikle 2022-2023 dönemleri arasındaki sert yükselişler, insanların krediye erişiminin oldukça kolay olduğunu ve kredi talebinin güçlü olduğunu göstermektedir. Ayrıca konut kredi faizlerinin yıllık bazda genel olarak %10-15 arasında dalgalandığı görülmektedir. 2018 seçimlerinin ardından yükselişe geçen konut kredi faiz oranları 2020: Q3'te en düşük seviyeye gerilemiştir. Ardından hafif bir yükselişe geçen konut kredi faizleri 2023: Q2 dönemine kadar %20'nin altında kalmaya devam etmiştir. Böylece Türkiye'de konut fiyatlarında yaşanan hızlı yükselişlerin enflasyonunun son yirmi yılın en yüksek seviyesine çıkmasında etkili olduğu söylenebilir. Konut fiyatları, konut metre kare fiyatları, konut kira bedeli, toplam konut satışları ve yabancıya konut satışlarının da yukarıda sıralanan sebeplerle hızlı bir artış gösterdiği söylenebilir.

Şekil 3. Konut Kredi Faizleri (sol eksen, %) ve Toplam Kredi Hacmi (bin TL)

Kaynak: EVDS (2023) ve TÜİK (2023) verileriyle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 4'te toplam konut satışları ve inşaat istatistiği (toplam daire sayısı) gösterilmiştir. Burada birkaç nokta oldukça dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi; 2018 yılından önce toplam konut satışı ile toplam üretilen daire sayısı birbirine oldukça yakın ilerlerken, 2018'in sonrasında toplam konut üretiminin kayda değer bir şekilde düştüğü fakat toplam konut satışlarının dalgalanarak artmaya devam ettiği görülmektedir. Bu durum toplam talep ile toplam arz arasındaki makasın giderek açıldığını göstermektedir. Özellikle konut satışlarının konut üretiminin oldukça üzerinde olması ikinci el konut satışlarının hızlanmasına, aynı konutun sürekli el değiştirmesine ve yeni konut üretiminin ise sınırlı kaldığının bir göstergesidir. Toplam konut satışı ile inşaat yapı ruhsatı sayısı arasındaki farkın giderek açılması, Türkiye'de konut talebinin canlı olduğunu, bu durumun konut fiyatlarını artırdığını göstermektedir. Özellikle 2018'den sonra kurlarda yaşanan artışlar nedeniyle inşaat maliyetlerinin yükselmesi, yeni konut üretiminin 2018 öncesi dönemin gerisinde kalmasına neden olmuştur. Sonuç olarak bir yandan konut talebinin canlı olması yeni konut üretimini artırırken; diğer yandan 2021'den sonra kademeli olarak artan maliyetler yeni konut üretimini sınırlayan unsurlar olmuştur.

Şekil 4. Toplam Daire Sayısı (Yapı Kullanım İzin Belgesine Göre) ve Toplam Konut Satışı

Kaynak: EVDS (2023) ve TÜİK (2023) verileriyle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2. Literatür Taraması

Literatürde konut fiyatları, konut kredi faizleri ve enflasyon arasındaki ilişki oldukça fazla tartışılmıştır. Fakat Türkiye’de ÜFE, toplam kredi hacmi ve konut üretiminin (sıfır daire sayısı) konut fiyatları üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar sınırlıdır. Oysa ekonominin temel konusu olan arz-talep arasındaki ilişki, fiyatları belirleyen temel unsurdur. Çünkü uzun dönemde konut arzı ile konut fiyatlarının dengede olması beklenir. Fakat yerel, ulusal ve küresel faktörler, ekonomik ve politik faktörler, siyasi gelişmeler ve birçok iç-dış faktör bu beklentilerin değişmesine yani konut arzının kısa ve uzun dönemde konut fiyatlarını dengeleyememesine neden olabilir.

Neoklasik iktisat teorisinde konut fiyatlarının, konut arzı ile konut talebi arasındaki dengesizliğin bir sonucu olduğu kabul edilir. Burada konut arzı; kredi koşulları, arsa fiyatları ve inşaat maliyetlerinin bir fonksiyonu iken, konut talebi; gelirin, demografik faktörlerin ve faiz oranlarının bir fonksiyonudur (Chen ve Patel, 1998; Vries ve Boelhouwer, 2005). Üretimin artması uzun dönemde fiyatların dengelenmesini sağlayabilir. Ancak ceteris paribus konut talebini hızlandıran kamu politikaları ve para politikaları, geleceğe yönelik enflasyon beklentilerinin artmasına, arz ve talep arasındaki dengenin talep lehine bozulmasına neden olabilir. Literatürde bu konuyu ele alan çalışmalar (Xu vd., 2012; Tsai, 2013; Umar vd., 2019; Paul, 2020; Fischer vd., 2021) para politikasının konut fiyatları üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir. Bu durumda konut arzındaki artışlara rağmen konut talebinin karşılanamaması nedeniyle fiyatlarda yukarı yönlü hareket oluşabilmektedir. Gelecekte fiyat artışları beklentisiyle oluşan konut talebindeki spekülasyon atakları fiyatlarının artmasını tetikleyebilmektedir. Ayrıca Muellbauer and Murphy’in (1994) çalışmalarında da belirttiği gibi geçmişteki konut fiyatları gelecekteki fiyatları da etkileyebilmektedir.

Konut sektörünün ekonomik, politik ve sosyal yönünün olması, politika yapıcılarının konutu seçmenlere ulaşmak için önemli bir araç olarak kullanmasına neden olabilir. Ancak konut arzı uzun dönemde artarken; konut talebinin politika yapıcılar tarafından kısa dönemde artırılması, konut arzı ile konut talebi arasındaki dengenin bozulmasına yol açabilir. Burada önemli olan konut arzının mı? yoksa konut talebinin mi? daha hızlı değiştiğidir. Eğer konut talebindeki artış konut arzındaki artışın üzerinde kalırsa bu durumda konut artışına rağmen konut fiyatlarında daha fazla artış beklenir. Eğer konut arzındaki artış konut talebindeki artışın üzerinde ise bu durumda ise fiyatlarda geri çekilme veya dengelenme beklenir. Konut sektörüne yönelik ampirik çalışmaların önemli bir kısmı konut arz ve talebinin eşitlenmesi sonucu konut fiyatlarının düşebileceği yönündeki Ortodoks görüşleri desteklemektedir (Kenny, 1999).

Konut arzının kısa dönemde esnekliği düşük iken, konut talebinin kısa dönem esnekliği daha yüksektir. Bu durumda konut arzının konut talebindeki değişikliğe cevap verebilme kapasitesini ve konut talebinin konut fiyatlarındaki artışlara olan etkisini konut arz esnekliği belirlemektedir. Bu yüzden konut arzı esnekliği konut piyasasında göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir faktördür. (Oikarinen vd., 2015). Hilber ve Vermeulen (2010) ve Yiv vd., (2022) gibi çalışmalarda konut arzı ile konut fiyatları arasındaki ilişki araştırılmış, konut arzının fiyatları etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Fakat yapılan çalışmalarda talebin fiyatları belirleyici etkisinin daha net olduğu, arzın fiyat etkisinin tam olarak belirgin olmadığı görülmektedir. Uluslararası konut piyasası literatürü de konut arzının konut talebine göre konut fiyatları üzerinde etkisinin sınırlı olabileceğini vurgularken, konut fiyatlarının hane halkı gelirine ve konut faiz oranlarına daha duyarlı olduğunu vurgulamaktadır (Abraham and Hendershott, 1996; Hort, 1998; Malpezzi, 1999). Örneğin Türkiye’de özellikle 2020’nin son çeyreğinden itibaren konut satışının yani konut talebinin konut arzından yüksek olması nedeniyle konut fiyatları tarihi seviyelere çıkmıştır. Dolayısıyla konut arzı ile konut fiyatları arasında beklenen negatif ilişki talebi destekleyen para ve maliye politikaları nedeniyle gerçekleşmeyebilir, tersine pozitif bir ilişki çıkabilir. Kredi arzındaki genişlemeler örneğin ABD’de olduğu gibi (2008 krizine giden süreçte konut talebinde patlama olduğu gibi) konuta yönelik spekülasyon atakları da hızlandırabilir. Bu konuda Mian ve Sufi (2022), Justiniano vd., (2019), Adelino vd., (2012) Kelly vd., (2018) ve Greenwald ve Guren (2021) gibi çalışmalar kredi arzı ve kredi şartlarının konut fiyatları üzerindeki etkilerini, Sutton vd., (2017), Damen vd., (2016), Shi vd., (2014) gibi çalışmalar ise konut sektöründe faiz oranlarının konut fiyatları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Literatürdeki çıkan sonuçlara göre kredi hacmindeki, kredi koşullarındaki, faiz oranlarındaki gelişmelerin, konut sektöründe fiyat ve talebi etkileyen önemli unsurlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada üretici enflasyonu ve konut arzının yanı sıra kredi hacmi ve faiz oranları da modele dahil edilmiştir. Böylece Türkiye’de konut fiyatlarını etkilediği düşünülen arz ve talep yönlü faktörler birlikte araştırılmıştır.

Literatürde enflasyon, konut satışları ve kredi faizleri gibi unsurların konut fiyatları üzerindeki etkisi son dönemlerde önemli bir tartışma konusu olmuştur. ABD ve Çin başta olmak üzere birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede konut sektörünün ekonomiye etkisi oldukça fazladır. Dolayısıyla konut satışları ve konut fiyatları ülkelerde makroekonomik dengeler açısından önem arz etmektedir. Bu doğrultuda konut fiyatlarının belirleyicilerinin araştırılması önemli hale gelmiştir. Buna rağmen Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda konut sayısının ve kredi hacminin konut fiyatları üzerindeki etkisinin yeterince araştırılmadığı görülmektedir. Oysa kredi hacmi, konut kredisi faiz oranları, konut sayısı ve enflasyon oranı gibi unsurların konutta hem arz hem de talep yönlü baskılara neden olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye özelinde ve diğer ülkeler için yapılan çalışmalarda Quantile regresyon yönteminin daha az kullanıldığı görülmektedir.

Anari ve Koları (2003), ABD'de enflasyon ile konut fiyatları arasındaki ilişkiyi ARDL yöntemiyle incelemişler; diğer mal hizmetlerin fiyatlarının artmasının, konut fiyatlarını artırdığını ve bu nedenle konutun enflasyona karşı önemli bir koruma aracı olduğunu belirtmişlerdir.

Meidani vd., (2011), İran'da büyüme ve enflasyon ile konut fiyatları arasındaki ilişkiyi Toda-Yamamoto Granger nedensellik yöntemiyle incelemişler; büyümenin ve enflasyonun konut fiyatlarının Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Anundsen ve Jantsen (2013), Norveç'te konut fiyatlarıyla banka kredileri arasındaki ilişkiyi yapısal vektör denge düzeltme modeli (SVECM) ile incelemişler; yüksek konut fiyatlarının kredi genişlemesine ve böylece fiyat artışlarına neden olduğunu tespit etmişler, faiz oranlarının ise konut fiyatlarını kredi kanalı yoluyla etkilediğini belirtmişlerdir.

Shi vd., (2014), Yeni Zelanda'da konut fiyatlarıyla faiz oranları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında; reel faiz oranlarının konut fiyatlarını pozitif olarak etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Herbet ve Gibler (2014), ABD'de yeni konut inşaatının konut fiyatları üzerindeki etkisini havuzlanmış kesitsel hedonik regresyon yöntemiyle araştırmış; ortalama büyüklükteki evlerin konut fiyatları üzerinde etkisi oldukça düşükken ortalamadan büyük konutların konut fiyatlarını pozitif olarak etkilediğini tespit etmişlerdir.

Kuang ve Liu (2015), Çin'in 35 eyaletinde konut fiyatları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemişler, enflasyonun konut fiyatları üzerindeki etkisinin, konut fiyatlarının enflasyon üzerindeki etkisinden daha büyük olduğunu ve bu nedenle konut fiyatlarının hane halkını enflasyondan koruduğu sonucuna ulaşmışlardır. Guo vd., (2015), Çin'de konut fiyatları, TÜFE ve banka kredileri arasındaki ilişkiyi Varyans ayrıştırma yöntemiyle incelemişler, TÜFE ve kredilerin konut fiyatlarındaki artışları teşvik ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Kurvinen ve Vihola (2016), Finlandiya'da çok katlı apartmanların konut fiyatları üzerindeki etkisini araştırmışlar; apartman sayısının konut fiyatları üzerinde anlamlı etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Zhu ve Guo (2018), Çin'de faiz oranları, gelir ve ekonomik açıklığın konut fiyatları üzerindeki etkisini panel quantile regresyon yöntemiyle incelemişler, faiz ve diğer değişkenlerin konut fiyatları üzerinde pozitif etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Christou vd., (2018), ABD'de TÜFE ve konut fiyatları arasındaki ilişkiyi quantile regresyon yöntemiyle incelemişler; düşük kantil seviyelerinde bu iki değişkenin eş bütünleşik olduğu ve konut fiyatlarının enflasyondan koruma sağladığı sonucuna ulaşmışlardır.

Korkmaz (2019), Türkiye'de tüketici fiyat endeksinin konut fiyatları üzerindeki etkisini Konya Nedensellik yöntemiyle incelemiş; TÜFE'nin bazı bölgelerde konut fiyatlarını belirlediğini ve konut fiyatlarının da bazı bölgelerde TÜFE'yi etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Tang vd., (2019), Çin'de ARDL yöntemiyle enflasyon ve konut fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemişler, değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisinin olmadığını tespit etmişlerdir.

Karadaş ve Salihoğlu (2020), Türkiye'de bankacılık toplam kredileri, TÜFE, sanayi üretim endeksi, inşaat maliyeti fiyat endeksi ve konut kredi faiz oranlarının konut fiyatlarına etkisini ARDL yöntemiyle incelemişler; sanayi üretim endeksi hariç diğer değişkenlerin hepsinin konut fiyatlarını pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Canbay ve Mercan (2020), Türkiye'de faiz oranı, GSYİH, kredi hacmi ve TÜFE ile konut fiyatları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik yöntemiyle incelemişler; faiz oranları, kredi hacmi ve GSYİH'den konut fiyatlarına doğru uzun dönem nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Akpolat (2020), Türkiye'de konut kredi faiz oranlarıyla konut fiyatları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik yöntemiyle incelemiş; faiz oranlarının konut fiyatlarını pozitif ve negatif şoklar yoluyla etkilemekte olduğunu belirtmiştir.

Çetin (2021), Türkiye'de konut kredi faiz oranları, toplam konut kredi hacmi, döviz kuru, sanayi üretim endeksi, inşaat malzemeleri toptan eşya fiyat endeksi, TÜFE ve reel kira endeksinin konut fiyatları üzerindeki etkilerini ARDL yöntemiyle incelediği çalışmada; TÜFE ve sanayi üretim endeksinin konut fiyatlarını negatif yönde, konut kredi faizi ve inşaat malzeme fiyat endeksinin ise konut fiyatlarını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Kartal vd., (2021), Türkiye'de konut fiyatlarını faiz, enflasyon, işsizlik ve büyüme gibi çeşitli makroekonomik faktörlerin etkisini Quantile regresyon yöntemini baz alarak incelemişler; enflasyon ve konut kredilerinin konut fiyatlarını pozitif, faiz oranlarının ise negatif olarak etkilediğini tespit etmişlerdir.

Özçim (2022), Türkiye'de konut satışı, konut fiyatları ve TCMB politika faizi arasındaki ilişkiyi ARDL modeliyle tahmin etti. Buna göre konut fiyatlarının artması konut satışlarını artırmaktadır ki bu durum konutun enflasyondan korunma aracı olarak görüldüğünü gösterir.

Özcan (2023), Türkiye'de dolar kuru, TÜFE ve konut kredi faizlerinin konut fiyat endeksi üzerindeki etkisini NARDL yöntemiyle araştırdı. Buna göre kredi faizlerinin pozitif şokları konut fiyatlarını pozitif yönde, negatif şoklar ise negatif yönde etkiler. TÜFE'deki pozitif şoklar konut fiyatlarını negatif yönde, TÜFE'deki negatif şoklar ise konut fiyatlarını pozitif yönde etkiler. Dolar kurunun konut fiyatları üzerinde anlamlı etkisi yoktur.

Shinvari ve Özdemir (2023), Türkiye’de TÜFE ve sanayi üretim endeksinin konut fiyatları üzerindeki etkisi ARDL yöntemiyle araştırdılar. Buna göre TÜFE ve sanayi üretim endeksindeki pozitif gelişmeler konut fiyatlarını negatif yönde etkiler.

3. Ampirik Analiz

Bu çalışmada üretici fiyat endeksi (ÜFE), konut kredi ortalama faiz oranı (KKF), toplam banka kredi hacmi (TKH) ve yeni toplam konut-daire sayısının (TKS) konut fiyat endeksi (KFE) üzerindeki etkisi Quantile regresyon ve Granger nedensellik yöntemleriyle araştırılmıştır. Ayrıca FMOLS, DOLS ve EKK yöntemleriyle Quantile regresyon yönteminin sonuçlarının sağlam olup olmadığı test edilmiştir. Bu çalışmanın zaman boyutu verilere erişim imkanı doğrultusunda 2010’dan başlamaktadır.

3.1. Veri, Model ve Yöntem

Çalışmanın zaman boyutu 2010:Q1-2023:Q3 dönemlerini kapsamaktadır ve çeyrek dönemlik verilerden oluşmaktadır. Zaman boyutunun 2010’dan başlamasının nedeni konut sektörüne yönelik verilerin 2010 itibarıyla yeni metotla açıklanması ve önceki dönemlere ait yeni yöntemle hesaplanmış verilerin EVDS ve TÜİK’te olmamasıdır. Modele dahil edilen değişkenlere ait veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve TCMB- Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nden (EVDS) alınmıştır. Konut fiyat endeksi (2017:100) Türkiye’de ortalama tüm konut fiyatlarını kapsamaktadır. Üretici fiyat endeksi (2003:100) tüm üretici ortalama fiyatlarını ifade etmektedir. Konut kredi faiz oranları, TL üzerinden bankalarca konutlara yönelik açılan ağırlıklı ortalama (akım) faiz oranlarıdır. Toplam kredi hacmi (bin TL) bankacılık sektöründeki tüm yurtiçi kredi hacmini kapsamaktadır. Toplam konut sayısı ise kamu, özel ve yapı kooperatiflerini kapsayacak şekilde ikamet ve ikamet dışı amaçlı yapı kullanım izin belgelerine göre tüm yeni-sıfır daire sayısını ifade etmektedir. Daha önce bahsedilen ilgili çalışmalar ve literatürde yer alan diğer çalışmalar doğrultusunda kurulan ve bu çalışmanın amacını oluşturan model için fonksiyonel ilişki aşağıdaki gibidir;

$$KFE = f(\text{ÜFE}, KKF, TKH, TKS) \quad (1)$$

Standart EKK modeline dönüştürülmüş fonksiyonel ilişkisi denklem 2’de verilmiştir.

$$\ln KFE_t = \beta_0 + \beta_1 \ln \text{ÜFE}_t + \beta_2 \ln KKF_t + \beta_3 \ln TKH_t + \beta_4 \ln TKS_t + \epsilon_t \quad (2)$$

Denklem 2’de yer alan KFE: konut fiyat endeksi, ÜFE: üretici fiyat endeksi, KKF: konut kredi faiz oranı, TKH: toplam kredi hacmi ve TKS: toplam yeni daire-konut sayısını göstermektedir. β_0 , modelin sabit terimidir. β_1 -4 ise bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini gösteren kat sayılardır. ϵ , modelin hata terimi kat sayısıdır. Son olarak t ise zamanın bir göstergesidir. Tüm değişkenler için logaritmik dönüşüm yapılmıştır.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

	lnKFE	lnÜFE	lnKKF	lnTKH	lnTKS
Ortalama	4.699448	5.914200	2.630486	21.24986	12.11607
Medyan	4.551769	5.587486	2.555066	21.22675	12.16607
Maksimum	6.992188	7.878702	3.598513	23.03832	13.19465
Minimum	3.828641	5.123077	2.164648	19.70068	10.71079
Standart Sapma	0.804698	0.748023	0.288950	0.847677	0.441645
Skewness	1.379396	1.260197	1.014636	0.192832	-0.628350
Kurtosis	4.231180	3.589509	4.017155	2.346652	4.844392
Jarque-Bera	20.91543	15.35396	11.80792	1.319083	11.41497
JB Olasılık	0.000029	0.000463	0.002729	0.517088	0.003321
Gözlem Sayısı	55	55	55	55	55

Tablo 1’de tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Ortalama ve medyan değerleri arasında en büyük farkın olduğu değişken KFE’dir. KFE ve TKH en yüksek standart sapmanın olduğu değişkenlerken, KKF standart sapmanın en düşük olduğu değişkendir. Ayrıca TKH hariç diğer değişkenlerin normal dağılmadığı görülmektedir. Çarpıklık (Skewness) katsayısı ise lnTKS hariç tüm değişkenlerin sola çarpık dağılıma işaret etmektedir. Ayrıca tüm değişkenlerin basıklık değerinin (Kurtosis) pozitif olması sivri basıklık olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Korelasyon Analizi Sonuçları

Korelasyon	lnKFE	lnÜFE	lnKKF	lnTKH	lnTKS
lnKFE	1.000000				
lnÜFE	0.789437	1.000000			
lnKKF	0.733799	0.761572	1.000000		
lnTKH	0.740396	0.937041	0.723931	1.000000	
lnTKS	-0.133449	-0.217331	-0.282930	-0.175603	1.000000

Tablo 2’de korelasyon katsayıları verilmiştir. Buna göre lnÜFE, lnKFE ile en yüksek korelasyona sahip değişkenlerdir. lnKFE ile en düşük ve negatif korelasyona sahip tek değişken lnTKS’dir. lnTKS hariç; diğer değişkenlerle lnKFE arasında oldukça yüksek ve pozitif korelasyon ilişkisi vardır.

Ampirik analiz için ana tahminci olarak Quantile (kantil) regresyon yöntemi tercih edilmiştir. Quantile regresyon (QR) yöntemi ilk olarak zaman serisi verilerinde kullanılmak üzere Koenker and Bassett (1978, 1982) tarafından geliştirilmiştir. QR yöntemi standart EKK yöntemlerinden oldukça farklıdır ve sonuçların daha sağlam olmasının yanında birçok üstünlüğü vardır (Okada ve Samreth, 2012). Horowitz and Markatou (1996) standart EKK yöntemlerinin zayıflıklarını ortaya koymuşlardır. QR yöntemi değişkenlerin dağılımlarının asimetrik özelliklerini daha iyi ortaya koyar ve bağımlı değişkenin farklı kantil seviyeleri boyunca model tahmin eder. Ayrıca John ve Nduka (2009), normallik varsayımının sağlanamadığı modellerde QR yönteminin sonuçlarının güçlü olduğunu vurgulamışlardır. Özellikle QR yönteminde normallik varsayımın ihmal edilmesi ve bu doğrultuda sonuçların tahmin edilmesi yöntemin popülerliğini de artırmıştır. Bunun yanı sıra EKK yönteminde aritmetik ortalamalar kullanılırken, QR yönteminde tüm değerleri içeren medyan hesaplamaları kullanılmaktadır. Böylece bağımlı değişkenin koşullu ortalamalarının farklı kantil seviyeleri boyunca, bağımsız değişkenlerden nasıl etkilendiği QR yöntemiyle analiz edilebilmektedir (Lin ve Benjamin, 2017). Burada bağımlı değişken 0.10-0.90 gibi farklı kantillere bölünür ve her bir dilim için yeni bir tahmin yapılır (Koenker ve Hallock, 2001). Bu yöntem aynı zamanda diğer tekniklere göre oldukça esneklerdir. QR yönteminin heterojen dağılımlara sahip verileri modellemede esneklik sağlaması, normal dağılımı göz ardı etmesi ve medyan tahmininin aykırı değerlere karşı daha sağlam olması nedeniyle bu çalışmada QR yöntemi tercih edilmiştir.

QR yönteminin fonksiyonel görünümü şu şekildedir;

$$Q_y(\tau_k | x) = \inf\{b | F_y(b | x) \geq \tau\} = \sum_k \beta_k(\tau)x_k = \hat{x}\beta(\tau) \quad (3)$$

Denklemin 3’te yer alan $F_y(b | x)$, x verildiğinde y ’nin koşullu dağılımını ifade eder. $\beta(\tau)$ ise X ile Y ’nin τ ’nci koşullu kantil seviyesinde arasındaki bağımlılık ilişkisini belirler. Bu bağımlılık eğer x ’e dışsal değişkenler eklenmezse koşulsuz bir bağımlılıktır. x ’e dışsal değişkenler eklenirse koşullu bağımlılık olur. Belirli bir τ için $\beta(\tau)$ katsayısı x ve y arasındaki ağırlıklı mutlak sapmaların minimizasyonu ile hesaplanır (Lin ve Benjamin, 2017). Minimizasyon modeli şu şekildedir;

$$\beta(\tau) = \operatorname{argmin} \sum_{t=1}^T (\tau - 1\{y_t < \hat{x}_t \beta(\tau)\}) | y_t - \hat{x}_t \beta(\tau) | \quad (4)$$

Denklemin 4’te yer alan $1\{y_t < \hat{x}_t \beta(\tau)\}$ gösterge fonksiyonudur. Burada lnÜFE, lnKKF, lnTKH ve lnTKS’nin konut fiyatlarının (lnKFE) farklı kantilleri boyunca lnKFE’de yol açtığı değişimi incelemek için QR yöntemi tercih edildi. Böylece bu çalışmaya uyarlanmış QR modeli şu şekilde kuruldu:

$$Q(\ln KFE) = \beta_0(\tau) + \beta_1(\tau) \ln ÜFE_t + \beta_2(\tau) \ln KKF_t + \beta_3(\tau) \ln TKH_t + \beta_4(\tau) \ln TKS_t \quad (5)$$

Böylece lnKFE’nin farklı kantil dilimleri boyunca bağımsız değişkenlerin lnKFE üzerindeki etkisi ve bu etkinin yönü incelenmiştir. Bu çalışmada ayrıca standart EKK yönteminin yanı sıra FMOLS ve DOLS yöntemlerinin sonuçlarına yer verilerek QR yönteminin sonuçlarının sağlam olup olmadığı test edilmiştir. Bu çalışmada uygulanan testler değişkenlerin durağanlığına duyarlı olduğu için ilk olarak değişkenlerin durağanlık seviyesi Augmented Dickey-Fuller (ADF) yöntemiyle test edilmiştir. Daha sonra eş bütünleşme ilişkisinin tespiti için ise Johansen (1995) eş bütünleşme yöntemine ait sonuçlara yer verilmiştir. Johansen eş bütünleşme testi bütün değişkenlerin aynı sıradan eş bütünleşik $I(1)$ olduklarında uygulanmaktadır. Bu nedenle ilk olarak hem Johansen eş bütünleşme testi hem de Granger nedensellik testi için VAR tahminiyle uygun gecikme uzunluğu tahmin edilmiş ve Akaike, FPE, LR ve Hannan-Quinn bilgi kriterleri doğrultusunda 2 olarak belirlenmiştir. Böylece uzun dönemde eş bütünleşik olduğu tespit edilen değişkenlerle model tahmini yapılmıştır.

Bu çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilmesi amacıyla Granger (1969) nedensellik testi yapılmıştır. Bu doğrultuda aşağıdaki denklem 6 ve 7 yardımıyla nedensellik yapılır

$$X_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^n \beta_1 X_{t-i} + \sum_{j=1}^m \lambda_1 Y_{t-j} + \varepsilon_{1t} \quad (6)$$

$$\ln Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^n \delta_1 Y_{t-i} + \sum_{j=1}^m \varphi_1 X_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (7)$$

Denklem 6 ve 7'de yer alan m ve n bilgi kriterleri doğrultusunda tespit edilmiş gecikme uzunluklarıdır. ε_{1t} ve ε_{2t} , modellere ait hata terimleridir. Bu yöntemde bağımsız değişkenin bir dönem gecikmesinin modele dahil edilmesiyle grup halinde sıfıra eşit olup olmadığının testi yapılır. Buna göre λ_1 kat sayısı belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklıysa bu durumda Y, X'in Granger nedenidir. Bir diğer ifadeyle X'ten Y'e doğru nedensellik vardır. Granger nedensellik yöntemi iki yönlü de bakabildiği için benzer şekilde denklem 7'deki φ_1 kat sayısı belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı olarak tahmin edilirse bu durumda X, Y'in Granger nedenidir. Bir diğer ifadeyle Y'den X'e doğru nedensellik ilişkisi vardır. Granger nedensellik testi durağan hale gelen serilerle yapılmaktadır. Çünkü uzun dönem tahminlerinde olduğu gibi serilerin durağanlığa karşı duyarlıdır. Bu doğrultuda bu çalışmada değişkenlerin durağanlık seviyesinin belirlenmesi amacıyla Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi (ADF) ve Phillips Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır. Gujarati (1999), bir zaman serisinin ortalaması ve varyansının zaman içerisinde değişmemesi ve ortak varyansın sadece iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olması durumunda serinin durağan olduğunu belirtmiştir. Durağan olmayan serilerde ise ortalama, varyans ve kovaryans zaman içerisinde değişim gösterebilir. Durağan olmayan serilerde ise sahte regresyonun yanı sıra t ve F istatistiklerinin sonuçlarının geçersiz olduğu tahminler ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle Granger ve Newbold (1974) serilerin durağan hale getirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

3.2. Ampirik Sonuçlar

Çalışmanın bu bölümünde sırasıyla ADF birim kök testi, Johansen eş bütünleşme testi, QR uzun dönem analizi ve Granger nedensellik testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3. ADF Birim Kök Testi Sonucu

0	t-istatistik	Olasılık
lnKFE	2.1930	0.9922
dlnKFE	-3.5678	0.0456**
lnUFE	2.1649	0.9999
dlnUFE	-3.4256	0.0588***
lnKKF	-1.2503	0.6480
dlnKKF	-3.9540	0.0033*
lnTKH	1.4312	0.9989
dlnTKH	-4.9453	0.0001*
lnTKS	-7.4228	0.0000*
dlnTKS	-8.9655	0.0000*

Not: Schwarz bilgi kriteri dikkate alınmıştır. Sabitli model seçilmiştir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir. Değişken isimlerinin başındaki "d" sembolü farkı alınmış seriyi temsil eder.

Tablo 3'te yer alan sonuçlara göre lnTKS hariç tüm değişkenler düzeyde durağan değildir ve bütün değişkenler birinci farkta durağandır. Yani tüm değişkenler için ortak entegrasyon sırası I(1)'dir. Bu doğrultuda Johansen eş bütünleşme testi uygulanabilir.

Tablo 4. VAR Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
1	316.2392	NA	4.75e-12	-11.88732	-10.92210*	-11.52111
2	359.8208	69.37466*	2.28e-12*	-12.64574*	-10.71532	-11.91334*
3	380.5405	28.75397	2.92e-12	-12.47104	-9.575398	-11.37244
4	406.1475	30.31034	3.31e-12	-12.49582	-8.634960	-11.03101
5	429.9403	23.30716	4.59e-12	-12.44654	-7.620469	-10.61554

Johansen eş bütünleşme testinden önce VAR modeli yardımıyla uygun gecikme uzunluğunun tespit edilmesi gerekir. Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre LT, FPE, AIC ve HQ bilgi kriterleri doğrultusunda en uygun gecikmenin 2 olduğu anlaşılmaktadır. Böylece 2 gecikme ile eş bütünleşme analizine geçilmiştir.

Tablo 5. VAR Modeli İçin Otokorelasyon ve Değişen Varyans Testleri

Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	33.20032	25	0.1261	1.377101	(25, 124.1)	0.1287
2	62.99679	50	0.1026	1.313779	(50, 131.1)	0.1122
3	84.97725	75	0.2019	1.153412	(75, 114.4)	0.2435
4	111.8412	100	0.1968	1.113936	(100, 92.5)	0.3000
5	151.5072	125	0.0535	1.210397	(125, 68.9)	0.1926
Değişen Varyans VAR Residual Heteroskedasticity Tests	781.0175(0.2567)					

Gecikme uzunluğunun tespit edilmesinin ardından 2. gecikmede otokorelasyon sorununun olup olmadığının tespit edilmesi için otokorelasyon testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir. Buna göre 5 gecikmeye kadar bu modelde otokorelasyon sorunu yoktur. Ayrıca VAR modeli için yapılan değişen varyans testine göre bu modelde değişen varyans sorunu yoktur. Sonuç olarak bu çalışmada kurulan VAR modelinin sonuçları sağlamdır. Dolayısıyla bu model yardımıyla eş bütünleşme ve Granger nedensellik testleri uygulanabilir.

Tablo 6. Johansen Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

	Trace İstatistik	0.05 Kritik Değer	Olasılık	Max-Eigen İstatistik	0.05 Kritik Değer	Olasılık
None *	92.91201	76.97277	0.0019	33.46538	34.80587	0.0716
At most 1 *	59.44663	54.07904	0.0154	32.50852	28.58808	0.0149
At most 2	26.93811	35.19275	0.2920	13.74942	22.29962	0.4852
At most 3	13.18869	20.26184	0.3489	11.91178	15.89210	0.1912
At most 4	1.276914	9.164546	0.9114	1.276914	9.164546	0.9114

Not: * %5 önem düzeyinde anlamlılık seviyesini gösterir.

Tablo 6'da Johansen eş bütünleşme testi doğrultusunda hesap edilen trace ve max-eigen test istatistik sonuçları verilmiştir. Buna göre bu modelde en az 1 tane eş bütünleşmenin olduğunu anlaşılmaktadır. Bir diğer ifadeyle bu çalışmanın modelini oluşturan değişkenler arasında uzun dönemli en az bir eş bütünleşme ilişkisi vardır ve seriler birlikte hareket etmektedir. Bu nedenle uzun dönem analizi sonuçlarına geçilebilir.

Tablo 7. Quantile Regresyon, OLS, FMOLS ve DOLS Test Sonuçları

Değişke	OLS	FMOLS	DOLS	Q-R								
				0.10th	0.20th	0.30th	0.40th	0.50th	0.60th	0.70th	0.80th	0.90th
lnUFE	0.9215* (0.0946)	0.9985* (0.1175)	0.8655* (0.0944)	0.2817 (0.3128)	0.2935 (0.3513)	0.6487*** (0.3565)	0.9762* (0.1019)	0.9792* (0.0949)	0.9663* (0.0827)	0.9552* (0.0925)	0.9987* (0.1147)	1.0070* (0.1151)
lnKKF	-0.0923* (0.0374)	0.0777*** (0.0462)	0.1499** (0.0629)	-0.0382 (0.0478)	-0.0209 (0.0583)	-0.0504 (0.0662)	-0.1072** (0.0412)	0.1077** (0.0427)	0.0745** (0.0345)	0.0546** (0.0366)	0.0692*** (0.0362)	0.0741** (0.0329)
lnTKH	0.3684* (0.1348)	0.4355** (0.1694)	0.9618* (0.2054)	0.0915 (0.1063)	0.1594 (0.1204)	0.1430 (0.1162)	0.1706*** (0.0905)	0.1943** (0.0905)	0.3316* (0.0856)	0.4502* (0.1045)	0.4752* (0.1021)	0.5133* (0.0957)
lnTKS	0.0008 (0.0009)	-0.0003 (0.0118)	-0.0110 (0.0373)	0.0030 (0.0112)	-0.0007 (0.0138)	-0.0111 (0.0146)	-0.0173 (0.0138)	0.0250** (0.0120)	0.0230** (0.0097)	-0.0187* (0.0106)	-0.0176** (0.0089)	0.0113** (0.0085)
Sabit	-0.0092 (0.0084)	0.0167 (0.0110)	-0.0398* (0.0098)	-0.0027 (0.0225)	-0.0066 (0.0322)	-0.0186 (0.0125)	-0.0052 (0.0091)	-0.0045 (0.0105)	-0.0029 (0.0087)	-0.0029 (0.0075)	0.0027 (0.0074)	0.0250 (0.0095)

Not: Parantez içerisindeki değerler standart hataları verir. *, ** ve *** ise sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılık değerlerini gösterir.

Tablo 7’de QR tekniği ile tahmin edilmiş uzun dönem katsayıları gösterilmektedir. Ayrıca QR yönteminin sonuçlarıyla karşılaştırmak için OLS, FMOLS ve DOLS yöntemlerinin sonuçlarına da yer verilmiştir. İlk olarak QR yönteminin sonuçlarına göre $\ln UFE$ değişkeninin $\ln KFE$ ’nin 0.3 ile 0.9 kantilleri boyunca konut fiyatları üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır. $\ln KFE$ ’nin dilimleri büyüdükçe $\ln UFE$ ’nin $\ln KFE$ üzerindeki etkisinin de büyüdüğü görülmektedir. 0.10 ve 0.20 dilimlerde $\ln UFE$ ’nin $\ln KFE$ üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. $\ln UFE$ ile $\ln KFE$ arasındaki bu ilişkinin OLS, FMOLS ve DOLS yöntemlerinin sonuçlarıyla da uyusmaktadır. OLS, FMOLS ve DOLS yöntemlerine göre de $\ln UFE$ ’nin $\ln KFE$ üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi vardır.

Bir diğer bağımsız değişken olan konut kredi faiz oranlarının ($\ln KKF$) $\ln KFE$ üzerindeki etkisi tüm tahminlere göre negatiftir. QR yöntemine göre $\ln KFE$ ’nin 0.10-0.30 dilimleri boyunca $\ln KKF$ ’nin $\ln KFE$ üzerindeki etkisi negatif fakat anlamsızdır. $\ln KFE$ ’nin 0.40-0.90 dilimleri boyunca ise $\ln KKF$ ’nin $\ln KFE$ üzerindeki etkisi negatif ve anlamlıdır. Ayrıca OLS, FMOLS ve DOLS yöntemlerine göre de $\ln KKF$ ’nin $\ln KFE$ üzerinde negatif ve anlamlı etkisi vardır. Buna göre Türkiye’de konut sektöründe uygulanan faiz oranları finansman maliyetlerini artırsa da beklendiği gibi konut fiyatlarını artırmamakta, tersine faiz oranlarındaki artış talebin azalmasına neden olduğu için talepteki düşüş, konut fiyatlarını maliyetteki artıştan daha fazla etkilemektedir. Diğer bir ifadeyle konut sektöründeki talebin faiz oranlarına karşı oldukça esnek ve duyarlı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Türkiye’de konut fiyatlarının oluşmasında talebin çok güçlü bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu sonuç Türkiye’de konut fiyatlarının son dönemlerde hızlı bir şekilde yükselmesinde hem maliyet itişli ve hem de talep çekişli fiyat artışlarının birlikte etkili olduğu, bunun yanı sıra talep çekişli fiyat artışlarının daha etkili olduğuna yönelik birtakım bilgiler vermektedir.

Para politikasıyla bağlantılı olan, aynı zamanda konut sektöründe talebi yönlendiren bir diğer değişken ise toplam kredi hacmidir. QR yönteminden elde edilen sonuçlara göre toplam kredi hacmi (TKH) $\ln KFE$ ’nin tüm dilimleri boyunca $\ln KFE$ ’yi pozitif olarak etkilerken, 0.40, 0.50, 0.60 ve 0.90 dilimleri boyunca anlamlı ve pozitif olarak etkilemektedir. Buna göre Türkiye’de para politikası ve maliye politikasının etkisi ile kredi genişlemesinin artması konut sektöründe talebin canlanmasına neden olmaktadır. Her ne kadar faizlerin düşüp kredi hacminin genişlemesi konut sektöründe finansman maliyetlerini ve dolayısıyla inşaat maliyetlerini düşürüyor olsa da bu politika talebi daha fazla etkilemektedir. Dolayısıyla talepteki bu artış konut fiyatlarını önemli seviyede artırmaktadır. Yani kredi genişlemesi yönündeki politikalar talepteki artışın, arzdaki artışın üzerinde kalmasına, böylece talep çekişli fiyat artışlarının daha etkili olmasına neden olmaktadır. QR yönteminden elde edilen bu sonuçlar OLS, FMOLS ve DOLS yöntemlerinin sonuçlarıyla benzerdir. Bu sonuçlar QR yönteminin avantajını da göstermektedir. Çünkü standart uzun dönem tahminleri $\ln TKH$ ’nin $\ln KFE$ üzerinde etkisinin olduğunu gösterirken, QR yöntemi $\ln KFE$ ’nin düşük dilimlerinde anlamlı etkisinin olmadığını, ancak dilimler büyüdükçe anlamlı etkisinin olduğunu ve etkinin giderek arttığını göstermektedir.

Son olarak konut sektörünün arz kısmını ifade eden toplam konut sayısı ($\ln TKS$) QR yöntemine göre $\ln KFE$ ’nin 0.50, 0.60, 0.70, 0.80 ve 0.90 dilimleri boyunca $\ln KFE$ ’yi beklendiği üzere negatif olarak etkilemektedir. Buna göre Türkiye’de konut sayısının ve inşaat sayısının artması arz fazlalığına neden olduğu için konut fiyatlarının dengelenmesinde etkili olmaktadır. Bu sonuçlar Türkiye’de konut sektörünün arz yönlü politikalarla desteklenmesi, talebi uyarıcı politikaların ise enflasyon artışına yol açmayacak şekilde uygulanması gerektiği yönünde birtakım bilgiler sunmaktadır. Son olarak FMOLS, DOLS ve OLS yöntemlerine göre $\ln TKS$ ’nin $\ln KFE$ üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.

Tablo 8. Diagnostik Test Sonuçları

	OLS	FMOLS	DOLS	Quantile Regresyon
VIF Testi				
$\ln UFE$	2.618802	1.553912	1.536779	
$\ln KKF$	1.354391	1.318332	1.322570	
$\ln TKH$	2.124305	1.359825	1.346078	
$\ln TKS$	1.088709	1.002015	1.001995	
Breusch-Pagan-Godfrey	2.190650 (0.0838)			
Ramsey Reset Testi	4.257196(0.0445)			3.704485(0.0543)

Not: Parantez içerisindeki değerler olasılık sonucunu gösterir.

Tablo 8’de evIEWS paket programı aracılığıyla tahmin edilen bazı diagnostik test sonuçları verilmiştir. Öncelikle OLS, FMOLS ve DOLS yöntemleriyle tahmin edilen uzun dönem modeline ait VIF testi sonuçları 5’ten küçük olduğu için bu modellerde bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığına karar verilir. Ayrıca Ramsey reset testine göre OLS ve QR yöntemlerinde %1 önem düzeyinde model kurma hatası yoktur. Son olarak OLS modelinde değişen varyans sorununun olmadığı görülmektedir. Ayrıca QR testine ait modelde otokorelasyon sorunu çıkmamıştır.

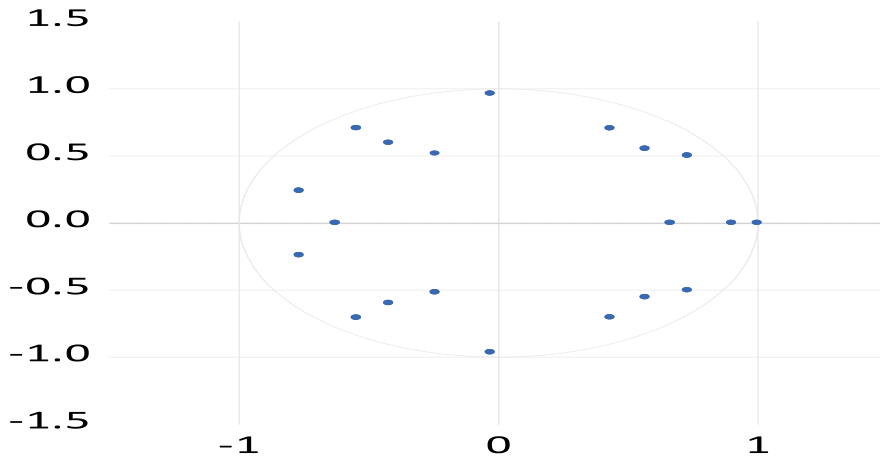
Tablo 9. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Chi-sq	Olasılık
lnUFE→lnKFE	2.3749	0.3050
lnKFE→lnUFE	0.8886	0.6413
lnKKF→lnKFE	1.7995	0.4055
lnKFE→lnKKF	13.2737	0.0013*
lnTKH→lnKFE	6.4645	0.0395**
lnKFE→lnTKH	9.4617	0.0088*
lnTKS→lnKFE	5.5079	0.0637***
lnKFE→lnTKS	0.3530	0.8382

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılığı temsil eder. Gecikme uzunluğu Akaikie Bilgi kriteri doğrultusunda 2 olarak belirlenmiştir.

Tablo 9'da VAR analiziyle tahmin edilen Granger nedensellik testi sonucu gösterilmiştir. Buna göre lnUFE ile lnKFE arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir. lnKKF ile lnKFE arasında lnKFE'den lnKKF'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Buna göre Türkiye'de konut kredilerine uygulanan faiz oranları konut fiyatlarından etkilenmektedir. Toplam kredi hacmi ile konut fiyatları arasında ise iki yönlü Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu sonuca göre Türkiye'de konut fiyatları toplam kredi hacminden etkilenmektedir. Son olarak toplam konut sayısı ile konut fiyatları arasında lnTKS'den lnKFE'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Buna göre Türkiye'de konut fiyatlarının belirlenmesinde toplam konut sayısı etkilidir.

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Şekil 5. AR Polinom Kökleri Grafiği

VAR analizinin kararlılığının ve durağanlığının izlenmesi amacıyla Şekil 5'teki ve Tablo 9'daki gibi Ar polinomunun ters köklerinin birim çember içerisinde olması bu çalışmada kurulan VAR modeli dengelinin, durağan ve kararlı olduğu göstermektedir.

Tablo 10. AR Polinom Kökleri Tablosu

Root	Modulus
0.999548	0.999548
-0.028565 + 0.962926i	0.963350
-0.028565 - 0.962926i	0.963350
0.900922	0.900922
-0.545590 + 0.705574i	0.891910
-0.545590 - 0.705574i	0.891910
0.730175 - 0.502095i	0.886146
0.730175 + 0.502095i	0.886146

0.432778 - 0.704807i	0.827073
0.432778 + 0.704807i	0.827073
-0.766038 - 0.240376i	0.802867
-0.766038 + 0.240376i	0.802867
0.567586 - 0.552914i	0.792381
0.567586 + 0.552914i	0.792381
-0.420024 - 0.596549i	0.729583
-0.420024 + 0.596549i	0.729583
0.664168	0.664168
-0.627023	0.627023
-0.241680 - 0.516884i	0.570594
-0.241680 + 0.516884i	0.570594

Sonuç ve Değerlendirme

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde konut arz ve talebinin birçok boyutu bulunmaktadır. Sosyal boyutuyla toplumun barınma ihtiyacının karşılanmasında; ekonomik boyutuyla büyüme ve istihdam üzerindeki etkisiyle ön plana çıkan bir sektördür. Ülkeler sosyal devlet anlayışı gereği, vatandaşların uygun fiyattan kaliteli konuta ulaşılabilmesini hedeflemektedirler. Ancak bu hedefler her zaman gerçekleşmeyebilmektedir. Konut sektöründeki fiyatları etkileyen arz ve talep yönlü unsurlardaki dalgalanmalar bunun önüne geçebilmektedir. Bunun yanı sıra sektör ulusal ve uluslararası gelişmelerden etkilenmektedir. Politika yapıcılarının bu sektöre yönelik politikaları da sektör üzerinde etki yaratmaktadır. Ülke açısından önemini dikkate alarak politika yapıcılar; para ve maliye politikaları aracılığıyla konut sektöründe arz ve talebi etkileyen politikalar geliştirebilirler.

Türkiye’de konut sektöründe fiyatlar son dönemlerde hızlı bir yükseliş içerisinde girmiştir. Konut fiyatlarında yaşanan bu artışlarda gerek maliyet gerekse talep çekişli faktörlerin birlikte etkili olduğu söylenebilir. Ancak konut sektöründe talebi tetikleyen para ve maliye politikaları uygulamaları nedeniyle ortaya çıkan talep çekişli fiyat artışlarının daha baskın olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada; konut sektöründe arz ve talebi etkilediği bilinen üretici fiyat endeksi, konut kredi faiz oranları, toplam kredi hacmi ve toplam konut sayısının konut fiyatlarına etkisi Quantile regresyon ve Granger nedensellik yöntemleriyle araştırılmıştır. Ampirik analiz sonuçlarına göre konut sektöründe fiyatları etkileyen en önemli unsurun ÜFE olduğu görülmektedir. ÜFE uzun dönemde konut fiyatlarını pozitif ve oldukça güçlü bir şekilde etkilemektedir. Fakat ÜFE ile konut fiyatları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir. Bunun yanı sıra faiz oranlarının artması finansman maliyetleri üzerinden beklendiği gibi konut fiyatlarını çok fazla etkilememekte, talebi daha fazla olumsuz yönde etkilediği için konut fiyatlarının düşmesine neden olmaktadır. Ekonomide toplam kredi hacminin artmasının konut fiyatlarının artmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Bunun sebebi genişletici para ve maliye politikaları doğrultusunda faiz oranlarının indirilmesi ve kredi hacminin genişletilmesinin, konut sektöründe arzdan daha çok talebi etkilemektedir. Arza göre talepteki daha fazla artış ise arz-talep dengesini bozarak fiyatların yükselmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla konut fiyatlarının yükselmesinde talep çekişli fiyat artışları baskın hale gelmektedir.

Toplam konut sayısının yani konut üretimin artması; Türkiye’de konut fiyatlarının dengelenmesinde etkili bir faktördür. ÜFE’nin artması; konut fiyatlarında maliyet itişli etkiden dolayı artışa sebep olmaktadır. Dolayısıyla bu sonuç, Türkiye’de konut arzının artırılarak konut fiyatlarının dengelenmesi isteniyorsa maliyet itişli fiyat artışlarının mutlaka kontrol altına alınması gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye’de konut sektöründe maliyet itişli fiyat artışlarının konut alımını zorlaştırmasının önünü kesmede; döviz kuru, arsa bedeli, kredi maliyetleri, işçi maliyetlerindeki artışın enflasyonun altında kalması önem taşımaktadır.

Bunun yanı sıra kamu politikaları nedeniyle arzdaki artıştan daha fazla artan konut talebi, konut fiyatlarının çok fazla yükselmesinin temel nedenleri arasında yer almaktadır. Özellikle konut sektöründe arz yönlü politikaların talep yönlü politikalarla göre daha geç cevap vermesi, kısa dönemde talep yönlü politikaların konut fiyatları üzerinde daha fazla etkili olduğunu, arz artışlarının konut fiyatındaki artışı yeterince telafi edemediğini göstermektedir. Dolayısıyla kamu politikalarının gerek özel sektör gerekse de devlet sektörü vasıtasıyla konut arzını artıracak şekilde planlanmaya devam edilmesinin önemli olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak Türkiye’de iki unsurun dikkate alınması sosyal bir konu olan konut sektöründe fiyatların dengelenmesinde ve orta gelir grubunun konuta erişimini kolaylaştırmakta oldukça önemlidir. Bu iki konu arz-talep yönlü uygulamalar ve maliyetlerdir. Arz ve talep yönlü politikalar konut sektörünü üretici enflasyonu, konut kredi faizleri, toplam kredi hacmi ve konut sayısı üzerinden etkilemektedir. İlk olarak konut arzının artırılması için maliyet artışına yol açan unsurların mutlaka kontrol altına alınması gerekmektedir. Örneğin üretici fiyatlarında artışa neden olan ve konut üretimini yavaşlatan döviz kurları, işçi maliyetleri, arsa bedelleri, ithalat maliyetleri ve vergiler bu unsurların başında gelmektedir. İkinci olarak ise

talep artışına yol açan genişletici para ve maliye politikalarının fiyat artışlarını tetikleyici bir unsur yaratmadan uygulanması önem taşımaktadır. Özellikle seçim dönemlerinden önce uygulanan genişletici para ve maliye politikaları (tüketicilerin konutu hem bir yatırım aracı hem de enflasyondan korunma aracı olarak görmelerinden dolayı) konut sektöründe talebin arzdan daha hızlı artmasına neden olarak fiyatları hızla yükseltmektedir. Bu çalışmadaki analizlerden elde edilen bulgulara göre; Türkiye'deki konut arzını ve konut talebini etkileyen ÜFE, kredi hacmi, faiz ve konut sayısı gibi faktörlerin konut fiyatlarının dengelenmesi amacıyla etkili bir şekilde yönlendirilmesi önemlidir. Gelecek çalışmalarda araştırmacılar konut fiyatlarıyla döviz kurları, işçi maliyetleri ve maliye politikaları ilişkini ele alabilirler.

Kaynakça

- Abraham, J. M. ve Hendershott, P. H. (1994). Bubbles in metropolitan housing markets. NBER Working Papers, Working Paper No: 4774.
- Adelino, M., Schoar, A., & Severino, F. (2012). Credit supply and house prices: evidence from mortgage market segmentation (No. w17832). National Bureau of Economic Research.
- Akpolat, A. G. (2020). Türkiye'de konut fiyatları ile konut kredisi faiz oranları arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisi: 2010: 1-2020: 3 aylık dönemi. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi*, 1(1), 67-83.
- Anari, A. ve Kolar, J. (2002). House prices and inflation. *Real Estate Economics*, 30(1), 67-84.
- Anundsen, A. K. ve Jansen, E. S. (2013). Self-reinforcing effects between housing prices and credit. *Journal of Housing Economics*, 22(3), 192-212.
- Barkham, R. J., Ward, C. R. & Henry, O. T. (1996). The inflation-hedging characteristics of UK property. *Journal of Property Finance*, 7(1), 62-76.
- Bond, M. T. ve Seiler, M. J. (1998). Real estate returns and inflation: an added variable approach. *Journal of Real Estate Research*, 15(3), 327-338.
- Canbay, Ş. ve Mercan, D. (2020). Türkiye'de konut fiyatları, büyüme ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi. *Journal of Management and Economics Research*, 18(1), 176-200.
- Chen, M. C. ve Patel, K. (1998). House price dynamics and granger causality: An analysis of taipei new dwelling market. *Journal of the Asian real estate society*, 1(1), 101-126.
- Christou, C., Gupta, R., Nyakabawo, W., & Wohar, M. E. (2018). Do house prices hedge inflation in the US? A quantile cointegration approach. *International Review of Economics & Finance*, 54, 15-26.
- Coşkun, Y. (2016). Konut fiyatları ve yatırımı: Türkiye için bir analiz. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 201-217.
- Çetin, A. C. (2021). Türkiye'de konut fiyatlarına etki eden faktörlerin analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 5(1), 1-30.
- Damen, S., Vastmans, F., & Buyst, E. (2016). The effect of mortgage interest deduction and mortgage characteristics on house prices. *Journal of Housing Economics*, 34, 15-29.
- De Vries, P. ve Boelhouwer, P. (2005). Local house price developments and housing supply. *Property management*, 23(2), 80-96.
- EVDS, (2023). Temel İstatistikler. [Çevrim-içi: <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket.>], Erişim tarihi: 09.20.2024
- Fama, E. F. ve Schwert, G. W. (1977). Asset returns and inflation. *Journal of financial economics*, 5(2), 115-146.
- Fehrle, D. (2023). Hedging against inflation: housing versus equity. *Empirical Economics*, 1-44.
- Fischer, M. M., Huber, F., Pfarrhofer, M., & Staufer Steinnocher, P. (2021). The dynamic impact of monetary policy on regional housing prices in the United States. *Real Estate Economics*, 49(4), 1039-1068.
- Ganesan, S. ve Chiang, Y.H. (1998). The inflation hedging characteristics of real and financial assets in Hong Kong. *Journal of Real Estate Portfolio Management*, 4(1), 55-76.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 424-438.

- Granger, C. W. J. ve Newbold, P. (1974). Spurious regressions in economics. *Journal of Econometrics*, 2(2), 111-120.
- Greenwald, D. L., ve Guren, A. (2021). Do credit conditions move house prices? (No. w29391). National Bureau of Economic Research.
- Gujarati, D. N. (1999). Basic econometrics. Mc Graw Hill, Literatür Yayıncılık, Third Edition, İstanbul.
- Gunasekarage, A., Power, D. M., & Zhou, T. T. (2008). The long-term inflation hedging effectiveness of real estate and financial assets a New Zealand investigation. *Studies in Economics and Finance*, 25(4), 267-278.
- Guo, H., Wang, D., & Ma, X. (2015). A study on the relationship between housing prices and inflation from the perspective of bank credit. *Metallurgical & Mining Industry*, 9, 473-477.
- Hilber, C. A. ve Vermeulen, W. (2010). The impacts of restricting housing supply on house prices and affordability. Department for Communities and Local Government.
- Horowitz, J. L. ve Markatou, M. (1996). Semiparametric estimation of regression models for panel data. *The Review of Economic Studies*, 63(1), 145-168.
- Hort, K. (1998). The determinants of urban house price fluctuations in Sweden 1968–1994. *Journal of Housing Economics*, 7(2), 93-120.
- İslamoğlu, B. ve Nazlıoğlu, Ş. (2019). Enflasyon ve konut fiyatları: İstanbul, Ankara ve İzmir için panel veri analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 93-99.
- Johansen, S. (1995). Likelihood-based inference in cointegrated vector autoregressive models. England: Oxford University Pres.
- John, O. O. ve Nduke, E. C. (2009). Quantile regression analysis as a robust alternative to ordinary least squares. *Scientia Africana* 8(2), 61-65.
- Justiniano, A., Primiceri, G. E., & Tambalotti, A. (2019). Credit supply and the housing boom. *Journal of Political Economy*, 127(3), 1317-1350.
- Karadaş, H. A. ve Salihoglu, E. (2020). Seçili makroekonomik değişkenlerin konut fiyatlarına etkisi: Türkiye örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 63-80.
- Kartal, M. T., Kılıç Depren, S., & Depren, Ö. (2023). Housing prices in emerging countries during COVID-19: evidence from Turkey. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 16(3), 598-615.
- Kelly, R., McCann, F., & O'Toole, C. (2018). Credit conditions, macroprudential policy and house prices. *Journal of Housing Economics*, 41, 153-167.
- Kenny, G. (1999). Modelling the demand and supply sides of the housing market: evidence from Ireland. *Economic Modelling*, 16(3), 389-409.
- Koenker, R. ve Bassett, G. (1978). Regression quantiles. *Econometrica*, 46(1), 33-50.
- Koenker, R. ve Bassett, G. (1982). Tests of linear hypotheses and l¹ estimation. *Econometrica*, 50(6), 1577–1583. <https://doi.org/10.2307/1913398>
- Koenker, R. ve Hallock, K. (2001). Quantile regression. *Journal of Economic Perspectives*, 15, 143-156.
- Korkmaz, Ö. (2019). The relationship between housing prices and inflation rate in Turkey: evidence from panel Konya causality test. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 13(3), 427-452.
- Kuang, W. ve Liu, P. (2015). Inflation and house prices: theory and evidence from 35 major cities in China. *International Real Estate Review*, 18(2), 217-240.
- Kurvinen, A. T. & Vihola, J. (2016). The impact of residential development on nearby housing prices. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 9(4), 671-690.
- Lee, H. K. N. (2021). The inflation hedging effectiveness of residential property-evidence from three emerging Asian markets. *International Real Estate Review*, 24(2), 221-251.
- Lee, K. N. (2012). Inflation and residential property markets: a bounds testing approach. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 3(3), 183-186.
- Lee, K. N. (2013). A cointegration analysis of inflation and real estate returns. *Journal of Real Estate Portfolio Management*, 19(3), 207-223.

- Li, Y., Qi, Y., Liu, L., Hou, Y., Fu, S., Yao, J. & Zhu, D. (2022). Effect of increasing the rental housing supply on house prices: evidence from China's large and medium-sized cities. *Land Use Policy*, 123, 106420.
- Lin, B. & Benjamin, N. I. (2017). Influencing factors on carbon emissions in China transport industry: a new evidence from quantile regression analysis. *Journal of Cleaner Production*, 150, 175-187.
- Malpezzi, S. (1999). A simple error correction model of house prices. *Journal of Housing Economics*, 8(1), 27-62.
- Meidani, A. A. N., Zabihi, M. & Ashena, M. (2011). House prices, economic output, and inflation interactions in Iran. *Research in Applied Economics*, 3(1), 1-13.
- Mian, A. ve Sufi, A. (2022). Credit supply and housing speculation. *The Review of Financial Studies*, 35(2), 680-719.
- Muellbauer, J. & Murphy, A. (1994). Explaining regional house prices in the UK. University College Dublin. Department of Economics.
- Nguyen, B. T. T. (2023). Can housing investment hedge against inflation?. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 16(6), 1071-1088.
- Oikarinen, E., Peltola, R., & Valtonen, E. (2015). Regional variation in the elasticity of supply of housing, and its determinants: The case of a small sparsely populated country. *Regional Science and Urban Economics*, 50, 18-30.
- Okada, K. & Samreth, S. (2012). The effect of foreign aid on corruption: A quantile regression approach. *Economics Letters*, 115(2), 240-243.
- Özcan, K. A. (2023). Konut fiyat endeksi belirleyicileri üzerine bir araştırma: asimetric eş bütünleşme analizi. *EKEV Akademi Dergisi*, (93), 283-307.
- Özçim, H. (2022). Türkiye'de konut satışı ile TCMB politika faiz oranı ve konut fiyat endeksi arasındaki ilişkinin analizi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(1), 523-533.
- Paul, P. (2020). The time-varying effect of monetary policy on asset prices. *Review of Economics and Statistics*, 102(4), 690-704.
- Shi, S., Jou, J. B. & Tripe, D. (2014). Can interest rates really control house prices? Effectiveness and implications for macroprudential policy. *Journal of Banking & Finance*, 47, 15-28.
- Shinwari, S. & Ozdemir, D. (2023). Türkiye'de sanayi üretim ve tüketici fiyat endeksinin konut fiyat endeksi üzerindeki etkisi: ARDL sınır testi analizi. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 61-82.
- Stevenson, S. (1999). The performance and inflation hedging ability of regional housing markets. *Journal of Property Investment and Finance*, 17(3), 239-260.
- Sutton, G. D., Mihaljek, D., & Subelyte, A. (2017). Interest rates and house prices in the United States and around the world. BIS Working Paper No. 665, [Available online at: <https://ssrn.com/abstract=3052374>], Retrieved on October 04, 2024
- Tang, J., Ye, K., & Qian, Y. (2019). Rethinking the relationship between housing prices and inflation: new evidence from 29 large cities in China. *International Journal of Strategic Property Management*, 23(3), 142-155.
- Tsai, I. C. (2013). The asymmetric impacts of monetary policy on housing prices: A viewpoint of housing price rigidity. *Economic Modelling*, 31, 405-413.
- TÜİK, (2023). İstatistikler. [Çevrim-içi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Insaat-ve-Konut-116>], Erişim tarihi: 09.09.2024
- Umar, M., Akhtar, M., Shafiq, M., & Rao, Z. U. R. (2019). Impact of monetary policy on house prices: case of Pakistan. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 13(3), 503-512.
- Wang, K. M., Lee, Y. M. & Nguyen, T. B. (2008). Asymmetric inflation hedge of housing return: a non-linear vector error correction approach. *International Real Estate Review*, 11(1), 65-82.
- Wu, C. Y. & Pandey, V. K. (2012). The impact of housing on a homeowner's investment portfolio. *Financial Services Review*, 21(2), 177-194.
- Xu, X. E. & Chen, T. (2012). The effect of monetary policy on real estate price growth in China. *Pacific-Basin Finance Journal*, 20(1), 62-77.

- Zahirovich-Herbert, V. & Gibler, K. M. (2014). The effect of new residential construction on housing prices. *Journal of Housing Economics*, 26, 1-18.
- Zhu, H., Li, Z. & Guo, P. (2018). The impact of income, economic openness and interest rates on housing prices in China: evidence from dynamic panel quantile regression. *Applied Economics*, 50(38), 4086-4098.

Extended Abstract

Aim and Scope

Housing is one of the most important socio-economic factors in a country. Especially in Turkey, many factors, such as the large young population, internal and external migration, urbanization, demographic structure, and changing consumption habits, are changing the demand for and perception of housing. In addition to all these developments, the fact that housing is seen as an important protection tool against high inflation (Barkham et al., 1996; Wang et al., 2008; Gunasekarage et al., 2008; Lee, 2012-2013) has accelerated the supply, demand, and price changes in the housing sector in Turkey (Coşkun, 2016). Therefore, the housing sector is an important means of wealth accumulation and is also considered an investment tool, especially in developed societies. At the same time, household demand for housing depends on various factors such as housing prices, expected inflation, interest rates, prices of other goods, and income. The supply of housing, on the other hand, depends on factors such as construction costs and demand for housing. The relationship between housing prices and construction costs provides information on the long-term price stability of the housing sector. In general, when housing demand increases, housing prices are also expected to increase (İslamoğlu and Nazlıoğlu, 2019). If housing demand continues to increase above construction costs, demand-side inflation will be effective. If construction costs increase above housing demand, cost-side inflationary pressures will become more significant in the housing sector. However, if both construction costs increase and public policies that stimulate housing demand are effective, then cost-side and demand-side price pressures will occur in the housing sector. As a result, as expected inflation rises, housing demand may increase as the perception of protection against inflation gains weight.

As the demand for housing helps to compensate for the loss of purchasing power due to high inflation (Nguyen, 2023), the demand for housing in Turkey has started to grow faster than the supply in recent years, thus accelerating the rise in housing prices. While the rise in housing prices reduces the real income of those who want to buy a house, it becomes a means of protection against inflation and wealth accumulation for those who already own a house. In developing countries like Turkey, the desire to buy a house can be seen as a socio-cultural event as well as a need. Therefore, input factors that cause rapid increases in housing prices are effective in reducing real incomes. There are many supply-side and demand-side reasons for house price increases. Supply-side reasons include factors such as producer prices, construction costs, lending rates and volumes, exchange rates, and demand for housing. High construction costs lead to an increase in housing prices and usually reduce housing sales (Korkmaz, 2019). Based on this, this study examines the effects of the producer price index, housing loan interest rates, total loan volume, and total number of housing units under construction, which are known to affect housing prices, on housing prices. For this purpose, the quantile regression method and the EKK, FMOLS, and DOLS methods were used to test the robustness of this method. The quantile regression method shows the effect of the independent variables on house prices at each quantile level of the dependent variable. In addition, no studies were found in the literature that used the quantile regression method to investigate house prices for Turkey. In addition, it can be seen that the factors affecting prices in the housing sector, such as the number of houses, credit volume, producer inflation, and housing loan interest rates, both on the supply and demand side, have not been sufficiently investigated. Although it is known that this study differs from other studies both in terms of methodology and in terms of the variables included in the model and the results obtained, it is expected to contribute to the literature in this respect. The remaining parts of the study are as follows: numerical data in the housing sector in Turkey, literature review, empirical analysis and findings, conclusion, and evaluation.

Methods

In this study, the effects of the producer price index (PPI), the average interest rate on housing loans (KKF), the total volume of bank credit (TKH) and the total number of new houses/apartments (TKS) on the house price index (HPI) were examined using quantile regression and Granger causality methods. In addition, the robustness of the quantile regression results was tested using FMOLS, DOLS and EKK methods. The data consists of data between periods 2010Q1-2023Q3.

Findings

According to the results of the study, there is a strong cointegration relationship between the variables. According to the QR method, the effects of PPI and TKH on housing prices are positive. The effects of KKF and TKS on housing prices

are negative. According to the Granger causality test results, there is no causality relationship from PPI and KKF to housing prices, but there is a causality relationship from TKH and TKS to housing prices. Accordingly, in order to balance the rapidly increasing housing prices in recent years, production growth should be supported and the rapid increase in demand should be slowed down.

Conclusion

The housing sector in Turkey has recently entered a period of rapid growth. It is seen that cost-push and demand-pull factors are effective together in these increases in housing prices, but demand-pull inflation is more dominant due to monetary and fiscal policies that trigger demand in the housing sector. According to the results of the empirical analysis, the most important factor affecting prices in the housing sector is the PPI. The PPI has a positive and rather strong effect on house prices in the long run. In addition, interest rates on loans in the housing sector do not increase house prices as expected; on the contrary, since they have a negative effect on demand, the increase in interest rates on loans in the housing sector causes house prices to fall. Similarly, the increase in the total volume of credit in the economy leads to an increase in house prices. This is because in Turkey, the reduction in interest rates and the increase in the volume of credit in line with expansionary monetary and fiscal policies affect demand more than supply in the housing sector, and demand increases significantly. Finally, the increase in the total number of houses is an effective factor in the equilibrium of house prices in Turkey. Therefore, this result shows that in order to increase housing supply in Turkey and balance housing prices, cost-push inflation must be brought under control. In addition, the demand for housing, which increases more than the increase in supply due to public policies, is one of the main reasons for the very high increase in house prices. In particular, the fact that supply-side policies react later than demand-side policies in the housing sector shows that demand-side policies have a greater impact on housing prices in the short term and that increases in supply cannot sufficiently compensate for increases in housing prices.

As a result, it is very important to consider two elements in Turkey in order to balance prices in the housing sector, which is a social issue, and to facilitate access to housing for the middle-income group. These two issues are supply- and demand-side policies and costs. Supply and demand side policies affect the housing sector through producer inflation, housing loan interest rates, total loan volume, and the number of houses. In order to increase the supply of housing, it is first necessary to control the elements that lead to an increase in costs. For example, exchange rates, labor costs, land prices, import costs, and taxes, which increase producer prices and slow down housing production, are the most important of these elements. Second, expansionary monetary and fiscal policies that lead to an increase in demand must be implemented without causing price increases. This is because, as mentioned above, expansionary monetary and fiscal policies, especially before election periods, increase demand in the housing sector more than supply and lead consumers to view housing as an investment and a hedge against inflation. Ultimately, this situation leads to price increases. As a result, according to the main finding of this study, it is important to effectively use factors such as PPI, credit volume, interest rate, and number of houses, which negatively affect supply and positively affect demand in Turkey, in order to balance housing prices. In future studies, researchers can examine the relationship between housing prices and exchange rates, labor costs, and fiscal policies.

Tek Başına Seyahate Çıkan Turistler ile Farklı Gruplarla Seyahate Çıkan Turistlerin Sosyal Sorumluluk Bilinçlerinin Çevresel Sorumlu Davranışlarına Etkisi

The Effect of Social Responsibility Consciousness of Tourists Travelling Alone and Tourists Travelling with Different Groups on Environmentally Responsible Behaviours

Hami Ünlü¹

Öz

Turizm destinasyonları çevre sorunlarının en fazla yaşandığı yerler arasında yer almaktadır. Kitlelerin hareketi olarak ifade edilen turizm faaliyetlerinde çevre birçok olumsuzluğa maruz bırakılmaktadır. Çevre üzerindeki olumsuzlukların artış göstermesi çevreye karşı sorumlu davranış ön plana çıkarmıştır. Çevreye yönelik sorumlu davranış sergileme turistik destinasyonların uzun vadede başarısında etkilidir. Turistlerin çevreye karşı sorumlu davranış sergilemelerinde sosyal sorumluluk bilinçleri etkili olmaktadır. Bu çalışma ile turistlerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevreye karşı sorumlu davranışa uyma ve sorumlu davranış teşvik etme üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğru gerçekleştirilen çalışma nicel araştırma deseni üzerine kurgulanmış betimsel bir çalışmadır. Trabzon'u ziyaret eden 340 yerli turiste doldurtulan anketlerden elde edilen veriler SPSS programına aktararak regresyon analizine tabi tutulmuştur. Yapılan analizler sonucunda, farklı gruplarla (aile, arkadaş, tur) seyahat eden bireylerin çevreye karşı sorumlu davranış sergileme eğilimlerin tek başına seyahat eden bireylere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte farklı gruplarla seyahat eden bireylerin bu davranışları tek başına seyahat eden bireylere göre teşvik etme durumlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Farklı gruplarla seyahate çıkan turistlerin doğal alanlara yönelik kurallara daha fazla dikkat ettikleri gözlemlenmiştir. Bu turistlerin doğaya çöp atma, çiçek koparma ve tarihi yapılara rastgele resim kazıma gibi olumsuz davranışları daha az sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, çevrenin tahrip edilmemesi için diğer turistleri caydırma davranışlarının da yüksek olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seyahat, Turist, Sosyal Sorumluluk Bilinci, Sorumlu Davranış

Abstract

Tourism destinations are among the places where environmental problems are experienced the most. In tourism activities, which are expressed as the movement of the masses, the environment is exposed to many negativities. The increase in the negativities on the environment has brought responsible behaviour towards the environment to the forefront. Exhibiting responsible behaviour towards the environment is effective in the long-term success of touristic destinations. Social responsibility awareness is effective in tourists' responsible behaviour towards the environment. This study aims to determine the effect of tourists' social responsibility consciousness on complying with environmentally responsible behaviour and encouraging responsible behaviour. The study carried out for this purpose is a descriptive study based on a quantitative research design. The data obtained from the questionnaires filled out by 340 domestic tourists visiting Trabzon were transferred to the SPSS programme and subjected to regression analysis. As a result of the analyses, it was determined that individuals travelling with different groups (family, friends, tour) were more likely to exhibit and encourage environmentally responsible behaviours.

Keywords: Travel, Tourist, Social Responsibility Awareness, Responsible Behavior

JEL Codes: S56, S57, L83

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 01 / 11 / 2024

Accepted: 13 / 05 / 2025

¹Dr. Öğr. Üyesi Hami Ünlü, Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü Öğretim Üyesi, Bayburt, Türkiye, hamionlu@bayburt.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8436-8704>.

Giriş

Bacasız sanayi olarak ifade edilen turizm ve beraberinde getirdiği gelişmeler kırsal ve kentsel alanlardaki destinasyonları gerekli önlemler alınmadığı takdirde olumsuz etkilemektedir (Su vd., 2018). Turizm faaliyetleri gerçekleştiği destinasyonun sosyal, kültürel ve doğal kaynaklarına aşırı bağıllık göstermektedir (Yüksek vd., 2019). Çevresel kaynaklar turistik talebe etki eden unsurların başında olduğundan dolayı, turizm diğer sektörlerle göre çevresel kaynakları daha fazla kullanmaktadır (Can, 2016). Bundan dolayı bu kaynakların tahrip edildiği destinasyonlarda rasyonel bir turizm faaliyetinden söz etmek mümkün değildir. Bu kaynakların korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması turizm destinasyonunun yaşam süresini etkilemektedir (Akşit, 2007). Dünya Turizm Örgütü turizm destinasyonlarının sürdürülebilirliğine önem vermiş ve bu doğrultuda ekolojik ve biyolojik çeşitliliğinin korunması gerektiğini öngörmüştür (Garda ve Temizel, 2016). Doğal ve kültürel kaynakların tahrip edilmeden kullanılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasının önemi vurgulanmıştır (Yüksek vd., 2019). UNEP (2005) sürdürülebilir turizm hedeflerinde de çevresel temizliğin sağlanması, biyolojik çeşitliliğin korunması, fiziki bütünlüğün sağlanması ve kültürel zenginliğin korunmasına yönelik bir takım ilkeleri öne sürmüştür. Doğal çevrede turizm faaliyetlerinden kaynaklanan hava ve ses kirliliği, atık ve çöp sorunu, arazinin bozulması ve ekosisteme verilen zararlar sürdürülebilir turizmi ön plana çıkarmaktadır (Kızıllırmak vd., 2015). Turistik destinasyonlar sahip oldukları çekicilik unsurları ile turistleri kendilerine çekerek bir hareketlilik yaratma ve bu hareketliliğin sonucunda da geri dönüşü mümkün olmayan yıkımlar meydana gelmektedir. Bu destinasyonlarda turizmin sorumsuz bir şekilde gelişmesi ile birlikte destinasyon çevresi turistlerin istilasına uğramakta (Volo, 2020) ve bunun sonucunda doğal ve kültürel çevre üzerinde bozulmalar başlamaktadır. Bu bağlamda turizmin gelişim gösterebilmesi için çevre üzerindeki olumsuzların azaltılması ve sürdürülebilirliğin sağlanması gerekmektedir (Uğurlar, 2017). Destinasyonun çevresinde yaşanan olumsuzluklara bakıldığında turist davranışlarının önemli bir faktör olduğu görülmektedir (Li vd., 2013; Gao vd., 2017). Turistlerin sergilediği uygunsuz davranışlar destinasyonun üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak olumsuz etkilere yol açmaktadır (Juvan ve Dolnicar, 2017). Turistlerin bıraktığı atıklar, kimyasallar deniz ve göl kenarlarında su kirliliğine neden olmaktadır. Bunun yanı sıra dağlık alanlarda bırakılan çöpler doğal çevrenin kirlenmesine, orman yangınlarının çıkmasına yol açmaktadır (Akış, 1996). Tarihi ve kültürel alanlarda kurallara uyulmaması bu alanların tahrip olmasına yol açmakta ve destinasyonunun kimliğine zarar vermektedir (Anthony, 1982). Bu nedenle turistleri çevresel açıdan sorumlu davranış sergilemeye yönlendirmek, destinasyonlarda yaşanan çevre sorunlarını azaltabilir (Wang vd., 2018). Destinasyon yönetimleri turistlerden kaynaklı çevresel sorunları gidermeye yönelik çözüm önerileri geliştirse de uygunsuz turist davranışları tam olarak ortadan kaldırılamaz (Aytülkasapoğlu ve Ecevit, 2002). Turistlerin sorumluluk bilinci ile çevreye karşı sorumlu davranış sergilemeleri gerekmektedir. Bununla birlikte turistlerin çevre duyarlılığı konusunda teşvik edilmesi de önem arz etmektedir. Literatürde turistlerin çevre sorumluluğuna ilişkin düşüncülerinin sorumlu davranışa teşvik etmede itici güç olduğuna ilişkin çalışmalar yer almaktadır (Lee vd., 2013; Luo vd., 2017; Luu, 2018). Turistlerin çevresel sorumlu davranışlarını belirlemeye yönelik yapılan çalışmalarda farklı turist tipolojilerinin çevresel sorumlu davranışlarının farklılaştığı belirlenmiştir (Juvan ve Dolnicar, 2017). Maceracı turistlerin daha çok tek başına seyahate çıktıkları ve doğal alanları daha çok ziyaret ettikleri bilinmektedir. Tek başına seyahate çıkan maceracı turistlerin çevreye karşı duyarlı oldukları görülmektedir (Apak, 2024). Bunun yanı sıra seyahat acentaları aracılığıyla grupla birlikte tura katılanlara seyahat acentası yöneticisi veya turist rehberi seyahat başlangıcında çevre duyarlılığı hakkında uyarılar yapmaktadırlar (Koroğlu vd., 2012). Yapılan uyarıların turistler tarafından benimsenerek davranışa yansımaları beklenmektedir. Fakat turistlerin bu uyarıları davranışa dönüştürdüğünü ortaya koyan çalışmalar sınırlı kalmıştır. Önceki çalışmalar genellikle sorumlu turizmin çevre üzerindeki etkilerini (Öztürk, 2022), sürdürülebilirliğe etkisini (Mathew ve Sreejesh, 2017; İlban vd., 2023), kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarının turist taleplerine etkilerini (Yorulmazer ve Doğan, 2017), sorumlu turizm algısının turist davranışlarına etkisini (Su ve Swanson, 2017) belirlemeye yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Mevcut çalışma ile tek başına ve farklı gruplarla (ailesi ile birlikte, arkadaşları ile birlikte) seyahate çıkan turistlerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışları üzerindeki etkisinin belirlenmesi hedeflenmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Sosyal Sorumluluk Bilinci

Turizm faaliyetlerinin gerçekleştiği destinasyon üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu söylenebilir. Bu olumsuz etkiler turizmden kazanç elde etmek isteyen işletmelerden ve turistlerden kaynaklanmaktadır (Özel, 2014). Turizmden gelir elde etmek isteyen işletmeler atık üretimi, yaban hayatına zarar verme, bitki örtüsünün tahrip edilmesi gibi olumsuzluklarla çevreye zarar vermektedirler (Issı, 1989). Turistler ise flora ve fauna örneklerinin toplanması, yaban hayvanlarının rahatsız edilmesi, doğal alanların kirlenmesi, tarihi ve kültürel değerlerin tahrip edilmesi ile çevreyi olumsuz yönde etkilemektedirler (Alkan ve Ersin, 2018). Çevre üzerindeki olumsuz etkiler destinasyonda uzun vadeli turizmin gelişimini engellemektedir (Henderson, 2007). Turizm faaliyetleri gerçekleştiği destinasyonun çevresel ve kültürel çekicilikleri ile doğrudan bağlantılı olduğu için bu kaynakların sorumlu bir şekilde kullanılması gerekmektedir (Su ve Swanson, 2017). Sosyal sorumluluk kaynakların tahrip edilmeden kullanımı ve sürdürülebilirliğini esas almaktadır. Son dönemlerde

özellikle bazı destinasyonlarda aşırı turizmin gelişim göstermesi ile birlikte çevre üzerindeki baskının artması ve bozulmaların meydana gelmesi sosyal sorumluluk bilincinin önemini ortaya koymuştur (Hacıoğlu ve Yetim, 2019). Sosyal sorumluluk bilinci, turistlerin turizm faaliyetlerine katıldıklarında destinasyon çevresini koruma ve iyileştirme sorumluluğu anlamına gelir ve bu da davranışlarında sınırlayıcı bir etki oluşturur (Cui, 2010). Daha güçlü sosyal sorumluluk bilincine sahip olan turistlerin çevresel sorumlu davranışlarının diğer turistlere göre yüksek olma olasılığı vardır (Liobikienė ve Juknys, 2016). Sosyal sorumluluk bilinci öz sorumluluk bilinci ve kamusal sorumluluk bilinci olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Öz sorumluluk bilinci, turistin destinasyon kurallarına uyma, söz ve davranışlarına dikkat etme farkındalığı olarak ifade edilebilir. Kamusal sorumluluk bilinci ise çevreyi koruma, yerel halkı ve diğer turistleri rahatsız etmeme farkındalığını ifade eder (Cui, 2010).

1.2. Çevreye Karşı Sorumlu Davranış

Turizm faaliyetlerinin 20. yüzyılın sonlarında hız kazanması ile birlikte turizm destinasyonlarının çevresi ile ilgili endişelerde artış göstermiştir. Bu endişelerin ardından çevre farkındalığına ilişkin tartışmalar hız kazanmıştır (Newsome ve Moore, 2002). Destinasyonun temel çekicilik unsurlarının doğal ve kültürel kaynaklar olduğu düşünüldüğünde, turizmden kaynaklanan çevresel olumsuzlukların destinasyonun sürdürülebilir gelişimini ciddi oranda etkileyeceği söylenebilir (Kiatkawsin ve Han, 2017). Turizmin çevre üzerindeki olumsuz etkileri arasında kaynakların aşırı kullanımı ve turistlerin sorumsuz davranışları ön plana çıkmaktadır (Mathieson ve Wall, 1982). Turistler bilinçli veya bilinçsiz olarak çevreyi olumsuz yönde etkileyebilirler. Çevreyi kirletme, çiçek toplama, yaban hayatını etkileme, tarihi ve kültürel mirasa zarar verme olumsuz etkiler arasında sayılabilir (Ballantyne vd., 2008). Bu olumsuzlukların yanı sıra turizmi teşvik ederek bundan kar elde etmeyi hedefleyen işletmelerin yol açtığı aşırı kalabalıklaşma ve atık yönetimindeki yanlış uygulamalarda çevreyi olumsuz etkilemektedir (Su ve Swanson, 2017). Çevreye karşı yapılan müdahaleler doğayı etkilemekte ve çevre sorunlarının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Doğadan yararlanmak için bilinçsiz bir şekilde yapılan faaliyetler çevre sorunlarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Karaca, 2011). İnsan belirli bir çevrede yaşadığı için insanla çevre arasında karşılıklı etkileşim çok fazladır. Çünkü insanoğlu var olduğundan beri hem çevresindeki olaylardan etkilenmiş hem de çeşitli faaliyetlerle çevreyi etkilemiştir (Toygar, 2014). Çevre üzerinde turistlerden kaynaklanan olumsuzların azaltılmasında turistlerin çevreye karşı sorumlu davranış biçimleri önem arz etmektedir. Çevreye karşı sorumlu davranış, çevreyi korumak ve çevrede yaşanan sorunları çözmek için sergilenen davranış biçimi olarak tanımlanmaktadır (Stern, 2000). Farklı bir ifade ile çevrede yaşanan olumsuzlukları azaltmak için kişilerin veya grupların sergilediği davranışlardır (Steg ve Vlek, 2009). Çevreye karşı sorumlu davranış hakkında farklı boyutlar ortaya konmuştur. Thapa (2010) çevreye karşı sorumlu davranış, çöplerin geri dönüşümü, yeşil tüketicilik, çevre korumaya yönelik kararlara katılım ve çevre bilinci eğitimi boyutları ile açıklamıştır. Lee (2011) ise çevreye karşı sorumlu davranış sivil eylem, geri dönüşümün sağlanması, etkili eylem geliştirme ve eğitim boyutları ile açıklamıştır. Turistlerin çevreye karşı sorumlu davranışları, destinasyonların sahip olduğu kaynakların sürdürülebilir kullanımını amaçlayan ve turistler tarafından sergilenen bir takım davranış biçimlerini ifade eder (Lee, 2011). Turistlerin çevre ile etkileşimi sonucunda ortaya çıkan bu tür davranış biçimleri hem destinasyonların sürdürülebilirliği hem de turizm endüstrisinin sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir (Juvan ve Dolnicar, 2017). Turistlerin çevreye karşı sorumlu davranışlarının oluşmasında farklı itici güçler bulunmaktadır (Lee, 2011). Lee vd. (2013) çalışmalarında turistlerin çevreye karşı sorumlu davranış sergilemelerinde çevre dostu davranışlar, sürdürülebilir davranışlar, yasal davranışlar ve kişisel davranışların etkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Luo vd. (2017) çalışmalarında turistlerin çevreye karşı sorumlu davranışlarını, çevreye karşı sorumlu davranış ve sorumlu davranışa teşvik etme olmak üzere iki yönlü değerlendirmişler. Turistlerin çevresel sorumlu davranışlarının oluşmasında genellikle içsel psikolojik faktörlerin ve destinasyonla ilgili dışsal faktörlerin etki olduğu söylenebilir (Budeanu, 2007; Chiu vd., 2014). Dışsal faktörlerden destinasyonun çevre kalitesi, destinasyon politikaları ve düzenlemelerin çevresel sorumlu davranışa teşvik edici olduğu belirlenmiştir (Ballantyne vd., 2008; Bruyere vd., 2011). İçsel faktörlere bakıldığında, çevresel tutumun, çevre bilgisinin, çevresel davranış niyetin ve memnuniyetin çevresel sorumlu davranış etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Kil vd., 2014; Alessa vd., 2003; Han ve Yoon, 2015). İçsel faktörlere ek olarak sosyal sorumluluk bilincinin de çevresel sorumlu davranış üzerinde etkisinin olduğu belirlenmiştir (Luo vd., 2017; Su vd., 2018). Bireyler tek başına olduklarında veya yanlarında başka birileri olduğunda çevreye karşı davranışları değişkenlik gösterebilir. Burada bireyin sosyal sorumluluk bilinci, sosyal normlar, kişinin üstlendiği rol (ebeveyn olma, lider olma vb.) etkili olabilmektedir (Eren, 2007). Bu değişkenlikten yola çıkarak gerçekleştirilen çalışma ile aşağıdaki araştırma hipotezleri oluşturulmuştur.

H1. Tek başına seyahate çıkan turistlerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışa uyma üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

H2. Tek başına seyahate çıkan turistlerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışa teşvik etme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

H3. Farklı gruplarla seyahate çıkan turistlerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışa uyma üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

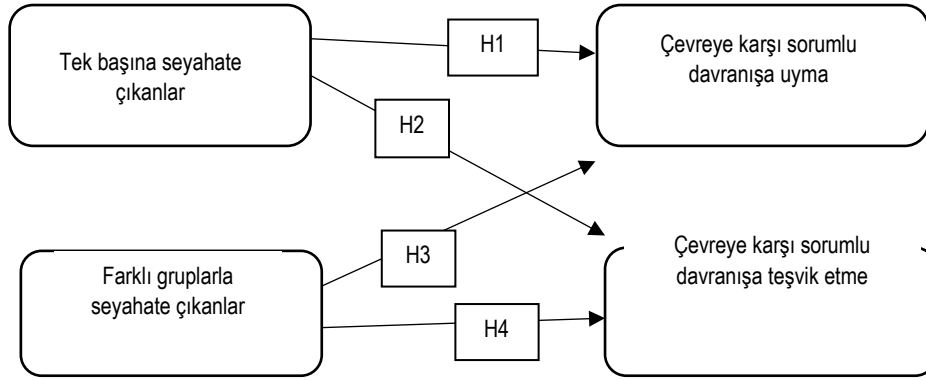
H4. Farklı gruplarla seyahate çıkan turistlerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışa teşvik etme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

2.Yöntem

Turistleri çevresel açıdan sorumlu davranışlara teşvik etmek hem kırsal alanların hem de kentsel ortamların sürdürülebilirliğini sağlama açısından kritik öneme sahiptir. Turistlerin sosyal sorumluluk bilinçleri çevresel davranışlarının şekillenmesinde önemli bir faktördür (Luo vd., 2020). Mevcut çalışma ile de turistlerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu araştırma tek başına ve farklı gruplarla seyahat eden turistlerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışları üzerindeki etkisini inceleyen betimsel bir çalışmadır.

2.1. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Bu çalışmada tek başına seyahate çıkan turistlerle farklı gruplarla seyahate çıkan turistlerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışa uyma ve teşvik etmeye etkisi araştırılmıştır. Bu çerçevede Şekil 1'de ki araştırma modelinde hipotezler test edilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırma evreni 2024 yılının ilk altı ayında (Ocak-Haziran) Trabzon'u ziyaret eden yerli turistlerden oluşmaktadır. Evrenin büyüklüğü, zaman ve maliyet vb. unsurlar göz önüne alınarak örneklem yöntemi uygulanmıştır. Çalışmada kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Kolayda örneklem yöntemi, evrenden seçilecek örnek kesimin araştırmacının değerlendirmelerine göre belirlendiği tesadüfi olmayan bir örneklem yöntemidir. Bu yöntemde veriler evrenden en kolay, en hızlı ve en ekonomik şekilde toplanmaktadır (Malhotra, 2004). İl kültür turizm müdürlüğünde alınan verilere göre Trabzon'u 2024 yılının ilk altı ayında 765.632 turist ziyaret etmiştir. Bu turistlerin 226.138 yerli turistlerden oluşmaktadır. Sekaran'ın (1992) örneklem hesaplaması göre %95 güven aralığında 384 verinin yeterli olacağı varsayılmıştır. Mevcut çalışmada 340 anket katılımcılara doldurtulmuş ve araştırma bu veriler üzerinden gerçekleştirilmiştir.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma verilerinin toplanmasında anket tekniği kullanılmıştır. Anketin oluşturulma aşamasında kamusal sorumluluk bilincini ve çevreye karşı sorumlu davranışa teşvik etmeyi ölçmede Luo vd. (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmadan yararlanılmıştır. Öz sorumluluk bilinci ölçmede Zhang (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmadan, çevreye karşı sorumlu davranışa uymayı ölçmede ise Kerstetter vd. (2004) tarafından gerçekleştirilen çalışmadan faydalanılmıştır. Anket beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye ilişkin bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde öz sorumluluk bilincini ölçmek için dört ifade yer almaktadır. Üçüncü bölümde kamusal sorumluluk bilincini ölçmek için beş ifade yer almaktadır. Dördüncü bölümde çevreye karşı sorumlu davranış ölçmek için üç ifade yer almaktadır. Beşinci bölümde çevreye karşı sorumlu davranışa teşvik etmeyi ölçmek için altı ifade yer almaktadır. Tek başına seyahate çıkan ile farklı gruplarla seyahate çıkan turistlerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışlarına etkisini ölçmek amacıyla gerçekleştirilen çalışmada beşli Likert derecelendirme ölçeği kullanılmıştır. Likert derecelendirmesi "1=Hiç Katılmıyorum; 2=Katılmıyorum; 3=Kararsızım; 4=Katılıyorum; 5=Tamamen Katılıyorum" şeklindedir. Oluşturulan anket formları Trabzon'u ziyaret eden yerli turistlere doldurtulmuştur. Anketler

toplandıktan sonra SPSS program kullanılarak geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini tespit etmek amacıyla güvenilirlik testleri yapılmıştır. Bu doğrultuda her bir ölçeğin cronbach alfa değeri belirlenmiş ve Tablo 1’de gösterilmiştir

Tablo 1. Güvenirlik Testi

Boyutlar	İfade Sayısı	Cronbach alfa
Sosyal sorumluluk bilinci	9	0,877
Çevresel sorumlu davranışa uyma	3	0,884
Çevresel sorumlu davranışa teşvik etme	6	0,901

Tablo 1’de yer alan değerlere göre sosyal sorumluluk bilinci ölçeğinin güvenilirlik değeri 0,877 olarak hesaplanmıştır. Çevresel sorumlu davranışa uyma ölçeğinin güvenilirlik değeri 0,884, çevresel sorumlu davranışa teşvik etme ölçeğinin güvenilirlik değeri ise 0,901 olarak hesaplanmıştır. Kline (2015) çalışmasında güvenilirlik değerinin 0,700’den büyük olması gerektiğini belirtmiştir. Mevcut çalışmada hesaplanan güvenilirlik değerlerinin 0,700’den büyük olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre güvenilirlik testlerinin başarılı olduğu görülmektedir. Ölçeklerin güvenilirlik analizleri tamamlandıktan sonra geçerlik testleri yapılmıştır. Sosyal sorumluluk bilincine ilişkin faktör analizi sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Sosyal Sorumluluk Bilinci Faktör Analizi

Boyut	İfadeler	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans Oranı
Sosyal Sorumluluk Bilinci	Doğal bir alanın çevresini koruma sorumluluğum var.	0,847	69,527
	Doğal bir alanın çevresini korumak için bazı kişisel tercihlerden fedakârlık etmeye değer olduğunu düşünüyorum	0,840	
	Doğal alan yönetimi yönetmeliklerine uyma sorumluluğum var.	0,783	
	Halka açık yerlerde söylediklerime ve yaptıklarım dikkat ederim.	0,740	
	Doğal bir alanın daha iyi hale gelmesine yardımcı olurum.	0,729	
	Diğer turistleri etkilememeye çalışırım.	0,698	
	Yerel halkı etkilememeye çalışırım.	0,635	
	Doğal alanlarda sorumlu sözlerim ve eylemlerimden mutlu olurum	0,579	
	Doğal alanlarda sorumsuz söz ve davranışlarımdan dolayı kendimi suçlu hissederim.	0,530	
KMO Testi		0,854	
Toplam Varyans		69,52	
Bartlett's Test		2051,543 / 36 / 0,000	

Açıklayıcı faktör analizi (AFA) bulgularına göre sosyal sorumluluk bilinci boyutuna ilişkin açıklanan toplam varyans oranı %69,52 olmuştur. Analiz sonucunda 9 ifadeden oluşan tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Oluşan tek boyut için faktör yükleri 0,847-0,530 arasında değişim göstermektedir. Elde edilen tek boyut sosyal sorumluluk bilinci olarak isimlendirilmiştir. Faktör analizi sonucunda örneklem büyüklüğü uygunluğu KMO testi 0,854 olarak belirlenmiştir. Alan yazında KMO değerinin 0,70’den büyük olması gerektiği ifade edilmektedir (Demirel vd., 2022). Araştırmada hesaplanan KMO değerinin faktör analizi yapılmasına uygun olduğu görülmektedir. Bartlett’s testi sonucunun p=0,000 anlamlılık değerinde olduğu belirlenmiştir. Sosyal sorumluluk bilinci boyutuna ilişkin faktör analizi yapıldıktan sonra çevreye karşı sorumlu davranışa uyma ve çevreye karşı sorumlu davranışa teşvik etme boyutlarını ölçmek için geçerlik analizi yapılmış ve Tablo 3’de bulgular gösterilmiştir.

Tablo 3. Çevreye Karşı Sorumlu Davranışa Uyma ve Teşvik Etme Faktör Analizi

Boyut	İfadeler	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans Oranı
Çevreye karşı sorumlu davranışa uyma	Çöp atmak, çiçek ve bitki koparmak, rastgele resim kazımak gibi uygunsuz davranışlarda bulunmam	0,738	55,928
	Belirlenen yolun dışında yürümem veya çiçek ve bitkileri ezmem.	0,734	
	Doğal alanların ilgili kural ve düzenlemelerine uyarım..	0,696	
Çevreye karşı sorumlu davranışa teşvik etme	Diğer turistlerin ihallerini ve sabotajlarını doğal alanın ilgili birimlerine bildireceğim.	0,759	16,817
	Doğal alanın çevresel işaretlerine dikkat etmek için inisiyatif alacağım.	0,700	
	Doğal alanın çevre koruma çalışmaları hakkında kendi görüşlerimi ortaya koymak için inisiyatif alacağım.	0,686	
	Doğal alanın çevresini tahrip etme davranışından caydıracağım	0,683	
	Manzara noktalarında gönüllü çevre koruma faaliyetlerine katılacağım	0,680	

Diğer turistler tarafından bırakılan çöpleri toplamak ve doğal alanın temizliğini sağlamak için inisiyatif alacağım	0,638
KMO Testi	0,860
Toplam Varyans	72,745
Bartlett's Test	2026,181 / 36 / 0,000

Açıklayıcı faktör analizi (AFA) bulgularına göre toplam açıklanan varyans oranı %72,74 olmuştur. Analiz sonucunda 9 ifadeden oluşan iki faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Belirlenen iki boyutta faktör yükleri 0,759-0,638 arasında değişmiştir. Belirlenen boyutlar çevreye karşı sorumlu davranışa uyma ve çevreye karşı sorumlu davranışa teşvik etme şeklinde isimlendirilmiştir. Gerçekleştirilen faktör analizi kapsamında örneklem büyüklüğü uygunluğu KMO testi 0,860 olarak hesaplanmıştır. Demirel vd., (2022) çalışmalarında KMO değerinin 0,70'den büyük olması gerektiğini açıklamışlardır. Araştırma bulguları KMO değerinin faktör analizi yapılmasına uygun olduğunu göstermektedir. Bartlett's testi sonucunun $p=0,000$ anlamlılık değerinde olduğu tespit edilmiştir.

3. Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 4'de yer almaktadır. Katılımcıların %56,8'i erkeklerden, %43,2'si kadınlardan oluşmaktadır. Yaş değişkeni açısından incelendiğinde katılımcıların %46,2'si 36-45 yaş aralığında, %32,1'i 26-35 yaş aralığında, %15,6'sı 18-25 yaş aralığında ve %6,2'si ise 46-55 yaş aralığında yer almaktadır. Medeni durum açısından bakıldığında katılımcıların %65,3'ünün evli, %34,7'sinin ise bekâr olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler	Gruplar	n	%
Cinsiyet	Kadın	147	43,2
	Erkek	193	56,8
Yaş	18-25	53	15,6
	26-35	109	32,1
	36-45	157	46,2
	46-55	21	6,2
Medeni Durum	Evli	222	65,3
	Bekâr	118	34,7
Eğitim Düzeyi	Lise	3	0,9
	Ön lisans	96	28,2
	Lisans	169	49,7
	Lisansüstü	72	21,2
Seyahate kiminle çıkarsınız	Tek başıma	91	26,8
	Farklı gruplarla (ailemle, arkadaşlarımla, turla)	249	73,2

Eğitim durumu açısından katılımcıların %49,7'si lisans, %28,2'si ön lisans, %21,2'si lisansüstü ve %0,9'u ise lise eğitimi almışlardır. Katılımcıların seyahate kiminle çıktıklarına ilişkin veriler bakıldığında %73,2'sinin farklı gruplarla (aile, arkadaş, tur), %26,8'inin ise tek başına seyahate çıktıkları tespit edilmiştir.

Araştırma hipotezleri test edilmeden önce verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakılmıştır. Verilerin parametrik testlere uygunluğunu belirlemek için çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin +2 ile -2 arasında dağılım göstermesi verilerin normal dağıldığını göstermektedir (Hahs-Vaughn ve Lomax, 2013). Mevcut çalışmada kullanılan verilerin çarpıklık ve basıklık değerleri Tablo 5'de yer almaktadır. Bu değerlerin yanı sıra boyutlara ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri de Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5. Tanımlayıcı Değerler ve Normallik Testi

Boyutlar	Ort.	S.S.	Çarpıklık	Basıklık
Sosyal Sorumluluk Bilinci	4,52	0,024	-1,002	0,078
Çevreye Karşı Sorumlu Davranışa Uyma	4,63	0,026	-0,993	0,075
Çevreye Karşı Sorumlu Davranışa Teşvik Etme	4,02	0,037	-0,063	0,098

Tablo 5’de görüldüğü gibi katılımcıların sosyal sorumluluk bilincinin ortalamasının yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Bu bulgu katılımcıların çevreye karşı sosyal sorumluluk bilinçlerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Çevreye karşı sorunlu davranışa uyma değerinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu değer katılımcıların çevrenin korunmasına çok fazla önem verdiklerini ifade etmektedir. Bununla birlikte çevreye karşı sorumlu davranışa teşvik etmenin de yüksek bir değer aldığı tabloda belirtilmiştir. Bu değer katılımcıların seyahatleri esnasında çevresindeki insanları çevreye karşı hassas olma konusunda teşvik ettiklerini göstermektedir. Araştırma verilerinin çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında boyutların +2 ile -2 eşiğinde görünüm sergilediği belirlenmiştir. Bu değerler araştırma hipotezlerinin test edilmesinde parametrik testlerin kullanılabileceğini göstermiştir. Bu doğrultuda hipotezlerin test edilmesinde regresyon analizi kullanılmıştır.

Tek başına ve farklı gruplarla seyahate çıkan bireylerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışa uyma ve çevresel sorumlu davranışa teşvik etme üzerindeki etkisinin belirlenmesi amacıyla basit doğrusal regresyon analizleri yapılmıştır. Tek başına seyahate çıkan bireylerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışa uyma ve sorumlu davranışa teşvik etme üzerindeki etkisine ilişkin bulgular Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. Basit Doğrusal Regresyon Analizleri

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	(β)	t	p	F	R ²
Sosyal Sorumluluk Bilinci	Çevresel Sorumlu Davranışa Uyma	0,557	11,056	0,000*	122,239	0,33
	Çevresel Sorumlu Davranışa	0,514	5,617	0,000*	31,521	0,11
	Teşvik Etme					

*p<0,001

Araştırmada tek başına seyahate çıkan 91 turist ile görüşülmüş ve bu kişilerden veriler elde edilmiştir. Bu sayının çok karmaşık olmayan araştırma modelleri için yeterli olduğu önceki çalışmalarla ortaya konulmuştur (VanVoorhis ve Morgan, 2007; Bujang vd., 2018). Tablo 6 incelendiğinde seyahate tek başına çıkan bireylerin sosyal sorumluluk bilincinin çevresel sorumlu davranışa uyma üzerindeki etkisine yönelik regresyon modelinin anlamlı olduğu (F=122,239; p<0,001) belirlenmiştir (Çokluk vd., 2012). Dolayısıyla tek başına seyahate çıkan bireylerin sosyal sorumluluk bilincinin çevresel sorumlu davranışa uyma üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu söylenebilir. Çevresel sorumlu davranışa uymanın sosyal sorumluluk bilincindeki değişimlerde %33 (R²=0,33) oranında bir etkisinin olduğu ifade edilebilir. Elde edilen bulgu araştırma hipotezlerinden H1’in (Tek başına seyahate çıkan turistlerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışa uyma üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.) kabul edildiğini göstermektedir. Araştırmanın bir diğer bulgusu tek başına seyahate çıkan bireylerin sosyal sorumluluk bilincinin çevresel sorumlu davranışa teşvik etme üzerindeki etkisine ilişkin basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarıdır. Tek başına seyahate çıkan bireylerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışa teşvik etme üzerindeki etkisine ilişkin regresyon modelinin anlamlı olduğu (F=31,521; p<0,001) tespit edilmiştir. Bu doğrultuda tek başına seyahate çıkan bireylerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin sorumlu davranışa teşvik etme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu söylenebilir. Çevresel sorumlu davranışa teşvik etmenin tek başına seyahate çıkan bireylerin sosyal sorumluluk bilinçlerindeki değişimlerde %11 (R²=0,11) oranında bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu sonuç araştırma hipotezlerinden H2’nin (Tek başına seyahate çıkan turistlerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışa teşvik etme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır) kabul olduğunu göstermiştir.

Araştırmanın bir diğer bulgusu farklı gruplarla seyahate çıkan bireylerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışa uyma üzerindeki etkisine ilişkin basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarıdır. Analiz sonuçlarına ilişkin bulgular Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. Basit Doğrusal Regresyon Analizleri

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	(β)	t	p	F	R ²
Sosyal Sorumluluk Bilinci	Çevresel Sorumlu Davranışa Uyma	0,563	5,651	0,000*	31,938	0,26
	Çevresel Sorumlu Davranışa	0,742	5,898	0,000*	34,790	0,28
	Teşvik Etme					

*p<0,001

Tablo 7 incelendiğinde farklı gruplarla seyahate çıkan bireylerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışa uyma üzerindeki etkisine ilişkin regresyon modelinin anlamlı olduğu (F=31,938; p<0,001) belirlenmiştir (Çokluk vd., 2012). Farklı gruplarla seyahate çıkan bireylerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışa uyma

üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu görülmektedir. Çevresel sorumlu davranışa uymanın farklı gruplarla seyahate çıkan bireylerin sosyal sorumluluk bilinçlerindeki değişimlerde %26 ($R^2=0,26$) oranında bir etkisi olmuştur. Elde edilen bu sonuç araştırma hipotezlerinden **H3**'ün (Farklı gruplarla seyahate çıkan turistlerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışa uyma üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.) kabul edildiğini göstermektedir. Farklı gruplarla seyahate çıkan bireylerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışa teşvik etme üzerindeki etkisine ilişkin regresyon modelinin anlamlı olduğu belirlenmiştir ($F=34,790$; $p<0,001$). Bu bulgu doğrultusunda farklı gruplarla seyahate çıkan bireylerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin sorumlu davranışa teşvik etme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu söylenebilir. Çevresel sorumlu davranışa teşvik etmenin farklı gruplarla seyahate çıkan bireylerin sosyal sorumluluk bilinçlerindeki değişimlerde %28 ($R^2=0,28$) oranında bir etkisinin olduğu söylenebilir. Bu sonuç araştırma hipotezlerinden **H4**'ün (Farklı gruplarla seyahate çıkan turistlerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışa teşvik etme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.) kabul edildiğini göstermektedir.

Tartışma

Turizm faaliyetlerinin ekonomik etkilerinin ön planda tutulması çevre üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin göz ardı edilmesine yol açmıştır (Kahraman ve Türkay, 2006). Özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde turizmin ekonomik getirisine duyulan ihtiyacın fazla olması bu durumun oluşmasında etkili olmuştur (Kuvan ve Akan, 2005). Bunun yanı sıra bölgeler arası kalkınma farklılıklarının giderilmesinde turizm faaliyetlerine ağırlık verilmesi ile bilinçsiz şekilde inşa edilen turizm tesisleri çevre üzerinde birçok olumsuzluğun ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Çevre, sahip olduğu kaynaklar ile belli bir taşıma kapasitesine sahiptir. Bu taşıma kapasitesinin aşılması veya turistlerin sorumsuz davranışları çevrenin tahrip edilmesine yol açmaktadır (Dinçer Şen, 2010). Turizm faaliyetleri fiziksel bir çevrede gerçekleştiğinden dolayı bu çevrede yaşanan değişimler turizm talebini de etkilemektedir. Turizm faaliyetlerinin gerçekleştiği çevreye aşırı bağımlı olmasına rağmen gerçekleştiği çevrede olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir (Meydan, 1998). Turizm destinasyonlarında yaşanan çevresel bozulmalara bakıldığında turistlerin önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Turistlerin sorumsuz davranışlarının çevrenin bozulmasını büyük oranda etkilediği bilinmektedir (Lee, 2011). IQAir'ın (2022) Pakistan'da yaptığı çalışmada doğal kaynakların ve diğer çevre unsurlarının her geçen gün kötüye gittiğini belirlemiştir. Bu durumun nedenleri arasında hükümetin etkisiz politikaları ve bireylerin çevreye karşı sorumsuz davranışlar sergilemeleri ön plana çıkmıştır. Jehan vd., (2023) yaptıkları çalışmada bireylerin sorumsuz davranışlarının destinasyon çevresine zarar verdiğini saptamışlar. Turistlerin çevreye karşı sorumlu davranış sergilemeleri olumsuz çevre etkilerinin azaltılmasının yanı sıra destinasyonun sürdürülebilirliğine de katkı sağlamaktadır (Lee vd., 2013; Juven ve Dolnicar, 2017). Turistlerin çevreye karşı davranışlarında seyahatleri esnasında edindikleri deneyiminde etkisi vardır. Eğer destinasyon yönetimi sosyal açıdan sorumlu davranışları önemsiyorsa bu durum turist davranışlarına da yansımaktadır (Hacıoğlu ve Yetim, 2019). Destinasyon yönetiminin sosyal sorumluluk farkındalığı turistlerin çevreye karşı sorumlu davranış sergilemelerini teşvik etmektedir (He vd., 2022). Destinasyon yönetiminin sosyal sorumluluk bilincinin yanı sıra turistlerin sosyal sorumluluk bilinçleri de çevreye karşı sergiledikleri sorumlu davranışları etkilemektedir (Cui, 2010). Sosyal sorumluluk bilinci yüksek olan turistlerin çevreye karşı sorumlu davranma eğilimlerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Luo vd., 2017). Literatürdeki çalışmalar turistlerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevreye karşı sorumlu davranışlarını etkilediğini göstermektedir (Liobikienė ve Juknys, 2016; Luu, 2018; Su vd., 2018). Bu çalışma ile de tek başına ve farklı gruplarla (aile, arkadaşları ve tur eşliğinde) seyahate çıkan bireylerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışa uyma ve çevresel sorumlu davranışa teşvik etme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma sonucunda farklı gruplarla seyahat faaliyetine katılan turistlerin çevreye karşı sorumlu davranışa uyma ve sorumlu davranışa teşvik etme eğilimlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma ile tek başına seyahate çıkan turistler ile farklı gruplarla (aile, arkadaş, tur) seyahate çıkan turistlerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışa uyma ve çevresel sorumlu davranışa teşvik etme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bireyler tek başına olduklarına veya yanlarında başka birileri olduğunda farklı davranışlar sergileyebilirler. Bu durum sosyal etkileşim teorisi ile de açıklanabilir. Burada bireyin diğer bireylerle olan etkileşimi, sosyal normlar, kişinin üstlendiği rol etkili olabilir (Eren, 2007). Bu kapsamda Doğu Karadeniz Bölümü'nün önemli turistik destinasyonlarından birisi olan Trabzon'u ziyaret eden yerli turistlerden araştırma verileri toplanmıştır. 340 katılımcıdan elde edilen veriler doğrultusunda çalışma bulguları elde edilmiştir. Farklı gruplarla ve tek başına seyahate çıkan turistlerden elde edilen verilerle gerçekleştirilen regresyon analizlerinde farklı gruplarla seyahate çıkanların beta (β) değerlerinin tek başına seyahate çıkanların beta değerlerinden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar farklı gruplarla seyahate çıkan turistlerin tek başına seyahate çıkan turistlere göre çevresel sorumlu davranışa uyma ve sorumlu davranışa teşvik etme eğilimlerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Farklı gruplarla seyahate çıkan

turistlerin doğal alanlara ilgili kurallara daha fazla önem verdiği belirlenmiştir. Doğaya çöp atmak, çiçek koparmak, tarihi yapılara rastgele resim kazımak gibi olumsuz davranışları daha az sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bunların yanı sıra çevrenin tahrip edilmemesi için diğer turistleri caydırma davranışlarının da yüksek olduğu saptanmıştır. Farklı gruplarla seyahate çıkan turistlerin diğer turistlerin çevre ihlallerini yetkili birimlere bildirme konusunda daha hassas oldukları belirlenmiştir. Aynı şekilde çevre koruma faaliyetlerine katılma ve bu konuda inisiyatif alma noktasında daha duyarlı oldukları ifade edilebilir. Farklı gruplarla seyahate çıkan turistlerin çevreye bırakılan çöplerin toplanması ve çevrenin temizlenmesi ile ilgili yapılacak faaliyetlere tek başına seyahate çıkan turistlere göre daha fazla katılım sağlayabilecekleri söylenebilir. Turistlerin sosyal sorumluluk bilinçlerinin çevresel sorumlu davranışlarına etkisine ilişkin gelecekteki araştırmalarda turistlerin çevresel sorumlu davranışlarının belirlenmesinde farklı değişkenlerin (yaş, cinsiyet, seyahat amacı, tutum, destinasyonun özellikler vb.) kullanılması alan yazına katkı sağlayabilir. Turistlerin çevreye yönelik sorumlu davranış sergilemesinde destinasyon yönetiminin sosyal sorumluluk bilincinin etkili olduğu yapılan çalışmalarla belirlenmiştir. Bu doğrultuda Trabzon destinasyon yönetiminin sosyal sorumluluk bilincinin belirlenmesi de alan yazının zenginleşmesine katkı sağlayabilir.

Kaynakça

- Akış, S. (1996). Turizmin ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(3-4), 10-13.
- Akşit, S. (2007). Doğal Ortam Duyarlılığı Açısından Sürdürülebilir Turizm. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (23), 441-460.
- Alessa, L., Bennett, S.M., & Kliskey, A.D. (2003). Effects of knowledge, personal attribution and perception of ecosystem health on depreciative behaviors in the intertidal zone of Pacific Rim National Park and Reserve. *Journal of Environmental Management*, 68 (2), 207-218.
- Alkan, H., & Ersin, M. Ö. (2018). Korunan doğal alanlarda insan-yaban hayatı çatışması. *Turkish Journal of Forestry*, 19(3), 284-292.
- Anthony. (1982). Managing the environment and cultural impacts of tourism and leisure development. *Tourism Management*, 3(4), 256-262.
- Apak, Ö. C. (2024). Which tourist type cares more about environmental sustainability?: A quantitative research. *In Cultural, Gastronomy, and Adventure Tourism Development*. IGI Global.
- Aytülkasapoğlu, M., & Ecevit, M. C. (2002). Attitudes and behavior toward the environment: The case of Lake Burdur in Turkey. *Environment and Behavior*, 34(3), 363-377.
- Bagri, S., Gupta, B., & George, B. (2009). Environmental orientation and ecotourism awareness among pilgrims, adventure tourists, and leisure tourists. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 57(1), 55-68.
- Ballantyne, R., Packer, J., & Hughes, K., (2008). Environmental awareness, interests and motives of Botanic Gardens visitors: implications for interpretive practice. *Tourism Management*, 29(3), 439-444
- Bruyere, B., Nash, P. E., & Mbogella, F. (2011). Predicting participation in environmental education by teachers in coastal regions of Tanzania. *The Journal of Environmental Education*, 42(3), 168-180.
- Budeanu, A. (2007). Sustainable tourist behaviour—a discussion of opportunities for change. *International Journal of Consumer Studies*, 31(5), 499-508.
- Bujang, M. A., Sa'at, N., Bakar, T. M. I. T. A., & Joo, L. C. (2018). Sample size guidelines for logistic regression from observational studies with large population: emphasis on the accuracy between statistics and parameters based on real life clinical data. *The Malaysian Journal of Medical Sciences: MJMS*, 25(4), 122.
- Can, E. (2016). Turizm destinasyonlarında sürdürülebilir turizmin sürdürülebilir rekabet açısından değerlendirilmesi. *İstanbul Journal of Social Sciences*, 4, 23-40.
- Chiu, Y. T. H., Lee, W. I., & Chen, T. H. (2014). Environmentally responsible behavior in ecotourism: Antecedents and implications. *Tourism Management*, 40, 321-329.
- Cui, Y.J., (2010). Awareness and cultivation of citizens' social responsibility in China. Jiamusi University, China.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve Lisrel uygulamaları*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.

- Demirel, M. A., Vapur, M., Yavuz, E., & Aydın, İ. (2022). Serbest zaman nostaljisinin serbest zaman motivasyonuna etkisi. *Turizm Akademik Dergisi*, 9(1), 219-231.
- Dinçer Şen, S. (2010). Turizmin çevresel etkileri ve bir çözüm olarak ekoturizm. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Eren, S. (2007). Toplumsal norm, ahlâk ve din. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 289-316.
- Gao, J., Huang, Z., & Zhang, C. (2017). Tourists' perceptions of responsibility: An application of norm-activation theory. *Journal of Sustainable Tourism* 25 (2), 276-291.
- Garda, B. ve Temizel M. (2016). Sürdürülebilir turizm çeşitleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 12, 83-103
- Hacıoğlu, T., & Yetim, A. Ç. (2019). Sorumlu turizm algısının turist davranışlarına etkileri: Fethiye destinasyonuna yönelik bir araştırma. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 8(1), 42-69.
- Hahs-Vaughn, D. L., & Lomax, R. G. (2013). *An introduction to statistical concepts*. Routledge
- Han, H., & Yoon, H.J. (2015). Hotel customers' environmentally responsible behavioral ntention: Impact of key constructs on decision in green consumerism. *International Journal of Hospitality Management* 45, 22-33.
- He, X., Cheng, J., Swanson, S.R., Su, L. &Hu, D. (2022), The effect of destination employee service quality on tourist environmentally responsible behavior: A moderated mediation model incorporating environmental commitment, destination social responsibility and motive attributions, *Tourism Management*, 90, 104470.
- Henderson, J. C. (2007). Corporate social responsibility and tourism: Hotel companies in Phuket, Thailand, after the Indian Ocean tsunami. *International Journal of Hospitality Management*, 26(1), 228-239.
- IQAir (2022), World air quality report, www.iqair.com/world-most-polluted-cities. Erişim tarihi: (13.10.2024)
- Issı, Y. (1989). Türkiye turizminin yapay ve doğal çevre üzerindeki etkileri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 47, 1-4.
- İlban, M. O., Gümrükcü, S., & Yıldız, N. (2023). Sürdürülebilir turizm çalışmalarında sorumlu turizm. *Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research*, 7(1), 201-210.
- Jehan, Y., Batool, M., Hayat, N., & Hussain, D. (2023). Socio-economic and environmental impacts of tourism on local community in Gilgit Baltistan, Pakistan: A local community prospective. *Journal of the Knowledge Economy*, 14(1), 180-199.
- Juvan, E., & Dolnicar, S. (2017). Drivers of pro-environmental tourist behaviours are not universal. *Journal of Cleaner Production*, 166, 879-890.
- Kahraman, N., & Türkay, O. (2006). *Turizm ve çevre*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Karaca, C. (2011). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre dostu maliye politikaları, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Kerstetter, D.L., Hou, J.-S., & Lin, C.H. (2004). Profiling Taiwanese ecotourists using a behavioral approach. *Tourism Management* 25 (4), 491-498.
- Kızıllırmak, İ., Çifçi, İ., & Kaya, F. (2015). Sürdürülebilir turizm kapsamında alternatif konaklama işletmelerinin kullanılması: Yayla evleri örneği", *GÜSBEED*, 6 (14), 99-109
- Kiatkawsin, K., & Han, H. (2017). Young travelers' intention to behave pro-environmentally: Merging the value-belief-norm theory and the expectancy theory. *Tourism Management*, 59, 76-88.
- Kil, N., Holland, S. M., & Stein, T. V. (2014). Structural relationships between environmental attitudes, recreation motivations, and environmentally responsible behaviors. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 7(8), 16-25.
- Kline, R. B. (2015), *Principles and practice of structural equation modeling*, Guilford Publications, New York.
- Köroğlu, Ö., Köroğlu, A., & Alper, B. (2012). Doğaya dayalı gerçekleştirilen turizm faaliyetleri içerisinde turist rehberlerinin rolleri üzerine bir inceleme. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(22), 131-139.
- Kuvan, Y., & Akan, P. (2005). Residents' attitudes toward general and forest-related impacts of tourism: The case of Belek, Antalya. *Tourism Management*, 26(5), 691-706.

- Lee, T.H. (2011). How recreation involvement, place attachment and conservation commitment affect environmentally responsible behavior. *Journal of Sustainable Tourism* 19(7), 895-915.
- Lee, T.H., Jan, F.-H. & Yang, C.C. (2013). Conceptualizing and measuring environmentally responsible behaviors from the perspective of community-based tourists. *Tourism Management* 36, 454-468.
- Li, J. H., Sia, R., & Zhu, Y. B. (2013). Research on cultural heritage tourism development based on tourist perception: Taking Beijing Olympic park of China as an example. *Applied Mechanics and Materials*, 361, 21-26.
- Liobikienė, G., & Juknys, R. (2016). The role of values, environmental risk perception, awareness of consequences, and willingness to assume responsibility for environmentally-friendly behaviour: The Lithuanian case. *Journal of Cleaner Production*, 112(4), 3413-3422.
- Luo, W.B., Zhang, X.H., Zhong, C., Meng, B., Timothy, D.J., (2017). Research on the influencing factors of tourists' environmentally responsible behavior in urban natural scenic spots. *Chinese Journal of Population, Resources and Environment*. 27 (5), 161-169.
- Luo, W., Tang, P., Jiang, L., & Su, M. M. (2020). Influencing mechanism of tourist social responsibility awareness on environmentally responsible behavior. *Journal of Cleaner Production*, 271, 122565.
- Luu, T.T., (2018). Activating tourists' citizenship behavior for the environment: the roles of CSR and frontline employees' citizenship behavior for the environment. *Journal of Sustainable Tourism* 26 (7), 1178-1203.
- Malhotra, N. K. (2004). Marketing research an applied orientation, 4. Edition, Pearson Prentice Hall, New Jersey.
- Mathew, P. V., & Sreejesh, S. (2017). Impact of responsible tourism on destination sustainability and quality of life of community in tourism destinations. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 31, 83-89.
- Mathieson, A., & Wall, G. (1982). *Tourism, economic, physical and social impacts*, Tourism Research and Development Department, Midland Group of Companies.
- Meydan, S. (1998). Sürdürülebilir turizm gelişimi ve Güney Antalya Turizm Gelişim Projesi Alanına yönelik bir anket uygulaması sonucu. *Gazi Üniversitesi TTEF Dergisi*, 82-95.
- Newsome, D., & Moore, S. A. (2002). *Natural area tourism, in aspects of tourism*. Channel View Publications. UK.
- Özel, Ç. H. (2014). Turizmin sosyo-kültürel boyutta ortaya çıkardığı etkilerin incelenmesi: Marmaris örneği. *Dumlupınar University Journal of Social Science/Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (42), 57-68.
- Öztürk, Y. (2022). Turizmin çevresel etkilerine yönelik algı, kentsel aidiyet duygusu ve turizm gelişimini destekleme tutumu arasındaki ilişki (The relationship between the perception of tourism's environmental impacts, the urban belonging and the attitude to support tourism development). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10(4), 3154-3172.
- Sekaran, U. (1992), *Research methods for business – a skill building approach (2nd Ed)*. John Wiley and Sons, Inc.
- Steg, L. & Vlek, C. (2009). Encouraging proenvironmental behaviour: An integrative review and research agenda, *Journal of Environmental Psychology* 29, 309-317.
- Stern, P. C. (2000). Toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issues*, 56(3), 407-424.
- Su, L., & Swanson, S.R. (2017). The effect of destination social responsibility on tourist environmentally responsible behavior: Compared analysis of first-time and repeat tourists. *Tourism Management* 60, 308-321.
- Su, L., Huang, S. S., & Pearce, J. (2018). How does destination social responsibility contribute to environmentally responsible behaviour? A destination resident perspective. *Journal of Business Research*, 86, 179-189.
- Thapa, B. (2010). The mediating effect of outdoor recreation participation on environmental attitudebehavior correspondence. *Journal of Environmental Education*, 41(3), 133-150.
- Toygar, F. (2014). Pazarlama faaliyetleri ve tüketici karar süreci üzerindeki etkisi, örnek olay incelemesi, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Gediz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir
- Uğurlar, A. (2017). Turizmde sürdürülebilirlik: Bir ölçülebilirlik aracı olarak göstergelerin önemi. *İdealkent*, 8(21), 118-140.
- UNEP. (2005). Making tourism more sustainable: A guide for policy makers. United Nations Environment Programme and World Tourism Organization.

- VanVoorhis, C. W., & Morgan, B. L. (2007). Understanding power and rules of thumb for determining sample sizes. *Tutorials in Quantitative Methods for Psychology*, 3(2), 43-50.
- Volo, S. (2020). Overtourism: Definitions, enablers, impacts and managerial challenges. In H. Séraphin, T. Gladkikh, & T. V. Thanh (Eds.), *Overtourism causes, implications and solutions* (pp. 11-26). Cham: Springer.
- Wang, C., Zhang, J., Yu, P., & Hu, H. (2018). The theory of planned behavior as a model for understanding tourists' responsible environmental behaviors: The moderating role of environmental interpretations. *Journal of Cleaner Production*, 194, 425-434.
- Yorulmazer, G., & Doğan, O. (2017). Turizm işletmelerinde kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarının satın alma niyeti üzerindeki etkileri: Turistlere yönelik bir araştırma. *GÜSBEED*, 8(21), 49-75
- Yüksek G., Dinçer, F.F.İ., & Dinçer, M.Z. (2019). Seyitgazi ilçesi paydaşlarının sürdürülebilir turizm farkındalıkları, *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 107-121
- Zhang, X.H., (2016). Research on tourists' recreation impact perception, consciousness of social responsibility and environmentally responsible behavior: A case study of Yuelu Mountain Scenic Area Changsha. Hunan Normal University, China.

Extended Summary

Aim and Scope

The Effect of Social Responsibility Consciousness of Tourists Travelling Alone and Tourists Travelling with Different Groups on Environmentally Responsible Behaviours. Tourism, which is expressed as a chimneyless industry, and the developments it brings with it negatively affect destinations in rural and urban areas if necessary measures are not taken (Su et al., 2018). Considering the negativities experienced around the destination, it is seen that tourist behaviour is an important factor (Li et al., 2013; Gao et al., 2017). Inappropriate behaviours exhibited by tourists have direct or indirect negative impacts on the destination (Juvan & Dolnicar, 2017). Therefore, directing tourists to exhibit environmentally responsible behaviour can reduce environmental problems in destinations (Wang et al., 2018). Although destination administrations develop solutions to eliminate environmental problems caused by tourists, inappropriate tourist behaviours cannot be completely eliminated (Aytülkasapoğlu and Ecevit, 2002). Tourists should exhibit a sense of responsibility towards the environment. This study aims to determine the effect of social responsibility awareness of individuals travelling alone and with any group on their environmentally responsible behaviours. The study will examine how sensitive individuals are to the environment when travelling alone or with a different group. When the related studies in the literature are examined, it is determined that the environmentally responsible behaviours of those who participate in travelling with a tour are higher. It has been observed that the travel agency informs tourists about this issue and encourages them to be sensitive to the environment in tours to ecologically sensitive areas (Bagri et al., 2009).

Method

Encouraging tourists to engage in environmentally responsible behaviours is critical for ensuring the sustainability of both rural areas and urban environments. Tourists' awareness of social responsibility is an important factor in shaping their environmental behaviour (Luo et al., 2020). In the present study, the effect of tourists' social responsibility consciousness on their environmentally responsible behaviours was investigated. This research is a descriptive study that examines the effect of social responsibility consciousness of tourists travelling alone and with different groups on their environmentally responsible behaviours. The research population consists of domestic tourists visiting Trabzon in the first six months of 2024 (January-June). A questionnaire technique was used to collect the research data. A five-point Likert rating scale was used in the study conducted to measure the effect of social responsibility awareness of tourists travelling alone and tourists travelling with different groups on their environmentally responsible behaviours. Likert rating scale is '1= Strongly Disagree; 2=Disagree; 3= Neutral/Uncertain; 4=Agree; 5= Strongly Agree'. The questionnaire forms were filled out by domestic tourists visiting Trabzon. After the questionnaires were collected, validity and reliability analyses were performed using SPSS software. Then, the findings related to the demographic characteristics of the participants are given. Finally, regression analysis was performed to test the research hypotheses.

Conclusion

In this study, the effect of social responsibility consciousness of tourists travelling alone and tourists travelling with different groups (family, friends, tour) on complying with environmentally responsible behaviour and encouraging environmentally responsible behaviour was investigated. In this context, research data were collected from domestic

tourists visiting Trabzon, one of the important tourist destinations of the Eastern Black Sea Region. The findings of the study were obtained in line with the data obtained from 340 participants. As a result of the study, it was found that tourists travelling with different groups have a higher tendency to comply with environmentally responsible behaviour and encourage responsible behaviour than tourists travelling alone. It was determined that tourists travelling with different groups attach more importance to the rules related to natural areas. It was concluded that they exhibited less negative behaviours, such as throwing garbage into nature, plucking flowers, and randomly carving pictures on historical buildings. In addition to these, it was determined that the behaviours of deterring other tourists to prevent the destruction of the environment were also high. Tourists travelling with different groups were found to be more sensitive about reporting environmental violations of other tourists to the authorities. Likewise, it can be stated that they are more sensitive about participating in environmental protection activities and taking initiative in this regard. It can be said that tourists travelling with different groups can participate more in activities related to the collection of garbage left in the environment and cleaning the environment than tourists travelling alone.

İyi Çevresel Yönetişim Bağlamında Aarhus Sözleşmesi'nin Analizi¹

Analysis of the Aarhus Convention in the Context of Good Environmental Governance

Ahusena Keleş², Ömer Uğur³

Öz

Aarhus Sözleşmesi, çevresel yönetim ve katılımcı demokrasi arasındaki ilişkiyi güçlendirmeye hizmet eden uluslararası bir anlaşmayı temsil etmektedir. Çevresel haklar konusunda önemli bir belgedir. Sözleşme'nin belirtilen amaçları üç yönlüdür: ilk olarak, çevresel karar alma süreçlerine katılımı artırmayı amaçlar ikinci olarak, çevre bilincini artırmayı amaçlar ve üçüncü olarak, çevresel adaleti sağlamayı amaçlar. Bu nedenle Sözleşme, çevresel yönetişimin temel ilkelerinin güçlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca çevre sorunlarının çözümüne yönelik sürdürülebilir bir yaklaşımı da teşvik etmektedir. Bu makalenin amacı, Aarhus Sözleşmesi'nin ilkeleri doğrultusunda çevresel yönetim mekanizmalarını analiz etmek ve Sözleşme'nin temel ilkeleri ile etkili çevresel yönetişimin temel ilkeleri arasındaki bağlantıyı açıklamaktır. Araştırma konusunu objektif ve kapsamlı bir şekilde sunabilmek için nitel bir yaklaşım kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Yönetişim, Çevresel Bilgiye erişim, Halkın Katılımı, Adalet Erişim, Çevre Hakkı.

Abstract

The Aarhus Convention represents an international agreement that strengthens the relationship between environmental governance and participatory democracy. It is an important document on environmental rights. The Convention's stated aims are threefold: firstly, it seeks to increase participation in environmental decision-making processes secondly, it aims to raise environmental awareness and thirdly, it seeks to ensure environmental justice. The Convention is therefore of great significance in reinforcing the basic principles of environmental governance. It also promotes a sustainable approach to solving environmental problems. The objective of this article is to analyze the mechanisms of environmental governance in accordance with the principles of the Aarhus Convention, and to elucidate the interconnection between the fundamental tenets of the Convention and the foundational principles of effective environmental governance. To present the research topic in an objective and comprehensive manner, a qualitative approach was employed.

Keywords: Environmental Governance, Accesss to Information, Public Participation, Access to Justice, Environmental Right.

JEL Codes: F64, K32, K33, Q56, R11.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 01 / 11 / 2024

Accepted: 04 / 03 / 2025

¹Bu çalışma Ahusen Keleş'in Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Doç Dr. Ömer Uğur danışmanlığında yürüttüğü Aarhus Sözleşmesi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

²Gümüşhane Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Doktora Öğrencisi, Gümüşhane, Türkiye, senakels4@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1447-4720

³Doç. Dr, Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, Gümüşhane, Türkiye, omerugur@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8463-5403.

Giriş

Çevresel sorunlar günümüzde ulusal ve küresel politikanın ana gündemi haline gelmesi özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik büyümenin hızlanması, yeni teknolojilerin ortaya çıkması ve nüfus artışına paralel olarak enerji ve kaynakların hızlı tüketilmesinin ortaya çıkardığı ciddi ekolojik tehlikelerin görülmesi ile olmuştur. Her ne kadar çevresel sorunlar oldukça eski ve karmaşık bir tarihe sahip olsa da, 20. Yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte sanayileşmiş ülkelerden başlayarak dünya geneline hızla yayılan üretim ve tüketim kalıpları bu sorunları daha da artırmış ve karmaşıklştırmıştır. Zira doğanın kendi özüne ve yapısına ters olan bu üretim ve tüketim kalıpları tüm dünya coğrafyasında ekolojik dengelerin bozulmasına ve bunun sonucu olarak dünya genelinde insan ve diğer tüm canlıların varlığını temel oluşturan ekosistemde olumsuz bir değişime neden olmuştur. Bu değişimin karşısında var olan ve ortaya çıkması muhtemel ekolojik tehlikelerin giderilmesi için çevresel hareketlerin de aynı dönemde ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Ancak birçok toplumda çevreci hareketler başlangıçta, kırılgan ve sıra dışı bir özellik göstermiş ve bu nedenle, hükümetler acil çevresel kaygıları değerlendireme ihtiyacı hissetmemiş veya gelecek nesillerin ihtiyaçlarını yansıtan uzun vadeli konuları ihmal etmeleri söz konusu olmuştur.

Çevresel yönetim, kolektif olarak bağlayıcı kararlar yoluyla insanların çevreye erişimini, kullanımını ve çevre üzerindeki etkilerini koordine etmeyi, yönlendirmeyi ve düzenlemeyi amaçlayan toplumsal aktörler arasındaki etkileşimlerin toplamı şeklinde tanımlanabilir. Bu yaklaşım, sürdürülebilir çevresel kararların alınmasını ve doğal kaynakların etkin bir şekilde yönetilmesini desteklemeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla çevresel yönetim düzenlemelerinin yetersiz olması çevresel bozulmaların artmasına yol açabilmektedir. Bu bağlamda, etkili çevresel yönetimin oluşturulması için açık ve uygulanabilir çevre yasaları; çevresel bilgiye halkın erişimi, çevresel karar alma sürecine halkın katılım fırsatı ve adalete erişim dâhil olmak üzere bireysel seviyeden kurumsal seviyeye kadar hesap verebilirlik ve dürüstlük; çevreyle ilgili anlaşmazlıkların, esas olarak mahkemeler aracılığıyla adil ve duyarlı bir şekilde çözülmesine yönelik hükümler gibi unsurlara önem verilmesi gerekmektedir. Çevresel yönetimin güçlendirilmesi için birlikte çalışmak üzere yeni forumlar da dâhil olmak üzere işbirliği çabalarının oluşturulması, çevresel yönetimin daha etkili ve verimli bir hal almasını sağlayabilir. Nitekim Aarhus Sözleşmesi, iyi çevresel yönetimi gerçekleştirebilecek kapasitenin, bağlayıcılığın ve kurumsal alt yapının oluşmasına imkân tanıyan bir nitelik taşımaktadır. Aarhus Sözleşmesi'nin temel amacı, çevresel konularda bilgiye erişimi, karar alma süreçlerine halkın katılımını ve adalete erişimi güvence altına almaktır. Bu nedenle Aarhus sözleşmesi, çevresel demokrasi için sembolik bir araç niteliğindedir. Aarhus Sözleşmesi'nin üç sütunu şeffaf, kapsayıcı ve hesap verebilir iyi çevresel yönetimi teşvik etmek için esastır.

Bu makalede, Aarhus Sözleşmesi'nin çevresel yönetim bağlamındaki önemi ve etkileri incelenecektir. Çevresel yönetimin ana ilkelerinin Aarhus Sözleşmesi'nin üç sütunu bağlamında analizi bu çalışmanın ana araştırma konusunu oluşturmaktadır. Bu nedenle, yeterli çevre hakkı, çevresel bilgiye erişim hakkı, çevresel karar alma sürecine katılım hakkı ve çevresel konularda adalete erişim hakkı konularına özel dikkat gösterilecektir. Bu makalenin temel amacı, çevresel yönetime yönelik mekanizmaları Aarhus Sözleşmesi perspektifinden incelemektir. Bu analiz, çevresel yönetimin geliştirilmesi ve sürdürülebilir çevre politikalarının teşvik edilmesine katkı sağlayacaktır. Araştırma konusunun gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konması amacıyla nitel bir süreç izlenmiştir. Durum çalışması yöntemi kullanılarak Aarhus Sözleşmesi'nin temel önermeleri ile iyi çevresel yönetimin ana ilkeleri arasındaki bağlantı açıklanacaktır. Ayrıca Aarhus Sözleşmesi'nin bilgiye erişim, halkın katılımı ve adalete eşit erişim haklarıyla ilgili hükümlerinin iyi çevresel yönetimin tesisi ışığında önemli bölümleri olarak sunulacaktır. Veriler ikincil kaynaklardan toplanacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve: Çevresel Yönetişim

Çevresel yönetimin, çevreyle ilgili teşvikler, bilgiler, kurumlar, karar verme ve davranışlardaki değişiklikleri hedefleyen müdahaleler ile eş anlamlı olduğunu söylemek mümkündür. Daha spesifik olarak, politik aktörlerin çevresel eylemleri ve sonuçları etkilediği bir dizi düzenleyici süreç, mekanizma ve organizasyona atıfta bulunmak için "çevresel yönetim" kavramı kullanılmaktadır (Lemos vd., 2006: 298). Çevresel yönetim birkaç şekilde tanımlanmıştır (Sancak, 2021: 49). Çevresel yönetim, insanların çevre ile nasıl etkileşimde bulunduğunu şekillendiren kurallar, uygulamalar, politikalar ve kurumlardan oluşur (Hamunakwadi, 2019: 17). Çevresel yönetim, çevresel kaynakların kullanımını mümkün kılan veya kısıtlayan kurumsal düzenlemelerin oluşturulması, yeniden onaylanması veya değiştirilmesi yoluyla çevresel çatışmaların önlenmesi şeklinde ifade edilebilir (Temizel, 2023: 240). Çevresel yönetim, insanoğlunun sağlıklı yaşam standardı ve ekonomik toplumun sürdürülebilir kalkınması ile ilişkilidir. Bu nedenle çevresel yönetimin amacı, kamusal çevresel faydalar ve ilgili toplumsal sonuçlar doğrultusunda bireysel davranışları veya kolektif eylemleri yönetmektir. Çevresel yönetimi anlamak, çevreyle ilgili kararların nasıl alındığını ve sonuçta ortaya çıkan politika ve süreçlerin çevresel ve sosyal açıdan sürdürülebilir sonuçlara yol açıp açmadığını anlamaktır (Benetton ve Satterfield, 2018: 2-3). Çevresel yönetim inkâr edilemez bir şekilde başlı başına normatif bir strateji haline gelmiştir. Yönetimin nasıl organize edilmesi

gerektiğine dair birçok tartışma olmakla birlikte, küresel yönetim, piyasa liberalizmi, yeşil ekonomi, yeşil devlet ve yerelleştirilmiş veya merkezi modeller etrafında beş temel tartışma alanı bulunmaktadır (Benson ve Jordan, 2017: 7).

1960'lar ve 1970'ler, çevresel sorunların küresel çapta ciddi bir şekilde ele alınmaya başlandığı dönemlerdir (Sancak ve Bilgili, 2021: 243). Bu dönemde, çevresel sorunların çözümüne yönelik anlaşmalar ve kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Örneğin, 1972'de İsveç'in Stockholm kentinde düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı (UNCHE) ve 1973'te kurulan Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) bu dönemde kurulmuştur (Temizel, 2023: 234-235). 1980'ler ve 1990'lar çevresel yönetişimin daha da geliştiği bir dönemdir. Bu dönemde, çevresel sorunların çözümüne yönelik daha kapsamlı ve etkili politika ve uygulamalar geliştirilmiştir. 2000'ler ve sonrası dönem ise, çevresel yönetim daha da karmaşık ve kapsamlı hale geldiği bir dönemdir. Bu dönemde, çevresel sorunların çözümüne yönelik daha çok taraflı ve katılımcı yaklaşımlar benimsenmiştir (Benson ve Jordan, 2017: 5). Örneğin, 2015'te Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG'ler) kabul edilmiştir. Bu dönemler, çevresel yönetişimin dönüm noktalarını temsil eder ve çevresel sorunların çözümüne yönelik daha etkili ve sürdürülebilir bir yaklaşımın gelişimini yansıtmaktadır. Çevre sorunları genellikle teknik, yönetsel veya davranışsal boyutlara sahip olarak görülürken, bu karmaşıklıkların üstesinden gelmek için kapsayıcı bir araç olarak çevresel yönetişime giderek daha fazla dikkat edilmesi gerekmektedir (Benson ve Jordan, 2017: 4-5). Özellikle çevresel yönetişimin amacı, kamusal çevre mallarının ve ilgili toplumsal sonuçların izlenmesinde bireysel davranışları veya toplu eylemleri yönetmektir.

Çevresel yönetişimin bir uzantısı olarak, iyi çevresel yönetim, çevresel hedeflere ulaşmak için uygulanan strateji ve girişimlerin etkinliği ile ölçülmektedir. Bu hedefler kapasite geliştirme, çevresel bilgiye daha fazla erişim, katılım ve adalet şeklinde sıralanabilir (Jeffery, 2005: 1). İyi çevresel yönetim tarihi oldukça karmaşık ve birçok farklı faktörün etkisi altında şekillenmiştir. Ancak modern çevresel yönetişimin temelleri, 20. Yüzyılın ikinci yarısında çevresel sorunların artması ve uluslararası toplumun bu sorunlara daha etkili bir şekilde yanıt verme ihtiyacıyla ortaya çıkmıştır. İyi çevresel yönetim kavramı, her ülkenin kendine özgü sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamına göre özel olarak tasarlanırsa başarılı bir şekilde uygulanma şansı daha yüksek olabilir. İyi çevresel yönetim, çevresel kaynakların sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi için etkili ve katılımcı bir yaklaşım ifade eder (Sancak ve Bilgili, 2021: 241). Bu yaklaşım, çevresel sorunların çözümüne yönelik karar alma süreçlerinde tüm ilgili tarafların katılımını ve iş birliğini teşvik etmektedir (Mustagfiroh vd., 2020: 281-282). Bilgi, istişare, katılım ve kolektif öğrenme sosyal grupları dâhil etmenin farklı biçimleridir. Sosyal Öğrenme (SL) yaklaşımı bunların hepsini kapsamakta ve ötesine geçmektedir. Öğrenme süreçlerinin kamu politikasına dâhil edilmesi, karmaşık konuları içeren gündemlerde zorunludur. Bir topluluğun veya kuruluşun dayanıklılığı, olumsuz etkileri azaltmayı, zararı hafifletmeyi veya faydalı fırsatları keşfetmeyi amaçlayan eylemlere hazırlanmak ve bunları üstlenmek için mevcut güçlü yönlerin, niteliklerin ve kaynakların birleşimine bağlıdır. SL, yaparak öğrenmeyi öneren süreç odaklı bir yaklaşımdır ve insanların daha geniş sosyal-ekolojik sistemlere fayda sağlayacak şekilde birbirlerinden öğrendikleri bir sosyal değişim süreci olarak tanımlanır. Bu, ortak bir amacı paylaşan insanlar arasında sürekli işbirliğine dayalı çalışma süreçleri yoluyla yapılır ve diyalog, değişim, eylem ve yansıtma içerir. Bu SL sürecinden yeni bilgiler ve ortak çözümler ortaya çıkar ve uygulamada değişikliklere yol açar. Sosyal öğrenme için katılım ilgili merkezi bir unsur, uygulama topluluğu olarak adlandırılır: bir sorunu veya ortak ilgi alanını paylaşan ve fikir, bilgi ve araç paylaşımı yoluyla bilgiyi derinleştirmek ve sosyal etkileşim pratiğine dayalı çözümler aramak için düzenli olarak etkileşimde bulunan bir grup. Uygulama Toplulukları konu, coğrafi kapsam, uzmanlık alanı veya diğer ortak ilgi alanlarına göre organize edilebilir. Ayrıca bu grupların birbirlerini akran olarak tanıyan ve deneyimlerini paylaşmaya ve kendi görüşlerini yeniden düşünmek için başkalarının görüşlerini almaya istekli kişiler tarafından oluşturulması önemlidir. Grup oluşturulduktan sonra, aktif ve sürekli bir karşılıklı katılım sürecinin olması, ilgili taraflar arasında güven ve saygının güçlendirilmesi ve faaliyetler, bilgi ve karar alma süreçlerinde şeffaflığın sağlanması esastır. Uyum gündeminin karmaşıklığı, kamu politikası tasarımı ve kurumlar içinde karar alma süreçlerine yönelik geleneksel paradigmalara meydan okumakta, bireysel ve kurumsal uygulamalarda değişiklikleri teşvik etmeyi amaçlayan sosyal öğrenme için engelleri azaltmayı ve fırsatları artırmayı gerekli kılmaktadır. Kurumsal yönetim örneklerinin ve yapılarının yanı sıra değerlerinin ve kültürel uygulamalarının gözden geçirilmesi için SL'nin uygulanmasıyla normların ve uygulamaların revizyonu ortaya çıkabilir, bu da örneğin daha demokratik veya ortak yönetim uygulamalarıyla, başka bir deyişle ilgili paydaşların aktif katılımıyla karar alma süreçleriyle sonuçlanabilir. Kamu politikası döngüsünün başlangıcında, SL'nin katılım ve seferberlik unsuru, farklı aktörleri sürece dâhil etmek ve tüm süreç boyunca aktif katılımlarını sürdürmek için çok önemlidir. Bu şekilde, politikanın uygulanması için ortak sorumluluk duygusu herkes arasında paylaşılır. Etkili bir Uygulama Topluluğu olabilmek için katılımcıların ortak bir amaç etrafında birleşmiş olmaları ve ilgili kavramlar, girişimin hedefleri, yönetim yapısı ve katılım biçimleri konusunda uyumlu olmaları gerekmektedir (Nicolletta vd., 2020: 3-9).

İyi çevresel yönetişimi bunlarla sınırlı olmamak kaydıyla aşağıdaki kıstasları da kapsamaktadır: halkın kolaylıkla erişilebileceği ve anlayabileceği çevresel bilgilerin sağlanması ve aktif olarak yaygınlaştırılması; halkın hem resmi hem de gayri resmi yollarla çevresel karar alma sürecine katılması ve güçlendirilmesi; yasaların, programların ve girişimlerin uygulanması yoluyla çevre okuryazarı, eğitilmiş, etik ve bilgili vatandaşların teşvik edilmesi; hükümetin daha açık, kapsayıcı, sorumlu ve hesap verebilir hale getiren yasaların, programların ve girişimlerin uygulanması ve etkili uygulama

mekanizmalarını ve yasaları ihlal edenler için dengeli ve orantılı yaptırımlar gerektiren çevre mevzuatının sürekli olarak iyileştirilmesi; yasaları ihlal eden ve çevreye zarar veren kişilerin neden olduğu çevre sorunları için yasal çözümlerin mevcudiyeti; kamu görevlileri ve diğer devlet kurumlarının yanı sıra iş dünyası, sivil toplum ve akademi için çevresel sorun çözme ve halkın katılımı konularında eğitim ve kapasite geliştirme fırsatları sağlanması, çevre programlarının, altyapısının, araçlarının ve mekanizmalarının geliştirilmesi için finansmanın artırılması ve yeterli bütçe tahsisinin sağlanması (Sancak, 2021: 13-14; Sharif, 2016: 109-111).

1.1. İyi Çevresel Yönetişimin İhtiyacı Nedenleri

İyi çevresel yönetim, çevresel kaynakların sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi ve korunması için önemli bir araçtır. Ayrıca çevresel sorunların çözümüne ve çevresel hedeflerin başarılmasına yardımcı olmaktadır (Bal vd., 2015: 181).

1.1.1. Ekolojik Sınırlar (Ecological Limits)

İnsanlar hayatta kalmak için çevrelerine bağımlıdır. İnsan faaliyetleri nedeniyle ormanların yok olması, tatlı su kaynaklarının kirlenmesi, ozon tabakasının incelmeye, hava kirliliği, iklim değişikliği, fosil yakıtların giderek tükenmesi, canlı türlerinin azalması ve yok olması doğal çevrenin sınırlandırılmasının ve akılsızca kullanılmasının göstergeleridir (Gür, 2008: 2). Çevresel sürdürülebilirliğin önemli bir yönü, doğal kaynakların korunmaya devam etmesini ve çevrenin insanlığı desteklemek için var olmaya devam etmesini sağlamaktır (Fitzpatrick, 2020: 137). Temel felsefe, Rio Zirvesi ve Gündem 21'de değerlendirildiği gibi, mevcut ve gelecekteki refahı belirlemek için ekonomik ve sosyal kriterlerin rehberliğinde kaynak verimliliğini artırırken doğal kaynakların rasyonel kullanımını sağlamaktır (Fitzpatrick ve Mullally, 2019: 1). Bu bağlamda kilit konu, doğal dünyanın taşıma kapasitesinin nasıl kullanıldığıdır. Bir alanın destekleyebileceği maksimum birey sayısı taşıma kapasitesi olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda taşıma kapasitesi, kaynağın organizma sayısına oranı olarak da ifade edilebilir. Örneğin, bir mera kapasitesi aşırı otlatma ile aşılmış olur. Bu da bitkinin yenilenmesini zorlaştırır. Buradan anlaşılacağı üzere, taşıma kapasitesi aşıldığında ekosistem bozulur ve çevre sorunları ortaya çıkar. Canlılar arasındaki besin ağı korunarak ve doğanın taşıma kapasitesi aşılmayarak doğanın dengesi korunur. Ancak bu denge insanın doğaya müdahalesi ile bozulabilir. Ekolojik kaynakların aşırı kullanımı sonucunda ormansızlaşma ve biyolojik çeşitliliğin kaybı gibi çevre sorunlarıyla karşı karşıya kalıyoruz. İşte bu nedenle çevresel yönetim bu konuda önemli bir ilke olarak görülmelidir. Çözümler ekolojik sınırlara saygı gösterilerek bulunur.

1.1.2. Gelecek Kaygısı (Concern for the future)

Çevre sorunları, insan faaliyetlerinin bir sonucu olarak günümüzün en önemli küresel sorunlardan biri haline gelmiştir. Aslında, çevrenin bozulmasının ve dünyanın karşı karşıya olduğu tüm çevre sorunlarının ana nedenleri insanlardır. Hem koruma hem de bozulma insan davranışlarından kaynaklanmaktadır. Çevresel bozulma şimdiki neslin insani gelişimini etkilemekte ve gelecek nesillerin geçim kaynaklarını tehdit etmektedir. Tükenebilir doğal kaynakların azalması da insanların geçim kaynaklarını şimdi ve gelecekte etkilemektedir (Sophia ve Devi, 2020: 125). Bu durumda iyi çevresel yönetim, çevresel kaynakların yönetilmesi ve korunması için önemli bir araçtır. İyi çevresel yönetim, çevresel sorunların çözümüne ve çevresel hedeflere ulaşılmasına katkıda bulunmaktadır (Bal vd., 2015: 181).

Geçtiğimiz birkaç yüzyılda, insani gelişme olumsuz iklim koşullarına ve değişikliklere yol açmış, çevresel zararı azaltmak için daha iyi kaynak yönetimi ve adaptasyon gerektirmiştir. Çevresel sürdürülebilirlik, gelecek nesillerin doğal kaynaklara erişimini ve mevcut nesille eşit veya daha iyi bir yaşam tarzına sahip olmalarını sağlamak için çok önemlidir (Baker, 2006: 108). Bu nedenle, çevresel planlar ve eylemler hem kısa vadeli hem de uzun vadeli eğilimleri ele almalı ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmalıdır. Çünkü insanlar eylemleriyle çevreyi olumsuz yönde etkilemiş ve gezegenin ve gelecek nesillerin hayatta kalmasını tehlikeye atmıştır (Klarin, 2018: 67). Sonuç olarak, gelecek nesillerin kaynaklardan mahrum kalacağı endişesiyle bilinçsizce tüketilen ve zarar gören kaynaklar koruma altına alınmaktadır (Kırışik, 2013: 283). Bu bağlamda beklenti, çevresel yönetişimin gelecek nesillere karşı sorumluluğun yerine getirilmesi için iyi bir araç olacağı yönündedir.

1.1.3. Ortaklık (Partnerships)

Ortaklıklar her şeyden önce çevre ve ilgili konuların yönetişiminin bir parçası olan ve onu şekillendiren yeni kurumsal düzenlemeler olarak düşünülebilir. Ayrıca birlikte çalışma, fikir birliği oluşturma ve yansıtıcı işbirliği yoluyla demokrasi açığını kapatmak ve dengelemek için uygun mekanizmalar sağlamaya yönelik bir paradigma olarak da görülebilirler (Huijstoe vd., 2007: 79). Doğası gereği ortaklıklar, ortak bir hedef doğrultusunda birlikte çalışmaya yönelik sürekli bir taahhüdü temsil etmektedir. Aynı zamanda kamu politikalarının ve programlarının tasarlanmasında hem hükümetin hem de sivil toplumun tarafından karşılaştığı zorluklara yönelik umut verici bir yaklaşımdır (Edgar vd., 2006: 7-19). Uyum ve yaptırım uygulamaya yönelik ortaklık yaklaşımları, orantılı, açık, katılımcı, etkili ve hesap verebilir olmaları koşuluyla, tüm taraflar arasında iyi bir iletişim ve tutarlı bir yaklaşım yoluyla iyi çevresel yönetim ortamı yaratmak için birçok fırsat sunabilir (Harman, 2005: 8). Ortaklıkları ortaya çıkaran temel nedenlerden biri, birlikte çalışmanın tek başına çalışmaktan daha etkili olduğu inancıdır. Birlikte çalışmanın etkili bir yolu olarak ortaklıklar, sorunların ayrıntılı doğasına, kurumsal

ortama, siyasi faktörlere, deneyimlere ve kültürlere bağlı olarak farklı yerel bağlamlarda işe yaramaktadır. Başarılı bir ortaklık için tek bir model yoktur, çünkü ihtiyaçlar her zaman koşullara özgüdür. (Förschner vd., 2006: 3). İyi çevresel yönetim perspektifinden bakıldığında ortaklıklar, kolektif sorumluluk, karar alma ve planlama sağlamak için ilgili tüm tarafların ittifakıdır (Baker, 2006: 108).

1.1.4. Eşitlik ve Adalet (Equity and Justice)

Çevresel adalet, 1970'lerden bu yana küresel çevre sorunlarının ele alınmasında odak noktası olmuştur. Bu söylem toksik atık ticareti, ozon tabakasının incilmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması ve küresel ısınma gibi konuları ele almak için kullanılmıştır (Orhan, 2009: 59). Çevresel adalet kavramı, çevresel kaynakların adil ve hakkaniyetli kullanımı ve korunması etrafında dönmekte ve bu sorunların adil yönünü vurgulamaktadır. Çevresel adalete ulaşmak için iyi bir çevresel yönetim şarttır. Bu, çevreye duyarlı uygulamaların, sosyal adaletin ve eşitlikçi ekonomik kalkınmanın bütünleştirilmesini içerir. İyi yönetişimin amacı, insanların refahlarını iyileştirme veya sürdürme fırsatına sahip oldukları adil bir toplum yaratmaktır (Baker, 2006: 108). Bireylerin sadece şimdiki zamanda değil, geçmiş nesillerin bir sonucu olarak var olduklarını ve gelecek nesiller için de var olmaya devam edeceklerini kabul etmek önemlidir. Bu nedenle, kararlarımızın gelecek nesiller üzerindeki etkisini göz önünde bulundurmak önemlidir (Aydın, 2019: 11-12). Gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamak için mevcut neslin haklarını korumak çok önemlidir (Bozlağan, 2005: 1020). Buna, her birey için temel çevresel haklar olan temiz hava ve su hakkı da dâhildir. Dolayısıyla bu haklar tehdit altındaysa şimdiki neslin, hem kendisi hem de gelecek kuşaklar için özverili bir şekilde çözüm yolları araması ve bu sorunu en aza indirmeye çalışması gerekmektedir (Aydın, 2019: 20). Bu durumu yönetebilmek içinde çevresel yönetim gereklidir.

1.2. Çevresel Yönetişimin Hedefleri ve Özellikleri

İyi çevresel yönetişimin temel hedefleri; sürdürülebilirlik, katılım ve işbirliği, şeffaflık ve hesap verebilirlik, adillik ve eşitlik, etkinlik ve verimlilik şeklinde sıralanabilir (Benetton ve Satterfield, 2018: 6-7). Bu hedefler, çevresel yönetişimin temel prensiplerini oluşturur ve çevresel sorunların çözümüne yönelik daha etkili ve sürdürülebilir bir yaklaşımı teşvik eder (Mustaghfiroh vd., 2020: 282-284). İyi çevresel yönetim çeşitli çıktılar sağlar. Bunlar arasında: çevresel sürdürülebilirlik, ekosistemi koruma, hava ve su kalitesi, iklim değişikliği azaltımı, çevresel adalet, sosyal ve ekonomik kalkınma, çevresel bilinçlilik ve çevresel risklerin azaltımı yer almaktadır. Dolayısıyla, iyi çevresel yönetim, doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını sağlar (Mustaghfiroh vd., 2020: 282), ekosistemlerin korunmasını ve iyileştirilmesini destekler, hava ve sus kalitesinin iyileştirilmesine yardımcı olur. Ayrıca iyi bir çevresel yönetim, sera gazı emisyonlarını azaltarak iklim değişikliği ile mücadeleye katkıda bulunur. Bunun yanı sıra, sosyal ve ekonomik kalkınmayı destekler.

Çevresel yönetim yapıları ve süreçleri farklı şekillerde bir araya gelebilmektedir (Bennett ve Satterfield, 2018: 6). Çevresel yönetişimin temel amacı, çevresel sistemlerin işleyebilme ve türlerin, habitatların veya biyolojik çeşitliliğin devamı yoluyla ekosistem hizmetleri üretme yeteneğini korumak veya geliştirmektir. Çevresel yönetişimin kurumsal, yapısal ve prosedürel unsurlar genelinde eş zamanlı olarak dikkate alınması gereken dört genelleştirilebilir amaca sahip olduğunu (etkili olmak, eşitlikçi olmak, duyarlı olmak ve sağlam olmak) söylemek mümkündür. Etkin çevresel yönetim, çevresel sorunların karmaşıklığını ve çeşitliliğini dikkate alır ve bu sorunların çözümü için çok paydaşlı bir yaklaşım benimser (Pal, 2017: 15). Etkili yönetim, kaliteli liderlik sergileyerek personeli, gönüllüleri ve üyeleri motive etmektedir. Gönüllü kuruluşlara ve sektöre daha geniş bir kamu güveni sağlamaktadır (Lipson, 2012: 2). Etkili çevresel yönetim uygulaması, sahiplenme duygusunu tetiklemekte ve insanları karar alma sürecine dâhil ederek güçlendirmek ve onları etkileyen çevresel sorunlara çözüm bulmaya katılımları konusunda isteklendirmektir (Sharif, 2016: 98). Adil yönetim, hem hukukun üstünlüğünün hakkaniyetli uygulanması hem de toplum içinde zenginlik ve fırsatların dağılımı ile ilgilidir (Bierman vd., 2014: 3). Adil çevresel yönetim, çeşitli paydaşların bakış açılarını, bilgi sistemlerini, değerlerini, kültürlerini ve haklarını tanıyan, saygı duyan ve bunları kapsayan politikalar ve süreçlerle başlar. Ayrıca adil çevresel yönetim, çevresel adaletin sağlanması ve çevresel eşitsizliklerin azaltılması için önemli bir araçtır (Kahar ve Nathh, 2018: 2). Tüm bireyler refahlarını geliştirme veya sürdürme fırsatına sahiptir (Jindal, 2014: 114). Duyarlı olma hedefi, çevresel yönetişimin hem değişen çevresel ve sosyal koşullara hem de farklı bağlamlara uyarlanabilir olmasını sağlar (Sharif, 2016: 97). Böylece çevresel etkilerin azaltılması, doğal kaynakların korunması ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması için çeşitli politika ve uygulamaları içerir (Pal, 2017: 15). Duyarlı çevresel yönetim düzenlemelerine öğrenme, öngörü, uyarlanabilirlik, yenilik ve esneklik örnek olarak verilebilir. Kurumsal ve sosyal öğrenme, sürekli izleme ve değerlendirme, iletişim ve çevresel yönetim sosyal ve ekolojik performansı üzerine yansıtma yoluyla gerçekleşmektedir (Bennett ve Satterfield, 2018: 8). İyi yönetişimin, kitlelerin ihtiyaçlarına açık olması ve söz konusu topluluğun taleplerini uygun ve duyarlı bir şekilde karşılaması durumunda başarılı olacağı düşünülmektedir (Kahar ve Nath, 2018: 2).

1.3. Küresel Düzeyde Çevresel Yönetişim

Çevre sorunlarının nedenleri karmaşık ve çeşitlidir. Bunlar arasında, parçalı politikalar, yetersiz izleme ve değerlendirme, mali kısıtlamalar, kurumsal tutarsızlıklar, meşruiyet kaygıları, ulus devletlerin çatışan talepleri, teknoloji transferleri, sürdürülebilirlik ve kalkınma konusundaki farklı görüşler, hem eski hem de yeni nesiller arasında küresel okuryazarlık ve çevre bilinci eksikliği yer almaktadır. Küresel çevre sorunları acil ilgi gerektirmekte ve küresel çok taraflı işbirliğini etkili bir küresel çevre yönetimi için elzem kılmaktadır (Sharif, 2016: 87-88). Küresel çevre yönetimi, küresel çevre koruma süreçlerini düzenleyen çeşitli kuruluşları, politikaları, finansman mekanizmalarını, kuralları, prosedürleri ve normları ifade eder. Zaman içinde, çevresel tehditler konusunda artan bir farkındalık ve bu sorunların küresel olarak ele alınması için gösterilen çabalar olmuştur. Ancak, küresel çevre yönetimi parçalanma, mükerrerlik, dağınık yetki ve zayıf düzenlemelerle karakterize edilmektedir. Çevre üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirme fikri, 1970'lerde agresif endüstriyel davranışların doğa ve çevre için tehlike oluşturduğunun anlaşılmasıyla ortaya çıkmıştır. Çevre sorunları yaklaşık 30 yıldır insanlık için bir tehdit oluşturmaktadır ve bu sorunların algılanışı ve kapsamı zaman içinde değişmiştir. Bu durum, yerel toplumlar, sivil toplum kuruluşları ve ulusal ve uluslararası kurumları içeren kolektif eylem çağrılarını yol açmıştır. Artan küreselleşmeyle birlikte, uluslararası kuruluşlar dünya siyasetinde merkezi aktörler ve küresel değişimin aracıları haline gelmiştir. Özellikle siyasi sınırları aşan çevresel tehditlerin yönetilmesi, çeşitli paydaşları içeren yeni küresel, bölgesel, ulusal ve yerel tepkiler gerektirmektedir. Ancak, küresel çevre yönetiminin deki parçalanma ve tutarsızlıklarla ilgili endişeler devam etmekte ve bu da yavaş ilerlemeye neden olmaktadır. (Sharif, 2016: 89-90). Küresel çevresel yönetimin karşılaştığı bazı engeller ve zorluklar bulunmaktadır. Bunlar; biyolojik çeşitliliği korumak ve afet riskini azaltmak için ilgili ulusal hükümetlerden uzun vadeli bütçe taahhütlerinin nasıl güvence altına alınacağı; kirliliğin önlenmesi ve çevrenin korunması için hükümet, hükümetin farklı sektörleri, Sivil Toplum Kuruluşları (STK'lar), özel sektör ve STK'lar arasında etkili koordinasyon ve işbirliğinin nasıl sağlanacağı; çevreye tarım, sağlık, eğitim ve güvenlik gibi diğer kalkınma sektörlerine göre nasıl öncelik verileceği; halk arasında çevre bilincinin nasıl artırılacağı ve geliştirileceği şeklinde sıralanabilir (Haque, 2017: 11).

2. Aarhus Sözleşmesi Hakkında Genel Bilgiler

Avrupa için Çevre sürecinin bir parçası olarak 1998 yılında Danimarka'nın Aarhus kentinde düzenlenen Dördüncü Bakanlar Konferansında kabul edilen ve Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE) tarafından hazırlanan Sözleşme, üç yıl sonra 2001 yılında yürürlüğe girmiştir. İnsan hakları ve çevrenin korunması Aarhus Sözleşmesi ile birbirine bağlanmıştır. İnsanların yeterli bir çevreye olan ihtiyacı, Sözleşme'ye taraf olan ülkeler tarafından yasal olarak bir insan hakkı olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle Aarhus Sözleşmesi, çevresel insan hakları alanında uluslararası yasal standartlar oluşturmaya yönelik en iddialı girişim olarak karşımıza çıkmaktadır. (Dudykina, 2018: 98-99). Sözleşme, Rio Bildirgesinin 10. İlkesinin devamı niteliğinin de olduğu için çevresel hakları ilişkin en önemli uluslararası antlaşma niteliğini kazanmıştır (Sancak, 2021: 226). Ekim 2017 itibarıyla, Avrupa Birliği de dâhil olmak üzere 47 ülke sözleşmeye taraftır. Aarhus Sözleşmesi şeklinde ifade edilen bu sözleşme, kaliteli bir çevrede yaşama hakkını korumaya yönelik ilk uluslararası anlaşmadır. Sözleşme, çevresel konularda karar alma sürecinde vatandaşların etkisini güçlendirerek ve genişleterek, çevre standartlarının ulusal düzeyde uygulanmada pekiştirilmesini amaçlamaktadır (Somurman, 2017: 323).

Aarhus Sözleşmesi, uluslararası anlaşmaların müzakere edilmesi ve uygulanmasında halkın katılımına yönelik yeni bir süreç başlatmakta ve demokratik bir bağlamda halk ile kamu makamları arasındaki etkileşime odaklanmaktadır. Bunun sonucunda sözleşme, bir çevre anlaşması değil; aynı zamanda hükümetin hesap verebilirliği, şeffaflığı ve yanıt verebilirliğine ilişkin bir sözleşmedir (Lavrysen, 2010: 653). Sözleşmenin giriş bölümünde ve "Herkes kendi sağlık ve refahına uygun bir çevrede yaşama hakkına ve bireysel olarak ve diğerleriyle birlikte, şimdiki ve gelecek nesillerin yararı için çevreyi koruma ve iyileştirme yükümlülüğüne sahiptir." belirten 1. Maddesinde yeterli çevre hakkını güvence altına almaktadır. Sözleşme, bireylerin Sözleşme'de yer alan insan haklarından yararlanmaları yoluyla çevrenin korunması ve iyileştirilmesi yükümlülüğünü ortaya koymaktadır (Dudykina, 2018: 99).

Aarhus Sözleşmesi, demokrasinin hem kendi içinde iyi hem de işleri halletmenin iyi bir yolu olduğu varsayımına dayanan bir tür demokratik iyimserliği temsil etmektedir (Lee, 2023: 756-760). Sözleşmenin, kamu yetkililerinin ve vatandaşların, şimdiki ve gelecek nesillerin yararı için, doğal çevrenin korunması ve iyileştirilmesi için kolektif ve bireysel sorumluluk almalarını sağlamak ve böylece sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek için tasarlandığı söylenebilir (Kubiak, 2018: 361). Aarhus Sözleşmesi'nin ana metni, 1 giriş, 22 madde ve 2 Ek olmak üzere üç bölümde oluşmaktadır. Sözleşmenin giriş kısmında, çevrenin korunması, şimdiki ve gelecek nesillerin sağlıklı ve kaliteli bir çevrede yaşama hakkının tanınması, kamuoyunun aynı doğrultuda bilinçlendirilmesi ve çevreye ilişkin uluslararası belgeler doğrultusunda çevre konularına katılımın sağlanması gerektiğini belirtmektedir. Aarhus Sözleşmesi'nin ilk bölümü (1-3. maddeler), sözleşmeye ilişkin genel hükümleri kapsamaktadır (Güneş, 2010: 303). Aarhus Sözleşmesi'nin ikinci bölümünde (4-9. maddeler), sözleşmenin, üç evrensel çevre hakkını ortaya koymaktadır (Giviashvili, 2011: 63). Aarhus Sözleşmesi'nin üçüncü bölümde (10-22. maddeler) ise, sözleşmeyle alakalı diğer konuların yer aldığı görülmektedir.

2.1. Çevresel Bilgiye Erişim

Çevresel bilgi edinme hakkı, Aarhus Sözleşmesi'nin 4. ve 5. Maddelerinde öngörülen ilk "sütundur" (Pocuca vd., 2018:1618). Sözleşme bu hakkı pasif bilgi edinme hakkı ve aktif bilgi edinme hakkı olarak ikiye ayırmaktadır. Aktif hak, kamu üyelerinin meşru bir menfaat göstermek zorunluluğu olmaksızın kamu makamları tarafından tutulan çevresel bilgilere erişim talebinde bulunabileceğini belirten 4. Madde de düzenlenmiştir. Aarhus Sözleşmesi, Tarafların çevresel bilgiye erişim hakkı bağlamında çevresel bilgi taleplerini proaktif bir şekilde ifşa etmek ve yanıtlamak için usule ilişkin yükümlülükleri yerine getirmelerini gerektirmektedir. Bu yükümlülükler büyük önem taşımaktadır. Çünkü yerel çevresel bilgi rejimlerinin ölçüldüğü normatif kriterlerin belirlenmesinde kritik bir rol oynarlar (Whitterker vd., 2019: 465-485). Bu sütunun amacı, halkın çevrelerinde neler olduğunu anlamaları için çevresel bilgiye erişiminin gerekli olduğu yönündedir (Laernoës, 2011: 24).

4. Madde, çevresel bilgilerin talebin yapılmasından itibaren bir ay içinde veya bu sürenin bilginin hacmi ve karmaşıklığına bağlı olarak uzatılması halinde en geç iki ay içinde erişime sunulması gerektiğini açıklığa kavuşturmuştur. Çevresel bilgi talepleri 4. Madde de belirtilen gerekçelerle reddedilebilir. Tarafların ret gerekçelerini kısıtlayıcı bir şekilde yorumlamaları ve talep edilen bilginin çevresel emisyonlarla ilgili olup olmadığını göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Hem 4. Madde hem de 5. Madde, yükümlülüklerin ulusal mevzuat çerçevesinde uygulanacağını belirtmektedir; bu da Sözleşme Taraflarına hangi bilgilerin saklanması gerektiğine karar verme konusunda önemli ölçüde takdir yetkisi vermektedir (Pocuca vd., 2018: 1618). 5. Madde, çevresel bilgileri aktif olarak toplamak ve yaymak için kamu makamlarının görevlerini ortaya koymaktadır (Laernoës, 2011: 27). Kamu otoriteleri, kendileri ile ilgili çevresel bilgilere sahip olmalıdır ve bu bilgileri güncellemelidirler. Sözleşme bu gerekliliğin nasıl uygulayacağı konusunda pek yol göstermemektedir. Ama taraflardan düzenli bir bilgi akışı sağlayan sistemler kurması beklenmektedir. Bu sistemler, halkın talep ettiği bilgileri sağlamalarına yardımcı olmaktadır (Ebbesson vd., 2014: 97).

2.2. Halkın Katılımı

Halkın çevresel karar alma sürecine katılma hakkı Sözleşmenin 6. 7. ve 8. Maddeleri çerçevesinde düzenlenmiştir. Bu hak, spesifik faaliyetler, plan, program ve politika taslaklarının yanı sıra idari düzenleme alanında da sağlanmaktadır (Pocuca vd., 2018: 1619). Halkın katılımı, vatandaşların yaşamlarını ve çevrelerini etkileyen kararlara katılma ve bunlardan haberdar olma hakkı demektir (Gıvıashvili, 2011: 87). Bireyler hem kendi çıkarları, hem de çevreyi koruma istekleri nedeniyle genellikle bilgi toplama ve karar alma sürecinde yer alma isteğinde olmaktadır. Bu nedenle tarafların, halkın bilgi ve katılım haklarını kullanabileceği açık, düzenli ve şeffaf bir sistem oluşturmaları gerekir (Silina, 2011 :10).

6. Madde, "belirli faaliyetlere" izin veren kararlara uygulanır: Sözleşme'de listelenenler ve "ulusal hukuka uygun olarak" listelenmeyen "çevre üzerinde önemli etkisi olabilecek" faaliyetler. "İlgili kamuya" başvuru ve karar alma süreci hakkında "erken" ve "yeterli, zamanında ve etkili bir şekilde" bilgi verilmelidir; "Mevcut olur olmaz", faaliyet ve çevresel etkileri hakkında daha ayrıntılı bilgi sağlanmalıdır. Karar vericiler nihai kararın gerekçelerini sunmalıdır (Lee, 2023: 761). 7. Madde "plan ve programlarla" ve açıkça "politikalarla" ilgilidir. "Çevreyle ilgili" plan ve programlarla ilgili olarak, 7. Madde, "kamuya gerekli bilgilerin sağlanması koşuluyla, şeffaf ve adil bir çerçeve içerisinde halkın katılımı için uygun pratik ve/veya diğer hükümleri" gerektirmektedir (Lee, 2023: 761).

8. Madde, yürütme düzenlemelerinin ve genel olarak uygulanabilir, yasal olarak bağlayıcı normatif araçların veya yasal olarak bağlayıcı kuralların hazırlanmasıyla ilgilidir: "taraflardan her biri, uygun bir aşamada ve seçenekler hala açıkken, etkin halk katılımını teşvik etmek için çaba gösterecektir". 8. Madde, etkili katılım ve taslak kuralların yayınlanması için yeterli zaman dilimlerini gerektirir. Etkili katılımlar için yeterli zaman dilimleri belirlenmelidir. Zaman dilimleri katılım fırsatlarını anlamada ve girdilerini en üst düzeye çıkarma imkânı sunmaktadır (Kamer, 2018: 12).

2.3. Adalet Erişim

Adalet erişim, halkın bilgilendirme, katılım ve düzenleyicileri ve kirleticileri çevresel zararlardan sorumlu tutma haklarını kullanabilmelerini kolaylaştırdığı için "erişim haklarının" temelini oluşturmaktadır. (Pancovics, 2023:145). Ayrıca ulusal ve uluslararası düzeyde çevresel yönetişimin ve sürdürülebilir kalkınma hukukunun geliştirilmesinin temel bileşenlerinden biridir. Çevresel konularda adalet erişim hakkı Sözleşme'nin 9. Maddesi ile güvence altına alınmıştır. Sözleşme kapsamında yer alan önceki iki haktan herhangi birinin ihlal edildiği durumlarda uygulanmaktadır (Kalisz, 2021: 279-280). Adalet erişim ile ilgili hükümler tam olarak çevre hukukunun tüm sorunları için geçerlidir (Ebbesson vd., 2014: 187-188). Ayrıca hem dikey hem de yatay hukuki ilişkiler, kamuoyuna adalet hükümlerine erişim izni verdiği için özel kişiler ve kamu otoritesi tarafından taahhüt edilen eylem ve ihmallere meydan okumak için sözleşmenin üçüncü ayağı olan adalet erişim çevre konularında daha büyük kontrol sağlamaya yönelik bir girişim olarak görülebilir (Gıvıashvili, 2011: 103). Bunun yanında, halkın iç hukukun uygulanmasına yardımcı olması ve dolayısıyla doğrudan çevre ile ilgili hukukun üstünlüğünü güçlendirmektedir.

3. Çevresel Yönetişimin Dönüştürülmesi İçin Bir Güç Olarak Aarhus Sözleşmesi

Aarhus Sözleşmesi, çevresel yönetişimin dönüştürülmesinde önemli bir güç olarak kabul edilebilir. Sözleşme, çevresel karar alma süreçlerine katılımı artırmayı, çevresel bilincin artırılmasını ve çevresel adaletin sağlanmasını amaçlamaktadır. Bu hedefler, çevresel yönetişimin dönüştürülmesi için önemli adımlardır. Çünkü Sözleşme, çevresel yönetişimde katılımcılığı ve şeffaflığı teşvik etmektedir. Böylece, Sözleşme'nin uygulanması ve geliştirilmesi, çevresel yönetişimin daha etkili ve sürdürülebilir olmasına yardımcı olmaktadır. İnsan sağlığına ve refahına uygun bir ortamda yaşama temel insan hakkını bilgiye erişim, halkın çevresel konulardaki kararlara katılımı ve adaletle erişim haklarına ilişkin usul güvenceleriyle ilişkilendiren ilk uluslararası antlaşma olduğunu söylemek mümkündür (Goldeman, 2004: 231-232). Aynı zamanda Aarhus Sözleşmesi sözleşmeye taraf olan ülkelerin hükümetlerine, bilhassa yürütme organına yükümlülükler yüklemektedir. Bu anlamda Aarhus Sözleşmesi doğrudan belirli demokratik yönetim geleneklerine dayanmakta ve bu tür geleneklerin eksik olduğu ülkelerde bir dönüşüm süreci gerektirmektedir.

Çevresel yönetim, vatandaşların çevresel sonuçları etkileme yetkisine sahip olmasını gerektirmektedir. Bu tür yetkilendirmeyi gerçekleştirmek için vatandaşların, çevresel bilgilere, karar verme süreçlerine veya bu süreçlere katılma fırsatlarına, reddedilen bilgilere ya da tazminat ve yasal çözüm yolları elde etme fırsatına erişimi olmalıdır. Bu erişim türleri, çoğu uluslararası belgede ve kararlarda çevresel yönetişimde şeffaflığın temel ilkeleri olarak tanımlanmaktadır. Bu erişim ilkelerinden biri veya daha fazlası reddedilirse, herhangi bir çevresel yönetim politikasında çevresel yönetişimin etkinliği ve meşruiyeti kısıtlanacaktır (Ramkumar vd., 2004: 3). Aarhus Sözleşmesi'nin çevre ve insan haklarını koruması ve halkı dâhil etmeye odaklanması, hükümetleri bugün dünyamızın karşı karşıya olduğu iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı, yoksulluğun azaltılması gibi çok boyutlu zorlukları ele alma çabalarında hesap verebilecek bir mekanizma sağlamaktadır (Gokhelaşvili, 2015: 3).

3.1. Çevresel Bilgiye Erişim

Çevresel bilginin mevcudiyeti, halkın çevresel yönetişimin çevresel konularla ilgili politika ve uygulamaları hakkında fikir edinmesini sağlamaktadır. Çevresel verilerin erişilebilirliği çevresel yönetişimin etkinliğini kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda çevre politikalarının ve uygulamalarının eşitliğini ve kapsayıcılığını garanti altında tutmaktadır. Ayrıca, kamuoyunun çevre bilincini güçlendirmektedir. Sözleşme, giriş bölümündeki çeşitli ifadelerde açıkça belirtildiği üzere, yönetişimde mümkün olan en yüksek derecede şeffaflığın sağlanması ilkesi üzerine kurulmuştur. 4. Madde, 1. paragraf uyarınca, "kamu makamlarının" ellerinde bulunan veya kendileri tarafından talep edilen "çevresel bilgi" içeren belgelerin "kamuya açık" kopyalarını vermeleri öngörülmüştür (Oliver, 2013: 1433-1434). Çevre politikasında eşitliği teşvik etmek ve adaleti sağlamak için çevresel karar alma süreçlerinde şeffaflığı sağlamak çok önemlidir. Ayrıca, çevreyle ilgili karar alma süreçlerinin meşruiyetini güçlendirmektedir. Dahası, bilgiye erişim, şeffaflığa dayalı etkili bir yönetim çerçevesinin temelini oluşturmaktadır (Ertürk, 2018: 11). Şunu da kabul etmek gerekir ki, sadece şeffaflık gerektiren yasaların çıkarılması, vatandaşların bilgiye gerçekten erişebilmelerini sağlamak için yeterli değildir. Yasalar çıkarıldıktan sonra, bilginin düzenli olarak toplanması ve dağıtılması için usul ve idari çerçevelerin hazırlanması gerekmektedir. Böylece Sözleşme, çevresel bilgilerin toplanması ve dağıtılması konusunda kamu makamlarına düşen yükümlülükleri ortaya koymaktadır. 5. Madde bu alana önemli bir katkı sağlamaktadır (Ramkumar ve Petkova, 2007: 5). İlk sütunun amacı, halkın çevresel bilgiye erişimini garanti altına almak ve böylece vatandaşların yakın çevrelerinin durumunu anlamalarını sağlamaktır. Ayrıca, belgede halka söz konusu bilgilerle ilgilenme fırsatı verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Dolayısıyla amaç açıktır: halk bilgilendirilmeli ve yapıcı bir şekilde katılımına izin verilmelidir (Laermoes, 2011: 21). Sözleşme, elektronik bilgi de dâhil olmak üzere yeni bilgi biçimlerine özellikle vurgu yapmaktadır. Bilgi teknolojisinde süregelen gelişmeler ve elektronik bilgi ve iletişim biçimlerinin kullanımına doğru yaşanan kayma ışığında Sözleşme, bilginin internet ve diğer dijital sistemler aracılığıyla erişilebilirliği sağlayacak şekilde aktarılması için bir yükümlülük yaratma ihtiyacını kabul etmektedir. Sonuç olarak, çevresel bilgilerin elektronik ortamda erişilebilirliğini kolaylaştırmak amacıyla işbirliği yapmak taraf devletlerin görevidir. Buna paralel olarak Sözleşme, elektronik veri tabanlarının kamu tarafından erişilebilir olmasını şart koşmaktadır. Bu gerekliliklerin yerine getirilmesi bir dizi farklı yolla gerçekleştirilebilir. Yukarıda belirtilen gereklilikler, doğrudan erişimi kolaylaştırmak için telekomünikasyon ağlarının kullanılması, aranabilir veri tabanlarının oluşturulması, birbirine bağlı veri tabanlarının kurulması ve çeşitli bilgi kategorileri sağlayabilen veri tabanlarının oluşturulması da dâhil olmak üzere bir dizi yolla karşılanabilir. Sonuç olarak, bireylerin çevresel bilgiye erişim hakkı olduğu ileri sürülebilir. Kamu makamlarının çevresel bilgileri toplaması ve bunları çevreye duyarlı bir şekilde yayması zorunludur. Ayrıca, bilginin sağlanması, talep edilme şekline uygun olmalıdır. Talep edilen bilgi, Sözleşme'de belirtilen zaman dilimleri içinde sağlanmalıdır.

3.2. Halkın Katılımı

Çevresel yönetim, hükümet, sivil toplum kuruluşları, yerel topluluklar ve diğerleri dâhil olmak üzere çeşitli paydaşların çevresel politika ve uygulamaların oluşturulması ve uygulanmasına katılımını içeren bir ve aynı zamanda bir süreçtir.

Çevresel yönetim süreci, hükümet kuruluşları, sivil toplum örgütleri, yerel topluluklar ve diğerleri dâhil olmak üzere çeşitli paydaşların çevresel politika ve uygulamaların oluşturulması ve uygulanmasına katılımını gerektiren bir süreci ifade etmektedir. Halkın çevresel yönetime katılımı bu sürecin çok önemli bir yönüdür, bu sayede halk çevre politikalarının potansiyel etkileri hakkında görüşlerini ifade edebilir. Böylece çevresel yönetim daha kapsayıcı ve demokratik bir karar alma sürecini kolaylaştırmakta, bu da çevre politikalarının etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamaktadır. Bu, halkın katılımının karar alma sürecinde şeffaflığı artırmaya hizmet ettiği ve böylece yönetim organlarının hesap verebilirliğini güçlendirdiği anlamına gelmektedir. Bu da alınan kararların demokratik meşruiyetini temin etmektedir. Sonuç olarak, etkili çevre yönetimi katılımcı bir yaklaşım gerektirmektedir. Bu, çevresel karar alma süreçlerinin etkinliğinin ve sürdürülebilirliğinin artırılmasını kolaylaştırmaktadır. Beklenti, mümkün olan en uygun kararın alınması amacıyla ortak eylem ve karşılıklı çaba yoluyla daha iyi bir çevresel yönetimin elde edilmesidir (Gokhelashvili, 2015: 2).

Katılımcı bir yaklaşım, iyi çevresel yönetimin temel bir ögesidir. Ortak eylem ve karşılıklı çabalar yoluyla, mümkün olan en uygun kararın alınmasıyla daha etkili bir çevre yönetimine ulaşılacağı öngörülmektedir (Gokhelashvili, 2015: 2). Dellinger, halk katılımının yalnızca çevresel demokrasinin bir özelliği değil, aynı zamanda etkili yönetimin de temel bir yönü olduğunu ileri sürmektedir (Dellinger, 2012: 313). Halk katılımının, kaynakların etkili yönetimi ve insanların çevresini korumak için uygun araçların geliştirilmesi için hesap verebilirliği artırma potansiyeli konusunda neredeyse evrensel bir fikir birliği olduğu sonucuna varılabilir (Plessis, 2008: 26). Çevresel hususların devletin karar alma süreçlerine tam olarak entegre edilmesi, halkın katılımının sağlanmasına bağlıdır. Yetkili makamların doğru, kapsamlı ve güncel bilgilere sahip olması bir zorunluluktur. Halk bu bilginin önemli bir kaynağı olarak görülebilir. Kararların kaliteli olmasını sağlamak için Sözleşme, karar alma sürecine halkın katılımının avantajlı olduğunu düşünmektedir. Kamuoyu, hem kendi yararı hem de çevrenin korunması için bilgi edinme ve karar alma süreçlerine sıklıkla dâhil olmak arzusundadır. Tarafların, halkın bilgi edinme ve katılım haklarını kullanabileceği erişilebilir, yapılandırılmış ve şeffaf bir sistem kurmaları zorunludur.

3.3. Yargısal Başvuru

Adalet erişim ve çevresel yönetim arasındaki ilişki, çevresel konularda adaletin sağlanması ve süreçlerin adil bir şekilde yürütülmesi gerekliliğini vurgular. Adalet erişim, herkesin çevresel konularda eşit haklara ve fırsatlara sahip olması anlamına gelir. Çevresel yönetim adalet erişim konusunda önemli bir rol oynar. Çünkü herkesin çevresel konularda eşit şekilde temsil edilmesi ve karar alma süreçlerine katılmasını gerektirir. Bu şekilde çevresel yönetim adalet erişimi sağlayarak daha kapsayıcı ve demokratik bir süreç oluşturur. Adalet erişim, yerel ve uluslararası düzeyde çevresel yönetimin ve sürdürülebilir kalkınma yasasının gelişiminin ana bileşenlerinden birisidir. Şeffaflığın üçüncü ilkesi, adalet erişimin sağlanmasıdır; bu vatandaşların bilgidan alıkonulduğunda tazminat aramasına veya yasa dışı süreçlerle ulaşıldığını düşündükleri bir karara itiraz etmesine olanak tanımaktadır (Ramkumar ve Petkova, 2007: 8). Bunun yanında, halkın iç hukukun uygulanmasına yardımcı olması ve dolayısıyla doğrudan çevre ile ilgili hukukun üstünlüğünü güçlendirir (Laernoës, 2011: 37-41).

Hükümetler genellikle çevre yönetiminde bir şeffaflık çerçevesi benimser, yalnızca vatandaşlar tarafından yapılan ve öne sürülen taleplere yanıt verirler. Bununla birlikte, tek başına hareket eden vatandaşlar genellikle bir ülkenin çevresel yönetim planı üzerinde yalnızca sınırlı etkiye sahip olabilmektedir. STK'lar, kamuoyunun şeffaflık taleplerini kamu politikalarını etkileyebilecek kampanyalara odaklanmada kritik roller oynamaktadırlar (Ramkumar ve Petkova, 2007: 11). Bu nedenle 9. Maddeyi sadece tarafların değil, bireyler ve STK'larında kullanma hakkı vardır. Bazı ülkelerde üyeler, STK'larda dâhil olmak üzere vatandaşların hakları ihlali konusunda yasal bir zorunluluk olmadığını öne sürerek kanunları uygulamayı reddetmektedir (Laernoës, 2011: 37-41). Sözleşme, halka ve STK'lara çevre yasalarına uyumu izlemek ve bölgesel çevreleri etkileyen tüm kararlara dâhil olmak için kullanabilecekleri ortak araçlar ve standartlar sağlamayı amaçlamaktadır (Ramkumar ve Petkova, 2007: 13).

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada Aarhus Sözleşmesi'nin çevresel yönetim açısından önemi ve etkileri ele alınmıştır. Sözleşme'nin erişim, katılım ve adalet ilkeleri doğrultusunda çevresel karar alma süreçlerine olan katkıları değerlendirilmiştir. Aarhus Sözleşmesi'nin temel amacı çevresel sorunlara yönelik çözümler üretmek ve uygulamak olduğundan, iyi çevresel yönetimle yakından ilişkilidir. Sözleşme tarafların katılımını teşvik ederek, çevresel karar alma süreçlerinde şeffaflık ve hesap verebilirlik sağlamayı amaçlamaktadır. Bu durum ise iyi çevresel yönetimi desteklemektedir. Ayrıca Sözleşme, sürdürülebilir kalkınma ve çevresel koruma hedeflerini benimseyerek iyi çevresel yönetimi teşvik etmektedir. Öte yandan, çevresel bilgiye erişimi kolaylaştırarak ve bilgilendirme haklarını güçlendirerek iyi çevresel yönetimin gelişimine katkıda bulunmaktadır. İyi çevresel yönetim ilkelerinin uygulanması, Aarhus Sözleşmesi'nin etkinliğini artırmaktadır. Böylece sözleşmenin hedeflerine ulaşma sürecinde daha etkili ve sürdürülebilir sonuçlar elde edilmesi sağlanmaktadır.

Sonuç olarak iyi çevresel yönetim, taraflar arasında güveni artırarak çevresel politikaların ve uygulamaların başarısını artırmaktadır.

Bu makale ile Aarhus Sözleşmesi'nin çevresel yönetim açısından önemli bir dönüm noktası olduğunu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Sözleşme, kamu katılımını artırarak demokratik süreçlere daha fazla şeffaflık ve hesap verebilirlik getirmiştir. Ayrıca, çevresel adaletin sağlanması ve çevre konularında daha geniş bir katılımın teşvik edilmesi konusunda önemli bir araç olarak işlev görmektedir. Ancak bu konuda bazı zorluklar ve eksiklikler olduğu gözlemlenmiştir. Sözleşme'nin etkin bir şekilde uygulanması ve izlenmesi konusunda belirli sorunlar mevcuttur. Örneğin, farklı paydaşlar arasında işbirliği ve koordinasyon eksikliği etkili çevresel yönetimi zorlaştırabilir. Ayrıca Sözleşme'nin bilinirliğinin artırılması ve tarafların daha fazla katılımını teşvik etmek için daha fazla çaba gerekmektedir. Gelecekte, Aarhus Sözleşmesi'nin potansiyelini tam olarak gerçekleştirmek için ulusal ve uluslararası düzeyde daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Bu, çevresel yönetimde daha kapsayıcı, şeffaf ve katılımcı bir yaklaşımın teşvik edilmesine yardımcı olacaktır. Sonuç olarak, Aarhus Sözleşmesi, çevresel yönetimde önemli bir araçtır. Ancak, daha ileriye gitmek ve çevre hedeflerine ulaşmak için daha fazla işbirliği gerekmektedir. Bu bağlamda, Aarhus Sözleşmesi'nin etkili bir şekilde uygulanması ve izlenmesi, sürdürülebilir bir çevresel yönetim için kritik öneme sahiptir.

Kaynakça

- Aslan Acar, Ş. (2020). The Reflections of Arne Naess' Deep Ecology Principles in Rachel Carson and Yaşar Kemal's Works. Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Aydın, Y. (2019). Nesiller Arası Adalet: Rawls'cu Bir Savunma. Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- Baker, S. (2006). Sustainable Development. London and New York: Routledge Taylor&Francis Group Bar, Magdalena.
- (2023). "Access to justice regarding plans and programmes related to the environment – Polish law in the light of Article 9.3 of the Aarhus Convention". Opolskie Studia Administracyjno-Prawne, 21(1), 33–50. <https://doi.org/10.25167/osap.5005>
- Bal, H., Algan, N. & Özdemir, P. (2015). Yeni Kurumsalcı Perspektifte Çevresel Yönetişim ve Kurumsal Çerçevenin Önemi. Doğuş Üniversitesi Dergisi, 16(2), 179-191.
- Bennett, J. N. & Satterfield, T. (2018). Environmental Governance: A Practical Framework to Guide Design, Evaluation and Analysis, Conservation Letters, 11 (6), 1-13. <https://doi.org/10.1111/conl.12600>
- Benson, D. & Jordan, A. (2017). Environmental Governance, The International Encyclopedia of Geography. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9781118786352.wbieg0631> adresinden erişildi.
- Bierman, F., Stevens, C., Bernstein, S., Gupta, A., Kabiri, N., Kanie, N., Levy, M., Nilsson, M., Pinter, L., Scobie, M., & Young, R. O. (2014). Integrating Governance into the Sustainable Development Goals, Policy Brief, Post2015/UNU-IAS, Tokyo:United Nations University Institute for the Advanced Study of Sustainability.
- Bozlağan, R. (2005). Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 50, 1012-1028.
- Dellinger, M. (2012). Ten Years of the Aarhus Convention: How Procedural Democracy is Paving the Way for Substantive Change in National and International Environmental Law. Colorado Journal of International Environmental Law and Policy, Cilt:23, Sayı:2, s.309-336.
- Dudykina, I. P. (2018). The Aarhus Convention in Russian and Foreign International Legal Doctrines. Moscow Journal of International Law, 4, 96-109. DOI:10.24833/0869-0049-2018-4-96-109
- Ebbesson, J., Gaugitsch, H., Jendroska, J., Marshall, F. & Stec, Stephen. (2014). The Aarhus Convention: An Implementation Guide. New York: UNITED NATIONS. https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/Publications/Aarhus_Implementation_Guide_interactive_eng.pdf adresinden erişildi.
- Edgar, L., Marshall, C. & Bassett, M. (08.08.2006). Partnerships: Putting Good Governance Principles in Practice. 11.09.2020 tarihinde Institute On Governance: https://www.iog.ca/docs/2006_August_partnerships.pdf adresinden alındı.
- Ertürk, C. (2018). Uluslararası Çevre Hukukunda Halkın Katılımı İlkesi ve İlkenin Ulusal Hukuka Yansıması. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Fitzpatrick, J.J. (2020). Target Ecological Limits and Not Economics Growth, *World*, 1, 135-148. <https://doi.org/10.3390/world1020011>
- Fitzpatrick, J. J. & Mullally, B. (2019). Assessing Environmental Sustainability Using Ecological Limits Expressed as Mass Flowrates with the Inclusion of a Sustainable Time Perspective. 03.11.2020 tarihinde www.mdpi.com/journal/chemengineering adresinden alındı.
- Förschner, M. (2006). Successful Partnerships a Guide. 11.03.2020 tarihinde OECD LEED Forum on Partnerships and Local Governance: <https://www.oecd.org/cfe/leed/45204556.pdf> adresinden alındı.
- Giviashvili, I. (2011). The Implementation of Procedural Environmental Rights: The BTC Case Study on The Implementation of Procedural Environmental Rights. Nottingham Trent University, PhD Thesis, England.
- Gokhelasvili, N. (2015). The Role of the Public in Environmental Decision-Making. *American Journal of Environmental Protection*, 3(1), 1-7.
- Goldeman, G. & Zaharchenko, R. T. (2004). Accountability in Governance: The Challenge of Implementing the Aarhus Convention in Eastern Europe and Central Asia. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 4, 229-251.
- Güneş, M. A. (2010). Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1), 299-333.
- Gür, N. (2008). The Effects of Environmental Policies on Economic Development. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hamunakwadi, L. D. (2019). Politics Global Environmental Governance and Policy: Understanding the Global Marketization of Environmental Governance and Policy Using The Kariba Redd+Project in Zimbabwe. Master Thesis, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Haque, M. (2017). Environmental Governance. *Global Encyclopedia of Public Administration, Public, Policy and Governance*. 1-9. https://www.researchgate.net/publication/318166768_Environmental_Governance
- Huijstoe, M. M., Francken, M. & Leroy, P. (2007). Partnerships for Sustainable Development: A Review of Current Literature. *Environmental Sciences*, 4(2), 75-89. https://www.researchgate.net/publication/46686504_Partnerships_for_sustainable_development_A_review_of_current_literature
- Jeffery, I. M. (2005). Environmental Governance: A Comparative Analysis of Public Participation and Access to Justice. *Journal of South Pacific Law*, 9(2), 1-31. https://www.researchgate.net/publication/228149393_Environmental_Governance_A_Comparative_Analysis_of_Public_Participation_and_Access_to_Justice
- Jindal, N. (2014). Good Governance: Needs and Challenges”, *International Journal of Scientific& Engineering Research*, 5(5), 113-116. https://www.researchgate.net/publication/304023759_GOOD_GOVERNANCE_NEEDS_AND_CHALLENGES
- Kalisz, A. (2021). Right to Court in Climate Matters in the Light of the Aarhus Convention and the Case Law of Polish Administrative Courts. *Studia Iuridica Lublinensia*, 30(5), 275-293. https://www.researchgate.net/publication/357232562_Right_to_Court_in_Climate_Matters_in_the_Light_of_the_Aarhus_Convention_and_the_Case_Law_of_Polish_Administrative_Courts
- Kahar, R. & Nath P. (2018). Good Governance: Ethos and Ethics, *Journal of Political Sciences&Public Affairs*, 6(4), <https://www.longdom.org/open-access/good-governance-ethos-and-ethics-2332-0761-1000342.pdf>
- Kırıışık, F. (2013). Ekolojik Sorunların Çözümünde Derin Ekoloji Yaklaşımı. *Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(9), 279-301. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esad/issue/6062/81553>
- Klarin, T. (2018). The Concept of Sustainable Development: From its Beginning to the Contemporary Issues, *Zagreb International Review Of Economics&Business*, 21(1), 67-94. https://www.researchgate.net/publication/326164068_The_Concept_of_Sustainable_Development_From_its_Beginning_to_the_Contemporary_Issues
- Kramer, L. (2018). Citizens Rights and Administration Duties in Environmental Matters: 20 Years of the Aarhus Convention”, *Revista Catalana De Dret Ambiental*, 9(1), 1-26.

https://www.researchgate.net/publication/330443452_Citizens_rights_and_administrations'_duties_in_environmental_matters_20_years_of_the_Aarhus_Convention

- Kubiak, M. M. (2018). The Legal Force and Effectiveness of the Aarhus Convention in the Polish Legal System, *Wroclaw Review of Law, Administration & Economics*, 8(2), 360-371. https://www.researchgate.net/publication/330475946_The_Legal_Force_and_Effectiveness_of_the_Aarhus_Convention_in_the_Polish_Legal_System
- Laernoës, P. E. (2011). The Aarhus Convention: A Partial Solution for the Environmental&Democratic Crises?. Faculty of Geosciences Theses, Master Thesis.
- Lee, M. (2023). The Aarhus Convention 1998 and the Environment Act 2021: Eroding Public Participation. *Modern Law Review*, 86(3), 756-784. <https://typeset.io/papers/the-aarhus-convention-1998-and-the-environment-act-2021-Zief50lr>
- Lavrysen, L. (2010). The Aarhus Convention: Between Environmental Protection and Human Rights, https://www.researchgate.net/publication/293819193_The_Aarhus_Convention_Between_Environmental_Protection_and_Human_Rights adresinden erişildi.
- Lemos, C.M. & Agrawal, A. (2006). Environmental Governance, *Annu. Rev. Environ. Resour.*, 31, 297-325. https://www.researchgate.net/publication/228122528_Environmental_Governance
- Mustaghfiroh, U., Nimah, K. L., Sundusiyah, A., Addahlawi, A. H. & Hidayatullah, F. A. (2020). " Implementasi prinsip good environmental governance dalam pengelolaan sampah di indonesia". *Bina Hukum Lingkungan*, 4(2), 279-291. https://www.researchgate.net/publication/343377056_IMPLEMENTASI_PRINSIP_GOOD_ENVIRONMENTAL_GOVERNANCE_DALAM_PENGELOLAAN_SAMPAH_DI_INDONESIA
- Nicolletti, M., Maschietto, F. & Morenò T. (2020). Integrating social learning into climate change adaptation public policy cycle: Building upon from experiences in Brazil and the United Kingdom, *Environmental Development*, 33, 1-15. https://www.researchgate.net/publication/337674989_Integrating_social_learning_into_climate_change_adaptation_public_policy_cycle_Building_upon_from_experiences_in_Brazil_and_the_United_Kingdom
- Oliver, P. (2013). Access to Information and to Justice in EU Environmental Law: The Aarhus Convention. *Fordham International Law Journal*, 5(36), 1423-1470. https://www.academia.edu/87606950/Access_to_Information_and_to_Justice_in_EU_Environmental_Law_The_Aarhus_Convention
- Orhan, Ö. (2009). Environmental Justice in World Politics, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 8(1), 59-84. https://dergipark.org.tr/tr/pub/alternatives/issue/1698/21088#article_cite
- Pal, P. R. (2017). Challenges and Prospects of Good Governance in Reduction of Poverty: A Case Study of Buee Town 01 Kebele, Ethiopia, *Global Journal of Political Science and Administration*, 5(3), 13-27.
- Panovics, A. (2023). Requests for internal review and the revised Aarhus Regulation. *Essays of Faculty of Law University of Pécs, Yearbook of*, 1, 143-157. https://www.researchgate.net/publication/371677283_Requests_for_internal_review_and_the_revised_Aarhus_Regulation
- Plessis, A. (2008). Public Participation, Good Environmental Governance and Fulfilment of Environmental Rights. *Potchefstroom Electronic Law Journal/Potchefstroomse Elektroniese Regsblad*, 11(8), 1-34. https://www.researchgate.net/publication/317904090_Public_participation_Good_Environmental_Governance_and_fulfillment_of_Environmental_rights
- Pocuca, M., Mladenov, M. & Mirković, P. (2018). The analysis of the Aarhus convention in the context of good environmental governance. *Ekonomika poljoprivrede*, 65(4), 1615-1625. <https://doi:10.5937/ekoPolj1804615P>
- Ramkumar, V. & Petkova, E., (2007). Transparency in Environmental Governance. The Right to Know: Transparency for an Open World. içinde (279-308). New York: Columbia University Press. http://policydialogue.org/files/publications/Transparency_in_Env_Governance_Ramkumar_Petkova.pdf adresinden 13/01/2021 tarihinde erişildi.
- Sancak, E. (2021). Yerel Yönetimlerin Yönetimden Yönetişime Geçiş Sürecinde Çevresel Yönetişim Algısı: Çanakkale Belediyesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.

- Sancak, E. ve Bilgili, A. (2021). Belediyelerin Çevresel Yönetişim Algısı: Çanakkale Örneği, Türk İdare Dergisi, 493, 241-274.
https://www.researchgate.net/publication/358309526_Belediyelerin_Cevresel_Yonetisim_Algisi_Canakkale_Belediyesi_Orneği
- Silina, M. (2011). Aarhus Sözleşmesi: Çevresel Demokrasi İçin Rehberiniz. E. Başak (Çev.), Avrupa ECO Formu.
- Sharif N. S. M., (2016). Public Access to Environmental Information and Participation in Environmental Decision-Making: A Malaysian Case Study. PhD Thesis, Imperial College London, Centre for Environmental Policy, London.
- Sommermann, K. P. (2017). Transformative Effects of the Aarhus Convention in Europe. 321-337.
- Sophia, A. ve Devi, M. S. (2020). Environmental Problems of Manipur. Holistic Approach Environ, 10(4), 124-140.
- Temizel, Ö. (2023). Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Küresel Çevresel Yönetişim. Fiscoeconomia, 7(1), 232-250.
<https://doi.org/10.25295/fsecon.1141427>
- Yalçın, A. (2010). İyi Yönetişim İlkeleri ve Türk Kamu Yönetimine Yansımaları. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Yalçın, O. (2010). Çevre Koruma Fikrine Radikal Yaklaşımlar; Derin Ekoloji, Sosyal Ekoloji ve Ekofeminizm. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yardımcı, S. (2006). İnsan-Doğa İlişkisi Ekseninde Derin Ekoloji ve Toplumsal Ekoloji, Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Whittaker, S., Mendel, J. & Reid, T, C. (2019). "Back to Square One: Revisiting How We Analyse the Right of Access to Environmental Information". Journal of Environmental Law, 31(3), 465-485. <https://doi.org/10.1093/jel/eqz013>

Extended Abstract

Aim and Scope

The aim of this paper is to assess the impact and contribution of the Aarhus Convention within the framework of environmental governance principles. It analyzes how the Aarhus Convention has had an impact on key principles of environmental governance, including transparency and accountability. The Convention guarantees access to environmental information, the right to participate and the right to judicial remedy. The article theoretically and objectively analyzes the positive effects and shortcomings of the implementation of the Aarhus Convention in terms of environmental governance. It also examines the Convention's innovations regarding the right to a healthy environment and the steps taken to realize this right on a global scale. In particular, the study evaluates the contribution of the Aarhus Convention to the applicability of the principles of good environmental governance.

Methods

In this study, a qualitative research methodology is used to explore the impact of the Aarhus Convention on the principles of environmental governance. A case study methodology was used to explain the interrelationship between the core principles of the Aarhus Convention and the primary principles of effective environmental governance. The study began with a clarification of key concepts and methodologies related to environmental governance, public participation and environmental law through a comprehensive review of existing literature. Relevant academic articles, reports, convention texts and publications of international organizations were analyzed to identify the theoretical foundations of the Convention and its role in global environmental governance. During the data collection process, a comparative analysis was conducted to examine the impact of the implementation of the Convention in different contexts on environmental governance. The findings obtained during the analysis process were evaluated in line with the principles of good governance. Furthermore, the impact of the Aarhus Convention on transparency, accountability and public participation in environmental decision-making processes is analyzed. Based on these analyses, an attempt will be made to identify which aspects of the Aarhus Convention are successful in line with the principles of good environmental governance and which areas need improvement.

Findings

It can be argued that the Aarhus Convention is a highly functional tool for environmental governance. The literature analysis and case studies conducted for this study indicate that the Convention can make significant contributions to the integration of three fundamental rights in environmental governance: access to information, participation and recourse to

remedy. The study shows that the Convention's obligation to guarantee access to environmental information has increased the degree of transparency in public administration in many countries. The Convention's right to participation promotes the inclusion of the public in environmental decision-making processes. Evidence shows that the right to participation ensures that environmental policies are more sustainable and responsive to the needs of society. However, in some countries, the effectiveness of this right has been observed to be low because participation processes are limited or the views of the public are not taken into account. The Convention's guarantee of the right to judicial remedy empowers individuals and civil society organizations to take legal action in the event of environmental violations. This research reveals that this right has a deterrent effect on the commission of environmental violations. In light of these findings, it can be concluded that the Aarhus Convention is generally effective in increasing the applicability of environmental governance principles. These findings also suggest that improvements are needed to increase the effectiveness of the Convention in specific areas.

Conclusion

This study aims to assess the importance and impact of the Aarhus Convention within the broader principles of environmental governance. The Aarhus Convention's guarantee of access to environmental information, public participation in decision-making processes and the right to judicial remedy makes a significant contribution to the principles of transparency, accountability and public participation, which are the cornerstones of environmental governance. The findings of the study show that the Aarhus Convention guarantees transparency in public administration by facilitating access to environmental information, supports the development of more sustainable environmental policies by encouraging public participation, and provides a legal basis for environmental protection efforts through the right to judicial remedy. Overall, the Aarhus Convention is recognized as an important advance in the field of environmental governance. Increasing the effectiveness of the implementation of the Convention will lead to strengthening standards in environmental management at the global level. In this context, countries parties to the Convention need to strengthen their legal frameworks and ensure wider public participation in environmental decision-making to ensure effective implementation of the fundamental rights enshrined in the Convention. Expanding the scope and impact of the Aarhus Convention will make an important contribution to the development of more inclusive and effective environmental governance in the future. The Aarhus Convention provides a fundamental legal basis for improving environmental governance. It promotes greater transparency and participation in environmental decision-making processes. Full adoption and effective implementation of the principles of the Convention is recommended to achieve the goals of good environmental governance.

Holiday Climate Index, Destination Competitiveness Index, and Risk Analysis of Cappadocia

Kapadokya'nın Tatil İklım Endeksi, Destinasyon Rekabetçiliği Endeksi ve Risk Analizi

Mehmet Saęır¹, Mete Sezgin², Ayşegl Gdl³, Levent Selman Gktař⁴

Abstract

Climate change, which is experienced today, affects the tourism sector as it affects every sector. Since climatic conditions affect the attractiveness of destinations and have an important place in travel intentions, it is necessary to investigate the effects of climatic conditions and climate conditions on destination competitiveness. Concepts such as the Holiday Climate Index, Destination Competitiveness Index, and risk analysis are methodological tools used to evaluate factors affecting the tourist experience. In line with this purpose, in the study, along with the calculation of the Holiday Climate Index and Climate Destination Competitiveness Index of Avanos, rgp, and Göreme, a risk analysis was carried out regarding the climate problems that occur/may occur in the region. Based on the study results, it was determined that Avanos ranked first in 11 months according to the destination competitiveness index. According to the Holiday Climate Index, the climate of all three destinations was found to be suitable for holidays between May and November. In addition to these, the risk analysis identified climate-related problems such as temperature increase, drought, desertification, erosion, and flooding. Furthermore, it was determined that destinations should be controlled against flood risk and that infrastructure improvements should be made. As a result, in order to increase the climatic competitiveness of the region and ensure the sustainability of the tourism sector, environmental management strategies need to be strengthened.

Anahtar Kelimeler: Climate Change, Holiday Climate Index, Destination Competitiveness Index, Risk Analysis, Cappadocia

z

Günümüzde yaşanan iklim değişikliği, her sektörü etkilediği gibi turizm sektrn de etkilemektedir. İklım koşulları destinasyonların çekiciliğini etkilediği ve seyahat niyetinde önemli bir yere sahip olduğu için iklim koşulları ve iklim koşullarının destinasyon rekabetçiliğine olan etkisinin araştırılması gerekmektedir. Tatil iklim endeksi, destinasyon rekabetçiliği endeksi ve risk analizi gibi kavramlar, turist deneyimini etkileyen faktörleri değerlendirmek için kullanılan metodolojik araçlardır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, Avanos, Ürgüp ve Göreme'nin Tatil İklım Endeksi ve İklım Destinasyon Rekabetçiliği Endeksi'nin hesaplanması beraberinde, bölgede oluşan/oluşabilecek iklim sorunlarıyla ilgili risk analizi yapılmıştır. Çalışma sonuçlarına bağlı olarak destinasyon rekabetçiliği endeksine göre Avanos'un 11 ayda birinci sırada olduğu saptanmıştır. Tatil iklim endeksine göre üç destinasyonun iklimi Mayıs ve Kasım ayları arasında tatil için uygun bulunmuştur. Bunlara ek olarak yapılan risk analizinde sıcaklık artışı, kuraklık, lleşme, erozyon ve sel gibi iklimle ilgili sorunlar tespit edilmiştir. Ayrıca, destinasyonların sel riskine karşı kontrol altına alınması ve altyapı iyileştirmelerinin yapılması gerektiği belirlenmiştir. Sonuç olarak, bölgenin iklimsel rekabet gücünü artırmak ve turizm sektörünün sürdürülebilirliğini sağlamak için evre yönetimi stratejilerinin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Keywords: İklım Değişikliği, Destinasyon Rekabetçiliği Endeksi, Risk Analizi, Tatil İklım Endeksi, Kapadokya

JEL Codes: L83, Q54, Q56

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 01 / 11 / 2024

Accepted: 14 / 05 / 2025

¹Assoc. Prof. Selçuk University, Tourism Faculty, Tourism Guidance Department, Konya, Türkiye, msagir@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7081-5462.

²Prof, Selçuk University, Tourism Faculty, Tourism Management Department, Konya, Türkiye, metesezgin@hotmail.com, ORCID:0000-0001-9079-2520.

³PhD Student, Selçuk University, Social Sciences Institutes, Tourism Management Department, Konya, Türkiye, aysegulgudul@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7217-1947.

⁴Assoc. Prof. Harran University, Tourism Faculty, Gastronomy and Culinary Arts Department, şanlıurfa, Türkiye, leventselmangoktas@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6675-3579.

Introduction

Tourism has become an important sector worldwide with several positive effects, such as economic growth, cultural exchange, and increased interaction between individuals. In this context, increasing competition among destinations brings to the forefront the sustainability of tourist regions and their ability to maintain their competitive advantage. The success of destinations depends on the interaction of several factors, the most important of which are climatic conditions, environmental characteristics, and risk analysis.

Climate change has a significant impact on daily life and business life, as it has negative effects such as increasing temperatures and rising sea levels, as well as affecting health. The measures taken to avoid negative consequences that may emerge from climate change will contribute to avoiding crises. There is a need for studies that would prevent problems arising from climate change because tourism is among the most environmentally interactive and climatic change-affected sectors. Considering this, it is necessary to focus on evaluating tourism stakeholders and the potential for change related to tourism rather than making predictions in climate studies related to the tourism sector (Dubois & Ceron, 2006). While climatic conditions that affect tourists' preferences stand out as one factor determining the destination's competitive advantage, understanding and managing potential risks that may arise in destinations is critical for sustainable tourism.

As tourism activities are closely related to climatic conditions and the relevance of the latter with regard to destination attractiveness, it is highly relevant for the tourism industry to become aware of and prepare for climate change (Demiroğlu et al., 2020). In this regard, the protection and development of tourism resources require an analysis of the climatic conditions of destinations. This examination, planning, and time allocation are facilitated by climate indices (Hejazizadeh et al., 2019). There are some indices that scientists develop to measure the appropriateness of climatic conditions in destinations. Among them, the most favorite ones were the "Tourism Climate Index (TCI)," developed by Mieczkowski (1985), and the "Holiday Climate Index (HCI)," developed by Scott et al. (2016). In addition to an assessment of the acceptability of the climatic conditions of the destinations for tourism, there is a need to determine the effect of climatic conditions on destination competitiveness and possible climatic problems in destinations. In this study, the researchers defined the framework based on these three main attractive destinations (Avanos, Ürgüp, and Göreme) in the Cappadocia Region in Türkiye. In this line, this research aimed to calculate the HCI and the climate destination competitiveness index of the Avanos, Ürgüp, and Göreme destinations that take their place within the Cappadocia Region.

This study aims to find answers to the following questions: In which months is the climate of Avanos, Ürgüp, and Göreme suitable for holidays according to HCI? How is the destination competition among the three destinations according to climate? What are the risks posed by the problems arising from climate change in terms of tourism in the three destinations, and how can we mitigate them?

1. Literature Review

The term "climate change" is used to describe alterations in temperature and climate patterns over an extended period. These changes can be triggered by shifts in solar activity or volcanic eruptions. Additionally, the utilization of fossil fuels, including oil, gas, and coal, since the 1800s has been identified as a significant influencing factor in climate change (United Nations, 2023). When the studies on climate are analyzed, it is seen that unprecedented changes in climate conditions have occurred and will occur worldwide in the 21st century. At the same time, it is known that climatic conditions have affected and will further affect the tourism sector (Rosselló-Nadal, 2014).

Tourism is one of the fastest-growing global sectors and contributes significantly to local and national economic development. It is widely acknowledged that climate is a pivotal factor influencing tourism activity. However, it is also crucial to ascertain the impact of climate change on the tourism sector (de Freitas, 2001; Scott & McBoyle, 2001; Hoogendoorn & Fitchett, 2016). In this respect, it is possible to say that tourism is a climate-dependent sector; tourists care about climatic conditions, and destination competitiveness is related to climate (Amelung et al., 2007). Considering this network of relationships, it is necessary to determine in which period the demand for destinations is intense and whether the climatic conditions are suitable for this period.

The effects of climatic change on tourism are both direct and indirect, and it is anticipated that these effects will have a significant impact on the industry. The detrimental effects of climate change on the ecosystem include erosion, reduced snowfall (for winter tourism), and damage to reefs, which can lead to damage or destruction of a destination's touristic products. It is also expected that in the future, especially during periods of high demand, climate change will affect the basic needs of tourism, such as water (Becken & Hay, 2007). The potential impacts and consequences of climate change for the tourism sector are presented in Table 1.

Table 1. Effects and Results of Climate Change on Tourism

Impacts	Results	Results for Tourism
<i>Higher Temperatures</i>	Changing seasonality, heat overwhelming tourists, cooling costs, increased risk of infectious diseases	Demand shifts to colder (more northern) destinations
<i>Fewer Snowy Days and Shrinking Glaciers</i>	Fewer snowy days, more expensive snowmaking, a shorter winter sports season, and less beautiful scenery	Focusing on high altitude destinations, developing alternative markets and touristic products (such as climbing, hiking)
<i>More Extreme Storms</i>	Tourism facilities are at risk, insurance costs are rising, and business interruption costs are rising.	Reduced demand for destinations at risk
<i>Some Regions Have Less Rain and More Evaporation</i>	Water scarcity, competition for water between tourism and other sectors, desertification, increased forest fires	Reduced demand due to reduced attractiveness and increased risks. Traveling to cooler and safer destinations
<i>Some Regions are Getting More Heavy Rain</i>	Floods damage historical, architectural, and cultural sites and tourist facilities and affect seasonal patterns.	Decrease in demand, high infrastructure repair costs
<i>Rising Sea Levels</i>	Higher costs for coastal erosion, beach loss, protection, and maintenance of waterfronts	Loss of tourism opportunities and decline in tourism
<i>Increasing Sea Temperatures</i>	Degradation of marine resources and aesthetics increased coral bleaching in diving and snorkeling destinations.	Decline in demand
<i>More Frequent and Larger Forest Fires</i>	Flooding, damage to tourist sites, and loss of natural beauty	Decline in demand
<i>Soil Changes (e.g., moisture level, erosion, acidity)</i>	Destruction of natural resources damages a destination's appeal	Decline in demand

Source: Sharpley, 2009.

The literature on climate change for tourism reveals several results. Firstly, there will be a shift in travel preferences due to climate change. Secondly, there will be a decrease in demand for some destinations while an increase in demand for others. Thirdly, additional costs will be imposed on tourism stakeholders. From this perspective, taking measures to reduce the negative effects of climate change on tourism and creating new competitive strategies will contribute positively to tourism development.

Environmental changes due to climate change significantly affect destination competitiveness. When tourism types are analyzed within themselves, it is expected that these changes will reduce the destination attractiveness, considering that the decrease in the amount of snowfall will affect winter tourism, the rise in sea levels will affect coastal tourism, and changes in nature will affect nature tourism. At the same time, these changes are also assumed to affect destination competitiveness. In this line, it becomes evident that destinations must adapt to the realities of climate change and adopt sustainable tourism practices to ensure their viability for the future (Scott et al., 2012).

Climate-related changes in the length and quality of tourism seasons affect the competitive advantage of destinations and decision-making processes in the tourism sector (Hoogendoorn & Fitchett, 2016). Rising temperatures and precipitation, emerging natural disasters, rising sea levels, and other effects of climate change affect tourists' travel plans and preferences. These situations make it necessary for the tourism sector to develop strategies to minimize its effect on climate change. Examples of strategies that can be created include energy efficiency, water conservation, and renewable energy sources. Additionally, tourism businesses can organize training to raise awareness about climate change (Kaján & Saarinen, 2013). Thanks to these strategies, it will be possible to reduce the negative effects of climate change on tourism and gain an advantage in terms of destination competitiveness.

1.1. Holiday Climate Index (HCI)

Climate is one of the most important factors for tourism activities in the world. Climate and weather conditions affect travel preferences as much as factors such as geographical location, flora and fauna, and landscape (Hejazizadeh et al., 2019). In this case, various studies have been carried out to measure the suitability of climatic conditions for tourism activities for tourism types (Scott et al., 2016). Depending on the purpose, in the case of the analysis of the suitability of climatic conditions for tourist types, the type of data may vary, along with the method of presentation. While the duration of snow on the ground and snow depth is some of the climatic data needed for a place that is a winter tourism

destination, the number of sunny days and temperature values are climatic data that would be needed for a place that is a sea-sand-sun tourism destination (de Freitas, 2001). In this direction, several studies were carried out, and methods were developed to determine the suitability of a destination for tourism activities. Among these, the most preferred methods are the Tourism Climate Index developed by Mieczkowski (1985) and Scott et al. (2016), which developed the Holiday Climate Index. TCI is the method used in the evaluation of climate concerning tourism. The HCI, in turn, helps provide a systematic basis for evaluating the quality of the climatic conditions of destinations as a support for planning tourism seasons and preparing tourists' travel plans. The calculation of the TCI requires four climate data. These are thermal comfort, average monthly precipitation (mm), average monthly sunshine duration (hours), and wind (km/h) (Mieczkowski, 1985). Though TCI presents the most applied way to assess climate suitability at the global scale, methodologically, this method is considered to have some deficiencies, also expressed below (Scott et al., 2016):

- Subjective rating and weighting system of climate variables,
- Ignoring the possibility that physical climate parameters (e.g., rain, wind) may dominate,
- The low temporal resolution of climate data (monthly data) has limited relevance to tourists' decision-making,
- It ignores climate requirements that vary according to the destination (sea, city, winter tourism, etc.).

To develop an index that addresses these shortcomings in the TCI, Scott et al. (2016) developed the HCI. The HCI is an index used to assess climate suitability for tourism purposes. This index is considered to measure the climate suitability of a destination for tourism more accurately. HCI evaluates destinations' climate characteristics by considering tourists' stated climate preferences. This way, it offers a more comprehensive and accurate assessment opportunity for the tourism sector. The HCI calculation is as follows (Scott et al., 2016):

$$\text{HCI: Urban} = 4(\text{TC}) + 2(\text{A}) + (3(\text{P}) + \text{W}) \quad (1)$$

$$\text{HCI: Beach} = 2(\text{TC}) + 4(\text{A}) + (3(\text{P}) + \text{W})$$

TC: Thermal comfort (2)

A: Aesthetics

P: Precipitation

W: Wind

Table 2 shows TC, A, P, and W ratings of HCI and the HCI assessment obtained after the calculation.

Table 2. Holiday Climate Index Descriptive Ratings

HCI Urban Ratings					
TC	Rating	A (%)	Rating	P	Rating
≥39	0	11-20	10	0.00	10
37-39	2	1-10	9	<3.00	9
35-36	4	21-30	9	3.00-5.99	8
33-34	5	0	8	6.00-8.99	5
31-32	6	31-40	8	9.00-12.00	2
29-30	7	41-50	7	>12.00	0
27-28	8	51-60	6	>25.00	(-1)
26	9	61-70	5		
23-25	10	71-80	4		
20-22	9	81-90	3		
18-19	7	90-99	2		
15-17	6	100	1		
11-14	5				
7-10	4				
0-6	3				
(-1)-(-5)	2				
≤-6	1				

W (km/h)	Rating	Score	Descriptive Rating
1-9	10	90-100	Ideal
10-19	9	80-89	Excellent
0	8	70-79	Very good
20-29	8	60-69	Good
30-39	6	50-59	Acceptable
40-49	3	40-49	Marginal
50-70	0	30-39	Unacceptable
>70	(-10)	20-29	
		10-19	Dangerous
		0-9	

Source: Scott et al., 2016.

The effective temperature based on maximum temperature and relative humidity calculates thermal comfort in HCI. In the rating scores, 0 points are given when the effective temperature is greater than or equal to 39; 1 point when it is less than or equal to -6; 2 points when it is between 37-39 and (-1)-(-5); 3 points when it is between 0-6; 4 points when it is between 35-36 and 7-10; 5 points when it is between 33-34 and 11-14; 6 points when it is between 31-32 and 15-17; 7 points when it is between 29-30 and 18-19; 8 points when it is between 27-28; 9 points when it is between 26 and 20-22; and 10 points when it is between 23-25.

HCI's cloud pattern (aesthetics) is calculated using the average cloud pattern. In the rating scores, 1 point is given when the cloud pattern is 100, 2 points when it is between 90-99, 3 points when it is between 81-90, 4 points when it is between 71-80, 5 points when it is between 61-70, 6 points when it is between 51-60, 7 points when it is between 41-50, 8 points when it is between 31-40 or 0, 9 points when it is between 21-30 and 1-10, and 10 points when it is between 11-20.

In HCI, precipitation is calculated in mm of daily precipitation. In the rating scores, a score of -1 is given when precipitation is more than 25.00 mm; 0 when it is more than 12 mm; 2 when it is between 9.00 and 12.00 mm; 5 when it is between 6.00 and 8.99; 8 when it is between 3.00 and 5.99; 9 when it is less than 3.00 mm; and 10 when it is 0.00.

In HCI, wind is calculated according to the km/h speed of the wind. Rating scores are (-10) for more than 70, 0 for 50-70, 3 for 40-49, 6 for 30-39, 8 for 20-29 or 0, 9 for 10-19 and 10 for 1-9.

In the HCI calculation, as a result of the process with climate data, the destination's score between 90-100 is ideal, between 80-89 is excellent, between 70-79 is very good, between 60-69 is good, between 50-59 is acceptable, between 40-49 is marginal, between 30-39 and 20-29 is unacceptable, between 10-19 and 9-0 is dangerous. A literature review reveals that some studies have been conducted on the HCI calculation of some destinations. These studies are as follows:

Scott et al. (2016) calculated the TCI and HCI of Barcelona, Istanbul, London, Paris, Rome, and Stockholm for the past and future years. They concluded that all six cities are at an ideal level until 2039, while climate conditions are unacceptable for holidays between 2040 and 2099. Öztürk and Göral (2018) aimed to calculate the HCI values of Izmir and concluded that Izmir's climate is suitable for 12-month holidays. Similarly, Hejazizadeh et al. (2019) aimed to compare the TCI and HCI calculations of the desert region in central, eastern, and southeastern Iran and concluded that the TCI progresses from negative to positive throughout the year, the HCI fluctuates less and the most suitable holiday time for the region in September, October, and April.

Demiroğlu et al. (2020) calculated the HCI of the destinations in the Mediterranean coastal region. They stated that the seasonal conditions in the Mediterranean coastal area will be excellent in the spring months and worsen in the summer months. Ruddy et al. (2020) aimed to compare the TCI and HCI values of Barbados, Saint Lucia, and Antigua and Barbuda in the Caribbean and concluded that HCI is suitable for 12-month Holidays in all three destinations, while TCI is low in July and October. Amiranashvili and Kartvelishi (2021) calculated the HCI of 12 destinations in Kakheti (Akhmeta, Dedoplistskaro, Gombori, Gurjaani, Kvareli, Logodekhi, Omalo, Sagarejo, Shiraki, Telavi, Tsnori and Udabno). They concluded that all of the destinations are suitable for 12-month holidays.

2. Methodology

2.1. Purpose, Importance, and Scope of the Research

Climate conditions (e.g., warm weather and water temperature) are now impacting destination competitiveness, which depends on local ecosystems and increasing diversity among destinations on a global scale. Therefore, it is essential to ascertain the extent to which climate change affects destination competitiveness and other factors that contribute to a destination's competitive advantage by undertaking a comparative analysis of different destinations. In this context, it is necessary to examine the effects of climate change on destinations, the demand for destinations, and their touristic attractiveness (Dubois & Ceron, 2006). The literature review revealed that HCI calculations had been conducted for various destinations. However, the study sample was identified as Avanos, Göreme, and Ürgüp, which are significant destinations in Cappadocia. This is because the existing studies are limited to specific destinations in Türkiye, and there is a lack of research on Cappadocia.

The study aims to calculate the Urban HCI for Avanos, Ürgüp, and Göreme in the Cappadocia Region with 1991-2021 data, as well as to compare the Climate Destination Competitiveness Index and to conduct a risk analysis regarding the climate problems that have occurred and may occur in the Cappadocia Region. Considering the general purpose of the study, the main objective is to understand how climate factors affect destinations' competitive advantage. In the methodology part of the study, HCI was used to calculate the suitability of Avanos, Ürgüp, and Göreme for holidays (the method is explained in detail in the literature section). The monthly calculation was made using the TOPSIS method to calculate climate destination competitiveness. Finally, for the risk analysis of destinations according to climate change, the literature was utilized, and possible effects and solutions were determined. Secondary data from the General Directorate of Meteorology for HCI and climate destination competitiveness index and secondary data from sources for risk analysis were used.

It is thought that this study, which will calculate the impact of climate on destination competitiveness and determine the influential non-climate antecedents to maintain competitive advantage, will contribute to both the tourism sector and the literature. From this perspective, the strategic importance of the study is evident, as it will provide the tourism sector in the region with valuable insights into the touristic appeal of its key destinations. This will inform sustainable tourism planning, enabling the region to gain a competitive advantage. Based on this framework, the results will contribute to the literature as they will constitute a primary reference source for understanding the relationships between tourism and environmental variables. Regarding destination managers, the data obtained will provide essential information to help tourism businesses and other relevant stakeholders plan strategically by considering climate change and other important factors. Within the framework of these important situations, the study will provide a proactive approach to determining the measures for sustainable tourism development in the region.

2.2. Research Area

Cappadocia, known as the "Land of Beautiful Horses," is a region that UNESCO should protect due to its cultural and historical riches. Today, there are 429 registered buildings and 64 protected areas belonging to 10 different civilizations in Cappadocia. Approximately 60 million years ago, the layer formed by the lava and ashes of Erciyes, Hasandağı, and Güllüdağ was eroded by rain and wind, giving the region a natural landscape (TÜRSAB, 2008). Fairy Chimneys, called the unique natural landscape of Cappadocia, are formed by erosion and are among the most important tourist products at the destination. They are pointed, mushroom-shaped rocks with cones, columns, and hats. While Fairy Chimneys are widely seen in the valleys between Ürgüp, Uçhisar, and Avanos (Nevşehir Governorship), the traces of the ancient civilizations living in the region have been carried to the present day with the houses and churches built by ancient cultures in these Fairy Chimneys. Due to the volcanic structure of the Cappadocia region, stone, which has a soft structure and can be quickly processed, was used as the only architectural material in the region in the past. In addition, the abundance of this stone in the region and its easy processing enabled the development of stone craftsmanship specific to the region, which has become an architectural tradition (Ministry of Culture and Tourism, 2023).

Although the Fairy Chimneys seen in the Cappadocia Region are located in several different parts of the world, the fact that they are not as common and numerous as in Cappadocia increases the region's tourism potential. Furthermore, the destination is of significant interest to tourists, both the local and international communities, due to its rich historical and cultural heritage. Frequently visited places in Cappadocia can be listed as Göreme Ruins, Zelve and Paşabağları Ruins, Çavuşin Ruins, Derinkuyu Underground City, and Kaymaklı Underground City. In addition, the churches in the region are among the places that should be visited because they are important to Cappadocia (Cappadocia Area Directorate, 2023). The most visited places among these places are Göreme Open Air Museum, Zelve Ruins, and Kaymaklı Underground City (Anadolu Agency, 2023). The Cappadocia Region is preferred for several tourism types, such as culture, faith, nature, congress, golf, and wine tourism (Şamiloğlu & Serin-Karacaer, 2011). However, the research area (Avanos, Ürgüp, and Göreme) mostly has a cultural identity. Avanos stands out with a coffin, as it is the only sarcophagus found in the region so far. At the same time, ceramics made with ceramic mud obtained from the red soil and clay of Kızılırmak have been a source of livelihood for Avanos since the Hittite Period. Ceramics made in the region are an important tourist product today. Ürgüp was an important religious center during the Byzantine Period. The rock churches and monasteries in the area took their place among the important episcopal centers of the period. Göreme bears significant traces of Byzantine church architecture and religious art. Due to the limited transportation opportunities to Göreme in the past and the hilly structure of the region, it has been an important destination for those who want to retreat (TÜRSAB, 2008).

2.3. Data Collection Tool

The study obtained climate data from the General Directorate of Meteorology (Kayseri/Erkilet 32.82°N/35.43°E) to calculate the HCI and Climate Destination Competitiveness Index of Avanos, Ürgüp, and Göreme. To calculate the climate destination competitiveness of Avanos, Ürgüp, and Göreme, the climate data in the destination competitiveness index Proposal made by Burnaz and Ayyıldız (2018) and the criteria weights determined for these data were used. These data are the average highest temperature, average lowest temperature, average sunshine duration, and average rainy days. The HCI developed by Scott et al. (2016) was used for the HCI calculation.

3. Findings

The HCI calculation for Avanos, Ürgüp, and Göreme is shown in Figures 1, 2, and 3.

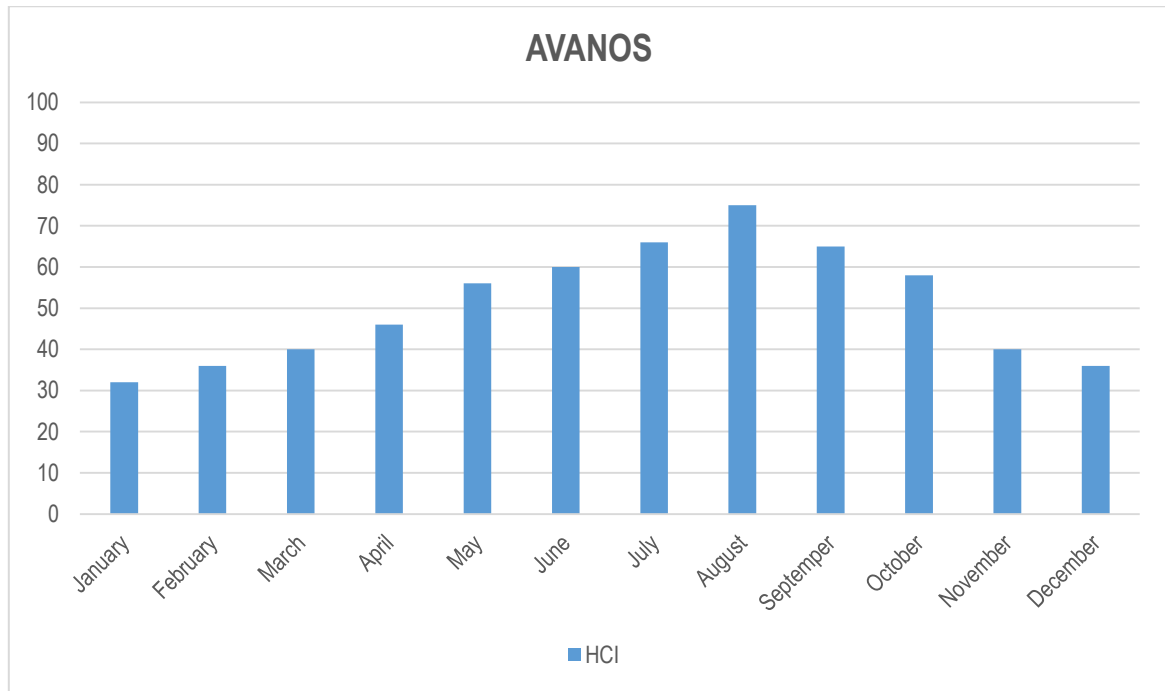

Figure 1. HCI of Avanos (Monthly)

When the HCI calculation of Avanos is examined, it is seen that it has a rating score of 32 (unacceptable) in January, 36 (unacceptable) in February, 40 (marginal) in March, 46 (marginal) in April, 56 (acceptable) in May, 60 (good) in June, 66 (good) in July, 75 (very good) in August, 65 (good) in September, 58 (acceptable) in October, 40 (marginal) in November and 36 (unacceptable) in December. Based on this situation, it can be said that the ideal months for holidays in Avanos are May, June, July, August, September, and October (Figure 1).

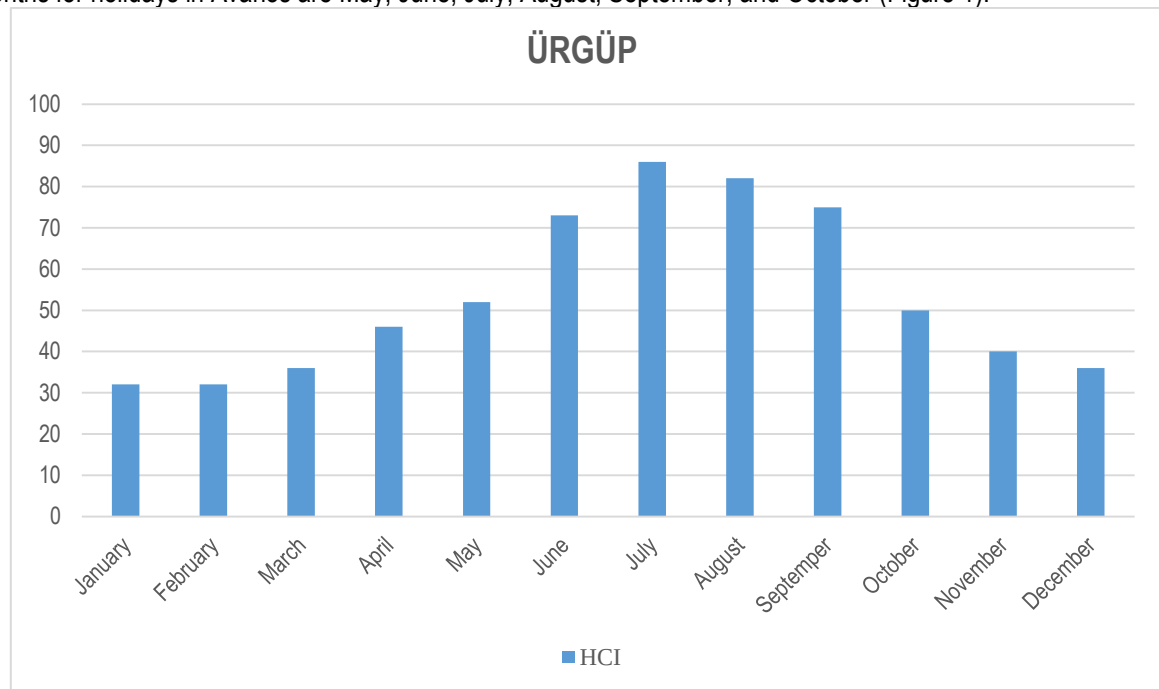

Figure 2. HCI of Ürgüp (Monthly)

When the HCI calculation of Ürgüp is examined, it is seen that it has a rating score of 32 (unacceptable) in January, 32 (unacceptable) in February, 36 (unacceptable) in March, 46 (marginal) in April, 52 (acceptable) in May, 73 (very good) in June, 86 (excellent) in July, 82 (excellent) in August, 75 (very good) in September, 50 (acceptable) in October, 40 (marginal) in November and 32 (unacceptable) in December. Based on this situation, it can be said that the ideal months for holidays in Ürgüp are May, June, July, August, September, and October (Figure 2).

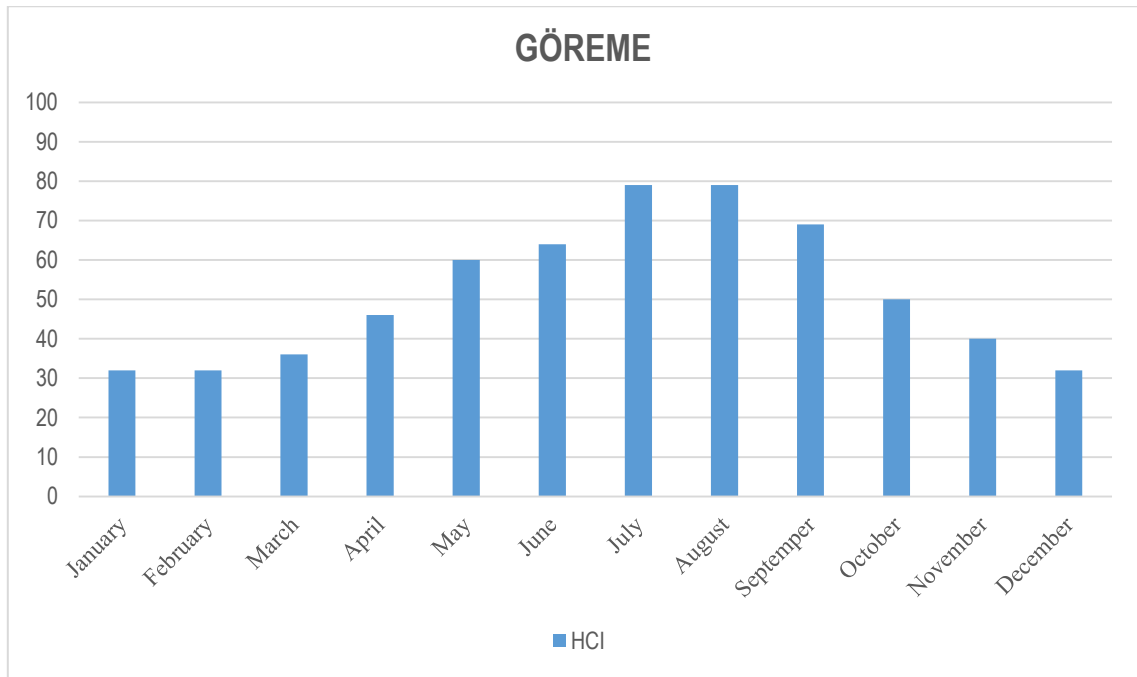

Figure 3. HCI of Göreme (Monthly)

When the HCI calculation of Göreme is examined, it is seen that it has a rating score of 32 (unacceptable) in January and February, 36 (unacceptable) in March, 46 (marginal) in April, 60 (good) in May, 64 (good) in June, 79 (very good) July and August, 69 (good) in September, 50 (acceptable) in October, 40 (marginal) in November and 32 (unacceptable) in December. Based on this situation, it can be said that the ideal months for holidays in Göreme are July, August, April, May, September, and October (Figure 3).

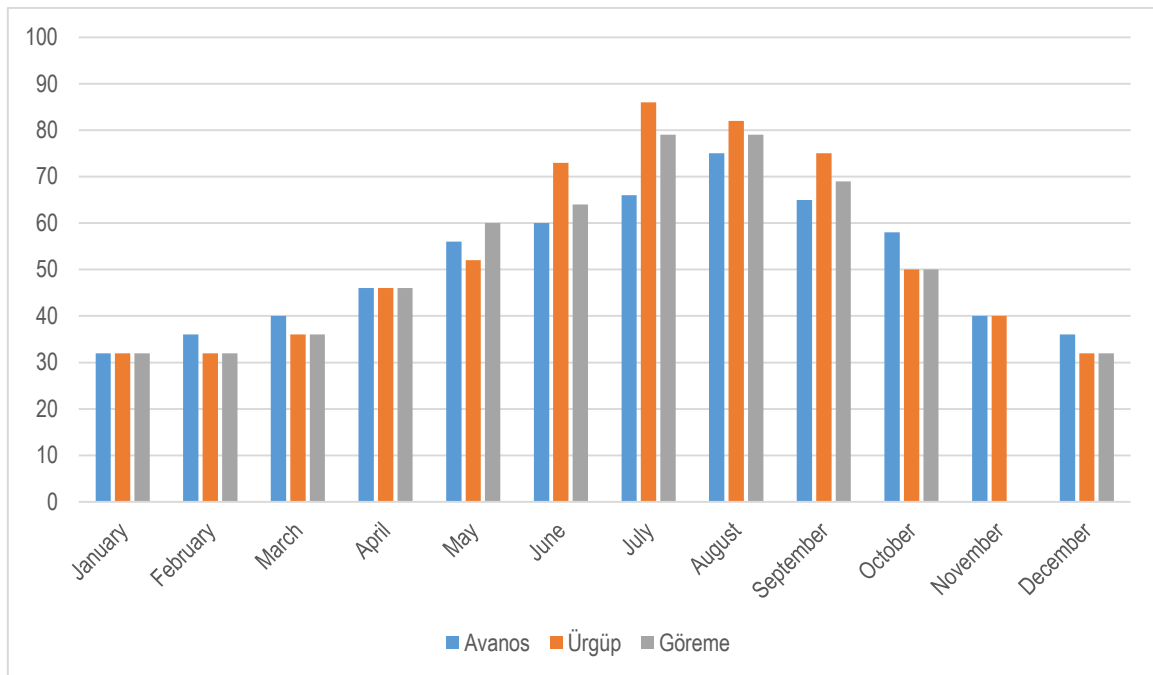

Figure 4. HCI Scores of Avanos, Ürgüp, and Göreme (Monthly)

When the HCI scores of Avanos, Ürgüp, and Göreme were compared, all three of them had the same score (32) in January; Avanos had the highest score (36) in February and March (40). They all had the same score (46) in April; in May, Göreme (60) had the highest score. In June (73), July (86), August (82), and September (75), Ürgüp had the highest score. In October, Avanos (58) had the highest score. It is seen that all three of them had the same score (40) in November, and Avanos had the highest score (36) in December.

To calculate the climate competitiveness of Avanos, Ürgüp, and Göreme according to the destination competitiveness index, the climate data in the Destination Competitiveness Index Proposal made by Burnaz and Ayyıldız (2018) and the criteria weights determined for these data were used. These data are the average highest temperature, average lowest temperature, average sunshine duration, and average rainy days. Their criteria weights are shown in Table 3.

Table 3. Criteria Weights

Highest Temperature	Lowest Temperature	Sunbathing Duration	Rainy Day
0,24	0,16	0,48	0,12

Source: Burnaz and Ayyıldız, 2018.

When the criteria weights of the climate data shown in Table 3 are analyzed, the average highest temperature has a criterion weight of 0.24, the average lowest temperature has a criterion weight of 0.16, the average sunshine duration has a criterion weight of 0.48, and the average number of rainy days has a criterion weight of 0.12. TOPSIS calculated the Climate Destination Competitiveness Index of Avanos, Ürgüp, and Göreme, utilizing data sourced from the General Directorate of Meteorology. The results are shown in Table 4.

Table 4. Climate Destination Competitiveness Index Calculation of Avanos, Göreme and Ürgüp (Monthly)

JANUARY		FEBRUARY		MARCH		APRIL	
Destination	Score	Destination	Score	Destination	Score	Destination	Score
Avanos	1	Avanos	1	Avanos	1	Avanos	1
Göreme	0,268106	Göreme	0,275519	Göreme	0,144117	Göreme	0,127409
Ürgüp	0	Ürgüp	0	Ürgüp	0	Ürgüp	0,392842
MAY		JUNE		JULY		AUGUST	
Destination	Score	Destination	Score	Destination	Score	Destination	Score
Avanos	1	Avanos	1	Avanos	1	Avanos	1
Göreme	0,083355	Göreme	0,167162	Göreme	0,206821	Göreme	0,157553
Ürgüp	0,539544	Ürgüp	0	Ürgüp	0	Ürgüp	0
SEPTEMBER		OCTOBER		NOVEMBER		DECEMBER	
Destination	Score	Destination	Score	Destination	Score	Destination	Score
Avanos	1	Avanos	0,37167	Avanos	0,907532	Avanos	1
Göreme	0,05832	Göreme	0,296189	Göreme	0,029126	Göreme	0,229325
Ürgüp	0,662998	Ürgüp	0,703811	Ürgüp	0,125035	Ürgüp	0

When Table 4 is analyzed, it is seen that Avanos ranked first in the Climate Destination Competitiveness Index in 11 months and second in October. Göreme ranked second in 7 months and third in 5 months. Ürgüp ranked first in 1 month, second in 4 months, and third in 7 months.

As a result of the climatic conditions of the Cappadocia Region and the effect of climate change, it is possible to categorize the climate problems that may be experienced in the region as temperature increase, drought and desertification, erosion, and flood. Cappadocia: It is a unique natural and cultural heritage site located within the borders of Nevşehir and is on the UNESCO World Heritage List. The region is famous for its Fairy Chimneys, which are formed by wind and erosion of soft tuff rocks from volcanic eruptions millions of years ago. Periodic reports have been published twice by UNESCO regarding Göreme National Park and Cappadocia, which are on the UNESCO World Heritage List, in 2006 and 2014. According to the report published in 2014, factors such as temperature increase and erosion in the region hinder the renewal and preservation of natural structures (UNESCO, 2023).

Cappadocia Region has semi-arid and continental climate conditions. In these climatic conditions, temperature changes between day and night and summer and winter accelerate the dissolution and disintegration of rocks (Atiker, 1991). Bayer-Altın (2017) states that there was a 0.05% increase in year-round and summer temperatures in Nevşehir between 1960 and 2016. The average annual temperature is above the temperature that should be suitable for the region's climate. He also noted that temperature increases have been particularly pronounced since 1994. Human activities, in particular, need to be planned to take precautions regarding temperature increases. It can thus be proposed that regulations pertaining to tourism activities are an effective means of combating the observed increase in temperature.

When the climate in the Cappadocia Region is examined in terms of precipitation and temperature, it is seen that the region is sensitive to drought and desertification processes. It has been determined that factors such as erosion in the

region, deterioration of the physical and chemical structure of the soil, and extinction of fauna will accelerate the desertification process. In addition, it has been determined that human activities and agricultural and tourism practices in the region accelerate the desertification process. Considering all these results, it is thought that an effective environmental management strategy should be implemented in the region, and measures should be taken according to these strategies (Türkeş & Akgündüz, 2011).

Fairy Chimneys, which were formed as a result of erosion in the Cappadocia Region, are expected to disappear as a result of erosion (Atiker, 1991). In their study, Yılmaz et al. (2012) determined that the average soil erosion in the Cappadocia Region was 1.19 mm and that the most important cause of erosion was rainfall. In other words, erosion also increases as the amount of precipitation in the region increases. Although Fairy Chimneys, one of the important natural formations and touristic products of the region, are formed by erosion, these erosions can affect their shape and durability. In order to mitigate the adverse impacts of erosion on the region, particularly on the Fairy Chimneys, precautions such as regulating tourism activities, controlling agricultural activities, protecting the soil cover, building erosion control dams, and afforestation should be taken.

Kızılırmak, located in Avanos and the longest river in Türkiye, is one of the region's important tourist products. The provision of gondola trips in Kızılırmak has become a prominent feature of the regional tourism industry, attracting considerable attention and participation (NTV, 2023). However, due to the decrease in precipitation and the increase in temperatures in recent years, the water level in the river has decreased significantly and is in danger of drought (NTV, 2020).

Nevşehir province is generally under flood risk. According to the report published by the Disaster and Emergency Management Presidency (AFAD, 2021), the risk of floods has increased throughout Nevşehir as of 2011, and 80 floods occurred across the province between 2011 and 2020⁵. Flood disasters caused a lot of damage to the infrastructure and superstructure of the province. It has been determined that floods threaten some settlements in the province in the following years and that there is a high probability of floods occurring in some settlements, especially around the Kızılırmak River, Avanos, and Ürgüp.

When the Cappadocia Region is examined within the framework of climate change and related risks and natural disasters, it is seen that the region is faced with the risk of temperature increase, drought and desertification, erosion, and flood. Since the mentioned risks may affect the tourism sector, it is necessary to determine the possible risks affecting regional tourism and what can be done to eliminate the risk to minimize or completely eliminate the negative effects. Academic studies and various reports (AFAD, UNESCO, etc.) related to the Cappadocia Region have been examined, the negative situations that may occur in the region due to climate change and the risks that these situations may pose to regional tourism have been evaluated, and the findings (risks) and possible solution suggestions obtained as a result of this evaluation have been assessed/measures are combined in Table 5.

Table 5. Possible Effects of Climate Risks That May Occur in the Cappadocia Region on the Tourism Sector and Solution Suggestions

Name of Risk	Possible Effects of Risk on the Tourism Sector	What to Do for eliminating of risks to Eliminate the Risk
Temperature Increase	• Decrease in the number of visitors, especially in the summer months • Periodic decline in tourism revenues • Increase in energy use during summer (Air conditioning)	• Increasing the diversity of activities in the region by developing alternative tourism types in the region (such as winter tourism) • Taking measures in the region (such as afforestation) within the scope of combating climate change
Drought and Desertification	• Decrease in the number of visitors • Decline in tourism revenues • Damage to Fairy Chimneys • Damage to flora and fauna • Drying of the Kızılırmak River	• Taking precautions regarding agriculture and tourism activities (such as paying attention to the use of energy resources) • Improving irrigation systems • Afforestation • Construction of erosion control dams
Erosion	• Decrease in the number of visitors • Decline in tourism revenues • Damage to Fairy Chimneys • Decrease in grape cultivation	• Regulating tourism activities • Taking agricultural activities under control, • Protecting the soil cover, • Building erosion control dams

⁵ For the latest flood disasters in Cappadocia, see: <https://l24.im/NpF9a>; <https://l24.im/SonxJkA>

	• Decrease in the number of visitors • Decline in tourism revenues • Damage to Fairy Chimneys. • Damage or destruction of tourism establishments. • Damage to the infrastructure and superstructure of the region	• Afforestation • Stopping rapid and uncontrolled urbanization. • Cleaning of stream beds. • Terracing and afforestation on sloping slopes
Flood		

When the risks listed in Table 5 are examined, it is seen that the tourism sector is exposed to various climate risks that may affect destination sustainability and tourism revenues. When climatic risks are discussed specifically in the Cappadocia Region, it is predicted that events such as temperature increase, drought and desertification, erosion, and floods may cause serious problems, and precautions must be taken regarding these problems. The rise in temperature in the region may cause a decrease in the number of visitors, especially in the summer months, an increase in energy use, and a corresponding reduction in tourism revenues. To eliminate these risks that the increase in temperature may cause, it will be right to extend the tourism activity in the region to 12 months and to increase its mobility in the winter season. Drought and desertification that may occur in the Cappadocia Region may lead to a decrease in the number of visitors, a decrease in tourism revenues, damage to the Fairy Chimneys, damage to the flora and fauna, and drying of the Kızılırmak River. To eliminate these risks that may be caused by drought and desertification, it is necessary to take precautions regarding agriculture and tourism activities, improve irrigation systems, improve afforestation works, and build erosion control dams. In this way, the decrease in the number of visitors, tourism revenues, and ecosystem damage can be minimized.

A potential decline in the Cappadocia Region may result in a reduction in tourist numbers, a corresponding decrease in tourism revenue, damage to significant cultural and historical assets, such as the Fairy Chimneys, and a decline in grape cultivation. In order to eliminate these risks that erosion may cause, tourism activities should be regulated, agricultural activities should be controlled, soil cover should be protected, and erosion dams and afforestation works should be carried out. In this way, damage to important tourism values such as Fairy Chimneys and a decrease in tourism revenues will be prevented. Flood disasters may cause damage to historical and cultural values such as Fairy Chimneys, financial damage to tourism businesses or structural collapses, damage to the infrastructure and superstructure of the region, a decrease in the number of visitors, and a decrease in tourism revenues. In order to eliminate these risks that may arise from floods, rapid and uncontrolled urbanization should be stopped, stream beds should be cleaned, and terracing and afforestation work should be carried out on sloping slopes. These measures will contribute to the protection of Fairy Chimneys, the safety of tourism businesses, and the sustainability of the economic balance in the region by minimizing the damage caused by floods.

Since climate change has caused/will cause severe problems in the Cappadocia Region, precautions must be taken against the problems caused by climate change. The potential for adverse effects on the region's natural and cultural resources is heightened by several environmental threats, including temperature increase, drought and desertification, erosion, and floods. In this context, measures such as encouraging winter tourism and increasing the use of environmentally friendly energy resources to balance the decrease in tourism revenues can reduce the effects of climate change on the region. Sustainable management of water resources, erosion control, and infrastructure works to reduce flood risk are also crucial in protecting the region's ecosystem. At the same time, reducing the use of fossil fuels and carrying out afforestation activities to reduce the environmental damage within the scope of combating climate change can reduce the effects of climate change in the region. As a result, it is possible to say that the measures to be taken against climate risks in the Cappadocia Region will make the destination more sustainable. At the same time, it is possible to say that these measures will help development by protecting the regional economy, helping balance the income from tourism, and protecting the tourist products of the region.

Conclusions and Suggestions

Tourism is a notable example of one of the industries significantly impacted by climate change. Given its constant interaction with environmental factors and susceptibility to climatic conditions, it is not surprising that the sector has been affected to a considerable extent. Considering the effects of climate change, it is necessary to investigate whether the climatic conditions of the destinations are suitable for holidays, to make plans accordingly, and to determine appropriate strategies for the destinations.

In this respect, among the important destinations of importance to Türkiye is the Cappadocia Region; the studies used in the research involve the calculation of the Destination Competitiveness Index and Holiday Climate Index for Avanos,

Ürgüp, and Göreme, evaluating the obtained results. It has been observed that the research findings regarding Avanos, Ürgüp, and Göreme Districts provide an important highlight of HCI and the Destination Competitiveness Index. Since the Destination Competitiveness Index was calculated in the study, Avanos district ranks first in many months. For 11 months, Avanos district became the destination with the highest score regarding climate competitiveness. This situation indicates that Avanos generally has a more competitive climate for holidays. It has a middle level of competitiveness because the Destination Competitiveness Index kept this district in second place for so many months. On the other hand, the Ürgüp district had the highest ranking due to the Destination Competitiveness Index in October, but it showed a deficient performance in different months. These findings have thus determined whether climate conditions significantly affect destination competitiveness. Consequently, it was confirmed that Avanos is generally the most competitive destination, while Göreme and Ürgüp come into prominence in certain periods. Besides, it can be said that considering climatic data in tourism planning can support the better management of regional tourism strategies.

When the HCI of Avanos is analyzed, it is determined that it is good in June and July and very good in August and September. It is concluded that May and October have acceptable values; that is, these months are also suitable for holidays. March, April, and November have marginal values, while January and December have unacceptable ones. An examination of the Ürgüp HCI revealed that it was rated as very good in June and September and excellent in July and August. It is concluded that May and October have acceptable values, April and November have marginal values, and January, February, March, and December have unacceptable values. An examination of the Göreme HCI revealed that it was rated as very good in July and August and good in May, June, and September. It is concluded that October has acceptable values, March and November have marginal values, and January, February, and December have unacceptable values.

Considering the HCI, it is evident that all three destinations are more conducive to tourism activities during the summer season. However, given that Cappadocia also receives visitors during the winter season, it is necessary to implement strategies to enhance visitor numbers during these periods. Aydın and Sezerel (2017) stated that destinations are affected by cultural values, natural attractions, recreational activities, comfort, and shopping opportunities in terms of demand. When these factors, which are considered necessary other than climate, are evaluated, it can be stated that increasing recreational activities and shopping opportunities and highlighting cultural values in all three destinations will increase the number of visitors to the destination. Rosselló-Nadal (2014) mentioned that hot destinations will lose their attractiveness due to climate change, and the attractiveness of some destinations will increase during the winter months. In addition, he stated that tourism activities can be continued outside the summer months by taking advantage of the climate changes experienced in the winter season. When this situation is explicitly examined in Cappadocia and considering that it has broken visitor records in the winter months in recent years, it is possible to say that the region will maintain its advantage in destination competitiveness with effective marketing strategies.

The research has determined that the climate problems that have occurred or may occur in the Cappadocia Region are temperature increase, drought, desertification, erosion, and flood. These problems may lead to a decrease in the number of visitors in the region, a reduction in tourism revenues, an increase in energy use, damage to the Fairy Chimneys, drying of the Kızılırmak River, a decrease in grape cultivation, damage to tourism businesses and damage to the infrastructure and superstructure of the region. To minimize or eliminate these risks, it is necessary to extend tourism to 12 months, develop alternative tourism types, take precautions, regulate agricultural and tourism activities, improve irrigation systems and afforestation, and protect the soil cover. When examined from an environmental perspective, these measures will help protect the region's natural elements and make it sustainable. When examined from a tourism perspective, it will maintain or help increase tourism activity and protect the economic income the region receives from tourism.

Since the study examined Avanos, Ürgüp, and Göreme, which are the important destinations of the Cappadocia Region, it has some limitations. In future studies, obtaining more comprehensive data on the HCI comparing destinations in different places to conduct risk analysis regarding climate problems will help better understand the issue and obtain results in a broader context. In addition, it is thought that comparing the HCI and TCI on the same destination will contribute to both the literature and the sector in terms of better understanding the indices, as it will reveal the difference between the two climate indices. In addition to HCI and TCI, qualitative and quantitative research is also recommended for researchers to determine the impact of climate change on destinations.

References

Amelung, B., Nicholls, S., & Viner, D. (2007). Implications of global climate change for tourism flows and seasonality. *Journal of Travel Research*, 45(3), 285-296. <https://doi.org/10.1177/0047287506295937>

- Amiranashvili, A. G., & Kartvelishi, L. G. (2021). Holiday climate index in Kakheti (Georgia). *Journal of the Georgian Geophysical Society*, 24(1), 44-62. <https://doi.org/10.48614/ggs2420212883>
- Anadolu Agency. (2023). <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/kapadokyada-2023-turizmi-icin-yeni-rekor-beklentisi/2894754#> Retrieved on December, 09, 2023.
- Atiker, M. (1991). Kapadokya'da erozyon. *Bilim ve Teknik*, 40-43. <https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf;jsessionid=WaA4cUua3t4pGWb2Y6EAQDJ2?dergiKodu=4&cilt=24&sayi=287&sayfa=40&yaziid=6197> Retrieved on December, 09, 2023.
- Aydın, S. & Sezerel, H. (2017). Seyahat motivasyonlarına ilişkin bir yazın incelemesi [A Literature Review on Travel Motivations]. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 7(2), 118-140.
- Bayer-Altın, T. (2017). Observed changes in annual and seasonal temperatures in Nevşehir (Central Anatolia, Turkey) for period 1960-2016. *Eurasian Journal of Agricultural Research*, 1(2), 4-12.
- Becken, S., & Hay, J. E. (2007). Tourism and climate change: Risks and opportunities (Vol. 1). Multilingual Matters.
- Burnaz, E., Ayyıldız, H. (2018). Destinasyon rekabetçiliği endeksi önerisi. [Proposal of Destination Competitiveness Index] *International Journal of Economic and Administrative Studies*, (21), 237-254. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.397002>
- De Freitas, C. R. (2001). Theory, concepts, and methods in tourism climate research. In *Proceedings of the first international workshop on climate, tourism and recreation* (pp. 3-20). Halkidiki, Greece: International society of biometeorology.
- Demiroğlu, O. C., Saygılı-Arıcı, F. S., Pacal, A., Hall, C. M., & Kurnaz, M. L. (2020). Future holiday climate index (HCI) performance of urban and beach destinations in the Mediterranean. *Atmosphere*, 11, 1-30. <https://doi.org/10.3390/atmos11090911>
- Dubois, G., & Ceron, J. P. (2006). Tourism and climate change: Proposals for a research agenda. *Journal of Sustainable Tourism*, 14(4), 399-415. <https://doi.org/10.2167/jost539.0>
- ETS. (2024). <https://www.etstur.com> Retrieved on January, 28, 2023.
- Hejazizadeh, Z., Karbalaee, A., Hosseini, S. A., & Tabatabaei, S. A. (2019). Comparison of the holiday climate index (HCI) and the tourism climate index (TCI) in desert regions and Makran Coasts of Iran. *Arabian Journal of Geosciences*, 12, 1-13. <https://doi.org/10.1007/s12517-019-4997-5>
- Hoogendoorn, G., & Fitchett, J. M. (2016). Tourism and climate change: A review of threats and adaptation strategies for Africa. *Current Issues in Tourism*, 21(7), 742-759. <https://doi.org/10.1080/13683500.2016.1188893>
- Kaján, E., & Saarinen, J. (2013). Tourism, climate change and adaptation: A review. *Current Issues in Tourism*, 16(2), 167-195. <https://doi.org/10.1080/13683500.2013.774323>
- Mieczkowski, Z. (1985). The tourism climatic index: A Method of evaluating world climates for tourism. *Canadian Geographer/Le Géographe Canadien*, 29(3), 220-233. <https://doi.org/10.1111/j.1541-0064.1985.tb00365.x>
- Nevşehir Governorship (ND) Nevşehir coğrafi yapısı. <http://www.nevsehir.gov.tr/kurumlar/nevsehir.gov.tr/ilimizrehber/2018yeni/cografi.pdf> Retrieved on December, 28, 2023.
- NTV. (2020). Türkiye'nin en uzun nehri Kızılırmak'ta gondol turu ile keyifli dakikalar. <https://www.ntv.com.tr/galeri/seyahat/turkiyenin-en-uzun-nehri-kizilirmakta-gondol-turu-ile-keyifli-dakikalar,yaHwmj-3yEymmBlzCcDV7Q/Tk1yNYpSmUKw0ldzwKNWYw> Retrieved on December, 28, 2023.
- NTV. (2023). Kuraklık Kızılırmak'ı da vurdu: Adacıklar ortaya çıktı. <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/kuraklik-kizilirmaki-da-vurdu-adaciklar-ortaya-cikti,NkPJAzlvL0uBUy17UtGwkg/Enn9nCnutE2cw37qzORLZQ> Retrieved on, December, 28, 2023.
- Öztürk, A., & Göral, R. (2018). Climatic suitability in destination marketing and holiday climate index. *Global Journal of Emerging Trends in e-Business, Marketing and Consumer Psychology (GJETeMCP). An Online International Research Journal*, 4(1), 619-629.
- Republic of Türkiye Nevşehir Governorship Provincial Disaster and Emergency Directorate (AFAD). (2021). İl afet risk azaltma planı (İRAP).

- Republic of Türkiye Ministry of Culture and Tourism General Directorate of Promotion. Cappadocia. <https://tanitma.ktb.gov.tr/tr-22783/kapadokya.html> Retrieved on December, 28, 2023.
- Republic of Türkiye Ministry of Culture and Tourism, Cappadocia Area Directorate. <https://kapadokyaalan.ktb.gov.tr> Retrieved on December, 09, 2023.
- Republic of Türkiye Ministry of Culture and Tourism. <https://www.ktb.gov.tr> Retrieved on November, 21, 2023.
- Republic of Türkiye Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change, General Directorate of Meteorology. <https://www.mgm.gov.tr> Retrieved on November, 05, 2023.
- Republic of Türkiye Ministry of Industry and Technology, Invest in Nevşehir. <https://www.investinnevsehir.com/interaktif-basliklar/sektorler/turizm#:~:text=Bölgede%20yer%20alan%20acente%20bilgilerine,çok%20ziyaret%20edilen%204.%20müzesidir> Retrieved on December, 09, 2023.
- Rosselló-Nadal, J. (2014). How to evaluate the effects of climate change on tourism. *Tourism Management*, 42, 334-340. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.11.006>
- Rutty, M., Scott, D., Matthews, L., Burrowes, R., Trotman, A., Mahon, R., & Charles, A. (2020). An inter-comparison of the holiday climate index (HCI: Beach) and the tourism climate index (TCI) to explain Canadian tourism arrivals to the Caribbean. *Atmosphere*, 11(4), 412. <https://doi.org/10.3390/atmos11040412>
- Scott, D., & McBoyle, G. (2001). Using a 'tourism climate index' to examine the implications of climate change for climate as a tourism resource. In *Proceedings of the First International Workshop on Climate, Tourism and Recreation* (ss. 69-88). Halkidiki, Greece: International Society of Biometeorology.
- Scott, D., Gössling, S., & Hall, C. M. (2012). International tourism and climate change. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 3(3), 213-232. <https://doi.org/10.1002/wcc.165>
- Scott, D., Rutty, M., Amelung, B., & Tang, M. (2016). An inter-comparison of the holiday climate index (HCI) and the tourism climate index (TCI) in Europe. *Atmosphere*, 7(80), 1-17. <https://doi.org/10.3390/atmos7060080>
- Sharpley, R. (2009). *Tourism development and the environment: Beyond sustainability?* London: Earthscan. <https://doi.org/10.4324/9781849770255>
- Şamiloğlu, F., Serin-Karacaer, S. (2011). Kapadokya yöresinin turizm potansiyeli ve Türkiye ekonomisindeki yeri. 1. *Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri* (16-19 Kasım), Nevşehir (ss. 129-150).
- Türkeş, M., & Akgündüz, A. S. (2011). Assessment of the desertification vulnerability of the Cappadocian District (Central Anatolia, Turkey) based on aridity and climate-process system. *Journal of Human Sciences*, 8(1), 1234-1268. Retrieved from <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/1694>
- TÜRSAB (2008). Yeryüzü cenneti Kapadokya. http://www.tursab.org.tr/dosya/1601/kapadokya_1601_6192136.pdf Retrieved on December, 28, 2023.
- UNESCO World Heritage Convention. (2023). <https://whc.unesco.org/en/list/357/documents/> Retrieved on December, 28, 2023.
- United Nations, Climate Action (2023). <https://www.un.org/en/climatechange/what-is-climate-change> Retrieved on December, 28, 2023.
- Yılmaz, H. M., Yakar, M., Mutluoglu, O., Kavurmaci, M. M., & Yurt, K. (2012). Monitoring of soil erosion in Cappadocia Region (Selime-Aksaray-Turkey). *Environmental Earth Sciences*, 66, 75-81. <https://doi.org/10.1007/s12665-011-1208-4>

Müzelerde Ziyaretçilerin Artırılmış Gerçeklik Deneyimleri: Efes Deneyim Müzesi Örneği

Visitors' Augmented Reality Experiences in Museums: The Case of Ephesus Experience Museum

İrem Yıldırım¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, ziyaretçilerin Efes Deneyim Müzesi'nde artırılmış gerçeklik uygulaması kapsamında edindikleri deneyimleri ve ziyaretlerini etkileyen faktörleri tespit etmektir. Çalışmada müzeyi deneyimleyen ziyaretçilerin Google Haritalar üzerindeki yorumları nitel araştırma yöntemleri kapsamında incelenmiş ve elde edilen veriler MAXQDA yazılım programında analiz edilmiştir. Verilerin analizinde içerik analizi ve betimsel analizden faydalanılmıştır. Analizlerin sonuçlarına göre işlevsel tasarım, hizmet kalitesi, operasyon kalitesi ve ambiyans / atmosfer olmak üzere dört ana tema tespit edilmiştir. Ziyaretçilerin müze deneyimini etkileyen en önemli ana tema hizmet kalitesi olmuştur. Ayrıca araştırmadan elde edilen verilere göre bu dört ana temaya ait toplam on üç adet alt tema belirlenmiştir. Buna göre deneyim memnuniyeti, en fazla kodlanan alt tema olmuştur. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgular tartışılarak hem teorik hem de pratik katkılar sunulmuştur. Bu doğrultuda çalışma, günümüz müzecilik anlayışına farklı bir bakış sunarak müzelerde artırılmış gerçeklik uygulamalarına ilişkin önem arz eden unsurların belirlenmesi sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Artırılmış Gerçeklik, Müze Deneyimi, Efes Deneyim Müzesi, Nitel Araştırma.

Abstract

The study aims to ascertain the experiences of visitors who engage with the Ephesus Experience Museum using Augmented Reality (AR) technology and the factors that influence their experiences. In this study, the comments of visitors who had experienced the museum on Google Maps were examined using qualitative research methods. The data obtained were then analysed using the MAXQDA software program. The data were subjected to content analysis and descriptive analysis. The results of the analysis identified four main themes: functional design, service quality, operation quality, and ambience/atmosphere. The most significant factor influencing visitors' museum experience was service quality. Furthermore, the data obtained from the research revealed the identification of a total of thirteen sub-themes belonging to the aforementioned four main themes. Consequently, the most frequently coded sub-theme was that of experience satisfaction. The findings of the study were presented and discussed, with both theoretical and practical contributions being made. In this regard, the study offers a novel perspective on contemporary museological understanding and identifies the key elements that are essential for the implementation of augmented reality applications in museums.

Keywords: Augmented Reality, Museum Experience, Ephesus Experience Museum, Qualitative Research.

JEL Codes: Z00, Z31, Z39

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 05 / 11 / 2024

Accepted: 14 / 03 / 2025

¹Öğr. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Nevşehir, Türkiye, irembozkurt@nevsehir.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5977-2123>.

Giriş

Müzeler, her yıl milyonlarca kişiyi ağırlamakta ve insanların bu alanlarda keyifli ve öğretici vakitler geçirmelerine olanak sağlamaktadır. Müze sayılarının ve tercih edilebilirliklerinin giderek artması beraberinde rekabeti doğurmuştur. Artan rekabet ortamında mevcut ziyaretçi ihtiyaçlarını karşılamak ve varlıklarını sürdürülebilir kılmak isteyen müzeler, yalnızca ürün sunumuna odaklanmak yerine ziyaretçilerin deneyimlerini zenginleştirme amacına odaklanmaya başlamıştır (Kotler ve Kotler, 2000; Sezgin vd., 2011; Yılmaz ve Ardıç Yetiş, 2016). Geleneksel müze deneyimleri, ziyaretçilerin kültürel mirasla doğrudan etkileşimini sağlayarak geçmiş anılarına katkıda bulunan önemli birer araç olmuştur. Ancak teknolojik yenilikler, müze deneyimlerini değiştirme ve dönüştürme potansiyelini beraberinde getirmiştir. Özellikle artırılmış gerçeklik teknolojileri, kültürel ve tarihi mekânların ziyaretçi deneyimlerini zenginleştiren yenilikçi bir araç olarak ön plana çıkmaya başlamıştır (Shen vd., 2024). Nitekim kültürel miras ve korunması gereken alanlarda artırılmış gerçeklik uygulamalarının büyük bir değer kazandığı bilinmektedir. Çünkü bu tür uygulamalar, mevcut değeri olduğu gibi korurken bu değerlerin orijinal hallerini sanal ortama aktarabilmektedir. Bu durum hem ziyaretçilerin tarihe canlı tanıklık etmelerine hem de farklı deneyimler yaşamalarına olanak sağlamaktadır. Bu kapsamda son yıllarda oldukça popüler hale gelen artırılmış gerçeklik uygulamaları, müzelere entegre edilmiş ve bu sayede ziyaretçilere farklı deneyimler yaşatılmaya başlamıştır (Sertalp, 2016).

Artırılmış gerçeklik, fiziksel dünyaya dijital bilgiler ekleyerek ziyaretçilerin çevreyi farklı bir bakış açısıyla deneyimlemelerine olanak tanımaktadır. Dolayısıyla bu teknolojinin müze deneyimlerinde kullanımı, ziyaretçilerin statik sergilerden çok daha fazlasını görmelerini ve geçmişi daha canlı bir şekilde deneyimlemelerini sağlamaktadır (Billinghurst ve Duenser, 2012; Wu vd., 2013). Artırılmış gerçekliğin müzelerde kullanımı üzerine yapılan araştırmalar, ziyaretçilerin müze ve sergilenen eserlerle olan etkileşimlerini derinleştirdiğini, öğrenme motivasyonlarını artırdığını ve bilgiye erişimlerini kolaylaştırdığını göstermektedir (Kwon vd., 2023; Wojciechowski ve Cellary, 2013). Tarihi miras alanlarının sanal canlandırmalarla desteklenmesi, ziyaretçilerin tarihi eserleri orijinal halleriyle görselleştirmelerine ve daha anlamlı bir öğrenme ve ziyaret deneyimi yaşamalarına katkıda bulunmaktadır. Bu kapsamda artırılmış gerçeklik uygulamalarının müzelerde ziyaretçi deneyimlerini etkileyen bir faktör olarak ön plana çıktığını söylemek mümkündür (Khalil vd., 2024).

Müzelerde ziyaretçi deneyimlerine ilişkin yapılan çalışmalar incelendiğinde (Özer vd., 2014; Radder ve Han, 2015) daha çok memnuniyet, motivasyon ve tekrar ziyaret/tavsiye etme niyetleriyle ilişkilendirildiği görülmektedir. Ancak son yıllarda artırılmış gerçeklik uygulamalarının da müze ziyaretçi deneyimi ile ilişkilendirilerek çalışıldığı görülmektedir (He 2018; Khalil vd., 2024). Bu çalışmanın amacı, artırılmış gerçeklik uygulamalarının müze deneyimlerine olan etkisini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, özellikle Efes Deneyim Müzesi gibi tarihi ve kültürel değeri yüksek mekânlarda artırılmış gerçeklik teknolojisinin ziyaretçilerin öğrenme, etkileşim ve tatmin düzeyleri üzerindeki etkilerini incelemek hedeflenmektedir. Çalışma, 2023 yılında iki milyonu aşkın ziyaretçiyi ağırlayarak (İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2024) Türkiye'nin en çok ziyaret edilen müze ve ören yerlerinden biri olan Efes Antik Kenti içerisinde yer alan Efes Deneyim Müzesi özelinde artırılmış gerçeklik teknolojisinin müze deneyimini nasıl şekillendirdiğini araştırmaktadır. Çalışma kapsamında, artırılmış gerçeklik uygulamalarının ziyaretçi memnuniyeti, öğrenme ve katılım üzerindeki etkileri ele alınarak müzelerin dijital dönüşüm sürecine katkı sağlama potansiyeli değerlendirilecektir. Böylece Efes Deneyim Müzesi örneği üzerinden, kültürel miras alanlarında artırılmış gerçeklik uygulamalarının sunduğu fırsatlar ve karşılaşılan zorluklar tartışılacaktır.

2. Literatür Taraması

Müze kavramının kökeni, antik çağlara kadar uzanmakta olup ilk müze yapısının MÖ 3. yüzyılda "Museion" adıyla İskenderiye'de bilim ve sanat merkezi olarak kurulduğu bilinmektedir. "Museion" terimi, müzelere adanmış bir tapınak anlamını taşımış, bilimsel çalışmaların yapılmasına ve kültürel eserlerin toplanmasına olanak sağlamıştır (Bennet, 1995). Günümüzde ise müzeler, Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM) tarafından "*toplumun gelişimine hizmet eden, insanlığın maddi ve manevi mirasını araştıran, toplayan, koruyan, yorumlayan ve sergileyen, halka açık, kâr amacı gütmeyen kalıcı kuruluşlar*" olarak tanımlanmaktadır (ICOM, 2024). Bu tanım, müzelerin toplumsal işlevlerini ve sorumluluklarını vurgulayarak müzelerin yalnızca sergi alanı olarak değil, aynı zamanda bilgi aktarım merkezi olarak da faaliyet gösterdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda kültürel ve doğal varlıkların korunması, saklanması ve araştırılması müzelerin birincil amacı olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra müzeler, toplumu eğitici bir rol üstlenerek tarih, sanat ve bilim gibi konularda topluma bilgi sunmakta ve kültürler arası faaliyetlerde aracı olarak hizmet etmektedir (Falk ve Dierking, 2000). Müzeler, yalnızca tarihi eserlerin sergilendiği bir yer olmayıp aynı zamanda toplumsal hafızanın korunduğu, kültürlerin tanıtıldığı ve geçmişle bağların kurulduğu bir mekândır. Dolayısıyla müzeler, bireylere ve toplumlara aidiyet duygusu kazandırarak eleştirel düşünme becerilerine ve tarihsel farkındalıkların gelişmesine de katkıda bulunmaktadır (Kemp, 2017). Özellikle postmodern dönemde, müzeler toplumların kimlik inşasında önemli bir rol oynayarak farklı

kimliklerin ve kültürlerin tanınması için bir platform sunmaktadır. Modern müzecilik anlayışları, müzelerin geleneksel işlevlerini yeniden yorumlayarak ziyaretçilere daha etkileşimli, eğlenceli ve öğretici deneyimler sunmayı amaçlamaktadır (Simon, 2010).

Deneyim, kişiden kişiye değişkenlik gösteren bir fenomen olduğundan ilgili literatürde net bir şekilde tanımlanamamaktadır. Çünkü deneyimler, bilişsel, duygusal ve duysal faaliyetlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmakta olup kişisel etkileşimlerin zihinsel olaylara etkisiyle meydana gelmektedir. Bu nedenle ortak bir deneyim tanımlaması zor olmasına rağmen bir faktöre ilişkin ortaya çıkan deneyimi kavramsallaştırmak ve tanımlamak nispeten daha anlaşılır ve kolay olmaktadır (Herdem, 2019). Nitekim konu kapsamında ele alınması gereken müze deneyimi kavramı ilgili literatürde ziyaretçilerin bir müzede geçirdikleri zaman boyunca edindikleri fiziksel, duygusal ve bilişsel etkileşimlerin bütünü olarak ifade edilmektedir. Müze deneyimi, ziyaretçilerin ilgisini çekmek, eğitmek ve onlara anlamlı bir tecrübe kazandırmak için farklı disiplinlerin bir araya geldiği çok boyutlu bir süreç olarak betimlenmektedir. Bu süreci anlamak, müzelerin ziyaretçilerine daha iyi hizmet verebilmesi ve deneyimlerini zenginleştirilmesi açısından da önem arz etmektedir (Black, 2005). Günümüzde müzeler, dijital teknolojileri ve artırılmış gerçeklik gibi yeni medya araçlarını kullanarak ziyaretçilerin müze deneyimlerini daha interaktif ve daha zengin bir hale getirmektedir (Damala ve Stojanovic, 2012). Artırılmış gerçeklik, gerçek dünya ile dijital unsurların harmanlanarak zenginleştirilmiş bir ortamın yaratıldığı teknoloji şeklinde tanımlanmaktadır. Artırılmış gerçeklik, gerçek zamanlı olarak kullanıcının çevresine dijital nesneler, görüntüler, sesler veya metinler ekleyerek, onun çevresindeki dünyayı daha interaktif ve bilgiye dayalı hale getirmektedir (Billinghurst ve Duenser, 2012). Bu teknoloji, akıllı telefonlar, tabletler, bilgisayarlar veya özel artırılmış gerçeklik gözlükleri gibi cihazlar aracılığıyla deneyimlenmekte ve eğitimden eğlenceye ve müze deneyimlerine kadar geniş bir yelpazede kullanılmaktadır (Damala ve Stojanovic, 2012). Artırılmış gerçeklik uygulamaları, müze deneyimini zenginleştirmek ve daha etkileşimli hale getirmek amacıyla son yıllarda müzelerde sıklıkla tercih edilmektedir. Müze deneyimi, ziyaretçilerin sergileri görmesinden çok daha fazlasını içererek bilgi edinme, duygu, merak ve etkileşim unsurlarını kapsayan bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda artırılmış gerçeklik teknolojileri de ziyaretçilerin eserlerle daha güçlü bir bağ kurmalarına ve sergilenen içerikleri daha derinlemesine anlamalarına yardımcı olarak bu süreci desteklemektedir (He vd., 2018). Artırılmış gerçeklik uygulamaları, müzelerde ziyaretçilere eserler hakkında detaylı bilgi sunarak öğrenme sürecini zenginleştirmekte, geçmiş dönemlerde kaybolmuş veya restore edilmesi mümkün olmayan yapıları sanal olarak yeniden inşa etme imkânı sunmakta, ziyaretçilerin dikkatini çekerek onları daha fazla katılıma teşvik etmekte, müze ziyaretçilerine kişiselleştirilmiş rehberlik hizmeti sunabilmekte, ziyaretçilerin bir eserin üretildiği dönemi veya kültürel bağlamı daha derinlemesine hissetmelerini sağlamakta, müze deneyimini sürükleyici hale getirerek ziyaretçilerin akış durumuna ulaşmalarına katkıda bulunmakta, farklı dillerde içerik sunabilme imkânı sayesinde yabancı ziyaretçiler için dil engelini ortadan kaldırmakta ve müze ziyaretçilerine kişisel hatıralar yaratma olanağı gibi birçok farklı deneyimler sunarak fayda sağlamaktadır. Tüm bu olanaklar, ziyaretçilerin müze deneyimlerini daha özel ve unutulmaz hale getirebilmektedir (Kwon vd., 2023; Shen vd., 2024).

Artırılmış gerçeklik uygulamaları müze deneyimini bilgilendirici ve katılımcı hale getirerek ziyaretçilerin eserlere olan ilgisini artırmaktadır. Ayrıca müze deneyimini zenginleştirmenin yanı sıra dijital ve fiziksel dünyanın birleşimi sayesinde ziyaretçilere çok boyutlu bir öğrenme ve keşif imkânı da sunmaktadır. Artırılmış gerçeklik uygulamaları bu özellikleriyle müzelerin ziyaretçi çekme ve deneyim sunma kapasitelerini artıran önemli bir araç haline gelmiştir (Khalil vd., 2023). Nitekim geleneksel müzecilik anlayışından sıyrılıp ziyaretçi deneyimini geliştirmek ve zenginleştirmek isteyen birçok müze, gelişen teknolojiye dayanarak artırılmış gerçeklik uygulamalarını kullanmaya başlamıştır (Aydoğan, 2017; Demirezen, 2019; Tanrikulu ve Karagöl, 2021). Yapılan çalışmalar, artırılmış gerçekliğin müzeler için iyi bir destekleyici unsur olduğunu ortaya koymaktadır (Wojciechowski vd., 2004). Bu sayede müzeler, ziyaretçilerin ilgisini daha fazla çekerek onlara daha heyecan verici deneyimler sunabilmektedir. Ayrıca mevcut eserlerin korunmasına, orijinal mimari ve görünümünden ödün vermeden ziyaretçilere içerik sunulmasına da olanak tanımaktadır (Jung vd., 2016). Bu teknoloji unsurları, ziyaretçilerin merakını teşvik etmekte ve müzelere daha fazla ziyaretçi çekme imkânı da sunmaktadır. Dünya çapında pek çok müzede artırılmış gerçeklik teknolojisinin kullanıldığı bilinmektedir. Tam olarak kaç müzede uygulandığına dair somut bir veri olmasa da Casa Batlló Müzesi (İspanya), Cenevre Sanat ve Tarih Müzesi (İsviçre), Akropolis Müzesi (Yunanistan), Van Gogh Müzesi (Hollanda), Pompeii Antik Şehri (İtalya), New Philadelphia (ABD), Royal Ontario Müzesi (Kanada), Berlin (Almanya) ve Singapur Ulusal Müzesi bu müzelerden bazılarıdır (Güzel ve Sucaklı, 2020). Türkiye’de de kullanımı oldukça yeni bir teknoloji olmasına rağmen bazı müzeler, ziyaretçilerine bu benzersiz deneyimi yaşatabilmektedir. Topkapı Halı Müzesi (İstanbul), Bilgi Kültür ve Tanıtım Merkezi (Mardin), Saat Müzesi (Bursa) ve Efes Deneyim Müzesi (İzmir) artırılmış gerçeklik ile desteklenen müzelerin başlıca örnekleri arasında yer almaktadır (Akkuş ve Akkuş, 2017).

Çalışma alanı olarak tercih edilen Efes Deneyim Müzesi, UNESCO Dünya Mirası listesinde yer alan İzmir’in Selçuk ilçesinde bulunan Efes Antik Kenti içerisinde yer almaktadır. Bu müze, “immersive” teknolojilerini kullanarak ziyaretçilerini antik çağ yolculuğuna çıkarmaktadır. Bu sayede ziyaretçiler, Antik Efes’in günlük hayatını, mimarisini ve sanatını kişisel

olarak deneyimleme imkânına sahip olmaktadır. “Immersive” teknolojiler, ziyaretçilere kapsayıcı ve zengin bir görsel ve işitsel tecrübeler sunmanın yanı sıra anlatılan hikâyelerin gerçekmiş gibi yaşanmasını da sağlamaktadır (Dem Museums, 2024).

3. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Nitel araştırma yöntemleri, “gözlem, görüşme ve doküman tekniği gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği bir araştırma” şeklinde tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 37). Çalışmada, Efes Deneyim Müzesini ziyaret eden ziyaretçilerin edindikleri deneyimlerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Dolayısıyla çalışmada olgubilim araştırma deseni tercih edilmiştir. Çünkü olgubilim deseni, kişilerin bizzat kendi deneyim ve tecrübelerini yansıtmalarını amaçlayan bir araştırma desendir ve en yalın ifadeyle bireylerin anlık deneyimlerini tanımlamaktadır (Edmonds ve Kennedy, 2017). Nitekim bu çalışmadaki olgu, ilgili müzenin ziyaretçilerine sunmuş olduğu müze deneyimidir. Araştırma desenine uygun olarak tercih edilen veri toplama tekniği doküman tekniğidir. Doküman tekniği, araştırılması amaçlanan olgu hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin incelenmesini kapsamaktadır. Bu veri toplama tekniği sayesinde araştırmacı, ihtiyacı olan veriyi, gözlem ya da görüşme yapmaya gerek kalmadan elde edebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Çalışmaya ait veriler, çevrim içi bir platform olan Google Haritalar üzerinden toplanmıştır. Google Haritalar, başlangıçta yer işaretleri, uydu haritaları, yol çizgileri ve topografik haritaları içeren çevrim içi bir harita hizmetiydi (Yang ve Hsu, 2015). Ancak günümüzde belirli yerler hakkında bilgi ve fotoğraf paylaşımı ile yorum yapma imkânı sunan bir platform haline gelmiştir (AlQadi vd., 2020). Araştırmada Google Haritalar uygulamasının tercih edilmesinin en önemli nedeni, 2015 yılından bu yana diğer platformlarla karşılaştırıldığında içerdiği yorum sayısında çarpıcı şekilde artışların yaşanmış olmasıdır. Bu durum Google Haritalar uygulamasının giderek daha fazla insan tarafından tercih edilen bir platform olduğunu destekler niteliktedir. Ayrıca hem ücretsiz hem de herkese açık erişim imkânı sunarak ziyaretçilerin seyahat ve destinasyon deneyimlerini özgür bir şekilde aktarmalarına olanak sağlamaktadır (Ahmad vd., 2023). Bu kapsamda Google Haritalar web sitesinde “Efes Deneyim Müzesi” özelinde bir arama yapılmıştır. Yapılan arama sonucunda toplam 217 yorum elde edilmiş olup yorumların farklı dillerde olduğu görülmüştür. Bu çalışmada Türkçe dilindeki yorumlar kriter alınmış ve toplamda 150 adet yorum kelime hataları giderilerek incelenmiştir. Araştırma verileri, 26 Nisan 2024 tarihinde toplanmıştır. Dolayısıyla 26 Nisan 2024 tarihinden önce yapılmış yorumlar çalışma kapsamında ele alınmıştır. Elde edilen veriler, MAXQDA (2024) yazılım programına tanımlanmış ve içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizi, çok sayıdaki görsel nesnelerin ya da metin içeriklerinin ortak yönlerini ortaya koymayı amaçlayan bir veri analiz yöntemidir (Çelik ve Bora, 2021). Bu bağlamda araştırmacılara nesnel, ölçülebilir ve doğrulanabilir bilgilere ulaşmak amacıyla metin, evrak, doküman gibi materyalleri, kodlama, kategorizasyon ve örnekleme gibi belirli kurallar dâhilinde analiz etme fırsatı sunmaktadır (Metin ve Ünal, 2022). Çalışma kapsamında MAXQDA programının kullanılması hem verilerin detaylı incelenmesine hem de verilerin görselleştirilmesine imkân tanımıştır. Program kullanılarak hem elde edilen veriler üzerinden hem de ilgili literatür kapsamında çalışmaya ait bir kod sistemi oluşturulmuş, belge portresi, kod -alt kod-bölümler modeli ve kelime bulutu analizleri yapılmıştır. Veri analizleri sonucunda Efes Deneyim Müzesi’ni ziyaret edenlerin deneyimlerine ilişkin görüşler ve deneyimlerini etkileyen faktörler tespit edilmiştir.

Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik önemli bir konudur. Nitekim bu iki faktörün çalışmanın kalitesini etkilediği bilinmektedir. Nitel araştırmalarda elde edilen sonuçları ve yanlış algılamaları en aza indirmek amacıyla üçgenleme tekniği kullanılmaktadır (Stake, 2005). Üçgenleme kavramı temelde trigonometri uygulaması ile literatüre girmiştir (Merriam, 2018). Bununla birlikte sosyal bilimlerdeki kullanım amacının elde edilen verilerin çapraz sorgulanmasını sağlamak olduğu bilinmektedir (Akar, 2016). Bu bağlamda Decrop (1999: 158) üçgenlemeyi, “*üçgen analojisine dayanarak, üçgenleme, tek bir noktanın üç farklı açıdan ve üç farklı bağımsız kaynak tarafından ele alınmasını ifade etmektedir*” şeklinde tanımlamaktadır. Üçgenleme aslında veri toplama araçları arasında bir örtüşme olduğunu göstermek değil, farklı bakış açıları ile elde edilen sonuçları karşılaştırmaktır (Mayring, 2011). Dolayısıyla bu çalışmada üçgenleme tekniği tercih edilerek elde edilen veriler, birden fazla araştırmacı tarafından gözden geçirilmiştir. Bu sayede öznel ve metodolojik yargılar sınırlandırılmış ve potansiyel olarak daha geçerli sonuçlar elde edilmiştir.

4. Bulgular

Efes Deneyim Müzesi ziyaretini etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik olan bu çalışmada öncelikle Google Haritalar platformunda yer alan yorumlar dosyalanmış daha sonra MAXQDA programında veriler analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda ziyaretçilerin deneyimlerini etkileyen 4 ana tema ve bu ana temaları tasvir eden 13 alt tema tespit edilmiştir. Elde edilen ana ve alt temalara ait kod sistemi, kod bulutu, kod-alt-kod bölümler modeli ve kelime bulutu bu

bölümde detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu kapsamda öncelikle ana tema ve alt temalara ilişkin açıklamalar yapılmış ve Tablo 1’de bu açıklamalara yer verilmiştir.

Tablo 1. Ana ve Alt Temalara İlişkin Açıklamalar ve Kod Sayıları

Ana ve Alt Temalar	Açıklamaları	Kod Sayıları
İşlevsel Tasarım		
İçeriğin Niteliği	Artırılmış gerçeklik kullanılarak ziyaretçilere sunulan canlandırmanın ve anlatılan hikâyenin içerik bakımından yeterli olup olmadığı anlamını taşımaktadır.	36
Ziyaretçi Akışı	Müzedeki ziyaretçi sayısını ve yoğunluğu ifade etmektedir.	2
Konfor	Müze ziyaretindeki geçiş ve izleme alanlarının rahatlık seviyesini temsil etmektedir.	1
Hizmet Kalitesi		
Tavsiye Etme Niyeti	Aldığı hizmetten memnun ayrılan ziyaretçilerin, ilgili deneyimi başka insanlara da önermesi anlamı taşımaktadır.	40
Tekrar Ziyaret Etme Niyeti	Aldığı hizmetten memnun ayrılan ziyaretçinin başka bir zaman diliminde müzeyi yeniden deneyimleme isteğini ifade etmektedir.	2
Deneyim Memnuniyetsizliği	Aldığı hizmetten memnun ayrılmayan ziyaretçilerin olumsuz duygu ve düşüncelerini temsil etmektedir.	7
Deneyim Memnuniyeti	Aldığı hizmetten memnun ayrılan ziyaretçilerin deneyimlerine ilişkin olumlu duygu ve düşüncelerini tanımlamaktadır.	81
Operasyon Kalitesi		
Çalışanlar	Müze personelinin ziyaretçilere karşı göstermiş oldukları tutum ve davranışlarını ifade etmektedir.	40
Bekleme Süresi	Ziyaretçilerin ilgili deneyimi yaşamak için ne kadar süre bekledikleri anlamını taşımaktadır.	1
Fiyat	Ziyaretçilerin, ilgili deneyimi yaşamak adına katlandıkları maddi bedeli tanımlamaktadır.	33
Ambiyans / Atmosfer		
Özgün Tasarım	Müze ortamının ve sunulan deneyimin farklı ve kendine özgü olması anlamına gelmektedir.	13
Seslendirme / Müzik	Müzedeki anlatılan hikâyeye ait seslendirmeyi ve çalan müziği temsil etmektedir.	13
Canlandırma / Görsellik	Müzedeki canlandırılan hikâye ve görsel şölen kastedilmektedir.	30

Kaynak: Program çıktılarına göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1, çalışma kapsamında oluşturulan ana ve alt temalara ait açıklamaları ve bu temaların kod sayılarını içermektedir. Tablo 1’e göre işlevsel tasarım, hizmet kalitesi, operasyon kalitesi, ambiyans/atmosfer belirlenen ana temalardır. *İşlevsel tasarım* ana teması, içeriğin niteliği, ziyaretçi akışı ve konfor alt temalarından; *hizmet kalitesi* ana teması, tavsiye etme niyeti, tekrar ziyaret etme niyeti, deneyim memnuniyetsizliği ve deneyim memnuniyeti alt temalarından; *operasyon kalitesi* ana teması, çalışanlar, bekleme süresi ve fiyat alt temalarından; *ambiyans/atmosfer* ana teması ise özgün tasarım, seslendirme/müzik ve canlandırma/görsellik alt temalarından oluşmaktadır. Çalışma kapsamında toplam 299 kodlama yapılmış olup en sık tekrarlanan ana temanın hizmet kalitesi olduğu tespit edilmiştir. Bu ana temayı sırasıyla operasyon kalitesi, ambiyans / atmosfer ve işlevsel tasarım ana temaları takip etmektedir.

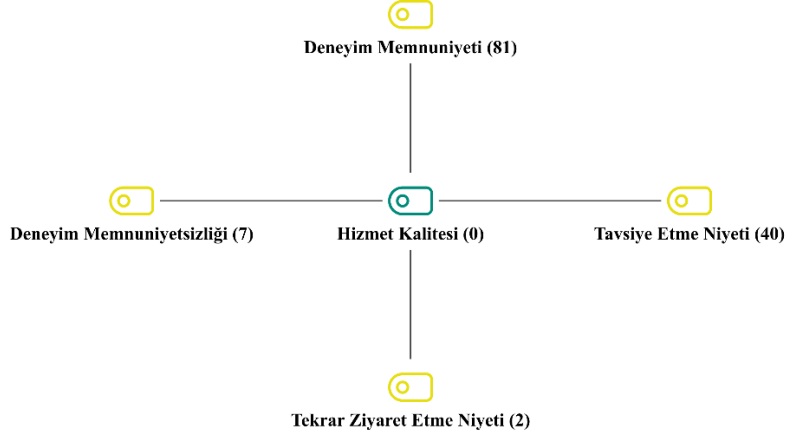

Şekil 1. Ana Tema ve Alt Temalara Ait Kod Bulutu

Kaynak: Program çıktılarına göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1'e göre hizmet kalitesi ana temasının altında yer alan *deneyim memnuniyeti* (81), ziyaretçilerin üzerinde en fazla durdukları ve en fazla yorum yaptıkları alt tema olmuştur. Ayrıca operasyon kalitesi ana teması altında olan *çalışanlar* (40), işlevsel tasarım ana temasının altında yer alan *içeriğin niteliği* (36) ve ambiyans / atmosfer ana temasının altında bulunan *canlandırma / görsellik* (30) en sık tekrarlanan alt temalar olmuştur. Bununla birlikte *bekleme süresi* (1), *tekrar ziyaret etme niyeti* (2) *konfor* (1) ve *ziyaretçi akışı* (2) ziyaretçilerin en az bahsettikleri alt temalar olmuştur.

Aşağıda yer alan Şekil 2, Şekil 3, Şekil 4 ve Şekil 5 kod-alt-kod bölümler modellerini temsil etmektedir. Elde edilen bu modeller ile ziyaretçilerin alt temalara ilişkin yorumları ilişkilendirilmiştir.

Şekil 2. Hizmet Kalitesi Ana Temasına Yönelik Kod- Alt Kod- Bölümler Modeli

Kaynak: Program çıktılarına göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

Hizmet kalitesi ana temasına yönelik oluşturulan kod-alt-kod bölümler modeli ve kodlanma sıklıkları Şekil 2'de yer almaktadır. Buna göre deneyim memnuniyeti 81 kere, tavsiye etme niyeti 40 kere, deneyim memnuniyetsizliği 7 kere, tekrar ziyaret etme niyeti ise 2 kere kodlanmıştır. Toplam 131 kere kodlanan hizmet kalitesi ana teması, bu çalışmada en çok kodlanan ana tema olmuştur. Bu ana temaya ait ziyaretçi yorumları ise aşağıdaki şekildedir:

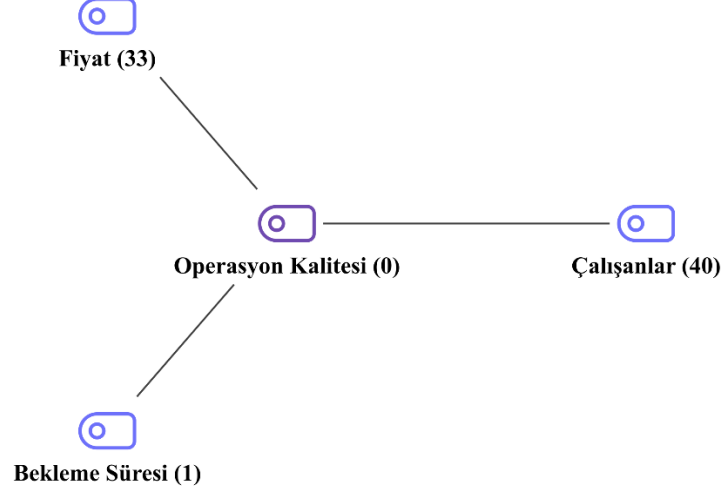
"Şans eseri görünce direkt deneyimlemek istedik ve o kadar farklı bir deneyimdi ki... Gerçekten ne bir fotoğraf ne bir video ne de bir cümle bu deneyimi tanımlayamaz." (Deneyim memnuniyeti)

"Efes Deneyim Müzesi'nde geçirdiğim zamanı kesinlikle çok sevdim ve burayı tarih, kültürle ilgilenen veya sadece keyifli ve aydınlatıcı bir deneyim arayan herkese şiddetle tavsiye ederim. Geçmişe en yaratıcı şekilde bir bakış sunan, mutlaka ziyaret edilmesi gereken bir yer!" (Tavsiye etme niyeti)

“15 dakika projeksiyonda animasyon izledik. Tarihi bilgi nerdeyse hiç içermiyor. Merak kedi öldürmüş, pişman olduk.” (Deneyim memnuniyetsizliği)

“Açıkçası bu deneyimi en kısa zamanda tekrar yaşamayı istiyorum. Emeği geçen herkese teşekkürler.” (Tekrar ziyaret etme niyeti)

Hizmet kalitesi ana teması kapsamında yapılan tüm yorumlar incelendiğinde ziyaretçilerin büyük çoğunluğunun bu deneyimden memnun kaldıkları kanısını ortaya çıkarmaktadır. Ziyaretçilerin memnuniyetsizliğinin ise fiyat ve sergilenen performansın birbirini tam anlamıyla karşılayamamasından kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Şekil 3. Operasyon Kalitesi Ana Temasına Yönelik Kod- Alt Kod- Bölümler Modeli

Kaynak: Program çıktılarına göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

Operasyon kalitesi ana temasına ait kod-alt-kod bölümler modeli, Şekil 3'te ele alınmıştır. Bu kapsamda çalışanlar alt teması 40 kez, fiyat alt teması 33 kez ve bekleme süresi alt teması ise yalnızca 1 kez kodlanmıştır. Toplamda 74 kez kodlanan operasyon kalitesi, çalışma kapsamında en çok kodlanan ikinci ana tema olmuştur. Bu ana temaya ilişkin ziyaretçi yorumlarına aşağıda yer verilmiştir.

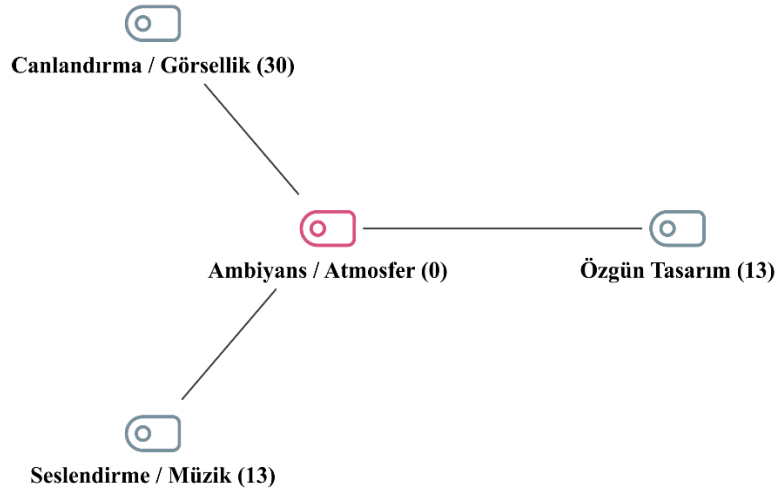
“Kapıdaki girişten, müze içerisinde bizlere eşlik eden bütün personele ayrıca teşekkür ederiz. Çok ilgili ve nezaketliyidiler.” (Çalışanlar)

“Tek eleştireceğim konu ücreti indirmeliler. 425 TL bir kişi için. 4 kişilik bir aile girse karşılayamazlar. Biz karı koca 850 TL ödedik.” (Fiyat)

“Herkesin fiyat konusundaki eleştirilerini haklı buluyorum lakin bence böyle bir müze için bir seferliğine 425 TL verilebilir. Kurulan sistem, sisler ve ambiyansından dolayı parasını hak ettiğini düşünüyorum.” (Fiyat)

“18 dakikalık bir gösteri. Antik kentlere, tarihe ilginiz varsa kaçırmayın. Bekleme süresi en fazla 10 dakika.” (Bekleme süresi)

Operasyon kalitesi ana teması yorumları genel olarak incelendiğinde en dikkat çekici yorumların çalışanlar ile giriş ücreti üzerine yapılmış olmasıdır. Ziyaretçilerin hemen hemen hepsi çalışanların davranışlarından ve dış görünüşünden oldukça memnundur. Ancak müze ücreti için aynı şeyi söylemek tam anlamıyla mümkün değildir. Çünkü ziyaretçilerin büyük çoğunluğu giriş ücretini oldukça yüksek bulmuş ve gösterimin pahalılığından yakınmıştır. Bu nedenle fiyat alt temasında iki farklı yoruma yer verilmiştir.

Şekil 4. Ambiyans / Atmosfer Ana Temasına Yönelik Kod- Alt Kod- Bölümler Modeli

Kaynak: Program çıktılarına göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 4, ambiyans / atmosfer ana temasına yönelik kod-alt-kod bölümler modelini içermektedir. Bu modele göre canlandırma / görsellik alt teması 30 defa, özgü tasarım ve seslendirme / müzik alt temaları ise 13'er defa kodlanmıştır. 56 defa kodlanan ambiyans / atmosfer ana temasının en çok kodlanan üçüncü ana tema olduğunu söylemek mümkündür. Bu ana temayı kapsayan yorumlar şu şekildedir:

“Her odada detaylara gösterilen özen dikkat çekicidir ve tarihi dönemleri canlandırmaktadır. Bu sadece eğiten değil aynı zamanda eğlendiren sürükleyici bir deneyimdir. Müzenin tarihi interaktif unsurlarla harmanlama şekli gerçekten etkileyici olup her yaşta insana unutulmaz ve ilgi çekici bir ziyaret sunmaktadır.” (Canlandırma / görsellik)

“Zaman makinesi gibiydi adeta. Çok etkilendim. Ses sistemi, görseller ve animasyon muhteşemdi.” (Canlandırma / görsellik)

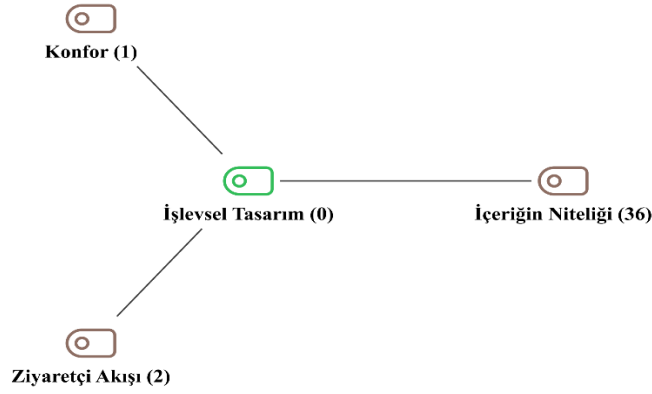
“Antik kenti gezerken bu deneyim müzesinin içerisinde ne olduğunu bilmeden içeride birtakım heykeller, lahitler, döneme ait eşyalar göreceğimi düşünürken bambaşka bir tecrübe yaşadım açıkçası.” (Özgün tasarım)

“Modern mimari, antik kent içerisine iyi entegre edilmiş.” (Özgün tasarım)

“Girerken herkese birçok dil seçeneğinin bulunduğu bir kulaklık veriliyor. Türkçe anlatımı Selçuk Yöntem seslendirmiş. Muhteşem görsel, işitsel ve kimi zaman sis eşliğinde canlandırmalarla Efes'in tarihini öğreniyor, adeta yaşıyorsunuz.” (Seslendirme / müzik)

“Ses, ışık ve görsel şölen çok iyi tasarlanmış. İyi bir özetle ve Selçuk Yöntem'in sesiyle binlerce yıl geriye gidiyorsunuz.” (Seslendirme / müzik)

Ambiyans / atmosfer ana teması kapsamında yapılan yorumların genel olarak bütünsellik arz ettiği tespit edilmiştir. Başka bir deyişle ziyaretçiler, görsellikle ilgili bir yorum yaparken seslendirmeye de değinmiştir ya da müzenin tasarımını yorumlarken hem sergilenen görsel şovlardan hem de işitsel faktörlerden söz etmişlerdir. Bu nedenle bu ana temaya ait yorumlar, okuyucularda öznellik oluşturabilir. Bu duruma örnek teşkil etmesi bakımından hem daha net ifadeler içeren hem de bütüncül bakış açısı içeren yorumlar tercih edilmiştir.

Şekil 5. İşlevsel Tasarım Ana Temasına Yönelik Kod- Alt Kod- Bölümler Modeli

Kaynak: Program çıktılarına göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

İşlevsel tasarım ana temasının kod-alt-kod bölümler modelini içeren Şekil 5'e göre en fazla kodlama içeriğin niteliği (36 kodlama) alt temasına yapılmıştır. Bu alt temayı sırası ile ziyaretçi akışı (2 kodlama) ve konfor (1 kodlama) takip etmektedir. Bu ana tema kapsamında yapılan yorumlar aşağıdaki gibidir:

"3 mekân ve bölümden oluşan sunum 18 dakika sürüyor. Özellikle 2. bölüm görsellik ve canlandırma açısından oldukça etkili. Ne var ki bilgi içeriği Efes gibi bir kente az geliyor. Oldukça bilinen tarihi ve önemli olaylar aktarılıyor. Ancak Efes adının kaynağı, özellikle Hititlerden başlayarak verilmeli. Efes'in eşsiz tarihi Anadolu tarihi ve ekini ile kaynaştırılarak anlatmakta büyük yarar var." (İçeriğin niteliği)

"Farklı bir deneyim. Çok emek verilmiş. Takdire şayan. Yine de ücretine karşılık sunduğu fayda açısından bir sorun var. Ya deneyim sırasında verilen içerik zenginleştirilmeli ve içeride geçen süreyi uzatmalı ya da ücreti düşürmeli." (İçeriğin niteliği)

"Gruplardaki kişi sayısı azaltılmalı, örneğin maksimum 10 kişi olmalı. Yoğun değilse ve 18 dk süreceksen bence uygulanabilir. Böylece deneyimin kalitesi artar." (Ziyaretçi akışı)

"Engellilere gösterdiğiniz nezaket ve yardım için çok teşekkür ediyorum. Çok rahat geçişleri sağladım. Sıkıntılı bir durum yoktu." (Konfor)

Bu ana temaya ait yorumlarda ziyaretçilerin içerik ile ilgili önemli görüşlere sahip olduğu tespit edilmiştir. Öncelikle kimi ziyaretçi içeriği, anlatımı ve işlenen konuları yetersiz bulurken kimi ziyaretçi böyle bir canlandırma için yeterli görmüştür. Ayrıca fiyattan kaynaklı olarak içeriği yetersiz bulan ziyaretçiler de mevcuttur. Çünkü yapılan yorumlarda ödenen ücretin yüksek, izleme süresinin kısa olduğu dolayısıyla da gösteri süresinin uzatılması gerektiğine ilişkin görüşler bulunmaktadır.

Ziyaretçilerin deneyim müzesine ait tüm yorumları betimsel analize tabi tutulmuş ve kelime frekans analizi yapılmıştır. Kelime frekans analizi için MAXQDA programındaki MAXDicto modülü kullanılmıştır. Modülde öncelikle sözcük frekansı seçilmiş ve tüm sözcüklerin listelenmesi sağlanmıştır. Bu analizin sonucunda toplamda 3737 sözcük olduğu tespit edilmiştir. Ancak Türkçe'de tek başına herhangi bir anlam ifade etmeyen edatlar, bağlaçlar, sayılar, rakamlar ve ekler hariç listesine eklenmiştir. Bununla birlikte minimum tekrar sayısı üç olarak seçilmiş ve toplam 241 farklı sözcük için bir kelime bulutu oluşturulmuştur (bkz. Şekil 6).

Şekil 6. Kelime Bulutu

Kaynak: Program çıktılarına göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kelime bulutu (Şekil 6), oluşturulurken en fazla tekrar edilen ilk elli kelimeye yer verilmiştir. Hem Şekil 6 hem de Tablo 2 dikkate alındığında en çok tekrar edilen, başka bir deyişle en yüksek frekansa sahip kelimeler ile şekildeki büyüklükleri arasında doğru orantı olduğunu söylemek mümkündür. Kelime bulutuna ait detaylandırma Tablo 2’de daha açık bir biçimde görülmektedir.

Tablo 2. Kelime Bulutuna Ait Detaylandırma

Sözcük	Sözcük Uzunluğu	Frekans	Yüzde (%)	Derece
Deneyim	7	48	3,51	1
Efes	4	41	3,00	2
Güzel	5	26	1,90	3
Müze	4	26	1,90	3
Muhteşem	8	25	1,83	5
Harika	6	24	1,75	6
Teşekkürler	11	17	1,24	7
Görsel	6	14	1,02	8
Çalışanlar	10	13	0,95	9
Tavsiye	7	13	0,95	9
Artemis	7	11	0,80	11
İlgili	6	11	0,80	11
İyi	3	11	0,80	11
Tarihi	6	11	0,80	11
Ziyaret	7	10	0,73	15

Kaynak: Program çıktılarına göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2, kelime bulutunda yer alan sözcükleri detaylandırarak göstermektedir. Nitekim sözcük kısmında yapılan yorumlarda en sık kullanılan ilk on beş sözcük yer almaktadır. Sözcük uzunluğu sözcüklerin kaç harften oluştuğunu ifade ederken frekans sözcüklerin tekrar sayısını nitelemektedir. Bunun yanı sıra Tablo 2'de yer alan yüzde (%) kriteri, ilgili sözcüğün ana metnin yüzde kaçını oluşturduğu hakkında bilgi vermektedir. Derece kriteri ise en sık tekrar edilen kelimelerin sıralamasını vermektedir. Bu kapsamda frekansı aynı olan kelimelerin dereceleri de aynı olmaktadır. Ancak aynı frekansa sahip kelimelerden sonra gelen kelimelerin derecesi, diğer kelimeler sayılarak artırılmaktadır. Dolayısıyla Tablo 2'de hem kelime bulutunda (bkz. Şekil 6) yer alan hem de en sık tekrar edilen ilk on beş sözcüğe yer verilmiştir. Tablo 2 detaylı bir şekilde incelendiğinde en yüksek frekansa sahip sözcüğün deneyim (48) olduğu ve Şekil 6'da da tam

orta kısımda yer aldığı görülmektedir. Deneyim sözcüğünü sırasıyla Efes (41), güzel (26), müze (26) ve muhteşem (25) sözcükleri takip etmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Müze deneyimi literatürünün genel olarak müze içerisindeki hizmetin değerlendirildiği ve müzelerdeki deneyimsel tüketim odaklı çalışmalardan oluştuğu (Erdoğan ve Enginkaya, 2022) tespit edilmiştir. Müze içerisindeki hizmetin değerlendirildiği çalışmalar, yönetim odaklı olup müzelerin daha iyi bir deneyim sunması bakımından yöneticilere öneriler sunarken tüketime odaklanan çalışmalar ise ziyaretçi deneyimlerini ön planda tutmuştur (Becker ve Jaakkola, 2020; Forlani ve Pencarelli, 2019). Bu çalışmada, müze deneyimi ile ilgili Google Haritalar yorumları MAXQDA yazılımında analiz edilerek işlevsel tasarım, hizmet kalitesi, operasyon kalitesi ve ambiyans/atmosfer olmak üzere dört ana tema ve on üç alt tema belirlenmiştir. Bulgular, müze deneyiminde bu dört ana faktörün ziyaretçi memnuniyetini ve etkileşimi sağlama açısından önemini ortaya koymaktadır. Analiz, ziyaretçilerin bir müzeyi değerlendirirken yalnızca sergilenen eserler ve sergi alanlarının değil, aynı zamanda verilen hizmet kalitesi, ortamın sağladığı atmosfer, müze operasyonlarının işleyişi ve müze tasarımının işlevselliği gibi unsurları da göz önünde bulundurduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, çalışma müze deneyiminin çok boyutlu yapısını daha kapsamlı bir perspektifle anlamaya katkıda bulunmuştur.

Bulgulardan elde edilen ana temaların müze deneyimine yönelik yapılan çalışmalarda ayrı faktörler halinde işlendiği görülmüştür. Dolayısıyla çalışmadan elde edilen bulguların, mevcut literatürle büyük oranda uyum içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Hsieh vd. (2015) ile Su ve Teng'in (2018) çalışmalarında hizmet kalitesinin ziyaretçilerin genel memnuniyeti üzerindeki etkisinin vurgulanması, bu çalışmada hizmet kalitesinin önemli bir tema olarak belirlenmesiyle örtüşmektedir. Zanibellato vd. (2018) tarafından incelenen atmosfer faktörleri, bu çalışmada da ambiyans/atmosfer ana teması altında ortaya çıkmış ve müze ortamının ziyaretçi deneyimini derinden etkilediği sonucunu desteklemiştir. Aynı şekilde, Cunnell ve Prentice (2000) tarafından ele alınan operasyonel kalite de ziyaretçilerin müzeyi sorunsuz bir şekilde gezebilmesi ve tüm hizmetlerden yararlanabilmesi açısından önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

Hizmet kalitesi, çalışmada en çok kodlanan ana tema olurken işlevsel tasarım, en az kodlanan ana tema olmuştur. En çok kodlanan hizmet kalitesi ana temasının altında yer alan alt tema deneyim memnuniyetidir. Nitekim, hizmet kalitesi ve memnuniyetin birbiri ile ilişkili iki kavram olduğu (Şahin ve Şen, 2017) bilinmektedir. Dolayısıyla çalışmada da bu alt temanın en çok kodlanan alt tema olması olağan bir sonuçtur. Ayrıca deneyim memnuniyeti, berberinde tavsiye etme niyetini de getirmektedir (Silik ve Ünlüönen, 2018). Nitekim bu durum çalışmadan elde edilen bulgularla da desteklenmektedir. Çünkü hizmet kalitesi ana temasında en çok kodlanan ikinci alt tema, tavsiye etme niyetidir. Bunun yanı sıra hizmet kalitesinin, memnuniyeti olduğu kadar memnuniyetsizliği (Kılıç vd., 2013) ve tekrar ziyaret etme niyetini (Yılmaz vd., 2024) de etkilediği bilinmektedir. Bu nedenle çalışmada her iki alt temaya da yer verilmiş ve ziyaretçilerin görüşleri bu bağlamda da değerlendirilmiştir.

İşlevsel tasarım ana temasında en çok kodlanan alt tema içeriğin niteliği olmuştur. Müze deneyimi çalışmalarında tasarımın işlevsel yönü, aslında bir çevresel unsur olarak görülmekte olup ziyaret sırasındaki kalabalıklığı (Zanibellato vd., 2018), ziyaretçi trafiğini/akışını (Su ve Teng, 2018), konfor seviyesini (Erdoğan ve Enginkaya, 2022) ve yönlendirme ve işaretleri (Conti vd., 2020) birer alt faktör olarak değerlendirmektedir. Çalışmada mevcut literatürden farklı olarak işlevsel tasarım ana temasına içerik ile ilgili bir alt tema eklenmiştir. Çünkü artırılmış gerçeklik uygulamalarında içerik hem katılımcılar hem de uygulama için önemli bir işlevsel unsur olup uygulamanın anahtarı niteliğindedir (Altınpulluk, 2015). Dolayısıyla ziyaretçilerin sunulan gösteri içeriğine ait görüşleri merak edilmiş ve incelenmiştir. Elde edilen bulgular uygulamaya ait içeriğin, ziyaretçileri etkilemesi bakımından doğrudan, memnuniyet / memnuniyetsizlik ve tavsiye etme niyetleri üzerinde de dolaylı olarak oldukça etkili bir unsur olduğunu göstermektedir.

Operasyon kalitesi, müzelerdeki hizmet ile ilişkili olan bir ana temadır. Bu ana temanın altında çalışanlar ve fiyat olmak üzere ön plana çıkan iki alt tema bulunmaktadır. Çalışanlar ve fiyat, müzelerdeki kalite algısını ortaya çıkaran somut unsurlar olarak görülmektedir (Cunnell ve Prentice, 2000). Yapılan ziyaretçi yorumlarından Efes Deneyim Müzesi'ndeki tüm çalışanların oldukça güler yüzlü, özenli ve ilgili oldukları tespit edilmiştir. Bu durum, müzenin kalitesine ve imajına olumlu katkı sağlamaktadır. Ancak fiyat alt temasına yapılan yorumlarda ziyaretçilerin iki farklı uç görüş arasında dağıldığı görülmüştür. Bazı ziyaretçiler, fiyatı verilen hizmete değer bulurken bazı ziyaretçiler, fiyatı oldukça yüksek bulmuştur. Fiyatın yüksekliğinin hem ziyaretçi sayısını hem de ziyaretçi kalitesini olumlu veya olumsuz anlamlarda etkileyeceği düşünülmektedir. Nitekim bu durum diğer bir alt tema olan bekleme süresine yansımış durumdadır. Çünkü az sayıda ziyaretçinin varlığı, bu müzeyi ziyaret etmek isteyen kişiler için uzun kuyrukların ve bekleme sürelerinin oluşmasını engellemektedir. Bu alt temaya ait yalnızca bir yorumun olması aslında ziyaretçilerin rahatsız edici derecede bekleme yapmadan gösteriye katıldıklarının bir kanıtı niteliğindedir.

Müze deneyimine ilişkin yapılan pek çok çalışmada müzelerdeki sıcaklık, aydınlatma, koku, gürültü ve ses unsurlarını nitelemek için hem atmosfer hem de ambiyans kavramlarının ayrı ayrı kullanıldığı görülmüştür (Conti vd., 2020; Ponsignon vd., 2017; Zanibellato vd., 2018). Bu çalışmada benzer alt temaları nitelemesi bakımından her iki kavramın bir arada olduğu ambiyans / atmosfer ana teması oluşturulmuştur. Ambiyans / atmosfer ana temasında üç adet alt tema yer almaktadır. Bu alt temalar içerisinde en fazla kodlanan canlandırma / görsellik alt temasıdır. Artırılmış gerçeklik uygulaması için bu alt temanın ziyaretçiler tarafından en sık bahsedilen konu olması, beklenen bir sonuçtur. Çünkü artırılmış gerçekliğin, gerçek yaşam çevresi ile video, ses, metin ve animasyon gibi çoklu ortam bileşenlerinden meydana geldiği bilinmektedir (Gonzato vd., 2008). Dolayısıyla bu durum, aynı zamanda artırılmış gerçeklik uygulamalarında seslendirmenin de önemini vurgulamaktadır. Nitekim ambiyans / atmosfer ana temasının altında yer alan seslendirme / müzik alt teması, ziyaretçiler tarafından deneyimlerine ilişkin en fazla bahsettikleri konulardan biri olmuştur. Ayrıca müzelerin mekân oluşturma stratejisi, ziyaretçi deneyimleri açısından oldukça önemli bir unsurdur. Bu nedenle mekân tasarımlarının ve sergilerinin özgün olmasını isterler (Pine ve Gilmore, 2008). Ziyaretçilerin müze deneyimlerinde tasarımın etkisini ortaya çıkarmak amacıyla bu ana temanın altında özgün tasarım alt teması yer almıştır. Böylece artırılmış gerçeklik uygulamalarının müzelere özgünlük ve farklılık kattığı, bununla birlikte ziyaretçi deneyimlerini unutulmaz kıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan bu çalışma ile Efes Deneyim Müzesi'ne ait ziyaretçi yorumları incelenerek müzede ziyaretçilerin nasıl ve nelerden etkilendikleri ortaya koyulmuştur. Artırılmış gerçeklik uygulamasının kullanıldığı bir müzeye yönelik yapılan ziyaretlerin değerlendirilmesi günümüz müzecilik anlayışı için katkı niteliğindedir. Yapılan yorumlardan elde edilen sonuçlara göre müzede sergilenen artırılmış gerçeklik uygulamasındaki içeriğin tarihsel olaylar bakımından biraz daha genişletilmesi önerilmektedir. Üç bölümden oluşan müzenin en etkileyici kısmı yapılan yorumlara göre ikinci bölüm olurken birinci ve üçüncü bölümler, ziyaretçiler için biraz arka planda kalmıştır. Bu durum ziyaretçi deneyimlerini olumsuz anlamda etkilemiştir. Dolayısıyla birinci ve üçüncü bölümlerin anlatılan hikâye ve görsellik bakımından iyileştirilmesi önerilmektedir. Ayrıca sunulan etkinlik süresi, bazı ziyaretçiler tarafından kısa bulunurken bazı ziyaretçiler tarafından ise içeriğe göre yeterli görülmüştür. Bu duruma yönelik olarak müze yönetimi hem uzun süreli hem de kısa süreli olmak üzere iki ayrı etkinlik düzenleyebilir. Oluşturulan iki farklı etkinlik içeriği ziyaretçilere bir broşür olarak verilebileceği gibi girişte sanal ekranlarda bilgilendirici panolar şeklinde de düzenlenebilir. Böylece ziyaretçiler hem içerik hem de süre bakımından kendileri için en uygun olan alternatifini seçebilirler. Oluşturulan iki farklı gösteriye ilişkin fiyatlandırma da farklı seviyelerden yapılabilir. Nitekim yapılan yorumlardan elde edilen diğer bir dikkat çekici sonuç müze giriş ücreti olmuştur. Ziyaretçiler, müze kart uygulamasının bu müzede hayata geçirilmesini istemektedir. Bu sayede müzenin daha fazla kişi için ulaşılabilir olacağı düşünülmektedir. Ayrıca deneyim memnuniyetsizliğine ait yorumların da genel anlamda hem fiyat yüksekliğinden hem de içerik yetersizliğinden kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra taşıdığı değer bakımından Efes gibi zengin olan tarihi alanlarda bulunan müzelerde bu tarz uygulamaların geliştirilmesi önerilmektedir. Gelecekteki araştırmacılar, görüşme yoluyla aynı alanı inceleyebilir böylece daha derinlemesine bilgiler elde edebilir ya da çalışmada kullanılan ana ve alt temaları nicel araştırma yöntemleri kapsamında boyutlandırarak ilgili müzelerde araştırmalarını gerçekleştirebilirler. Ayrıca daha kapsamlı literatür taraması yaparak müze deneyimlerine ilişkin farklı boyutlar ve değişkenler geliştirebilirler. Çünkü yapılan literatür taraması sonucunda müze deneyimi çalışmalarında kullanılan yöntemlerin, değişkenlerin ve boyutların sınırlı olduğu sonucuna da ulaşılmıştır. Artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik ve diğer dijital teknolojilerin müze deneyimi üzerindeki etkisi hâlâ keşfedilmeye devam etmektedir. Dolayısıyla bu konuda yapılacak olan çalışmaların oldukça önem arz edeceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Ahmad, M., Jawad, K., Alvi, M. B. & Alvi, M. (2023). Google maps data analysis of clothing brands in South Punjab, Pakistan, *EAI Endorsed Transactions on Scalable Information Systems*, 10 (3), 1-10.
- Akar, H. (2016). Durum Çalışması, Saban, A. & Ersoy, A. (Ed.), *Eğitimde Nitel Araştırma Desenleri*, Ankara, Anı Yayıncılık, 139-176.
- Akkuş, G. ve Akkuş, Ç. (2017). Artırılmış gerçekliğin akış deneyimine etkisi: Hatay Arkeoloji Müzesi örneği, *Uluslararası Turizmin Geleceği*, 1387 (1394), 28-30.
- AlQadi, R., Al-Nojaidi, H., Alabdulkareem, L., Alrazgan, M., Alghamdi, N. & Kamruzzaman, M. M. (2020, October). How Social Media Influencers Affect Consumers' Restaurant Selection: Statistical and Sentiment Analysis. 2nd International Conference on Computer and Information Sciences (ICIS).
- Altınpulluk, H. (2015). Artırılmış Gerçekliği Anlamak: Kavramlar ve Uygulamalar. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 1 (4), 123-131.

- Aydoğan, D. (2017). Virtual museums in the context of virtual reality and simulation, *ABOUT e-JNM* (ISSN: 2548-0200).
- Becker, L. & Jaakkola E. (2020). Customer experience: fundamental premises and implications for research, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48 (4), 630-648.
- Bennett, T. (1995). *The birth of the museum: History, theory, politics*. Routledge.
- Billinghurst, M., & Duenser, A. (2012). Augmented Reality in the Classroom. *Computer*, 45, 56-63. <https://doi.org/10.1109/MC.2012.111>
- Black, G. (2005). *The engaging museum: Developing museums for visitor involvement*. Routledge
- Conti, E., Vesci, M., Castellani, P. & Rossato, C. (2020). The role of the museumscape on positive word of mouth: examining Italian museums, *The TQM Journal*, <https://doi.org/10.1108/TQM-12-2019-0306>.
- Cunell, D. & Prentice, R. (2000). Tourists' recollections of quality in museums: a servicescape without people?, *Museum Management and Curatorship*, 18 (4), 369-390.
- Çelik, K. ve Bora, C. (2021). Otel işletmelerinin Instagram paylaşımlarının içerik analizi yöntemiyle incelenmesi, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9 (4), 2813-2836.
- Damala, A., & Stojanovic, N. (2012). Tailoring the adaptive augmented reality (AR) experience in the museum context. *Journal of Computing and Cultural Heritage*, 5(1), 1-13. <https://doi.org/10.1145/2160165.2160169>
- Decrop, A. (1999). Triangulation in qualitative tourism research, *Tourism Management*, 20 (1), 157-161.
- Dem Museums (2024, Mart 20). Efes Deneyim Müzesi. <https://www.demmuseums.com/tr/muzeler/efes-deneyim-muzesi/> adresinden erişildi.
- Demirezen, B. (2019). Artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik teknolojisinin turizm sektöründe kullanılabilirliği üzerine bir literatür taraması, *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 1-26.
- Edmonds, W.A. & Kennedy, T.D. (2017). *Phenomenological Perspective. In an Applied Guide to Research Design: Quantitative, Qualitative, and Mixed Method*. USA, Sage.
- Erdoğan, H. H. ve Enginkaya, E. (2022, 29-30 Ağustos). Müze deneyimini şekillendiren hizmet ortamı ve hizmet kalitesi faktörleri. Uluslararası İzmir İktisat Kongresi.
- Falk, J. H. & Dierking, L. D. (2000). *Learning From Museums, Visitor Experiences and the Making of Meaning*, Oxford, American Association for State and Local History Book Series, AltaMira Press.
- Forlani, F. & Pencarelli, T. (2019). Using the experiential approach in marketing and management: a systematic literature review, *Mercati & Competitività*, 3, 17-50.
- Gonzato, J. C., Arcila, T. & Crespín, B. (2008). Virtual Objects on Real Oceans. In *Graphicon' 2008* (pp. 49-54).
- Güzel, T. ve Sucaklı, G. (2020). Müze turizminde artırılmış gerçeklik teknolojisi uygulamaları; Dünya ve Türkiye örnekleri, *Journal of Tourism Research Institute*, 1 (2), 71-82.
- He, Z., Wu, L., & Li, X. R. (2018). When art meets tech: The role of augmented reality in enhancing museum experiences and purchase intentions. *Tourism Management*, 68, 127-139.
- Herdem, O. (2019). The Effect of Positive Customer Experiences Crated By Experiential Marketing Tools and Messages on Customer Loyalty. Master Thesis Middle East Technical University.
- Hsieh, C. M., Park, S. H. & Hitchcock, M. (2015). Examining the relationships among motivation, service quality and loyalty: the case of the national museum of natural science, *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 20 (1), 1505-1526.
- International Council of Museums (ICOM). (2024, Mart 22). ICOM museum definition. *ICOM Statutes*. <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition>.
- İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2024, Aralık 27). 2023 Yılı Müze İstatistikleri. <https://izmir.ktb.gov.tr/TR-337756/2023-yili-muze-istatistikleri.html>.
- Jung, T., tom Dieck, M. C., Lee, H. & Chung, N. (2016, 2-5 February). Effects of Virtual Reality and Augmented Reality on Visitor Experiences in Museum. In *Information and Communication Technologies in Tourism 2016: Proceedings of the International Conference in Bilbao, Spain*, Springer International Publishing.

- Kemp, S. (2017). Design museum futures: Catalysts for education. *Futures*, 94, 59-75.
- Khalil, S., Kallmuenzer, A., & Kraus, S. (2024). Visiting museums via augmented reality: An experience fast-tracking the digital transformation of the tourism industry. *European Journal of Innovation Management*, 27(6), 2084-2100.
- Kılıç, B., Ok, S. ve Sop, S. A. (2013). Otel işletmelerinde müşteri şikayetlerinin değerlendirilmesi ve hizmet kalitesi algısının müşteri sadakati üzerine etkisi, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12 (4), 817-836.
- Kotler, N. & Kotler, P. (2000). Can museums be all things to all people?: Missions, goals, and marketing's role, *Museum Management and Curatorship*, 18 (3), 271-287.
- Kwon, H., Choi, Y., Zhao, X., Hua, M., Wang, W., Garaj, V., & Lam, B. (2023). Understanding audiences for immersive and interactive museum and gallery experiences and cultural exchanges. *Proceedings of the Design Society*, 3, 3691-3700.
- Mayring, P. (2011). *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş* (Çev. A. Gümüş ve M. S. Durgun). Ankara.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma- Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. (Çev.: S. Turan). Ankara, Nobel Yayınları.
- Metin, O. ve Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: iletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (Özel Sayı 2), 273-294.
- Özer, Ö., Avcı, U. ve Sop, S. A. (2014). İnanç Turizmi Ziyaretçilerinin Müze Memnuniyetlerine İlişkin Değerlendirme, Bilim Y. ve Özer, Ö. (Ed.), *İnanç Turizmi Seçme Konular*, Konya, Çizgi Kitabevi, 133-156.
- Pine, J. & Gilmore, J. H. (2008). Keep it real: learn to understand, manage, and excel at rendering authenticity, *Marketing Management*, 17 (1), 18-24.
- Ponsignon, F., Durrieu, F. & Bouzdine-Chameeva, T. (2017). Customer experience design: a case study in the cultural sector, *Journal of Service Management*, 28 (4), 763-787.
- Radder, L. & Han, X. (2015). An examination of the museum experience based on pine and gilmore's experience economy realms, *Journal of Applied Business Research*, 31 (2), 455-470.
- Sertalp, E. (2016). Artırılmış gerçeklik (AG) Uygulamalarının Turizm Alanında Kullanımı. 21. Türkiye'de İnternet Konferansı, TED Üniversitesi, Ankara
- Sezgin, M., Haşıloğlu, S. B. & İnal, M. E. (2011). Müze pazarlamasında müşteri ilişkileri ve deneyimleri üzerine bir araştırma, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 7 (13), 201-220.
- Shen, J., Yin, M., Wang, W., Hua, M., Choi, Y., Garaj, V., ... & Hyejin, K. (2024). Dwells in museum: The restorative potential of augmented reality. *Telematics and Informatics Reports*, 14, 100136.
- Silik, C. E. ve Ünlüönen, K. (2018). Hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve tavsiye etme niyeti arasındaki ilişki: kayak merkezlerine yönelik bir inceleme, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10 (4), 333-357.
- Simon, N. (2010). *The participatory museum*. AK Peters.
- Stake, R. E. (2005). Qualitative Case Studies, Denzin, N. K. And Lincoln, Y. S. (Ed.), *The Sage Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks, Sage Publications. 443- 465
- Su, Y. & Teng, W. (2018). Contemplating museums' service failure: extracting the service quality dimensions of museums from negative on-line reviews, *Tourism Management*, 69, 214-222.
- Şahin, A. ve Şen, S. (2017). Hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerine etkisi, *Journal of International Social Research*, 10 (52), 1176-1184.
- Tanrıkulu, B., ve Karagöl, A. (2021). Müzede sanal gerçeklik uygulamaları: bir örnek çalışma olarak Kaplumbağa Terbiyecisi, *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5 (2), 95-111.
- Wojciechowski, R., & Cellary, W. (2013). Evaluation of learners' attitude toward learning in ARIES augmented reality environments. *Computers & Education*, 68, 570-585. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2013.02.014>
- Wojciechowski, R., Walczak, K., White, M. & Cellary, W. (2004, April). Building Virtual and Augmented Reality Museum Exhibitions. In Proceedings of the Ninth International Conference on 3D Web Technology.
- Wu, H. K., Lee, S. W. Y., Chang, H. Y., & Liang, J. C. (2013). Current status, opportunities and challenges of augmented reality in education. *Computers & Education*, 62, 41-49. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2012.10.024>

- Yang, S. Y. & Hsu, C. L. (2015). A location-based services and Google Maps-based information master system for tour guiding, *Computers & Electrical Engineering*, 54, 87-105.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınevi.
- Yılmaz, İ. ve Ardiç Yetiş, Ş. (2016). Göreme Açık Hava Müzesi'ne gelen ziyaretçilerin müze deneyiminin demografik özelliklerine göre değişmesi, *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 11 (1), 44-59.
- Yılmaz, N., Yıldırım, İ., Deniz, G. ve Toker, M. (2024). Kapadokya Bölgesi'ndeki fine-dining restoranların tekrar ziyaret edilme niyetlerinin incelenmesi, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 21 (1), 89-115.

Extended Abstract

Aim and Scope

Augmented reality (AR) enables visitors to gain a novel perspective on their surroundings by superimposing digital information onto the physical environment. Consequently, the implementation of this technology in museum experiences enables visitors to perceive a greater degree of detail than that which would be possible with a static exhibition, thus enhancing their experience of the past (Billinghurst & Duenser, 2012; Wu et al., 2013). The utilisation of augmented reality in museum settings has been demonstrated to enhance visitor engagement with the museum and its exhibits, augment motivation to learn, and facilitate access to information (Kwon et al., 2023; Wojciechowski & Cellary, 2013). The provision of virtual animations at historical heritage sites enables visitors to visualise historical artefacts in their original form, thereby facilitating a more meaningful learning and visiting experience. In this context, it can be argued that augmented reality applications have a significant impact on visitor experiences in museums (Khalil et al., 2024).

A review of the literature on visitor experiences in museums reveals a predominant focus on satisfaction, motivation, and intentions to revisit or recommend (Özer et al., 2014; Radder & Han, 2015). Nevertheless, in recent years, augmented reality applications have also been the subject of study in relation to the experience of museum visitors (He, 2018; Khalil et al., 2024). The objective of this study is to ascertain the impact of augmented reality applications on museum experiences. The objective of this study is to examine the impact of augmented reality technology on visitor learning, interaction and satisfaction levels, with a particular focus on museums with high historical and cultural value, such as the Ephesus Experience Museum. This study investigates the impact of augmented reality technology on the museum experience at the Ephesus Experience Museum. It aims to examine the effects of augmented reality applications on visitor satisfaction, learning and participation, and to evaluate their potential to contribute to the digital transformation process of museums. The study will discuss the opportunities and challenges of augmented reality applications in cultural heritage sites, with the Ephesus Experience Museum serving as a case study.

Methods

The objective of this study is to ascertain the perceptions of visitors to the Ephesus Experience Museum with regard to their experiences. Accordingly, a phenomenological research design was selected for this study. The phenomenon under investigation is the museum experience provided by the museum to its visitors. In accordance with the research design, the document technique was selected as the preferred data collection technique. The data for the study were collected via the online platform Google Maps. In this context, a search was conducted on the Google Maps website for the Ephesus Experience Museum. The search yielded a total of 217 comments, which were observed to be written in a variety of languages. In this study, comments written in the Turkish language were selected as the basis for analysis, with a total of 150 comments undergoing examination after the removal of any errors in spelling or grammar. The data were collected on 26 April 2024. Consequently, comments made prior to 26 April 2024 were deemed pertinent to the study. The data were defined in MAXQDA (2024) software and analysed using the content analysis method. Content analysis is a method of data analysis that aims to identify the common aspects of a large number of visual objects or text contents (Çelik & Bora, 2021). In this context, the method offers researchers the opportunity to analyse materials such as texts, documents and documents within certain defined parameters, including coding, categorisation and sampling, in order to reach objective, measurable and verifiable information (Metin & Ünal, 2022). The utilisation of the MAXQDA programme facilitated a comprehensive examination of the data, accompanied by a visual representation of the findings. A code system was devised for the study using the aforementioned programme. Subsequently, document portrait, code-subcode-sections model and word cloud analyses were conducted. The data analysis yielded insights into visitors' experiences at the Ephesus Experience Museum and the factors influencing these experiences.

Findings

The results of the analyses led to the identification of 4 main themes and 13 sub-themes that constitute the main line of the study. This section presents a detailed analysis of the code system, code cloud, code-sub-code sections model and word cloud of the main and sub-themes obtained. The main themes of the study are functional design, service quality, operation quality and ambience/atmosphere. It has been observed that these main themes are treated as separate factors in studies on museum experience. The main theme factors, which are discussed separately in the relevant literature, are presented together in this study. In addition, the sub-themes of each factor are defined in the light of both the literature and the characteristics of the comments made. The primary theme of functional design encompasses the sub-themes of content quality, visitor flow, and comfort. The primary theme of service quality encompasses the sub-themes of intention to recommend, intention to revisit, experience dissatisfaction, and experience satisfaction. The primary theme of operational quality encompasses the sub-themes of staff, waiting time, and price. Finally, the primary theme of ambience/atmosphere encompasses the sub-themes of original design, sound/music, and animation/visuality. A total of 299 codings were made within the scope of the study, and it was determined that the most frequently repeated main theme was service quality. The next most frequently occurring main theme was that of operational quality, followed by ambience/atmosphere and functional design. The sub-theme that visitors emphasised the most and commented on the most was that of *experience satisfaction* (%62) under the main theme of service quality. In addition, the most frequently repeated sub-themes were *employees* (54.1%) under the main theme of operation quality, *quality of content* (92.3%) under the main theme of functional design, and *animation / visuality* (53.6%) under the main theme of ambience / atmosphere. However, the sub-themes of *waiting time* (1.4), *intention to visit again* (1.5), *comfort* (2.6) and *visitor flow* (5.1) were the least frequently mentioned by visitors. Upon analysis of the comments made under the overarching theme of service quality, it can be concluded that the majority of visitors are satisfied with their experience. It was determined that the dissatisfaction of the visitors was due to a perceived mismatch between the price paid and the performance exhibited. Upon analysis of the comments on the main theme of operational quality, it becomes evident that the most striking comments pertain to the employees and the entrance fee. The majority of visitors expressed satisfaction with the conduct and appearance of the employees. However, this is not the case with regard to the museum fee. The majority of visitors expressed discontent with the high entrance fee, which they perceived as a significant financial burden. It was established that the comments pertaining to the ambience and atmosphere were generally holistic in nature. In other words, while commenting on the visual aspects of the museum, visitors also mentioned the auditory aspects, and vice versa. Consequently, the interpretation of this main theme may result in subjectivity among readers. In the comments on the main theme of functional design, it was found that visitors had important opinions about the content. Firstly, while some visitors perceived the content, narration and topics covered to be inadequate, others considered them to be sufficient for the revitalisation of the museum. Additionally, some visitors have expressed dissatisfaction with the content due to its perceived lack of value in light of the price. The comments made in the forum indicate that the fee paid is perceived as high, the viewing time is considered to be short, and therefore the duration of the show should be extended. All visitor comments about their experience at the museum were subjected to descriptive analysis, and a word frequency analysis was performed. The MAXDicto module within the MAXQDA programme was employed for the purpose of word frequency analysis. In the module, the initial step was to select the word frequency, after which all words were listed. The data obtained indicates that the most frequently occurring word is “experience”, followed by “Ephesus”, “beautiful”, “museum”, and “marvellous”.

Conclusion

In this study, the comments made by users of Google Maps about their experiences of museums were subjected to analysis using the MAXQDA software, which identified four main themes and thirteen sub-themes. These were functional design, service quality, operational quality and ambience/atmosphere. The findings demonstrate the significance of these four primary factors in ensuring visitor satisfaction and engagement. The analysis demonstrates that visitors consider a range of factors when evaluating a museum, including the quality of service provided, the atmosphere created by the environment, the functionality of museum operations, and the design of the museum itself. In this context, the study made a significant contribution to a more comprehensive understanding of the multidimensional nature of the museum experience.

The primary themes derived from the findings were treated as discrete factors in subsequent studies on museum experience. It can therefore be concluded that the findings of this study are largely in line with those of existing literature. Hsieh, Park, and Hitchcock (2015) and Su and Teng (2018) highlight the influence of service quality on visitor satisfaction, which aligns with the identification of service quality as a pivotal theme in this study. The atmospheric factors analysed by Zanibellato, Rosin and Casarin (2018) were also identified as a key aspect of the ambience/atmosphere theme in this study, providing further evidence that the museum environment has a significant

impact on the visitor experience. Similarly, operational quality, as discussed by Cunnell and Prentice (2000), is an important factor for visitors to have a smooth experience at the museum and to benefit from all services.

Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinde Egzersiz Bağımlılığı ve Huzur İlişkisi¹

The Relationship Between Exercise Addiction and Tranquility Among Sports Science Students

İrem Demir², Muhammet Kusan³

Öz

Bu çalışmanın amacı, spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin egzersiz bağımlılığı ile huzur düzeylerini, belirli sosyo-demografik özelliklere göre incelemektir. Araştırmada betimsel bir model olarak ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Örnekleme, spor bilimleri fakültesinden tesadüfi olarak seçilen 274 öğrenciden oluşmaktadır. Veriler, katılımcıların demografik bilgilerini içeren kişisel bilgi formu, Tekkurşun-Demir ve arkadaşları (2018) tarafından geliştirilen Egzersiz Bağımlılığı Ölçeği ve Demirci ve Ekşi (2017) tarafından geliştirilen Huzur Ölçeği ile toplanmıştır. Verilerin istatistiksel değerlendirilmesinde ilk olarak normallik varsayımı Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testi ile incelenmiştir ($P>0,05$). Katılımcıların cinsiyet, milli sporcu olma durumu ve bölüm gibi değişkenlere göre huzur ve egzersiz bağımlılığı ölçek puanları arasındaki farkları incelemek amacıyla Student t testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Araştırmada huzur ölçek toplam puan ile aşırı odaklanma ve duygu değişimi arasında pozitif düşük düzey, bireysel-sosyal ihtiyaçların ertelenmesi alt boyut ile negatif düşük düzey ilişki tespit edilmiştir. Egzersiz bağımlılığı ve huzur düzeyleri cinsiyet, milli sporculuk ve bölüme göre farklılık göstermezken, takım sporcularının bireysel sporculara göre ve orta gelir düzeyindekilerin düşük gelir düzeyindekilere göre daha yüksek huzur puanlarına sahip olduğu belirlenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, aktif spor yapan öğrencilerin yapmayanlara göre ve takım sporlarıyla uğraşan öğrencilerin bireysel sporculara göre daha yüksek huzur düzeyine sahip olduğu saptanmıştır. Gelir düzeyine göre yapılan analizlerde, orta gelir seviyesindeki öğrencilerin düşük gelir grubundaki öğrencilere kıyasla daha yüksek huzur düzeyine sahip oldukları belirlenmiştir. Yaş arttıkça huzur düzeyinin arttığı ve bireysel-sosyal ihtiyaçların ertelenmesi eğiliminin azaldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Egzersiz, Bağımlılık, Huzur.

Abstract

The aim of this study is to examine the levels of exercise addiction and Tranquility among students of the faculty of sports sciences in relation to certain socio-demographic characteristics. A relational screening model was employed as a descriptive research design. The sample consisted of 274 students randomly selected from the faculty of sports sciences. Data were collected using a personal information form including participants' demographic details, the Exercise Addiction Scale developed by Tekkurşun-Demir et al. (2018), and the Tranquility Scale developed by Demirci and Ekşi (2017). In the statistical analysis of the data, the assumption of normality was examined using the Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk tests ($p > 0.05$). Student's t-test and One-Way Analysis of Variance (ANOVA) were used to analyze the differences in exercise addiction and tranquility scale scores according to variables such as gender, national athlete status, and academic department. A weak positive relationship was found between the total tranquility scale score and the sub-dimension of over-focus and emotional change, as well as a low-level negative relationship with the sub-dimension of postponement of individual-social needs. Exercise addiction and tranquility levels did not differ by gender, national athlete status, or academic department; however, team sport athletes were found to have higher tranquility scores compared to individual sport athletes, and students with medium income levels had higher tranquility scores than those with low income levels. According to the findings, students who actively participate in sports had higher levels of tranquility than those who do not, and those involved in team sports had higher tranquility levels than individual athletes. Analyses by income level indicated that students from medium-income backgrounds had higher tranquility levels than those from low-income groups. As age increased, tranquility levels were observed to rise, while the tendency to postpone individual-social needs decreased.

Keywords: Exercise, Addiction, Tranquility

JEL Codes: M10, M40, M58.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 26.04.2024 tarih ve 2024 / 367 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 10 / 11 / 2024

Accepted: 22 / 05 / 2025

¹ Bu araştırma TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında desteklenmiştir.

² Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye, demirrem183@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3518-7092>.

³Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, Samsun, Türkiye, muhammetkusan0055@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6813-859X>.

Giriş

Egzersiz, bireylerin hem fiziksel hem de zihinsel sağlıklarına önemli katkılar sunan bütüncül bir yaşam pratiğidir. Sağlıklı bir yaşam sürdürebilmek için yalnızca bedensel iyilik hali yeterli olmayıp, ruhsal, bilişsel ve psikolojik dengelerin de korunması gerekmektedir. Hareketsiz yaşam tarzlarından uzaklaşmak, bireylerin yaşam kalitesinde önemli artışlar sağlamaktadır. Bu bağlamda egzersiz, fiziksel sağlığı desteklemenin ötesinde, bireyin ruhsal huzuruna katkıda bulunan bir unsur olarak dikkat çekmektedir. Düzenli fiziksel aktiviteler sayesinde bireyler, iş ve sosyal yaşamdan kaynaklanan stres faktörlerinden uzaklaşabilir, zihinsel rahatlama sağlayabilir ve genel psikolojik iyi oluş düzeylerini koruyabilirler (Yıldırım, 2023). Özellikle planlı ve sürdürülebilir şekilde yapılan egzersizlerin hem bedensel gelişimi desteklediği hem de ruhsal dengeyi korumaya yardımcı olduğu vurgulanmaktadır.

Ancak egzersizin bu olumlu etkilerinin yanı sıra, aşırıya kaçan ve kontrol edilemeyen bir düzeyde yapıldığında, bireylerde "egzersiz bağımlılığı" olarak tanımlanan ve psikolojik refahı olumsuz etkileyebilen bir durum ortaya çıkabilmektedir. Egzersiz bağımlılığı; bireylerin sakatlık, yorgunluk gibi bedensel sınırlamalarına rağmen egzersize devam etme eğilimi göstermeleri, egzersiz yapmadıklarında huzursuzluk ve kaygı hissetmeleri gibi belirtilerle karakterizedir (Berczik vd., 2012; Sucular, 2020). Bu durum, davranışsal bağımlılık türlerinde görülen tolerans gelişimi, kontrol kaybı ve yoksunluk belirtileri gibi özellikler ile benzerlik göstermektedir. Fiziksel iyileşme süreci devam ederken dahi egzersiz yapma isteği, bireyin hem fiziksel sağlığını hem de ruhsal huzurunu tehdit eden bir unsur haline gelebilmektedir (Avcu, 2006).

Egzersiz bağımlılığı, özellikle "koşu bağımlılığı" veya "morbid egzersiz" gibi terimlerle açıklanan, aşırı bağımlılık içeren bir davranış biçimi olarak literatürde yer almaktadır. Bu bağlamda, aşırı ve kompulsif egzersiz alışkanlıkları hem bireysel sağlığı riske atmakta hem de sosyal işlevsellik üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir (Landolfi, 2013; Khazaal vd., 2024; Ordu, 2022). Öte yandan, düzenli ve dengeli fiziksel aktivitenin psikolojik iyi oluşu desteklediği, anksiyeteyi azalttığı ve ruhsal huzuru artırdığı çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur (Bingham, 2009; Zorba, 2006). Özellikle fiziksel benlik saygısında görülen artış, bireylerin özgüvenini ve psikolojik iyilik halini belirgin biçimde etkilemektedir.

Huzur, mutluluk kavramıyla bazı ortak yönlere sahip olmakla birlikte, daha kalıcı bir içsel denge ve ruhsal dinginlik hali olarak tanımlanmakta ve günümüzde psikolojik araştırmalarda artan bir ilgiyle ele alınmaktadır (Bacanlı, 2016). Huzur Ölçeği kullanılarak yapılan araştırmalarda, orta düzeyde fiziksel aktivitenin yaşam kalitesini artırdığı; buna karşın aşırı egzersizin bu dengeyi bozarak huzurda azalmaya yol açabileceği belirtilmektedir (Tekkurşun-Demir vd., 2018; Demirci & Ekşi, 2017; Polar, 2022). Bu doğrultuda, fiziksel aktiviteye dengeli bir yaklaşımın önemi vurgulanmaktadır. Huzur, bireyin içsel bütünlüğü, çevresiyle uyumu ve psikolojik refahı ile yakından ilişkilidir. Psikolojik refah; yaşam koşulları, yaşam tarzı ve yaşam kalitesine ilişkin öznel değerlendirmelerle şekillenen çok boyutlu bir yapıdır (García-Vinegras, 2010). Düzenli egzersiz, bu yapının önemli bir destekleyicisi olarak zihinsel dengeyi korumakta, öz saygıyı yükseltmekte ve kaygı düzeylerini azaltmaktadır (Madhumita, 2020; Joshanloo, 2022).

Özellikle psikolojik refahın önemli bileşenlerinden biri olan huzurun aşırı egzersiz davranışları ile ilişkisi çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu çalışma, spor bilimleri fakültesi öğrencileri üzerinde egzersiz bağımlılığı ile huzur arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır.

1 Yöntem

1.1 Evren ve Örneklem

Araştırmada, mevcut durumu tespit etmeyi amaçladığı için betimsel nitelik taşıyan tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 1999).

Örneklem hacmi için literatürde çeşitli pratik kurallar vardır. Bunlardan biri ölçek çalışmalarında örneklem hacmi her ölçek maddesinin minimum 5 katı olmalıdır (Tavşancıl, 2014) önerisi dikkate alınmıştır. Araştırmanın evrenini spor bilimleri fakültesi öğrencileri, örneklemini ise bu öğrenciler arasından tesadüfi örneklem yöntemi ile seçilen 274 öğrenci oluşturmaktadır.

1.2 Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak, araştırmacılar tarafından geliştirilen "kişisel bilgi formu" ile egzersiz bağımlılığı ölçeği ve huzur ölçeği kullanılmıştır. Kişisel bilgi formunda yaş, cinsiyet, gelir durumu, millîlik durumu, spor türü gibi sorular yer almaktadır.

Egzersiz Bağımlılığı Ölçeği (EBÖ): Bu çalışmada katılımcıların egzersiz bağımlılığı düzeyleri, Tekkurşun-Demir ve arkadaşları (2018) tarafından geliştirilen Egzersiz Bağımlılığı Ölçeği (EBÖ) ile değerlendirilmiştir. Ölçek, egzersiz bağımlılığına dair üç temel boyuttan oluşmaktadır: "Aşırı Odaklanma ve Duygu Değişimi," "Bireysel-Sosyal İhtiyaçların Ertelenmesi ve Çatışma," ve "Tolerans Gelişimi ve Tutku." Bu alt boyutlardan ilki olan "Aşırı Odaklanma ve Duygu

Değişimi," ilk 7 maddeyi kapsar; "Bireysel-Sosyal İhtiyaçların Ertelenmesi ve Çatışma" alt boyutu 6 maddeyi içerirken, "Tolerans Gelişimi ve Tutku" alt boyutu ise son 4 maddeyi kapsamaktadır. Toplamda 17 maddeden oluşan bu ölçek, ters madde içermemektedir. Ölçeğin güvenirlik katsayıları, alt boyutlar bazında Cronbach Alfa değerleri ile ölçülmüştür: "Aşırı Odaklanma ve Duygu Değişimi" boyutu için 0,83, "Bireysel-Sosyal İhtiyaçların Ertelenmesi ve Çatışma" boyutu için 0,79, ve "Tolerans Gelişimi ve Tutku" boyutu için 0,77'dir. Ölçeğin genel güvenirlik katsayısı (Cronbach Alfa) ise 0,84 olarak hesaplanmıştır.

Huzur Ölçeği: Çalışmada katılımcıların huzur düzeyleri, Demirci ve Ekşi (2017) tarafından geliştirilen, tek boyutlu ve beşli Likert tipi olan Huzur Ölçeği ile değerlendirilmiştir. Bu ölçekte toplam 8 madde bulunmaktadır. Ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve analiz sonucunda, ölçeğin tek boyutlu bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Faktör analizi sonuçları, ölçeğin öz değerinin 3.226 olduğunu ve toplam varyansın %40.328'ini açıkladığını ortaya koymuştur. Ölçek maddelerinin faktör yükleri ise .55 ile .71 arasında değişiklik göstermektedir. Bu ölçek, katılımcıların huzur düzeylerini değerlendirmede kullanılan güvenilir bir araç olarak kullanılmaktadır.

1.3. İstatistiksel Analiz

Araştırmada bireylerin ölçek maddelerine verdiği cevapların iç tutarlılığını kontrol etmek amacı ile güvenirlik katsayıları (cronbach alpha) hesaplanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Ölçek Maddelerine Verdikleri Cevaplara Ait İç Tutarlılık Katsayıları

Ölçek	İç Tutarlılık Katsayısı	Değerlendirme
Egzersiz Bağımlılığı Ölçeği	0,880	Yüksek Düzeyde Güvenilir
Aşırı Odaklanma ve Duygu Değişimi	0,809	Yüksek Düzeyde Güvenilir
Bireysel-Sosyal İhtiyaçların Ertelenmesi	0,783	Orta Düzeyde Güvenilir
Tolerans Gelişimi ve Tutku	0,792	Orta Düzeyde Güvenilir
Huzur Ölçeği	0,772	Orta Düzeyde Güvenilir

Verilerin istatistiksel değerlendirilmesinde ilk olarak normallik varsayımı Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testi ile incelenmiştir ($P>0,05$). Çalışmada, ölçek toplam puanlarının cinsiyet mili sporcu, spor türü ve durumuna göre farklılık gösterip göstermediği Student t test, bölüm ve gelir düzeyine göre farklılık gösterip göstermediği ise Tek Yönlü Varyans Analizi ve Tukey çoklu karşılaştırma testi ile belirlenmiştir. Yaş, egzersiz bağımlılığı ve huzur ölçek toplam puanları arasındaki ilişki Pearson Korelasyon katsayısı ile tespit edilmiştir. Tüm istatistiksel hesaplamalarda SPSS 22.0 V. istatistik paket programı kullanılmıştır. Araştırma bulguları, n(%), ortalama, standart sapma değerleri olarak verilmiş olup, bulgular $p<0,05$ düzeyinde anlamlı kabul edilmiştir.

2. Bulgular

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans Aktif Sporculuk ve Yüzde Dağılımları

Cinsiyet	n	%	Milli Sporcu	n	%
Kadın	127	46,4	Evet	29	10,6
Erkek	147	53,6	Hayır	245	89,4
Toplam	274	100,0	Toplam	274	100,0

Bölüm	n	%	Spor Türü	n	%
BSÖ	28	10,2	Bireysel	131	47,8
ANT	38	13,9	Takım	143	52,2
SYB	171	62,4	Toplam	274	100,0
REK	37	13,5			
Toplam	274	100,0	Aktif Sporcu	n	%

Gelir	n	%
Düşük(gelir<gider)	61	22,3
Orta(gelir=gider)	197	71,9
Yüksek(gelir>gider)	16	5,8
Toplam	274	100,0

Evet	154	56,2
Hayır	120	43,8
Toplam	274	100,0

BSÖ: Beden eğitimi ve spor; ANT: Antrenörlük eğitimi; SYB: Spor yöneticiliği; REK: Rekreasyon

Araştırmaya gönüllü olarak katılan bireylerin %53,6'sı erkek, %89,4'ü milli sporcu olmayan, %52,2'si takım sporları ile uğraşan, %62,4'ü Spor Yöneticiliği Bölümü'nde okuyan, %56,2'si aktif sporcu ve %71,9'u gelir düzeyini orta seviyede değerlendiren öğrencilerden oluşmaktadır (Tablo 2).

Tablo 3. Cinsiyete Göre Egzersiz Bağımlılığı ve Huzur Düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Cinsiyet	n	Ortalama	SS	P-değeri
<i>Egzersiz Bağımlılığı Ölçeği</i>	Kadın	127	58.37	11.02	0,387
	Erkek	147	59.51	10.72	
Aşırı Odaklanma ve Duygu Değişimi	Kadın	127	27.37	4.83	0,699
	Erkek	147	27.59	4.35	
Bireysel-Sosyal İhtiyaçların Ertelenmesi	Kadın	127	17.59	4.78	0,234
	Erkek	147	18.32	5.25	
Tolerans Gelişimi ve Tutku	Kadın	127	13.41	3.62	0,647
	Erkek	147	13.61	3.45	
Huzur Ölçeği	Kadın	127	27.91	5.35	0,362
	Erkek	147	28.47	4.87	

Yapılan araştırmada kadın ve erkek katılımcıların egzersiz bağımlılığı ve huzur ölçek toplam puan ve alt boyut toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir ($P>0,05$; Tablo 3).

Tablo 4. Milli Sporcu Olma Durumuna Göre Egzersiz Bağımlılığı ve Huzur Düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Milli Sporcu	n	Ortalama	SS	P-değeri
<i>Egzersiz Bağımlılığı Ölçeği</i>	Evet	29	59.93	11.98	0,619
	Hayır	245	58.87	10.74	
Aşırı Odaklanma ve Duygu Değişimi	Evet	29	27.41	4.87	0,629
	Hayır	245	27.49	4.54	
Bireysel-Sosyal İhtiyaçların Ertelenmesi	Evet	29	18.76	5.80	0,382
	Hayır	245	17.89	4.95	
Tolerans Gelişimi ve Tutku	Evet	29	13.76	3.20	0,694
	Hayır	245	13.49	3.57	
Huzur Ölçeği	Evet	29	28.24	5.75	0,970
	Hayır	245	28.20	5.02	

Araştırmada milli sporcu olma durumuna göre katılımcıların egzersiz bağımlılığı ve huzur ölçek toplam puan ve alt boyut toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir ($P>0,05$; Tablo 4).

Tablo 5. Aktif Sporcu Olma Durumuna Göre Egzersiz Bağımlılığı ve Huzur Düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Aktif Sporcu	n	Ortalama	SS	P-değeri
<i>Egzersiz Bağımlılığı Ölçeği</i>	Evet	154	60.57	10.65	0,006
	Hayır	120	56.94	10.82	
Aşırı Odaklanma ve Duygu Değişimi	Evet	154	27.92	4.88	0,072
	Hayır	120	26.93	4.10	
Bireysel-Sosyal İhtiyaçların Ertelenmesi	Evet	154	18.66	4.78	0,012
	Hayır	120	17.12	5.26	
Tolerans Gelişimi ve Tutku	Evet	154	14.00	3.51	0,010
	Hayır	120	12.89	3.46	
Huzur Ölçeği	Evet	154	28.84	5.03	0,019
	Hayır	120	27.39	5.08	

Yapılan araştırmada aktif sporcu olma durumuna göre katılımcıların egzersiz bağımlılığı ve huzur ölçek toplam puan ve alt boyut toplam puanları (aşırı odaklanma ve duygu değişimi) hariç arasında anlamlı bir farklılık belirlenmiştir ($P<0,05$; Tablo 5). Aktif sporcu olanların toplam puanları olmayanlara göre daha yüksek çıkmıştır.

Tablo 6. Spor Türüne Göre Egzersiz Bağımlılığı ve Huzur Düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Spor türü	n	Ortalama	SS	P-değeri
<i>Egzersiz Bağımlılığı Ölçeği</i>	Bireysel	131	59.05	10.10	0,917
	Takım	143	58.92	11.54	
Aşırı Odaklanma ve Duygu Değişimi	Bireysel	131	27.51	4.48	0,928
	Takım	143	27.46	4.67	
Bireysel-Sosyal İhtiyaçların Ertelenmesi	Bireysel	131	17.98	4.92	0,988
	Takım	143	17.99	5.17	
Tolerans Gelişimi ve Tutku	Bireysel	131	13.56	3.32	0,822
	Takım	143	13.47	3.71	
Huzur Ölçeği	Bireysel	131	27.37	5.27	0,009
	Takım	143	28.97	4.82	

Araştırmada aktif sporcu olma durumuna göre katılımcıların huzur ölçek toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık belirlenmiştir ($P<0,05$; Tablo 6). Takım sporcularının toplam puanları bireysel sporculara göre daha yüksek çıkmıştır.

Tablo 7. Gelir Düzeyine Göre Egzersiz Bağımlılığı ve Huzur Düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Gelir Düzeyi	n	Ortalama	SS	P-değeri
<i>Egzersiz Bağımlılığı Ölçeği</i>	Düşük(gelir<gider)	61	60.20	10.19	0,318
	Orta(gelir=gider)	197	58.39	11.10	
	Yüksek(gelir>gider)	16	61.63	10.08	
Aşırı Odaklanma ve Duygu Değişimi	Düşük(gelir<gider)	61	27.79	4.04	0,787
	Orta(gelir=gider)	197	27.37	4.70	
	Yüksek(gelir>gider)	16	27.81	5.05	
Bireysel-Sosyal İhtiyaçların	Düşük(gelir<gider)	61	18.69	5.07	0,237

Ertelenmesi	Orta(gelir=gider)	197	17.66	5.06	
	Yüksek(gelir>gider)	16	19.19	4.56	
Tolerans Gelişimi ve Tutku	Düşük(gelir<gider)	61	13.72	3.46	0,338
	Orta(gelir=gider)	197	13.36	3.57	
	Yüksek(gelir>gider)	16	14.63	3.22	
Huzur Ölçeği	Düşük(gelir<gider)	61	26.57b	5.95	0,017
	Orta(gelir=gider)	197	28.70a	4.70	
	Yüksek(gelir>gider)	16	28.38ab	5.33	

Gelir düzeyine göre katılımcıların huzur ölçek toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık belirlenmiştir ($P<0,05$; Tablo 7). Orta gelire sahip öğrencilerin huzur düzeyleri düşük gelire sahip öğrencilere göre daha yüksek çıkmıştır.

Tablo 8. Bölüme Göre Egzersiz Bağımlılığı ve Huzur Düzeyi

Ölçekler ve Alt Boyutlar	Bölüm	n	Ortalama	SS	P-değeri
Egzersiz Bağımlılığı Ölçeği	BSÖ	28	55.36	11.46	0,168
	ANT	38	58.50	11.56	
	SYB	171	59.16	10.73	
	REK	37	61.38	9.88	
Aşırı Odaklanma ve Duygu Değişimi	BSÖ	28	26.14	5.74	0,202
	ANT	38	27.37	4.23	
	SYB	171	27.49	4.60	
	REK	37	28.59	3.59	
Bireysel-Sosyal İhtiyaçların Ertelenmesi	BSÖ	28	16.00	4.31	0,162
	ANT	38	17.95	5.63	
	SYB	171	18.33	4.96	
	REK	37	17.92	5.15	
Tolerans Gelişimi ve Tutku	BSÖ	28	13.21	4.11	0,094
	ANT	38	13.18	3.37	
	SYB	171	13.35	3.47	
	REK	37	14.86	3.26	
Huzur Ölçeği	BSÖ	28	27.61	6.96	0,919
	ANT	38	28.16	4.27	
	SYB	171	28.26	4.86	
	REK	37	28.46	5.47	

BSÖ: Beden eğitimi ve spor; ANT: Antrenörlük eğitimi; SYB: Spor yöneticiliği; REK: Rekreasyon

Bölüme göre katılımcıların egzersiz bağımlılığı ve huzur ölçek toplam puan ve alt boyut toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir ($P>0,05$; Tablo 8).

Tablo 9. Katılımcıların Egzersiz Bağımlılığı ve Huzur Ölçeği Arasındaki İlişkiye Ait Korelasyon Tablosu

		Huzur	EB	AODD	BSİE	TGT
Yaş	r	0.217	-0.055	0.016	-0.134	0.001
	p	0.000	0.364	0.794	0.027	0.985
Huzur	r		0.040	0.248	0.160	0.032
	p		0.505	0.000	0.008	0.596

EB: Egzersiz bağımlılığı; AODD: Aşırı odaklanma ve duygu değişimi; BSİE: Bireysel-Sosyal İhtiyaçların Ertelenmesi; TGT: Tolerans Gelişimi ve Tutku

Araştırmada, bireylerin yaşı ile huzur ölçek toplam puanları arasında pozitif zayıf düzey bireysel-sosyal ihtiyaçların ertelenmesi alt boyut ile negatif düşük düzey ilişki tespit edilmiştir. Huzur ölçek toplam puan ile aşırı odaklanma ve duygu değişimi arasında pozitif düşük düzey, bireysel-sosyal ihtiyaçların ertelenmesi alt boyut ile negatif düşük düzey ilişki tespit edilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin egzersiz bağımlılığı ile huzur düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, cinsiyet, milli sporcu olma durumu ve bölüme göre egzersiz bağımlılığı ve huzur düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ancak, spor türü, aktif sporcu olma durumu ve gelir düzeyine göre anlamlı farklılıklar saptanmıştır.

Cinsiyet temelinde egzersiz bağımlılığı ve huzur düzeyleri değerlendirildiğinde, araştırma bulguları genel popülasyonda anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir. González-Cutre ve Sicilia (2012), kadın ve erkek bireyler arasında egzersiz bağımlılığı düzeylerinde belirgin bir fark saptamamıştır. Bu durumu destekleyen Buacker ve arkadaşları (2023), genel mutluluk düzeylerinin de cinsiyete göre değişmediğini ortaya koymuştur. Ancak elit sporcularda durum farklılık gösterebilmektedir. Cicioğlu ve arkadaşları (2019) ile Martínez ve arkadaşları (2024), elit erkek sporcuların egzersiz bağımlılığı düzeylerinin kadın meslektaşlarına kıyasla daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Bu durum, rekabetin ve performans baskısının yoğun olduğu ortamlarda cinsiyete bağlı farklı dinamiklerin geliştiğini göstermektedir. Egzersiz motivasyonları açısından ise, her iki cinsiyetin benzer nedenlerle –özellikle sağlık kazanımları ve psikolojik iyilik– egzersiz yaptığı; yaş ilerledikçe bu motivasyon farklarının daha da azaldığı bildirilmektedir (Kumar vd., 2011; Martínez vd., 2024). Parfitt ve arkadaşları (1994) ise egzersizle ilişkili psikolojik etkilerin cinsiyetten çok bireyin egzersiz geçmişiyle ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Batu ve Aydın'ın (2020) çalışması da cinsiyetin motivasyon üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Tüm bu bulgular, genel popülasyonda cinsiyetin egzersiz bağımlılığı ve huzur üzerinde belirleyici bir rol oynamadığını; ancak elit sporculuk düzeyinde cinsiyet temelli farklılıkların anlam kazandığını ortaya koymaktadır. Milli sporcu statüsüne göre yapılan incelemelerde de egzersiz bağımlılığı ve huzur düzeyleri açısından milli sporcu olan ve olmayan bireyler arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu bulgu, bireylerin milli sporcu olmasının egzersiz bağımlılığı ve huzur düzeylerini doğrudan etkileyen bir faktör olmadığını göstermektedir (Nixdorf vd., 2023). Bu sonuçlar, bağımlılık ve huzur seviyelerinin daha çok bireysel, çevresel ve psikolojik faktörlerden etkilendiğini işaret etmektedir.

Aktif sporcu olma durumuna göre huzur ölçek toplam puanları açısından anlamlı bir farklılık saptanmıştır; takım sporcularının puanları bireysel sporculara kıyasla daha yüksek bulunmuştur. Bu sonuçlar, aktif sporcuların egzersiz bağımlılığı, bireysel-sosyal ihtiyaçların ertelenmesi, tolerans gelişimi ve tutku boyutlarında aktif olmayan bireylere göre daha yüksek puanlar elde ettiklerini göstermektedir. Eather ve arkadaşları (2023), düzenli spor yapmanın bireylerin sosyal aktivitelerine katılımını artıracaklarını ancak egzersiz bağımlılığı durumunda sosyalleşmeden çok egzersiz sıklığının artmasını beklediklerini belirtmiştir. Bu bulgular, aktif sporcuların fiziksel aktiviteye daha güçlü bir bağlılık gösterirken, bireysel-sosyal ihtiyaçlarını ertelemeye ve egzersize daha fazla tutku geliştirmeye yatkın olduklarını; ancak bu eğilimin sosyalleşmeyi azaltabileceğini düşündürmektedir.

Spor türü açısından yapılan analizlerde, takım sporcularının huzur toplam puanları bireysel sporculara göre daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuç, takım sporlarının bireylerin sosyal bağlarını güçlendirme ve genel huzur düzeylerini artırma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, Çelik (2020) spor bilimleri fakültesi öğrencileri arasında yapılan bir araştırmada, bireysel sporlarla ilgilenen öğrencilerle takım sporlarıyla ilgilenen öğrenciler arasında huzur düzeyleri açısından anlamlı bir fark bulamamıştır. Toth ve arkadaşları (2024) çalışmaların da bu sonuca benzer olarak, takım sporlarına katılımın sosyal destek sağlama açısından önemli bir unsur olduğunu vurgulamaktadır.

Gelir düzeyine göre yapılan analizlerde, orta gelire sahip öğrencilerin huzur ölçek puanları, düşük gelir grubundaki öğrencilere kıyasla daha yüksek bulunmuştur. Bu durum, gelirin bireylerin genel huzur düzeylerini etkileyebileceğini; ancak egzersiz bağımlılığı ve diğer psikolojik faktörler üzerinde belirgin bir etkisi olmadığını göstermektedir. Çalışma, gelir seviyesinin egzersiz bağımlılığını etkilediğini ve potansiyel olarak egzersiz alışkanlıklarını destekleyen veya engelleyen kaynaklara erişimi yansıttığını bulmuştur (Beltekin & Kuyulu, 2020). Kayhan ve arkadaşları (2021), gelir düzeyi açısından yapılan bir çalışmada, 3001-5000 TL gelir grubundaki sporcuların egzersiz bağımlılığı geri çekilme alt boyutunda daha yüksek risk taşıdıklarını belirtmiştir. Suárez ve arkadaşları (2023) ise gelir düzeyinin düşük olduğu bireylerde, düzenli egzersizin psikolojik iyilik hali üzerinde daha belirgin bir etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir.

Bölüm farklılıkları açısından, katılımcıların egzersiz bağımlılığı ve huzur ölçek toplam puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu durum, öğrencilerin bölümlerinden bağımsız olarak benzer egzersiz bağımlılığı ve huzur düzeylerine sahip olduklarını göstermektedir. Rekreasyon (REK) bölümü öğrencilerinin ortalama puanlarının diğer bölümlere göre daha yüksek olması, bu öğrencilerin fiziksel aktivitelerle daha fazla yöneldiği veya bu konuda daha tutkulu oldukları şeklinde yorumlanabilir.

Araştırma bulgularına göre yaş ile huzur arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=0.217$; $p < 0.01$). Bu durum, yaş ilerledikçe bireylerin huzur düzeylerinde artış olduğunu göstermektedir. Sosyo-duygusal seçicilik teorisi doğrultusunda, bireylerin yaşlandıkça duygusal hedeflere öncelik verdiği ve bu yönelimin huzur gibi olumlu duyguların daha yoğun ve istikrarlı bir şekilde deneyimlenmesini sağladığı anlaşılmaktadır (Wirth vd., 2023; Tinoco vd., 2023). Bununla birlikte, yaş ile egzersiz bağımlılığı genel puanı arasında anlamlı bir ilişki saptanmamış; ancak yaş ile "Bireysel-Sosyal İhtiyaçların Ertelenmesi" (BSİE) alt boyutu arasında negatif ve anlamlı bir ilişki belirlenmiştir ($r=-0.134$; $p < 0.05$). Bu bulgu, yaş ilerledikçe bireylerin bireysel ve sosyal ihtiyaçlarını erteleme eğilimlerinin azaldığını ortaya koymaktadır. Literatürde bu durum, yaşlı yetişkinlerin sosyal ve duygusal hedefleri daha öncelikli hale getirmeleriyle açıklanmaktadır (Buijs vd., 2021; Isaacowitz vd., 2021). Ayrıca huzur ile BSİE alt boyutu arasındaki negatif ve anlamlı ilişki ($r=-0.160$; $p < 0.05$), sosyal ihtiyaçların ertelenme düzeyi azaldıkça huzur düzeyinin arttığını göstermektedir. Bu veriler, bireylerin yaşla birlikte hem duygusal hem de sosyal yönden daha dengeli ve tatmin edici bir yaşam sürdürdüklerini; ayrıca egzersiz davranışlarıyla ilişkili bazı psikolojik eğilimlerin yaşa bağlı olarak değişkenlik gösterebileceğini düşündürmektedir.

Sonuç olarak, cinsiyete, milli sporcu olma durumuna ve bölüme göre egzersiz bağımlılığı ve huzur düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir. Aktif sporcu olma durumuna göre huzur düzeylerinde anlamlı bir farklılık tespit edilmiş, takım sporcularının bireysel sporculara göre daha yüksek huzur puanlarına sahip olduğu görülmüştür. Gelir düzeyine göre yapılan incelemede ise orta gelir düzeyine sahip katılımcıların huzur düzeylerinin, düşük gelirli katılımcılara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte, egzersiz bağımlılığı açısından gelir düzeyinin belirleyici olmadığı saptanmıştır.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara dayanarak, özellikle aktif sporcuların huzur düzeylerinin daha yüksek olduğu bulgusu, takım sporlarına yönelik sosyal bağları güçlendiren etkinliklerin teşvik edilmesini gerektirmektedir. Ayrıca, düşük gelirli bireylerin huzur düzeylerini artırmak amacıyla, bu gruba yönelik psikolojik destek ve spor olanaklarının artırılması önem arz etmektedir. Gelecek araştırmalarda yaşın huzur üzerindeki olumlu etkisi ve bireysel-sosyal ihtiyaçların erteleme eğilimindeki azalma dikkate alınarak, yaş gruplarına özgü fiziksel aktivite programlarının oluşturulması önerilmektedir.

Teşekkür

Bu araştırmayı TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında destekleyen TÜBİTAK'a teşekkür ederiz. Proje no (1919B012336091).

Kaynakça

- Avcu, G. (2006). Symptom assessment questionnaire (SA-45) Sorun Tarama Ölçeği'nin Türkiye koşullarına uygun dilsel eşdeğerlilik, geçerlik, güvenirlik ve norm çalışması (Master's thesis, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Aydın, G., & Soyer, F. (2023). Aktif sporcuların egzersiz bağımlılığı düzeyleri ve performans arttırıcılara yönelik tutumlarının incelenmesi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 28(2), 135-141.
- Bacanlı H. Nasıl huzurlu olunur: Benlik açısından huzur modeli. *Uluslararası Manevi Rehberlik Kongresi Bildirileri*, 2016:79
- Batu, B., & Aydın, A. D. (2020). Elit yüzme sporcularının egzersiz bağımlılığı düzeylerinin incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 5(4), 399-412.
- Berczik K, Szabo A, Griffiths MD, Kurimay T, Kun B, Urban R, Demetrovics Z. (2012). Exercise addiction: symptoms, diagnosis, epidemiology, and etiology. *Substance Use Misuse*; 47(4): 403-417.
- Bingham PB. (2009). Physical activity and mental health literature review, Canadian Mental Health Association, Ontario, YMCA Ontario, York University, Ontario Ministry Of Health Promotion, 1-16.
- Buecker, S., Luhmann, M., Haehner, P., Bühler, J. L., Dapp, L. C., Luciano, E. C., & Orth, U. (2023). The development of subjective well-being across the life span: A meta-analytic review of longitudinal studies. *Psychological bulletin*, 149(7-8), 418.

- Buijs, V. L., Jeronimus, B. F., Jeronimus, B. F., Lodder, G. M. A., Lodder, G. M. A., Steverink, N., de Jonge, P., & de Jonge, P. (2021). Social needs and happiness: a life course perspective. *Journal of Happiness Studies*, 22(4), 1953–1978. <https://doi.org/10.1007/S10902-020-00287-9>
- Cicioğlu, H. İ., Demir, G. T., Bulğay, C., & Çetin, E. (2019). Elit düzeyde sporcular ile spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin egzersiz bağımlılığı düzeyleri. *Bağımlılık Dergisi*, 20(1), 12-20.
- Clemente-Suárez, V. J., Beltrán-Velasco, A. I., Redondo-Flórez, L., Martín-Rodríguez, A., & Tornero-Aguilera, J. F. (2023). Global impacts of western diet and its effects on metabolism and health: A narrative review. *Nutrients*, 15(12), 2749.
- Cornejo, A. (2022). Runnorexia: una revisión sobre la adicción al ejercicio físico en corredores. *Retos: Nuevas Tendencias En Educación Física, Deporte y Recreación*, 43, 223–232.
- Çelik, A. (2020). Impact of perceived income on Tranquility levels among sports science students: A case study. *Sports Psychology Quarterly*, 11(2), 195-208.
- Demir, G. T., & Türkeli, A. (2019). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin egzersiz bağımlılığı ve zihinsel dayanıklılık düzeylerinin incelenmesi. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 10-24.
- Demirci, İ., & Ekşi, H. (2017). Huzur ölçeği'nin geliştirilmesi ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 15(33), 39-60.
- Eather, N., Wade, L., Pankowiak, A., & Eime, R. (2023). The impact of sports participation on mental health and social outcomes in adults: a systematic review and the 'Mental Health through Sport' conceptual model. *Systematic reviews*, 12(1), 102.
- Enes, B., & Kuyulu, İ. (2020). Examination of exercise addiction levels of university students. *Turkish Journal of Sport and Exercise*. <https://doi.org/10.15314/TSED.693382>
- García-Viniegras, C. R. V. (2010). El bienestar psicológico: Dimensión subjetiva de la calidad de vida. 8(2). <http://www.revistas.unam.mx/index.php/rep/article/view/19260>
- González-Cutre, D., & Sicilia, Á. (2012). Motivation and exercise dependence: a study based on self-determination theory. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 83(2), 318–329. <https://doi.org/10.1080/02701367.2012.10599863>
- Isaacowitz, D. M., Freund, A. M., Mayr, U., Rothermund, K., & Tobler, P. N. (2021). Age-related changes in the role of social motivation: implications for healthy aging. *Journals of Gerontology Series B-Psychological Sciences and Social Sciences*, 76, 115–124. <https://doi.org/10.1093/GERONB/GBAB032>
- Joshanloo, M. (2022). Mental balance in 116 nations: where it is experienced and valued. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(19), 12457. <https://doi.org/10.3390/ijerph191912457>
- Karasar, N. (1999). Bilimsel araştırma yöntemi – Kavramlar, İlkeler, Teknikler (s.77). Nobel Yayın.
- Kayhan, M., Aydın, H., & Uysal, F. (2021). Income and exercise addiction: Withdrawal risks in low-income athletes. *Sports and Exercise Medicine Journal*, 14(6), 455-467.
- Khazaal, Y., Chappuis, L., Maccaferri, G. E., & Grémeaux, V. (2024). Exercise addiction. 20(882), 1354–1359. <https://doi.org/10.53738/revmed.2024.20.882.1354>
- Kumar, V., Kaur, M., Sidhu, R., & Tokas, R. (2011). Gender differences on quality of life, physical activity and happiness. *Indian Journal of Applied Research*, 4(5), 553–555. <https://doi.org/10.15373/2249555X/MAY2014/176>
- Landolfi, E. (2013). Exercise Addiction. <https://doi.org/10.1007/S40279-012-0013-X>
- Madhumita, (2020) Psychological perspectives of mental health and inner peace. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research*. <https://www.jetir.org/view?paper=JETIR2010097>
- Nixdorf, I., Nixdorf, R., Beckmann, J., Martin, S. B., & MacIntyre, T. E. (Eds.). (2023). *Routledge handbook of mental health in elite sport*. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Ordu, F. (2022). Exercise Addiction: An Update. *Bağımlılık Dergisi*, 23(4), 536–546. <https://doi.org/10.51982/bagimli.1058169>
- Özer, M.K. Fiziksel Uygunluk. 2.Baskı, Ankara: Nobel Yayın Evi, 2006.
- Parfitt, G., Markland, D., & Holmes, C. (1994). Responses to Physical Exertion in Active and Inactive Males and Females. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 16(2), 178–186. <https://doi.org/10.1123/JSEP.16.2.178>

- Sucular E. (2020). Egzersiz yapan bireylerin yeme davranış bozukluklarının egzersiz bağımlılığı üzerine etkisi. [Yüksek lisans tezi]. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- Szabo, A, Griffiths MD, Marcos RLV, Mervo B, Demetrovics Z. Methodological and Conceptual limitations in exercise addiction research. *Yale J Biol Med* 2015; 88(3): 303-308.
- Tavşancıl, E. (2014). Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tekkurşun, Demir, G., Hazar, Z. ve Cicioğlu, H. İ. (2018). Egzersiz Bağımlılığı Ölçeği (EBÖ): Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(3), 865-874.
- Thompson, E., Davis, M., & Clark, R. (2018). Physical activity and social interactions: Effects on exercise dependence and addiction. *Social Behavior and Physical Fitness Journal*, 15(2), 99-112.
- Tinôco, M. A., Nascimento, M. D. M., Marques, A., Gouveia, É. R., Miguel, S., Santos, F., & Ihle, A. (2023). The Relationship between Physical Fitness and Cognitive Functions in Older People: A Systematic Review. *Sustainability*, 15(23), 16314.
- Tóth, B. T., Tóth, H. L., Lukácsi, C., Kocsner, O. C., Lovas, B., Selejó Joó, B. T., Kovács, K. E. (2024). Exploring Individual Components of Sport Persistence in the Light of Gender, Education, and Level and Type of Sport. *Journal of Functional Morphology and Kinesiology*, 9(4), 205.
- Tapiella Martínez, L., Alonso Araya Vargas, G., Smith-Castro, V., & Hernández Campos, M. (2024). Influencia del sexo en la motivación para la actividad física y deporte: un metaanálisis (Influence of sex on motivation for physical activity and sport: a meta-analysis). *Retos: Nuevas Tendencias En Educación Física, Deportes y Recreación*, 55, 1081–1093. <https://doi.org/10.47197/retos.v55.103811>
- Wirth, M., Voß, A., & Rothermund, K. (2023). Age differences in affect dynamics: applying a formalized theoretical approach. *Innovation in Aging*, 7(Supplement_1), 294. <https://doi.org/10.1093/geroni/igad104.0980>
- Yıldırım, T. S. M. (2023). Pozitif psikoterapi temelli şükür günlükleri yazma çalışmasının ortaokul öğrencilerinin şükür ve öznel iyi oluş düzeylerine etkisi. *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*, 8(95), 620-628.
- Zorba E. (2006). Yaşam Boyu Zorba. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.;69

Extended Abstract

Aim and Scope

Exercise is a life practice that provides substantial benefits to individuals' physical and mental health. Achieving a healthy lifestyle requires not only physical well-being but also the maintenance of emotional, cognitive, and psychological balances. When individuals move away from a sedentary lifestyle, they can achieve a higher quality of life, as exercise enhances physical health and supports mental tranquility. Regular physical activities help individuals alleviate stress from work and social life, promote mental relaxation, and maintain overall well-being (Yıldırım, 2023). Planned and sustainable exercise routines are particularly beneficial as they support not only physical development but also help sustain psychological balance. However, alongside these positive effects, an excessive commitment to exercise, referred to as "exercise addiction," may emerge in some individuals, which can disrupt their sense of well-being. Excessive and compulsive exercise habits can have deteriorative effects on physical and mental health (Berczik et al., 2012).

Exercise addiction can manifest in forms such as "running addiction" or "morbid exercise," where individuals persist in exercising despite physical limitations like injury or fatigue, and experience discomfort when unable to exercise (Sucular, 2020). Exercise addiction shares several characteristics with other behavioral addictions, such as tolerance development, loss of control, and withdrawal symptoms. The tendency to exercise despite the body's need for recovery threatens both physical health and mental well-being, disturbing inner balance. Tranquility, as a cultural phenomenon, is deeply intertwined with social and individual values and has gained increased attention in psychological research today. Although similar to happiness, Tranquility is often described as a more enduring state of mental stability and inner calm. Studies on psychological well-being emphasize the role of Tranquility and balance in maintaining a healthy life (Bacanlı, 2016). Evidence supports that regular physical activities enhance individuals' mental tranquility, reduce anxiety levels, and positively affect general psychological well-being (Bingham, 2009). Individuals who engage regularly in sports experience positive changes in self-confidence, stress management, and mental balance. Increased physical self-esteem has been found to play a decisive role in individuals' psychological well-being. Research has shown that physical activity supports mental Tranquility and enhances quality of life across all age groups (Zorba, 2006).

Methods

This study examines the relationship between exercise addiction and tranquility among students in a faculty of sports sciences. Using a descriptive survey model, the study included 274 students selected through random sampling. Data were collected using a personal information form, an Exercise Addiction Scale, and a Tranquility Scale. The Exercise Addiction Scale (EAS), developed by Tekkurşun-Demir et al. (2018), assesses three primary dimensions of exercise addiction: "Over-commitment and Emotional Change," "Postponement of Personal-Social Needs and Conflict," and "Tolerance Development and Passion." The Tranquility Scale, developed by Demirci and Ekşi (2017), evaluates tranquility levels with a unidimensional, five-point Likert scale.

Findings

Results showed no significant differences in exercise addiction and tranquility levels based on gender, athletic status, or department. However, significant differences were observed in relation to type of sport, being an active athlete, and income level. Gender analysis showed no significant differences, suggesting similar exercise habits and motivations among male and female students. While some studies indicate that gender does not affect motivation toward exercise, differences in exercise addiction levels between elite male and female athletes have been noted (Batu ve Aydın, 2020). No significant differences were found between national and non-national athletes regarding exercise addiction and tranquility levels, suggesting these levels may be independent of athletic status (Nixdorf et al., 2023). However, active athletes scored significantly higher on the Tranquility scale, with team athletes demonstrating higher Tranquility scores than individual athletes. This suggests that team sports can strengthen social bonds and positively affect Tranquility, as regular sports participation is believed to enhance social interaction (Eather et al., 2023). Analyses of income level showed that medium-income students scored higher on the Tranquility scale than lower-income students, indicating that income might impact Tranquility levels. While moderate-income athletes are reported to have higher risks of withdrawal symptoms in exercise addiction (Kayhan et al., 2021), lower-income individuals benefit more psychologically from regular exercise (Suárez et al., 2023).

Conclusion

In conclusion, gender, national athletic status, and department did not significantly influence exercise addiction or Tranquility levels. Active athletes and team sports participants showed higher Tranquility levels, with medium-income students exhibiting higher Tranquility than those with lower income. These findings indicate the importance of fostering team sports and social connections, particularly among active athletes. Additionally, providing psychological support and sports opportunities for lower-income individuals could contribute to increasing their Tranquility levels. Future studies might explore the positive effect of age on Tranquility and the reduced tendency to postpone personal-social needs, with activity programs tailored to specific age groups.

Vergiye Uyum Sürecinde Mükellef Tipolojisi: Gümüşhane Vergi Mükellefleri Üzerine Bir Araştırma

Taxpayer Typology in Tax Compliance Process: A Research on Gümüşhane Taxpayers

Candan Yılmaz Uğur¹

Öz

Bu çalışma, vergi mükelleflerinin vergi uyumu davranışlarını etkileyen ekonomik ve psikolojik faktörler doğrultusunda benzer tutumlar sergileyen grupları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, Gümüşhane ilinde faaliyet gösteren 303 vergi mükellefinden elde edilen veriler, vergi mükelleflerinin tutum ve davranışlarını daha iyi anlamak amacıyla Açıklayıcı Faktör Analizi ve K-Ortalamalar Kümeleme Analizi yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar; ekonomik ve psikolojik faktörlerin vergi uyumunu açıklamada etkili olduğu yönündedir. Öte yandan kümeleme analizinden elde edilen bulgular, vergi mükelleflerinin homojen bir grup olmadığını ve vergi yükümlülüklerini yerine getirmek için çok farklı mekanizmalarla uyarıldıklarını göstermektedir. Bu bağlamda vergi uyumluluğunu artırmak isteyen vergi otoritelerinin mükellef davranışlarını analiz etmesi ve vergi ile ilgili politikalarda mükellef davranışlarının dikkate alınması gerektiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Uyum, Ekonomik Faktörler, Psikolojik Faktörler, Mükellef Tipolojisi.

Abstract

This study aims to reveal the groups exhibiting similar attitudes in line with the economic and psychological factors affecting the tax compliance behaviours of taxpayers. In this direction, the data obtained from 303 taxpayers operating in Gümüşhane province were examined using Explanatory Factor Analysis and K-Means Cluster Analysis methods to better understand the attitudes and behaviours of taxpayers. The results obtained from the study indicate that economic and psychological factors are effective in explaining tax compliance. On the other hand, the findings obtained from the clustering analysis show that taxpayers are not a homogeneous group and that they are stimulated by very different mechanisms to fulfil their tax obligations. In this context, it is thought that tax authorities who want to increase tax compliance should analyse taxpayer behaviours and taxpayer behaviours should be taken into consideration in tax-related policies.

Keywords: Tax Compliance, Economic Factors, Psychological Factors, Taxpayer Typology.

JEL Codes: H2, H26.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 20.09.2024 tarih ve 2024 / 7 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 13 / 11 / 2024

Accepted: 22 / 05 / 2025

¹Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü Öğretim Üyesi, Gümüşhane, Türkiye, candanyilmaz@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7915-8040>.

Giriş

Vergi sisteminin mali açıdan etkin olabilmesi ve vergi gelirlerinin artırılabilmesi için mükelleflerin vergiye uyumlarının yüksek düzeyde olması gerekmektedir. Vergiye uyum gösteren mükellefler, aynı anda (i) vergi matrahını doğru beyan etmeli, (ii) vergi yükümlülüğünü doğru şekilde hesaplamalı, (iii) beyannamelerini zamanında vermeli ve (iv) ödenmesi gereken tutarları belirtilen sürede ödemelidir. Bu koşullardan herhangi bir sapma, vergi uyumsuzluğu ile sonuçlanmaktadır (Franzoni, 1998, s. 55). Vergilerin devlet için en önemli gelir kaynağı olduğu göz önüne alındığında, vergi kayıplarının ve kaçakçılığın artması, vergi uyumunu olumsuz etkileyerek vergi tabanlarının daralmasına yol açmakta; bu durum, kamu hizmetlerinin yetersiz sunulmasına veya kamu finansmanının sürdürülebilir şekilde sağlanamamasına neden olmaktadır. Sonuç olarak, bu olumsuz gelişmeler ekonomik performansı olumsuz yönde etkilemektedir (Barrios vd., 2017, s. 5).

Vergi uyumunu artırmaya yönelik politikaların belirlenebilmesi, mükelleflerin vergi ödeme ya da ödememe kararlarının arkasındaki faktörlerin anlaşılmasını gerektirmektedir (Siahaan, 2005, s. 33). Yapılan araştırmalar, mükelleflerin vergi uyumunu etkileyen birçok faktörün bulunduğunu göstermektedir. Nobel ödüllü Becker'in (1968) Suç Teorisi'nden türetilen Allingham ve Sandmo (1972) Rasyonel Beklentiler Teorisi, mükelleflerin vergi uyumunu, vergi oranı, ceza oranı ve denetim sıklığı gibi ekonomik faktörlerle açıklamaktadır. Öte yandan, Alm ve arkadaşları (1995), ekonomik olmayan faktörlerin de vergi uyumunu etkileyebileceğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda, vergi uyumu üzerine yapılan araştırmalar genellikle ekonomik faktörlerle psikolojik faktörler arasındaki ayrımı incelemeye odaklanmaktadır.

Bu bağlamda araştırmada ekonomik ve psikolojik faktörlerin vergi uyumu üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Gümüşhane ilinde faaliyet gösteren vergi mükelleflerinden elde edilen veriler Açıklayıcı Faktör Analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu sayede ekonomik ve psikolojik faktörlerin vergi uyumu üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ekonomik ve psikolojik faktörlere yönelik tutumları benzer olan mükellefleri belirlemek amacıyla da kümeleme analizi yapılmıştır. Mükelleflerin homojen dağılmadığı, farklı faktörler altında kümelendiğinin görüldüğü araştırmanın bu yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Nitekim uluslararası literatürde az sayıda çalışma mükellefleri belirli faktörler altında kümelemiştir. Ulusal literatürde ise mükelleflerin ekonomik ve psikolojik faktörler altında kümelendiği çalışmalara rastlanmamıştır. Araştırmanın sonuçlarının hükümete ve politika yapıcılara vergi uyumu ile ekonomik ve psikolojik faktörlere göre kümelenen mükelleflerin motivasyonlarını anlama konusunda rehberlik ederek vergi uyumunun artırılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi için gerekli adımların atılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Üç bölümden oluşan araştırmanın birinci bölümü vergi uyumuna yönelik teorik çerçeve ve literatür taramasından oluşmaktadır. İkinci bölümde araştırma metodolojisi yer almaktadır. Üçüncü bölüm ise araştırma sonuçlarına ilişkin bulgular ve bu bulgulara ilişkin yorumlar ile sonlandırılmaktadır.

1. Teorik Çerçeve ve Literatür Taraması

1.1. Ekonomik Faktörlerin Vergi Uyumuna Etkisi

Ekonomik faktörlerin vergi uyumuna etkisi, Rasyonel Beklentiler çerçevesinde şekillenen Allingham-Sandmo (1972) Yaklaşımı ile açıklanmaktadır (Didinmez, 2018, s. 12). Bu yaklaşım, Becker (1968) tarafından geliştirilen Suç Modeli'nin vergi kaçakçılığına uyarlanmış bir versiyonudur. Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı'na göre, rasyonel bireyin vergi kaçırma davranışı, denetim sıklığı, vergi oranı ve vergi kaçakçılığı tespit edilirse uygulanan ceza oranı tarafından belirlenmektedir. Bu bağlamda, rasyonel bir mükellefin denetim ve ceza oranları arttıkça vergi kaçırmanın maliyeti artacağı için vergiye uyum göstermesi beklenmektedir (Kitapçı, 2015, s. 43). Ekonomik faktörler arasında mükelleflerin gelir düzeyi, denetim süreçleri, ceza oranları, vergi oranları, vergi sistemi, vergi yükü ve enflasyon oranı gibi çeşitli değişkenler yer almaktadır. Ancak, bu araştırmada özellikle vergi oranı ve vergi sisteminin karmaşıklığı gibi unsurların vergi uyumu üzerindeki etkilerine odaklanılmaktadır. Vergi oranı, mükelleflerin vergi ödeme motivasyonlarını doğrudan etkileyen bir faktörken, vergi sisteminin karmaşıklığı ise mükelleflerin vergi yükümlülüklerini anlamada yaşadıkları zorluklar ve uyum sağlama konusundaki isteksizlikleriyle ilişkilidir.

1.1.1. Vergi Oranı

Vergi oranı, etkisi kesin olmamakla birlikte vergi uyumu davranışını etkileyen ekonomik faktörlerden biridir. Vergi oranlarındaki artış, vergi kaçakçılığını teşvik edebilirken, vergi oranlarında bir düşüşün vergi uyumluluğunu kesin bir şekilde iyileştiremeyebileceği öne sürülmektedir (Vincent, 2021, s. 4). Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı çerçevesinde şekillenen Allingham-Sandmo (1972) modeline göre, vergi kaçırmaı etkileyen temel parametreler; vergi oranı, vergi idaresi tarafından denetim olasılığı ve kaçakçılığın tespit edilmesi durumunda uygulanan ceza oranıdır. Ancak bazı araştırmalar, vergi mükelleflerinin vergi oranlarından bağımsız olarak gelirlerini tam bildirebileceklerini veya daha az bildirebileceklerini ve bu nedenle vergi oranlarının istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir (Allingham ve

Sandmo, 1972). Bununla birlikte, vergi oranları ile vergi uyumu arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirten çalışmalar da mevcuttur (Kehelwalatenna ve Soyza, 2020; Bakri, 2024). Diğer taraftan, vergi oranlarındaki artışın vergi uyumunu azaltacağına ve vergi oranları ile vergi uyumu arasında negatif bir ilişki olduğuna dair araştırmalar da bulunmaktadır (Ali vd., 2001; Mas'ud vd., 2014; Eze ve Owata, 2021; Tabakan ve Avcı, 2021; Chindengwike ve Kira, 2022).

1.1.2. Vergi Sisteminin Karmaşıklığı

Vergi uyumu üzerinde etkili olan ekonomik faktörlerden biri de vergi sisteminin karmaşıklığıdır. Vergi sisteminin karmaşıklığı, Tran-Nam ve Evans (2014) tarafından farklı perspektiflerle tanımlanmıştır. Muhasebeci açısından bakıldığında vergi karmaşıklığı, vergi beyannamelerinin hazırlanması için gereken süreyi ifade etmektedir. Vergi alanında uzmanlaşmış bir avukat için vergi karmaşıklığı, vergi kanunlarını okuma, anlama ve yorumlama zorluğuna işaret etmektedir. Vergi mükellefi içinse vergi karmaşıklığı, ilgili vergi mevzuatına uyum sağlamak için alınan önlemler ve katlanılan maliyetleri kapsamaktadır (Musimenta, 2020, s. 5). Genel anlamda, vergi karmaşıklığı; prosedürel karmaşıklık, hesaplama karmaşıklığı, düşük okunabilirlik düzeyi, uyumluluk karmaşıklığı, biçim karmaşıklığı ve kural karmaşıklığı gibi alt kategorilere ayrılabilir (Vincent, 2021, s. 4).

Vergi sisteminin karmaşıklığının vergi uyumu üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda, karmaşık vergi sistemlerinin vergi uyumunu olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Gambo vd. (2014), 44 Afrika ülkesiyle yaptıkları araştırmada, vergi sistemi karmaşıklığının vergi uyumu üzerinde önemli derecede negatif bir etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Saad (2014) ise Yeni Zelanda'da gerçekleştirdiği çalışmada, katılımcıların vergi sistemini karmaşık olarak algıladıklarını ve bu karmaşıklığın vergi uyumsuzluğunu artıran önemli faktörlerden biri olduğunu ifade etmiştir. Sapiei vd. (2014), Malezya'da kurumlar vergisi raporlama gerekliliklerine ilişkin bir çalışmada, 473 firmadan elde edilen verilerle, vergi sistemi karmaşıklığının gelir beyanında eksiklik, gider fazlası beyanı ve genel vergi uyumsuzluğu davranışlarının ortaya çıkmasında etkili olduğunu bulmuşlardır. Musimenta (2020), Uganda'da 176 vergi mükellefiyle gerçekleştirdiği araştırmasında, karmaşık vergi sistemlerinin mükelleflerin uyum sağlamak için ekstra eğitim almalarını ya da dışarıdan profesyonel tavsiye almalarını gerektirdiğini ve bu nedenle vergi karmaşıklığının vergi uyumu üzerinde doğrudan ve dolaylı (uyum maliyetleri yoluyla) etkiler yarattığını vurgulamıştır. Vincent (2021) ise Sahra Altı Afrika'daki küçük ve orta ölçekli işletmelerin vergi uyumu davranışları üzerine yaptığı çalışmada, vergi yasalarındaki karmaşıklığın, gelir vergisi beyannamesi hazırlama zorlukları, belirsizlik ve açıklık sorunlarının vergi uyumsuzluğunu artırdığını ortaya koymuştur. Çalışmada, vergi mükelleflerinin yetersiz teknik bilgiye sahip oldukları tespit edilmiştir. Bununla birlikte, Nasution vd. (2020), Güney Sumatra/Endonezya'da 900 vergi mükellefi ile yaptıkları araştırmalarında, vergi sistemi karmaşıklığı ile vergi uyumu arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Türkiye'de ise, Öner ve Cural (2019) Gelir Vergisi Kanunu (GVK) ve Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) tarafından 2006-2017 yılları arasında yayınlanan gelir vergisi beyanname düzenleme rehberleri ve beyan broşürlerinin okunabilirliğini inceleyerek vergi sistemi karmaşıklığını ölçmeyi amaçlamışlardır. Ateşman Okunabilirlik Ölçütü ile yapılan analiz sonucunda, GVK ve ilgili beyanname düzenleme rehberlerinin okunabilirliğinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Zeren (2019) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise, çeşitli endekslerle yapılan karşılaştırmalarda, Türkiye'nin vergi sistemi karmaşıklığının oldukça yüksek olduğu ve Türk vergi sisteminin dünya genelinde en karmaşık sistemlerden biri olarak değerlendirildiği belirtilmiştir. Arslan (2020) ise Kurumlar Vergisi Kanunu'nun dil yapısını inceleyerek, Türkçe metinler için genel kabul gören Ateşman Okunabilirlik Ölçütü ile yaptığı analizde, Kurumlar Vergisi Kanununun okunabilirlik açısından zor bir metin olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, Bozdağ ve Rakıcı (2023) Trabzon ilinde 394 katılımcı ile gerçekleştirdikleri çalışmada, vergi dairesi personelinin ve Trabzon'da faaliyet gösteren mükelleflerin vergi sisteminin karmaşık olduğuna dair algılarının yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmalar, vergi sisteminin karmaşıklığının vergi uyumunu olumsuz yönde etkileyebileceğini ve mükelleflerin vergi yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri için sistemin daha anlaşılır hale getirilmesi gerektiğini göstermektedir.

1.2. Psikolojik Faktörlerin Vergi Uyumuna Etkisi

Vergilendirme, yalnızca ekonomik bir süreç olmakla kalmayıp, aynı zamanda sosyal bir olgudur ve mükelleflerin psikolojik tepkileri vergi uyumunu etkileyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Karaca vd., 2020, s. 65). Bu bağlamda, vergi uyumu sürecini etkileyen çeşitli psikolojik faktörler bulunmaktadır. Araştırmada, özellikle sosyal normlar, adalet algısı ve vergi ahlakı üzerinde durulmaktadır. Sosyal normlar, bireylerin toplumda diğer bireylerin vergi ödeme davranışlarından etkilendiklerini ve bu etkileşimin vergi uyumunu şekillendirdiğini göstermektedir. Adalet algısı ise vergi sisteminin eşit ve adil olduğuna dair bir inancın, mükelleflerin vergi uyumunu artırabileceğini ortaya koymaktadır. Vergi ahlakı ise, bireylerin vergi ödeme yükümlülüklerini yalnızca yasal bir zorunluluk olarak değil, aynı zamanda toplumsal bir etik sorumluluk olarak kabul etmelerini sağlayan bir faktördür. Bu psikolojik faktörlerin etkin bir şekilde yönetilmesi, vergi uyumunun artırılmasında kritik bir rol oynamaktadır.

1.2.1. Sosyal Normlar

Sosyal normlar, vergi mükellefleri üzerinde yapılan araştırmalarda sıklıkla incelenen psikolojik değişkenlerden biridir. Sosyal normlar, grup üyeleri tarafından paylaşılan ve sosyal davranışları yönlendiren kurallar ile standartlar olarak tanımlanmaktadır (Cahyonowati vd., 2023, s. 4). Sosyal normlar, bireylerin kendi inançlarını yansıttığı için, vergi gibi davranışlar üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir (Jimenez ve Iyer, 2016, s. 18). Vergi ile ilgili sorumlulukların toplumun büyük bir kesimi tarafından yerine getirildiği algısı, vergi mükelleflerinin, inandıkları sosyal normlara uygun şekilde davranmalarını teşvik etmekte ve bu durum uzun vadeli ortak çıkarlar için hareket etmelerine neden olabilmektedir. Sosyal normlara aykırı hareket eden bireyler ise, vergi yükümlülüklerini yerine getirmedikleri için rahatsızlık, suçluluk veya utanç gibi olumsuz psikolojik durumlarla karşılaşabilirler (Cahyonowati vd., 2023, s. 4).

Literatürde, vergi uyumunun artırılmasında sosyal normların önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir (Bobek vd., 2007; Tusubira ve Nkote, 2013; Jimenez ve Iyer, 2016; Kostitsa ve Sittler, 2017; Akbelen vd., 2021; Cahyonowati vd., 2023). Bununla birlikte, Blanthorne ve Kaplan (2008) tarafından yapılan bir çalışmada, vergi kaçırma fırsatı, vergi kaçırma konusundaki etik inançlar, sosyal normlar ve vergi kaçırma arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çalışma, sosyal normların doğrudan vergi kaçırma etkileyen bir faktör olarak ilişkilendirilmediğini, ancak etik tutumların sosyal normlar ve vergi kaçırma arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini belirtmiştir. Bu bulgu, sosyal normların etkisinin dolaylı bir şekilde, etik inançlar aracılığıyla ortaya çıktığını göstermektedir.

1.2.2. Adalet Algısı

Adalet, vergi sistemlerinin ve vergi kanunlarının temelinde yer alan en önemli özelliklerden biridir (Niesiobedzka ve Kołodziej, 2020: 246). Genel olarak adalet kavramının prosedürel adalet, dağıtım adaleti ve cezalandırıcı adalet kavramlarını içeren çok boyutlu bir belirleyici olduğu kabul edilmektedir. Bu araştırmada “adalet” dağıtım adaleti kavramının yerine kullanılmaktadır. Dağıtım adaleti genel olarak yatay adalet ve dikey adalet olarak ikiye ayrılmaktadır.² Yatay adalet, aynı ödeme gücüne sahip olanların aynı şekilde vergilendirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle yatay adalet, vergi ödemeden önce eşit durumda olan bireylerin vergi ödedikten sonra da eşit durumda olmasıdır. Dikey adalet ise, ödeme gücü daha yüksek olanların vergi yükünün de nispeten yüksek olmasını ifade eder (Gordon ve Wen, 2017, s. 8).

Adalet algısının vergi uyumu üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmalarda da dağıtım adaleti arttıkça vergi uyumunun arttığı gözlemlenmiştir (Kim, 2002; Hartner vd., 2008; Palil and Mustapha, 2011; Saad, 2012; Tehulu ve Dinberu, 2014; Mukhlis vd., 2015; Faizal ve Palil, 2015; Mahangile ve Holland, 2015; Akbelen vd., 2021). Bu çalışmalardan farklı olarak ve Verboon (2010) adaletin vergi uyumu üzerindeki etkisinde güvenin aracılık rolünü incelemişler ve vergi makamlarına duyulan yüksek güvenin, vergi uyumunu artırma aracı olarak usul adaletinin etkinliği için önemli bir sınır koşulu oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır.

1.2.3. Vergi Ahlakı

Vergi ahlakı; bireyleri daha dürüst davranmaya, doğru bilgi vermeye ve vergi ile ilgili sorumluluklarında uyumlu davranmaya teşvik eden psikolojik faktörlerden biridir. Vergi ahlakı bireylerin vergi ödeme arzusunu ya da vergi ödemenin topluma katkı sağladığına dair inanç olarak tanımlanmaktadır (Mayowan, 2018, s. 265). Bu bağlamda vergi ahlakı yüksek olan bireylerin topluma katkıda bulunabileceğine dair inançları artmaktadır. Vergisini ödeyemeyen ya da eksik ödeyen bireylerde ise suçluluk ve utanç duygusunun olduğu görülmektedir (Torgler, 2007, s. 7).

Vergi ahlakı genellikle tek bir kavram olarak ele alınsa da, aslında vergi uyumunun temelinde yatan bir dizi ekonomik ve psikolojik motivasyonu ifade etmektedir. Vergi ahlakının işlediği kanalları belirlemek, bireysel tercihlerinin anlaşılması ve uygun politika yanıtlarının tasarlanması açısından önemlidir. Günümüzde vergi ahlakını belirleyen ekonomik ve psikolojik unsurlar;

- i) Bireyin vergi ödemekle ilgili dürüstlük, vatandaşlık bağı, yasalara uyma ve utanç gibi unsurlarından beslenen içsel motivasyonu,
- ii) Bireylerin vergileri sosyal sözleşmenin parçası olarak görebildiği ve bireyin vergi ödemeye istekli olmasının, devletle doğrudan vergi-yarar bağlantıları ilişkilerine bağlı olduğu durumları ifade eden karşılıklılık,

² Dağıtımsal adalet kavramı içerisinde yer alan diğer bir unsur da değişim adaletidir. Değişim adaleti; vergi mükelleflerinin ödedikleri vergilerle orantılı olarak yararlandıkları kamu mal ve hizmetlerinin düzeyini ifade etmektedir. Ancak verginin zorunlu ödeme olması ve karşılıksız olması nedeniyle değişim adaletinin ölçülmesi güçtür (Abdul, 2019, s. 34).

iii) Bireylerin başkalarının davranışlarına uymak isteyebileceğini yani bireylerin vergilerini ödemesinin, diğer kişilerin görüşlerine veya davranışlarına bağlı olduğunu ifade eden akran (benzer mükellefler) etkileri ve sosyal etkiler,

iv) Bireylerin vergi ödeme isteğini etkileyebilecek uzun süreler boyunca devam eden ve içselleştirilmiş kültürel faktörler ve

v) Bireylerin bir denetim olasılığını ve sonuçlarını yanlış algılayabileceğini ve zarardan kaçınma sergileyebileceğini ifade eden fayda maksimizasyonundan kaynaklanan bilgi kusurları ve sapmalar olarak özetlenebilir. Vergi ahlakını belirleyen ekonomik ve psikolojik unsurlar birbiriyle karşıt olmayıp, aslında birbirleriyle örtüşebilmekte ve etkileşebilmektedir (Luttmer ve Singhal, 2014, s. 155).

Vergi ahlakına yönelik çalışmaların Allingham ve Sandmo'nun (1972) vergi mükelleflerinin uyumu için motivasyon faktörleri üzerine yaptıkları çalışmanın eleştirisi ile başladığı görülmektedir (Alexander ve Balavac - Orlic, 2022, s. 3). Rasyonel beklentiler çerçevesinde beklenen fayda üzerine şekillenen Allingham – Sandmo yaklaşımı, Becker'in (1968) Suç Modeli'nin vergi kaçırma bağlamına basit bir uygulamasıdır. Allingham - Sandmo Yaklaşımı'nda vergi kaçırmaı etkileyen temel parametreler; vergi oranı, vergi idaresi tarafından denetlenme olasılığı ve kaçakçılığın tespit edilmesi koşuluyla uygulanan ceza oranıdır. Vergi mükellefleri, vergi kaçırmanın faydalarını (daha düşük vergi ödemeleri) vergi kaçırmanın maliyetleriyle (yakalanma ve cezalandırılma olasılığı) takas ederek vergi idaresine beyan edecekleri gelir tutarını seçmektedirler (Luttmer ve Singhal, 2014, s. 149). Mükelleflerin elde edecekleri fayda, katlanacakları maliyetten fazla ise vergi kaçırma olasılığı artacaktır (Kitapçı, 2015, s. 43). Literatürde yer alan araştırmalar, ekonomik faktörlerin yanı sıra sosyal ve psikolojik unsurların da vergi uyumu üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Çeşitli çalışmalarda, idareye duyulan güven, vergi sistemine ve uygulamalarına yönelik adalet algısı, sosyal normlar, dindarlık ve demokrasi düzeyi gibi faktörlerin vergi ahlakı üzerinde belirleyici rol oynadığı ortaya konmuştur. Örneğin, Alm ve Torgler (2006) 1999-2000 Dünya Değerler Anketi (WVS) verilerini kullanarak ABD ve Avrupa üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada, kadınların ve erkeklerin vergi ahlakının daha yüksek olduğunu, yaş arttıkça vergi ahlakının güçlendiğini ve dindarlık ile vergi ahlakı arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu belirtmişlerdir. Torgler ve Schaltegger (2005) ise 1999 yılına ait ISSP verileriyle İsviçre'de yaptıkları çalışmada, eğitim seviyesi ve dindarlık ile vergi ahlakı arasında pozitif bir ilişki olduğunu, ayrıca hukuk sistemine duyulan güvenin vergi ahlakını artırdığını ve doğrudan demokrasinin vergi ahlakı üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu vurgulamışlardır. Daude vd. (2013), Sırbistan ve Slovenya'da 2005–2009 yılları arasındaki WVS verilerini kullanarak yaptıkları araştırmada, vergi ahlakının kadınlar, yaşlılar, yüksek eğitilmiş bireyler, emekliler ve dindar kişilerde daha güçlü olduğunu, ayrıca hükümete duyulan güven arttıkça vergi ahlakının da arttığını tespit etmişlerdir. Kondelaji vd. (2016), İran'da WVS verileri ile yaptıkları çalışmada, eğitim ve gelir arttıkça vergi ahlakının azaldığını, ancak hükümete duyulan güven, kurumlara duyulan güven, milli gurur ve finansal memnuniyet gibi faktörlerin vergi ahlakı ile pozitif yönde ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir. Williams ve Krasniqi (2017) ise 35 Avrupa ülkesi üzerinde 2010 Life in Transition Survey verilerini kullanarak yaptıkları araştırmada, güçlü hukuk sistemlerine, düşük yolsuzluk oranlarına, güçlü yasal haklara sahip ülkelerde ve yüksek hükümet gelirleri ve yüksek hükümet harcamalarına sahip ülkelerde vergi ahlakının daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Nyamapheni ve Robinson (2022), Güney Afrika ve Zimbabwe üzerinde yaptıkları çalışmada, demografik faktörlerin vergi ahlakı üzerindeki etkisinin zayıf olduğunu, ancak her iki ülkede de yolsuzluk algısının vergi ahlakını etkileyen en önemli faktör olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca, Zimbabwe için açıklık değişkeninin de modele dahil edilmesiyle, açıklık ve vergi ahlakı arasında negatif bir ilişki olduğu görülmüştür. Türkiye'ye yönelik yapılan çalışmalarda da benzer bulgular elde edilmiştir. Gökbunar vd. (2007) tarafından 2002 EVS verileri ile yapılan araştırmada, yaşlılar, kadınlar ve dindar kişilerde vergi ahlakının daha yüksek olduğunu, demokrasiye bağlılık arttıkça vergi ahlakının güçlendiğini ve yasal sisteme duyulan güven ile vergi ahlakı arasında ters bir ilişki bulunduğunu belirtmişlerdir. Bilgin (2011), 2007 WVS verileri ile yaptığı çalışmada, siyasetin önemi, dinin önemi, dindarlık, hükümete güven ve ulusal onur ile vergi ahlakı arasında pozitif bir ilişki olduğunu ifade etmiştir. Doğan ve Seçilmiş (2020), Türkiye için 1990, 1996, 2001, 2007 ve 2012 WVS verileri ile gerçekleştirdikleri çalışmadan elde ettikleri bulgulara göre, güven ve finansal tatmin düzeyi arttıkça vergi ahlakının azaldığını, devlete güven, dinin önemi ve milli gurur düzeyinin arttıkça vergi ahlakının yükseldiğini tespit etmişlerdir. Uğur ve Günay (2022) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise, milli gurur, demokrasi, polise ve silahlı kuvvetlere duyulan güven ile yaşam memnuniyetinin vergi ahlakı ile pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuş, öte yandan yolsuzluk algısının ve gelir eşitsizliği algısının vergi ahlakı ile negatif ilişkili olduğu görülmüştür.

2. Metodoloji

2.1. Araştırmanın Tasarımı

Vergi mükelleflerinin vergi uyum niyetlerini belirlemek amacıyla geliştirilen anket, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, vergi uyumunun ekonomik belirleyicileri yer almakta olup, bu belirleyiciler arasında vergi sistemi karmaşıklığı ve vergi oranları bulunmaktadır. Bu faktörler, Tenidou vd. (2015), van Dijke vd. (2019) ve Paleka ve Vitezic (2023) tarafından yapılan çalışmalarda kullanılan 8 maddeyle ölçülmüştür. İkinci bölümde, vergi uyumunun psikolojik belirleyicileri ele alınmaktadır. Bu belirleyiciler; vergi ahlakı, sosyal normlar ve adalet algısına odaklanmaktadır. Bu faktörler, Kirchler vd. (2006), Hauptman vd. (2015), Farrar vd. (2019) ve Paleka ve Vitezic (2023) tarafından yapılan çalışmalarda kullanılan 14 maddeyle ölçülmüştür. Üçüncü bölümde ise, demografik belirleyiciler yer almaktadır. Bu bölümde cinsiyet, eğitim düzeyi, aylık gelir, faaliyet yılı ve faaliyet alanı gibi demografik faktörler dikkate alınmaktadır. Tüm bu ölçeklerde, katılımcıların yanıtları 1'den (=kesinlikle katılmıyorum) 5'e (=kesinlikle katılıyorum) kadar uzanan beş düzeyli Likert tipi ölçek ile değerlendirilmiştir.

2.2. Veri Toplama

Araştırma 23/09/2024 – 30/10/2024 tarihleri arasında Gümüşhane ilinde yürütülmüştür. Ana kütlenin tamamına ulaşmak teknik ve mali açıdan zor olduğundan araştırmada kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Gümüşhane ilinde bulunan küçük ve orta ölçekli işletme/firma sahipleri ile yüz yüze görüşülmüştür. 350 anketin dağıtıldığı araştırmada boş veya çelişkili cevaplar içeren 47 anket örneklemden çıkarılmış ve araştırma 303 veri ile tamamlanmıştır.³ Araştırma Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 20/09/2024 tarih ve 2024/7 sayılı toplantısında görüşülmüş ve gerekli izin alınmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Veriler IBM SPSS Statistics 27 kullanılarak analiz edilmiştir. İlk olarak, katılımcıların sosyo-demografik profilini incelemek için tanımlayıcı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Ardından vergi uyumunun belirleyicilerini tespit edebilmek için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanmıştır.

2.3.1. Açıklayıcı Faktör Analizi

Açıklayıcı (açımlayıcı, keşfedici) faktör analizi; çok sayıdaki değişkeni belirli sayıda gruplara ayırarak, her bir grubun içindeki değişkenler arasındaki ilişkiyi maksimum, gruplar arasındaki ilişkiyi ise minimum yaparak, grupları yeni değişkenlere dönüştüren bir analiz türüdür. Türetilen bu yeni değişkenler faktör olarak tanımlanmaktadır. Faktör analizi, çok sayıdaki değişken arasındaki ilişkilere dayanarak, birbirinden bağımsız ve daha az sayıda, daha anlamlı ve özet biçimde yeni değişkenler bulunmasını sağlamaktadır (Karagöz, 2019, s. 671).

Araştırmanın faktör analizi için uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterliliği ölçütü (KMO) ve Bartlett küresellik testinin yapılması gereklidir. Araştırmada da Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterliliği ölçütü (KMO) ve Bartlett küresellik testi uygulanmıştır (Tablo 1). Ayrıca, 0,30 ile 0,40 arasında değişen faktör yüklerinin faktör örüntüsünün oluşumunda alt kesme noktası olarak belirlenebileceği ifade edilmektedir (Erdoğan vd. 2007, s. 7). Bu çalışmada alt kesme noktası 0,30 olarak kabul edilmiştir.

Faktör döndürme yöntemi olarak dik döndürme yöntemi Varimax kullanılmıştır. Faktör döndürme yöntemlerinin temel amacı faktör matrislerindeki satır ve sütunları birleştirerek anlaşılır hale getirmektir. Dik döndürmede, faktörler birbiri ile ilişkisizdir (bağımsızdır), eğik döndürme yönteminde her faktör birbirinden bağımsız olarak döndürülür. Eğer faktörler arasında bir ilişki olduğu düşünülüyorsa eğik döndürme yöntemi kullanılır (Avcı, 2019: 22 – 24). Araştırmanın amacı bir model oluşturmak ve araştırmanın amacına en uygun sayıda 'bağımsız' faktör elde etmek olduğundan, dik döndürme yöntemi olan varimax döndürme ile faktör çıkarma yaygın olarak kabul görmektedir (Keiffer, 1998'den aktaran Yaşlıoğlu, 2017, s. 78).

³ Gümüşhane Ticaret ve Sanayi Odası web sitesinde Gümüşhane/Merkezde faaliyet gösteren 790 mükellef bulunmaktadır. Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004) 2 göre 1000 kişilik evreni temsil edecek katılımcı sayısının, %95 güvenilirlik oranı ve %5 örnekleme hatası ile 278 katılımcıdan oluşması gerektiği söylenebilir. Çalışmada 303 katılımcının yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda örneklem sayısının yeterli olduğu söylenebilir. Yazıcıoğlu, Y., Erdoğan, S. (2004). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Detay Yayıncılık.

3. Bulgular

Araştırmada yer alan 303 katılımcının demografik özellikleri şöyledir. Katılımcıların % 20,8'i kadın % 78,2'si erkektir. Katılımcıların yaş ortalaması 41,49'dur. Katılımcıların % 72'si aylık ortalama 0 – 30.000 TL gelir elde etmektedir. Eğitim düzeyi % 18,5 ortaokul, % 20,1 ile ilkököl ve % 36,3 ile lise düzeyindedir. Son olarak katılımcıların % 66'sı 3 – 7 yıl aralığında faaliyet göstermektedir.

Araştırmada ilk olarak Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Yapılan bu analizde Kaiser-Meyer-Olkin testi 0,682 olarak tespit edilmiş ve 6 faktörlü bir yapının olduğu görülmüştür. Ancak araştırmada yer alan bazı maddelerin ortak faktör varyans değerlerine sahip olduğu görülmüş ve söz konusu maddeler analiz dışında tutulmuştur (4. Madde). 6 faktörden oluşan Açıklayıcı Faktör Analizi nihai sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Döndürülmüş Faktör Analizi Nihai Sonuçları ve Faktör Yükleri

İfade	1	2	3	4	5	6
S1. Daha az vergi ödemek için vergi indirimleri ile ilgili manipülasyonları kabul edilebilir buluyorum.		0,876				
S2. Yasal olmasa bile daha az vergi ödeme fırsatım olsa bu fırsatı değerlendiririm.		0,663				
S3. Elden nakit ödeme uygulamasını vergi ödemekten kaçınmanın kabul edilebilir bir yolu olarak görüyorum.		0,735				
S4. Vergi ile yükümlülükler uylulmasının gerekli olduğuna inanıyorum. (çıkarılmıştır)						
S5. Vergi oranları çok yüksekse vergi kaçırmanın kabul edilebilir olduğuna inanıyorum.		0,838				
S6. Vergi kanunları basit ve anlaşılır bir dille yazılmıştır.	0,816					
S7. Vergi yükümlülüklerimle ilgili mevcut yasal düzenlemeleri anlıyorum.	0,914					
S8. Vergi mevzuatına ilişkin açıklamaları anlamak çok fazla çaba gerektirmez.	0,907					
S9. Güncel vergi kanunları konusunda kendimi yeterli ve bilgili hissediyorum.	0,805					
S10. Vergi kanunlarında ve vergi makamlarının yayınlarında kullanılan terimleri anlamak benim için zordur.	-0,702					
S11. Gelir vergisi / Kurumlar vergisi oranları çok yüksek.					0,747	
S12. Gelir vergisi / Kurumlar vergisi oranlarının artırılması kayıt dışı ekonominin artmasına yol açar.					0,833	
S13. İşgücü üzerindeki toplam vergi yükünün çok yüksek olduğuna inanıyorum.					0,677	
S14. Ailem vergi ile yükümlülüklerimi kanun ve yönetmeliklere uygun olarak yerine getirmemi bekler.				0,954		
S15. Arkadaşlarım vergi ile yükümlülüklerimi kanun ve yönetmeliklere uygun olarak yerine getirmemi bekler.				0,965		
S16. Vergi ile ilgili yükümlülüklerimi yerine getirmezsem çevremdeki insanlar bunu kesinlikle onaylamaz.				0,872		
S17. Ödediğim vergi düzeyi genel olarak adildir.						0,928
S18. Ödediğim vergi karşılığında yeterli düzeyde kamu hizmeti alıyorum.						0,884
S19. Vergi makamlarının vergi ile ilgili karar süreçleri ve vergi denetimleri adil şekilde yürütülmektedir.						0,423
S20. Yüksek gelirli kazananların orta gelirli kazananlardan daha yüksek bir vergi oranına tabi olması adildir.			0,704			
S21. Orta gelirli kazananların yüksek gelirli kazananlardan daha düşük bir oranda vergilendirilmesi adildir.			0,858			

(Devamı)

S22. Yüksek gelirli kazananlar düşük gelirli kazananlardan daha fazla gelir vergisi ödemelidir.			0,873			
Varyans Özdeğerleri %	27,831	15,461	12,825	9,998	7,618	5,692
Kümülatif Varyans %	27,831	43,293	56,118	66,116	73,734	79,426
Kaiser-Meyer-Olkin Testi	0,682					
Bartlett's Testi	$\chi^2 = 6093,326$ $df = 210$ $Sig = 0,000$					

Birinci faktör “vergi karmaşıklığı” vergi mevzuatı ve vergi ile ilgili düzenlemeler ile ilgili beş maddeden oluşmuştur. Özdeğeri 27,831 olan bu faktör toplam varyansın % 27’sini açıklamaktadır. İkinci faktör “vergi ahlakı” özellikle vergi uyumunun gerekçelendirilmesi ile ilgili olarak vergi manipülasyonunda karar verme sürecini daha iyi anlamak amacıyla vergi yükümlülüklerine yönelik kişisel tutumlarla ilgili beş maddeden oluşmaktadır. Ancak bu maddelerden biri olan “Vergi ile yükümlülükler uylmasının gerekli olduğuna inanıyorum.” ifadesi ortak faktör varyans değerlerine sahip olduğu için analizden çıkarılmıştır. Özdeğeri 15,461 olan bu faktör toplam varyansın % 43,30’unu açıklamaktadır. Üçüncü faktör farklı gelir elde edenlerin farklı vergilendirilmesi olarak tanımlanan “dikey adalet” katılımcıların dikey adalet algısını ölçmek amacıyla oluşturulmuştur. Özdeğeri 12,825 olan bu faktör toplam varyansın % 56,118’ini açıklamaktadır. Dördüncü faktör “sosyal normlar” sosyal grupların, yani aile, arkadaşlar ve çevredeki insanların, katılımcıların vergi uyumu üzerindeki etkisine ilişkin üç madde ile ölçülmüştür. Özdeğeri 9,998 olan dördüncü faktör toplam varyansın % 66,11’ini açıklamaktadır. Beşinci faktör “vergi oranı” katılımcıların vergi oranlarına ilişkin görüşlerini ölçmek amacıyla oluşturulmuştur. Üç maddeden oluşan bu faktörün özdeğeri 7,618’dir ve toplam varyansın % 73,734’ünü açıklamaktadır. Altıncı faktör olan “yatay adalet” katılımcıların ödedikleri vergi karşılığında yeterli kamu hizmeti aldıkları algısı ve bu durumdan duyulan memnuniyeti ölçmek amacıyla oluşturulmuştur. Üç maddeden oluşan yatay adalet faktörünün özdeğeri 5,692 olup toplam faktörün % 79, 43’ünü açıklamaktadır. Sosyal bilimlerde % 60 nin üzerindeki varyans değerleri modeldeki bağımlı değişkenlerin açıklayıcılığın yüksek olduğunu göstermektedir (Karagöz, 2019: 681). Ayrıca altı faktörden oluşan 22 maddelik ölçeğin Kaiser-Meyer-Olkin Testi 0,682 olduğundan araştırmanın faktör analizi için uygun olduğu görülmektedir. Kaiser-Meyer-Olkin Testi faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesi gibi analizlerde, verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığını değerlendiren bir ölçüttür. KMO testi, verilerin faktör analizi yapmaya uygunluğunu belirlemek için kullanılır ve genel olarak örneklem büyüklüğü ile değişkenler arasındaki ilişkileri değerlendirmektedir. KMO değerinin 0.60 ve üzerinde olması halinde verilerin faktör analizi için yeterli olduğu kabul edilmektedir (Field, 2013; Karagöz, 2019; Büyüköztürk, 2024). Ayrıca Bartlett's Testi $\chi^2 = 6093,326$, $df = 210$; $p = 0,000$ olduğundan veriler normal dağılmaktadır.

Vergi uyumunun belirleyicilerinin altında yatan boyutlar ortaya çıkarıldıktan sonra, analizdeki bir sonraki adım katılımcıları kümelemek olmuştur. Kümeleme analizi, önceki analizde açıklanan altı faktöre ilişkin algılarına dayalı olarak farklı katılımcı gruplarını belirlemiştir. Daha büyük veri setleri için uygun olan ($n > 200$) hiyerarşik olmayan K-ortalamlar kümeleme yöntemi kullanılmıştır (Johnson ve Wichem 1998’den aktaran Paleka ve Vitezic, 2023, s. 9). Küme üyeliği, mesafe bilgisi ve nihai küme merkezleri kontrol edildikten sonra, üç kümeli bir çözümün uygun olduğu görülmüştür. Elde edilen ANOVA testleri, beş faktörün tamamının üç küme arasındaki farklılıklara katkıda bulunduğunu göstermiştir (Tablo 2). Ortalamaların karşılaştırılması, vergi mükellefi segmentlerinin birbirlerinden farklı olduğunu göstermiş ve ortalamalardaki istatistiksel olarak anlamlı farklılıkları teyit etmiştir.

Tablo 2. Kümeleme Analizi

Faktörler	Kümeler			F değeri	Sig.
	1	2	3		
Vergi Oranı	4,78	4,16	4,23	101,624	<,000
Vergi Ahlakı	3,45	3,40	2,43	308,115	<,000
Vergi Karmaşıklığı	1,9	2,8	2,7	174,477	<,000
Sosyal Normlar	3,89	3,87	3,98	3,922	0,021
Adalet Algısı	3,51	3,39	3,61	10,181	<,000
N	85	115	103		

Yapılan kümeleme analizi sonucunda birinci küme 85 mükellef, ikinci küme 115 mükellef ve üçüncü küme ise 103 mükellef olarak belirlenmiştir.

Birinci kümede mükellefler, vergi yükümlülüklerine uyma konusunda içsel bir motivasyona sahip olanlar olarak tanımlanabilir. İçsel motivasyon teorisinin temelinde, ekonomiyi “psikolojik etkilerin” şekillendirdiği varsayımı

bulunmaktadır (Torgler, 2003, s. 124). Nitekim birinci kümede yer alan mükelleflere bakıldığında vergi ahlakı yüksek (vergi ahlakı = 3,45), vergiye ilişkin adalet algısı yüksek (adalet algısı = 3,51) ve sosyal normların yüksek (sosyal norm = 3,89) olduğu görülmektedir. Ayrıca birinci kümede yer alan vergi mükelleflerinin vergi oranlarını yüksek bulduğu (vergi oranı = 4,78), vergi sistemini karmaşık bulmadığı (vergi karmaşıklığı = 1,9) ve vergi sistemine ilişkin adalet algısının düşük olduğu görülmektedir (adalet algısı = 3,51). Bu nedenle birinci kümede yer alan mükellefler “içsel mükellef” ya da “ahlaki olarak bağlı mükellef” olarak tanımlanabilir. İçsel mükellefler, diğer mükellef tipolojilerine kıyasla, herhangi bir zorlama olmaksızın motive olabilen ve vergi ödeme konusunda fedakarlık yapmak zorunda hisseden mükelleflerdir (Torgler, 2003, s. 124).

İkinci kümede yer alan vergi mükellefleri vergi oranlarının yüksek olduğu algısına sahiptir (vergi oranı = 4,16). İkinci kümede yer alan mükellefler vergi sisteminin karmaşık olduğu konusunda kararsız olduğu görülmektedir (vergi karmaşıklığı = 2,8) ve bu kümede yer alan mükelleflerin vergi sistemine ilişkin adalet algısı diğer kümeler ile kıyaslandığında nispeten düşüktür (adalet algısı = 3,39). Ayrıca ikinci kümede yer alan mükellefler diğer gruplar ile karşılaştırıldığında ailelerinin veya arkadaşlarının vergi uyumlarına ilişkin beklentisinin düşük olduğunu belirtmişlerdir (sosyal normlar = 3,87). İkinci kümede yer alan mükelleflerin vergi uyumunu etkileyen faktörler arasında psikolojik faktörlerin etkili olmadığı görülmüştür. Bu nedenle bu kümede tanımlanan mükellef tipi vergi oranı ve vergi sistemi gibi dışsal/ekonomik faktörlerden etkilenmektedir. Bu nedenle ikinci kümede yer alan mükellefler “mali motivasyonlu mükellef ya da dışsal mükellef” olarak tanımlanabilir.

Üçüncü kümedeki mükellefler çevrelerinde yer alan insanların vergi uyumuna ilişkin bazı beklentileri olduğunu kabul etmektedirler (sosyal normlar = 3,98). Bu nedenle üçüncü kümedeki mükellefler “sosyal mükellef” olarak tanımlanmaktadır. Sosyal vergi mükellefleri, toplumsal normlardan etkilenen vergi mükellefleri olarak tanımlanmakta ve vergiye ilişkin ödev ve sorumluluklarını yerine getirmediklerinde kendilerini suçlu ve mahcup hissetmektedirler. Öte yandan, toplumun vergiye bakış açısı da mükellefin vergiye yönelik algısını ve davranışını etkilemektedir. Eğer toplumun vergiye bakış açısı 'adil' olduğu yönündeyse, bu durum mükellefi vergiye karşı motive edecektir. Nitekim üçüncü grupta yer alan mükelleflerin vergiye ilişkin adalet algısının da yüksek olduğu görülmektedir (adalet algısı =3,61). Diğer mükelleflerin vergilerini ödediklerini gözlemleyen sosyal mükellefler de vergiye uyum eğilimindedir (Çiçek vd., 2019, s. 235 – 237).

Sonuç olarak, üç farklı mükellef tipi, vergi mükelleflerinin vergi uyumu konusunda farklı motivasyonlara sahip olduklarını ve bu motivasyonların ekonomik, psikolojik ve sosyal faktörlerle şekillendiğini ortaya koymaktadır. İçsel mükellefler, vergiye olan bağlılıklarını ahlaki ve etik değerlere dayandırırken, dışsal mükellefler daha çok ekonomik ve cezai teşviklerden etkilenmektedir. Sosyal mükellefler ise, toplumsal normlar ve çevrelerinden gelen sosyal baskılara göre hareket etmektedirler. Bu farklı mükellef tipolojileri, vergi uyumu konusunda daha etkili politikaların geliştirilmesi için önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda mükellefleri içsel, dışsal ve sosyal motivasyonlar gibi farklı gruplara ayırarak, her bir grubun ihtiyaçlarına yönelik daha spesifik ve etkili vergi politikaları geliştirilebilir. Örneğin içsel mükellefler için, ahlaki sorumluluk ve vergi ahlakı gibi faktörlere dayanan politikalar uygulanabilir. İçsel mükelleflere yönelik vergi eğitimi veya ödüllendirme sistemleri gibi stratejiler etkili olabilir. Dışsal mükellefler için, vergi sisteminin karmaşıklığını azaltmaya yönelik reformlar, vergi indirimleri, teşvikler veya cezai yaptırımlar ile vergi uyumu artırılabilir. Sosyal mükellefler için, toplumun vergiye dair adalet algısının güçlendirilmesi, toplumsal normların teşvik edilmesi gibi stratejilerle vergi uyumu artırılabilir. Ayrıca her mükellef kümesinin farklı motivasyonlara dayalı olduğu göz önüne alındığında, vergi denetimlerinin ve uygulamalarının da bu kümelere özgü olarak şekillendirilmesi gerekebilir. Örneğin; içsel mükellefler, vergi sistemine olan güven ve ahlaki sorumlulukla motive olduklarından, bu tür mükelleflerin uyumunu teşvik etmek için şeffaflık, güven ve adalet gibi faktörlere odaklanmak daha etkili olabilir. Dışsal mükellefler ise ekonomik fayda ve cezai yaptırımlar gibi dışsal faktörlere duyarlı olduklarından, bu gruptaki mükelleflere yönelik vergi denetimleri ve cezai uygulamalar daha sıkı hale getirilebilir. Sosyal mükellefler için ise, çevrelerinin ve toplumun tutumları önemli olduğundan, toplumsal baskı ve toplumun rol modeli oluşturma gibi unsurlar denetim sürecine dahil edilebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu araştırmada vergi mükelleflerinin kümelenmesi ve bu kümeleri şekillendiren faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda Gümüşhane ilinde faaliyet gösteren 303 gelir ve kurumlar vergisi mükellefinden oluşan örneklemden elde edilen veriler Açıklayıcı Faktör Analizi ve K- Ortalamalar Kümeleme Analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Açıklayıcı Faktör Analizi'nden elde edilen bulgular; vergi sisteminin karmaşıklığı, vergi ahlakı, dikey adalet, sosyal normlar, vergi oranı ve yatay adaletin vergi uyumunu açıklamada etkili olduğu yönündedir. Kümeleme analizinden elde edilen sonuçlara bakıldığında ise vergi mükellefleri üç farklı kümeye ayrılmıştır. Birinci kümede yer alan vergi mükelleflerinin vergi yükümlülüklerine uyma konusunda içsel bir motivasyona sahip olduğu; vergi ahlakı, adalet algısı ve sosyal normlar gibi vergi uyumunu etkileyen psikolojik faktörlerle ön plana çıktığı görülmüştür. Dolayısıyla birinci kümede yer alan

mükellefler Torgler'in "içsel mükellef" ya da "ahlaki olarak bağlı mükellef" olarak tanımladığı, herhangi bir zorlama olmaksızın motive olabilen, kendilerini yapmaları gereken fedakârlıklar hususunda zorunlu hisseden mükellefler olarak tanımlanmıştır. İkinci kümede yer alan mükelleflerin vergi oranı ve vergi sistemi gibi dışsal/ekonomik faktörlerden etkilendiği görülmüştür. Bu nedenle ikinci kümede yer alan mükellefler Torgler (2003) tarafından "mali motivasyonlu mükellef ya da dışsal mükellef" olarak tanımlanmıştır. Üçüncü kümedeki mükelleflerin ise sosyal normlara ilişkin algısının yüksek olduğu görülmüştür. Bu nedenle üçüncü kümedeki mükellefler Torgler (2003)'in "sosyal mükellef" tanımına uyduğu görülmüştür. Birinci ve üçüncü kümede yer alan mükelleflerin psikolojik faktörlerden etkilendiği, ikinci grupta yer alan mükelleflerin ise ekonomik faktörlerden etkilendiğini söylemek mümkündür. Elde edilen bu sonuçlar Paleka ve Vitezic (2023) ile benzerlik göstermektedir. Üç farklı mükellef tipi, vergi uyumunu şekillendiren motivasyonların ekonomik, psikolojik ve sosyal faktörler aracılığıyla nasıl farklılaştığını göstermektedir. İçsel motivasyona sahip mükellefler, vergiye olan bağlılıklarını ahlaki ve etik değerlere dayandırarak, vergi ödeme yükümlülüklerini yerine getirme konusunda içsel bir sorumluluk hissetmektedirler. Dışsal motivasyona sahip mükellefler ise, vergi uyumunu genellikle ekonomik teşvikler ve cezai yaptırımlar gibi dışsal faktörlere dayalı olarak gerçekleştirmektedirler. Sosyal motivasyona sahip mükellefler, çevrelerinden ve toplumdan gelen sosyal normlar ve baskılar doğrultusunda vergiye uyum göstermektedirler. Bu farklı motivasyon biçimleri, vergi uyumu stratejilerinin daha etkili bir şekilde belirlenmesini ve hedeflenmesini mümkün kılmaktadır. Ayrıca, vergi denetimlerinin ve uygulamalarının, her mükellef grubunun motivasyonel yapısına uygun şekilde şekillendirilmesi, vergi uyumunun sürdürülebilirliğini artırabilir. Vergi idaresi, mükellef tipolojilerinin vergi uyumunu nasıl etkileyeceğinin farkında olmalı ve bu dinamikleri göz önünde bulundurarak stratejik politikalar geliştirmelidir.

Vergiye uyum sürecinde mükellef davranışlarının kümelenmesi ve bu kümeleri şekillendiren faktörlerin belirlenmesini amaçlayan bu çalışma mevcut literatüre katkı sunmakla birlikte birtakım sınırlılıklara sahiptir. İlk olarak araştırmanın örneklemini Gümüşhane'de faaliyette bulunan gelir ve kurumlar vergisi mükellefleridir. Elde edilen araştırma sonuçlarının ihtiyatlı bir şekilde yorumlanması önerilmektedir. İlerleyen araştırmalarda, araştırma çerçevesinin genişletilmesinin hatta uluslararası karşılaştırmalar yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. İkinci olarak, bu çalışmada ekonomik ve psikolojik faktörlerin vergi uyumuna etkisi değerlendirilirken, tüm potansiyel değişkenler araştırmaya dahil edilmemiştir. Araştırmada, ekonomik faktörler arasında vergi oranı ve vergi sisteminin karmaşıklığı öne çıkarken, psikolojik faktörler açısından ise sosyal normlar, adalet algısı ve vergi ahlakı gibi değişkenler ele alınmıştır. İlerleyen çalışmalarda, ekonomik ve psikolojik faktörlerin vergi uyumuna etkisi daha geniş bir perspektiften ele alınarak, farklı değişkenler ile incelenebilir. Son olarak vergi uyum davranışının doğasının daha iyi anlaşılması ve bu doğrultuda etkili stratejilerin geliştirilmesi için, vergi uyumu araştırmalarının, bireylerin vergi ödeme davranışlarını etkileyen psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlerin detaylı bir biçimde incelenmesi, vergi uyumunun artırılmasına yönelik politikaların etkinliğini artıracaktır. Ayrıca, vergi uyumu üzerine yapılan araştırmaların, multidisipliner bir yaklaşımla, farklı bakış açılarını birleştirerek daha derinlemesine analiz edilmesi, hem vergi denetim stratejilerinin daha iyi şekillendirilmesine hem de toplumun vergiye olan yaklaşımının iyileştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akbelen, Z., Arlı, N. B., Leba, R. & Aydemir, M. (2021). Sosyal normlar ve dağıtım adaleti algısının vergi uyumu üzerindeki etkileri. *International Journal of Social Inquiry*, 14 (1), 1 – 25. <https://doi.org/10.37093/ijsi.950440>.
- Alexander, P. & Balavac - Orlic, M. (2022). Tax morale: Framing and fairness. *Economic Systems*, 46 (1), <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2021.100936>.
- Ali, M. M., Cecil, H. W. & Knoblett, J. A. (2001). The effects of tax rates and enforcement policies on taxpayer compliance: a study of self-employed taxpayers. *Atlantic Economic Journal*, 29, 186 – 202. <https://doi.org/10.1007/BF02299137>.
- Allingham, M. G. & Sandmo, A. (1972). Income tax evasion: a theoretical analysis. *Journal of Public Economics*, 1 (3 – 4), 323 – 338. [https://doi.org/10.1016/0047-2727\(72\)90010-2](https://doi.org/10.1016/0047-2727(72)90010-2).
- Alm, J. & Torgler, B. (2006). Culture differences and tax morale in the United States and in Europe. *Journal of Economic Psychology*, 27 (2), 224 – 246. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2005.09.002>.
- Alm, J., Sanchez, I. & De Juan, A. (1995). Economic and noneconomic factors in tax compliance. *Kyklos*, 48, 3 - 18. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.1995.tb02312.x>.
- Arslan, C. B. (2020). Vergilemede açıklık ve basitlik ilkesi: Kurumlar Vergisi Kanunu'nun okunabilirlik düzeyine ilişkin bir inceleme. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (4), 687 - 695.

- Avcı, A. (2019). Faktör analizinin sf-36 yaşam kalitesi ölçeğine uygulaması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Bakri, A. A. (2024). Impact of tax knowledge, tax rates, tax payment methods, tax sanctions on taxpayer compliance levels micro small and medium enterprises. *Accounting Studies and Tax Journal (COUNT)*, 1 (1), 24 – 30.
- Barrios, S., Greve, B., Hussain, M. A., Paulus, A., Picos, F. & Riscado, S. (2017). Measuring the fiscal and equity impact of tax evasion: evidence from Denmark and Estonia (No. 05/2017). JRC Working Papers on Taxation and Structural Reforms.
- Becker, Gary S. (1968). Crime and punishment: An economic approach. *The Journal of Political Economy*. 76 (2), 169-217, <https://doi.org/10.1086/259394>
- Bilgin, H. (2011). Türkiye'de vergi ahlakının belirleyicileri. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 38, 167 - 190.
- Blanthorne, C. & Kaplan, S. (2008). An egocentric model of the relations among the opportunity to underreport, social norms, ethical beliefs, and underreporting behavior. *Accounting, Organizations and Society*, 33 (1 /8), 684 – 703. <https://doi.org/10.1016/j.aos.2008.02.001>.
- Bobek, D. D., Roberts, R. W. & Sweeney, J. T. (2007). The social norms of tax compliance: Evidence from Australia, Singapore, and the United States. *Journal of Business Ethics*, 74, 49 – 64.
- Bozdağ, C. A. & Rakıcı, C. (2023). Vergi dairesi personelinin ve mükelleflerin vergi karmaşıklığı algısı: Trabzon örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 38, 181 – 197.
- Büyüköztürk, Ş. (2024). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum*. Ankara. Pegem Akademi.
- Cahyonowati, N., Ratmono, D. & Juliarto, A. (2023). The role of social norms and trust in authority in tax compliance dilemmas. *Cogent Business & Management*, <https://doi.org/10.1080/23311975.2023.2174084>.
- Chindengwike, J. D. & Kira, A. R. (2022). The effect of tax rate on taxpayers' voluntary compliance in Tanzania. *Universal Journal of Accounting and Finance*, 10 (5), 889 – 896. <https://ssrn.com/abstract=4185711>.
- Çiçek, S., Çiçek, H.G. & Şahin-İpek E. A. (2019). Vergiye uyum sürecinde davranışsal yaklaşım: Mükellef davranışları ve tipleri. *Sosyoekonomi*, 27 (39), 223 - 244. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2019.01.13>.
- Daude, C., Gutierrez, H. & Melguizo, A. (2013). What drives tax morale? A focus on emerging economies. *Review of Public Economics*, 207, 9 – 40.
- Didinmez, İ., (2018). Davranışsal iktisat perspektifinden vergi uyum analizi. 1.Baskı, Ankara, Savaş Kitapevi.
- Doğan, B. S. & Seçilmiş, İ. E. (2020). The evolution of tax morale in Turkey. *Journal of Economy Culture and Society*, 62, 145 - 166.
- Erdoğan, Y., Bayram, S., & Deniz, L. (2007). Web tabanlı öğretim tutum ölçeği: Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimler Dergisi*, 4 (2), 1 - 14.
- Eze, G. P. & Owata, P. G. (2021). Tax rate and tax compliance: the Africa experience. *International Research Journal of Nature Science and Technology (IRJNST)*, 3 (1), 18 – 24.
- Faizal, S. M. & Palil, M. R. (2015). Study on fairness and individual tax compliance in malaysia: preliminary findings. *International Journal of Business, Economics and Law*, 8 (1), 74 – 79.
- Farrar, J., Kaplan, S. E. & Thorne, L. (2019). The effect of interactional fairness and detection on taxpayers' compliance intentions. *Journal of Business Ethics*, 154, 167 – 180. <https://doi.org/10.1007/s10551-017-3458-x>.
- Field, A. (2013). *Discovering Statistics Using SPSS*. https://us.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/52063_00_Field_4e_SPSS_Prelims.pdf
- Franzoni, L. A. (1998). Tax evasion and tax compliance. <https://ssrn.com/abstract=137430>. Erişim Tarihi: 12/11/2024.
- Gambo, M. J., Mas'ud, A., Nasidi, M. & Oyewole, O. S. (2014). Tax complexity and tax compliance in African self-assessment environment. *International Journal of Management Research & Review*, 4 (5), 575 – 582.
- Gordon, D. V. & Wen, J. F. (2017). A Question of fairness: time to reconsider income-averaging provisions. Institut C.D. HOWE Institute commentary NO. 494, ISBN: 978-1-987983-37-1. <https://www.semanticscholar.org/paper/A-Question-of-Fairness%3A-Time-to-Reconsider-Gordon-Wen/ddc1e3d97307b273d8a83be6cf30ea17b2259532>.

- Gökbunar, A. R., Selim, S., & Yanıkkaya, H. (2007). Türkiye'de vergi ahlakını belirleyen faktörler üzerine bir araştırma. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 18(63), 69 - 94.
- Hartner, M., Rechberger, S., Kirchler, E. & Schabmann, A. (2008). Procedural fairness and tax compliance. *Economic Analysis & Policy*, 38 (1), 137 – 152. [https://doi.org/10.1016/S0313-5926\(08\)50010-5](https://doi.org/10.1016/S0313-5926(08)50010-5).
- Hauptman, L., Gürarda, S. & Korez – Vide, R. (2015). Exploring voluntary tax compliance factors in Slovenia: Implications for tax administration and policymakers. *Lex Localis*, 13, 639 – 659.
- Jimenez, P. & Iyer, G. S. (2016). Tax compliance in a social setting: The influence of social norms, trust in government, and perceived fairness on taxpayer compliance. *Advances in Accounting, incorporating Advances in International Accounting*, 34, 17 – 26. <https://doi.org/10.1016/j.adiac.2016.07.001>.
- Karaca, C., Oktay, S. & Yemez, İ. (2020). Vergi uyumunun ekonomik ve sosyo-kültürel belirleyicileri: Sivas ili örneği. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar Özel Sayı, 62 – 73.
- Karagöz, Y. (2019). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği. Güncellenmiş ve Geliştirilmiş 2. Basım*. Ankara. Nobel Yayınevi.
- Kehelwalatenna, S. & Soyza, B. (2020). Determinants of tax compliance behaviour: the case of Sri Lankan taxpayers. *Global Review of Accounting and Finance*, 11 (1), 42 - 61.
- Kim, C. K. (2002). Does fairness matter in tax reporting behavior?. *Journal of Economic Psychology*, 23 (6), 771 – 785. [https://doi.org/10.1016/S0167-4870\(02\)00138-1](https://doi.org/10.1016/S0167-4870(02)00138-1).
- Kirchler, E., Niemiowski, A. & Wearing, A. (2006). Shared subjective views, intent to cooperate and tax compliance: Similarities between Australian taxpayers and tax officers. *Journal of Economic Psychology*, 27, 502 - 517. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2006.01.005>.
- Kitapçı, İ. (2015). *Vergi etiği vergi psikolojisi verginin sosyo - psikolojik teorisi*. Seçkin Yayınevi.
- Kondelaji, M. H., Sameti, M., Amiri, H. & Moayedfar, R. (2016). Analyzing determinants of tax morale based on social psychology theory: Case study of Iran. *Iran Economic Review*, 20(4), 579 - 595.
- Kostritsa, M. & Sittler, I. (2017). The impact of social norms, trust, and fairness on voluntary tax compliance in Austria. *Management*, 12 (4), 333 – 353.
- Luttmer, E. F. P. & Singhal, M. (2014). Tax morale. *Journal of Economic Perspectives*, 28 (4), 149 – 168.
- Mahangila, D. N. & Holland, K. (2015). Analysis of procedural and retributive justice in tax compliance. *The Operations Research Society of Eastern Africa (ORSEA)*, 5 (1), 113 - 160. <https://ssrn.com/abstract=2833521>.
- Mas'ud, A., Aliyu, A. A. & Gambo, J. (2014). Tax rate and tax compliance in Africa. *European Journal of Accounting Auditing and Finance Research*, 2 (3), 22 – 30.
- Mayowan, Y. (2018). Tax morale and tax compliance. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 93, 264 – 267.
- Mukhlis, I., Utomo, S. H. & Sesetio, Y. (2015). The role of taxation education on taxation knowledge and its effect on tax fairness as well as tax compliance on handicraft smes sectors in Indonesia. *International Journal of Financial Research*, 6 (4), 161 – 169.
- Musimenta, D. (2020). Knowledge requirements, tax complexity, compliance costs and tax compliance in Uganda. *Cogent Business & Management*, 7 (1), <https://doi.org/10.1080/23311975.2020.1812220>.
- Nasution, M. K., Santi, F., Husaini, Fadli & Pirzada, K. (2020). Determinants of tax compliance: A study on individual taxpayers in Indonesia. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8 (2), 1401 - 1418. [https://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.2\(82\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.2(82)).
- Niesiobedzka, M. & Kołodziej, S. (2020). The fair process effect in taxation: The roles of procedural fairness, outcome favorability and outcome fairness in the acceptance of tax authority decisions. *Current Psychology*, 39, 246 – 253. <https://doi.org/10.1007/s12144-017-9762-x>.
- Nyamapheni, J. & Robinson, Z. (2022). How can different currency regimes affect the willingness to pay tax? Tax morale evidence from Zimbabwe. Working Papers 29690. <https://doi.org/10.1080/23322039.2022.2156678>.

- Öner, S. & Cural, M. (2019). Vergi karmaşıklığı: gelir vergisi kanunu, gelir vergisi beyanname düzenleme rehberleri ve beyan broşürlerinin okunabilirliği. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 99 – 114.
- Paleka, H. & Vitezic, V. (2023). Tax compliance challenge through taxpayers' typology. *Economies*, 11, 219. <https://doi.org/10.3390/economies11090219>
- Palil, M.R. & Mustapha, A.F. (2011). The evolution and concept of tax compliance in Asia and Europe. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 5 (11), 557 – 563.
- Saad, N. (2012). Perceptions of tax fairness and tax compliance behaviour: a comparative study. *Jurnal Pengurusan*, 36, 89 – 100.
- Saad, N. (2014). Tax knowledge, tax complexity and tax compliance: taxpayers' view. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 109, 1069 – 1075. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.590>
- Sapiei, N. S., Kasipillai, J. & Eze, U. C. (2014). Determinants of tax compliance behaviour of corporate taxpayers in Malaysia. *eJournal of Tax Research*, 12 (2), 383 – 409.
- Siahaan, F. O. (2005). The influence of tax fairness, ethical attitudes and commitment on taxpayer compliance behavior. *The International Journal of Accounting and Business Society*, 13 (1/2), 33 - 44.
- Tabakan, G. & Avcı, O. (2021). Vergiye gönüllü uyumu etkileyen faktörlerin lojistik regresyon analizi ile belirlenmesi. *Sosyoekonomi*, 29 (48), 541 - 561.
- Tehulu, T. A. & Dinberu, Y. D. (2014). Determinants of tax compliance behavior in Ethiopia: The case of Bahir Dar city taxpayers. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5 (15), 263 – 274.
- Tenidou, E., Valsamidis, S., Petasakis, I. & Mandilas, A. (2015). Elenxis, an effective tool for the war against tax avoidance and evasion. *Procedia Economics and Finance*, 33, 303 – 312. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01714-1](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01714-1)
- Torgler, B. & Schaltegger, C. A. (2005). Tax morale and fiscal policy. <https://www.researchgate.net/publication/5010351> Erişim Tarihi: 7/11/2024.
- Torgler, B. (2003). Tax morale, rule-governed behaviour and trust. *Constitutional Political Economy*, 14, 119 - 140. <https://doi.org/10.1023/A:1023643622283>
- Torgler, B. (2007). *Tax Compliance and Tax Morale: A Theoretical and Empirical Analysis*. Edward Elgar Publishing, UK. <https://www.researchgate.net/publication/27474421>
- Tran-Nam, B. & Evans, C. (2014). Towards the development of a tax system complexity index. *Fiscal Studies*, 35 (3), 341 - 370. <https://www.jstor.org/stable/24440363>
- Tusubira, F. N. & Nkote, I. N. (2013). Social norms, taxpayers' morale and tax compliance: The case of small business enterprises in Uganda. *Journal of Accounting, Taxation and Performance Evaluation*, 2 (1).
- Uğur, C. Y. & Günay, H. F. (2022). Türkiye'de vergi ahlakının belirleyenlerine yönelik bir inceleme. Şahin Karabulut (Editör). *Ekonomi Ve Finans Alanındaki Uygulamaların Ampirik Sonuçları içinde* (1 – 14), Ekin Yayınevi, Bursa.
- Van Dijke, M., Gobena, L. B. & Verboon, P. (2019). Make me want to pay. A three-way interaction between procedural justice, distributive justice, and power on voluntary tax compliance. *Frontiers in Psychology*, 10, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01632>
- Vincent, O. (2021). Assessing SMEs tax non-compliance behaviour in Sub-Saharan Africa (SSA): An insight from Nigeria. *Cogent Business & Management*, 8, <https://doi.org/10.1080/23311975.2021.1938930>
- Williams, C. C. & Krasniqi, B. (2017). Evaluating the individual- and country-level variations in tax morale: Evidence from 35 eurasian countries. *Journal of Economic Studies*, 44 (5), 816 – 832. <https://doi.org/10.1108/JES-09-2016-0182>
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74 – 85.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Zeren, G. (2019). Türkiye'de ve bazı ülkelerde vergi karmaşıklığının karşılaştırmalı incelenmesi. *International Journal of Public Finance*, 4 (2), 145 - 165.

Extended Abstract

Aim and Scope

In this study, it is aimed to determine the clustering of taxpayers and the factors shaping these clusters. In this context, the data obtained from a sample of 303 income and corporate taxpayers operating in Gümüşhane province were analysed using Explanatory Factor Analysis and K-Means Clustering Analysis.

Methods

In the research, data obtained from 303 taxpayers were analyzed using explanatory factor analysis and K-means cluster analysis.

Findings

The demographic characteristics of 303 participants in the study are as follows. 20,8 % of the participants are female and 78,2 % are male. The average age of the participants is 41.49. 72% of the participants earn an average monthly income of 0 - 30.000 TL. The level of education is 18.5% secondary school, 20.1% primary school and 36.3% high school. Finally, 66% of the participants have been operating in the range of 3 - 7 years.

Exploratory Factor Analysis (EFA) was conducted in the research. In this analysis, Kaiser-Meyer-Olkin test was determined as 0,682 and it was seen that there was a 6-factor structure. Varimax orthogonal rotation method was used as factor rotation method. However, some items in the study were found to have common factor variance values and these items were excluded from the analysis (Item 4. "I believe that it is necessary to comply with tax obligations").

The findings obtained from the Explanatory Factor Analysis indicate that the complexity of the tax system, tax morality, vertical justice, social norms, tax rate and horizontal justice are effective in explaining tax compliance.

When the results obtained from clustering analysis are examined, taxpayers are divided into three different clusters. It has been observed that taxpayers in the first cluster have an intrinsic motivation to comply with tax obligations and that psychological factors affecting tax compliance such as tax morality, perception of fairness and social norms come to the fore. Therefore, taxpayers in the first cluster are defined as taxpayers that Torgler defines as 'intrinsic taxpayers' or 'morally committed taxpayers', who can be motivated without any coercion and who feel obliged to make sacrifices. It has been observed that the taxpayers in the second cluster are affected by external/economic factors such as tax rate and tax system. For this reason, the taxpayers in the second cluster were defined as 'fiscally motivated taxpayers or external taxpayers' by Torgler (2003). It was observed that the taxpayers in the third cluster had a high perception of social norms. Therefore, the taxpayers in the third cluster were found to fit Torgler's (2003) definition of 'social taxpayer'. It is possible to say that taxpayers in the first and third clusters are affected by psychological factors, while taxpayers in the second group are affected by economic factors.

Conclusion

It is thought that the results of the research will guide the government and policy makers in understanding the motivations of taxpayers clustered according to tax compliance and economic and psychological factors and will help to take the necessary steps to develop policies to increase tax compliance.

Antik Dünya'dan Homo Aestheticus'a (Estetik İnsan) Estetik Deneyim ve Maddi Kültür İlişkisine Dair Nitel Bir Çalışma

A Qualitative Study on the Relationship between Aesthetic Experience and Material Culture from the Ancient World to Homo Aestheticus

Asiye Nisa Kartal¹, Hasan Basri Kartal²

Öz

Klasik yaklaşımlar içerisinde, en basit haliyle, estetik deneyim, öznenin çevre ve çevredeki maddi unsurlar ile etkileşimi sonucu yaşadığı duyumsamadan türemiş bir olgu olarak tanımlanabilir. Evrimsel estetik, insanın hayatta kalma ve çevresi ile ilişki kurmasında estetik duyarlılığının önemli bir faktör olduğunu savunmaktadır. Modern insanın yeryüzündeki serüveniyle neredeyse eş zamanlı başlayan estetik deneyim üzerine yapılan ilk düşünce üretimleri, toplumsal düzlemde ilkel dinlerin oluşumuna zemin sağlamıştır. Çevre ile baş etme ve uyum sağlama adına, alet kullanımı, malzemeyi işleme, beden süslemesi ve yuva yapma edimleri ile insan, estetik deneyimini geliştirmiş, evrimleşmesinin başat üretimi olan maddi kültürü yaratma imkânı bulmuştur. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren felsefede ortaya çıkan fenomenolojik yaklaşım, farklı boyutlar kazanarak felsefe dışındaki birçok alanı etkilemiştir. Bireyin deneyimini merkeze alan fenomenoloji, özellikle estetik deneyimin oluşumuna ve şekillenmesine katkıda bulunan, beden maddi kültür ve estetik deneyim yaratmadaki rolüne önem vermiştir. Bu sayede, 20. yüzyılın ilk yarısında, biliş ve deneyim kavramları maddi çevre ile birlikte ele alınmaya başlanmıştır. 1970'li yıllardan itibaren ise insanın zihinsel süreçlerinin oluşumunda beden ve çevrenin etkisini merkeze alan 'art-bilişselci' (postcognitivism) yaklaşımlar ortaya çıkarmıştır. Bu yaklaşımlardan hareketle, beden ve sosyal yapının insanın zihinsel süreçleri üzerindeki etkisi, estetik deneyim ve maddi kültür unsurlarına odaklanılarak incelenmeye başlanmıştır. Bu makale, evrimsel estetik temasını maddi kültür kavramı ile birlikte ele alan ilk Türkçe çalışmadır. Makale, estetik duyarlılığın kökenine dair tartışmalardan başlayıp, deneyim ve maddi kültür kavramını bilişsellik ve sosyalite teması ile inceleyen 'Aktör Ağ Kuramı' (Actor-network theory) ile sonlanmaktadır. Makaledeki tartışmaya göre, insan, estetik duyarlılık sayesinde, maddi kültür ürünleri inşa ederek bilişsel kapasitesini ve bilişsel esnekliğini arttırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Estetik Duyarlılık, Maddi Kültür, Bilişsellik, Aktör-Ağ Kuramı, Homo Aestheticus.

Abstract

Within classical attitudes, aesthetic experience can be defined in its simplest form as a phenomenon stemming from the sensations experienced by the subject due to interactions with the environment and its material elements. Evolutionary aesthetics argues that aesthetic sensitivity is crucial for human survival and establishing relationships with the environment. The earliest thoughts on aesthetic experience, which arose almost simultaneously with the advent of modern humans on earth, laid the groundwork for forming primordial religions at a social level. To cope with and adapt to their surroundings, humans enhanced their aesthetic experience by utilising tools, processing materials, decorating their bodies, and building nests. This situation seized the opportunity to create material culture, the primary output of their evolution. The phenomenological approach, which emerged in philosophy from the last quarter of the 19th century onwards, has taken on different dimensions and influenced numerous areas outside philosophy. Phenomenology, focusing on the individual's experience, has placed particular emphasis on the role of the body in generating material culture and aesthetic experience, contributing to the formation and shaping of aesthetic experiences. In the first half of the 20th century, the concepts of cognition and experience began to be explored concerning the material environment. Since the 1970s, 'postcognitivist' approaches have emerged that consider the effects of the body and environment on the formation of human cognitive processes. Based on these approaches, the influences of the body and social structures on human cognitive processes have begun to be examined through the lens of aesthetic experience and elements of material culture. This article represents the first Turkish study addressing the theme of evolutionary aesthetics and material culture. It begins with a discussion on the origin of aesthetic sensitivity. It concludes with the 'Actor-network theory' which explores the concepts of experience and material culture about cognition and sociality. The discussion of the study says humans enhance their cognitive capacity and flexibility by constructing products of material culture through aesthetic sensitivity.

Keywords: Aesthetic Sensitivity, Material Culture, Cognition, Actor-network theory, Homo Aestheticus.

JEL Codes: Z12, Z13.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 18 / 11 / 2024

Accepted: 28 / 05 / 2025

¹Dr. Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi, Nevşehir, Türkiye, a.nisa.gunduz@gmail.com; ankartal@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6805-6778.

²Dr. Öğretim Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye, hbasrik@gmail.com; hasan.basri.kartal@msgsu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1586-9596.

Giriş

Estetik, Yunanca kökenli 'aisthesis' (duyum, algı) kelimesinden türetilmiş bir kavram olup, sanat eserlerinde, doğada ya da günlük yaşamda karşılaşılan nesnelerin ve olayların duyuşsal bakımından değerlendirilmesini konu edinir (Goldman, 2005; Marković, 2012). Estetik deneyimin estetik olabilmesi için öznenin çevreyle etkileşiminde yaşadığı duyumsamadan fazla bir şey olduğunu söylemek gerekir. Estetik deneyim, bireyin, eser ya da durum ile ilişkisinde karşı koyamayacağı ve öznel bir beğeni ve memnuiyet geliştirmesidir. Estetik deneyimin neden estetik olduğuna dair, yani onu diğer duyumsamalardan ayıran şeyin ne olduğuna dair tanım ve çıkarsamalar çeşitlidir (Mitias, 1988; Fenner, 2003).

Estetik deneyim, evrimsel estetik (*evolutionary aesthetics*) kapsamında, canlıların çevreye uyum sağlayabilme ve üreme kapasitelerini artırmak için ortaya koymuş oldukları edimler, duyumsamalar, duygusal etkileşimler sonucu ortaya çıkan ve 'maddi kültür' ile etkin bir etkileşime dayanan bir süreç haline gelmektedir. Maddi kültür ürününün en temel unsurları, Vitruvius'un iyi bir mimarlık ürününün sahip olması gereken özellikler bağlamında formüleştirdiği 'firmitas' (sağlamlık), 'utilitas' (kullanışlılık), 'venustas' (güzellik) kavramları ile ilişkili olarak düşünülebilir (Scranton, 1974; Lefas, 2000; Shangina, 2018). Sağlamlık ilkesi, maddi kültürünün temeli olan maddeyi işleme becerisi ile ilişkili olarak değerlendirilebilir ve bu bağlamda bilişsel arkeoloji ve bilişsel antropolojinin konusudur. İşlevsellik ilkesi, insanın yaşadığı mekânı ihtiyaçları doğrultusunda modelleme becerisi ile ilişkili olup, mekânsal bilişinin evrimleşmesi ile bağlantısı olması bakımından evrimsel psikolojinin konusu olmaktadır. Güzellik ilkesi ise insanın estetik duyarlılığının evrimleşmesi ile ilişkili olması bağlamında evrimsel estetiğin konusu olarak düşünülebilir. Maddi kültür unsurları, mimari eylem ve yuva yapma davranışları etrafında şekillenen, nesilden nesille aktarılırken bazı özelliklerini koruyup bazı özelliklerini değiştiren ürünlerdir. Evrimsel estetiğin, estetik duyumsamayı uyum ve üreme başarısını artırmaya dayalı bir biçimde ele alarak anlamını genişletmesi, estetik duyumsamanın kökeninin ve gelişimsel aşamalarının neler olduğu sorularının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Davies, 2005; Davies, 2012; Consoli, 2014).

İnsanın şempanze ile en yakın ortak atasından farklılaşırken estetik duyumsamasının nasıl evrimleştiği sorusu üzerine yapılan tartışmalarda, maddi kültür ürünleri önemli yer tutar. *Homo gautengensis* ya da *Homo rudolfensis* gibi *Homo habilis*'in yakın türlerinin alet yapabilme kapasiteleri bağlamında ve maddi kültürü işleyebilmek için kullanabildiği yaratıcılık düzeylerinden hareketle (Meyer ve Verrips, 2008; Ihde ve Malafouris, 2019; Langdon, 2023), bu türlerin 'Homo' cinsi içerisinde mi yoksa davranış kalıpları, sosyal etkileşim ve avlanma stratejileri açısından daha yakın özellikler gösterdiği *Australopithecus* cinsi içerisinde mi sınıflandırılmaları gerektiği tartışma konusu olmuştur (Wood, 1993; Wood ve Collard, 1999; Tattersall ve Schwartz, 2009). Paleolitik dönem coğrafyası üzerine araştırmalar, arkaik insan türlerinin beyin kapasiteleri üzerinde yapılan arkeolojik ve paleo-sinirbilimsel çalışmalardan hareketle (Reyes ve Sherwood, 2014; Vyshedskiy, 2019), *Homo erectus*, *Homo neanderthalensis* ve *Homo sapiens* türlerinin estetik deneyim, yaratıcılık düzeyleri, mimarlık ediminde bulunma ve mimari üretim yetenekleri arasındaki ilişkileri incelemiştir (Facchini, 2006; Tattersall ve Schwartz, 2009; Meneganzin ve Killin, 2024). Paleoeolog Scott A. Elias'ın, *Homo erectus* türlerinin taşı şekillendirme biçimlerine ve yaratıcılık kapasitesine dair yorumları önemlidir. Elias, *Homo neanderthalensis* ve *Homo sapiens*'de görülen beden süslemesi ve süs eşyası üretimi üzerine de yorumlar yapmıştır. Çalışmasında, sembolik davranışın ortaya çıkmasında yaratıcılık ve imgelem gibi bilişsel etkinliklerin ve maddi kültür unsurlarının içinde yer aldığı çevresel koşulların önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Elias, *Homo erectus*, *Homo neanderthalensis* ve *Homo sapiens* türlerinde, beyin farklı kısımları (frontal ve parietal korteks) arasındaki büyüklükleri ve oransal ilişkileri ele almıştır. Elias, yaratıcılık ile ilişkilendirilen frontal korteksin ve duyumsama ve algı türlerinin birleştirildiği ve diğer bilişsel etkinliklere dönüştürüldüğü alan olarak düşünülen parietal korteksin; insan yaratıcılığının, imgeleminin ve sanatsal üretiminin üzerindeki etkilerinden bahsetmiştir (Elias, 2012).

Homo sapiens, ortaya çıktığı andan itibaren, dünya ile etkileşime girerek çevreden faydalanabilme kapasitesini artırabilmek için belli davranış kalıpları göstermiştir. Bu davranışların ortaya çıkmasını sağlayan bilişsel edimler, hayal gücü, mimari ve tasarım gibi kavramları da kapsamaktadır. Davranışların ortaya çıkmasına olanak sağlayan bilişsel edimler, yeni nesillere giderek yığınlaşan ve sistematikleşen bir biçimde gerek birey ölçeğinde gerekse toplumsal ölçekte aktararak estetik duyumsamanın maddi kültür ürünleri ile korunmasını sağlamıştır (Thornhill, 2003; Paden vd, 2012; Rusch ve Volland, 2013). Bu durum, *Homo sapiens*'in diğer canlılar ile kıyaslandığında, sosyal ölçekteki yaratım, hayal gücü, tasarım ve öngörü gibi ortaya koyduğu bilişsel kapasite göstergeleri aracılığıyla daha hızlı şekilde evrimleştiğini savlayabilir (Chamberlain, 2000; Magro, 2013).

Antropolog ve sanat teorisyeni Ellen Dissanayake, evrimsel açıdan bebek ve anne arasındaki duygusal etkileşimin, çevresel şartlara karşı uyum sağlama yeteneğini arttırdığını savlamıştır (Dissanayake, 1992). Dissanayake'nin çalışmasında, insanın evrimleşme süreci içerisinde, bedenini dikeyleşerek iki ayak üzerinde yürümesinin (bipedalizm), pelvik kaslardaki değişime bağlı olarak büyük beyinli yavru birey doğmasına engel olduğu ifade edilmiştir. Bu sebeple, Dissanayake, beyin gelişiminin doğum sonrası kültürlenme olmadan düşünülemeyeceğini ve bu kültürlenmenin de anne ve bebek arasındaki estetik duyarlılık ile edinildiğini savunmuştur (Dissanayake, 2015). Bebeklikten itibaren, önce anne,

daha sonra maddi unsurların ve bireylerin etkileşimi sonucu ortaya çıkan insanı, 'estetik insan' (*homo aestheticus*) kavramı ile ifade etmiştir (Dissanayake, 1992; Dissanayake, 2003).

Sosyal sistemin taşıyıcısı, etkileyicisi ve etkileneni olarak insana ait duyarlılığının, estetik deneyim ve maddi kültürün evrimleşmesi ile ilişkili olarak da incelenmesi faydalıdır. Estetik deneyim, insanın evrimsel sürecinde elde ettiği temel edimlerden ve kazanımlardan biridir. İnsanın evrimleşme süreci ile ilgili olarak insanlaşma sürecinin nereden başlatılması gerektiği ve hangi ölçütlerin insanlaşmanın başlangıcı olarak kabul edilebileceği konusu tartışılmalıdır. *Homo Sapiens*'in birçok kaynakta farklı farklı şekillerde alt türleri sınıflandırılmaktadır ve hangi *Homo* cinsine ait türlerin *Homo Sapiens* türünün bir alt türü olarak kabul edileceği ayrı bir tartışma konusudur. Estetik deneyim, bu makalede vurgulandığı yönüyle, *Homo* türlerinin gelişim sürecinde alet kullanma, beden süsleme ve yuva inşa etme pratikleri sayesinde geliştirdiği ve çevresel koşullar ile mücadelesinde başat rol oynayan bir aktördür.

1. Antik Dünya'da 'estetik' kavramı

İnsanoğlu yeryüzündeki macerasına ilk başladığı andan itibaren ontolojik farklılığı nedeniyle, çevresi ile ilgili düşünce üretmiş, kendi evrimsel süreci içerisinde zihni yoluyla çeşitli anlamlandırma çabalarına girmiştir. Antik kültür ve medeniyetlerde estetik olan ile insan arasındaki ilişkiyi inceleyebilmek için, insan ile en yetkin mistik ve metafizik kavram olarak Tanrı kavramının ilişkisine ve bu bağlamda bu ilişki içerisinde estetiğin nasıl konumlandırıldığına bakmak yerinde olacaktır. Antik kültürler içerisinde, Tanrı'nın ve estetiğin konumu ve bu iki kavramın insan ile olan ilişkisinin nasıl kurgulandığı problemi, farklı felsefi yaklaşımların ilkel dini yapıların içerisinde yer almasına neden olmuş, bu bağlamda çeşitli estetik tahayyülleri ortaya konmuştur (Starr, 1991; Johnston, 2004; De Blois vd., 2019).

Antik dinler penceresinden 'estetik'

İlkel dini yaklaşımlar, estetik anlayışları bağlamında, genel olarak animizm, animatizm, animalizm, natürizm, totemizm/fetişizm, dinamizm, Şamanizm, paganizm, panteizm, panenteizm, deizm politeizm, duoteizm ve teizm gibi çeşitli kavramsallaştırmalar ışığında incelenebilmektedir.

Animizm, insanın kendi içsel potansiyelleri aracılığıyla fark ettiği, trans, cinnet, uyku, uyanma, sarhoşluk, ölüm gibi farklı hallerin bütün canlı ve cansız varlıklarda bulunması halidir. Animatizm bu hallerin yansıma alanı olarak sadece estetik ile yetinmez, estetik üstü olayları da insan ekolojisi perspektifinden ele alır. Animalizm insanın bu hallerini, insan hayvan ilişkisinin odak noktasına oturtur. Natürizm ise, insanın karşısına doğayı koyar ve evrendeki her şeyin doğanın fiziksel maddesinin bir bileşeni veya ürünü olduğu savlar (Eldridge, 1996; Papapetros, 2012; Bailey, 2015; Nasir vd., 2019; Chidester, 2021).

Totemizm ya da fetişizm, natürizmin estetik ile insan ile ilişkisi üzerine iddia ettiği 'tanrısal güç misyonunu' belli nesneler (totem-fetiş) üzerine yoğunlaştırır. Dinamizm, estetikteki devingenlik üzerine söz söyler ve estetik yasalılığın formüleleştirilebileceğine dair ilk ümidi verir (Kristensen, 1960; Massey, 2008; Airaksinen, 2024).

Şamanizm, estetik ile insan ilişkisi arasındaki ilişkiyi kontrol edebilme yetkisini, seçilmiş insanların (şamanların) bilgeliğine verir. Totemizm ya da fetişizmde nesne üzerine odaklanan güç, Şamanizm'de öznenin kontrolüne geçmiştir. Paganizm, bu bağlamda Şamanizm'de öznenin bilgeliğine verilen iyi ruh-kötü ruh düalizmini, estetiğin ötesine taşıyarak estetik-ötesi bir metafizik ilke olarak Tanrı ya da Tanrıları inşa eder. Bu bağlamda, Tanrı-insan ilişkisinin merkezine estetik kavramı ve insan ilişkileri yerleştirilir. Bu merkeziliğin Tanrı-insan ilişkisinin tamamını oluşturacak şekilde ele alınışı Panteizmin oluşumuna öncülük eder (Levine, 2002; York, 2003; Blain, 2004; Luhrmann, 2012; Buckareff, 2022). Panenteizm, estetiğe içkin ve aşkın Tanrı'yı merkeze alır. Deizm en yetkin yaratıcı metafizik ilke olarak Tanrı'nın estetik ile ilişkisinin koparılışını ifade eder (Göcke, 2013; Cooper, 2006).

İlk büyük medeniyetlerin oluşumu ile toplumsal yapıyı düzenlemek ve estetik ile kurulan ilişkiyi bir anlamlandırma sistemi içerisinde kurgulamak üzere sistemli dinler ortaya çıkmıştır. Günümüzde de varlığını sürdüren ve kendine özgü kutsal kitapları ve ritüelleri bulunan Hinduizm, varlığını sürdüren sistemli dinlerin en eskilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Yaklaşık olarak M.Ö. 4000'lere kadar geri götürülen Hinduizm, ilkel dinler içerisinde tümel bir ontolojik ilkenin fenomenal bir görüntüsü temeline dayanan bir estetik kavrayışı benimsemiştir. İnsanın hiyerarşik konumunu sistemleştirmek yerine yaşamın döngüselliğini ifadelendiren 'samsara' ve 'karma' anlayışları içerisinde insanı dinamik bir varoluş olarak kurgulamıştır. Tanrı ve estetik ilişkisini örtük bir hiyerarşi içerisinde ele alarak, Panenteizm ve dinamizm sentezi paralelinde bir Tanrı ve estetik ilişkisi inşa etmiştir. Bu sistem içerisinde estetik sonsuz ve döngüsel olarak sürekli yenilenir ve tanrısal ilke bu süreklilik içerisinde estetik yasaları aracılığı ile kendi fenomenal görünümünü yaratarak etkileşime geçer (Mullins, 2016; Lataster ve Bilimoria, 2018).

Antik Dünya'nın en eski medeniyetlerinden biri olan Mısır Medeniyeti ise estetik kavrayışını ilkel dinlerin kavrayışlarının sentezini oluşturacak şekilde kurgular. Estetik, tanrısal güçlerin etkin faaliyet alanı olarak tasarlanmış, bazı estetik

kanunları içerisine tanrısallık eklenmiş, mistik estetik model matematikselleştirilmeye çalışılmıştır. Bir taraftan da estetik geçici olarak görüldüğü için hiyerarşik yapı içerisinde en aşağıda konumlandırılmıştır. Bu bağlamda estetik özellikle de fanilik yüklenen niteliğinden soyutlanarak idealize edilmesi gereken bir alan olarak konumlandırılmıştır (Frankfort, 1948; Teeter, 2011; Quirke, 2014).

Hinduizm kadar eski tarihlere kadar geri götürülen ve Orta Doğu'da İbrahimi dinlerin ilki olarak kabul edilen Musevilik'te ise estetik insanın hizmetine verilmiş, terbiye edilmesi ve faydalanılması gereken bir yapı olarak sistemleştirilmiştir. Tanrısal aşkınlığın bir uygulama alanı olarak inşa edilen estetik kavrayış, daha sonraki İbrahimi dinlerde estetik anlayışlar üzerinde etkili olmuştur denilebilir. Yahudiliğin estetik kavrayışında, Tevrat kaynaklı 'Halaha' hukuk sisteminin toplum yararına estetiğin korunmasını içeren hükümleri etkili olmuştur. Özellikle 'Mişna' içerisinde toplumun malı sayılan estetik algısına zarar vermemeye, Talmud kökenli gürültü ve çevre kirliliğine dair yasaklar, Yahudi inancının referans aldığı estetik temelli tutumlar olarak görülebilir (Başaran, 2018; Yılmaz, 2021).

Antik Hint, Mezopotamya, Mısır, İran ve Anadolu medeniyetlerinden sonra Girit'te bugünkü Avrupa Medeniyetinin kökeni sayılan Minos ve Miken uygarlıkları ortaya çıkmıştır. Minos ve Miken uygarlıkları üzerinden özellikle Mezopotamya, Anadolu ve Mısır mirası, Antik Yunan dünyasına aktarılmıştır. Dini sistemlerin Antik Yunan'a aktarılmasıyla birlikte bu sistemlerin Tanrı anlayışları, mitsel estetik kavrayışları, insan-estetik-Tanrı ilişkilerini tanımlayış biçimleri de Grek Medeniyeti'ne aktarılmıştır ve aktarılan bu miras Yunan Mitolojisinin oluşumunu sağlamıştır. Her estetik olayını mitsel bir perspektifte ele alan Yunan Mitolojisi, estetikteki dinamizmi Tanrılar ya da mitsel varlıkların arasındaki ilişkiler ile açıklama yolunu tutmuştur (Nilsson, 1971; Warburton, 2014; Dietrich, 2016). Homeros'un derlemeler yoluyla oluşturduğu ve Yunan Mitolojisine kaynaklık eden İlyada ve Odyssea destanları, estetiği mitolojik karakterlerden sıyrarak inceleyen Presokratik filozofların estetik kavrayışları üzerinde etkili olmuştur (Shakeshaft, 2019).

Antik felsefede 'estetik'

İlk filozof olarak kabul edilen Thales (M.Ö. 624-546) estetikteki içsel yasalılık yerine ilgisini estetiğin ilk kökeninin ne olduğu problemine yöneltmiştir. Thales ile birlikte estetiğin aklılaştırılması ve bu bağlamda sistemleştirilmesinin önü açılmıştır (Finkelberg, 2017). Presokratik felsefe (M.Ö. 7.-5. yüzyıl) genel olarak estetiğin kaynağı ve matematiksel olarak nasıl modellenebileceği problemleri üzerine ilgisini odaklamış, bu problemleri ele alış ve açıklayış biçimleri açısından da çok farklı ekollerin oluşumuna öncülük etmişlerdir (McKirahan, 2003; Osborne, 2004; Cherniss, 2016).

Thales'in de mensubu bulunduğu Milet okulunun bir başka temsilcisi Anaksimandros, Thales'in aksine, estetiğin temeline varlığın kökeninde olduğu gibi tanımlanamaz, sınırsız ve sıfatsız bir maddesellik yerleştirmiştir. Aynı okula mensup Anaksimenes ise estetiğin kökenini hava üzerine temellendirmiş, havanın farklılaşarak ve dönüşerek estetik unsurlarını meydana getirdiğini savunmuştur (Kahn, 1960; Hölscher, 2016).

Presokratik felsefe geleneği içerisinde ilgisini mistik bir matematik sistemi üzerine yoğunlaştıran Pisagor Okulu, estetiğin matematiksel modelinin formüllerini aramış, bu bağlamda ilahi/mistik iletişimin dili olarak matematiğin sırlarını çözme gayreti içerisine girmiştir. Okulun kurucusu ve en bilinen mensubu Pisagor (M.Ö. 582-496), estetikte sayılar üzerine kurulmuş mükemmel bir uyum olduğunu ileri sürmüş, bu uyumu incelemiş ve bu uyuma uygun yaşam ile insanın mutluluğa erebileceğini ileri sürmüştür. Pisagor'un bu yaklaşımı, Filolaos (M.Ö. 470-380), Alkmaion (yaklaşık M.Ö. 5. Yüzyıl) ve Arhitas (M.Ö. 428-347) gibi filozoflar tarafından daha da geliştirilmiştir (Riedweg, 2008; Zhmud, 2013).

Bir başka okul olan Efes Okulu estetikteki dinamizmin sürekliliği problemine odaklanmıştır. Okulun önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Herakleitos (M.Ö. 535-475), estetikte her şeyin aralıksız bir değişim ve döngü içerisinde bulunduğunu ileri sürmüş, estetiği oluşturucu unsur olarak ateşi kabul etmiştir (Finkelberg, 2017). İtalya'nın bugünkü Velia şehri çevresinde kurulan Elea Okulu da estetikteki gerçeklik ve değişim problemine odaklanmış, birlik öğretisini sistemleştirmişlerdir. Okulun mensuplarından Ksenofanes (M.Ö. 570-470), estetikteki etkin fail olarak Tanrısal düşünceyi kabul ederken, sonsuz birlik yaklaşımını Tanrı üzerine temellendirmiştir. Elealı Zenon (M.Ö. 490-430) estetikte değişim iddiasının çelişkili olduğunu ileri sürmüş, bu iddialarını temellendirmek için çeşitli paradokslar ortaya atmıştır (Pier, 2011; Palmer, 2015).

Bugün İtalya'nın güneyinde yer alan Sicilya merkezli olarak Anaksagoras (M.Ö. 500-429), Empedokles (M.Ö. 490-430) gibi filozoflar tarafından kurulan Çoğulcu Okul olarak adlandırılan felsefe okulu ise estetikte tekil bir ilk neden (*arkhe*) aramak yerine estetiğin kökenine dair çoğul dinamik etkileşim sorgulamalarını tercih etmiştir (Mourelatos, 1999; Sisko, 2003). Empedokles, ilk maddenin yani cevherin çoğul ve değişmez olduğunu ileri sürmüş, '*arkhe*' sorununu ateş, toprak, su ve hava üzerine temellendirmiş, estetikteki dinamizmi, özellikle güç ve itki kuvvetlerini sevgi ve çekişme üzerine inşa etmiştir. Anaksagoras, '*arkhe*'nin değişmezliğini savunmuş, tanrısal nedeni ya da akli, estetikteki dinamizmin kaynağı olarak kabul etmiştir (Mourelatos, 1999; Curd, 2002; Sisko, 2013).

Diğer okullar içinde materyalist bir yaklaşımı benimseyen atomcu okul, estetikteki '*arkhe*' problemini sayısız sayıda, bölünmez, nitelik ve biçim olarak birbirinden farklı olarak kabul edilebilen atom fikri ile ilişkili olarak inşa etmişler ve

estetikteki dinamizmi sonsuz boşlukta devinerek çarpışarak birleşen atomların hareketliliği ile açıklamaya çalışmışlardır. Okulun önemli isimleri arasında Leukippos (yaklaşık M.Ö. 5. yüzyıl) ve öğrencisi Demokritos (M.Ö. 460-370)'u saymak mümkündür (Pullman, 2001; Cerri, 2016).

Bu okulların dışında presokratik düşünce içerisinde okulların ortaya koyduğu sistemleri eklektik bir biçimde sentezleyen Diyojen, Ferekidis ve Hippias gibi düşünürler de bulunmaktadır. Estetik anlayışlarını insandan bağımsız bir metafizik ya da mistik problem olarak ele alan bu okulların aksine, estetiğe ait bilgilerin kaynağı olarak insanı felsefi sistemlerinin merkezine yerleştiren Sofistler (M.Ö. 5. yüzyıl), insana ait bilgideki görecelik problemi bağlamında estetiğe ait sistemleştirme çabaların da göreceliğinin altını çizmişlerdir (Stanton, 1973; Gibert, 2003; Leigh, 2009).

Antik Yunan'da Sokrates öncesi estetik felsefesinin yaklaşımlarından farklı olarak aynı yüzyıl içerisinde Doğu'da ortaya çıkan Zerdüştlük, Taoizm, Konfüçyüsçülük, Budizm, Jainizm gibi felsefi ve dini yaşam öğretileri de estetik ile ilgili çeşitli tasavvurlar ortaya koymuşlardır. Zerdüştlük, estetikteki dinamizmi Empedokles'in sevgi/nefret düalizmine benzer bir şekilde ışık/karanlık düalizmi çerçevesinde kurgulamış, estetikte sürekli bir dinamizm olduğunu ileri sürerek Herakleitos'u etkilemiş, insanı estetikteki iyiliğin koruyucusu konumuna yerleştirmiştir denilebilir (Stausberg, 2004; Vasunia, 2007).

Taoizm estetiği düalist bir yaklaşımla incelemiş, ancak estetik ile insan ilişkisini birbirinin tamamlayıcısı olarak ele almıştır. Estetikteki ekosistem içerisinde sürekli bir diyalektik ilişkinin bulunduğunu ve bu diyalektiğinin bütüncül bir sentezi oluşturduğunu ileri süren Lao Tzu (M.Ö. 571-531), estetiği dişil ve negatif, insanı eril ve pozitif olarak konumlandırmıştır (Chang, 2011). Budizm'in kurucusu Siddhartha Gautama (M.Ö. 563-483), estetik ile bütünleşme yolu ile mutluluğun elde edileceğini ileri sürmüş, bu iletişimi sağlamak için çeşitli meditasyon yöntemleri üretmiş, egodan vazgeçilerek estetik ile bütünleşmenin gerekliliğinin altını çizmiştir (Hsu, 2016; Nance, 2022).

Lao Tzu'dan 20 yıl sonra Çin'de, Konfüçyüsçülük'ün kurucusu Konfüçyüs (M.Ö. 551-479), doğu dinlerinde ve öğretilerindeki insan-estetik bütünlüğü anlayışını benimsemiş, estetikte içkin olarak bulunan hümanizme göre yaşamının yollarını aramıştır. İnsanı özgün kılacak şeyin estetiğe saygı olduğunu ileri sürmüş, insanın yeryüzüne atılması ve yeryüzünü yurt edinışı ile insanın kendi evi ile kurduğu ilişkilerin analogik analizlerini yapmıştır (Sommer, 2014).

Jainizm, estetik anlayış sayesinde canlıların eşit olduğunu, ruhi özgürleşme için estetik ile bütünleşik, saygılı ve uyumlu bir biçimde eyleme başvurma gerekliliğinin altını çizmiştir (Jain, 2009; Huntington ve Huntington, 2014).

Doğu'da ortaya çıkan dini yaklaşımlara paralel olarak, Antik Yunan'da Sokrates (M.Ö. 469-399) ile birlikte ilk sistem kurucu filozoflar olarak kabul edilen Plato ve Aristoteles estetiği kendi felsefi yaklaşımları doğrultusunda sistemleştirerek incelemişler ve estetiğin bilimleştirilmesi yolundaki ilk çabaları ortaya koymuşlardır. Plato (M.Ö. 427-347) genel olarak felsefesini, bilginin imkânı ve kesinliği, idealar evreni ile görünen dünya ilişkisi, ruhun ölümsüzlüğü ve estetiğin problemleri üzerine odaklanarak inşa etmiştir. Estetik deneyimin, bilgi ve ahlak üzerindeki olumsuz etkilerini öne süren Plato, matematik ve geometri yolu ile estetiğin idealize edilmesinin yollarını sorgulamıştır (Partee, 1971; Hall, 1990; Leszl, 2004). Öğrencisi Aristoteles (M.Ö. 384-322), Plato düşüncesinde gölge konumuna itilen estetik anlayışına karşı çıkmış, estetik ölçütleri tragedya üzerinden tartışmıştır. Aristoteles, estetiğe ait nedensellik yasalarının yapısına nüfuz edebilmenin yolunu mantıksal çıkarım yöntemi üzerine temellendirmiştir (Gallop, 2003). Madde (estetikte varlıkların dış yapısı) ve form (estetikte varlıkların içsel potansiyelleri) olarak adlandırdığı ikili sistem içerisinde estetik yasaların dinamizminin diyalektiğini çözmüş, estetikte her şeyin etken ve erekliliği çerçevesinde açıklanabileceğini ileri sürmüştür (Janko, 1987; Ackrill, 1997; Gallop, 2003).

M.Ö. 370-301 yılları arasında yaşadığı düşünülen Taoist düşünürü Zhuangzi (Chuang Tzu), türlerin farklılaşan estetik koşullarına uyum sağladıklarını ileri sürmüş, Taoizmin dinamik estetik görüşünü evrim kuramına benzer bir sistem çerçevesinde inşa ettiği yaklaşımına uygulamıştır (Small, 2013; Cotesta, 2021).

Makedonyalı Büyük İskender'in (M.Ö. 356-324) Doğu seferleri ile birlikte doğu bilgeliğinin batıya aktarılması ile birlikte ortaya çıkan Helenistik felsefe, genel olarak presokratik felsefe geleneği ile sistem düşünürlerinin (Sokrates, Plato, Aristoteles) takipçilerinin ve bu felsefi okulları eklektik bir biçimde sentezleyen yaklaşımların devam ettiği bir felsefe geleneğini oluşturur ve Aristoteles sonrasında başlayıp, M.S. 2. yüzyılda Yeni-Plâtonculuğun ortaya çıkışına kadarki dönemi kapsar (Brunschwig ve Sedley, 2003; Lloyd, 1990; Algra, 2017). Bu dönem etkisi devam eden okullar arasında (Yeni) Pisagorculuk, Sofizm, Plâtonizm, Peripatetik Okul (Aristotelesçilik), Helenistik Yahudilik gibi farklı düşünce ekollerini saymak mümkündür. Ancak bu okullar önceki okulların bir devamı niteliğinde olduğu için ve halefi bulundukları okullardan çok fazla farklılaşan bir estetik düşüncesi ortaya koymadıkları için burada değinilmeyecektir. Bunun yerine Helenistik dönemle birlikte yeni ortaya çıkan Kirene Okulu, Kinizm, Septisizm, Epikürcülük ve Stoacılık işlenmiştir.

Bu okulların önceki okullardan farklı olarak-Sofistler hariç-estetik kavrayışlarının temelinde etik yaklaşımları nasıl kurguladıkları problemi yatmaktadır. Estetik, mantıksal, mistik ya da matematiksel bir yapı içerisinde kurgulanmaz. Sözelimi Kirene Okulu, hazcılık ile ilişkilendirdiği etik üzerinden estetiği insanın hazlarını sağlaması gereken bir kaynak olarak ele almıştır (Tsouna, 1998; Tsouna, 2016). Kinizm akımı ise insanın estetiğe geri dönmesi gerektiğini, bu

bağlamda sosyalleşmenin bir ürünü olan toplumsal yapıdan ve bireysel hazlardan vazgeçilmesi gerektiğini savlamıştır (Williamson, 2006; Allen, 2020). İnsan ahlakı ile estetikteki nedensellik yasaları arasındaki ilişkinin temelini uyum üzerinde inşa ederek insanın mutluluk kaynağı olarak bu uyumu ileri süren Stoacılar ve Epikürcüler ise, Tanrı-estetik ilişkisini de kurgulamışlardır. Stoacılar, bu nedensellik yasalarının kaynağını Tanrı ile ilişkilendirirken (McMahon, 2011), Epikürcüler, Tanrıyı estetik ile ilgisiz bir şekilde ele almışlar ve daha materyalist bir yaklaşımı benimsemişlerdir (Wilson, 2008). Septikler ise estetiğin bilginin konusu olması bağlamında ele almışlar, insan estetik ilişkisini içinden çıkılmaz, muğlak bir konumda bırakarak estetiğin modellenmesini eleştirmişlerdir (Long, 1986).

2. *Homo Aestheticus*'ta Maddi Kültür

Homo Aestheticus, insanın, biyolojik ve bilişsel doğasının temel bir parçası olarak, estetik deneyimi var eden, algılayan ve yorumlayan varlık olduğu fikrini ifade eden bir kavramdır. Dissanayake (1992), estetik deneyimin insan evriminde başat bir rol oynadığını, yapılı çevre ve mimari temelli incelenilecek maddi kültür unsurları sayesinde topluma yayıldığını ve sosyalleştirdiğini savunur. Maddi kültür, insan türünü diğer canlılardan ayıran en önemli olgulardandır. 20. yüzyıl sonrası antropologların maddi kültüre duydukları ilgi yeni bir soluk kazanmış, maddi kültür kavramı; kültür, mekân ve mimari ile ilişkisel bir düzlemde ele alınmıştır. Estetik kavramının maddi kültür ile ilişkine dair tartışmalarda, insana ait yapılı çevrenin estetik yönünden incelenmesi öncelenmektedir.

Mimarlık; estetik, maddi kültür ve yapılı çevre ilişkisini yorumlamaya izin veren önemli bir araçtır. Norberg-Schulz'a göre; mimari mekân, algıların ve düşüncelerin bir yönü olmaktan çok insanın varoluşunun bir yönüdür ve insanın varoluşsal mekânının somutlaştırılmış halidir. Mimari, insanın hayallerini maddi kültür üzerinden somutlaştırarak var eder (Norberg-Schulz, 1968; Norberg-Schulz, 2019).

Arkeolog Vere Gordon Childe, maddi kültürü, insanın kullandığı üretim araçları ve yapı kalıntılarına göre sınıflamayı tavsiye etmektedir (Childe, 2004). Antropolog Clifford James Geertz ise, maddi kültürü, o kültürün mensuplarınca ortak olarak paylaşılan simge ve anlamlardan ibaret bir sistem olarak görmektedir (Schneider, 1987; Sewell, 1997). İnsan, estetik seçim ve uyarlanma süreçlerinin etkisi altında biyolojik değişime uğramış, ancak evriminde asıl sıçramayı, kendisinin ürettiği bir takım araç ve gereçler ve yapılı çevre yoluyla yapmıştır. Etnolog ve mimari antropolog Nold Egenter, insan evrimleşmesine dair savların insanın maddi kültür elemanlarını kullanması ile başlatılması gerektiğini ima etmiştir. Egenter'e göre insanın bilişsel ve bedensel evrimi maddi kültür aracılığı ile gerçekleştirmiştir (Egenter, 1994; Egenter, 2004).

Mimar Amos Rapoport, maddi kültürün estetik kavramı ile ilişkisini incelerken, anlam boyutunu ele alır ve insana ait yapılı çevreyi, estetik duyumsama ve maddi kültürün ortak bir kültür havzası olarak açıklar. Rapoport'a göre, insanın biyososyal, psikolojik ve kültürel özellikleri, yapılı çevrenin (ilaveten estetik ve tasarımın) özelliklerini etkilemektedir (Rapoport, 1990; Rapoport, 2013). Rapoport'a göre maddi kültür, insan davranışları ve karşılıklı ilişkilerinin dönüşlü olarak kullanıldığı, sabit ve yarı sabit unsurlar içeren bir yapı olarak görülebilir. Maddi kültür, estetik duyumsama sayesinde; mekânın, zamanın, anlamın ve iletişimin örgütlenmesi olarak kavramsallaştırılabilirler (Rapoport, 1985; Rapoport, 2000; Rapoport, 2002).

Estetik duyumsama evrimleşmesinin durağan bir yapısının olmadığı ve maddi kültür çevresinde yer alan fiziksel, çevresel ve sosyal oluşumların etkisiyle diyalektik ve dinamik bir ilişkisi çerçevesinde şekillendiği anlaşılmaktadır (Marković, 2012). Estetik duyumsama evrimleşme örüntüsünün akışını etkileyen çözümlerin yapısını, insanın eylemliliği ve maddi kültür örüntüleri belirler. İnsangiller içerisinde yuva yapma davranışı maddi kültür içerisinde en yaygın görülen davranış biçimlerindedir ve çevresel sorunlarla baş etme, çözüm üretme ve çevredeki maddeleri yetkin bir biçimde işleme gibi çeşitli karmaşık edimleri içermektedir.

'Eserleştirme' kavramı neden önemli?

Evrimsel estetikçiler ilk insansılardan itibaren estetik duyumsamanın kökenini anne ve yavru arasındaki duygusal alışveriş ile ilişkilendirmişlerdir. Annenin duygusal ifadesindeki farklılaşmalara uygun olarak ses tonundaki ve yüz ifadesindeki değişimler ile bebeğe verilen farklı duygulanımlar sonucu, estetik duyumsamanın oluşmaya başladığını ileri sürmüşler, bu duygusal etkileşim sonucu bebeğin empati yeteneğinin arttığını savlamışlardır (Wohlwill, 1976; Carlson, 2005; Brady & Prior, 2020). Bu husus, evrimsel estetiğin önemli kavramlarından biri olan 'eserleştirme' (*artification*) kavramının gelişiminde temel çıkış noktası olmuştur (Dissanayake, 2018).

Yaratım ve tasarım, dünya ile etkileşim sürecini dolayısı ile estetik duyarlılığı etkiler. Bu durum, bir amaçlılık ve imkanların uygunluğu ile ilişkili olarak, hayal gücü çerçevesinde dünyayı şekillendirme imkânı sunan, tekrarlanan ve anlam yüklenen davranış örüntülerinin açığa çıkmasına olanak sağlamaktadır. Benzer edimleri ortaya koyabilmek adına bir araya gelen bireyler, insan kültürünün temelinde yer alan örüntülerini 'eserleştirme' ile ortaya çıkarırlar (Shapiro,

2019). Bu bağlamda maddi kültür, sosyal sistemin örüntülerini biçimlendiren insan davranışlarının bilgi ve anlam olarak kodlanması olarak tanımlanabilir (Leddy, 2012; Shapiro, 2019). 'Eserleştirme', insanların sosyal olarak yaşayabilmesinin tutarlılığını sağlar ve insanının yaşam deneyimine dair bilinçliliğinin bir gereği olarak anlam arayışına bir arka plan sunar. Kültürel çerçeveye bağlı kalınarak ortaya konan ve evrimleşen davranış kalıpları, sosyal hiyerarşi ve ilişki türleri de 'eserleştirme'yi önemli ölçüde etkilemiştir.

Estetik yargıların kümülatif bir ifadesi olarak kurgulanabilecek 'eserleştirme', kendi erekselliği içinde açıklanamayacak, tekrarlanamaz, farklılaşmış ve orijinal bir biçimde ortaya konulan sanat ürünü ve mimari ile yakından ilgilidir. Estetiğin; mimari, sanat ve yaratım içinde deneysel bir bağlamda ele alınamayacağı açıktır. Estetik, deneyim sahibinin 'eserleştirme' sayesinde aktif olarak kazandığı efektif bilişi tanımlayabilir. Sanatın üretim-tüketim şeması içerisine indirgenmesine dayalı yargılamalarda asla bulunamayacağı, insanın evrimsel gelişimi içinde bedensel ve bilişsel olarak varlığını inşa ettiği süreç estetiği geliştirmiştir. Bilgi taşıyıcısı, üreticisi ve tüketicisi insan, estetik deneyiminin temel niteliklerini maddi kültür transferi ve 'eserleştirme' üzerinden gerçekleştirmiştir.

Ossi Naukkarinen'e göre 'eserleştirme' kavramına dair bakış açısı, geleneksel maddi kültür biçimlerinin içinde kabul edilmeyen maddi kültür ürünlerinin de kabul edilmesi için yeni bir düşünme ve eyleme biçimi önermektedir (Naukkarinen, 2012; Naukkarinen, 2013). Dissanayake, 'eserleşme hipotezi'nde (*artification hypothesis*), estetiğin ve mimarlığın, sembolizm ve sözel iletişim öncesindeki bütün kültürlerde bulunabilecek, katılımcı ve duygusal yönüne vurgu yaparak, önemli bir arka plan sunacağını varsaymıştır (Dissanayake, 2017). Dissanayake, bu hipotezin, insanın duygusal, davranışsal ve bilişsel evrimleşmesi bağlamında, estetik ve mimarlık ilişkisini anlayabilmek adına önemli katkılar sağlayabileceğini ileri sürmüştür (Dissanayake, 2018).

Dissanayake'ye göre bebek ve anne arasındaki duygusal etkileşim, bebeğin motor becerilerinin gelişmesi ile maddi çevreye taşınır. Öznenin maddi çevre içerisindeki diğer bireyler ve maddi unsurlar ile duygusal etkileşime girmesi sonucu farklı davranış biçimlerine, mimarlık eserlerine ve maddi kültür unsurlarına dönüşür. Anne ve bebek arasındaki duygusal etkileşimin bireyin gelişimiyle paralel olarak artması ile birlikte bilişsel, bedensel, davranışsal, mekânsal vb. çeşitli boyutlar kazanması; mimari, müzik, oyun, dini ritüel gibi insan yaşamına ait çeşitli deneyim biçimlerini ortaya çıkarmaktadır. Bu deneyim biçimleri, bireyin sadece duygusal gelişimine değil aynı zamanda estetik deneyiminin evrimleşmesine de katkıda bulunarak bilişsel kapasitesini artırmaktadır (Dissanayake, 1999; Dissanayake, 1992; Dissanayake, 2021).

Maddi kültürün biliş ile etkileşiminin, bilincin farklı boyutlarını ortaya çıkarması bağlamında katkısına dair yaklaşımlar, estetiğin özellikle evrimsel estetiğin, 'art-bilişselcilik' (*postcognitivism*) çerçevesinde ele alınmasına neden olmuştur. Bilişsel ve duygusal gelişim ve evrimleşme üzerinde estetik duyumsamanın katkısı, bilişsel arkeoloji içerisinde daha derinlemesine incelenmeye başlamıştır.

3. Bilişselcilik ötesinde estetik deneyim ve maddi kültür

Fenomenolojik yaklaşım, farklı filozofların eleştirisi ve katkılarıyla, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren felsefe dışındaki birçok alanı da etkilemiştir (Moran, 2002). Bireyin deneyimini merkeze alan fenomenoloji, bu deneyimin oluşumuna ve şekillenmesine katkıda bulunan estetik deneyimi ve maddi kültürün etkisini incelemiştir (Dufrenne, 1973; Crowell, 2010; Figal, 2015). Bedenin yanında, çevrenin ve çevrede yer alan diğer birey ve nesnelerin de estetik deneyim üzerindeki katkısı incelenmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan, çevresel psikolojinin; davranışları, ortaya çıktıkları çevre ile bütüncül olarak ele alan tutumu, maddi çevre ve estetik deneyim arasındaki ilişkinin incelenmesine önemli katkılar sunmuştur (Hayes, 1978; Garnham, 2019; Destéfano, 2021).

1940'li yıllarda bilginin akışının matematiksel olarak modellenmesi ve 1950'li yıllarda ortaya çıkan matematiksel modeller, insanın bilişsel etkinliği sonucu ortaya çıkan bilgi işleme süreçlerini, 'bilişselcilik' (*cognitivism*) adı altında incelemiştir (Clark, 2018; Garnham, 2019). 1970'lerden itibaren, insanın zihinsel etkinliğini bilgisayar metaforundan hareketle; özerk, beyin merkezli işlemsel süreçler olarak ele alan 'bilişselcilik' yaklaşımı eleştirilmeye başlanmıştır. 1980'li yıllarda özellikle Maurice Merleau-Ponty ve Martin Heidegger gibi düşünürlerin etkisiyle birlikte, beden ve çevrenin insanın bilişsel etkinliği üzerindeki etkilerini ele alan 'art-bilişselcilik' merkezli yaklaşımlar doğmuştur (Potter, 2000; Sinnerbrink, 2019; Heras-Escribano, 2021). 'Art-bilişselcilik', çevrenin, bedenin, sosyal yapının ve maddi kültürün biliş üzerindeki etkilerini inceleyen yaklaşımların genel adıdır (Te Molder, 2015; Wallace et al., 2015).

Maddi kültürün insanın zihinsel süreçleri üzerindeki etkisi ele alınırken, 'art-bilişselcilik' temelli yaklaşımlar, 'bilişselcilik' yaklaşımının aksine, fenomenolojinin de etkisiyle bilişsel süreçleri ortaya çıktıkları çevresel, maddi ve sosyal ortamından ayırmadan bütüncül olarak ele almaktadır (Wallace vd., 2015; Heras-Escribano, 2021; Alessandrini vd., 2024). 'Art-bilişselcilik' temelli bakış açılarının ortaya çıkışındaki en önemli nedenlerden biri, insanın zihinsel evrimleşmesinin

bedensel, maddi çevresel ve sosyal boyutlarının yadsınamaz olduğu gerçeğinin diğer disiplinlerden gelen katkılarla ortaya çıkmış olmasıdır.

Maddi kültürün bilişsel açıdan ele alınması ve zihni kendi içerisinde özerk bir beyin etkinliği olarak ele alan yaklaşımların biliş kavramlarını açıklamakta yetersiz kalışı, bilişin oluşumu üzerinde beden ve çevresel unsurların etkisini inceleyen 'art-bilişselci' bakış açılarını doğurmuştur. Bu durum, maddi kültür ile insanın bilişsel evrimleşmesi arasındaki ilişkiyi ele alan bilişsel arkeoloji merkezli tartışmaları ortaya çıkarmıştır (Davidson, 2010; Bruner vd., 2018).

Bilişsel arkeoloji çerçevesinde insanın ürettiği kültürel ve bilişsel ürünler (nişler), yapılan kazılar sonucu bulunun kalıntı ve fosil parçaları üzerinden incelenmeye çalışılmıştır (Flannery ve Marcus, 1998; Coolidge ve Wynn, 2016; Currie ve Killin, 2019). Bilişsel arkeoloji, zihnin evrimleşmesinde çevresel unsurların rolünü incelerken, insanın bilişsel evrimleşmesine dair modeller üretir. Maddi kültür kalıntılarından hareketle maddi kültür ve biliş arasındaki karşılıklı ilişkiyi farklı boyutları ile ele alır. İnsanın, alet yapabilme, maddeyle ilişki kurma ve maddeyi işleyebilme becerisine dair maddi kültür bulgularını inceler (Currie ve Killin, 2019). Bilişsel arkeoloji, insanın maddi kültürü işleyerek motor yeteneklerini geliştirmesi sonucu, sosyal ilişki kurma kapasitesini arttırdığını söylemektedir (Coolidge ve Wynn, 2016). Sosyal ilişki boyutlarının zaman içerisinde evrimleşmesi ile insanın sosyal etkileşim kapasitesi artmıştır. Bu durum, estetik deneyim ve maddi kültürün semboller üretebilme becerisi ile mimarlık gibi farklı kültürel biçimler içerisinde gelecek nesillere aktarılmasını sağlamış ve oluşan kültürel miras, bilişsel kapasite ve evrimleşme üzerinde etki sahibi olmuştur.

90'lı yıllarda genetik alanındaki gelişmeler sonucu insan fosillerine ait kalıntıların incelenmesi ve insan türlerinin Afrika'dan dağılan tek bir kök atadan geldiği hipotezinin (*Out of Africa hypothesis*) ortaya atılması önemli olmuştur (Davidson, 2010; Hoffmann, 2016). Bu hipotez aracılığıyla insanın yeryüzündeki göç süreçlerinin incelenmesi bilişsel arkeolojideki modellerde tartışılmıştır (Ashraf ve Galor, 2013). Dünyanın farklı bölgelerinde bulunan maddi kültüre ait kalıntıların göç ve köken bağlamında kronolojik olarak incelenmesi, insanın bilişsel evrimleşmesinin daha doğru teoriler ile ele alınmasına olanak sağlamıştır.

Madde Bağlantı Kuramı (*Material Engagement Theory*), temel olarak arkeolojik maddi kültür kalıntılarını, insanın bilişsel etkinliklerine ve davranış kalıplarına ait izlerin incelenebileceği bir zemin olarak ele alır (Malafouris, 2019; Gallagher ve Ransom, 2016; March, 2019). Kuramın ortaya çıkışı, maddi kültürün, göstergebilim ile ilişkili olarak sosyal gerçekliğin bir uzantısı olarak ele alınması yararlılığından bahseden 'Aktör-Ağ Kuramı' (*Actor-network theory*) ile ilişkilidir (Callon ve Blackwell, 2001; Latour, 2007). Başta Lambros Malafouris gibi arkeologlar, bilişsel etkinlik ve maddi kültür dinamiklerini incelemek, beden-maddi çevre ve biliş ilişkilerini bütüncül olarak ele alabilmek gibi amaçlarla, 'Madde Bağlantı Kuramı'nı ortaya koymuşlardır (Malafouris, 2016; Renfrew, 2004).

Madde Bağlantı Kuramı, insanın kültürel üretimleri, sosyal örgütlenme ve ilişki kurma biçimleri ve biliş evrimleşmesi arasındaki ilişkiye odaklanır (Malafouris, 2013; March, 2019). Bilişsel arkeoloji içerisinde, bilişin maddeyle ve maddi kültürle ilişkisinin kültür ortamından nasıl etkilendiğini sorunsallaştıran 'Madde Bağlantı Kuramı', 1990'lı yılların önemli kuramlarındandır. Madde Bağlantı Kuramı perspektifi, insan türünün kendi üretimi olan maddesel çevre ve mimarlık ürünleri ile kurduğu ilişkinin incelenmesine önemli katkılar sunmaktadır (Ihde ve Malafouris, 2019; Iliopoulos, 2019).

Aktör-Ağ Kuramı, Bruno Latour ve Michel Callon tarafından 1980'li yıllarda ortaya konulmuş olup, sosyal örgütlenme içerisinde insanın nesnelerle kurduğu etkileşim sonucu ortaya çıkan bilgi akışının göstergebilim açısından incelenmesine odaklanmaktadır (Callon, 1999; Latour, 2007). Kuram, maddi kültür unsurlarını bilişsel etkinliğin oluşumunu hazırlayan temel olarak ele almasıyla, hâkim yaklaşım olan insan-merkezci yaklaşımlara eleştirel bir çerçeve sunarak varoluşsal ve maddesel bağlantıyı önclemiştir.

Aktör-Ağ Kuramı ve bu kurama paralel doğrultuda ortaya konmuş çalışmalar, estetik deneyim ve maddi kültür çalışmalarını etkilemiş, maddi kültür çalışmaları sosyal ve bilişsel bağlamından koparılmadan incelenmeye başlanmıştır. Bilişsel arkeoloji, kültürün sembolik ve karmaşık unsurlarını maddi kültürün evrimleşmesi ile paralel olarak yorumlamaktadır. Bu bağlam, insanın maddi kültürünün en temel unsurlarından biri olan mimarlık ediminin, insanın bilişsel evrimleşmesinin temelinde yer aldığı tezini örtük olarak ortaya koymaktadır. Bilişsel arkeolojide alet kalıntılarının yanında ilk insan ve insansılara ait yuva kalıntılarının da incelenmesi insanlık tarihinde mimarlığın bilişsel ve kültürel evrimleşme üzerindeki etkisini açığa çıkarma potansiyelini vurgulamaktadır (Sutton ve Hodder, 2020; Arbib vd., 2023).

4. Tartışma

Batı merkezli tarihyografi içerisinde; Antik Çağ felsefesinin estetik anlayışı, Orta çağ felsefesinde yerini Tanrı ve din anlayışına bırakmıştır. Rönesans, Reform ve coğrafi keşiflerle birlikte, 16. Yüzyılda Hristiyanlık teolojisine, Antik Yunan kozmolojisine ve estetik anlayışına dayalı dünya tahayyülünde paradigmatik çözümler ve dönüşümler yaşanmıştır. Rönesans ile birlikte yükselen, insan merkezli hümanistik evren anlayışı ve bu mantalitenin bir ürünü olan yeni arayışlar,

estetik temel alan ve insan aklının estetik yorumlama ve yaratma potansiyeline vurgu yapan felsefelerin oluşumuna öncülük etmiştir.

19. yüzyıl sonrası, sanat, antropoloji ve mimarlık temelli çalışmalar, işlevsel ve teknik ilkeler bağlamında insan ve mekân ilişkisini ele almakla birlikte; mimari, sosyal ve kültürel olarak estetik deneyimi yaratan unsurları araştıran fikirleri ortaya atmışlardır. Bu yaklaşımlarda, insan davranışının mekânsal boyutları ve maddi kültür unsurları ile ilişkisi öncelenmiştir. Maddi kültür bağlamında estetik deneyim, üretme, çoğaltma, yetiştirme kavramları ile ilişkilidir. Klasik yaklaşımlara göre, bireyin çevresi ve içindeki maddi unsurlarla etkileşiminden duyduğu his, beğeni, tavır ya da davranış olarak tanımlanan estetik deneyim, evrimsel estetik çerçevesinde canlıların çevrelerine uyum sağlamak ve üreme kapasitelerini artırmak için girdikleri eylemler, duyumlar ve duygusal etkileşimlerden kaynaklanan bir sürece dönüşür. Bu süreç, maddi kültürle aktif etkileşime dayanır.

'*Homo Aestheticus*', estetik deneyim yoluyla yaratan, takdir eden ve anlam arayan insan olarak tanımlanabilir. Terimin en etkili savı, sanatın ve estetik davranışın insan gelişiminin bir parçası olarak evrimleştiğini, erken toplumlarda toplumsal uyumu ve anlamı teşvik etmeye yardımcı olduğunu savunmaktadır. Bu bakış açısına göre, evrimsel açıdan çevresel şartlara karşı uyum sağlama yeteneği, insan bedeninin dikeyleşerek iki ayak üzerinde yürümesi, beyin hacminin gelişimi, doğum sonrası kültürlenme ve estetik duyarlılık ile yakından ilişkilidir.

Evrimsel estetiğin önemli kavramlarından olan 'eserleştirme' hipotezi, estetiğin, sembolizm ve sözel iletişim öncesindeki bütün kültürlerde bulunabilecek, katılımcı köklerine vurgu yaparak, insanın bilişsel evrimleşmesi bağlamında önemli katkılar sağlayabileceğini ileri sürmüştür. Kültürel çerçeveye bağlı kalınarak ortaya konan ve evrimleşen davranış kalıpları ve sosyallik 'eserleştirmeyi' önemli ölçüde etkiler.

Modern anlamda deneysel psikolojinin 19. yüzyılın son çeyreğinde kurulması ile birlikte ortaya çıkan insan psikolojisini farklı boyutları ile ele alan farklı ekoller, 20. yüzyılın ilk yarısında giderek genişlemeye başlamıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilgisayarların gelişmesi ve yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanması ile birlikte insanın bilişsel yapısı ve davranış örüntüleri nicel olarak daha da ölçülebilir hale gelmiştir. Farklı felsefi ekollerin katkıları ile yeni sorular ve bu soruları cevaplamaya yönelik olarak yeni yöntemler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1960'lı yıllarda insan bilişini özerk olarak ele alan ve bilişsel etkinlikleri bu özerklik içerisinde değerlendiren 'bilişçilik' yaklaşımları yerini 'art-bilişselci' yaklaşımlara bırakmıştır. 'Art-bilişçilik' yaklaşımı, bir yapıllı çevre parçası ve maddi kültür unsuru olarak mimarlığın bilişsel süreç üzerindeki etkisinin incelenmesine olanak sağlamaktadır.

1980'li yıllarda fenomenolojinin, özellikle de Maurice Merleau-Ponty ve Martin Heidegger gibi düşünürlerin deneyimin üzerindeki beden ve çevre etkisini vurgulayan fikirlerinin etkisiyle birlikte, beden ve çevrenin insanın bilişsel etkinliği üzerindeki etkilerini incelemenin önü açılmıştır. Biliş ve maddi kültür/yapılı çevre arasındaki bağın ele alınmaya başlaması ile 'Madde Bağlantı Kuramı', 'Aktör-Ağ Kuramı' gibi kuramsal çerçeveler geliştirilmiş, insanın bilişsel beceri, kapasite ve yükünü çevreye boşaltma biçimleri incelenmeye çalışılmıştır. Bilişsel etkinliğin üzerindeki beden, çevre, alet kullanımı, sosyal yapı gibi farklı etmenleri sorgulayan sorular üretilmiştir. Bu gelişmeler, insan türünün kendi üretimi olan maddesel çevre ile yani mimarlık ürünleri ile kurduğu ilişkinin farklı açılardan ele alınabilmesine olanak sağlamıştır. 1990'lı yıllarda sosyaliğin bir uzantısı olarak ele alınan maddi kültür, 2000'li yıllarla birlikte insanın bilişsel etkinliğinin bir uzantısı olarak disiplinler arası olarak incelenmeye başlamıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Sosyal sistemin taşıyıcısı, etkileyicisi ve etkileneni olarak insana ait duyarlılığının, estetik deneyim ve maddi kültürün evrimleşmesi ile ilişkili olarak incelenmesi faydalıdır. İnsanoğlu, yeryüzündeki macerasına ilk başladığı andan itibaren, çevresi ile ilgili düşünce üretmiş ve düşüncelerini pratiğe geçirmiş, kendi evrimsel süreci içerisinde bilişsel kapasitesi yoluyla çeşitli anlamlandırma çabalarına girmiştir.

Estetik deneyim, evrimsel estetik kapsamında, canlıların çevreye uyum sağlayabilme, barınma ve nesillerini devam ettirme adına maddi kültür üretmelerine olanak sağlayan bir süreç şeklinde okunabilir. *Homo sapiens*, ortaya çıktığı andan itibaren, yuva yapan diğer canlılar gibi dünya ile etkileşime girerek davranışsal etkinliğini ve çevreden faydalanabilme kapasitesini artırabilmek için belli davranış kalıpları göstermiştir. Maddi kültür, sosyal sistemin örüntülerini biçimlendiren insan davranışlarının bilgi ve anlam olarak kodlanması olarak tanımlanabilir. Eserleştirme, insanın sosyal olarak yaşayabilmesinin tutarlılığını sağlar ve yaşam deneyimine dair bilinçliliğinin bir gereği olarak anlam arayışına ve oluşan davranış kalıplarının evrimleşmesine dair bir arka plan sunar. Bu kavrama göre, kültürel çerçeveye göre ortaya çıkan estetik yaklaşımı, sosyal çerçeve ve maddi kültür elemanları de maddi kültürü önemli ölçüde etkilemiştir.

1990'lı yıllarda, sosyallığın bir uzantısı olarak ele alınan maddi kültürün, insanın bilişsel etkinliğinin bir uzantısı olarak ele alınmaya başlanması, 'art-bilişselci' yaklaşımların önemli katkıları bulunmaktadır. 2000'li yıllardan sonra arkeoloji içerisinde biliş ve maddi kültür arasındaki ilişkilerin incelenmesi, insanın bilişsel etkinlikleri arasında estetik duyumsamanın da diğer bilişsel etkinlikler ile yakından incelenmesine yol açmıştır.

Maddi kültürün önemli bir unsuru olan mimarlık ürünlerinin ele alınıp incelenebilmesinde, maddi kültür unsurları ile duygudaşlık ilişkisi kurmamıza neden olan estetik duyumsama önem kazanmaktadır. İnsanın sosyal bir canlı olduğu gerçeği göz önünde bulundurulursa, maddi kültür ürünü ile sosyal ilişki biçimi arasındaki evrimleşme bağıntısının incelenmesi önemlidir. 'Art-bilişselcilik' yaklaşımı kapsamında, sıkça tartışılan mekânsal bilişin insanın diğer bilişsel etkinlikleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu savı, maddi kültürün gelişmesi sonucu giderek karmaşıklaşmıştır. 'Madde Bağlantı Kuramı', insanın maddi kültür ve sosyallık ile bilişsel esneklik ve kapasitesini artırdığını savunmaktadır. 'Madde Bağlantı Kuramı', estetik duyarlık ve maddi kültür bağlantısı için deneyim ve bilişsel evrimleşme temelli bakış sunması bakımından önemlidir.

Çalışma, insanın yaşam deneyimine ilişkin estetik deneyimin bir gerekliliği olarak oluşan maddi kültür kavramının ne olduğunu tartışmak için, kavramsal bir tartışma modeli tasarlamayı amaçlamıştır. Makale, maddi kültürün estetik deneyim sayesinde insanın çevresel etkileşimini artırdığını ima etmektedir. Maddi kültür, sosyal sistem kalıplarını bilgi ve anlam olarak şekillendiren insan davranışlarının kodlanması olarak yapılandırılabilir. 'Eserleştirme' ise insanların sosyal yeteneğinin performansını sağlamak adına son derece önemlidir.

Zira, sanat insan farkındalığının gelişiminin temel enstrümanıdır ve insanlığın zihinsel gelişimi sanat tarihi içerisinde okunabilir. Felsefe ve bilim sanat üzerinden gelişmiş, insanın hayatta kalma mücadelesinde en temel yardımcısı olan maddi kültür unsurları, estetik deneyim ve evrimleşme üzerinden vücut bulmuştur. İnsan evrimi, insanın adım adım kendini var etme sürecinde içerisinde kazandığı estetik deneyimler ile yakından ilgilidir.

Makale, estetik deneyimin ve deneyim temelli estetik duyarlılığın kökenine ilişkin tartışmalarla bir arka plan oluşturarak başlar, din referanslı kavramsallaştırmalar ile devam eder, estetik nosyonu ve maddi kültürü biliş ve toplumsallık çatısı altında inceleyen bir tartışma ile sona erer. Bu makale, evrimsel estetik ve maddi kültür ilişkisini nitel yöntemle dayanan bir anlatı ile ele almaktadır. Makaledeki tartışma, estetik deneyim ve maddi kültür kavramları arasındaki karşılıklı ilişkinin, insanın entelektüel ve evrimsel gelişimi ile yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadır.

Kaynakça

- Ackrill, J. L. (1997). *Essays on plato and aristotle*. Oxford University Press.
- Airaksinen, T. (2024). Fetishism for Our Times: A Rhetorical and Philosophical Exploration. *Religions*, 15(10), 1192.
- Alessandroni, N., Malafouris, L., & Gallagher, S. (2024). An Ecological Approach to Conceptual Thinking in Material Engagement. *Europe's Journal of Psychology*, 20(2), 84-103.
- Algra, K. (2017). Hellenistic Philosophy. In *Ancient Philosophy* (pp. 409-494). Routledge.
- Allen, A. (2020). *Cynicism*. MIT Press.
- Arbib, M. A., Frigaszy, D. M., Healy, S. D., & Stout, D. (2023). Tooling and construction: From nut-cracking and stone-tool making to bird nests and language. *Current Research in Behavioral Sciences*, 5, 100121.
- Ashraf, Q., & Galor, O. (2013). The "Out of Africa" hypothesis, human genetic diversity, and comparative economic development. *American Economic Review*, 103(1), 1-46.
- Bailey, A. M. (2015). Animalism. *Philosophy Compass*, 10(12), 867-883.
- Başaran, İ. (2018). Muhafazakâr Yahudilikte İbadet. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 13(25), 215-230.
- Blain, J. (2004). Paganism. In *Social Identities* (pp. 172-191). Routledge.
- Brady, E., & Prior, J. (2020). Environmental aesthetics: A synthetic review. *People and Nature*, 2(2), 254-266.
- Bruner, E., Fedato, A., Silva-Gago, M., Alonso-Alcalde, R., Terradillos-Bernal, M., Fernández-Durantes, M. Á., & Martín-Guerra, E. (2018). Cognitive archeology, body cognition, and hand-tool interaction. *Progress in brain research*, 238, 325-345.
- Brunschwig, J., & Sedley, D. (2003). Hellenistic philosophy. *The Cambridge companion to Greek and Roman philosophy*, 151-183.

- Buckareff, A. A. (2022). *Pantheism*. Cambridge University Press.
- Callon, M. (1999). Actor-network theory—the market test. *The sociological review*, 47(S1), 181-195.
- Callon, M., & Blackwell, O. (2001). Actor network theory. *International encyclopedia of the social & behavioral sciences*, 1, 62-66.
- Carlson, A. (2005). Environmental aesthetics. In *The Routledge companion to aesthetics* (pp. 561-576). Routledge.
- Cerri, G. (2016). A Scholarch Denied: Leucippus, Founder of Ancient Atomism. *Submerged Literature in Ancient Greek Culture*, 2, 11-24.
- Chamberlain, A. T. (2000). On the evolution of human aesthetic preferences. *Assemblage: University of Sheffield Graduate Student Journal of Archaeology*, 5.
- Chang, C. Y. (2011). *Creativity and Taoism: A study of Chinese philosophy, art and poetry*. Singing Dragon.
- Cherniss, H. F. (2016). The characteristics and effects of Presocratic philosophy. In *Studies in Presocratic Philosophy Volume 1* (pp. 1-28). Routledge.
- Chidester, D. (2021). Animizm. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14(33), 427-433.
- Childe, V. G. (2004). *Foundations of social archaeology: Selected writings of V. Gordon Childe*. Rowman Altamira.
- Clark, K. R. (2018). Learning theories: cognitivism. *Radiologic technology*, 90(2), 176-179.
- Consoli, G. (2014). The emergence of the modern mind: An evolutionary perspective on aesthetic experience. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 72(1), 37-55.
- Coolidge, F. L., & Wynn, T. (2016). An introduction to cognitive archaeology. *Current Directions in Psychological Science*, 25(6), 386-392.
- Cooper, J. W. (2006). Panentheism, the other God of the philosophers: from Plato to the Present. *Baker Academic*.
- Cotesta, V. (2021). Zhuangzi and Lao Tzu: Harmony in Taoist Philosophy. In *The Heavens and the Earth: Graeco-Roman, Ancient Chinese, and Mediaeval Islamic Images of the World* (pp. 232-246). Brill.
- Crowell, S. (2010). Phenomenology and aesthetics; or, why art matters. In *Art and phenomenology* (pp. 47-69). Routledge.
- Curd, P. (2002). The metaphysics of physics: mixture and separation in Empedocles and Anaxagoras. *Presocratic philosophy: Essays in honour of Alexander Mourelatos*, 139-158.
- Currie, A., & Killin, A. (2019). From things to thinking: Cognitive archaeology. *Mind & Language*, 34(2), 263-279.
- Davidson, I. (2010). The archeology of cognitive evolution. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 1(2), 214-229.
- Davies, S. (2012). *The artful species: Aesthetics, art, and evolution*. OUP Oxford.
- Davies, S. J. (2005). Ellen Dissanayake's evolutionary aesthetic. *Biology and Philosophy*, 20, 291-304.
- De Blois, L., Mellor, S., & van der Spek, R. J. (2019). *An introduction to the ancient world*. Routledge.
- Destéfano, M. (2021). Cognitivism and the intellectualist vision of the mind. *Phenomenology and Mind*, (21), 142-153.
- Dietrich, B. C. (2016). *The origins of Greek religion*. Walter de Gruyter GmbH & Co KG.
- Dissanayake, E. (1992). *Homo aestheticus: Where art comes from and why*. Free Press.
- Dissanayake, E. (1999). Antecedents of the temporal arts in early mother-infant interaction.
- Dissanayake, E. (2001). Aesthetic incunabula. *Philosophy and Literature*, 25(2), 335-346.
- Dissanayake, E. (2003). Retrospective on homo aestheticus. *Journal of the Canadian Association for Curriculum Studies*.
- Dissanayake, E. (2015). "Aesthetic primitives": Fundamental biological elements of a naturalistic aesthetics. *Aisthesis. Pratiche, linguaggi e saperi dell'estetico*, 8(1), 6-24.
- Dissanayake, E. (2017). Roots and route of the artification hypothesis. *AVANT. Pismo Awangardy Filozoficzno-Naukowej*, (1), 15-32.

- Dissanayake, E. (2018). The concept of artification. *Early Rock Art of the American West: The Geometric Enigma*, 91-129.
- Dissanayake, E. (2021). Ancestral human mother–infant interaction was an adaptation that gave rise to music and dance. *Behav. Brain Sci*, 44, E68.
- Dufrenne, M. (1973). *The phenomenology of aesthetic experience*. Northwestern University Press.
- Egenter, N. (1994). Semantic architecture and the interpretation of prehistoric rock art: An ethno-(pre-) historical approach. *Semiotica*, 100(2-4), 201-266.
- Egenter, N. (2004). Vernacular Architecture-Where Do The Symbolic Meanings Come From?. V: *AR Arhitektura raziskave*, 1, 6-15.
- Eldridge, R. (1996). Is animism alive and well?. In *Can religion be explained away?* (pp. 3-25). London: Palgrave Macmillan UK.
- Elias, S. (2012). Origins of human innovation and creativity: Breaking old paradigms. In *Developments in Quaternary Sciences* (Vol. 16, pp. 1-13). Elsevier.
- Facchini, F. (2006). Culture, Speciation and the Genus Homo in Early Humans. *Human Evolution*, 21, 51-57.
- Fenner, D. E. (2003). Aesthetic experience and aesthetic analysis. *Journal of Aesthetic Education*, 40-53.
- Figal, G. (2015). *Aesthetics as phenomenology: The appearance of things*. Indiana University Press.
- Finkelberg, A. (2017). Heraclitus: The Life and the Book. In *Heraclitus and Thales' Conceptual Scheme: A Historical Study* (pp. 19-40). Brill.
- Finkelberg, A. (2017). *Heraclitus and Thales' conceptual scheme: A historical study* (Vol. 23). Brill.
- Flannery, K. V., & Marcus, J. (1998). Cognitive archaeology. *Reader in archaeological theory: Post-processual and cognitive approaches*, 35-48.
- Frankfort, H. (1948). *Ancient Egyptian religion: an interpretation*. Columbia University Press.
- Gallagher, S., & Ransom, T. G. (2016). Artifacting minds: Material engagement theory and joint action. *Embodiment in evolution and culture*, 337-351.
- Gallop, D. (2003). Aristotle: Aesthetics and philosophy of mind. In *Routledge History of Philosophy Volume II* (pp. 97-129). Routledge.
- Gallop, D. (2003). Aristotle: Aesthetics and philosophy of mind. In *Routledge History of Philosophy Volume II* (pp. 97-129). Routledge.
- Garnham, A. (2019). Cognitivism. In *The Routledge companion to philosophy of psychology* (pp. 99-110). Routledge.
- Gibert, J. (2003). The sophists. *The Blackwell guide to ancient philosophy*, 27-50.
- Goldman, A. (2005). The aesthetic. In *The Routledge companion to aesthetics* (pp. 275-286). Routledge.
- Göcke, B. P. (2013). Panentheism and classical theism. *Sophia*, 52, 61-75.
- Hall, R. W. (1990). Art and morality in Plato: A reappraisal. *Journal of Aesthetic Education*, 24(3), 5-13.
- Hayes, P. J. (1978). Cognitivism as a paradigm. *Behavioral and Brain Sciences*, 1(2), 238-239.
- Heras-Escribano, M. (2021). Pragmatism, enactivism, and ecological psychology: towards a unified approach to post-cognitivism. *Synthese*, 198(Suppl 1), 337-363.
- Hoffmann, M. (2016). Cognitive Archeology, Cognitive Neurology, and the Unraveling of the Connectome: Divulging Brain Function from Fractured Skulls and Fractured Minds. *Cognitive, Conative and Behavioral Neurology: An Evolutionary Perspective*, 11-34.
- Hölscher, U. (2016). Anaximander and the beginnings of Greek philosophy. In *Studies in Presocratic Philosophy Volume 1* (pp. 281-322). Routledge.
- Hsu, H. F. (2016). Siddhartha: An Encounter of Buddhism and Postmodernism. *Chang Gung Journal of Humanities and Social Sciences*, 9(1), 151-175.
- Huntington, S. L., & Huntington, J. C. (2014). *The Art of Ancient India: Buddhist, Hindu, Jain*. Motilal Banarsidass.

- Ihde, D., & Malafouris, L. (2019). Homo faber revisited: Postphenomenology and material engagement theory. *Philosophy & Technology*, 32, 195-214.
- Iliopoulos, A. (2019). Material Engagement Theory and its philosophical ties to pragmatism. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 18(1), 39-63.
- Jain, A. K. (2009). *Faith & philosophy of Jainism* (Vol. 6). Gyan Publishing House.
- Janko, R. (1987). *Aristotle: Poetics*. Hackett Publishing.
- Johnston, S. I. (2004). *Religions of the ancient world: a guide*. Harvard University Press.
- Kahn, C. H. (1960). *Anaximander and the origins of Greek cosmology*. Columbia University Press.
- Kristensen, W. B. (1960). Animistic and Dynamistic Ideas. In *The Meaning of Religion: Lectures in the Phenomenology of Religion* (pp. 173-186). Dordrecht: Springer Netherlands.
- Langdon, J. H. (2023). *Human evolution: Bones, cultures, and genes*. Springer Nature.
- Lataster, R., & Bilimoria, P. (2018). Panentheism (s): What it is and is not. *Journal of World Philosophies*, 3(2), 49-64.
- Latour, B. (2007). *Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory*. Oup Oxford.
- Leddy, T. (2012). Aesthetization, artification, and aquariums. *Contemporary Aesthetics (Journal Archive)*, (4), 6.
- Lefas, P. (2000). On the fundamental terms of Vitruvius's architectural theory. *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 179-197.
- Leigh, F. (2009). Plato on Art, Perspective, and Beauty in the Sophist. *Literature & Aesthetics*, 19(1), 183-214.
- Leszl, W. G. (2004). Plato's attitude to poetry and the fine arts, and the origins of aesthetics. Part I. *Études platoniciennes*, (1), 113-197.
- Levine, M. P. (2002). *Pantheism: A non-theistic concept of deity*. Routledge.
- Lloyd, A. C. (1990). *The anatomy of Neoplatonism*. Oxford University Press.
- Long, A. A. (1986). *Hellenistic philosophy: Stoics, epicureans, sceptics*. Univ of California Press.
- Luhmann, T. M. (2012). Touching the divine: Recent research on neo-paganism and neo-shamanism. *Reviews in anthropology*, 41(2), 136-150.
- Magro, A. (2013). Hominid evolution and the aesthetic experience. *Rivista di estetica*, (54), 99-116.
- Malafouris, L. (2013). *How things shape the mind: A theory of material engagement*. MIT press.
- Malafouris, L. (2016). Material engagement and the embodied mind. *Cognitive models in Palaeolithic archaeology*, 69-82.
- Malafouris, L. (2019). Mind and material engagement. *Phenomenology and the cognitive sciences*, 18(1), 1-17.
- March, P. L. (2019). Playing with clay and the uncertainty of agency. A material engagement theory perspective. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 18, 133-151.
- Marković, S. (2012). Components of aesthetic experience: aesthetic fascination, aesthetic appraisal, and aesthetic emotion. *i-Perception*, 3(1), 1-17.
- Massey, G. (2008). *Totemism, tattoo and fetishism as forms of sign language*. Cosimo, Inc..
- McKirahan, R. (2003). Presocratic philosophy. *The Blackwell guide to ancient philosophy*, 5-26.
- McMahon, J. A. (2011). Beauty as Harmony of the Soul: the Aesthetic of the Stoics.
- Meneganzin, A., & Killin, A. (2024). Beyond reasonable doubt: reconsidering Neanderthal aesthetic capacity. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 1-33.
- Meyer, B., & Verrips, J. (2008). Aesthetics. In *Key words in religion, media and culture* (pp. 36-46). Routledge.
- Mitias, M. H. (1988). *What makes an experience aesthetic?* (Vol. 51). Rodopi.
- Moran, D. (2002). *Introduction to phenomenology*. routledge.
- Mourelatos, A. P. (1999). Parmenides and the Pluralists. *Apeiron*, 32(2), 117-130.

- Mullins, R. T. (2016). The difficulty with demarcating panentheism. *Sophia*, 55, 325-346.
- Nance, R. F. (2022). Siddhārtha Gautama: Beyond the Historical Figure. In *The Routledge Handbook of Indian Buddhist Philosophy* (pp. 27-45). Routledge.
- Nasir, K., ISuliaman, I., & Usman, A. H. (2019). The notion of animism: some views from prophetic tradition and western anthropologist perspectives. *Humanities & Social Sciences Reviews*, 7(4), 348-358.
- Naukkarinen, O. (2012). Variations on artification. *Contemporary Aesthetics (Journal Archive)*, (4), 2.
- Naukkarinen, O. (2013). What is 'Everyday'in Everyday Aesthetics?. *Contemporary Aesthetics (Journal Archive)*, 11(1), 14.
- Nilsson, M. P. (1971). *The Minoan-Mycenaean religion and its survival in Greek religion* (Vol. 9). Biblo & Tannen Publishers.
- Norberg-Schulz, C. (1968). *Intentions in architecture* (No. 74). MIT press.
- Norberg-Schulz, C. (2019). Genius loci: towards a phenomenology of architecture (1979). *Historic Cities: Issues in Urban Conservation*, 8, 31.
- Osborne, C. (2004). *Presocratic philosophy: A very short introduction* (Vol. 103). Oxford University Press.
- Paden, R., Harmon, L. K., & Milling, C. R. (2012). Ecology, evolution, and aesthetics: Towards an evolutionary aesthetics of nature. *The British Journal of Aesthetics*, 52(2), 123-139.
- Palmer, J. (2009). *Parmenides and presocratic philosophy*. OUP Oxford.
- Palmer, J. (2015). Eleatic school. In *Oxford Research Encyclopedia of Classics*.
- Papapetros, S. (2012). Movements of the soul: traversing animism, fetishism, and the uncanny. *Discourse*, 34(2-3), 185-208.
- Partee, M. H. (1971). Inspiration in the Aesthetics of Plato. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 30(1), 87-95.
- Potter, J. (2000). Post-cognitive psychology. *Theory & Psychology*, 10(1), 31-37.
- Prier, R. A. (2011). *Archaic logic: symbol and structure in Heraclitus, Parmenides and Empedocles* (Vol. 11). Walter de Gruyter.
- Pullman, B. (2001). *The atom in the history of human thought*. Oxford University Press, USA.
- Quirke, S. (2014). *Exploring religion in ancient Egypt*. John Wiley & Sons.
- Rapoport, A. (1985). Thinking about home environments: A conceptual framework. In *Home environments* (pp. 255-286). Boston, MA: Springer US.
- Rapoport, A. (1990). *The meaning of the built environment: A nonverbal communication approach*. University of Arizona Press.
- Rapoport, A. (2000). Theory, culture and housing. *Housing, theory and society*, 17(4), 145-165.
- Rapoport, A. (2002). Spatial organization and the built environment. In *Companion encyclopedia of anthropology* (pp. 494-536). Routledge.
- Rapoport, A. (2013). *Human aspects of urban form: towards a man—environment approach to urban form and design*. Elsevier.
- Renfrew, C. (2004). Towards a theory of material engagement. *Rethinking materiality: The engagement of mind with the material world*, 23-31.
- Reyes, L. D., & Sherwood, C. C. (2014). Neuroscience and human brain evolution. In *Human Paleoneurology* (pp. 11-37). Cham: Springer International Publishing.
- Riedweg, C. (2008). *Pythagoras: His life, teaching, and influence*. Cornell University Press.
- Rusch, H., & Voland, E. (2013). Evolutionary aesthetics: an introduction to key concepts and current issues. *Aisthesis. Pratiche, linguaggi e saperi dell'estetico*, 6(2), 113-133.
- Schneider, M. A. (1987). Culture-as-text in the work of Clifford Geertz. *Theory and Society*, 809-839.

- Scranton, R. L. (1974). Vitruvius' Arts of Architecture. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 43(4), 494-499.
- Sewell, W. H. (1997). Geertz, cultural systems, and history: From synchrony to transformation. *Representations*, (59), 35-55.
- Shakeshaft, H. (2019). The Terminology for Beauty in the Iliad and the Odyssey. *The Classical Quarterly*, 69(1), 1-22.
- Shangina, E. I. (2018). The triad of vitruvius in the modern world. In *International Conference on Geometry and Graphics* (pp. 2095-2107). Cham: Springer International Publishing.
- Shapiro, R. (2019). Artification as process. *Cultural Sociology*, 13(3), 265-275.
- Sinnerbrink, R. (2019). Guest Editor's Introduction: Phenomenology Encounters Cognitivism. *Projections*, 13(2), 1-19.
- Sisko, J. E. (2003). Anaxagoras' Parmenidean cosmology: Worlds within worlds within the one. *Apeiron*, 36(2), 87-114.
- Sisko, J. E. (2013). Anaxagoras and Empedocles in the Shadow of Elea. In *Routledge Companion to Ancient Philosophy* (pp. 49-64). Routledge.
- Small, S. (2013). New Visions of the Zhuangzi. *Journal of Daoist Studies*, 6(6), 145-160.
- Sommer, D. A. (2014). Confucianism and the Arts. In *The Oxford Handbook of Religion and the Arts* (p. 388). Oxford University Press, USA.
- Stanton, G. R. (1973). Sophists and philosophers: problems of classification. *The American Journal of Philology*, 94(4), 350-364.
- Starr, C. G. (1991). *A history of the ancient world*. Oxford University Press, USA.
- Stausberg, M. (2004). Contextualizing the contexts. On the study of Zoroastrian Rituals. In *Zoroastrian Rituals in Context* (pp. 1-56). Brill.
- Sutton, J., & Hodder, I. (2020). Personal memory, the scaffolded mind, and cognitive change in the Neolithic. *Consciousness, creativity, and self at the dawn of settled life*, 209-229.
- Tattersall, I., & Schwartz, J. H. (2009). Evolution of the genus Homo. *Annual Review of Earth and Planetary Sciences*, 37(1), 67-92.
- Te Molder, H. (2015). What happened to post-cognitive psychology?. In *Discursive Psychology* (pp. 87-100). Routledge.
- Teeter, E. (2011). *Religion and ritual in ancient Egypt*. Cambridge University Press.
- Thornhill, R. (2003). Darwinian aesthetics informs traditional aesthetics. In *Evolutionary aesthetics* (pp. 9-35). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.
- Tsoua, V. (1998). *The epistemology of the Cyrenaic School*. Cambridge University Press.
- Tsoua, V. (2016). Cyrenaics and Epicureans on pleasure and the good life: The original debate and its later revivals. In *Strategies of Polemics in Greek and Roman Philosophy* (pp. 113-149). Brill.
- Vasunia, P. (2007). The philosopher's Zarathushtra. *Persian Responses: Political and Cultural Interaction With (in) the Achaemenid Empire*, 237-264.
- Vyshedskiy, A. (2019). Neuroscience of imagination and implications for human evolution.
- Wallace, B., Ross, A., Davies, J., & Anderson, T. (2015). *The mind, the body and the world: Psychology after cognitivism?*. Andrews UK Limited.
- Warburton, D. A. (2014). Minoan and Mycenaean religion. In *The Handbook of Religions in Ancient Europe* (pp. 103-138). Routledge.
- Williamson, A. (2006). Cynicism. *The American poetry review*, 35(3), 39-43.
- Wilson, C. (2008). *Epicureanism at the Origins of Modernity*. OUP Oxford.
- Wohlwill, J. F. (1976). Environmental aesthetics: The environment as a source of affect. In *Human Behavior and Environment: Advances in Theory and Research. Volume 1* (pp. 37-86). Boston, MA: Springer US.
- Wood, B. (1993). Early Homo: how many species?. In *Species, species concepts and primate evolution* (pp. 485-522). Boston, MA: Springer US.

- Wood, B., & Collard, M. (1999). Is Homo Defined by Culture?'. In *PROCEEDINGS-BRITISH ACADEMY* (Vol. 99, pp. 11-24). OXFORD UNIVERSITY PRESS INC..
- Yılmaz, B. (2021). Erken Dönem Kur'an Tefsirlerine Göre Medine Yahudilerinin Kimlik ve Geleneklerine Genel Bir Bakış. *Milel ve Nihal*, 18(1), 67-96.
- York, M. (2003). *Pagan theology: Paganism as a world religion*. NYU Press.
- Zhmud, L. (2013). Pythagorean Communities. *Doctrine and Doxography*, 33-52.

Extended Abstract

Aim and Scope

Classical aesthetic theories define aesthetic experience fundamentally as the sensations experienced by individuals through interaction with environmental and material components. The earliest intellectual endeavours, which coincided almost with humanity's onset on earth, established the groundwork for the development of primitive religions at a social level. The religions framed the connection between humans and aesthetics on the foundation that aesthetics is ultimately inexplicable and transcendent. Emerging in the late 19th century, the phenomenological approach in philosophy broadened across various fields. By concentrating on personal experience, phenomenology examines how the body, environment, and other people and objects shape this experience. In the early 20th century, cognitions and experiences were viewed more holistically concerning the material environment. From the 1970s onward, 'postcognitivist' approaches arose, exploring how bodily experiences and environments contribute to human cognitive processes. Building on these postcognitivist ideas, researchers have started investigating the influence of the body and the social world on cognitive functions, particularly focusing on the interplay between aesthetic experience and the evolution of material culture. This article marks the first Turkish investigation into evolutionary aesthetics and material culture. Its primary inquiry centres on the intellectual and evolutionary developmental aspects of humanity in the mutual relationship between aesthetic experience and material culture. It begins by exploring the origins of aesthetic sensitivity and ends with 'Actor-network theory', which analyses experience and material culture through cognition and sociality. The article argues that through aesthetic sensitivity, individuals enhance their cognitive abilities and adaptability by creating material culture within their environments.

Method

In the study, we qualitatively examined human aesthetic sensitivity and material culture to reveal their roles as carriers and influencers in the social and cognitive system, affecting the evolution of aesthetic experience. We designed a discussion that indicated that aesthetic sensibility enhanced the ability to benefit from the environment by engaging with the world with tools, materials and nests.

Findings

The article described aesthetic experience as a process that arises from the actions, sensations, and emotional interactions of living beings as they adapt to their environment and improve their reproductive success within the framework of evolutionary aesthetics. The study investigated the interactions with material culture and aesthetic experience since the early modern ideas and concept of humanity. Material culture refers to the embodiment of human behaviours that influence the dynamics of social systems through meaning and information. The creation of artefacts provides cohesion to humans' social existence. From their early existence on earth, humans have reflected on their environment and participated in various efforts to create meaning throughout their evolutionary history. Evolutionary aesthetics suggests that aesthetic sensitivity is vital for human survival and interaction with the environment.

Conclusion

Material culture is considered an extension of sociality and began to be recognised as an extension of human cognitive activity. Post-cognitive approaches have made significant contributions. Examining the relationships between cognition and material culture has led to a review of aesthetic perception among human cognitive activities compared to other cognitive activities. In exploring architectural products, an essential element of material culture, aesthetic perception- which fosters a sense of empathy with aspects of material culture- becomes vital.

Because humans are social creatures, analysing the evolutionary connection between material culture products and social relationships is crucial. The notion that spatial cognition significantly influences other human cognitive activities, often discussed within the post-cognitivist approach, has become increasingly complex due to the development of symbolic culture. Material Connection Theory posits that humans enhance their cognitive flexibility and capacity through

material culture and sociality within environmental contexts. The Theory is essential for presenting a perspective on the connection between aesthetic sensitivity and material culture, grounded in experience and cognitive evolution.

The study aimed to create a narrative about the search for meaning and the evolution of behavioural patterns shaped by human consciousness regarding life experience. Material using, social relationship revealed and evolved according to the cultural framework have also significantly influenced artification process.

Hastane Polikliniği İçin Kuyruk Modelleri Kullanılarak Bekleme Süresi ve Hizmet Verimliliği Analizi

Waiting Time and Service Efficiency Analysis Using Queuing Models for Hospital Outpatient Clinic

Alkan Durmuş¹

Öz

Bu çalışmada, bir üniversite hastanesinin nöroloji polikliniğindeki bekleme sürelerini azaltmak ve hizmet verimliliğini artırmak amacıyla M/M/m ve G/G/m kuyruk teorisi modelleri incelenmiştir. Farklı doktor sayıları ve hasta yoğunluğu senaryoları değerlendirilmiş, her iki modelin performansı analiz edilmiştir. Düşük ve orta yoğunluk senaryolarında, G/G/m modelinin daha esnek ve etkili olduğu, bekleme sürelerini ve kuyruk uzunluklarını daha düşük seviyelerde tuttuğu gözlemlenmiştir. M/M/m modeli ise düşük yoğunlukta iyi sonuçlar verse de özellikle yüksek hasta yoğunluğu altında kararsızlık göstermiştir. Analizler, doktor sayısının 9 ile 10 arasında tutulmasının, bekleme sürelerini azaltmada ve hizmet verimliliğini artırmada optimal sonuçlar sağladığını ortaya koymuştur. Yüksek yoğunluk senaryolarında ise her iki modelin de yetersiz kalması, daha gelişmiş simülasyon ve optimizasyon yöntemlerinin kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Sonuç olarak, poliklinik hizmet süreçlerinin optimize edilmesi için doktor sayısının dikkatli planlanması, hizmet sürelerindeki belirsizliklerin azaltılması ve G/G/m modelinin tercih edilmesi önerilmektedir. Bu çalışma, operasyonel verimliliğin artırılması ve hasta memnuniyetinin iyileştirilmesi adına önemli stratejiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kuyruk Teorisi Modelleri, Sağlık Hizmetleri Operasyonları, Hasta Bekleme Süreleri, Ayakta Servis Optimizasyonu.

Abstract

In this study, M/M/m and G/G/m queueing theory models are investigated to reduce waiting times and improve service efficiency in the neurology outpatient clinic of a university hospital. Different number of doctors and patient density scenarios are evaluated and the performance of both models is analyzed. In low and medium density scenarios, the G/G/m model was found to be more flexible and efficient, keeping waiting times and queue lengths at lower levels. The M/M/m model, on the other hand, showed good results at low density, but showed instability, especially under high patient density. The analysis revealed that keeping the number of doctors between 9 and 10 provides optimal results in reducing waiting times and improving service efficiency. In high density scenarios, both models are inadequate, necessitating the use of more advanced simulation and optimization methods. As a result, it is recommended that the number of doctors should be carefully planned, uncertainties in service times should be reduced and the G/G/m model should be preferred to optimize outpatient service processes. This study provides important strategies for increasing operational efficiency and improving patient satisfaction.

Keywords: Queueing Theory Models, Healthcare Operations, Patient Waiting Times, Outpatient Service Optimization.

JEL Codes: C61, I10, D24.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 18 / 11 / 2024

Accepted: 26 / 05 / 2025

¹Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Sağlık Uygulama ve Araştırma Hastanesi, İzmir, Türkiye, alkan.durmus@deu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5806-9962>.

Giriş

Hastane poliklinikleri, sağlık hizmetlerinin sunumunda kilit bir rol oynamaktadır ve genellikle hastaların tıbbi yardım almak amacıyla başvurduğu ilk temas noktasıdır. Poliklinikler, hastaların sağlık hizmetlerine erişimini sağlamanın yanı sıra, hasta memnuniyetini ve hastane operasyonlarının genel verimliliğini doğrudan etkilemektedir. Sağlık hizmetlerine olan talep arttıkça, hizmet sağlayıcıları genellikle hastaların zamanında erişimini sağlamakta ciddi zorluklarla karşılaşmaktadır (Palvannan ve Teow, 2012; Fogarty ve Cronin 2007). Bu durumun yönetimi için çoğu zaman yeni başvuruların mevcut bekleme listelerinin sonuna eklenmesi gibi standart bir strateji benimsenmektedir. Ancak, bu yaklaşım, belirli bir klinik öncelik sıralaması yapmayı gerektiren karmaşık triyaj sistemleri ile desteklenmediği sürece sınırlı bir çözüm sunmaktadır (Harding vd., 2017; Harding vd., 2011).

Uzun bekleme süreleri yalnızca hastaların sağlık durumlarını olumsuz etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda sağlık hizmetlerinin maliyetlerini de artırmaktadır. Kaynakların klinik bakım yerine bekleme listelerinin yönetimi gibi idari süreçlere yönlendirilmesi bu maliyet artışının temel nedenlerinden biridir (Kreindler, 2008; Lewis vd., 2018). Örneğin, bekleme listelerinin aşırı uzadığı durumlarda geçici çözümler olarak arzın artırılması (örneğin, ek personel istihdamı veya çalışma saatlerinin artırılması) gibi stratejiler uygulanmaktadır. Ancak bu önlemler, sağlık hizmetlerinde arz ve talep arasındaki temel dengesizlikleri ele almadığı için yalnızca geçici bir rahatlama sağlamaktadır. Ek kaynakların geri çekilmesinin ardından, bekleme listelerinin tekrar ortaya çıkması kaçınılmazdır (Kenis, 2006).

Dolayısıyla, bekleme sürelerini yönetmek ve hastaların zamanında hizmet almasını sağlamak için sistematik ve uzun vadeli çözümlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, hizmet talebi ile kaynakların dağılımını dengeleyen köklü değişikliklerin hayata geçirilmesi gereklidir. Bu tür reformlar, sağlık sisteminin daha sürdürülebilir ve etkin bir şekilde çalışmasına katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte, birçok hastane, hasta akışını yönetmek ve bekleme sürelerini en aza indirmek konusunda ciddi zorluklar yaşamaktadır. Bu zorluklar, polikliniklerde aşırı yoğunluğa ve dolayısıyla hasta memnuniyetsizliğine yol açarak sağlık hizmetlerinin kalitesini olumsuz etkilemektedir (Green, 2006). Sağlık sistemlerinin yeterli kaynaklara sahip olmaması ve artan hasta yoğunluğunu yönetememesi bu durumu daha da zorlaştırmaktadır (Bahadori ve ark., 2014). Uzayan bekleme süreleri ve hasta kuyrukları, hizmet sunumundaki verim kayıplarının önemli işaretleri arasında yer almakta olup, hasta beklentilerinin karşılanamamasına ve sonuçların olumsuz etkilenmesine neden olabilir (Bleustein ve ark., 2014). Bu nedenle, hastaneler hizmet kalitesini artırmak ve bu verimsizlikleri ortadan kaldırmak için stratejik ve bilimsel yaklaşımlara başvurmalıdır. Bu bağlamda, kuyruk teorisi, sağlık hizmetlerindeki bekleme sürelerini yönetmek ve optimize etmek için etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Kuyruk teorisi, hasta akışı, hizmet süreleri ve bekleme sürelerinin analizi yoluyla sistem performansını iyileştirme imkânı sunmaktadır (Yaduvanshi ve ark., 2019).

Kuyruk teorisi, bekleme hatlarını matematiksel olarak analiz etmeye, rastgele taleplere hizmet veren sistemleri modellemeye odaklanmaktadır (örneğin, varış süreçleri, hizmet mekanizmaları ve kuyruk disiplinleri). Hizmet oluşumları ve süreleri için olasılıksal yapılar belirler ve bir sistemin stokastik hizmet taleplerini karşılama yeteneğini anlamaya yardımcı olmaktadır (Peter ve Sivasamy, 2021). Hizmet sunumunu optimize etmek amacıyla farklı sektörlerde kullanılan kuyruk teorisi, sağlık hizmetlerinde özellikle acil servis, radyoloji ve polikliniklerde bekleme sürelerini azaltmada başarılı bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. (Green, 2006). Bu teorik yaklaşımlar, hasta akışını anlamada ve tahmin etmede sağlık yöneticilerine matematiksel modeller sunarak, bekleme sürelerini azaltmak ve hasta memnuniyetini artırmak için etkin çözümler sağlamaktadır (Van Wyk ve Walubo, 2014). Ancak, kuyruk teorisinin etkinliği kanıtlanmış olmasına rağmen, özellikle kaynakların sınırlı olduğu gelişmekte olan ülkelerde bu teorisinin uygulama alanı halen sınırlı kalmaktadır (Komashie ve ark., 2015).

Bu çalışma, bir üniversite hastanesinin nöroloji polikliniğinde ayaktan tedavi süreçlerinde bekleme sürelerinin optimize edilmesine odaklanmaktadır. Ayaktan tedavi süreçlerinde uzun bekleme süreleri, hastaların tedavi süreçlerini geciktirerek sağlık sonuçlarını olumsuz etkileyebilmektedir (Ertaş, 2020). Polikliniklerde bu tür olumsuz deneyimler yaşayan hastalar, sağlık hizmetlerine olan güvenlerini kaybedebilmekte ve bunun sonucunda da memnuniyetleri azalabilmektedir (Keleş & İşlek, 2018). Dolayısıyla, bekleme sürelerini minimize etmek, hasta memnuniyeti ve tedavi sonuçlarını iyileştirmek açısından hayati öneme sahiptir.

Bu çalışmada kullanılan veri seti, randevulu hastalara ait hasta kabul ve hizmet sürelerini içermektedir. Her ne kadar hastalar randevu ile sisteme giriş yapsa da, uygulamada gecikmeler, iptaller, doktorlar arası hizmet süresi farklılıkları ve eş zamanlı gelişler nedeniyle hasta gelişleri ve hizmet süreleri rastlantısal bir yapı sergilemektedir. Bu bağlamda, randevuya dayalı sistemlerde dahi hizmet akışlarının analizinde kuyruk teorisinin kullanımı, sistem

performansının (örneğin bekleme süresi, kaynak kullanımı) ölçülmesi ve darboğazların belirlenmesi açısından geçerliliğini korumaktadır.

Çalışmanın amacı, gerçek bir üniversite hastanesinin nöroloji polikliniğinde yürütülen ayaktan hizmet süreçlerinde kuyruk teorisi modelleri kullanılarak sistem performansının analiz edilmesi ve iyileştirme potansiyelinin ortaya konmasıdır. Nöroloji gibi zaman duyarlılığı yüksek birimlerde, bekleme süresi ve kaynak kullanımı gibi metrikler üzerinden M/M/m ve G/G/m kuyruk modellerinin uygulanabilirliği test edilmiştir. Böylece, randevulu sistemlerde dahi beklenmedik yoğunlukların yönetimine yönelik veriye dayalı bir çözüm önerisi sunulmuştur. Çalışma, sağlık hizmetlerinde operasyonel verimlilik literatürüne katkı sağlamayı ve yöneticilere uygulamaya dönük öneriler geliştirmeyi hedeflemektedir.

1. Literatür

Kuyruk teoremi, kuyruk teorisinin temel kavramlarından biri olup, istasyonlar durumlarda sistemin uç davranışlarını anlamak için kullanılan matematiksel bir çerçeve sunar. Özellikle ağır kuyruk dağılımları, yoğunluk oranı, yeniden deneme gibi parametrelerin varlığında kuyruk uzunluklarının ve bekleme sürelerinin asimptotik özelliklerini analiz etmeye olanak tanır (Miyazawa ve Zhao, 2004; Kim vd., 2010). Bu tür teoremler, Markov yenileme teoremi, Tauberian teoremleri ve subekponensiyel dağılımlar gibi matematiksel araçlarla analiz edilir (Asmussen vd., 1999; Masuyama, 2013; Lelarge, 2007; Lelarge, 2009). Kuyruk teoremi, sistem performansı, istikrar ve güvenilirlik açısından stratejik bilgiler sunar. Bu kapsamda, kuyruk sistemlerinin tasarımı ve optimizasyon süreçlerinde teorik kuyruk sonuçlarının kullanılması, sağlık hizmetleri başta olmak üzere birçok sektörde karar destek sistemlerinin temelini oluşturmaktadır (Miyazawa & Zhao, 2004; Kim vd., 2010).

Kuyruk teorisi, sağlık sektöründe özellikle hasta akışının yönetimi, hizmet verimliliğinin artırılması ve bekleme sürelerinin azaltılması amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamda, sistematik modellemeler, hasta memnuniyetini artıran ve kaynak kullanımını optimize eden stratejilerin geliştirilmesini sağlamaktadır. Acil servislere hasta bekleme süresinin analizi için geliştirilen modellerde, birden fazla hizmet noktasını ve hastaların kuyruktan ayrılma davranışlarını dikkate alan yapıların geliştirildiği görülmektedir (Wiler vd., 2015). Fitzgerald vd. (2017), hızlı hizmet yolları için Monte Carlo analizine dayanan kuyruk modelleri önererek acil servislere hasta hizmet hızının artırılabilirliğini göstermiştir. Ayakta tedavi hizmetlerinde, Cho vd. (2017), elektronik tıbbi kayıt sistemlerinin entegrasyonunun bekleme sürelerini %44 ila %78 oranında azalttığını belirtmiştir. Lee vd. (2018) ise kuyruk teorisine dayalı özelleştirilmiş stratejilerin hasta akışına dair parametrelerin daha iyi anlaşılmasını sağladığını vurgulamıştır.

COVID-19 gibi sağlık krizleri sırasında da kuyruk modelleri önemli bir rol üstlenmiştir. Ghasemi vd. (2023), Jackson kuyruk ağına dayalı bir model önererek salgın ortamında kaynak kullanımının optimizasyonuna katkı sunmuştur. Benzer şekilde, Gombolay vd. (2014), doğum sürecindeki hasta-personel dağılımını kuyruk modelleri ile analiz etmiş, Bahadori vd. (2014) ise hastane eczanelerinde stratejik personel ayarlamalarıyla bekleme sürelerinin azaltılabileceğini göstermiştir. Teyin vd. (2022), İstanbul'daki kamu hastanelerinde polikliniklerde bekleme süresi analizleri yapmış, Kocaer ve Koruca (2023) ise geliştirdikleri simülasyon yazılımı ile hizmet verimliliğinin artırılabilirliğini ortaya koymuştur. Oğuz vd. (2021), kalite maliyetleri çerçevesinde bekleme süresinin hastane yönetimi için önemli bir gösterge olduğunu belirtmiştir.

Polikliniklerde hasta akışının modellenmesi için farklı kuyruk teorisi modelleri kullanılmaktadır. M/M/1 modeli tek hizmet noktalı sistemler için uygunken, M/M/c modeli çoklu hizmet noktalarında daha gerçekçi analizler sunar (Teyin vd., 2022). Bu bağlamda, G/G/m modeli hasta geliş ve hizmet sürelerindeki değişkenlikleri dikkate alarak daha esnek bir yapı sunar (Lin vd., 2019; Dellaert vd., 2016). M/G/∞ ve M/M/c/K gibi modeller de literatürde sağlık sistemleri için sıkça kullanılmaktadır (Wiler vd., 2013; Aguilera vd., 2019). Palvannan ve Teow (2012), M/M/m modelinin hizmet kapasitesi planlamasında, Green (2006) ise halk sağlığı krizlerinde bu modelin kapasite ihtiyaçlarını tahmin etmede kullanıldığını ifade etmiştir.

Hassan vd. (2022), kuyruk yönetim sistemlerinin hasta memnuniyeti üzerindeki etkisini ortaya koymuş; Khan vd. (2020), TORA yazılımı ve M/M/c modelini kullanarak resepsiyonist ve doktor sayısının artırılmasının hasta sıklığının azalttığını göstermiştir. Wang vd. (2009), teletıbbin hasta yoğunluğunu azaltmadaki etkisini, Bahadori vd. (2014) ise eczanelerdeki reçete işleme sürelerinin kuyruk modelleri ile analizini aktarmıştır. Son olarak, Nasrudin vd. (2023), akıllı bekleme sistemlerinin sağlık sektöründe yenilikçi çözümler sunduğunu belirtmiştir. Tüm

bu çalışmalar kuyruk teorisinin hasta akışını optimize etmede, hizmet kalitesini artırmada ve sağlık yöneticilerine stratejik kararlar almada değerli katkılar sunduğunu göstermektedir.

Bu çalışmalar, kuyruk teorisinin sağlık hizmetlerinde hasta akışını yönetmek ve verimliliği artırmak için önemli bir araç olduğunu göstermektedir. Sağlık hizmetlerinde kuyruk teorisinin uygulanması, hasta memnuniyetini artırmak ve operasyonel süreçleri optimize etmek için kritik öneme sahiptir.

2. Yöntem

Kuyruk teoremi, kuyruk teorisinin temel kavramlarından biri olup, istasyonlar durumlarında sistemin uç davranışlarını anlamak için kullanılan matematiksel bir çerçevedir. Özellikle ağır kuyruk dağılımları, yoğunluk oranı, yeniden deneme gibi parametrelerin varlığında kuyruk uzunluklarının ve bekleme sürelerinin asimptotik özelliklerini analiz etmeye olanak tanır (Miyazawa ve Zhao, 2004; Kim vd., 2010). Bu tür teoremler, Markov yenileme teoremi, Tauberian teoremleri ve subekponensiyel dağılımlar gibi matematiksel araçlarla analiz edilir (Asmussen vd., 1999; Masuyama, 2013; Lelarge, 2007; Lelarge, 2009). Kuyruk teoremi, sistem performansı, istikrar ve güvenilirlik açısından stratejik bilgiler sunar. Bu kapsamda, kuyruk sistemlerinin tasarımı ve optimizasyon süreçlerinde teorik kuyruk sonuçlarının kullanılması, sağlık hizmetleri başta olmak üzere birçok sektörde karar destek sistemlerinin temelini oluşturmaktadır (Miyazawa & Zhao, 2004; Kim vd., 2010).

Kuyruk teorisi, sağlık sektöründe özellikle hasta akışının yönetimi, hizmet verimliliğinin artırılması ve bekleme sürelerinin azaltılması amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır. Sistemik modellemeler, hasta memnuniyetini artıran ve kaynak kullanımını optimize eden stratejilerin geliştirilmesini sağlar. Acil servislerde, birden fazla hizmet noktası ve hastaların kuyruktan ayrılma davranışlarını içeren modeller geliştirilmiştir (Wiler vd., 2015). Fitzgerald vd. (2017), hızlı hizmet yolları için Monte Carlo analizine dayanan kuyruk modelleri önererek hizmet hızının artırılabilirliğini göstermiştir. Ayakta tedavi hizmetlerinde, elektronik tıbbi kayıt sistemlerinin entegrasyonu bekleme sürelerini azaltmaktadır (Cho vd., 2017). Kuyruk teorisine dayalı özelleştirilmiş stratejiler ise hasta akış parametrelerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlar (Lee vd., 2018).

COVID-19 gibi sağlık krizlerinde kuyruk modelleri önemli rol oynamıştır. Ghasemi vd. (2023), Jackson kuyruk ağına dayalı modeliyle kaynak kullanımını optimize etmiştir. Gombolay vd. (2014), doğum sürecindeki hasta-personel dağılımını kuyruk modelleriyle analiz etmiş; Bahadori vd. (2014), hastane eczanelerinde stratejik personel planlamasının bekleme sürelerini azalttığını göstermiştir. İstanbul'daki kamu hastanelerinde poliklinik analizleri yapan Teyin vd. (2022), simülasyon yazılımı ile hizmet verimliliğini artıran Kocaer ve Koruca (2023) ve kalite maliyetleri çerçevesinde bekleme süresinin yönetim göstergesi olduğunu belirten Oğuz vd. (2021) sağlık yönetiminde kuyruk modellerinin uygulama gücünü ortaya koymuştur.

Polikliniklerde hasta akışı için farklı kuyruk modelleri kullanılmaktadır. M/M/1 modeli tek hizmet noktalı sistemler için, M/M/c modeli ise çoklu hizmet noktaları için uygundur (Teyin vd., 2022). G/G/m modeli, geliş ve hizmet sürelerindeki değişkenlikleri dikkate alarak daha esnek yapı sunar (Lin vd., 2019; Dellaert vd., 2016). M/G/∞ ve M/M/c/K gibi modeller sağlık sistemlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Wiler vd., 2013; Aguilera vd., 2019). M/M/m modeli, hem hizmet kapasitesi planlamasında (Palvannan ve Teow, 2012) hem de kriz durumlarında kapasite ihtiyacının öngörülmesinde (Green, 2006) etkilidir.

Kuyruk teorisinin hasta memnuniyeti üzerindeki etkisi de dikkate değerdir. Kuyruk yönetim sistemlerinin bu alandaki etkisi (Hassan vd., 2022), TORA yazılımı ile yapılan kapasite optimizasyonları (Khan vd., 2020), teletıbbın hasta yoğunluğunu azaltma gücü (Wang vd., 2009) ve akıllı bekleme sistemlerinin sunduğu çözümler (Nasrudin vd., 2023) bu katkıyı göstermektedir. Kuyruk teorisi, sağlık yöneticilerine stratejik karar alma süreçlerinde güçlü bir destek sunarak, hizmet kalitesini ve hasta memnuniyetini artırmakta önemli bir araç haline gelmiştir.

G/G/m Modeli: $G/G/m$ kuyruk modeli, çoklu sunucularla birlikte genel varış ve hizmet süresi dağılımları ile karakterize edilen kuyruk teorisinde karmaşık ve çok yönlü bir çerçeveyi temsil etmektedir. Bu model, hem müşterilerin geliş sürelerinin hem de hizmet sürelerinin rastgele bir dağılım izleyebildiği sistemlerin analizinde özellikle önemlidir ve telekomünikasyon, imalat ve hizmet endüstrileri gibi çok çeşitli gerçek dünya senaryolarına uygulanabilmektedir.

$G/G/m$ kuyruk sisteminde, G notasyonu varış sürecinin genel bir dağılım tarafından yönetildiğini gösterirken, ikinci G hizmet sürelerinin de genel bir dağılım tarafından tanımlandığını göstermektedir. Parametre m , gelen

müşterilere hizmet vermek için mevcut sunucu sayısını ifade etmektedir. Bu esneklik hem müşterilerin gelişinin hem de onlara hizmet vermek için geçen sürenin büyük ölçüde değişebildiği, gerçek hayattaki operasyonların karmaşıklığını yansıtan çeşitli hizmet ortamlarının modellenmesine olanak tanımaktadır (Chan & Closser (2013).

$G/G/m$ kuyruklarıyla ilgili başlıca zorluklardan biri, kesin performans ölçütlerinin türetilmesindeki güçlülüktür. Kapalı form çözümlerinin genellikle mevcut olduğu $M/M/1$ veya $M/G/1$ gibi daha basit kuyruk modellerinin aksine, $G/G/m$ kuyrukları tipik olarak ortalama bekleme süresi, kuyruk uzunluğu ve sistem kullanımı gibi temel performans göstergelerini tahmin etmek için sayısal yöntemlerin veya simülasyon tekniklerinin kullanılmasını gerektirir (A.Divya, 2015). Bu karmaşıklık, varış ve hizmet süresi dağılımlarının genel yapısından kaynaklanır ve bu dağılımlar doğrudan analitik çözümlere elverişli değildir.

$G/G/m$ kuyruklarını etkili bir şekilde analiz etmek için araştırmacılar genellikle çeşitli yaklaşım teknikleri kullanmaktadır. Örneğin, belirli koşullar altında, bir $G/G/1$ kuyruğunun özelliklerinin, hizmet süresi dağılımının hafızasız (üstel) olduğu varsayılan bir $G/M/1$ kuyruğunun özelliklerine yaklaştırılabileceği belirtilmiştir (Benaouicha & Aissani, 2005). Bu yaklaşım analizi basitleştirebilir ve özellikle hizmet süreleri aşırı değişken olmadığında sistem davranışına ilişkin faydalı bilgiler sağlayabilmektedir.

$G/G/m$ kuyruklarının performansı varış oranı ve hizmet oranından önemli ölçüde etkilenir. Varış oranı m sunucunun birleşik hizmet kapasitesini aştığında, sistem tıkanabilir, bu da bekleme sürelerinin artmasına ve kuyrukların uzamasına neden olmaktadır. Tersine, hizmet oranı yeterince yüksekse, sistem istikrarlı bir durumu koruyabilir ve müşterilere derhal hizmet verilmesini sağlayabilmektedir (Muninggar vd., 2019).

Ayrıca, müşteri sabırsızlığı kavramı $G/G/m$ kuyruk modellerinde önemli bir husustur. Müşteriler, bekleme süreleri belirli bir eşiği aşarsa kuyruktan ayrılmayı seçebilir ve bu da genel sistem verimliliğinde bir azalmaya yol açabilmektedir. Müşterilerin kuyruğu terk etme davranışının analizi, hem kuyruğun performans ölçütlerini hem de genel müşteri deneyimini etkilediği için önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir (Boxma vd., 2010). Bu husus, olumlu bir müşteri deneyiminin sürdürülmesinin iş başarısı için elzem olduğu hizmet odaklı sektörlerde özellikle önemlidir.

$G/G/m$ kuyruklarının matematiksel modellemesi genellikle stokastik süreçlerden, özellikle de yenileme teorisi ve Markov zincirlerinden teknikler içermektedir. Bu yaklaşımlar, varış ve hizmet dağılımlarının genel doğası nedeniyle matematiksel olarak yoğun olabilmelerine rağmen, kararlı durum dağılımlarının ve performans ölçümlerinin türetilmesini kolaylaştırmaktadır (Mijit, 2013). Hesaplama yöntemleri ve algoritmalarındaki son gelişmeler, araştırmacıların performans ölçütlerinin daha doğru tahminlerini elde etmelerini sağlayarak $G/G/m$ kuyruk modellerinin pratikte uygulanabilirliğini artırmaktadır.

Pratik uygulamalarda, $G/G/m$ kuyrukları telekomünikasyon, sağlık ve imalat dahil olmak üzere çeşitli sektörlerde yaygındır. Örneğin, telekomünikasyonda veri paketlerinin gelişi, paketlerin rastgele aralıklarla geldiği ve değişen miktarlarda işlem süresi gerektirdiği bir $G/G/m$ kuyruğu olarak modellenebilir. Bu tür kuyrukların davranışını anlamak, dalgalanan trafik yüklerini kaldırabilecek verimli ağ sistemleri tasarlamak için kritik öneme sahiptir (Luo & Tang, 2010).

Kuyruk teorisindeki araştırmalar gelişmeye devam ettikçe, $G/G/m$ kuyruklarının karmaşıklığını ele almak için yeni metodolojiler ve teorik çerçeveler geliştirilmektedir. Örneğin, kuyruk davranışını tahmin etmek ve hizmet süreçlerini optimize etmek için makine öğrenimi tekniklerinin uygulanması yeni bir ilgi alanıdır. Bu gelişmeler, kuruluşların müşteri etkileşimlerini ve hizmet sunumunu yönetme biçiminde devrim yaratma potansiyeline sahiptir (John & Sudhahar, 2012).

$G/G/m$ modeli, $M/M/m$ modelinden farklı olarak geliş ve hizmet sürelerinin değişkenliklerini (Ca^2 ve Cs^2) dikkate almaktadır. Bu modelin formülleri aşağıdaki gibidir:

1. Yoğunluk Faktörü (ρ)

Yoğunluk faktörü, sistemdeki hasta yükünü göstermektedir:

$$\rho = \frac{\lambda}{m \cdot \mu} \quad (1)$$

λ (Lambda): Hasta gelişi hızı (ortalama hasta sayısı).

m : Doktor sayısı (sunucular).

μ (Mu): Hizmet hızı (doktor başına saatlik hizmet verilen hasta sayısı).

2. Ortalama Bekleme Süresi (W_q)

G/G/m modelinde bekleme süresi, geliş ve hizmet sürelerindeki varyasyonu (C_a^2 ve C_s^2) dikkate alarak şu formülle hesaplanmaktadır:

$$W_q = \frac{C_a^2 + C_s^2}{2} + \frac{p_0 \cdot \frac{(\lambda/\mu)^m}{m!}}{m \cdot \mu \cdot (1-p)} \quad (2)$$

C_a^2 : Geliş sürelerinin değişkenliği.

C_s^2 : Hizmet sürelerinin değişkenliği.

3. Toplam Sistemde Kalma Süresi (W):

Sistemde kalma süresi, sırada bekleme süresi ve hizmet süresinin toplamıdır:

$$W = W_q + \frac{1}{\mu} \quad (3)$$

4. Kuyrukta Bekleyen Ortalama Hasta Sayısı (L_q)

Kuyrukta bekleyen hasta sayısı:

$$L_q = \lambda \cdot W_q \quad (4)$$

5. Sistem İçindeki Toplam Hasta Sayısı (L)

Sistem içinde bekleyen ve hizmet alan toplam hasta sayısı:

$$L = \lambda \cdot W \quad (5)$$

M/M/m Modeli: M/M/m kuyruk modeli, gelişlerin ve hizmet sürelerinin üstel dağılımları takip ettiği sistemleri analiz etmek için yaygın olarak kullanılan kuyruk teorisinde temel bir kavramdır. Bu model üç parametre ile karakterize edilir: ilk "M" varış sürecinin Markovian (hafızasız) olduğunu, ikinci "M" hizmet sürelerinin de Markovian olduğunu ve "m" gelen müşterilere hizmet vermek için mevcut sunucu sayısını gösterir. Bu çerçeve özellikle müşteri bekleme sürelerini ve hizmet verimliliğini anlamının çok önemli olduğu çağrı merkezleri, hastaneler ve bilgisayar ağları gibi çeşitli hizmet odaklı ortamlarda uygulanabilir (Gross vd., 2011).

Bir M/M/m kuyruğunda, müşteriler sabit bir ortalama varış oranı (λ) ile karakterize edilen bir Poisson sürecine göre gelirler. Hizmet süreleri üstel olarak dağıtılır, yani her bir müşteriye hizmet vermek için geçen süre ortalama bir hizmet oranı (μ) ile bağımsız ve özdeş olarak dağıtılır. Model, gelen talepleri karşılamak için m adet sunucunun mevcut olduğunu varsayar. Yeni bir müşteri geldiğinde tüm sunucular meşgulse, bu müşteri sunuculardan biri müsait olana kadar kuyrukta beklemek zorundadır (Gross vd., 2011).

M/M/m modelinden türetilen temel performans ölçütlerinden biri, hem hizmet verilen hem de sırada bekleyenleri içeren sistemdeki ortalama müşteri sayısıdır (L). Bir diğer önemli ölçüt ise bir müşterinin sistemde geçirdiği ortalama süredir (W) ve bu süre $L = \lambda$ şeklinde ifade edilen Little Kanunu kullanılarak hesaplanabilir. Ayrıca, özellikle müşteri sayısının sunucuların kapasitesini aştığı senaryolarda engelleme olasılığı olarak bilinen hizmet için beklemek zorunda kalma olasılığı da hesaplanabilir (Garnet vd., 2002).

M/M/m kuyruklarının analizi genellikle çeşitli performans ölçütlerini hesaplamak için bir araç sağlayan Erlang formüllerinin kullanımını içerir. Örneğin, Erlang B ve Erlang C formülleri sınırlı kapasiteli sistemlerde tıkanma olasılığını (Erlang B) ve sonsuz kapasiteli sistemlerde beklenen bekleme sürelerini (Erlang C) belirlemek için kullanılır (Garnet vd., 2002). Bu formüller özellikle müşteri bekleme sürelerini ve hizmet seviyelerini yönetmenin müşteri memnuniyetini korumak için kritik önem taşıdığı çağrı merkezi operasyonlarında kullanışlıdır.

Ayrıca, M/M/m modeli, müşterilerin bekleme sürelerinin belirli bir eşiği aşması halinde kuyruğu terk edebilecekleri müşteri sabırsızlığı gibi özellikleri içerecek şekilde genişletilebilir. Bu, müşteri sabrı için üstel bir dağılım içeren M/M/m + M modeline yol açar. Bu tür uzantılar, müşteri davranışının hizmet dinamiklerini önemli ölçüde etkilediği gerçek dünya senaryolarını doğru bir şekilde modellemek için gereklidir (Takagi, 2014).

M/M/m kuyruk modelinin çok yönlülüğü, çeşitli operasyonel bağlamlara uyarlanabilmesini sağlar. Örneğin, telekomünikasyonda, veri paketlerinin gelişini ve birden fazla sunucu tarafından işlenmesini modellemek için

kullanılabilir. Sağlık hizmetlerinde, acil servislerdeki hasta varışlarını ve tedavi sürelerini temsil edebilir (Garnet vd., 2002). M/M/m sistemlerinin analizinden elde edilen bilgiler, kaynak tahsisini optimize etmek, hizmet verimliliğini artırmak ve genel müşteri deneyimini geliştirmek için çok değerlidir.

1. Yoğunluk Faktörü (ρ)

Bu faktör, sistemin ne kadar dolu olduğunu gösterir:

$$\rho = \frac{\lambda}{m \cdot \mu} \quad (6)$$

λ (Lambda): Hasta geliş hızı (ortalama günlük hasta sayısı).

m : Doktor sayısı (sunucular).

μ (Mu): Hizmet hızı (doktor başına saatlik hizmet verilen hasta sayısı).

2. Sistemde Hiç Müşteri Olmama Olasılığı (P_0)

$$P_0 = \left[\sum_{n=0}^{m-1} \frac{(\lambda/\mu)^n}{n!} + \frac{(\lambda/\mu)^m}{m! \cdot (1-\rho)} \right] \quad (7)$$

Bu formül, sistemde hiç müşteri bulunmama olasılığını verir. Bir sistemin performansını analiz ederken, bu olasılığı bilmek önemlidir çünkü sistemin boş kalma olasılığını ve verimliliğini gösterir. Eğer λ , μ oranına çok yakınsa, bu olasılık azalır ve sistem genellikle dolu olur.

3. Ortalama Bekleme Süresi (W_q)

Hastaların sırada bekleme süresi şu formülle hesaplanır:

$$W_q = \frac{P_0 \cdot \frac{(\lambda/\mu)^m}{m!}}{m \cdot \mu \cdot (1-\rho)} \quad (8)$$

4. Toplam Sistemde Kalma Süresi (W)

Hastaların toplam sistemde kalma süresi (sırada bekleme süresi + hizmet süresi):

$$W = W_q + \frac{1}{\mu} \quad (9)$$

5. Sırada Bekleyen Ortalama Hasta Sayısı (L_q)

Sırada bekleyen hasta sayısı şu formülle hesaplanmaktadır:

$$L_q = \lambda \cdot W_q \quad (10)$$

6. Sistem İçindeki Toplam Hasta Sayısı (L)

Sistem içindeki toplam hasta sayısı:

$$L = \lambda \cdot W \quad (11)$$

3 Uygulama

Bu çalışmada, bir üniversite hastanesinin nöroloji polikliniğinden elde edilen hasta kabul ve bekleme sürelerine ilişkin veri seti kullanılmıştır. Veri seti, Ocak 2023 ile Ekim 2024 tarihleri arasında poliklinikte randevulu hastalara yönelik kayıtları içermektedir. Toplamda 25.812 hasta randevusuna ilişkin veriler analiz edilmiştir. Veri seti, 18.367 hasta geliş ve iki yıllık bir süreyi kapsayarak poliklinik hizmetlerinin zaman içerisindeki değişkenliğini analiz etmek için kullanılmıştır.

Bu çalışmada kullanılan veri seti, bir üniversite hastanesinin nöroloji polikliniğine ait Ocak 2023 ile Ekim 2024 tarihleri arasındaki gerçek randevu ve kabul sürelerini içermektedir. Veriler temizlenmiş ve analiz için eksiksiz kabul edilmiştir. Çalışmanın amacı, bekleme süreleri ve hizmet verimliliği açısından M/M/m ve G/G/m kuyruk modellerini karşılaştırarak, poliklinikteki hizmet süreçlerinin iyileştirilmesine katkıda bulunmaktır. Analizler sonucunda, her iki modelin bekleme süreleri ve verimlilik üzerindeki etkileri değerlendirilerek, hizmet süreçlerini optimize etmek için en uygun model belirlenecektir.

Veri setinde hastaların hastaneye geldikleri tarih ve saat bilgisi, poliklinik hizmeti verilen birimin kodu, hastaya hizmet sunan polikliniğin adı, randevu saati, kayıt zamanı, poliklinikte kabul edildikleri gerçek zaman gibi bilgiler yer almaktadır. Ayrıca, randevu saati ile kabul saati arasındaki fark (dakika cinsinden), kayıt zamanı ile kabul zamanı arasındaki fark ve muayene süreleri de veri setinde bulunmaktadır. Bu veriler, polikliniğin hizmet verimliliğini artırmak amacıyla bekleme sürelerini analiz etmek ve potansiyel iyileştirme alanlarını belirlemek için kullanılmıştır.

Veri seti üzerinde yapılan veri temizleme işlemleri, analiz sonuçlarının güvenilirliğini ve doğruluğunu artırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. İlk olarak, randevu kabul farkı (Randevu Kabul Fark Dakika) sütununda yer alan negatif değerler incelenmiştir. Bu sütun, hastaların randevu saati ile kabul saati arasındaki farkı ifade etmektedir. Negatif değerler, hastaların planlanan randevu saatinden önce kabul edildiklerini göstermektedir. Ancak, aşırı negatif değerler (örneğin, birkaç saat önce kabul edilen hastalar) gerçek dışı veya anlamlı olmayan verilere işaret edebileceğinden, veri temizliği kapsamında bu değerler değerlendirilmiştir. -30 dakikaya kadar olan erken kabul vakalarının gerçekçi kabul edilebileceği varsayımıyla, randevu kabul farkı -30 dakikadan daha düşük olan veriler veri setinden çıkarılmıştır.

Hizmet süreleri (Muayene Süresi) sütununda ise negatif değerlerin bulunması mümkün olmadığından, bu sütunda yer alan tüm negatif değerler temizlenmiştir. Ayrıca, mantıksız veya olağan dışı kısa süreler de incelenmiştir ve hizmet süresi 0'dan küçük olan tüm kayıtlar veri setinden çıkarılmıştır.

Bu temizleme işlemleri sonucunda, toplamda 15.220 kayıt analiz için kullanılabilir hale getirilmiştir. Bu adım, veri kalitesini artırarak, analiz sonuçlarının daha doğru ve anlamlı olmasını sağlamıştır.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

İstatistik	Randevu Kabul Fark (Dakika)	Kayıt Kabul Fark (Dakika)	Muayene Süresi
Veri Sayısı (n)	15220	15220	15220
Ortalama (mean)	13.46	36.09	20.78
Standart Sapma (std)	34.15	39.69	2.64
Minimum (min)	-30.0	0.15	10.0
1. Çeyrek (25%)	-5.75	10.5	21.08
Medyan (50%)	7.28	24.92	21.48
3. Çeyrek (75%)	24.48	47.45	22.22
Maksimum (max)	1436.5	450.7	39.67

Temizlenmiş veri seti üzerinde yapılan tanımlayıcı istatistikler, hastaların randevu kabul ve muayene süreleri hakkında daha net ve gerçekçi bir görünüm sunmaktadır. Randevu kabul farkı (Randevu Kabul Fark Dakika) incelendiğinde, ortalama farkın 13.46 dakika olduğu görülmektedir. Bu, genel olarak hastaların randevu saatinden yaklaşık 13 dakika sonra kabul edildiklerini göstermektedir. Standart sapmanın 34.15 dakika olması, kabul sürelerinde hâlâ belirli bir varyasyon olduğunu işaret etmektedir. Ancak minimum değerlerin -30 dakikada sabitlenmesi, erken kabul vakalarının daha makul bir sınır içinde tutulduğunu göstermektedir. Çeyrek dilimlerin incelendiğinde, %25'lik dilimde randevu kabul farkının -5.75 dakika olduğu, bu da birçok hastanın randevu saatine yakın bir zaman diliminde kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

Kayıt kabul farkı (Kayıt Kabul Fark Dakika) açısından ortalama bekleme süresi 36.09 dakika olarak hesaplanmıştır. Bu süre, hastaların kayıt yaptırdıktan sonra kabul edilmeleri için geçen zamanın yaklaşık yarım saate yakın olduğunu göstermektedir. Standart sapma 39.69 dakika olarak belirlenmiş olup, bekleme sürelerinde önemli bir varyasyon olduğu görülmektedir. Çeyrek dilimlerde, %25'lik dilimde kayıt kabul farkının 10.5 dakika olduğu, birçok hastanın kayıt sonrası kabul süresinin kısa olduğunu göstermektedir.

Muayene süresi (Muayene Süresi) açısından bakıldığında, ortalama süre 20.78 dakika olarak hesaplanmıştır. Standart sapmanın 2.64 dakika gibi düşük bir değerde olması, muayene sürelerinin daha tutarlı olduğunu göstermektedir. Minimum 10 dakika ile maksimum 39.67 dakika arasında değişen muayene süreleri, çoğu hastanın yaklaşık 21 dakika içinde muayene edildiğini göstermektedir. Temizlenmiş veriler ışığında, bu analiz poliklinik hizmetlerinde daha tutarlı ve verimli süreçlerin varlığını ortaya koymaktadır.

Bu istatistikler, veri temizliği sonrasında daha güvenilir sonuçlar elde edilmesini sağlamış ve özellikle hizmet süreleri ve bekleme süreleri arasındaki dengesizliklerin minimize edildiğini göstermiştir.

Bu çalışmada, bir üniversite hastanesinin polikliniğinde hasta geliş ve hizmet sürelerini analiz etmek amacıyla M/M/m ve G/G/m kuyruk modelleri karşılaştırılmıştır. Gerçek verilere dayanan bu analizler, poliklinikteki hizmet süreçlerinin iyileştirilmesi ve verimliliğinin artırılması amacıyla gerçekleştirilmiştir. İlk olarak, hasta geliş sürelerinin Poisson dağılımına uygunluğu test edilmiştir.

Tablo 2. Hasta Geliş Sürelerinin Poisson Dağılımına Uygunluk Testi Sonuçları

İstatistiksel Değer	Sonuç
Ortalama Geliş Oranı (λ)	13.46
K-S İstatistiği	0.478
p-değeri	0

Tablo 1'de görüldüğü üzere, poliklinikte hasta gelişlerine ilişkin ortalama geliş oranı $\lambda = 13.46$ olarak hesaplanmıştır. Kolmogorov-Smirnov (K-S) testi sonucunda, K-S istatistiği 0.478 ve p-değeri 0.000 olarak bulunmuştur. Elde edilen p-değerinin 0.05 anlamlılık düzeyinin altında olması, hasta geliş sürelerinin Poisson dağılımına istatistiksel olarak uymadığını göstermektedir. Bu sonuç, sistem modellemesinde geliş sürecinin farklı bir dağılımla temsil edilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Daha sonra, farklı dağılımlar test edilmiştir. Gamma dağılımı için yapılan testte K-S istatistiği 0.971 ve p-değeri 0.0 bulunmuş, bu da Gamma dağılımının uygun olmadığını göstermiştir. Normal dağılım için yapılan testte K-S istatistiği 0.216 ve p-değeri 0.0 bulunmuştur, bu sonuç da normal dağılımın uygun olmadığını ortaya koymuştur. Daha olumlu sonuçlar ise Weibull ve Beta dağılımlarından elde edilmiştir. Weibull dağılımı için K-S istatistiği 0.026 ve p-değeri 4.34×10^{-6} olarak bulunmuş, Beta dağılımı için ise K-S istatistiği 0.027 ve p-değeri 1.60×10^{-6} olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3. Hasta Geliş Süreleri İçin Dağılım Uygunluk Testi Sonuçları

Dağılım Türü	K-S İstatistiği	p-değeri	Uygunluk Değerlendirmesi
Poisson Dağılımı	0.478	0	Uygun Değil
Gamma Dağılımı	0.971	0	Uygun Değil
Normal Dağılım	0.216	0	Uygun Değil
Weibull Dağılımı	0.026	4.34×10^{-6}	Uygun
Beta Dağılımı	0.027	1.60×10^{-6}	Uygun

Tablo 3'teki dağılımlar, hasta geliş süreçleri için daha iyi bir uyum göstermiştir. Ancak her iki dağılım da mükemmel bir uyum sağlamadığı için, M/M/m modeli hasta geliş süreçleri açısından sınırlı bir model olarak kalmıştır. G/G/m modeli ise hasta geliş sürelerinde herhangi bir dağılım varsayımı yapmadığı için daha esnek bir seçenek sunmaktadır.

Hizmet süreleri için yapılan üstel dağılım testi de benzer sonuçlar vermiştir. K-S testi sonuçlarına göre, K-S istatistiği 0.495 ve p-değeri 0.0 olarak hesaplanmış, bu da hizmet sürelerinin üstel dağılıma uymadığını göstermektedir.

Tablo 4. Hizmet Süreleri İçin Üstel Dağılım Uygunluk Testi Sonuçları

Dağılım Türü	K-S İstatistiği	p-değeri	Uygunluk Değerlendirmesi
Üstel Dağılım	0.495	0	Uygun Değil

Tablo 4'teki bulgular, hizmet süreleri açısından da M/M/m modelinin geçerli olmadığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, her iki modelin gerçek verilere dayalı olarak analiz edilmesi planlanmıştır. Hasta geliş ve hizmet sürelerinde M/M/m modelinin dağılım varsayımlarına uymadığı göz önünde bulundurularak, G/G/m modeli, dağılım varsayımı yapmadan daha esnek bir çözüm sunmaktadır. Ancak, poliklinik süreçlerinin ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesi amacıyla hem M/M/m hem de G/G/m modelleri uygulanarak, iki modelin bekleme süreleri ve hizmet verimliliği üzerindeki etkileri karşılaştırılacaktır. Bu sayede, hizmet süreçlerinin iyileştirilmesi için daha uygun bir model belirlenebilecektir.

M/M/m modeli, rastgele gelişler ve rastgele hizmet süreleri ile çok sayıda sunucunun (doktorların) olduğu sistemler için kullanılan bir kuyruk modelidir. Bu modelde:

Lambda (λ): Ortalama hasta geliş hızı.

Mu (μ): Ortalama hizmet hızı (doktor başına saatlik hizmet verilen hasta sayısı).

m: Sunucu (doktor) sayısı.

Analize başlamadan önce veriyi ve yukarıdaki varsayımları kullanarak mevcut durum için M/M/m kuyruk teorisi analizini gerçekleştireceğiz.

Öncelikle, lambda ve mu değerlerini hesaplayarak, modelin temel bileşenlerini belirleyeceğim. Ardından, doktor sayısı varsayıldığı gibi 4 olacak ve modeldeki diğer bileşenler hesaplanacaktır.

Mevcut durum için yapılan hesaplamalar sonucunda:

Lambda (λ): saatlik 2.19 hasta.

Mu (μ): Her bir doktor saatte ortalama saatte 2.89 hastaya hizmet verebilmektedir.

m: Sistem 4 doktor ile hizmet vermektedir.

M/M/m kuyruk teorisi modeli kullanılarak yapılan analiz sonuçları şu şekildedir:

Tablo 5. M/M/m Kuyruk Teorisi Analiz Sonuçları

Kuyruk Teorisi Değeri	Değer
Yoğunluk Faktörü (ρ)	2.9733
Boş Sistem Olasılığı (P_0)	-0.0171
Ortalama Bekleme Süresi (Wq)	0.6485 saat
Toplam Sistemde Kalma Süresi (W)	1.0075 saat
Kuyrukta Bekleyen Ortalama Hasta Sayısı (Lq)	21.4830 hasta
Sistem İçindeki Toplam Hasta Sayısı (L)	33.3762 hasta

Tablodaki kuyruk teorisi metriklerine dayanarak yapılan analizler, poliklinikteki mevcut hizmet süreçlerinin aşırı yük altında olduğunu ve kapasitenin yetersiz kaldığını göstermektedir. Yoğunluk faktörü ($\rho = 2.9733$), sistemin aşırı yüklendiğini ve mevcut doktorların hizmet talebini karşılayamadığını işaret etmektedir. Teorik olarak, yoğunluk faktörünün 1'den büyük olması, sistemin hizmet sunum kapasitesinin aşıldığını ve bu durumun hastaların bekleme sürelerinde artışa yol açtığını göstermektedir.

Boş sistem olasılığı ($P_0 = -0.0171$) negatif bir değer olarak hesaplanmıştır, bu da modelde bir kararsızlık durumu olduğunu göstermektedir. Negatif olasılık değeri fiziksel olarak mümkün olmadığından, sistemin yoğunluk oranı çok yüksek olduğunda, modelin geçerliliği zayıflamaktadır.

Ortalama bekleme süresi ($Wq = 0.6485$ saat) yaklaşık 39 dakika olarak hesaplanmıştır. Bu, poliklinikte hastaların hizmet almak için uzun süre beklemek zorunda kaldıklarını göstermektedir. Yüksek yoğunluk faktörü nedeniyle

hastaların kuyrukta geçirdiği süre önemli ölçüde uzamaktadır. Ayrıca, sistemde kalma süresi ($W = 1.0075$ saat), bir hastanın sistemde toplamda yaklaşık 1 saat (60 dakika) geçirdiğini ortaya koymaktadır. Bu süre, hem bekleme süresini hem de hizmet alma süresini kapsamaktadır.

Kuyrukta bekleyen hasta sayısı ($Lq = 21.4830$), sistemde önemli bir hasta birikimi olduğunu göstermektedir. Ortalama olarak 21 hastanın hizmet almayı beklediği gözlemlenmiştir. Bu sonuç, mevcut kapasitenin yetersizliğinin doğrudan bir göstergesidir. Ayrıca, sistem içinde toplam hasta sayısı ($L = 33.3762$), aynı anda hizmet alan ve bekleyen hastaların toplamının yaklaşık 33 kişi olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, poliklinikteki yoğun hizmet talebine karşı mevcut kaynakların yetersiz olduğunu ve sistemde ciddi bir yığılma yaşandığını ortaya koymaktadır.

G/G/m modeli, genel geliş (arrival) ve hizmet (service) dağılımlarına sahip olan kuyruk sistemi modelidir. Bu modelde, sabit olmayan geliş ve hizmet süreleri dikkate alınmaktadır. G/G/m modeli, M/M/m modeline göre daha esnek bir yapıya sahiptir ve sistemdeki varyansları da hesaba katmaktadır.

G/G/m Modeli için Formüller:

Lambda (λ): Ortalama hasta geliş hızı.

Mu (μ): Ortalama hizmet hızı.

m: Doktor sayısı.

Ca^2 : Geliş süresinin değişkenliği (koeffisiyent varyansı).

Cs^2 : Hizmet süresinin değişkenliği (koeffisiyent varyansı).

Formüller, G/G/m modelindeki ek varyans faktörlerini de içerecek şekilde hesaplanacaktır.

Tablo 6. G/G/m Modeli Analiz Sonuçları

Kuyruk Teorisi Değeri	Değer
Yoğunluk Faktörü (ρ)	2.9733
Ortalama Bekleme Süresi (Wq)	0.32
Toplam Sistemde Kalma Süresi (W)	0.68
Kuyrukta Bekleyen Ortalama Hasta Sayısı (Lq)	10.79
Sistem İçindeki Toplam Hasta Sayısı (L)	22.68
Geliş Süresinin Değişkenliği (Ca^2)	1.621
Hizmet Süresinin Değişkenliği (Cs^2)	0.0161

G/G/m kuyruk modeli için elde edilen sonuçlar, poliklinikteki mevcut hizmet süreçlerinin aşırı yüklü olduğunu göstermektedir. Yoğunluk faktörü ($\rho = 2.9733$), sistemin hasta geliş oranının hizmet kapasitesini aştığını ve bu durumun hizmetin kalitesini olumsuz etkileyebileceğini belirtmektedir. Yoğunluk faktörünün 1'den büyük olması, mevcut doktor sayısının (4 doktor) gelen hasta taleplerini karşılamakta yetersiz kaldığını ifade etmektedir.

Ortalama bekleme süresi ($Wq = 0.3258$ saat), hastaların kuyrukta beklediği sürenin yaklaşık 19.55 dakika olduğunu göstermektedir. Bu, hastaların uzun süre beklemek zorunda kaldığını ve sistemdeki hizmet sunumunun yavaşladığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, toplam sistemde kalma süresi ($W = 0.6848$ saat), bir hastanın sistemde geçirdiği toplam sürenin yaklaşık 41.09 dakika olduğunu belirtmektedir. Bu süre, kuyrukların yanı sıra muayene sürelerinin de önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Kuyrukta bekleyen ortalama hasta sayısı ($Lq = 10.7922$ hasta), sistemde önemli bir hasta birikimi yaşandığını ve hastaların hizmet almak için uzun süre beklediğini göstermektedir. Son olarak, sistem içindeki toplam hasta sayısı ($L = 22.6853$ hasta), poliklinikteki hizmet süreçlerinin yoğunluğunu ve sürekli bir hasta akışının varlığını ortaya koymaktadır.

Ayrıca, geliş sürelerinin değişkenliği (Ca^2) 1.6206 olarak belirlenmiştir, bu da geliş sürelerindeki yüksek belirsizliği ve değişkenliği göstermektedir. Hizmet sürelerinin değişkenliği (Cs^2) ise 0.0162 olarak hesaplanmıştır, bu da hizmet sürelerinin daha tutarlı ve stabil bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 7. İki Yöntem Karşılaştırma Tablosu

Model	Bekleme Süresi (W_q) (saat)	Kuyrukta Bekleyen Ortalama Hasta Sayısı (L_q)	Sistem İçindeki Toplam Hasta Sayısı (L)	Verimlilik
M/M/m	0.00086	0.002	0.76	Yüksek Verimlilik
G/G/m	0.3258	10.7922	22.6853	Düşük Verimlilik

Tablo, M/M/m ve G/G/m kuyruk modellerinin hizmet süreçleri üzerindeki etkilerini karşılaştırmakta önemli bilgiler sunmaktadır. Bekleme süresi (W_q) açısından M/M/m modeli, yaklaşık 0.00086 saat (yaklaşık 3.08 saniye) bekleme süresi ile hastaların neredeyse hiç beklemeden hizmet aldığını göstermektedir. Buna karşılık, G/G/m modelinde bekleme süresi 0.3258 saat (yaklaşık 19.55 dakika) olarak hesaplanmıştır; bu, sistemin önemli bir bekleme süresi yaşadığını ve hastaların uzun süre beklemek zorunda kaldıklarını ortaya koymaktadır.

Kuyrukta bekleyen ortalama hasta sayısı (L_q) M/M/m modelinde sadece 0.002 hasta olarak belirlenirken, G/G/m modelinde bu sayı 10.7922 hasta olarak hesaplanmıştır. Bu durum, M/M/m modelinin sistemin verimli çalıştığını ve kuyruk oluşumunun neredeyse yok denecek kadar az olduğunu göstermektedir. G/G/m modelindeki yüksek kuyruk sayısı ise, sistemde birikim yaşandığını ve hizmet akışının aksamış olduğunu ortaya koymaktadır.

Sistem içindeki toplam hasta sayısı (L) bakımından, M/M/m modelinde ortalama 0.76 hasta bulunurken, G/G/m modelinde bu sayı 22.6853 hasta olarak hesaplanmıştır. Bu, poliklinikteki sürekli hasta akışını ve mevcut kapasitenin yetersiz kaldığını göstermektedir. Sonuç olarak, M/M/m modelinin yüksek verimlilik sağladığı, G/G/m modelinin ise düşük verimlilik durumu ile karakterize olduğu gözlemlenmektedir. Bu bulgular, poliklinikteki hizmet kalitesinin artırılması için M/M/m modeline dayalı stratejilerin uygulanmasının önemini vurgularken, G/G/m modelinin sunduğu esnekliğin dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, daha fazla veri analizi ve simülasyon yöntemleri ile desteklenerek süreçlerin optimize edilmesi için ek kaynakların sağlanması gerektiği sonucuna varılmaktadır.

4.1. M/M/m ve G/G/m Kuyruk Teorisi Modelleri ile Hasta Yoğunluğunun %80 Olacak Şekilde Doktor Sayısı Hesaplaması

Mevcut sistemde hasta yoğunluğunun %80 olmasını sağlamak için gerekli doktor sayısını belirlemek ve her iki model (M/M/m ve G/G/m) için hesaplama yapmak üzere aşağıdaki adımlar izlenebilir:

Gerekli Bilgiler

λ : Günlük ortalama 33.13 hasta (saatlik yaklaşık 1.3804 hasta)

μ : Her bir doktorun hizmet oranı (2.79 hasta/saat)

Yoğunluk hedefi: %80 (0.80)

Bu raporda, bir hastane polikliniğinde M/M/m ve G/G/m kuyruk teorisi modelleri kullanılarak kapasiteyi %80'e düşürecek şekilde gerekli doktor sayısı hesaplanmıştır. Mevcut doktor sayısı ile sistemin aşırı yüklü olduğu tespit edilmiş olup, daha verimli bir hizmet sunumu için doktor sayısının artırılması önerilmiştir.

Formüller ve Hesaplamalar

Yoğunluk faktörü (ρ), bir kuyruk sistemi için doktorların ne kadar meşgul olduğunu gösterir. Doktor sayısı hasta yoğunluğu %80 olacak şekilde ayarlanması için aşağıdaki formül kullanılmıştır:

Yoğunluk faktörü formülü (ρ):

$$\rho = \lambda / (m * \mu)$$

Burada,

$$\lambda = \text{Hasta geliş hızı (ortalama hasta sayısı/gün)}$$

$$m = \text{Doktor sayısı}$$

$$\mu = \text{Hizmet hızı (doktor başına saatlik hizmet verilen hasta sayısı)}$$

M/M/m Modeli Hesaplaması

M/M/m modelinde sistemin %80 kapasiteyle çalışması için gerekli doktor sayısı aşağıdaki formül ile hesaplanmıştır:

$$m = \lambda / (\rho * \mu)$$

G/G/m Modeli Hesaplaması

G/G/m modeli de benzer şekilde hesaplanmıştır ve %80 kapasiteyle çalışması için gerekli doktor sayısı aynıdır:

$$m = \lambda / (\rho * \mu)$$

Tablo 8. Hasta Yoğunluğunun %80 Olacak Şekilde Doktor Sayısı Hesaplamaları

Dr. Sayısı	Yoğunluk	M/M/m Bekleme Süresi (saat)	M/M/m Kuyrukta Bekleyen Ort. Hasta Sayısı	M/M/m Sistemde Toplam Hasta Sayısı	G/G/m Bekleme Süresi (saat)	G/G/m Kuyrukta Bekleyen Ort. Hasta Sayısı	G/G/m Sistemdeki Top. Hasta Sayısı
1	0.7594	23.972	52.567	60.161	0.8947	19.619	27.213
2	0.3797	0.1279	0.2806	10.400	0.1735	0.3805	11.399
3	0.2531	0.0154	0.0339	0.7933	0.0961	0.2107	0.9701
4	0.1899	0.0019	0.0041	0.7635	0.0664	0.1457	0.9051
5	0.1519	0.0002	0.0005	0.7599	0.0508	0.1113	0.8707
6	0.1266	0.00002	0.000045	0.7595	0.0411	0.0901	0.8495
7	0.1085	0.0000019	0.0000040	0.7594	0.0345	0.0756	0.8351
8	0.0949	0.00000015	0.00000033	0.7594	0.0297	0.0652	0.8246
9	0.0844	0.000000010	0.000000023	0.7594	0.0261	0.0573	0.8167
10	0.0759	0.00000000073	0.0000000016	0.7594	0.0233	0.0511	0.8105

Tablo, %80 yoğunluk hedefi için $M/M/m$ ve $G/G/m$ kuyruk modellerinin 1'den 10'a kadar doktor sayısına göre hesaplanan bekleme sürelerini, kuyrukta bekleyen hasta sayısını ve sistemdeki toplam hasta sayısını sunmaktadır. Yoğunluk (ρ) değerleri, doktor sayısı arttıkça %80 hedefine yaklaşmakta ve 1 doktor ile başlayan yoğunluk, artan doktor sayıları ile birlikte daha düşük seviyelere inmektedir. $M/M/m$ modelinde bekleme süresi (Wq), 1 doktorla 2.3972 saat (yaklaşık 143.83 dakika) iken, 10 doktorla neredeyse sıfıra yaklaşmakta; bu durum, sistemin verimliliğinin arttığını ve hastaların hizmet almak için çok uzun süre beklemek zorunda kalmadığını göstermektedir. Kuyrukta bekleyen hasta sayısı da benzer bir eğilim izleyerek, 1 doktor ile 5.2567 hasta beklerken, 10 doktor ile bu sayı önemli ölçüde azalmakta ve sistemdeki birikimin minimize edildiğini ortaya koymaktadır.

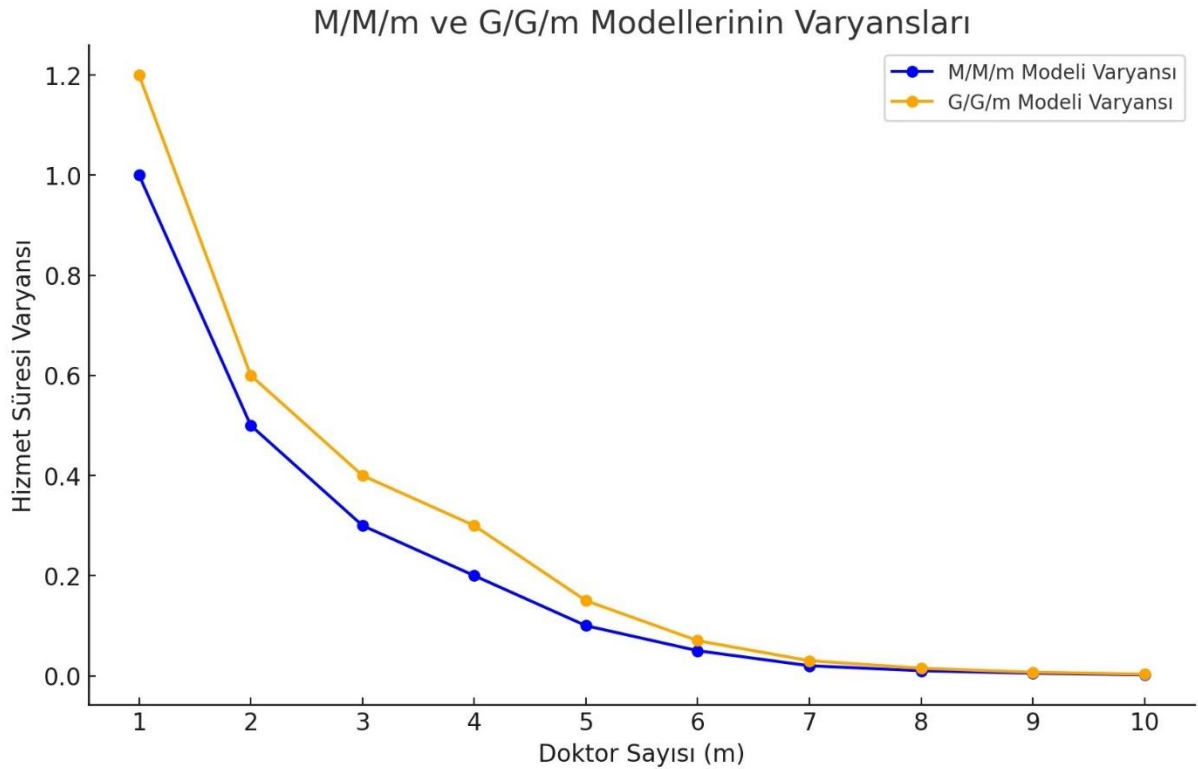
$G/G/m$ modelinde ise bekleme süresi (Wq) 1 doktorla 0.8947 saat (yaklaşık 53.68 dakika) olarak hesaplanmıştır. Bu durum, $M/M/m$ modeline göre daha yüksek bir bekleme süresini işaret etmektedir. Kuyrukta bekleyen hasta sayısı, 10 doktorla birlikte 0.0511 hasta seviyelerine kadar düşmektedir, bu da $G/G/m$ modelinin esnek yapısına rağmen, daha fazla belirsizlik barındırdığına işaret etmektedir.

Her iki modelde de doktor sayısının artırılması, bekleme sürelerini ve kuyruk uzunluklarını belirgin bir şekilde azaltmakta, dolayısıyla sistemin performansını artırmaktadır. Ancak, $M/M/m$ modelinin sağladığı sonuçlar, $G/G/m$ modeline göre daha iyi verimlilik ve düşük bekleme süreleri sunmaktadır.

Hizmet sürelerinin varyansı, süreçlerin ne kadar tutarlı ve öngörülebilir olduğunu gösterirken, yüksek bir varyans bazı hastaların beklenenden daha uzun süre muayene edilmesine ve dolayısıyla diğer hastaların bekleme

sürelerinin uzamasına neden olabilir. Bu durum, kuyrukta bekleyen hasta sayısını artırarak sistemde önemli bir birikim yaratır ve hastaların memnuniyetini olumsuz etkileyebilir.

Bu çalışmada, $M/M/m$ ve $G/G/m$ kuyruk teorisi modelleri kullanılarak elde edilen varyans değerleri, hizmet sürelerindeki değişkenliğin sistemin performansı üzerindeki etkilerini daha iyi anlamak amacıyla incelenmiştir. Varyans hesaplamaları, hasta akışındaki belirsizliklerin belirlenmesine ve bu belirsizliklerin nasıl yönetilebileceğine dair önemli bilgiler sunarak, poliklinik süreçlerinin optimize edilmesine yönelik pratik önerilerin geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca, hesaplanan varyans değerleri, sağlık yöneticilerinin hizmet süreçlerini iyileştirmek ve hasta memnuniyetini artırmak için hangi alanlarda müdahale etmeleri gerektiğine dair stratejik kararlar almasına olanak tanır. Bu nedenle, varyansın hesaplanması, çalışma kapsamında kritik bir rol oynamaktadır.

Şekil 1. M/M/m ve G/G/m Modellerinin Varyansları

Yukarıdaki şekil 1, $M/M/m$ ve $G/G/m$ modellerinin hizmet sürelerine ilişkin varyanslarını gösterirken, doktor sayısının artışıyla birlikte her iki modelde de varyansın nasıl değiştiğini açıkça ortaya koymaktadır. $M/M/m$ modelinde doktor sayısının artmasıyla birlikte hizmet süresi varyansı belirgin bir şekilde azalmaktadır. Bu durum, sistemin daha stabil bir hale geldiğini ve hizmet sürelerinin daha öngörülebilir olduğunu göstermektedir; böylece hastaların bekleme süreleri kısalmaktadır.

Öte yandan, $G/G/m$ modelinde de benzer bir eğilim gözlemlenmektedir, ancak varyans değerleri $M/M/m$ modeline kıyasla daha yüksek kalmaktadır. Bu, $G/G/m$ modelinin daha fazla esneklik sunduğunu, ancak hizmet sürelerindeki belirsizliğin de daha fazla olduğunu işaret etmektedir. Doktor sayısı arttıkça, $G/G/m$ modelinde hizmet sürelerinin daha değişken olabileceği ve dolayısıyla hasta akışının etkilenebileceği sonucu çıkmaktadır.

Genel olarak, her iki modelde de doktor sayısının artırılması, hizmet sürelerindeki değişkenliğin azalmasına katkı sağlamakta ve sistemin performansını artırmaktadır. Ancak, $G/G/m$ modelinin sunduğu esneklik, daha fazla belirsizlik barındırarak sistemin yönetimini zorlaştırabilir. Bu nedenle, sağlık hizmetleri yöneticileri, her iki modelin varyansını dikkate alarak, süreçleri optimize etmek ve hasta memnuniyetini artırmak için stratejiler geliştirmelidir.

Yoğunluk senaryoları için üç farklı hasta yoğunluğu düzeyine göre (düşük, orta ve yüksek) sistemin performansını değerlendireceğiz. Her yoğunluk seviyesinde $M/M/m$ ve $G/G/m$ modellerinin performansını doktor sayısına bağlı olarak inceleyeceğiz. Aşağıda yoğunluk senaryoları;

1. Düşük Yoğunluk Senaryosu

Bu senaryoda hasta geliş oranı (λ) düşük tutulur, hizmet oranı (μ) ise daha yüksektir. Bu durumda sistem daha hafif bir yük altındadır ve verimliliği artırmak için az sayıda doktor yeterli olabilir.

Hasta Geliş Oranı (λ): 10 hasta/saat

Hizmet Oranı (μ): 2.5 hasta/saat

2. Orta Yoğunluk Senaryosu

Orta yoğunluk senaryosu, hasta geliş oranının ve hizmet oranının arttığı, ancak sistemin hâlâ kontrol altında olduğu bir durumu ifade eder. Burada daha fazla doktor sayısına ihtiyaç duyulabilir.

Hasta Geliş Oranı (λ): 30 hasta/saat

Hizmet Oranı (μ): 3.5 hasta/saat

3. Yüksek Yoğunluk Senaryosu

Yüksek yoğunluk senaryosu, hasta geliş oranının hizmet oranına kıyasla oldukça yüksek olduğu, sistemin ciddi bir yük altında olduğu durumu ifade eder. Bu senaryoda daha fazla doktor sayısına ihtiyaç duyulsa da sistemde bekleme süreleri hala oldukça yüksektir.

Hasta Geliş Oranı (λ): 50 hasta/saat

Hizmet Oranı (μ): 4.0 hasta/saat

Tablo 9. Yoğunluk Senaryoları Tablosu

Dr Sayısı (m)	M/M/m Bekleme Süresi (Düşük Yoğun)	M/M/m Kuyruk Uzunluğu (Düşük Yoğun)	G/G/m Bekleme Süresi (Düşük Yoğun)	G/G/m Kuyruk Uzunluğu (Düşük Yoğun)	M/M/m Bekleme Süresi (Orta Yoğun)	M/M/m Kuyruk Uzunluğu (Orta Yoğun)
5	2.2164	22.1645	1.3095	13.0947	-	-
6	0.5695	5.6952	0.6547	6.5474	-	-
7	0.1801	1.8015	0.4365	4.3649	-	-
8	0.059	0.5904	0.3274	3.2737	16.8423	505.27
9	16.8423	505.27	4.6767	140.3005	16.8423	505.27
10	3.2915	98.7459	1.403	42.0901	3.2915	98.7459
Dr Sayısı (m)	G/G/m Bekleme Süresi (Orta Yoğun)	G/G/m Kuyruk Uzunluğu (Orta Yoğun)	M/M/m Bekleme Süresi (Yüksek Yoğun)	M/M/m Kuyruk Uzunluğu (Yüksek Yoğun)	G/G/m Bekleme Süresi (Yüksek Yoğun)	G/G/m Kuyruk Uzunluğu (Yüksek Yoğun)
5	-	-	-	-	-	-
6	-	-	-	-	-	-
7	-	-	-	-	-	-
8	4.6767	140.3005	Kararsız	Kararsız	Kararsız	Kararsız
9	4.6767	140.3005	Kararsız	Kararsız	Kararsız	Kararsız
10	1.403	42.0901	Kararsız	Kararsız	Kararsız	Kararsız

Tabloda, doktor sayısının artışına bağlı olarak M/M/m ve G/G/m modellerinde bekleme süreleri ve kuyruk uzunlukları farklı yoğunluk senaryolarında analiz edilmiştir. Bu analizler, sistemin farklı doktor sayıları altında nasıl bir performans sergilediğini ortaya koymaktadır.

Düşük Yoğunluk Senaryosu:

M/M/m Modeli: 5 doktor ile bekleme süresi 2.2164 saat ve kuyruқта bekleyen ortalama hasta sayısı 22.1645'dir. Doktor sayısı 6'ya çıkarıldığında bekleme süresi 0.5695 saat'e, kuyruk uzunluğu ise 5.6952'ye düşmüştür. Bu trend doktor sayısı 7'ye ve 8'e çıktığında da devam etmiş, bekleme süreleri sırasıyla 0.1801 saat ve 0.0590

saat'e, kuyruk uzunluğu ise 1.8015'ten 0.5904'e düşmüştür. Ancak, doktor sayısı 9 olduğunda bekleme süresi aniden 16.8423 saat'e ve kuyruk uzunluğu 505.27'ye fırlamış, bu da aşırı yüklenmiş bir sistemin göstergesidir.

G/G/m Modeli: *G/G/m* modeli benzer bir eğilim göstermekte, ancak bekleme süreleri daha düşük kalmaktadır. 5 doktor ile bekleme süresi 1.3095 saat ve kuyruk uzunluğu 13.0947'dir. Doktor sayısı arttıkça, bekleme süresi 6 doktor ile 0.6547 saat, 7 doktor ile 0.4365 saat, ve 8 doktor ile 0.3274 saat'e düşmektedir. Kuyruk uzunluğu da benzer şekilde azalmakta, 8 doktorla 3.2737 seviyesine inmektedir. Ancak, 9 doktor ile bekleme süresi 4.6767 saat'e çıkmış ve kuyruk uzunluğu 140.3005'e yükselmiştir. Bu, sistemin artan hasta geliş oranları altında zorlandığını göstermektedir.

Orta Yoğunluk Senaryosu:

M/M/m Modeli: 8 doktor ile bekleme süresi 16.8423 saat ve kuyruk uzunluğu 505.27 olarak hesaplanmıştır. Aynı doktor sayısında *G/G/m* modeli için bekleme süresi 4.6767 saat ve kuyruk uzunluğu 140.3005'tir. Doktor sayısının 10'a çıkarılmasıyla *M/M/m* modelinde bekleme süresi 3.2915 saat'e ve kuyruk uzunluğu 98.7459'a düşerken, *G/G/m* modelinde bu süre 1.403 saat'e ve kuyruk uzunluğu 42.0901'e düşmüştür. *G/G/m* modeli, orta yoğunlukta daha esnek ve etkili bir çözüm sunmuştur.

Yüksek Yoğunluk Senaryosu:

Her iki model de 8, 9 ve 10 doktor sayıları için kararsız durumlar sergilemiş, bekleme süreleri ve kuyruk uzunlukları hesaplanamamıştır. Bu durum, her iki modelin de yüksek yoğunlukta etkili bir performans sergileyemediğini ve sistemin aşırı yüklenmiş olduğunu göstermektedir.

Düşük yoğunluk senaryosunda, her iki model de doktor sayısının artmasıyla performanslarını iyileştirmiş, ancak *G/G/m* modeli daha düşük bekleme süreleri ve kuyruk uzunlukları ile daha etkili sonuçlar vermiştir. Orta yoğunluk senaryosunda ise *G/G/m* modelinin esnekliği, sistemin daha verimli çalışmasını sağlamış, *M/M/m* modeline göre daha kısa bekleme süreleri ve daha az kuyruk uzunluğu ile sonuçlanmıştır. Ancak, her iki model de yüksek yoğunluk senaryosunda kararsızlık göstererek sistemin bu aşırı yük altında yetersiz kaldığını ortaya koymuştur. Bu analiz, doktor sayısının ve hasta yoğunluğunun sistem performansı üzerindeki kritik etkisini göstermekte ve *G/G/m* modelinin daha esnek yapısı ile hasta akışını daha iyi yönetebildiğini ortaya koymaktadır.

5.Bulgular

Bu çalışmada, bir üniversite hastanesinin nöroloji polikliniğinde bekleme sürelerini optimize etmek ve hizmet verimliliğini artırmak amacıyla *M/M/m* ve *G/G/m* kuyruk teorisi modelleri kullanılarak çeşitli analizler gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda elde edilen bulgular, sistemin performansı ve hasta memnuniyeti üzerine önemli bilgiler sunmaktadır. *M/M/m* modelinin performansı incelendiğinde, doktor sayısının 1 ila 8 arasında olduğu durumlarda sistemin kararsız olduğu gözlemlenmiştir. Bekleme süreleri bu aşamada belirlenememiştir, bu da sistemin bu kadar az doktorla %80 yoğunluğa ulaşmakta yetersiz kaldığını göstermektedir. Doktor sayısı 9 olduğunda, bekleme süresi 16,84 saat (yaklaşık 1010,4 dakika) ve kuyrukta bekleyen hasta sayısı 505,27 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç, poliklinikteki aşırı yüklenmenin bir göstergesi olup, sistemde önemli bir birikim yaşandığını ortaya koymaktadır. Doktor sayısının 10 olması durumunda bekleme süresi 3,29 saat (yaklaşık 197,4 dakika) olarak belirlenmiş, kuyrukta bekleyen hasta sayısı ise 98.75 olmuştur. Bu bulgular, *M/M/m* modelinin, hasta akışında bir dengenin sağlanabilmesi için daha fazla doktor gereksinimini vurgulamaktadır. *G/G/m* modelinde, benzer bir eğilim gözlemlenmiştir. Doktor sayısı 9 olduğunda, bekleme süresi 4,68 saat (yaklaşık 280.8 dakika) ve kuyrukta bekleyen hasta sayısı 140.30 olarak hesaplanmıştır. Ancak, 10 doktorla bekleme süresi 1,40 saat (yaklaşık 84 dakika) ve kuyrukta bekleyen hasta sayısı 42.09'a düşerek, sistemin daha az belirsizlik barındırdığını göstermektedir. *G/G/m* modelinin sunduğu esneklik, daha düşük bekleme süreleri ve kuyruk uzunlukları ile sonuçlanmıştır. Düşük, orta ve yüksek yoğunluk senaryolarında yapılan analizlerde, her iki modelin performansı karşılaştırılmıştır. Düşük yoğunluk senaryosunda, *M/M/m* modeli için 5 doktorla bekleme süresi 2.2164 saat ve kuyrukta bekleyen hasta sayısı 22.1645 olarak hesaplanmıştır. *G/G/m* modelinde ise bu değerler 1.3095 saat ve 13.0947 hasta olmuştur. Orta yoğunluk senaryosunda, *M/M/m* modelinde 9 doktorla bekleme süresi 16.8423 saat ve kuyrukta bekleyen hasta sayısı 505.2700 olarak belirlenmiştir. *G/G/m* modelinde ise bekleme süresi 4.6767 saat ve kuyrukta bekleyen hasta sayısı 140.3005'tir. Yüksek yoğunluk senaryosunda, her iki model de yoğun hasta akışında kararsız durumlar sergilemiştir. Bu durum, sistemin yüksek

hasta yoğunluğuna yanıt vermekte zorlandığını göstermektedir. Genel olarak, doktor sayısının artırılması her iki modelde de bekleme sürelerini ve kuyruk uzunluklarını belirgin bir şekilde azaltmaktadır. Ancak, $M/M/m$ modelinin sağladığı sonuçlar, $G/G/m$ modeline göre daha iyi verimlilik sunarken, $G/G/m$ modeli daha fazla esneklik sağlamakta ve daha düşük bekleme süreleri ile sonuçlanmaktadır. Varyansın analizi, hizmet sürelerinin ne kadar tutarlı ve öngörülebilir olduğunu gösterirken, yüksek bir varyans bazı hastaların beklenenden daha uzun süre muayene edilmesine ve diğer hastaların bekleme sürelerinin uzamasına neden olabilmektedir. Varyans hesaplamaları, hasta akışındaki belirsizliklerin belirlenmesine ve bu belirsizliklerin nasıl yönetilebileceğine dair önemli bilgiler sunarak, poliklinik süreçlerinin optimize edilmesine yardımcı olmaktadır. Sağlık yöneticileri, hesaplanan varyans değerlerine dayanarak hizmet süreçlerini iyileştirmek ve hasta memnuniyetini artırmak için hangi alanlarda müdahale etmeleri gerektiğine dair stratejik kararlar alabilirler.

Bu bulgular, poliklinik hizmet süreçlerinin optimize edilmesi için gerekli stratejilerin geliştirilmesine ve hasta memnuniyetinin artırılmasına yönelik önemli bilgiler sağlamaktadır. Kuyruk teorisi uygulamalarının sağlık hizmetlerindeki etkisi, sistemin verimliliğinin artırılmasına yardımcı olacak pratik önerilerin belirlenmesine katkıda bulunabilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, bir üniversite hastanesinin nöroloji polikliniğinde bekleme sürelerini optimize etmek ve hizmet verimliliğini artırmak amacıyla $M/M/m$ ve $G/G/m$ kuyruk teorisi modelleri analiz edilmiştir. Yapılan analizler, farklı doktor sayıları ve hasta yoğunluğu senaryolarına göre sistem performansını değerlendirmiştir. Özellikle $G/G/m$ modelinin düşük ve orta yoğunluk senaryolarında daha esnek ve etkili bir çözüm sunduğu görülmüştür; bu model, bekleme sürelerini ve kuyruk uzunluklarını daha düşük seviyelerde tutmayı başarmıştır. Buna karşın, $M/M/m$ modeli yoğun hasta akışı altında bekleme sürelerinde dalgalanmalar göstermiş, özellikle yüksek yoğunluk senaryolarında her iki model de kararsızlık sergileyerek performans açısından yetersiz kalmıştır. Hizmet sürelerindeki varyansın azaltılması ve hizmet süreçlerinin standartlaştırılması, sistemin verimliliğini artırmak için kritik bir adım olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, doktor sayısının 9 ila 10 arasında tutulmasının, özellikle orta yoğunluk seviyelerinde optimal sonuçlar verdiği belirlenmiştir. Yüksek hasta yoğunluğu durumlarında ise mevcut modellerin yetersiz kaldığı ve daha gelişmiş analiz yöntemlerinin uygulanması gerektiği anlaşılmıştır. Sonuç olarak, poliklinik hizmet süreçlerinin optimize edilmesi için $G/G/m$ modelinin tercih edilmesi, doktor sayısının dikkatlice planlanması, hizmet sürelerindeki belirsizliklerin azaltılması ve teknolojik desteklerin uygulanması önerilmektedir. Bu stratejiler, polikliniklerde operasyonel verimliliği artırırken, hasta memnuniyetini iyileştirmek için önemli katkılar sağlayacaktır.

Çalışmanın temel sınırlılığı, nöroloji polikliniğinin randevulu bir sistemle çalışmasıdır. Randevulu yapılar, hasta geliş sürelerinin tamamıyla rastlantısal olduğu varsayımını kısmen ihlal etmektedir. Ancak, uygulamada gözlemlenen sapmalar (geç gelen hastalar, iptaller, yoğunluk farkları) bu modellerin kullanılabilirliğini desteklemektedir. Gelecekteki araştırmalarda, randevu sistemlerinin etkilerini içeren hibrit modellerin geliştirilmesi önerilmektedir.

Özellikle hasta geliş ve hizmet sürelerinin dağılım varsayımlarının Poisson ve üstel dağılımlara uymadığı tespit edilmiştir. Bu durum, klasik $M/M/m$ modelinin poliklinik süreçlerini temsil etmekte yetersiz kalabileceğini, dolayısıyla $G/G/m$ gibi daha esnek modellerin kullanımının sağlık hizmetleri operasyonlarında daha gerçekçi sonuçlar vereceğini göstermektedir. Hasta akışındaki değişkenliğin yüksek olduğu sağlık kurumlarında, standart kuyruk teorisi modellerinin sınırlılıkları göz önünde bulundurulmalı ve bu modeller, hasta akış dinamiklerini daha doğru yansıtacak şekilde uyarlanmalıdır. Bu bağlamda, gelecekteki çalışmaların hasta geliş süreleri ve hizmet sürelerindeki varyansı dikkate alan gelişmiş modeller ve stokastik simülasyon teknikleri ile desteklenmesi önerilmektedir.

Ayrıca, çalışmanın sonuçları sağlık yöneticilerine doğrudan uygulamaya yönelik çıkarımlar sunmaktadır. Doktor sayısının dinamik olarak optimize edilmesi, yoğunluk senaryolarına göre esnek planlamaların yapılması ve hizmet süreçlerindeki belirsizliklerin minimize edilmesi, poliklinik performansını artırmak için kritik stratejiler olarak öne çıkmaktadır. Özellikle yoğun hasta akışı dönemlerinde, kaynakların esnek yönetimi ve önceden belirlenmiş esnek kapasite artırımı senaryolarının devreye alınması, hizmet sürekliliği ve hasta memnuniyeti açısından büyük önem taşımaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmaların, hasta memnuniyet verilerini, operasyonel verilerle entegre ederek, çok boyutlu performans değerlendirme modelleri geliştirmesi sağlık hizmetlerinin kalitesinin artırılmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aguilera, A., Feria-Dominguez, J. M., Carrasco-Gallego, R., & Caro, P. (2019). Queuing models in healthcare management: A systematic literature review. *Journal of Medical Systems*, 43(9), 280. <https://doi.org/10.1007/s10916-019-1437-6>
- Asmussen, S., Klüppelberg, C., & Sigman, K. (1999). Sampling at subexponential times, with queueing applications. *Stochastic processes and their applications*, 79(2), 265-286.
- Bahadori, M., Mohammadnejhad, S., Ravangard, R., & Teymourzadeh, E. (2014). Using queueing theory and simulation model to optimize hospital pharmacy performance. *Iranian Red Crescent Medical Journal*, 16(3). <https://doi.org/10.5812/ircmj.16807>
- Benaouicha, M., & Aissani, D. (2005). Strong stability in a $G/M/1$ queueing system. *Theory of Probability and Mathematical Statistics*, 71, 25-36.
- Bleustein, C., Rothschild, D. B., Valen, A., Valatis, E., Schweitzer, L., & Jones, R. (2014). Wait times, patient satisfaction scores, and the perception of care. *The American journal of managed care*, 20(5), 393-400.
- Boxma, O., Perry, D., Stadje, W., & Zacks, S. (2010). The busy period of an $M/G/1$ queue with customer impatience. *Journal of Applied Probability*, 47(1), 130-145.
- Chan, W. and Closser, N. (2013). *Sensitivity analysis of linear programming formulations for g/g/m queue..* <https://doi.org/10.1109/wsc.2013.6721460>
- Cho, K. W., Kim, S. M., Chae, Y. M., & Song, Y. U. (2017). Application of queueing theory to the analysis of changes in outpatients' waiting times in hospitals introducing EMR. *Healthcare Informatics Research*, 23(1), 35-42.
- Dellaert, N., Cayiroglu, E., & Jeunet, J. (2016). Assessing and controlling the impact of hospital capacity planning on the waiting time. *International Journal of Production Research*, 54(8), 2203-2214.
- Divya, K. (2015). An $m[x]/g/1$ retrial g-queue with server breakdown. *International Journal of Innovative Research in Science Engineering and Technology*, 04(04), 1906-1917. <https://doi.org/10.15680/ijirset.2015.0404014>
- Ertas, A. (2020). Sağlık ve sanayi işletmelerinde maliyetleme karşılaştırması. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 6(1), 104-112. <https://doi.org/10.34137/jilses.578546>
- Franco, C., Herazo-Padilla, N., & Castañeda, J. A. (2022). A queueing Network approach for capacity planning and patient Scheduling: A case study for the COVID-19 vaccination process in Colombia. *Vaccine*, 40(49), 7073-7086.
- Fitzgerald, K., Pelletier, L., & Reznick, M. A. (2017). A Queue-Based Monte Carlo Analysis to Support Decision Making for Implementation of an Emergency Department Fast Track. *Journal of healthcare engineering*, 2017(1), 6536523.
- Fogarty C, Cronin P., (2007). Waiting for healthcare: a concept analysis. *J Adv Nurs*.61(4):463–71.
- Garnet, O., Mandelbaum, A., & Reiman, M. (2002). Designing a call center with impatient customers. *Manufacturing & Service Operations Management*, 4(3), 208-227. <https://doi.org/10.1287/msom.4.3.208.7753>
- Ghasemi, S., Taghipour, F., Aghsami, A., Jolai, F., & Jolai, S. (2023). A novel mathematical model to minimize the total cost of the hospital and COVID-19 outbreak concerning waiting time of patients using Jackson queueing networks, a case study. *Scientia Iranica*.
- Gombolay, M., Golen, T., Shah, N., & Shah, J. (2014). *Queueing Theory Analysis of Labor & Delivery at a Tertiary Care Center*.
- Green L. (2006). *Queueing analysis in healthcare. In: Patient flow: reducing delay in health care delivery*. New York, Boston, MA: Springer, p. 281–308.

- Greenwood-Lee, J., Jewett, L., Woodhouse, L. et al. (2018). A categorisation of problems and solutions to improve patient referrals from primary to specialty care. *BMC Health Serv Res* 18, 986. <https://doi.org/10.1186/s12913-018-3745-y>
- Gross, D., Shortle, J. F., Thompson, J. M., & Harris, C. M. (2011). *Fundamentals of queueing theory* (Vol. 627). John Wiley & sons.
- Handayani, D. P., Mustafid, M., & Surarso, B. (2020). Patient queue systems in hospital using patient treatment time prediction algorithm. *Kinetik: Game Technology, Information System, Computer Network, Computing, Electronics, and Control*, 45-54.
- Harding KE, Robertson N, Snowdon DA, Watts JJ, Karimi L, O'Reilly M, Kotis M, Taylor NF. (2017). Are wait lists inevitable in subacute ambulatory and community health services? *A qualitative analysis. Aust Health Rev.*42(1):93–9
- Harding KE, Taylor NF, Leggat S. (2011). Do triage systems in healthcare improve patient flow? A systematic review of the literature. *Aust Health Rev.*,35(3):371–83
- Hassan, H. A., Ibrahim, S., & Badran, F. M. (2023). Queue Management system and its relation with Patient Satisfaction of Outpatient Clinics. *Egyptian Journal of Nursing and Health Sciences*, 4(2), 151-171.
- Ikunne, T. and Onyesolu, M. (2016). Optimality test for multi-server queueing model with homogenous server in the out-patient department (opd) of nigerian teaching hospitals. *International Journal of Modern Education and Computer Science*, 8(4), 9-17. <https://doi.org/10.5815/ijmecs.2016.04.02>
- John, J., & Sudhakar, P. A. P. (2012). On the edge monophonic number of a graph. *Filomat*, 26(6), 1081-1089.
- Khan, M.R. and Callahan, B.B. (2021) "Planning Laboratory Staffing with a Queuing Model". *European Journal of Operational Research*, 67, 1993.
- Keleş, Ş. and İlek, İ. (2018). Investigation of the satisfaction and affecting factors of the parents attending to the general pediatrics outpatient clinic. *The Journal of Child*. <https://doi.org/10.5222/j.child.2018.45577>
- Kenis P. (2006). Waiting lists in Dutch healthcare: an analysis from an organization theoretical perspective. *J Health Organ Manag.*, 20(4):294–308.
- Kim, B., Kim, J. & Kim, J. (2010). Tail asymptotics for the queue size distribution in the MAP/G/1 retrial queue. *Queueing Syst* 66, 79–94. <https://doi.org/10.1007/s11134-010-9179-9>
- Kocaer, E. and Koruca, H. (2023). Servis sistemlerine yönelik simülasyon yazılımı geliştirme ve personel optimizasyonu: qs-sim yazılımı. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 39(1), 77-90. <https://doi.org/10.17341/gazimmfd.1103685>
- Komashie, A., Mousavi, A., & Clarkson, P. (2015). An integrated model of patient and staff satisfaction using queueing theory. *IEEE Journal of Translational Engineering in Health and Medicine*, 3, 1-10. <https://doi.org/10.1109/jtehm.2015.2400436>
- Kreindler SA. Watching your wait: evidence-informed strategies for reducing health care wait times. *Qual Manag Health Care*. 2008;17(2):128–35.
- Lelarge M. Tail Asymptotics for Monotone-Separable Networks. *Journal of Applied Probability*. 2007;44(2):306-320. doi:10.1239/jap/1183667403
- Lelarge, M. Asymptotic behavior of generalized processor sharing queues under subexponential assumptions. *Queueing Syst* 62, 51–73 (2009). <https://doi.org/10.1007/s11134-009-9114-0>
- Lewis AK, Harding KE, Snowdon DA, Taylor NF. Reducing wait time from referral to first visit for community outpatient services may contribute to better health outcomes: a systematic review. *BMC Health Serv Res*. 2018;18(1):869.
- Lin, C., Wu, C., Chen, C., & Chen, K. (2019). Could we employ the queueing theory to improve efficiency during future mass casualty incidents? *Scandinavian Journal of Trauma Resuscitation and Emergency Medicine*, 27(1). <https://doi.org/10.1186/s13049-019-0620-8>

- Luo, J., Qian, Y. M., Tian, L. L., & Li, H. Y. (2011). The Emulation System of Medical Treatment Process on Hospital Ship. *Advanced Materials Research*, 271, 330-335.
- Masuyama, H. (2013). Subexponential tail equivalence of the queue length distributions of BMAP/GI/1 queues with and without retrials. *arXiv preprint arXiv:1310.4608*.
- Meares, H. D., & Jones, M. P. (2020). When a system breaks: queueing theory model of intensive care bed needs during the COVID-19 pandemic. *The Medical Journal of Australia*, 212(10), 470.
- Mickevičius, G., & Valakevičius, E. (2006). Modelling of non-Markovian queueing systems. *Technological and economic development of economy*, 12(4), 295-300.
- Mijit, A. (2013). Semigroup method on a MX/G/1 queueing model. *Advances in Mathematical Physics*, 2013(1), 893254.
- Miyazawa, M., & Zhao, Y. Q. (2004). The stationary tail asymptotics in the GI/G/1-type queue with countably many background states. *Advances in Applied Probability*, 36(4), 1231-1251.
- Mohebbifar, R., Hasanpoor, E., Mohseni, M., Sokhanvar, M., Khosravizadeh, O., & Isfahani, H. M. (2013). Outpatient waiting time in health services and teaching hospitals: a case study in Iran. *Global journal of health science*, 6(1), 172.
- Mtonga, K., Antoine, G., Jayavel, K., Nyirenda, M., & Kumaran, S. (2022). Adaptive staff scheduling at outpatient department of ntaja health center in malawi - a queueing theory application. *Journal of Public Health Research*, 11(2), jphr.2021.2347. <https://doi.org/10.4081/jphr.2021.2347>
- Muninggar, L., Yusuf, M., & Budi Prasetyo, B. (2019). Maternal mortality risk factor in pregnancy with heart disease at Dr. Soetomo General Hospital, Surabaya, Indonesia. *Majalah Obstetri dan Ginekologi*, 27(1), 120-123.
- Nasrudin, M. W., Zainuddin, N. S. A., Ahmad, R. A. R., Yob, R. C., Ahmad, M. Z. Z., Mustafa, W. A., ... & Zulkifli, N. D. M. (2023). Smart Management Waiting System for Outpatient Clinic. *Journal of Advanced Research in Applied Sciences and Engineering Technology*, 29(3), 48-61.
- Oğuz, B., Kaya, S., & GÖZLÜ, K. (2021). Bir Devlet Hastanesinde Kalite Maliyetlerinin PAF Modeli İle İncelenmesi. *Verimlilik Dergisi*, (3), 91-104. <https://doi.org/10.51551/verimlilik.808466>
- Palvannan RK, Teow KL. Queueing for healthcare. *J Med Syst*. 2012;36(2):541–7.
- Park, J., Yu, T., Joshi, S., Maier, C., & Cauwenberghs, G. (2016). Hierarchical address event routing for reconfigurable large-scale neuromorphic systems. *IEEE transactions on neural networks and learning systems*, 28(10), 2408-2422.
- Peter, P. O., & Sivasamy, R. (2021). Queueing theory techniques and its real applications to health care systems—Outpatient visits. *International Journal of Healthcare Management*.
- Ramadhan, F., & Vikaliana, R. (2023). The Queueing System Analysis for Patient Registration Counters at a Hospital. *Journal of Emerging Supply Chain, Clean Energy, and Process Engineering*, 2(2), 161-169.
- Sharma, N. (2022). Simulation-based approach for minimizing waiting time in aiims, delhi using queueing model. *International Journal of Health Sciences*, 7037-7054. <https://doi.org/10.53730/ijhs.v6ns5.10227>
- Takagi, H. (2014). Waiting time in the m/m/\$ m \$/\$ (m + c) \$ queue with impatient customers. *International Journal of Pure and Applied Mathematics*, 90(4). <https://doi.org/10.12732/ijpam.v90i4.13>
- Teyin, B., Yiğit, P., Ozen, O., Kose, I., & Aydın, S. (2022). İstanbul'da kamu hastanelerinde sağlık hizmet süreçlerinde bekleme sürelerinin analizi. *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 24(3), 526-532. <https://doi.org/10.24938/kutfd.1133166>
- Van Wyk, R., and Walubo, A. (2014), The use of queueing theory and patient-based characteristics to assess the Performance of the Paediatric Intensive Care Unit at University as Academic Hospital in South Africa, *Basic & Clinical Pharmacology & Toxicology*, pp.115-235.
- Wang, Z., & Gu, H. (2009). A review of telemedicine in China. *Journal of Telemedicine and Telecare*, 15(1), 23-27.

- Wiler, J. L., Welch, S., Pines, J., Schuur, J., Jouriles, N., & Stone-Griffith, S. (2015). *Emergency department performance measures updates: proceedings of the 2014 emergency department benchmarking alliance consensus summit*. *Academic Emergency Medicine*, 22(5), 542-553.
- Yaduvanshi, D., Sharma, A., & More, P. (2019). Application of queuing theory to optimize waiting-time in hospital operations. *Operations and Supply Chain Management an International Journal*, 165-174. <https://doi.org/10.31387/oscm0380240>
- Zhang, Q., Mu, M. C., He, Y., Cai, Z. L., & Li, Z. C. (2020). Burnout in emergency medicine physicians: a meta-analysis and systematic review. *Medicine*, 99(32), e21462.

Extended Abstract

Aim and Scope

This study focuses on reducing patient waiting times and improving service efficiency in a neurology outpatient clinic at a university hospital. Long waiting times in hospital outpatient clinics negatively affect patient satisfaction and the quality of healthcare services. To address these challenges, queuing theory models, specifically M/M/m and G/G/m models, were analyzed to assess system performance and propose solutions. These models offer robust tools for optimizing healthcare service operations and managing waiting times, which are critical for enhancing both operational efficiency and patient experience.

Method

The study was conducted based on real patient data collected between January 2023 and October 2024. The data set included patient arrival rates and service times, which were analyzed to evaluate the performance of the existing system. Data cleansing processes were applied to remove anomalies or outliers, ensuring the reliability of the analysis. The queuing theory models were evaluated under different patient load scenarios, categorized as low, medium, and high. While the M/M/m model was considered as a theoretical baseline, the G/G/m model was selected for its flexibility in addressing real-world variability in patient flow and service delivery. In the M/M/m model, it is assumed that arrivals follow a Poisson distribution, and service times are exponentially distributed. This model simplifies the analysis but is limited in handling variability in service times and arrival patterns. On the other hand, the G/G/m model accommodates general arrival and service time distributions, providing a more realistic representation of outpatient clinic operations. Both models were applied using real-time data, and performance metrics such as average waiting time, queue length, and system utilization were calculated and compared.

Findings

The analysis revealed that the M/M/m model performed effectively under low patient volume conditions, minimizing waiting times and queue lengths. However, as patient volumes increased, the model exhibited significant inefficiencies, with longer waiting times and higher queue lengths. Conversely, the G/G/m model demonstrated greater adaptability to variability in service times and patient arrivals, resulting in more balanced outcomes across different patient load scenarios. Under high patient load scenarios, both models struggled to maintain optimal performance, indicating the need for more advanced simulation and optimization techniques. The findings also highlighted that increasing the number of doctors to 9 or 10 yielded optimal results in reducing waiting times and improving service efficiency. This aligns with the importance of resource allocation in healthcare settings, where the availability of skilled professionals is critical for ensuring timely and effective care delivery. Based on the findings, it is recommended that outpatient clinic operations be optimized by carefully planning the number of doctors and other healthcare resources. The G/G/m model is suggested as a preferred approach for addressing variability in service times and patient arrivals. Additionally, reducing uncertainties in service times through better scheduling and resource planning can further enhance system performance.

Conclusion

The study also emphasizes the importance of adopting advanced simulation and optimization methods for handling high patient load scenarios. These methods can provide more comprehensive insights into patient flow dynamics and help design resilient healthcare systems capable of adapting to varying demand levels. Implementing these strategies can significantly improve operational efficiency and patient satisfaction,

contributing to higher-quality healthcare delivery. This research contributes to the literature by demonstrating the practical application of queuing theory models in optimizing outpatient clinic operations. It provides valuable insights into the comparative performance of M/M/m and G/G/m models under varying conditions, highlighting their strengths and limitations. Moreover, the study offers actionable recommendations for healthcare administrators and policymakers aiming to enhance operational efficiency and patient satisfaction in outpatient settings.

The findings also underscore the critical role of resource allocation and capacity planning in healthcare. By integrating queuing theory with real-world data, the study bridges the gap between theoretical models and practical applications, paving the way for more effective decision-making in healthcare management. Future studies could explore the applicability of these models in other healthcare settings, such as emergency departments or intensive care units, to further validate their effectiveness. Additionally, integrating machine learning techniques with queuing theory could enhance predictive capabilities and provide dynamic solutions for real-time resource allocation. Expanding the scope of analysis to include patient feedback and satisfaction metrics could also offer a more holistic understanding of service quality and operational performance. This study highlights the importance of applying queuing theory models to improve patient flow management and operational efficiency in outpatient clinics. By comparing the performance of M/M/m and G/G/m models, it provides a comprehensive framework for addressing the challenges of long waiting times and resource constraints. The recommendations presented in this study aim to optimize outpatient clinic operations, enhance patient satisfaction, and contribute to the broader goal of improving healthcare service quality. Through its methodological rigor and practical implications, the research sets a foundation for future advancements in healthcare operations management, ensuring more effective and patient-centered care delivery.

Finans Alanında Yapay Zekâ Uygulamalarına İlişkin Bibliyometrik Bir Analiz

A Bibliometric Analysis of Artificial Intelligence Applications in Finance

Turan Öndeş¹, Osman Can Barakalı²

Öz

Yapay zeka her alanda olduğu gibi finans alanında köklü değişimlere zemin hazırlamaktadır. Finans alanında her geçen gün daha fazla yaygınlaştığı görülen yapay zeka ile finans ilişkisi, inovatif bilimsel çalışmalar için de uygun çalışma ortamı oluşturmaktadır. Bu nedenle konuya ilişkin literatürün geldiği noktayı görmek ve yeni çalışmalara yol gösterebilmek amacıyla, yapay zeka ve finans alanındaki bilimsel literatür incelenmiştir. 1977-2024 yılları arasında Scopus veri tabanında yayımlanan 2001 çalışma üzerinden bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre konu ile ilgili en çok yayım yapan ve en çok atıf alan ülke Çin olmakla birlikte, University of California bu konuda oldukça fazla yayın yaparak en çok katkı veren kurum olduğu tespit edilmiştir. Yapay zekanın finans alanında kullanımı yoğun olarak finansal kurumlar, finansal hizmetler, borsa, risk yönetimi gibi başlıklar altında toplandığı görülmüştür. Finans ile yapay zekayı birlikte işleyen çalışmalarda güncel başlıkların borsa, finansal piyasalar, data analizleri, sosyal medya ve hisse senedi fiyatları konularından oluştuğu belirlenmiştir. Finans alanında temel olarak finansal kurumlar, risk yönetimi, dolandırıcılık tespiti, tedarik zinciri, finansal risk ve finansal krizler başlıkları sıklıkla yapay zeka ile ilişkilendirildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finans, Yapay Zeka, Bibliyometrik Analiz.

Abstract

Artificial intelligence paves the way for radical changes in finance, as in every field. With its increasingly widespread use in finance, the relationship between artificial intelligence and finance inspires innovative scientific studies. For this reason, the scientific literature in the field of artificial intelligence and finance was examined in order to see the point that the literature on the subject has reached and to guide new studies. A bibliometric analysis was performed on 2001 studies published in the Scopus database between 1977 and 2024. According to the results obtained, China is the country that has published the most and received the most citations on the subject. The University of California was determined to be the institution that contributed the most to the field. The use of artificial intelligence in finance is concentrated under the headings of financial institutions, financial services, stock exchange, and risk management. Studies on stock exchange, financial markets, data analysis, social media, and stock prices are among the current headings. Artificial intelligence studies in finance have mainly been shaped around the headings of financial institutions, risk management, fraud detection, supply chain, financial risk, and financial crises.

Keywords: Finance, Artificial Intelligence, Bibliometric.

Jel Codes: G00, G10, G20, G30

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 20 / 11 / 2024

Accepted: 22 / 05 / 2025

¹Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, Erzurum, Türkiye, tondes@atauni.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6580-7372>.

²Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Erzurum, Türkiye, osman.barakali@atauni.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3016-2743>.

Giriş

Medeniyet tarihinin en etkili inovasyonu olarak adlandırabileceğimiz yapay zeka (AI), yıkıcı ve düzeni kökten değiştirebilecek teknolojisiyle birlikte, başta teknoloji sektörü olmak üzere birçok alanı derinden etkilemektedir (Bonaparte, 2024). Yaklaşık 100 yıl önce elektriğin hemen hemen her şeyi dönüştürmesi gibi yapay zekanın da yakın zamanda değiştirmeyeceği, dönüştürmeyeceği bir sektör veya alan bulmak oldukça zorlaşacaktır (Wall, 2018). Dünya çapında birçok fon sağlayıcı kurum şirketler için yapay zeka ve makine öğrenimini teşvik etmektedir (Holzinger, Kieseberg, Weippl ve Tjoa, 2018). Diğer alanlarda olduğu gibi finans alanında da yapay zeka ve makine öğrenmesi kullanımı her geçen gün yaygınlaşmaktadır. Finansal sistemler ilk günden bugüne kadar makineler tarafından okunabilen veriler üreterek hesaplama ve depolama kapasitesini sürekli artırmış, finans sektörü için önemli çıktılar ortaya koymuştur. Finans yöneticileri ise karar alırken şirket verileri, makroekonomik göstergeler ve menkul kıymet fiyatları gibi verilerin dışında kalan verilere giderek daha fazla ihtiyaç duymaktadır (Goodell, Kumar, Lim ve Pattnaik, 2021). Makine öğrenimi bu noktada artan hesaplama kaynakları ve büyük veri kümelerini kullanma eğilimi ile birlikte finans alanında kullanışlı bir araç olarak göze çarpmaktadır (Dixon, Halperin ve Bilokon, 2020).

Finans alanında yapay zeka uygulamaları finansal değişkenlerin, geleneksel modellerle ele alınamayacak, doğrusal veya doğrusal olmayan eğilimlerini anlayabilmek için araştırmacılara kritik öngörüler sunmaktadır (Ahmed, Alshater, El Ammari ve Hammami, 2022). Bu durum, finans alanında önceden belirlenmiş kuralları takip etmek yerine kendi deneyimiyle performansını artıran algoritmaları içeren, yapay zekanın alt dalı olan makine öğrenmesi ve derin öğrenme tekniklerinin yaygınlaşmasına neden olmaktadır (Rius, 2023). Yapay zeka ile gelişen alt modellerin geleneksel ekonometrik modellerle karşı üstünlüğü özellikle algoritmik veri içeren varlık ve türev ürünlerin fiyatlaması, finansal modellemeler, dolandırıcılık tespiti, kredi ve sigorta teminatı, risk yönetimi, otomasyonlar, ticaret anlaşmaları, davranışsal finans alanlarında kendini daha güçlü göstermiştir (Teng ve Lee, 2019). Her ne kadar bazı finans uzmanları gelişen teknolojinin finansal açıdan birtakım tehditleri doğurduğunu belirtse de bankalar ve finansal şirketler gün geçtikçe daha yoğun bir biçimde gelişen yapay zeka destekli uygulamalarını hayata geçirmektedirler (Najem, Amr, Bahnasse ve Talea, 2022). Yapay zeka destekli uygulamalar ile birlikte bazı işler otomatikleşmekte ve böylece iş hızında ve verimlilikte artışlar meydana gelmektedir.

Yapay zeka ve türev araçların finans alanında kullanımının yaygınlaşmasıyla alanda oluşan araştırmalar da hızla genişlemektedir. Bu nedenle çalışma yapay zekaya dayalı araçların finans alanında nasıl bir rol oynadığına ilişkin literatür taramasını içermektedir. Konuya ilişkin literatürde öne çıkan yayın ve yazarlar, trendler, kurumlar, konunun gelişme hızı, güncel tartışma konuları gibi başlıklar bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir.

Bibliyometri; yayınları ve bunların yan dallarını incelemede kullanılan çeşitli araçlar barındıran bir araştırma tekniğidir (Baker, 1991; Holden, Rosenberg ve Barker, 2005). Bibliyometrik çalışmalar; yazar, kurum, ülke gibi grupların faaliyetlerini temel alan çalışmaların olduğu performans analizi ve kavramsal yapıya odaklanan bilimsel haritalama yöntemi olarak iki ana başlığa ayrılmaktadır (Cobo, López-Herrera, Herrera-Viedma ve Herrera, 2011). Çalışmada bilimsel haritalama yönteminden faydalanmakla birlikte literatürün performansına ilişkin analizler gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler Aria ve Cuccurullo (2017) tarafından geliştirilen R paket programı ile birlikte çalışan Biblioshiny uygulaması kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan çalışmalar Scopus veri tabanında yer alan çalışmalar baz alınarak yürütülmüştür. Bu kapsamda yayınlanan 2001 çalışma bulunmaktadır. Çalışmada literatürün yeni olması ve tarihsel değişiminin daha net görülebilmesi açısından herhangi bir zaman kısıtı bulunmamaktadır.

Yapılan ön araştırma sonucunda yapay zeka ve finans alanında yapay zeka, makine öğrenmesi ve derin öğrenme başlıklarının sıklıkla kullanıldığı göze çarpmıştır. Finans alanında yapay zeka uygulamaları, finansal kurumlar, finansal hizmetler, borsa, risk yönetimi, finansal veri analizi, finansal piyasalar, tedarik zinciri yönetimi, finansal risk, kredi riski ve dolandırıcılık tespiti gibi konulara yoğunlaşmıştır. Çalışmaya ilişkin yapılan analizler, "Bulgular" bölümünde verilmiş ve elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

1.Literatür

Shamima Ahmed ve diğerleri (2022) yapmış oldukları çalışmada yapay zeka ve makine öğrenmesinin finans alanında kullanımına ait literatürü incelemişlerdir. Scopus veri tabanından, 2011-2021 yılları arasında yayımlanmış çalışmalardan elde ettikleri verileri üzerinden bibliyometrik analiz uygulaması gerçekleştirmişlerdir. Araştırmacılar finans alanında yapay zeka kullanımına ait literatürün 2015 yılından itibaren zenginleştiğini ortaya koymuşlardır. Araştırma sonuçlarına göre yapay zeka ve makine öğrenmesi uygulamaları iflas tahmini, hisse senedi fiyat tahmini, portföy yönetimi, davranışsal finans ve büyük veri analitiği gibi finansal alanlarda kullanılmaktadır. Literatüre en fazla katkıda bulunan ülke ise Çin olarak tespit edilmiştir.

Goodell ve diğerleri (2021) yapmış oldukları çalışmada yapay zeka ve makine öğrenmesinin finans alanında oluşturduğu ilişkileri bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre portföy oluşturma, değerlendirme, yatırımcı davranışı, finansal sıkıntı, tahmin ve planlama gibi alanlarda yapay zeka ve makine öğrenmesi uygulamalarından yararlanıldığını ortaya koymuşlardır.

Bahoo ve diğerleri (2024) çalışmalarında 1992 yılı ile 2021 yılları arasında yayımlanmış makaleler üzerinden bibliyometrik analiz gerçekleştirmişlerdir. Araştırmacılar yapay zekanın tahmin sistemleri, sınıflandırma, veri madenciliği, portföy yönetimi konularında finansal alanda kullanıldığını tespit etmişlerdir.

Chen ve diğerleri (2023) Web Of Science veri tabanı üzerinden yapmış oldukları araştırmada 2733 makaleyi incelemişlerdir. Yapay zeka ve finans alanındaki yazınlarda 2013 yılından itibaren artış gözlemlenmiştir. Yapay zekanın geleneksel finansın dışına çıkarak daha çok alanda kullanılabilirliğinin olduğunu belirtmişlerdir.

Pattnaik ve diğerleri (2024) bibliyometrik inceleme çalışmalarında bankacılık, finansal hizmetler ve sigortacılık sektöründe yapay zeka ve makine öğreniminin kullanılmasını konu alan çalışmaları incelemişlerdir. 39498 çalışma arasından 1045'inin seçilerek çalışmaya dahil edilmesinin ardından çalışmaların fintek, risk yönetimi ve kara para aklama gibi 9 farklı kümeye ayrıldıklarını tespit etmişlerdir.

Vijava Kanapatri (2024) yapmış olduğu çalışmada yapay zeka ve makine öğrenmesinin finansal teknoloji ve finansal servislerde kullanımına ilişkin literatür taraması gerçekleştirmiştir. Yazar 2010 yılından itibaren literatürdeki çalışmalarda artış gözlemlenmiş ve artan ilgi ile beraber çağdaş akademik yazında konunun önemine vurgu yapmıştır.

Kumar ve diğerleri (2022) çalışmalarında yapay zeka ve blockchain sektöründeki literatürü incelemiştir. Yaptıkları bibliyometrik analiz sonucunda e-ticaret, finans ve muhasebe, sağlık, fikri mülkiyet hakkı, yönetim, pazarlama, akıllı üretim, sosyal medya, tedarik zinciri ve ulaşım olmak üzere on alanda yapay zeka ve blockchain entegrasyonunun varlığını ortaya koymuşlardır.

Manogna ve Anand (2023) makine öğrenmesinin finans alanında yapılan araştırmalarda ne derece kullanıldığını tespit etmek için 693 makale üzerinden bibliyometrik analiz uygulaması gerçekleştirmişlerdir. 2000-2022 yılları arasında yayımlanan çalışmalara göre 2017 yılından itibaren artan çalışmalar, risk yönetimi, portföy optimizasyonu, borsa simülasyonu ve yüksek miktarda ticari işlemler gibi dört ana başlıkta toplanmıştır.

Zuzana Jankova (2021) yapmış olduğu çalışmada, finansal piyasalarda yapay zeka alanındaki temel araştırma alanlarını, geliştirme eğilimlerini incelemeyi ve yayınların sistematik bir genel görünümünü sağlamayı amaçlamaktadır. Web of Science veri tabanından yararlanan araştırmacı 353 makale üzerinden çalışmalarını sürdürmüştür. Araştırma sonuçlarına göre, yapay zeka ile finans alanındaki ilişkinin giderek yaygınlaştığı ve finansal zaman serilerinin analizinde yapay zeka temelli modellerin sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir.

2.Yöntem ve Veri Seti

Çalışmada yapay zekanın finans literatüründeki yeri araştırılmış, bu araştırma için bibliyometrik veri analizi yönteminden yararlanılmıştır. Bibliyometrik analiz; bir konu hakkında alana geniş bir bakış sağlayan, ilgili konunun yıllar, kurumlar, ülkeler ve yazarlar gibi farklı kırımlara göre nasıl geliştiğini gösteren, araştırmacıların alandaki boşlukları daha iyi görmelerini sağlayan bir analiz olması bakımından oldukça önemlidir (Üsdiken ve Pasadeos, 1992).

Çalışmada yapılan analizler Aria ve Cuccurullo (2017) tarafından geliştirilen R paket programı ile birlikte çalışan Biblioshiny uygulaması kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan çalışmalar Scopus veri tabanında yer alan çalışmalar baz alınarak yürütülmüştür.

02.09.2024 tarihi itibarıyla Scopus veri tabanında "artificial intelligence", "machine learning" veya "deep learning" anahtar kelimeleri "finance" anahtar kelimesiyle beraber tarandığında filtrelenen 2001 çalışma üzerinden analizler yürütülmüştür. Çalışmada literatürün nispeten yeni olması ve tarihsel değişiminin daha net görülebilmesi açısından herhangi bir zaman kısıtı bulunmamaktadır.

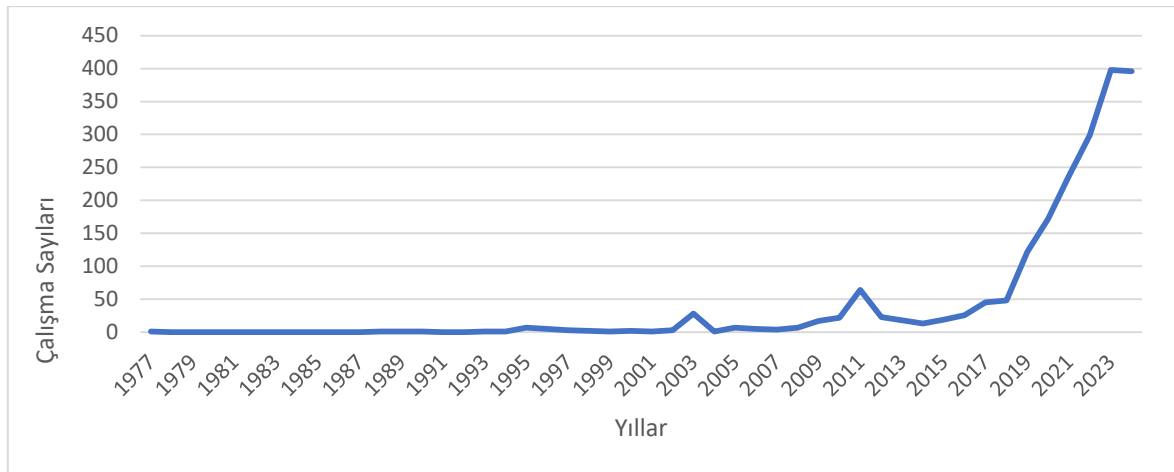
3.Bulgular

Yürütülen çalışmada 1977-2024 yılları arasında yayımlanan, 1038 kaynaktan toplam 2001 makale incelenmiştir. İncelenen makaleleri 4987 yazar kaleme almış olup çalışmaların %24,44'ü uluslararası çok yazarlı çalışmalardan oluşmaktadır. Analize konu olan yayınlara ilişkin genel bilgiler Tablo 1.'de paylaşılmıştır.

Tablo 1. Yayınlar Ait Genel Bilgiler

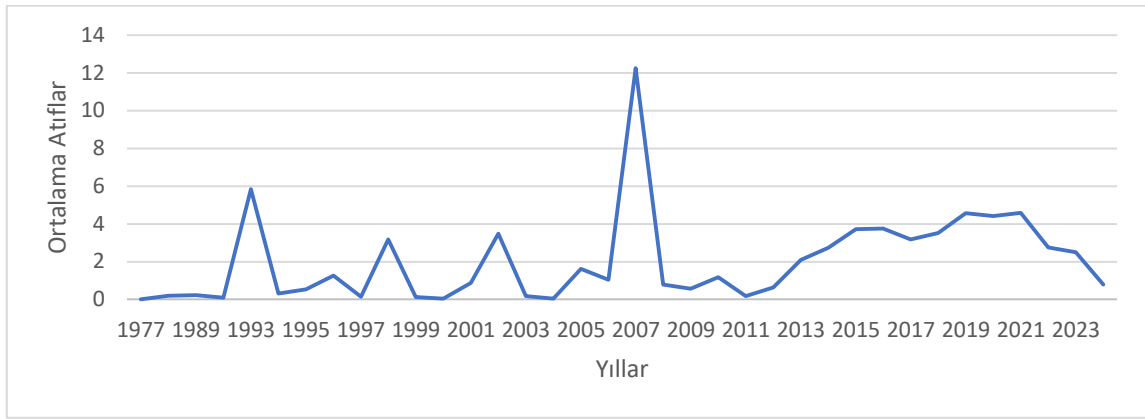
Dönem	1977-2024
Toplam Yayın	2001
-Makale	1069
-Bildiri	586
-Kitap	100
-Kitapta Bölüm	246
Kaynaklar	1038
Yıllık Büyüme Oranı	%13,57
Doküman Başına Ortalama Alıntılar	12,13
Anahtar Kelimeler	4987
Yazarlar	4808
-Tek Yazarlı Çalışmaların Yazarları	364
-Çok Yazarlı Çalışmaların Yazarları	4444
Çalışma Başına Düşen Ortak Yazarlar	2,95
İşbirliği Endeksi	%24,44

Çalışmada kullanılan yayınlar incelendiğinde yayınların 1069'u makale, 586'sı bildiri, 100'ü kitap ve 246'sı kitapta bölüm olarak kalem alınmış çalışmalardan oluştuğu görülmektedir. Yapılan çalışmaların 364'ü tek yazarlı, 4444'ü çok yazarlı olmak üzere toplam 4987 yazar tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışma başına düşen ortalama yazar sayısı 2,95 olarak tespit edilmiştir. İncelenen çalışmalar ortalama 12,13 adet atıf almıştır.

Grafik 1. Yıllara Ait Çalışma Sayıları

Grafik 1. incelendiğinde, çalışmada incelenen konuya ilişkin yayınların 1977 yılından itibaren literatürde yer aldığı görülmektedir. 2007 yılından itibaren artış trendine girdiği görülen yayın sayıları 2018 yılından itibaren önemli düzeyde artmış ve artmaya devam etmektedir. 2024 yılına ait yayınlar Eylül ayına kadar çalışmaya dahil edilmiştir. 2024 yılındaki çalışma sayıları incelendiğinde yılın kalan aylarıyla birlikte yayımlanacak çalışma sayısı 2023 yılında yayımlanan çalışmalardan fazla olacağı düşünülmektedir.

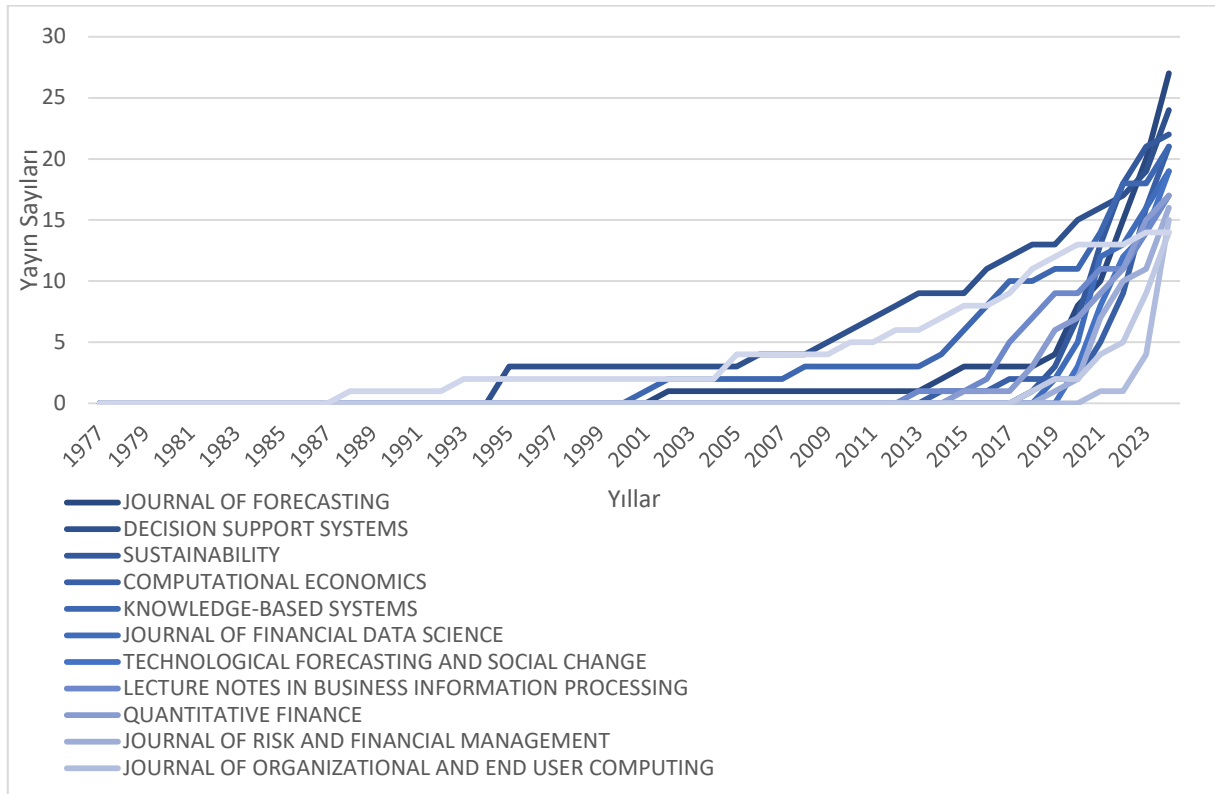
Grafik 2. Çalışmaların Yıllara Göre Ortalama Atıf Sayıları

Grafik 2.'de yayımlanan çalışmaların yıllar içinde almış oldukları ortalama atıflar gösterilmiştir. Grafik incelendiğinde, 2007 yılında yapılan çalışmaların daha sonraki çalışmalar için önemli bir kaynak niteliği taşıdığı görülmüştür. Bu yılda yayımlanan çalışmalar ortalama 12,24 atıf almışlardır. 2007'den sonraki dönemlerde ise yapılan çalışmaları ortalama atıfları genel olarak önceki yıllara göre fazladır. Alanda oluşan birikim 2007 yılından sonra sistematik bir şekilde artış göstermektedir.

Tablo 2. Çalışmaların Yayımlandığı Yerler Ve Sayıları

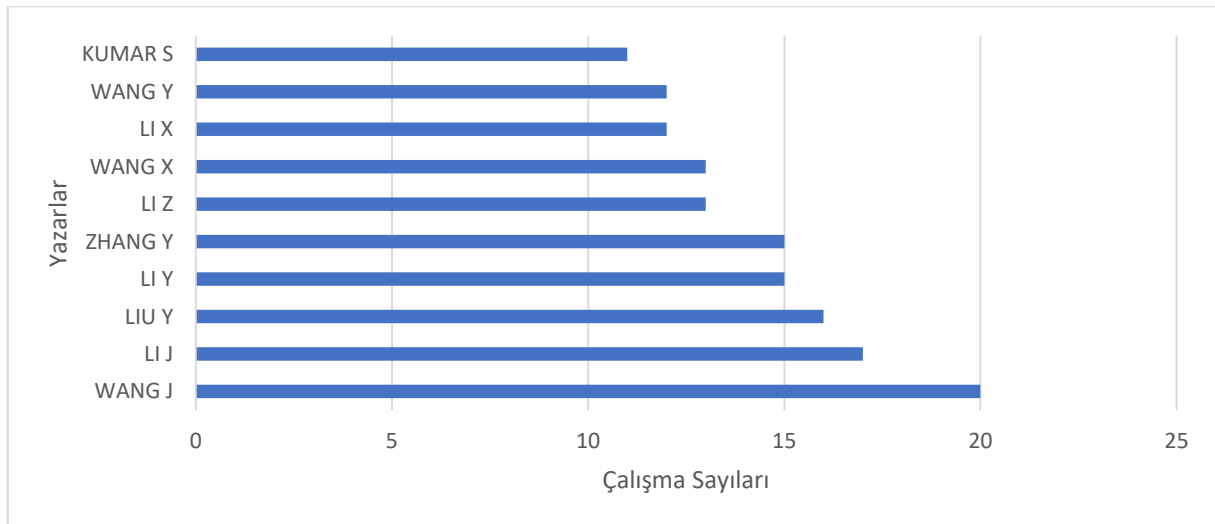
Yayımlandığı Yer	Sayısı
2011 2nd International Conference on Artificial Intelligence, Management Science and Electronic Commerce, Aimsec 2011 - Proceedings	49
IEEE/AFCE Conference On Computational Intelligence For Financial Engineering, Proceedings (Cifer)	34
Journal of Forecasting	27
Decision Support Systems	24
Computational Economics	21
Knowledge-Based Systems	21
Sustainability	21
Journal of Financial Data Science	19
Technological Forecasting and Social Change	19
Icaif 2023 - 4th Acm International Conference On AI in Finance	17
Lecture Notes in Business Information Processing	17
Quantitative Finance	17
Journal of Risk and Financial Management	16
Journal of Organizational and End User Computing	15
Artificial Intelligence Review	14

Tablo 2.'de alanda en çok yayım yapan kaynaklar paylaşılmıştır. Elde edilen verilere göre yapay zeka ve finans alanında en çok yayım 2011 de gerçekleştirilen "2nd International Conference on Artificial Intelligence, Management Science and Electronic Commerce" sempozyumunda yapılmıştır. Ardından "Conference on Computational Intelligence for Financial Engineering" sempozyumunda yapılan çalışmalar gelmektedir. Konuya ilişkin en çok yayım yapan kaynak ilgili alanlarda düzenlenen sempozyumlar olmuştur. En çok makale yayımlayan kaynak ise "Journal of Forecasting" dir. Grafik 3.'de konuyla alakalı makale yayımlayan dergiler ve yıllar içinde yayımladıkları makale sayıları verilmiştir.

Grafik 3. En Çok Makale Yayımlayan Dergiler ve Yayın Sayıları

Grafik 3. İncelendiğinde konuya ilişkin makale yayımlayan dergiler finans, mühendislik, teknoloji alanında yayım yapan dergiler olduğu görülmektedir. Makale yayınları son 5 yıl içinde oldukça artmış olup 2000 yılından itibaren artan şekilde makale yayımladıkları görülmektedir. Konuya ilişkin yayım yapan kaynakları üç ana sınıfa ayırarak konu ile alakalı en önemli kaynağı bulmaya yarayan Brendford Yasası'na göre ise en çok yayım yapan dergiler 1. Bölgede bulunmakta olup kaynakların tamamı arasında en üretken kaynak "2nd International Conference on Artificial Intelligence, Management Science and Electronic Commerce" sempozyumunda ortaya çıkmıştır.

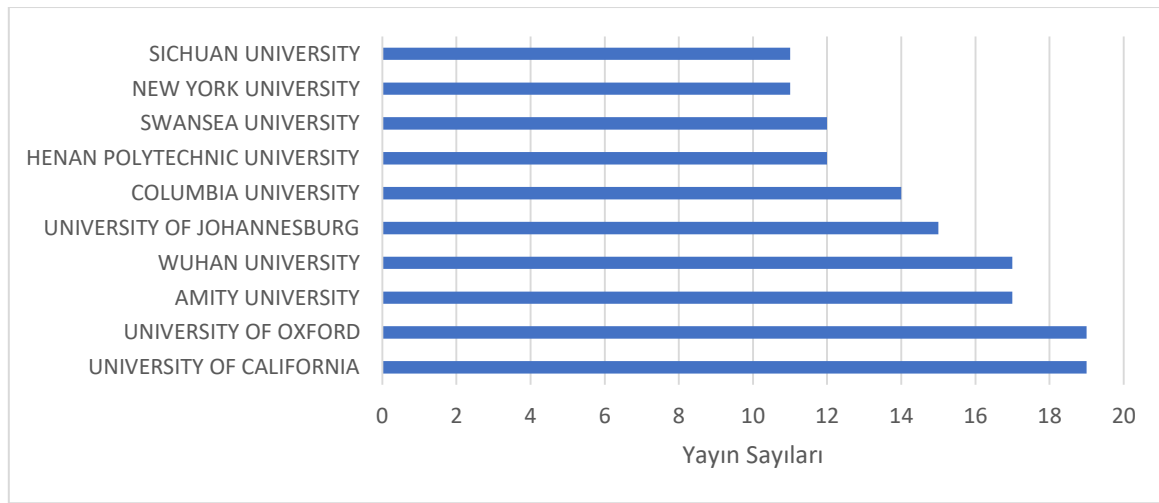
Grafik 4. En Çok Yayın Yapan Yazarlar

Grafik 4. incelendiğinde yapay zeka ve finans alanında en çok yayım yapan yazarın Wang J. Olduğu görülmektedir. Wang J.'nin yayım sayısı 20'dir. En fazla yayım yapan 10 yazarın toplam yayım sayıları 144 adettir.

Tablo 3. Lotka Yasası ve Yazar Verimlilik Oranı

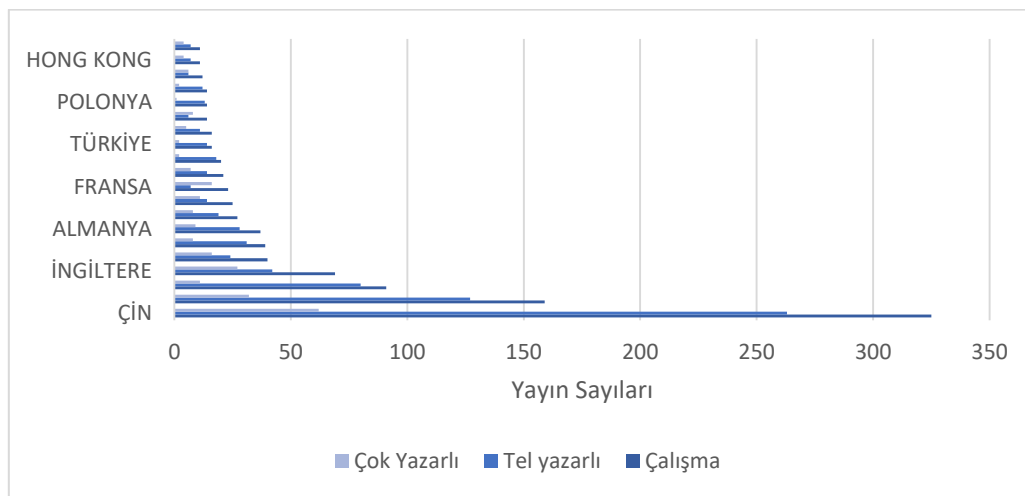
Yapılmış Çalışma	Yazar Sayısı	Yazarların Oranı
1	4276	0,889
2	325	0,067
3	93	0,019
4	50	0,010
5	23	0,004

Tablo 3.'de yazar verimliliği ile ilişkilendirilmiş Lotka Yasası sonuçları verilmiştir. Lotka yasası konuya ilişkin çalışma yapan yazarların, literatüre yaptıkları katkıların kaç yazın ile sağladığını belirleme olanağı sunmaktadır (Tayara ve Özel, 2019). Analiz sonucuna göre çalışma yapan yazarların yaklaşık %89'unun 1 yayın, %6'sının 2 yayın ve yaklaşık %2'sinin 3 yayın yaptığı tespit edilmiştir. Lotka yasası konuya ilişkin yazın üreten yazarların %60'ının tek yayın, %15'inin iki yayın ve %7'sinin üç yayın yaptığını belirtmektedir (Rowlands, 2005). Elde edilen sonuçlara göre, verilerin Lotka Yasası'na uyum sağlamadığı görülmektedir.

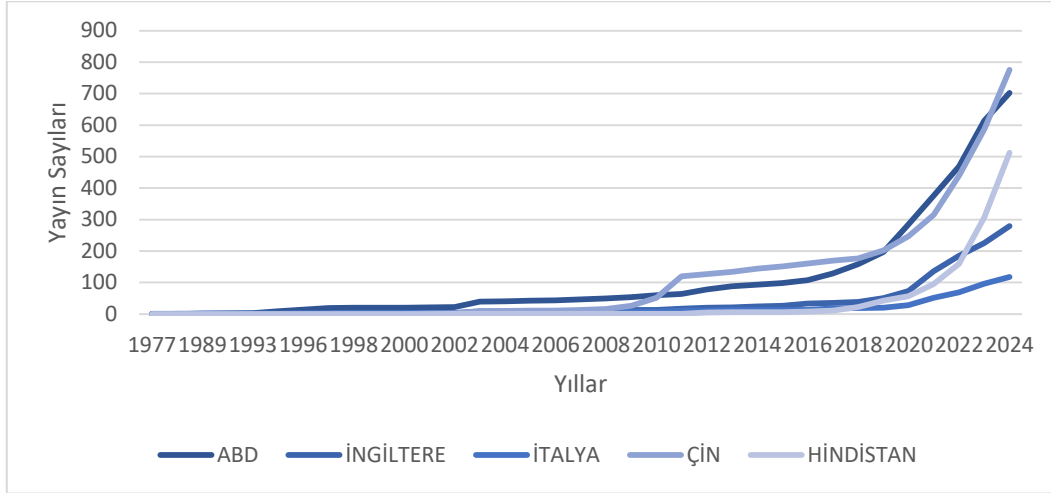
Grafik 5. En Fazla Yayın Yapan Kurum

Grafik 5.'te yapay zeka ve finans alanında en çok yayın yapan kurumlar verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre en fazla çalışma yapan kurumlar University of California ve University of Oxford'dur. Her iki üniversitenin de 19 yayını bulunmaktadır.

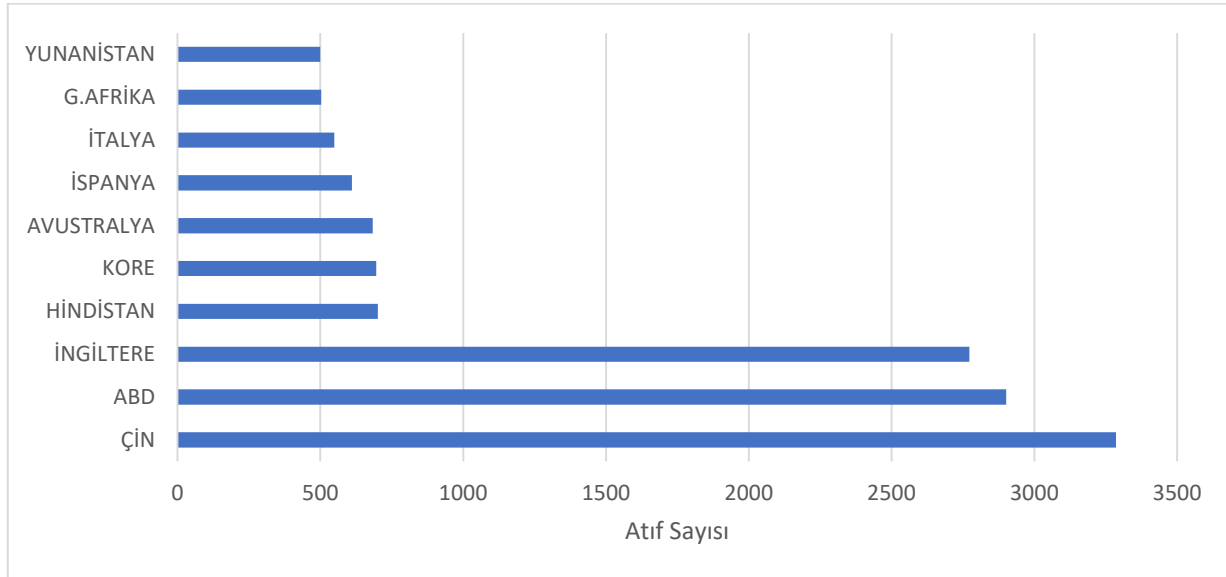
Grafik 6. Ülkelere Göre Yayın Sayıları ve Yayınların Yazar Sayıları

Grafik 6.'da konuya ilişkin yayın yapan ülkeler ve yapılan yayınların yazar sayıları verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre alanda en çok yayın yapan ülke 325 yayımla Çin'dir. Çin'de yapılan yayınların 263'ü tek yazarlı 62'si çok yazarlı olarak gerçekleştirilmiştir. Çin'de yapılan çalışmaların %19'u çok yazarlı olarak gerçekleştirilmiştir. Çin'i 159 çalışmayla Amerika Birleşik Devletleri ve 91 çalışmayla Hindistan takip etmektedir. Amerika'nın çok yazarlılık oranı %20, Hindistan'ın ise %12'dir. İncelenen ülkeler içinde en fazla çok yazarlılık oranına sahip ülkeler ise %69 ile Fransa, %57 ile Malezya ve %50 ile Hollanda olmuştur. Türkiye'de konu ile ilgili yapılan araştırma sayısı 16'dır ve bu çalışmaların 14 tanesi tek yazarlı, 2 tanesi ise çok yazarlı olarak gerçekleştirilmiştir.

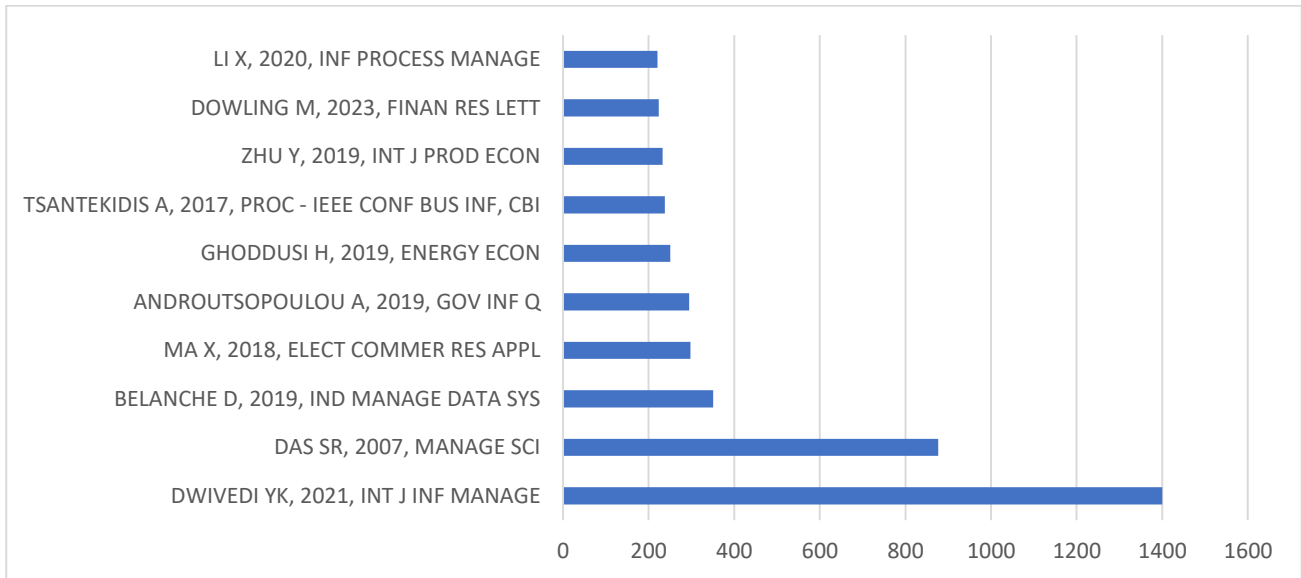
Grafik 7. Ülkelerin Yıllar İçindeki Yayın Sayıları

Grafik 7.'de en çok yayın yapan 5 ülkenin yıllar içinde yaptıkları yayın sayıları verilmiştir. Özellikle son yıllarda Çin'de yapılan çalışmalarda artış Çin'i konu ile ilgili en çok yayın yapan ülke konumuna getirmiştir. Hindistan'da ise yine son yıllarda çalışma sayılarında önemli bir artış meydana geldiği görülmektedir. Hindistan'da yapılan yayınların artış hızı devam ederse, Hindistan yakın zamanda konu ile ilgili en çok yayın yapan ülke konumuna gelecektir.

Grafik 8. En Çok Atıf Yapılan Ülkeler

Grafik 8. incelendiğinde alanda en çok atıf alan ülkenin 3286 atıfla Çin olduğu görülmektedir. Çin'in ardından ABD 2902 atıfla ikinci, İngiltere 2773 atıfla üçüncü konumdadır. Yapılan çalışmalara ilişkin ortalama atıf incelendiğinde ise Yunanistan ortalama çalışma başı 49,9 atıfla birinci konumdadır. Türkiye ise alanda toplam 289 atıf almıştır. Türkiye'nin çalışma başı ortalama atıfı ise 18,1'dir.

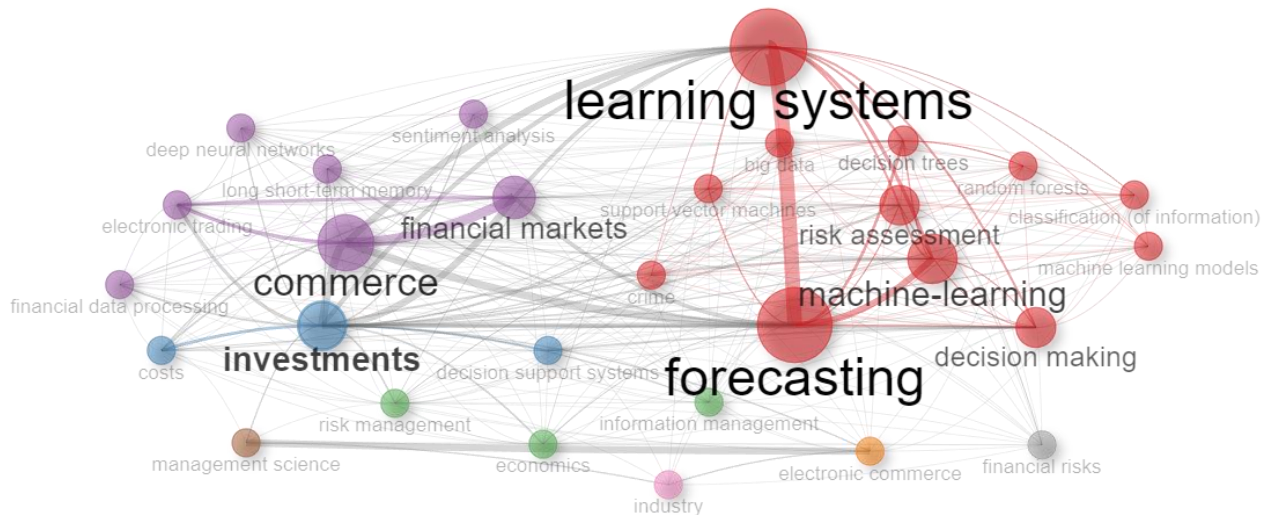
Grafik 9. En Çok Atıf alan Yayınlar

Grafik 9.'da alanda en çok atıf alan çalışmalardan ilk 10'u sıralanmıştır. Yapılan analize göre Yogesh k. Dwivedi ve arkadaşlarının 2021 yılında yapmış oldukları "Artificial Intelligence (AI): Multidisciplinary Perspectives on Emerging Challenges, Opportunities, and Agenda for Research, Practice and Policy" isimli "International Journal of Information Management" da yayımlanan çalışma 1400 atıf alarak en çok atıf alan yayın konumundadır. Çalışma yıllık ortalama 350 atıf almış bulunmaktadır. Alan ile ilgili yapılan diğer yayınlara nazaran atıf konusunda açık ara önde olduğu gözlemlenmiştir.

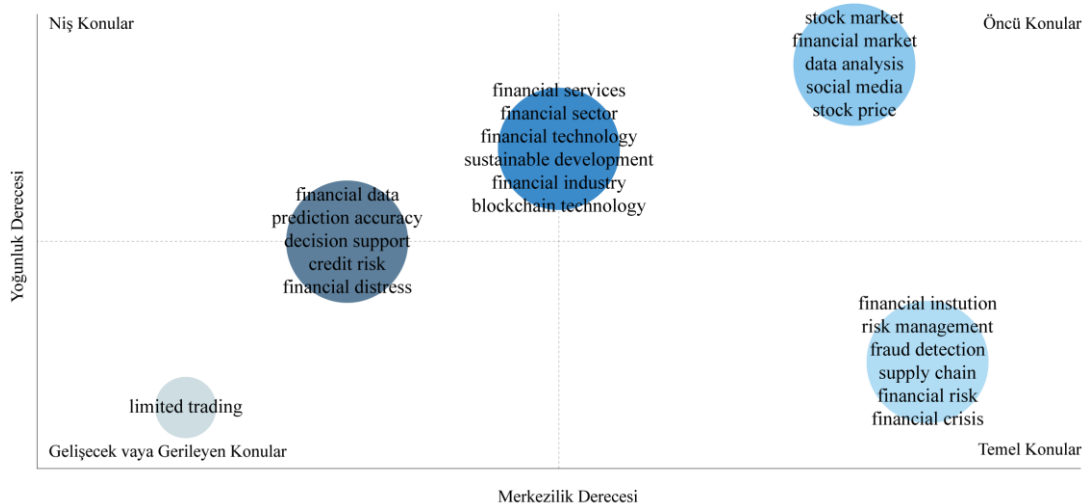
Şekil 1. Kelime Bulutu

Şekil 1.'de yapay zeka ve finans alanında yapılan çalışmaların özet bölümünde kullanılan kelimelerine ilişkin kelime bulutu yer almaktadır. Kelime bulutuna göre finans alanında yapay zeka çalışmaları en fazla finansal kurumlar, finansal hizmetler, borsa, risk yönetimi, finansal veri, finansal piyasalar, tedarik zinciri, finansal risk, kredi riski ve dolandırıcılık tespiti konularına odaklanmıştır. Finans alanında kullanılan yapay zeka yöntemlerine ilişkin anahtar kelimesi incelemesinde ise makine öğrenmesi, yapay zeka, derin öğrenme, sinir ağları, öğrenme modelleri, öğrenme algoritmaları gibi konular ön plana çıkmaktadır. Finans alanında yapay zeka çalışmalarının odaklandığı konuların yıllar içindeki değişimi incelendiğinde 2022 yılına kadar en çok üzerinde durulan konu borsalar olduğu görülmektedir. Ancak son iki yıl içerisinde finansal kurum ve finansal hizmetler üzerine yapılan araştırmaların sayısı artmış, toplam içinde en çok değinilen konular finansal kurumlar ve finansal hizmetler olmuştur. 2021 yılına kadar nispeten daha az araştırılan tedarik zinciri konusu üzerine yapılan çalışmaların, son iki yılda önemli ölçüde arttığı gözlemlenmiştir. 2007-2018 yılları arasında en fazla araştırılan risk yönetimi konusunun son yıllarda daha az araştırıldığı görülmüştür.

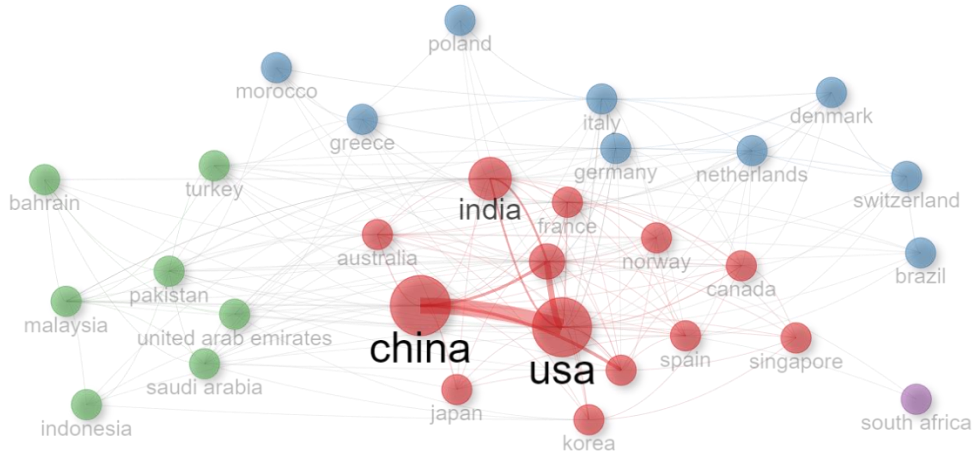
Şekil 2. Anahtar Kelimelerin Birlikte Oluşum Ağı

Şekil 2.'de anahtar kelimelerin birlikte oluşum ağı verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre alanda tahmin, öğrenme sistemleri, karar verme, makine öğrenmesi araştırmaları finans alanında farklı konularda uygulanmıştır. Finansal başlıklar altında en çok ilişkilendirilen kelimeler de ticaret, finansal piyasalar ve yatırımlar olmuştur.

Şekil 3. Kavramsal Yapı Şeması

Şekil 3.'de paylaşılan kavramsal yapı haritasına göre incelenen alandaki literatürde finansal kurumlar, risk yönetimi, dolandırıcılık tespiti, tedarik zinciri, finansal risk ve finansal krizler temel konu başlıklarını oluşturmaktadır. Borsa, finansal piyasalar, data analizleri, sosyal medya ve hisse senedi fiyatları alanın öncü başlıkları arasında yer almaktadır. Sınırlı ticaret kavramı literatürde gelişen bir konumda bulunurken finansal veri, tahmin tutarlılığı, karar destek sistemleri, kredi riski ve finansal sıkıntı merkeze yakın ancak nispeten önemi azalmaya başlamış başlıklar olarak göze çarpmaktadır. Finansal hizmetler, finans sektörü, finansal teknolojiler, sürdürülebilir büyüme, finans endüstrisi ve blockchain teknolojisi kavramları da merkezi ve popüler konular arasındadır.

Şekil 4. Ülkelerin Birlikte Çalışma Ağı

Şekil 4’de incelenen alanda yapılan çalışmalarda ülkelerin birbiriyle olan çalışmalarının ağ haritası verilmiştir. Ülkeler iş birliklerine göre 3 gruba ayrıldıkları görülmektedir. Şekil incelendiğinde en çok çalışma yapan ülkeler olan Çin, ABD ve Hindistan arasında yoğun bir iş birliğinin olduğu görülmektedir. Bunun yanında Avrupa ülkeleri yoğunlukla kendi aralarında gruplandırılmışken Müslüman ülkeler ise kendi aralarında gruplandırılmıştır. ABD genel olarak en çok birlikte çalışma yapılan ülke konumunda olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Son yıllarda adını çokça duymaya başladığımız yapay zeka kavramı her alanda olduğu gibi finans alanında da köklü değişikliklere zemin hazırlamaktadır. Günlük yaşamımızda hızla vazgeçilmez teknolojiler arasına giren yapay zeka destekli uygulamalar, finans alanında da kendine geniş bir yer bulmuş ve etki alanını her geçen gün genişletmektedir. Yapay zeka sayesinde finans alanında birçok rutin iş otomatikleşmekte, insandan kaynaklanan hatalar azalmakta, karar ve kontrol mekanizmaları güçlenmekte ve işlemler hızlı bir şekilde halledilebilmektedir.

Yapay zeka destekli uygulamalar finans alanında varlık ve türev ürünlerin fiyatlaması, finansal modellemeler, dolandırıcılık tespiti, kredi ve sigorta teminatı, risk yönetimi, otomasyonlar, ticaret anlaşmaları, davranışsal finans gibi alanlarda kullanılmaktadır. Ayrıca, yapay zeka destekli sohbet robotları, bankacılık ve sigortacılık sektörlerinde müşteri ilişkileri alanında kullanılmakta ve hızlı, etkili çözümler üretebilmektedir.

Hızla artan kullanım alanları ve kullanıcı sayısıyla yapay zeka destekli uygulamalar bilimsel olarak ta incelenmekte ve farklı alanlardaki etkileri araştırılmaktadır. Bu nedenle çalışmada finans alanında yapay zekaya ilişkin literatür incelenmiş, bundan sonra yapılacak çalışmalara ışık tutmak ve literatüre ilişkin genel bakış sunmak amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında Scopus veri tabanında yer alan çalışmalar incelenmiştir. 02.09.2024 tarihi itibarıyla Scopus veri tabanında “artificial intelligence”, “machine learning” veya “deep learning” anahtar kelimeleri “finance” anahtar kelimesiyle beraber tarandığında filtrelenen 2001 çalışma üzerinden analizler yürütülmüştür. Çalışmada literatürün nispeten yeni olması ve tarihsel değişiminin daha net görülebilmesi açısından herhangi bir zaman kısıtı eklenmemiştir.

Konu ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde çalışmaların %53’ünün makale %29’unun bildiri ve kalanının kitap ve kitapta bölüm çalışması olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışma başına düşen yazar oranı %2,95 olarak gerçekleşmiştir. 1977 yılından itibaren finans alanında bilimsel çalışmalara konu olan yapay zeka, 2007 yılından itibaren artış trendine girmiş, 2018 yılından itibaren ise dramatik bir artış göstermiştir. Bu dönemdeki önemli artışın nedeni incelendiğinde son zamanlarda yaygınlaşan yapay zeka uygulamaları nedeniyle yapay zeka odaklı sempozyumlar düzenlenmiş ve bu sempozyumlarda yapay zeka ve finans odaklı akademik yayınlar çeşitlenmiştir. Yapay zeka yoğun şekilde her alanda kendini göstermeye başlamasıyla birlikte araştırmacılar da finans alanında akademik literatürü son 7 yıl içinde önemli ölçüde zenginleştirmişlerdir.

Yayınların zaman içerisindeki dağılımı ve atıflar incelendiğinde 2007 tarihi ön plana çıkmaktadır. Bu sonuç literatürdeki çalışmalarla kısmen örtüşmektedir (Chen ve diğerleri, 2023; Kanaparthi, 2024). Finans alanında yapay zeka konulu çalışmalar 2007 yılından itibaren artmaya başlamış olmasının yanında en çok atıf alınan yılda 2007 yılı olması dikkat çekicidir. 2007 yılında konu ile ilgili 4 çalışma yayınlanmış olup bir çalışma tek başına 800’den fazla atıf almıştır. Bu da

2007 yılında yayımlanan çalışmaların ortalama yıllık atıf sayılarını oldukça yükseltmiştir. 2007 yılında Das ve Chen'in yapmış oldukları çalışma incelenen konuda önemli bir kaynak olarak göze çarpmaktadır.

Konuya ilişkin makale yayımlayan dergiler finans, mühendislik, teknoloji alanında yayım yapan dergiler olduğu görülmektedir. Yapılan yayınlar Lotka Yasası kapsamında incelendiğinde alandaki yayınların yazar sayıları yasaya uymamaktadır. Yazarların %89'u alanda tek çalışma yayınlamışlardır. Bunun nedeninin konunun nispeten yeni olması olduğu düşünülmektedir.

Yapay zeka ve finans alanında en çok yayın yapan kurumlar University of California ve University of Oxford'dur. ABD ve İngiltere'de yer alan bu iki üniversite en çok yayın yapan kuru olmasına karşın en çok yayın yapan ülke Çin'dir. Çin'de yer alan Wuhan University Çin'deki en çok yayın yapmış kurum olup kurum sıralamasında 4. sıradadır. Aynı şekilde Hindistan'da bulunan Amity University kurum sıralamasında 3. sıradadır. Buradan yola çıkarak, ABD ve İngiltere'deki bazı kurumların konuya ilgi gösterdikleri, ancak Çin ve Hindistan'daki kurumların daha eşit oranda konuya ilişkin yayın ürettikleri söylenebilir. En çok yayın üreten ülke sıralamasında Çin'i sırasıyla ABD, Hindistan, İngiltere ve İtalya takip etmektedir. Son yıllarda ülkelerin alanda yapmış oldukları çalışma sayılarındaki artış oranı incelendiğinde Hindistan göze çarpmaktadır. Hindistan'da gerçekleştirilen çalışmalar aynı hızda devam etmesi sonucunda önümüzdeki yıllarda alan ile ilgili en çok yayın üreten ülke konumuna geçecektir. Çalışma sayılarına ilişkin veriler incelendiğinde elde edilen sonuçların literatürdeki benzer çalışmalarla (Ahmed ve diğerleri, 2022) uyumlu olduğu gözlemlenmiştir.

Ülkelerle ilgili elde edilen sonuçlara ek olarak ülkelerin birbirleriyle kurdukları iş birliği ağında program ülkeleri 3 farklı gruba ayırmıştır. Mavi grupta genellikle Avrupa ülkeleri bulunurken kırmızı grupta en çok yayın yapan ülkeler bulunmaktadır. Bunun yanında kırmızı grupta farklı Asya ve Avrupa ülkeleri de yer almıştır. Programın oluşturduğu yeşil grupta ise farklı bölgelerden Müslüman ülkeler yer almaktadır. Sonuçlar incelendiğinde en çok çalışma yapan ülkeler olan Çin, ABD ve Hindistan arasında yoğun bir iş birliğinin olduğu görülmektedir. Bu durum, bu üç ülkenin yapay zeka ve finans alanındaki konumlarını oldukça güçlendirmektedir.

Çalışmada gerçekleştirilen kelime analizlerine göre, finans alanında yapay zeka çalışmaları en fazla finansal kurumlar, finansal hizmetler, borsa, risk yönetimi, finansal veri, finansal piyasalar, tedarik zinciri, finansal risk, kredi riski ve dolandırıcılık tespiti gibi konulara odaklanmaktadır. Bu açıdan incelenen literatürle benzer sonuçlara ulaşılmıştır (Ahmed ve diğerleri, 2022; Bahoo ve diğerleri, 2024; Goodell ve diğerleri, 2021; Manogna ve Anand, 2023). Kavramsal yapı haritasına göre, finansal kurumlar, risk yönetimi, dolandırıcılık tespiti, tedarik zinciri, finansal risk ve finansal krizler, finans ile yapay zeka ilişkisinde temel konu başlıklarını oluşturmaktadır. Borsa, finansal piyasalar, data analizleri, sosyal medya ve hisse senedi fiyatları başlıkları ise yapılan çalışmalar içinde alanda güncel ve öncü başlıklar olup yoğun bir şekilde yapay zeka ile ilişkisinin incelendiği belirlenmiştir.

Kaynakça

- Ahmed, S., Alshater, M. M., El Ammari, A. & Hammami, H. (2022). Artificial intelligence and machine learning in finance: A bibliometric review. *Research in International Business and Finance*, 61, 101646.
- Aria, M. ve Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of informetrics*, 11(4), 959-975.
- Bahoo, S., Cucculelli, M., Goga, X. & Mondolo, J. (2024). Artificial intelligence in Finance: A comprehensive review through bibliometric and content analysis. *SN Business & Economics*, 4(2), 23. doi:10.1007/s43546-023-00618-x
- Baker, D. R. (1991). On-Line Bibliometric Analysis for Researchers and Educators. *Journal of Social Work Education*, 27(1), 41-47. doi:10.1080/10437797.1991.10672168
- Bonaparte, Y. (2024). Artificial Intelligence in Finance: Valuations and Opportunities. *Finance Research Letters*, 60, 104851.
- Chen, X.-Q., Ma, C.-Q., Ren, Y.-S., Lei, Y.-T., Huynh, N. Q. A. & Narayan, S. (2023). Explainable artificial intelligence in finance: A bibliometric review. *Finance Research Letters*, 104145.
- Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E. & Herrera, F. (2011). An approach for detecting, quantifying, and visualizing the evolution of a research field: A practical application to the Fuzzy Sets Theory field. *Journal of informetrics*, 5(1), 146-166.
- Dixon, M. F., Halperin, I. & Bilokon, P. (2020). *Machine Learning in Finance: From Theory to Practice*. Cham: Springer International Publishing. doi:10.1007/978-3-030-41068-1

- Goodell, J. W., Kumar, S., Lim, W. M. & Pattnaik, D. (2021). Artificial intelligence and machine learning in finance: Identifying foundations, themes, and research clusters from bibliometric analysis. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 32, 100577.
- Holden, G., Rosenberg, G. & Barker, K. (2005). Bibliometrics: A Potential Decision Making Aid in Hiring, Reappointment, Tenure and Promotion Decisions. *Social Work in Health Care*, 41(3-4), 67-92. doi:10.1300/J010v41n03_03
- Holzinger, A., Kieseberg, P., Weippl, E. & Tjoa, A. M. (2018). Current Advances, Trends and Challenges of Machine Learning and Knowledge Extraction: From Machine Learning to Explainable AI. A. Holzinger, P. Kieseberg, A. M. Tjoa ve E. Weippl (Ed.), *Machine Learning and Knowledge Extraction* içinde , Lecture Notes in Computer Science (C. 11015, ss. 1-8). Cham: Springer International Publishing. doi:10.1007/978-3-319-99740-7_1
- Janková, Z. (2021). A Bibliometric Analysis of Artificial Intelligence Technique in Financial Market. *Scientific Papers of the University of Pardubice. Series D, Faculty of Economics & Administration*, 29(3).
- Kanaparthi, V. (2024). Transformational application of Artificial Intelligence and Machine learning in Financial Technologies and Financial services: A bibliometric review. *International Journal of Engineering and Advanced Technology*, 13(3), 71-77. doi:10.35940/ijeat.D4393.13030224
- Kumar, S., Lim, W. M., Sivarajah, U. & Kaur, J. (2022). Artificial Intelligence and Blockchain Integration in Business: Trends from a Bibliometric-Content Analysis. *Information Systems Frontiers*, 25(2023), 871-896. doi:10.1007/s10796-022-10279-0
- Manogna, R. L. & Anand, A. (2023). A bibliometric analysis on the application of deep learning in finance: Status, development and future directions. *Kybernetes*.
- Najem, R., Amr, M. F., Bahnasse, A. & Talea, M. (2022). Artificial intelligence for digital finance, axes and techniques. *Procedia Computer Science*, 203, 633-638.
- Pattnaik, D., Ray, S. & Raman, R. (2024). Applications of artificial intelligence and machine learning in the financial services industry: A bibliometric review. *Heliyon*, 10.
- Rius, A. D. D. M. (2023). Foundations of artificial intelligence and machine learning. *Artificial Intelligence in Finance* içinde (ss. 2-18). Edward Elgar Publishing.
- Rowlands, I. (2005). Emerald authorship data, Lotka's law and research productivity. *Aslib Proceedings* içinde (C. 57, ss. 5-10). Emerald Group Publishing Limited.
- Tayara, M. & Özel, Ç. H. (2019). Annals of Tourism Research Dergisinde Yayımlanan Postmodern Dönemde Turizm Konulu Makaleler: Bibliyometrik İnceleme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30(2), 100-111.
- Teng, H.-W. & Lee, M. (2019). Estimation Procedures of Using Five Alternative Machine Learning Methods for Predicting Credit Card Default. *Review of Pacific Basin Financial Markets and Policies*, 22(03), 1950021. doi:10.1142/S0219091519500218
- Üsdiken, B. & Pasadeos, Y. (1992). Türkiye'de Yayımlanan Yönetimle İlgili Veri Temelli Makalelerde Yöntem, 19(2), 249-266.
- Wall, L. D. (2018). Some financial regulatory implications of artificial intelligence. *Journal of Economics and Business*, 100, 55-63.

Extended Abstract

Aim and Scope

With the widespread use of artificial intelligence and derivatives in finance, research in the field is expanding rapidly. Therefore, this study includes a literature review on the role of AI-based instruments in finance. The prominent publications and authors, trends, institutions, the pace of development of the subject, and current topics of discussion are analyzed through bibliometric analysis.

Method

In this study, the place of artificial intelligence in the finance literature was investigated and bibliometric data analysis method was utilized for this research. Bibliometric analysis is very important as it is an analysis that provides a broad

view of the field on a subject, shows how the relevant subject has developed according to different breakdowns such as years, institutions, countries and authors, and enables researchers to better see the gaps in the field.

Findings

According to the results obtained, China is the country that has published the most and received the most citations on the subject. The University of California was determined to be the institution that contributed the most to the field. The use of artificial intelligence in finance is concentrated under the headings of financial institutions, financial services, stock exchange, and risk management. Studies on stock exchange, financial markets, data analysis, social media, and stock prices are among the current headings. Artificial intelligence studies in finance have mainly been shaped around the headings of financial institutions, risk management, fraud detection, supply chain, financial risk, and financial crises.

Conclusion

Artificial intelligence applications in finance provide researchers with critical insights to understand the linear or non-linear trends of financial variables that cannot be captured by traditional models. This situation leads to the widespread use of machine learning and deep learning techniques, a sub-branch of artificial intelligence, which include algorithms that improve performance through their own experience rather than following predetermined rules in finance. The superiority of sub-models developed with artificial intelligence over traditional econometric modeling has shown itself more strongly in the fields of asset and derivative pricing, financial modeling, fraud detection, credit and insurance collateral, risk management, automations, trade agreements, behavioral finance, especially those involving algorithmic data. Due to the importance of artificial intelligence today, a bibliometric analysis of artificial intelligence and finance has been carried out in this study. The study is important in terms of providing a basis for future studies.

Türkiye’de 2003-2023 Yılları Arasında Sosyal Hizmet Ana Bilim Dallarında Hazırlanan Doktora Tezlerinin Araştırma Yöntem Analizi

Research Method Analysis of Doctoral Dissertations Prepared in Social Work Departments between 2003-2023 in Turkey

Yücel Korkmaz¹

Öz

Bu çalışma Türkiye’de 2003-2023 yılları arasında sosyal hizmet ve sosyal hizmetler ana bilim dallarında hazırlanmış doktora tezlerinin üniversitelere göre araştırma yöntem dağılımına vurgu yapmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda nitel araştırma yöntemi ve içerik analiz tekniği kullanılarak toplam 264 doktora tezi Maxqda programında incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre sırasıyla Hacettepe Üniversitesinde 119 tez, Yalova Üniversitesinde 44 tez, Ankara Üniversitesinde ise 38 tez hazırlanmıştır. Araştırma yöntemi bakımından 138 tezde tercih edilen nitel araştırma yöntemi ilk sırada, 74 tezde tercih edilen karma araştırma yöntemi ikinci sırada ve son sırada ise 52 tezde tercih edilen nicel araştırma yöntemi gelmektedir. Araştırma deseni olarak nitel araştırmalarda en çok fenomenolojik desen, karma araştırmalarda ise karma desen ve yakınsanan desen, son olarak nicel araştırmalarda ise ilişkisel ve genel tarama deseni tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda hazırlanan doktora tezlerinde en çok nitel ve karma araştırma yönteminin kullanılması sosyal hizmet disiplini açısından önemlidir. Çünkü insanın kompleks ilişki ve ilişki bağlarını, olgu ve olaylarını, algı ve değerlerini, anlamak ve anlamlandırmak için derinlemesine ve çok yönlü araştırma yöntemlerinin tercih edilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hizmet 1, Nicel Yöntem 2, Nitel Yöntem 3, Karma Yöntem 4, Doktora Eğitimi 5.

Abstract

This study aims to emphasize the research method distribution of doctoral dissertations prepared in the main disciplines of social work and social services in Turkey between 2003 and 2023, according to universities. In this context, a total of 275 doctoral dissertations were examined in the Maxqda program using the qualitative research method and content analysis technique. According to the research results, 119 theses were prepared at Hacettepe University, 44 theses at Yalova University, and 38 theses at Ankara University, respectively. In terms of research method, qualitative research method preferred in 138 theses ranks first, mixed research method preferred in 74 theses ranks second and quantitative research method preferred in 52 theses ranks last. In terms of research design, it is understood that phenomenological design is mostly preferred in the qualitative research, the mixed design and convergent design in mixed research, and finally relational and general survey design in quantitative research. In this context, it is important for the social work discipline that qualitative and mixed research methods are mostly used in doctoral dissertations prepared in universities. Because in-depth and multifaceted research methods should be preferred to understand and make sense of human beings' complex relationships and relationship bonds, facts and events, perceptions, and values.

Keywords: Social Work 1, Quantitative Method 2, Qualitative Method 3, Mixed Method 4, Doctoral Education 5.

JEL Codes: I2 129

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 21 / 11 / 2024

Accepted: 27 / 05 / 2025

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü Öğretim Üyesi, Kırklareli, Türkiye, yucelkorkmaz@klu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3355-3117>.

Giriş

Sosyal hizmet araştırmaları, meslek uygulama etkinliğinin geliştirilmesi ve bilimsel altyapının güçlendirilmesi bakımından önemli bir yere sahiptir (Çalış, Zengin, & Erbay, 2022). Çünkü bu araştırmaların temel amacı sosyal hizmet alan bilgisinin geliştirilmesi ve uygulama bilgisinin zenginleştirilmesidir (Gülbüz, Adıgüzel, & Akçay, 2017). Bu bağlamda sosyal hizmet araştırmaları, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelere bağlı olarak var olan bilgiler zamanla değişmekte, yeni durumlara göre, güncel bilgiler üreterek sosyal hizmet meslek uygulama disiplinin yeniden yapılandırılmasına ve sosyal politikalara yön vermesi bakımından önemlidir (Buz & Akçay, 2015).

Sosyal hizmet çalışmaları, sağlıklı bir topluma ulaşmak için fiziksel, tarihsel, sosyal bağlamda analizler yaparak toplumun yeniden üretim süreciyle ilgilenmektedir. Toplumun ihtiyaçlarına, insan haklarına ve insan onuruna hitap edecek eşit yaşamları kolaylaştırmakta ve desteklemektedir (Garcia & Spolander, 2025). Ayrıca toplumda, sosyal adalet ve insan çeşitliliğini destekleyerek birey ve toplumun refahını iyileştirmek için sosyal birliği, adil politikayı, toplumsal dönüşümü savunarak (Nguyen & Ngo, 2024) toplumdaki yapısal eşitsizliklere, yaşamsal sıkıntılara ve devavantajlı grupların karşılaştıkları olumsuzlukları gündeme getirerek çözüm önerileri sunmaktadır (Buz & Akçay, 2015).

Sosyal hizmet araştırması yapan kişinin ilk sorusu “araştırmam sosyal adalet ve insan haklarına nasıl katkı yapacaktır” sorusu doğrultusunda çalışmasını planlayarak ona uygun araştırma yöntemi tercih etmesi gerekmektedir (Selcik, 2017). Çünkü araştırma ve uygulama temelli bir disiplin olan sosyal hizmet, araştırmalarında konu seçimi kadar yöntem de önemlidir (Dunleavy & Lacasse, 2025). Bir araştırma yönteminin seçimi, araştırma sorusunun doğasına, araştırmacının bilgiye ulaşma biçimine ve uygulamasına bağlıdır. Çünkü nicel ya da nitel araştırma yöntemi olsun her biri farklı bilimsel araştırmalara cevap bulmak içindir. Her araştırma sorusuna aynı yöntemle cevap bulmak mümkün değildir bundan dolayı farklı alanlarda uygun bilimsel araştırma yöntemi öne çıkmaktadır (Leymun, vd, 2017). Nitel ya da nicel yöntemin diğerine tercih etmekten ise araştırmacının yaptığı çalışmanın doğasına en uygun olan yöntemin tercih etmesi daha sağlıklı sonuçlar alması bakımından faydalı olacaktır (Sak, vd, 2021).

Bilimsel bilgi üretme sürecinde sosyal bilimlerde, bilimsel bilgi üretmenin tek paradigması olan nicel araştırma yöntemi uzun yıllar nitel araştırma yöntemlerinden daha çok tercih edilmiştir (Berg, 2001). Ancak nicel araştırma yöntemine yönelik eleştirilerin artması sonucu sosyal bilimlerde yerini nitel araştırma yöntemine bırakmıştır (Aydın, 2018). Özellikle sosyal hizmet disiplininde insana özgü yaşantıların standart test ve sayısal verilerden anlaşılamayacağı düşüncesinin yaygınlaşmasıyla birlikte nitel araştırma yöntemleri gelişmiş ve yaygınlaşmıştır (Albayrak, 2020). Bu bağlamda nitel araştırma, farklı yaklaşımlar kullanarak algı ve deneyimlerin arkasındaki anlamların da ortaya çıkarılmasını sağladığı için her geçen gün araştırmalarda kullanım oranı artmıştır (Merriam, 2013). Bundan dolayı sosyal bilimlerin kendine özgü araştırma yöntemleri geliştirerek özerkleşmesi sonucu nicel araştırma yöntemlerinin insana özgü algı, değer ve gerçeklikleri açıklamada yetersiz kalması gibi sebeplerden dolayı sosyal bilimlerde görece kullanılması azalmıştır (Aydın, 2018). Ayrıca gündelik yaşamın yapısını, algısını, deneyimlerini ve sosyal ilişki ağlarını anlamak niteliksel araştırmalar aracılığıyla daha mümkündür (Mason, 2002, s. 1).

Sosyal hizmet alanında nicel araştırma tercih edilmesinin en önemli nedenleri daha az maliyetli olması ve daha az zaman alması ayrıca frekans analizleri için uygun olmasından dolayıdır (Yalçın, 2024). Ancak sosyal hizmette tercih edilen nitel araştırmanın temel amacı ise “niçin, nasıl ve ne” sorunları sorarak çeşitli ve farklı bakış açılarıyla belirli düşüncelere ulaşmak ve bilgi üretmektir (Hesse-Biber & Leavy, 2011). Nitel araştırma insanın, davranışını, yaşayışını, tecrübesini, duygularını, hislerini, sosyal ve toplumsal hareketleri ile ilişkilerini, kültürel hareketliliklerini geniş bir perspektiften ele alan bir yöntemdir (Yıldırım K. , 2010, s. 79). Bundan dolayı sosyal hizmet çalışmalarında insan deneyim ve algılarının ayrıntılı bir şekilde araştırılması ve aktarılması bakımından nitel yöntemin daha öncelikli olduğu düşünülmektedir (Yin, 2014).

Sosyal hizmetin sistematik, çoklu ve bütüncül bakış açısıyla sorunların ele alabilmesi için karma araştırma yönteminin tercih edilmesi önemlidir (Ataman, 2024). Çünkü nicel araştırma, mevcut olay, olgu ve durumlar hakkında bilgi sahibi olabilmek için sayısal verilerin ön planda olduğu geniş ölçekli, objektif ve sistematik bir biçimde gözlem ve araştırmalar yaparak sayısal ve ilişkisel veriler elde edilmesi ve aynı verilerin tekrarlanabilir olması iken (Bursn & Grove, 2010) nitel araştırma ise küçük ölçekli ve bağlam odaklı görüşme, gözlem ve doküman tekniklerinin kullanılarak algı ve olayların doğal ortamında gözlemlenerek bütüncül bir bakış açısıyla elde edilen verilerin toplanması ve yorumlamasıdır (Yıldırım & Şimşek , 2008). Ancak karma araştırma ise hem genel eğilimleri anlamak hem de bu eğilimlerin arkasındaki nedenleri açıklamak için tek bir araştırma içinde nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanılarak elde edilen verilerin her iki yöneme göre analiz edilmesi ve yorumlanmasıdır (Leech & Onwuegbuzie, 2009). Bu bağlamda karma araştırma yöntemi, sosyal hizmette kullanılmasının nedeni bir durumun birden çok referans noktasının olmasının gerekliliğine vurgu yapmaktır (Yılkan, 2022, s. 45).

1. Amaç

Bu çalışma Türkiye'de 2003-2023 yılları arasında sosyal hizmetler ve sosyal hizmet ana bilim dallarında hazırlanmış doktora tezlerinin üniversitelere göre araştırma yöntem dağılımına vurgu yapmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda hazırlanan doktora tezlerinin üniversitelere göre araştırma yöntem dağılımıyla bilimsel araştırma yöntemlerinden hangisinin üniversiteler tarafından daha çok tercih edildiğini ortaya çıkarmaktır. Ayrıca araştırma sürecinde yöntem seçimine birçok faktörün etki ettiği göz önünde bulundurularak en çok tercih edilen araştırma yönteminin sosyal hizmet ile ilişkisine vurgu yapmayı amaçlamaktadır.

2. Yöntem

Bu çalışma, 2003-2023 yılları arasında sosyal hizmet ve sosyal hizmetler ana bilim dallarında hazırlanmış doktora tezlerini içermektedir. Bu bağlamda <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresindeki detaylı arama bölümü üzerinden "sosyal hizmet ana bilim dalı", "yıllar" "doktora tezi" ve "izinli" sekmeleri seçilerek arama yapılmış ve aynı işlemler sosyal hizmetler ana bilim dalı içinde yapılmış ve 01.06.2024 tarihinde toplam 264 doktora tezinin ulaşılmıştır. İki ana bilim dalından toplam 264 doktora tezi içerik analizleri daha sağlıklı yapılabilmesi için MAXQDA programına aktarılarak analiz edilmiştir. Bu çalışmaya dahil edilme ve dışlama kriterleri aşağıdaki gibidir.

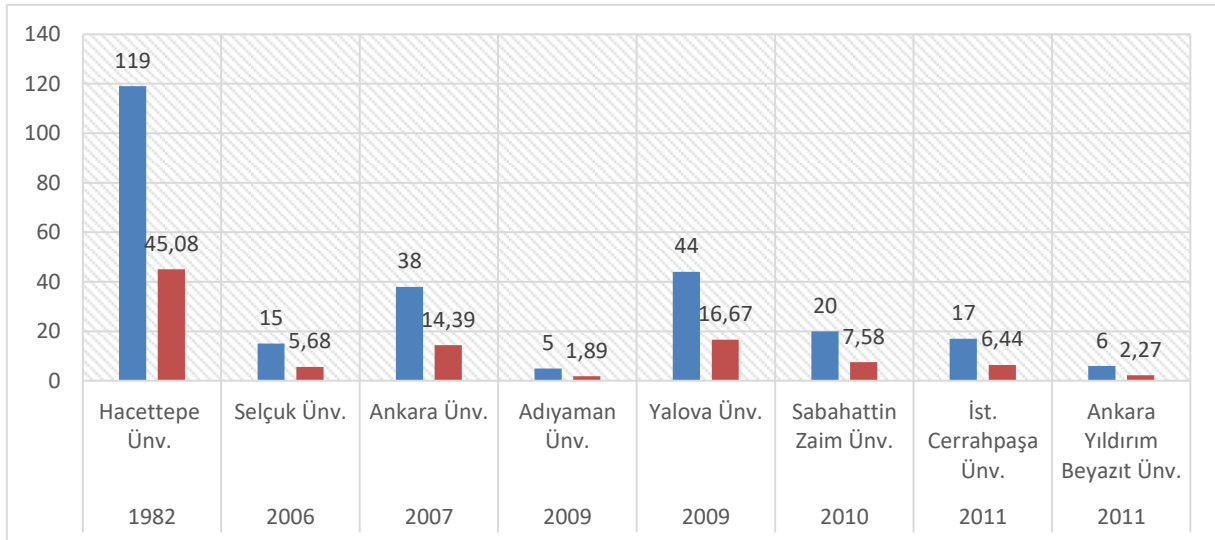
1. Sosyal hizmet ana bilim dalı ve sosyal hizmetler ana bilim dalında 2003-2023 yılları arasında hazırlanmış doktora tezlerini kapsamaktadır.
2. Bu çalışmaya 01.06.2024 tarihlerde yayın izni olan doktora tezleri dahil edilmiştir.
3. Çalışmaya, derleme şeklinde olup ve saha araştırması yapılmayan tezler dahil edilmemiştir

Bu araştırma kapsamında sosyal hizmet ve sosyal hizmetler ana bilim dallarında hazırlanmış doktora tezlerinin içerik analizinde aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır.

1. Çalışmaya dahil edilen tezlerin üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
2. Çalışmaya dahil edilen tezlerin araştırma yöntem dağılımı nasıldır?
3. Çalışmaya dahil edilen tezlerin üniversitelere göre araştırma yöntem dağılımı nasıldır?

3. Bulgular

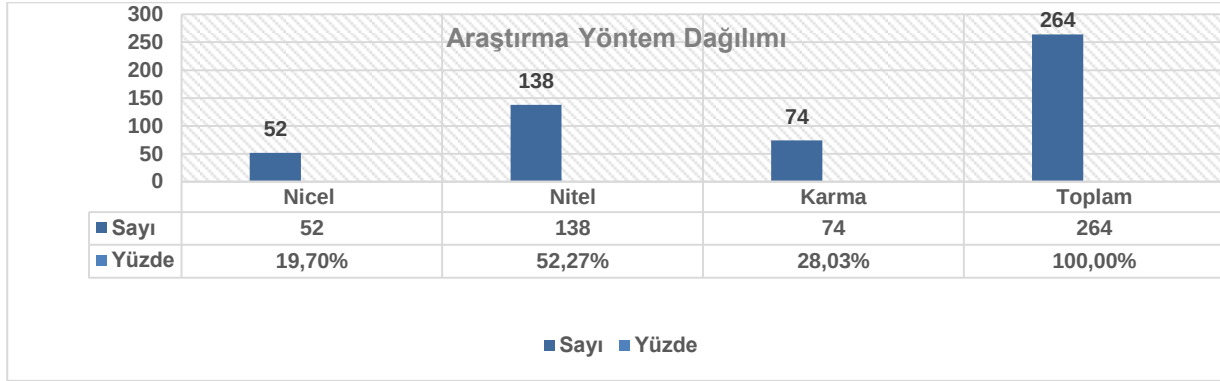
Bu çalışma, 2003-2023 yılları arasında sosyal hizmet ana bilim dalı ve sosyal hizmetler ana bilim dalında toplamda 264 doktora tezi incelenmiştir. Toplam 264 doktora tezin üniversitelere göre dağılımı, araştırma yöntemine göre dağılımı, araştırma desenine göre dağılımı ve üniversitelere göre araştırma yöntem dağılımı aşağıda verilmektedir.

Şekil 1. Doktora Tezlerinin Üniversitelere Göre Dağılımı

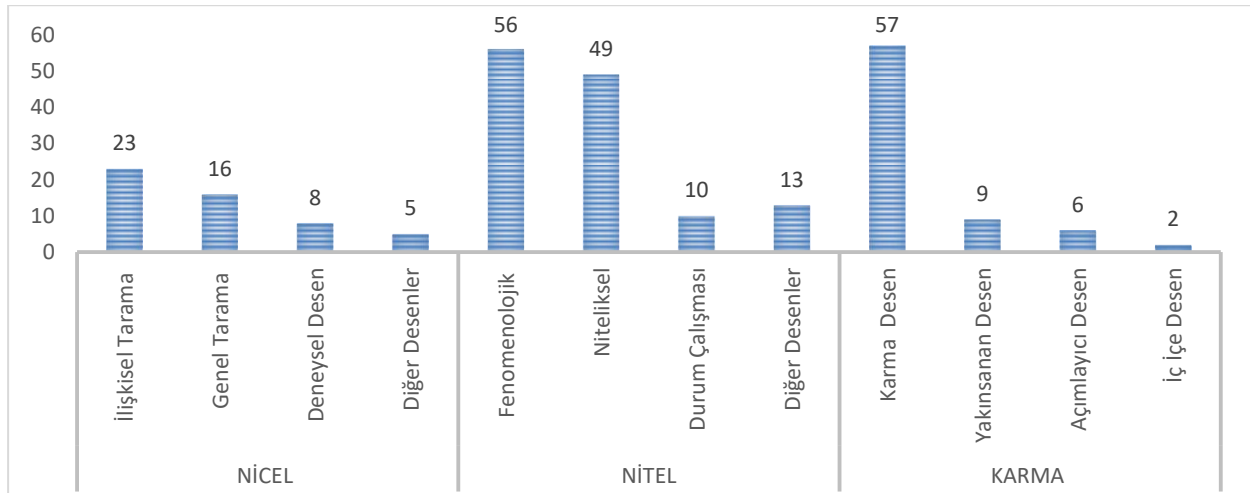
Araştırma kapsamında Şekil 1'de görüldüğü üzere sosyal hizmet ve sosyal hizmetler ana bilim dallarında hazırlanan doktora tezlerinin üniversitelere göre dağılımı verilmektedir. Türkiye'de ilk sosyal hizmet bölümü 1982 yılında Hacettepe Üniversitesinde kurulmuş ve en fazla tez bu üniversitede hazırlandığı görülmektedir. Toplam 264 doktora tezinden 119'u

yani %45,08'i bu üniversitenin sosyal hizmet bölümünde hazırlanmıştır. Türkiye' de ikinci olarak Selçuk Üniversitesinde sosyal hizmet bölümü 2006 yılında kurulmuş ve toplam 15 doktora tezi hazırlanmıştır. Tez miktarı sıralaması bakımından altıncı sırada yer almaktadır. Ankara üniversitesinde ise sosyal hizmet bölümü 2007 yılında kurulmuş ve 38 doktora tezi hazırlanmıştır. Tez sayı sıralaması açısından üçüncü sırada yer almaktadır. Adıyaman Üniversitesinde ve Yalova Üniversitesinde ise sosyal hizmet bölümleri 2009 yılında kurulmuştur. Adıyaman üniversitesinde toplam 5 adet doktora tezi hazırlanmış ve sırala bakımından son sırada yer almaktadır. Yalova Üniversitesinde ise toplam 44 doktora tezi hazırlanmış ve sıralama bakımından ikinci sırada yer almaktadır. Sabahattin Zaim Üniversitesinde sosyal hizmet bölümü 2010 yılında kurulmuş ve toplam 20 tez hazırlanmıştır. Tez sayısı bakımından dördüncü sırada yer almaktadır. İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesinde ve Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde ise sosyal hizmet bölümü 2011 yılında kurulmuştur. İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesinde toplam 17 tez hazırlanırken sıralama bakımında ise beşinci sırada yer almaktadır. Son olarak Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde ise 6 tez hazırlanmış ve sıralama bakımından yedinci sırada yer almaktadır.

Şekil 2. Doktora Tezlerinin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

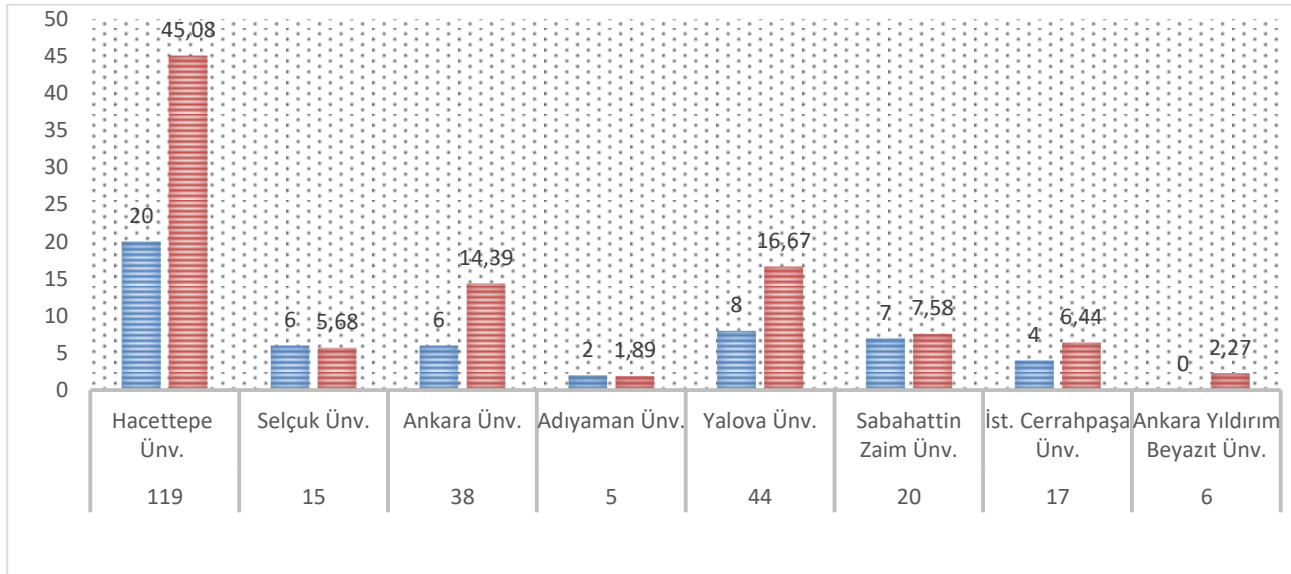
Araştırma kapsamında sosyal hizmet ve sosyal hizmetler ana bilim dallarında hazırlanan doktora tezlerinin araştırma yöntemlerine göre dağılımı Şekil 2'de verilmektedir. Görüldüğü üzere toplam 264 doktora tezin 138'inde nitel, 74'ünde karma, 52'sinde nicel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Bu bağlamda sosyal hizmet ana bilim dallarında hazırlanan doktora tezleri içinde en fazla nitel araştırma yöntemi, ikinci sırada karma ve son sırada ise nicel araştırma yönteminin tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 3. Doktora Tezlerinin Araştırma Desenlerine Göre Dağılımı

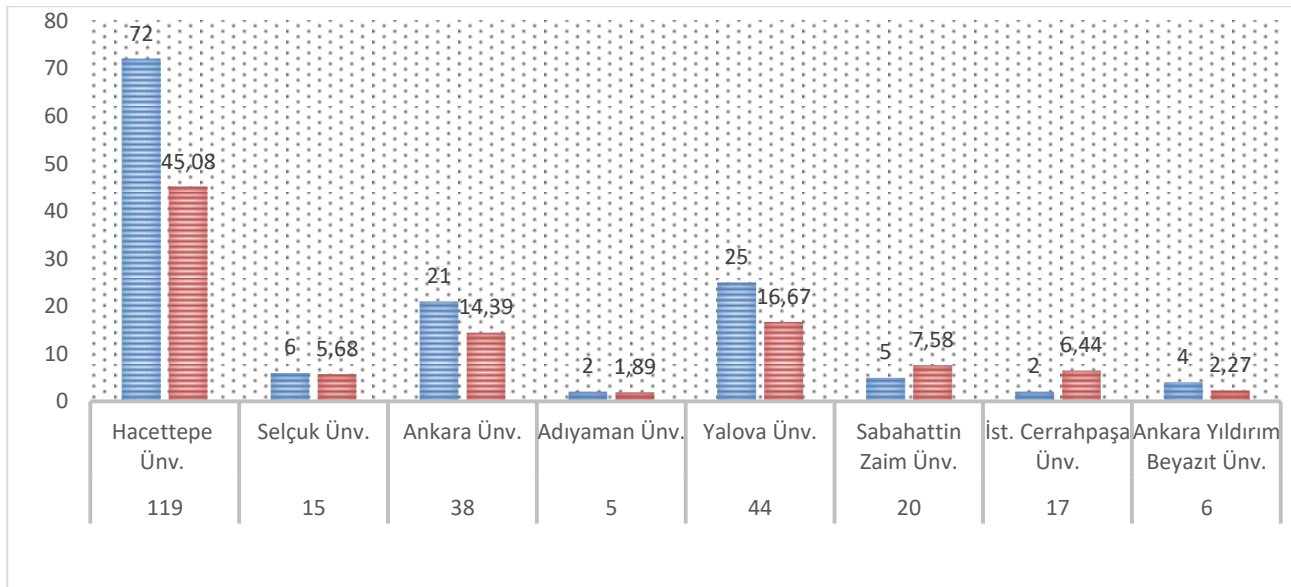
Araştırma kapsamında incelenen tezlerin şekil 3'te görüldüğü üzere araştırma desenlerine göre dağılımı verilmektedir. Nicel araştırmalarda en çok ilişkisel tarama ve genel tarama tercih edildiği anlaşılmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinde en fazla fenomenolojik desen tercih edilmiştir. Niteliksel araştırma olarak belirtilenlerde ise araştırmanın niteliğine ve tekniğine vurgu yapılmış ve desen olarak belirtilmemiştir. Ancak bazı nitel araştırmalarda feminist ve yorumlayıcı yaklaşım bakış açısıyla tasarlandığı da görülmektedir. Son olarak karma araştırmalarda ise nitel ve nicel araştırma

desen ve tekniği kullanıldığı araştırmalar 57 iken karma desen olarak belirtilen araştırmalar ise yakınsanan desen 9, açılımlı desen 6 ve son olarak iç içe desen 2 araştırmada tercih edildiği görülmektedir.

Şekil 4. Üniversitelere Göre Nicel Araştırma Yöntem Dağılımı

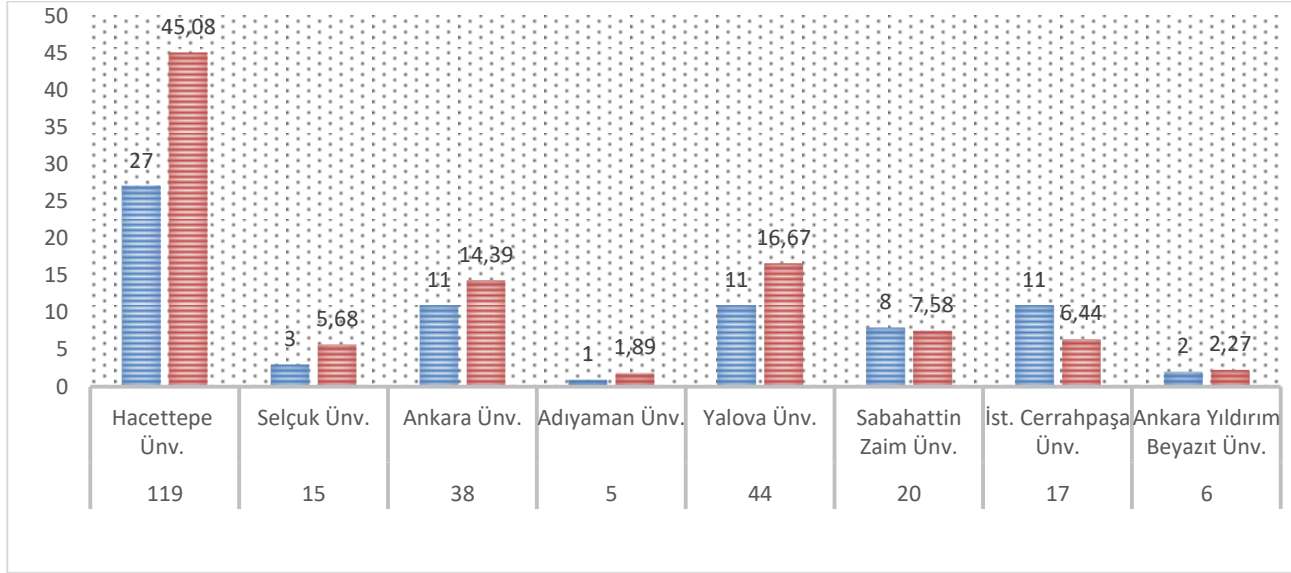
Araştırma kapsamından sosyal hizmet ve sosyal hizmetler ana bilim dallarında hazırlanan doktora tezlerinin üniversitelere göre dağılımı ve nicel araştırma yönteminin tercih edilme sayıları Şekil 4'te görüldüğü üzere verilmektedir. Bu bağlamda Hacettepe Üniversitesinde sosyal hizmet bölümünde hazırlanan 119 doktora tezinden 20'sinde nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Yalova Üniversitesinde hazırlanan toplam 44 doktora tezinden 8'inde nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Ankara Üniversitesinde hazırlanan toplam 38 doktora tezinden 6'sında nicel yöntem kullanılmıştır. Selçuk Üniversitesinde hazırlanan toplam 15 doktora tezinden 6'sında nicel araştırma yöntemi tercih edilirken Sabahattin Zaim Üniversitesinde ise toplam 20 doktora tezinden 5'inde nicel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Ayrıca en fazla nicel yöntem ile hazırlanan doktora tezleri Hacettepe Üniversitesinde iken ikinci olarak onu Yalova Üniversitesi ve üçüncü olarak Selçuk Üniversitesi takip etmektedir. Ancak Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde hazırlanan doktora tezlerinde nicel araştırma yönteminin hiç kullanılmadığı görülmektedir.

Şekil 5. Üniversitelere Göre Nitel Araştırma Yöntem Dağılımı

Araştırma kapsamında sosyal hizmet ve sosyal hizmetler ana bilim dallarında hazırlanan doktora tezlerinin üniversitelere göre dağılımı ve nitel araştırma yöntem dağılımı Şekil 5'te verilmektedir. Bu bağlamda analiz sonuçlarına göre Hacettepe Üniversitesinde toplam 119 doktora tezinden 72'si nitel yöntemle hazırlanmıştır. Yalova Üniversitesinde toplam 44

doktora tezinden 25'inde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Ankara Üniversitesinde toplam 38 doktora tezinden 21'inde nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Üniversitelerin sosyal hizmet alanlarında hazırlanan doktora tez sayısının nitel araştırma yöntemine göre bakıldığında ise ilk sırada Hacettepe Üniversitesi, ikinci sırada Yalova Üniversitesi, üçüncü sırada ise Ankara Üniversitesi gelmektedir. Ancak üniversitelerin toplam tez miktarının nitel araştırma oranına bakıldığında ise Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde toplam hazırlanan 6 doktora tezinden 4'ünde nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Bu durum toplam tez sayısına göre nitel araştırma yönteminin daha çok tercih edildiğini göstermektedir. Ayrıca İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesinde hazırlanan toplam 17 doktora tezinden 2'si nitel araştırma yöntemiyle hazırlandığı için diğer üniversitelere göre daha az nitel araştırma yöntemi tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 6. Üniversitelere Göre Karma Araştırma Yöntem Dağılımı

Araştırma kapsamında sosyal hizmet ve sosyal hizmetler ana bilim dallarında hazırlanan doktora tezlerinin üniversitelere göre toplam tez miktarı içindeki karma araştırma yöntem dağılımı Şekil 6'da verilmektedir. Araştırma verilerine göre en fazla doktora tezi ve tezlerde tercih edilen karma araştırma yöntemi kullanımında ilk sırada Hacettepe Üniversitesi gelmektedir. Bu bağlamda Hacettepe Üniversitesinde toplam 119 doktora tezinden 22'sinde karma araştırma yöntemi kullanılmıştır. Yalova Üniversitesinde toplam 44 tezden 11'inde, Ankara Üniversitesinde toplam 38 tezden 11'inde ve İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesinde toplam 17 tezden 11'inde karma araştırma yöntemi kullanılmıştır. Sabahattin Zaim Üniversitesinde ise toplam 20 tezden 8'inde karma araştırma yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesinde hazırlanan toplam 17 tezin 11'inde karma araştırma yöntemi kullanılarak üniversitelerin tez miktarı oranına göre ilk sırada yer almaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırmanın amacı doğrultusunda elde edilen verilere göre toplam 264 doktora tezin 138'inde nitel, 74'ünde karma, 52'sinde nicel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Yapılan araştırmaya göre sosyal hizmet tezlerinde 2006 yılına kadar nitel yöntem kullanılmamıştır. Ancak sonrasında ise nitel çalışmalar artarak devam etmiştir (Tekindal, vd, 2018). Bu bağlamda doktora tezlerinde en fazla nitel, sonrasında karma ve son olarak nicel araştırma yönteminin tercih edilmesi sosyal hizmet disiplini açısından önemlidir. Çünkü Aydın'ında (2018) son yıllarda nitel araştırma yöntemlerinin kullanımı yaygınlaştı tezini desteklemektedir. Bada'da (2023) çalışmasında belirttiği üzere nitel araştırmalar derinlemesine insan deneyimleri hakkında bilgi sağlaması bakımından sosyal hizmet disiplini içinde öncelikli tercih edilmelidir. Çünkü nitel yöntem ile araştırmacı, katılımcılarla doğrudan etkileşimde bulunarak bireylerin dünyayı nasıl algıladığını ve deneyimlediğini anlamak daha kolaydır (Sarantakos, 1998, s. 54). Ayrıca Sosyal hizmet alanında çalışanların nitel araştırma yöntemini tercih etmeleri onların beceri ve kariyerleri için daha uygun olacağı belirtilmektedir (Barusch, Gringeri, & George, 2011).

Araştırma bulgularına göre ikinci sırada karma araştırmanın yer alması Foote'ninde (2025) ifade ettiği gibi sosyal hizmet araştırmalarında karma araştırma yöntemi birçok araştırmacı tarafından tercih edilen faydalı bir yöntemdir. Çünkü insanları, derinlemesine ve ilişkisel olarak incelemek karma araştırmalar ile mümkündür. Buradan hareketle üçgenleme

kavramıyla ifade edilen durum, aynı olguyu incelemek için iki veya daha fazla metodolojik yaklaşımın ya da nicel ve nitel yöntemlerin bir arada kullanılarak araştırma sonuçlarının güvenilirliğini artırma ve kusurlarını ortadan kaldırma yöntemidir. Ayrıca birden fazla teorik perspektif, veri toplamada ve analizde kullanılması araştırmanın hem iç tutarlılığını hem de genelleştirilebilirliğini geliştirerek bilimsel bilginin güvenilirliğini artırmaktadır (Hussein, 2009). Ataman'da (2024) sorunların çoklu ve bütüncül bakış açısıyla ele alınması için karma yöntem öncelikli olması gerektiğini ifade etmektedir.

Araştırma bulgularına göre son sırada nicel araştırmanın yer alması sosyal hizmet disiplini açısından önemlidir. Çünkü Yalçın'ında (2024) ifade ettiği üzere nicel araştırmaların tercih edilme nedeni az maliyetli olmasıdır. Ancak sosyal hizmet doktora tezlerinde en az tercih edilme nedeni ise Albayrak'ında (2020) ifade ettiği üzere insana özgü yaşantıların standart test ve sayısal verilerden anlaşılamayacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye'de sosyal hizmet eğitimi 50 yılı aşkın süredir devam etmektedir. Bu bağlamda lisansüstü eğitimi sosyal hizmet uygulamasına ve bilgisine katkı yapması bakımından ve ülkedeki sosyal hizmet alanında ihtiyaçları, sorunları ve eğilimleri göstermesi açısından önemlidir (Tekindal & Uğur Şerife, 2020). Araştırma kapsamında incelenen doktora tezlerinden Hacettepe Üniversitesi tez sayısı bakımından 119 teze ilk sırada olması bu üniversitede sosyal hizmet bölümünün daha önce kurulmasıyla bağlantılı olabilir. Çünkü Yalova Üniversitesi ise toplam 44 doktora teze ikinci sırada ve Ankara Üniversitesi 38 doktora tez ile üçüncü sırada yer almaktadır. Bu üniversitelerin kuruluş yılı ile tez sayı oranı sıralaması akademik işlevselliği göstermektedir. Çünkü Aypay'ında (2006) çalışmasında belirttiği üzere üniversitenin bölümleriyle öğretim üyelerinin akademik etkinlikleri arasında ilişki vardır. Bundan dolayı bazı üniversitelerin sosyal hizmet bölümlerinin daha önce kurulması ya da akademik etkinliklerinin daha fazla olması tez sayısına etki ettiği düşünülmektedir.

Araştırmada üniversitelere göre nitel araştırma yöntem dağılımı, Hacettepe Üniversitesinde toplam 119 doktora tezinden 72'si nitel, Yalova Üniversitesinde toplam 44 doktora tezinden 25'inde nitel, Ankara Üniversitesinde toplam 38 doktora tezinden 21'inde nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Bu durumun Yin'inde (2014) sosyal hizmet çalışmalarında insan algı ve deneyimlerinin ayrıntılı bir şekilde aktarılması açısından nitel araştırmalar önemli olduğu tezini desteklemektedir. Ancak sosyal hizmetlerde kullanılan nitel araştırmalar tekrarlanamayan bulgu ve sonuçlardan dolayı metodolojik kusura ve muhtemel krizlere de işaret etmektedir (Dunleavy & Lacasse, 2025).

Araştırmada üniversitelere göre karma araştırma yöntem dağılımı, Hacettepe Üniversitesinde toplam 119 doktora tezinden 22'sinde karma, Yalova Üniversitesinde toplam 44 teze 11'inde, Ankara Üniversitesinde toplam 38 teze 11'inde ve İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesinde toplam 17 teze 11'inde karma araştırma yöntemi kullanılmıştır. Karma araştırma yöntemlerinin en büyük avantajlarından biri, farklı veri türlerinin birbirini destekleyerek sonuçların daha güvenilir hale gelmesidir. Sosyal hizmet bilimi için de nitel yöntemler, araştırmanın nedensel zincirini ve içinde bulunduğu bağlamın derinlemesine anlaşılmasını sağlarken nicel araştırmalar ise doğrulayıcı ve genelleştirici yönü olmasından dolayı önemlidir (Palinkas, 2014). Ayrıca Glesne'de (2015) ifade ettiği üzere nicel ve nitel yöntemlerin güçlü yönleri bir araya getirilerek hem genellenebilir hem de bağlamsal bilgi sağlanmaktadır. Ancak karma yöntem uygulamada bazı zorluklar olabilir. Özellikle hem nicel hem de nitel veri toplama ve analiz süreçlerinin yönetilmesi, araştırmacılar için daha fazla zaman, maliyet ve uzmanlık gerektirmektedir (Baki & Gökçek, 2012). Ayrıca, bu iki yöntemin sonuçlarının birbiriyle uyumlu şekilde yorumlanması da zorlu bir süreçtir.

Sonuç olarak araştırmacılar, bir yöntem seçerken uygulama bağlamını ve pratik sınırlılıkları da göz önünde bulundurmalıdır. Çünkü yapılan araştırmaya göre 2006 yılında sosyal hizmet doktora öğrencilerinin ürettiği toplam 252 tezin özetleri içerik analiz tekniğiyle incelenmiş ve bu tezlerin yalnızca %13,49'u sosyal hizmet uygulamasına odaklandığı anlaşılmıştır (Horton & Hawkins, 2010). Bundan dolayı sosyal hizmet araştırmasının bazı uygulama alanlarındaki eksikliğinden kaynaklı diğer alanların sosyal hizmet alanları gasp etmesi sonucu bazı riskler ortaya çıkmaktadır (Bexell, Sparks, Tejada, & Rechkemmer, 2019). Bu bağlamda sosyal hizmet, ilgili olduğu tüm uygulama alanlarında doğru metodolojiyle kapsayıcı araştırmalar yapması ve yapılan araştırmaların yayınlanması hem literatür bilgi birikimine hem de sosyal hizmet disiplinine katkı yapması açısından önem arz etmektedir (Maynard & Vaughn, 2014). Ancak sosyal hizmet bilgisine katkı sunmayacak, metodolojik kusuru veya araştırma sürecinde bir dizi yanlış sonucu değersiz bir ürünle sonuçlanan araştırmalar zaman ve kaynak israfı olarak ifade edilmektedir (Thyer, 2025). Ayrıca Birleşik Krallık'taki sosyal hizmet doktora düzeyinde çalışmalar farklı yönlerden incelenmiştir en önemli yönlerden birinin metodoloji seçimi olduğu görülmüştür (Scourfield & Maxwell, 2010). Çünkü araştırma amacına hizmet edecek doğru metodolojinin seçilmesi önemlidir. Büyüköztürk, vd'ninde (2020) belirttiği gibi araştırma metodolojisi, bilimsel bilginin üretilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Ancak bu yöntemlerin kullanımı, araştırmanın amacına, bağlamına ve araştırmacının bilgiye ulaşma biçimine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Örneğin, bir coğrafi alanda sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğini inceleyen bir araştırmacı, nicel yöntemleri kullanmayı tercih edebilir; çünkü bu yöntemler, büyük veri gruplarını hızlı bir şekilde analiz etme imkanı sunar. Ancak aynı çalışmada, sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan bireysel zorlukları anlamak için nitel yöntemlere başvurmaları gerekmektedir. Ayrıca araştırmacılar, yapılacak

araştırma yöntemini seçerken yalnızca pratik kaygılar değil, etik ilkeler, saha şartları, üniversite şartları, tez hocasının eğilimi gibi birçok faktör etkili olmaktadır.

Öneriler

- Sosyal hizmet alanlarında araştırma yapacaklara araştırma yöntemi bakımından yol göstermesi açısından bu çalışma önemli bir yol haritası olacağı düşünülmektedir.
- Sosyal hizmet disiplininde olayların ve olguların sağlıklı bir şekilde araştırılarak veri elde edilmesi ve aktarılması için uygun araştırma yönteminin seçilmesine yardımcı olacaktır.
- Karma araştırma, nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin avantajlı yönlerini birlikte kullanarak farklı ilişki ve durumlar hakkında detaylı veriler aktarılması bakımından önemlidir.

Araştırmaya İlişkin Etik Bilgiler

Bu çalışma, Türkiye’de 2003-2023 yılları arasında sosyal hizmet ve sosyal hizmetler ana bilim dalında hazırlanan doktora tezlerinin üniversitelere göre araştırma yöntem dağılımını ve araştırma yöntemlerinden hangisinin daha çok tercih edildiği ve tercih edilme nedeninin ortaya çıkarılmasını amaçlanmaktadır. Bu bağlamda kişiler üzerinden *anket*, *mülakat*, *görüşme* gibi teknikler kullanılarak veri toplanmamıştır. Ulusal Tez Merkezinin veri tabanından bilgiler alındığı için etik kurul izni gerekmemektedir.

Kaynakça

- Albayrak, H. (2020). Sosyal hizmetin anlatı araştırması ile buluşması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(4), 1719-1745.
- Arıkan, R. (1995). *Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma*. Ankara: Tutubay Ltd. Şti.
- Ataman, E. (2024). Bir Uygulama Yöntemi Olarak Sistematiik Sosyal Hizmet. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 867-881.
- Aydın, N. (2018). Nitel Araştırma Yöntemleri: Etnoloji. *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 2(2).
- Aypay, A. (2006). Üniversitelerde Akademik Etkinlik ve Örgütsel Davranış Arasındaki İlişki. *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*(46), 175-198.
- Bada, E. (2023). *Exploring the Healing Journey: A Conceptual Method of Approach for Culturally Informed Social Work*. University of East London.
- Baki, A., & Gökçek, T. (2012). Karma Yöntem Araştırmalarına Genel Bir Bakış. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 1-21. doi:ISSN:1304-0278
- Barusch, A., Gringeri, C., & George, M. (2011). Rigor in Qualitative Social Work Research: A Review of Strategies Used in Published Articles. *Social Work Research*, 35(1).
- Berg, B. L. (2001). *Qualitative Research Methods for the Social Science (4. Basım)*. Boston: Allyn & Bacon.
- Bexell, S., Sparks, J., Tejada, J., & Rechkemmer, A. (2019). An analysis of inclusion gaps in sustainable development themes: Findings from a review of recent social work literature. *International Social Work*, 62(2), 864-876.
- Burns, N., & Grove, S. K. (2010). *Understanding Nursing Research-e Book: Building an Evidence-Based Practice*. Elsevier Health Sciences, 2010.
- Buz, S., & Akçay, S. (2015). Sosyal Hizmet Araştırmasında Etik. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 26(1).
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2020). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çalış, N., Zengin, O., & Erbay, E. (2022). Sosyal Hizmet Lisans ve Lisansüstü Öğrencilerinin Sosyal Hizmet Araştırması Yürütmeye Yönelik Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33(1), 23-40.
- Dunleavy, D., & Lacasse, J. (2025). Is Social Work Research in Crisis? *Research on Social Work Practice*, 35(3), 264-276.
- Foot, L. (2025). Social Work Research and Mixed Methods: Stronger With a Quality Framework. *Research on Social Work Practice*, 35(1), 44-56.
- Gülbüz, E., Adıgüzel, İ., & Akçay, S. (2017). Sosyal Hizmet Bölümü öğrencilerinin sosyal hizmet araştırması sürecindeki deneyimleri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(5).

- Garcia, M., & Spolander, G. (2025). Radical social work research: policy and politics. *In Handbook of research methods in social work*, 145-155.
- Glesne, C. (2015). *Nitel Araştırmaya Giriş* (Çev: Ali Ersoy ve Pelin Yalçınoglu. Anı .
- Hesse-Biber, S., & Leavy, P. (2011). *The Practice of Qualitative Research*. Sage Publications.
- Horton , E., & Hawkins, M. (2010). A Content Analysis of Intervention Research in Social Work Doctoral Dissertations. *Journal of Evidence-Based Social Work*, 7(5), 377-386.
- Hussein, A. (2009). The use of Triangulation in Social Sciences Research: Can qualitative and quantitative methods be combined? *Journal of Comparative Social Work*.
- Kaptanoğlu, A. Y. (2013). *Sağlık alanında hipotezden teze: Veri toplama ve çözümleme serüveni*. Beşir Kitapevi.
- Leech, N. L., & Onwuegbuzie, A. J. (2009). A typology of mixed methods research designs. *Qual Quant*. 43, 265–275, 43, 265-275.
- Leech, N., & Onwuegbuzie , A. (2009). A typology of mixed methods research designs. *Qual Quant*. 43, 265–275, 43, 265-275.
- Leymun, Ş., Odabaşı, H., & Yurdakul, I. (2017). Eğitim Ortamlarında Durum Çalışmasının Önemi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 5(3).
- Mason, J. (2002). *Qualitative Research*. London: SAGE Publications.
- Maynard, B., & Vaughn, M. (2014). Social Work Dissertation Research: Contributing to Scholarly Discourse or the File Drawer? *British Journal of Social Work*, 44, 1045-1062.
- Merriam, S. B. (2013). *Qualitative research: A guide to design and implementation*, (S. Turan, Trans.). Ankara: Nobel.
- Nguyen , Q., & Ngo, H. (2024). Integrating participatory action research and photovoice as mixed methods: Synergies, tensions, and implications for social work. *Transformative Social Work*, 2(2).
- Oral, B., & Çoban, A. (2020). *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Özüdoğru, Ş. (2014). Nitel Araştırmanın İletişim Araçlarında Rol ve Önemi Üzerine Bir Derleme . *Global Media Journal: TR Edition* 4, 4(8), 260-276.
- Palinkas, L. A. (2014). Causality and Causal Inference in Social Work: Quantitative and Qualitative Perspectives. *Res Soc Work Pract*, 24(5), 540-547.
- Sak, R., Şahin Sak, İ., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250.
- Scourfield , J., & Maxwell, ,. (2010). Article Navigation Journal Article Social Work Doctoral Students in the UK: A Web-Based Survey and Search of the Index to Theses. *The British Journal of Social Work*, 40(2), 548-566.
- Selcik, O. (2017). Sosyal Hizmet Araştırma Etiği: Bir Sosyal Hizmet Doktora Öğrencisinden Yansımalar. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1).
- Tekindal, M., & Uğur Şerife, A. (2020). Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Fenomenolojik. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1).
- Tekindal, M., Attepe Özden, S., & İçağasioğlu, A. (2018). Systematic Review on Social Work Thesis in Turkey: 1987-2017. *Journal of Current Researches on Health Sector*, 8(1).
- Thyer, B. A. (2025). Don't Waste Your Time Doing Social Work Research! *Research on Social Work Practice*, 35(3).
- Yıldırım , A., & Şimşek , H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A. (1999). Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi. *Eğitim ve Bilim*, 23(112).
- Yıldırım, K. (2010). Nitel Araştırmalarda Niteliği Artırma. *Elementary Education Online*, 9(1), 79-92.
- Yılkan, İ. (2022). *Boşanmış Erkeklerin Boşanma Deneyimleri Üzerine Bir Karma Desen Çalışması*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Yalçın, M. (2024). Sosyal Hizmet Uzmanı Adaylarının Sosyal Sorun Çözme Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1403-1419.

Yanpar Yelken, T., Yokuş, G., & Uygur, M. (2020). Bilimsel Araştırmaları İnceleme ve Değerlendirme Ölçütleri ve Tarama Araştırmaları İçin Analitik Puanlama Anahtarı. B. Oral, & A. Çoban içinde, *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

Yin, R. K. (2014). *Explanatory multiple-casestudy research: Design and method*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

Extended Abstract

Aim and Scope

This study aims to emphasize the research method distribution of doctoral dissertations prepared in social work and social work majors in Turkey between 2003-2023 according to universities. In this context, a total of 264 doctoral dissertations were examined using qualitative research method and content analysis technique in Maxqda program. According to the results, 119, 44 and 38 dissertations were prepared at Hacettepe University, Yalova University and Ankara University, respectively. In terms of research method, qualitative research method preferred in 138 theses ranked first, mixed research method preferred in 74 theses ranked second and quantitative research method preferred in 52 theses ranked last. In terms of research design, it is understood that phenomenological design is mostly preferred in qualitative research, mixed design and convergent design in mixed research, and finally relational and general survey design in quantitative research. In this context, it is important for the discipline of social work that qualitative and mixed research methods are mostly used in doctoral dissertations prepared in universities. Because in-depth and multifaceted research methods should be preferred in order to understand and make sense of the complex relationships and bonds of human beings, facts and events, perceptions and values.

Methods

This study includes doctoral dissertations prepared in the main branches of social work and social services between 2003 and 2023. In this context, a search was made by selecting the tabs "social work main science branch", "years", "doctoral dissertation" and "permitted" through the detailed search section on <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> and the same procedures were performed for the social services main science branch and a total of 264 doctoral dissertations were reached on 01.06.2024. A total of 264 doctoral dissertations from the two main disciplines were transferred to the MAXQDA program and analyzed for better content analysis. The inclusion and exclusion criteria for this study are as follows.

1. It covers doctoral dissertations prepared between 2003 and 2023 in the main discipline of social work and the main discipline of social services.
2. This study included doctoral dissertations with publication permission dated 01.06.2024.
3. Theses that are in the form of compilation and without field research are not included in the study.

Findings

In this study, a total of 264 doctoral dissertations were examined in the main discipline of social work and the main discipline of social services between 2003 and 2023. The distribution of 264 doctoral dissertations according to universities, distribution according to research method, distribution according to research design and research method distribution according to universities are presented.

Within the scope of the research, the first social work department in Turkey was established at Hacettepe University in 1982 and it is seen that the most theses were prepared at this university. Out of a total of 264 doctoral dissertations, 119, or 45.08%, were prepared in the social work department of this university. Selçuk University Social Work Department, which ranks second in Turkey, was established in 2006 and a total of 15 doctoral dissertations were prepared. It ranks sixth in terms of the number of theses. The Department of Social Work at Ankara University was established in 2007 and 38 doctoral dissertations were prepared. It ranks third in terms of the number of dissertations. Social work departments at Adıyaman University and Yalova University were established in 2009. A total of 5 doctoral dissertations were prepared at Adıyaman University and it ranks last in the ranking. Yalova University, on the other hand, has a total of 44 doctoral dissertations and ranks second in the ranking. In Sabahattin Zaim University, the social work department was established in 2010 and a total of 20 theses were prepared.

Within the scope of the research, qualitative research method was preferred in 138, mixed research method in 74, and quantitative research method in 52 of 264 doctoral dissertations prepared in social work and social work departments. In this context, it is understood that qualitative research method is mostly preferred in doctoral dissertations prepared in the

main branches of social work, mixed research method is preferred in the second place and quantitative research method is preferred in the last place.

Conclusion

According to the data obtained in line with the purpose of the study, qualitative, mixed and quantitative research methods were preferred in 138, 74 and 52 of the 264 doctoral dissertations, respectively. According to the research, qualitative method was not used in social work theses until 2006. However, qualitative studies continued to increase afterwards. In this context, it is important for the social work discipline that qualitative, then mixed and finally quantitative research methods are preferred in doctoral dissertations. Because qualitative research should be prioritized in the social work discipline because it provides in-depth information about human experiences. In addition, with the qualitative method, it is easier to understand how individuals perceive and experience the world by interacting directly with the participants.

As a result, researchers should consider the context of application and practical limitations when choosing a method. Because according to the research, the abstracts of a total of 252 theses produced by social work doctoral students in 2006 were analyzed by content analysis technique and it was found that only 13.49% of these theses focused on social work practice. Therefore, due to the lack of social work research in some application areas, some risks arise as a result of other fields usurping social work fields. In this context, it is important for social work to conduct inclusive research with the right methodology in all fields of practice that it is related to and to publish the research conducted in order to contribute to both the knowledge of the literature and the discipline of social work. However, research that will not contribute to social work knowledge, that results in a worthless product as a result of methodological flaws or a series of mistakes in the research process is expressed as a waste of time and resources. it is important to choose the right methodology that will serve the purpose of the research. Because research methodology plays a critical role in the production of scientific knowledge. However, the use of these methods varies depending on the purpose and context of the research and the way the researcher accesses information.

Social Justice in Sweden: A Comparative Analysis of Income Inequality and Poverty¹

İsveç'te Sosyal Adalet: Gelir Dağılımı Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz

İlker Manav²

Abstract

Although the social and economic resources necessary for human beings are available in sufficient amounts throughout the world, inequalities and injustices are observed in the distribution of these resources. Neoliberal policies and the globalisation process, which have focused on economic growth and productivity especially after 1980 and weakened the policies for the redistribution of these resources, lead to an increase in poverty and income inequalities. It does this by negatively affecting the free market economy and private property relations. The main problem here is the concentration of resources in certain segments and the deepening of inequalities to the disadvantage of other segments. The policies implemented to prevent income inequality and poverty, which cause socio-economic inequalities, are within the scope of the idea of social justice. In this context, Swedish social justice policies are a remarkable area of investigation in terms of the concretisation and evaluation of socioeconomic inequalities and the social justice approach aiming to reduce these inequalities as a whole. The aim of this study is to evaluate the concept of 'social justice', which aims to prevent socio-economic problems such as income inequality and poverty, and the effectiveness of policies in this direction in developed countries historically and comparatively through the example of Sweden. In this study, in order to understand whether Swedish social justice policies are effective on socioeconomic inequalities and to reach concrete conclusions about the policies implemented, OECD and Eurostat data are taken as basis and compared with Germany and the UK, which are representatives of different welfare models.

Keywords: Social Justice, Socioeconomic Inequality, Income Distribution Inequality, Poverty, Swedish Model.

Öz

İnsanlar için gerekli olan sosyal ve ekonomik kaynaklar dünya genelinde yeterli miktarda bulunmasına rağmen bu kaynakların dağılımında eşitsizliklerin ve adaletsizliklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle 1980 sonrasında ekonomik büyüme ve verimlilik üzerine yoğunlaşan ve bu kaynakların yeniden dağıtımına yönelik politikaları zayıflatan neoliberal politikalar ve küreselleşme süreci yoksulluğun ve gelir dağılımı eşitsizliklerinin artmasına yol açmaktadır. Bunu serbest piyasa ekonomisini ve özel mülkiyet ilişkilerini olumsuz etkileyerek gerçekleştirmektedir. Burada temel problem, kaynakların belirli kesimlerde yoğunlaşması ve diğer kesimlerin dezavantajına olacak şekilde eşitsizliklerin derinleşmesidir. Sosyoekonomik eşitsizliklere sebep olan gelir dağılımı eşitsizliği ve yoksulluk sorunlarının önlenmesi için uygulanan politikalar sosyal adalet düşüncesi kapsamında yer almaktadır. Bu bağlamda İsveç sosyal adalet politikaları, sosyoekonomik eşitsizliklerin ve bu eşitsizlikleri azaltmayı amaçlayan sosyal adalet anlayışının bir bütün olarak somutlaşması ve değerlendirme imkanı sunması açısından dikkat çekici bir inceleme alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın amacı, gelir dağılımı eşitsizliği ve yoksulluk gibi sosyo-ekonomik sorunları önlemeyi amaçlayan "sosyal adalet" kavramının ve bu yöndeki politikaların gelişmiş ülkelerdeki etkinliğini İsveç örneği üzerinden tarihsel ve karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir. Çalışmada, İsveç sosyal adalet politikalarının sosyoekonomik eşitsizlikler üzerinde etkili olup olmadığının anlaşılabilmesini sağlamak ve uygulanan politikalar hakkında somut sonuçlara ulaşabilmek amacıyla OECD ve Eurostat verileri baz alınarak farklı refah modellerinin temsilcileri olan Almanya ve İngiltere ülkeleriyle karşılaştırması yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Adalet, Sosyoekonomik Eşitsizlik, Gelir Dağılımı Eşitsizliği, Yoksulluk, İsveç Modeli.

JEL Codes: D31, E62, I32

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 22 / 11 / 2024

Accepted: 30 / 05 / 2025

¹Bu çalışma, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde Doç. Dr. Eray Acar danışmanlığında hazırlanan "Küreselleşen Dünyada Sosyal Eşitlik ve Sosyal Adalet Bağlamında Analitik Bir Çalışma: İsveç Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

²Dr. İlker Manav, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, Uzman, Kütahya, Türkiye ilker.manav@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9227-2606>.

Introduction

The Swedish economy is characterised by a mixed market structure, in which the private sector and the state are integrated within a framework of defined responsibilities in the economy and a distribution mechanism is established to ensure social justice. The Swedish government has set itself the objective of achieving long-term economic growth and productivity targets while redistributing income and wealth in a way that eliminates poverty and inequality. Furthermore, Sweden's economic policy is oriented towards the provision of a stable labour market and high wages, as well as the enhancement of the standard of living of its citizens through the implementation of tax-funded education and health services. In this sense, the Swedish economy may be characterised as a mixed economy, combining elements of both socialism and capitalism. While the private sector plays a dominant role in the field of production, the state provides services for a universal welfare policy. Trade unions, for their part, are active in promoting a fairer distribution of income. Furthermore, the culture of reconciliation that characterises Swedish society also contributes to the achievement of economic development that increases social welfare.

The Swedish economy is acknowledged as one of the most successful in the world in terms of production and productivity growth over the hundred-year period between 1870 and 1970. This development has enabled Sweden's citizens to achieve a higher level of income. The country's welfare state and full employment policies, especially those introduced after the Second World War, have provided individuals with a high level of socioeconomic security, more public services and a more equal distribution of income. These favourable outcomes have been achieved as a result of a combination of factors, including productivity growth, the development of welfare policies, the reduction of inequalities and the achievement of full employment. This developmental process reached its maturity level between 1950 and 1970. However, it began to weaken with the onset of economic stagnation in the 1970s and the blockage of the historical consensus. Furthermore, a sharp policy trade-off between efficiency and equality emerged in the 1980s, influenced by the globalisation process and neoliberal policies. In the early 1990s, the deep economic crisis and the sharp increase in unemployment had a detrimental impact on full employment and income distribution, leading to a decline in certain welfare state practices. Consequently, it can be argued that the equality and justice structure, which had been a fundamental aspect of the Swedish model, began to erode, with these values gradually becoming less prominent.

The Swedish government has set itself the objective of reducing inequalities, increasing social and economic freedom and developing a comprehensive welfare state. In order to achieve this, it is providing socio-economic support to people in need at various stages of their lives. The social policies of Sweden are founded upon principles of inclusivity, gender equality, equity, and a comprehensive and generous social security system. A plethora of social public services are comprehensively implemented, including social assistance and services, social insurance practices, employment policies, child day care services, education and health services, and care services for the elderly. However, in consequence of the severe economic crisis, particularly in the period following 1990, there has been a reduction in the level of transfers allocated to sickness insurance, unemployment benefits, sickness benefits and other social benefits implemented within the scope of welfare policies. It can therefore be stated that there has been an increase in socioeconomic inequalities since this period. However, in comparison to other European countries, Sweden is distinguished by a relatively low level of income inequality and a low incidence of relative poverty, as indicated by the Gini Coefficient.

The objective of this study is to evaluate the concept of social justice from a historical and comparative perspective. Social justice is a concept that advocates for the implementation of measures to achieve a more equitable distribution of socioeconomic resources, particularly in the context of income inequality and poverty. This study will examine the efficacy of social justice policies in developed countries, with a particular focus on Sweden as a case study. In order to ascertain the efficacy of social justice practices in developed countries with regard to socioeconomic inequalities, it is essential to undertake a comprehensive analysis of the underlying issues that give rise to these inequalities and of the social justice policies that have been introduced to address them.

The boundaries of the study are defined by reference to the Swedish case. The study analyses Sweden's distinctive socio-economic development and contemporary circumstances in comparison with the concept of social justice. In the context of the Scandinavian Model, Sweden is distinguished from other Scandinavian countries by its distinctive historical trajectory, its success in preventing inequalities, and its commitment to social justice. Consequently, it is regarded as a model case. The rationale for comparing Sweden, a social democratic welfare state, with the UK and Germany is that these two countries exemplify the liberal and conservative welfare state models most distinctly. In this context, an evaluation of Sweden's social justice measures and their results is conducted, both historically and in comparison with other countries within the welfare state models.

The study analyses the socioeconomic development process, income distribution and poverty situation of Sweden. In this context, it considers taxation policies and social assistance and service policies within the scope of income

distribution and poverty prevention policies. These policies are implemented with the objective of reducing socioeconomic inequalities and ensuring social justice. Following an in-depth examination of the historical evolution and present-day implementation of these policies, the final section compares the social justice indicators of Sweden, the UK and Germany based on OECD and Eurostat data, with a view to reaching definitive conclusions.

1. Socioeconomic Development Process of Sweden

The social and economic development process that commenced in Sweden with land reform in the 1700s continued with the growth of local savings banks and the steady increase in savings since the 1840s, the emergence of Swedish industry supported by the increasing free movement of labour and capital, the increase in the number of members of trade unions and cooperation with employers' unions since the end of the 19th century, the progressive taxation of income in 1903 and wealth in 1911, and the establishment of early social insurance programmes. In this process, measures to reduce income inequalities were implemented, yielding favourable outcomes (Pareliussen et al., 2017: 8). The reconciliation of the interests of labour and capital was reflected in the general welfare of society, manifesting as an increase in overall well-being.

During the century-long period between 1870 and 1970, a number of developments occurred in Sweden that contributed to the country's relatively rapid economic growth. These included the opening of the economy to foreign markets, a positive development of terms of trade, support for freedom of enterprise, large-scale infrastructure investments, large and inclusive investments in human capital, ensuring social peace and the strengthening of non-governmental organisations. Collectively, these factors helped to create a liberal, pluralistic and outward-looking country that was compatible with economic growth (Lindbeck, 1997: 1283). As the capitalist economy was developed with the implemented policies, the socialist economy's emphasis on equality was brought to the forefront. This resulted in the creation of a system based on the social state understanding, which exhibited mixed features between the two systems.

The Swedish economy is acknowledged as the most productive in the world over the past century. (Lindbeck, 1997: 1283). The accelerated rate of productivity growth during this period enabled Swedish citizens to attain a higher income level. Similarly, the implementation of welfare state regulations and full employment policies, which commenced in the post-Second World War era, furnished individuals with a substantial degree of economic security, augmented public services and a relatively egalitarian distribution of income. These favourable outcomes are founded upon the conjunction of productivity growth with the tenets of the welfare state, namely equality and full employment (Lindbeck, 1997: 1312).

In the period from the late 1940s to the 1970s, which is referred to as the golden years, Sweden's economic growth showed a very rapid development as in the Western world, with an average annual economic growth of around 4.2 per cent between 1951 and 1970. Although this increase in GNP is not sufficient by itself to determine the level of welfare, it is expressed as a situation indicating that the living standards for Swedish society have increased. This period was a period in which people's consumption expenditures increased, they were able to buy their own cars and summer houses, housing standards increased and the transition from apartments to detached houses with gardens, a basic social security system was established, social reforms were carried out, hunger and homelessness were minimised (Magnusson, 2000: 200). Thus, it is seen that the increase in welfare is not only about the increase in national income, but also reflected concretely on people's lives.

From the Second World War to the 1970s, Sweden experienced a rapid economic rise with the development of industry, and the increase in productivity led to an increase in the living standards of individuals. At the same time, the implementation of the wage solidarity policy and low unemployment ensured a fair distribution of the increasing welfare to the society. Despite the presence of inflation during this period, economic stability persisted and industrial peace (historical reconciliation) between workers and employers was maintained. Thanks to this reconciliation, the number of strike days decreased, and it became easier to achieve goals such as economic growth, low unemployment, low inflation, and balance in domestic and foreign trade (Magnusson, 2000: 257). Therefore, while the historical reconciliation process brought economic development and increased welfare, at the same time, the positive social and economic results ensured the continuation of reconciliation.

The historical compromise that emerged in the 1930s not only resulted in a policy of centralised wage solidarity, but also in a policy of redistribution that ensured that the surplus generated by economic growth was distributed in such a way that the working class also enjoyed good economic and social conditions that would improve their welfare. Thus, the foundations for a strong trade and industry were laid (Magnusson, 2000: 240-241). The rapid economic growth achieved between 1951 and 1970 after the historical reconciliation was effective on the equalisation of incomes. With the economic growth, unemployment decreased due to the migration of wage earners from rural areas to urban areas, which led to an increase in people's income levels and a more balanced income distribution. Thus, the relative price of labour

increased more than capital, and the share of wages in the distribution of national income according to factor incomes increased (Magnusson, 2000: 200-201). Historical reconciliation has ensured not only the achievement of economic development but also the sharing of the wealth generated by the increase in production and productivity with the society through redistribution policies.

From the 18th century onwards, reform moves and social change associated with the modernisation and industrialisation of the country brought about greater equality and strong economic growth. The win-win opportunities that emerged in line with this trend gradually diminished towards the end of the 20th century and a sharp policy trade-off between efficiency and equality came to the fore (Pareliussen, et al., 2017: 7-8). It is observed that the economic development that started in the 1950s slowed down towards the end of the 1960s with the deficit in foreign trade and the Swedish industry weakened. The economic recession that emerged in 1971-72 led to a rapid increase in unemployment, and economic growth stagnated as the growth in the industry stopped. Thus, the 1970s turned into a troubled period for the Swedish economy. The rapid economic rise that re-emerged in the 1980s gave way to a greater economic crisis in the 1990s, which was interpreted as a serious and long-term crisis in Sweden (Magnusson, 2000: 257). With the sharp increase in unemployment in the early 1990s, full employment and income distribution were adversely affected and some welfare state practices were terminated. Thus, it is stated that the Swedish model gradually moved away from its basic features (Lindbeck, 1997: 1312). As a result, the economic downturn that started in the 1970s led to the blockage of the historical consensus, and the equality and justice structure that sustained the Swedish model started to be damaged.

2. Income Distribution and Poverty in Sweden

From a global perspective, Sweden is a country characterised by relatively low income inequality and low poverty rates according to the Gini coefficient (Trygged, 2020: 1). As the 18th and 19th century reforms took effect, income inequalities continued to fall sharply after the Second World War and the welfare state gradually expanded. Thus, the Gini coefficient based on 'individual income', which was above 0.50 in 1950, dropped to about 0.32 in 1985. It is stated that the increase in women's employment was also effective in the emergence of this situation (Pareliussen, et al., 2017: 8).

From the end of the Second World War until the 1980s, the distribution of annual 'household disposable income' followed a consistently favourable trend towards equality. The Gini coefficient, which was around 0.28 in the mid-1960s, fell to around 0.20 in the early 1980s. Equality of opportunity was also ensured by the reduction of child poverty and many people in the lower income group were lifted above the average income during this period (Lindbeck, 1997: 1281). One of the most important achievements of the Swedish welfare state is that it has succeeded in eradicating poverty by providing the most egalitarian distribution of income among developed countries. While in the 1980s the disposable income of households in the top decile of the US distribution was about six times higher than that of households in the bottom decile, in Sweden this ratio was about twice as high. Again, according to the income distribution in this period, the rich in the US have 28 per cent more real income than the rich in Sweden, while the poor in Sweden have about 63 per cent more income than the poor in the US (Freeman, Topel & Swedenborg, 1997: 12). This suggests that Sweden's income distribution is more equitable, even though it lags behind the US, one of the largest economies in the world, in terms of economic size.

Income inequality, which had fallen to its lowest level in Swedish history in the 1980s, has since increased. Similarly, social benefits have risen less than incomes, and the highest earners have become more advantaged as a result of rapidly growing capital gains and dividends. Today, Sweden is still one of the most egalitarian OECD countries, but the ratio of household disposable income to the Gini coefficient has risen more than in any other OECD country and is the highest among the Nordic countries. It has also been stated that immigrants are less likely to be employed and earn higher incomes than Swedes with similar education and work in lower status occupations than natives (Pareliussen, et al., 2017: 6). One of the main factors influencing the emergence of this situation is the deterioration of the historical consensus between labour and capital on the implementation of welfare state practices, and the impact of neoliberal policies based on economic efficiency.

The economic crisis of the early 1990s precipitated a significant increase in unemployment and a notable expansion in income inequality, as evidenced by a decline in the employment rate from 83% to 73%. Nevertheless, the growth in inequality in household disposable income and consumption has been curtailed by taxation and transfer payments (Pareliussen et al., 12). Prior to 1980, despite a reduction in income disparities and a narrowing of the income distribution range, Sweden is identified as the country where the income gap has increased the most since 1995, according to the OECD report (Bengtsson, 2013: 3). It is therefore evident that despite the decline in the unemployment

rate resulting from the employment initiatives introduced in the 1990s, income inequality has not been rectified, and those in the lower income bracket have been unable to attain their previous level of well-being.

When the distribution of real disposable income (inflation-adjusted income after taxes and social transfers) between 1995 and 2012 is analysed, it is again observed that the distances between different proportional income groups have increased. While the income of those in the lowest 5 percent of the distribution was 20 percent lower than the median income, the disposable income of those in the highest 5 percent of the distribution increased by 60-80 percent compared to the median income. In addition, taxes and social transfers have become increasingly weaker in this period. When the period between 1975-2010 is analysed, it is stated that income inequality gradually increased after 1980 and in this context, the Gini coefficient in the distribution of household disposable income, which was 0.20 in 1980, increased to 0.24 in 1995 and 0.33 in 2010 (Gunnarsson & Eriksson, 2017: 22). To put it briefly, after 1980, the rich have become richer in Sweden and the income gap for lower income groups has continuously increased. However, the increase in the income gap does not mean that lower income groups have become poorer.

Despite an average annual increase of 2.7% in real income for the total population between 1995 and 2014, growth at the lower end of the income distribution was comparatively slower than at the upper end, resulting in an increase in inequality. The growth in income at the upper end of the distribution is predominantly attributable to an increase in capital incomes. The comparatively slow growth in income at the lower end of the distribution is largely attributable to the slower increase in social benefits than in wages. The primary sources of income for the majority of individuals in the lowest three income brackets of the income distribution are public transfers. It can therefore be stated that there has been a negative impact on the living standards of those in low-income groups as a result of changes in income distribution (Pareliussen et al., 2017: 10). It is evident that there has been a decline in Sweden's welfare state understanding, particularly in the wake of the economic crisis that began in 1990. This regression has been observed to have a greater impact on the lowest income groups in the income distribution, leading to an increase in income inequality.

Pareliussen, et al. provide information on the change in the distribution of income by age groups between 1995 and 2014, stating that while the incomes of all age groups increased, young adults between the ages of 20-29 and elderly individuals over the age of 65 had lower median income growth than the others. The reason for this is that student allowance and old age pension show a lower increase than the income earned during the period. In the research conducted according to the marital status of individuals, it is stated that the income of couples increased more than the income of singles, while single mothers had the lowest income increase due to the decrease in social transfers. Likewise, foreign nationals also experienced slower income growth than natives throughout the period (Pareliussen, et al., 2017: 11). Again, according to Pareliussen, et al., a significant part of the recent increase in income inequalities is due to the fact that upper income groups have earned more income. Accordingly, the share of income after taxes and transfers earned by the top 10% of the income distribution more than doubled between 1975 and 2013, while the share of income earned by the top 1% increased from 2.8% to 7.4% (Pareliussen, et al., 2017: 28).

Income mobility is generally quite high in Sweden, with more than half of the population usually moving out of the lowest income bracket within five years. Intergenerational mobility is high compared with most OECD countries, but somewhat lower than in other Nordic countries. Social background and circumstances, such as parental income and IQ, explain only a quarter of the inequality in the Gini coefficient, while individual effort and luck explain more than 70 per cent of the inequality. The situation is different at the top of the income distribution, where parents' income determines 90 per cent of their children's income and there is almost no movement from the bottom 75 per cent to the top 0.1 per cent. The low income mobility at the top of the distribution is most likely the result of inherited wealth (Pareliussen, et al., 2017: 29). As income inequality worsens, socio-economic background has a greater impact on individuals' ability to manage their lives.

When the distribution of wealth in Sweden is analysed, it is unclear how the distribution is concentrated over time and according to social groups. Official figures show a steady decline in the concentration of wealth in certain groups between 1910 and 1980. According to other estimates, when the wealth of Swedish citizens abroad is included, the wealth share of the top 1 per cent may have increased from 17 per cent to 40 per cent between 1975 and 2016 (Pareliussen, et al., 2017: 29-30). As can be seen, wealth distribution has become more unequal, just like income distribution.

When the poverty situation in Sweden is analysed, it is seen that the relative poverty rate, which is calculated according to 60% of the median income, has moved in a similar way to the course of income distribution in the 1990s. Accordingly, the poverty rate almost doubled between 1995 and 2013, reaching 14 per cent. For migrants and single mothers, this rate exceeded 30 per cent, while the relative poverty rate among young adults aged 20-29 and single individuals doubled from around 10 per cent to over 20 per cent. However, despite these negativities, it is also stated that the real incomes of all these groups increased in the same period (Pareliussen, et al., 2017: 11). Accordingly, although Sweden

has increased real incomes with its low inflation policy since the 1990s, it has not been able to prevent the increase in the relative poverty rate. This situation shows that socioeconomic inequalities have increased.

The European Commission has adopted an index of material deprivation to support relative poverty measures. Accordingly, severe material deprivation is defined as the inability to pay for at least four of the specified items. These items are i) rent and utility bills, ii) heating the house, iii) unexpected expenses, iv) meat or protein consumption, v) ownership of vehicles and machinery such as television, washing machine, car, telephone. According to this definition, only 0.7 per cent of the Swedish population faces severe material deprivation. This is the lowest rate among the European Union and other Scandinavian countries. Among those in relative poverty, the elderly are less likely to experience material deprivation than other age groups and are in a favourable position to own housing and have more financial assets. Public services such as health and old age care are provided free of charge or subsidised for the elderly population. Immigrants, on the other hand, are more likely than Swedes to have low incomes and to experience material deprivation, and in particular immigrants from outside the European Union are more exposed to material deprivation than immigrants from within the EU. Similarly, households with three or more children are more likely to experience material deprivation than single parents (Pareliussen, et al., 2017: 11-12). Therefore, immigrants are more disadvantaged than Swedes, young people are more disadvantaged than the elderly, and crowded families are more disadvantaged than those living alone.

Despite Sweden's well-developed social insurance system based on the social democratic welfare model, according to recent data, about 15 percent of households continue to live in low economic standards. Social insurance systems do not aim to prevent acute poverty, but primarily to reduce risk and redistribute income throughout life. In general, it is known that low income in Sweden is primarily due to lack of employment and low pensions. It was also estimated that about 9.3 per cent of all children aged 0-17 were financially vulnerable in Sweden in 2016 (Trygged, 2020: 2).

In relation to our research topic, at this stage, it would be appropriate to reveal the characteristics of the taxation policies and social aid and service policies implemented to reduce income inequality and poverty, and what kind of a process they have gone through.

3. Swedish Tax Policy

The Swedish state has established a universal social protection model in which social assistance and services are combined with social insurance programmes. Given the size and scope of Swedish social protection programmes, it is acknowledged that they have significant effects on income distribution. While the main objective of the welfare state is generally poverty alleviation, Sweden has taken this objective further and also endeavoured to reduce overall inequalities. Therefore, social welfare policies are centred on redistribution (Palme, 2006: 16-17). The fairness of the taxation system has been associated with the nature of its impact on income inequalities and its contribution to redistribution, and Sweden is considered to be among the most successful countries in this regard, although steps have been taken in different directions, especially after 1990. In addition to this, the issue from which segment of the society the taxation is levied is also important in terms of ensuring social justice in relation to redistribution.

In Sweden, the low level of income inequality is due, firstly, to the fairly equal distribution of earnings and, secondly, to the existence of welfare state institutions responsible for tax and transfer systems (Palme, 2006: 17). Sweden's redistributive strategy aiming at equality is based on a combination of social insurance system and social benefits. The social protection system, which is a redistributive instrument, is fuelled by the existence of a strong middle class and a high participation and high rate taxation system (Palme, 2006: 24). The voluntary collection of taxes at a high rate from the general public strengthens the resources required to finance the welfare state.

The main objective of the traditional Swedish welfare state is to equalise economic outcomes among the country's citizens as much as possible. In order to achieve this goal, high income taxes and various transfers to low-income families are used (Björklund, 1998: 41-42). In order to determine the effectiveness of the redistributive policies of the welfare state, it is necessary to compare the course of income distribution before and after taxes and transfers (Bergh, 2007: 534). Sweden has effectively used the taxation system to finance social transfer expenditures necessary to raise the living standards of disadvantaged groups and reduce inequalities. It is stated that the results obtained after taxation and transfers are in the direction of reducing inequalities.

One of the best starting points for understanding any society and its political life is taxation practices. The taxation system is closely related to the economy of a country, the structure of the state governing this country and the expectations of the citizens living in this country. One of the different explanations for why high tax rates are accepted in a country is the implementation of the welfare state. It is stated that the reason why Swedes are quite satisfied with taxation despite high tax increases during the period from 1960 to the 1980s is that they are satisfied with the services

and benefits they receive in return for the taxes paid (Björklund Larsen, 2018: 14). Especially the reduction of socioeconomic inequalities during this period is considered as an indicator of this satisfaction.

Sweden has one of the highest income tax rates in the world. According to international comparisons, VAT rates are also very high in Sweden, while corporate tax rates seem to be more moderate compared to similar countries. Despite these high rates of taxation, there are surveys that show that people in Sweden believe that they get a good value for their high taxes. Income taxes account for most of the Swedish government's total revenues and about two-thirds of total tax collections and provide the main financing of the Swedish welfare state. In the Swedish welfare state, which is a product of compromise, regardless of changing governments, social expenditure has continued to increase throughout the 20th century and the welfare state structure has been continuously strengthened. Sweden's compromising and bargaining culture has given Swedes experience in comparing the taxes collected and the services provided in return. The framework of mutually beneficial compromise between employers and trade unions on economic growth and a comprehensive welfare state, which underpins the Swedish model, also covers taxation policy in general (Björklund Larsen, 2018: 11-12). The inclusion of the taxation system in the scope of the compromise provided the necessary financial resources for the implementation of welfare state policies and the elimination of socioeconomic inequalities.

Sweden is known for having both the heaviest tax burdens and the highest level of tax compliance in the world. Today, Swedes believe that they get a good value for their taxes and have a high level of trust in public institutions (Steinmo, 2018: 10). The Revenue Collection Agency, which is responsible for the execution of taxation policy, is today recognised as one of the most respected state institutions among the Swedish population. Many tax surveys show that the vast majority of people pay their taxes with peace of mind and consider the organisation successful in fulfilling its tasks. Just as the tax authority is very sensitive to the application of the law and the fulfilment of the government's orders, it is equally sensitive and endeavours to ensure that its practices are accepted as legitimate by the citizens. In this sense, the institution aims to collect the rightful tax, not the maximum tax, in order to gain legitimacy in the eyes of the public (Björklund Larsen, 2018: 12). The fact that the tax institution is based on fairness in terms of justice in collection practices has increased the trust of the public and a healthy taxation policy has been ensured by preventing tax evasion.

Sweden has long been recognised as a remarkable example of a social democratic state with high taxes and high expenditure. Since 1932, the country, which has generally been governed by a socialist party, has developed a highly redistributive and very expensive social welfare system. The Swedish model is basically based on a tax regime which, on the one hand, taxes personal income, consumption and wealth very heavily, while, on the other hand, taxing capital and corporate income comparatively little. This interesting result for a social democratic form of government with highly redistributive policy objectives, which has built a tax system that taxes labour income more heavily than capital and corporate income, can be explained in two different ways. Firstly, there was a historical compromise between the Social Democrats and the big employers on tax policy as to how far it would advance the anticapitalist ambitions of labour. Secondly, during the post-war period, a large number of special tax incentives were introduced that reduced the effective tax rates paid by companies investing in the Swedish economy (Steinmo, 2002: 841).

The Swedish welfare state is characterised by universal benefits on the basis of citizenship and offers a high standard of benefits and services. The tax burden financing the welfare state is high compared to many countries. Due to the international volatility of capital, the tax burden is generally levied on labour and the tax burden on labour and social insurance contributions is the highest among OECD countries. Although tax revenues exceeded 60 per cent of GDP, high public expenditures and transfers led to large public deficits from 1991 onwards and public debt reached 75 per cent of GDP (Gökbunar, Özdemir & Uğur, 2008: 169-170). In order to get rid of this burden, it is stated that in the tax reform carried out in 1991, less taxation of capital was ensured and less weight was given to redistribution aiming to reduce inequalities.

Observing how tax policy evolves over time allows us to assess the extent to which the government values redistribution and prioritises the welfare of different income groups. In this sense, Sweden is recognised as a country that has one of the highest tax-to-GDP ratios in the world and has also been successful in combining large amounts of redistribution with high economic growth (Bastani & Lundberg, 2017: 346).

It is argued that the historical and institutional foundations of Swedish tax policy were laid before industrialisation. The late onset of industrialisation delayed the introduction of modern forms of taxation, while at the same time encouraging the state to develop the capacity to tax in kind in an economy based on agriculture. Although industrialisation and the introduction of modern taxation was later than in most states, centuries of experience in taxing a large population base enabled the transformation of the state to take place more rapidly and comprehensively than in other states lacking this experience. Thus, in the 20th century, Sweden became one of the most effective modern tax states by adapting and updating its fiscal capacity to the new structure of the economy. It modernised its existing strength in monitoring capacity by applying new technologies and innovations. With the emergence of the welfare state, the vertical fiscal contract from

the past was further deepened (Nistotskaya & D'Arcy, 2018: 48-50). Thus, Sweden managed to turn its deep-rooted experience from the past into an advantage despite the late industrialisation process. This institutional experience included in the historical compromise has been one of the main factors ensuring the survival of the welfare state.

Sweden has become a strong tax state not because it has more economic resources than other states, but because it has found innovative ways of extracting resources from society based on past experience. Developments of the 20th century have reinforced the existing strengths underlying the Swedish fiscal state. Welfare state policies, which were established to provide services in return for high taxes, were implemented by transforming the relationship between the state and its subjects, which was based on a strong tradition of vertical fiscal contract, into a relationship of citizenship. In this sense, the egalitarian emphasis in social democratic politics is based on the long history of the powerful peasantry negotiating directly with the state (Nistotskaya & D'Arcy, 2018: 50-51). Therefore, it is stated that the existing social structure has supportive features in the process of transforming the libertarian relationship between the king and the peasant into an egalitarian relationship between the welfare state and the citizen.

At the end of the 19th century, Sweden was a country that remained outside the main developments in Europe, started the industrialisation process late, suffered from various social conflicts in the early 20th century and democracy had not yet spread to the working class. From the beginning of the 20th century onwards, it is stated that the tax system has an important role in this small country, which was not expected to become one of the richest countries in the world within sixty years. By developing effective monitoring institutions for tax policy, Sweden has been able to develop more efficient and effective governance institutions (Steinmo, 2018: 11-12).

Sweden underwent a profound transformation in the mid-20th century. The Social Democratic Party (SAP) won the elections in 1932 and remained in power for forty-four consecutive years. The 1950s and 1960s, the golden age of social democracy, were characterised by a welfare state system with policies such as full employment, reduced wage inequality and comprehensive social insurance schemes. It was during this period that Sweden transformed from a country with low tax rates to a country with high tax rates. Although Sweden is among the countries with the heaviest taxes in the world today, interestingly, it has the highest level of tax compliance (Jansson, 2018: 56). Sweden has established a welfare state with high participation by spreading the burden and benefits of social policies across the society.

The Social Democratic Party's propaganda that taxes would be in favour of everyone was effective in the formation of Sweden's strong tax ethics. Thus, it ensured the establishment of a system in which everyone should contribute and everyone has the right to benefit. While in the 20th century, taxation policy in many countries developed in the form of trying to shift the burden onto others, the Social Democrats realised very early on that in order to have a successful welfare state, everyone should contribute and benefit together. The Social Democrats openly propagandised the idea that voters would receive better services if they paid higher taxes. As a result, the Swedish state had both the capacity to collect taxes and emphasised fairness throughout society. Thus, it was stated that for a successful tax policy, it would not only be sufficient for the state to have the capacity to collect taxes, but also for citizens to believe that taxes are distributed fairly and that they will benefit from these taxes (Steinmo, 2018: 11-12). Therefore, Sweden has both systematised the collection of taxes and made the society adopt the idea that these high tax collections are necessary and fair for welfare growth.

The massive electoral support of the Social Democratic Party in the post-World War II period provided opportunities for the use of radical redistributive policies. A tax system was constructed in which the working class and employees in general were exempted from high taxes and capital was forced to pay a larger share of the costs of the welfare state. The tax system was in line with the solidarist wage policy implemented during this period. The corporate tax, on the other hand, remained quite modest compared to the taxes paid by households. The reason for keeping the corporate tax low was to try to prevent production costs from affecting the employment rate. Moreover, the corporate tax is designed to enable employers to convert their profits into new investments and guarantee high employment in the future (Jansson, 2018: 60-61). After the Second World War, the Swedish tax system was designed to reduce socio-economic inequalities and raise the living standards of citizens, while at the same time not hampering production and investment.

In Sweden after the Second World War, labour, capital and the Social Democratic government agreed on wage strategies and tax policies that clearly favoured corporate capital. On the other hand, the parties also agreed on the existence of large trade unions and a large state, on keeping employment at very high levels and on fully compensating workers and their families for the economic costs of structural transformation. The Swedish economic and policy elite managed the economy towards high growth, high GDP per capita and a relatively egalitarian distribution of income, making Sweden one of the richest countries in the world by the 1970s and doing so while building one of the most egalitarian societies in the Western world. Very high levels of economic growth and high levels of economic justice were achieved. This small country in Northern Europe had one of the most egalitarian systems in the world, eradicated

poverty and trained the best of the dynamic and flexible labour force found in any capitalist economy. At the same time, the economy has been highly productive, efficient and dynamic, dominated by large internationally competitive firms such as Volvo, ASEA and Eriksson. The government was efficiently run by a democratic, highly committed and well-educated technocratic elite of highly committed and well-educated technocrats with a range of policy apparatuses designed to keep the Swedish economy open, competitive and dynamic (Steinmo, 2002: 843-844). As mentioned, Sweden achieved many positive developments and successes between 1940 and 1970 in terms of economic and social development and social justice. It is stated that one of the factors that played a role in achieving this success was the taxation system.

Sweden underwent several economic, social and political changes in the 1970-80s that affected tax policy. Unemployment increased for the first time in the post-war period and the flaws of the strategy of expanding the welfare system began to be exposed. Although social reforms significantly improved the lives of citizens, they continued to expect more and trade union movements became radicalised in the 1970s. In the 1970s, it became clear that wages were not rising at the same pace as business profits and that profits were not being channelled proportionately into new investments (Jansson, 2018: 65-66).

In this context, it became difficult to sustain the social democratic model and the tax system soon became the focus of criticism. Although various tax reforms in the 1960s and 70s made many contributions to the model, they led to an increase in the number of middle class and working class people who had to pay marginal taxes. The centre-right government that came to power in 1976 first introduced some tax cuts, but it proved too difficult to reduce taxes and it was thought that only cuts in the welfare state system would solve the problems. The Social Democrats won the 1982, 1985 and 1988 elections and governed Sweden until 1991. The 1981 tax reforms were gradually implemented during these nine years in power, but the reforms failed to correct the shortcomings of the tax system. Although the aim of the tax reform was to achieve redistributive justice, with the richest paying the most tax, it was stated that the intended redistribution was not realised. As neoliberalism became effective in this period, taxation started to be expressed as a burden on citizens in public debates (Jansson, 2018: 66-68). Although the Social Democratic Government, which came to power again in the 1980s, tried to save the welfare state and redistribution understanding with the 1981 tax reform, the policy changes that emerged worldwide showed that this process could no longer continue as before.

In the 1970-80s, Swedes began to complain about both the increasingly burdensome and complex tax system and the way the state operated, and the reluctance to pay taxes continued to grow. Although the tax reforms carried out during this period were similar to the tax reforms carried out by neoliberals in the US and the UK, the Social Democrats defended these reforms on the grounds that they would promote social democracy and justice (Steinmo, 2018: 12-13). The results of tax reforms based on neoliberal thinking that prioritised economic efficiency over redistribution did not satisfy the Swedes who were used to welfare state practices based on the idea of equality, and the belief that negative consequences for the provision of social justice in society began to emerge.

The post-1980 political and economic changes had direct effects on the Swedish tax system. First, the demands for public programmes and the wage demands of public employees increased, directly leading to the need for higher taxes. As a result, taxes increased to more than 60 per cent of GDP by 1990. Second, this tax pressure, which was initially intended to affect only the richest Swedish taxpayers, and the inflationary trends in the Swedish economy have resulted in more Swedish citizens than ever before falling into the personal income tax brackets. The increase in income tax has led to demands for wage increases by labour and public employees, which in turn have had inflationary consequences. It is also stated that tax increases have increased tax evasion and unregistered employment (Steinmo, 2002: 846-849). In short, the 1981 reform, which promised to tax the rich more, resulted in higher tax collection from the employees.

From the 1980s onwards, policy makers in OECD countries began to abandon the belief that taxes could be used effectively both for redistributive policy purposes and as a tool for managing the economy. Instead, tax policies were used to stimulate economic growth and build an unregulated market by paving the way for free enterprise. This has led to reforms and tax cuts that have reduced the importance of equity in tax policy. The same process has occurred in Sweden, albeit with a delay, and moves to adapt tax policies to market conditions have manifested themselves in small but gradual changes and inevitably dragged the tax system in a certain direction. In this context, since the 1991 tax reform, the Swedish tax system has experienced a slow but significant transformation that has changed the overall revenue base for the public sector and the welfare state (Gunnarsson & Eriksson, 2017: 7-8). Thus, the 1991 tax reform was one of the indicators that the effects of the policy change that started worldwide after 1980 started to be seen in Sweden in the 1990s.

The Swedish tax system has undergone many important changes during this period. Sweden faced economic stagnation in the 1990s and increasing unemployment rates and declining tax revenues put the welfare state under severe pressure. The government tried to solve the fiscal problems of the state through successive reforms such as reducing

social services and increasing income and social security taxes. It is argued that to understand how the Swedish welfare state has shrunk, it is sufficient to examine the changes in tax legislation and welfare programmes (Edlund, 2000: 40).

In 1990, the Swedish tax system was comprehensively restructured, moving away from the vertically orientated part of the solvency principle that had been in place since 1910, and the income tax structure was redesigned to levy a relatively low proportional tax on capital income. Tax policy in Sweden is said to have been influenced by a general shift towards liberal and market-based ideas with the 1991 reform. Although Sweden lagged behind in the liberalisation of markets, the 1991 tax reform adopted the model set in other OECD countries, thus shifting the focus of tax policy from redistribution to growth, investment and property. Neo-liberal ideas focusing on the benefits of economic freedom were used to criticise the existing tax system in the 1980s, with interest groups arguing for the introduction of a more market-oriented liberal system. Another criticism of the reform was that vertical equitable redistributive adjustments were excluded in the design of the 1991 income tax system. The basic idea is to formulate the post-reform redistributive policy in such a way that no income group benefits more or suffers more losses than other groups. However, the extensive cuts in the income tax on wage income have been more beneficial for high- and middle-income earners. In this sense, the reform was not distributionally neutral and had a regressive effect for many low-income households (Gunnarsson & Eriksson, 2017: 19-22).

The phenomenon of globalisation has changed the Swedish model by adversely affecting tax-based financing. In the past, high taxation made it possible for the public sector to play a large role in the economy and to provide social security services. This tax-based strategy is gradually weakening, resulting in a reduction in the tax burden and public expenditures and an attempt to broaden the tax base and reduce the necessary budget transfers (Gökbunar, Özdemir & Uğur, 2008: 170). In short, while taxes are recorded as a public revenue collected by the state from the general public, the share allocated to social transfer expenditures from these revenues is reduced.

The Swedish tax system has undergone major changes over the last 40 years. The overall tax burden has increased and the government's tax revenues have become increasingly dependent on social charges levied on employers (payroll taxes) and value added taxes (Bengtsson, Holmlund & Waldenström, 2016: 620-621). In recent years, the Swedish tax system has been reported to be less stable and less consistent in achieving its objectives than in previous periods. Created in the early 20th century, the modern tax system, which includes progressive income taxes based on the ability to pay principle, has followed a stable process despite major reforms in 1938, 1947 and 1971. During this period, tax principles were determined and developed in order to achieve long-term political objectives such as full employment and expansion of social policies. However, after the 1991 tax reform, there was a departure from this model and most of the efforts related to equity and redistribution were abandoned due to the fiscal impact of the economic crisis and related macroeconomic policy changes in the first half of the 1990s. In this context, the emphasis on long-term stability that previously characterised the Swedish tax system is considered to have been significantly undermined by the 1991 tax reform. During this process, legislators and interest groups negotiated the key elements of the reform in the form of budget adjustments, reductions in tax rates or abolition of taxes (Gunnarsson & Eriksson, 2017: 6-7).

The 2006 election winner, the centre-right party, argued that those excluded from the labour market were a major problem for Sweden and that those who were included in the labour market should be better compensated for their labour. However, it was not in favour of employees paying for those who do not work. Thus, after the centre-right party won the elections, it implemented various tax credits for earned income between 2006 and 2014, while at the same time making cuts in social insurance programmes. Thus, even if support for the welfare state was still very strong, the centre-right government between 2006-14 showed that it was possible to win elections despite tax cuts and insurance cuts related to the welfare state (Jansson, 2018: 73-74).

4. Social Assistance and Services in Sweden

In Sweden, policies to prevent or alleviate poverty are implemented in two parts: social assistance and social services. While social assistance is provided by the municipalities to needy people who cannot make a living and do not have any social security, social services are provided in the form of various care services in cooperation with the county council, municipalities and private sector organisations to people in need of care such as the elderly and disabled.

The most important aim of social assistance and services in Sweden is to guarantee a reasonable standard of living and at the same time to strengthen the individual's resources for an independent life. Another aim of social assistance and services is to create ambitious projects that promote democracy, solidarity, equality in living standards and active participation in society. In this sense, the legislation emphasises the importance of respecting the autonomy of the individual and the importance of people having the opportunity to express themselves and actively participate in issues and decisions that concern them (Marttila, et al., 2010: 142). In this sense, Swedish social assistance and services aim

to eliminate multidimensional poverty beyond economic poverty and reduce socioeconomic inequalities by trying to meet the needs of individuals in all aspects of their lives.

4.1. Social Assistance

Until the end of the 19th century, Sweden was an agricultural country without the necessary resources for the implementation of modern social policies and often emigrated to the USA due to its low standard of living. At that time, the most typical means of social assistance and services consisted of poor relief, which was usually provided to the elderly, the seriously ill, the disabled and families with many children. In the second half of the 19th century, poor relief was also the subject of fierce political debate as it created a huge expenditure burden for local governments. However, Sweden experienced rapid economic growth from the second half of the 19th century onwards and average living standards rose rapidly with the urbanisation of the population. In the post-World War II period of low unemployment, the Swedish state focused on providing social insurance benefits for its citizens. Especially after the 1960s, women's participation in the labour market gradually increased and a family structure consisting of two-earner couples emerged. In parallel to this, local governments assumed a greater role in the provision of social assistance to the population and as a result, taxes increased rapidly. Thus, poverty assistance was renamed as 'social assistance' in this period (Gustafsson, 2004: 29-30). Thus, while the socio-economic situation of individuals was improved by achieving economic developments and providing employment, the living standards of those in disadvantaged positions were tried to be raised through social assistance provided to those in need.

In an international context, the Swedish welfare state is often characterised as a social democratic regime based on the ideals of equality and universalism. Social assistance for poverty alleviation functions as a social protection for people who are not sufficiently entitled in the general social security system and who do not have sufficient income from paid work. Compared to other European states, the size of social assistance is relatively generous, allowing only a minimum level of living compared to the majority population in Sweden (Hussenius, 2021: 20). Social assistance is generally selective and means-tested in its application and is officially recognised as a last and temporary resort. In principle, social assistance programmes in Sweden, which all individuals who are unable to provide for themselves have the right to claim, are regulated by national legislation and administered by social workers under the supervision of municipalities and courts (Marttila, et al., 2010: 142), checking whether they meet certain conditions.

In Sweden, eligibility standards for social assistance and details on compensation levels are regulated in the Social Services Act and general guidelines. Municipalities are responsible for the financing of social assistance and services and the provision of benefits. The level of social assistance is determined in such a way as to raise the household above the minimum standard of living and to cover the costs of food, housing, childcare, etc. Although the maximum duration of social assistance is not determined, the person receiving social assistance is required to take initiatives such as looking for a permanent home, looking for a job if unemployed or finding other solutions other than social assistance (Backman & Bergmark, 2011: 489). Therefore, in addition to the principle of need, the principle of entitlement is also observed in Swedish social assistance. Social assistance is not provided unconditionally and unconditionally, and the person requesting assistance is required to have made the necessary effort to get rid of the needy situation and to use his/her capacity.

As in most welfare states, social assistance in Sweden provides the last stage of socioeconomic security for individuals and households facing financial difficulties. For most of the 20th century, levels of social assistance receipt were largely stable, although fluctuations in the interim periods were often caused by sharp changes in the unemployment rate and economic growth (Backman & Bergmark, 2011: 486). For example, while the proportion of those receiving social assistance at least once a year was stable at around 6 per cent of the population between 1984-90, it increased by 40 per cent between 1990-97 due to the economic recession. On the other hand, social assistance recipients appear to have shifted from older people to younger people of working age during the 20th century. In the 1980s in Sweden, social assistance claimants were mainly young adults, single mothers and immigrant groups, whereas in the second half of the 1990s and afterwards, they were mainly young adults and newly arrived immigrants, thus increasing the proportion of long-term social assistance recipients (Marttila, et al., 2010: 142). The reason for this is that the economic recession and unemployment in Sweden in the early 1990s generally affected immigrants, single mothers and young adults more, and there was a major decline in their socioeconomic situation and living standards (Backman & Bergmark, 2011: 486).

In the beginning, those who came to Sweden as immigrants usually came as labourers and found the necessary support immediately. However, most of the immigrants who arrived in the 1980-90s were refugees and they and their families had great difficulty in finding a job. Since the new immigrants did not have a work history in Sweden, they could not qualify for unemployment insurance benefits and were left with social assistance as an alternative support. For this reason, the majority of those who receive unemployment social assistance from the municipalities are foreign nationals. For example, a foreign-born person aged 40-49 is five times more likely to receive social assistance than a native-born

person of the same age. When the numerical data are analysed, it is observed that foreign-born households receive social assistance on average for a longer period of time during a calendar year. Although the majority of all households receiving social assistance are native-born households, the majority of the total amounts paid are received by foreign-born households (Gustafsson, 2004: 34-35). It is estimated that these figures have increased more recently due to reasons such as war, poverty, famine and terrorism.

In the early 1990s, Sweden faced a severe economic crisis and a high unemployment rate, which resulted in a reduction in the budget for social assistance and services, but there was a large increase in the number of people receiving social assistance. Thus, from 1990 to 1996, social assistance recipients increased from 5.7 per cent to 8.2 per cent of the population. Although the Swedish economy recovered rapidly towards the 2000s, the number of social assistance recipients increased rapidly and the financial pressure on local governments increased. However, afterwards, unemployment decreased with the economic recovery and the number of people benefiting from social assistance started to decrease (Gustafsson, 2004: 30). In 2006, about 6 per cent of the population in Sweden received social assistance at least once during the year and about one third of these benefited from this assistance for at least 10 months (Marttila, et al., 2010: 142).

The Swedish state, which allocates a large part of its GDP to social expenditure and still seems to be solid in its basic structures, has seen significant changes in the generosity of social benefits and increased private social welfare services in the last decade. Although some argue that Sweden is becoming more and more like other OECD countries in terms of social insurance benefits and that social benefits have eroded in the last 20 years, Sweden is still among the OECD countries with the lowest income inequality, although income inequality has increased significantly in the last 20 years. In Sweden, while there have been significant increases in the incomes of those with higher incomes, social benefits have provided important assistance to some vulnerable groups such as single mothers and the unemployed in terms of income security (Burström, 2015: 100). Although inequalities have increased especially after 1990 with the impact of neoliberal policies, the egalitarian socioeconomic structure from the past tries to maintain its existence.

In Sweden, everyone is responsible for supporting themselves and their family and, above all, each person is responsible for their own life. This means that everyone should endeavour to contribute to their own care before qualifying for benefits. Social assistance is a last resort for people in temporary financial difficulties. Social assistance guarantees a reasonable standard of living for those who are unable to support themselves and their families through their own income and other social benefits provided by the social insurance organisation (e.g. sickness benefit, housing benefit, parental benefit, care support). Those who have money or assets in the bank are not entitled to social assistance. The Swedish social services office requires the individual to do everything in their power to support themselves before they apply for social assistance. The social services office assesses whether the applicants for social assistance are eligible for assistance by investigating their financial situation, such as housing and family conditions, income, assets and expenses, and whether they fulfil the requirements of social services (www.norden.org, 2022).

The fact that the conditions for benefiting from social assistance are made more difficult and designed as a last resort for the individual to sustain his/her life, and that the public resources allocated to the social assistance budget are limited and not generously offered, unlike in the welfare state period, shows that there have been changes in Sweden's understanding of social welfare and social justice. In this sense, Sweden wants its citizens to be individuals who do not expect to achieve prosperity by receiving social assistance, but individuals who tend to work by pushing all their limits in order to earn a living.

In Sweden, those who have financial problems due to unemployment, illness, debt or other reasons and are unable to provide for themselves and their families can apply for social assistance, which is paid by social service offices affiliated to municipalities. Social assistance, which is paid by the municipalities as temporary financial support, is paid monthly and each person in need is assessed individually. Swedish social assistance consists of two parts: 'subsistence assistance' and 'financial support for daily expenses'. The subsistence allowance covers the fixed costs of the household and part of the allowance covers the costs of food, clothing and footwear, leisure and hobbies, hygiene, child and youth insurance, consumer goods, newspapers and telephone, while the other part of the subsistence allowance covers the costs of housing, electricity, housing insurance, trade union fees and unemployment insurance. Financial support for everyday expenses covers occasional costs such as glasses, dental care, medical treatment and medication, contact with children, moving costs and funeral costs. The social services office assesses the applicant's living conditions and financial situation and decides whether he or she is entitled to social assistance. Social assistance is a temporary solution until the individual can support himself and his family again (www.norden.org, 2022). Although these aids are seen as a temporary solution, the fact that the content of social assistance does not only consist of basic foodstuffs and covers a wide list of needs shows that it has an important function in raising living standards and eliminating socioeconomic inequalities.

Every year the Swedish Government sets a national norm for the level of social benefits to be paid for expenditures such as food, clothing and footwear, hygiene and health, leisure and hobbies, child insurance, consumer goods, newspapers and telephone costs, housing, household electricity, work-related travel, home insurance and trade union fees, prescription medicines. The national norm also takes into account how many people live in a household, children and their ages, whether children and young people eat lunch at home and whether the adults in the household are single or living together. The amount of social assistance to be paid is the same for all municipalities and is determined according to national norms (www.norden.org, 2022). It is thought that the desire to provide social assistance in line with the needs of individuals by determining their socioeconomic and family status is due to the desire to use limited public resources efficiently and to maximise the level of benefit to be obtained.

4.2. Social Services

According to the Swedish Social Services Act, the scope of social services aims to liberate and develop the innate resources of individuals and groups and also encourages individuals to take responsibility for the social situation of others while improving their own social situation. In Sweden, social services mainly undertake the care of individuals and their families, the elderly and the disabled (Tepe, 2005: 268). In this context, services are provided to meet the basic needs of individuals who are generally disadvantaged and who do not have sufficient power and means to improve their own situation.

The Swedish Model, which was developed to create a new society based on social equality and universal rights, has been partly transformed in recent years. Although many areas of social services, including child day care, primary and secondary schools, health care and care for the elderly, are financed by taxes, they are increasingly provided by private entrepreneurs. In Sweden, elected political leaders of provincial councils are responsible for health care, while municipalities are responsible for other parts of social services, including child day care, primary and secondary schools and care for the elderly. In this sense, Sweden has a decentralised political system. County councils and municipalities collect taxes to finance these services and the degree of privatisation of service provision varies between county councils and municipalities (Burström, 2015: 87-88). How the change in the policy approach in the last thirty years in Sweden has affected the social services system is evident from both the decrease in the share allocated from the public budget and the involvement of the private sector in the provision of services.

Approximately twenty per cent of all employees in the social service sector are employed in the private sector. The extent to which services are provided by the private sector varies considerably across social service sectors and geographical regions. Private service providers are generally located in large cities and municipalities close to cities. Since 2000, and particularly since 2006 when the current centre-right government took office, there has been a significant increase in the number of private providers, often concentrated in highly profitable areas. For example, it is reported that two large private companies dominate the field of elderly care (Burström, 2015: 95).

The activities of private companies in schools, health care, elderly and disabled care are constantly increasing and the size of private companies in the social service sector is growing every day. Consequently, large amounts of public funds go to private health care and elderly care providers and schools every year. Since social service activities are not capital intensive, investments in these sectors are attractive to the private sector. In order to provide social services more efficiently, the state tends to co-operate with private sector providers. Although the privatisation of social welfare services has been rapid and uneven over the last decade, privatisation has regional variations across the country and around 80-90% of publicly funded social service provision is still publicly available (Burström, 2015: 97-101). Even though the vast majority of social services are provided by the state, the privatisation of a key element such as social services in a social welfare state like Sweden is noteworthy. However, it should be noted here that privatisation covers the provision of social services, not the financing, and the state covers the financing of services provided by private companies. When this situation is evaluated in terms of the efficiency and quality of the service, it is stated that it is successful and seems to be profitable for the state budget. However, it is thought that the state will lose its experience in providing and organising social services over time and will increase dependency on the private sector in the future.

In Sweden, social services are generally targeted at i) the elderly and disabled, ii) women and children, as they are more vulnerable and disadvantaged to the extent that they are unable to be self-sufficient.

Social Services for the Elderly and Persons with Disabilities: Elderly care as a social service became widespread after the Second World War and was provided almost entirely by public services. Elderly care can be provided in the form of home care services or institutionalised services such as nursing homes. When the number of elderly care service recipients is analysed recently, it is seen that the number of those receiving home care services has increased more than those receiving services in nursing homes (Burström, 2015: 89).

Before the 1950s, elderly care services in Sweden were provided as institutional care services, and in this period, approximately 6% of the elderly aged 65 and over and approximately 20% of the elderly aged 80 and over benefited from these services. In this period, after the scandals in elderly care homes and public pressure, home help services were introduced, but institutional care services continued to spread rapidly and approximately 5 per cent of the Swedish GNP was spent on services for the elderly. In the following years, both institutional care services and home help services continued to be provided as home help services became widespread. In 1975, while the proportion of the elderly aged 80 years and over benefiting from institutional care services increased to approximately 30 per cent, in the same year the proportion of the elderly aged 80 years and over receiving home care services increased to 39 per cent and in total 70 per cent of the elderly population aged 80 years and over benefited from these services. Recent studies show that the rate of beneficiaries of services for the elderly in Sweden has increased even further and the rate of elderly aged 80 and over benefiting from elderly care services reached 90-95 per cent in 2005. On the other hand, it is stated that the funding shortages that emerged in the 1990s caused problems in the functioning of the public transfer system, and with this effect, a slow but significant decrease in the incomes of the elderly has emerged (Taşçı, 2010: 187-188).

When the proportional change of the beneficiaries of elderly care services is examined, it is understood that the Swedish state attaches great importance to the provision of care and services to meet the needs of the elderly through both institutional centres and home care services. However, when this issue is evaluated from a social perspective, the fact that the number of elderly beneficiaries of this service has increased over the years brings with it inferences that both the elderly population has increased and the family structure has changed in terms of loyalty to the elderly, so it is thought that the state has had to intervene in this social problem due to the welfare state.

In general, the Swedish State aims for individuals to live in normal housing rather than in nursing homes. National policy encourages home help and home care services rather than institutional care, taking the view that older people have the right to live in their own homes for as long as possible. Municipalities can also make direct payments to informal carers (kinship-care benefits) or provide support by employing informal carers (kinship-care employment) (Glennard, 2020: 186). When home care services are compared with nursing home services, it is seen that home care services are more advantageous due to the idea that the individual should have his/her own living space worthy of human dignity, and it is seen that Sweden gives more weight to home care services due to this idea.

Responsibility for the provision and financing of long-term care services for the elderly and support for persons with disabilities has been entrusted to municipalities, financed through taxes. However, regional administrations are also responsible for routine health care of elderly and disabled patients. The Social Services Act states that adults are entitled to public services and benefits such as home care assistance, home care and meal deliveries at all later stages of life. It is stated that the assessment of eligibility for services and benefits is determined by the municipal authorities based on the identified need for the person in need of care and a relative, usually a carer (Glennard, 2020: 186).

Social Services for Women and Children: In the 1970s, day care services were expanded to increase women's participation in the labour market and around 96 per cent of day care services were provided by municipalities at that time. Most of the services are subsidised by the state, with parents covering only 10 per cent of the total cost. In Sweden, around 84 per cent of all children aged 1-5 attend day care. It is the responsibility of the municipality to provide day care services to citizens, and in 2012 around 20 per cent of all day care services (up from 11.5 per cent in 2001) were provided by non-municipal actors. Non-municipal providers and municipal childcare centres charge the same fee per child and parents pay the same fee regardless of who provides the services (Burstrom, 2015: 89-96). The fact that municipal centres as well as non-municipal organisations can offer childcare services and that citizens pay the same annual fee expands access to services for the wider society. This facilitates women's participation in the labour force and provides the necessary early childhood education for children.

5. Evaluation of Swedish Income Distribution Policies and Anti-Poverty Policies in terms of Social Justice

It is known that social participation and self-realisation are limited under conditions of poverty. In this sense, the issue of reducing income inequality and preventing poverty has a key role in ensuring and measuring social justice. Generally, the poverty line is set at 50 per cent of the national median income for each country, and those below this line are considered poor. The use of a relative income threshold implies that richer countries will have higher poverty thresholds. There are some indicators that give clues about the poverty prevention of a country. These are general poverty rate, child poverty rate and elderly poverty rate (Schraad-Tischler, 2011: 13-14). Taxation policies and transfer expenditures are used to prevent inequalities in income distribution. The Gini coefficient provides important clues in this regard.

The causes of income poverty include short-term decisions taken by the government, inadequate education and employment policies, and inadequate policies in areas such as the social integration of migrants. Especially the

prevention of child poverty becomes more important in terms of utilising the opportunities for life in society. Otherwise, the existing potential of the society is wasted and the society suffers (Schraad-Tischler, 2011: 19).

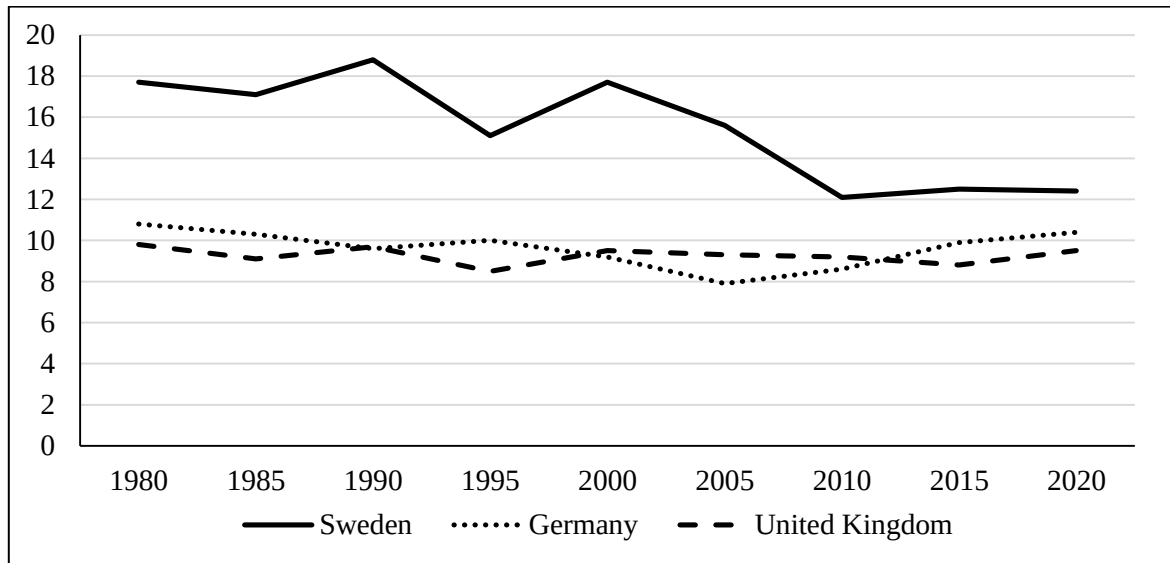

Figure 1. Tax on Personal Income (% of GDP) Over the Years

Source: OECD, 2022a.

Tax on personal income is defined as taxes on net incomes from gross income after tax deductions and capital gains of individuals. This indicator is measured as a percentage of GDP (OECD, 2022b). Figure 1 shows countries' tax on personal income as a percentage of GDP between 1980 and 2020. While Germany and the UK showed less change in this period, Sweden exhibited sharp ups and downs and generally decreased. It is stated that the tax reform in 1991, the economic crisis in the early 1990s and the tax cuts made by the centre-right party that came to power in 2006 were effective in the emergence of this situation. During this period, the erosion of the redistributive function of tax policy in order to implement policies that prioritise economic growth, investment and property is thought to have been effective in reducing the Swedish tax on personal income from around 17 percent to 12 percent.

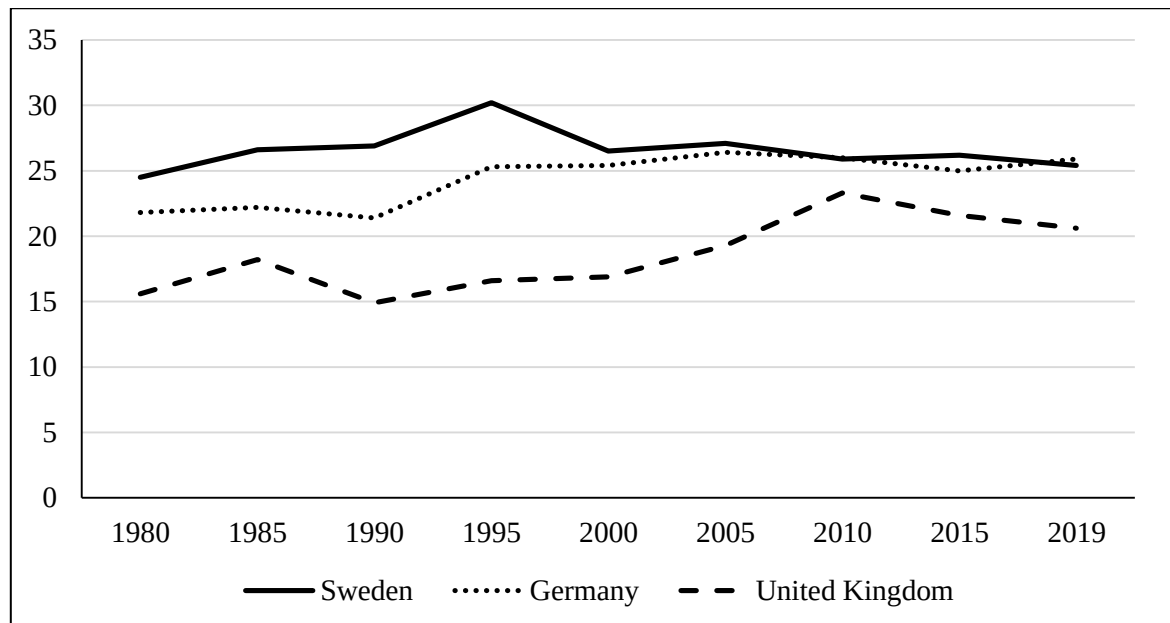

Figure 2. Total Public Social Spending (% of GDP) Over the Years

Source: OECD, 2022a

Social expenditures include cash benefits, direct in-kind benefits including goods and services, and tax reductions for social purposes. These expenditures by central and local governments include assistance to low-income households,

the elderly, the disabled, the sick, the unemployed and youth. Total social public expenditure includes resource redistribution and compulsory participation and is measured as a percentage of GDP. It also includes direct and indirect taxation of the tax system and tax deductions for social purposes (OECD, 2022c). When the ratio of total social public expenditures shown in Figure 2 is analysed, it is seen that between 1980-2019, Sweden generally had a higher expenditure ratio than other countries and reached its highest level in the mid-1990s. Fluctuations in social public expenditures are generally affected by changes in unemployment and economic growth rates. In this context, although there was an increase in the number of social assistance recipients due to the economic crisis in the 1990s, it is known that social expenditures generally decreased.

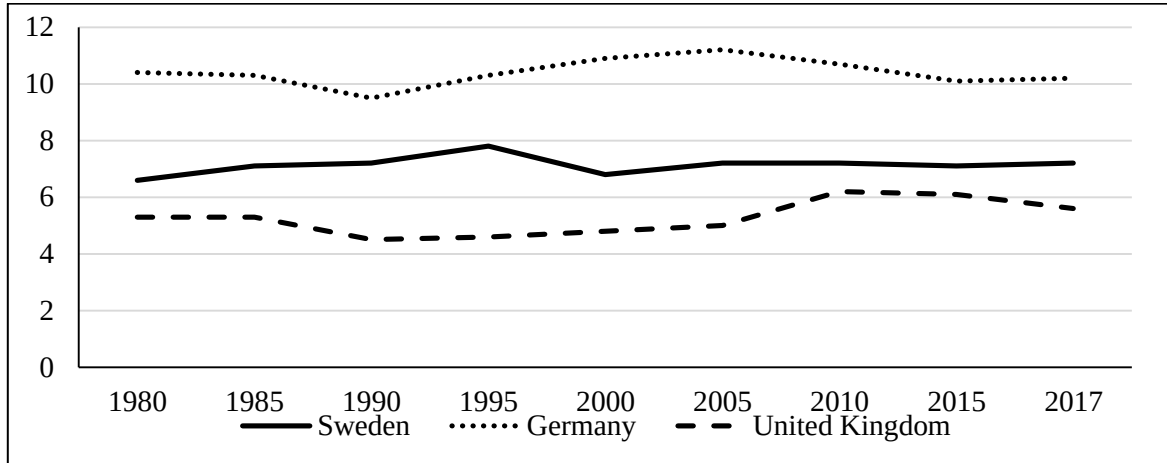

Figure 3. Public Social Spending for the Elderly (% of GDP) Over the Years
Source: OECD, 2022a

Figure 3 shows the countries' public social expenditures for the elderly as a percentage of GDP between 1980 and 2017. It is observed that Sweden lags behind Germany in this expenditure item, and in general, after reaching its highest level in the mid-1990s, it has stabilised at its previous level. In this period, it is stated that the amount of social expenditures decreased from the young to the elderly due to the fact that young people, single mothers and immigrants were most affected by economic crises. Moreover, as mentioned earlier, funding shortages in the 1990s caused problems in the functioning of the public transfer system and led to a slow but significant decline in the incomes of the elderly.

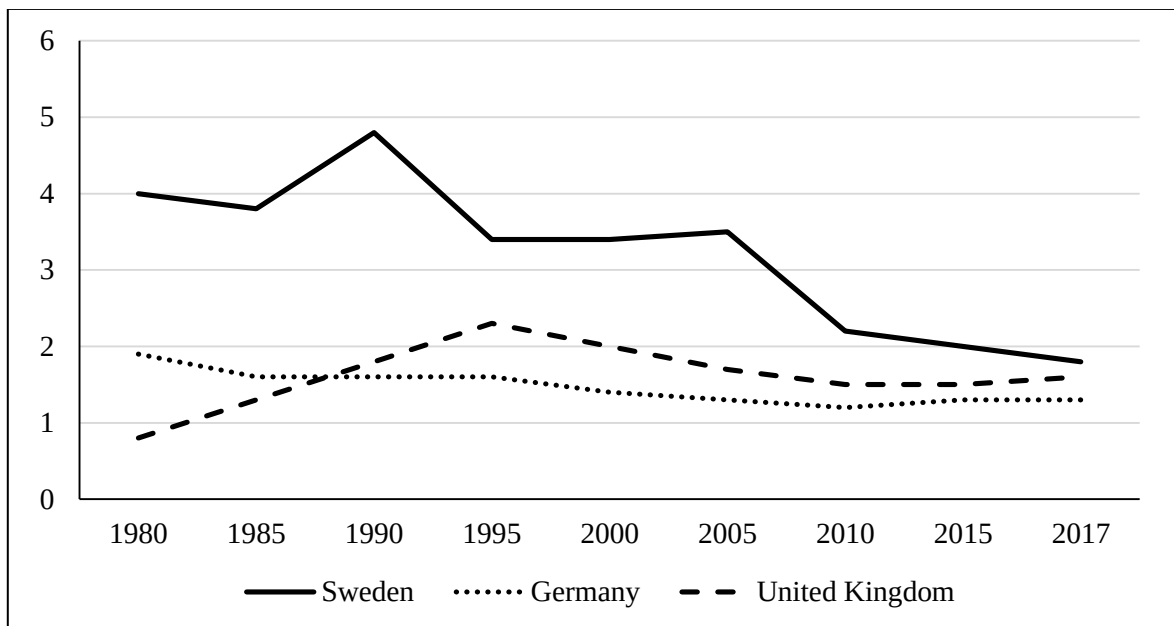

Figure 4. Public Social Spending for Disabled People and Patients (% of GDP) Over the Years
Source: OECD, 2022a

As mentioned earlier, after the economic crisis of the 1990s, the Swedish social insurance system has tended to provide basic social security services. Compensation rates for income loss benefits such as sickness insurance have been gradually decreasing and in this way Sweden has gradually changed its social insurance system. Especially after 2006, sickness insurance benefits were reduced and the costs of this insurance were shifted from central to local governments (Bengtsson, 2013: 10). Figure 4 shows the percentage of social transfers to the disabled and sick according to GDP between 1980-2017. When the graph is analysed, it is seen that Sweden has the highest expenditure ratio, but it has decreased significantly due to the economic crisis in the early 1990s and the change of government in 2006 and has approached other countries. When evaluated in the context of this expenditure item, it is thought that Sweden has moved away from its social democratic welfare model identity and approached other welfare models.

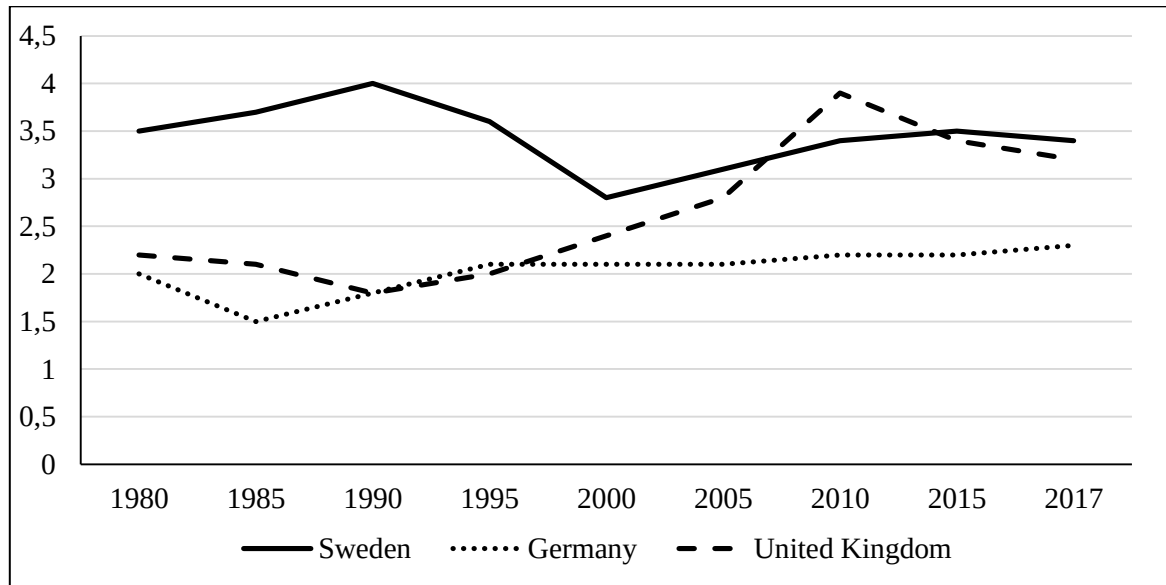

Figure 5: Family Benefits Public Spending (% of GDP) Over the Years

Source: OECD, 2022a

In general, family benefits include cash and in-kind benefits and tax reductions for families with children. This type of expenditure includes many items such as income support, childcare support, child tax deductions (OECD, 2022d). According to Figure 5, which shows the percentage of in-kind and in-cash social public expenditures for families as a percentage of GDP between 1980 and 2017, Sweden's expenditure ratios experienced a major decline between 1990 and 2000 and then increased slightly but steadily. It is stated that one of the groups most affected by the economic and social changes in the 1990s was families with children. In the 1991 tax reform, it is stated that the government did not observe distributional neutrality between income groups and that the levels of benefits such as child and housing allowances and compensation for income losses due to sickness and parental leave were reduced and families suffered from this situation. However, despite this situation, the Swedish social insurance system, according to current legislation, has a very broad scope of support to protect families and their children. Both parents and children are provided with programmes that support the family's living standards, both financially and in terms of time off work. Such support programmes have an important role in improving and maintaining socio-economic standards and ensuring social justice in society. According to the graph, Sweden has an overall higher expenditure ratio compared to other countries.

Up to this stage, interventions to fight against income inequality and poverty within the scope of ensuring social justice have been evaluated, and in the next stage, the results obtained within the scope of the same issue of social justice are discussed.

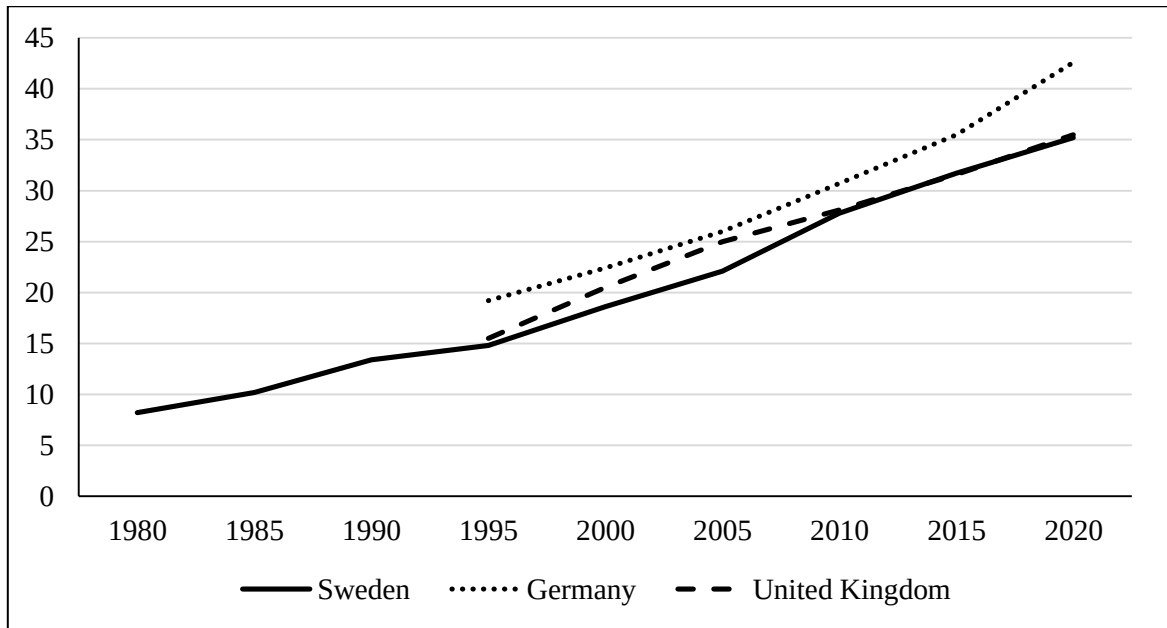

Figure 6: Household Disposable Income (US dollars/capita) Over the Years
Source: OECD, 2022a; OECD, 1994; OECD, 1996

In economics, the concept of disposable income is the closest to the concept of income in general. Wages and salaries, self-employment income, income from unincorporated enterprises, income from pensions and other social benefits, income from financial investments are included in the scope of household disposable income. This indicator is calculated in USD per capita based on current prices according to purchasing power parity. In addition, income taxes and social security contributions paid by households are deducted in the calculation (OECD, 2022e). According to the indicators presented in Figure 6 for the period 1980-2020, Sweden's household disposable income level including social transfers has increased approximately 4.2 times over the forty-year period. However, when compared with the available data of other countries, it is seen that Sweden lags behind Germany and has been at the same level with the UK in the last 10 years.

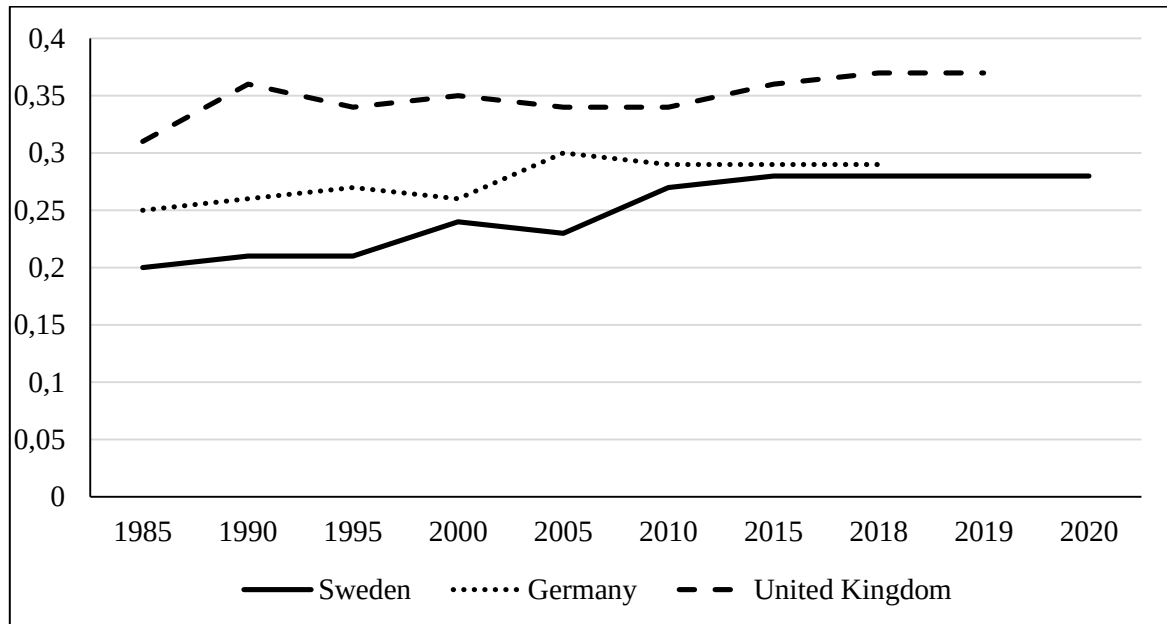

Figure 7: Gini Coefficient (between 0 and 1) Over the Years
Source: OECD, 2022a; OECD, 1994; OECD, 1996

Income inequality among individuals is measured by the Gini coefficient. The Gini coefficient is based on the comparison of the cumulative proportions of the population with the cumulative proportions of their income. A situation of perfect

equality is denoted by 0, while a situation of perfect inequality is denoted by 1, and the data of countries vary between these two values (OECD, 2022f). According to the Gini coefficient values shown in Figure 7, Sweden is the country with the least income inequality compared to the UK and Germany between 1985 and 2020. However, despite the continuous increase in household disposable income in the mentioned time period, Sweden's Gini coefficient value increased from 0.20 to 0.28, negatively affecting income distribution. The economic crisis in the early 1990s caused mass unemployment, increasing the unemployment rate from 1.8 per cent to 9.0 per cent, and significantly increased income inequality, reducing the employment rate from 83.1 per cent to 72.2 per cent. However, taxes and transfers (total social public expenditure increased in the first half of the 1990s, as shown in Figure 2) slowed the increase in inequality in household disposable income and consumption.

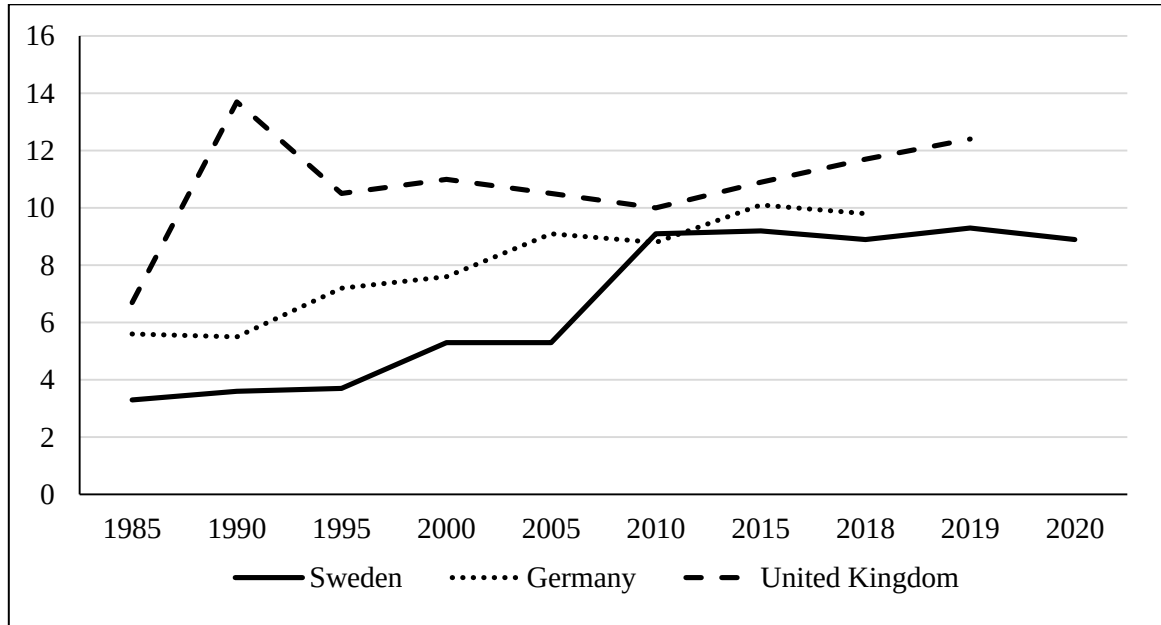

Figure 8: Poverty Rate (% of Population) Over the Years

Source: OECD, 2022a; OECD, 1994; OECD, 1996

The poverty rate is defined as the ratio of the number of people in a certain age group who fall below the poverty line in terms of their income. The poverty line is calculated as 50 per cent of the median household income of the total population. However, two countries with the same poverty rates may differ in terms of the relative income level of the poor (OECD, 2022g). Figure 8 shows the poverty rates of countries between 1985 and 2020, and it is observed that Sweden has the lowest poverty rate among the three countries in the mentioned period. A detailed analysis of the graph reveals that the poverty rate increased sharply in the second half of the 1990s and the second half of the 2000s. As it is known, Sweden has deeply experienced two crisis periods, namely the 1990-1994 economic crisis and the 2008 global economic crisis, and thus the poverty rate has increased. In the 15-year period between 1995-2010, the poverty rate has increased approximately 2.5 times. In the same period, the ratio of total social public expenditures (% of GDP) decreased from 30.2% to 25.9% (Figure 2) and this is thought to have a negative impact on the poverty rate. However, as seen in Figure 5, it is understood that Sweden tried to protect families against increasing poverty by increasing social public expenditures in cash and in kind for families between 2000 and 2015 (from 2.8% to 3.5%). In recent years, there has been a certain decrease in the poverty rate.

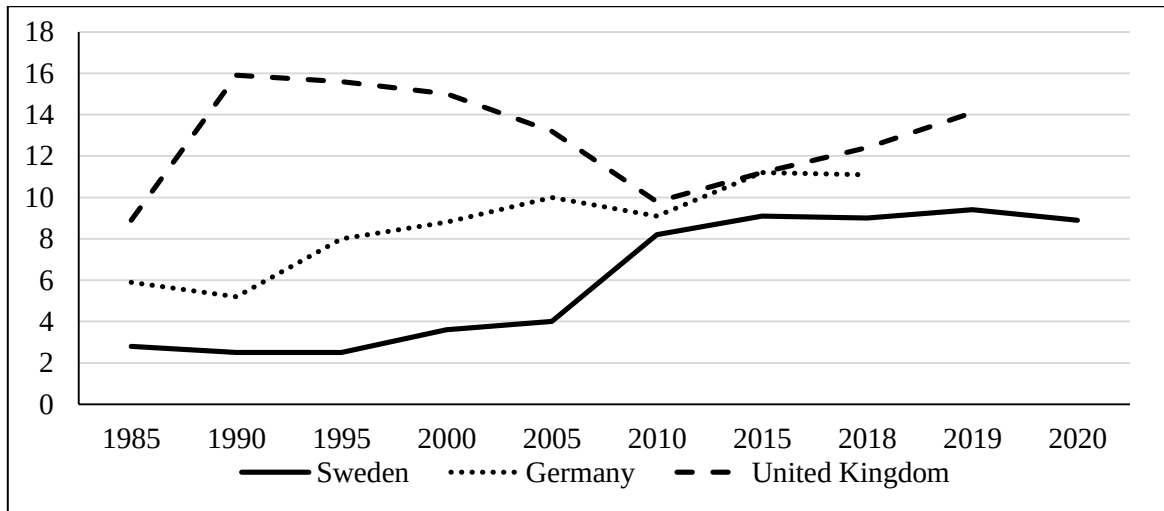

Figure 9: Child Poverty (0-17 years old) (% of Population) Over the Years

Source: OECD, 2022a; OECD, 1994; OECD, 1996

As seen in Figure 9, the Swedish child poverty rate, which is at a lower level compared to other countries, increased between 1995 and 2015, similar to the general poverty rate. It is thought that the crisis periods mentioned above had an impact on the emergence of this situation. Although families with children are prioritised in social assistance to families, it is seen that negative results cannot be prevented. Families with children have been one of the groups most affected by the economic and social changes in Sweden. At the end of the 1990s, it is stated that approximately one fourth of the children in Sweden lived in families with economic problems and approximately 120.000 children belonged to families receiving long-term social assistance. After 2005, it is understood that this number has increased much more.

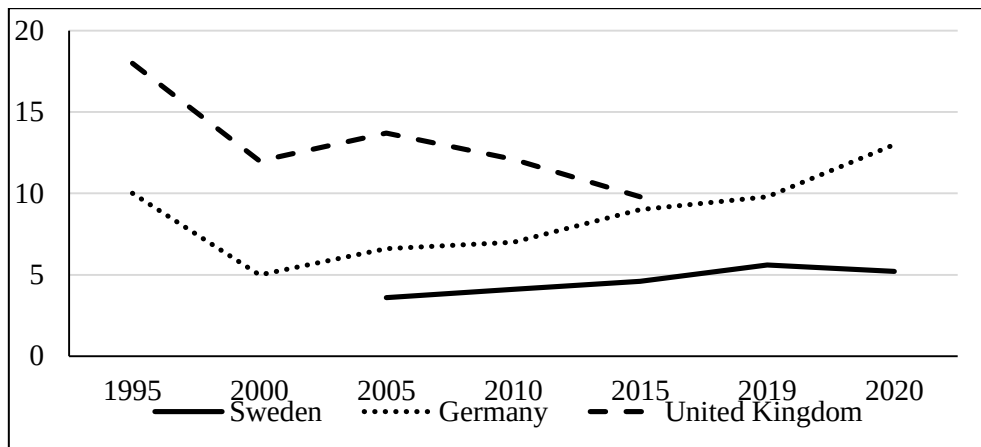

Figure 10: Elderly Poverty (66 year-olds or more) (% of Population) Over the Years

Source: Eurostat, 2022

When the available data for the last 15 years on the poverty rate of the elderly over the age of 65 shown in Figure 10 are analysed, it is understood that the elderly have not been adversely affected by the recent socioeconomic developments and the poverty rate is quite low compared to other countries. In addition to pensions, Sweden supports the elderly with various social aids and services such as cash assistance and home care services and prevents the decline in the income of the elderly.

Conclusion

Sweden has established a universal welfare and social protection model combining social insurance programmes, social assistance and services, employment programmes and equitable wage policies. Considering the size and scope of these programmes and policies implemented by Sweden, it is accepted that they have significant effects on income distribution and poverty. Therefore, social welfare policies are centred on the aim of redistribution and some of these policies are implemented vertically from rich to poor through taxation and social transfer expenditures. The main objective of Sweden's redistributive policies is to equalise economic outcomes among the country's citizens as much as

possible by levying high income taxes and making various transfer expenditures for low-income families. In Sweden, the tax burden to finance welfare policies that provide a high standard of benefits and services is higher than in many other countries. When the historical course of income and wealth distribution and poverty rate is evaluated in general, it is seen that poverty and economic inequalities decreased from the beginning of the 20th century until the 1980s. After 1980, both the deterioration of the historical reconciliation between labour and capital and the dominance of the neoliberal approach in the policies implemented led to the limitation of the welfare state approach and the increase in income inequalities and poverty. Therefore, in this period, the idea of social justice was replaced by economic growth targets based on economic efficiency.

Swedish tax policy as a means of income redistribution has different characteristics compared to other countries in terms of historical development and results obtained. In particular, this system seems to be concerned with reducing socioeconomic inequalities and ensuring social justice as a result of the compromise between labour and capital. In addition, there is a high level of tax compliance indicating that taxes are approved by the society. This situation shows that people pay their taxes voluntarily and with confidence. It is stated that most of the public revenues obtained after taxation are used to finance public services that ensure equality. Nevertheless, it is stated that the tax system, which showed these characteristics until the 1991 reform, has moved away from the redistributive taxation system in order to pave the way for capital-oriented economic development. This political understanding, which was dominated by neoliberal thinking in the 1990s, was further strengthened with the coming to power of the centre-right party in 2006. The shift away from redistributive thinking in the tax system, reductions in social expenditures, increases in income inequality and poverty show that this change has been realised in a way that weakens social justice. The fact that especially low-income groups and disadvantaged groups suffered more from this process confirms the negative consequences of this change.

The most important aim of social assistance and services in Sweden is to guarantee individuals a decent standard of living and to strengthen their resources so that they can lead independent lives. Another aim of social assistance and services is to produce positive results that promote democracy, solidarity, equality in living standards and active participation in society. In this sense, Swedish social assistance and services aim to eliminate multidimensional poverty beyond economic poverty and reduce socio-economic inequalities by endeavouring to meet the needs of individuals in all aspects of their lives.

Although Sweden still allocates a large share of its GDP to social expenditures, there have been significant changes in the weight of social assistance and social welfare services since the 1990s. In the early 1990s, Sweden faced a deep economic crisis and a high unemployment rate, which led to a reduction in the public budget for social assistance and services. Nevertheless, it is also stated that there was a large increase in the number of social assistance beneficiaries in this period due to the increase in income inequality and poverty. In this sense, although it has been stated that Sweden's social assistance has eroded, that it has become more similar to other OECD countries and that income inequality has increased significantly since the 1990s, Sweden is still among the OECD countries with the lowest income inequality. On the other hand, the fact that the conditions for benefiting from social assistance in this period have been made more difficult and designed as a last resort for the individual to sustain his/her life, and that the public resources allocated to the social assistance budget have been limited and reduced compared to the previous years shows that there have been changes in Sweden's understanding of social welfare and social justice. In this sense, Sweden aims to ensure that its citizens are not individuals who expect to achieve prosperity by receiving social assistance, but individuals who are inclined to work by pushing all their limits in order to earn a living. On the other hand, although social assistance is seen as a temporary solution, the fact that the content of these aids does not only consist of basic foodstuffs but also covers a wide list of needs shows that it has an important function in raising living standards and eliminating socioeconomic inequalities.

In Sweden, social services are also provided to meet the basic needs of disadvantaged individuals who do not have sufficient power and means to improve their situation. In this context, care for individuals and their families, care for the elderly and the disabled is provided. Many social service areas, including child day care, primary and secondary schools, health services and care for the elderly, are financed by taxes. However, social services have increasingly been provided by private entrepreneurs in the last thirty years. The decrease in the share of the public budget allocated for social services and the involvement of the private sector in the provision of services during this period provide clues about the neoliberal change in Sweden's social services policy.

The historical evolution of Sweden's policies aimed at preventing income inequality and poverty aligns with the findings of the comparative analysis conducted with the United Kingdom and Germany, based on OECD and Eurostat data presented in the fifth section of the study. In this sense, if it is necessary to summarise a general evaluation of Sweden's income distribution and anti-poverty policies in terms of ensuring social justice; it is understood that the wind of neoliberalisation, which started worldwide in the early 1980s, came to Sweden in the 1990s and that the identity of the

social democratic welfare model to which it belongs has been affected by many socioeconomic developments and has undergone changes in the process until today. In the last thirty years, both the increase in income inequality and poverty rate and the deviation of social expenditure and tax policies from the aim of eliminating socioeconomic inequalities are thought to have negatively affected the goal of ensuring social justice. Despite this negative trend, when compared to the UK and Germany, which have adopted other welfare state models, Sweden seems to be closer to the goal of achieving social justice according to the data obtained.

Looking to the future, countries can draw important lessons from Sweden's experience in achieving social welfare and economic equality. Firstly, for economic growth to be sustainable and inclusive, social welfare policies must remain broad and comprehensive. Social spending and tax policies should not only aim to enhance economic efficiency but also prioritize achieving social justice. Directing high tax revenues toward quality public services and social assistance plays a critical role in reducing economic and social inequalities. However, to prevent these policies from eroding over time or drifting away from the goal of social justice under the influence of neoliberal policies, strong public will and societal support are essential. Social assistance and services should be structured in a way that encourages individuals to lead independent and productive lives, while addressing poverty as a multidimensional issue, not merely an economic one. In this regard, to combat income inequality and reduce poverty, a flexible yet fair tax system, comprehensive social services, and robust public-private partnerships are crucial. As countries work to strengthen the welfare state model, they should aim to balance social justice with economic growth, adopting policies that ensure every individual can lead a dignified life.

References

- Backman, O., & Bergmark, A. (2011). Escaping welfare? Social assistance dynamics in Sweden. *Journal of European Social Policy*, 21(5), 486-500.
- Bastani, S., & Lundberg, J. (2017). Political preferences for redistribution in Sweden. *The Journal of Economic Inequality*, 15(4), 345-367.
- Bengtsson, H. (2013). The Swedish model: Conflict or consensus?. International Policy Analysis. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, 1-17.
- Bengtsson, N., Holmlund, B., & Waldenström, D. (2016). Lifetime versus annual tax-and-transfer progressivity: Sweden, 1968–2009. *The Scandinavian Journal of Economics*, 118(4), 619-645.
- Bergh, A. (2007). The middle class and the Swedish welfare state: How not to measure redistribution. *The Independent Review*, 11(4), 533-546.
- Björklund, A. (1998). Income distribution in Sweden: what is the achievement of the welfare state?. *Swedish Economic Policy Review*, (5), 39-80.
- Björklund Larsen, L. (2018). A fair share of tax: a fiscal anthropology of contemporary Sweden (p. 136). Springer Nature.
- Burström, B. (2015). Sweden: Recent changes in welfare state arrangements. *International Journal of Health Services*, 45(1), 87-104.
- Edlund, J. (2000). Public attitudes towards taxation: Sweden 1981–1997. *Scandinavian Political Studies*, 23(1), 37-65.
- Eurostat. (2022). Eurostat Data. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
- Freeman, R. B., Topel, R. & Svedenborg, B. (1997). Welfare State In Transition: Reforming The Swedish Model, Chicago: University of Chicago Press.
- Glenngard, A. H. (2020). The Swedish health care system. In R. Tikkanen, R. Osborn, E. Mossialos, A. Djordjevic, & G. Wharton (Eds.), *International profiles of health care system* (pp. 181-189). London: The Commonwealth Fund.
- Gökbunar, R., Özdemir, H., & Uğur, A. (2008). Küreselleşme Kiskacındaki Refah Devletinde Sosyal Refah Harcamaları. *Journal of Dogus University*, 9(2), 158-173.
- Gunnarsson, A., & Eriksson, M. (2017). Discussion paper on tax policy and tax principles in Sweden, 1902-2016. FairTax Working Paper, (8), 1-44.
- Gustafsson, B. (2004). Social Assistance in Sweden. In International Labour Office (Eds.), *International International Experience with Social Assistance Schemes: Five Country Case Studies* (pp. 29-50). International Labour Organization 2004, Moscow.

- Hussenius, K. (2021). Intersectional patterns of social assistance eligibility in Sweden. *Nordic Social Work Research*, 11(1), 19-33.
- Jansson, J. (2018). Creating Tax-Compliant Citizens in Sweden. In S. H. Steinmo (Eds.), *The leap of faith: The fiscal foundations of successful government in Europe and America* (pp. 56-78), Oxford: Oxford University Press.
- Lindbeck, A. (1997). The Swedish experiment. *Journal of Economic Literature*, (35), 1271-1297.
- Magnusson, L. (2000). *An economic history of Sweden*. London: Routledge.
- Marttila, A., Whitehead, M., Canvin, K., & Burström, B. (2010). Controlled and dependent: experiences of living on social assistance in Sweden. *International Journal of Social Welfare*, 19(2), 142-151.
- Nistotskaya, M., & D'Arcy, M. (2018). Getting to Sweden. In S. H. Steinmo (Eds.), *The leap of faith: The fiscal foundations of successful government in Europe and America* (pp. 33-55), Oxford: Oxford University Press.
- OECD (1994), *OECD economic surveys: Germany 1994*. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/eco_surveys-deu-1994-en.
- OECD (1996), *OECD economic surveys: Sweden 1997*. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/eco_surveys-swe-1997-en.
- OECD. (2022a). *OECD Data*. <https://data.oecd.org/>.
- OECD. (2022b). *Tax on Personal Income [Data Set]*. <https://data.oecd.org/tax/tax-on-personal-income.htm>.
- OECD. (2022c). *Total Public Social Spending [Data Set]*. Access Address: <https://data.oecd.org/social-exp/social-spending.htm>.
- OECD. (2022d). *Family Benefits Public Spending [Data Set]*. <https://data.oecd.org/social-exp/family-benefits-public-spending.htm>.
- OECD. (2022e). *Household Disposable Income [Data Set]*. <https://data.oecd.org/hha/household-disposable-income.htm>.
- OECD. (2022f). *Gini Coefficient [Data Set]*. <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm>.
- OECD. (2022g). *Poverty Rate [Data Set]*. <https://data.oecd.org/inequality/poverty-rate.htm>.
- Palme, J. (2006). Income distribution in Sweden. *The Japanese Journal of Social Security Policy*, 5(1), 16-26.
- Pareliussen, J. K., André, C., Bourrousse, H., & Koen, V. (2017). Income, wealth and equal opportunities in Sweden. *OECD Economic Department Working Papers*, (1394). Paris: OECD Publishing, 1-34.
- Schraad-Tischler, D. (2011). *Social justice in the OECD—How do the member states compare? Bertelsmann stiftung sustainable governance indicators 2011*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
- Steinmo, S. (2002). Globalization and taxation: Challenges to the Swedish welfare state. *Comparative Political Studies*, 35(7), 839-862.
- Steinmo, S. H. (2018). *The leap of faith: the fiscal foundations of successful government in Europe and America* (p. 336). Oxford: Oxford University Press.
- Taşçı, F. (2010). Yaşlılara yönelik sosyal politikalar: İsveç, Almanya, İngiltere ve İtalya örnekleri. *Çalışma ve Toplum*, 1, 175-202.
- Tepe, F. (2005). An introduction to Swedish welfare state. *Istanbul Commerce University Journal of Social Sciences*, 7(4), 261-274.
- Trygged, S. (2020). Coping strategies among low-income families in Sweden. *Social Work & Society*, 18(2), 1-16.
- www.norden.org. (2022). <https://www.norden.org>. <https://www.norden.org/en/info-norden/social-assistance-sweden>.